

श्रीदयानन्दमहाविद्यालय-संस्कृतग्रन्थमाला,

सा च

श्रीदयानन्दब्राह्ममहाविद्यालयाचार्यपदप्रतिष्ठितपूर्वेण श्रीदयानन्द-
महाविद्यालयीयानुसन्धानविभागस्य श्रीविश्वेश्वरा-
नन्दवैदिकशोधसंस्थानस्य च संचालकेन

सता

विश्वबन्धु-शास्त्रिणा

बहुभिर्विद्वद्भिः संगत्य
संपादिता

अयं च तस्याम्

एकोनविंशो ग्रन्थः

लाभपुरम्

२००० वि०

The D.A.-V. College Sanskrit Series

EDITED

in conjunction with other scholars

by

VISHVA-BANDHU SHASTRI, M.A., M O L.,

Director, D A -V. College Research Department
and the Vishveshvarānanda Vedic Research Institute,
formerly, Principal, Dayānanda Brāhma Mahāvidyālaya

Volume Nineteen

LAHORE

The D A V College Sanskrit Series, No 19

RĀMĀYANA

OF

VĀLMĪKI

(in its North-Western Recension)

YUDDHA-KĀNDA

*Critically edited for the first time
from original manuscripts*

BY

VISHVA-BANDHU SHASTRI

with the assistance of
PITAMBARA-DATTA SHASTRI

LAHORE
1944.

श्रीदयानन्दमहाविद्यालय-संस्कृतग्रन्थमाला, सं० १६

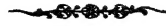
अप्रकाशितचरं

पश्चिमोत्तरशाखीयं

वाल्मीकीय-रामायणम्

तत्र चैतत्

युद्ध-काण्डम्

विश्वबन्धु-शास्त्रिणा

पीताम्बरदत्त-शास्त्रिणः

साहाय्यकेन

नानादर्शपुस्तकाधारेण संशोध्य

संपादितम्

लाभपुरम्

२००० वि०

Published
by
The D A - V College
Research Department,
LAHORE

(All rights reserved)

First Impression, 500 Copies

PRICE RS 8 8 0.

Printed at
The Bombay Machine Press,
Lahore, (pages 3 346)
and
The V. V. R Institute Press,
Lahore,
(pages i vi and 1, 2 and 347 606)

FOREWORD

Out of the ten manuscripts, namely, फ, अ, म, भ, रा१, रा२, ल१, ल२, प्र and ब utilised in this edition of the text of Yuddha-Kānda of Vālmīki's Rāmāyana in its North-Western recension, the seven, namely, भ, रा१, रा२, ल१, ल२, प्र and ब have already been introduced in presenting the text-editions of the previous Kāndas. The remaining ones, namely, फ, अ and म being distinct from their namesakes used in some of the previous Kāndas, may be briefly noticed here —

I फ-1. Lal-Chand Library, D A -V College, Lahore, No. 3035; 2 folios 203, $11\frac{1}{4}" \times 5"$, 3. 12 lines to a page with 39 syllables to a line, altogether making 5133 Granthas, 4. Old, Indian paper, 5. Old Devanāgarī script, 6 ब=व, व=घ, ई=इ, 7. Marginal lining in black ink, 8 Margins with corrections, 9 Top-signatures रा. लं, 10. Sarga-ends marked red but not enumerated except the final number 108, 11 Yellow pigment used for deletion, 12 Hails from Fatehpur (U P), 13 Colophons promiscuously describe this Kānda as आभ्युदयिकपर्वन् of युद्धकाण्ड or युद्धपर्वन् of सुन्दरकाण्ड

II अ- 1. Lal-Chand Library, D A -V College, Lahore, No. 3078, 2 Folios 103, $13\frac{3}{4}" \times 6\frac{1}{2}"$, 3. 16 lines per page, 54 syllables per line, 5562 Granthas in all, 4 Indian paper, 5. Modern Devanāgarī script, 6. Correct, with clear margins, 7 Sarga-ends numbered and marked red, 111 Sargas in all, 8. Hails from Alwar (Rajputana), 9 Commences ॐ स्वस्ति सिद्धं ...ॐ नारायणं नमस्कृत्य ...जयमुदीरयेत् । 10 Colophon describes this Kānda as आभ्युदयिक ('क°) of युद्ध°, consisting of 205 Sargas containing 8500 Ślokas and 72 topics and mentions Rāmalāla Mīśra of Kotkā in Alwar as the scribe.

III. म- 1. Lal-Chand Library, D A -V College, Lahore, No. 4544, 2 Folios 163 (134-145 missing), $13\frac{1}{4}" \times 6\frac{1}{4}"$, 3 12 to 14 lines per page, 40 syllables per line, 5300 Granthas in all, 4 Indian paper, 5 Devanāgarī script with य=ज, इ=ई, उ=ऊ, व=वृ, ष=ख, ख=ष, स=श, श=स and ण=न, 5 Ślokas and Sargas not numbered, 6. Marginal lines in black and red ink, Sarga-ends marked red, yellow pigment used for deletion and a lotus with 12

petals painted in tri-colour in the beginning as well as at the end, 7. Top-signatures राम राम, 8 Colophons describe this Kānda as युद्ध° or आभ्युदयिक° of सुन्दर°, being the second of the two Kāndas with उत्तर° referred to as the third one and this composite सुन्दर° mentioned as consisting of 205 Sargas with 8825 Ślokas (=9535 Granthas) and 72 topics and Vālmiki mentioned as the author of रामायण, also called चतुर्विंशतिसहस्रसहिता, upto the end of the composite सुन्दर° only and the scribe, Vairāgī Udho Dāsa mentioned as having copied the text in Samvat 1810 at Girī in the domain of Mahārāja Śrī Rau Khusyāla Singha

The details of the editorial technique followed in this volume as in the previous ones having already been explained in the Introduction to the Sundara-Kānda volume, need not be repeated here It has, however, to be mentioned that the desirability of issuing entire Yuddha-Kānda in one handy volume has been responsible for the orthographic aberrations and syntactical mislections being excluded from the Critical Apparatus attached to the present text-edition The same consideration coupled with the extreme difficulty experienced in the supply of paper has also necessitated further extension of the process of typographical compactness in that the measure of printed matter on a page had to be substantially increased, even though at the cost of uniformity, after 346 pages had already been printed off It is interesting to calculate that in the absence of these editorial and typographical devices, the present bulk of 606 pages would have swelled to over 1300 pages.

While main editorial assistance in this Volume has been rendered by Shri Pitambara Datta Shastri, Shri Shiva Prasada Shastri and Shri Ratna Chandra Shastri have helped in making the press-copy and in correcting the proofs I am grateful to these gentlemen for this co-operation I, also, very much appreciate the help rendered by the Vishveshvarananda Vedic Research Institute Press in the matter of expediting the publication of the volume.

Lahore,
February 16, 1944

Vishva-Bandhu Shastri

अथ
पश्चिमोत्तरशाखीये
वाल्मीकीय-रामायणे
युद्ध-काण्डम्

[वं-१]= [प्रथमः सर्गः] =[दा-२५]

सं-सैन्ये सागरं तीर्णे रा०मे दशरथाऽऽत्म-जे ।^१

१] अमा^१सौ रावर्णः श्री-मान् अब्रवीच् छुक-सारणौ ॥१॥ [१

सम्-अग्रं दुस्-तरं तीर्णं सागरं वानरं बलम् ।

२] अ-भूतपूर्वो रामेण सेतुर् बद्धश् च सागरे ॥२॥ [२

अ-श्रद्धेयम् इदं कर्म कृतं रामेण सारणं । [N

४] सागरे सेतु-वन्धेन सं-क्षुब्धम् इव मे मनः ॥३॥

अ-वश्यम् अभिसं-ख्येयं तन् मया वानरं बलम् । [३

५] ततः पश्चाद् वि-धास्यामि श्रुत्वा तस्य प्रति-क्रियाम् ॥४॥ [N

अतो भवन्तौ तत् सैन्यम् प्र-विश्याऽनुप-लक्षितौ । [४पृ

६] वानरी तनुम् आ-स्थाय परिसं-ख्यातुम् अर्हथः ॥५॥ [N

बलं यात्रा-विधानं च योधानां च विनिश्चयम् । [N

७] परि-माणं च वीर्यं च ये च मुख्याः पुवं-गमाः ॥६॥ [४उ

मन्त्रिणो ये च रामस्य ये च सुग्रीव-मन्त्रिणः ।

८] ये पूर्वम् अभि-वर्तन्ते ये च शूराः पुवं-गमाः ॥७॥ [५

स च सेतुर् यथा बद्धः सागरे वरुणोऽऽलये ।

१ रा१-सबले । २ ल२ म-सागरे । ३ म-राम । ४ भ-५२-शतमसर्गस्य
२७-श्लोक यावत्त्रुटित पाठ । ५ फ म-आमात्यौ । ६ म-राघव ॥ ७ म-समुद्र ।
८ रा१-सागर । ल१ ल२ व अ प्र-दुर्वर । ९ रा १ ल१ ल२ व अ प्र-
दुस्तर । १० ल१ ल२ व अ प्र-सागर । ११ ल१ प्र-अनन्यपूर्वं ॥ १२ ल१-
सागरे । १३ ल१-त्रुटित पाठ । १४ ल१ ल२ प्र व अ-सशून्यम् ॥ १५
रा१-अवश्यं चैव स० । ल१ ल२ अ प्र फ म-अकथ्यमान सख्येय । १६ ल१ ल२
व अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ १७ ल१ ल२ व अ प्र-भवन्तौ वानर ॥ १८ रा१-
बल तेषां वि० । ल१ ल२ व अ प्र-बल योधवि० । म-अल वीर्याभिधान । १९ म-
चापि नि० । २० प्र-शूरा ॥ २१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-० वमाश्रिता ।
२२ फ-पृष्ठम् । २३ ल१-इति व० । ल२ व अ प्र-अति व० ॥ २४ रा१ म-मकरालये ।

- ९] नि-वेशश् च यथा तेषां वानराणां वनौकसाम् । [६
 कैश् च सेना-वतिस् तेषाम् उत-साहः कीदृशस् तेषां ॥८॥ [८पू
 १०] वीर्य-सायं च रामस्य वीर्यं प्र-हरणानि च ।
 ११पू] लक्ष्मणस्य च सौमित्रेस तत्त्व-तो ज्ञातुम् अर्हथः ॥९॥ [७
 एतज् ज्ञात्वा यथा-तत्त्वं शीघ्रम् आ-गन्तुम् अर्हथः । [८उ
 १२] 'इति तौ च संमा-दिष्टौ राक्षसौ शुक्र-सारणौ ॥१०॥ [९पू
 तथेति प्रति-पद्याऽऽशु जग्मतुः यत्र तद् बलम् । [N
 १३] तौ ज्ञात्वा मायया लब्धौ राक्षसेन्द्रस्य मन्त्रिणौ । [N
 हरि-रूप-धरौ भूत्वा प्र-विश्याऽवैक्षतां बलम् ॥११॥ [९उ
 १४] ततस् तद् वानरं सैन्यम् अ-चिन्त्यं लोम-हर्षणम् ।
 सं-ख्यातुं नाऽधि-गच्छेतां राक्षसौ शुक्र-सारणौ ॥१२॥ [१०
 १५] तिष्ठन्तौ पर्वतोऽग्रेषु निर्-श्वरेषु गुहासु च ।
 सम-उद्गम्यं च तीरेषु वनेषुऽप-वनेषु च । [११
 १६] ददृशाने रिपु-बले प्लव-मानं सहस्र-शः ॥१३॥ [N
 तद् अ-क्षयम् अ-पर्यन्तम् दुर्-ज्ञेयं वानरं बलम् । [१२
 १७] सारणश् च शुक्रश् चैव सं-ख्यातुं नाऽधि-जग्मतुः ॥१४॥ [N

१ रा१फ-निवामश । २ ल१ ल२ब अ प्र-गतायुषाम् । रा२फ-महावने ।
 म-तरस्विनाम् । ३ ल१-यश् । ४ रा१-वानराणां दुरात्मनाम् । ल२-चोत्साह
 की० । रा१ फ-वानराणां गतायुषाम् । ५ म-नास्ति ॥ ६ रा१-रामस्य
 व्यवसायं च रूप । ७ ल१ ल२ ब अ प्र-तत्त्व च । ८ अतः परमधिक
 पाठ-रा२-राघवस्य च सौमित्रेर्वानराणां तथैव च ॥ ९ रा१-बल । रा२
 फ-एव । १० ल१ रा२-इति प्रतिस० । फ-तथेति स० ॥ ११ ल१ ल२ ब
 अ प्र म-नास्ति । १२ रा२ फ-रूपिणम् । १३ ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-
 वीर्यम् । १४ रा१ फ-अस्यानुपलक्षितौ ॥ १५ रा१-तौ ॥ म-तु । १६ रा१-
 यतस्तौ । ल१ ल२ ब अ प्र-यदा तौ ॥ १७ ल१ ल२ ब अ प्र-समुद्रसावतौ ॥
 १८ रा१-अपार हि । १९ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-दुर्ज्ञेयम् । २० रा२
 फ-"तिष्ठन्तौ" इत्यारभ्य "बलम्" इत्यन्तः पाठो व्यत्यासेनैकादशश्लो-
 काऽनन्तरं पठितः ॥

एक-वृष्टं महाऽरण्यं कृतं तैः हरि-यूथपैः ।

१८] राक्षसौ तौ महा-वीर्यौ सं-ख्यातुं नाऽर्धै-अशक्नुताम् ॥१८॥ [N

तरमाणं च तीर्णं च तरिष्यच्च चाऽपि संघ-शः ।

१९] नि-विष्टं विशमानं च भीमम् अ-क्षयम् अ-व्ययम् ॥१९॥ [१०

२०पू] तौ ददर्श महा-मायौ प्रति-च्छन्नौ वि-भीषणः । [१३पू

ग्राहयित्वा महा-तेजा वानरैर् वारणोप मैः । [N

२१] आ-चक्षेऽथ रामाय ताव् उभौ शुक्र-सारणौ ॥१७॥ [१३उ

२२उ] तौ दृष्ट्वा व्यथितौ घोरौ निर्-आशौ जीवितं प्राप्ते । [१५पू

२५पू] अब्रवीत् प्र-हसन् रामः सर्व-भूत-हिते रतः ॥१८॥ [१७उ

बलं सर्वम् इदं दृष्ट्वा हरि-सैन्यं समन्त-तः ।^{१३}

३१] सं-ख्याय च पुरी लङ्कां यथेष्टं गन्तुम् अर्हथः ॥१९॥ [N

वधाऽहो वां प्र-मुञ्चामि क्षणेऽस्मिन् रजनी-चरौ । [N

३२] वक्तव्यो राक्षसेन्द्रो वां यथोक्तं वचनं मम ॥२०॥ [२२उ

यद् बलं त्वम् उपाऽऽश्रित्य सीताम् आ-हृतवान् असि ।

३३] तद् दर्शय यथा-कामं स-सैन्यः सह-बान्धवम्(?) ॥२१॥ [२३

१ ल२-महापुण्य । २ रा१-नैव शक्यत ॥ ३ रा२-सागरं ।

४ ल१ ल२ व अ प्र-वानराणां च । रा२ फ-वर्तमानं च । ५ प्र-

विनष्ट । ६ रा२-वर्तमानं ॥ ७ रा१-महावीर्यौ । ८ ल१ ल२ व अ प्र-वानरो-

पमौ । ९ अतः परमधिकं पाठ—रा२-लंकायाः समनुप्राप्तौ वरौ

परपुरंजय ॥ १० रा१-वीरौ । ११ रा१-जीवितस्य च । ल१ ल२ व अ प्र

म-जीविते तदा । १२ अतः परमधिकं पाठ—रा१-कृत्वा तावज्जली दूतौ

वचनं चेदमूचतु । आवाभिहागतौ सौम्य रावणप्रेषितावुभौ । परिज्ञातं बलं

कृत्स्नं तवेदं रघुनन्दन । तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः ॥ १३

अतः परमधिकं पाठ—रा१-ममेदं वानर सैन्यं परिज्ञातुं त्वमर्हसि । कुह कार्यं

यथोक्तं हि छन्दः प्रतिगम्यताम् । १४ ल१ ल२ व अ प्र म-प्रति-

गम्यते ॥ १५ रा१ ल१-अपि जिहीर्षसे । व अ-अपजिहीर्षसि । प्र-उप-

जिहीर्षसे । १६ ल१-पूर्वं दर्शय । रा२-त द० । १७ रा१-स्व ससैन्यं

सबाधव ॥

- श्वो-भूते नगरीं लङ्कां स-प्राकारां स-तोरणाम् ।
 ३४] स-राक्षस-बलां पश्य शरैर् वि-ध्वंसितां मया ॥२२॥ [२४
 घोरं क्रोपं प्र-मोक्षयामि स-सैन्ये त्वयि रावणे ।
 ३५] सं-क्रुद्धो वज्र-भिद् वज्रं दानवेष्वा इव वासवः ॥२३॥ [२५
 ३६उ] इति प्रतिसमा-दिष्टौ राक्षसौ शुक्र-सारणौ ।
 आ-गम्य नगरीं लङ्काम् अब्रूतां राक्षसेश्वरम् ॥२४॥ [२६
 ३७] विभीषण-गृहीतौ तौ वधाऽहौं राक्षसांऽधि-पम् ।
 दृष्ट्वा धर्माऽऽत्मना मुक्तौ रामेणांऽमित-तेजसा ॥२५॥ [२७
 ३८] एक-स्थान-गता यत्र चत्वारः पुरुषर्षभाः ।
 लोक-पालोपमा वीराः कृताऽस्त्रा दृढ-विक्रमाः ॥२६॥ [२८
 ३९] रामो दांशरथिः श्री-मान् लक्ष्मणश्च वि-भीषणः ।
 सु-ग्रीवश्च महो-तेजा महेन्द्र-सम-विक्रमः ॥२७॥ [२९
 ४०] एते शक्ताः पुरीं लङ्कां स-प्राकारां स-तोरणाम् ।^{१०}
 उत्-पाट्य सं-क्रौमयितुं सर्वे तिष्ठन्तु वानराः ॥२८॥ [३०
 ४१] यादृशी श्रीर् हि रामस्य वीर्यं प्र-हरणानि च ।
 हनिष्यति पुरीं लङ्काम् एकस् तिष्ठन्तु ते त्रयः ॥२९॥ [३१
 ४२] राम-लक्ष्मण-गुप्ता सा सु-ग्रीवेण च वाहिनी ।
 मन्यामहे सुदुर्-धर्षा सेन्द्रैर् अपि सुराऽसुरैः ॥३०॥ [३२
 ४३] व्यक्तं सेतुर्मै तर्था बद्धो दश-योजन-विस्तृतः ।
 शत-योजनम् आ-या(?)तम् तीर्णा सेना च सागरम् ॥३३
 ४४] नि-विष्टा दक्षिणे तीरे सम-उद्रस्य नदी-पतेः ॥३१॥

१ म-व कये । २ ल_२ व अ-सप्रासादा ॥ ३ ल_१-रूप । ४ ल_२ व प्र-
 विमो० । ५ रा_१-राघव ॥ ६ रा_१-राक्षसेश्वरम् । ७ प्र-रावणस्यामि० ॥ ८ म-
 ंगतास्तत्र । ९ म-कृतवि० ॥ १० ल_१ ल_२ व अ प्र-दशरथाजातो । ११
 रा_२ फ-राजा जयति सुग्रीवो । १२ म-नास्ति । १३ रा_१-भ्रमितु शक्ता ।
 १४ रा_१-तिष्ठन्ति ॥ १५ ल_१ ल_२ व अ प्र-महेन्द्रसमविक्रम ॥ १६ म-
 सेतुर्यथा । १७ रा_१ रा_२ फ म-आयामस् ॥

तीर्णस्य तरमाणस्य बलस्याऽन्तो न विद्यते । [३४
४५३] राजन् गुप्तस्य रामेण लोक-पालोपमेन हि ॥३२॥ [N
प्रेहृष्ट-योधा ध्वजिनी वनौकसाम्
महाऽऽत्मनां सम्प्रति युद्धमे^१ इच्छताम् ।
अलं वि-रोधेन शमो वि-धीयताम्
४६] प्र-दीयतां दाशरथाय मैथिली ॥३३॥ [३५
इत्यार्षे^२ रामायणे युद्ध-काण्डे दूताऽऽगमन नाम प्रथम सर्ग ॥१॥

[वं-२] = [द्वितीयः सर्गः] = [दा-२६]

तद् वचः पथ्यम् अ-क्लीबम् सारणेन तु^३ भाषितम् ।
१] नि-शम्य रावणो वाक्यं पर्य-अभाषत सारणम् ॥१॥ [१
यंदि माम् अभि-युञ्जीरन् देव-गन्धर्व-दानवाः ।
२] नैव सीतां प्र-यच्छेयं सर्व-लोक-भयाद् अपि ॥२॥ [२
त्वं तु सौम्य परि-त्रस्तस् तां दृष्ट्वा हरि-वाहिनीम् ।
३] प्रति-दानं च^४ सीताया मन्यसे साधु निर्-जितः ॥३॥
को हि नाम सै-पत्नो मां सम्-अरे जेतुम् उत-सहेत् । [३
४] स्थितुं^५ कि तु मुहूर्तं वा सै-अरे जेतुम् उद-र्यतः ॥४॥ [N
५पू] इत्य् उक्त्वा परम-क्रुद्ध उत्थि(द्-स्थि)तः परमाऽऽसनात् ।
आ-रुरोह ततः श्री-मान् प्रासादं हिम-पार्ष्णदुरम् ॥५॥

१ रा१ल१ ब प्र रा२ फ म-लोकनाथोप० ॥ २ रा१-प्रकृष्टरूपा । ३ रा१फ-
सयति । ल१ल२ब अ प्र-मानद । ४ प्र-मानम् ॥ ५ ल२-०र्वे श्रीरामा० । रा२-इत्यार्षे
ल० । फ-इ र्षे 'मा णे । ६ रा१ल२ब अ प्र म-लकाकाण्डे । फ-सुन्दरकाण्डे ।
७ ल१-चारणप्रवेशो । ल२ ब अ प्र फ म-चारप्रवेशो । रा२-त्रुटित पाठ ॥
८ रा१-सुभा० । ९ ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-प्रत्यभा० ॥ १० अ-
यदा । ११ म-नास्ति ॥ १२ ल१ब अ रा२-तु । १३ रा१-समर्थ । १४ ल१ल२
ब अ प्र-रणे क्षणमपि । रा२ फ-क्षण ह्यपि रणे । म-क्षण ह्यपि किमु । १५ ल१
ल२ब प्र रा२ म-समर्थो । १६ ल१ ल२ब प्र-कि तु बाधितु । अ-त्रुटित पाठ ॥
१७ म-प्रोत्थित । १८ म-हेमगोपुरम् ॥

- ६] बाहु-तोल-समुत्सेधं रावणोऽथ दिदक्षया । [४
 दीप्यमानः स्व-वपुषा वसु-धाम् अव-लोकयन् ॥६॥ [N
 ७] ताभ्यां चराभ्यां सहितः स ददर्श बलं महत् ।
 ८पू] पर्वतांश्च च सम्-उद्रे च सं-वृतं वानरर्षभैः ॥७॥ [५
 तद् अ-पारम् अ-संख्येयं वानराणां महद् बलम् ।
 ९] नि-शम्य रावणो राजा सारणं पर्य-अपृच्छत ॥८॥ [६
 एषां के वानराः शूराः के मुख्याः के महा-बलाः ।
 १०] के पूर्वम् अभि-वर्तन्ते के महोत्साह-सम्पताः ॥९॥ [७उ
 देवाऽन्वयाश्च के चाऽत्र के मानुष-बले स्थिताः । [N
 ११] येषां शृणोति सु-ग्रीवः के महा-यूथ-यूथपाः ।
 क्षिप्रम् आ-चक्ष्व मे वीर ये प्र-धानाः प्लवं-गमाः ॥१०॥ [८
 १२] श्रुत्वा तद् राक्षसेन्द्रस्य वचनं परि-पृच्छतः ।
 आ-ख्यातुम् उप-चक्रामर्षाज्ञो मुख्यान् प्लवं-गमान् ॥११॥ [९
 १३] एष योऽभि-मुखं लङ्कां नदंस् तिष्ठति वानरः ।
 यूथ-पानां सहस्राणां शतेन परि-वारितः ॥१२॥ [१०
 १४] यस्य घोषेण महता स-प्राकारा स-तोरणा ।
 सर्वा प्र-कम्पते लङ्का स-शैल-वन-कानना ॥१३॥ [११
 १५] सर्व-शाखा-मृगेन्द्रस्य सु-ग्रीवस्य मेहाऽऽत्मनः ।
 बलैऽग्रे तिष्ठते शूरो नलो नामैष यूथ-पः ॥१४॥ [१२

१ म-बहुमासस० । २ प्र-०मानस्तु व० । ३ रा१ रा२ फ म-
 नास्ति ॥ ४ रा१-पर्यपृच्छत सारणम् ॥ ५ म-के वा ॥ ६ ल१ ल२ व अ
 प्र-पूर्वान् । ७ ल२ व अ प्र-अतिव० ॥ ८ प्र-देवानुगाश् । ९ ल१ ल२
 व अ प्र रा२ फ-केषा । १० ल१ ल२ व अ प्र-महारथ० ॥ ११ ल२ व
 अ प्र म-राज्ञो । रा२-व्रुडित पाठ । १२ रा१-नास्ति ॥ १३ ल२ व अ-पश्य ।
 १४ रा१ ल१ रा२ फ म-लङ्का । १५ रा१ ल२-सर्वा कम्पतीव । रा२ फ-
 प्रवेपते सर्वा । म-पुरी कम्पतीव ॥ १६ ल१ व अ-०महेन्द्रस्य । १७ ल१-
 तथात्मन । व-व्रुडित पाठ । १८ रा१-बलात्प्रति० । १९ ल२-वीरो । २० व-
 अत आरभ्य सर्गसमार्तिं यावत्व्रुडित पाठ ॥

- १६] एतेन सेतुर् बद्धोऽयं विश्वकर्म-सुतेन वै । [N
 १७पृ] सम्-उद्रेण स्तुतश् चैव महाऽऽत्मा वानरर्षभः । [N
 २८उ] एष कोटी-सहस्राणां सहस्रं सम्प्र-कर्षते ॥१५॥[२६उ
 १७उ] बाहू प्र-गृह्य यो लङ्कां प्रार्थयन्न् इव तिष्ठति ।
 १८उ] लङ्काम् अभि-मुखः कोपाद् अभीऽऽक्ष्णं च वि-जृम्भते १६॥[१३
 आ-स्फोटयति सं-रब्धो लाङ्गलं च पदे पदे ।
 १९] यस्य लाङ्गल-शब्देन स्वनन्तीऽव दिशो दश ॥१७॥[१४उ
 एष वानर-राजेन सु-ग्रीवेणाऽभि-षेचितः । [१५पृ
 २०] वीरः पद्म-सहस्रेण वृतः शङ्कु-शतेन च । [N
 युव-राजोऽङ्ग-दो नाम त्वाम् आ-ह्वयति सं-युगे ॥१८॥[१५उ
 २१] ये तु वि-ष्टभ्य गात्राणि नृत्यन्ति च हसन्ति च ।
 उत्था(द्-स्था)य च वि-जृम्भन्ते क्रोधेन हरि-पुङ्गवाः १० ॥[२०
 २२] एते दुष्प्र-संहा राजन् घोराः शब्देन वानराः ।
 अष्टौ शत-सहस्राणि दश-कोटी-शतानि च ॥२०॥[२१
 २३] यं पुरस्-कृत्य गच्छन्ति वीरैश् च वन-चारिणः । [२२पृ
 सु-तनुर नाम यूथेशः सर्व-वानर-यूथपः । [N
 २४] एष ह्यं उदं-यच्छते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥२१॥[२२उ

१ ल१प्र-येन सेतुर्निबद्धोय । ल२ अ-सेतुश्चानेन बद्धोय । २ रा२-कृतश् । ३ रा१-
 वानरोत्तम । ४ ल२अप्र-अपकर्षति । रा२फ-परिकर्षति ॥ ५ रा१रा२फ-पद्मया यो
 मही लिखति वीर्यवान् । ६ अत परमविक पाठ-ल१ ल२ अ प्र म-गिरिशृङ्ग-
 प्रतीकाशः पद्मकिजल्कसन्निभः । यः पुलिदा नदी रम्या गिरि पर्येति
 वानरः ॥ ७ रा१ ल१-अभीतश् ॥ ८ ल१ल२अ रा२फ म-स्फोटयत्यभिस० ।
 ९ रा२-स्वनन्ति च ॥ १० ल२अ-युत । म-व्रुटित पाठ ॥ ११ ल१-व्रुटित
 पाठ । म-दशकोटिशतानि च । १२ म-नास्ति ॥ १३ ल१-व्रुटित पाठ ।
 १४ रा२फ-दशकोटिस० । १५ रा१-दशनत्वश० ॥ १६ रा२फ-वीरा । १७ रा१-
 शब्देन वानरा । ल१ ल२ब अ-चन्दनबाहव । रा२ फ-प्रवरवानरा । १८ प्र-
 युद्धेश । १९ रा१ रा२-चाशसते । ल१ प्र अ-व्युद्यमते । म-व्याशसते ॥

- श्वेतो रजत-सङ्काशश्चैपलो दीर्घ-केसरः ।
 २५] बुद्धि-मान् वानरः शूरस् त्रिषु लोकेषु वि-श्रुतः ॥२२॥ [२३
 तूर्णं सु-ग्रीवम् आ-गत्य पुनर गच्छति वानरः ।
 २६] वि-भजन् वानराऽनीकं स्व-बलानि प्र-हर्षयन् ॥२३॥ [२४
 यो नदी गो-मतीं रम्यां रम्यं पर्य-एति पर्वतम् ।
 २७] नाम्ना सं-कोपनं नाम नाना-द्विज-युतं गिरिम् । [२५
 २८पू] तत्र राज्यं प्र-शास्य एष कु-मुदो नाम यूथ-पः ॥२४॥ [२६पू
 यस्य वाला बहु-व्यामा दीर्घ-लाङ्गलम् आ-श्रिताः ।
 ३०] ताम्रा नीलौऽसिताः श्वेताः प्र-कीर्णा घो-र-कर्मणः ॥२५॥ [२७
 अ-दीनो रोषणश्चण्डः सं-ग्रामम् अभि-काङ्क्षति । [२८पू
 ३१] वेग-वान् नाम लङ्केश सु-ग्रीवस्य सखा बली ॥२६॥ N
 कोटी-शत-सहस्राणां सहस्रेणाऽभिसं-वृतः । [N
 ३२] एषोऽप्यंश-सते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥२७॥ [२८उ
 यस् त्व एष सिंह-सङ्काशः कपिलो दीर्घ-केसरः ।
 ३३] नि-भृतः प्रेक्षते लङ्काम् अभि-गर्जन् पुनः पुनः ॥२८॥ [२९
 एष कृष्णं गिरिं सह्यं पर्वतं च सु-दर्शनम् ।
 ३४] राजन्सततम् अद्य-आस्ते रम्भो नामैष यूथ-पः ॥२९॥ [३०
 ३५पू] त्रिशच् छत-सहस्राणि वानराणां शतानि च । [३१पू
 N] एनं^३ हरि-सहस्राणां त्रिशच् च हरि-यूथ-पाः । [N
 ३५उ] परि-वार्याऽनु-गच्छन्ति लङ्काम् अर्दितुम् ओजसा ॥३०॥ [३१उ
 यैश्च^३ कर्णौ वि-वृणुते जृम्भते च पुनः पुनः ।

१ रा१-० सकाश सबलो । २ प्र-नित्यश ॥ ३ ल१ प्र-पुर । अ-पुन ॥
 ४ रा१-नीलसिता श्वेता । ल१ ल२ अ-नीलासितश्वेता । म-नीलास्तदा दीर्घा ।
 ५ म-घोरदर्शन ॥ ६ ल२ प्र-अदातो । ७ प्र-अपकर्षति ॥ ८. रा२-० णाभिकाक्षित ।
 ६ रा१-एषैवाशसते । ल१ रा२-एषोऽध्याश० । अ प्र फ-एषोऽध्याश० ॥ १० रा१ प्र-
 प्रेष्यते ॥ ११ ल१ ल२ अ-कृत्स्न ॥ १२ रा१-राजन् । रा२-एतत् ।
 १३ रा२ फ-शतस० । १४ ल१ ल२ अ प्र म-नास्ति ॥ १५ रा२ फ म-यस्तु ।

- ३६] न च सं-हरते दृष्टिर्न च यूथाद् वि-धावति ॥३१॥ [३२
महा-भये वीत-भयो रम्यं सौख्यं (?ल्वं) सं पर्वतम् ।^१
- ३७] राजन् सततम् अध्य-आस्ते ह्रीरो नैमैष यूथ-पः ॥३२॥ [३४
एतस्य बलिनः सर्वे वि-हारा नाम वानराः ।
- ३८] राजन् शत-सहस्राणि चत्वारिंशच् छतानि च । [३५
एषोऽप्य आ-शंसते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥३३॥ [N
- ३९] यस् तु मेघ इवाऽऽकाशे बहु धां दृ(?)व) ति तिष्ठति ।
मध्ये वानर-कोटीनां सुराणाम् इव वासवः ॥३४॥ [३६
- ४०] भेरीणाम् इव सं-नादो यत्रैष श्रूयते महान् ।
४१पू] घोरः शाखा-मृगेन्द्रोऽयं सं-ग्रामम् अभि-कौङ्क्षति ॥३५॥ [३७
एष पर्वतम् अध्य-आस्ते पारि-यात्रम् अन्-उत्तमम् ।
- ४२] युद्धे दुष्प्र-मर्दो राजन् पनसो नाम यूथ-पः ॥३६॥ [३८
एनं शत-सहस्राणां शताऽर्धं पर्युपाऽऽसते ।
- ४३] यूथ-पा यूथप-श्रेष्ठं येषां यूथानि भाग-शः ॥३७॥ [३९
यस् तु भीर्मां अधि-ष्ठाय चमूं तिष्ठति शोभयन् ।
- ४४] स्थितस् तीरे सम-उद्रस्य द्वितीय इव सागरः ॥३८॥ [४०
एष मन्दर-सङ्काशो वि-नतो नाम यूथ-पः ।
- ४५] चरन् पिबति पर्णासां नदीनाम् उत्-तमां नदीम् ॥३९॥ [४१

१ रा२-यूथान्धावति हर्षयन् । २ ल१ ल२ अ प्र-नास्ति ॥ ३ म-
महाभयो महावेगो । ४ रा१-पार्श्वे । ५ रा१ रा२ म-च । ६ रा१-हनुमाने ।
प्र-रभो ना० । ७ ल१ ल२ अ-नास्ति ॥ ८ रा२ म-एतेभ्यः ॥ ९ रा१
ल२ अ प्र म-०काश । १० रा१ ल१ ल२ अ प्र रा२ फ-बहुवावृत्त्यः ॥
११ ल१ ल२ अ प्र रा२ फ म-घोष । १२ ल१ अ प्र रा२ फ-०गेन्द्राणां ।
म-शाखामहेन्द्राणां । १३ ल१ ल२ प्र रा२ फ म-०काक्षता । १४ अत परम-
विक पाठ—ल१ ल२ अ म-एष पर्वतसंकाश बलयः क्रोधतो हरिः ॥
१५ ल१ ल२ अ म-रम्य । १६ ल१ ल२ प्र रा२ म-दुष्प्रसहो ॥ १७ अ प्र-
एव । १८ रा१-प्रयमा ॥ १९ ल१ ल२ अ प्र-श्रीमान् ॥ २० प्र-चिर ॥

४६उ] षष्टिः शत-सहस्राणां बलम् (?लं) अ (?य)स्य वनौकसाम् । [४२

४७उ] युद्धायोऽऽह्वयते त्वं एष क्रथनो नाम यूथ-पः ॥४०॥

यस् तु गैरिक-वर्णाऽऽमं वपुः पुष्यति वीर्य-वानं । [४४पू

४८] गवयो नाम तेजस्वी क्रुद्धस् त्वाम् अभि-काङ्क्षति ॥४१॥

४९पू] एनं शत-सहस्राणां संप्रतिः पर्युषाऽऽसते । [४५

N] यूथ-पा यूथप-श्रेष्ठम् अनु-यान्ति महा-बलम् ॥४२॥ [४६उ

इमे महा-राज महा-पराऽऽक्रमाः

कपि-प्रवीराम् त्वं ये तु कीर्तिताः ।

विवृद्ध-दर्पा बलिनः सुदुर्-जया

५०] रणे सम्-अग्रैर् अपि देव-दानवैः ॥४३॥ [N

तद् वानरं सैन्यम् उद्-ईक्ष्य भीमम्

बलं च वीर्यं च सम्-ईक्ष्य तेषाम् ।

श्रुत्वा च सं-ख्यां च ततः स राजा

५१] विषण्णं-रूपोऽभवद् अल्प-बुद्धिः ॥४४॥ [N

इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे वानराऽनीक-दर्शनं नाम

द्वितीय सर्ग ॥२॥

१ अ रा२-षष्ठी । फ-षष्टि । २ ल१ ल२ अ-युद्धेनाह्वयते ।
 ३ ल२-हेष । रा२ फ-वीर । ४ ल१ ल२ अ-क्रोधनो । ५ ल१ फ-वानर ॥
 ६ ल१ ल२ अ प्र-वर्णाभो । रा२ फ-गैरिकसकाश । ७ ल१ ल२
 अ प्र-वपुषा चातिवी० । ८ रा१ प्र फ म-मेवावी । ९ ल१-बुद्धिः पाठ ।
 ल२ अ प्र रा२ फ म-अभिवर्तते ॥ १० रा२-शत ॥ ११ रा१-वानरा । रा२ फ-
 सप्तभि । १२ म-बलाबलम् ॥ १३ रा१-तु मया प्रकी० । १४ म-
 ंद्धकोपा । १५ रा२-बलिनश्च दु० । १६ रा१-समर्था ह्यपि ॥ १७
 ल२-अवीक्ष्य । १८ रा१-भीम । १९ रा२ फ-विवर्णरूपो ॥ २० ल१-इति ।
 २१ रा१ अ प्र म-लकाकाण्डे । फ-सुन्दरकाण्डे । २२ रा१-वानरसैन्यवर्णन ।
 अ प्र रा२ फ म-अनीकदर्शन ॥

[वं-३] = [तृतीयः सर्गः] = [दा-२७]

हन्त ते सम्प्र-वक्ष्यामि प्रेक्षमाणस्य यूथ-पान् ।^१

१] राघवाऽर्थे पराऽऽक्रान्ता ये न रक्षन्ति जीवितम् ॥१॥ [१

२पू] दीर्घा यस्य बहु-व्यामा वाला लाङ्गलम् आ-श्रिताः ।

N] ताम्रा नीलाः सिताः श्वेता हरिता घोर-कर्मणः । [२

३पू] विप्र-कीर्णाः प्र-काशन्ते सूर्यस्येव मरीचयः ॥२॥

पृथिव्यां विश्रुतः शूरो दैव्य-आस ईति यूथ-पः । [३

४] यं पृष्ठ-तोऽनु-गच्छन्ति शत-शो हरि-यूथपाः ।

N] दुमान् उद्-यम्य सहसा साल-ताल-शिलाऽऽयुधाः ॥३॥ [४

एष कोटि-सहस्रेण वानराणां महौजसाम् ।

५] आ-काङ्क्षते त्वां सं-ग्रामे जेतुं पर-पुरञ्जय ॥४॥ [५

नीलान् इव महा-मेघान् यांस् त्वं पश्यसि पृष्ठ-तः ।

६] असिताऽञ्जन-सङ्काशान् युद्धे सख-पराऽऽक्रमान् ॥५॥ [६पू

नख-दंष्ट्राऽऽयुधान् वीरान् तीव्र-कोर्पान् भैयाऽऽवहान् । [N

७] अ-संख्येयान् अ-निर्देश्यान् स्थितान् सागर-रोधसि ॥६॥ [६उ

पर्वतेषु च सर्वेषु नदीषु वि-पुल्लामु च ।

८] एते समभि-वर्तन्ते राजन् कृष्णाः सुदुर्-जयाः ॥७॥ [७

एषां मध्ये स्थितो राजा भीमो भीम-पराऽऽक्रमः ।

१ म-प्रेषमाणो हि यू० । २ ब-सर्गसमाप्ति यावत्तुटित पाठ ॥ ३ अ रा_१
रा_२ फ-ऊर्चा । ४ म-रक्ता । ५ रा_१ प्र-प्रकीर्णा । फ म-कम्पिता ॥ ६ रा_१
द्विवत्कृति ॥ ७ ल_१ ल_२ अ-तरस्विना ॥ ८ म-मेघानिव महाघोरान् ।
९ म-तु ॥ १० रा_१-तीवान् । ११ ल_१-तान् कोपाद् भ० । ल_२ अ प्र-
ताम्रान् कोपाद् भ० । म-तीव्रकोपमहावलान् ॥ १२ रा_१ फ-ये केचित् ।
१३ ल_१ ल_२ अ प्र-च कृतालया । १४ ल_१ ल_२ अ-सहस्रश ॥ १५
ल_१ ल_२ अ प्र रा_२ फ म-भीमाक्षो भीमदर्शन ॥

- ९] पर्जन्य इव जीमूतैः सम्-अन्तात् परि-धारितः ॥८॥ [८
 ऋक्ष-वन्तं गिरि-श्रेष्ठम् अध्य-आस्ते नर्मदां पिबन् ।
 १०] सर्वक्षणां अधि-पतिर् धूम्रो नामैष यूथ-पः ॥९॥^१ [९
 यवीयांस् तस्य तु भ्राता पश्यैतं पर्वतोपमम् ।^२
 ११] भ्रात्रा समानं रूपेण वि-शिष्टं तु पैराऽऽक्रमे ॥^३१०॥ [१०
 एष वै जाम्ब-वान् नाम महा-यूथप-यूथपः ।^४
 N] प्र-शान्तो गुरु-वर्त्ती च सम्-अरे चाऽपरा-जितः ॥११॥ [११
 N] एतेन साह्यं सु-महत् कृतं शक्रस्य धी-मता ।
 दे(१दै) वाऽसुरे जाम्ब-वता लब्धाश् च शत-शो वराः ॥१२॥ [१२
 १४] आ-रुह्य पर्वताऽग्राणि क्षिपन्ति वि-पुंलाः शिलाः ।
 वृक्षांश् च विविधाऽऽकारान् न मृत्योर् उद्-विजन्ति च ॥१३॥ [१३
 १५] राक्षसानां च सदृशाः पिशाचानां बलोपमाः । [१४पू
 १६पू] अग्राऽनीकेषु तिष्ठन्ति वलिनो भीम-विक्रमाः ।
 N] अस्य सैन्येषुं बहवो वि-चरन्त्य् अ-मितौर्जसः ॥१४॥ [N
 N] यं त्व् एनम् अभिसं-रब्धं प्लवमानं प्लवं-गमम् । [N
 प्रेक्षन्ते वानराः सर्वे स्थितं यूथप-यूथपम् ॥१५॥ [१५उ
 १८] एष राजन् सहस्राऽक्षम् उपाऽऽस्ते त्व् अमृताऽर्थिनम् । [१६पू
 N] बल-वान् वीर्य-वान् भीमो हरिः पद्म-निर्भाऽऽननः ॥१६॥ [N
 २१उ] यः स्थितं योजने शैलं गच्छन् पार्श्वेन सेवते ।
 ऊर्ध्वं तथैव कायेन गच्छन् प्राऽऽप्नोति योजनम् । [१७
 २२] यस्मान् न परमं भूतं चतुष्पाद् इह दृश्यते ॥१७॥ [१८पू

१ अ-परिघोपमम् ॥ २ अ-नास्ति ॥ ३ रा_१ रा_२-पर्वतोत्तमम् ।
 ४. म-प्रविष्ट । ५ रा_२-०क्रमे । ६ ल_२-नास्ति ॥ ७ रा_१-बहुला ।
 ८. म-अत पर १९-शलोकात् पाठो नास्ति ॥ ९ रा_१-तथैव च ।
 १०. प्र रा_२ फ-सन्त्यस्य । ११ रा_२ फ-म-अग्नितेजस ॥ १२ प्र रा_२
 फ-म-अवस्थितम् ॥ १३ रा_२-०निमेक्षण ॥

- २३उ] येन युद्धं महज् जातं पुरा वै शक्र-हस्तिनः ।
 २४पू] परा-जयं च न प्राऽऽप्तो महाऽऽत्मा स च यूथ-पः । [११
 २३पू] श्रुतः स मादनो नाम वानराणां पिता-महः ॥१८॥ [१८उ
 १९उ] यम् एनम् अम्बुदाऽऽकारं गर्जन्तम् इव तोय-दम् ।
 सैन्यं नि-वेशयानं च जृम्भन्तं च प्र-पश्यसि ॥१९॥ [N
 २०] एष वानर-मुख्यानां पन्न-कोटि प्र-कर्षति ।
 २१पू] इन्द्र-जानुर इति ख्यातश्च चण्डः समर-दुर्जयः ॥२०॥ [N
 २४उ] यो राजा पर्वते द्रोणे बहु-किन्नर-सेविते । [२२उ
 यस्य वि-क्रममाणस्य शक्रस्येव पराऽऽक्रमः ॥२१॥
 २५] एष गन्धर्व-कन्यायाम् उत्-पन्नः कृष्ण-वर्त्मनः । [२०
 तदा देवाऽसुरे युद्धे साध-कारी शत-क्रतोः ॥२२॥ [२१
 २६] यस्य वैश्रवणो राजा जैम्बूम् उपनि-षेवते । [२२पू
 विहार-शीलो वर-दो भ्राता ते राक्षसेश्वरः(?) ॥२३॥ [२३
 २७] एष हैमवतो राजा बल-वान् वानरर्षभः । [N
 N] सेना-पतिर दुष्प्र-कम्पो नीलो नामैष वानरः ॥२४॥
 २८उ] वृतः कोटी-सहस्रेण हरीणां संमुप-स्थितः ।
 एषोऽर्घ्यं आ-शंसते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥२५॥ [२४
 २९] यो गङ्गाम् अनुपर्य-एति त्रीसयन् गज-यूथपान् ।
 ३०पू] हस्तिनां वानराणां च पूर्व-वैरम् अनु-स्मरन् ॥२६॥ [२५
 एष यूथ-पतिर् नेता गजो गिरि-गुहाऽऽशयः । [२६पू
 ३१] हिरण्य-वाहिनीं मुख्यां नदीं हैमवतीम् अनु ॥२७॥

१ म-नुटित पाठ ॥ २ रा२-परमकोपन । म-परमदुर्जय ॥
 ३. रा१ ल१ ल२ अ प्र-राजन् ॥ ४ रा२ फ-०काले ॥ ५ रा१
 ल१ अ-वैवस्वतो । ६ रा२ फ-यमेन परिषेवते । ७ प्र-विहारशूरो ॥
 ८. म-यूथप ॥ ९ प्र-समुपास्थित । १० रा२-एष वाश० । फ-
 एष वै शसते । म-एष ह्याश० ॥ ११ रा२-भ्रमयन् । फ२- भ्रामयन् ॥

- उशीर-बीजम् आ-साद्य पर्वतं मन्दरोपमम् ।
 ३२] रमते वानर-श्रेष्ठो दिवि शक्र इव स्वयम् ॥२८॥ [२७
 शतं शत-सहस्राणां सहस्रम् अभि-वर्तते । [२८पू
 ३३] एष दुर्-धर्षणो राजन् प्र-माथी नाम यूथ-पः ॥२९॥
 वातेनेवोद्-धृतं मेघं यम् एनम् अनु-पश्यसि । [३०
 ३४] वि-वर्तमानं बहु-शो यत्रैतद् बहुलं रजः ॥३०॥ [३१उ
 एते सु-बहवो घोरा गो-लाङ्गुली महा-बलाः ।
 ३५] शतं शत-सहस्राणां कोटि-कोटि-शतं यथा ॥३१॥ [३२
 एतं समनु-गच्छन्ति गवाऽक्षं नाम यूथ-पम् ।
 ३६] एषोऽप्य् आ-शंसते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् । [३३
 N] वाहिनी चाऽस्य वि-पुलां लङ्काम् इच्छति मर्दितुम् ॥३२॥ [N
 भ्रमराऽऽचरिता यत्र सर्व-काम-फल-द्रुमाः ।
 ३७] यां(?)सूर्य-तुल्य-वर्णाऽऽभम् अनुपये(?)ति(?)न्ति)पर्वतम्(?)ताः)
 प्र-भया यस्य दृश्यन्ते काञ्चना मृग-पक्षिणः ।
 ३८] यस्य प्र-स्थं महाऽऽत्मानो न त्यजन्ति महर्षयः ॥३४॥ [३५
 तत्रैष राजन् रमते रम्ये काञ्चन-पर्वते ।
 ३९] मुख्यो वानर-मुख्यानां केसरी नाम यूथ-पः । [३७
 N] एषोऽप्य् आ-शंसते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥३५॥ [N
 राजन् षष्टि-सहस्राणि रम्याः काञ्चन-पर्वताः ।
 ४०] तेषां मध्ये गिरि-श्रेष्ठम् त्वम् इवाऽनघ रक्षसाम् ॥३६॥ [३८
 तत्रैते कपिल-श्वेताम् ताम्राऽऽस्या मधु-पिङ्गलाः ।

१ रा१ ल२ प्र फ-एव । ल१ अ रा२-एन । २ ल२ रा२-अतिव० ।
 ३ प्र-राजा ॥ ४ फ-वर्तमान च । ५ म-नास्ति ॥ ६ प्र-लाग्लाश्च ।
 ७ म-कोटीकोटीशतानि च । ८ ल२-नास्ति ॥ ९ रा१-एव । १० रा२-
 समुपतिष्ठति । फ-समनुतिष्ठति । म-समुपसगम्य । ११ रा२-बहुला ।
 १२. प्र-नास्ति ॥ १३ रा१ प्र-रा२ म-यः ॥ १४ ल२ म-भ्रमते ॥

- ४१] नि-वसन्ति गिरि-श्रेष्ठे तीक्ष्ण-दंष्ट्रा नखाऽऽयुधाः॥३७॥ [३९
 सिंहा इव महा-दंष्ट्रा व्याघ्रा इव दुरा-सदाः । [४०पू
 ४२] आशीविष-सम-स्पर्शा घोर-रूपाः प्लवं-गमाः ॥३८॥ [N
 ४३उ] तत्रैष नित्यम् अ-चले भास्करं ह्युप-तिष्ठते ।
 [N] अर्कस्य गतिम् अन्व-इच्छन् नि-धानं च महा-कपिः॥३९॥ [N
 ४४उ] यो विशालाम् उपाऽऽमृद्वात् सं-ग्रामे हस्ति-वानरे ।
 ताराया जनको वीरः सु-षेणो नाम वीर्य-वान् ॥४०॥ [N
 ४५] नि-खर्वेण वृतः श्री-मान् हरीणां वात-रंहसाम् ।
 काम-रूपी महा-वीर्यः सं-हर्षः समरोद्-धतः ॥४१॥ [N
 ४६] रौजन् पृथिव्यां वि-ख्यातो नाम्ना शत-बलिश् च यः । [४४पू
 ४७पू] वृतः कोटी-सहस्रैस् तु लङ्कां प्राऽर्थयते हरिः ॥४२॥ [४५उ
 उल्का-मुखश् च ऋषभः शरभो गन्ध-मादनः ।
 ४८] एकैक एषां योधानां कोटीभिर् दशभिर् वृतः ॥४३॥ [४६
 तैर्थाऽन्ये वानर-श्रेष्ठा विन्ध्य-पर्वत-वासिनः ।^{१३}
 ४९] न शक्यन्ते तु सं-ख्यातुं बहु-त्वाल् लघु-विक्रमाः॥४४॥ [४७
 एते महा-राज महाऽनु-भावा ,
 महा-बलाश् चौऽप्रतिमाश् च युद्धे । [४८पू

- १ रा२ फ म-चतुर्दंष्ट्रा ॥ २ रा१ ल१ ल२ अ प्र-नित्यसबद्धे ।
 ३ रा१ ल१ ल२ अ प्र-भास्करोऽन्युपतिष्ठते । रा२ फ-भास्करोऽन्युपतिष्ठति ।
 ४ रा१ ल१ ल२ अ फ म-निधन ॥ ५ म-सग्रामेष्वनिवर्तते ॥ ६ प्र-योधाना ।
 ७ रा१-महावीर्यात् । ८ रा१ ल१ ल२ अ प्र फ-सहर्षात् । ९ प्र-समरोद्धतः ॥
 १० रा१ ल१ ल२ अ प्र-य पृथिव्या तु । ११ रा२ फ-बलिस्तु स. ॥ १२ रा१
 ल१ ल२ अ प्र फ-एष । १३ म-नास्ति ॥ १४ रा१ ल१ ल२ अ प्र फ-तथा ये ।
 १५ रा१ ल२ अ-वानरा. श्रेष्ठाः ॥ १६ म-व्रुटितः पाठ. ॥

शाखा-मृगाः पर्वत-सन्निकाशाः

५०]

प्र-कीर्तिता मुख्य-तमाः पृथिव्याम् ॥४५॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सारण-वाक्य नाम तृतीयः सर्गः ॥३॥

[वं - ४] = [चतुर्थः सर्गः] = [दा - २८]

सारणस्याऽन्तरं दृष्ट्वा राक्षसस्य महा-बलः ।

१] बलम् आ-लोक्यमानं च शुको रावणम् अब्रवीत् ॥१॥ [१

स्थितान् पश्यसि यान् एतान् मत्तान् इव महा-द्विपान् ।

२] न्यग्र-रोधान् इव गाङ्गेयान् शालान् हैमवतान् इव ॥२॥ [२

एते दुष्प्र-सहा राजन् बलिनः काम-रूपिणः ।

३] दैत्य-दानव-सङ्काशा युद्धे देव-पराऽऽक्रमाः ॥३॥ [३

एषां कोटी-सहस्राणि नव पञ्च च सप्त च ।

४] नव शङ्कु-सहस्राणि दशाऽर्बुद-शतानि च ॥४॥ [४

एते सुग्रीव-सचिवाः किष्किन्धा-निलयाः शुभाः ।

५] हरयो देव-गन्धर्वैर् उत्पन्ना दानवैस् तथा ॥५॥ [५

यौ तु पश्यसि तिष्ठन्तौ कुमारौ देव-रूपिणौ ।

६] मैन्दश् च द्वि-विदश् चैतौ नैतयोर् विद्यते समः ॥६॥ [६

ब्रह्मणा समनु-ज्ञाताव् अमृत-प्राशिनाव् उभौ ।

७] आ-शंसते पुरी लङ्काम् एतौ मर्दितुम् ओर्जसा ॥७॥ [७

याव् एताव् एतयोः पार्श्वे स्थितौ पर्वत-सन्निभौ ।

८] सु-मुखो वि-मुखश्-चैव मृत्यु-पुत्रौ पितुः समौ ॥८॥

१ रा१ ल२-००० श्रीरामा० । अ-इत्यार्षेरा० । फ-इ...००० मा ००० ।
म-श्रुतितः पाठः । २ अ प्र रा२-लकाकाण्डे । म-लकापर्वणि । ३ रा२-सैन्यवर्णन
रावणवाक्य ॥ ४ रा१-आलोक्यमान ॥ ५ रा१ ल१ अ प्र म-तुगाग्रान् । ६ रा१
ल१ ल२ ब-सालान् ॥ ७ प्र-चैव । रा२ फ-चोभौ ॥ ८ प्र-लङ्का कोटिभिर्दश-
भिर्वृतौ । फ-एतौ मर्दितु स्वेन तेजसा ॥ ९ म-यावेतयोः स्थितौ पार्श्वे राजन् ॥

- प्रेक्षन्तौ नगरी लङ्कां कोटीभिर् दशभिर् वृत्तौ । [८
 ९] आ-शंसेते पुरीम् एतौ मर्दितुं स्वेन तेजसा ॥९॥ [७उ
 १०पू] यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं प्र-भिन्नम् इव कुञ्जरम् । [१पू
 N] वातेनेवोद्-धतं तूलं यस्य रूपं महाऽऽत्मनः । [N
 १०उ] यो बलात् क्षोभयेत् क्रुद्धः सम्-उद्रम् अपि वेगं-ज्ञात् ॥१०॥ [१उ
 एष धर्षितवांल् लङ्कां पूर्वं सीतां च दृष्टवान् ।
 ११] एनं पश्य पुरा दृष्टं कपि प्रसा-गतं पुनः ॥११॥ [१०
 ज्येष्ठः केसरिणः पुत्रो वाताज् जात इति श्रुतिः ।
 १२] हनू-मान् इति वि-ख्यातो लङ्घितो येन सागरः ॥१२॥ [११
 काम-रूप-धरश् चैव काम-गश् चैवं वानरः ।
 १३] अ-निवार्या गतिश् चाऽस्य यथाऽनिर्ल-गतिस् तथा ॥१३॥ [१२
 उद्-यन्तं भास्करं बालो दृष्ट्वोत्था(द-स्था)य पुरा कैपिः ।
 १४] त्रि-योजन-सहस्राऽन्तम् अध्वानं समभि-प्लुतः ॥१४॥ [१३
 आदित्यम् आ-हरिष्यामि नभसः परि-पश्यतः ।
 १५] इति निश्-चिन् मनसा किलैष बल-दर्पितः ॥१५॥ [१४
 अन्-आधृष्यतमं भानुम् अपि देवर्षिर्दानवैः ।
 १६] अन्-आसाद्यैव पतितो भास्करोदयने गिरौ ॥१६॥ [१५
 पतितस्य कपेर् एको हनुर एव शिला-तले ।
 १७] किञ्-चिद् भग्नो दृढ-हनुर हनु-मान् एष तेन च ॥१७॥ [१६
 इत्य् एवाऽऽगम-योगेन मयैर्षं विदितो हरिः ।

१ ल_१-रम्या ॥ २ म-प्रसन्नम् । ३ रा_१ ल_१ ल_२ ब-
 मूल । ४ रा_२ फ-तेजसा ॥ ५. रा_२-एको ॥ ६ म-क्षेत्रे । ७ ल_१ ब अ-
 वातजात । ८ रा_२ फ-श्रुत ॥ ९ रा_२ फ-०रूपी बली । १० म-चापि । ११ प्र
 रा_२ फ-म-चैव । १२ रा_२ फ-यथानलसखस् ॥ १३ प्र-०य महाकपि । रा_२
 फ-दृष्ट्वोत्पतित किल । म-दृष्ट्वा योय पु० ॥ १४ रा_२ फ-म-परियास्यति ॥
 १५ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ-सदेव ऋषि वानरै ॥ १६ रा_२ फ-अस्य । १७ रा_२
 फ-वानर ॥ १८ रा_२ फ-य एष ।

- १८] नाऽस्य शक्यं बलं वीर्यं प्र-भावश् चोप-लक्षितम् । [१७
 आ-शंसत्य एष चैवैको लङ्कां मर्दितुम् ओजसा ॥१८॥ [१८पू
 १९] यस् त्व अस्याऽनन्तरः ईयामः पद्म-पत्र-निर्भक्षणः ।
 इक्ष्वाकूणाम् अति-रथो लोके विश्रुत-पौरुषः ॥१९॥ [१९
 २०] यस्मिन् सैन्य-तनो धर्मो यो धर्म नाऽति-वर्तते ।
 यो ब्रह्माऽस्त्रं च दैवं च वेत्ति वेद-विदां वरः ॥२०॥ [२०
 २१] अस्त्र-ग्रामः सं-संहारो यस्मिन् एवं प्र-तिष्ठितः । [N
 यो भिन्द्वाद् गगनं बाणैर्वर्मु-धाम् अपि दारयेत् ॥२१॥
 २२] यस्य मृत्योर् इव क्रोधः शक्रस्येव परा-क्रमः । [२१
 यस्य भार्या जन-स्थानात् सीता नाम हृता त्वया ।
 २३] सोऽयं दाशरथी रामो योद्धुं त्वाम् अभि-वर्तते ॥२२॥ [२२
 योऽस्यैव दक्षिणे पार्श्वे शुद्ध-जाम्बूनद-प्रभः ।
 २४] विशाल-वक्षाम् ताम्राऽक्षो नील-कुञ्चित-मूर्धजः ॥२३॥ [२३
 एषोऽस्य लक्ष्मणो नाम भ्राता प्राण-समो हितः ।
 २५] वेद-वेदांऽङ्ग-कुशलः सर्वाऽस्त्र-विधि-पारगः ॥२४॥ [२४
 अ-मर्षी दुर्-जयो जेता वि-क्रान्तः सर्व-अरे बली ।
 २६] रामस्य दक्षिणो बाहुर् नित्यं प्राणो बहिष्-चरः ॥२५॥ [२५
 नित्यं सङ्ग्राम-शीलश् च नित्यम् उत्तम-कार्मुकः । [N
 २७] न ह्य एष राघवस्याऽर्थे जीवितं परि-रक्षति ।

१ रा२ फ म-रूप । २ म-अय सैन्येषु । ३ रा२ फ-एवैको ॥ ४ रा१
 ल२ अ म-भीम । रा२ फ-शूर । ५ रा२ फ-श्याम पद्मनि० । म-श्यामः
 पद्मदलेक्षण ॥ ६ रा२ फ-तना वर्मा । ७ रा२ फ-वर्मान् । ८ रा१ ब-चैव ॥
 ९ प्र-ग्रामस्य स० । १० ल१-यस्मिन्नेष । रा२ फ ब-यस्मिन्वीरि । ११. प्र-
 प्रतिष्ठति । १२ रा१ ल२ ब अ-भिन्दन् । प्र-अभिन्द । १३ रा१ ल१ ल२
 ब अ- वसुधा च निवर्तयेत् । प्र-वसुधा च निवर्तते ॥ १४ रा२ फ-मृत्यो सम ।
 १५. रा२ फ म-प्रमथिता ॥ १६ रा२ फ-यश्चैव ॥ १७ रा२ फ म-नये युद्धे च
 कुशल ॥ १८ रा ल१-समरी ॥

एषोऽप्य् आ-शंसते युद्धे नि-हन्तुं सर्व-राक्षसान् ॥२६॥ [२६
 २८] यस् तु सव्यम् असौ पार्थ्व रामस्याऽऽवृत्त्य तिष्ठति ।
 रक्षो-गण-वृत्तो भ्राता तवैष स वि-भीषणः ॥२७॥ [२७
 २९] श्री-मता राज-राजेन लङ्कायाम् अभि-षेचितः ।
 त्वाम् एव प्रतिसं-रब्धो राम-साचिव्यम् आ-गतः ॥२८॥ [२८

३०] यथा चैष तथा प्राप्तश् चाऽऽगमो वानरेषु वै ।
 प्रजा-पतेः किल पुरा वाताऽऽविद्धं रजस् तदा ।
 ३१] वामेक्षणेऽपतत् तेन स्पृष्ट्वा किम् इदम् ऐक्षत ॥२९॥ [N
 वामेनाऽऽदाय हस्तेन क्षिप्तं दूरं पपात तत् ।
 ३२] मनसा चिन्तितं तेन किम् अस्मात् प्र-भविष्णुषु ॥३०॥ [N
 तत्राऽपि तरसा भासा फेन-बुद्बुद्-सप्रभा ।
 ३३] उत्थि(द्-स्थि)ता विग्रह-वती नारी कमल-लोचना ॥३१॥ [N
 चन्द्र-बिम्बाऽऽनना बाला विद्युत्-तरल-लोचना ।
 ३४] न देवी न च गन्धर्वी नाऽसुरी न च पन्न-गी ॥३२॥ [N
 तादृग्-रूपवती सृष्टां स्वयम् एव स्वयं-भुवा ।
 ३५] लोक-पालाम् ततो दृष्ट्वा तं देशं समुपाऽऽगताः ॥३३॥ [N
 रविस् तत्राऽब्रवीद् वाक्यम् उप-सृत्य प्रजा-पतिम् ।
 ३६] कस्यैषा केन कार्येण सं-प्राप्तेह शुभाऽऽनना ॥३४॥ [N
 पुरीं भोग-वतीं त्यक्त्वा नाग-कन्या किम् आ-गता ।
 ३७] सिद्धिर् बुद्धिस् तथा लक्ष्मीः प्र-भा पुष्टिः सरस्वती ।
 ३८] असौ रूपम् अव-ष्टभ्य चोत्थि(द्-स्थि)ता जगतां ततः ॥३५॥ [N

१ रा२ म-एकोयाश० । रा१ ल१ ल२ व अ प्र-एषो ह्याश० ॥
 २ म-मध्यम् । ३ रा२-०स्याश्रित्य । ४ रा२ फ-तवैष ॥ ५ रा१-तव
 राज्येन । ६ म-०सान्निभम् ॥ ७ ल२-व । ८ रा२ फ म-अत आरभ्य
 ४५-शश्लोक यावत्पाठो नास्ति ॥ ९ प्र-चिन्त्यते ॥ १० प्र-नव देवी न ॥ ११ रा१
 ल१ ल२ अ प्र-दृष्ट्वा । १२ ल१-तु ते ॥

- ततो वै रजसा जाता(?तां)स्निग्ध-साऽञ्जन-सप्रभा(?भां)।
 ३९] भास्करो भास्कराऽऽभांताम् उप-गूह्य ततो गतः ॥३६॥ [N
 कदा-चिद् वीऽऽक्ष्य तां कन्यां रूप-यौवन-दर्पिताम् ।
 ४०] स्थितां मन्दर-पृष्ठेषु रविर् वचनम् अब्रवीत् ॥३७॥ [N
 मत्-तेजसा महा-वीर्यस् त्व अ-धृष्यश् च महा-रणे ।
 ४१] देव-दानव-यक्षाणां पन्न-गानां स-रक्षसाम् ।
 अ-वध्यस् त्रि-दशानां च तव पुत्रो भविष्यति ॥३८॥ [N
 ४२] वरेण छन्दयित्वा ताम् अगमत् सद्य एव सः ।
 रविणा बाल-भावान् तु बालैवं परि-कीर्तिता ॥३९॥ [N
 ४३] अथ काले तदाऽऽसीनां शक्रः सुर-गणाऽन्वितः ।
 वि-चरन् समयाऽऽविष्टः ? सर्वर्तु-कुसुमोत्करे ॥४०॥ [N
 ४४] स दृष्ट्वा चारु-सर्वाऽङ्गी परं वि-स्मयम् आ-गतः ।
 का त्वं भवसि रुद्राणां यक्षाणाम् इति चाऽब्रवीत् ।
 ४५] मनो हरसि मे भीरु काले कान्त-तरा ब् असि ॥४१॥ [N
 स तु भावेन दिव्येन पाणिना तां मनो-रमाम् ।
 ४६] उप-स्पृश्य जलं(?जल)शीतं वचनं चेदम् अब्रवीत् ॥४२॥ [N
 वानरौ दिव्य-रूपौ ते सर्वाऽस्त्रौ कामरूपिणौ ।
 ४७] उत्-पत्स्येते महा-भागौ वि-षादं मा गमिष्यसि ।
 यम-जातौ महा-भागौ वाली मु-ग्रीव एव च ॥४३॥ [N
 ४८] किष्किन्धा नाम तु पुरी कान्ता पुष्प-फलैर् युता ।
 तत्र राज्यं करिष्येते सर्व-वानर-पुङ्गवौ ॥४४॥ [N
 ४९] इक्ष्वाकु-कुल-सम्भूतो रामो नाम महा-यशाः ।
 विष्णुर् मानुष-रूपोऽसौ तस्यैकः सख्यम् एष्यति ॥४५॥ [N

१ अ प्र-स्निग्धामञ्जनचक्षुषा । २ व अ प्र-ततस्ततः । ३ रा१ ल२-
 नास्ति ॥ ४. प्र-सूर्यरूपिणौ ॥

- ५०] यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं लक्ष्मणात् सम-अनन्तरम् ।
 सर्व-शाखामृगेन्द्राणां भर्तारम् अ-पराजितम् ॥४६॥ [N
 ५१] तेजसा यशसा बुद्ध्या बलेनाऽभि-जनेन च ।
 यः कपीन् अभिसं-धत्ते हिम-वान् इव पर्वतान् ॥४७॥ [N
 ५२] किष्किन्धां यः समध्य-आस्ते गुहां वानर-सङ्कुलाम् । [N
 दुरै-गां पर्वत-दुर्ग-स्थानां कामरूपी महा-बलः ॥४८॥ [३१३
 ५३] अस्यैका काञ्चनी माला शोभते शत-पुष्करा ।
 कान्ता देव-मनुष्याणां यत्र लक्ष्मीः प्रति-ष्ठिता ॥४९॥ [३२
 ५४] एषा माला च तारा च कपि-राज्यं च शाश्वतम् ।
 ५५] रामेण वालिनं हत्वा सु-ग्रीवे प्रति-पादितम् ॥५०॥ [३३
 शतं शत-सहस्राणां कौटिम् आहुर मनीषिणः ।
 ५६] शतं कौटि-सहस्राणां शङ्कुर इत्य् अभि-धीयते ॥५१॥ [३४
 शतं शङ्कु-सहस्राणां वृन्दम् आहुर मनीषिणः ।
 ५७] शतं वृन्द-सहस्राणां महा-वृन्दम् इहोच्यते ॥५२॥ [३५
 महावृन्द-सहस्राणां शतं पद्मम् इति स्मृतम् ।
 ५८] शतं पद्म-सहस्राणां महा-पद्मम् इहोच्यते ॥५३॥ [३६
 ५९] एष कौटि-सहस्रेण तैश्च शङ्कु-शतेन च ।
 एष वृन्द-सहस्रेण महावृन्द-शतेन च ॥५४॥ [३७
 ६०] एष पद्म-सहस्रेण महापद्म-शतेन च ।
 एष सैन्येन सर्वेण सु-संपन्नेन पार्थिवः ॥५५॥ [३८

१ फ-यदि । २ म-नास्ति ॥ ३ रा_१ल_१ल_२ व अ प्र-सुवेल्दुर्गमन्थस्थ ॥
 ४ प्र-एतामालव्य तारा । ५ रा_२ फ-सर्वश ॥ ६ अ-नास्ति । ७ ल_१
 व म-नास्ति ॥ ८ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-नास्ति । ९ ल_१- शत-
 वृन्द स० । १० अ-नास्ति ॥ ११ रा_१ ल_१ अ व-शतपद्ममिति श्रुति ।
 प्र-नास्ति । १२ प्र-नास्ति । १३ रा_१ फ-इति श्रुति । १४ प्र म-नास्ति ॥
 १५ म-महापद्मश० ॥ १६ ल_१-समुत्पन्नेन । १७ रा_१ फ-०व ॥

सु-ग्रीवो वानरेन्द्रस् त्वां सम्प्र-हाराऽर्थम् ऐष्यते । [४३उ
६१] यद् अत्राऽनन्तरं कार्यं तद् भवान् कर्तुम् अर्हति ॥५६॥ [N

इमां महा-राज सर्प-ईक्ष्य वाहिनी

समुन्-नतां प्रज्वलित-ग्रहोपमाम् ।

तथा प्र-यत्नः परमो वि-धीयताम्

६२] यथा जयः स्यान् न परा-जयः क्व-चित् ॥५७॥ [४४

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे शुर्क-वाक्यं नाम चतुर्थं सर्गं ॥४॥

[वं-५] = [पञ्चमः सर्गः] = [दा-२९]

शुकेन च समा-ख्यातां दृष्ट्वा तां हरि-वाहिनीम् ।

१] समीप-स्थं च रामस्य भ्रातरं स्वं वि-भीषणम् ॥१॥ [१

लक्ष्मणं च महा-वीर्यं भुजं रामस्य दक्षिणम् ।

२] सर्व-वानर-राजानं सु-ग्रीवं चाऽपराजितम् ॥२॥ [२

ईषद् आगत-सन्त्रासो जात-क्रोधश् च रावणः ।

३] भर्त्सयामास तेजस्वी वाक्याऽन्ते शुक्र-सारणौ ॥३॥ [५

N] ताव् उवाच दश-ग्रीवो मन्युना सम्प्र-पूरितः । [N

रोष-गद्गदया वाचा सं-रब्धस् तर्जयन् इव ॥४॥ [६उ

१ रा२ फ म-उद्यत । २ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वक्तु । ३ म-
एतत्ते सर्वमारव्यात यथावदभिप्रेक्षत ॥ ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-महावरु-
थिनीम् । ५ रा१ फ-रणे । ६ म-नास्ति ॥ ७ ल२ व अ प्र-लकाकाण्डे । फ-सुन्दर-
काण्डे । म-व्रुटित पाठ । ८ फ-लकावाक्य । म-शुकोक्त ॥ ९ रा२ फ म-
कथान्ते ॥ १० रा१ ल२ फ-तान् । ११ ल१ व अ प्र-गतश्रीको । १२
रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मनसा । १३ रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-सप्र-
कम्पित । १४ प्र-स रक्षस् ॥

- ४] मां तावत् सदृशं नाम सचिवैर् उप-जीविभिः ।
 वि-प्रियं नृ-पति वक्तुं निग्रहाऽनुग्रहे प्रभुम् ॥५॥ [७
 ५] रिपूणां प्रति-कूलानां युद्धाऽर्थम् अभि-वर्तताम् ।
 उभाभ्यामसदृशा (?शं) वां वक्तुं अ-प्रस्तुतं ततः ॥६॥ [८
 ६] आचार्या गुरवो दृढा दृष्ट्या वां पर्युपाऽऽसिताः ।
 यत् सारं राज-शास्त्राणाम् अनु-जीव्य न गृह्यते ॥७॥
 ७] गृहीतश्चाऽप्य् अ-विज्ञातो भारः शास्त्रस्य वां दृष्ट्या । [९
 ईदृशैः सचिवैर् युक्तो मूर्खैर्दिष्ट्यां प्रिये ह्य अहम् ॥८॥ [१०
 ८] किं वां मृत्यु-भयं नास्ति माम् उक्त्वा परुषं वचः ।
 यस्य वै (?मे) शांसने (?तो) जिह्वा प्र-यच्छति शुभाऽशुभम् ॥९॥ [११
 ९] अर्प्य एव दहनं स्पृष्ट्वा वने तिष्ठन्ति पाद-पाः ।
 राज-दोष-परामृष्टा न तिष्ठन्त्य् अप-राधिनः ॥१०॥ [१२
 १०] हन्याम् अहम् इमौ पापौ शत्रु-पक्ष-प्रशंसकौ ।
 यदि पूर्वोप-कारो मे न क्रोधम् उप-शामयेत् ॥११॥ [१३
 ११] अद्य वैवस्वतं देवं पश्येतां प्रेषितौ मया । [N
 गच्छतं भोः सुदुर्-वृत्तौ सन्नि-कर्षाद् इतो मम ॥१२॥ [१४ पू

१ रा२ फ-न चैतत् । २ व-सचिव । ३. म-नास्ति । ४ रा१ ल१ ल२ व अ रा२ म-नृपतिर् । ५ रा१ ल१ ल२ व अ रा२ म-प्रभु ॥ ६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सदृशाभ्या च । रा२ फ म-सदृश नाम । ७ रा२ फ-अच्युत स्तव । ८ प्र-यथा । ९ म-तेवामुपा० । १० म-सारे राजशस्त्राणामनु जीवन्ति गृह्य च ॥ ११ रा२-भाव । १२ रा१ ल१ ल२ व प्र-शस्त्रस्य वा । रा२-शास्त्रवता । १३ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मा जिहीर्षी । १४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-प्रियो । रा२ फ-प्रियैर् । १५ म-दृढ ॥ १६ रा१ अ-परम । १७ रा२ फ-वदतो ॥ १८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अज्ञवद् । म-अथैव । १९ रा१ ल१ व फ-दृष्ट्या । २० फ-० प्रशंसने । २१ म-व्यर्थोपरावो । २२ म-उपनाशयेत् ॥ २३ म-नास्ति । २४ रा२ फ-वसेता लघु दुर्० । म-ध्वसेता सुदुर्धर्षौ । २५ अ-नास्ति ॥

- १२] उभौ न द्रष्टुम् इच्छामि युवां विप्रिय-वादिनौ । [N
 न युवां हन्तुम् इच्छामि स्मरन् उप-कृतानि वाम् । [१४उ
 १३] हताव एव कृत-ग्रीवै मम स्नेह-पराङ्मुखौ ॥१४॥^२ [१५
 १४उ] तेनैवमै उक्तौ स-त्रीडाव उभौ तौ^३ शुक्र-सारणौ ।
 रावणं जय-शब्देन प्रति-पूज्याऽभिनिः-सृतौ ॥१५॥ [१६
 १५] अब्रवीत् तु समीप-स्थं दश-ग्रीवो महोदरम् ।
 उप-तिष्ठन्तु मे शीघ्रं चारा अंति-विचक्षणाः ॥१६॥ [१७
 १६] ततश् चाराश्च त्वरिताः प्राऽऽप्ताः पार्थिव-शासनात् ।
 उप-स्थिताः प्राऽऽल्लयो वर्धयित्वा जयाऽऽशिषा ॥१७॥ [१८
 १७] तान् अब्रवीत् ततो वाक्यं रावणो राक्षसाऽधिपः ।
 चारान् प्रत्ययिनः शूरान् भक्तान् विगत-साध्वसान् ॥१८॥ [१९
 १८] छन्ना गच्छत रामस्य व्यव-सायं परीऽऽक्षितुम् ।
 मन्त्रे केऽभ्यन्तरास् तस्य प्रीति केन सदा गतः ॥१९॥ [२०
 १९] क वसत्य् अद्य रजनी कतरेणैष्यते पथा ।
 वि-ज्ञाय नि-पुणं सर्वम् आ-गन्तव्यं विशेष-तः ॥२०॥ [२१
 २०] चारेण विदितः शत्रुः पण्डितैर् वसुधाऽधिपैः ।
 युद्धे तुल्येन यत्नेन समो-साद्य निर्-अस्यते ॥२१॥ [२२
 २१] चारास् तु ते तथेत्य् उक्त्वा प्र-हृष्टं राक्षसेश्वरम् ।
 N] शार्दूलं पुर-तः कृत्वा हृष्टाश् चक्रुः प्र-दक्षिणम् ।^१ [२३

१ रा२ फ-यौ । म-तौ । २ अ-नास्ति ॥ ३ अ-नास्ति ॥
 ४ म-उपस्थाप्यतु । ५ रा२ फ इति वि० । म-ह्व वि० ॥ ६ ल२-चाराश्च
 चत्वार । फ-चारा सत्व० ॥ ७ रा२ अ-प्रति न० । ८ अ-गतचेतनान् ॥
 ९ प्र रा२-सायान् । १० प्र-केतुचरास् ॥ ११ म-आगन्तव्यमशेषत ॥
 १२ ल१ ब-महित । ल२-व्यहत । म-तु हत० । १३ रा२-युद्धे स्वल्पेन । फ-
 युद्धेऽल्पेन । १४ रा१ ल१ ल२ व अ-प्र-समाशस्य ॥ १५ रा१ ल१ ल२
 व अ-प्र-प्रहृष्टे राक्षमेश्वरे । १६ रा२ फ म-नास्ति ॥

कृत्वा प्र-दक्षिणं जग्मुर् यत्र रामः स-लक्ष्मणः ॥२२॥ [२४उ
 २२] ते सु-वेलस्य शैलस्य समीपे राम-लक्ष्मणौ । [२५पू
 आ-सेदुर् हरि-सैन्येन सं-वृतौ स-विभीषणौ ॥२३॥ [N
 २३] प्र-च्छन्नांश् चरतस् तत्र तान् ददर्श वि-भीषणः । [२५उ
 २४पू] वि-ज्ञाय व (? वं) चनं तेषां स चक्रे राक्षसेश्वरः ॥२४॥ [N
 N] ते दृष्ट्वा वानर-बलं राक्षसा वानराऽर्दिताः । [N
 २४उ] वि-षेदुर् भयं-सन्त्रस्ता नि-गृहीता यद्-क्लृच्छया ॥२५॥ [२७
 वानरैर् अर्दितास् ते तु वि-क्रान्तैर् लघु-विक्रमाः ।
 २५] पुनर् लङ्काम् अनुग्राऽऽप्ताः श्वसन्तो नष्ट-चेतसः ॥२६॥ [२९
 ततो दश-ग्रीवम् उप-स्थिताः पुनश्
 चरा बहिर् नित्य-चरा निशा-चराः ।
 गिरेः सु-वेलस्य समीप-वर्तिनं
 N] न्य-अवेदयन् भीम-बलं चर्तद्वलम् ॥२७॥ [३०

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे चाराऽनु-प्रेषण नाम
 पञ्चम सर्ग ॥५॥

१ रा_१ ल_२ अ प्र-गत्वा वेलस्य शै० । ल_१ ब-गत्वा सुवेलशै० । म-ते तु वे० ॥
 २ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-चरतश्चात्र । ३ प्र-चैषा । ४ रा_२ फ म-नास्ति ॥
 ५ रा_१ ल_२ अ प्र-निषेदुर् भय० । रा_२ फ म-विभीषणेन सन्त्रस्ता । ६ म-ते
 गृहीत्वा ॥ ७ प्र रा_२ फ म-विक्रमै ॥ ८ रा_२ फ-पवासिन । ९ फ-
 तद्वत् ॥ १०. ल_२ ब अ प्र-लकाकाण्डे । रा_२ म-लकापर्वणि । ११ ल_२ म-
 चाराऽनुपवेशन ॥

[वं - ६] = [षष्ठः सर्गः] = [दा - ३०]

वीऽऽक्षमाणं वि-षण्णं तु शार्दूलं शोक-कर्षितम् ।

१] भयाञ्जं जडी-कृतैर् अङ्गैः श्वसन्तम् इव पन्न-गम् ॥१॥ [N

उवाच प्र-हसन् एव रावणो भीम-दर्शनः ।

२] अ-यथावच् च ते वर्णो दीनश् चाऽसि निशा-चर ।

नाऽसि केच-चिद् अ-मित्राणां क्रुद्धानां वैशम् आ-नैतः ॥२॥ [N

३] इति तेनाऽनु-पृष्ठस् तु वचो मन्दम् उद्-ईरयन् ।

[N] महा-राक्षस-शार्दूलं शार्दूलो वाक्यम् अब्रवीत् ॥३॥ [N

४उ] न ते चारयितुं शक्या राजन् वानर-पुङ्गवाः । [५उ

वि-क्रान्ता बल-वन्तश् च राघवेण च रक्षिताः ॥४॥

५] नापि सं-भाषितुं शक्याः सं-प्रश्नोऽपि न लभ्यते । [६

सर्व-तो दृश्यते पन्था वानरैः पर्वतोपमैः ॥५॥

६] प्रविष्ट-मात्रो ज्ञातोऽहं बले तस्मिन् अ-वारितः । [७

तथा गृहीतो बलिभिर् बहु-धा विप्र-कर्षितः ॥६॥

७] जानुभिर् मुष्टिभिर् दन्तैस् तलैश् चाऽभि-हतो भृशम् । [८

विप्र-णीतोऽस्मि बलिभिर् हरिभिस् तैर् अ-मर्षणैः ॥७॥

८] परि-णीय च सर्व-त्र नीतोऽहं राम-संसदि । [९

रुधिराऽऽप्लुत-सर्वाऽङ्गो वि-ह्वलश् चाऽजितेन्द्रियः ॥८॥

१ म-तैर्जर्जरीकृतैर् ॥ २ प्र-किञ्चिद् । ३ म-च निशाचर ॥ ४ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-०नुशिष्टस् ॥ ५ रा_१ ल_१ ल_२ व अ फ-वार० ॥ ६ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-नापि सभावितु । रा_२-न सभावयितु । ७ अ-राजन् वानर-पुङ्गवा । ८ फ-नास्ति ॥ ९ रा_२ म-अवारिते । १० रा_२ फ-ततो । ११ रा_२ फ-सम्प्रवर्षित ॥ १२ रा_२ म-चापि हतो । १३ प्र रा_२ फ म-हरिभिर्बलवद्भिर् ॥ १४ व रा_२ फ म-भीतोह ॥

- ९] हरिभिर् वध्यमानश् च याचमानः कृताऽर्जलिः । [१०
 राघवेण परि-त्रातो जीवन् एवै यद्-ऋच्छया ॥११॥ [११
 १०] एषे वृक्ष-शिलाभिश् च पूरयित्वा महाऽर्णवम् ।
 द्वारम् आ-वृत्य लङ्काया रामस् तिष्ठति साऽऽयुधः ॥१०॥ [१२
 ११] गारुडं व्य-ऊहमे आ-स्थाय वानरैर् बहुभिर् वृतः ।
 मां वि-सृज्य महा-तेजो लङ्काम एवोप-वर्तते ॥११॥ [१३
 १२] पुरी-प्राकारम् आ-यातः क्षिप्रम् एक-तरं कुरु ।
 सीतां वा सम्प्र-यच्छाऽऽशु युद्धं वा संवि-धीयताम् ॥१२॥ [१४
 १३] सै रूषाऽथोत्-पपातैवै तच् छुत्वा राक्षसाऽधिपः ।
 शार्दूलं सु-महद् वाक्यम् अथोवाच स रावणः ॥१३॥ [१५
 १४] यदि मां प्रति योत्स्यन्ते देव-गन्धर्व-दानवाः ।
 नैव सीतां प्र-यच्छामि सर्व-लोक-भयाद् अपि ॥१४॥ [१६
 १५] एवम् उक्त्वा महा-तेजा रावणः पुनर् अब्रवीत् ।
 चरित्ता भवता सेना शूराः के तत्र वानराः ॥१५॥ [१७
 १६] कीदृशाः कति वा सौम्य वानरा ये दुरा-सदाः ।
 N] कंस्य पुत्रांश् च पौत्रांश् च त्वं समा-ख्याहि राक्षस ॥१६॥ [१८
 १७] तदै अत्र प्रवि-र्धस्यामो ज्ञात्वा तेषां बलाऽवलम् ।
 अवश्यं बल-संख्यानं कर्तव्यं युद्ध-लिप्सुना ॥१७॥ [१९
 १८] अथैवम् उक्तः शार्दूलो रावणेनोत्-तमैश् चरैः ।

- १ म-नास्ति । २ प्र-परिज्ञातो । ३ अ-इव । ४ म-नास्ति ॥
 ५. फ-यूथम् ॥ ६ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-मनमैवोपपन्नार्थं ॥ ७
 रा_२ फ-०कक्षयाद् ॥ ८ फ-चारिता भविता ॥ ९ रा_२ फ-ते ।
 १० म-तेषा । ११ रा_२ फ-पुत्रा प्रपौत्राश् । १२ रा_२ फ-तत्त्वमाख्याहि ॥
 १३ रा_२ फ-तथात्र । १४ रा_२ फ-प्रतियोत्स्यामो । म-प्रतिपत्स्यामो ।
 १५ प्र-ज्ञात । १६ रा_१ ल_१ व अ प्र-चैव ॥ १७ म-०नोत्तरस्वन, ।

- इदं वचनम् आ-रेभे वक्तुं रावण संसदि ॥१८॥ [२०
 १९] ऋक्ष-राजस्य पुत्रोऽत्र राजन् राज्ञां सुदुर्-जयः । [२१पू
 २०पू] पितामह-सुतश् चाऽत्र जाम्ब-वान् इति वि-श्रुतः ॥१९॥ [N
 सहस्रांऽशु-सुतः श्री-मान् सु-ग्रीवो वानरेश्वरः ।
 N] राक्षसानाम् अ-भावाय स-बलः समुप-स्थितः ॥२०॥ [N
 २२उ] सु-षेणश् चाऽत्र धर्माऽऽत्मा पुत्रो धर्मस्य वीर्य-वान् ।
 सौम्यः सोमाऽऽत्मजश् चाऽत्रै राजर्न दधि-मुखो हरिः २१ [२३
 २३] सु-मुखो वि-मुखश् चैव वेग-दर्शी च वानरः ।
 २४पू] मृत्युर् वानर-रूपेण तैनुम् एषां प्र-वेशितः । [२४
 N] स्वयं-भुवा महा-राज मृत्योः पुत्राश् च ते स्मृताः ॥२२॥ [N
 पुत्रो हुताऽशनस्याऽत्र नीलः सेना-पतिः स्वयम् ।
 N] अ-निलस्य च पुत्रोऽत्र हनु-मान् इति वि-श्रुतः ॥२३॥ [२५
 N] नप्ता शक्रस्य दुर्-धर्षो बल-वान् अङ्ग-दो भुवा ।
 २४उ] मैन्दश् च द्वि-विदश् चैव वीरौ ताव् अश्विनोः सुतौ ॥२४॥ [२६
 पुत्रा विवस्वतश् चाऽत्र पञ्च कालाऽन्तर्कोपमाः ।
 २५] गजो गवाऽक्षो गर्वयः शैरभो गन्ध-मादनः । ॥२५॥ [२७
 श्वेतो ज्योतिर्-मुखश् चाऽत्र भोस्करस्याऽऽत्म-जाव् उभौ ।
 २६] वरुणस्याऽऽत्म-जश् चाऽत्र हेम-कूटः प्रताप-वान् ॥२६॥ [३३

१ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र म-राजा ॥ २ म-वानराणा महाबाहु ।
 ३. अतः परमधिक पाठ — रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-अंगदो युवराजश्च
 तारापुत्रः शतक्रतोः । कदन् यस्य पुत्रेण कृतमेकेन रक्षसाम् ॥ ४ रा १ ल१
 ल२ ब अ प्र म-दत्तः । ५ म-चापि । ६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-
 राजा ॥ ७ रा१ ल१ ल२ ब अ-तनुमेका । फ-ननुर्माया । ८ ब-सम्मता ॥
 ९ म-बली । १० रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-अश्विनीसुतौ ॥ ११ प्र-वैवस्व-
 ताश् । रा२ फ म-वैवस्वतश् । १२ रा१ ल१ ल२ ब अ-कालातकयमोपमाः ।
 रा२ फ म-पच कालानलो० । १३. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र म-शरभो ऋषभो ॥
 १४ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-ज्योतिमुतश् । १५ फ-नास्ति ॥

विश्वकर्ष-सुतश् चाऽत्र नलो नाम महा-कपिः । [३४पू
 N] येन सेतुर् महान् बद्धः सागरे वरुणाऽऽलये ॥२७॥ [N
 २७उ] दश वानर-क्रोट्योऽत्र शूराणां युद्ध-काङ्क्षिणाम् ।
 श्री-मतां देव-पुत्राणां शेषान् नाऽऽख्यातुम् उत्-सहे ॥२८॥ [२८
 २८] पुत्रो दश-रथस्याऽत्र सिंह-संहननो युवा ।
 २९पू] दूषणो नि-हतो येन खरश् च त्रि-शिराम् तथा ॥२९॥ [२९
 वाली च नि-हतो येन कबन्धश् च महा-बलः । [N
 ३०पू] वि-राधश् चैव दुर-वर्षो राक्षसोऽनन्त-विक्रमः ॥३०॥^३
 २९उ] नाऽस्ति रामस्य सदृशो वि-क्रमेण तु कश्-चन । [३०
 ३०उ] वक्तुं न शक्यो रामस्य वि-क्रमे(?) सदृशो भुवि ॥३१॥
 जनस्थान-गता येन वन-स्था राक्षसा हताः । [३१
 N] एष त्वां सम्-अरे योद्धुम् उद्-यतः सु-महाबलः ॥३२॥ [N
 लक्ष्मणश् चांऽपि धर्माऽऽत्मा मातङ्गानाम् इवर्षभः ।
 ३१] यस्य बाण-पथं प्राऽऽप्य न जीवेद् अपि वासवः ॥३३॥ [३२
 राक्षसानां वरिष्ठश् च त्वं भ्राता वि-भीषणः ।
 ३२] परि-गृह्य पुरी लङ्कां राघवस्य हिते रतः ॥३४॥^{१३} [३५
 इति सर्व समा-ख्यातं तवेदं द्विषतां बलम् ।
 ३३] सु-वेलेऽधि-ष्ठितं शैले शेषे कार्ये भवान् गतिः ॥३५॥ [३६
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे चार-प्रत्यागमन नाम
 षष्ठ सर्ग ॥६॥

१ फ-नास्ति ॥ २ रा२ फ म-शेष ॥ ३ म-नास्ति ॥ ४ प्र-च । ५. रा१
 ल१ ल२ ब अ प्र-विक्रमो ॥ ६ म-ये च । ७ ल१ ल२ ब-वसता । ८ रा२ फ-
 सैष त्वा जेतु । ९ रा२ फ म-सगणो बली ॥ १० रा१ ल१ ल२ ब अ
 प्र-चात्र । रा२ फ म-चैव । ११ म-जीवेत्पुरुषो बली ॥ १२ ब-तथा । १३
 म-नास्ति ॥ १४ म-०ले राघवः ॥ १५ ब अ प्र-लकाकाण्डे । रा२-नास्ति ।
 म-लकापर्वणि । १६. ल२-चारप्रत्यागम । रा२-चारप्रत्यागमो । फ-चारप्रत्यागमनो ।
 १७. रा२-नास्ति ॥

[वं-७] = [सप्तमः सर्गः] = [दा-३१]

ततस् तम् अक्षोभ्य-बलं राक्षसाऽधिपति चराः ।^१

N] सु-वेले राघवं शैले नि-विष्टं प्रत्य-अवेदयन् ॥१॥ [१

चारेभ्यो रावणः श्रुत्वा प्राऽऽप्तं रामं महा-बलम् ।

१] जाताऽऽयासोऽभवत् कि-चित् सचिवांश् चेदम् अब्रवीत् २ [२

श्री-मन्तो मन्त्रिणोऽभ्य-आशे ममाऽऽयान्तु समा-हिताः ।

N] आ-सन्नो मन्त्र-कालो हि सम्प्राऽऽप्ता रिपवो मम ॥३॥ [३

तस्य तच्च छासनं श्रुत्वा मन्त्रिणोऽभ्या-गता द्रुतम् । [४पू

२] शिरसा तं प्र-णम्याऽथ तस्थुः प्राऽञ्जलयोऽग्र-तः ॥४॥ [N

ततः स मन्त्रयामास सचिवैस् सह रावणः । [४उ

N] मन्त्रयित्वा च दुर्-धर्षः क्षमं यत् सम्-अनन्तरम् ।

४उ] वि-सर्जयित्वा सचिवान् आ-विवेश स्वम् आ-लयम् ॥५॥ [५

ततो राक्षसम् आ-नाय्य विद्युज्-जिह्वं महा-बलम् ।

५] मायाविनं महा-घोरम् अब्रवीद् राक्षसाऽधिपः ॥६॥^६ [६

६उ] मोहयिष्यामहे सीतां मायया जनकाऽऽत्मजाम् । [७उ

माया-मयं राम-शिरो गृहीत्वा राक्षस क्षणात् ।^७

७] मां त्वं समर्तु-तिष्ठेथा महच् च स-शरं धनुः ॥७॥ [८

९पू] तस्मै तुष्टोऽभवद् राजा प्र-ददाव् अथ भूषणम् ।^९

८पू] एवम् उक्तस् तथेत्य् आह विद्युज्-जिह्वो निशा-चरैः ॥८॥ [९

१ रा२ फ-लकाधिपतये । २ म-नास्ति ॥ ३ प्र रा२ फ-जातत्रासो० ॥

४ रा२ फ-कालोऽय ॥ ५ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-महाघोर प्रविश्याथ न्यव-
सद् यत्र मैथिली । ६ अत परमविक्र पाठ—रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-विद्युज्जिह्वं
तदानीं स प्राब्रवीद् राज्ञसेश्वर ॥ ७ रा२ फ-राक्षसाऽद्भुतं । ८ म-नास्ति ॥

९ फ-समुपति० । १० अत परमविक्र पाठ—रा२ फ-संप्रहृष्टो विवेशाथ
अशोकवनिक्का शुभां । ११ रा२ फ-महाबल । १२ म-नास्ति ॥

- ततो दीनाम् अ-दीनाऽङ्गीं ददर्श धनदाऽनुजः । [११पू
१०] चिन्तयन्तीं स्व-भर्तारम् अशोक-वनिकां गताम् ।
उपाऽऽस्यमाना घोराभी राक्षसीभिर् अदूर-तः ॥१॥ [१२
११] उप-सृत्य ततः सीतां प्रै-हर्ष नाम पूरयन् ।
इदं च वचनं हृष्ट उवाच जनकाऽऽत्मजाम् । [१६
१२] अधो-मुखी स्थितां बालाम् उर्द्ध-आसीनां पराङ्-मुखीम् १० [११उ
सान्त्वयमाना मया भद्रे मां मेति प्रति-ज्जल्पसि ।
१५] खर-हन्ता स ते भर्ता राघवः सम्-अरे हतः ॥११॥ [१७
छिन्नं ते सर्व-था मूलं दर्पस् ते नि-हतो मया ।
१६] व्य-असनेनाऽऽत्मनः सीते मम भार्या भविष्यसि ॥१२॥ [१८
N] अल्प-पुण्ये निवृत्ताऽर्थे मूढे पण्डित-मानिनि ।
१८उ] शृणु भर्तुर् वधं सीते घोरं वृत्र-वधं यथा ॥१३॥ [२०
उपाऽऽगतः समुद्राऽन्ते मां हन्तुं किल राघवः ।
१९] वानरेन्द्र-प्रणीतेन बलेन महता वृतः ॥१४॥ [२१
सन्नि-विष्टः सम्-उद्रस्य तीरम् आ-साद्य दक्षिणम् ।
२०] बलेन महता रामो व्रजत्य् अस्तं दिवा-करे ॥१५॥ [२२
अथाऽध्वनि परि-श्रान्तम् अर्ध-रात्रे स्थितं बलम् ।
२१] सुख-सुप्तं समा-साद्य चारितं प्रथमं चरैः ॥१६॥ [२३
तत् प्रहस्त-प्रणीतेन बलेन महता मम ।
२२] बलम् अभ्या-हतं रात्रौ यत्र राजा स राघवः ॥१७॥ [२४
पट्टिशाः परि-र्घाश् चैव गदा दण्डा महाऽऽर्यसाः ।

१ प्र रा२फ-भर्तारमनुयायन्ती । २ म-नास्ति ॥ ३ रा२फ-हृष्टेनातरात्मना ।
४ रा१ ल१ ल२ अ-उपासीना । रा२ फ म-उपविष्टा ॥ ५ प्र-मा
मामिति प्रज० । रा२ फ म-यमाश्रित्य प्रज० ॥ ६ म-नास्ति ॥
७ म-यथाध्वन ॥ ८ रा२ फ-०शान् परिघाश् । ९ रा२ फ-०दण्डान् ।
१० रा२-महाजवान् ॥

२३] बाण-जालानि शूलानि भास्वराः कूट-मुद्गराः ॥१८॥ [२५

N] शक्ती(?)श्च तोमराश्चित्रां(?)त्राश्च चर्माणि मुसुलानि च ।

उद्-यम्योद्-यम्य रक्षोभिर् वानरेषु नि-पातिताः ॥१९॥ [२६

२५] अथ सुप्तस्य रामस्य प्र-हस्तेन प्र-माथिना ।

अ-सकृत् कृत-हस्तेन शिरश् छिन्नं महाऽसिना ॥२०॥ [२७

२६] उत-पतंस् तौडितः पृष्ठे नि-पतंश् च यद्-ऋच्छया ।

२७पृ] दिशं विप्र-द्रुतः पूर्वा लक्ष्मणः पुन-गैः सह ॥२१॥ [२८

सु-ग्रीवो ग्रीवया शान्तो भग्नया पुनगाऽधिपः ।

२८] निरस्त-हनुर् आ-काशे हनु-मान् राक्षसैर् हतः ॥२२॥ [२९

इन्द्रजानु-सुजानुभ्यां जानुभ्यां पातितो भुवि ।

२९] पट्टिशैर् बहु-धा छिन्नः पतितः पाद-पो यथा ॥२३॥ [३०

मैन्दश्च द्वि-विदश्चोभौ नि-हतौ वानरौ रणे ।

३०] प्र-भ्रंसन्तौ नदन्तौ च रुधिरौघ-परिप्लुतौ ॥२४॥ [३१पृ

युधि वि-क्रम्य पुत्रेण मम शक्र-जिता किल ।^{११} [N

३१] असिनाऽभ्या-हतश् छिन्नः प्रकीर्ण-सुमहाबलः । [३१उ

वि-चेष्टते^{१३} च मेदिन्यां पनसः पनसो यथा ॥२५॥ [३२

३२] नाराचैर् बहुभिर् भिन्नः शेते^{१४} दधि-मुखः पुरा ।

कु-मुदः कुमुदाऽऽर्करो नि-कुञ्जः सायकैः कृतः ॥२६॥ [३३

३३] अङ्ग-दो बहुभिर् भिन्नः शूलैः शेषैश्च राक्षसैः ।^{१७}

पतितो रुधिरोद्गारी मृतो नि-पतितोऽङ्ग-दः ॥२७॥ [३४

१ रा२ फ-०रान् कूटमुद्गरान् ॥ २. रा२ फ-चक्राणि । ३ रा२ फ-
वानराश्च ॥ ४ ल१ ब रा२-महात्मना ॥ ५ रा१-उत्पतन् खाण्डित । ६ म-
च विद्रुत ॥ ७ प्र-मृतोत्तौ ॥ ८ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-निहतौ । ९ रा१ ल१
ल२ ब अ प्र-बहुभिश्च ॥ १० रा२ फ-निस्त्वनन्तौ ॥ ११ म-नास्ति । १२. रा१
ल१ ल२ ब अ प्र-०ना व्याहतश् । फ-०ना निहतश् । म-०ना च हतश् । १३.
रा२ फ म-अभितिष्ठति । १४ म-पन्नगो ॥ १५ म-शरैर् । १६ रा२ फ कुमुदश्च
महातेजा । १७ म-नास्ति ॥ १८ रा२ फ-शूलैरासाद्य । १९ रा२ फ म-क्षितौ ॥

३४] हयैर् अन्यैस्(न्ये) तथा नागै रथैश् चक्रेस् तथा परे ।

शयाना मृदितास् तत्र कपयः कुल्लिशैर् अपि ॥२८॥ [३५

३५] प्र-हृताश् चाऽपरे तत्र हन्यमाना जघन्य-तः ।

अनु-प्रपन्ना रक्षोभिः सिहैर् इव महा-द्रिपाः ॥२९॥ [३६

३६] सागरे पतिताः केचिद् गगनं केचिद् आ-श्रिताः ।

ऋक्षा वृक्षान् समा-रूढ वानरैर् व्यति-मिश्रिताः ॥३०॥ [३७

३७] सागरस्य तु तीरेषु सागरोपवनेषु च ।

पिङ्गाऽक्षास् ते विरूपाऽक्षैर् बहुभिर् बहवो हताः ॥३१॥ [३८

३८] एवं तेऽभि-हतो भर्ता स-सैन्यो मम सैनिकैः ।

प्र-म्लानं च रजो-ध्वस्तम् इदं तस्याऽऽहृतं शिरः ॥३२॥ [३९

३९] ततः परम-दुर्बो रावणो राक्षसेश्वरः ।

शृण्वन्त्यास् तत्र वैदेह्या राक्षसीर् इदम् अब्रवीत् ॥३३॥ [४०

४०] राक्षसं घोर-कर्माणं विद्युज्-जिह्वं प्र-वेशय(थ) ।

तेन तद् राघव-शिरः सं-ग्रामात् स्वयम् आ-हृतम् ॥३४॥ [४१

४१] एवम् उक्तास् तु राक्षस्यो रावणेन दुर्-आत्मना ।^{१०}

N] निर्-जग्मुस् त्वरिताः शीघ्रं विद्युज्जिह्व-निवेशनम् ॥३५॥ [N

४२उ] विद्युज्-जिह्वो गृहीत्वाऽथ शिरसं तत् स-शराऽऽसनम् ।^{१३}

प्र-णामं शिरसा कृत्वा रावणस्याऽग्र-तः स्थितः ॥३६॥ [४२

४३] तम् अब्रवीत् ततो राजा रावणो राक्षसं स्थितम् ।

विद्युज्-जिह्वं समा-लोक्य समीपे परि-वर्तिनम् ॥३७॥ [४३

१ रा२ फ-प्रचारा गोगणैरिव । म-प्राकारैर्गोगणैरिव ॥ २ रा२ फ-
असिभिस्त्वपरे । ३ रा२ ल२-० द्विपै । ४. प्र-नास्ति ॥ ५. ल२ रा२ फ म-च ॥
६ प्र रा२ फ म-सेनया । ७ रा२ फ म-प्रसृताक्ष ॥ ८ रा२ फ-शृण्वन्त्या तत्र
वैदेह्या ॥ ९. अ-नास्ति । १० रा२ फ म-नास्ति । ११ अ रा२ फ
म-नास्ति ॥ १२ रा२ फ-० जिह्वस्ततो गृह्य सशिरस् । १३ अ म-नास्ति । १४.
अ-नास्ति ॥ १५ रा२ फ-महाजिह्व ॥

४४] अग्र-तः कुरु सीतायाः शीघ्रं दाशरथेः शिरः ।

अव-स्थां पश्चिमां भर्तुः कृपणा साधु पश्यतु ॥३८॥ [४४

४५] एवम् उक्तं तु तद् रक्षस् तच्च छिरः प्रिय-दर्शनम् ।

पुरो नि-क्षिप्य सीतायाः क्षिप्रम् अन्तर-अधीयत ॥३९॥ [४५

४६] रावणश् चाऽपि चिक्षेप भास्वरं कार्मुकं तदा ।

त्रिषु लोकेषु वि-ख्यातं रामस्यैतद् इति ब्रुवन् ॥४०॥ [४६

तद् रक्षसा तेन शिरः स-कार्मुकं

वि-शीर्यमाणं स-शरं मही-तले ।

नि-वेद्य तस्याः सम्-अरे हतं पति

[N] ततोऽब्रवीत् तां भव मे वशाऽनुगा ॥४१॥ [४८

स रावणश् चारु-दती पति-व्रतां

निर्-ईक्ष्य भर्तुर् व्य-असने चिकीर्षिताम् ।

उवाच सीतां किम् अवेक्ष्यम् अस्ति ते

४८] भवस्व भार्या मम मत्त-काशिनि ॥४२॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे माया-शिरो-दर्शनं नाम सप्तमं सर्गं ॥७॥

[वं-८] = [अष्टमः सर्गः] = [दा-३२]

१पू] सा सीता तच्च छिरो दृष्ट्वा तच्च च कार्मुकम् उव-तमम् । [१पू

२पू] नयने मुख-कर्णं च पत्युस् तत् सदृशं शनैः ॥१॥ [२पू

[N] मुखम् इन्दु-प्रभं सौम्यं भर्तुः कमल-लोचनम् । [N

१ प्र-उक्तश्च । २ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-उपनि० ॥ ३. प्र-स शर
भास्वर ॥ ४ रा_१ ल_१ ल_२ व अ-स र० । प्र म-स विद्युज्जिह्वेन । ५ रा_२ फ-
विकीर्य० ॥ ६ व अ प्र-लकाकाण्डे । म-लकापर्वणि ॥ ७ अत परमधिकः
पाठ-रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-सुग्रीवप्रतिसंसर्गमाख्यातं च हनूमता ।
८ रा_१ ल_१ ल_२ अ प्र रा_२ फ म-मुखवर्णं ॥

- २३] केशान् केशाऽन्त-देशं च तं च चूडा-मणि शुभम् । [२३
 N] सु-श्लिष्टांश्च सु-समांश्चैव पाण्डुरान् दशनांश्च तथा ॥२॥ [N
 एतैः सर्वैर् अभि-ज्ञानैर् अभि-ज्ञाय सु-दुःखिता ।
 ३] वि-जगर्हाऽथ कैकेयी क्रोशन्ती कुरुरी यथा ॥३॥ [३
 स-कामा खलु कैकेयी ममाऽऽर्या सा भविष्यति ।
 ४] कुलम् उत्-सादितं सर्वं ययौ कलह-शीलया ॥४॥ [४
 आर्यायाः किं नु कैकेय्याः कृतं रामेण वि-प्रियम् ।
 ५] यद् गृहाच्च चीरै-संवीतो राघवो विप्रै-वासितः ॥५॥ [५पू
 एवम् उक्ता (?क्ता) तु वैदेही वेपमाना तपस्विनी ।
 ६] जगाम जगतीं बाला छिन्नेव कदली यथा ॥६॥ [६
 सा मुहूर्तात् समुत्था(द्-स्था)य प्रति-लभ्य च चेतनाम् ।
 ७] तच्च छिरः समुपाऽऽर्घाय वि-ललापाऽऽयतेक्षणा ॥७॥ [७
 हा हताऽस्मि महा-बाहो वीर-व्रतम् अनु-व्रता ।
 ८] इयं ते पश्चिमाऽवस्था मम हेतोर् उप-स्थिता ॥८॥ [८
 ९पू] प्रथमं मरणं नार्याः पतंत्युः पुण्यम् इति स्मृतम् ।
 मयि कस्मात् त्व-वृत्तायां कालेनाऽसि नि-पातितः ॥९॥ [९
 १०] दुःखाद् दुःखं प्र-पन्नाया मानायाः शोक-सागरे । [१०पू
 राक्षसैर् वीर सं-सक्तो हतस् त्वं मम कारणात् । [५७
 ११] योऽपि माम् उद्-यतस् त्रातुं सोऽपि त्वं किल पातितः १० [१०उ
 हा श्वश्रूर् मम कौसल्ये त्वया वत्सेन राघव ।

१ रा१ ल१ व अ-श्रेष्ठाश्च सुस० । ल२-श्रेष्ठाश्चैव समाश्च । २
 रा१ ल२ व अ प्र रा२ फ म- पाडुरान् ॥ ३ रा१ ल१ ल२ व
 अ प्र-च । ४ रा१ ल१-यथा ॥ ५ रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ म-
 वीरसभूतो । ६ म-०वोऽय विवासितः ॥ ७ रा२ फ-कृतेव ॥ ८ रा२
 फ-समुपादाय ॥ ९ म-प्रमाण । १० प्र-पश्चात्पत्युर् । ११ रा१ ल१ ल२
 व अ-जीवत्या मयि कस्मात्त्व ॥ १२ अ-नास्ति ॥ १३ रा२ फ म-कौशल्ये ।

१२] वत्सेनेव विना धेनुर वि-वशा वत्सला कृता ॥११॥ [११

आ-दिष्टं दीर्घम् आयुस् ते यैर् अचिन्त्य-पराक्रम ।

१३] अन्-ऋतं वचनं तेषाम् अल्पाऽऽयुर् असि राघव ॥१२॥ [१२

अ-दृष्टं मृत्युम् आ-पन्नः कस्मात् त्वं नय-शास्त्रं-वित् ।

१४] व्य-असनानाम् उपार्य-ज्ञः कुशलः परि-वर्जने ॥१३॥ [१४

१५पू] अथ-वा वैञ्ज्यते प्र-ज्ञा प्राज्ञस्याऽपि समन्त-तः ।

१६पू] पचत्य एव महान् कालो भूतानि प्र-भुर् अव्ययः ॥१४॥ [१३

१७उ] उप-शेषे महा-बाहो मां वि-हाय सु-दुःखिताम् ।

१८पू] प्रियाम् इव प्रियां नारीं पृथिवीं पृथिवीऽऽश्वरः ॥१५॥ [१६

१६उ] स तया त्वं परि-ष्वज्य रौद्रया सु-नृशंसया ।

१७पू] काल-राज्या समा-छिद्य नीतः कमल-लोचन ॥१६॥ [१५

क गतम् त्वं महा-बाहो मां वि-हाय तपैस्विनीम् ।

N] हू (?हू) तौम् इव रणे भूमि बलिना पार्थिवर्षभः ॥१७॥ [N

१८उ] मुखोचितं शरीरं ते सु-रूपम् अपि राघव । [N

अर्चितं सर्व-दा यत् तद् गन्ध-माल्याऽनुलेपनैः ।

१९] इदं तव शरीरं तु विप्र-कीर्णं मही-तले ॥१८॥ [१७

आर्येण ननु पित्रा त्वम् आर्य प्रा(?आ) यै (? यैश्च) चराजभिः ।

२०] पुण्य-वद्विः क्रिया-वद्विर् नूनं स्वर्गे समा-गतः ॥१९॥ [१८

दिवि नक्षत्र-भूतं च तं कृत-कृत-पूर्वम् ।

१ रा२ फ म-विवत्सा ॥ २ प्र-अपि । म-इति । ३. अ-नास्ति ॥

४ अ-नास्ति । ५ म-परिवर्तने ॥ ६ रा२ फ म-नश्यते । ७ रा२

फ म-सतस्तव । ८ रा२ व प्र-प्रभवोव्यय ॥ ९ ल२-उपदेशे । १०.

रा२ फ म-शुभा । ११ रा१-पृथिव्या ॥ १२. फ म-तया त्व सपरि० ।

१३. अ-सुदु खिता । १४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-प्रिया ॥ १५. रा२ फ-

तव । १६ रा२ फ म-सतत ॥ १७ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०द्विस् तूर्ण ॥

१८ म-त्वा । १९ प्र-तथा सर्वकृतप्रवम् । रा२ फ म-महाकृत० ।

- २१] पुण्यं राजर्षि-वंश-त्वम् आत्मनः समवेक्षसे ॥२०॥ [१९
किं मां न प्रेक्षसे राजन् किं च मां नाऽभि-भाषसे ।^१
- २२] बालां बालस्य सम्प्राऽऽप्तं स-वर्णा सह-चारिणीम् ॥२१॥ [२०
सं-श्रुतं गृह्यता पाणि भजिष्यामीऽति यत् त्वया ।
- २३] स्मरं तनूँ मम काकुत्स्थ नय माम् अपि दुःखिताम् ॥२२॥ [२१
कस्मान् मां त्वं वि-हायैको गतो मति-मतां वर ।
- २४] अस्माल् लोकात् परं लोकं दुःखिताम् इह धार्मिक ॥२३॥ [२२
चन्दनांऽगुरु-दिग्धं यैत् परि-ष्वक्तं पुरा मया ।
- २५] क्रव्याऽद्भिस् तच्च छरीरं ते नूनं हि परि-कृष्यते ॥२४॥ [२३
अग्निष्टोमाऽऽदिभिर् यत्रैर् इष्टवान् आप्त-दक्षिणैः ।
- २६] अग्नि-होत्रेण संत-कारम् अर्हस् त्वं नोप-लप्स्यसे ॥२५॥ [२४
प्र-व्रज्याम् उप-पन्नानां त्रयाणाम् एकम् आ-गतम् ।
- २७] परि-प्रक्षयति कौसल्या लक्ष्मणं शोक-लालसम् ॥२६॥ [२५
तस्याः सम्परि-पृच्छन्त्या हरणं मम रक्षसा ।
- २८] तव चाऽऽख्यास्यते वीर सौप्तिके राक्षसैर् वधम् ॥२७॥ [२६
सा त्वां विनि-हि(१ह)तं श्रुत्वा मां तथा राक्षसैर् हृताम् ।
- २९] हृदयेन वि-दीर्णेन कौसल्या न भविष्यति ॥२८॥ [२७
मम हेतोर् अनु-आर्यायास् त्वं हतः पार्थिवाऽऽत्मज ।^२
- N] राम सागरम् उत्-तीर्य भवान् किं नि-हतो निशि ॥२९॥ [२८

१ म-नास्ति । २ प्र-सत्रासा ॥ ३ रा_१ ल_१ ल_२ व अ
प्र-सस्मरन् ॥ ४ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-त्यक्त्वा मा मन्दभागिनी ॥
५. म-कल्याणरुचिर । ६ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-ते कस्माद्विपरिवर्तते ।
७ प्र रा_२ फ म-विपरिकृष्यते ॥ ८ म-होत्रादि । ९ प्र फ म-
सस्कारम् ॥ १० रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-एकप्रक्षयति । ११ म-लालसा ॥ १२.
रा_२ फ म-श्रुत्वा हतं पुत्र । १३ रा_२ फ-हृदयेनावदानेन । १४ म-न
भविष्यति वत्सला ॥ १५. प्र-नास्ति । १६ रा_२ फ म-नास्ति ॥

- साधु घातय मां शीघ्रं रामस्योपरि रावण ।
 ३०] स्व-प्रियस्य प्रियां भार्या कुरु कल्याणम् उद-तमम् ॥३०॥ [३१
 शिरस्य् अस्मिन् शिरो धेहि काये कायं नि-वेशय ।
 ३१] रावणाऽनु-गमिष्यामि गति भर्तुर् महाऽऽत्मनः ॥३१॥ [३२
 मुहूर्तम् अपि नेच्छामि जीवितुं पाप-जीवितम् । [३३पू
 ३२] समा-नय त्वं पतिना कुरु कल्याणम् उद-तमम् ॥३२॥ [N
 श्रुतं मया वेद-विदां ब्राह्मणानां पितुर् गृहे ।
 ३३] यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोको महोदयाः ॥३३॥ [३३
 क्षमा यस्मिन् दया त्यागः सत्यं धर्मः कृतज्ञ-ता ।
 ३४] अ-हिंसा चैव भूतानां तम् ऋते का गतिर् मम ॥३४॥ [३४
 इति सा दुःख-सन्तप्ता वि-ललापाऽऽयतेक्षणा ।
 ३५] भर्तुः शिरो धनुश् चैव सम्प्रेक्ष्य जनकाऽऽत्मजा ॥३५॥ [३५
 एवं वि-लप्यमानायां सीतायां तत्र रावणम् ।
 ३६] अभि-चक्राम भर्तारं बलाऽध्यक्षः कृताऽञ्जलिः ॥३६॥ [३६
 एतस्मिन् अन्तरे द्वाः-स्थो रावणाय न्य-अवेदयत् ।
 ३७] कार्यम् आत्ययिकं घोरं सं-ज्ञया भ्रान्त-लोचनः ॥३७॥ [N
 वि-जयस्वाऽऽर्य-पुत्रेति सोऽभि-भाष्य प्र-णम्य च ।
 ३८] आ-चक्षे तदा कृत्यं राक्षसेन्द्राय वि-स्मितः ॥३८॥ [३७
 अमात्यः संहितः सर्वैः प्र-हस्तस् त्वाम् उप-स्थितः । [३८पू
 ३९] कि-चिद् आत्ययिकं कार्यम् आ-चिख्यासुर् इहाऽऽगतः ३९ [३९उ
 ४०पू] एवम् उक्तम् ततस् तेनै रावणो गृहम् अभ्य-र्थागत ।^१ [N

१. अ रा२ फ-सुप्रि० ॥ २ रा१ ल१ ल२ व प्र रा२-लोके
 महोदयः । अ-लोको महोदय ॥ ३ रा१ व म-भ्रान्तचेतन ॥ ४ रा१
 ल१ ल२ व अ-क्षन्ता ॥ ५ ल२ म-सहितैः । ६ प्र-त्वाजिज्ञासुर् ॥
 ७ रा२ फ म-तस्माद् । ८ ल१-०णो गृहमागत । रा२ फ म-निर्जगाम
 महाबल ॥ ९ प्र-नास्ति । अत परमविक पाठ — रा२ फ म-स हामात्यप्र-
 हस्तं च ददर्श दूरतः स्थितं । सर्वैः समेत्य रक्षोभिर्मन्त्रिभिः कृतनिश्चयः ॥

सभां प्र-विश्य वि-दधे विदित्वा राम-विक्रमम् ॥४०॥ [४१उ
 ४२] अन्तर्-धानं तु तच् छीर्षं तच् च कार्मुकम् उव-तमम् ।
 जगाम राक्षसे तस्मिन् निष्-क्रान्ते सम्-अनन्तरम् ॥४१॥ [४२
 ४३] राक्षसेन्द्रस् तु भवनात् स्वयं निष्-क्रम्य स-त्वरः ।
 स मन्त्रयामास तदा मन्त्रं तैर् मन्त्रिभिः सह ॥४२॥ [४३
 ४४पू] अति-दूरान् स्थितान् ह्य अस्य बलाऽध्यक्षान् हितैषिणः ।
 ४५पू] अब्रवीत् तान् नि-शाम्यैव रावणो राक्षसेश्वरः ॥४३॥ [४४
 ४४उ] शीघ्रं भेरी-निनादेन स्फुट-कोलाहलेन मे^३ ।
 ४५उ] समा-नयध्वं सैन्यानि वि-मर्षो न क्षमो हि नः ॥४४॥ [४५
 , बलाऽधिपाम् ते बल-योगम् आत्मनः
 ततस् तथेति प्रति-गृह्य तद् वचः ।
 समा-हिता भर्तृ-हिताय नैर्ऋता
 N] जयाय घोषान् परि-गृह्य धि-ष्ठिताः ॥४५ [४६
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सीता सँमोहन नामाऽष्टम सर्गः ॥८॥

[वं-९]= [नवमः सर्गः] =[दा-३३]

तां त्वं एवं मोहितां दृष्ट्वा सरमा नाम राक्षसी ।

१] आ-ससादाऽर्थं वैदेहीं प्रियां सँमयिनीं सखीम् ॥१॥ [१

१ फ-निष्क्रम्य कृतसत्वर । २ रा_१-नास्ति ॥ ३ रा_१ ल_१ ल_२ ब
 अ प्र रा_२-पर कौतूहलेन च । ४ प्र-०नयित्वा । ५ म-वेगेन सहता
 भृश ॥ ६ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-बलाघ्निया । ७ फ-समास्थिता ।
 म-समागता । ८ म-भर्तृववाय । ९ फ-योधा परिवार्य । म-योधान्
 प्रतिगृह्य ॥ १० ब प्र-लकाकाण्डे । रा_२-नास्ति । म-लकापर्वणि । ११ प्र
 रा_२ फ-०हनो ॥ १२ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र फ-चैव । १३ रा_२
 फ म-ज्ञात्वा । १४ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र म-०दाशु । १५ रा_२-
 प्राणसमा ॥

- सा हि तत्र च कृता मित्रं सीतया रक्ष्यमाणया ।
 २] राक्षसी रावणाऽऽदिष्टा साऽनुक्रोशा दृढ-व्रता ॥२॥ [३
 सा ददर्श सखी सीतां सरमा नष्ट-चेतनाम् ।
 ३] उपै-विश्योत्थि(द्-स्थि)तां ध्वस्तांबडवाम् इव पांसुभिः ॥३॥ [४
 ४पू] ताम् उवाच तथा दृष्ट्वा सरमा प्रिय-वादिनी ।^{१५} [२उ
 मा वि-षादं विशालाऽक्षि कुर्ष्व जनकौऽऽत्मजे ॥४॥
 ५] उक्ता यद् रावणेन त्वं प्रत्य्य-अयो यस् त्वया कृतः ।
 सखि स्नेहेन ते भीरु मया सर्व स्वयं श्रुतम् ॥५॥ [६
 ६] लीनया गहने शून्ये भयम् उद-सृज्य रावणात् ।
 त्व हेतोर् विशालाऽक्षि नहि मे जीवितं प्रियम् ॥६॥ [७
 ८] सं-भ्रान्तश्चोपनिष्-क्रान्तो यद् इतो राक्षसेश्वरः ।
 तच्च च मे विदितं सर्वम् उपनिष्-क्रम्य मैथिलि ॥७॥ [८
 ९] न शक्यं सौप्तिकं कर्तुं रामस्य विदिताऽऽत्मनः ।
 वधश्च पुरुष-व्याघ्रे तस्मिन् नैवोप-पद्यते ॥८॥ [९
 १०] ते च शूरा हरि-व्याघ्रा वि-क्रान्ताः पादपौऽऽयुधाः ।
 पुरा देवेश्वरेणैव रामेण परि-पालिताः ॥९॥ [१०
 ११] दीर्घ-वृत्त-भुजः श्री-मान् महोरस्कः प्रताप-वान् ।

१ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सा तदा तु ॥ २ प्र म-सती ।
 ३ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-उपावृत्योद्धता ॥ ४ रा१ ल१ ल२ प्र-तदा ।
 रा२ फ-ततो । ५ अत परमविक पाठ—रा२ फ-स्नेहवैक्तव्या वाचा
 सात्वयित्वा प्रियां सखी । ६ प्र फ-नास्ति । ७ रा२ म-प्रत्युक्त
 यत्त्वया सकृत् । ८ रा१ ल१ ल२ व अ-सखीस्ने० । ९ रा१ ल१
 ल२ व अ-तत्सर्व । म-यद्भीरु । १०. रा१ ल१ ल२ व अ-भीरु प्रतिश्रुत ।
 ११ रा१ ल१ ल२ व अ- लीलया । १२ ल२ रा२-यदि ते ॥ १३. रा१
 ल१ ल२ व अ प्र-शक्ता स्माप्रिय ॥ १४ रा२-वानराः । १५ रा१ ल१
 ल२ व अ प्र-०पा यथा ॥

- १२पृ] धन्वी संहत-वृत्तोरुर् भर्ता ते भुवि वि-श्रुतः ॥१०॥ [११
 N] अ-क्षय्यो रक्षिता नित्यम् आत्मनश् च बलस्य च ।
 लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुशली शास्त्र-तत्त्व-वित् ॥११॥ [१२
 १३] हेन्ता पर-बलौघानां पौरुषे धन्य-लक्षणः ।
 न हतो राघवः सीते श्री-मान् शत्रु-निबर्हणः ॥१२॥ [१३
 १४] अ-युक्ता बुद्धि-हीनेन सर्व-भूत-विरोधिना ।
 इयं तेन नृ-शंसेन माया मायाविना कृता ॥१३॥ [१४
 १५] शोकस् ते वि-हंतः सद्यः कल्याणं त्वाम् उप-स्थितम् ।
 ध्रुवं ते भजते लक्ष्मीः प्रियं प्रीति-करं शृणु ॥१४॥ [१५
 १६] सं-तीर्णः सागरं रामः सह वानर-सेनया ।
 सन्नि-विष्टः सम्-उद्रस्य तीरम् आ-साद्य दक्षिणम् ॥१५॥ [१६
 १७] सं-दृष्टः परिपूर्णाऽर्थः काकुत्स्थः सं मंहा-बलः ।
 सं-हितः सागरोपाऽन्ते राक्षसैर् उप-लक्षितः ॥१६॥ [१७
 १८] तैस् तंथा प्रेक्षिता गुल्मैर् हर्ययस् ते प्र-दक्षिणाः ।
 प्र-वृत्तिस् तैर् उपाऽऽनीता श्वोऽभि-सारः पुरस्य च ॥१७॥ [१८
 १९] एतां श्रुत्वा तु सु-श्रोणि प्र-वृत्ति राक्षसाऽधिपः ।
 एष मन्त्रयते सर्वैः सचिवैः सह रावणः ॥१८॥ [१९
 २०] इति ब्रुवाणा सरमा मैथिलीं नष्ट-चेतनाम् ।
 सर्वोद्-योगेन योधानां शब्दं शुश्राव दारुणम् ॥१९॥ [२०

१ फ-अक्षतो ॥ २ रा_२ फ-भेत्ता च परसैन्याना । ३ म-पुरुषो ॥
 ४ म-मायया परिमोहिता ॥ ५ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ म-विहित ।
 ६ रा_२ फ-त्वा समुपा० ॥ ७. प्र-सहलक्ष्मण । रा_२ म-सुसमाहित ।
 ८ रा_१ ल_१ व अ प्र-सहितै । रा_२-प्रहतै । ९ रा_२ फ-सागरान्तेषु ॥ १०.
 रा_२ फ-तत । ११ रा_२-हरिदृता । १२ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-०क्षिणै ।
 १३ म-इहानीता । १४ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-सोमिहारपुरस्सर ॥ १५
 रा_१ ल_१ ल_२ अ प्र-एतत्तु श्रुत्वा ॥ १६ म-सर्व ॥

२१] ताडितायाम् तथा भेर्याः श्रुत्वा प्रति-भयं स्वनम् ।'

उवाच सरमा सीताम् इदं मधुरया गिरां ॥२०॥ [२१

२२] सैन्नाह-जननी ह्य एषा भेरी वै भीम-नादिनी ।'

एषा नदति गम्भीरं शृणु तोयद-सैन्निभा ॥२१॥ [२२

२३] कल्यन्ते मत्त-मातङ्गा युज्यन्ते रथ-वाजिनः । [२३पू

तत्र तत्र च सं-नद्धाः सं-पतन्ति पदातयः ॥२२॥

२४] अनीकैः पूर्यते सर्वे राज-मार्गः समन्त-तः ।

वेग-वद्भिर् महा-वेगैर् महौघैर् इव सार्गरं ॥२३॥ [२४

२५] शस्त्राणां च प्र-सन्नानां वर्मणां चर्मणां तथा ।

N] रथानां भूषितानां च भूषितानां च' रक्षसाम् ॥२४॥ [२५

प्र-भां वि-सृजतां पश्य नाना-वर्ण-समुच्छ्रिताम् ।

२६] वनं निर्-दहतो घर्मे यथा रूपं विभा-वसोः ॥२५॥ [२६

घण्टानां चण्ड-निर्घोषं रथानां शृणु निः-स्वनम् ।

२७पू] हयानां हेषमाणानां शृणु तूर्य-स्वनं तथा ॥२६॥ [२७

उद्यताऽऽयुध-शस्त्राणां राक्षसेन्द्राऽनुयायिनाम् ।

२८] रक्षसां सं-भ्रमो ह्य एष तुमुलो लोम-हर्षणः ॥२७॥ [२८

श्रीस् त्वां भजतु शोक-घ्नी रक्षसां भयम् आ-गतम् । [२९

२९] रामात् कमल-पत्राऽक्षि दैत्यानाम् इव वासवात् ॥२८॥

१. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-नास्ति । २. रा_१ ल_१ ब अ प्र-
मधुरवादिनी । ल_२-मधुरवादिनी ॥ ३ रा_२ फ-समोह० । ४ अ-नास्ति ।

५ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-०दनिःस्वन । ६ म-नास्ति ॥ ७ रा_२ ब-
काल्यन्ते । ८ प्र-समुद्यन्ति ॥ ९ ब-महाभागैर् । १० रा_१ ल_१ ल_२ ब अ

प्र-मेघैरिव महार्णव ॥ ११ प्र-तु ॥ १२ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र म-
०समुत्थिता ॥ १३ फ-शृणु निर्घोष । १४ म-चैव । १५ रा_२-हेष० ॥

१६ म-०धसत्त्वाना । १७ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-राममेवातु० ॥ १८
म-शोकघ्ना ॥

- अव-जेतुं जित-क्रोधम् तां अचिन्त्य-पराक्रमः ।
 ३०] अ-चिराद् विद्धि पूर्वेण लङ्काम् अधि-गमिष्यति ॥३९॥ [३०
 वि-क्रमिष्यति रक्षःसु भर्ता ते सह-लक्ष्मणः ।
 ३१] यथा शत्रुषु वि-क्रान्तो विष्णुना सह वासवः ॥३०॥ [३१
 आ-गतस्य हि रामस्य क्षिप्रम् अङ्क-गतां सखि ।
 ३२] अहं द्रक्ष्यामि सिद्धार्थां त्वां शत्रौ विनि-पातिते ॥३१॥ [३२
 अश्रूण्य आनन्द-जानि त्वं वर्तयिष्यसि शोभने ।
 ३३] समा-गम्याऽचिरेण त्वां नन्दयिष्यति राघवः । [३३
 N] अ-वर्षाद् इव शुष्यन्तीं महा-मेघो वसुन्धराम् ॥३२॥ [N
 अ-चिरान् मोक्ष्यसे सीते वि-पुलं बन्धनं गता ।
 ३४] वृत्ताम् एकां वैहन्त्य अद्य वेणीं तेन शुभाऽऽनने ॥३३॥ [३४
 ३५उ] तस्य दृष्ट्वा मुखं देवि पूर्ण-चन्द्रम् इवोदितम् ।
 ३६पृ] मोक्ष्यसे सहसा शोकं निर्-मोकम् इव पन्न-गी ॥३४॥ [३५
 ३७उ] रावणं सम्-अरे हत्वा न चिराद् ईव मैथिलि ।
 त्वया सम्-अग्रं प्रियया राघवो लप्स्यते सुखम् ॥३५॥ [३६
 समा-गता त्वं रामेण शोभिष्यसि वराऽऽनने ।
 ३८] अवर्ष-शुष्केव पुरा नव-संस्था वसुन्धरा ॥३६॥ [३७
 गिरि-चरम् अभि-तो वि-वर्तमानो
 हय इव मण्डलम् आशु यः करोति ।
 त्वम् इह शरणम् अभ्युपै(?) हि सीते

१ रा२ फ म-त्वा । २ रा२ फ-रावण समरे हन्तु ॥ ३ अत परमविक
 पाठः—रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सुग्रीवसहितः श्रीमान् वातरैश्च महाबलैः ॥
 ४ रा२ फ म-आगतस्येह । ५. ल१-०गतामपि ॥ ६ रा२ फ म-जघने गता ।
 ७ रा२ फ म-बहून्मासान् । ८ रा२ फ म-राम ॥ ९ रा१ ल१ ल२ व अ
 प्र रा२-मोक्ष्यते । १० म-नास्ति ॥ ११ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-देवि ॥
 १२. रा२ प्र-भविष्यसि । १३ रा२-नवसस्येव मेदिनी । १४. म-नास्ति ॥

३९] दिवस-करं प्रभवाऽप्ययं प्र-जानाम् ॥३७॥ [३८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सरमा-वाक्य नाम नवम सर्ग ॥९॥

[वं-१०]= [दशमः सर्गः] =[दा-३४]

अथ तां जात-सन्तापां तेन वाक्येन मोहिताम् ।

१] सरमा ह्लादयाञ्चक्रे पृथिवी द्यौर इवाऽम्भसा ॥१॥ [१

ततस् तस्या हितं भूयश् चिकीर्षन्ती सखी वचः ।

२] उवाच काले काल-ज्ञा स्मित-पूर्वाऽभिभाषिणी ॥२॥ [२

उत्-सहेयम् अहं गत्वा त्वद् वाक्यम् असितेक्षणे ।

३] नि-वेद्य सकलं रामे प्रति-च्छन्ना नि-वर्तितुम् ॥३॥ [३

न हि मे क्रममाणाया निरा-लम्बे वि-हायसि ।

४] सम्-अर्थो गतिम् अन्व-एतुं वायुर् अप्य-अति-शीघ्रगः ॥४॥ [४

एवं ब्रुवाणां तां सीता सरमाम् अब्रवीद् वचः ।

५] मधुरं श्लक्ष्णया वाचा पूर्व-शोकाऽवदीर्णया ॥५॥ [५

सम्-अर्था गगनं गन्तुम् अपि वा त्वं रसा-तलम् ।

६] अव-गच्छामि कर्तव्यं कर्तव्यं ते मद् अन्तरे ॥६॥ [६

स्निग्धात्वम् अनु-रक्ता च भगिनीऽव सहोदरा ।

७] त्वं प्र-सन्ना मम हिता सं-शयो मे न विद्यते ॥७॥ [७]

१ अ-प्रभयाप्यय । रा२ फ-०वाव्यय । २ ल१ ल२ अ प्र फ-प्रज्ञाना ॥

३ फ म- नास्ति । ४ ब अ प्र-लकाकाडे । फ-लकापर्वणि । ५ ब-सरसावा० ॥

६ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वाक्य चिकीर्षन्ती सखी तदा ॥ ७ रा१ ल१ ल२

अ प्र-तद् ॥ ८ म-विक्रम० । ९ प्र-अन्वेष्टु । १० प्र-अभ्येति शी० । फ-

०शीघ्रत । ११. अ-नास्ति ॥ १२ प्र-०वकीर्णया ॥ १३ प्र-पर्वथा । १४ रा१

ल१ ल२ ब प्र-त । १५. रा२ फ-सर्व यत् ॥ १६ रा२ फ म-नास्ति ॥

- मत्-प्रियं यदि कर्तव्यं यदि मैत्री स्थिरां तव ।
 ८] त्वत्-तोऽहं ज्ञातुम् इच्छामि किं करोति स रावणः ॥८॥ [७
 स हि माया-बलो रौद्रो रावणः सर्व-रावणः ।
 ९] मां मोहयति दुष्टाऽऽत्मा पीत-मात्रेव वारुणी ॥९॥ [८
 सं-तर्जयति मां नित्यं भर्त्सयत्य् अपि चाऽसकृत् ।
 १०] राक्षसीभिः सु-घोराभिर् यो मां रक्षति सर्व-शः ॥१०॥ [९
 उद्-विग्ना शङ्किता चाऽस्मि न च स्व-स्थं मनो मम ।
 ११] यद् भयं प्राऽऽप्तवत्य् उच्चैर् अशोक-वनिकां गता ॥११॥ [१०
 १२] एतम् इच्छाम्य् अहं त्वत्-तो वरं सत्य-प्रतिश्रवे ।
 १३] लघु यद् रावणस्याऽहं सर्वं विद्यां वि-चेष्टितम् ॥१२॥ [N
 १४] ताम् एवं वादिनी सीतां सरमा वल्गु-वादिनी ।
 उवाच वचनं तस्याः श्रुत्वा सा वाक्य-विह्वलम् ॥१३॥ [१२
 १५] एष ते सख्य् अभि-प्रायस् तद् गच्छामि जानकि ।
 दृष्ट्वा शत्रोर् अभि-प्रायस् उपाऽऽवर्तम्य् अहं पुनः ॥१४॥ [१३
 १६] एवम् उक्त्वा ततोऽमे(?)भ्येत्य समीपे तस्य रक्षसः ।
 शुश्राव कथितं सर्वं रावणस्य स-मन्त्रिणः ॥१५॥ [१४
 १७] सा श्रुत्वा निश्-चयं तस्य तस्मिन् काले दुर्-आत्मनः ।

१ रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-स्थिता । २ रा२ फ- ततोह ॥ ३ रा१ ल१ ल२ व-नास्ति ॥ ४ रा१-चाकृत । ५ रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-नित्यश ॥ ६ म-नास्ति । ७ प्र-च प्राणुवती । रा२ फ म-मामनुप्राप्त । ८ प्र रा२ फ म-गता । ९ अत परमविक पाठ — रा२ फ म-तदीक्षामि कथं तस्य निश्चयो वास्य यो भवेत् । निवेदयेथाः सर्व मे यतो मे स्यादनुग्रह । यं यं पश्याम्यहं किञ्चित्तं तं मन्येद्य रावणं ॥ १० रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तदिच्छामि पर । रा२-एतादि-च्छा० ॥ ११ रा२ फ म-वल्गुभाषिणी । १२ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वाक्यविह्वला ॥ १३ रा२ फ म-यशभिः । १४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वश्यामि । १५ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-पृष्ट्वा । १६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वर्ते पुन पुन ॥ १७ रा२ फ म-ततो गत्वा समीप । १८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-श्रुत्वा च ॥

- पुनर् अप्य् आऽगमत् क्षिप्रम् अशोक-वनिकां शुभाम् ॥१६॥ [१५
 १८] सा प्र-विश्य ततस् तत्र समीत्यै (?ये) जनकाऽऽत्मजाम् ।
 प्रतीऽऽक्षमाणां ताम् एव पद्म-हीनाम् इव श्रियम् ॥१७॥ [१६
 १९] तां तु सीता पुनः प्राऽऽप्तां सरमां प्रिय-वादिनीम् ।
 २०पू] परि-ष्वज्य च सु-स्निग्धं प्र-ददौ स्वयम् आसनम् ॥१८॥ [१७
 इहोऽऽस्यतां सुखं सर्वम् आ-ख्याहि मम तत्त्व-तः ।
 २१] क्रूरस्य निश्-चयं तस्य रावणस्य स-मन्त्रिणः ॥१९॥ [१८
 को हि नाम महा-भागे मम पुण्य-विपर्यये ।
 २२] अनु-रक्षति माम् अन्यस् त्यक्त्वा त्वां पुण्य-भाषिणीम् ॥२०॥ [N
 सम्-अर्थः सर्वलोके को भद्रो वै शरणाऽर्थिनः ।
 २३] त्वं तु निष्-कारणाद् देवि प्रीयसे वर-वर्णिनि ॥२१॥ [N
 त्वं तु युक्ताऽभिजानी (?ती) थाः (?या) शुक्ल-वासाश् च नित्य-दा ।
 २४] सर्वेषां रक्षसां मध्ये गङ्गेव निर्-अपायिनी ॥२२॥ [N
 कश् चि (?चो) द-गच्छेद् द्रुतं चाऽस्य वचनस्याऽन्तम् आप्नुयात् ।
 २५] सर्व-स्निग्धाम् ऋते त्वां तु तस्माद् आ-ख्याहि मा चिरम् २३ [N

- एवम् उक्त्वा तु सरमा सीतया तत्त्वम् उत-तमम् ।
 २६] कथितुं सर्वम् आ-रेभे रावणस्य स-मन्त्रिणः ॥२४॥ [१९
 २७उ] जनन्यां राक्षसेन्द्रोऽसौ मोक्षार्थं तव याचितः ।
 अ-विन्द्येन च वैदेहि मन्त्रि-मुख्येन र्यत्न-तः ॥२५॥ [२०

१ रा२ फ म-एवाग० ॥ २ रा२ फ म-सम्प्रविष्टा । ३ ल१
 ब अ-समेत्य । प्र-प्रविश्य । रा२ फ म-ददर्श ॥ ४ रा२ फ म-इहासीना ॥
 ५ रा२ फ म-नास्ति ॥ ६ ब-भिन्ना-सकलो लोको । ७ प्र-प्रेयसी ॥ ८ रा१
 ल१ ल२ ब-उक्त्वा । ९ ल१-उत्तर । १० रा२ फ म-उपविष्टा तु सा तत्र
 विष्टे स्वर्णभूषिते । वक्तुं विनिश्चयं तस्य रावणस्योपचक्रमे ॥ ११ म-राजत्या ।
 १२ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-न्द्रो वै । फ म-न्द्रोऽयम् । १३ रा१ ल१
 ल२ ब अ प्र-अवगम्य । १४ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-तत्त्वतः ॥

२८] दीयताम् अभि-सत्कृत्य कोसलेन्द्राय मैथिली ।

नि-दर्शनं ते^१ परमं जन-स्थाने महाऽद्भुतम् ॥२६॥ [२१

२९] लङ्घनं च सम्-उद्रस्य दर्शनं चाऽस्य रूपिणैः ।

वधं च रक्षसां युद्धे कः कुर्यान् मानवो भुवि ॥२७॥ [२२

३०] एवं स मन्त्रि-मुख्ये(?)न मात्रा च बहु-भाषितः ।

न त्वाम् उद-सहते त्यक्तुम् अर्थम् अर्थ-परो यथा ॥२८॥ [२३

३१] नोद-सहेताऽहतो मोक्तुं युद्धे त्वाम् इति मैथिलि ।

साऽमात्यस्य नृ-शंसस्य निश्-चयोऽयं सु-निश्चलः ॥२९॥ [२४

३२] एषा तस्य स्थिरा बुद्धिर् मृत्यु-भावाद् उप-स्थिता ।^१

न तेन शक्यां त्वं मोक्तुम् अ-निरस्तेन सं-युगे ॥३०॥ [२५

३३] मा चिन्तां कुरु वैदेहि सर्व-था राघवः शरैः । [N

३४पृ] नि-हत्य रावणं सीते त्वां प्रियाम् उप-लप्स्यते ॥३१॥ [२६पृ

३५पृ] एतस्मिन् अन्तरे शब्दो भेरी-शङ्ख-समाऽऽकुलः । [२७पृ

N] उत्थि(द्-स्थि)तो वानर-बले हर्षेण च संमन्व-ईतः(?)तम्) । [N

३५उ] राघवस्याऽऽपतत सैन्यं कम्पयन् सर्व-राक्षसान् ॥३२॥ [२७उ

श्रुत्वा नू(?)च) नं(?)तं वानर-सैन्य-नादं^{१३}

लङ्का-गता राक्षस-राज-भृत्याः ।

भ्रष्टौजसो दैन्य-परीत-चित्तौः

३६] श्रेयो न पश्यन्ति नृपस्य देवि ॥३३॥ [२८

ततो महा-वात-समीरितेन

१. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र- च । २. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-महद्भय ॥

३. रा_२ फ म-च स्वरूपिण । ४. ल_२-नास्ति ॥ ५. रा_१ ल_१ ल_२ व अ रा_२ फ म-

मुख्यैश्च । ६. ल_२ अ-नास्ति ॥ ७. रा_२ फ म-शुचिस्मिते । ८. अ-नास्ति । ९. म-शक्य-

ते ॥ १०. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-शान्ता ॥ ११. रा_२ फ-समुत्सुके । प्र-म-समुत्सुकः ।

१२. रा_१ ल_१ ल_२ व अ-राघवस्याग्रत । प्र-०-स्यागत ॥ १३. रा_१ ल_१ ल_२

व अ प्र-समाकुला राघवबाणभीता । १४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-०-तचेतस ।

१५. रा_१ फ-शेष । १६. रा_२ फ-दोषैः । १७. म-नास्ति ॥

घोरेण शब्देन संमुच्छ्रितेन ।

विषादम् आऽगात् सकला महा-पुरी

३७] वनौकसां शब्दम् अ-मृष्यमाणा ॥३४॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सरमा-वाक्य नाम दशम सर्ग ॥१०॥

[वं-११]= [एकादशः सर्गः] =[दा-३५]

तेन शङ्ख-विमिश्रेण भेरी-शब्दोऽनुवादिना । [१पू

N] राव(१घ)ण(१व)स्याऽऽगमत्सैन्यंनाना-प्रहरणाऽन्वितम् १। [N

समा-गतं तु तस्यैऽथ राव(१घ)ण(१व)स्य महा-बलम् ।

N] अशोभत तदा सर्वं स्तिमितः सागरो यथा ॥२०॥ [N

N] सम्-आसीनस् तदा राजा दृष्ट्वा सैन्यम् अव-स्थितम् । [N

२३] मुहूर्तं ध्यानम् आ-स्थाय सचिवान् अभ्युद्-पेक्षत ॥३॥ [२उ

अथ तान् सचिवांस् तत्र सर्वान् आ-भाष्य रावणः ।

३] जगत् सं-नादयन् सर्वम् अब्रवीद् राक्षसेश्वरः ॥४॥ [३

तरणं सागरस्याऽस्य वि-क्रमं बल-सञ्चयम् ।

४] यद् उक्त-वन्तो रामस्य भवन्तस् तन् मया श्रुतम् ॥५॥ [४

तीर्णश् च सागरं रामः सेतुना वानरैः सह ।

५] अ-मर्षी स-गणः सोऽयं साऽमात्यो न भविष्यति ॥६॥ [N

निर्-यान्तु राक्षसाः सर्वे निशिताऽऽयुध-पाणयः ।

१. रा१ ल१ ल२ ब अ म-समन्वितेन । फ म-समुत्थितेन ॥ २. ब अ प्र-लकाकाण्डे । म-लकापर्वणि । ३. म-रावणाभिप्रायो ॥ ४ प्र-भेरीशिखानु-नादिना । ५ रा२ फ म-नास्ति ॥ ६. रा१ ल१ ल२ ब अ-तदा तस्य । ७ रा१ ल१ ल२ ब अ-सैन्य ॥ ८. रा१ ल१ ल२ ब अ फ-०सगम ॥ ९ म-विविधायुध ॥

- ६] नि-घ्नन्तु वानर^१-बलं तौ चोभौ राम-लक्ष्मणौ ॥७॥ [N
ततः प्राऽऽप्तः सु-हृत् स्निग्धो माल्य-वान् नाम राक्षसः ।
९] उवाच रावणं मन्त्री वृद्धाऽमात्यो बहु-श्रुतः ॥८॥ [६
विद्याऽविद्या^२-विनीतो यो राजा राजन् नयऽनुगः ।
१०] प्र-शस्ति चिरम् ऐश्वर्यम् अरींश् च कुरुते वशे ॥९॥ [७
सं-दधानो हि कालेषु वि-ग्रहं चाऽरिभिः सह ।
११] स्वपक्ष-वचनं कुर्वन् महद् ऐश्वर्यम् अश्नुते ॥१०॥ [८
हीयमानेन पर्य-एष्यो राज्ञा सन्धिः समेन च ।
१२] न शत्रुर् अव-मन्तव्यो ज्यायान् कुर्वीत वि-ग्रहम् ॥११॥ [९
१३पू] तन् मह्यं रोचते सन्धिस् तव रामेण रावणः (ः) ॥१०पू
१४उ] वि-रोधं मां गमस् तेन सन्धिस् ते तेन रोचताम् ॥१२॥ [N
१३उ] यद्-अर्थम् अभि-युक्तोऽसौ साऽस्मै सीता प्र-दीयताम् । [१०उ
१४पू] तस्य देवर्षयः सर्वे गन्धर्वाश् च जयैषिणः ॥१३॥ [११पू
असृजद् भग-वान् पक्षौ द्वाव एव हि पिता-महः ।
१५] सुराणाम् अ-सुराणां च धर्माऽधर्मा^३ ऋताऽनृतौ ॥१४॥ [१२
धर्मो हि श्रूयते पक्षः सुराणां हि^३ महाऽऽत्मनार्म^३ ।
१६] अ-धर्मो रक्षसां पक्षः सुराणाम् एष निश्-चयः ॥१५॥ [१३
१७उ] धर्मो वै^४ ग्रसनेऽधर्मं तत्र त्रेता प्र-वर्तते । [१४उ
स त्वया चरता लोके धर्मो विनि-कृतः पुरा ।
१८] अ-धर्मः प्र-गृहीत^५श् च^५ तेनाऽसि तमसाऽऽवृतः ॥१६॥ [१५

१ ब-राघवबल । २ प्र-तावुभौ ॥ ३ रा_१ ल_२ अ प्र-पुर ।
ल_१ ब-पुन ॥ ४ रा_२-विद्यास्वतिवि० । ५ म-राजन० । ६. रा_२
फ म-स शास्ति । ७ म-स्थिर ॥ ८ रा_२ फ म-वारिभि ॥ ९ अत
परमधिक पाठ—रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-भवतश्चाप्यहं वेद्मि युद्धे सत्य-
पराक्रमान् । युद्धे नाम रिपोस् तन्त्रमित्युक्ता^(१)स्ते क्रियान्वित ॥
१० रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-अगमस् ॥ ११ म-नास्ति ॥ १२ रा_१ ल_१ ल_२
ब अ-वर्मे । १३ ब अ-एष निश्चय । १४ फ-नास्ति । १५ अ फ-नास्ति ॥
१६. फ म-अवर्मो । १७ म-०हीतेन ॥

१९पू] स प्र-सादाद् वि-वृद्धश्च धर्मो राम-व्यपाऽऽश्रयः ।

वि-वर्धयति तत् पक्षं स सुराणां शुभाऽऽवहः ॥१७॥ [१६

२०] विषयेषु प्र-सक्तेन यत्-किञ्चित्-कारिणा त्वया ।

ऋषीणाम् अग्नि-कल्पानाम् उदं-वेगो जनितो महान् ॥१८॥ [१७

२१] ते सम्प्रति दुरा-धर्माः प्र-दीप्ता इव पावकाः ।

तपसा भाविताऽऽत्मानो धर्मस्याऽनु-ग्रहे स्थिताः ॥१९॥ [१८

२२] अ-विघ्नेन यजन्ते च यज्ञैः स्वैः-स्वैर् द्वि-जातयः ।

जुह्वत्य् अग्नीं च विधि-वद् वेदांश्चोच्चैर् अधीर्यते ॥२०॥ [१९

२३] अभि-भूय च रक्षांसि ब्रह्म-घोषो नि-नादयन् ।

दिशोऽपि प्रैथते सर्वाः स्तनयित्नुर् इवोष्ण-गो ॥२१॥ [२०

२४] ऋषीणाम् अग्नि-शरणेष्वाग्निहोत्र-संमुत्थि(द्-स्थि)तः ।

आ-दत्ते रक्षसां तेजो धर्मोद्यो व्य-आप्नुवञ्जगत् ॥२२॥ [२१

२५] तेषु तेषु च देशेषु पुण्येषु सु-दृढव्रतैः ।

क्रियमाणं तपस् तीव्रं सं-तापयति राक्षसान् ॥२३॥ [२२

२६] उत्-पातान् उत्थि(द्-स्थि)तान् दृष्ट्वा सु-घोरान् बहु-धा बहून् ।

वि-नाशम् अनु-पश्यामि सर्वेषां रक्षसाम् अहम् ॥२४॥ [२५

२७] खराऽभिस्तनिता घोरा मेघा भृश-भयंकराः ।

२८पू] शोणितेनाऽभि-वर्षन्ति लङ्काम् उष्णेन सर्व-तः ॥२५॥ [२६

३०पू] चरतां वाहनानां च प्र-पतन्त्य् अश्रु-विन्दवः । [२७पू

N] अ-यथावच्च च शोभन्ते न सङ्ग्रामाऽभिनन्दिनः ॥२६॥ [N

१ रा१-उद्योगो ॥ २ ब प्र रा२ फ म-रता ॥ ३ रा२-यज्ञैस्तैस्तैर् ।

४ म-उदीरयन् ॥ ५ रा१ अ-०षोडशाद० । ६ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-

व्यथितास्सर्वास्तेन जिष्णुरिवोदित ॥ ७ रा१ ल१ ल२ अ प्र-०शरणे ह्यग्नि-

होत्रसमन्वित । ब-०शरणे साग्निहोत्रसमन्वित । ८ ल२-आधत्ते । ९ रा२ फ

म-यूमौघो । १० रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-व्यालुवञ् ॥ ११ रा२ फ म-

चीयमान ॥ १२ रा२ फ म-उत्पाताश्चोद्गतान् दृष्ट्वा घोरान्बहुविधान् बहून् ॥ १३

रा२ फ म-प्रतिभय० ॥ १४ रा२ फ म-नास्ति ॥

३०उ] रंजो-ध्वस्ता दिशः सर्वा न प्र-भान्ति यथा पुरा । [२७उ

३१पू] सर्वं नष्ट-श्रियं मन्ये सैन्यं ते राक्षसेश्वरं ॥२७॥ [N

३२उ] विष्णुं रामम् अहं मन्ये मानुषं देहम् आ-श्रितम् ।

न च मानुष-मात्रो वै रावणो दृढ-विक्रमः ॥२८॥ [N

३३] येन बद्धः सम्-उद्रेऽस्मिन् सै सेतुः सु-महाऽद्रुतैः ।

३४पू] कुरुष्व नर-राजेन सन्धिं रामेण रावण ॥२९॥ [N

N] कुरुष्व वचनं मेऽद्य हितम् उक्तं निशा-चर ।

३४उ] सीता-कृते महा-प्राज्ञ महद् भयम् उप-स्थितम् ॥३०॥ [N

तथैमानि नि-मित्तानि लक्ष्यन्ते राक्षसाऽधिप । [N

N] चण्डा गोमायवो गृध्रा वाशन्ति च सु-भैरवम् ।

प्र-विश्य लङ्कां समये समवायांश् च कुर्वते ॥३१॥ [२८

३७] काली स्त्री पाण्डुरैर् दन्तैः प्र-हसत्य् अग्र-तः स्थिता ।

स्त्रियः स्वमेषु मुह्यन्ति(?)गृहाणि प्रति-धावति ॥३२॥ [२९

३८] रथ्यासु बालकैर् नित्यं कलहः परि-र्षज्यते । [N

गृहेषु बलि-कर्माणि प्रेताः पर्युप-भुञ्जते ॥३३॥

३९] खरा गोषु प्र-ज्जायन्ते मूषका न-कुलेषु च । [३०

मार्जारा द्वीपिभिः सार्धं सूकराश् च श्वभिः सह ।

४०] कि-नरा राक्षसांश् चैव समेता मानुषैः सह ॥३४॥ [३१

पाण्डुरा रक्त-पादाश् च विह-गाः काल-चोदिताः ।

४१] राक्षसानां वि-नाशाय कपोता गृह-चारिणः ॥३५॥ [३२

१ रा२ फ म-वजा वस्ता विवर्णाश्च । २ प्र-नास्ति ॥ ३. प्र-आ-स्थित । ४ रा२ फ-न स मानु० । म-स त्वमा० ॥ ५ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सेतु स महद्भुत ॥ ६ रा१ ल१ ल२ अ-मह्य ॥ ७ प्र-तेषा यानि । ८ रा२ फ म-लक्ष्ये राक्षसेश्वर ॥ ९ प्र-भिन्ना — मुह्यन्ति ॥ १० रा२ फ म-नास्ति ॥ ११ ल२-परिष्वज्यते । प्र-प्रतिषज्यते । रा२ फ म-नरिक्त्यते । १२ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-एवोपभुञ्जते ॥ १३ रा१ ल२ अ-मेषेषु जा० । ल१ व प्र-मेषेषु जा० । १४ ल१ व प्र-नकुलीषु । १५ प्र-राक्षसैश् । १६ व-नास्ति ॥

चीची कूची च वाशन्ति शारिका वेष्मसु स्थिताः । [३३
 ४२] पतन्ति व्यथिताश्च चैव निर्गताः कलहैषिणः । [३४
 N] मूषिकाश्च चाऽपि रथ्यासु वि-श्रब्धं प्र-सरन्ति च । ३६ । [N
 करालो वि-कटो मुण्डः पुरुषः कृष्ण-पिङ्गलः ।
 ४३] रक्षो-गृहाणि सर्वाणि कालैः कालेऽन्ववेक्षते ॥३७॥ [३५
 अत्य-उग्रं हि प्र-वाशन्ति द्वि-जा युद्धाऽभिनन्दिनः ।
 ४५] क्रव्याऽदा भक्षयिष्यन्ति मांसानि गज-वाजिनाम् ॥३८॥ [३६
 इदं वचस् तस्य नि-वेद्य माल्य-वान्
 निर्-ईक्ष्य रक्षोऽधिपतेः स्थितोऽग्र-तः ।
 अनुत्-तमम् ' उत्तम-पौरुषो बली
 ४६] बभूव तूष्णीं समवेक्ष्य रावणम् ॥३९॥ [४१
 स तद् वचो माल्य-वता सु-भाषितं
 दशाऽऽननो न प्र-शशंस मौर्ख्य-तः ।
 भृशं जगैव सुदुष्ट-मानसो
 N] मुमुर्षुर् अन्यच्च वैचोऽभ्युद्-ईरयन् ॥४०॥ [४२
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे माल्यवद् वैक्व
 नामैकादश सर्ग ॥११॥

१ रा२ फ-कूचीति । २ रा२-पचन्ति । ३ रा२ फ म-निर्जिता ।
 ४. रा२ फ म-नास्ति ॥ ५ फ-कानि । ६ रा२-काले त्ववे० । म-काले ह्यवे० ॥
 ७ ल१-अभ्यग्र । ८ रा२ फ म-प्रपश्यन्ति ॥ ९ रा२ फ म-तत्र ॥
 १० म-मान्यतयाभिभाषित । ११ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मूर्खवत् ।
 १२ प्र-जगैव सुदुष्टवद्मानसो । १३ रा१ ल२ अ प्र-यचोभ्यवासीत् । १४
 ल१ व-नास्ति ॥ १५ ल२ व प्र-लकाकाण्डे । रा२ म-लकापर्वणि । १६.
 म-माल्यवद्वाचो ॥

[वं-१२]= [द्वादशः सर्गः] =[दा-३६]

ततो माल्य-वतो वाक्यं हितम् उक्तं दशाऽऽननः ।

१] नाऽमर्षयत दुष्टाऽऽत्मा कालस्य वशम् आ-गतः ॥१॥ [१

स बद्ध्वा भ्रुकुटीं चक्रे क्रोधस्य प्रति-लक्षणम् ।

२] अ-मर्षात् परिवृत्ताऽक्षौ माल्य-वन्तम् अथाऽब्रवीत् ॥२॥ [२

हित-बुद्ध्या यद् अप्य् एतत् तत्-पौरुषम् इहोच्यते ।

३] पर-पक्षं प्र-शस्यैव न तच् छोत्रै-मुखं मम ॥३॥ [३

मानुषं कृपणं रामम् एकं शाखामृगाऽऽश्रयम् ।

४] सम्-अर्थं मन्यसे केन त्यक्तं पित्रा वनाऽऽल्यम् ॥४॥ [४

रक्षसाम् ईश्वरं मां च देवतानां भयं-करम् ।

५] अ-हीनं मन्यसे केन हीनं मां जं(?)जा)तु विक्रमैः ॥५॥ [५

वीर-द्वेषेण वा सन्धेः पक्ष-पातेन वा रिपोः ।

६] त्वयाऽहं परुषाण्य् उक्तः पर-प्रोत्साहितेन वा ॥६॥ [६

प्र-भवन्तं पद-स्थं हि पुरुषं कोऽभि-धीस्यति ।

७] पण्डितः शास्त्र-तत्त्व-ज्ञो विना प्रोत्साहनाद् रिपोः ॥७॥ [७

आ-दाय च वनात् सीतां पद्म-हीनाम् इव श्रियम् ।

८] किम्-अर्थं प्रति-दास्यामि राघवाय भयाद् अहर्मे ॥८॥ [८

वृतं वानर-कोटीभिः स-सुग्रीवं स-लक्ष्मणम् ।

९] पश्य कैश्-चिद् अहोभिस् त्वं नि-हतं राघवं मया ॥९॥ [९

१ प्र-न मर्षयति ॥ २ रा_२-भ्रुकुटि चक्रे । ३ रा_१ ल_१ ल_२ व अ फ-० तास्यो । म-० तात्मा ॥ ४ प्र रा_२ फ म-पुरुष । ५ प्र- तदिष्यते । ६ म-चैव सुख ॥ ७ रा_२-यनाश्रय ॥ ८ रा_२ फ म-सत्त्ववि० ॥ ९. प्र- वीरदोषेण । १० प्र-यदत्रोत्सा० । ११. रा_२-च ॥ १२. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-पुरुष । १३. ल_१ ल_२ व अ प्र-को हि भ्राम्यति ॥ १४. रा_२ म-इव ॥ १५. रा_२-त । १६ अ-नास्ति ॥

- द्रुन्द्रे यस्य न तिष्ठन्ति देवता अपि सं-युगे ।
 १०] रावणो मानुषं प्राऽऽप्य भयम् आ-हारयेत् कथम् ॥१०॥ [१०
 द्वि-वा भज्येयम् अप्य एव न नमेयं तु कैर्हि-चित् ।
 ११] एष सह-जो दोषः स्व-भावो दुर्-अतिक्रमः ॥११॥ [११
 १२पू] यदि तावत् सम-उद्रस्य सेतुर् बद्धो यद्-ऋच्छया ।
 N] रामेण वि-स्मयः कोऽत्र यतस्ते भयम् आ-गतम् ॥१२॥ [१२
 कामं राम इहोत्-तीर्ण(?) सह वानर-सेनया ।
 १३] प्रति-जानामि सत्यं ते न जीवनं प्रति-यास्यति ॥१३॥ [१३
 एवं ब्रुवाणं सं-रब्धं क्रुद्धं वि-ज्ञाय रावणम् ।
 १४] व्रीडितो माल्य-वांस्तूष्णीं तस्माद् देशाद् अपाऽक्रमत् ॥१४॥ [१४
 जयाऽऽशिषा च राजानं वर्धयित्वा वि-मृश्य च ।
 १५] माल्य-वान् अभ्यनु-ज्ञातो जगाम स्वं नि-वेशनम् ॥१५॥ [१५
 रावणस् तु सहाऽमात्यैर् मन्त्रयित्वा वि-मृश्य च ।
 १६] लङ्कायाम् अ-तुलां गुप्ति कारयामास राक्षसः ॥१६॥ [१६
 प्र-हस्तं चाऽऽदिदेशाऽथ पूर्व-द्वारेऽरि-सूदनम् ।
 १७] दक्षिणे तु महा-वीर्यो महापार्श्व-महोदरौ ॥१७॥ [१७
 पश्चिमे तु तर्था द्वारे पुत्रम् इन्द्र-जितं स्वयम् ।
 १८] व्या-दिदेश महा-कौर्यं राक्षसैर् बहुभिर् दृतम् ॥१८॥ [१८
 उत्-तरेऽपि च स द्वारे व्या-दिश्य शुक्र-सारणौ ।
 १९] स्वयम् अत्र भविष्येऽहम् इति तान् मन्त्रिणोऽब्रवीत् ॥१९॥ [१९
 राक्षसं तु विरूपाक्षं महा-बल-पराक्रमम् ।

१ अ-किमर्थं प्रतितिष्ठन्ति ॥ २ रा१ ल१ ल२ अ-भजेद्यमो वा सा ।
 ३ रा२ फ म-ऋस्यचित् । ४ रा१ ल१ ल२ व अ-द्वेष ॥ ५ रा१ ल१ ल२
 व अ प्र-राम । ६ रा२ फ म-तत्सत्य ॥ ७ रा१ ल२-सीतार्य । ल१ व अ
 प्र-सेनास्थ । म-तर्जन्त ॥ ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-विसृज्य । ९ रा१ ल१
 ल२ व अ-रावण ॥ १०. प्र-तौ ॥ ११ रा१ प्र-महाद्वारे । १२ रा२ फ म-
 महामाय ॥ १३. प्र म-भविष्यामि ॥

२०] मध्ये सं-स्थापयमास बहुभिः सह राक्षसैः ॥२०॥ [२०

एवं वि-धानं लङ्कायां कृत्वा राक्षस-पुङ्गवः ।

२१] मेने कृताऽर्थम् आत्मानं कृताऽन्त-वशम् आ-गतः ॥२१॥ [२१

वि-सर्जयामास ततः स मन्त्रिणो

वि-धानम् आ-ज्ञाप्य पुरस्य पुष्कलम् ।

जयाऽऽशिषा मन्त्रि-जनेन पूजितो

२२] जगाम सोऽन्तः-पुरम् ऋद्धि-मत् तदा ॥२२॥ [२२

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे लङ्का-विधानं नाम द्वादश सर्गं ॥१२॥

[वं-१३]= [त्रयोदशः सर्गः] =[दा-३७]

नर-वानर-राजौ तु स च वायु-सुतः कपिः ।

१] जाम्ब-वान् ऋक्ष-राजश् च रावणाऽवरजस् तथा ॥१॥ [१

२पू] अङ्ग-दो द्वि-विदो मैन्दो लक्ष्मणो नील एव च ।^{१०} [२

N] अन्ये च वानरै-श्रेष्ठाः शत-शोऽथ सहस्र-शः । [N

अमित्र-विषयं प्राऽऽप्ताः समम् एवाऽभ्य-अमन्त्रयन् ॥२॥ [३उ

४] इयं सा लक्ष्यते लङ्का पुरी रावण-पालिता ।

५पू] मानुषाऽसुर-गन्धर्वैर् अ-मरैर् अपि दुर-जया ॥३॥ [४

N] पुर्याम्(?या) एवं-विधायां(?यास्) तुमन्त्रयध्वं विनिर्-जये ।

५उ] नित्यं सन्नि-हितो यत्र रावणो रावयन् प्र-जाः ॥४॥ [५

६उ] तथा तेषु ब्रुवाणेषु रावणाऽवरजोऽब्रवीत् ।

वाक्यं हेत्वर्थ-संयुक्तं पुष्कलाऽर्थं वि-भीषणः ॥५॥ [६

१ फ-कृतार्थं मन्यसे च त्व ॥ २ ल_२ अ-दुष्कर ॥ ३. फ-नास्ति ।

४ ल_१ अ-प्र-लकाण्डे । म-लकापर्वणि ॥ ५ रा_१ ल_१ ल_२ व अ-प्र-

राजनौ ॥ ६ रा_१ ल_१ ल_२-वानरा श्रेष्ठा । ७ रा_२ फ-नास्ति ॥ ८.

म-अमरैश्चापि ॥ ९ रा_२-तो ह्यत्र । म-शापविहितोत्र । १० फ- रजयन् ॥

- ८] अनलश् च हरश् चैव सं-पातिः प्र-घंसस् तथा ।
 ९उ] गत्वा लङ्काम् अमात्या मेपुरीं पुनर् इहाऽऽगताः ॥६॥ [७
 भूत्वा शकुनयः सर्वे प्र-विष्टास् तां महा-पुरीम् ।
 १०] वि-धानं वि-हितं यच् च दृष्ट्वा तत् समुप-स्थिताः ॥७॥ [८
 सं-विधानं यद् आहुस् ते रावणस्य दुर्-आत्मनः ।
 ११] राजंस् तैः कथितं सर्वं यथा-तथ्यं तु तच् छृणु ॥८॥ [९
 पूर्वं प्र-हस्तो बल-वान् द्वारम् आ-वृक्ष तिष्ठति ।
 १२] दक्षिणं तु महा-वीर्यौ महापार्श्व-महोदरौ ॥९॥ [१०
 १३पू] इन्द्र-जित पश्चिमं द्वारं राक्षसैर् बहुभिर् वृतः ।
 ~~~~~  
 N] पट्टिशाऽसि-भुशुण्डीभिः शूल-मुद्गर-पाणिभिः ॥१०॥ [N  
 १३उ] नाना-प्रहरणैः शूरैर् आ-स्थितो रावणाऽऽत्मजः । [११उ  
 ~~~~~  
 १४] उत्-तरं नगर-द्वारं रावणः स्वयम् आ-स्थितः ॥११॥ [१२
 विरूपाऽक्षस् तु महता शूल-शक्ति-धनुष्-मता ।
 १५] बलेन राक्षसैः सार्धं मध्यमं गुल्मम् आ-श्रितः ॥१२॥ [१३
 एताम् एवं-विधां गुप्ति लङ्कायां समुद्-ईक्ष्य ते ।
 १६] मांमकाः सचिवाः सर्वे शीघ्रं पुनर् इहाऽऽगताः ॥१३॥ [१४
 सहस्रं कुञ्जराणां च रथानाम् अ-युतं तथा ।
 १७] हयानां चाऽयुतं तत्र साऽग्रा कोटी च रक्षसाम् ॥१४॥ [१५
 वि-क्रान्ता लब्ध-लक्ष्याश् च सं-ग्रामेष्व् अ-निवर्तिनः ।
 १८] इष्टा राक्षस-राजस्य नित्यम् एते निशा-चराः ॥१५॥ [१६
 एकैकस्य तु युद्धाऽर्थं रा(?)क्षसां च विशां-पतेः ।
 १९] परिवार-सहस्राणां सहस्रम् उप-तिष्ठते ॥१६॥ [१७

१ रा१ ल१ ल१ ब अ प्र-प्रखवस् ॥ २ रा१ ल१ ल२ ब अ म-ते ।
 ३. रा२ फ-० तत्त्व ॥ ४ म-सह । ५ रा१ ल१ ल२ ब अ फ-नास्ति ॥ ६ प्र-सर्वैर् ॥ ७.
 अ प्र रा२ फ-आस्थित । ८ म-नास्ति ॥ ९. प्र-लकाया । १०. रा२ फ-कामगा ॥
 ११ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र म-० लक्षाश् ॥ १२ रा२ फ म-राक्षसस्य ॥

- एतां प्र-वृत्तिं लङ्कायाम् अनु-प्रोच्य वि-भीषणः । [१८पू
२०] रामं कमल-पत्राऽक्षम् इदं पुनर् उवाच ह ॥१७॥ [१९पू
कुबेरं तु यदा राजन् रावणः प्रत्य-अयुध्यत ।
२१] षष्टि-शत-सहस्राणि तदा निर्-यान्ति रक्षसाम् ॥१८॥ [२०
परा-क्रमेण वीर्येण तेजसा सत्त्व-गौरवात् ।
२२] सदृशानि स्म सर्वाणि रावणस्य दुर्-आत्मनः ॥१९॥ [२१
अत्राऽमर्षो न कर्तव्यो रोषये त्वां न भीषये ।
२३] सैम-अर्थो ह्य असि वीर्येण सुराणाम् अपि शातने ॥२०॥ [२२
तद् भवान् हरि-र्वीर्याणां बलेन महताऽऽवृतः ।
२४] सं-क्षोभ्य रक्षसी सेनां सं-वधिय्यति रावणम् ॥२१॥ [२३
रावणाऽवरजे वाक्यम् एवं ब्रुवति राघवः ।
२५] शत्रूणां प्रति-धौताऽर्थम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥२२॥ [२४
कपीनाम् उग्र-वीर्याणां सहस्रैर् बहुभिर् वृतः । [२५उ
२६] नीलः प्र-हस्तं प्लव-गो रक्षसं प्रति धौधताम् ॥२३॥ [N
अङ्ग-दो वालिनः पुत्रो बलेन महताऽऽवृतः ।
२७] दक्षिणे धौधतां द्वारि महापार्श्व-महोदरौ ॥२४॥ [२६
हनु-मान् पश्चिमं द्वारं निर्-र्यातु पवनाऽऽत्मजः ।
२८] इन्द्रजित्-प्रतियुद्धार्थं वृतो वै वानरैः सह ॥२५॥ [२७

१ रा१ ल१ ल२ व प्र-०शो य । अ-०शोच्य ॥ २ म-च । ३. रा१
ल१ ल२ व अ-षष्टि शतसहस्राणा ॥ ४ प्र-नास्ति ॥ ५ रा२ फ म-अत्र
मन्युर् । ६ फ-न विभीषये । ७ ल१-०णामपि शातये । व-तेजसा सत्त्वगौरवात् ॥
८. रा२ फ म-०वीराणा । ९ रा२ फ म-विक्षोभ्य । १० प्र-महती ।
११. रा२ फ-त ववि० ॥ १२ ल१ व-नास्ति ॥ १३ प्र-इव चा० ।
रा२ फ-प्रतिवाधार्थ । १४ रा२ फ-एव ॥ १५. रा१ ल२ अ
प्र-प्रवर प्लवगो । १६ रा१ ल२ अ प्र-राक्षस प्रति ॥ १७ रा२ फ म-
वावता ॥ १८ रा२ फ म-निपीड्य । १९. रा२ फ-निविशत्वप्रमेयात्मा कपिभि-
बहुभि सह । म-नास्ति ॥

- दैत्य-दानव-संघानाम् ऋषीणां च महाऽऽत्मनाम् ।
 २९] विप्रकारं-प्रियः क्षुद्रो वरदान-बलाऽन्वितः ॥२६॥ [२८
 परा-क्रमति यः सर्वाल्लोकान् सं-तापयन् प्र-जाः ।
 ३०] तस्य राक्षस-राजस्य रावणस्य वधे वृतः ॥२७॥ [२९
 उत्तरं नगर-द्वारम् अहं सौमित्रिणा सह ।
 ३१] नि-पीड्योप-निवेक्ष्यामि स-बलो यत्र रावणः ॥२८॥ [३०
 वानरेन्द्रम् तु बल-वान् ऋक्ष-राजस् तु जाम्ब-वान् ।
 ३२] राक्षसेन्द्राऽनुजग्म चैव गुल्मे भवतु मध्यमे ॥२९॥ [३१
 न चैव मानुषं रूपं कपिभिः कार्यम् आ-हवे ।
 ३३] [दृष्ट्वा नश्येत् वै संज्ञा युद्धे वा मानुषे बले ।?] [३२
 वानरो ह्येव नश्चिह्नं स्व-जनेऽस्मिन् भविष्यति ॥३०॥ [३३
 ३४] वयं तु भवतां मध्ये सप्त योत्स्यामहे नराः ।
 अहं चैव सह भ्रात्रा लक्ष्मणेनाऽमितौजसा ।
 ३५] आत्मनः पञ्चमश्चाऽयं सखा मम वि-भीषणः ॥३१॥ [३४
 सर्वकार्य-प्रसिद्धयर्थम् एवम् उक्त्वा वि-भीषणम् ।
 ३६] सुवेलाऽऽरोहणे बुद्धि चकार लघु-विक्रमः ॥३२॥ [३५
 ततः स रामो महता बलेन

प्र-च्छाद्य सर्वा पृथिवी महाऽऽत्मा ।

प्रहृष्ट-रूपोऽभि-जगाम लङ्कां

१ रा१ ल१ व अ प्र-विप्रकारी च य । २ ल२-नास्ति ॥ ३ रा१
 ल१ ल२ व अ प्र-वेक्ष्यामि । ४ अत परमधिक पाठः—रा१ ल१ ल२ व
 अ प्र-तान्पुरद्वाः स्थितान्शक्त-समर्थः परिरक्षितुं । रामेणाधिष्ठितं चैतद्वस्यो-
 नेव सागरं ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नश्यति । ६. रा२ म-पुरुष सज्ञेय
 वानरे । फ-पुरुष सज्ञेय वानरे । ७ रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-नास्ति ॥
 ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-भवतो मध्ये च । ९ प्र रा२ फ-आत्मना । १० प्र-
 पचमोयमे ॥ ११ प्र रा२ फ म-मतिमास्तदा ॥ १२ म-तेन ।

N] वि-भीषणं चार-विधौ नि-योज्य ॥३३॥ [३६

इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे विभोर्ग-चिन्ता नाम त्रयोदश सर्ग ॥१३॥

[वं-१४] = [चतुर्दशः सर्गः] = [दा-३८]

स तु कृत्वा सु-वेलस्य बुद्धिम् आ-रोहणं प्रति ।

१] लक्ष्मणाऽनुगतो रामः सु-ग्रीवम् इदम् अब्रवीत् ॥१॥ [१

वि-भीषणं च धर्म-ज्ञम् अनु-रक्तं निशा-चरम् ।

२] मन्त्र-ज्ञं च कृत-ज्ञं च मधुरं श्लक्ष्णया गिरा ॥२॥ [२

सु-वेलं साधु शैलेन्द्रम् आशु सानु-शतैश् चित्तम् ।

३] अधि-रोहामहे सर्वे वत्स्यामोऽत्र निशाम् इमाम् ॥३॥ [३

लङ्काम् आ-लोकयिष्यामो नि-लयं रावणस्य च ।

५] येनाऽऽत्म-जीविताऽन्ताय हता भार्या यशस्विनी ॥४॥ [४

येन धर्मो न वि-ज्ञातो न कुलं कुल-शालिना ।

६] राक्षस्या नीचया बुद्ध्या येनैतद् गर्हितं कृतम् ॥५॥ [५

तस्माद् वि-वर्धते रोषः स्मृत्वैतं पाप-राक्षसम् ।

७] यस्याऽप-चारान् नीचस्य सर्वान् धेक्ष्यामि राक्षसान् । [६

बाणैर् वज्राऽशनि-प्रख्यैर् अ-सुरान् इव वासवः ॥६॥ [N

८] एकैश् च कुरुते पापं काल-पाश-वशं गतः ।

नीचैस् तस्याऽप-चारेण कुलं येन वि-नश्यति ॥७॥ [७

९] एवं सं-मन्य काकुत्स्थः सं-क्रुद्धो रावणं प्रति ।

१. ल_२-नास्ति ॥ २. फ म-नास्ति । ३. व अ प्र-लकाकाडे । म-लकापर्वणि । ४ रा_२ फ-सैन्यप्रभागो । म-सैन्यविभागो ॥ ५ रा_२ फ म-
नुमतो ॥ ६ रा_२ फ म-इम । ७ रा_२-सानुशतान्वित । फ-सानुशतोच्छ्रित ॥
८. रा_३ फ म-येन मे जीवि० ॥ ९ प्र-रक्षसा ॥ १० रा_१ ल_१ ल_२ अ-श्रुत्वैत ।
११ रा_२ म-परावान् । १२ रा_१ ल_१ ल_२ अ प्र-हत्यामि ॥ १३ रा_१ ल_१ ल_२
व अ प्र-को हि तत्कुरुते । १४ रा_१ ल_१ ल_२ अ प्र-कालस्य वशमात्मन । व-
कालस्य वशमागतः । म-कलहस्य वश गत । १५ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-

- शीघ्रं सु-वेलम् आऽरोहद् वासाऽर्थं चित्र-काननम् ॥८॥ [८
 १०] पृष्ठ-तो लक्ष्मणश् चैनम् अन्ध-अगच्छत् समा-हितः ।
 स-शरं धनुर उद्-यम्य सु-महद् वि-क्रमोपमम् ॥९॥
 ११] अन्वाऽरोहच् च सु-ग्रीवः साऽमात्यः स-विभीषणः । [९
 हनु-मान् अङ्ग-दो नीलो मैन्दो द्वि-विद एव च ॥१०॥
 १२] गजो गवाऽक्षो गवयः शरभो गन्ध-मादनः । [१०
 १३पू] पैनसः कु-मुदश् चैव पृथुश् च हरि-यूथपः ॥११॥ [११पू
 १४उ] एते चाऽन्ये च बहवो वानराः शीघ्र-गौमिनः । [१२उ
 अन्वाऽरोहन् बल्लोदग्राश् चालयन्तो महा-शिलाः ॥१२॥ [N
 १५] ततः सु-वेलम् आ-रुह्य रामस् तैर् वानरैः सह ।
 नि-षसाद् गिरेस् तस्य शृङ्गे सम-शिला-तले ॥१३॥ [१४
 १६] ततः कपि-गणाः सर्वे समा-वृत्य त्रि-योजनम् ।
 आ-रोहन्ति सु-वेलं तु पुंन्तो दक्षिणा-मुखाः ॥१४॥ [१५
 १७] ते वायु-वेगाः प्लव-गाम् तं गिरि गिरि-चारिणः ।
 अध्याऽरोहन्त श-तशः सु-वेलं यत्र राववः ॥१५॥ [१६
 १८] ते त्व अ-दीर्घेण कालेन गिरिम् आ-रुह्य सर्व-तः ।
 ददृशुः शिखरात् तस्माद् वि-भक्ताम् इव खे पुरीम् ॥१६॥ [१६
 १९] तां सु-वप्रां वरै-द्वारां प्राकार-वर-शोभिताम् ।
 २०उ] लङ्कां राक्षसैः पूर्णा ददृशुर् हरि-यूथपाः ॥१७॥ [१७
 प्राकार-वल्लभी-संस्थैस् तपो-नीलैर् निशा-चरैः ।
 २२] ददृशुस् ते हरि-श्रेष्ठाः प्राकारम् अपरं कृतम् ॥१८॥ [१८

१ रा२ फ-राम ॥ २ रा२ फ म-लक्ष्मणस्त्वेन ॥ ३ रा२-पवन । ४
 प्र-नास्ति ॥ ५ रा२ फ-शीघ्रविक्रमा । ६ रा२-अभ्यारोहन् । ७. रा२ फ म-
 इवोदग्रा शालयन्तो ॥ ८ रा२ फ-तटे ॥ ९ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-सुवेलस्य ।
 १० म-पतन्तो ॥ ११ फ-सर्वश । १२ रा१ ल१ ल२ ब-विवरात् ॥ १३ प्र-
 नवद्वारा ॥ १४ रा२ फ म-प्राकारवरणीस० । १५. रा१ ल१ ल२ ब-परम ॥

ते दृष्ट्वा वानराः सर्वे राक्षसान् युद्ध-काङ्क्षिणः ।
 २३] ससृजुर् वि-बुलान् नादांस् तत्र रामस्य पश्यतः ॥१२॥ [१२
 ततोऽस्तम् अगमत् सूर्यः सन्ध्यया प्रति-रञ्जितः ।
 २४] पूर्ण-चन्द्र-प्रदीपां च क्षैपा समभि(भ्य) वर्तत ॥२०॥ [२०
 स-चन्द्र-ग्रह-नक्षत्रं नभोऽदृश्यत सागरे ।
 २५] द्वितीयम् इव चाऽऽकाशं स-चन्द्र-ग्रह-तारकम् ॥२१॥ [N
 ततः स रामो हरि-वाहिनी-पतिर्
 वि-भीषणश् चर्क्ष-पतिश् च जाम्ब-वान् ।
 स-लक्ष्मणो यूथपं-यूथ-संवृतः
 N] सुवेल-पृष्ठे न्य-अवसन् यथा-मुखम् ॥२२॥ [२१
 ततः सु-वेलस्य गिरेश् च वासं(से)
 शृङ्गे च तस्थौ स हित(तैः) समेतः ।
 सं-भ्राजयन् वै रजनी-मुखे(खं) तं
 N] प्र-भाभिर् ईड्याभिर् अतीऽव भाति ॥२३॥ [N
 ततः प्र-भाते सचिवांस् तु रात्रवः
 प्र-याणम् आ-ज्ञापयतेत्य् अभाषत ।
 प्रवीऽऽज्ञमागस् त्व् अथ दक्षिणा-मुखस्
 N] ततश् च लङ्कां ददृशे महा-पुरीम् ॥२४॥^० N

ईत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सु-वेलोऽऽरोहण नाम चतुर्दश सर्ग ॥१४॥
 [वं - १५] = [पञ्चदशः सर्गः] = [दा - ३९]
 ते रात्रिम् उषिताः सर्वे सु-वेले हरि-यूथपाः ।
 १] लङ्काया ददृशुर् दूराद् वनान्य् उप-वनानि च ॥१॥ [१

१ म-प्रतिरञ्जित । २ प्र-०प्रदीपेव । रा२-०प्रतीपा च । ३ रा१-क्षमा ।
 ४ ल२-०वर्तते । म-०वर्त्तता ॥ ५ म-यूथपतिस्तु स० । ६ रा१ ल१ ल२
 ब-न्यवसद् । प्र-त्ववसद् ॥ ७ रा२ फ म-नास्ति ॥ ८ फ म-नास्ति । ९ अ
 प्र-लकाकाडे । म-लकापर्वणि ॥ १० रा१ ल१ ल२ व अ प्र-रात्रिसुखिता ॥

सम-भौमानि रम्याणि विशालाऽऽयतनानि च ।

२] दृष्टि-रम्याणि ते दृष्ट्वा बभूवुर् जात-विस्मयाः ॥२॥ [२

चम्पकाऽशोक-बैकुल-साल-ताल-वनाऽऽयुता ।

३] तमाल-वन-संच्छन्ना रक्तमालक-संवृता ॥३॥ [३

हिन्तालैर् अर्जुनैः सक्षैः (१जैः) सप्त-पर्णैश् च पुष्पितैः ।

४] तिलकैः कर्णिकारैश् च तथा पाटलिभिर् दुमैः ॥४॥ [४

५पू] शुशुभे पर्वताऽग्रैश् च लता-परिकरैर् धनैः ।

६पू] लङ्का-काननजैः पुष्पैर् यथेन्द्रस्याऽमरावती ॥५॥ [५

५उ] विचित्र-कुसुमोपेतै रक्त-कोमल-पल्लवैः ।

६उ] शाद-वलानि च नीलानि चित्राश् च वन-राजयः ॥६॥ [६

७उ] जालकं मञ्जरी-पुष्पं फलं किसलयानि च ।

धारयन्ति नंगास् तत्र नरा इव वि-भूषणम् ॥७॥ [७

८] तैश् चैत्र-रथ-संकाशं मनो-ज्ञं नन्दनोपमम् ।

वनं सर्व-मृगं रम्यं शुशुभे षट्-पदाऽऽकुलम् ॥८॥ [८

९] दात्यूहकैः पक्षि-गणैर् नृत्यमानैश् च बर्हिभिः ।

तथा पर-भूतैश् चैव शुशुभे तद् वनं महत् ॥९॥ [९

१०] तांनि मत्त-विहंगानि भ्रमराऽऽचरितानि च ।

कोकिला-कुल-षण्डानि विहंगाऽभिस्तूतानि च ॥^{१०}१०॥ [१०

११] भृङ्ग-राजाऽभिलीनानि कुररी-सेवितानि च ।^{१८}

काकोलूक-विद्युष्टानि सारसाऽभिस्तूतानि च ।^{१७} [११

१ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-समसौम्यानि । २ रा२ फ म-० लान्यायतानि ॥

३ रा२ म-० कबहुला शाल युता । ४ प्र-० सालाभिसयुता ॥ ५ रा२- हरिता-

लैर् ॥ ६ रा२ फ-दुमै । ७ म-नास्ति । ८ रा२ फ म-कुलैर् ॥ ९ म-

विचित्रा ॥ १० रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वारयत्यङ्गनास् ॥ ११ प्र-तैश् । १२

रा२ फ-सर्वतुंग ॥ १३ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-दात्यूहकोयष्टिरुतैर् । १४.

म-बर्हिणै ॥ १५ अ प्र-तन्निमित्तवि० । १६ रा१ ल१ ल२ प्र-० भिमतानि ॥

१७, ब-नास्ति ॥ १८ ब अ-नास्ति ।

- १२] विविशुस् ते ततस् तानि हरयः काम-रूपिणः ॥११॥ [१२पू
 १३] तेषां नि-वसतां तत्र वानराणां तरस्विनाम् ।
 पुष्प-संसर्ग-सुरभिर् ववौ प्राण-मुखोऽनिलः ॥१२॥ [१३
 १४] तेषां नि-वेशम् तत्राऽऽसीत् प्रवि-भागैर् अनेक-शः । [N
 अकम्पयंस् ते लङ्कां वै स्वैर् नदैर् नदतां वराः ॥१३॥
 १५] सर्पद्विश् च महौ-यूथैर् मही चरण-पीडिता । [१५उ
 उत्-पपात रजश् चोर्ध्वं कपोताऽङ्गूरुहोपमम् ॥१४॥ [१६
 १६] अन्ये तु हरि-यूथानां वि-क्रान्ता हरि-यूथपाः ।
 सु-ग्रीवेणाऽभ्यनु-ज्ञाता लङ्कां जग्मुः पताकिनीम् ॥१५॥ [१४
 १७] वि-त्रासयन्तो वि-हगांस् त्रासयन्तो मृगांस् तथा । [१५पू
 आ-स्फोटयन्तो खेलेन्तः सर्वे रण-समुत्सुकाः ।
 १८] कम्पयन्तश् च लङ्काया वनान्य उप-वनानि च ॥१६॥ [N
 ऋक्षाः सिंहा वराहाश् चमहिषा भ्रमरा गिराः (? मृगाः) ।
 १९] तेषां शब्देन वि-त्रस्ता जग्मुर् भीता दिशो दश ॥१७॥ [१७
 शिखरस् तु त्रि-कूटस्य प्रांशुर् एको नभः स्पृशन् ।
 २०] समन्ताद् द्रुम-संच्छन्नो महा-जलद-सन्निभः ॥१८॥ [१८
 श्वेतश् चोर्ध्वं च वि-स्तीर्णो विमलः^{१५}ऽऽदित्य-सन्निभः ।
 २१] श्लक्ष्णः श्री-मान् महांश् चैव दुष्प्राऽऽपः शकुनैर् अपि ॥१९॥
 मनसाऽपि दुरा-रोहः स शैलः किमु कर्मणा । [१९
 २२] नि-विष्टा यस्य शिखरे लङ्का रावण-पालिता ॥२०॥ [२०पू
 सा पुरी गो-पुरैश् चित्रैर् विविधाऽऽकार-तोरणैः ।

१ रा२ फ म-वनान्युपवनानि च ॥ २ प्र रा२ फ-महौजसा । ३
 फ-प्राणसु० ॥ ४ रा२ फ म-नादैस्त्वैर् ॥ ५ रा२ फ म-तथा यूथैर् । ६. प्र रा२
 फ म-कपोतारुणसन्निभ ॥ ७. प्र रा२ फ म-हरिवीराणा ॥ ८. रा२ म-मृग-
 द्विपान् । फ-मृगद्विजान् । ९ रा२-बलगत । १० रा१ ल१ ल२ ब अ
 प्र-नास्ति । ११ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-जग्मुस्तेपि ॥ १२ रा२-राजतद्रुम० ।
 १३ रा२ फ-महारजतस० ॥ १४ म-ल्लादर्शस० ॥ १५. प्र-नास्ति ॥
 १६ प्र-न चारोह । १७ म-प्राकारैस्तोरणैरपि ।

- २३] काञ्चनेन च जालेन राजतेन च शोभते ॥२१॥ [२१
 प्रासादैश् च वि-मानैश् च लङ्का परम-शोभिता ।
 २४] घनैर् इव तपाऽपाये मध्यमं वैष्णवं पदम् ॥२२॥ [२२
 यस्यां स्तम्भ-सहस्रेण प्रासादः सर्व-काञ्चनः ।
 २५] कैलास-शिखराऽऽकारो दृश्यते खम्बोर्ल्लिखन् ॥२३॥ [२३
 चैत्यैः स राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य दुर-आत्मनः ।
 २६] शतेन रक्षसां नित्यं यैः सम्-अग्रेण रक्ष्यते ॥२४॥ [२४
 तां सम्-क्रुद्धां समृद्धाऽर्थो लक्ष्मी-वांश्च लक्ष्मणाऽग्रजः ।
 २८] रावणस्य पुरी रामो ददर्श सह वानरैः ॥२५॥ [२७
 तां रत्न-पूर्णा बहु-संविधानां ।

प्रासाद-मालाभिर् अलङ्कृतां च ।

पुरी महा-यन्त्र-कपाट-युक्तां

N] ददर्श रामः सह लक्ष्मणेन ॥२६॥ [२९

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे लङ्का-दर्शने नाम पञ्चदश सर्ग ॥१५॥

[वं-१६]= [षोडशः सर्गः] =[दा-४१]

अथ तत्र नि-मित्तानि दृष्ट्वा लक्ष्मण-पूर्वजैः ।

१] लक्ष्मणं सम्परि-ष्वज्य ततो वचनम् अब्रवीत् ॥१॥ [१

[परि-ग्रीहोदकं तूर्णं वनानि फलवन्ति च ।

२] बलं च प्रवि-भञ्जयेदं व्यू-ऊहं तिष्ठाम लक्ष्मण ॥२॥] [१०

१ रा१ ल१ ल२ व अ-नास्ति ॥ २ रा२ फ-समलङ्कृत । ३ फ-इहोल्लि० ।
 ४. रा१ अ-दैत्य ॥ ५ म-स यत्नेन च २० ॥ ६ रा१ ल२ व अ प्र-० द्वार्था ॥
 ७ म-० कपाटगुत्मा । ८. रा२ फ म-सहितो बलेन ॥ ९ रा१-सुन्दरकाण्डे । व अ
 प्र रा२-लङ्काकाण्डे । म-नास्ति । १० रा२ फ-लकादर्शनो ॥ ११. प्र-नास्ति । १२
 रा२ फ ब-वचोवदतन्त्रित ॥ १३ रा२ फ-प्रविग्रा० । १४ ल२-फल च । ब-
 बलानि । १५ रा१ ल१ ल२ व अ-प्रविभञ्जयेद । १६ रा२-ब्रूहि ॥

- लोक-क्षय-करं भीमं भयं पश्याम्य् उप-स्थितम् ।
 ३] नि-बर्हणं सु-वीराणां मृधे पश्यामि रक्षसाम् ॥३॥ [११
 वाता हि परुषा वान्ति कम्पते च वसुंधरा ।
 ४] पर्वताऽग्राणि वेपन्ते नदन्ति धरणी-धराः ॥४॥ [१२
 ५] मेघाः क्रव्यात्-प्रतीकाशाः परुषाः परुष-स्वनाः ।
 क्रूरा वारि प्र-वर्षन्ति मिश्रं रुधिर-विन्दुभिः ॥५॥ [१३
 ६] रक्त-चन्दन-सङ्काशाः सैन्ध्या-परम-दारुणाः ।
 ज्वलन्त्यो नि-पतन्त्य् एव महोल्काः सूर्य-मण्डलात् । [N
 N] आदित्य-पथम् आ-वृत्त्य जैनयन्त्यो महद् भयम् ॥६॥
 ७] दीना दीन-स्वना घोरास् त्वं अ-प्रशस्ता मृग-द्विजाः । [१५
 रजन्याम् अ-प्रशस्तश् च सं-तापयति चन्द्रमाः ।
 ८] क्षिप्त-रक्ताऽशु-पर्यन्तो यथा लोकस्य सं-क्षये ॥७॥
 ह्रस्वो रुक्षोऽप्रशस्तैस् तु परि-वेषंश् च लोहितः । [१६
 ९] आदित्य-मण्डले नीलः पश्य लक्ष्मण दृश्यते ॥८॥
 चन्द्रमा न यथा-वच् च नक्ष-त्राण्य् अभि-पद्यते ।
 १०] युगाऽन्त इव लोकानां पश्य लक्ष्मण दृश्यते ॥९॥ [१७
 कङ्काः श्येनास् तथा गृध्रा नीचैः परि-चरन्ति च ।

१ रा२ फ म-प्रवीराणा मृधे वानरर० ॥ २ फ म-नास्ति ॥ ३ रा२-
 मेघा पर० । ४ रा१ ल१ ल२ ब अ-एषु । ५. अत परमविक पाठ—रा१
 ल१ ल२ ब अ रा२ फ-ज्वलच्च निपतत्येतदादित्यादग्निमंडलं । म-नास्ति । ६
 म-आविश्य । ७ रा१ ल१ ल२ ब अ प्रम-०यन्तो ॥ ८ प्र रा२ फ म-०स्वरा ।
 ६ म-नास्ति । १० अत परमविक. पाठः—म-सैहिकेयेन च तथा गृहीतौ
 चन्द्रभास्करो । अपर्वणि त्रयोदश्या सपरिवेषमण्डलौ ॥ वक्रमंगारकश्चक्रे
 विशाखासु सुभैरवं । अशरीरास्तथा वाचो भ्रूयन्ते ह्यशुभावहा । उमे सन्ध्ये
 च वारंते क्रव्यादाश्च सुदारुणा । ११ रा१ ल१ ल२ ब-अप्रमत्तश् । १२ रा२ फ म-
 कृष्णर० ॥ १३ प्र रा२ फ म-प्रशस्तश्च । १४ रा१-रविवेशश्च लो० । रा२ फ-परिवेष
 सुलो० । प्र-परिवेषस्तु लो० । म-परिवेषोस्य लो० । १५ म-लीनः ॥ १६ म-नास्ति ॥
 १७. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ म-लका । १८ म-पतन्ति । १६ प्र-हि ।

- ११] शिवाश् चाऽप्य अ-शिवा वाचः प्र-वदन्ति महा-स्वनाः ॥१०॥ [१८
 तूर्णम् अद्य दुरा-धर्षा पुरीं रावण-पालिताम् ।
 १३] अभि-यामो जवेनैव सर्व-तो हरिभिर् वृताः ॥११॥ [२०
 इत्य् एवं तु वदन् वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मणाऽग्रजः ।
 १४] तस्माद् अव-तताराऽऽशु पर्वताऽग्रान् महा-बलः ॥१२॥ [२१
 अव-तीर्य तु धर्माऽऽत्मा तस्माच् छैलात् स राघवः ।
 १५] परैर् अ-धृष्यम् अ-क्षोभ्यं ददर्श बलम् आत्मनः ॥१३॥ [२२
 ततस् तं व्य-ऊह्य सु-ग्रीवः कपि-राजो महा-बलः ।
 १६] काल-ज्ञो राघवस्याऽऽज्ञां युद्धाऽऽकांक्षी भ्युद्-ऐक्षत १४ [२३
 ततः काले महा-बाहुर् बलेन महताऽऽवृतः ।
 १७] प्र-तस्थे पुर-तो धन्वी लङ्काम् अभि-मुखः पुरीम् ॥१५॥ [२४
 तं विभीषण-सुग्रीवौ हनु-मान् जाम्ब-वान् नलः ।
 १८] ऋक्ष-राजोऽङ्ग-दो नीलो लक्ष्मणश् चाऽन्व-अयुस् तदा १६ [२५
 ततः पश्चात् सु-महती पृतनार्क्षवनौकसाम् ।
 १९] प्र-च्छाद्य महतीं भूमिं प्र-ययौ येन राघवः ॥१७॥ [२६
 शैल-शृङ्गाणि शत-शः प्र-वृद्धांश् च मही-रुहान् ।
 २०] जगृहुः कुञ्जर-प्रख्या वानरा बाहु-शालिनः ॥१८॥ [२७
 ते त्व् अ-दीर्घेण कालेन राम-सुग्रीव-लक्ष्मणाः ।
 २१] रावणस्य पुरी लङ्काम् आ-सेदुः सुदुरा-सदाम् ॥१९॥ [२८
 पताका-मालिनी रम्याम् उद्यान-वन-शोभिताम् ।

१ ब-अभिरामो ॥ २ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-नास्ति ॥ ३ अत्र परमविक पाठ—रा_२ फ-व्यूह्य तद्वानरसैन्यं प्रायाल्लंकां पुरीं प्रति । बद्धगोधागुलित्राणौ शरचापाऽसिधारिणौ ॥ दिव्यशस्त्रास्त्रसम्पन्नौ आबद्ध-कवचावुभौ । पुरस्कृत्य महावीर्यौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥ विभीषणेनानु-गतौ प्रवरैश्च स्रवगमैः । ततस्तु हेमपिगाता पृतना सा वनौकसा ॥ समुद्र-कल्पा महती लङ्कामभ्यपतत्तदा । म-नास्ति ॥ ४ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र म-नास्ति ॥ ५ म-उद्यानशतशो० ।

- २२] चित्र-वप्रां सुदुष्प्राऽऽपाम् उच्च-प्राकार-तोरणाम् ॥२०॥ [२९
तां सुरैर् अपि दुष्प्रेक्षां दृष्ट्वा राम-प्रचोदिताः ।
२३] यथा-निवेशं सम्प्रांऽऽप्य न्य-अवसन्त वनौकसः ॥२१॥ [३०
दश-योजन-मात्रं तु मैण्डलं वानरं बलम् ।
२४] परि-क्रम्य तदा लङ्कां युद्धायाऽभि-ससार ह ॥२२॥ [N
लङ्काया उत-तरं द्वारं शैल-शृङ्गम् इवोन्-नतम् ।
२५] रामः सहाऽनुजो धन्वी जुगोप च रुरोध च ॥२३॥ [३१
लङ्काम् उपनि-विष्टे च रामे दशरथाऽऽत्मजे ।
२६] लक्ष्मणाऽनुचरे वीरे व्यथिताः सर्व-राक्षसाः ॥२४॥ [३२
नाऽन्यो रामाद् धि तद् द्वारं सम्-अर्थः परि-रक्षितुम् ।
२८] रावणाऽधिष्ठितं तद् धि वरुणेनेव सागरम् ॥२५॥ [३३
राक्षसैः साऽऽयुधैर् उग्रैर् अभि-गुप्तं समन्त-तः ।
२९] वीर्य-विक्रम-सम्पन्नैः पातालम् इव दानवैः ॥२६॥ [३४
राक्षसैर् विविधाऽऽकारैः शुंशुभे सा महा-पुंरी ।
३०] समस्तैर् बहुभिर गुप्ता नागैर् भोग-वती यथा ॥२७॥ [N
विन्य-अस्तानि च योर्धानां बहूनि वि-विशानि च ।
३१] तस्याम् आयुध-जातानि वि-चित्राणि भृशं तदा ॥२८॥ [३५
पूर्वं तु द्वारम् आऽरक्षन् नीलो हरि-चमूपतिः ।
३२] मैन्दश् चद्वि-विदश् चोभौ श्वेतं गिरिम् इवोर-गौ ॥२९॥ [३६

१ रा१ ल१ ल२ व अ-नास्ति ॥ २ म-० निवेश । ३ प्र-सस्याय ।
म-सपीड्य । ४ म-निवसन्तो ॥ ५ रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-मृद्रवै ।
६ रा२ म-परिक्षिप्य ॥ ७ रा२ फ म-उकायास्त्रत्तर ॥ ८ रा२ फ म-तु ।
९ प्र-सर्वगर्हिता । रा२ फ म-सर्वनैर्दृता ॥ १० रा१ ल१ ल२ व-अभिक्षिप्त ॥
११ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-० भे सा महावम् । म-नास्ति । १२ रा२ फ-
समन्ताद् । १३ म-नास्ति ॥ १४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-चायुध० । १५ रा२
फ म-चित्राणि दृष्टो ॥ १६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-आगम्य । १७ रा१ ल१
ल२ व अ प्र-चैव । १८ रा१ ल१ ल२ व अ-यथा । प्र-तथा ॥

- अङ्गदो दक्षिणं द्वारं जंगुहे पृतनाऽन्वितः ।
 ३३] ऋषभेण गवाऽक्षेण गजेन गवयेन च ॥३०॥ [३७
 हनुमान् पश्चिमं द्वारं ररक्ष बलवान् कपिः ।
 ३४] प्र-घसश्च प्र-माथी च यत्राऽस्य सचिवाव् उभौ ॥३१॥ [३८
 मध्यमे च स्वयं गुल्मे सु-ग्रीवः सम्-अतिष्ठत ।
 ३५] सह सर्वैः कपि-श्रेष्ठैः सुपर्ण-सैम-विक्रमैः ॥३२॥ [३९
 वानराणां तु षट्-त्रिंशत् कोट्यस् तैः सह यूथ-पैः ।
 ३६] नि-पीड्योपनि-विष्टाश्च सु-ग्रीवो यत्र वानरः ॥३३॥ [४०
 शासनाद् एव रामस्य सु-ग्रीवः स-विभीषेणः ।
 ३७] द्वारे द्वारे पुवं-गानां कोटीं कोटीं न्य-अवेशयत् ॥३४॥ [४१
 पश्चिमेन तु रामस्य सु-ग्रीवः सह-जाम्बवान् ।
 ३८] अ-दूरे मध्यमे गुल्मे तस्थौ बहु-बलाऽऽवृत्तः ॥३५॥ [४२
 ते तु वानर-शार्दूलाः शार्दूला इव दंष्ट्रिणः ।
 ३९] गृहीत्वा दुम-शैलांस् तु प्र-हृष्टा योद्धुम् उद्-यताः ॥३६॥ [४३
 सर्वे विकृत-लाङ्गलाः सर्वे दन्त-नखाऽऽयुधाः ।
 ४०] सर्वे विकृत-वर्णाऽङ्गाः सर्वे च विकृताऽऽननाः ॥३७॥ [४४
 ४१] दश-नाग-बलाः केचित् केचिद् दश-गुणोत्तराः ।
 केचिन् नाग-सहस्रस्य बभूवुस् तुल्य-विक्रमाः ॥३८॥ [४५
 ४२] सन्ति मेघ-बलास् तत्र तथा वायु-बलोपमाः ।
 अप्रमेय-बलाश्चाऽन्ये तत्राऽऽसन् हरि-यूथपाः ॥३९॥ [४६
 ४३] अद्भुतश्च वि-चित्रश्च तेषाम् आसीत् समा-गमः ।

१ रा२ फ-जग्राह । म-ररक्ष । २ रा२-०नावृत्त । म-बलवान् कपि ॥
 ३ रा२ फ म-०र्णस्वसनोपमे ॥ ४ रा२ फ म-अथ । ५ ल१ म-नास्ति ॥
 ६ ल१-सहवान्ववः । ७ बप्र रा२ फ म-०बलातुग ॥ ८ रा१ ल१ ल२ ब अ
 प्र-शृणिग । ९ प्र-आगता । १० म-नास्ति । ११ म-नास्ति ॥ १२ रा१ ल१
 ल२ ब अ-अत्यद्भुतविचित्राश्च । रा२ फ-अद्भुतश्चैव चित्रश्च ।

तत्र वानर-सैन्यानां शलभानाम् इवोद्-गमः ॥४०॥ [४७
 ४४] प्रति-पूर्णम् इवाऽऽकाशं प्र-च्छन्नेव च मेदिनी ।
 लङ्कां प्रति नि-विष्टैश् च सं-पतद्भिश् च वानरैः ॥४१॥ [४८
 ४५] शतं शत-सहस्राणां पृथग् ऋक्ष-वनौकसाम् ।
 लङ्का-द्वाराण्य उपाऽऽजग्मुः शत-शस्ते समन्त-तः ॥४२॥ [४९
 ४६] अन्ये चाऽन्येषु देशेषु संन्य-अस्ताः सु-महाबलाः । [N
 छादयन्तो गिरि सर्वं सम-अन्तात् ते वनौकसः । [५०
 ४७] अयुतानां सहस्रं च लङ्कां समभ्य-अवर्तत ॥४३॥ [५१
 वानरैर् बल-वद्भिश् च बभूव दुम-पाणिभिः ।
 ४८] सर्व-तः सं-वृता लङ्का दुष्प्र-वेशाऽपि वायुना ॥४४॥ [५२
 राक्षसा वि-स्मयं जग्मुः सहस्रैव नि-पीडिताः ।
 ५०] वानरैर् मेघ-सङ्काशैः शक्र-तुल्य-पराक्रमैः ॥४५॥ [५३
 सहस्रैर् बहुभिश् चाऽत्र नील-मेघ-निभैस् तथा ।
 ५१] गिरि-संहननैश् चैवं वानरैर् आ-वृता दिशः ॥४६॥ [N
 लङ्कायाम् अभवच् छब्दो मेघौघस्येव पर्वते ।
 ४९] सागरस्येव भिन्नस्य यथा स्यात् सलिल-स्वनः ॥४७॥ [५४
 निर-हाद इव सं-जज्ञे सै बलौघ-स्वनो महीं ।
 ५२] लङ्कायां शुश्रुवे शब्दः सागरस्येव भिद्यंतः ॥४८॥ [N
 तेन शब्देन महता स-प्राकारा स-तोरणा ।

१ रा२ फ म- सछ० ॥ २ रा२ फ म-अन्ये जग्मु ॥ ३ प्र-सछादितो
 गिरि सर्वस्तै समन्ताद् वनौकसै । रा२ फ-आछाद्यत गिरि सर्वैस्तैः समन्ताद्-
 नौकसै । म-सछाद्यत गिरि स० । ४ फ-सहस्रैश् । ५ रा१ ल१ ल२ व अ-
 ० भिवर्तते । म-अवाभ्यवर्तते ॥ ६ रा२ फ म-सहसा विनिपी० । ७ अ प्र-घोरस० ।
 ८ प्र रा२ फ म-शक्रवीर्यप० ॥ ९ प्र रा२ फ म-गिरिकूटप्रमाणैश् च ॥ १०
 म-अभित शब्दो । ११. रा२ फ-महौघस्येव । १२ रा२-वर्षत । म-वर्षत ॥
 १३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-सलिलश्च्युत ॥ १४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
 सबलो यत्र राघव । १५ रा२ फ म-मथ्यत ॥

- ५३] लङ्का प्र-चलिता सर्वा रक्षसाम् आ-गतं भयम् ॥४१॥ [५५
 राम-लक्ष्मण-गुप्ता सा सु-ग्रीवेण च बाहिनी ।^१
 ५८] बभूव सुदुरौ-धर्षा सर्वैर् अपि सुराऽसुरैः ॥५०॥ [५६
 राघवस् तन् नि-वेद्यैवं सैन्यं स्वं रक्षसां वधे ।
 ५९] सं-मन्त्र्य मन्त्रिभिः सार्यं निश्-चित्य च पुनः पुनः ॥५१॥
 आनन्तर्यम् अभिप्रेप्सुः क्रम-योगैस्य तच्च-वित् । [५७
 ६०] विभीषेण-मते तिष्ठन् राज-धर्मम् अनु-स्मरन् ॥५२॥
 अङ्ग-दं वालि-तनयं समा-हूयाऽब्रवीद् वचः । [५८
 ६१] गच्छ सौम्य दश-ग्रीवं ब्रूहि मद् वचनाद् इदम् ॥५३॥
 लङ्घयित्वा पुरीं लङ्कां भयं त्यक्त्वा गत-व्यथः । [५९
 ६२] भ्रष्टैश्वर्यं गत-श्रीकं मुमूर्षु नष्ट-चेतसम् ॥५४॥
 ऋषीणां देवतानां च गन्धर्वाऽप्सरसां तथा । [६०
 ६३] नागानाम् अथ यक्षाणां राज्ञां च रजनी-चर ॥५५॥
 यत् त्वयाऽपै-कृतं मोहाद् अव-लिप्तेन राक्षस । [६१
 ६४] नूनं तेऽद्य गतो दर्पः स्वयम्भु-वरदान-जः ॥५६॥
 तस्य दण्ड-धरस् तेऽहं भार्या-हरण-कर्षितः ।
 ६५] दण्डं धारयितुं तीव्रं लङ्का-द्वारे व्यव-रिथतः ॥५७॥ [६२
 पदवीं देवतानां च महर्षीणां च राक्षस ।
 ६६] राजर्षीणां च सर्वेषां गमिष्यामि युधि स्थितः ॥५८॥ [६३
 छलेन येन मे सीता मायया राक्षसाऽधर्म ।
 ६७] माम् अंति-क्रमयित्वा त्वं हृतवांस् तद् वि-दर्शय ॥५९॥ [६४
 अ-राक्षसम् इमं लोकं कर्ताऽस्मि नि-क्षितैः शरैः ।
 ६८] नो वा शरैरगम् अभ्य-एषि माम् उपाऽऽदाय मैथिलीम् ६० [६५

१ रा२ फ म-चागत ॥ २ फ-नास्ति । ३ रा२ फ म-दुर्वेषतमा ॥

४ रा२ फ म-योगार्थतः । ५ रा२ फ म-विभीषणस्यानुमते ॥ ६ फ-पहृत ॥

७ प्र-वारयति ॥ ८ ल१ल२ म-पीता । ९ प्र-साप्रिप । १० रा२-अपक्रा० ॥

११ रा२ फ म-न चेच्छरण ॥

- लङ्केश्वर्यं परित्यज्य हृत-राज्यो हृताऽऽसनः ।
 ६९] रक्षस्व जीवितं मूढ मम निर-यात्य मैथिलीम् ॥६१॥ [N
 धर्माऽऽत्मा रक्षसां श्रेष्ठः राम्प्राऽऽप्तोऽयं वि-भीषणः ।
 ७०] लङ्केश्वर्यं महद् धी-मान् मद-गुप्तः पालयिष्यति ॥६२॥ [६६
 न हि राज्यम् अ-धर्मेण भोक्तुं क्षणम् अपि त्वया ।
 ७१] शक्यं मूर्ख-सहायेन धृष्टेनाऽविजिताऽऽत्मना ॥६३॥ [६७
 युध्यस्व वा धृतिं कृत्वा शौर्यम् आ-लम्ब्य राक्षस ।
 ७२] मच्च-छरैस्त्वं रणे शान्तस्ततः शान्तिर् भविष्यति ॥६४॥ [६८
 यद्य् आ-विशसि लोकांस्त्रीन् पक्षी भूत्वा मनो-जवः ।
 ७३] मम चक्षुष्-पथं प्राऽऽप्तो नहि जीवन् वि-मोक्ष्यसे ॥६५॥ [६९
 ब्रवीमि त्वा हितं वाक्यं क्रियताम् और्ध्व-दैहिकम् ।
 ७४] सु-दृष्टः क्रियतां लोको जीवितं ते मयि स्थितम् ॥६६॥ [७०
 - इत्युक्तः स तु तारेयो रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ।
 ७५] जगामाऽऽकाशम् आ-विश्य मूर्ति-मान् इव हव्य-वाद् ६७ [७१
 सोऽभि-प्लुत्य मुहूर्तेन श्री-मद् रावण-मन्दिरम् ।
 ७६] ददर्शाऽऽसीनम् अर्न्त(?)-स्थं रावणं सचिवैः सह ॥६८॥ [७२
 - ततस् तस्याऽवि-दूरं सन् नि-पत्यं हरिर् आ-प्लुतः ।
 ७७] दीप्ताऽग्नि-सदृशस् तस्थाव् अङ्ग-दः कौञ्चनाऽद्भुतः ॥६९॥ [७३
 - तद् राम-वचनं सर्व मन्युनाऽधिकम् उत्तमम् ।
 ७८] साऽमात्यं श्रावयामास नि-वेद्याऽधिकम् आत्मना ॥७०॥ [७४
 दूतोऽहं कोसलेन्द्रस्य रामस्याऽक्लिष्ट-कर्मणः ।

१ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-लोकै० ॥ २ ल१ व-दृष्टेनाभिजि० । रा२ फ म-दृते-
 नावि० ॥ ३ व-भविष्यसि ॥ ४ रा२ फ म-प्राय ॥ ५ रा१ ल१
 ल२ व-लोके । ६ प्र-जीविते ते मयि स्थिते ॥ ७ रा१ ल१ ल२ व-
 ०राद् ॥ ८ रा१ ल१ ल२ व अ रा२ फ-अस्वस्थ ॥ ९ ल१ प्र रा२ म-
 ०विदूरे । १० ल१ रा२ म-स नि० । प्र-हि नि० । ११ रा२ फ म-कन-

- ७९] वालि-पुत्रोऽङ्ग-दो नाम यदि ते श्रोत्रम् आ-गतः ॥७९॥ [७५
आह त्वां राघवो रामः कौसल्याऽऽनन्द-वर्धनः ।
८०] स्वयं निर-उंगत्य युध्यस्व नृ-शंस पुरुषाऽधम ॥७२॥ [७६
हन्ताऽहं त्वां सहाऽमात्यं स-पुत्र-भ्रातृ-बान्धवम् ।
८१] निर-उद्रेगोऽस् त्रयो लोका भविष्यन्ति हते त्वयि ॥७३॥ [७७
देव-दानव-यक्षाणां गन्धर्वोरगा-पक्षिणाम् ।
८२] शल्यम् अद्योद्-धरिष्यामि मुनीनां चैव क्लृप्तकम् ॥७४॥ [७८
वि-भीषणस्य चैश्वर्यं भविष्यति हते त्वयि ।
८३] न चेत् सत्-कृत्य वैदेही प्रणि-पत्य प्र-दौस्यसि ॥७५॥ [७९
ईत्य् एवं परुषं वाक्यं ब्रुवाणे हरि-पुङ्गवे ।
८४] अमर्ष-वशम् आ-पन्नो निशाचर-गणेश्वरः ॥७६॥ [८०
ततो रोषितं-ताम्राऽक्षः शशास सचिवांस तदा ।
८५] गृह्यताम् इति दुर्-मेधा बध्यताम् इति चाऽसकृत् ॥७७॥ [८१
ते शैल-शृङ्ग-वर्ष्माणम् अग्निम् इद्धम् इवाऽङ्ग-दम् ।
८६] आ-ललम्बुस् ततो घोरोऽंश् चत्वारो रजनी-चराः ॥७८॥ [८२
ग्राहयामास तारेयः स्वयम् आत्मानम् आत्मना ।
८७] बलं नि-दर्शयन् वीरो निशाचर-गणे तदा ॥७९॥ [८३
स तान् बाहु-द्वये सक्तान् आ-दाय पत-गान् इव ।
८८] प्रासादं शैल-सङ्काशम् उव-पपाताऽङ्ग-दम् तदा ॥८०॥ [८४
तेऽन्तरिक्षाद् विनिर-धूताम् तस्य वेगेन राक्षसाः ।
८९] भूमौ नि-पतिताः सर्वे तदा निश्चेष्ट-चेतसः ॥८१॥ [८५

१ रा२ फ म-निपत्य युधि । २ रा२ फ म-पुरुषो भव ॥ ३ रा१
ल१ ब अ प्र-हर्ताह० । ल२ म-हत्वाह० । रा२-हत हत्वा । ४. रा२ फ म-
निरुद्धिमास् ॥ ५ प्र-०गरक्षसा । ६ रा२ फ-सकट ॥ ७ रा२-०स्यति ॥ ८
रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ म-भृत्यैव ॥ ९ रा२ फ म-रोषाभिता० । १०. प्र-
तथा ॥ ११ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०वर्षाणा । १२ प्र-बोरा श्रुत्वा ते ॥ १३
प्र-मुकुट स्वय । १४. फ-विदर्श० ॥ १५ रा२-०ष्टजीविता ॥

प्रासाद-शिखरं श्री-मद् अङ्ग-देन पराऽऽहतम् ।^१ [८६पृ
९०] तत् पपात पदाऽऽक्रान्तं दश-ग्रीवस्य पश्यतः ॥८२॥ [८७पृ
९१पृ] भङ्क्ता प्रासाद-शिखरं नाम वि-श्राव्य चाऽऽत्मनः ।

९३पृ] आ-स्फोटयामास तदा नि-र्दंश् चक्रमे पुनः ॥८३॥ [८८
[वायु-वेगं समा-स्थाय रावणस्य ततोऽग्र-तः ।

N] जग्राह मुकुटं वीरः पादम् आ-स्थाय मस्तके ॥८४॥^६ [N
अङ्ग-देन पदाऽऽक्रान्तो रेजे सं-सदि रावणः ।

N] त्रिविक्रम-पदाऽऽक्रान्तो बले(?)लिर्)वैरोचनिर् यथा ८५^६ [N
सकाशं कोसलेन्द्रस्य राघवस्य महाऽऽत्मनः ।

९४] सु-ग्रीवस्य च तत् सर्वं समा-गंत्य न्यू-अवेदयत् ॥८६॥^१ [N
रावणम् तु परं चक्रे क्रोधं प्रासाद-धर्षितः ।^{१०}

९६] वि-नाशम् आत्मनः शङ्क्य निश्वास-परमोऽभवत् ॥८७॥ [९०

अङ्ग-दः पुनर् आ-गत्य ववन्दे चरणौ ततः ।

N] सु-ग्रीवस्य च रामस्य लक्ष्मणस्य तथैव च ॥८८॥^{११} [N
अन्यान् अपि महा-वीरान् अभि-वाद्य महा-बलः ।

N] मुकुटं राक्षसेन्द्रस्य राघवाय न्यू-अवेदयत् ॥८९॥^{१४} [N
तं दृष्ट्वा मुकुटं रामो रत्न-सार-विभूषितम् ।

N] आ-बबन्ध महा-बाहू रावणाऽनुज-मस्तके ॥९०॥ [N
साधु साधु महा-बाहो यस्य ते बलम् ईदृशम् ।

१ रा२ फ म-प्रासादस्य शिर श्रीमानङ्गदस्तु यदाहनत् । २ रा१ ल१
ल२ व अ प्र म-उत्पपात । ३ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तदाक्रान्त । म-
पदाक्रम्य ॥ ४ प्र-विनयाच० । ५ म-नास्ति ॥ ६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र
म-नास्ति ॥ ७ अ प्र-समागम्य । ८. रा२ फ म-नास्ति ॥ ९ रा२ फ-
चवात्मधर्षणात् । १० म-नास्ति ॥ ११ अ म-नास्ति ॥ १२ रा१ ल१ ल२
व अ प्र-अन्योन्य ते महावीरा । १३ फ-रक्षोराजस्य ॥ १४ अत आरभ्य ९३—
तम श्लोकपर्यन्त म-नास्ति ॥ १५. प्र-नास्ति ॥

N] प्र-हस्याऽङ्ग-दम् आ-भाष्य पुं पूजे च वि-भीषणः ॥११॥ [N

नैतत् कर्म करिष्यन्ति देवता न च पन्न-गाः ।

N] दैत्य-दानव-रक्षांसि वज्रैकं वालिनः सुतम् ॥१२॥ [N

ददर्श वानरी सेना भीषणं च वि-भीषणम् ।

N] मुकुटेन प्र-भासन्तं त्रि-कूटम् इव पर्वतम् ॥१३॥ [N

रामस् तु बहुभिर् हृष्टैर् वि-नदद्भिः प्लवं-गमैः ।

N] वृतो रिपु-वधाऽऽकाङ्क्षी युद्धायैवाऽभ्य-अवर्तत ॥१४॥ [११

सु-षेणस् तु महो-वीरो गिरि-कूटोपमो हरिः ।

९८] बहुभिः सं-वृतस् तत्र वानरैः काम-रूपिभिः ॥१५॥ [१२

लङ्का-द्वाराणि सर्वाणि सुग्रीव-वचनात् कपिः ।

९९] पर्याऽक्रमत दुर-धर्षो नक्ष-त्राणीऽव चन्द्रमाः । [१३

N] [र(१२)] भवेपर्य-एति सं-हृष्टो हर्षयन् स महा-चमूम् ॥१६॥ [N

अक्षौहिणी-शतं तेषां समवेक्ष्य वनौकसाम् ।

१००] लङ्काम् उपनि-विष्टानां सागरं चाऽभि-वर्तताम् ॥१७॥ [१४

राक्षसा वि-स्मयं जग्मुस् त्रासं जग्मुस् तथा परे ।

१०१] अपरे समरोद-धर्षा हर्षं चाऽपि प्र-पेदिरे ॥१८॥ [१५

तां तु सेनां निर-ईक्ष्यैव कपीनां युद्ध-काङ्क्षिणाम् ।

१०२] लङ्काम् उपनि-विष्टानां रावणः सं-जहर्ष ह ॥१९॥ [N

कृत्स्नं हि कपिभिर् व्य-आप्तं प्राकार-परिखाऽन्तरम् ।

१ रा१ ल१ ल२ व अ-पूजयित्वा । प्र-प्रपूज्य च ॥ २ प्र-०ता नैव । रा२
फ-देवा अपि न ॥ ३ रा२ फ-दृष्ट्युर्वानरा वीरा । ४ रा२ फ-मन्दर ॥ ५ रा१-
महान्वीरो । प्र रा२ फ म-महावीर्यो । ६ प्र-०टोपमस्तदा ॥ ७. प्र-पर्याक्राम-
दुराधर्षो । रा२-पर्याक्रमदुराधर्षो । ८ फ म-नास्ति । ९. रा१ अ-रभा । ल१
ल२ व प्र रा२ फ-रभ ॥ १० रा२- अभिनि० । ११. ल१ व-नास्ति ॥ १२
रा२-अन्ये समरोदधर्षा । म-०रे समरे हर्षात् । १३. रा२ फ म-चैवाभिपेदिरे ॥ १४.
रा फ-तत्र । १५. व-नास्ति । १६. रा२ फ-नैर्कृता सजहर्षिरे । १७. म-नास्ति ॥

१०३] ददृशू राक्षसाः सर्वे प्रासाद-वलभी-गताः १॥१००॥ [१६

कृत्स्ना हि केषिभिर् व्य-आप्ता लङ्का रावण-पालिता ।

१०४] स्तिमिता चाऽप्रहृष्टा च वैभूव सुदुरा-सदा ॥१०१॥ [N

तस्मिन् महा-भीषणके प्र-वृत्ते

कोलाहले राक्षस-राजधान्याम् ।

प्र-गृह्य रक्षांसि मेहाऽऽयुधानि

१०५] युगाऽन्त-वाता इव संवि-चेरुः ॥१०२॥ [१८

ईत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे लङ्कोपरोवो नाम षोडश सर्ग ॥१६॥

[व-१७]= [सप्तदशः सर्गः] = [दा-४२]

ततस् ते राक्षसास् त्रस्ता गत्वा रावण-मन्दिरम् ।

१] न्य-अवेदयन् पुरीं रुद्धां रामेण सह वानरैः ॥१॥ [१

रुद्धां तु नगरीं श्रुत्वा जात-कोपो निशा-चरः ।

२] वि-धानं द्वि-गुणं कृत्वा प्रासादं चाऽर्ध-अरोहत ॥२॥ [२

स ददर्श वृतां लङ्कां स-शैल-वन-काननाम् ।

३] अ-संख्येयैर हरि-गणैः सर्व-तो युद्ध-काङ्क्षिभिः ॥३॥ [३

स दृष्ट्वा वानरैः सर्व काननं कपिली-कृतम् ।

४] कथं क्षपयितव्यं स्याद् इति चिन्ता-परोऽभवत् ॥४॥ [४

स चिन्तयित्वा सु-चिरं धैर्यम् आ-लम्ब्य रावणः ।

१ म-नास्ति ॥ २ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-बलिभिर् । ३ रा_२ फ-निशेव ॥

४ म-तु वृत्ते । ५ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-तदायु० ॥ ६ फ म-नास्ति । ७.

ब अ प्र-लकाकाण्डे । रा_२ म-लकापर्वणि । ८ ल_१-रा_२ फ-लकापरोवो ।

म-लकाविरोवो ॥ ९. म-०मन्दिरे । १० ल_१-लका ॥ ११. ब फ-प्राकार । १२

प्र फ-चायरो० । म-व्यवरोहत ॥ १३ प्र-वीरैः ॥ १४ ल_१ ल_२ ब अ प्र

फ रा-सर्वे । १५ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ-भ्रमयि० ॥ १६ ब-सचिव ।

- ५] हरि-यूथानि रामं च ददर्शाऽऽयत-लोचनः ॥५॥ [५
प्रेक्षतो राक्षसेन्द्रस्य तान्य अनीकानि भाग-शः ।
- ६] राघव-प्रिय-कामाऽर्थं लङ्काम् आ-रुरुहुस् तदा ॥६॥ [१३
ते ताम्र-वैक्रा हेमाऽऽभा रामाऽर्थं त्यक्त-जीविताः ।
- ७] लङ्काम् एवाऽभ्य-अधावन्तं साल-ताल-शिलाऽऽयुधाः ७ [१४
ते दुमैः पुष्पिताऽग्रैस् तु मुष्टिभिश् च महा-बैलाः ।
- ८] प्राकाराऽऽण्य अ-सँहानि ममन्थुस् तोरणानि च ॥८॥ [१५
आ-प्लवन्तः प्लवन्तश् च गर्जन्तश् च प्लवं-गमाः ।
- १२] लङ्काम् एवाऽभ्य-अवर्तन्त महा-वारण-सन्निभाः ॥१२॥ [१९
काञ्चनानि प्र-मृद्रन्तस् तोरणानि बली-मुखाः ।
- ११] कैलास-शिखराऽऽभानि गोपुराऽट्टालकानि च ॥१०॥ [१८
परि-खाः पूरयन्तश् च मग्भीर-विमलोदकाः ।
- ९] पांसुभिस् तृण-काष्ठैश् च पर्वताऽग्रैश् च वानराः ॥११॥ [१६
शत-साहस्र-यूथैश् च कोटि-यूथैश् च यूथ-पाः ।
- १०] कोटि-शत-वृताश् चाँऽन्ये लङ्काम् आ-रुरुहुस् तदा ॥१२॥ [१७
जयत्य् अति-बलो रामो लक्ष्मणश् च महा-बलः ।
- १३] राजा जयति सु-ग्रीवो राघवेणाऽनु-पालितः ॥१३॥ [२०
इत्य् एवं घोषयन्तंश् च गर्जन्तश् च प्लवं-गमाः ।
- १४] अभ्य-अधावन्त लङ्कायाः प्राकारं काम-रूपिणः ॥१४॥ [२१
१५पू] वीर-बाहुः सु-बाहुश् च नलश् च वन-गोचराः ॥१५॥ [२२पू
N] पूर्व-द्वारम् अरुन्धन्त यूथ-पा यूथ-संवृताः ॥१५॥ [N

१ प्र-उ । रा२ फ-नु । २. रा२ फ-व्यस्तलोचन ॥ ३ रा१-स्वानीकानीव ।
४ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०वर्णा । ५ म-०अवर्तन्त ॥ ६ रा२ फ-महाबलै ।
७ रा२-०आण्यग्रसस्थानि । म-प्राकाराग्राणि सर्वाणि ॥ ८ ल२-०भ्यधावन्त ।
९ ल२ प्र-महारावणस० । म-महाचारणस० ॥ १० ब-०लोदकै । म-
ग्भीर वि० ॥ ११ ल१ ल२ अ प्र-चैव ॥ १२ फ-द्योतयन्तश् ॥ १३ अत
परमधिक पाठ — रा२-एतस्मिन्नन्तरे चक्रुर्लकाचारप्रवेशनं ॥

- १७उ] पश्चिमं कुमुदो द्वारं कोटिभिर् दशभिर् वृतः ।
 १६उ] आ-वृत्य बल-वांस् तस्थौ वानराणां महौजसाम् ॥१६॥ [२३
 १७पू] दक्षिणं द्वारम् आ-गम्य वीरः शत-बलिः कपिः ।
 १८उ] आ-वृत्य बल-वांस् तस्थौ कोटिभिः सप्तभिर् वृतः ॥१७॥ [२५
 उत्तरं द्वारम् आ-गत्य रामः सौमित्रिणा सह ।
 १९] आ-वृत्य बल-वांस् तस्थौ सु-ग्रीवश् च महा-बलः ॥१८॥ [२७
 गो-लाङ्गलो महा-कायो गवाऽक्षो भीम-दर्शनः ।
 २०] वृतः कोट्या महा-तेजास् तस्थौ रामस्य पार्श्व-तः ॥१९॥ [२८
 ऋक्षाणां भीम-वेगानां धूम्रः शत्रु-निबर्हणः ।
 २१] तस्थौ राम-समीपे तु कोटिभिर् दशभिर् वृतः ॥२०॥ [२९
 २३उ] सं-नद्धस् तु महा-वीर्यो गदा-पाणिर् वि-भीषणः ।
 २४पू] आज्ञा-प्रतीऽऽक्षो रामस्य तस्थौ पार्श्वे महा-बलः ॥२१॥ [३०
 गजो गवाऽक्षो गवयः शरभो गन्ध-मादनः । [३१पू
 २२] भीमो दधि-मुखश् चैव केसरी पनसस् तथा । [N
 २३पू] एतस्मिन् अन्तरे चक्रुः स्कन्धावार-निवेशनम् ॥२२॥ [२२उ
 २४उ] ततः कोप-परीऽऽत्मा रावणो राक्षसांऽधिपः ।
 निर्-याणं सर्व-सैन्यानां द्रुतम् आऽङ्गपथ्यत् तदा ॥२३॥ [३२
 २५] निष्-पतन्ती तदा सेना युक्ता रावण-पाँलिता ।
 सोमेर्नाऽऽपूर्यमाणस्य वेल्लेवं सरितां पतेः ॥२४॥ [३७
 २६] एतस्मिन् अन्तरे रौद्रः सं-ग्रामः सम्-अपद्यत ।
 रक्षसां वानराणां च वीराणां काम-रूपिणाम् ॥२५॥ [४१

१. रा१ ल१ ल२ व अ-आगम्य ॥ २ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
 महाराजो ॥ रा२-महाबाहोर् ॥ ३ म-नास्ति ॥ ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-
 नास्ति ॥ ५. म-नास्ति । ६ ल१ ल२ व अ प्र फ म आज्ञापयत् ॥ ७ प्र-रावण-
 नोदिता । रा२ फ-रावणनोदिता ॥ ८. प्र-सा सेना पूर्य० । ९. प्र रा२ फ म-वेला
 इव महोदधे ॥ १० प्र-वीराणां । रा२ फ म-धोराणां ॥

२७] ते गदाभिः प्र-वृत्ताभिः शक्ति-शूल-परश्वधैः ।

निर्-जघ्नुर् वानरान् घोराः कथयन्तः स्वकान् रणे ॥२६॥ [४२

२८] तथा वृक्षैर् महा-कायाः पर्वताऽग्रैश् च वानराः ।

नि-जघ्नुर् अथ रक्षांसि नखैर् दन्तैश् च वेगिताः ॥२७॥ [४४

२९] राक्षसांस् त्व अपरे घोराः प्राकार-स्था मही-गतान् ।

वानरान् भिण्डि-पालैश् च शक्तिभिश् च व्य-अदारयन् २८ [४५

३०] वानराश् चाऽपि सं-क्रुद्धा रक्षसांस् तान् महा-बलान् ।

प्राकारात् पातयामासुर् अभि-जघ्नुश् च मुष्टिभिः ॥२९॥ [४६

३१] स सम्प्र-हारस् तुमुलो मांस-शोणित-कर्मः ।

रक्षसां वानराणां च बभूवाऽद्भुत-दर्शनः ॥३०॥ [४७

वनौकसां तत्र तु संनि-नादो

लङ्का-गतानां च निशा-चराणाम् ।

प्रक्ष्वेडिताऽऽस्फोटित-नादितानां

३२] द्वाभ्यां महद्गन्धाम् इव सागराभ्याम् ॥३१॥ [४८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे प्रथम-सम्प्रहारो नाम सप्तदश सर्ग ॥१७॥

[बं-१८]= [अष्टादशः सर्गः] =[दा-४३]

युध्यतां तु तैस् तेषां वानराणां महाऽऽत्मनाम् ।

१] रक्षसां च बभूवाऽथ बल-कोपः सु-दारुणः ॥१॥ [१

१. म-प्रदीप्ताभि । २ म-नास्ति ॥ ३ रा२ फ-०कायै । ४ ल२-वेगत ॥

५. रा२ प्र-विदारयन् ॥ ६ प्र रा२ फ-राक्षसाश्च । म-०सास्तु । ७ प्र रा२ फ

म-०बला । ८. म-०जग्मुश् ॥ ९ म-सुसन्नि० । १० रा२ फ-०नर्दिताना । म

०मर्दिताना ॥ ११ रा २ फ म-नारित । १२ प्र-लकाकाण्डे । रा२-लकापर्वणि ।

म-युद्धपर्वणि । १३ रा१ ल१ ल२ ब-०सहारो । अ-प्रहारो ॥ फ-०मप्रहारो ॥

१४ प्र म-तथा । रा२ फ-तदा ॥

ते^१ ह्यैः काञ्चनाऽऽपीडैर् गजैश् चाऽद्रुत-दर्शनैः ।

२] रथैश् चाऽऽदित्य-सङ्काशैः कवचैश् च महा-प्रभैः ॥२॥ [२

४३] विनिर्-य्ययुर् महा-नादैर् नैादयन्तो मही-तलम् ।

५३] राक्षसा भीम-कर्माणो रावणस्य जयैषिणः ॥३॥ [३

६३] वानराणाम् अपि चमू रामस्य जयम् ईच्छती ।

अभ्य-अधावत् तदा घोरा राक्षसानां वधं प्रति ॥४॥ [४

७] एतस्मिन् अन्तरे तेषाम् अन्योऽन्यम् अभि-धावताम् ।

राक्षसां वानराणां च द्वन्द्व-युद्धम् अवर्तत ॥५॥ [५

८] अङ्गदेनेन्द्र-जित् सार्धं वालि-पुत्रेण राक्षसः ।

अयुध्यत महा-तेजा वह्नि-मान् इव पर्वतः ॥६॥ [६

९] प्र-जङ्घेर्न च सं-पातिर् वीरो दुर्-धर्षणेन च ।

जम्बु-मालिनम् आ-र्यस्तो हनु-मान् अपि वानरः ॥७॥ [७

१०] सं-गतः सु-महाक्रोधो राक्षसो रावणाऽनुजः ।

सम्-अरे तीक्ष्ण-वेगेन मित्र-घ्नेन वि-भीषणः ॥८॥ [८

११] तपनेन नलः सार्धं राक्षसेन महा-बलः ।

नि-कुम्भेन महा-तेजा नीलो हरिर् अयुध्यत ॥९॥ [९

१२] सु-ग्रीवो वानरेन्द्रस् तु प्र-घसेन समा-गतः ।

सं-गतः सम्-अरे श्री-मान् विरूपाऽक्षेण लक्ष्मणः ॥१०॥ [१०

१३] अग्नि-केतुश् च दुर्-धर्षो रश्मि-केतुश् च राक्षसः ।

सुर्भ-द्रो यज्ञ-कोपश् च रामेण सह सं-गतेः ॥११॥ [११

१४] वैज्र-मुष्टिश् च मैन्देन द्वि-विदेनाऽशनि-प्रभः । [१२पू

१ ल२-हेतयै । म-तैर्ह्यै । २ प्र-०तभूषणै । ३ अ-महाबलै ॥ ४.

रा२ फ-०जगुर् । ५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ-०नादा । ६. रा२-छादयन्तो ॥

७. म-इच्छता ॥ ८ रा१ ल१ ल२ ब-प्रजघ्नेन । ९ ल१-आयातो । १० म-

इव ॥ ११ रा१ ल१ ल२ ब-नास्ति ॥ १२ प्र रा२ फ म-सयुगे ॥ १३ प्र-

वीर्यवान् । १४ रा२ फ म-भिन्नाः-सुयुम्नो । १५. रा२-सगम. ॥ १६. रा१

ल१ ल२ ब अ प्र-वसुमुष्टिश् ।

- १५३] गजेनाऽऽदित्य-सङ्काशो वीरः प्र-तपनस् तथा ॥१२॥ [१३पू
महोदरः सु-षेणेन वानरेण च संगतः ।
१६] अयुध्यत महा-बाहुः शक्रेण न-मुचिर् यथा ॥१३॥ [N
जाम्ब-वान् मकराऽक्षेण धूम्रः कुम्भेन संगतः ।
१७] नराऽन्तकेन पनसः संगतौ रक्षसा हँरिः ॥१४॥ [N
देवाऽन्तको गवाऽक्षेण त्रि-शिराः शैरभेण च ।
१८] रक्षसाऽकम्पनेनाऽऽजौ युयुधे कु-मुदो हँरिः ॥१५॥ [N
ऋषभो वानर-श्रेष्ठः सारणेन समा-गतः ।
१९] अति-कायेन वि-नतो रम्भश् चैव समा-गतौ ॥१६॥ [N
धूम्राऽक्षेण समा-सक्तः केसरी हनुमत्-पिता ।
२०] वेग-दर्शी शुकेनाऽऽजौ सम्प्र-हारम् अथाऽकरोत् ॥१७॥ [N
सं-क्रुद्धं तु महा-पार्श्व युयुधे गन्ध-मादनः ।
२१] वीरः शत-बली रक्षो विद्युज्-जिह्वम् अयोधयत् ॥१८॥ [N
वानराश् चाऽपरे घोरा राक्षसैर् अपरैः सह ।
२२] द्रुन्द्र-युद्धम् अकुर्वन् ते बहवो बहुभिर्स् तदा ॥१९॥ [१५
तत्राऽऽसीत् सु-महद् युद्धं तुमुलं रोम-हर्षणम् ।
२३] रक्षसां वानराणां च वीराणां जयम् इच्छताम् ॥२०॥ [१६
हरि-राक्षसै-देहैस् तु प्र-वृद्धाः केश-शाट्रलाः ।
२४] शरीर-सङ्घात-वहाः सुस्रुवुः शोणिताऽऽपगाः ॥२१॥ [१७
तस्मिन् प्र-वृत्ते सं-ग्रामे रौद्रे भीरु-भयंकरे ।

१ ल_१ ल_२ व अ रा_२ फ म-समागत ॥ २ रा_१ ल_१ ल_२ व अ
प्र-नरकाक्षेण । ३ प्र रा_२ फ म-ससक्तो । ४ प्र-हर ॥ ५ रा_१ ल_१ ल_२ व
रा_२-देवकान्तो । ६ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-रम्भसेन । ७ रा_१ ल_१
ल_२ व अ प्र-सप्रहारमथाकरोत् । म-युयुत्सु कुमदो ज्वलन् ॥ ८ रा_१
ल_१ ल_२ व फ-सागरेण ॥ ९ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-समागत ॥ १० रा_१
ल_१ ल_२ व अ प्र-०बलो । ११ रा_१ ल_१ ल_२ अ-०भिः सह ॥ १२ म-
तुमुलं । १३ अ प्र रा_२ फ-०ल लोमह० । म-नरवानररक्षसा ॥ १४ रा_२
फ-०सदेहेभ्य । म-०सदेहेषु । १५ रा_२ फ-०सघनिवहा ॥

- २५] हरि-राक्षसयोर् युद्धं तुमुलं सम्-अपद्यत ।
 N] हरीणां युव-राजस्य राक्षसानां तथैव च ॥२२॥ [N
 आ-जघानेन्द्र-जित् क्रुद्धो वज्रेणेव शत-क्रतुः ।
 २६] अङ्ग-दं गदया घोरः सं तु शत्रु-विदारणः ॥२३॥ [१८
 तस्य काञ्चन-चित्राऽङ्गं रथं साऽश्वं स-सारथिम् ।
 २७] जघान सम्-अरे श्री-मान् अङ्ग-दो दन्त-कूबरम् ॥२४॥ [१९
 म-पातिस् तु प्र-जङ्घेन त्रिभिर् बाणैर् वि-दारितः ।
 २८] नि-जघानाऽश्व-कर्णेन प्र-जङ्घं तु महा-बलः ॥२५॥ [२०
 अति-कायोऽति-बलवान् देव-दानव-दर्पहा ।
 २९] रम्भं च वि-नतं चैव ताडयामास मार्गणैः ॥२६॥ [N
 तौ शिला-वृक्ष-वर्षेण तस्य सैन्यं नि-जघ्नतुः ।
 N] जलदाव् इव सं-रब्धौ वात-वृष्ट्या गवां गणम् ॥२७॥ [N
 महोदरः सु-संरब्धः सु-षेणं पञ्चभिः शितैः ।
 N] हृदि विव्याध नाराचैर् ललाटे च त्रिभिः शरैः ॥२८॥ [N
 स तथाऽभि-हतस् तेन रक्षसा वानरोत्तमः ।
 N] जघान शिलया तस्य रथं साऽश्वं स-सारथिम् ॥२९॥ [N
 तौ जयाऽऽकांक्षिणौ दृप्तौ वीर्य-वन्तौ दुरा-सदौ ।
 N] चक्रतुस् तुमुलं युद्धं स्व-सैन्य-परिवारितौ ॥३०॥ [N
 जाम्ब-वान् ऋक्ष-राजस् तु मकराऽक्षं खराऽऽत्मजम् ।
 N] प्राऽहिणोद् वृक्षम् उव-पाट्य तं स चिच्छेद मार्गणैः ॥३१॥ [N
 ततो निशा-चरः क्रुद्धो जाम्ब-वन्तं शितैः शरैः ।
 N] हृदि बाह्वोर् ललाटे च विव्या-ध लघुहस्त-वत् ॥३२॥ [N

१ प्र-सप्रपद्यत ॥ २ रा२ फ-शत्रुसैन्यविदा० । म-शक्रसैन्यवि० ॥

३ म-हतकूबर ॥ ४ म-नास्ति ॥ ५ रा२-अश्मवृष्ट्या । म-‘वात०’
 इत्यारभ्य ‘सुसंरब्धः’ इत्यन्त पाठो नास्ति ॥ ६ रा१ ल१ ल२ ब अ रा२-
 शरै ॥ ७. रा१ ल१ ब अ फ-सुसैन्य० ॥ ८. म-च ॥ ९ म-कृतह० ॥

स तथाऽभि-हतस् तेन क्षिप्र-हस्तेन यूथ-पः ।

[N] व्य-अश्व-सूत-रथं चक्रे नाऽति-कृच्छ्रात् खराऽऽत्मजम् ३३ [N]

भृशं शत-बलिर् विद्धो विद्युज्-जिह्वेन रक्षसा ।

[N] नि-जघानाऽश्व-कर्णेन विद्युज्-जिह्वं स्तनाऽन्तरे ॥३४॥ [N]

नि-घ्नन्तं राक्षसान् वीरान् गजं प्र-तपनो हरिर्म ।

[N] शूलैर्न जघ्नवान् पार्श्वे ननाद च महा-स्वनम् ॥३५॥ [N]

स तु रोष-परीऽताऽङ्गः शाल-वृक्षेण राक्षसम् ।

[N] नि-जघान गजो मत्तो दृप्तं व्याघ्रं यथा वने ॥३६॥ [N]

कुम्भकर्णाऽऽत्मजं कुम्भं सम्-अरे सु-व्यवस्थितम् ।

प्रसन्तम् इव सैन्यानि दण्ड-हस्तम् इवाऽन्त-कम् ।

[N] प्राऽयोधयत सं-रब्धो धूम्रो वृक्ष-शिलाऽऽयुधः ॥३७॥ [N]

तौ राक्षस-हरी वीरौ स्व-सैन्य-परिवारितौ ।

[N] चक्राते प्रथमं युद्धं बलि-शक्रौ यथा पुरा ॥३८॥ [N]

देवाऽन्तर्को गवाऽक्षं तु हृदि विव्याध मार्गणैः ।

[N] पञ्चभिः सु-महावेगैर् आ-कर्ण-प्रेषितैः शितैः ॥३९॥ [N]

सं तथा ताडितस् तेन सं-क्रुद्धश् चलितेन्द्रियः ।

प्राऽहिणोच् छालम् उद-पाट्य तं स चिच्छेद सप्तभिः ।

[N] पुनश् च नवभिर् वीरं विव्याध कृत-हस्त-वत् ॥४०॥ [N]

अथाऽऽरुह्य गिरेः शृङ्गं गवाऽक्षो वानरोत्तमः ।

[N] प्राऽहिणोत् तं समुद्-दिश्य तस्य सैन्यं जघान तैर् ॥४१॥ [N]

१ रा२-तदाभि० ॥ २ रा२-क्रुद्ध शतबलिर् ॥ ३ म-वीरो । ४ रा२ फ-
गर्जनं प्रतपनो हरि । ५ म-शूलेनाभ्याहनत् ॥ ६ म-समवस्थित । ७,
म-दण्डपाणिरिवान्तक । ८ रा१-आयो० ॥ ९ फ म-तुमुल ॥ १०. रा१ ल१
ल२ ब-देवकान्तो । ११ ब-न । १२. ब रा२-शरै ॥ १३. म- सर्वथा । १४.
अ-नास्ति । १५. ब-लघुह० ॥ १६ म-तथा गृह्य । १७ म-हृदि विव्याध
मार्गणै ॥

एवं तौ बलिनां श्रेष्ठौ युयुधाते परस्परम् ।

[N] कृत-प्रतिकृते(?त-)यत्रात्र अन्योऽन्य-वध-काङ्क्षिणौ ॥४२॥ [N]

सारणेन समा-हृत ऋषभो वानरोत्तमः ।

[N] सारणं वृक्षम् उत्-पाट्य सै जघान स्तनाऽन्तरे ॥४३॥ [N]

स तेनाऽति-प्रहारेण व्या-घूर्णित इवाऽभवत् ।

[N] अपाऽसर्पद् धनूंष्य अष्टौ वि-षण्णश् चाऽभवत् क्षणात् ४४ [N]

मेघाऽऽभं गजम् आ-रूढम् त्रि-शिराः शरभं हरिम् ।

[N] तोमरेण समा-हत्य शिरसि प्राऽणुदद् भृशम् ॥४५॥ [N]

स तु रोष-परीऽतांऽङ्गः सप्त-पर्णेन तं गजम् ।

[N] जघानाऽति-बलश् चण्डः शरभो वा गजं वने ॥४६॥ [N]

नराऽन्तकोऽथ पनसं ताडयामास मार्गणैः ।

[N] सोऽपि पादप-वर्षेण तं विव्याध पुवं-गमः ॥४७॥ [N]

अ-कम्पनेन कु-मुदः परि-घेण समा-हतः ।

[N] जानुभ्याम् अवनि गत्वा नि-मेषात् पुनर् उत्थि(द्-स्थितः) ४८ [N]

सं-क्रुद्धो रोषं-ताम्राऽक्षो मुष्टि तस्मिन् अपातयत् ।

[N] मुष्टि-प्रहाराऽभिहतो वि-चेता इव सोऽभवत् ॥४९॥ [N]

अयोर्धयत चाऽऽश्वस्तः पुनर् एव पुवं-गमम् ।

[N] धूम्राऽक्षः शर-वर्षेण हनुमत्-पितरं हरिम् ॥५०॥ [N]

स सैन्यं पूरयामास धाराभिर् इव पर्वतम् ।

[N] सोऽपि वृक्षैः शिलाभिश् च स-सैन्यं तं संहासदयत् ॥५१॥ [N]

१ म-प्रतिहत ॥ २ अ-सारसेन । ३ म-निज० ॥ ४ रा२-बनुर्हस्तो ॥

५. अ फ-प्राणद० । रा२-प्रापनद्भुत । ६ प्र-नास्ति ॥ ७ ल२-
०तात्मा ॥ ८. रा१ ल१ल२ ब-नरकान्तोथ ॥ ९ प्र-समाहित । रा२-
महाहत ॥ १० रा२-रक्ताना० । ११ प्र-०तस्मिन् ह्यपा० ॥ १२ रा१-अयोध्य-
यत चा० । म-अयोध्य स वित्रस्त ॥ १३ म-सूदयामास । १४. रा१-शिलामिश्रै ।
१५. फ म-अयोध्यत् ॥

महा-पार्श्वेन सं-सक्तो यूथ-पो गन्ध-मादनः ।

[N] चक्रे सु-तुमुलं युद्धं शिला-दन्त-नखाऽऽयुधः ॥५२॥ [N]

वेग-दर्शी शुकेनाऽऽजौ मर्मण्य अभि-हतः शरैः ।

[N] उद-त्तमं वेगम् आ-स्थाय रथं तस्य व्य-अचूर्णयत् ॥५३॥ [N]

राक्षसस् तपनो घोरो नलं समभि (१भ्य) वर्तत । [२३

३०] नलेन तु नलस् तस्य चक्षुषी विन्य-अपातयत् ॥५४॥

भिन्न-गात्रः शरैस् तीक्ष्णैः क्षिप्र-हस्तेन रक्षसा । [२४

३१] नि-जघानेन्द्र-वृक्षेण तपनं राक्षसं नलः ॥५५॥ [N]

जम्बु-माली रथ-स्थस् तु रथ-शक्त्या महा-बलः ।

३२] बिभेद सम-अरे क्रुद्धो हनु-मन्तं स्तनाऽन्तरे ॥५६॥ [२१

तस्य तं रथम् आ-रूढ्य हनु-मान् कपि-कुञ्जरः ।

३३] प्र-ममाथ तलेनैव गिरिशृङ्गोपमं शिरः ॥५७॥ [२२

भिन्न-गात्रः शरैस् तीक्ष्णैर् मित्र-घ्नैर् वि-भीषणः ।

३४] मित्र-घ्नं गदया वीरो नि-जघान स्तनाऽन्तरे ॥५८॥ [N]

ग्रसन्तम् इव सैन्यानि प्र-घसं वानराऽधिपः ।

३५] सु-ग्रीवः सप्त-पर्णेन नि-जघान ननाद च ॥५९॥ [२५

वर्षन्तं शर-वर्षाणि राक्षसं भीम-दर्शनम् ।

३६] नि-जघान विरूपाऽक्षं शरेणैकेन लक्ष्मणः ॥६०॥ [२६

अग्नि-केतुश् च दुर्-धर्षो रश्मि-केतुश् च राक्षसः ।

३७] सु-ग्रीवो यज्ञ-कोर्पश् च रामं निर्-विभिदुः शरैः ॥६१॥ [२७

तेषां चतुर्णां रामस् तु शिरांसि सम-अरे शितैः ।

१ रा२-सरक्तो ॥ २ म-क्रोवो । ३. रा१-०वर्तते । ४ रा२-वक्षसि ।

५. रा२ फ-व्यत्यपातयत् ॥ ६ म-नास्ति ॥ ७ फ-रथस्थश्च ॥ ८ म-आस्थाय ॥

६. रा२-शितैस् । १० म-लीनैर्मित्रघ्नो न । ११. म-नास्ति ॥ १२ प्र-शरेणैव च ॥

१३ रा१ ल१ ल२ व-सुतघ्नो । १४. रा२-यज्ञकेतुश्च राम विनिभिदु ॥

- ३८] क्रुद्धश्चतुर्भिश्चिच्छेदशरैर्अग्नि-शिखोपमैः ॥६२॥ [२८
वज्र-मुष्टिस् तु मैन्देन मुष्टिनाऽभि-हतो रणे ।
३९] पपात स-रथः साऽश्वः पुराऽदृश्यत भू-तले ॥६३॥ [२९
वज्राऽशनि-सम-स्पर्शं द्वि-विदश् चाऽशनि-प्रभम् ।
N] जघान गिरि-शृङ्गेण मिषतां सर्व-रक्षसाम् ॥६४॥ [३३
नि-कुम्भः सैम्-अरे नीलं नीलाऽञ्जन-चय-प्रभम् ।
४०] बिभेद तरसा बाणैर् मेघं सूर्य इवाऽशुभिः ॥६५॥ [३०
पुनः शर-शतेनैव क्षिप्र-हस्तो निशा-चरः ।
४१] बिभेद सम्-अरे नीलं नि-कुम्भः प्र-जहास च ॥६६॥ [३१
तस्यैवै रथ-चक्रेण नीलो वि-प्लाव्यं चाऽऽह्वे ।
४२] शिरश्चिच्छेद सं-यत्तः सोऽपतद् वि-ह्वलो भुवि ॥६७॥ [३२
भैलैः खड्गैर् गदाभिश् च शक्ति-तोमर-सायकैः ।
५३] अप-विद्वैश् च भग्नैश् च रथैः साङ्ग्रामिकैर् हयैः ॥६८॥ [४४
५४पू] नि-हतैः कुञ्जरैर् मत्तैस् तथा वानर-राक्षसैः ।
५६पू] बभूवाऽऽयोधनं घोरं गोमायु-व्रज-सङ्कुलम् ॥६९॥
५४उ] चक्राऽक्ष-युग-शस्त्रैश् च भग्नैर् भू-तलैस् औ-श्रितैः । [४५
५६उ] कबन्धानि समुत्-पेतुस् तस्मिन् युद्धे सु-दारुणे ॥७०॥ [४६पू
वि-दार्यमाणा हरि-पुङ्गवैस् तदा
निशा-चराः शोणित-गन्ध-मोहिताः ।
पुनः सुसंरब्ध-तरा व्यव-स्थिता

१. ल१ ब-अग्निमुखोपमै ॥ २. म-सुरदि इव । रा२-त्रिपुरा इव ॥ ३.
रा१ ल१ ल२ अ-निकुजस० । ४. म-नास्ति ॥ ५. रा१-तस्य वै ।
६. रा२ फ म-विष्णुरिवाहवे । ७. रा२-समरे । ८. रा१ ल१ ल२
ब-विमलो । प्र-विपुलो ॥ ९. प्र-बलै ॥ १०. प्र-दन्तैस् ॥ ११. रा१ ल१
ब अ रा२ म-०युवटसकुल । फ-०युवरसकुल ॥ १२ प्र-०गहस्तैश् ॥ १३. रा२-
भूतितमा० ॥ १४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०पुगवास् । १५. रा१-सुसरुद्धतरा ।
प्र-च सरव्वतरा ।

५९]

दिवा-करस्याऽस्तमयाऽभिकाङ्क्षिणः ॥७१॥ [४७

इत्यार्षे रामायणे युद्धकाण्डे द्वन्द्व-युद्ध नामाऽष्टादश सर्ग ॥१८॥

[वं-१९]= [एकोनविंशः सर्गः] =[दा-४४]

युध्यताम् एव तेषां तु तदा वानर-रक्षसाम् ।^३१] रविर् अस्तं गतो रात्रिः प्र-वृत्ता प्राण-हारिणी ॥१॥ [१
अन्योऽन्यं वैद्ध-वैराणां घोराणां जयम् इच्छताम् ।२] सम्प्र-वृत्तं निशा-युद्धं तदा वानर-रक्षसाम् ॥२॥ [२
रक्षसोऽसीऽति हरयो वानरोऽसीऽति राक्षसाः ।३] अन्योऽन्यं सम-अरे जघ्नुस् तस्मिन् तमसि दारुणे ॥३॥ [३
एहि दारय भिन्धीऽति वि-द्रावय वि-कर्षय ।४] एवं सु-तुमुलः शब्दस् तस्मिन् तमसि शुश्रुवे ॥४॥ [४
कालाः काञ्चन-संन्नाहास् तस्मिन् तमसि रक्षसाः ।५] सम-अदृश्यन्त शैलेन्द्रा दीप्तौषधिधरा इव ॥५॥ [५
ऋक्षास् तिमिर-संकाशास् तस्मिन् तमसि भैरवे ।^{१३} [N

६] परि-पेतुः सु-संक्रुद्धा भर्त्सयन्तो निशो-चरान् ॥६॥

तस्मिन् तमसि दुष्-पारे राक्षसांन् क्रोध-मूर्च्छितान् ।^{१६} [६

१. फ म-नास्ति । २. ब प्र रा_२-लकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ ३. म-
नास्ति । ४. ल_१-नास्ति ॥ ५. रा_१-बुद्ध० ॥ ६. रा_१ ब प्र-० सोस्मीति ह...
रोस्मीति । ७. ल_१ ल_२ अ-भैरवे । ८. अत परमधिक पाठ—रा_२-वानरा-
न्नाक्षसांश्चैव तस्मिन् तमसि दारुणे ॥ ९. प्र रा_२ फ म-भिन्वि दारय एहीति ।
१०. ल_१-नास्ति ॥ ११. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-० संकाशास् । फ-सन्नादास् ।
१२. रा_१ ल_२ अ प्र म-भैरवे । १३. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-नास्ति । म-
सम्प्रादृश्यन्त शैलेन्द्रा दीप्ता वातुनिशाचरा ॥ १४. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२-
निशाचरा ॥ १५. अ प्र-सा क्रोधमास्थिता । रा_१ ल_१ ल_२ ब-० सा क्रोध
मूर्च्छिता । १६. म-नास्ति ।

- ७] परि-पेतुः सु-संकुद्धा भक्षयन्तो वने-चराः ॥७॥ [N
 ८पू] निन्युर् यम-क्षयं कुद्धा मुष्टिभिर् दशनैस् तथा ।^१ [N
 हयांश् च काञ्चनाऽऽपीडान् ध्वजांश् चाऽऽभरणानि च ।
 ९] आ-प्लुत्य दशनैस् तीक्ष्णैर् नखैश् च नि-चैर्कर्तिरे ॥८॥ [७
 कुञ्जरान् कुञ्जराऽऽरोहान् पादातान् रथिनो रथान् ।
 १०] आ-प्लुत्य वि-चकर्षुस् ते दशनैः क्रोध-मूर्च्छिताः ॥९॥ [८
 लक्ष्मणस्त्वं अथ रामश् च शरैर् अग्नि-शिखोपमैः ।
 ११पू] आ-दिश्याऽऽदिश्य रक्षांसि प्र-वराणि नि-जघ्नतुः ॥१०॥ [९
 तुरङ्ग-खुर-विध्वस्तं रथ-नेमि-समुद्धतम् ।
 १२] कण्ठान् अरौत्सीद् योधानां चक्षूषि च मही-रजः ॥११॥ [१०
 वर्तमाने तथा घोरे सं-ग्रामे लोम-हर्षणे ।
 १३] लोहितौघा महाऽऽवर्तानद्यो घोरा वि-सुस्रुवुः ॥१२॥ [११
 नादो भेरी-मृदङ्गानां पणवानां च निः-स्वनः ।
 १४] शङ्ख-वेणु-रवोन्मिश्रो रक्षसां काम-रूपिणाम् ॥१३॥ [१२
 हयानां स्वनमानानां राक्षसानां च निः-स्वनम्(?)^{११} ^{१२}
 १५] शस्त्राणां वानराणां च सं-बभूव सु-दारुणः ॥१४॥ [१३
 शस्त्र-पुष्पोपहारा सा तत्राऽऽसीद् युद्ध-मेदिनी ।
 १६] दुर-दर्शा दुर्वि-गाहा च शोणित-श्रा(स्त्रा)व-कर्दमा ॥१५॥ [१५
 सा बभूव निशा घोरा हरि-राक्षस-हारिणी ।
 १८] काल-रात्रीऽव भूतानां सर्वेषां दुर-अतिक्रमा ॥१६॥ [१६

१. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र म-नास्ति ॥ २ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र
 फ म-नास्ति । अत परमविक पाठ — रा_२-उत्पतंतश्च हरयो निपतंतश्च
 राक्षसाः । ३ फ म-विचकर्षिरे ॥ ४ रा_१ ल_२ व अ प्र म-पदा० । रा_२ फ-
 पताकान् । ५ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र म-हयान् ॥ ६ रा_२-०णश्च तथा रामः ॥
 ७ रा_२-०समुत्थित । फ-०समुद्रत । ८ रा_२-महद्रज ॥ ९. प्र-नाना । रा_२ फ-
 ततो । १०. प्र-०रवैर्मिश्रो । ११. म-नास्ति ॥ १२. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-
 अत आरभ्य २६-शब्दोक्तपूर्वार्धं यावत्पाठो नास्ति ॥

- ततस् ते राक्षसाः सर्वे तस्मिन् तमसि दारुणे ।
 १९] राममृषाऽभ्य-अधावन्त सृजन्तः सायकान् बहून् ॥१७॥ [१७
 तेषाम् आपततां शब्दः क्रुद्धानां अभि-गर्जताम् ।
 २०] उद्-वृत्त इव सर्वेषां सागराणां महा-स्वनः ॥१८॥ [१८
 तेषां रामः शरैः षड्भिः षड् विभेदैः निशा-चरान् ।
 २१] निमिषाऽन्तर-मात्रेण शितैर् अग्नि-शिखोपमैः ॥१९॥ [१९
 यम(१३)-शैलं च दुर्-धर्षं महापार्श्व-महोदरौ ।
 २२] वज्र-दण्डं(१४)महा-कायं तौ चोभौ शुक्र-सारणौ ॥२०॥ [२०
 २३] ते तु रामेण तैर् बाणैः सर्व-गात्रेषु ताडिताः ।
 N] युद्धाद् अप-सृतास् त्रासाद् अव-शेषेण चाऽऽयुषः ॥२१॥ [२१
 ततः काञ्चन-चित्राऽङ्गैः संपतद्भिः सहस्र-शः । [N
 २४] दिशश् चकार वि-मला वि-दिशश् च महा-बलः ॥२२॥ [२२
 ये त्वं अन्ये राक्षसा वीरा रामस्याऽभि-मुखे स्थिताः ।
 २५] ते वि-नष्टाः समा-साद्य पतङ्गा इव पावकम् ॥२३॥ [२३
 ततः काञ्चन-चित्राऽङ्गैः शरैर् अग्नि-शिखोपमैः । [२२
 २६] तत्तमो रात्रि-जं रामः कि-चिद् उत्-सारयन् तदा ॥२४॥ [N
 तम् अन्ध-कारम् उत्-साद्य बाणैर् बाण-चरां गतिम् ।
 २७] चक्षुर-विषयम् आ-साद्य शरौघैः सम्-अवर्तयत् ॥२५॥ [N
 आ-संपतद्भिर् वि-शिखै रुक्म-पुङ्खैः सहस्र-शः ।
 N] बभूव रजनी चित्रा ख-द्योतैर् इव शारदी ॥२६॥ [२४
 राक्षसानां महा-नादैर् वानराणां च गर्जितैः ।
 २९] सा बभूव निशा घोरा भूयो घोर-तरा तदा ॥२७॥ [२५

१ रा२ म-शुद्राणाम् । २ रा२-उद्वेलम् ॥ ३ म-षड्भिरेव ॥ ४
 रा२-रामशत्रू च दुर्धर्षौ । फ-रामशत्रू दुर्धर्षौ । ५ रा२ फ-०दष्टो महाकायः ॥
 ६ म-ते । ७ फ-वायुष ॥ ८ म-महारथै ॥ ९ म-युद्धे । १० म-०मुख ॥
 ११ म-नास्ति ॥ १२ रा२-बाणवश गत ॥ १३ म-नास्ति ॥

- भेरी-शब्देन महता प्र-वृद्धेन समन्त-तः ।
 ३०] त्रिकूट(१टः)कन्दर-मुखैः प्रव्याऽहरद् इव स्थिताः(१तः)२८[२६
 गो-लाङ्गूला महा-कायास् तमसस् तुल्य-वर्चसः ।
 ३१] सम्परि-ष्वज्य बाहुभ्याम् अखादन्त निशा-चरान् ॥२९॥[२७
 ततः क्रोध-समाविष्टः शर-वर्षेण रावणिः ।
 ३२] अङ्ग-दस्य चमूं घोरां नाशयामास सर्व-तः ॥३०॥[N
 ततः क्रोध-परीऽताऽऽत्मा युव-राजोऽङ्ग-दो बली ।
 ३३] शिलाम् उत-पाटयामास बाहुभ्यां प्र-णदन् मुहुः ॥३१॥[N
 तां समुत्-क्षिप्य तेजस्वी छाद्यमानः शरोर्मिभिः ।
 ३४] रथं बभञ्ज वेगेन शिलया कपि-कुञ्जरः ॥३२॥[N
 इत्येषे रामायणे युद्ध-काण्डे रात्रि-युद्धे नामैकोनविंश सर्ग ॥१९॥

[वं-N]= [विंशः सर्गः] =[दा-४४]
 वर्तमाने तथा रौद्रे सं-ग्रामेऽति-भयङ्करे । [२९पू
 अङ्ग-दो वि-रथं वीरो रावणि समुपाऽद्रवत् ॥१॥[N
 इन्द्र-जित् तु रथं त्यक्त्वा हताऽश्वो हत-सारथिः ।
 अङ्ग-देन सहाऽऽयस्तस् तत्रैवाऽन्तरं अधीयत ॥२॥[२९उ
 स यज्ञ-वेद्यां विधि-वत् पावकं जुहुवेऽस्त्र-वित् ।
 जुह्वतस् तस्य तत्राऽग्नि रक्तं-पीताऽम्बर-स्रजः ॥३॥[N
 आ-जुहुस् तत्र सं-भ्रान्ता राक्षसा यत्र रावणिः ।

१ म-नास्ति । २ म-चित्रकूटकन्दरप्रख्यैर्महाकायैर्महास्वनै ॥ ३
 रा१ ल१ ल२ ब अ प्र म-अत आरम्य सर्गसमाप्ति यावत्पाठो नास्ति ॥ ४
 फ-नास्ति । ५. प्र रा२ म-उकाकाडे । ब-नास्ति ॥ ६ ल१-युद्धे । अ-घोरे ।
 ७ म-०दोथ महावीरो ॥ ८. रा१-हताश्वरथसा० । ९ म-अगद च
 समाहूय ॥ १०. म-रक्तोष्णीषावरश्चकु ॥ ११. रा१ ल१ अ प्र फ-आजुहुस् ।
 रा२-आजहस् ॥

शस्त्राणि शत-पत्राणि सम-इधोऽथ वि-भीतकान् ॥४॥ [N
 लोहितानि च वामांसि स्त्रुचं क्राष्णाऽऽयसं तथा ।
 सर्व-तोऽग्निं समा-रतीर्य शत-पत्रैः स-तोमरैः ॥५॥ [N
 छागस्याऽपि च कृष्णस्य कण्ठाज् जग्राह जीवितः ।
 शोणितं तच्च च विधि-यत् स जुहाव रणोत्सुकः ॥६॥ [N
 सकृद् एव सम-इद्धस्य वि-धूमस्य महाऽर्चिषः ।
 बभूवुः क्षु-निमित्तानि वि-जयस्य प्र-दक्षिणम् ॥७॥ [N
 प्रदक्षिणाऽऽवर्त्त-शिखस् तप्त-हाटक-सन्निभः ।
 हविस् तत्प्रति-जग्राह पावकः स्वयम् उत्थि(द्-स्थितः)तः ॥८॥ [N
 ततोऽग्नि-मध्याद् उत्-तस्थौ काञ्चन-स्यन्दनोत्तमः ।
 चतुर्भिः काञ्चनाऽऽणीडैर् अश्वैर् युक्तः प्र-भद्रकैः ।^६
 अन्तर्-धानं गतः श्री-मान् दीप्त-पावक-सन्निभः ॥९॥ [N
 आ-रुरोह रथ-श्रेष्ठम् अन्तर्धान-चरं शुभम् ।
 अ-वध्यैर्वाजिभिर् युक्तं शस्त्रैश्च वि-विधैर्युतम् ॥१०॥ [N
 समारोपित-नेपथ्यं रथं शक्ति-समन्वितम् ।
 जाज्वल्यमानं वपुषा तपनीय-विभूषितम् ॥११॥ [N
 भल्लैश्च चन्द्रार्ध-चन्द्रैश्च च तूर्णं वै समुप-स्थितः ।
 जाम्बूनद-मयो नागस् तरुणाऽऽदित्य-सन्निभः ॥१२॥ [N
 वभूवेन्द्र-जितः केतुर् वैदूर्य-समलङ्कृतः ।
 हुत्वाऽग्नि-राक्षसैर् मन्त्रैस् ततो वचनम् अब्रवीत् ॥१३॥ [N
 अद्य हत्वा वधाऽहौं तौ मिथ्या-प्रव्रजितौ वने ।

१ रा२ फ म-स्रुच ॥ २ रा२ फ म-जीवितम् ॥ ३ रा१ ल१ ल२ व
 अ-सधूमस्य । ४ रा२ म-स्म नि० ॥ ५ रा१ ल१ ल२ व अ-तत्र हा० । ६
 फ-नास्ति । ७ फ म-नाग्नि । अत परमविक पाठ — रा१ ल१ ल२ व अ प्र
 रा२-हुत्वाग्निं तर्पयित्वा च दैत्यदानवराक्षसान् । वाचयित्वा ततः स्वस्ति
 प्रयुक्ताशीर्द्विजतिभिः ॥ ८ रा२-युक्तैः ॥ ९ रा२-रथ्य ॥ १० म-० द्वैवकैश्च ।
 ११ रा२ फ-नूपैर् समुपस्थित । म-मवत समलङ्कृत । १२ प्र रा२ फ म-रणे ।

जयं पित्रे प्र-दास्यामि रावणाय मनः-प्रियम् ॥१४॥ [N
 अद्य निर्-वानराम उर्वी हत-राघव-लक्ष्मणाम् ।
 करिष्यामि ह्य-सुग्रीवाम् इत्य् उक्त्वाऽन्तर-अधीयत १५ ॥ [N
 स ददर्श महा-वीर्यौ ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ।
 क्षिपन्तौ शर-जालानि कपि-मध्ये व्यव-स्थितौ ॥१६॥ [N
 स तु वैहायसं प्राऽऽप्य रथ-स्थौ (?स्थो) राम-लक्ष्मणौ ।
 अ-चक्षुर्विषये तिष्ठन् विव्याध नि-शितैः शरैः ॥१७॥ [N
 तौ तस्य रथ-वेगेन परीऽतौ आतराव् उभौ ।
 गृहीत्वा धनुषी व्योम्नि घोरान् मुमुचतुः शरान् ॥१८॥ [N
 प्र-च्छादयन्तौ गगनं शर-जालैर् महा-बलौ ।
 तं महाऽसुर-सङ्काशं न तौ पस्पृशतुः शरैः ॥१९॥ [N
 स वि-धार्याऽन्ध-काराणि माया-बल-समन्वितः ।
 दिशश् चाऽन्तर-दंघ्रे वीरो नीहार-तमसाऽऽवृतः ॥२०॥ [N
 नैव ज्या-तल-निर्घोषो न च नेमि-रथ-स्वनः ।
 शुश्रुवे चरतम् तस्य न च रूपं स्म दृश्यते ॥२१॥ [N
 घनाऽन्धकार-तिमिरे शिला-वर्षम् इवाऽद्भुतम् ।
 शर-वर्षं महा-बाहुश् चर्चा(?)का)ल(?)र) शर-संहतः ॥२२॥ [N
 राधवौ सूर्य-सङ्काशैर् घोरैर् दत्त-शरैः शरैः ।
 विभेद सम्-अरे क्रुद्धः सर्व-गात्रेषु रावणिः ॥२३॥ [N
 तौ हन्यमानौ नाराचैर् धाराभिर् इव पर्वतौ ।
 हेम-पुङ्खान् नर-व्याघ्रौ घोरान् मुमुचतुः शरान् ॥२४॥ [N

१ म-नास्ति । २ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०वीरौ रथस्थौ ॥ ३ म-
 महासुरसकाशौ ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-विधूया० । ५ म-०दवन् । ६
 रा२ फ म-०रतिमिरावृता । ७ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-नापि । ८ प्र
 म-नेमिखरस्वन ॥ ९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०तिमिर । १०. रा२ म-
 नाराचशर० । प्र म-०ल शरसहतः ॥ ११ रा१ ल२ व अ प्र-राघव । १२. म-
 बहुतरैर्भृश । १३. प्र-चक्रमतु ॥

अन्तरिक्षे त्वं अन्-आसाद्य ते रिपुं कङ्क-वाससः ।
 नि-पेतुर् उर्व्यावि-शिखाः शतशोऽथ सहस्र-शः ॥२५॥ [N
 पौन-गैम् तु शरोदभूतै रावणिः प्र-हसन् रणे ।
 अति-मात्रं शरौघेण तौडयामास राघवौ ॥२६॥ [N
 तान् वि-धम्य ततो भलैर् अनीकैर् वि-चर्षतुः ।
 राघवौ परमाऽऽयस्तौ ज्वलद्भिर् ज्वलनोपमौ ॥२७॥ [N
 यतो यतो ददृशतुः शरान् आ-पततः शितान् ।
 ततस् ततो बाण-वर्ष राघवौ वि-ससर्जतुः ॥२८॥ [N
 इन्द्र-जित् तु दिशः सर्वा रथेन वि-चरन् बली ।
 विव्याध तौ दाशरथी लघु-हस्तः शितैः शरैः ॥२९॥ [N
 तौ तु विद्वौ महाऽऽत्मानौ रुक्म-पुङ्खैर् अ-जिह्वगैः ।
 बभूवतुर् दाशरथी बन्धु-जीवैर् इवाऽऽवृत्तौ ॥३०॥ [४०
 नाऽस्य वेद गति कश्-चित् न रूपं न धनुः-स्वनम् ।
 न चाऽस्य लक्षणं कश्-चित् सम-अर्थश् चाऽऽप्तुम् आ-हवे ॥३१॥ [N
 तेन विद्धाश् च हरयो नि-हताश् च गताऽसवः ।
 राघवाऽर्थे पराऽऽक्रान्ता धरण्याम् उप-शेरते ॥३२॥ [N
 लक्ष्मणस्य तु सु-संकुद्धः क्रोधाद् भ्रातरम् अब्रवीत् ।
 ब्राह्मणं अस्त्रं प्र-योक्ष्यामि वधाऽर्थं सर्व-रक्षसाम् ॥३३॥ [N
 तम् उवाच ततो रामो लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ।
 एकस्य रक्षसो हेतोः पृथिवीं हन्तुम् इच्छसि ॥३४॥ [N

१. म-तमासाद्य । २ रा२ फ म-शरा शतस० ॥ ३ म-शरैस्तु
 पन्नगीभूतै । ४ रा२ फ म-पीड० । ५ प्र-रावणि ॥ ६. म-निश्चित्य । ७
 रा२ फ म-अनेकैर्निचकर्तु । ८ म-त्वरया युक्तौ । ९ फ-नास्ति ॥ १० प्र-
 शरान् ॥ ११ रा२-लघुहस्तौ ॥ १२. रा२ फ म-बधुजीवस्रजोपमौ ॥ १३
 प्र-नास्ति ॥ १४ रा२ फ-किचित्सूर्यस्येवाभ्रमण्डले । म-किचित्सूर्यस्येवाभ्रमण्डले ॥
 १५. म-नास्ति ॥ १६. प्र-०णस्त्वथ स० । म-नास्ति । १७. अ-ब्रह्मणोस्त्र ॥

अ-युध्यमानान् प्र-च्छन्नान् प्राञ्जलीञ्छरणाऽऽगतान् ।
 पलायमानान् सुप्तांश्च न त्वं हन्तुम् इहाऽर्हसि ॥३५॥ [N
 अस्यैव तु वधे बुद्धिं करिष्यामो नरर्षभ ।
 आ-देक्ष्यामि महा-वेगान् काम-गान् हरि-यूथपान् ॥३६॥ [N
 तं एनं मायया छिन्नं क्षुद्रम् अन्तर-हितं भृशम् ।
 राक्षसं नि-हनिष्यन्ति प्रेक्ष्य वानर-यूथपाः ॥३७॥ [N
 स एवम् उक्त्वा वचनं महा-यशा
 वधाय रौद्रस्य नृशंस-कारिणः ।
 रघु-प्रवीरः प्लवगर्षभैर् वृतस्
 तदा महाऽऽत्मा त्वरितं निर्-ऐक्षत ॥३८॥ [N
 इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे इन्द्रजिद्-युद्ध नाम विश सर्ग ॥२०॥

[वं - २०] = [एकविंशः सर्गः] = [दा - ४५]

स तस्य गतिम् अन्व-इच्छन् राज-पुत्रः प्रताप-वान् ।
 १] रामो दिदेश बल-वान् दश वानर-यूथपान् ॥१॥ [१
 जाम्ब-वन्तं सु-षेणं च नीलं च प्लवगर्षभम् ।
 २] अङ्ग-दं वालि-पुत्रं च मैन्दं च शरभं तथा ॥२॥ [२
 द्वि-विदं च हनू-मन्तं गजं च मु-महाबलम् ।
 ३] ऋषभं चर्षभ-स्कन्धम् आ-दिदेश रिपुं प्रति ॥३॥ [३

१ रा२ फ म-यत्न । २ म-करिष्यसि । ३ म-आदेक्ष्यामो ॥ ४. रा२-
 एन मायाप्रतिछिन्न । ५ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-क्रुद्र । ६ रा१ ल१
 ल२ अ फ-निष्यतिष्यन्ति ॥ ७ म-महात्मा ॥ ८ फ म-नास्ति । ९ ब प्र
 रा२-लकाकाडे । रा२ फ म- युद्धपर्वणि ॥ १०. रा१ ल१ ब-नास्ति ॥ ११.म-
 द्वौ सुषेणस्य दायादौ ॥ १२ रा२-तु महा० ॥

ते^१ तु प्र-हृष्टा हरयो भीमान् उद्-यम्य पाद-पान् ।

४] आ-काशं विविशुः सर्वे मार्गमाणा यतो भयम् ॥४॥ [४

तेषां वेग-वतां वेगम् इषुभिर् वेगवत्-तरैः ।

५] अस्त्रै-वित् परमाऽस्त्रेण यूथ-पांसु तान् अवारयत् ॥५॥ [५

ते भीम-वेगा हरयो नाराचैर् बहुभिः क्षताः ।

६] अन्य-कारे न ददृशुर् मेघैः सूर्यम् इवाऽऽवृतम् ॥६॥ [६

तेन वानर-शार्दूला राक्षसेन वि-पश्चिता ।

७] निर्-धूताः शर-वेगेन न्य-अपतन्त मही-तले ॥७॥ [N

तैस् तौ^२ राघवौ वीरौ सर्व-मर्माऽतिगैः शरैः^३ ।

८] भृशम् आ-वेधयाञ्चक्रे रावणिः समिति-जयः ॥८॥ [७

निरन्तर-शरीरौ ताव् उभौ च भ्रातरौ कृतौ ।

९] क्रुद्धेनेन्द्र-जिता वीरौ पन्न-गैः शरतां गतैः ॥९॥ [८

तयोः क्षतज-मार्गेभ्यो सुस्राव रुधिरं बहु ।

१०] ताव् उभौ सम्प्र-काशेते पुष्पिताव् इव कि-शुकौ ॥१०॥ [९

ततः पर्यन्त-रक्ताऽक्षौ नीलाऽञ्जन-चयोपमः ।

११] रावणी राघवौ वाक्यम् अन्तर्धान-गतोऽब्रवीत् ॥११॥ [१०

युध्यमानम् अ-लक्ष्यं मां शक्रोऽपि त्रि-दशेश्वरः ।

१२] द्रष्टुम् आ-सादितुं वा^४ऽपि न शक्तः कि पुनर् युवाम् ॥१२॥ [११

एवम् उक्त्वा तु धर्म-ज्ञौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।

१३] निर्-विभेद शितैर् बाणैः शक्राऽशनि-सम-प्रभैः^५ ॥१३॥ [१३

१. प्र-ततो ॥ २. रा_१ अ-बलवत्तरै । ३. ब-शस्त्रवित् । ४. रा_२ फ म-यूथपाना ॥ ५. प्र-तते । रा_२ फ म-ते तु ॥ ६. म-तत स । ७. म-नास्ति ॥ ८. रा_१ ल_१ ल_२ ब-०ता गतौ । प्र-सर्वमर्मातिगै शरै ॥ ९. रा_२ म-प्रचकाशेते ॥ १०. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-रक्ताक्षौ । ११. म-भ्रातरौ ॥ १२. ल_२-त्रिदिवेश्वर । १३. फ-वापि ॥ १४. रा_२-चक्रस्पशसम० । १५. म-नास्ति ॥

- १४उ] एतौ रोष-परीऽताऽऽत्मा नयामि यम-सादनम् । [१२उ
 भिन्नाऽञ्जन-चय-प्रख्यौ वि-स्फार्य वि-पुलं धनुः ।
 १५] भूय एव शरान् घोरान् वि-ससर्ज तयोर् मृधे ॥१४॥ [१४
 ततो मर्मसु मर्म-ज्ञो मज्जयन् नि-शितान् शरान् ।
 १६] राम-लक्ष्मणयोर् वीरो ननाद च मुहुर मुहुः ॥१५॥ [१५
 स रामं लक्ष्मणं चैव घोरैर् दत्त-चरैः शरैः । [स०४४
 N] विभेद सम्-अरे क्रुद्धः सर्व-गात्रेषु राक्षसः ॥१६॥ [३८
 अ-दृश्यः सर्व-भूतानां कूट-योधी निशा-चरः ।
 N] बबन्ध शर-बन्धेन ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ॥१७॥ [३९
 बद्धौ तु शर-बन्धेन निष्प्रेयत्र-भुजौ कृतौ । [स०४५
 १८] निमेषाऽन्तर-मात्रेण न शक्तौ तं निर्-ईक्षितुम् ॥१८॥ [१६
 तौ तु निर्भिन्न-सर्वाऽङ्गौ शरतल्पाऽऽहितौ रणे ।
 १९] ध्वजाव् इव महेन्द्रस्य रज्जु-युक्तौ प्र-कम्पितौ ॥१९॥ [१७
 तौ सम्प्र-चलितौ वीराव् अर्दितौ मर्म-भेदिभिः ।
 २०] नि-पेततुर् महेष्वासौ जगत्यां जगती-पती ॥२०॥ [१८
 तौ वीर-शयने तत्र शयानौ रुधिरोक्षितौ ।
 २१] शर-वेष्टित-सर्वाऽङ्गाव् आतौ परम-पीडितौ ॥२१॥ [१९
 नह्य अ-विद्धं तयोर् गात्रे बभूवाऽन्तरम् अण्व् अपि ।
 २२] अ-निर्विद्धं च नाऽध्वस्तम् अपि सूक्ष्मम् अ-जिह्वगैः २२ [२०
 तौ तु वीरौ शरैर् बद्धौ रक्षसा काम-रूपिणा ।^{१६}

१. म-नास्ति ॥ २ अ-०प्रख्यौ । ३. रा_१-राघव ॥ ४. रा_२ फ
 म-सर्वयोधाना ॥ ५. प्र-निष्प्रयत्नौ भुजौ । अ रा_२ म-नि प्रकम्पभुजौ ।
 ६. फ-नास्ति । ७. प्र-शक्तस् । रा_२ फ-शेकुस् । ८ म-चैव वीक्षितुम् ॥ ९.
 अ-नास्ति । १० ब-विच्छिन्न० । ११ अ म-नास्ति ॥ १२. म-नास्ति । १३.
 प्र-०व क्षतम् । १४ रा_२-नानिर्भिन्न । ब-अनिरुद्ध । १५. रा_१ अ प्र-शतैर् ।
 १६. अत परमविक्र पाठ — फ-शरावितशरीरौ तौ क्षितौ निपतितानुभौ ।
 प्रकाशेतां महाबाहू द्रावितं सलिलं यथा ॥

२४] रक्तं सुस्रुवतुर् गात्राज् जलं प्रस्रवणाद् इव ॥२३॥ [२१
पातितः प्रथमं रामः शरै-तल्प-निपीडितः ।

२५] क्रोधाद्इन्द्र-जिता येन पुरा शक्रोऽपि निर्-जितः ॥२४॥ [२२
पुनश् च लक्ष्मणो वीरो निश्-चेष्टो धरणी गतः ।

[N] पश्चात्सराक्षसेन्द्रो(?)न्द्रे)वै(?)ण) बबन्धेशर-पञ्जरे ॥२५॥ [N

२६] नालीकैर् अर्ध-नालीकैर् भलैर् मुक्तैः सहस्र-शः ।

[N] नाराचैर् वत्स-दन्तैश् च सितं-दंष्ट्रैः शरैः शितैः ॥२६॥ [२३

२७] स वीर-शयने शिष्ये दिव्यम् आ-दाय कार्मुकम् ।

छिन्न-मुष्टि-परीणाहं त्रिणेतं रुक्म-वर्जिनम् ॥२७॥ [२४

बाणपाताऽन्तरे रामः पतितं पुरुषर्षभम् ।

२८] शयानं लक्ष्मणं दृष्ट्वा निर्-आशो जीवितेऽर्भवत् ॥२८॥ [२५

बद्धौ तु वीरौ वि-वृतौ शयानौ

तौ वानराः सम्परि-वार्य सर्वे ।

सम्-आसते वायु-सुत-प्रधाना

[N] वि-षादम् आर्ताः परमं च जग्मुः ॥२९॥ [२८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-कौण्डे शर-बन्धो नामैकविंश सर्ग ॥२९॥

१. फ-प्रस्रवणाद् ॥ २. रा२-पतित । ३. रा१ ल१ ल२ अ प्र-
शरतुल्यनिपी० । ब-शरतल्प नि० । रा२-शरतल्पेन पी० । ४ म-शक्रो विनिर्जित ॥
५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-धरणीतले । ६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-पुर
पश्चाद्राक्षसेन्द्रो । ७ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-ववर्ष । ८. रा१ ल१ ल२ ब अ
प्र फ-पञ्जर । ९ म-नास्ति ॥ १० म-वेतसपत्रकै । ११. प्र रा२ फ म-सिंह-
दंष्ट्रै ॥ १२ प्र-सुवीर० । १३. अ-श्रेष्ठो । म-दिव्ये । १४. रा१ ल१ ल२ ब अ
रा२ फ-छत्रमु० । १५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वृत्ययन् । म-त्रिनेत्र । १६.
रा१-ऊरुवा० । १७ प्र-पुरुषर्षभ । १८ म-जीविते तदा ॥ १९. प्र-
विबद्धौ तौ वीरनरौ । म-बद्धौ च वी० । २०. रा२-ते । २१. प्र-अन्त ॥ २२
फ म-नास्ति । २३. प्र-लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि ॥

[वं-२१]= [द्वाविंशः सर्गः] =[दा-४६]

ततो द्यां पृथिवीं चैव वीऽऽक्षमाणा वनौकसः ।

१] ददृशुः स-हितौ बद्धौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥१॥ [१

धर्षित्वोप-रते मेघे कृत-कर्मणि राक्षसे ।

२] आ-पपाताऽथ तं देशं सु-ग्रीवः स-विभीषणः ॥२॥ [२

अङ्ग-दो द्वि-विदो मैन्दः सु-षेणः कु-मुदो नलः ।

३] तूर्णं हनु-मता सार्धम् अ(१आ)गमन् यत्र राघवौ ॥३॥ [३

निश्-चेष्टौ मन्द-निःश्वासौ शोणितौघ-परिप्लुतौ ।

४] शर-जालौऽऽवृत्तौ स्तब्धौ शयानौ शरतल्प-गौ ॥४॥ [४

निः-श्वसन्तौ यथा नागौ निश्-चेष्टौ मन्द-विक्रमौ ।

५] रुधिर-स्त्राव-दिग्धाऽङ्गौ तापनीयाव् इव ध्वजौ ॥५॥ [५

तौ वीर-शयने वीरौ शयानौ मन्द-चेतसौ ।

६] यूथ-पैसू तैः परि-वृत्तौ बाष्प-व्याकुल-लोचनैः ॥६॥ [६

राघवौ पतितौ दृष्ट्वा बाण-जाल-समर्दितौ ।

७] बभूवुर व्यथिताः सर्वे वानराः स-विभीषणाः ॥७॥ [७

अन्तरिक्षं निर-ऐक्षन्त दिशः सर्वाश् च वानराः ।

८] न तु तं मायया छन्नम् अपश्यन् रावणि रणे ॥८॥ [८

तं तु माया-प्रतिच्छन्नं माययैव वि-भीषणः ।

९] वीऽऽक्षमाणो ददर्शाऽथ भ्रातुः पुत्रम् अव-स्थितम् ॥९॥ [९

तम् अप्रतिम-कर्माणं अ-प्रतिद्वन्द्वम् आ-ह्वे ।

१०] ददर्शाऽन्तर-हितं वीरं नि-नदन्तं वि-भीषणः ॥१०॥ [१०

इन्द्र-जित् त्व् आत्मनः कर्म तौ शयानौ निर-ईक्ष्य च ।

११] उवाच परम-प्रीतो हर्षयन् सर्व-नैर्ऋतान् ॥११॥ [१२

१. रा१ ल१ ल२ प्र फ रा२ म-वीक्ष्यमाणा ॥२. म-० नि स्वनौ । ३. म-
नास्ति । ४. रा१-० जालवृत्तौ । प्र रा२ फ-० जालाचितौ ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व
अ प्र-नास्ति ॥ ६. फ-निरीक्षते ॥ ७. प्र-मायापरिच्छिन्न । ८. रा१ ल१ ल२
व अ प्र म-नास्ति ॥

- दूषणस्य नि-हन्तारौ खरस्य च तथैव च ।
 १२] शान्तिर्मांसाय बाणैर्भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥१२॥ [१३
 नैतौ मोक्षयितुं शक्याव् एतस्माद् इषु-बन्धनात् ।
 १३] संमस्तैश्च समा-गम्य सर्षिसद्वैः सुराऽसुरैः ॥१३॥ [१४
 यत्कृते चिन्तयानस्य शोकाऽऽर्तस्य पितुर् मम ।
 १४] अ-स्मृष्टे शयने गात्रैर् दीर्घ-यामाऽस्ति यामिनी ॥१४॥ [१५
 कृत्स्नेयं नगरी लङ्का नदी वर्षास्व इवाऽऽकुला ।
 १५] सोऽयं शूल-करोऽन्-अर्थः सर्वेषां नो हतो मया ॥१५॥ [१६
 स-लक्ष्मणस्य रामस्य सर्वेषां च वनौकसाम् ।
 १६] वि-क्रमा निष्-फलाः सर्वे यथा शरदि तोय-दाः ॥१६॥ [१७
 एवम् उक्त्वा तु तान् सर्वान् राक्षसान् परिपार्श्व-तः ।
 १७] यूथ-पान् अर्थं सर्वास् तांस्तडाडयामास राक्षसः ॥१७॥ [१८
 तांस्तडाडयित्वा बाणौघैस् त्रासयित्वा च वानरान् ।
 १८] प्र-जहास ततो मन्दं मन्दं वचनम् अब्रवीत् ॥१८॥ [१९
 शर-बन्धेन घोरेण मया बद्धौ चमू-मुखे ।
 २०] स-हितौ भ्रातराव् एतौ नि-शामयत राक्षसाः ॥१९॥ [२०
 एवम् उक्त्वा तु ते सर्वे राक्षसाः परिपार्श्व-तः ।
 २१] परं वि-स्मयम् आ-पन्नैः कर्मणा तेन तोषितैः ॥२०॥ [२१
 वि-नेदुश्च महा-नादान् सर्वे ते जलदोषमाः ।
 २२] हतो राम इति ज्ञात्वा रावणि चाऽभ्य-अपूजयन् ॥२१॥ [२२]

१ रा२ फ म-च हन्तार । २. अ-पातितौ । रा२ फ-सूदितौ । म-
 स्पन्दितौ ॥ ३ रा१ ल१ ल२ व-न तौ । ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
 एतौ तौ दृढबन्धनै । ५ रा२ फ म-सर्वैरपि ॥ ६ रा२ फ म-अस्पृष्टः ।
 ७. प्र रा२-दीर्घमायाति । म-त्रियामा याति ॥ ८ रा२ म-मूलहरोः । फ-
 शूलहरोः । ९. रा२ फ म-निहतौ ॥ १०. प्र-न्तथा । रा२ म-अपि ॥ ११.
 रा२ फ म-महाहास ततो ॥ १२ रा१ ल१ ल२ व-उक्त्वा । १३. म-आजगमु ।
 १४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-दीपिता ॥ १५. रा२-चाप्यपू० ॥

- निष्-प्रकम्पौ कृतौ दृष्ट्वा ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ।
 २३] वसु-धायां निर्-उच्छ्वासौ हताव् इत्य् अन्व-अमन्यत २२ [२८
 ततः शीघ्रं पुरी लङ्कां रावणिः समिति-जयः ।
 २४] प्र-विवेश महेष्वासो हर्षयन् सर्व-नैर्ऋतान् ॥२३॥ [२९
 राम-लक्ष्मणयोर् दृष्ट्वा शरीरम् इषुभिश् चितम् ।
 २५] वानरेन्द्रस्य सं-जातं सु-ग्रीवस्यै महद् भयम् ॥२४॥ [३०
 २६] तम् उवाच भैय-त्रस्तं वानरेन्द्रं वि-भीषणः ।
 सबाष्प-वदनं दीनं क्रोधै-व्याकुल-लोचनम् ॥२५॥ [३१
 २७] अलं त्रासेन सु-ग्रीव बाष्प-वेगो नि-गृह्यताम् ।
 एवं-प्रायाणि युद्धानि वि-जयो नास्ति नैष्ठिकः ॥२६॥ [३२
 २८] वि-र्जयो भार्ग्य-तोऽस्माकं यदि वीर भविष्यति ।
 अद्यैव तौ वि-मोक्ष्येते भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥२७॥ [३३
 २९] पर्यव-स्थापयाऽऽत्मानं सर्वान् अप्य् अत्र वानरान् ।
 सत्य-धर्माऽनुरक्तानां नास्ति मृत्यु-कृतं भयम् ॥२८॥ [३४
 ३०] मोह-सन्ताप-संयुक्तं रामं प्रति महा-कपे ।
 वि-मुच्यताम् अयं त्रासः शूराणाम् एष निश्-चर्यः ॥२९॥ [N
 ३१] एवम् उक्त्वा ततस् तस्य जल-क्लिन्नेन पाणिना ।
 सु-ग्रीवस्य शुभे नेत्रे प्र-ममार्ज वि-भीषणः ॥३०॥ [३५
 ३२] प्र-मृज्य वदनं तस्य कपि-राज्ञो महा-द्युतिः ।
 अब्रवीत् काल-सम्प्राऽऽप्तम् अ-सम्भ्रान्तो वि-भीषणः ॥३१॥ [३७

१ रा१ ल२ व अ प्र-अनुमन्यत । रा२-अन्यमन्यत ॥ २ प्र रा२-म
 मर्तिजय । ३. ल१ व-सर्वराक्षसान् ॥ ४. प्र-० वस्यागमद् ॥ ५ रा२ फ म-परित्रस्त ।
 ६. व-बाष्पव्याकुल० ॥ ७ रा२-न गृह्यता ॥ ८ रा२-ममैषा भार्गयतास्मा० ।
 फ-शसेम भा० । ९ अ-अद्यैवैतौ । प्र-मोहमेतौ । रा२-मोहघातौ । फ-
 मोहान्मे तौ । १० फ-विमुच्येते । ११ म-नास्ति ॥ १२. रा२ फ-सनाथ
 मा च ॥ १३ अ-विबुध्यता । १४. फ म-निर्णय ॥ १५ रा२-नास्ति ॥

- ३३] अ-कालः कपि-राजेन्द्र वैक्लव्यम् अभि-वर्तितुम् ।
 अति-मोहो ह्य अ-कालेषु व्य-असनायोप-पद्यते ॥३२॥ [३८
- ३४] तस्माद् उत्-सृज्य वैक्लव्यं सर्व-कार्य-विनाशनम् ।
 हितं राम-पुरोगानां सैन्यानाम् अनु-चिन्तय ॥३३॥ [३९
- ३५] अथवा रक्ष्यतां रामो यावत् संज्ञा-विपर्ययः ।
 लब्ध-संज्ञौ तु काकुत्स्थौ भयं नो व्यप-नेष्यतः ॥३४॥ [४०
- ३६] नैतत् कि-चिद् धि रामस्य न च रामो मुमूर्षति ।
 न चैनं त्यजते लक्ष्मीर् दुर्-लभा या गताऽऽयुषाम् ॥३५॥ [४१
- ३७] तस्माद् आ-श्वासयाऽऽत्मानं मां समा-ज्ञापयस्व च ।
 यावत् सर्वाण्य अनीकानि पुनः सं-स्थापयाम्य अहम् ॥३६॥ [४२
- ३८] एते ह्य उत्फुल्ल-नयनास् त्रासाद् आगत-साध्वसाः ।
 कर्णात् कर्ण(-)-प्रर्वयथिता हरयो हरि-पुङ्गव ॥३७॥ [४३
- ३९] मां तु दृष्ट्वा प्र-धावन्तम् अनीकेषु प्र-हर्षकम् ।
 त्यक्ष्यन्ति हरयस् त्रासं सर्पा जीर्णाम् इव त्वचम् ॥३८॥ [४४
- ४०] एवम् उक्त्वा तु सु-ग्रीवं स्निग्धं राम(१)मे-विभीषणः ।
 ४१पू] चतुर्भिः सचिवैः सार्धम् अनुसं-चरते बलम् ॥३९॥ [४५
- ४२उ] इन्द्र-जित तु महा-मायः सर्व-सैन्य-समन्वितः ।
 प्र-विवेश पुरीं लङ्कां जीमूतम् इव भास्-करः ॥४०॥ [४६
- ४३] तत्रै रावणम् आ-सीनम् अभि-वाद्य कृताऽञ्जलिः ।
 आ-चक्षे प्रियं पित्रे नि-हतौ राम-लक्ष्मणौ ॥४१॥ [४७
- ४४] उत्-पपात ततो हृष्टैः पुत्रं च परि-ष्वजे ।

१. रा१ ल२ व अ फ-अतिव० ॥ २ रा२ फ-न्ते । ३. म-नास्ति ॥
 ४ रा१ ल१ ल२ व-कर्णात् प्र० । रा२ फ-०र्णप्रकथिता । ५. ल१-नास्ति ॥
 ६. रा१ ल२-प्रकर्षकम् । व-प्रकर्षणम् ॥ ७ म-त्यजति ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ
 प्र रा२ फ-रामाद्विभीषण । ९ प्र-अनुचिन्तयते ॥ १०. व-महाकाय. ।
 रा२-०मायी ॥ ११. ल२-ततो । १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-प्रिय पुत्रो ॥
 १३. रा२-दृष्ट्वा ।

रावणो रक्षसां मध्ये श्रुत्वा शत्रू नि-पातितौ ॥४२॥

मूर्ध्नि चैनम् उपाऽजिघ्रत् परि-तुष्टेन चेतसा । [४८
४५] पृष्टुश्चैव ततस् तस्मै पित्रे सर्वं न्य-अवेदयत् ॥४३॥ [४९पू
स हर्ष-वेगाऽनुगताऽन्तरात्मा

श्रुत्वा गिरस् तस्य महा-रथस्य ।

जहौ ज्वरं दाशरथेः समुत्थं(द्-स्थं)

४६] प्र-हृष्ट्वांश्चाऽपिमुतं निर-ऐक्षत ॥४४॥ [५०

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे शर-बन्ध-निवेदन नाम द्वाविंश सर्ग ॥२२॥

[वं-२२] = [त्रयोविंशः सर्गः] = [दा-४७]

प्रति-प्रविष्टे लङ्कायां कृताऽर्थे रावणाऽऽत्मजे ।

१] ररक्षुः परि-वार्येतौ राववौ पुत्रगर्षभाः ॥१॥ [१

हनु-मान् अङ्ग-दो नीलः सु-षेणः कु-मुदो नलः ।

२] गजो गवाऽक्षः पनसः सानु-प्रस्थो महा-हरिः ।

३पू] जाम्ब-वान् ऋषभश्चैव रम्भः शत-बलिः पृथुः ॥२॥ [२

४उ] व्यूढाऽनीकांश्च र्यत्ताश्च दुमान् आदाय साऽऽत्मनः ।

वीऽऽक्षमाणा दिशः सर्वास् तिर्गु ऊर्ध्वं च सर्व-तः ।

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-उपाग्राय । २ रा२ फ म-प्रसन्नस्तु । ३.
रा२ फ म-तत्त्व ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-निरीक्ष्य ॥ ५ व रा२-नास्ति ।
प्र-लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि । ६ रा१-शरबन्धो नि० ॥ ७ रा१ ल२ व
प्र-व्यूढा नीकाश्च । ८ रा१ ल१ ल२ व-यन्ताश्च । ९ रा१ ल१ ल२
व अ प्र-चात्मन । १० रा१ ल१ अ प्र रा२ फ म-वीक्ष्यमाणा । ११. प्र रा२
फ म-सर्वश ॥

- ५] तृणेष्व् अपि वि-चेष्टसु राक्षसान् एव मेनिरे ॥३॥ [३
 रावणश् चाऽपि सं-दृष्टो वि-सृज्येन्द्र-जितं सुतम् । [४पू
 ६] प्रीत्या परमया युक्तः कृत-कर्माणम् उत्-तमम् ॥४॥ [N
 गते तस्मिन् मेहा-काये रावणस्य सुते तदा ।
 ७] स्व-गृहे चिन्तयामास रावणो लोक-रावणः ॥५॥ [N
 कृतम् इन्द्र-जिता कर्म दुष्-करं यत् सुरैर् अपि ।
 ८] सीता श्रुत्वा भृशं तच्च च दीना त्यक्ष्यति जीवितम् ॥६॥ [N
 अथवा स्त्री-स्वभावेन चापल्य-वश-मोहिता ।
 ९] यथा-कामं ममाऽद्याऽऽद्यु वि-वशा वशम् एष्यति ॥७॥ [N
 अत्रोपायो मेमाऽयं च यथा-वत् परि-चिन्तितः ।
 १०] राक्षस्यः सहसा श्रुत्वा सीतायाः परि-रक्षणे ॥८॥ [N
 व्या-पृता या ममाऽऽदेशे स-ततं मे वशाऽनुगाः ।
 ११] हर्षेण मंहता युक्ता भविष्यन्ति विशेष-तः ॥९॥ [N
 अथ वृद्धाम् उपाय-ज्ञां सर्व-भावाऽनुशङ्किनीम् ।
 १२] आ-नयामास तां राजा राक्षसीनां महत्-तमाम् ॥१०॥ [N
 राक्षसी त्रि-जटा नाम शासनात् तम् उप-स्थिता ।
 १३] ताम् उवाच ततो दृष्ट्वा राक्षसीं राक्षसेश्वरः ॥११॥ [५
 हताम् इन्द्र-जिता शंस वैदेह्या राम-लक्ष्मणौ ।
 १४] पुष्पकं तु समा-रोप्य दर्शयस्व रणाऽजिरम् ॥१२॥ [६
 यम् आ-श्रयम् अव-ष्टभ्य सीता मां नोप-तिष्ठते ।
 १५] सोऽस्या भर्ता सह भ्रात्रा निर्-अस्तो रण-मूर्धनि ॥१३॥ [७

१ रा२ म-रावणस्त्वपि ॥ २ ल२-०कार्ये ॥ ३ प्र-त्यजति ॥
 ४. रा२-अद्योपायो । ५ रा१ ल१ ल२ व अ-यथावच्च । ६. रा१-मया
 य । ल१ ल२ व अ-यथाय ॥ ७. रा१-सहसा ॥ ८ म-प्राहिणोद् ॥ ९.
 रा२-वैदेह्यै । १० म-व ॥ ११ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०यमुपष्टभ्य । १२ ल१-
 सा । १३. रा१ ल१ ल२ व अ म-०तिष्ठति ।

निर्-अपेक्षा निर्-उद्विग्ना निर्वि-शैङ्गा च मैथिली ।

१६] माम् उप-स्थास्यते सीता सर्वाऽऽभरण-भूषिता ॥१४॥ [८

अद्य काल-वैशाद् आशां नि-वृत्तां राम-सम्भवाम् ।

१७] सम-अवेक्ष्य च मां सीतां समुप-स्थास्यतेऽवला ॥१५॥ [९

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसस्य दुर्-आत्मनः ।

१८] राक्षस्यस् त्रि-जटाऽऽद्यास् तु प्र-जग्मुर् यत्र पुष्पकम् १६ [१०

ततः पुष्पकम् आ-दाय राक्षस्यस् त्वरितास् तदा ।

१९] अशोक-वनिका-संस्थां मैथिलीं समुपाऽगमन् ॥१७॥ [११

ताम् आ-गत्य तु राक्षस्यो भर्तृ-शोक-पराजिताम् ।

२०] वि-मानं पुष्पकं सीतां शनैर् आऽरोपयन् शुभाम् ॥१८॥ [१२

ततः सीतां समा-रोप्य त्रि-जटां चैव राक्षसीम् । [१३पू

२१] रावणोऽकारयत् लङ्कां पताका-ध्वज-मालिनीम् ॥१९॥

घोषयामास च तदा लङ्काया राक्षसेश्वरः ।

२२] हताब् इन्द्र-जिता सं-ख्ये ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ॥२०॥ [१४

वि-मानेन तु सा सीता तदा त्रि-जटया सह ।

२३] ददर्श वानराणां तुं स्कन्धाऽऽवार-निवेशनम् ॥२१॥ [१५

प्रहृष्ट-वर्दनांश् चैव राक्षसान् भीम-दर्शनान् ।

२४] वानरांश्च सु-दुःखाऽऽर्तान् राम-लक्ष्मण-पार्श्व-तः ॥२२॥ [१६

ततः सीता ददर्शोभौ शयानौ शर-विक्षतौ ।

२५] लक्ष्मणं चैव रामं च वि-संज्ञाव् अति-पीडितौ ॥२३॥ [१७

१ प्र रा२ फ म-निर्विशका । २ म-निरुद्योगा । ३. प्र रा२ फ म-
निरपेक्षा ॥ ४ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ-वशादाशा निवृत्ता रामसम्भवा ।
रा२-कालवतीमाशा निकृता राम० । ५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ-समवीक्ष्य ।
६ प्र रा२ फ म-सा । ७ रा२-भीता । ८. रा२ फ म-समोप० ॥ ९. रा२
फ म-रावणस्य ॥ १० प्र-हि । म-च ॥ ११ रा२ फ म-०ष्टमनसश् । १२.
प्र-भीमविक्रमान् ॥ १३. प्र रा२ फ म-०ज्ञौ शरपी० ॥

विध्वस्त-कवचौ वीरौ विप्रविद्ध-शराऽऽसनौ ।
 २६] सायकाऽऽचित-सर्वाऽङ्गौ शयानौ धरणी-तले ॥२४॥ [१८
 तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ तत्र शोक-बाष्प-समाकुला । [१९पू
 २७] वेपन्ती दुःखिता सीता करुणं वि-ललाप ह ॥२५॥ [२०उ
 सा शोक-बाष्पाऽपिहिता निर-ईक्ष्य
 तौ भ्रातरौ देव-सम-प्रभावौ ।
 वि-तर्कयन्ती नि-धनं तयोः सा
 N] दुःखाऽन्विता वाक्यम् इदं जगाद ॥२६॥ [२२

इत्यार्षे रामायणे धृष्ट-काण्डे राम-लक्ष्मणयो शर-वन्वन नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥२३॥

[वं-२३]= [चतुर्विंशः सर्गः] =[दा-४८]

साऽसु-पात-मुखी दीना तौ दृष्ट्वा राम-लक्ष्मणौ ।
 २] हाऽऽर्य-पुत्रेति रूदती करुणं वि-ललाप ह ॥१॥ [N
 भर्तारं नि-हतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महा-रथम् ।
 १] वि-ललाप भृशं सीता करुणं जनकाऽऽत्मजा ॥२॥ [१
 निषू-पिषन्ती स्व-चरणौ क्रोशन्ती मधुर-स्वना ।
 ३] इदम् अन्ते वि-लापस्य सीता वचनम् अब्रवीत् ॥३॥ [N
 ४पू] ऊचुर् लक्ष्मणिनो ये मां पुरा ह्य अ-विधवेति च ।
 ५उ] तेऽद्य सर्वे हते रामे ज्ञानिनोऽनृत-वादिनः ॥४॥ [२
 इमानि तानि पद्मानि पार्श्व-तो यैः किल स्त्रियः ।
 ८] अधि-राज्येऽभि-षिच्यन्ते नरेन्द्रैर् भर्तृभिः सह ॥५॥ [६

१. रा२ फ म-सायकैश्चित् ॥ २. ल१ ब-० समाकुलौ ॥ ३. रा२-
 ० न्वित । ४. रा२ प्र-लकाकाडे । म-लकापर्वणि । ५. रा२ फ म-सीताया राम० ॥
 ६. प्र रा२ फ म-वदती ॥ ७. ल१ ल२ ब अ-निष्पिपेष स्व० । रा२-निष्पी-
 डयन्ती च० ॥ ८. म-लक्षणतो ॥

वैधव्यं यान्ति नार्यो यैर् लक्षणैर् भाग्य-दुर्बलाः ।

९] आत्मनस् तानि पश्यामि पश्यन्ती हत-लक्षणा ॥६॥ [७

सत्यानि किल पद्मानि स्त्रीणाम् उक्तानि लक्षणे ।

१०] तान्य अद्य नि-हते रामे वि-तथानि भवन्ति हि ॥७॥ [८

केशाः सूक्ष्माः समा नीला भ्रुवौ चाऽसंहते मम ।

११] न च मे रोम-शे जङ्घे दन्ताश् च न वि-रागिणः ॥८॥ [९

शङ्खौ नेत्रे करौ पादौ गुल्फौ च ललितौ मम ।

१२] तनु-वृत्त-नखाः स्निग्धाः समाश् चाऽङ्गुलयो मम ॥९॥ [१०

स्तनौ चाऽविरलौ पीनौ समौ मे मग्न-चूचुकौ ।

१३] मग्ना चोत्-सङ्गिनी नाभिः पार्श्वौ स्कन्धौ च मेऽर्धितौ ॥१०॥ [११

समो वर्णो मृदुः स्निग्धो मृदून्य अङ्ग-रूढाणि च । [१२पू

१४] अ-विरुक्षा च मे वाणी नित्यं मधुर-भाषिणी ॥११॥ [N

अ-विस्मिता चाऽविगा(ः) ह्या नित्यं चाऽहम् अ-विक्रवा । [N

१५] प्रति-ष्ठितां द्वा-दशभिर् माम् ऊचुः शुभ-लक्षणाम् ॥१२॥ [१२उ

१६पू] समग्र-संमम् अ-च्छिद्रं पाणि-र्पादं च वर्ण-वत् ।

मन्द-स्मितं मे वचनं कन्या-लक्षणिनो विदुः ॥१३॥ [१३

१७] ननु नामाऽभि-षेको मे ब्राह्मणैः पतिना सह ।

१८पू] दैव-ज्ञैः कुशलैर् उक्तो नूनं तेऽनृत-वादिनः ॥१४॥ [१४

वीर-पार्थिव-पत्नी त्वं धन्येति मम ये विदुः ।

[N] तेऽद्य सर्वे हते रामे ज्ञानिनोऽनृत-वादिनः ॥१५॥ [N

१. रा२-त्वेनार्यो । २. रा१ ल१ व प्र-०दुर्लभा । ३. रा१ ल१ ल२
व अ रा२ फ म-तान् ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-वास० ॥ ५. रा१ ल१
ल२ व-पद्मौ । ६. रा२ फ म-गुल्फावुपचितौ ॥ ७. प्र-च मेचकौ । फ-च
सेवितौ । रा२-समोचितौ ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-च वागर्ह्या । ९. रा१-
०लक्ष्मणाम् ॥ १०. रा१ ल१ व अ प्र-समग्र यवम् । ल२-समग्रमिव । फ-०प्र
चव मे । ११. रा१ ल१ ल२ व-०पादे । प्र-०पद्म ॥ १२. व म-नास्ति ॥
१३. अ-नास्ति ॥

१८] एतौ हित्वा जन-स्थानं प्र-वृत्तिं चोप-लभ्य मे^१ ।

तीर्त्वा सागरम् अ-क्षोभ्यं गोष्-पदे भ्रातरौ हतौ ॥१६॥ [१५

१९] ऐन्द्रं वारुणम् आग्नेयं रौद्रं वायव्यम् एव च ।

अस्त्रं ब्रह्म-शिरश् चैव राघवौ प्रत्य्-अपद्यताम् ॥१७॥ [१६

२०] अ-दृश्यमानेन रणे मायया वासवोपमौ ।

मम नाथाव् अ-नाथाया नि-हतौ राम-लक्ष्मणौ ॥१८॥ [१७

२१] न च दृष्टि-पथं प्राऽऽप्य राघवाभ्यां रणे रिपुः ।

जीवन् प्रतिनि-वर्तेत यद्य् अपि स्यान् मनो-जवः ॥१९॥ [१८

२२] न कालस्याऽति-भारोऽस्ति कृताऽन्तः खलु दुर्-जयः ।

यत्तु रामः सह भ्रात्रा शेते रिपु-विनिर्जितैः ॥२०॥ [१९

२३] नाऽहं शोचामि भर्तारं नि-हतं न च लक्ष्मणम् ।

नाऽऽत्मानं जननी वाऽपि यथा श्वश्रून् तपस्विनीम् ॥२१॥ [२०

२४] सा हि चिन्तयते नूनं समाप्त-व्रतम् आत्म-जम् ।

कदा द्रक्ष्यामि काकुत्स्थं स-सीतं सह-लक्ष्मणम् ॥२२॥ [२१

२५] परि-देवयती तां तु राक्षसी त्रि-जटाऽब्रवीत् ।

२६] मावि-षादं कृथा देवि भर्ता हि तव जीवति ॥२३॥ [२३

कारणानि तु वक्ष्यामि महान्ति सदृशानि च ।

२७] यथा तौ भ्रातरौ वीरौ जीवितौ राम-लक्ष्मणौ ॥२४॥ [२४

नहि कोप-परीऽतानि हर्ष-पर्युत्सुकानि च ।

२८] भवन्ति युधि योधानां मुखानि नि-हते पतौ ॥२५॥ [२५

हत-वीर-प्रधाना हि हंतोत्साहा हतोद्यमा ।

३०] सेना भ्रमति युद्धेषु हत-कर्णेव नौर् जले ॥२६॥ [२७

१ रा१-चाप० । रा२-चोपलक्ष्य वै । फ-०लभ्य वै । म-चापलभ्य ते ॥

२ रा२-भ्रातरौ ॥ ३. रा१ ल१ व-०विवर्जित ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-जीवितौ ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-हर्षयत्युत्सु० ॥ ६ म-महोत्साहा महोद्यमा । ७. रा२-हतेव नौर्जले यथा ॥

- इयं पुनर् अ-सम्भ्रान्ता स्वस्थै-यूथा तरस्विनी ।
 ३१] सेना रक्षति काकुत्स्थं शयानं रण-मूर्धनि ॥२७॥ [२८
 इदं वि-मानं वैदेहि पुष्पकं नाम नाम-तः ।
 N] दिव्यं न धारयेत् त्वां हि यदि रामो हतो भवेत् ॥२८॥ [२६
 सा त्वम् एवं सु-विस्पष्टैर् अनु-मानैः सुखोदये ।
 ३२] अ-हतौ पश्य काकुत्स्थौ स्नेहाद् एतद् ब्रवीमि ते ॥२९॥ [२९
 अन्-ऋतं नोक्त-पूर्वं मे न च वक्ष्यामि मैथिलि ।
 ३३] चारित्र-दुःख-शीलत्वात् प्र-विष्टाऽसि हि मे मनः ॥३०॥ [३०
 न तौ शक्यौ रणे जेतुम् अपि सर्वैः सुराऽसुरैः ।
 ३४] तादृशं दर्शनं दृष्ट्वा मया चाऽऽवेदितं तव ॥३१॥
 इदं च सु-महच् चिह्नं शुभं पश्यामि मैथिलि । [३१
 ३५] निः-संज्ञौ चाऽप्य उभाव् एतौ श्रियाँ नैव वि(?)व्य)युज्यताम् ३२
 प्रायेण गत-सत्त्वानां पुरुषाणां गताऽऽयुषाम् ।
 ३६] दृश्यमानेषु वक्त्रेषु परं भवति वैकृतम् ॥३३॥ [३२
 त्यज शोकं च दैन्यं च दुःखं च जनकाऽऽत्मजे ।
 ३७] राम-लक्ष्मणयोर् अर्थे नैतौ शूरौ वि-जीवितौ ॥३४॥ [३३
 श्रुत्वा तु वचनं तस्याः सीता सुर-सुतोपमा ।
 ३८] कृताऽञ्जलिर् उवाचेदम् एवम् अस्त्व इति मैथिली ॥३५॥ [३४
 वि-मानं पुष्पकं नाम सन्नि-वर्त्य मनो-जवम् ।
 ३९] लङ्कां त्रि-जटया सीता दीना भूयः प्र-वेशिता ॥३६॥ [३५
 तत्र त्रि-जटया सार्धं पुष्पकाद् अव-तीर्य सा ।
 ४०] अशोक-वनिकाम् एव राक्षसीभिः प्र-वेशिता ॥३७॥ [३६

१. प्र-इतयूथा ॥ २. अत परमधिक पाठ — रा२-पुष्पके त्वं स्मारुढा
 वरवर्णिनि शोभने । नैतद्धारयते पापं विधवा नापि मैथिली ॥ ३ फ-
 वाप्य । ४ प्र-शयानौ च वि० । रा२-लक्ष्मणो वाप्ययु० । फ म-लक्ष्म्या नैव वि० ॥
 ५. ल१-प्रयाणगत० । रा२-प्राणेन गत० ॥ ६ रा१ ल१ ल२ ब-नास्ति ॥

तस्मिन् वने सा मनुजेन्द्र-पत्नी
तौ राज-पुत्रौ पतितौ स्मरन्ती ।
न शर्म लेभे हृदि ताडितेव

४१] दिग्धेन बाणेन मृगीऽव बाला ॥३८॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सीता-विलापो नाम चतुर्विंश सर्ग ॥२४॥

[वं-२४]= [पञ्चविंशः सर्गः] =[दा-४९]

घोरेण शर-बन्धेन बद्धौ दशरथाऽऽत्मजौ ।

१] निः-श्वसन्तौ यथा नागौ शयानौ रुधिरोक्षितौ ॥१॥ [१

सर्वे ते वानर-श्रेष्ठाः स-सुग्रीवा महा-बलाः ।

२] परि-वार्य महाऽऽत्मानौ तस्थुः शोकेन पीडिताः ॥२॥ [२

३पू] अथ दीर्घेण कालेन सं-ज्ञां लेभे नरोत्तमः ।

४पू] प्रत्यवैक्षत चाऽऽत्मानं शोणिनेन परि-प्लुतम् ॥३॥ [N

५उ] अ-दीनो दीनया वाचा रामः परम-मैन्युमान् ।

६पू] अभ्य-अभाषत् स्वर-भ्रष्टो हरिभिः परि-वारितः ॥४॥ [N

४उ] वि-ललाप ततो रामो मन्दम् असूणि वर्तयन् ।

५पू] लक्ष्मणं पतितं दृष्ट्वा दुःख-शोक-समन्वितः ॥५॥ [N

६उ] किं नु मे सीतया कार्यं लङ्कया जीवितेन च ।

शयानं योऽद्य पश्यामि लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ॥६॥ [५

१ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ-०न्द्रपुत्री ॥ २. फ म-नास्ति । ३ रा_२ प्र-लकाकाडे ॥ ४ म-अत आरभ्य १९-शङ्खलोकपर्यन्त नास्ति ॥ ५ रा_२ म-०मसत्त्ववान् ॥ ६. फ-अश्रूण्यव० ॥ ७. रा_२-वा ॥

- ७] यत्र क-चन मे भार्या पुत्राश्च चाऽन्ये च बान्धवाः ।
 तं तु देशं न पश्यामि यत्र सोदर्यम् आप्नुयाम् ॥७॥ [N
 ८] पर्जन्यो वर्षते शस्यम् इतीऽयं लौकिकी श्रुतिः ।
 प्र-वादश्च चाऽपि नित्योऽयं मातृ-जं न स वर्षति ॥८॥ [N
 ९] ममाऽम्बा च सु-मित्रा च कौसल्या जननी च ते ।
 १०पू] नाऽनयोर् अन्तरं किञ्चिन् मातृ-गौरव-कारितम् ॥९॥ [N
 N] किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किमु कैकयीम् ।
 N] कथं चाऽहं सु-मित्राया मुखं द्रक्ष्यामि चाऽसु-मत् । ॥८
 १४पू] उपाऽऽलम्भं न शङ्क्ष्यामि सोढुं तस्या मुख-च्युतम् ॥१०॥ [N
 वि-वत्सां वि-लपन्ती च क्रोशन्तीं कुररीम् इव ।
 १३] कथम् आ-श्वासयिष्यामि सु-मित्रां लक्ष्मणं विना ॥११॥ [१
 १०उ] अप्य एव हिम-वान् क्षीर्येत् प्र-पतेद् वा दिवा-करः ।
 सागरश्च क्षयं गच्छेद् अनलश्च चाऽपि शीत-ताम् ॥१२॥ [N
 ११] आपोऽद्रव-त्वं च तथा पवनश्च चाऽगतिर् भवेत् ।
 १२पू] अम्बाया न सु-मित्राया स्नेह-नाशो भवेन् मयि ॥१३॥ [N
 १५उ] लक्ष्मणश्च चाऽपि परया भक्त्या माम् अनु-गच्छति ।
 १६पू] पतन्तम् अपि पाताले नैव नाऽनु-पतेद् धि माम् ॥१४॥ [N
 १७उ] धीरयेयं कथं चाऽहं प्राणान् सौमित्रिणा विना ।
 १८पू] भौराऽऽर्त इव भारेण दुःखेनैव परि-प्लुतः ॥१५॥ [N
 १६उ] शक्या सीता-समा नारी जीव-लोकं वि-चिन्वता ।
 १७पू] न लक्ष्मण-समो भ्राता सचिवः साम्परायिकः ॥१६॥ [६

१ रा२-यत्र कचिच्छमे भार्या पुत्रानन्याश्च बान्धवान् । २. रा२-नम-
 स्यामि ॥ ३. रा१ ल१ ल२ ब-नित्य यो ॥ ४ रा२-मे ॥ ५ रा१
 ल१ ल२ ब अ प्र फ म-पश्यामि । ६ रा१ ल१ ल२ ब-पश्यामि ॥
 ७ रा१ प्र-दीर्येत् ॥ ८ प्र रा२ फ-चैव । ९. ल१-इव ॥ १०. प्र रा२
 फ-येह । ११. ल१ ल२ प्र-भारान्त । रा३-भारार्थ । १२ ल१-
 परिप्लव ॥

- १८उ] इहैव देहं त्यक्ष्यामि नहि शक्ष्यामि जीवितुम् । [N
 १४उ] किं नु वक्ष्यामि शत्रु-घ्नं धर्म-ज्ञं भरतं नु किम् ॥१७॥ [१०
 १५पू] सह येन वनं यातो विना च पुनर् आ-गतः ।
 N] उपाऽऽलम्भं न शक्ष्यामि सोढुं लक्ष्मण-मातृ-तः ॥१८॥ [११
 १८उ] इहैव देहं त्यक्ष्यामि नाऽहं जीवितुम् उत-सहे । [१२
 धिङ् मां दुष्कृत-कर्मणम् अन-आर्य यत्-कृतेऽप्य् अयम् ।
 १९] लक्ष्मणः पतितः शेते शर-तल्पं गताऽसु-वत् ॥१९॥ [१३
 यो नित्यं स-विषण्णं माम् आ-श्वासयति दुःखितम् ।
 २०] पराऽसुर् नाऽद्य शक्नोति सोऽयं माम् उप-सर्पितुम् ॥२०॥ [१४
 N] येनोऽद्य बहवो युद्धे राक्षसाः शासिताः शरैः ।
 २१उ] सोऽयं वि-चेष्ट्र(१)ते(१)तः) शूरः शर-तल्प(१)ले) गताऽसुवर्त्त[१५
 शयानः शर-तल्पेऽस्मिन् स्व-शोणित-परिप्लुतः ।
 २२] शर-जालाऽऽवृतो भाति भास्-करोऽस्तम् इव व्रजन् ॥२२॥ [१६
 बाणैर् अर्दित-सर्वाऽङ्गो नैव शक्नोति चेष्टितुम् ।
 २३] दैशाऽस्य बाधते कँष्टा दृष्टी रागेण पूर्यते ॥२३॥ [१७
 यथैव मां वनं यान्तम् अनु-यातो महा-द्युतिः ।
 २४] अहम् अप्य् अनु-यास्यामि तथैवैनं यम-क्षयम् ॥२४॥ [१८
 इष्ट-बन्धु-जनो नित्यं नित्यं मां समनु-व्रतः ।
 २५] इमाम् अव-स्थां गमितो ममाऽन्-आर्यस्य दुर-नयैः ॥२५॥ [१९
 सु-रुष्टेनैव(१)नापि) शूरेण लक्ष्मणेन न सं-स्मरे ।
 २६] परुषं वि-प्रियं वाऽपि श्रावितो(१)तं) वि-जने वने ॥२६॥ [२०

१ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-जीव । २. रा२-०ते ह्ययम् । म-०ते स्वयम् । ३ अ-मा शासयति सुदु० । ४ रा१ ल१ ल२ व म-नास्ति । ५ अ प्र रा२ फ-कि नु वक्ष्यामि शत्रुघ्न ॥ ६ प्र-जातस्य । रा२ फ-रुजास्य । म-रुजा च । ७ म-कृच्छ्राद् हृदि । ८. रा२ फ म-सूच्यते ॥ ९. प्र रा२ फ म-यया त्वेन ॥ १० म-नास्ति ॥ ११ रा१ ल१ व अ प्र-सन्तुष्टेनैव । ल२-सन्तुष्टेनैव । फ-सुतुष्टेनैव ॥

लक्ष्मणेन ततः पूर्वं जीवता वन-जीविकाम् ।

२७] विसंवादित-पूर्वो(१र्व)वा उक्त-पूर्वो(१र्व)ऽपि(१वा)वाऽ(१प्य)क्षमर्मे

वि-सृजत्य् एक-वेगेन पञ्च बाण-शतानि यैः ।

२८] इष्व-अस्त्रे सदृशो राज्ञः कार्तवीर्यस्य लक्ष्मणः ॥२८॥ [२१

अस्त्रैर् अस्त्राणि यो हन्याच् छक्रस्याऽपि महाऽऽत्मनः ।

२९] सोऽयम् उर्व्यां हतः शेते महाऽर्ह-शयनोचितः ॥२९॥ [२२

अयं मिथ्या-प्रलापो मे हत्वा युद्धे दशाऽऽननम् ।

३०] यन् मया न कृतो राजा राक्षसानां वि-भीषणः ॥३०॥ [२३पू

अस्मिन् मुहूर्ते सु-ग्रीव प्रति-गन्तुं त्वम् अर्हसि ।

३१] त्वां मां च स महा-राज(१जो)रावणोऽभि-द्रविष्यति ॥३१॥ [२४

अङ्ग-दं तु पुरस्-कृत्य स-सैन्यः स-सुहृज्जनः ।

३२] सागरं तर सु-ग्रीव पुनस् तेनैव सेतुना ॥३२॥ [२५

वि-जयोऽपि हि सु-ग्रीव लक्ष्मणे नि-धनं गते ।

३३] अन्धस्येवोदितश् चन्द्रः कां प्रीति जनयिष्यति ॥३३॥ [N

कृतं हनु-मता कर्म यद् अन्यैर् दुष्-करं रणे ।

३४] बल-विक्रम-सम्पन्ना राक्षसा मर्दिता रणे ॥३४॥ [N

३५] अङ्ग-देन कृतं कर्म मैन्देन द्वि-विदेन च ।

सु-षेणेन च तुष्यामि नीलेन च नलेन च ॥३५॥ [N

३६] युद्धं सं-पातिना सं-ख्ये घोरं केसरिणा कृतम् । [२७उ

गवयेन गवाऽक्षेण गजेन पनसेन च ।

३७] अन्यैश् च हरिभिर् युद्धं मद्-अर्थे त्यक्त-जीवितैः ॥३६॥

न चाऽति-क्रामितुं शक्यं दैवं सु-ग्रीव मानवैः । [२८

१. रा२-वृष्वता । २ रा२-जीवितुम् । प्र फ-वितम् । ३. प्र-कि वा
सवादित० । ४ म-नास्ति ॥ ५ रा२ म-च ॥ ६ म-युधि ॥ ७ रा२-हि ॥
८. प्र फ-ससुहृद्वज । रा२-समरुद्वज ॥ ९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मृदिता
फ-निहता ॥ १० प्र रा२ फ म-युद्ध केसरिणा सख्ये घोरे सपातिनाद्भुत ॥ ११
म-क्रामितु । १२. प्र रा२ फ म-मातुषै ॥

३८] यस्य ते सं-भ्रमो नाऽस्ति रावणं प्रतियुध्यतः ॥३७॥ [N

यत् तु कार्यं वयस्येन सु-हृदाऽपि परं-तप ।

३९] कृतं तन् नाऽस्ति सं-देहो भवता गम्यतां गृहे ॥३८॥ [२९

मित्र-कार्यं कृतम् इदं भवद्भिर् वानरर्षभैः ।

४०] अनु-ज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं गन्तुम् अर्हथ ॥३९॥ [३०

शुश्रुवुश् चाऽपि ते तस्य वानराः परि-देवितम् ।

४१] ते सर्वे मुमुचुर् बाष्पं नेत्रेभ्यः कातरेक्षणाः ॥४०॥ [३१

ततः सर्वाण्य् अनीकानि स्थापयित्वा समन्त-तः ।

४२] आ-जगाम गदा-पाणिः कृत-कर्मा वि-भीषणः ॥४१॥ [३२

तं दृष्ट्वाऽद्रुतम् आ-यान्तं शैलाऽञ्जन-चय-प्रभम् ।

४३] वानरा वि-द्रुताः सर्वे मन्यमानाः स्म रावणिम् ॥४२॥ [३३

वि-चेष्टौ विगत-ज्ञानौ रंण-रेणु-समुक्षितौ ।

N] शयानौ शरतल्प-स्थौ द्रष्टुम् आऽयाद् वि-भीषणः ॥४३॥ [३४

ते राक्षसेन्द्राऽऽत्मज-दृष्ट-वीर्या

नि-पातितौ राज-सुतौ च दृष्ट्वा ।

जघन्य-तो विव्यथिरे वनौकसो

N] वातेरिता वै शरदीऽव मेघाः ॥४४॥ [३५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे राम-विलौपो नाम पञ्चविंश. सर्ग ॥२५॥

१. ल२ व प्र रा२-०दा हि । २ रा२ फ म-गृह ॥ ३ म-
०र्षभै ॥ ४ प्र रा२ फ-चक्रश्रूणि । ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-
नेत्रै कृष्णतरेक्षणा । ६ म-नास्ति ॥ ७. रा२-निश्चेष्टौ । ८. रा१ ल१ ल२
व-रणे रेणुसमुत्थितौ । प्र फ-रणे रेणु० ॥ ९ रा२ प्र-लकाकाडे । व-नास्ति ।
म-युद्धपर्वणि । १०. म-रामप्रलापो ॥

[वं-२५]= [षड्विंशः सर्गः] =[दा-५०]

अथोवाच महा-तेजाः सु-ग्रीवः प्लवंगाऽधिपः ।

१] किम् इयं व्यथते सेना भिन्ना नौर इव सागरे ॥१॥ [१

२पू] सु-ग्रीवस्य वचः श्रुत्वा राज-पुत्रोऽङ्ग-दोऽब्रवीत् । [२

N] इह बाणाऽर्दितौ दृष्ट्वा शयानौ राम-लक्ष्मणौ ॥२॥

३पू] शर-जालाऽऽवृत्तौ वीराव् उभौ परम-दुःखितौ । [३

N] वरदान-कृतैर् बाणैर् निष्पकम्प-भुजौ कृतौ ॥३॥ [N

तेनेयं दीर्यते सेना हीनाऽनेन महाऽऽत्मना ।

४] स्वभाव-चपलां जाति किं न जानासि वानरीम् ॥४॥ [N

५पू] अब्रवीद् वानरेन्द्रस् तु सु-ग्रीवो वालिनः सुतम् ।

N] नैव(१वं) तावद् अ-पूर्वेण भवितव्यं भयेन नः ॥५॥ [४

विषण्ण-वदना हूँ एते नाना-प्रहरणा दिशः ।

६] पलायन्ते हि हरयस् त्रासाद् उत्फुल्ल-लोचनाः ॥६॥ [५

अन्योऽन्यं न च जल्पन्ति निर्-ईक्षन्ते नं पृष्ठ-तः ।

७] प्र-माथयन्ति चाऽन्योऽन्यं पतितं लङ्घयन्ति च ॥७॥ [६

एतस्मिन् अन्तरे वीरो गदा-पाणिर् वि-भीषणः ।

८] सु-ग्रीवं वर्धयामास राघवौ च निर्-ईक्ष्य तौ ॥८॥ [७

वि-भीषणं तु सु-ग्रीवो दृष्ट्वा वानर-भीषणम् ।

९] ऋक्ष-राजं समीप-स्थं धूम्रं वचनम् अब्रवीत् ॥९॥ [८

वि-भीषणोऽयं सम्प्राऽऽप्तो यं दृष्ट्वा वन-चारिणः ।

१०] भवंन्त्यु आगत-सन्त्रासा रावणाऽऽत्मज-शङ्कया ॥१०॥ [९

१. ल१ ब-०गर्भम् । २ म-व्यथिता ॥ ३ म-नास्ति ॥ ४ रा२-
तेनापदी० । ५ रा२-हीना तेन ॥ ६ रा२-च ॥ ७ म-नेन ॥ ८ रा१ ल१ ल२
ब अ प्र रा२ म-लजन्ते । ९. रा२ फ-न निरीक्षन्ति । १०. म-पतितान् ॥
११ म-द्रवन्त्यागत० ॥

शीघ्रम् एतांस् तु सं-त्रस्तान् बहु-धा सम्प्र-धावितान् ।

११] समव-स्थापयाऽऽख्याहि वि-भीषणम् इहाऽऽगतम् ॥११॥ [१०

सु-ग्रीवेणैवम् उक्तम् तु धूम्रो ऋ^{*}(रि)क्ष-पतिस् तदा ।

१२] वानरान् सान्त्वयामास नि-वर्तध्वं प्र-धाविताः ॥१२॥ [११

ते नि-वृत्तास् ततः सर्वे वानरास् त्यक्त-सम्भ्रमाः ।

१३] ऋक्ष-राज-वचः श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा वि-भीषणम् ॥१३॥ [१२

वि-भीषणम् तु रामस्य दृष्ट्वा गात्रं शरैश् चितम् ।

१४] लक्ष्मणस्य च धर्माऽऽत्मा बभूव व्यथितस् तदा ॥१४॥ [१३

जल-क्लिन्नेन हस्तेन तयोर् गात्रं ममार्ज सः ।

१५] शोक-सम्पीडित-मना रुरोद वि-ललाप च ॥१५॥ [१४

इमौ तौ सत्त्व-सम्पन्नौ वि-क्रान्तौ प्रिय-दर्शनौ ।

१६] इमाम् अव-स्थां गमितौ रक्षसा कूट-योधिना ॥१६॥ [१५

भ्रातृ-पुत्रेण सम्-अरे दुष्प्र-ज्ञेनाऽकृताऽऽत्मना ।^१

१७] राक्षस्या जिह्वया बुद्ध्या छलिताद् उरु-विक्रमौ ॥१७॥ [१६

शरैर् अ-विरलैर् विद्धौ रुधिरौघ-परिप्लुतौ ।

१८] वसु-धायाम् इमौ सुप्तौ पुष्पिताद् इव कि-शुकौ ॥१८॥ [१७

ययोर् वि-क्रमम् आ-साद्य प्रति-ष्ठा काङ्क्षिता मया ।

१९] ताव् इमौ मोहम् आ-नीतौ वि-संज्ञौ न वि-रेर्जतुः ॥१९॥ [१८

जीवन् अद्य वि-पन्नोऽस्मि नष्ट-राज्य-मनोरथः ।

२०] क्रूर-प्रतिज्ञश् च रिपुः स-क्रामो रावणः कृतः ॥२०॥ [१९

एवं वि-लप्यमानं तं परि-ष्वज्य वि-भीषणम् ।

२१] सु-ग्रीवः सान्त्वयामास वचनं चेदम् अब्रवीत् ॥२१॥ [२०

वि-भीषण किम् आर्तस् त्वं किं च मां नाऽभि-भाषसे ।

१ म-संशुब्धान् ॥ २ प्र रा२ फ म-ह ॥ ३ रा२-शरस० ॥

४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ म-नास्ति । ५ रा२-लक्षितावृजुविक्रमौ ।
फ-छलितावृजुवि० । ६ म-नास्ति ॥ ७ रा२-उभौ मोहमापन्नौ । ८ रा१ ल२ व
अ प्र-विचेरतु ॥

२२] पर्यव-स्थापयाऽऽत्मानं मैवं भूः शोक-लालसः ॥२२॥ [N

राघवस्त्वां च मां चैव समा-श्वास्य समुत्थि(दु-स्थि)तः ।

N] रावणं सह पुत्रेण वधिष्यति स-वान्धवम् ॥२३॥ [N

तम् एवं सान्त्वयित्वा च परि-ष्वज्य च राक्षसम् ।^१ [२३पू

N] सु-ग्रीवः सत्त्व-सम्पन्न इदं वचनम् अब्रवीत् ॥२४॥ [२०उ

राज्यं प्राऽऽप्स्यसि धर्म-ज्ञ लङ्कायां नाऽत्र सं-शयः ।

२३] रावणः सह पुत्रेण स-कामो न भविष्यति ॥२५॥ [२१

N] त्यक्त-मोहौ वधिष्येते स-गणं रावणं रणे । [२२उ

२४पू] तम् एवं पर्यव-स्थाप्य राक्षसं वानरर्षभः ॥२६॥ [N

N] अब्रवीद् वानरेन्द्रस् तु मु-ग्रीवः पुत्रम् अङ्ग-दम् । [N

२४उ] मु-षेणं वृशुरं चैव समा-हूयेदम् अब्रवीत् ॥२७॥ [२३उ

सह शूरैर् हरि-गणैर् लब्ध-संज्ञाव् अ-विक्रवौ ।

२५] उभौ प्राऽऽपयत क्षिप्रं किष्किन्धां राम-लक्ष्मणौ ॥२८॥ [२४

अहं तु रावणि हत्वा रावणं चाऽपि राक्षसम् ।

२६] मैथिलीम् आ-नयिष्यामि शक्रो नष्टाम् इव श्रियम् ॥२९॥ [२५

सर्वे गच्छत वि-स्रब्धा मुक्तैकं मारुताऽऽत्मजम् ।

२७] अनेनाऽहं सहायेन हनिष्ये राक्षसाऽधिपम् ।

रावणं स-गणं हत्वा तोषयिष्यामि राघवौ ॥३०॥ [N

२८] एक एव पुरी लङ्कां भस्मी-कुर्यां स-राक्षसाम् ।

हरि-सैन्येन महता किम् अङ्ग पुनर् आ-वृतः ॥३१॥ [N

२९] अद्य कोपम् अहं मोक्ष्ये स-सैन्ये रावणे दृढम् ।

१ प्र-रावणम्' इत्यारभ्य 'सहाय' इत्यन्त पाठो नास्ति । २-अतः परमधिक पाठ — रा_१ ल_१ ल_२ व फ म-परमं पीडितावेतौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ । वरदानकृतैर्बाणैरुभौ वीरौ तपस्विनौ ॥ ३ अ-नास्ति । ४ म-सम्पन्नम् ॥ ५. प्र रा_२ फ म-वानराधिप ॥ ६ म-ससुत ॥ ७ अ-ततो ॥ ८ रा_२ फ-च रावण हत्वा रावणि ॥ ९. प्र रा_२ फ म-वर्ज्यैक ॥ १० फ-दृढे ।

- स-पुत्र-बान्धव-जने रू(१रो)षितः काल-चोदितः(१ते) ॥३२॥ [N
 ३०] अद्य वीर्यं च तेजश् च सौहार्दं सत्य-गौरवम् ।
 वक्ष्यन्ति सर्व-भूतानि रामे च दृढ-भक्ति-ताम् ॥३३॥ [N
 ३१] अद्य चन्दन-साराणां केयूराऽऽभरणस्य च ।
 परि-ष्वङ्गस्य नारीणां स्पर्शस्य वि-विधस्य च ॥३४॥ [N
 ३२] परि-स्पर्शस्य माल्यानां सूक्ष्माणां चैव वाससाम् ।
 अनु-रूपम् इमौ बाहू मित्र-कर्म करिष्यतः ॥३५॥ [N
 ३३] अद्य लङ्कां पुरी रोषात् स-प्राकारां स-तोरणाम् ।
 नील-जीमूत-सङ्काशै राक्षसैर् बहुभिर् वृताम् ।
 ३४] दिशो वि-द्रावायेष्यामि वायुर् मेघं इवोत्थि(द्-स्थि)तम् ३६ [N
 स्व-बाहु-बल-वीर्येण पश्यतां सर्व-रक्षसाम् ।
 ३५] रावणं प्र-मथिष्यामि वैनतेय इवोर-गम् ॥३७॥ [N
 अद्य रोषं च शोकं च दुःखं चेक्ष्वाकु-नन्दनः ।
 ३६] त्यक्ष्यत्य् एक-पदे रामः सूदिते युधि रावणे ॥३८॥ [N
 यम-शक्र-कुवेराणां यद्य् अपाम् ईश्वरस्य च ।
 ३७] वीर्येण राक्षसम् तुल्यो न मे जीवन् वि-मोक्ष्यते ॥३९॥ [N
 मुहूर्ताद् एव पश्यध्वं कृत-कर्माणम् आ-हवे ।
 ३८] निर्-जित्य सीतां दास्यामि राघवाय महाऽऽत्मने ॥४०॥ [N
 ३९पू] कर्मणा तेन महता तोषयिष्यामि राघवौ ।
 ४०पू] प्रति-ज्ञातं यद् आर्येण राघवेण महाऽऽत्मना ॥४१॥ [N
 ३९उ] कृत-कृत्यो भविष्यामि यं शश् चाऽऽप्स्यामि शश्वतम् ।
 ४०उ] वि-भीषणाय दास्यामि राज्यं निहत-कण्टकम् ॥४२॥ [N

१. रा२-रूषित कालसभृता । फ-रूषित कालसभृताम् । म-नास्ति ॥

२ म-सत्त्व च तेज सौहार्दगौ० ॥ ३. फ-नास्ति ॥ ४. प्र-वेगम् ॥ ५. रा१ ल२-
 कोप ॥ ६ प्र-नास्ति ॥ ७ रा२ फ म-यश प्राप्स्यामि चोत्तमम् ॥

स क्रोधाद् विपुल-यशा महाऽनुभावो
वाक्यैस् तैर् अति-बलविक्रमोपपन्नैः ।

उत्-साहं बलम् अधिकं च वानराणां
४१] सं-चक्रे दिवसकराऽऽत्मजः कपीऽन्द्रः ॥४३॥ [N
इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सुग्रीव-नैर्जन नाम षड्विंश सर्ग ॥२६॥

[वं-२६] = [सप्तविंशः सर्गः] = [दा-५०]

श्रुत्वैतद् वानरेन्द्रस्य सु-षेणो वाक्यम् अब्रवीत् ।
१] देवाऽसुरं महा-युद्धम् अनु-भूतं सु-दारुणम् ॥१॥ [२६
२पृ] तदा स्म दानवा देवाञ् छर-संस्पर्श-कोविदाः ।
N] विनिर्-जघ्नुः सुबहु-शः शातयन्तो मुहुर-मुहुः ॥२॥ [२७
तान् आर्तान् नष्ट-संज्ञांश् च पराऽसृंश् च बृहस्पतिः ।
३] दिव्याभिर मन्त्र-युक्ताभिर ओषधीभिश् चिकित्सति । ३। [२८
ता ओषधीर् आ-नयितुं क्षीरोदं यान्तु सागरम् ।
४] जवना वानराः शीघ्रं सम्पाति-पनसाऽऽदयः ॥४॥
ओषधीर् ये वि-जानन्ति पर्वतीया वनौकसः । [२९
५] सन्धान-करणीर् दिव्या वि-शल्या देव-निर्मिताः ॥५॥ [३०

१. फ म-नास्ति । २ प्र रा२-लकाकाडे । ब-नास्ति ॥ म-युद्धपर्वणि ।
३. ब-०वतर्जन ॥ ४. ल९ ल२ ब प्र रा२ फ-मया युद्धम् ॥ ५. म-
नास्ति । ६. फ-निजघ्नुस्ते ॥ ७ रा२-हनुमान् मारुतात्मज । ८ अत
परमधिक पाठ — रा२-शक्तो वीर्यबलोपेतो यथास्य पवनः पिता ।
रामलक्ष्मणयोरर्थे क्षीरोदं यान्तु सागरम् । जम्बूद्वीपपरं पारे दशाष्टौ
लक्ष्योजनम् । गत्वा वानरशार्दूल ओषधीरानयिष्यति । ६ रा९-०नकरणे ।
रा२-सवर्णक० । १० रा२-च महौषधि । ११. अत परमधिक पाठ —
रा२-मृतसंजीवनी चैव सधिनीमपरामपि ॥

N] एता हि निर्-मिता देवैर् ओषधीर् अमृतोद्भवाः । [३१३
 ७३] अयं वायु-सुतश् चाऽपि हनु-मांस् तत्र गच्छतु ॥६॥ [३२

एवं तेषां वि-ब्रुवतां दुःखाऽऽर्तानां महाऽऽत्मनाम् ।

N] रामं प्रति महाऽऽत्मानं लक्ष्मणं च महा-रथम् ॥७॥ [N
 सर्वे वि-मूढा ह्य अभवन् स-सुग्रीव-विभीषणाः ।

N] प्रति-भेदम् अ-जानन्तः शर-बन्धस्य दुःखिताः ॥८॥ [N
 वि-संज्ञाश् च वि-मूढाश् च परि-वार्य महा-बलाः ।

N] किञ्चित् प्रत्य्-अपद्यन्त सर्वे वानर-यूथपाः ॥९॥ [N
 तस्मिन् तदा वर्त(र्त्य)माने भ्रातृभ्यां व्य-असने भृशम् ।

N] महा-नादो बलौघानाम् अभूत् सद्भाम-मूर्धनि ॥१०॥ [N
 स(र्तौ)विभीषण-सुग्रीवा(र्तौ)ध्यान-मूकत्वमे आ-गताः(र्तौ)

N] परि-वार्य महाऽऽत्मानौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥११॥ [N
 तानि वानर-कोटीनां सहस्राणि शतानि च ।

N] निष्-चेष्टौ निष्-प्रतिद्वन्द्वौ दृष्ट्वा नरवराऽऽत्मजौ ॥१२॥ [N
 वानराः पाद-पान् गृह्य शैल-शृङ्गाणि चाऽपरे ।

N] रामं च लक्ष्मणं चैव परि-वार्याऽव-तस्थिरे ॥१३॥ [N
 एतस्मिन् एव काले च महा-योग-बलाऽन्वितः ।

N] आ-जगाम महा-तेजा देवर्षिर् नारदस् तथा ॥१४॥ [N
 राघवस्य समीपे तु नि-षंसाद संमन्त-तः ।

N] कृत्वा प्र-दक्षिणं रामं तेषां मध्ये वनौकसाम् ॥१५॥ [N

१ अत परमविक पाठ — अ प्र रा२ फ म-यत्र द्रोणश्च चंद्रश्च पर्वतौ
 लवणाम्भसि । अमृतं यत्र पतितं तत्र सा परमौषधिः ॥ २ म-अत आरभ्य
 ३२-शश्लोकान्त पाठ २९-शसर्गस्य १८-शश्लोकपूर्वार्धत पर व्यत्यासेन
 पठित ॥ ३ प्र रा२ फ-अभवत् । ४. प्र रा२ फ-तस्मिन् ॥ ५ प्र-ध्यानमे-
 कत्वम् ॥ ६ रा२ फ-तु ॥ ७ प्र-साद स चोत्तम । रा२ फ-निष्पपात
 सखा तत ॥

- रुधिरोक्षित-सर्वाऽङ्गं पतितं धरणी-तले ।
 N] दृष्ट्वा तु सु-महाऽऽत्मानं शर-बन्धेन पीडितम् ॥१६॥ [N
 वैक्लव्यं किम् इदं देव परं प्राऽऽप्नोषि मान-द ।
 N] एवम् उक्त्वा महाऽऽत्मानं नारदो भग-वान् ऋषिः ।
 अभि-तुष्टाव काकुत्स्थं स्मारयन् पूर्व-जन्मनः ॥१७॥ [N
 N] राम राम महा-बाहो शृणुष्व वदतां वर ।
 दिव्य-लक्षण-संयुक्तं किम् आत्मानं न बुध्यसे ॥१८॥ [N
 N] भवान् नारायणः श्री-मान् सर्व-लोक-नमस्कृतः ।
 शङ्ख-चक्राऽऽयुध-धरः सर्व-नाग-रिपु-ध्वजः ॥१९॥ [N
 पिता-महाद् अपि परः पुरुषः शाश्वतो हरिः ।
 N] वैकुण्ठस् त्वं महा-बाहो देव-देवः प्रताप-वान् ॥२०॥ [N
 न परं विद्यते भूतं त्वत्-तः पुरुष-सत्तम ।
 N] त्वं पद्म-नाभः काकुत्स्थ हृषीकेशस् तथैव च ॥२१॥ [N
 धारयन् उरसा नित्यं मणि कौस्तुभम् एव च ।
 N] महां नि-मज्जमानायां वराह-त्वम् उपाऽऽगतः ॥२२॥ [N
 नि-हतश् चाऽसुरः पूर्व हिरण्याऽक्षो महा-बलः ।
 N] हिरण्य-कशिपुश् चैव नि-हतौ तौ महाऽसुरौ ॥२३॥ [N
 कपिल-त्वम् उपाऽऽगम्य सागरः क्षोभितः प्र-भो ।
 N] राम राम-त्वम् आ-गम्य कृता निष्-क्षत्रिया मही ॥२४॥ [N
 हतः सहस्र-बाहुश् च कार्तवीर्योऽर्जुनस् तदा ।
 N] कश्यपाय मैही दत्तौ यज्ञाऽन्ते बहु-दक्षिणा ॥२५॥ [N
 अनन्त-मूर्तिना मूर्ध्ना धृता ते सकला मही ।
 N] क्षीरोद-शयनीयं ते शेषस्योपरि राघव ॥२६॥ [N
 वदर्या तप्यसे नित्यं यत् तत् परम-कं तपः ।

- [N] ब्रह्मा त्वं देव-देवेश कृष्णो जि(?)वि)ष्णुस् त्वम् एव च ॥२७॥ [N]
महेन्द्रस् त्वं महा-बाहो वसूनाम् अपि चाऽष्टमः ।
- [N] मरुतां पञ्चमश् चाऽसि वृषभश् च तथा गवाम् ॥२८॥ [N]
कैपालं चैव ते ब्रह्मा धर्मो मनसि नि-ष्ठितः ।
- [N] आ-काशं शिरसा व्य-आप्तं पद्भ्यां ते पृथिवी धृता ॥२९॥ [N]
उदरं तेऽर्णवो राम प्राणाम् ते हव्य-वाहनः ।
- [N] दिशश् चैव स्थिताः श्रोत्रे कक्ष्यां ते वसवः स्थिताः ॥३०॥ [N]
ऊरुभ्यां मित्रा-वरुणौ चरणे ऋषयः स्थिताः ।
- [N] दंष्ट्रासु चैव सर्वासु वेदास् ते सु-प्रतिष्ठिताः ॥३१॥ [N]
शिखाऽन्ते चैव गायत्री ओं-कारो हृदि सं-स्थितः ।
- [N] ग्रीवायां सं-स्थिता द्यौश् च जिह्वा-प्राऽन्ते सरस्वती ॥३२॥ [N]
सर्वदेवै-भ्यस् त्वं च नाऽस्ति कि-ंचित् त्वया विना ।
- [N] सनातनस् त्वं प्र-भवः प्र-लयो युग-संक्षये ॥३३॥ [N]
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे-देवास् तथाऽश्विनौ ।
- [N] सेन्द्रा मरुद्-गणा देवा लोक-पालैः समन्व-इताः ॥३४॥ [N]
देवर्षयो महाऽऽत्मानस् तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
कल्याणं वै पुरस्-कृत्य वि-मानैः समुप-स्थिताः ।
- [N] वीऽऽर्क्षमाणा जयं सर्वे तस्मिन् तमसि दारुणे ॥३५॥ [N]
त्वं स्रष्टा सर्व-लोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ।
- [N] प्र-भवश् चाऽव्ययश् चैव किम् आत्मानं न बुध्यसे ॥३६॥ [N]
राक्षसानां वि-नाशार्थं प्र-विष्टो मानुषीं तनुम् ।
- [N] नाग-पाश-निबद्धस् तु तिष्ठसे किं रणाऽजिरे ॥३७॥ [N]

१. रा२ फ-तथैव ॥ २. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-कपाली च वरो ॥ ३.
प्र रा२ फ-तेर्णवा नाम प्राणस् ॥ ४. रा१ ल१ ल२-त्र अ-बले च । ५. अत
परमधिक पाठ—प्र रा२ फ-जानुनी चाश्विनौ राम रोमाण्योषधयः
स्थिताः ॥ ६. रा२-सर्वमेतन्मयश्च त्व । ७. म-अत आरभ्य सर्गसमाप्ति यावन्नास्ति ॥
८. रा१ ल१ ल२ व अ-वीक्षन्तश्च ॥ ९. व-नास्ति ॥

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा स्मरस्व गरुडं प्र-भो ।

N] नाग-पाश-निबद्धस्य तव वै लक्ष्मणस्य च ॥३८॥ [N

नागाऽशनो महाऽऽत्माऽसौ काश्यपेयो महा-बलः ।

N] तस्याऽप्रतिहता नित्यं गतिर् वीरस्य सर्व-तः ॥३९॥ [N

योऽस्मात् त्वां नाग-पाशाच्च च मोक्षयिष्यति बन्धनात् ।

N] स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि यथाऽऽगतम् अरि-दम् ॥४०॥ [N

एवं स देवर्षि-वरो महाऽऽत्मा

प्र-बोध्य नारायणम् अ-प्रमेयम् ।

जगाम लोकान् मनसा यथेष्टान्

N] यथाऽऽगतोऽदृष्ट-गुणैर् उपेतः ॥४१॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे नारद-वाक्ये नाम सप्तविंश सर्ग ॥२७॥

[वं - २६] = [अष्टाविंशः सर्गः] = [दा - ५०]

नारदस्य वचः श्रुत्वा सं-ज्ञां लब्ध्वा च राघवः ।

N] मध्ये वानर-सैन्यानां सस्मार गरुडं तदा ॥१॥ [N

अथैनम् उपसं-गम्य वायुः श्रोत्रे वचोऽब्रवीत् ।

८] राम राम महा-बाहो आत्मानं स्मर वै हृदा ।^१

नारायणम् त्वं भग-वान् राक्षसाऽर्थेऽव-तारितः ॥२॥ [N

९] स्मर सर्प-भुजं देवं वैनतेयं महा-बलम् ।

१. ब-नास्ति ॥ २. रा_२ फ-नास्य प्रतिहता राम ॥ ३ प्र रा_२ फ-योस्माद्रक्ष प्रयुक्ताच्च मोचयेच्छरबन्धनात् । ४ प्र-नास्ति ॥ ५. रा_२ फ-मायागुणो ह्यष्टगुणैर् ॥ ६. प्र रा_२-लकाकाण्डे । ब-नास्ति ॥ ७ म-प्रथमश्लोकादारभ्य २५-श्लोकोन्त पाठ ३०-शसर्गस्य २१-शश्लोकात्पर व्यत्यासेन पठित ॥ ८. प्र-तदा । ९ रा_२-नास्ति ॥

- स सर्प-बन्धनाद् घोरार्द्ध युवां सं-मोचयिष्यति ॥३॥ [N
 १०] तस्यै तद् वचनं श्रुत्वा राघवो रघु-नन्दनः ।
 सस्मार गरुडं देवं भुजंगानां भयाऽऽवहम् ॥४॥ [N
 ११] एतस्मिन् अन्तरे वायुर् मेघाश् चाऽऽसन् सै-विद्युतः ।
 पर्य-अस्तं सागरे तोयं कम्पन्ते स्म मही-धराः ॥५॥ [३३
 १२] महता पक्ष-वातेन सर्वे तीर-रुहा दुमाः ।
 स-शैखाः पतिता भग्नाः स-मूला लवणाऽम्भसि ॥६॥ [३४
 १३] सर्व-तः पन्न-गाः सस्ता व्य-अद्रवन् शैल-वासिनः ।
 १४उ] लयं सर्वाणि यादांसि प्र-जग्मुर् लवणाऽम्भसि ॥७॥ [३५
 १५उ] ततो मुहूर्तात् स-ततं वैनतेयं महा-बलम् ।
 वानरा ददृशुः सर्वे ज्वलन्तम् इव पावकम् ॥८॥ [३६
 १६] तम् आ-गतम् अभिप्रेक्ष्य नागास् ते विप्र-दुद्रुवुः ।
 १७उ] यैस् तौ सत्-पुरुषौ बद्धौ शर-भूतैर् महा-बलैः ॥९॥ [३७
 ततः सु-पर्णः काकुत्स्थं दृष्ट्वा प्रेत्यभि-वाद्य च ।
 १८] प्र-ममार्जं च पाणिभ्यां मुखं चन्द्र-सम-प्रभम् ॥१०॥ [३८
 वैनतेयेन सं-स्पृष्टाः सर्वे ते रुरुर् व्रणाः ।
 १९] स-वर्णाश् चाऽनयोर् गात्रे व्रणाः सर्वे तदाऽभवन् ॥११॥ [३९
 तं चाऽपि समुपाऽऽघ्राय सु-पर्णं कनक-प्रभम् । [N
 २०] बलं वीर्यं च तेजश् च तथैवोत्-साह एव च ।
 प्र-हर्षणं च बुद्धिश् च तदाऽऽसीद् द्वि-गुणं तयोः ॥१२॥ [४०
 २१] ताव् उत्था(द्-स्था)य महा-वीर्यौ गरुडं राम-लक्ष्मणौ ।
 उभौ सर्वजतुर् गौत्रै रामश् चेदम् उवाच ह ॥१३॥ [४१

१. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-० नाहारो ॥ २. प्र रा२ फ-स तस्य ॥
 ३. प्र-सहस्रश । ४. रा२ फ-च ॥ ५. रा२ फ-बहव ॥ ६. ब-पर्वता । ७.
 रा१-नास्ति । ८. प्र-मय । ९. रा१ ल२-नास्ति ॥ १०. रा१ ल१ ल२ ब
 अ-चैवाभि० । ११. रा२-स ममार्ज ॥ १२. रा१ ल१ ल२ ब अ-नास्ति ॥
 १३. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ-ममृजतुर्गात्र ॥

२२] तव प्रसादाद् व्य-असनं रावणि-प्रभवं महत् ।^१

२३] आवां शीघ्रम् अति-क्रान्तौ शीघ्रं च वलिनौ कृतौ ॥१४॥ [४२

यथा दश-रथं तातं यथा च प्र-पितामहम् ।

२४] तथा भवन्तम् आ-साद्य हृदयं मे प्र-सीदति ॥१५॥ [४३

को भवान् इह सम्प्राऽऽप्तो दिव्य-स्रग्-अनुलेपनः ।

२५] वसानोऽरजसी वस्त्रे दिव्याऽऽभरण-भूषितः ॥१६॥ [४४

इत्यु उक्तः प्र-श्रितं वाक्यं राघवेण महाऽऽत्मना । [N

२६] उवाच गरुडो वाक्यं मध्ये तेषां वनौकसाम् ॥१७॥

प्रीतोऽऽत्मा च परि-ष्वज्य हर्ष-पर्याकुलेक्षणः । [४५

२७] प्र-हसन् आह काकुत्स्थं सु-पर्णः पतगेश्वरः ॥१८॥ [N

अहं सखा ते काकुत्स्थ बाह्यः प्राण इवाऽऽत्म-जः । [४६पू

२८] औरसः कश्यप-सुतो विनता-सम्भवो ह्य अहम् । [N

गरुत्-मान् इह सम्प्राऽऽप्तो युवयोः साह्य-कारणात् ॥१९॥ [४६उ

२९] अ-सुरा वा महा-वीर्या दानवा वा महा-बलाः ।

देवता वा स-गन्धर्वा पुरस्-कृत्य शत-क्रतुम् ॥२०॥ [४७

३०] नैनं मोचयितुं शक्ताः शर-बन्धं दुरा-सदम् ।

मायाविना हीऽन्द्र-जिता निर्-मितं क्रूर-कर्मणा ॥२१॥ [४८

३१] एते हि नैर्ऋता नागाः क्षुद्रास् तीव्रविषोल्बणाः ।

रक्षो-माया-प्रभावेन शरास् तीक्ष्ण-विषांऽभवन् ॥२२॥ [४९

३२] स-भाग्यश् चाऽसि धर्म-ज्ञ राम सत्य-पराक्रम ।

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सं-ख्येऽस्मिन् न हतोऽसि यत् ॥२३॥ [N

१ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-नास्ति । २ अत परमविक. पाठ—
रा२-शरबन्धाद्विनिर्मुक्तौ क्षिप्रं च रुधिरौक्षितौ ॥ ३ फ-इति ॥ ४ रा२ फ-
प्रसृत ॥ ५. ल१-प्रीतात्मान प० । रा२ फ-परिपूज्य च प्रीतात्मा । ६ रा२-
०सन्प्राह । ७ ल१-पवनगे० ॥ ८ रा२-अह स ॥ ९. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-
वै । १० रा१ ल१ ल२ ब अ-तीक्ष्णतराभवन् । सन्निवार्ष द्र० ॥

३३] इमं श्रुत्वा हि वृत्ताऽन्तं त्वरमाणोऽहम् आगतः ।

सहस्रैव तव स्नेहात् सखि-त्वम् अनु-पालयन् ॥२४॥ [५१

३४] कारणं च वयस्य-त्वे न प्रष्टव्योऽस्मि राघव ।

नि-हते रावणे पापे सखि-त्वं ज्ञास्यसे स्वयम् ॥२५॥ [N

३५] मोक्षितश्च च मया घोराद् एतस्माद् इषु-बन्धनात् ।

अ-प्रमादश्च च सं-ग्रामे कर्तव्यो रघु-नन्दन ॥२६॥ [५२

३६] प्र-कृत्या राक्षसाः सर्वे मायया कूट-योधिनः ।

शूराणाम् ऋजु-भावानां भवताम् आर्जवं धनम् ॥२७॥ [५३

३७] तन् न वि-श्वसितव्यं वै राक्षसानां रणाऽजिरे ।^१

स्वेनौपम्येन राजेन्द्र नित्य-जिह्वा हि राक्षसाः ।^१ [५४

३८] कूट-युद्धा हि ते सर्वे क्षुद्राश्चैव विशेष-तः ॥२८॥ [N

एवम् उक्त्वा ततो रामं सु-पर्णः सु-महाबलः ।

३९] परि-ष्वज्य च सु-स्निग्धम् आ-प्रष्टुम् उप-चक्रमे ॥२९॥ [५५

सखे राघव धर्म-ज्ञ रिपूणाम् अपि वत्सल ।

४०] अभ्यनु-ज्ञातुम् इच्छामि गमिष्यामि यथाऽऽगतम् ॥३०॥ [५६

बालवृद्धाऽवशेषां हि कृत्वा लङ्कां शरोर्मिभिः ।

४२] रावणं च रणे हत्वा सीतां त्वम् उप-लप्स्यसे ॥३१॥ [५८

इत्य् एवम् उक्त्वा वचनं सु-पर्णः शीघ्र-विक्रमः ।

४३] रामं प्र-दक्षिणं कृत्वा मध्ये तेषां वनौकसात् ॥३२॥ [५९

N] प्र-दक्षिणं तु तं कृत्वा परि-ष्वज्यांऽभि-वाद्य च ।

जगामाऽऽकाशम् आ-विश्य गरुडः पवनो यथा ॥३३॥ [६०

४४] नी-रुजौ राघवौ दृष्ट्वा ते तु वानर-यूथपाः ।

४५पू] प्र-दृष्ट्वाः ससृजुर् नादान् राक्षसानां भयाऽऽवहान् । [६१

१ प्र-शृण्वन् । २ प्र-अनुवर्षयन् ॥ ३ म-नास्ति ॥ ४ ल१ प्र-नास्ति ॥

५ म-०ज्य च पीडित ॥ ६ अत परमधिक पाठः—प्र रा२ फ-ततो भेरी.
समाजगुर्मुदंगाश्चाभ्यवादयन् ॥ दध्मुश्च शंखान् संहृष्टाश्चिद्वेडुश्च
सहस्रशः ॥

४८५] अपरे चाऽपि वि-क्रान्ता वानरा नैग-योधिनः ॥३४॥ [६३५

४६३] ते वानरा भीम-बलाः प्रहर्षाऽऽक्रान्तिर्मुखैः ।

४८३] दुमान् उत्-पाद्य तैरसा तैस्थुः शत-सहस्र-शः ॥३५॥ [N

मुञ्चमाना महा-नादांस् त्रासयन्तो निशा-चरान् ।

४९] लङ्का-द्वारम् अभि-क्रान्ता योद्धु-कामाः प्लवं-गमाः ॥३६॥ [६४

तेषां तु भीमस् तुमुलः स नादो

बभूव शाखा-मृग-यूथपानाम् ।

क्षये निदाघस्य यथा घनानां

N] नादः सु-भीमो नदतां निशीथे ॥३७॥ [६५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे विशत्य-करण नामाऽष्टाविंश सर्ग ॥२८॥

[व-२७]= [एकोनत्रिंशः सर्गः] =[दा-५१]

तेषां तु तुमुलं शब्दं वानराणां तरस्विनाम् ।

१] नदतां राक्षसैः सार्धं तदा शुश्राव रावणः ॥१॥ [१

स्निग्ध-गम्भीर-निर्घोषं श्रुत्वा तु नि-नदं महत् ।

२] संचिवा राक्षस-पतेर् इदं वचनम् अब्रुवन् ॥२॥ [२

यथा हि सम्प्र-हृष्टानां वानराणां समुत्थि(द्-स्थि)तः ।

३] बहूनां सु-महान् नादो मेघानाम् इव गर्जताम् ॥३॥

१ व-विश्रान्ता । २. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नागयो० । रा२-
रथयो० ॥ ३ रा१ ल१ ल२ अ प्र-०र्षाक्रान्तिर्मुखैः । रा२-०र्षात्प्रासते बलैः ।
४ म-उद्यम्य । ५ प्र-शतशस् । रा२-सहस्रान् । ६ म-पहसा । ६ रा२-जघ्नु ॥
७ व-नास्ति । रा२-उकाकाडे । म-युद्धपर्वणि ॥ ८. ल१-सचिव । ९ ल१-
अब्रवीत् ॥ १० ल१ व-तथा हि सप्रविष्टाना ॥

- व्यू-अक्तं सु-महती प्रीतिर् एतेषां समुप-स्थिता । [३
 ४] यथा हि वि-पुलैर् नादैश् चुक्षुमे वरुणाऽऽलयः ॥४॥ [४
 तौ च बद्धौ शरैस् तीक्ष्णैर् भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
 ५] अयं च सु-महान् नादः शङ्कां जनयतीऽव नः ॥५॥ [५
 एतत् तु वचनं श्रुत्वा मन्त्रिणां रक्षसेश्वरः ।
 ६] उवाच रक्षसांस् तत्र समीप-परिवर्तिनः ॥६॥ [६
 ज्ञायतां तूर्णम् एतेषां सर्वेषां वन-चारिणाम् ।
 ७] शोक-काले समुत्-पन्ने हर्ष-कारणम् उत-तमम् ॥७॥ [७
 ८] ते तथोक्तास् तु सं-भ्रान्ताः प्राकारम् अधि-रुह्य च । [८
 ९] विषर्ण-वदनाः सर्वे राक्षसेन्द्रम् उप-स्थिताः ॥९॥ [९
 N] भयात् संहृष्ट-रोमाणो राक्षसास् ते महा-बलाः । [N
 तद् अ-प्रियं दीन-मुखा रावणस्य निशा-चराः ।
 ११] न्यू-अवेदयन् यथा-वृत्तं सर्वे वाक्य-विशारदाः ॥११॥ [११
 यौ ताव् इन्द्र-जिता युद्धे भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
 १२] नि-बद्धौ शर-बन्धेन निष्प्रकम्प-भुजौ कृतौ ॥१२॥ [१२
 विमुक्त-शर-बन्धौ ताव् उत्थि(द्-स्थि)तौ रण-मूर्धनि ।
 १३] पाशान् इव गजौ छित्वा गजेन्द्र-सम-विक्रमौ ॥१३॥ [१३
 तच् छुत्वा वचनं तेषां राक्षसेन्द्रोऽर्थं रावणः ।
 १४] चिन्ता-रोष-परीऽताऽङ्गो विवर्ण-वदनोऽब्रवीत् ॥१४॥ [१४
 घोरैर् दत्त-वरैर् बद्धौ शरैर् आशीविषोपमैः ।
 १५] अ-मोघैः सूर्य-सङ्काशैः प्र-मथ्येन्द्र-जिता युधि ॥१५॥ [१५
 तम् अस्त्र-बन्धम् आ-साद्य यदि मुक्तौ रिपू मम ।

१ रा१ ल१ व अ प्र म-स महान् । २ रा२-च ॥ ३ प्र रा२ फ म-राक्षसा-
 विप । ४ रा२ फ-रक्षसा श्रेष्ठ । ५ फ-वर्तिनाम् ॥ ६ रा१ ल२ अ प्र-
 हर्षे का० ॥ ७. रा१ ल१ ल२ व अ-तथोक्त्वा । ८. रा२-विवर्णव० ॥ ९ रा१
 ल१ ल२ व अ-तदाश्रय । प्र-तदाश्रिय । १० व-राक्षसस्य ॥ ११ प्र-०न्द्रो
 महाबल । म-०न्द्र स रावण ॥ १२. प्र-रिक्तौ ।

१६] संशय-स्थम् इदं सर्वम् अनु-पश्याम्य अहं बलम् ॥१४॥ [१६

१७पू] निष्-फलाः खलु संपन्नाः शरा वामुकि-तेजसः । [१७पू

N] वैनतेयम् इवाऽऽसाद्य नागा गङ्गाहदौकसः ॥१५॥ [N

एवम् उक्त्वा तु सं-क्रुद्धो नि-श्वसन् द्वि-रदो यथा ।

१८] अब्रवीद् रक्षसां मध्ये धूम्राऽक्षं नाम राक्षसम् ॥१६॥ [१८

बलेन महता युक्तो रक्षसां भीम-कर्मणाम् ।^३

१९] निष्-क्रमस्व वधायाऽऽशु रौघवस्य वनौकसाम् (?सः) १७ [१९

एवम् उक्तस् तु धूम्राऽक्षो राक्षसेन्द्रेण धीमता ।^६

२०] कृत्वा प्र-णामं सं-हृष्टो निर्-जगाम नृपाऽऽलयात् ॥१८॥ [२०

अभिनिष्-क्रम्य स ततो बलाऽध्यक्षम् उवाच ह ।

२१] त्वरयस्व बलं शीघ्रं रण-कालोऽयम् आ-गतः ॥१९॥ [२१

धूम्राऽक्षस्य वचः श्रुत्वा बलाऽध्यक्षो बलाऽनुगः ।

२२] बलम् उद्-योजयामास रावणस्याऽऽज्ञया त्वरन् ॥२०॥ [२२

ते बद्ध-घण्टा बलिनो घोर-रूपा निशा-चराः ।^३

२३] वि-नर्दमानाः सं-हृष्टा धूम्राऽक्षं पर्य-अवारयन् ॥२१॥

विविधाऽऽयुध-हस्ताश् च शूल-मुद्गर-पाणयः । [२३

२४] गदाभिः पट्टिसैः खड्गैर् आयसैश् चाऽपि मुद्गरैः ॥२२॥

परि-धैर् भिण्डि-पालैश् च खड्गैर् दण्डैः परश्व-धैः ।

२५] निर-ययू रौक्षसा दिग्भ्यो नर्दन्तो युद्ध-लौलसाः ॥२३॥ [२४

१ प्र रा२ म-सवृत्ता ॥ २. म-सरब्धो । ३ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र
रा२ फ-नास्ति ॥ ४ म-भीमतेजसा । ५ प्र-रामस्य च ॥ ६. म-अत पर २७-श-
सर्गस्थ ६-३२ श-श्लोकान्त पाठो व्यत्यासेन पठित । ७. रा२ फ-नृपाज्ञया ॥ ८. प्र-
वर्धयस्व ॥ ९ अत परमधिकः पाठ — रा२-तथा बद्धतनुत्राणाः सवाजिरथ-
कुंजराः । रोषसंरक्तनयना भीमवेगा महाबलाः ॥ १० रा१ ल१ ल२ ब अ-
विनन्दमाना ॥ ११ रा१-आयसैरेव । प्र-० सैश्चैव । १२ म-नास्ति ॥ १३ ल१
ब अ फ-खड्गदण्डै प० । ल२-खड्गदण्डप० । म-भल्लैर्दण्डै प० । १४. म-
राक्षसाः सर्वे शतशोथ सहस्रश ॥

- रथैः कवचिनश् चाऽन्ये ध्वजैश् च सप्त-अलङ्कृतैः ।
 २६] सुवर्ग-जाल-संयुक्तैः खरैश् च विकृताऽऽननैः ॥२४॥ [२५
 २७पू] हयैः परम-शीघ्रैश् च चामराऽऽपीड-धारिभिः । [२६पू
 प्रभिन्न-करटैश् चैव गजेन्द्रैर् गिरि-सन्निभैः । [N
 N] निर-ययुर् नैर्ऋत-व्याघ्रा व्याघ्रा इव दुरा-सदाः ॥२५॥ [२६उ
 दृक्-सिंह-मुखैर् जुष्टं खरैः कनक-भूषणैः ।
 २८] आ-रुरोह रथं दिव्यं धूम्राऽक्षः खर-निःस्वनः ॥२६॥ [२७
 स निर-ययौ महा-तेजा धूम्राऽक्षो राक्षसैर् वृतः ।
 २९] द्वारेण पश्चिमेनाऽऽर्धं हनु-मान् यंत्र-यूथ-पः ॥२७॥ [२८
 ३०पू] प्र-यान्तं तु महा-घोरं राक्षसं भीम-दर्शनम् ।
 N] अन्तरिक्ष-चरा वाचो वि-चेरुर् लोम-हर्षणाः ॥२८॥ [२९
 रथ-शीर्षे महा-भीमो गृध्रो विनि-पपात ह ।
 ३१] ध्वजाऽग्रे पक्षिणैश् चाऽस्य नि-पेतुर् मांस-भोजनाः ॥२९॥ [३०
 ३२पू] रुधिराऽऽर्द्रं महा-श्वेतं छत्रम् अस्य पपात ह । [३१पू
 ववर्ष रुधिरं देवः प्र-चचाल च मेदिनी ॥३०॥
 ३३] प्रतिलोमाऽऽकुलो वायुर् निर्घात-सप्त-निःस्वनः । [३२
 तिमिरौघ-समाक्रान्ता दिशश् च न चकाशिरे ॥३१॥ [३३
 ३४] गृध्र-कङ्क-वर्क-श्येना ये चाऽन्ये रुधिराऽशनाः । [N
 वि-स्वराः सस्रजुर् वाचो धूम्राऽक्षस्य समीप-तः ॥३२॥ [३१उ
 स उद-पातांश् च तान् दृष्ट्वा राक्षसानां भयाऽऽवहान् ।

१ ल१ म-समलक्षितै । २ ल१ प्र-स्ववर्ण० । फ-सुपर्ण० ॥ ३. प्र-
 ०पीडनादिभि । ४. म-नास्ति । ५ रा२-०करटश् ॥ ६ रा१ ल१ ल२ ब फ-
 वृक्ष० । ७ रा१ ब फ-०स्वनै ॥ ८ प्र रा२ फ म-पश्चिमेन तु द्वारेण । ९ म-
 हरियू० ॥ १०. प्र-भीमविक्रमम् । ११ रा२-विरेजुर् ॥ १२. म-अभिपपात ।
 १३ रा१ ल१ ल२ ब-दक्षिणस्यास्य । रा२-पश्चिमश्चास्य । म-व्यथिताश्चास्य ॥
 १४ म-नास्ति ॥ १५ रा१ ल१ ल२ ब अ-प्रतिकूलकुलो ॥ १६ रा१ ल१
 ल२ ब अ प्र-०ककखरश्येना । १७. रा१ ल१ ल२ ब अ-निष्ठुरा ॥

३५] प्रादुर-भूतान् महा-घोरान् धूम्राऽक्षोव्यथितोऽभवत् । ३३। [३४

ततः सु-भीमैर् बहुभिर निशा-चरैर्

वृतोऽभिनिष्-क्रम्य रणोत्सुको बली ।

ददर्श तां राघव-बाहु-पालितां

N] समुद्र-कल्पां बहु-वानरां चमूम् ॥३४॥ [३६

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे धूम्राऽक्ष-निर्याण नामैकोनत्रिंश सर्ग ॥२९॥

[वं-२८]= [त्रिंशः सर्गः] =[दा-५२]

निर्-यान्तं प्रेक्ष्य धूम्राऽक्षं राक्षसं भीम-दर्शनम् ।

१] वि-नेदुर् वानराः सर्वे हृष्टा युद्धाऽभिकाङ्क्षिणः ॥१॥ [१

तेषां तु तुमुलं युद्धं जज्ञेऽथ हरि-रक्षसाम् ।

२] अन्योऽन्यं मुमुलैर् घोरैर् जघ्नैस् ते शूल-शक्तिभिः ॥२॥ [२

वानरा राक्षसैर् घोरैः पोथिताश् च वि-दारिताः । [३उ

३] राक्षसा वानरैश् चाऽपि दुर्भैर् भूमि-समी-कृताः ॥३॥

राक्षसाम् त्व अभिसं-कुद्धा वानरान् नि-शितैः शरैः ।

४] विव्यधुर् घोर-रूपैस् तान् कङ्क-पत्रैर् अ-जिह्वगैः ॥४॥ [४

ते गदाभिः सु-भीमाभिः पट्टिशैः कूट-मुद्गरैः । [५पू

५] घोरैश् च परि-धैर् चित्रैस् त्रि-शूलैश् चाऽपि सं-युगे ॥५॥ [३पू

वि-दार्यमाणा रक्षोभिर वानराम् ते महा-बलाः ।

६] अमर्षजनितोद्धर्षाश् चक्रुः कर्माण्य अनेक-शः ॥६॥ [५उ

शर-निर्भिन्न-गात्राम् ते शूल-निर्गत-लोहिताः ।

१ प्र रा२-लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि ॥ २. व-तुमुलैर् । ३. म-नास्ति ॥

४. म-दुर्भैश्चापि समी० ॥ ५. म-०रूपैश्च ॥ ६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-पट्टिशैश् ।

७. म-नास्ति ॥ ८. म-शरसभिन्न० । ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-शूलनिर्घात० ।

- ७] जगृहुः पाद-पांश् चैव शिलाश् च हरि-यूथपाः ॥७॥ [६
ते भीम-वेगा हरयो नर्दमानाः सहस्र-शः ।
- ८] ममन्वृ गक्षसान् घोरान् नामानि च बभाषिरे ॥८॥ [७
१५] पुनश् च तुमुलस् तेषां सं-ग्रामः सम्-अपद्यत । [N
N] तद् बभूवाऽद्रुतं युद्धं तेषां सङ्ग्राम-शालिनाम् ॥९॥
- १३] शिलाभिर वि-पुलाभिश् च बहु-शाखैश् च पाद-पैः । [८
N] वानरा मथिताः के-चित् के-चिद् भैलैर् वि-दारिताः ॥१०॥ [N
गक्षसा मथिताः के-चिद् वानरैर् जितं-काशिभिः ।
- १०] वमन्ति रुधिरं के-चिन् मुखै रुधिर-भोजिनः ॥११॥ [९
पार्श्वेषु दारिताः के-चित् के-चिच् चूर्णी-कृता द्रुमैः ।
- ११] शिलाभिश् चूर्णिताः के-चिन् नखैः के-चिद् वि-दारिताः १२ [१०
ध्वजैर् वि-शकलैर् भलैः खड्गैश् च विनि-पातितैः ।
- १२] रथैर् वि-मथिताः के-चित् के-चिन् मथित-वाहनाः ॥१३॥ [११
१४] वानरैर् भीम-विक्रान्तैर् आ-प्लुत्याऽऽप्लुत्य वेग-तैः ।
राक्षसाः कर-जैस् तीक्ष्णैर् मुखेषु च वि-दारिताः ॥१४॥ [१३
१५] विरूप-वदना घोरा विप्रकीर्ण-शिरोरुहाः ।
मत्ताः शोणित-गन्धेन नि-पेतुर् जगती-तले ॥१५॥ [१४
१६] अन्ये च परम-क्रुद्धा राक्षसा भीम-दर्शनाः ।
दुंध्रुवुस् तल-पातैश् च वज्र-स्पर्शैश् च वानरान् ॥१६॥ [१५
१७] वानरैर् आ-पतद्भिस् तु वेगिता वेगवत्-तरैः ।
- १८] मुष्टिभिश् चरणैश् चैव पाद-पैश् च वि-पोथिताः ॥१७॥ [१६

१ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नन्दमाना ॥ २ म-“शिलाभिर्” इत्यारभ्य
“रुधिरभोजिन” इत्यन्त पाठो नास्ति । ३ रा१-बलैर् । ४. प्र-नास्ति ॥ ५
रा१ ल१ ल२ व अ प्र-जयकाक्षिभि । ६ प्र-०रभाजनै । रा२-०रभोजना ॥ ७.
म-नास्ति ॥ ८ प्र-द्विजैर् ॥ ९. प्र-आप्लवन्त्यतिवेगत । रा२-आप्लुत्य वेगितै
कृता ॥ १०. अ प्र रा२ फ म-दुध्रुवुस् ॥ ११ ब-०द्विश्च । १२ प्र-विशेषिता ।
म-व्यपो० ॥

N] धूम्राऽक्षो नि-हंतं दृष्ट्वा स्व-सैन्यं सह राक्षसैः ।

क्रोधेन कदनं चक्रे वानराणां युयुत्सताम् ॥१८॥ [१७
२०] प्राऽऽसैः प्र-मथिताः के-चिद् वेमुंस् ते रुधिरं मुखैः ।

मुद्गरैर् आ-हताः के-चित् पतिता धरणी-तले ॥१९॥ [१८
२१] परि-धैः पतिता भग्ना भिण्डि-पालैः परश्व-धैः ।

पट्टिशैर् आ-हताः के-चित् के-चिद् विशंकली-कृताः ॥२०॥ [१९
२२] के-चिद् वि-मथिता भूमौ रुधिराऽऽर्द्रा वनौकसः ।

के-चिद् वि-द्राविता नष्टाः सं-क्रुद्धै राक्षसैर् युधि ॥२१॥ [२०
२३] विभिन्न-हृदयाः के-चिद् एक-पार्श्वेन शामिताः ।

वि-द्वारितास् त्रि-शूलैश्च के-चिद् दंष्ट्रा-विकर्षिताः ॥२२॥ [२१
२४] तत् सु-भीमं मूढं युद्धं हरि-राक्षस-सङ्कुलम् ।

२५] अभवच्च छस्त्र-बहुलं शिला-पादप-सङ्कुलम् ॥२३॥ [२२
धनुर्-ज्या-तन्त्रि-मधुरं हिक्का-ताल-समन्वितम् ।

२६] मत्त-स्तनित-गीतं च युद्धं गान्धर्वम् आ-बभौ ॥२४॥ [२३
धूम्राऽक्षस् तु धनुष्-पाणिर् वानरान् रण-मूर्धनि ।

२७] हसन् वि-द्रावयामास दिशस् तान् शर-वृष्टिभिः ॥२५॥ [२४
धूम्राऽक्षेणाऽर्दितं सैन्यं मथितं प्रेक्ष्य मारुतिः ।

२८] उप-चक्राम तद् रक्षः प्र-गृह्य महती शिलाम् ॥२६॥ [२५

१. अ प्र-सैन्य तु विहत । रा२ फ म-सैन्य तु विद्रुत । २ अ प्र रा२
फ-धूम्राक्षो राक्षसैः सह । म-धूम्राक्षो राक्षसैर्वृत ॥ ३ रा२ म-पाशै । ४. म-
मुखुवु शोणित । ५ म-नास्ति । ६ फ-नास्ति ॥ ७ रा२-परिधैराहता केचित्
केचिद्भ्रैर्विदारिता । फ म-नास्ति । ८ म-नास्ति । ९ रा१ ल२-प्रेनिद्रि शक० ।
ल१ व रा२ फ-केचिच्च शक० ॥ १० म-केचिन्निपतिता । ११ म-अत पर २८-
शसर्गस्थ १-२५-शश्लोकान्त पाठो व्यत्यासेन पठित ॥ १२ रा१ ल१ ल२ व
अ प्र-विद्रावितास् ॥ १३ ल१ ल२ व अ प्र-पहायुद्ध । १४ म-नास्ति ॥ १५.
रा२ फ-मन्द्रस्तनितगीत च । म-मन्द्रस्तनितनिर्घोष ॥ १६ रा२-विश्वस्तान् ।
फ म-विशस्तान् ॥ १७ प्र-० नाधिक । १८ रा२-तत सप्रेक्ष्य । १९. अ-
प्रग्राह्य ॥ २०. म-नास्ति ॥

क्रोध-द्विगुण-रक्ताऽक्षः पितुस् तुल्य-पराक्रमः ।

२९] शिलां तां पातयामास धूम्राऽक्षस्य रथं प्रति ॥२७॥ [२६

आ-पतन्ती शिलां दृष्ट्वा गदाम् उद्-यम्य सं-भ्रमात् ।

३०] रथाद् आ-प्लुत्य वेगेन वसु-धायाम् अव-स्थितः ॥२८॥ [२७

सा प्र-मथ्य रथं तस्य नि-पपात शिला भुवि ।

३१] स-चक्र-कूबर-युगं स-ध्वजं स-शराऽऽसनम् ॥२९॥ [२८

३२पू] भित्त्वा तु स रथं तस्य हनू-मान् पवनाऽऽत्मजः । [२९पू

N] क्रोध-संरक्त-नयनो बभूवाऽन्तक-सन्निभः ॥३०॥ [N

N] स मारुतिर् महा-चेगैः सुग्रीव-सचिवो बली । [N

३२उ] रक्षसां कदनं चक्रे स-स्कन्ध-विटपैर् दुमैः ॥३१॥ [२९उ

विभिन्न-शिरसस् तेन राक्षसाः शोणितोक्षिताः ।

३३] दुमैः प्र-मथिताश् चाऽन्ये नि-पेतुर् धरणी-तले ॥३२॥ [३०

वि-द्राव्य राक्षसाऽनीकं हनू-मान् पवनाऽऽत्मजः ।

३४] गिरि-शृङ्गं तु सं-गृह्य धूम्राऽक्षं व्य-अद्रवद् बली ॥३३॥ [३१

३५पू] तम् आ-पतन्तं धूम्राऽक्षो गदाम् उद्-यम्य वीर्य-वान् । [३२पू

N] वि-नदन्तं हनू-मन्तं गत्वाऽऽह्वयत सं-युगे ॥३४॥ [N

तस्मै क्रुद्धः स रोषेण गदां तां बहु-कण्टकांम् ।

३६] न्य-अपातयत धूम्राऽक्षः स्तन-देशे हनू-मतः ॥३५॥ [३३

ताडितः स तया तत्र गदया घोर-रूपया । [३४

३७] स्तन-देशे महा-वीर्यो मारुतिर् गत-साध्वसः ॥३६॥ [N

स कपिर् मारुत-बलम् तं प्र-हारम् अ-चिन्तयन् ।

३८] धूम्राऽक्षस्य शिरो-मध्ये गिरि-शृङ्गम् अपातयत् ॥३७॥ [३५

१ प्र रा२ फ म-०या व्यवस्थित ॥ २ रा१-०कूबर युगम् । म-०कूबर-
रथ ॥ ३. प्र रा२ म-महावीर्य ॥ ४ म-नास्ति ॥ ५ म-आगत सुधू० । ६.
रा२-महाङ्ग० ॥ ७ म-तत् । ८. म-नास्ति ॥ ९. म-०वीर्य साधु साध्विति
चाऽब्रवीत् ॥ १०. रा२-मारुतसुतस् । ११ ल१-शिरोमुख्ये । १२. रा२-
अताडयत् ॥

स विह्वलित-सर्वाऽङ्गो गिरि-शृङ्गेण पोथितः ।
 ३९] पपात सहसा भूमौ वि-शीर्ण इव पर्वतः ॥३८॥ [३६
 नि-हतं राक्षसं दृष्ट्वा हत-शेषो निशा-चराः ।
 ४०] ययुः प्र-वेपिता लङ्कां वध्यमाना वनौकसा ॥३९॥ [३७
 विनिहत-रजनीचरां नि-शम्य
 क्षतज-निरन्तर-कर्दमां मही ताम् ।
 रिपु-वध-जनित-श्रमः प्र-हृष्टः
 ४२] पवन-सुतः स सुहृद्भिर् अर्चितस्तु ॥४०॥ [३८
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे धूम्राऽक्ष-वधो नाम त्रिंशः सर्गः ॥३०॥

[वं-२९]= [एकत्रिंशः सर्गः] =[दा-५५]

धूम्राऽक्षं नि-हतं श्रुत्वा रावणः क्रोध-मूर्च्छितः । [स५३-१पू
 १] बलाऽध्यक्षम् उवाचेदं कृताऽञ्जलिम् उप-स्थितम् ॥१॥ [५५-१उ
 शीघ्रं निर-यान्तु दुर्-धर्षा राक्षसा घोर-दर्शनाः ।
 २] अ-कम्पनं पुरस्-कृत्य सर्व-शास्त्र-विशारदम् ॥२॥ [२

१ म-विकीर्ण । २ फ-हतरोषा । ३ ल२-ययु प्रवेपिता । प्र रा२
 म-त्रस्ता प्रवेशिता । फ-त्रस्ता प्रवे० । ४. रा१ ल१ ल२ व अ रा२-वनौकसैः ।
 फ म-प्लवगमै ॥ ५ ल१ व-रिपुवधजनितश्रम, प्र० । रा२-रिपुवधजनि-
 तोग्रपुण्यकीर्ति । ६. अत परमविक पाठ—रा२-भ्रममजहृद्धि स
 माहतिप्रख्य ॥ ७. रा२ फ-नास्ति । ८. व रा२-नास्ति । प्र-लकाकाडे ।
 म-युद्धपर्वणि ॥ ९. अत परमविक पाठ—रा२-एष वै बलगोप्ता च नेता च
 युधि संमतः । भूमिकामश्च मे नित्यं नित्यं च सप्तरप्रियः ॥ एष जेष्यति
 काकुत्स्थौ सुग्रीवं च महाबलम् । वानराश्च परान् घोरान् हनिष्यति न
 संशयः ॥ प्रतिगृह्य स तामाज्ञां रावणस्य महात्मनः । बलं संदेशयामास
 तदा स लघुविक्रमः ॥

- ततो नाना-प्रहरणा भीमाऽक्षा भीम-दर्शनाः ।
 ७] निर्-ययू राक्षसा मुख्या बलाऽध्यक्ष-प्रणोदिताः ॥३॥ [६
 रथम् आ-स्थाय तु श्री-मांसं तप्त-काञ्चन-कुण्डलः । [७पू
 ८] अ-कम्पनस् ततो घोरै राक्षसैर् अभिनिर्-ययौ ॥४॥ [N
 तस्य निष्-पततस् तूर्णम् अकस्माद् रथ-वाजिनः ।
 ९] जैघनैः सहसा पेतुर् भय-विह्वल-चेतसः ॥५॥ [N
 प्राऽस्पन्दतेक्षणं चाऽस्य सव्यं युद्धाऽभिकाङ्क्षिणः ।
 १०] विभेदै मुख-वर्णश् च कण्ठो वैस्वर्यम् आ-ययौ ॥६॥ [१०
 आ-कुलं गगनं चाऽऽसीद् दुर्-दिनं रुक्ष-मारुतम् ।
 ११] ऊचुः खरं मृगाञ् चाऽपि वाचो रूक्षो भयाऽऽवहाः ॥७॥ [११
 स तु सिंहोन्नत-स्कन्धः शार्दूल-सम-विक्रमः ।
 १२] तान् उत-पातान् अधः कृत्वा निर्-जगाम निशा-चरः ॥८॥ [१२
 तस्य निष्-पतमानस्य नगर्याः सह राक्षसैः ।
 १३] बभूव सु-महान् नादः क्षोभयन् इव सागरम् ॥९॥ [१३
 तेन शब्देन वि-त्रस्ता वानराणां महा-चमूः ।
 १४] द्रुम-शैल-प्रहरणा युद्धाय समुप-स्थिता ॥१०॥ [१४
 तेषां युद्धं महा-घोरं बभूव कपि-रक्षसाम् ।
 १५] राम-रावणयोर् अर्थे समभित्यक्त-जीवितम् ॥११॥ [१५
 सर्वे ह्य अति-बलाः शूराः सर्वे पर्वत-सन्निभाः ।
 १६] हरयो राक्षसाश् चैव परस्पर-जैर्यैषिणः ॥१२॥ [१६
 तेषां वि-नदतां शब्दः सं-युगेषु तरस्विनाम् ।
 १७] शुश्रुवेसु-महांस् तस्मिन् अन्योऽन्यम् अभि-गर्जताम् १३ [१७

१ रा१ ल१ ल२ अ-रथस्थस्तत्र स श्रीमास । प्र-रथस्थस्तु तत श्रीमास ।
 रा२-रथमास्थापयामास ॥ २ रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-सावनै ॥ ३ अ-विभिदे ॥
 ४. प्र रा२ म-क्रूरा ॥ ५ रा२-सिंहोन्नतस्कन्ध । म-सिंहोपमस्कन्ध ॥ ६ प्र रा२ फ-
 द्रुमशैल प्रहराणा योद्धु समवतिष्ठति ॥ ७. म-नास्ति ॥ ८. प्र-० रवधैषिणः ॥

ततस् तु सु-महद् युद्धं सु-भीमम् अभवत् तदा ।

N] सर्व-तो हरि-रक्षोभिः सं-रूरोध दिशो दश ॥१४॥ [१८

अन्योऽन्यं रजसा तेन कौशेयं बहु-पाण्डुरम् ।

१९] सं-वृतं धूम-धूमेण ददृशुर् न रणाऽजिरे ॥१५॥ [१९

न ध्वजो न पताका वा धन्विनस् तुर-गोऽपि वा ।

२०] आ-युधं स्यन्दनो वाऽपि ददृशे तेन रेणुना ॥१६॥ [२०

शब्दः सु-तुमुल्लम् तत्र नैदताम् अभि-धावताम् ।

२१] शुश्रुवे वि-पुलः सं-ख्ये न रूपाणि चक्राशिरे ॥१७॥ [२१

परान् एवं सु-संरब्धा हरयो जघ्नुर आ-हवे ।

२२] वानरान् अपि रक्षांसि नि-जघ्नुः सम-अरे तदा ॥१८॥ [२२

ते परांश् च विनि-घ्नन्तः स्वांश् च वानर-राक्षसाः ।

२३] रुधिराऽऽर्द्रास् तदा चक्रुर् महा-दारुण-दर्शनान् ॥१९॥ [२३

हतानां रुधिरौघैस् तु शशामाऽभि-हतं रजः ।

२४] शरीर-शत-संस्तीर्णा बभूव च वसुं-धरा ॥२०॥ [२४

द्रुम-शक्ति-शिला-प्राऽऽस-गदा-परिघ-तोमरैः ।

२५] राक्षसा हरयश् चैव जघ्नुर् अन्योऽन्यम् आ-हवे ॥२१॥ [२५

बाहुभिः पर्वताऽऽकारैर् अस्यन्तः परिघोपमैः । [२६पू

N] वानरान् अर्दयामासुः सं-रब्धा रजनी-चराः ॥२२॥ [N

वानराश् चाऽपि रक्षांसि महा-द्रुम-शिलाऽऽदिभिः ।

N] अभि-जघ्नुर् अति-क्रम्य शस्त्राण्य उच्च-छिद्य वीर्य-तः ॥२३॥ [२९

एतस्मिन् अन्तरे वीरा हरयः कु-मुदो नलः ।

२८] मैन्दश् च परम-क्रुद्धाश् चक्रुर् युद्धम् अन्-उत्तमम् ॥२४॥ [३०

१. रा२ फ म-कौशेयारुणपा० । २ रा२ फ-०जिर ॥ ३. म-नास्ति ॥
४ प्र-स शब्दस्तुमुल्लम् । रा२-शब्दस्तु तु० । ५. रा२ म-नैदताम् । ६. रा१
ल१ल२ ब-जग्मुर् । ७ प्र रा२-तथा ॥ ८ म-नास्ति ॥ ९. प्र-०सकीर्णा । १०.
अ म-नास्ति ॥ ११. म-सूदयामासु. ॥ १२. रा१ ल१ ल२ ब प्र म-०जग्मुर् ॥

ते मुष्टिभिर् महा-वेगा राक्षसानां चमू-मुखे ।
 २९] कदनं सु-महत् चक्रुर् लीलया हरि-पुङ्गवाः ॥२५॥ [३१
 अभिवा(?)पा)त-पुरोवाताः शिला-पादष-वर्षिणः ।
 N] उत्-कृष्टा गर्जित-रवा मेघा इव वैभुस् तदा ॥२६॥ [N
 तदा च रक्षो-गणम् उन्-नदन्तं
 सम्भ्रान्त-नागाऽश्वरथं वि-षण्णम् ।
 महोदधेः क्षुब्धम् इवाऽनु-रूपं
 N] निशा-चराणां बलम् आ-बभासे ॥२७॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डेऽकम्पन-निर्याण नामैकत्रिंश सर्ग ॥३१॥

[वं-३०]= [द्वात्रिंशः सर्गः] =[दा-५६]

रक्षसां वानरैर् दृष्ट्वा सु-महत् कदनं कृतम् ।
 १] क्रोधम् आ-हारयामास तेषां तीव्रम् अ-कम्पनः ॥१॥ [१
 क्रोधान् मारुत-वेगस् तु धुन्वन् धनुर् अन्-उत्तमम् ।
 २] दृष्ट्वा तत् कर्म शत्रूणां सारथि वाक्यम् अब्रवीत् ॥२॥ [२
 अत्रैव त्वरितं याहि सारथे यत्र वानराः ।
 ४] एते हि स-हिता घ्नन्ति सु-बहून् राक्षसान् रणे ॥३॥ [३
 एतान् नि-हन्तुम् इच्छामि समर-श्लाघिनो ब्रूँ अहम् ।
 ५] एतैर् हि राक्षसाऽनीके सु-महत् कदनं कृतम् ॥४॥ [५
 ततः प्रव्रजिताऽश्वेन रथेन रथिनां वरः ।
 ६] हरीन्-अभ्य-अहनत् क्रोधात् किरन् बाणान् अ-कम्पनः ॥५॥ [६]

१ रा१-उत्कृष्टा ग० । म-वक्रुवै गर्जित स्वीय । २. म-खे बहुशस् ॥ ३. म-
 नास्ति ॥ ४ अ प्र-लकाकाण्डे० । व म-अकम्पननिर्याण । रा२ फ-०निर्याणो ॥
 ५. म-क्रोधमूर्छितवे० । ६. प्र रा२ फ म-परमकार्मुकम् ॥ ७ म-रणे ॥ ८.
 रा२-प्रजविता० ॥

- नं शेकुर् वानराः स्थातुं किं पुनर् योद्धुम् आ-ह्वे ।
 ७] अकम्पन-शरैर् भग्ना द्रुद्रुस् ते दिशो दशं ॥६॥ [७
 तान् मृत्यु-वशम् आ-पन्नान् अकम्पन-शराऽऽहतान् ।
 ८] सम्-ईक्ष्य हनु-मान् ज्ञातीन् सम्प्र-तस्थे महा-बलः ॥७॥ [८
 तं महा-प्लवगं दृष्ट्वा सर्वे प्लवगै-यूथपाः ।
 ९] समेत्य सम्-अरे वीरं सम्-अग्राः पर्य-अवारयन् ॥८॥ [९
 हनू-मन्तं च ते दृष्ट्वा बभूवुर् हरि-यूथपाः ।
 १०] वि-वृस्ता बलिनः सर्वे वेग-वृन्तम् उपाऽऽश्रिताः ॥९॥ [१०
 अ-कम्पनस् तु शैलाऽऽभं हनू-मन्तम् अव-स्थितम् ।
 ११] महेन्द्र इव धाराभिः शरैर् अभि-ववर्ष तम् ॥१०॥ [११
 अ-चिन्तयित्वा तान् बाणान् शरीरे पततः शिंतान् ।
 १२] अकम्पन-वधाऽर्थाय महाऽऽत्मा वि-दधे मनः ॥११॥ [१२
 स प्र-हंस्य महा-तेजा हनु-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 १३] रक्षस् तद् अभि-दुद्राव कम्पयन् इव मेदिनीम् ॥१२॥ [१३
 तस्याऽथ नर्दमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा ।
 १४] बभूव रूपं दुर-धर्षं शक्रस्येवोद्यताऽऽशनेः ॥१३॥ [१४
 आत्मानं चाऽप्रहरणं दृष्ट्वा क्रोध-समन्वितः ।
 १५] सालम् उत्-पाटयामास गिरि-शृङ्गम् इवोन्-नतम् ॥१४॥ [१५
 तं गृहीत्वा महा-सालं पाणिनैकेन मारुतिः ।
 १६] वि-नद्य सु-महानादं त्रासयामास राक्षसान् ॥१५॥ [१६

१. म-न स्थातु वानरै शक्य । २ प्र रा२ फ-०वु सर्ववानरा । म-
 सर्व एव प्रद्रुद्रु ॥ ३ म-ने प्लवगेश्वरा । ४ म-पहिता. ॥ ५ म-तु ।
 ६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वित्रस्ता । ७ रा२ फ म-बलवन्तम् ॥
 ८. प्र म-उपस्थितम् ॥ ९ ल२-चितान् ॥ १० म-प्रसह्य ॥ ११ रा१ ल१
 ल२ व अ प्र-नन्दमानस्य ॥ १२ रा२-च प्रहर्षेण । १३ म-बु-वा रोषस० ।
 १४ रा२ फ म-इवोच्छ्रितम् ॥ १५ प्र-अत आरभ्य “भ्रामयामास मारुतिः”
 इत्यन्तः पाठो नास्ति । १६. म-नास्ति ॥

- तत् तम् अभि-दुद्राव निशा-चरम् अ-कम्पनम् ।
 १७] नि-हन्तुं नमुँचि क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवाऽऽहवे ॥१६॥ [१७
 तम् उद-यम्य महा-सालं भ्रामयामास मारुतिः ।
 N] भ्राम्यमानं(?) सँ चिच्छेदै शरैस् तालम् अ-कम्पनः ॥१७॥ [N
 वि-ध्वस्तं कर्म तद् दृष्ट्वा हनु-मान् अति-विस्मितः ।
 N] समुद्-यम्य गिरेः शृङ्गं जवेनाऽभि-ससार तम् ॥१८॥ [N
 अ-कम्पनस् ततो दृष्ट्वा गिरि-शृङ्गं समुद्-यतम् ।
 १८] दूराद् एव महा-बाणैर् अर्ध-चन्द्रैर् अदारयत् ॥१९॥ [१८
 तत् पर्वताऽग्रम् आ-काशे रक्षो-बाण-विदारितम् ।
 १९] वि-कीर्णं पतितं दृष्ट्वा हनु-मान् वि-स्मितोऽभवत् ॥२०॥ [१९
 २०उ] सोऽश्व-कर्णं समा-साद्य रोषदर्पाऽन्वितो हरिः ।
 N] तूर्णम् उत्-पाटयामास गिरि-शृङ्गम् इवोन्-नैतम् ॥२१॥ [२०
 तं गृहीत्वा महा-कायम् अश्व-कर्णं महा-द्युतिः ।
 २१] प्र-हस्य परम-प्रीतो भ्रामयामास सं-युगे ॥२२॥ [२१
 प्र-धावन् ऊरु-वेगेन प्रभञ्जन-परान् दुमान् ।
 २२] हनु-मान् परम-क्रुद्धश् चरणैः कम्पयन् महीम् । [२२
 २३उ] जघान परम-क्रुद्धः पदातीश् चाऽपरान् बहून् ॥२३॥ [२३उ
 तम् अन्तकम् इव क्रुद्धं सम्-अरे प्राण-हारिणम् ।
 २४] हनू-मन्तम् अभिप्रेक्ष्य राक्षसा विप्र-डुदुबुः ॥२४॥ [२४
 तम् आ-पतन्तं सं-रब्धं राक्षसानां भयाऽऽवहम् ।
 २५] ददर्शाऽकम्पनो वीरश् चुक्रोध च महा-बलः ॥२५॥ [२५

१ म-नास्ति ॥ २ प्र रा२ फ म-भ्रामयन्त । ३ ल१-च विच्छेद । रा२-
 विचिच्छेद ॥ ४. रा१ ल१ ल२ ब-० मानिति वि० । प्र-० मान् वीक्ष्य वि० । रा२ फ-
 ० मान्प्रेक्ष्य वि० । म-“हनुमान्” इत्यारभ्य “दृष्ट्वा हनु०” इत्यन्त पाठो नास्ति ॥
 ५. म-समादाय । ६ रा२ फ म-महागिरि । ७ प्र रा२ फ-इवोच्छितम् ।
 म-इवोत्थितम् ॥ ८ रा२ फ-सम्मञ्जनय० । ९. म-नास्ति । १०. अतः
 परमविक पाठ — रा२-राक्षसान् सत्रलान् क्रूरान् सहयान् सथस्थितान् ।
 ११. प्र रा२-समरे क्रुद्ध ॥ १२ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ-नास्ति ॥

- स चतुर-दशभिर् बाणैर् वि-शिखैर् मर्म-भेदिभिः ।
 २६] विभेद सु-महावीर्यं हनू-मन्तम् अ-कम्पनः ॥२६॥ [२६
 स तथा तेन वि-ध्वस्तो बहुभिर् मार्गणैः शितैः ।
 २७] हनु-मान् ददृशे वीरो रुधिरेण सम-उक्षितः ॥२७॥ [२७
 उत्-पाट्य सहसा वृक्षं कृत्वा वेगम् अन्-उत्तमम् ।
 २८] शिरस्य् अभि-जघानाऽऽशुं निशा-चरम् अ-कम्पनम् ॥२८॥ [२९
 तेन वृक्ष-प्रहारेण वज्रेणेवाऽति-रंहसा ।
 N] राक्षसो वानरेन्द्रेण प्रेषितो यम-सादनम् ॥२९॥ [३०
 तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ कम्पमानम् अ-कम्पनम् ।
 ३०] व्यथिता राक्षसाः सर्वे क्षिति-कम्पे न(-?)गा इव ॥३०॥ [३१
 त्यक्त-प्रहरणाः सर्वे राक्षसास् ते परा-जिताः ।
 ३१] लङ्कां प्र-विविशुस् त्रस्ता हन्यमानाः प्लवं-गमैः ॥३१॥ [३२
 ते मुक्त-केशाः सं-विग्रा भज्यमानाः परा-जिताः ।
 ३२] भयाच् छ्रम-जडैर् गात्रैः श्वसन्तो विप्र-दुद्रुवुः ॥३२॥ [३३
 अन्योऽन्यम् अभि-मर्दन्तो विविशुर् नगरं तदा ।
 ३३] पृष्ठ-तस् त्रास-संस्पृढाः प्रेक्षमाणा मुहुर्-मुहुः ॥३३॥ [३४
 तेषां सं-जहतां सं-ख्यं विशतां च पुरी भयात् ।
 ३४] रक्षसाम् अ-जयं दृष्ट्वा वि-नेदुस् ते वनौकसः ॥३४॥ [N
 वि-नेदुश् च यथा-कामं हरयो जित-काशिनः ।
 N] पुनश् च जघ्नुः पतितान् स-प्राण(?)नेव राक्षसान् ॥३५॥ [३७

१ म-निशितैर्देहभेदिभि ॥ २ रा_१-शनैः ॥ ३ म-शिरसा निजघानाथ ॥
 ४ रा_१ल_१ल_२ब अ प्र रा_२फ-नास्ति ॥ ५ म-अत आरभ्य २४-शश्वोरु यावत्पाठो
 नास्ति ॥ ६ अ-नास्ति ॥ ७ रा_२-मुक्तवेशा । ८ प्र-छ्रमपरं ॥ ९ रा_१ल_१ल_२ ब
 अ प्र-०नन्दन्तो । १० ल_१ल_२ब-०सम्पूर्णा ॥ ११. रा_२ फ-राक्षमाना भय ॥
 १२. रा_१ल_१ल_२ब अ प्र रा_२फ-सत्रणानेव । १३ म-पाठोऽय ३७-शश्वोरुकानन्तर
 व्यत्यासेन पठित ॥

तेषु लङ्कां प्र-विष्टेषु राक्षसेषु यथा-बलम् ।
 ३५] सैमेत्य हरयः सर्वे हनु-मन्तम् अपूजयन् ॥३६॥ [३५
 सोऽपि प्र-हृष्टस् तान् सर्वान् वानरान् प्रत्य्-अपूजयत् ।
 ३६] हनू-मान् सत्त्व-सम्पन्नो यथाऽर्हम् अभि-पूजितः ॥३७॥ [३६
 अपूजयन् देव-गणाम् ततः कपि
 स्वयं च रामोऽति-बैलश् चै लक्ष्मणः ।
 तथैव सुग्रीव-मुखाश् च वानराः
 ३९] वि-भीषणश् चैवं सहाऽर्जु-यायिभिः ॥३८॥ [३९
 इत्यार्ष रामायणे युद्ध-कौण्डेऽकम्पन-बबो नाम द्वात्रिंश सर्ग ॥३९॥

[वं-३१]= [त्रयस्त्रिंशः सर्गः] =[दा-५७]
 १५] ततस् तु रावणः क्रुद्धः श्रुत्वा हतम् अ-कम्पनम् । [१५
 ३३] पुरी परि-ययौ लङ्कां सर्वा(न्) गुल्मान् अवेक्षितुम् ॥१॥ [३३
 तां राक्षस-गणैर् गुप्तां गुल्मैश् च बहुभिर् युताम् ।
 ४] ददर्श लङ्कां राजन्ती बहु-ध्वज-पताकिनीम् ॥२॥ [४
 रुद्धां तु नगरी दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।
 ५] उवाचाऽमर्षितः काले प्र-हस्तं युद्ध-कोविदम् ॥३॥ [५
 पुरस्योपनि-रुद्धस्य सहसा पीडितस्य च ।
 ६] नाऽन्यं सम्-अर्थं पश्यामि युद्धे युद्ध-विदां वरं ॥४॥ [६
 ७३] अहं वा कुम्भ-कर्णो वा त्वं वा सेना-पतिर् मम ।
 इन्द्र-जिद् वा नि-कुम्भो वा बहेयुर् भारम् ईदृशम् ॥५॥ [६

१ म-नास्ति ॥ २ अत परमविक पाठः—म-स वीरशोभामतुलां बहन्
 कर्पिर्निहत्य रत्न सहस्रानिलात्मजम् । महासुरं वीरसमुन्नताय यथैव विष्णु-
 बलिनं चमूमुखे ॥ ३ म-रामो सरथश्च । ४ म-मुखा प्लवगमा । ५ प्र-चापि ।
 ६ म-नुयोधिभिः ॥ ७ ब अ प्र-लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि ॥ ८ म-युक्ता । ९ रा-
 फ म-वृताम् । १० प्र-द्वितीयवृतीयपादौ न स्त ॥ ११ ल_१ ल_२ ब रा_२ फ-
 युद्धविशारद । म-युद्धविशारदम् ॥ १२ म-नास्ति ॥

- ८] स त्वं बलम् ईदं कृत्स्नम् आ-दाय परि-गृह्य च ।
 वि-जयायाऽऽशु निर्-याहि जहि सर्वान् वनौकसः ॥६॥ [७
 ९] निर्-याणाद् एव ते वीर चपला हरि-वाहिनी ।
 नन्दतां राक्षसेन्द्राणां श्रुत्वा नादं न तिष्ठति ॥७॥ [८
 १०] चपला ह्य अ-विनीताश् च चल-चित्ताश् च वानराः ।
 घोषं न ते सहिष्यन्ति सिंह-नादम् इव द्वि-पाः ॥८॥ [९
 ११] नन्दन्तं त्वां समा-लक्ष्य रामः सौमित्रिणा सह ।
 अ-वशम् ते निरा-लम्बः प्र-हस्त वशम् एष्यति ॥९॥ [१०
 १२] आपत्सु सं-शयः श्रेयो नैतु निः-संशयं (?यः) कृतम् (?तः) ।
 प्रतिलोमाऽनुलोमं च यथा-वन् मन्यसे हितम् ॥१०॥ [११
 १३] रावणेनैवम् उक्तम् तु प्र-हस्तो वाहिनी-पतिः ।
 राक्षमेन्द्रम् उवाचेदम् अमुरेन्द्रम् इवोशनाः ॥११॥ [१२
 १४] राजन् मन्त्रित-पूर्वं मे कुंशलैर् मन्त्रिभिः सह ।
 वि-वादश् चाऽपि नो वृत्तः समवेक्ष्य परस्परम् ॥१२॥ [१३
 १५] प्र-दानेन तु सीतायाः श्रेयो व्यव-सितं मया ।
 अ-प्रदाने पुनर् युद्धं दृष्टम् एतत् तदैव तु ॥१३॥ [१४
 १६] सोऽहं दानैश् च मानैश् च सततं ललितंस् त्वया ।
 सान्त्वैश् च वि-विधै राजन् किं न कुर्यां प्रियं तव ॥१४॥ [१५
 १७] मद्-बाणाऽशनि-वेगेन हतानां तु रणाऽजिरे ।
 अद्य तृप्यन्तु मांसेन पक्षिणः काननौकसाम् ॥१५॥ [१६
 १८] नहि मे जीवितं रक्ष्यं पुत्रदारधनाऽऽदिभिः ।

१. म-नास्ति ॥ २ रा२ फ म-नर्दता । ३. ल१-प्रतिष्ठति । प्र-
 चलिष्यति । रा२ फ म-द्रविष्यति ॥ ४. रा२ फ म-नर्दन्त ॥ ५ ल१ प्र-
 सश्रय । रा२ म-सश्रय । ६ म-ननु । ७. म-यदन्यन् ॥ ८ म-मन्त्रितमस्माभि ।
 ९ रा१ ल१ ल२ व-कुशल ॥ १० म-पूजितस् ॥ ११ रा१ ल१ ल२ व अ
 प्र-०कस ॥ १२. ल२-शक्य ।

स त्वं मां पश्य जुह्वन्तं त्वद-अर्थ जीवितं रणे ॥१६॥ [१६
१९] एवम् उक्त्वा तु भर्तारं रावणं वाहिनी-पतिः ।

उवाचेदं बलाऽध्यक्षान् प्र-हस्तः पुर-तः स्थितान् ॥१७॥ [१७
२०] समोऽनयत मे क्षिप्रं राक्षसानां महद् बलम् । [१८

यावद् वानर-मांसेन पक्षिणस् तर्पयाम्य् अहम् ॥१८॥
२१] इत्य् उक्तास् ते प्र-हस्तेन बलाऽध्यक्षाः कृत-त्वराः^{१४} ।

बलम् उद्-योजयामासुस् तस्मिन् राक्षस-मन्दिरे ॥१९॥ [२०

२२] सा बभूव मुहूर्तेन तिग्मा सेना (? तिग्म-सेना) बहु-ध्वजा ।

लङ्का राक्षस-वीरैस् तैर् गजैर् इव समा-कुला ॥२०॥ [२१

२३] हुताऽशनं तर्पयतां ब्राह्मणांश् च नमस्यताम् ।

हव्य-गन्धं प्रति-बहन् सुरभिर् मारुतो ववौ ॥२१॥ [२२
२४] तर्पयित्वा तु ते सर्वे विधि-वज् जात-वेदसम् । [N

२५उ] स्रजश् च विविधाऽऽकाराः शिरोभिर् अभि-मन्त्रिताः ॥२२॥

२६पू] सङ्ग्राम-संज्ञाः सं-हृष्टा धारयन्तो महा-बलाः । [२३

N] ब्राह्मणैः स्वस्ति वाच्याऽग्रे सं-ग्रामाय जयाऽऽशिषः ॥२३॥ [N

२६उ] धनुर्-हस्ताः कवचिनो वेगेर्नाऽऽप्लुत्य राक्षसाः ।

रावणं प्रेक्ष्य राजानं प्र-हस्तं पर्य-अवारयन् ॥२४॥ [२४

२७] अथ सं-मान्य राजानं भेरीम् आ-हृत्य सु-स्वैराम् ।

आ-रुरोह रथं दिव्यं प्र-हस्तः सज्ज-कार्मुकम् ॥२५॥ [२५

१ प्र रा२फ म-सपश्य मा जुह्वन्त ॥ २ म-त्वदर्थं याचित ॥ ३ रा२
फ-बलाध्यक्ष प्रहस्त पुरत स्थितम् । ४ रा१ल१ल२ब अ प्र-नास्ति ॥ ५. रा२ फ-
समानयस्व ॥ ६. रा२ फ-उक्तस्तु प्रहस्तेन बलाध्यक्ष कृतक्षण । ७ रा१ ल१
ल२ ब अ प्र रा२ फ-मास ॥ ८. ल१ ल२ ब-गणैर् ॥ ९. ल१ म-
तर्पयित्वा । १० ल१ल२ब-णाश्च नमस्कृताम् । म-नास्ति । ११ म-नास्ति ॥ १२
प्र-अभिपूजिता ॥ १३. रा१ल१ल२ ब अ प्र-सज्ञा ॥ १४. म-खड्गचर्मधनुर्वरा ॥
१५. म-सगम्य । १६. ल१ ल२ अ प्र-सस्वराम् । १७ रा२-नास्ति ॥

२८] हयैर् महा-जवैर् युक्तं सम्यक् तल-समन्वितम् ।

महा-जलद-निर्घोषं दीप्त-चन्द्राऽर्क-भास्वरम् ॥२६॥ [२६

२९] उदग्र-ध्वज-दुर्धर्षं सु-वरूथं स्व-अपस्करम् ।

३०उ] सुवर्ण-जाल-संयुक्तं प्र-हसन्तम् इव श्रिया ॥२७॥ [२७

स तूर्णं रथम् आ-स्थाय बाणाऽर्पित-शराऽऽसनः ।

३१] लङ्काया निर्-ययौ क्षिप्रं बलेन महता वृतः ॥२८॥ [२८

ततो दुन्दुभि-निर्घोषः पर्जन्य-निनदोपमः ।

३२] शुश्रुवे शङ्ख-शब्दश् च प्र-याते वाहिनी-पतौ ॥२९॥ [२९

व्यू-ऊढेन वाऽथ सैन्येन प्राग्-द्वारेण विनिर्-ययौ ।

३३] गज-यूथ-निकाशेन बलेन महता वृतः ॥३०॥ [३२

वि-नदन्तो रवान् घोरान् राक्षसा जग्मुर् अग्र-तः ।

३४] समन्त-तो महा-कायाः प्र-हस्तस्य पुरः-सराः ॥३१॥ [३०

सागर-प्रतिमौघेन बलेन महता वृतः ।

N] प्र-हस्तो निर्-ययौ क्रुद्धः कालाऽञ्जनचयोपमः ॥३२॥ [३३

तस्य निर्याण-घोषेण राक्षसानां च गर्जताम्रं ।

३५] लङ्काया सर्व-भूतानि वि-नेदुर् वि-कृतैः स्वरैः ॥३३॥ [३४

व्यू-अभ्रम् आ-काशम् आ-वृत्य शस्त्र-वर्णं खर-स्वनम् । [३५पू

३६] ववर्ष रुधिरं देवः प्र-हस्तस्य रथोपरि ॥३४॥ [N

ध्वज-मूर्धनि गृध्रोऽस्य नि-लीनो दक्षिणा-मुखः । [३९पू

३७] वमन्त्यः पावक-ज्वालाः शिवा घोरीं ववाशिरे ॥३५॥

अन्तरिक्षात् पपातोल्का वायुश् च परुषो ववौ । [३६

१ रा_१ल_१ल_२ब अ प्र-प्रहसन्तमिव श्रिया । २ रा_२-नास्ति ॥ ३. रा_२-परिष्कृतम् । फ-परिस्करम् । ४. म-नास्ति । ५ म-सुवर्णजलममिश्र सूर्यतेजः-समप्रभ ॥ ६ म-रावण पुरत स्थितम् ॥ ७ म-व्यूढेन रथघोषेण प्राग्द्वारेण स निर्ययौ ॥ ८ रा_१ल_१ल_२ब अ म-जघ्नु । ९ रा_२-भीमरूपा । १०. प्र-नास्ति ॥ ११ प्र रा_२म-नास्ति ॥ १२. रा_२-राजताम् । १३ ल_१ल_२ब अ-विहृतैः ॥ १४. अ-घोर ॥ १५. म-नास्ति ।

- ३८] अन्योऽन्यम् अभिसं-रब्धा ग्रहाश्च न चकाशिरे ॥३६॥ [३७
 ३९पू] प्र-यातस्य च सं-ग्रामे छायाऽस्य वि-कृताऽभवत् ।
 ४१उ] अश्रु-पूर्ण-मुखश् चाऽस्य दक्षिणः स्खलितो हयः ॥३७॥ [N
 ३९उ] सारथेर् बहुधा चाऽस्य पृतनाम् अव-गाहतः ।
 प्र-तोदो न्य-अपतद् धस्ताद् धरण्यां हयै-शासिनः ॥३८॥ [४०
 ४०] निर्याण-श्रीश् च तस्याऽऽसीद् भास्वरा या मु-दुर्लभा ।
 ४१पू] सा ननाश मुहूर्तेन समे च स्खलिता हयाः ॥३९॥ [४१
 तान् सम्-ईक्ष्य महोत्पातान् प्र-हस्तो भृश-दारुणान् ।
 ४२] आत्म-धैर्यं वि-वृण्वानो राक्षसान् इत्य् उवाच ह ॥४०॥ [N
 कालो भवेयं कालस्य दहेयम् अपि पावकम् ।
 ४३] मृत्युं मरण-धर्मेण सं-योजयितुम् उत-सहे ॥४१॥ [N
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा प्र-हस्तस्य रणाऽजिरे ।
 ४४] सुसंरब्ध-तरा नेदू राक्षसा युद्ध-दुर्मदाः ॥४२॥ [N
 ततस् तम् अभिनिर्-यातं प्रभूत-बल-पौरुषम् ।
 ४५] युधि नाना-प्रहरणा कपि-सेनाऽभ्य-अवर्तत ॥४३॥ [४२
 अथ घोषः सु-तुमुलः कपीनां सम्-अजायत ।
 ४६] वृक्षान् प्र-भञ्जतां चैव गुर्वीश् चोद्-यच्छतां शिलाः ॥४४॥ [४३
 उभे ते मुदिते सेने रक्षोगण-वनौकसाम् । [४४उ
 ४७] वेगितानां सम्-अर्थानाम् अन्योऽन्यं वध-काङ्क्षिणाम् ॥४५॥ [४५पू
 ततः प्र-हस्तः कपि-वाहिनीं ताम्
 अभिप्र-तस्थे नि-धनाय दुर्-मतिः ।
 विवृद्ध-वेगं वन-दाह-दारुणं
 N] यथा मुमूर्षुः शलभो विभा-वसुम् ॥४६॥ [४६
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे प्रहस्त-निर्याण नाम त्रयस्त्रिंश सर्ग ॥३३॥

१. म-नास्ति ॥ २. रा_१ल_१ल_२व अ प्र रा_२फ-छाया च ॥ ३. म-हरिशासिन ॥
 ४ म-नास्ति ॥ ५ म-चासन् । ६ प्र रा_२फ म-युद्धकाक्षिण ॥ ७ रा_२फ म-
 दु ॥ ८. म-विशुद्धवेग विनदन्मुदारुण ॥ ९. व प्र रा_२-लकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥

[बं-३२]= [चतुस्त्रिंशः सर्गः] =[दा-५८]

- ततः प्र-हस्तं निर्-यान्तं भीमं भीम-पराऽऽक्रमम् । [१.पू
 १] गर्जन्तं सु-महाकायं राक्षसैर् अभिसं-वृतम् ॥१॥ [५उ
 ददर्श महती सेना वानराणां बलीयसाम् ।
 २] अभिसंजात-हर्षाणां प्र-हस्तम् अभि-गर्जताम् ॥२॥ [६
 खड्ग-शक्त्यृष्टि-बाणाश् च शूलानि मुसलानि च ।
 ३] गदाश् च परि-घाश् चैव वि-विधाश् च परश्व-धाः ॥३॥ [७
 धनूंषि च वि-चित्राणि राक्षसानां जयैषिणाम् ।
 ४] प्र-गृहीतान्य् अशोभन्त वानरान् अभि-धावताम् ॥४॥ [८
 जग्दुः पाद-पांश् चैव पुष्पितान् वानरर्षभाः ।
 ५] शिलाश् च वि-विधा दीर्घा योद्धु-कामाः प्लवं-गमाः ॥५॥ [९
 तेषाम् अन्योऽन्यम् आ-साद्य सं-ग्रामः सु-महान् अभूत् ।
 ६] बहूनाम् अस्मं (?श्म)-दृष्टीश् च शर-दृष्टीश् च वर्षताम् ॥६॥ [१०
 बहवो राक्षसा युद्धे बहून् वानर-यूथपान् ।
 ७] वानरांश् चाऽपि रक्षांसि नि-जघ्नुश् चपलान् बहून् ॥७॥ [११
 शूलैः प्र-मथिताः के-चिद् वानराः परमाऽऽयुधैः ।
 ८] परि-धैर् आ-हताः के-चित् के-चिच्छिन्नाः परश्व-धैः ॥८॥ [१२
 निर्-उच्छ्वासाः कृताः के-चिन् नि-पेतुर् धरणी-तले ।
 ९] विभिन्न-शिरसः के-चिद् इषुभिश् छादितास् तथा ॥९॥ [१३
 के-चिद् द्वि-धा कृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि ।

१. रा२-बहुभिवृतम् ॥ २. अ-नास्ति ॥ ३. रा२ फ-प्रतिवा० ॥ ४. रा१
 ल१ ल२ ब अ प्र-अस्त्रवृष्टीश् ॥ ५. अ प्र-वानराश् ॥ ६. म-नास्ति । ७. रा१
 ल१ ल२ ब अ-परिधेन ॥ ८. प्र रा२ फ-०छ्वासा पुन । म-
 नास्ति । ९. ल१ ल२ ब-अभिन्नशि० । १०. रा२ फ-चादितास् ॥ ११.
 फ-कृतैस् । १२. ल१ ल२ ब अ प्र रा२-तीक्ष्णै । १३. रा१ ल१ ल२
 ब अ प्र-पुरत ।

- १०] वानरा राक्षसैः शूरैः (लैः) पार्श्व-तश्च वि-दारिताः ॥१०॥ [१४
पाद-पैर् गिरि-शृङ्गैश्च सं-पिष्टा धरणी-तले ।
- ११] वानरैश्च चाऽपि सं-क्रुद्धै राक्षसौघाः समन्त-तः ॥११॥ [१५
वज्र-स्पर्शैश्च तैलैश्च चाऽन्ये मुष्टिभिश्च चै हता भृशम् ।
- १२] वेमुश्च चै शोणितं वक्त्रैर् विशीर्ण-दर्शन-च्छदाः ॥१२॥ [१६
आर्त-स्वरं च नर्दतां सिंह-नादांश्च च गर्जताम् ।
- १३] बभूव तुमुलः शब्दो हरीणां रक्षसां तथा ॥१३॥ [१७
वानरा राक्षसाश्च चैव वीर-मार्गम् अनु-व्रताः ।
- १४] निवृत्त-नयनाश्च चक्रुः क्रुद्धाः कर्माण्य् अभीत-वत् ॥१४॥ [१८
१५] करं-धमः कुम्भ-हनुर् महा-नादः समुन्-नदः ।
एते प्रहस्त-सचिवा जघ्नुः सर्वान् वनौकसः ॥१५॥ [१९
१६] तेषाम् आपततां क्षिप्रं नि-व्रतां च वनौकसैः ॥१६॥ [२०
द्वि-विदो गिरि-शृङ्गेण जघानैकं करं-धमम् ॥ १६॥ [२०
१७] दुर-मुखः पुनर् आ-धूय बल-वान् वि-पुलं दुर्मम् ।
अ-परोक्षं प्र-हस्तस्य समुन्-नदम् अपोथयत् ॥१७॥ [२१
१८] जाम्ब-वांसं तु सु-संरब्धं उर्था (द-स्था)प्य वि-पुलां शिलाम् ।
अपातयन् महा-तेजा महा-नादस्य वक्षसि ॥१८॥ [२२
१९] अथ कुम्भ-हनोस् तारस् तरसा सं-युगे बली ।

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-राक्षसाश्चैव । रा२ फ-० सैश्चैव । २ रा१ ल१ ल२ व अ-बहुवारवि० । प्र-बहुवा च वि० । रा१ म-० तश्चावदारिता ॥ ३. ल२-तुल्यैश् । ४ प्र म- चाहता । ५. प्र-ववमुः । रा२ फ-अवमन् । म-उद्रमु । ६ प्र रा२ फ म-० दर्शनेक्षणा ॥ ७ ल२-अन्तस्वर । रा२ फ-आर्तस्वन । ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नदताम् । ९ प्र रा२ फ-तदा ॥ १० अत परमविक पाठ — रा२-एतस्मिन्नन्तरे शूरा. प्रहस्तस्य पदानुगा. ॥ ११. प्र-० कसाम् । १२. फ म-नास्ति । १३ रा१ अ-गिरिदुर्गेण । ल१ ल२ व-गिरिमार्गेण ॥ १४ रा२ फ-बलाद्वि वि० । म-बलात्सुविधम । १५ म-सुयक्रुद्ध । १६ रा२ फ म-उत्पाटय ॥

- दृक्षेण महता प्राणान् कपिस् तस्य समा-ददे ॥१९॥ [२३
 २०] अ-मृष्यमाणस् तत् कर्म प्र-हस्तो रथंम आ-स्थितः ।
 २१पृ] चकार कदनं घोरं धनुष्-पाणिग् वनौकसाम् ॥२०॥ [२४
 २२पृ] क्षुभितस्याऽप्रमेयस्य सागरस्येव सं-प्रवैः ।
 २१उ] आ-वर्त उपसं जज्ञे बलस्य महतो महान् ॥२१॥ [२५
 २२उ] महताऽपि शरौघेण प्र-हस्तो युद्ध-कोविदः ।
 अर्दयामास सं-क्रुद्धो वानरान् परमोऽऽह्वे ॥२२॥ [२६
 २३] वानराणां शरीरैस् तै राक्षसानां च मेदिनी ।
 बभूव नि-चिता तत्र पर्वतैर् इव सर्व-तः ॥२३॥ [२७
 २४] सा मही रुधिरौघेण प्र-च्छन्ना स्म प्र-काशते ।
 २५पृ] सं-च्छन्ना माधवे मासि पलाशैर् इव पुष्पितैः ॥२४॥ [२८
 हत-वीरौघ-वप्रां तु भग्नाऽऽयुध-परिच्छदाम् ।
 N] शोणितौघ-महातोयां यम-सागर-वाहिनीम् ॥२५॥ [२९
 शर्कुद्-घन-महापङ्कान् विनिष्कीर्णाऽन्त्र-शैवलाम् ।
 N] छिन्न-कांय-शिरो-मीनाम् अङ्गाऽवयव-शाद्रलाम् ॥२६॥ [३०
 गृध्र-हंस-वटा(?)काऽऽकीर्णा कङ्क-सारस-नादिताम् ।
 N] मेदः-फेन-चयाऽऽकीर्णा मृत-स्तनित-निःस्वनाम् ॥२७॥
 तां कापुरुष-दुस्तरां युद्धभूमि-महानदीम् । [३१
 नदीम् इव जलाऽऽपातां हंस-सारस-सेविताम् ।
 N] राक्षसाः कपि-वीरैश् च तां तेरुर् दुस्-तरां नदीम् २८ [३२

१ म-रथिना वर । २ म-नास्ति ॥ ३ फ-सम्भव । ४. म-तोभवत् ॥
 ५. म-स महाह्वे ॥ ६ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-शरीरिषु । म-शरीरैश्च । ७. रा_२
 म-० रगामिनीम् ॥ ८ फ-यक्रुद्धन० । म-शोणितौघम० । ९ म-० र्णाङ्गशाद्रलाम् ।
 १० रा_१ ल_१ ल_२ व-छिन्नच्छायाशिरो० ॥ ११ रा_२-० समेविताम् ॥ १२ रा^१ व
 अ प्र फ-मत्त० ॥ १३ ल_१ ल_२ व अ रा_२ फ प्र-जलापाये । १४ म-नास्ति ।
 १५ रा_१-कपियूथाश् । प्र रा_२ फ-कपियोवाश् । १६. रा_१-ते सर्वे दुस्तरा तदा ।

- यथा पद्म-रजो-ध्वस्तां नलिनी गज-यूथपाः । [३३
 N] व्य-अगाहन्त तथा वीरा हरि-राक्षस-पुङ्गवाः ॥२९॥ [N
 २५उ] ततः सृजन्तं बाणौघान् प्र-हस्तं स्यन्दने स्थितम् ।
 ददर्श तरसा नीलो विनि-घ्नन्तं प्लवं-गमान् ॥३०॥ [३४
 २६] ततः परम-दुर्धर्षम् आ-पतन्त महा-कपिः ।
 प्र-हस्तं ताडयामास वृक्षम् उत-पाट्य वीर्य-वीरान् ॥३१॥ [३८उ
 २७] स तेनाऽभि-हतः क्रुद्धो नदन् राक्षस-पुङ्गवः ।
 वर्षं शर-वर्षाणि प्लवङ्गम-चमूपतौ ॥३२॥ [३९
 २८] तद् यथा गो-वृषो वर्षं शारदं शीघ्रम् आ-गतम् । [४१पू
 अ-पारयन् वारयितुं कृत्वा चक्षुर्-निमीलितम् ॥३३॥ [४०उ
 २९] एवम् एव प्र-हस्तस्य शर-वर्षं प्लवं-गमः ।
 निमीलिताक्षः सहसानीलैः सेहे ऽति-दारुणम् ॥३४॥ [४१उ
 ३०] रोषितः शर-वर्षेण सलिलेन महता तर्तः ।
 नि-जघान हयान् नीलः प्र-हस्तस्य महा-जवान् ॥३५॥ [४२
 ३१] स हस्ताद् बाणम् उत-सृज्य प्र-हस्तः स-शराऽऽसर्नम् ।
 प्र-गृह्य मुसलं घोमं स्यन्दनाद् अर्व-पुण्ड्रवे ॥३६॥ [४४
 ३२] ततस् तौ बाहिनी-मुख्यौ जात-क्रोधौ तरस्विनौ ।
 तस्थुः क्षतजाऽऽर्द्राऽर्द्रौ प्र-भिन्नाश्च इव कुञ्जरौ ॥३७॥ [४५
 ३३] तर्तक्षतुः सु-तीक्ष्णाभिर दंष्ट्राभिर इतरेतरम् ।

१. रा१-नलिनी नाम यू० । २. रा२-महावीरा हरयो (१रीन्) राक्ष-
 सेश्वरा ॥ ३. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-निघ्नन्त वै ॥ ४. म-पाणिना ॥
 ५. रा१ म-क्रोधात् ॥ ६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अवारयद्वचयितु । रा२ फ
 म-०यन्वर्जयितु ॥ ७. रा१-नीलोऽसहत दा० ॥ ८. रा१ सालमुत्पाट्य वीर्यवान् ।
 ९. रा१-मनोजवान् ॥ १०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-स्वहस्ताद् बा० । रा२-
 सहसा बा० । ११. रा१-०सन । १२. फ म-मुद्गर । १३. ल१ व-स्यन्दनं चैव
 पु० ॥ १४. ल१ ल२ व अ प्र-०जाक्रान्तौ । रा२ फ-०जाक्रान्तौ । म-क्षत-
 रक्ताहौ ॥ १५. रा१ रा२ फ म-उल्लिखन्तौ ।

सिंह-शार्दूल-सदृशौ सिंह-शार्दूल-विक्रमौ ॥३८॥ [४६
३४] तौ समानाश्च उभौ वीरौ सं-युगेष्व् अ-निवर्तिनौ ।

आ-काङ्क्षन्तौ यशः प्राऽऽप्तुं वृत्रेन्द्राश्च इव सं-युगे ॥३९॥ [४७
३५] आ-जघान ततो नीलं ललाटे मुसलेन सः ।

प्र-हस्तः परमाऽऽयस्तस् तस्य मुस्राव शोणितम् ॥४०॥ [४८
३६] ततः शोणित-संसिक्तः स गृहीत्वा महा-तरुम् ।

प्र-हस्तस्योरसि क्रुद्धो वि-ससर्ज महा-कपिः ॥४१॥ [४९
३७] प्र-हारं तम् अ-चिन्त्याऽर्थं प्र-गृह्य मुसलं महत् ।

अभि-दुद्राव बलिनं बली नीलं प्लवं-गमम् ॥४२॥ [५०
३८] तम् उग्र-वैगं सं-रब्धम् आ-पतन्तं महा-कपिः ।

नीलः सम्प्रेक्ष्य जग्राह महा-कायो महा-शिलाम् ॥४३॥ [५१
३९] तस्य युद्धाऽभिकामस्य मृधे मुसल-योधिनः ।

प्र-हस्तस्य शिलां नीलो मूर्ध्नि शीघ्रम् अर्पातयत् ॥४४॥ [५२
४०] सा तस्य कपि-मुख्येन वि-मुक्ता महती शिला ।^१

^१विभेद बहु-वा घोरां प्र-हस्तस्य शिरो महत् ॥४५॥ [५३
४१] स गताऽसुर् गत-श्रीको गत-सत्त्वो गतेन्द्रियः ।

पपात सहसा भूमौ छिन्न-मूल इव द्रुमः ॥४६॥ [५४
४२] विभिन्न-शिरसम् तस्य बहु मुस्राव शोणितम् ।

शरीराद् अतिसं-रब्धं जलं प्र-स्रवणाद् इव ॥४७॥ [५५
४३] हते प्र-हस्ते नीलेन तत्राऽऽकर्म्म्य महद् बलम् ।

राक्षसानाम् अ-दृष्टानां लङ्काम् अभि-पपात ह ॥४८॥ [५६

१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-विक्रान्तौ समरे । २ ल_१ ल_२ व-
सग्रामेष्वनि० । रा_२-सयुगेष्वतिव० । म-मयुगेन्यनि० ॥ ३. रा_१-०सदिग्ध
प्रगृह्य सुमहा० ॥ ४ रा_१-तमचिन्त्य प्रहार तु । ५ रा_१-पुन ॥ ६ ल_१ ल_२ व
अ-उग्रवीर्य ॥ ७ रा_१-तूर्णम् । प्र-नीलो । रा_२फ-चैव । ८ प्र रा_२फ-न्यपात० । ९.
म-नास्ति ॥ १० रा_१-तेन ॥ ११ फ-शरीरम् । १२. रा_१ प्र रा_२फ म-अभिस० ॥
१३. रा_१-तदकम्पन्म० । ल_१ ल_२ व अ-तत्राकम्पत तद् ॥

४४] अ-शक्तं समभि-स्थातुं नि-हते बाहिनी-पतौ ।

कुम्भं भयं समा-साद्य वि-कीर्णं सलिलं यथा ॥४९॥ [५७

हते तस्मिन् चमू-मुख्ये न कश्-चित् पुरुषोऽभवत् ।

४५] तस्मिन् रक्षो-गणै-बले ध्यान-मूकत्वम् आ-गते ॥५०॥ [५८

तैतः सै नीलो वि-जयी महा-बलः

प्र-शस्यमानः स्व-कृतेन कर्मणा ।

समेत्य रामेण च लक्ष्मणेन

N] प्रहृष्ट-रूपोऽथ बभूव यूथ-पः ॥५१॥ [५९

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे प्रहस्त-वयो नाम चतुस्त्रिंश सर्ग ॥३४॥

[वं-३३]= [पञ्चत्रिंशःसर्गः] =[दा-५९,प्रक्षिप्त-१

तस्मिन् हते राक्षस-सैन्यं-नाथे

प्लवं-गमानाम् ऋषभेण युद्धे ।

भीमाऽऽयुधं सौगर-तुल्य-रूपं

N] प्र-दुर्दुवे राक्षस-राज-सैन्यम् ॥१॥ [५९,१

गत्वा तु नीलेन हतं शैशंसुः

सेना-पति साऽनुर्वन्धं प्र-हस्तम् ।

१. रा१-अशक्ता । प्र रा२ फ-अशक्य । २ रा१-ममरे स्थातु । रा२ फ-समवस्थातु । म-समभिप्राप्त । ३. रा१-प्रकीर्ण । ४ म-नास्ति ॥ ५ रा१-रक्षोबलगते ॥ ६. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-ततस्तु । ७ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-सल० ॥ ८ फ-नास्ति । ९ म-युद्धपर्वणि ॥ १० ल१ ल२ व प्र-०सैन्यराजे । अ-०सराजसैन्ये । ११. म-नास्ति ॥ १२ म-यदा । १३ म-तु युद्धे । १४. रा३-सावुचर ।

तच्च चाऽपि तेषां स नि-शम्य वाक्यं

N] रक्षोऽधिपः क्रोध-वशं जगाम ॥२॥ [२

सं-भ्रातरं नील-हंतं नि-शम्य

शोकाऽदितः क्रोध-विवृत-नेत्रः ।

उवाच तान् नैर्ऋत-योध-मुख्यान्

N] इन्द्रो यथैवाऽमर-योध-मुख्यान् ॥३॥ [३

प्र-हस्तस्य वधं श्रुत्वा रावणो भ्रान्त-मानसः ।

१] राक्षसान् आ-दिदेशाऽथ राक्षसेन्द्रो महा-बलः ॥४॥ [प्र० १

कौर्या शत्रुषु नाऽव-ज्ञां यैर् इन्द्र-बल-सूदनः ।

२] सूदितः सैन्य-पालो मे साऽनुयात्रः सं-बान्धवः ॥५॥ [२

३उ] सोऽहं रिपु-विनाशाय स्व-बलस्य च वृद्धये ।

४उ] स्वयम् एव गमिष्यामि रणे-शीर्षम् अभि-त्वरंन् ॥६॥ [३

अद्यैतद् वानराऽनीकं सह रामं स-लक्ष्मणम् ।

५] निर-दहिष्यामि बाणौघैः शुष्कं वनम् इवाऽनलः ॥७॥ [४

अद्य सं-तर्पयिष्यामि पृथिवीं कपि-शोणितैः ।

६] रामं स-लक्ष्मणं चैव प्रेषयिष्ये यमै-क्षयम् ॥८॥ [५

एवम् उक्त्वा महा-तेजा रावणो राक्षसेश्वरः ।

७] आऽगच्छत् सहसा क्रुद्धः सर्व-सैन्येन सं-वृतः ॥९॥ [६

१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-तथाहि । २ ल१ ल२ व अ-वशो बभूव ॥ ३ रा१-त भ्रा० । ४ रा१-क्रोधवशाभिभूत । ५ रा१-योधवीरान् ॥ ६ ल१ ल२ व अ प्र-कुर्याच्छत्रुषु नावज्ञा । ७ रा१-अत आरभ्य ९ मन्त्रोक्त या-त्पाठ सप्तत्रिंशसर्गादावपि पुन पठित । ८ रा२ म-सकुजर । ९ रा१ म-विजयस्य । १० म-नास्ति ॥ ११ रा१-अह तद् । १२ रा१-प्रधक्ष्याम्यद्य । ल१ ल२ व अ प्र-निहनिष्यामि । १३ रा१-शुष्केन्धनम् ॥ १४ ल१ ल२ व प्र रा२ फ म-व ल० । १५ प्र-यमालयम् ॥ १६ रा१ म-लोकरावण । १७ अत परमधिकः पाठ — ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-कुम्भकर्णवचः श्रुत्वा रावणो लोकरावणः । गन्तुमैच्छदतिक्रुद्धः सर्वसैन्येन संवृतः ॥ म-अस्माच्छ्लोका-दारभ्य सर्गसमाप्ति यावन्नास्ति ।

- सं-ग्रामम् अभि-काङ्क्षन्तं श्रुत्वा तं राक्षसेश्वरम् ।
 ८] तत्रोत्था(द्-स्था)य ययौ देवी शीघ्रं मन्दोदरी तर्दा ॥१०॥ [७
 माल्य-वन्तं करे गृह्य यूपाऽक्ष-सहिता तथा ।
 ९] मन्त्रिभिर् मन्त्र-तत्त्व-ज्ञैस् तथाऽन्यैर् मन्त्रि-सत्तमैः ॥११॥ [८
 राक्षसैर् आ-वृता सर्वैर् वेत्र-मुद्गर-पाणिभिः ।
 १०] योषिद्विश्चैव वृद्धाभिस्तथा कन्याभिर् आ-वृता ॥१२॥ [९
 आयुध-व्यग्र-हस्तैश् च राक्षसैश् च समन्त-तः ।
 ११] सभांतु प्र-स्थिता देवी यत्राऽऽस्ते राक्षसाऽधिपः ॥१३॥ [१०
 छत्रेण प्रियमाणेन अतिकाय-पुरःसरैः ? ।
 १२] चामरैर्वीज्यमानैः सा स्वति-मात्रम् अलं-कृता ॥१४॥ [११
 सा राज-मार्गे वि-पुले ध्वजमालोपशोभिते ।
 १३] उत्-सारणं प्र-कुर्वद्भिर् वेत्र-मुद्गर-पाणिभिः ॥१५॥ [१२
 प्र-विष्टा च सभां दिव्यां प्र-भया द्योतमानया ।
 १४] द्रष्टुं वै रावणं सा तु मयस्य दुहिता तर्दा ॥१६॥ [१३
 प्राऽऽप्तां देवीं ततो राजा प्रियां मन्दोदरी तदा ।
 १५] दृष्ट्वा स-सम्भ्रमस् तूर्णं परि-ष्वज्य दशाऽऽननः ॥१७॥ [१४
 मन्त्रिणां तु ततस् तेषाम् आसनान्य् आ-दिदेश ह ।
 N] सौवर्णानि वि-चित्राणि सोपधानानि सर्व-शः ॥१८॥ [१५
 तेष्व् आसनोपविष्टेषु प्रणामाऽन्ते च मन्त्रिभु ।

१. रा१ प्र रा२ फ-रावण श्रुत्य भाविनी । २. रा२-ततो । ३. रा१
 प्र रा२ फ-नाम्ना । ४. रा२ फ-तथा ॥ ५. रा१-चामरैर्वीज्यमाना
 स्वलकृता ॥ ६. प्र फ-सेनार्थ मागविपुल । ७. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-
 शोभित ॥ ८. ल१ ल२ व अ प्र-तमपश्यद्भन्तुमुद्यतम् ॥ ९. ल१ ल२ व अ-
 तु ता । १०. रा१-सा (१)ता स्नेहसम्पूर्ण(२)र्णा ॥ ११. ल१ ल२ व अ प्र-
 स्वासनेषूपवि० । १२. रा१ प्र रा२ फ-०सान्तेषु म० । ल१-नास्ति ।

N] पर्यङ्के तूष्प-विष्टाऽथ देवी मन्दोदरी तथा ॥१२॥ [१६

N] अति-कायो महा-बाहुः पितरं चाऽभि-वाद्य तम् ।

मातरं चाऽभि-वाद्याऽथ तं दाऽऽसन-गतोऽभवत् ॥२०॥ [१७

१६] प्रहस्तै-वध-सन्तप्तो महाकायवयाऽर्दितः ।

लङ्कायाश् चाऽव-मर्देन कषायी-कृत-लोचनः ॥२१॥ [१८

१७] सं-ग्रामम् अभि-काङ्क्षन् वै व्या-कुलेनाऽन्तर-आत्मना ।

अब्रवीद् वि-विधं वाक्यं महा-गम्भीर-निस्वनः ॥२२॥ [१९

१८] किम् आगमनै-कृत्यं तै देवि शीघ्रं तद् उच्यताम् ।

तूर्णं मम समीपं तु किम्-अर्थं त्वम् इहाऽऽगता ।

१९] मन्त्रिभिः स-हिता किं नु ब्रूहि सांघ्वि यथा-तथम् ॥२३॥ [२०

एवम् उक्ते तु वचने देवी वचनम् अब्रवीत् ।

२०] वि-ज्ञाप्यं शृणु राजेन्द्र याचे त्वांऽहं कृताऽञ्जलिः । [२१

नाऽप-राधश् च कर्तव्यो वदन्त्या मम मान-द ॥२४॥ [२२पू

२१] श्रुता मे नगरी रुद्धा श्रुता मे राक्षसा हताः ।

धूम्राऽक्ष-सहिता वीराः प्रहस्त-सहितास् तेषां ॥२५॥ [२३

२२] भवान् वै युद्ध-कामश् च निर्-गन्तुं कृत-निश्चयैः ।

इति जैनीहि राजेन्द्र ममाऽऽगमन-कारणम् ॥२६॥ [२४

२३] न च युक्तं प्रमुख-तः स्थातुं तस्य महाऽऽत्मनः ।

रामस्य सु-महाभाग यस्य भार्या हता त्वया ।^{१६}

२४] लक्ष्मणस्य च सौमित्रेर् यस्य नास्ति समो युधि ।^{१६} [२५

१ ल_१ ल_२ व अ-तदा ॥ २ ल_१ ल_२ व अ-तथास० ॥ ३ रा_१-
० वधसन्नतो । प्र-प्रहस्तादधिसतप्तो ॥ ४ रा_१-सोथ । ल_१ ल_२ व अ रा_२
फ-नैव ॥ ५. फ-केताग० । ६ ल_१ ल_२ व अ-तु । ७ रा_१-कार्यं देवि ।
८ रा_१ ल_१ अ प्र रा_२ फ-तु । ९ रा_१-पात्व ॥ १० रा_१-त्वा हि । रा_२-
चाह ॥ ११ रा_१ प्र रा_२ फ-प्रहस्तेन सहैव तु ॥ १२ रा_१-भवत् युद्धकाम
तु । १३ रा_१-० निश्चय । १४ रा_१-निश्चित्य । रा_२-सचिन्त्य ॥ १५ रा_२-
नन्वयुक्त । १६ ल_१ ल_२ व अ प्र-नास्ति ॥

न च मानुष-मात्रोऽसौ रामो दशरथाऽऽत्मजः ।
 २५] एकेन येन वै पूर्वं बहवो राक्षसा हताः ॥२८॥
 चतुर्दश-सहस्राणि जनस्थान-निवासिनाम् । [२६
 २६] खरश्च नि-हतः सं-ख्ये तदा रामो न मानुषः ॥२९॥ [२७पू
 त्रि-शिराश् च कबन्धश् च वि-राधो दण्डके वने ।
 २७] शरेणैकेन वाली च तदा रामो न मानुषः ।
 शङ्खे चैनं महा-राजं मारीचस्य वधात् तथा ॥३०॥ [२८
 २८] पितुश् च वचनाद् रामः प्र-विष्टो दण्डकं वनम् ।
 ब्रह्मचर्य-व्रते युक्तः सह भ्रात्रा वने-चरः ॥३१॥ [२९
 २९] तस्य भार्या जन-स्थानात् किम् आ-नीता पति-व्रता ।
 अ-कारणं कृतं तत् ते दोषाय समुप-स्थितम् । [३०
 ३०] पतिव्रताऽवरोधश् च दोषम् आ-वहते महत् ॥३२॥
 न मह्यं रोचते बुद्ध्या न चैषां मन्त्रिणां तथा । [३१
 ३१] राम-भार्या सती ह्येषां रामाय प्रति-दीयताम् ॥३३॥
 वि-भीषणेन वै चोक्तं पूर्वम् एव महाऽऽत्मना । [३२
 ३२] गतस् तत्रैव हित्वा त्वां तत्-साहाय्यं करिष्यति ॥३४॥
 वस्त्राणि चैव रत्नानि प्रेषयाम रघूत्तमे । [३३
 ३३] सीतां चैव महा-राज सु-वर्ण वाहनानि च ॥३५॥
 मणि-मुक्ता-प्रवालं च तथा रजतम् एव च । [३४

१ ल१ ल२ व अ-सोय ॥ २ ल१ ल२ व अ प्र-मारीचस् । ३. रा१-
 च राजेन्द्र । फ-महाबाहो । ४ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-तदा ॥ ५ ल१ ल२
 व अ प्र-दोषेय समुपस्थित । ६ रा१-०रोवस्तु । ७ ल१ ल२ व अ-
 महान्त दोषमावहेत् ॥ ८ रा१-एतेषा । प्र फ-नैतेषा । रा२-न तेषा ।
 ९ रा१-या तु । १० व-प्रविधीयताम् ॥ ११ ल१ ल२ व अ प्र रा२
 फ-चैवोक्त । १२. ल१ ल२ व अ प्र फ-रामश्च तद्वाचाऽय । रा२-रामस्य तद्व-
 चोऽय ॥

३४] माल्य-वान् गृह्य सं-यातु यूपाऽक्षश् च तथैव च ।

अति-कायस् तथा चाऽयं कार्यऽकार्य-विशारदः ॥३६॥ [३५

३५] वि-भीषणो गतः पूर्वम् एभिस् तत्र गतैर् ध्रुवम् ।

सन्धि करिष्यति व्यक्तं राघवं प्रणि-पत्यहिं ॥३७॥

३६] सं-मान्य मैथिली चाऽस्मै प्र-दास्यति वि-भीषणः । [३६

माल्य-वांश् च महा-कौयो राक्षसानां हिते रतः ॥३८॥

३७] राघवं याच्य शिरसा सन्धि कुर्वन्तु राक्षसाः । [३७

N] सान्त्वं भेदस् तथा दानं राज्ञाम् एतत् त्रयं शुभम् ॥३९॥

अ-र्शुभं तु स्मृतं युद्धं तस्माद् युद्धं वि-वर्जयेत् ।

N] त्रिभिर् नयैर् जितं तत्र वि-क्रमेण (१णा) जितं भवेत् ॥४०॥ [३८

स्व-जनस्य क्षयं दृष्ट्वा पुत्र-भ्रातृ-वधं तथा ।

३८] सं-शयं चाऽऽत्मनो गत्वा किं एतेन करिष्यसि ॥४१॥ [३९

चञ्चला युद्ध-सिद्धिं तु जीयते न च जीयते ।

३९] तस्माद् युद्धं न रोचेत सन्धि कुरु दशाऽऽनन ॥४२॥ [४०

प्रणि-पत्य महा-बाहो राघवं प्रति-नन्द्य ।

४०] दीयताम् अद्य सा सीता सन्धिस् ते तेन रोचताम् ॥४३॥ [४१

साम्प्रतं सं-शयो रार्जन् पुरस्य सह बान्धवैः ।

१ प्र-सयूपाक्षस् ॥ २. ल१ ल२ व अ प्र-तव गुणैर् । रा२-तव गुणैर् ।

३ ल१ ल२-ब्रुवन् । फ-युतस् । ४ रा१-ह । प्र-च । ५. ल१ ल२ व अ प्र

रा२ फ-सामात्यो ॥ ६. ल१ ल२ व अ-महामायो । ७ ल१ ल२ व अ प्र

रा२ फ-तरसा ॥ ८ ल१ ल२ व अ-असुख तु स्मृत । प्र-असुख सस्मृत ।

रा२ फ-श्रुत्वाऽसुख तु तत् । ९. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-विवर्जय । १०.

रा१-मन्ये अजित विक्रमेण तु ॥ ११ रा१-कृत्वा । १२ रा१-चात्मना । १३

ल१ ल२ व अ प्र फ-किं जितेन । रा२-कि चित्तेन ॥ १४ प्र-० सिद्धिर्हि ।

१५ रा१ प्र रा२ फ-हन्ति वा हन्यतेऽपि वा ॥ १६ ल१ ल२ व अ रा२-व

प्रसाद्य च । प्र फ-प्रविशाम्य च । १७ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-तेनेह ॥

१८. ल१ ल२ व अ प्र-राज्ञः ।

- ४१] आत्मनो राक्षस-श्रेष्ठ वर्तते नाऽत्र सं-शयः ॥४४॥^१ [४२
 मा कृथाः सर्व-नाशं तु मा कृथाः पुत्र-संक्षयम् ।
 N] तव सत्यं ब्रवीम्य् एषा कुरुष्वै वचनं मेम ॥४५॥^१ [N
 तस्माद् राजन् ब्रवीम्य् एषा पुरस्य च कुलस्य च ।
 ४२] रक्षणीयस्त्वयाऽऽत्मा वै सर्वम् आत्मन्य् अधि-ष्ठितम् ४६ [४३
 क्षमा-शीलस् तथा रामः सत्य-वादी च राघवः ।
 ४३] धर्म-नित्यो महा-राज शरणाऽऽगत-वत्सलः ॥४७॥ [४४
 लक्ष्मणश् च मेहा-धन्वी नित्यं भ्रातृ-हिते रतः ।
 ४४] कुरु तेनाऽहंतः सन्धि रामे दशरथाऽऽत्मजे ॥४८॥ [४५
 प्र-हस्तेन कृतं किं तु युध्यता रक्षसेश्वर ।
 ४५] धूम्राऽक्षेण च राजेन्द्र नित्यं समर-गृध्रिणा ॥४९॥ [४६
 महा-कायेन च तथा महा-मायेन रक्षसा ।
 ४६] अ-कम्पनेन वीरेण युध्यता रक्षसेश्वरः (?र) ॥५०॥ [४७
 तथाऽन्यैर् युध्यमानैश् च किं कृतं वानरे बले ।
 ४७] न हतो यूथ-पः कश्-चिद् बलोद्देशेनै रावणः (?ण) ॥५१॥ [४८
 येषां वीर्याद् बिभेतीऽन्द्रः कुबेर-वरुणाव् अपि ।
 ४८] यमो वैवस्वतो येषां तथाऽन्ये देवता-गणाः । [४९
 येषां नास्ति समो वीर्ये ते हता वानरैर् युधि ॥५२॥
 ४९] न चाऽपि वानराः शक्या हन्तुं पादप-योधिनः । [५०
 रक्ष्यमाणाम् तु रामेण सु-ग्रीवेण च पालिताः ॥५३॥
 ५०] तत्रं मे रोचते सन्धिः सह रामेण रावण । [५१
 N] योग्यश् (?ग्यं) च राघवो मित्रं कार्तवीर्योऽर्जुनो यथा ॥५४॥

१ रा१-नास्ति ॥ २ प्र रा२ फ-सर्व । ३. फ-नास्ति ॥ ४ रा१-
 महाबाहुर । ५. रा१-तेनाहत । ब-नेनाहत ॥ ६ रा१-वानरे बले ।
 रा२ फ-राक्षसे बले ॥ ७ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-बलोद्देशेपि ॥ ८ रा१-
 वीरास् ॥ ९ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र रा२ म-रक्षमाणाम् ॥ १०. रा२-अत्र ॥

N] मा कृथा मोघमानि-त्वं मा कृथाः कुल-संक्षयम् । [५२
 मा कृथा गुरु-नाशं तु मा कृथाः पुत्र-संक्षयम् ।
 ५१] हितं^३ सर्वं ब्रवीम्य् ऎषा कुरुष्व वचनं मम ॥५५॥ [५३
 इत्यार्षे रामायणे युद्धे काण्डे मन्दोदरी-वाक्य नाम पञ्चत्रिंश सर्ग ॥३५॥

[वं-३४]= [षट्त्रिंशः सर्गः] =[दा-प्रक्षिप्त-२]

तस्यास् तद् वचनं श्रुत्वा प्रियाया राक्षसेश्वरः ।
 १] दीर्घम् उष्णं च नि-श्वस्य निर्-ईक्ष्यं च सभा-सदः ।
 हस्ते मन्दोदरी गृह्य वाक्यम् एतद् उवाच ह ॥१॥ [१
 २] त्वं यो वै^१ हित-काङ्क्षिण्या वचो यद् बहु भाषितम् ।
 न तन् मनसि मे देवि प्र-विशं^(१) त्व अ-प्रियं प्रिये ॥२॥ [२
 ३] देवाब् जित्वा रणे पूर्वं समुराऽसुरमान-वान् ।
 प्र-णमे मानुषं कस्माद् वानरान् यः समा-श्रितः ॥३॥ [३
 ४] प्र-णम्य रामं काकुत्स्थं किं वक्ष्ये सर्व-देवताः ।
 कीदृशं वा भवेन् मह्यं जीवितं हत-चेतसः^(१) ॥४॥ [४
 ५] हृत्वा तस्य पुरा भार्या मानं कृत्वा सु-दारुणम् ।
 राक्षसान् घातयित्वा तु लङ्कां सं-पीड्य सर्व-शः^{१३} ।

१ रा१-पुनराशा । २ ल१ ल२ ब अ-च । ३ अ-सत्य ब्रवीमि
 चैषा ते । प्र रा२ फ-पर्व ब्रवीमि चैषा ते । ४ ल१ ल२ ब-नास्ति ॥ ५. रा१
 ब प्र रा२-लकाकाडे ॥ ६. ल१ ल२ ब अ-तु । ७ ल१ ल२ ब अ-विलोक्य ।
 ८ म-नास्तय्य सर्ग ॥ ९ रा१ प्र रा२ फ-त्वयाह । १० ल१ ल२ ब अ प्र रा२
 फ-यत्प्रोक्तोह प्रिय ॥ ११ रा१-वानरैर्य समावृत ॥ १२ रा१-नास्ति ॥
 १३ रा१ ल१ ल२ ब अ रा२ फ-सर्वत ।

- ६] राघवं प्र-णमे कस्माद् धीन-वीर्यं इवाऽबलः ॥५॥ [५
 राघवं प्र-णमित्वाऽहं कथं जीवितुम् उत-सहे ।
 ८] एष मे सह-जो भ्रात्रो नित्यं मनस्य् अधि-ष्ठितः ॥६॥ [६
 अधि-रूढ तदा देवि न नमेयं तु कस्य-चित् ।
 ९] त्रैलोक्ये स पुमान् नाऽस्ति यो मया न जितो रणे ॥७॥ [७
 देवतानां बलं हत्वा देव-राजो मया जितः ।
 १०] राघवं प्र-णमे कस्मान् मूर्ध्नि स्थित्वा तु देहिनाम् ॥८॥ [८
 मा कृथा हृदि सं-तापं वि-जयिष्ये शुचि-स्मिते ।
 ११] हनिष्ये राघव चैव लक्ष्मणं वानरांश् च तान् ॥९॥ [९
 सु-ग्रीवं च वधिष्यामि हनू-मन्तं च वानरम् ।
 १२] न तु सन्धि करिष्यामि राघवेण कदा-चन ॥१०॥ [१०
 वैदेहीं नाऽर्पयिष्यामि राघवस्य भयाद् अहम् ।
 १३] साम्प्रतं न च सन्धि तु करिष्यति स राघवः ॥११॥ [११
 सागरं सेतुना बद्ध्वा लङ्कां रूढ्वा स-काननाम् ।
 १४] राक्षसाः प्र-वरान् हत्वा सन्धिकुर्यात् कथं प्रिये ॥१२॥ [१२
 न त्व अहं सन्धिम् इच्छामि कदा-चिद् अपि भौमिनि ।
 १५] गच्छ त्वं भव वि-स्रब्धा सर्वम् एतत् सुखोदयम् ॥१३॥ [१३
 मा कृथा हृदि सं-तापम् अहं यास्ये रणाऽजिर्हम् ।

१. रा१ ल१ व अ प्र फ-इवाचल ॥ २ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-
 वं प्रणम्याह । ३ रा१-यस्य रक्ष सहस्राणि ॥ ४ रा१-अन्विष्यन्ति सदा देवि
 स नमेय तु कस्य वै । ५. रा१-प्रिये ॥ ६. ल१ ल२ व अ प्र फ-कृत्ये
 स्थित्वा हि । रा२-कृते स्थित तु ॥ ७ रा१-राजिष्येह । रा२ फ-
 त जयिष्ये ॥ ८ रा१-सहेह तु । प्र रा२ फ-सहैव तु ॥ ९ रा१-
 निर्ययिष्यामि । १० रा१-नेव । ११. रा२-करिष्यामि च राघवे ॥
 १२. ल१ ल२ व अ प्र-सुमहतीर्त्वा । रा२-सुमहद्बद्ध्वा ॥ १३. रा१-
 भाविनी । १४. ल१ ल२ व अ-भवेत् सर्व । १५. रा२-०दये ॥ १६. रा१
 रा२ फ-०जिरे ।

१६] अद्य सर्वान् हनिष्यामि शत्रून् समर-भूर्धनि ॥१४॥ [१४

पुत्राश् च ते महा-वीर्या मेघनाद-पुरोगमाः ।

१७] न तेषां मुच्यते कश्चिद् अपि मृत्युर् वराऽऽनने । [१५

अन्तः-पुंराय गच्छ त्वं सुखिनी भव स-स्तुषा ॥१५॥

१८] एवम् उक्त्वा परि-ष्वज्य भार्या प्रीत-मना इव । [१६

प्र(प्रा)वेशयय(त्त)दा देवी(वी)स्व-कंतु भवेनं शुभम् ॥१६॥

१९] चिन्तयामास तं घोरं वि-ग्रहं समुप-स्थितम् ।^{१०}

रावणम् तु ततो वाक्यं राक्षसान् इदम् अब्रवीत् ।^{११} [१८

२०] कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रम् आ-नीयतां धनुः ॥१७॥

अद्य क्रोधं वि-मोक्ष्यामि नि-गूढं हृदये स्थितम् । [१९

२१] देवाऽसुरे यथा पूर्वं रुद्रेण नि-हतेऽन्धके ।

२२उ] चिरकालेप्सितं ह्य एतद् युद्धं मे राघवेण हि^{११} ॥१८॥ [२०

अद्य तूणी-शया बाणा निर्-मुक्ता इव पन्न-गाः ।

२३] रामं समभि-धावन्तु विषाऽग्नि-प्रतिमाः शिताः ॥१९॥ [२१

सु-तेजनै रुक्म-पुङ्खैस् तैल-धौतैर् हिरण्मयैः ।

२४] शरैर् आ-दीपयाम्य एषं मुक्ताभिर् इव कुञ्जरम् ॥२०॥ [२२

१. ल१ ल२ ब अ प्र-अथ ॥ २. रा२-मन्यते । ३. रा२-अन्त पुरे च ॥
 ४ ल१ ल२ ब अ-प्रविवेश च सा । रा२-प्रविवेश तदा । ५ ल१ ल२ ब अ-
 तदा स्वभवन० । प्र-स्वय स्वभ० । रा२-स्वय च भ० ॥ ६. रा२-घोर च ।
 ७ फ-नास्ति । ८ रा२-सर्वान् हनिष्यामि । ९ ल१ ल२ ब अ
 प्र-हृदयोद्भव । रा२ फ-०येभवत् । १०. ल१ ल२ ब अ प्र रा२
 फ-निहतोवक । ११ ल१ ल२ ब अ प्र फ-ह ॥ १२. रा१-०भिवर्तन्ता ।
 १३. रा१-इव ॥ १४. रा१-सुतेजितै । प्र रा२ फ-सुतेजसै । १५. ल१
 ल२ ब अ-०पुखैरतिधौतैर् । प्र-०पुखै शितधौतैर् । १६. ल१ ल२ ब अ
 प्र फ-सागर दीप० ॥

वानरान् सुबहून् गृह्य राघवेण प्रचोदितान् ।

N] ममाऽनु-गाहि वि-क्रान्ता मम पार्श्वम् उपाऽऽगताः ॥२१॥ [२३
इत्यार्षे रौमायणे युद्धे-काण्डे रावण-वाक्य नाम षट्त्रिंश सर्ग ॥३६॥

[वं-३५, ३६] = [सप्तत्रिंशः सर्गः] = [दा-२९]

स एवम् उक्त्वा तु विमान-रूपं
रथं तुरंगैर् बहुभिः सु-युक्तम् ।
प्र-काशमानो वपुषा परेण

१] समा-रुोहाऽपर-राज-शत्रुः ॥१॥ [८

स-शङ्ख-मेरी-पटह-प्रेणादैर्
आस्फोटिताऽऽक्ष्वेडित-सिंहनादैः ।

पुण्यैः स्तवैश् चाऽप्य् अभि-पूज्यमानो

२] तदा ययौ राक्षस-राज-मुख्यः ॥२॥ [९

स शैल-जीमूत-निकाश-रूपैः

महो-वलैः पावक-दीप्त-नेत्रैः ।

१ ल१ ल२ व अ प्र-राघव सप्रवेशितान् । रा२-राघवान्सप्रवेशितान् ।
फ-०ण सप्रवेशितान् । २ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ- मामनुस्मृत्य विक्रान्तान्
रामपार्श्वमुपागतान् ॥ ३ रा२ फ-नास्ति । ४ ब-लकाकाडे ॥ ५ म-
प्रयुक्तम् । ६ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-मान । ७ म-राजतुल्य ।
८ अत परमधिक पाठ—रा१-आरूढ्य तं तूष्णशतै समेतं दिव्यं तथा राक्षस-
राजपुत्रै । ययौ तदायोधनमुग्रवीर्यो वेगेन रोषस्य बलेन चैव ॥ तमेव
वीरं समुदीर्णमन्युं निशाचरेन्द्रं सुबिबृद्धकोपम् । तदानुजगमुर् गिरिराज-
कल्पा रत्नोगायाः सयुगजातहर्षाः ॥ ६ प्र-०पटहनिनादैर् ॥ १० रा१-मासा
शनै । म-महास्वरै ।

- वलैर् वृतो राक्षस-योध-वीरैर्
 ३] भूतैर् वृतो रुद्र इवाऽमरेशः ॥३॥ [१०
 ततो नगर्याः सहसा महौजा
 निष्-क्रम्य तद् वानर-सैन्यम् उग्रम् ।
 महाऽर्णवाऽम्भः-स्तिमितं ददर्श
 ४] समुद-यतं पादप-शैल-हस्तम् ॥४॥ [११
 तद् राक्षसाऽनीकम् अति-प्रचण्डम्
 आ-लोक्य रामो भुजगेन्द्र-बाहुः ।
 वि-भीषणं शैस्त्र-भृतां वरिष्ठम्
 ५] उवाच शैलाऽग्र-गतः पृथु-श्रीः ॥५॥ [१२
 नाना-पताका-ध्वज-शस्त्र-जुष्टं
 कस्यैतद् अ-क्षोभ्यम् अ-भीरुं जुष्टम् ।
 प्राऽऽसाऽसिशूलाऽशनि-चक्र-जुष्टं
 ६] सैन्यं नगेन्द्रोपम-नाग-जुष्टम् ॥६॥ [१३
 ततः स रामस्य वचो नि-श्म्य
 वि-भीषणः शुक्र-समान-बुद्धिः ।
 शशंस रामाय बल-प्रवेकं(?)कान्
 ७] महाऽऽत्मनां राक्षस-पुङ्गवानाम् ॥७॥ [१४
 योऽसौ गज-स्कन्ध-गतो महाऽऽत्मा
 नवोदिताऽर्कोपम-ताम्र-नेत्रः ।
 सं-कम्पयन् नाग-शिरोऽभ्युपैति
 ८] राजन् अवैह्य एनम् अकम्पनाऽऽहम् ॥८॥ [१५

१. रा१-०धमुख्यै ॥ २. रा१-भुजगाभबाहुः । ३. रा१-धर्मवृत्ता ॥
 ४. रा१-अतीव हृष्टम् । ५. ल१ ल२ व अ-सप्राप्तशैलाशनि० ॥ ६. रा१-
 ०प्रवीरान् । ७. रा१-दुरासदान् । प्र-महापति ॥ ८. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-
 थोय । ९. ल१ ल२ व अ-०पमदीतवक् । प्र रा२-०मनुष्यवक् । फ-०ताम्रवक् ।
 १०. रा१-स कम्पनाख्य तमवैहि राजन् ॥

योऽसौ रथ-स्थो मृग-राज-केतुर्
धुन्वन् धनुः शक्र-धनुः-प्रकाशम् ।

करीऽव भात्य् उग्र-विवृत्त-दंष्ट्रः

९] स इन्द्र-जिन् नाम सुरेन्द्र-शत्रुः ॥९॥ [१६

यश् चैष वि-क्रान्त इवेन्द्र-कल्पो
धन्वी रथ-स्थोऽति-रथोऽति-वीरः ।

वि-स्फारयन् वै धनुर् उग्र-नादम्

१०] एषोऽति-कायोऽतिविवृत्त-नेत्रः ॥१०॥ [१७

योऽसौ नवाऽर्कोपम-ताम्र-चक्षुर्
आ-रुह्य घण्टा-निनद-प्रवेकम् ।

खरं खरं गर्जति वै महाऽऽत्मा

११] महोदरो नाम स एष वीरः ॥११॥ [१८

योऽसौ हयं काञ्चन-चित्र-भाद्र(१)म्
आ-रुह्य सन्ध्याऽभ्र-घन-प्रकाशम् ।

प्राऽऽसं समुद्-यम्य मरीचि-कैलपं

१२] नराऽन्तकाऽऽख्योऽशनि-तुल्य-वेगः ॥१२॥ [१९

यश् चैष शूलं नि-शितं प्र-गृह्य
विद्युत्-प्रभं वासव-वज्र-वेगम् ।

गजेन्द्रम् आ-स्थाय गिरि-प्रकाशम्^{१३}

१७] आ-याति सोऽसौ त्रि-शिराम् तरैस्वी ॥१३॥ [२०

१. रा१-तु राजपुत्र ॥ २. रा१-विन्यस्तहरीन्द्रकल्पो । ३. रा१-०ऽतिरथी विभाति । ४. रा१-०विवृद्धकोप ॥ ५. रा१-वराहोपम० । ६. रा१-०प्रणादम् । ७. रा१ल१अ-स्वर ॥ ८. रा१-०नचक्रसारम् । ल१ल२ब अ प्र फ-०चित्रदण्डम् । ९. रा१ म-०चिविद्र । प्र-महेन्द्रकल्प । १०. रा१फ म-देवान्तका० ॥ ११. रा१-काञ्चनचक्रसार । ल१ ल२ ब अ प्र-किकिणिवज्र० । रा२-किकिणिबाहुवेग । १२. रा१म-शशिप्र० । १३. ल१ल२ब प्र-अत आरभ्य ३६-शल्लोकपूर्वार्धं यावत् पाठो नास्ति । १४. अ फ म-योसौ । १५. अ रा२ फ म-यशस्वी ॥

असौ तु जीमूत-निकाश-रूपः
कुम्भ(ः) पृथुर् व्यूढ-मुजात-वक्षाः ।

समा-हितः पन्नग-राज-केतुर्
१८] वि-संफारयन् एति धनुर् धनुष्-मान् ॥१४॥ [२१

यश् चैष जाम्बूनद-वज्र-जुष्टं
दीप्तं सै-धूम्रं परि-घं प्र-गृह्य ।

आ-याति रक्षो-बल-केतु-भूतः
१९] सोऽसौ नि-कुम्भोऽद्भुत-घोर-कर्मा ॥१५॥ [२२

यश् चैष चापाऽसिगरौघ-जुष्टं
पताकिनं पावक-तुल्य-रूपम् ।

रथं समा-स्थाय वि-भात्य् उद्-अग्रो
१४] देवाँऽन्तकोऽसौ नग-शृङ्ग-योधी ॥१६॥ [२३

यश् चैष कालाऽनल-तुल्य-रूपः
खड्गी धनुष्-मान् कवची किरीटी ।

गजेन्द्रम् आ-स्थाय गिरि-प्रकाशं
१३] खंराऽऽत्मजोऽयं मकराक्ष-नामा ॥१७॥ [N

यश् चैष नाना-विध-घोर-रूपैर्
व्याघ्रोष्ट्रनागेन्द्रमृगा(१ग)र्क्ष-युक्तैः ।

भूतैर् वृतो भाति विवृत्त-नेत्रः
१५] सोऽसौ स-दंष्ट्रो विजिताऽरिसैन्यैः ॥१८॥ [२४

१. रा१-च । २ रा१-पृथुर्गृह्ण० । अ-प्रतिव्यूढ० । ३ रा२ फ म-
० यन्भाति । ४. रा२-महाव० ॥ ५. रा१-सुधूम्र । ६ अ रा२ फ म-योय ॥
७. रा१ म-विद्युत्प्रभोसौ ॥ ८ रा१-नागेन्द्रम् । ९ अ-विभात्युदग्रो । रा२ फ-
शशिप्र० । १० रा१-खरात्मजो वै मकराक्ष एष ॥ ११ अ रा२ फ-० नेत्रै ।
१२. अ फ-एको सुराष्ट्रो । १३ रा१-० रिसुनु । १४ अत परमधिक पाठ —
रा१-यश्चैष घोरं बहुवज्रजुष्ट सकाचनं पावकदीप्तरूपं । शूलं समुद्यम्य
समेति वेगान्नरान्तकश्चैष गजेन्द्रयोधी ॥ म-नास्ति ॥

यत्रैतद् इन्दु-प्रतिमं वि-भाति

छन्नं सितं रूक्म-शलाकम् अग्र्यम् ।

स एष रक्षोऽधिपतिर् महाऽऽत्मा

२०] भूतैर् वृतो रुद्र इवाऽभ्युपैति ॥१९॥ [२५

वं-३६] विभीषण-वचः श्रुत्वा राक्षसान् प्रति भाषितम् । [N

१] प्रत्य-उवाच ततो रामो वि-भीषणम् इदं वचः ॥२०॥

अहो दीप्तो महा-तेजा रावणो लोक-रावणः । [२७

२] आदित्य इव दुः(१७)प्रेक्ष्यो रश्मिभिर् भाति राक्षसः ॥२१॥

सु-व्यक्तं लक्ष्ये चाऽस्य रूपं तेजः-समन्वितम् । [२८

३] दैत्य-दानव-वीराणां वपुर् एवं-विधं कुतः ॥२२॥

यादृशं राक्षसेन्द्रस्य वपुर् एतद् वि-राजते । [२९

४] तथैवाऽस्याऽनु-गास्तुल्याः पुत्राः पौत्रास्तथाऽनु-गाः ॥२३॥

सर्वे पर्वत-सङ्काशाः सर्वे पर्वत-योधिनः ।

५] सर्वे दीप्ताऽऽयुध-धरा योधाश् चाऽस्य महौजसः ॥२४॥ [३०

भाति राक्षस-राजोऽसौ प्र-दीप्तैर् भीम-विक्रमैः ।

६] शूरैः परि-वृतो योधैर् यम-काल-सम-प्रभैः ॥२५॥ [३१

एवम् उक्त्वा ततो रामो धनुर् आ-दाय वीर्य-वान् ।

७] लक्ष्मणाऽनुचरस्तस्थौ समुद्-यम्य शराऽऽसनम् ॥२६॥ [३३

ततः स रक्षोऽधिपतिर् महाऽऽत्मा

रक्षांसि तान्य आह महा-बलानि ।

द्वारेषु पुर्यां गृह-गोपुरेषु

८] सु-निर्वृतास् तिष्ठत निर्वि-शङ्काः ॥२७॥ [३४

१. रा२ फ-सूक्ष्मश० । २ अ रा२ फ-अत्रैष । ३. अत परमधिक पाठ — रा१-योक्षौ किरीटी चलकुडलास्यो महेन्द्रविन्ध्योपमभीमकायः । महेन्द्रवैश्वतदर्पहन्ता रक्षोधिप सोयमुपैति दृष्ट ॥ म-नास्ति । ४. म-प्रेतै । ५ अ रा२ फ म-०तीक्ष्णैर्देहवद्भिरिवान्तके ॥ ६ अ-धोरेषु ॥

- स एवम् उक्त्वा त्रिदशेन्द्र-शत्रुर्
उद-यम्य चापं स-शरं प्र-दीप्तं ।
व्यू-अदारयद् वानर-सागरौघं
१.] महा-अषः पूर्णम् इवाऽर्णवौघम् ॥२८॥ [३६
तम् आ-पतन्तं सहसा निर्-ईक्ष्य
दीप्तेषुचापं युधि राक्षमेन्द्रम् । [३७पू
ततो हरीऽऽशः सहसा जगाम
१०.] तं रावणं योद्धुम् अति-प्रचण्डम् ॥२९॥ [N
दुद्राव रक्षोऽधिपतिं हरीऽऽशः
बलात् समुत्-पाट्य महीधराऽग्रयम् । [३७उ
तं शैल-शृङ्गं बहु-वृक्ष-सानुं
११.] प्र-गृह्य चिक्षेप स रावणाय ॥३०॥
तम् आ-पतन्तं प्रसेम्-ईक्ष्य राजा
विभेद वाणैर् यम-दण्ड-कल्पैः । [३८
तस्मिन् प्रवृद्धोत्तम-शृङ्ग-वृक्षे
१२.] शैले वि-कीर्णे बहु-चित्र-धातौ ॥३१॥
महाऽहि-कल्पं शरम् उग्र-वेगं
समा-ददे राक्षस-यूथपेशः । [३९
स तं गृहीत्वाऽनिल-तुल्य-वेगं
१३.] स-विस्फुलिङ्गं ज्वलन-प्रकाशम् ।
वाणं महेन्द्राऽशनि-तुल्य-वेगं
चिक्षेप राजा हरि-यूथपार्य ॥३२॥ [४०

१ अ फ-० प्रचण्ड ॥ २ अ रा२ फ-० तिमहात्मा । ३. रा१-स उद्यम्य ॥
४ अ रा२ फ-तरसा निरीक्ष्य । ५ अ रा२ फ-० मवृक्षखण्डे । म-० मचण्डवृक्षो ।
६ रा१-प्रकीर्णे बहु० । म-विशीर्णोत्तमचित्र० ॥ ७. रा१-० सपुगवेन्द्र । म-
० यूथपेन्द्र । ८. रा२ फ-राज्ञे हरियूथपाना ॥

- स सायको रावण-बाहु-मुक्तः
 १४] शक्राऽशनि-प्रख्य-वपुः शिताऽग्रः ।
 सु-ग्रीवम् आ-साद्य विभेद वेगाद्
 गुहेरिता क्रौञ्चम् इवोग्र-शक्तिः ॥३३॥ [४१
 स सायकाऽऽर्त्तो विपरीत-चेताः
 १५] कूजन् व्यथाऽऽर्त्तो नि-पपात भूमौ ।
 तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं वि-संग्रं
 नेदुः प्र-हृष्टा युधि यातु-धानाः ॥३४॥ [४२
 ततो गवाऽक्षो गवयः सु-दंष्ट्रो
 १६] मैन्दो गजो ज्ञाति-मुखो नलश् च ।
 शिलाः समुद्-यम्य विवृद्ध-कोपाः
 समाऽद्रैवंस् ते युधि राक्षसेन्द्रम् ॥३५॥ [४३
 तेषां प्र-हारान् स चकार मोघान्
 १७] रक्षोऽधिपो बाण-शतैः शिताऽग्रैः ।
 तान् वानरेन्द्रान् अपि बाण-जालैर्
 विभेद जाम्बूनद-चित्र-पुङ्खैः ॥३६॥ [४४
 ते वानरेन्द्रास् त्रिदशाऽरि-बाणैर्
 १८] भिन्ना नि-पेतुर् भुवि भीम-रूपाः ।
 ततस् तु तद् वानर-सैन्यम् उग्रं
 प्र-च्छादयामास सै बाण-जालैः ॥३७॥ [४५
 ते वध्यमानाः पतिताश् च शूरास्
 १९] तेनाऽर्घ्यमानाश् च स-सैन्यमुख्याः ।
 शाखा-मृगा रावण-सायकाऽऽर्त्ता

१. रा१-नीलो नलो ज्योतिमुखो गदश्च । २. अ रा२ फ-० द्वकाया ।
 ३. रा१-समर्द्धयन्सहसा । स-समाद्रवन्सप्रति ॥ ४. रा१-प्रकारान् ॥ ५.
 रा१-च ॥ ६. रा१-पतितोग्ररूपा । ७. रा१-नानाहुमाभा भयशल्यविद्वा ।

जग्मुः शरण्यं शतैः शः स्म रामं ॥३८॥ [४६

ततो महाऽऽत्मा स धनुर् धनुष्-मान्

२०] आ-दाय रामः सहसा जगाम ।

तं लक्ष्मणः प्राऽञ्जलिर् अभ्युपेत्य

प्रोवाच वाक्यं परमाऽर्थ-युक्तम् ॥३९॥ [४७

अहम् आर्य सु-पर्याप्तो वधायाऽस्य दुर्-आत्मनः ।

२१] वधिष्याम्य् अहम् अद्यैर्नम् अनु-जानीहि मां वि-भो ॥४०॥ [४८

मम शक्र-रिपोश् चैव संवि-मर्दो भवत्व् अयम् ।

२२] अद्य पश्यन्तु भूतानि परा-भूतं मया रिपुम् ॥४१॥ [N

ततोऽब्रवीन् महा-तेजा रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।

२३] गच्छ त्वं वचनं चेद नि-बोधं मम लक्ष्मणः (१ण) ॥४२॥ [४९

राक्षसेन्द्रो महा-कायो महा-मायो महा-धनुः ।

२४] त्रैलोक्येनाऽपि सं-क्रुद्धो दुष्प्र-धर्षो न सं-शयः ॥४३॥ [५०

तस्य छिद्राणि मार्गस्व स्व-च्छिद्राण्य् अभि-रक्ष च ।

२५] चक्षुषा धनुषा चैव रक्षाऽऽत्मानं समा-हितः ॥४४॥ [५१

राघवस्य वचः श्रुत्वा सम्प्रहृष्ट-तनूरुहः ।

२६] अभि-वाद्य ततो रामं ययौ सौमित्रिर् आ-हवम् ॥४५॥ [५२

स रावणं वानर-यूथ-मध्ये

ददर्श दीप्तोद्यत-भीमचापम् ।

प्र-च्छादयन्तं शर-वृष्टि-जालैस् ।

२७] तान् वानरान् बाण-विदीर्ण-देहान् ॥४६॥ [५३

१ रा१-शरण ॥ २ फ-अयम् । ३. म-एव । ४ रा१-हनिष्याम्य-
हमेवैनम् । ५ म-प्रभो ॥ ६ म-विबोव ॥ ७ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-
मपरिष्वज्य पीडितम् ॥ ८ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-वारणहस्तबाहुः । ९ ल१
ल२ व अ प्र रा२ फ म-भीमोद्यत ॥ १० रा१-० विकीर्ण ० । म-० विशीर्ण ० ।
११. ल१ ल२ व अ-अत्र सर्गममाप्तिर्दृश्यते ॥

तम् आ-लोक्य महा-तेजा हनु-मान् मारुताऽऽत्मजः ।

२८] भ्रंशयंश्छर-जालानि प्रत्य-अगच्छत् सं रावणम् ॥४७॥ [५४

रथं तस्य समा-साद्य तोदम् आ-च्छिद्यं सारथेः ।

२९] त्रासयन् रावणं धी-मान् हनु-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ॥४८॥ [५५

३०पू] देव-दानव-गन्धर्वा यक्षाश् च सह पन्नै-गैः ।^१ [५६पू

३१उ] त्वां भग्नम् अद्य पश्यन्तु वानरैर् भीम-विक्रमैः ॥४९॥ [N

एष मे दक्षिणो बाहुः पञ्च-शाखः समुद्-यतः ।

३२] निरै-हरिष्यंति ते देहाद् भूताऽऽत्मानं चिरोषितम् ॥५०॥ [५७

श्रुत्वा हनु-मतो वाक्यं रावणो भीम-विक्रमः ।

३३] संरक्त-नयनः क्रोधाद् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥५१॥ [५८

क्षिप्रं प्र-हर निः-शङ्कुः स्थिरां कीर्तिम् अवाऽऽप्नुहि ।

३४] वि-क्रमं च विदित्वा ते नाशयिष्यामि जीवितम् ॥५२॥ [५९

रावणस्य वचः श्रुत्वा वायु-सूनुर् अभाषत ।

३५] प्र-हूतं ते^२ मया पूर्वम् अक्षं सूदयता सुतम् ॥५३॥ [६०

एवम् उक्तो महा-तेजा रावणो राक्षसाऽधिपः ।

३६] आ-जघानाऽनिल-सुतं तलेनोरसि वीर्य-वान् ॥५४॥ [६१

स तथाऽभि-हतम् तेन मुहूर्तं व्य-अचरत् कपिः ।^३

३७] आ-जघान च^४ तं क्रुद्धं तलेनैवाऽमर-द्विषम् ॥५५॥ [६२

तथा स तेनाऽभि-हतो वानरेण तरस्विना ।

१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-प्रत्ययुच्यत ॥ २ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ म-आक्षिप्य ॥ ३. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-राक्षसै । ४. अत परमधिक पाठ—रा_१-अवध्यत्वात्त्वया भग्नो वानरेभ्यस्तु ते भयं । तदद्य देवाः पश्यन्तु सयक्षोरगराक्षसा । ५ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-निहनिष्यति ॥ ६. रा_१-कोपाद् ॥ ७ रा_१-युद्ध दत्त ॥ ८ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-उक्त्वा । ९. ल_१ ल_२ व अ प्र-रावण राक्षसाविपम् । १०. ल_१ ल_२ व अ प्र-नास्ति ॥ ११. रा_२-महाक्रुद्धस् । फ म-च सक्रुद्धस् ॥

- ३८] दश-ग्रीवः समुद्र-धृतो यथा भूमि-चलेऽचलः ॥५८॥ [६३
सं-ग्रामे तु तथा दृष्ट्वा रावणं तल-ताडितम् ।
३९] ऋषयश्चारणाः सिद्धा नेदुर् देवासं तथाऽमुराः ॥५७॥ [६४
अथाऽऽश्वस्य महा-त्तेजा रावणो वाक्यम् अब्रवीत् ।
४०] साधु वानर वीर्यं ते श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ॥५८॥ [६५
रावणेनैवम् उक्तम् तु मारुतिर् वाक्यम् अब्रवीत् ।
४१] धिग् अस्तु मम वीर्यं तु यत् त्वं जीवसि राक्षस ॥५९॥ [६६
स त्वं तु प्र-हरेदानीं दुर्-बुद्धे किं वि-कृत्यमे ।
४२] ततस् त्वां मामको मुष्टिर् नयिष्यति यम-क्षयम् ॥६०॥ [६७
४३पृ] तेन वानर-वाक्येन कोपस् तस्य व्य-अवर्धत ।
संरक्तं-नयनश् चाऽपि स मुष्टिम् अकरोत् तदा ॥६१॥ [६८
४४] स मुष्टिं पातयामास वज्र-कल्पं महा-यशाः ।
हनुमद्-उरसि व्य-ऊढे रावणः परवीर-ह्ना ।
४५] स तेनाऽभि-हतो गाढं वि-संज्ञो वि-ह्वलोऽभवत् ॥६२॥ [N
वि-ह्वलं तु स तं दृष्ट्वा हनू-मन्तं महा-बलम् ।

१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-समुद्रभृतो ॥ २ रा१-सग्राम तु तदा ।
३. रा१-देवाश्च सासुरा ॥ ४ रा१-तथा० । ५. ल१ ल२ व अ रा२ फ-नीय
सुरैरपि । ६ प्र-नास्ति ॥ ७ रा१-सुमहावीर्यं ॥ ८ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-
विवक्षया । ९ म-नास्ति । १० रा१-अपनेता ॥ ११ ल१ ल२ व अ प्र रा२
फ-तस्याभवत्तदा । म-तस्य तदा भवेत् । १२ अतः परमधिक पाठ—रा१-
स क्रोधाग्निपरीतात्मा प्रज्ज्वाल च रावणः । १३ रा१-सरब्धनयनोत्यर्थ ॥
१४. रा१-त । १५ रा१-हनुमान्वक्षमि । १६ रा१-सचचाल महाकपिः । १७.
अत परमधिकः पाठ—म-अथोत्पपात मेदिन्या न तु प्राणैर्व्ययुज्यत ॥ १८.
प्र-सतत । म-स मृत । १९ अत परमधिक पाठ—म-हाहाकारस्तथोत्पन्नो
दिशासु विदिशासु च । रावणोपि महावीरो विह्वल त्यज्य मारुतिम् ॥
सारणाम्प्रत्युवाचेदं रावणो राक्षसेश्वरः । सारथे मर्दयस्वैनं वानरं पतितं भुवि ॥
हयानां खुरमर्देन रथचक्रेण वै दृढं । एष तु वचनं श्रुत्वा तौ चोभौ शुक्रसारणौ ॥

४६] रथेनाऽति-रथः क्षिप्रं^१ नीलं प्रति समौऽद्रवत् ॥६३॥ [७०

अन्तक-प्रतिमैर् वाणैः पर-मर्म-विभेदिभिः ।

४७] क्षिप्रम् आ-पीडयामास नीलं हरि-चमूपतिम् ॥६४॥ [७१

स शरौघ-समायस्तो नीलैः परम-दारुणैः ।

४८] गिरि मलय-शैलाऽऽभं रक्षोऽधिपतयेऽक्षिपत् ॥६५॥ [७२

हनू-मान् अपि तेजस्वी समा-श्वस्तो महा-बलः । [७३पू

४९] नीलेन सह सं-युक्तं रावणं वीऽऽक्ष्य वीर्य-वान् ॥६६॥ [७४पू

५०उ] सम्-ईक्षमाणो युद्धेऽप्युः स-रोषम् इदम् अब्रवीत् । [७३उ

५१पू] अ-न्यायं(?)य्यं तु(?)त इदं युद्धं क्षत्र-धर्म-वि-जानतः ॥६७॥ [N

५२उ] रावणोऽथ महा-तेजाम् तच् छृङ्गं नवभिः शरैः ।^{१६}

N] आ-जघान सु-तीक्ष्णाऽग्रैस् तद् वि-शीर्णं पपात ह ॥६८॥ [७५

तद् वि-दीर्णं गिरेः शृङ्गं दृष्ट्वा हरि-चमूपतिः ।

५३] नीलोऽग्निर इव जज्वाल क्रोधेन^१ परवीर-हा ॥६९॥ [७६

पतितं वायुतनयं पीडयामासुराहवे । रथचक्रप्रमथितो मुष्टिपातेन
वै पुरा ॥ विसंज्ञो विह्वलो भूतस्तस्मिन्संग्राममूर्धनि । १ रा१-
जवेनाति० । म-रावणोति० । २ रा१-शीघ्र । ३ रा१-समभ्यगात् ॥
४ रा१-सर्वा । ५ रा१-आदीपयामास ॥ ६ रा१-नीलो हरिचमूपति ।
७ रा२-गिरिशृङ्ग समुत्पाट्य । ८ रा१-०येऽमृजत् ॥ ९ अ प्र रा२ फ म-
ससक्तो । १० ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-रावणो राक्षसाधिप । म-रावणाय
दुरात्मने । ११ अत परमविक पाठ — रा१-स रावणावधार्य तु न चकार
मतिं तदा ॥ १२. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-सरोप समचिन्तयत् । १३
ल१-नैष न्याय महायुद्ध । ल२ व अ-नष न्याय मया योद्धु । प्र-नहि न्याय मया
योद्धु । रा२ फ-न न्याय हि मया योद्धु । १४. रा१-०वर्मविनाकृत । ल२ व अ
प्र रा२ फ-०वर्म विजानता । १५ अत परमविक पाठ — रा१-मामपास्य
यदन्येन युद्धं युद्धं विशारद । तदनादृत्य वचनं राक्षसाधिपतिर्बली ॥ म-नास्ति ॥
१६ रा१-व्यदारयद्विरे शृङ्ग नीलस्त सप्तभि शरै । १७ रा१-नास्ति ॥ १८ रा१-
विकीर्ण । १९ रा१-स वीर ॥

- सोऽश्व-कर्णान् ध्रुवान् सालांश् चतुर्तांश् चाऽपि मुं-पुष्पितान् ।
 ५४] अन्यांश् च वि-विधान् वृक्षान् नीलंश् चिक्षेप सं-युगे ॥७०॥ [७७
 स तान् आ-पपतः शीघ्रं वृक्षांश् चिच्छेद रावणः । [७८पू
 ५५] नीलं अभ्याऽहनद् गात्रे दर्शयन् अस्त्रं-लाघवम् ॥७१॥ [N
 अभि-वृष्टः शरौघेण मेघेनेव महाऽचलः ।
 ५६] ह्रस्वं कृत्वाऽऽत्मनो रूपं ध्वजाऽग्रे नि-पपात हं ॥७२॥ [७९
 पावकांऽऽत्मजम् आ-लोक्य ध्वजाऽग्रे पर्यव-स्थितम् ।
 ५७] जज्वाल रावणः क्रोधात् ततो नीलो ननाद ह ॥७३॥ [८०
 ध्वजाऽग्रे धनुषश् चाऽग्रे किरीटाऽग्रे च तं हरिम् ।
 ५८] स-सौमित्रिः स-मुग्रीवो हृष्टो गमोऽपि वि-स्मितः ॥७४॥ [८१
 रावणोऽपि महा-सत्त्वः कपि-लाघव-विस्मितः । [८२पू
 ५९] सम्भ्रमाऽऽविष्ट-हृदयो न कि-चित् प्रत्य्-अपद्यत ॥७५॥ [८४उ
 तैश्च चुक्रुमु(१)श्च औ-विष्टा लब्ध-लक्षाः प्लवं-गमाः ।
 ६०] नील-लाघव-सम्भ्रान्तं दृष्ट्वा रावणम् आ-हवे ॥७६॥ [८३
 वानराणां प्र-णादेन सं-क्रुद्धो रावणस् तदा । [८४पू
 ६१] अस्त्रम् आ-हौरयामास दीप्तम् आग्नेयम् उत्-तमम् ॥७७॥ [८२उ
 आग्नेयेनाऽथ सं-युक्तं गृहीत्वा रावणः शरम् ।
 ६२] ध्वज-शीर्ष-स्थितं नीलम् उद-ऐक्षत निशा-चरः ॥७८॥

१. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-यरात् । २ रा१-ममपणांस्तु पु० ॥
 ३. स-शरैश्च । ४ रा१-नील चापि जयानाशु । ५ रा१-हस्तला० ॥ ६
 रा१-सोतिविद् । ७ रा१-पहावलपराक्रम । ८ रा१-देह । ९ स-नास्ति ॥
 १० रा१-कोपात् । ११ स-च ॥ १२ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ स-राघवो
 विस्मय गत ॥ १३ ल१ ल२ व अ प्र-नत श्रुत्वा सुराविष्टा । स-०सुमहृष्टा ।
 १४ ल१ ल२ व अ-०सभ्रान्ता ॥ १५ रा१-आवाहया० ॥ १६. रा१-
 श्वजमूर्ध्निस्थित ॥

- ततोऽब्रवीन् महा-तेजा रावणो राक्षसेश्वरः । [८५
 ६३] कपे लाघव-युक्तोऽसि मायया परया युतः ॥७९॥
 यदि त्वं रक्षसि प्राणान् मायया वानराऽधम । [८६
 ६४] तानि तान्य् आत्म-रूपाणि वि-सृजन् बहु-शो रणे ॥८०॥
 तथा सोऽयं मया क्षिप्तः सायकोऽस्त्राऽभिमन्त्रितः ।
 ६५] जीवितं त्वां हि रक्षन्तं जीविताद् भ्रंशयिष्यति ॥८१॥ [८७
 एवम् उक्त्वा महा-नाहू रावणो राक्षसाऽधिपः ।
 ६६] सं-धाय बाणम् अस्त्रेणं चमू-पतिम् अताडयत् ॥८२॥ [८८
 सोऽस्त्र-युक्तेन बाणेन नीलो वक्षसि ताडितः ।
 ६७] निर्-दह्यमानः सहसा नि-पपात मही-तले ॥८३॥ [८९
 पितृ-माहात्म्य-संयोगाद् आत्मनश् चाऽपि तेजसा ।
 ६८] जानुभ्यां न्य-अपतद् भूमौ न च प्राणैर्-व्य-अयुज्यत ॥८४॥ [९०
 वि-संज्ञं वानरं दृष्ट्वा दश-ग्रीवो रणोत्सुकः ।
 ६९] रथेनोऽम्बुद-घोषेण सौमित्रि समुपाऽद्रवत् ॥८५॥ [९१
 तम् आह सौमित्रिर् अदीन-सत्त्वो
 वि-स्फारयन्तं धनुर् अ-प्रमेयम् ।
 आ-गच्छ मां योधय राक्षसेन्द्र
 ७०] न वानरांस् त्वं प्रति-योद्धुम् अर्हः ॥८६॥ [९३
 स तस्य वाक्यं परिपूर्ण-घोषं

१. रा१-राक्षसाधिप । २ ल१ ल२ व-वरया ॥ ३. ल१ ल२
 व अ प्र रा२ फ-त्वद्ववाय । म-अमोघोऽय । ४ फ-जीविते । ५ रा१-
 परिर० ॥ ६. प्र रा२ फ म-राक्षसेश्वर । ७. रा१-चाप वतुषि ॥ ८.
 रा१-पितुर्माहात्म्ययोगेन । ९. रा१-चैव । १० रा१-अगमद् ॥ ११ रा१-
 पतित । १२ रा१-रगोत्कट । १३ रा१-रथेन मेघनादेन ॥ १४ ल१
 ल२ व अ-यथा नरास्त्वा । १५ रा१-अर्हसि । ल१ ल२ व अ-अर्हाः ॥
 १६ रा१-प्रतिपूर्ण० ।

ज्या-शब्दम् उग्रं च नि-शम्य राजा ।

आ-साद्य सौमित्रिम् अमित्र-हन्ता

७१] चुकोप कोपाद् अपि चेदम् आह ॥८७॥ [१४

दिष्ट्याऽसि मे राघव शस्त्र-मार्गं

प्रोऽऽप्तोऽन्तिकं वै विपरीतै-बुद्धे ।

अस्मिन् क्षणे यास्यसि मृत्यु-लोकं

७२] सं-छाद्यमानो मम बाण-जालैः ॥८८॥ [१५

तम् आह सौमित्रि अ-विस्मयेन

गर्जन्तम् उग्रं शर-चाप-पाणिम् ।

राजर्न न गर्जन्ति महा-प्रभावाः^१

७३] किं कैथसे प्राकृत-वत् त्वम् अद्य ॥८९॥ [१६

जानामि वीर्यं तव राक्षसेन्द्र

बल-प्रतापं च पराऽऽक्रमं च ।

अयं स्थितोऽहं शर-चाप-पाणिर्

७४] आ-गच्छ किं मूढ वि-कैथनेन ॥९०॥ [१७

स एवम् उक्तः कुपितः ससर्ज

राक्षोऽधिपः सप्त-शरान् सु-पुङ्गवान् ।

तांल् लक्ष्मणः काञ्चन-चित्र-पुङ्खैश्

७५] चिच्छेद बाणैर् नि-शितैः सु-पत्रैः^{१३} ॥९१॥ [१८

तान् प्रेक्ष्य बाणान् सहसा नि-कृत्तान्

७६पू] निकृत्त-भोगान् इव पद्मगेन्द्रान् । [१९पू

१ रा१-राक्षस । २ रा१-तथेति । ३ रा१-अथाभिभाष्य ॥
 ४ रा१-प्राप्तोऽनुगामी विपरीतबुद्धि । ५ ल१ ल२ ब अ प्र-रणे ॥
 ६ रा१-रणे न गर्जन्ति वृथा हि शरा । ७ रा१-कथ्यसे ॥ ८.
 रा१-तेजश्च शक्ति । ९ रा१ रा२ फ-मोव । १० रा२ फ-विकथितेन ॥
 ११ म-सुशितैः । १२ रा२-सुपुखैः ॥ १३ म-वीक्ष्य । १४ रा१-निराकृतान् ।

- ववर्ष बाणैश् चलिताऽग्र-मौलिर
 N] महेन्द्र-बाणाऽशनि-तुल्य-वेगान् ॥१२॥ [N
 स बाण-वर्ष च ववर्ष दिव्यं
 रामाऽनुजः कार्मुक-सम्प्रणुर्नम ।
 क्षुराऽर्धचन्द्रोत्तम-कर्णि-भलान्
 ७७] शरान् वि-चिक्षेप न चुक्षुभे च ॥१३॥ [१००
 स लक्ष्मणश् चाऽऽशु शरान् शिताऽग्रान्
 महेन्द्र-वज्राऽशनि-तुल्य-वेगान् ।^१
 सं-धाय चापे ज्वलन-प्रकाशान्
 ७९] ससर्ज रक्षोऽधिपतेर् वधाय ॥१४॥ [१०२
 शरान् प्र-चिच्छेद निशाचरेन्द्रश्
 छित्वा च तान् लक्ष्मणम् आ-जघान ।
 शरेण कालौऽग्नि-सम-प्रभेण
 ८०] स्वयम्भु-दत्तेन ललाट-देशे ॥१५॥ [१०३
 स लक्ष्मणो रावण-सायकाऽऽर्तश्
 चचाल चापं शिथिलं प्र-गृह्य ।^{१६}
 पुनः सं स-ज्ञां प्रति-लभ्य कृच्छ्राच्च
 ८१] चिच्छेद चापं त्रिदशेन्द्र-शत्रोः ॥१६॥ [१०४

१. रा१-बाणैश् । २ रा१-वज्राशनितुल्यवेगैः ॥ ३. रा१-
 तीव्र । ४ रा१-सम्प्रसृतम् । ५ ल१ ल२ व अ-क्रूरार्धच० । प्र-कृतार्कच० ।
 रा१-मल्लै । ६ रा१-शरान् स चिच्छेद तत क्षणेन । रा२-नास्ति ।
 ७ म-नास्ति ॥ ८. रा१-०णस्नाश्च । ९ रा१-सुघोरान् । १० रा२-नास्ति ।
 ११ रा२-नास्ति । १२ अत परमविक्र पाठ — रा१-विपाटवैतस्तिकवत्सदंतैः
 क्षुरार्धचन्द्रोपमसिहदन्तैः । शक्त्यष्टिनाराचशिलीमुखाप्रैः सच्छिद्रसूचीमुख-
 नैकवक्त्रैः ॥ १३ रा१-म तास्तु चि० । १४. रा१-त । १५ रा१-कालानलसप्र० ।
 १६. प्र-त्रिदशेन्द्रशत्रो । १७. रा२ म-पुनश्च । १८ प्र-नास्ति ॥

तं कृत्त-चापं त्रिभिर् आ-जघान
वाणैस् तदा दाशरथिः शिताऽग्रैः ।

स सायकाऽऽर्तो वि-चचाल राजा

८२] कृच्छ्राच्च सं-ज्ञां पुनर् आ-ससाद ॥१७॥ [१०५

स कृत्त-चापः शर-ताडितोऽङ्गः
स्वेदोऽऽर्द्रगात्रो रुधिराऽवसिक्तः ।

जग्राह शक्तिं सहसा प्र-चण्डां

८३] स्वयम्भु-दत्तां युधि देव-शत्रुः ॥१८॥ [१०६

स तां विधूमाऽनल-सन्निकाशां
वि-त्रासिनीं वानर-राक्षसां नाम् ।

चिक्षेप शक्तिं तर्गसा ज्वलन्ती

८४] मौमित्रये राक्षस-राष्ट्र-नार्थः ॥१९॥ [१०७

प्र-दीप्यमानां रघु-नन्दनस् तां
जघान बाणैर् अनल-प्रकाशैः ।

तथाऽपि सा तस्य विवेश शक्तिर

८५] भुजाऽन्तरं दाशरथेर् वि-शालम् ॥२०॥ [१०८

शक्त्या तया तु सौमित्रिस् ताडितश्च स्तनाऽन्तरे ।

१ ल१ ल२ व-तथा । म-नतो ॥ २. रा१-०पीडि० । ३. ल१ ल२ व
अ प्र रा२ फ म-मदार्द्रि० । ४ रा१-परमप्र० । ल१ ल२ व अ प्र रा२-०सा
सुचण्डा ॥ ५. ल१ ल२ व अ प्र-तत मधू० । ६ रा१-०रयूयपानाम् । ७.
ल१ ल२ व अ प्र-स महोज्ज्वला च । रा२ फ म-सहसा ज्व० । ८ रा१-
०राष्ट्रराज । म-०मलोकनाथ । ९ अत परमशक्ति पाठः—म-आपतन्ती
तु ता शक्तिं गृहीत्वा हनुमान्कपि ॥ १० रा१-ना दीप्य० । ११ रा१-
०प्रतापे ॥ १२. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-स । १३ ल१ ल२ व अ प्र फ-
०त स । रा२ म-०तस्तु ।

- ८६] विष्णोर् अ-चिन्त्यं स्वं भागम् आत्मानं सम्प्रवि-स्मरेन् ॥^३ [१११
 N] पपात भूमौ सहसा छिन्न-मूल इव द्रुमः ॥^११०१॥ [N
 वि-संज्ञं पतितं दृष्ट्वा सौमित्रि राक्षसेश्वरः ।
 ८७] अव-तीर्य रथात् तूर्णम् अभि-दुद्राव लक्ष्मणम् ॥१०२॥ [N
 ततो दानव-दर्प-घ्नः सौमित्रि देव-कण्टकः ।^३
 ८८] विष्णोर् अ-चिन्त्यो यो भागो मानुषं देहम् आ-स्थितः ।^३
 तं पीडयित्वा बाहुभ्याम् अ-प्रभुर लङ्घनेऽभवत् ॥१०३॥ [११२
 ८९] सँ तं गृहीत्वा बाहुभ्यां चिन्तयामास रावणः [N
 हिम-वान् मन्दरो मेरुः कैलासो वा महा-गिरिः ।
 ९०] शक्यो भुजाभ्यां सं-बोद्धुं न त्व अयं राघवाऽनुजः ॥^११०४॥ [११०
 एतस्मिन् अन्तरे वीरस् त्वरा-वान् मारुताऽऽत्मजः ।^१ [N
 ९१] आ-जघानोरसि व्य-ऊढे वज्र-वेगेन मुष्टिना ॥१०५॥ [११३ उ
 तेन मुष्टि-प्रहारेण रावणो भीम-विक्रमः ।
 ९२] जानुभ्यां न्य-अपतद् भूमौ चचाल नि-पपात च ॥^११०६॥ [११४
 वि-संज्ञं रावणं दृष्ट्वा सम्-अरे भीम-विक्रमम् ।
 ९३] ऋषयो वानरौश् चैव नेदुर् देवाश् च सेर्वराः ॥१०७॥ [११६

१. रा१-आत्मन । २ रा१ रा२ फ म-प्रतिसस्मरन् । ३. सर्वशाखा-
 साधारण प्राचीनप्रक्षेप इव द्र० । ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ म-
 नास्ति ॥ ५. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-अथैन भागस्तु समग्रो ॥ ६. प्र
 रा२ फ-त गृहीत्वा तु । ७ प्र-राक्षस । ८. प्र-मन्दरो वा महामेरु । रा२
 फ-०वान्मन्दर शैल । ९. रा२ फ-महाबल । १०. ल१ ल२ व अ म-
 नास्ति ॥ ११ रा१-लक्ष्मण तु तत श्रीमाञ्जिघृक्षत स मारुति । १२ रा१-
 ०वज्रकल्पेन ॥ १३ रा१-जानुभ्यामगमद्भूमि मुमोह प्रचचाल च । अत
 परमधिकः पाठ — रा१-आस्यै. सनेत्रश्रवणैर्वैवाम रुधिरं बहु ॥ १४ ल१
 ल२ व अ-राक्षस । १५ रा१-दानवाश् । १६ रा१-हर्षिता । ल१ ल२
 व अ रा२ फ म-सासुरा ॥

हनु-मान् अपि तेजस्वी लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ।

९४] आऽनयद् राघवाऽभ्याशं बाहुभ्यां परि-गृह्य सैः । १०८ । [११७

वायु-सूनोः सुहृद-त्वेन भक्त्या परमया चै सैः ।

९५] अ-कम्प्यो ह्य अपि शत्रूणां लघु-त्वं स व्य-अदर्शयत् १०९ [११८

सौ समुत्-सृज्य तं शक्तिः सौमित्रि युद्ध-दुर्मदम् ।

९६] रावणस्य रथे तस्मिन् स्व-स्थानं प्रत्य-अपद्यतं ॥ ११० ॥ [११९

रावणोऽपि महा-तेजाः प्राऽऽप्य सं-ज्ञां महाऽऽहवे ।

९७] आ-ददे नि-शितान् वाणान् प्र-गृह्य वि-पुलं धनुः । १११ । [१२१

आ-श्वस्तैः सै वि-शल्यश् च लक्ष्मणः शत्रु-मूदनः ।

९८] विष्णोर् भागम् अ-चिन्त्यं च आत्मानं तत्र सोऽस्मरेत् ११२ [१२०

एतस्मिन् अन्तरे वीरो दृष्ट्वा रावण-विक्रमम् ।

९९] लक्ष्मणं च समा-श्वस्तं सैन्यं च मुदितं पुनः ॥ ११३ ॥ [N

नि-पातितां वीर-ाणां वानराणां महा-चमूम् ।

१००] दृष्ट्वा रामो रण-गतः प्रत्य-अयाद् रावणं युधि^{१४} ॥ ११४ ॥ [१२२

अथैनम् उपसं-गम्य हनु-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ।

१०१] मम पृष्ठं समा-रुह्य जही^{१५}ऽमं पाप-राक्षसम् ॥ ११५ ॥ [१२३

N] श्रुत्वा हनू-मतो वाक्यं युक्तं^{१६} रामोऽनु-चिन्त्य च^{१७} ।

१. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-वै ॥ २ रा_१-सुकृत्येन । ३ ल_१ ल_२ ब अ प्र फ-वश । ४ रा_१-शत्रूणामप्रकपोपि लघुत्वमगमत्कपे ॥ ५. रा_१-समुत्सृज्य च सा । ६. रा_२ फ-दुर्जयम् । ७. रा_१-पुनरागमत् ॥ ८. अत परमधिक पाठ—रा_१-पुनश्च स्वरथे स्थित्वा रोषपर्याकुलेक्षणा । ९. ल_१ ल_२ ब अ-मुमोच । १०. रा_१-जग्राह च महद् ॥ ११. रा_१-स्तश्च । १२ रा_१-स्व स्मृत्वा स्वस्थतरोभवत् ॥ १३. रा_१-तित-महावीरा । १४ रा_१-रणे तस्मिन्नभिदुद्राव रावणम् ॥ १५. ल_१ ल_२ ब अ रा_२ फ-जह्येन ॥ १६. रा_२ फ-रामो दाशरथिस्तत् ।

- एवम् उक्तम् तथेत्यु उक्त्वा समा-रुह्य पुर्व-गमम् ॥११६॥ [१२४उ
 १०२] राघवः समराऽमर्षी हन्तु-कामो निशा-चरम् । [N
 ऐरावणम् इवेन्द्रस् तु हनू-मन्तं समा-स्थितः ॥११७॥ [१२४पृ
 १०३] अथ तं रावणं सं-ख्ये ददर्श मनुजाऽधिपः । [१२५
 तम् आ-लोक्य महा-तेजाः प्रत्य-अयाद् रघु-नन्दनः ।
 १०४] वि-रोचनम् इव क्रुद्धो विष्णुर् अभ्युद्यताऽऽयुधः ॥११८॥ [१२६
 ज्या-शब्दम् अथ कुर्वन् स वज्र-निष्पेष-निस्वनम् ।
 १०५] गम्भीरोदग्रया वाचा राक्षसेन्द्रम् उवाच ह ॥११९॥ [१२७
 तिष्ठ तिष्ठ मम त्वं हि कृत्वा वि-प्रियम् ईदृशम् ।
 १०६] कर्तुं राक्षस-शार्दूल गतो मोक्षम् अवाऽऽप्स्यसि ॥१२०॥ [१२८
 यदीन्द्र-वैवस्वत-भास्वरान् वा
 स्वयम्भु-वैश्वानरम् ईश्वरं च ।
 गमिष्यसि त्वं दश वा दिशो वा
 १०७] तथाऽपि नैवाऽद्य वि-मोक्षयसे त्वम् ॥१२१॥ [१२९
 यैश् चैष शक्त्या नि-हतस् त्वयाऽद्य
 वि-र्षादम् आऽर्गात् सहसाऽभि-पन्नः । [१३०पृ
 स एव रक्षो-गण-मृत्यु-भूतः [१३०उ
 १०८] प्र-धक्ष्यते वै तव सैन्य-कक्षम् ॥१२२ [N
 १०९पृ] राघवस्य वचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो महा-कपिम् ।
 ११०उ] आ-जघान शरैस् तीक्ष्णैः कौलवैश्वानरोपमैः ॥१२३॥ [१३२

१. रा२ फ-कामस्तु रावणम् । २ रा१-स । ३. प्र-०मन्तमिवास्थित ॥
 ४. रा१-रथस्थ । ५ रा१-प्रदुद्राव च राघव ॥ ६ ल१ ल२ व-अपि ॥ ७.
 अ-गत्वा । ८ ल१ ल२ व अ-स्वग ॥ ९ ल१ ल२ व अ प्र रा२
 फ-०नरशकरान्वा । १० ल१ ल२ व अ-वै ॥ ११. रा१-य एष । १२ रा१-
 कृच्छ्रादिषाद ॥ १३ रा१-कालानलशिखोपमै ॥

- राघवं बहत्तस् तस्य ताडितम्याऽपि सायकैः ।
 १११] स्वभाव-तेजो-युक्तस्य भृयस् तेजोऽभ्य-अवर्धता ॥१०४॥ [१३३
 ततो रामो महा-तेजा रावणेन कृत-व्रणम् ।
 ११२] दृष्ट्वा प्लवग-शार्दूलं क्रोधस्य वशम् अभ्य-अगात् ॥१०५॥ [१३४
 तस्याऽभिसं-गम्य रथं सै-चक्रं
 साऽश्वध्वजं चारु महा-पताकम् ।
 स-सारथि चाऽशनि-तुल्य-वेगै
 ११३] रामः प्र-चिच्छेद शरैः सु-तीक्ष्णैः ॥१०६॥ [१३५
 अथेन्द्र-शत्रुं तरसा जघान
 वाणेनै वज्राऽशनि-सन्निभेन ।
 भुजाऽन्तरे व्यूढ-मुंजात-रूपे
 ११४] वज्रेण मेरुं भग-वान् इवेन्द्रः ॥१०७॥ [१३६
 यो वज्रवेर्गाऽशनिसन्निपातैर्
 न चुक्षुभे नाऽपि चचाल राजा ।
 स राम-बाणाऽभिहतो व्यथाऽऽर्तश्
 ११५] चचाल चापं च मुमोच वीरः ॥१०८॥ [१३७
 सं वि-ह्वलं तं तुं सम्-ईक्ष्य रामः
 समा-ददे दीप्तम् अथाऽर्ध-चन्द्रम् ।
 तेनाऽर्क-वर्णं सहसा किरीटं
 ११६] चिच्छेद रक्षोऽधिपतेर् महाऽऽत्मा ॥१०९॥ [१३८

१ रा१-तेजो व्यव० ॥ २ अत परमधिक पाठ-रा१-हनूमानपि
 तेजस्वी व्यवर्धत महामना । विद्धो वेगेन महता शरैरग्निरिखोपमै ॥
 ३ रा१-सुचक्र । ४ रा१-चापि । म-वाय । ५ रा१-साशनिखड्गशाल ॥
 ६ रा१-शरेण । ७ ल१ ल२ व अ प्र-व्यूहशिलानुरूपे ॥ ८ रा१ म-
 वज्रपाताशनि० ॥ ९ रा१-सुविह्वल । १० रा१ प्र-प्रममीक्ष्य ॥

- तं निर्विषाऽऽगीविष-सन्निकाशं
 शान्ताऽर्चिषं सूर्यम् इवाऽभ्रै-रुद्धम् ।
 गत-श्रियं कृत्त-किरीट-कुण्डलं
 ११७] प्रोवाच रामो युधि राक्षसेन्द्रम् ॥१३०॥ [१३९
 कृतं त्वया कर्म महत् सु-तीव्रं
 हत-प्रवीरश् च कृतस् त्वयाऽहम् ।
 तस्मात् परि-श्रान्तम् इव व्यवस्य
 ११८] न त्वां शरैर् मृत्यु-पथं नयामि ॥१३१॥ [१४०
 स एवम् उक्तो हत-मान-दर्पो
 निकृत्त-चापः स-शरः स-शूलः ।
 शोकाऽर्दितः कृत्त-महाकिरीटो
 ११९] विवेश लङ्कां सहसा गत-श्रीः ॥१३२॥ [१४२
 तस्मिन् प्र-विष्टे रजनीचरेन्द्रे
 महा-बले दानव-देव-शत्रौ ।
 हरीन् वि-शल्यान् सह लक्ष्मणेन
 १२०] चकार रामः परमाऽऽहवाऽग्रे ॥१३३॥ [१४३
 तस्मिन् प्र-भग्रे त्रिदशेन्द्र-शत्रौ

१. ल१ ल२ व अ प्र-इवावरुद्ध । २. रा१-०किरीटदेश ॥ ३. ल१ ल२ व अ प्र-त्वयाद्य । ४. अत परमविक पाठ-रा२-विमृश्य राघवो बुद्ध्या सचिन्त्य च पुन पुनः । बुद्धिपूर्वं तु काकुत्स्थो नावधीद्रावणं तदा ॥ हितं संचित्य सीताया आत्मनश्च महामतिः । नावधीद्राक्षसं तस्मात्क्रुद्धश्चैन-मुवाच ह ॥ अभिज्ञातं बलं शौर्यं यशो धर्मस्तप श्रुति । मैथिली हरता मूढ सर्वं ते विफलीकृतं ॥ निरस्य रावणं युद्धे भर्त्सयित्वा मुहुर्मुहुः । प्रहस्य राघवो वाक्यं पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ त्वाहमेकाकिनं दृष्ट्वा कारणाच्चैव दुर्मते । नाहं त्वा प्रवक्ष्यामि तस्माद्गच्छ निशाचर ॥ म-अनुजानामि गच्छ त्व-मिदानीं बाणपीडितः । प्रविश्य लंकामाश्वास्य श्व, पश्यसि बलं मम ॥

मुराऽमुरा भृत-गणा दिशश् च । [१४४पृ
स-सागराः सर्पिमहोरगाश् च^३ [१४४उ
१२१] नर्नन्दिरे सिद्ध-गणाश् च सर्वे ॥१३४॥[N

इत्यार्षे रामार्षिणे युद्ध-काण्डे रावण-भङ्गो नाम सप्तत्रिंश सर्गः ॥३७॥

[वं-३७]= [अष्टात्रिंशः सर्गः] =[दा-६०]

स प्र-विश्य पुरी लङ्कां राम-वाण-वंलाऽर्दितः ।
१] भृगं-दर्पस् तर्थां राजा बभूव व्यथितेन्द्रियः ॥१॥ [१
मातङ्ग इव सिंहेन गरुडेनेव पन्न-गः ।
२] अभि-भूतोऽभवद् राजा राघवेण महाऽऽत्मना ॥२॥ [२
ब्रह्म-दण्ड-प्रकाशानां विद्युत्-सदृश-वर्चसाम् ।
३] स्मरन् राघव-वाणानां विव्यथे राक्षसेश्वरः ॥३॥ [३
स काञ्चन-मयं दिव्यम् आ-श्रित्य परमाऽऽसनम् ।
४] अवेक्षमाणः सचिवान् रावणो वाक्यम् अब्रवीत् ॥४॥ [४
सर्वं तत् खलु मोघं मे यत् कृतं परमं तपः ।

१. प्र-० गणादिकाश् । २. ल_१ ल_२ व अ-समागता । ३. अत
परमधिक पाठ — ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-चचाल भूर्भूतचराचरस्य बलाबलं
रावणारामयोश्च । पराजयं चापि जयं च रामो दशाननश्चापि विवेद नैव ॥
४ ल_१ ल_२ व अ रा_२ फ-अज्ञामिपु । ५ प्र-वानरराक्षसाश्च ॥ ६ म-नास्ति ।
७ फ म-नास्ति । ८ रा_१ ल_२ व प्र-लङ्काकाडे । फ म-युद्धपर्वणि ॥ ९. रा_१-
वाणभयार्दित । १०. रा_१ म-निश्चसन्वै तदा ॥ ११ म-० शतेजसाम् । १२ रा_१-
म-राक्षसाधिप ॥ १३ रा_१-निरीक्ष्य माण ॥

- ५] यद् इन्द्रेण समानोऽहं मानुषेण परा-जितः ॥५॥ [५
पुरा मे ब्रह्मणा प्रोक्तं तद् वचस् समुप-स्थितम् ।
६] मानुषेभ्यो वि-जानीहि भयम् इत्थ एव तत् तथा ॥६॥ [६
देव-दानव-गन्धर्वैर् यक्ष-राक्षस-पन्नगैः ।
७] अवध्य-त्वं मया प्राऽऽप्तं परि-भूतास् तु मानुषाः ॥७॥ [७
यच् चाऽपि हिमवच्-च्छृङ्गे क्रुद्धो नन्द् अभ्य-अभाषत ।
८] तस्यैव तुल्य-वचनैर् अव-रुद्धा हि मे पुरी ॥८॥ [N
तयोर् महाऽऽत्मनोर् वाक्यं नाऽन्यथा तद् धि साम्प्रतम् ।
९] सत्यं वि-भीषणेनोक्तं यच् च वाक्यं महाऽऽत्मना ॥९॥ [N
तद् इदं माम् अनुप्राऽऽप्तं विभीषण-वचः शुभम् ।^३
१०] तैस्य प्रयुक्त-वाक्यस्य नाऽन्यथा याति साम्प्रतम् ॥१०॥ [N
मया दर्पबलोत्सेकाद् अन्यथा चिन्तितं तदा ।
११] तद् अन्यथा परि-गतं मम दौरात्म्य-चेष्टितैः ॥११॥ [N
१२पू] नाऽति-भारोऽस्ति दैवस्य पौरुषे नियता मतिः ।
N] दैव-पौरुष-संयोगात् सिद्धिर् नित्यम् अवाऽऽप्यते ॥१२॥ [N
सज्जा भवन्तु रक्षन्तु नगरी मे समन्त-तः ।
१३] राक्षसाश् चैव तिष्ठन्तु पुर-गाः पुर-मूर्धसु ॥१३॥ [१२उ
स चाऽप्रतिम-दर्पोऽद्य देव-दानव-दर्प-हा ।
१४] ब्रह्म-शापाऽभिभूतश् च कुम्भ-कर्णो वि-बोध्यताम् ॥१४॥ [१३
सम्-अरे जितम् आत्मानं प्र-हस्तं च हतं रणे ।
१५] ज्ञात्वा रक्षो-बलं भीमम् आ-दिदेश महा-बलः ॥१५॥ [१४
द्वारेषु यत्र क्रियतां प्राकारश् चाऽभि-रुद्यताम् ।
१६] निद्रा-बल-ममाविष्टः कुम्भ-कर्णो वि-बोध्यताम् ॥१६॥ [१५

१ रा^१-पुराण ब्रह्मण इद वचन मामुप० ॥ २ म-नास्ति ॥ ३. रा^१-
अत आरभ्य ३९-श्लोक यावन् नास्ति ॥ ४ ल^१ ल^२ ब अ प्र फ म-
नास्ति ॥ ५. प्र-नास्ति ॥

स हि सं-ख्ये महा-बाहुः कुम्भ-कर्णश्च राक्षसः ।

१७] वानरान् राज-पुत्रौ च क्षिप्रम् एव हनिष्यति ॥१७॥ [१८

राम-बाण-निरस्तानां सं-भ्रमेऽस्मिन् मु-दारुणे ।

१८] वि-धमिष्यति नः क्षिप्रं कुम्भ-कर्णो महद्-भयम् ॥१८॥ [२०

नव सप्त दशाष्टौ च मासान् स्वपिति राक्षसः । [१६७

१९] तं वि-बोधयत क्षिप्रं कुम्भ-कर्णं महा-बलम् । [N

कुम्भ-कर्णः सदा शेते मूढो ग्राम्य-मुखे रतः ॥१९॥ [१९७

२०] किं करिष्याम्य् अहं तेन शक्र-तुल्य-बलेन हि ।

ईदृशे सं-भ्रमे घोरे योऽभयाय न कल्पते ॥२०॥ [२१

२१] तेऽपि तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः ।

जग्मुः परम-सम्भ्रान्ताः कुम्भकर्ण-निवेशनम् ॥२१॥ [२२

२२] ते तथा तु समा-दिष्टा राक्षसा भीम-विक्रमाः ।

गन्धान् माल्यं तथा पानं भक्ष्यं चाऽऽदाय सन्त्वराः ॥२२॥ [२३

२३] आ-साद्य भवनं तस्य विविद्युस् ते नृपाऽऽज्ञया । [N

तत् प्र-विश्य महा-द्वारं सर्व-तो योजनाऽऽयतम् ॥२३॥

२४] कुम्भकर्ण-गृहं रम्यं पुण्य-गन्धं शुचिं शुभम् । [२४

वि-बोधयन्तस् ते सर्वे तस्थुस् तस्य महा-गृहे ॥२४॥ [N

२५] तस्य निश्वास-वातेन कुम्भ-कर्णस्य राक्षसः ।

राक्षसा बल-वन्तोऽपि स्थातुं नाऽशक्नुवन् तदा ॥२५॥ [N

२६] कुम्भ-कर्णस्य नि-श्वासैर् अव-धृता महा-बलाः ।

यतमानाश्च कृच्छ्रेण तत् ते प्र-विविद्युर् गृहम् ॥२६॥ [२५

२७] सम्प्र-विश्य तदा रम्यं गृहं काञ्चन-कुट्टिमम् ।

ददृशुर् नैर्ऋत-व्याघ्रं शयानं , भीम-विक्रमम् । [२६

२८] ऊर्ध्वरोमाऽञ्चित-तनुं श्वसन्तम् इव पन्न-गम् ॥२७॥

वि-भ्रामयन्तं नि-श्वासैः शयानं पिशिताऽशनम् । [२८

- २९] भीम-प्राण-बलं भीमं पाताल-विपुलाऽऽननम् ॥२८॥ [२९पू
ते तु तं वि-कृतं सुप्तं वि-कीर्णम् इव पर्वतम् ।
- ३०] कुम्भ-कर्णं महा-निद्रं प्र-सुप्तं बोधयिष्णवः ॥२९॥ [२७
ततः परि-हिता गाढं राक्षसा भीम-विक्रमाः । [४२
- ३१] नीलाऽञ्जनचयाऽऽकाराः कुम्भकर्ण-समीप-गाः ॥३०॥ [४४पू
तत्रोप-जहुः क्षिप्रं ते कुम्भकर्णाऽग्र-तस् तदा ।
- ३२] भक्ष्याणां मेरु-सङ्काशं राशि परम-तर्पिणाम् ॥३१॥ [३१
मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च सं-चयम् ।
- ३३] चक्रुर् नैर्ऋत-शार्दूला राशिम् अन्नस्य चाऽद्भुतम् ॥३२॥ [३२
ततः शोणित-कुम्भांश् च मद्यानि वि-विधानि च ।
- ३४] पुरस्तात् कुम्भ-कर्णस्य चक्रुस् त्रिदश-शत्रवः ॥३३॥ [३३
लिलिपुंश् च पराऽर्धेन चन्दनेन सु-गन्धिना ।
- ३५] वक्षैश् च छादयामासुर् माल्य-योग-सुगन्धिभिः ॥३४॥ [३४
धूपं सु-गन्धं सस्रजुस् तुष्टुबुश् च परं-तपम् । [३५पू
- ३६] कुम्भ-कर्णं महा-निद्रं बोधनाय प्र-चक्रिरे ॥३५॥ [N
जल-दा इव चोन्-नेदुर् यातु-यानास् ततस् ततः । [३५उ
- ३७] विभिदुश्चाऽस्यगात्राणि नि-घ्नन्तो व्य-अनदंस्तथा ॥३६॥ [N
अथ खिन्ना न शेकुस् ते तत्-प्रबोधाय राक्षसाः ।
- ३८] ततो गुरु-तरं यत्र दारुणं समुपाऽक्रमन् ॥३७॥ [४५
शङ्कांश् च पूरयामासुः शशाऽङ्कु-सदृश-प्रभान् ।
- ३९] तुमुलं युगपच्च चाऽपि नेदुर् भृशम् अ-मर्षणाः ॥३८॥ [३६
नेदुर् आ-स्फोटयामासुश् चिक्षेदुश् चैव राक्षसाः ।
- ४०] कुम्भकर्ण-विबोधाऽर्थं चक्रुश् च वि-पुलं स्वनम् ॥३९॥ [३७
उष्ट्रान् खरान् हयान् नागाञ् जघ्नुर् दण्डकशाऽङ्कुशैः ।

४१] भेरी-शङ्ख-मृदङ्गांश् च सर्व-प्राणैर् अवादनम् ॥४०॥ [४६
नि-जघ्नुश् चाऽस्य गात्राणि महाकाष्ठ-तां (?तां) डकैः ।

४२] मुद्गरैर् मुसलैश् चैव सर्व-प्राण-समुद्यतैः ॥४१॥ [४७
तं शङ्ख-भेरी-मुरज-प्रणादम्
आस्फोटिताऽऽक्ष्वेडित-सिंह-नादम् ।

दिशो द्रवन्तस् त्रि-दिवं क्रमन्तः

४३] श्रुत्वा विहं-गाः सहसा नि-पेतुः ॥४२॥ [३८

यदा तु तैः सन्नि-नदैर् महाऽऽत्मा

न कुम्भ-कर्णो बुबुधे प्र-मुप्तः ।

तदा भुशुण्डीर् मुसलानि चैव

४४] रक्षो-गणाम् ते जगृहूर् गदाश् च ॥४३॥ [३९

तं शैल-शृङ्गैर् मुसलैर् गदाभिर्

वृक्षैस् तलैर् मुद्गर-मुष्टिभिश् च ।

सुख-प्रमुप्तं भुवि कुम्भ-कर्णं

४५] रक्षांस्य उद्-अग्राणि तदा नि-जघ्नुः ॥४४॥ [४०

तेन शब्देन महता लङ्का सम्परि-पूरिता ।

४६] स-पर्वत-वना सर्वा सँ चँ नैव व्य्-अबुध्यत ॥४५॥ [४८

ततः सहस्रं भेरीणां युगपत् सम्-अहन्यत ।

४७] मृष्ट-काञ्चन-कोणानाम् आ-सक्तानां समन्त-तः ॥४६॥ [४९

एवम् अप्य् अति-निद्रस् तु यदा नैव व्य्-अबुध्यत ।

४८] शाप-र्वश्यस् तर्था मुप्तस् तदा क्रुद्धा निशा-चराः ॥४७॥ [५०

ते तु क्रोध-समाविष्टाः सर्वे भीम-पराऽऽक्रमाः ।

१ रा१-महद्भि कृट्मुद्गरै । ल१ल२ब अ प्र-० काष्ठकउगै । २ रा१-
० प्राणै समन्तत । ३ ल१ल२ब अ प्र-नास्ति ॥ ४ रा१-वियदुत्प्रवन्त । म-विय-
दुत्क्र० ॥ ५ अ-सनिहृत्तैर् ॥ ६ रा१-सर्वाभिपु० । रा२ फ म-मम्प्रतिपु० ।
७ ल१ ल२ ब-न तु ॥ ८ रा१-शापबद्वतया ॥

- ४९] तद् रक्षो बोधयिष्यन्तश् चक्रुर् अन्यं पराऽऽक्रमम् ॥४८॥ [५१
 अन्ये भेरीः समा-जघ्नुर् अन्ये चक्रुर् महा-स्वनम् ।
 ५०] केशान् अस्याऽरुजंश् चाऽन्ये कर्णाव् अन्ये दशन्ति च ४९[५२
 अन्ये च वलिनस् तस्य कूट-मुद्गर-पाणयः ।
 ५१] मूर्ध्नि वक्षसि गात्रेषु निर्-द्वैयाः सम्-अताडयन् ॥५०॥ [५४
 मृदङ्गान् पणवान् भेरीः शृङ्गान् कुम्भ-मुखांस् तथा ।
 ५२] दश राक्षस-माहवा जघ्नुर् भीम-पराऽऽक्रमाः ॥५१॥ [N
 राक्षसानां सहस्रं तु शरीरे सम्प्र-धावति । [N
 ५३] कुम्भ-कर्णस तदा मुप्तो न चैवं प्रत्यु-अबुध्यत ॥५२॥ [५६उ
 रज्जुजालाऽवनद्वाभिर् घातनीभिः समन्त-तः ।
 ५४] बध्यमानो महा-कायो न प्राऽबुध्यत राक्षसः ॥५३॥ [५५
 ततो गज-सहस्रं तु शरीरे संव्य-अधावत । [५६पू
 ५५] स मर्द्यमानोऽपि तदा न प्राऽबुध्यत राक्षसः ॥५४॥ [N
 ते राक्षसाम् तदा ग्विन्नाश चक्रुर् अन्यं पराऽऽक्रमम् ।
 ५६] प्र-मदाश् चाऽऽह्वयामासुः मुमृष्ट-मणि-कुण्डलाः ॥५५॥ [N
 नाग-राक्षस-कन्याश् च तथा गन्धर्व-योषितः ।
 ५७] मनु-जानां दुहितरः किन्नराणां तथैव च ॥५६॥ [N
 प्र-विष्टा भवनं रम्यं तप्त-काञ्चन-कुट्टिमम् ।
 ५८] कुर्वन्त्यो गीत-वादित्रं कुम्भकर्णाऽग्र-तः स्थिताः ॥५७॥ [N

१. रा१-महास्वर । ल१ ल२ व अ-परारक्रम । २ रा१-अपि
 ददशिरे ॥ ३ ल१ व अ-ताडयन्तोऽदय तथा ॥ ४ रा१-शख-
 वादित्रनिस्वना ॥ ५. रा१-तथापि व्यवु० ॥ ६ रा१-नीभिश्च सर्वश ॥
 ७. ल१ ल२ व अ रा२ फ म-मप्रधावति । ८. रा२ फ-नैवावुध्यत । ९.
 प्र-नास्ति ॥ १० म-किन्नरयो० ॥ ११ ल१ ल२ व अ प्र-मुख्य ।
 १२ रा२-तदा काञ्चन० । १३ रा१-ता स्त्रियो गीतवादित्रै ॥
 १४. म-नास्ति ॥

दिव्या दिव्यैर् अलं-कारैर् दिव्य-धूपेन धूपिताः ।

५९] दिव्य-गन्धाः सु-गन्धाश् च चिक्रीडुर् भवनोत्तमे ॥५८॥ [N

ताश् च सर्वा विशालाऽक्षयः सर्वाः काञ्चन-सप्रभाः ।

६०] सर्वा रूपगुणोपेताः सर्वाऽऽभरण-भूषिताः ॥५९॥ [N

सर्वा विस्तीर्ण-जघनाः सर्वाः पीन-पयोधराः ।

६१] सर्वाः कमल-पत्राऽक्षयो नील-कुञ्चित-मूर्धजाः ॥६०॥ [N

तासां नूपुर-शब्देन मेखलानां रवेण च ।

६२] गीत-वादित्र-शब्देन स्वरेण मधुरेण च ॥६१॥ [N

दिव्येन चैव गन्धेन स्पर्शेन वि-विधेन च ।

६३] वि-बुद्धः कुम्भ-कर्णोऽमौ भीमाऽक्षो भीम-विक्रमः ॥६२॥ [N

स हन्यमानश् च महीव्र-वृक्षैर्

अ-चिन्तयंस् तांस् तुमुल-प्रहारान् ।

निद्रा-क्षयात् क्षुब्ध-बल-पीडितश् च

[N] वि-जृम्भमाणः सहस्रोत्पपात ॥६३॥ [५७

महा-भुजौ वामुक्तिक्षकाऽऽभौ

वि-क्षिप्य वीरो गिरि-शृङ्ग-सारौ ।

वि-वृत्त्य वक्रं वडवा-मुखाऽऽभं

६४] निशा-चरोऽसौ वि-कृतं व्य-अजृम्भत् ॥६४॥ [५८

वि-जृम्भमाणोऽति-बलः प्रत्य-अबुध्यत राक्षसः ।

६५] नि-श्वासश् चाऽस्य सं-जज्ञे सं-वर्त्तक इवाऽनिलः ॥६५॥ [६०

तस्य सं-जृम्भमाणस्य वक्रं पाताल-सन्निभम् ।

६६] ददृशे मेरुशृङ्गाऽग्रे दिवा-कर्क इवोदितः ॥६६॥ [५९

१ रा२ म-नास्ति । २. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-क्रीडन्त्यो ॥ ३ ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति ॥ ४ रा१-भीमदर्शन । ल१ ल२ व अ प्र फ-भीमपराक्रम ॥ ५. रा१-क्षुत्परिपी० ॥ ६ रा१ ल१ ल२ व-० निल ॥ ७ रा२-विजृम्भमाण लवक पातालतलसन्निभम् । ८. रा१-० करमिवोदितम् ॥

दीप्ताग्राऽऽस्यजिह्वस्य विद्युत्-सदृश-पक्ष्मणी ।

६७] भीमे नेत्रे न्य-अदृश्येतां दीप्ताव इव महा-ग्रहौ ॥६७॥ [६२

रूपम् उत-निष्ठुतस् तस्य कुम्भ-कर्णस्य सं-वैभौ ।

६८] तार्पाऽन्ने मर्ष-लोकस्य मेघस्येव वि-वर्षतः ॥६८॥ [६१

ते समुत्था(द-स्था)य भीमाऽक्षं भीम-रूप-पराऽऽक्रमम् ।

७२] राक्षसास् न्यग्निता जग्मुर् दशग्रीव-निवेशनम् ॥६९॥ [८५

N] तेऽभि-गम्य दश-ग्रीवम् आसीनं परमाऽऽसने ।

ऊचुर् वद्धाऽञ्जलिपुटः सर्व एव निशा-चराः ॥७०॥ [८६

७३] प्र-बुद्धः कुम्भ-कर्णो वै भ्राता ते राक्षसर्षभ ।

यथा ते नैव निर-यातु दृक्ष(य)स्य एनम् इहाऽऽगतम् ७१[८७

७४] रावणम् त्व अब्रवीद् हृष्टो राक्षसान् राक्षसाऽधिपः ।

द्रष्टुम् एनम् दृहेच्छामि यथा-न्यायं चं पूजितुम् ॥७२॥ [८८

७५] तथेत्य उक्त्वा च ते सर्व पुनर आ-गम्य राक्षसाः ।

कुम्भ-कर्णम् ददं वाक्यम् ऊच रावण-चोदिताः ॥७३॥ [८९

७६] द्रष्टुम् उच्छति राजा त्वां मर्ष-राक्षस-पुङ्गवः ।

गमने क्रियतां बुद्धिर् भ्रातरं सम्प्र-हर्षय ॥७४॥ [९०

७७] कुम्भ-कर्णम् तु दुर्-धर्षो भ्रातुर् औ-ज्ञाय शौसनम् ।

तथेत्य उक्त्वा महा-वीर्यः शयनाद् उत-पपात ह ॥७५॥ [९१

७८] प्र-क्षाल्य वदनं हृष्टः शान्तः परम-भूषितः ।

पिपासुस् त्वरयामास पानं मद-समीरितम् ॥७६॥ [९२

१. रा२-० ममप्रकाशिनी । २ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-भीमे ददृश-
तुर्नत्र ॥ ३ रा२-रक्षम् । ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ म-तपाते
सबलकम्प । ५ अत परमविक्र पाठः—रा१-तद्विनिद्रं ततो रक्ष. कषा-
वीकृतलोचनम् । विहरत्सर्वतो दृष्टि तानुवाच निशाचरान् ॥
६. रा१ म-० कर्णेऽन्तौ ॥ ७ प्र-वमूपति ॥ ८ रा१ म-तु । ९ म-
मोस्ति ॥ १० रा१-बुद्धी रावण च प्रह० ॥ ११ म-आज्ञामवाप्य च ॥

- ७९] ततस् तु त्वरितास् तस्य राक्षसा रावणाऽऽज्ञया ।
 मद्यं भक्ष्यं च वि-विधं क्षिप्रम् एवाऽऽनयंस् तदा ॥७७॥ [१३
 ८०] प्र-हर्षणाऽर्थं मनसो दीप्ताऽऽस्यो रक्त-लोचनः । [N
 ८१उ] आ-ददे क्षुधितो मांसं शोणितं तृषितोऽपिवत् ॥७८॥
 ८२पू] मेदः-कुम्भांश् च मद्यं च पणौ शक्र-रिपुस् तदा । [६४
 सज्ज-कर्णान् स-जठरान् महिष्यान् शूल्य-पैठरान् ।
 N] अष्टौ पशु-शतान्य् एव पुरुषान् एक-विंशतिम् ॥७९॥ [N
 सं-भुज्य स महा-कायो दावाऽग्निर् इव तु तृणम् ।
 N] कुम्भ-कर्णो महा-बाहुर् गमनायोप-चक्रमे ॥८०॥ [N
 ततस् तृप्तम् इव ज्ञात्वा सम-ईयुस् ते निशा-चराः ।
 ८३] शिरोभिश् च प्र-णम्येनं सर्व-तः पर्य-अवारयन् ॥८१॥ [६५
 स सर्वान् सान्त्वयामास नैर्ऋतान् नैर्ऋतर्षभः ।
 ८४] बोधनाद् वि-स्मितश् चाऽपि राक्षसान् इदम् अब्रवीत् ॥८२॥ [६७
 किम्-अर्थम् अहम् आ-गम्य भवद्भिः प्रति-बोधितः ।
 ८५] कच्-चिच् च कुशलं राज्ञो भयं वा नेह कि-चन ॥८३॥ [६८
 कच्-चिद् राक्षस-राजस्य न खल्व् अ-प्रियम् आ-र्गतम् । [N
 N] न ह्य् अल्पे कारणे सुप्तं प्र-बोधयति माम् इह ॥८४॥
 N] तत् कथ्यतां यथाऽर्थेन मत्-प्रबोधन-कारणम् । [७१]

१. रा_१-एवोपपादयन् ॥ २ अत परमधिक पाठ—रा_१-महिषाणां
 बराहाणां मांसं मद्यं च रुतुकृत ॥ ३ अत परमधिक पाठ—रा_१-भुक्त्वा
 चान्नं बहुविधं किञ्चि म_३वाभवत् । पीत्वा घटसहस्रं च तथा भुक्त्वा
 सुभोजनम् ॥ ४ रा_१-मवराहान्ममहिषान्कुजरान्शूलपैठरान् ॥ ५. रा_१-एतत्स-
 मस्य सुमहत् महादावाग्निवत्तृण ॥ ६ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ म-इति ॥
 ७. रा_२-प्रहसन् ॥ ८. अ-अत आरभ्य ८५-शश्वेकस्य प्रथमपाद यावन्
 नास्ति ॥ ९ रा_१-तदाख्याताश्च तत्त्वेन । म-०ता यथातत्त्व । १०. ल_१ ल_२
 व प्र रा_२ फ म-मम बोधन ० ।

- अथवा ध्रुवम् अन्येभ्यो भयं परम-दारुणम् ।
 ८६] यद्-अर्थं त्वरितैः सर्वैर् भवद्भिः प्रति-बोधितः ॥८५॥ [६९
 अद्य राक्षस-राजस्य भयम् उत-सादयाम्य् अहम् ।
 ८७] पातयिष्ये महेन्द्रं वा भक्षयिष्यामि चाऽन्तकम् ॥८६॥ [७०
 एवं ब्रुवाणं सं-रब्धं कुम्भ-कर्णम् अरि-दमम् ।
 ८८] यूपाऽक्षः सचिवो राज्ञो बद्धाऽञ्जलिर् उवाच ह ॥८७॥ [७२
 ८९पृ] न नो देव-कृतं कि-चिद् भयम् अस्ति निशा-चर । [७३पृ
 गन्धर्व-दानवेभ्यो वा कुतः पतग-भोगिनः ।
 ९०] यादृशं मानुषाद् राज्ञो भयं घोरम् उप-स्थितम् ॥८८॥ [७४
 वानरैः पर्वताऽऽकारैर् लङ्का सम्परि-वारिता ।
 ९१] सीताहरण-दुःखाऽऽर्ताद् रामान् नः परमं भयम् ॥८९॥ [७५
 एकेन वानरेणेयं पूर्वं दग्धा महा-पुरी ।
 ९२] अक्षः कुमारो नि-हतो मन्त्रि-पुत्राः स-किङ्कराः ॥९०॥ [७६
 स्वयम् इच्छति चोद्-हर्तुं पौलस्त्यं देव-कण्टकम् ।
 ९३] मृत-कल्पो रणे मुक्तो रामेणाऽमित-तेजसा ॥९१॥ [७७
 यन् न देवैः कृतं पूर्वं न दैत्यैर् न च दानवैः ।
 ९४] कृतं तद् इह रामेण वि-मुक्तः प्राण-संशयात् ॥९२॥ [७८
 स यूपाऽक्ष-वचः श्रुत्वा भ्रातुश् च भयम् आ-गतम् ।
 ९५] कुम्भ-कर्णो वि-वृत्ताऽक्षो यूपाऽक्षम् इदम् अब्रवीत् ॥९३॥ [७९
 सर्वम् अद्यैव यूपाऽक्ष हरि-सैन्यं स-लक्ष्मणम् ।
 ९६] राघवं च रणे हत्वा पश्चाद् द्रक्ष्यामि रावणम् ॥९४॥ [८०

१. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-वानल । २ अत परमधिक
 पाठ—रा२-यमं च, पातयिष्यामि सपाशं च जलेश्वरं । पर्वताश्चारयिष्यामि
 कपयिष्यामि मेदिनीम् ॥ ३. रा१-राज्ञ कृताञ्जलिर् ॥ ४ रा१-लकेय
 परिवेष्टिता ॥ ५. रा१-स्वय रक्षोधिपश्चात्सौ पौलस्त्यो देवकण्टक । ६ ल१ ल२
 व अ प्र रा२ फ म-रणादानो ॥ ७ रा१-गच्छामि ॥

राक्षसांस् तर्पयिष्यामि हरीणां मांस-शोणितैः ।

९७] राम-लक्ष्मणयोश् चाऽपि स्वयं पास्यामि शोणितम् ॥१५॥ [८१

तस्याऽथ वाक्यं वदतो नि-शम्य

स-गर्वितं रोष-विवृद्ध-घोषम् ।

महोदरो राक्षसराज-पुत्रैः

९८] कृताऽञ्जलिर् वाक्यम् इदं वभाषे ॥१६॥ [८२

पश्चाद् अपि महा-बाहो शत्रून् युधि वि-जेष्यसि । [८३उ

९९] त्वद्-दर्शन-परं तावद् भ्रातरं द्रष्टुम् अर्हसि ॥१७॥ [N

महोदर-वचः श्रुत्वा राक्षसैः परि-वारितः ।

१००] कुम्भ-कर्णो महा-नेजाः सम्प्र-तस्थे महा-बलैः ॥१८॥ [८४

उदारानां स मद्यानां तदा राक्षस-पुङ्गवः ।

[N] पीत्वा घट-सहस्रं वै तथा भुक्त्वा च भोजनम् ॥१९॥ [N

१०१पू] स-रोषं चोत्-कटो मत्तस् तेजो-बल-समन्वितः ।

[N] कुम्भ-कर्णो वभौ घोरः कालाऽन्तकयमोपमः ॥१००॥ [९४

[N] सोऽगच्छद् भवनं राज्ञो रक्षो-बल-समन्वितः ।

१०१उ] कुम्भ-कर्णः पद-न्यासैः कम्पयन् इव मेदिनीम् ॥१०१॥ [१५

स राज-मार्गं वपुषा वि-दीपयन्

सहस्र-रश्मिर् भग्न-वान् इवांशुभिः ।

जगाम नीलैऽम्बुद-मालया वृत्तैः

[N] शत-क्रतुः स्थानम् इव स्वयं-भुवः ॥१०२॥ [१६

१ रा१-ब्रुवतो । २ रा१ रा२ फ म-घोर । ३. ल१ ल२ व अ प्र
रा२ फ-राजमुख्य ॥ ४ रा१-वविष्यमि । ५ रा१-तात ॥ ६. रा१-
प्रतस्थे त्वा (१)भ्रा) तर प्रति ॥ ७ रा१-म एव । ८. ल१-कुम्भकर्णो महाबाहुर्म-
नायोपचक्रमे । ल२ व अ प्र-नास्ति ॥ ९ ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति । १०
अत परमधिक पाठ.—रा१-महाबलो महाबाहुः प्रतस्थे भ्रातुरन्तिकम् ॥
११ रा१-वसुवाम् । १२ रा१-नेत्राजलिमालयाचित ॥

तं मेरु-शृङ्ग-प्रतिमं किरीटिनं

स्पृशन्तम् आदित्यम् इवाऽऽत्म-तेजसा ।

वनौकसः प्रेक्ष्य वि-वृद्धम् अद्भुतं

१०२] भयाऽर्दिता दुद्रुविरे समन्त-तः ॥१०३॥ [१९

के-चिच्च छरण्यं शरणं स्म रामं

व्रजन्ति के-चिद् व्यथिता नि-पेतुः ।

के-चिद् दिशः सं-त्वरिताः प्र-र्याताः

N] के-चिद् भयाऽऽर्ता भुवि शेरते स्म ॥१०४॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-प्रबोधन नामाऽष्टात्रिंश सर्ग ॥३८॥

[व-३८]= [एकोनचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६१]

ततो गमो महा-तेजा यनुर आ-दाय वीर्य-वान् ।

१] किरीटिनं महा-कायं ददर्शाऽति-भयङ्करम् ॥१॥ [१

तं दृष्ट्वा राक्षस-श्रेष्ठं पर्वताऽऽकार-सन्निभम् ।

२] क्रममाणम् इवाऽऽकाशं पुनर् नारायणं यथा ॥२॥ [२पू

कुम्भ-कर्णं महा-कायं सर्व-भूत-भयाऽऽवहम् । [N

३] सतोयाऽम्बुद-सङ्काशं काञ्चनाऽद्भुत-धोरिणम् ॥३॥ [२उ

४पू] यं दृष्ट्वा वि-वृता दिग्भ्यो वानराणां महा-चमूः । [३

१. रा१-तमद्विशृणु ० ॥ २ ल१ल२व अ प्र रा२ फ म-पतति । ३ ल१व अ-
मुत्वरिता । ४ ल१ल२व अ प्र रा२ फ-प्रयाति । म-व्रजन्ति ॥ ५ फ म-नास्ति ।
६ रा१ प्र-लकाकाडे । म-युद्धपवणि । ७ रा१-० प्रवो गे । ८ रा१-कुम्भकर्णं ददर्श
ह ॥ ९. रा१-० दर्शनम् । १० रा१-नुरा न.रायण विभु ॥ ११ रा१-शूलहस्त
महारौद्र तीक्ष्णदष्टम् ० । १२ रा१-० दभ्रपण ॥ १३. रा२-दृष्ट्वातिमहाकाय ।

- N] वि-द्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वर्धमानं च राक्षसम् ।
 ४३] सु-विस्मितम् इदं रामो वि-भीषणम् उवाच ॥४॥ [४
 कोऽयं पर्वत-सङ्काशः किरीटी हरि-लोचनः ।
 ५] लङ्कायां दृश्यते वीरः स-विद्युद् इव तोय-दः ॥५॥ [५
 पृथिव्यां केतु-भूतो वै महान् एष हि दृश्यते ।
 ६] यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे वि-द्रवन्ति भयाऽर्दिताः ॥६॥ [६
 आ-चक्ष्व मे महान् कोऽसौ राक्षसो यदि वाऽसुरः ।
 ७] न मयैवं-विधं भूतं दृष्ट-पूर्वं कदा-चन ॥७॥ [७
 स पृष्ठो राज-पुत्रेण रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ।
 ८] वि-भीषणो महा-प्राज्ञः काकुत्स्थम् इदम् अब्रवीत् ॥८॥ [८
 येन वैवस्वतो युद्धे वासवश्च च परा-जितः ।
 ९] सोऽयं वि-श्रवसः पुत्रः कुम्भ-कर्णो निशा-चरः ॥९॥ [९
 एतेन देवा युधि दानवाश्च
 यक्षा भुज-गाः पिशिताऽशनाश्च ।
 गन्धर्व-विद्याधर-गुह्यकाश्च
 १०] सहस्र-शो राघव सम्प्र-भगाः ॥१०॥ [१०
 शूल-पाणिं समा-यान्तं कुम्भ-कर्णं महा-बलम् ।
 ११] हन्तुं न शेकुस्त्रि-दशाः कालोऽयम् इति मोहिताः ॥११॥ [११
 प्र-कृत्यैवैष तेजस्वी कुम्भ-कर्णः सु-दुर्जयः ।
 १२] अन्येषां राक्षसेन्द्राणां वरदान-कृतं बलम् ॥१२॥ [१२
 एतेन जात-मात्रेण क्षुधितेन महाऽऽत्मना ।^{१०}

१. रा१-महातेजोऽत्र ॥ २ रा१-रूप ॥ ३ रा१-आचक्ष्व महातेजा
 राघवाय विभीषण ॥ ४ ल१ ल२ व अ-०स्वते । ५ ल२-नास्ति ॥ ६ अत
 परमधिक पाठ—रा१-अस्यैव तु महाबाहो निजमेवौरस बलं ॥ ७ अत
 परमधिक पाठ—रा१-भक्षिता अप्सरस मम महेश्वरानुचरा दश । ऋषीणा
 च सहस्राणि रक्षसानेन राघव ॥

१३] भक्षितानि सहस्राणि सत्त्वानां मु-महान्त्य् अपि ॥१३॥ [१३
तास् तदा भक्ष्यमाणास् तु प्र-जा भय-निपीडिताः ।

१५] प्र-ययुः शरणं शक्रं तं चाऽप्य् अर्थं न्य्-अवेदयन् ॥१४॥ [१४
स कुम्भ-कर्णं कुपितो महाऽऽत्मा

जघान वज्रेण शितेन शक्रः ।

स शक्रवज्राऽभिहतो महाऽऽत्मा

१६] चचाल कोपाच् च भृशं ननाद ॥१५॥ [१५

तस्य नानर्घ्यमानस्य कुम्भ-कर्णस्य धी-मतः ।

१७] श्रुत्वा स्वभाव-तस् तस्ताः प्र-जा भूयोऽपि तत्रमुः ॥१६॥ [१६

ततः क्रोधाद् विवृत्ताऽक्षः कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

१८] निष्-कृष्यैरावणाद् दन्तं जघानोरसि वासवम् ॥१७॥ [१७

कुम्भकर्ण-प्रहाराऽऽर्तः स विह्वलित-मार्नसः ।

१९] ततो वि-षेदुः सहसा देव-गन्धर्व-दानवाः ॥१८॥ [१८

प्र-जाभिः सह शक्रंस् तुं ययौ स्थानं स्वयं-भुवः ।

२०] कुम्भ-कर्णस्य दौरात्म्यं प्र-विवक्षुः प्रजा-पतेः । [१९

२१] प्र-जाना भक्षणं चैव देवानां चैव भक्षणम् ॥१९॥ [२० पू

एवं यदि प्र-जा नित्यं^{१४} भक्षयिष्यति राक्षसः ।

२२] अ-चिरेणैव कालेन लोकैः शून्यो भविष्यति ॥२०॥ [२१

१ ल१ ल२ व प्र-मत्त्वानि । २ म-महताम् ॥ ३ अत परमधिक पाठ — रा१ रा२-तच्छ्रुत्वा तु वचस्तासा शक्रस्तु त्वरयान्वित । ऐरावतं समाह्वय वज्रमुद्यम्य वीर्यवान् ॥ जगाम सहितो देवैर्देवराजो महाबल । तं तु देशं समासाद्य यत्रास्ते स निशाचरः ॥ ४ रा१-वज्रपाताभिः ॥ ५ रा२-तत्र । ६ रा१ म-कोपाद् । ७ ल१ ल२ व अ प्र-विकृष्ये ॥ ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ म-० तवामवः । ९ रा१-दत्ता ब्रह्मर्षिमत्तमा ॥ १० रा१-शक्रश्च । ११ रा२ फ म-० नामभिः । १२ रा१-गण । १३ अत परमधिक पाठ — रा१ रा२-आश्रमध्वमनं चैव परब्रह्मिहणानि च ॥ १४ रा१-त्वेष । १५ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-शून्या भूमिर् ॥

वासवस्य वचः श्रुत्वा सर्व-लोक-पितामहः ।

२३] रक्षः समा-ह्वयामास कुम्भ-कर्णं ददर्श च ॥२१॥ [२२

कुम्भ-कर्णं सम-ईक्ष्यैव वि-स्मितोऽभूत् प्रजा-पतिः ।

२४] कुम्भ-कर्णं महा-वीर्यं स्वयं-भूर इदम् अब्रवीत् ॥२२॥ [२३

२५पू] ध्रुवं लोकविनाशाऽर्थं पौलस्त्येनाऽसि निर्-मितः ।

तस्मात् त्वम् अद्य-प्रभृति मृत-कल्पः शयिष्यसि ॥२३॥ [२४

२६] ब्रह्मशापाऽभिर्भूतस् त्वं नि-पपात स राक्षसः । [२५पू

२७] भ्रातरं पतितं दृष्ट्वा रावणो वाक्यम् अब्रवीत् ॥२४॥ [N

कृत्वा किं काञ्चनं वृक्षं फल-काले नि-पात्यते ।

२८] न नम्रारं स्वयं न्याय्यं गप्तुम् एवं प्रजा-पते ॥२५॥ [२६

न च त्वद्-वचनं मिथ्या स्वप्स्यत्य् एष न सं-शयः ।

२९] कालम् तु क्रियताम् अस्य स्वप्ने जागरणे तथा ॥२६॥ [२७

रावणस्य वचः श्रुत्वा स्वयं-भूर इदम् अब्रवीत् । [N

३०] शयिता ह्येष षण् मासान् एकाऽहं जागरिष्यति ॥२७॥

३१पू] असौ तु वीर एकाऽहे क्षुधितो वि-चरन् भुवि ।

N] व्यात्ताऽऽस्यो भक्षयेत् लोकान् सं-क्रुद्ध इव पावकः ॥२८॥ [२९

आत्म-व्यसनम् आ-साद्य कुम्भ-कर्णो वि-बोधितः ।

३२] त्वत्-पराऽऽक्रम-भीतश्च राजा सम्प्रति रावणः ॥२९॥ [३०

१ रा-१-ह ॥ २ रा-१-निरीक्ष्यैव । ३ रा-१-तत एन ॥ ४ रा-२-
एव । ५. ल-१ ल-२ ब अ प्र-उकावि-० । ६ अत परमधिक- पाठ—रा-१-
यस्मात्त्वमीदृश क्रूरो लोकं हिसितुमुद्यत ॥ ७ रा-१ रा-२ फ म-
भूतश्च । ८ रा-१-निद्रयामिपरिलुत । ९ अत परमतिक पाठ—रा-१-
तत परमसंभ्रान्तो रावणो वाक्यमब्रवीत् ॥ १० अ-अत आरभ्य २७-
शद्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥ ११ ल-१ ल-२ ब प्र-नास्ति ॥ १२ अत
परमधिक पाठ—रा-१-पुरा हि वृत्तवान्निद्रा गोकर्णोऽसौ यदृच्छया ।
१३. रा-१-स्वपिता त्वेष ॥ १४. अत परमधिक पाठ—रा-१-आत्मतुल्यं
महत्कर्म, आहारं च करिष्यति ॥

- स एष क्षुधितो वीरो निर्-गमिष्यत्य् अ-संशयम् ।
 ३३] वानरान् भृश-मंकुद्धो भक्षयिष्यति वीर्य-वान् ॥३०॥ [३१
 कुम्भ-कर्णं सम-ईक्ष्यैव हरयो विप्र-दुदुबुः ।
 ३४] कथम् एनं रणे क्रुद्धं वारयिष्यन्ति वानराः ॥३१॥ [३२
 उच्यतां(?) वानराः सर्वे मतम् एतत् समुच्चै-छितम् ।
 ३५] तर्कयन्तोऽर्थं बुध्यन्तो भविष्यन्तीऽह निर्-भर्याः ॥३२॥ [३३
 विभीषण-वचः श्रुत्वा हेतु-मद् ग्राहकं तथा ।
 ३६] उवाच राघवो वाक्यं नीलं सेना-पति तदा ॥३३॥ [३४
 गच्छ सर्वाणि सैन्यानि व्य-ऊह्य तिष्ठस्व पावके !
 ३७] द्वाराणि सं-क्रमांश् चैव लङ्काया यूथ-पैः सह ॥३४॥ [३५
 शैल-शृङ्गाणि वृक्षांश् च शिलाश् चाऽऽदाय सर्व-तैः ।
 ३८] भवन्त् आत्ताऽऽयुधाः सर्वे वानराः शैल-पाणयः ॥३५॥ [३६
 राघवेण समा-दिष्टो नीलो हरि-चमूपतिः ।
 ३९] शशास वानराऽनीकं यथा-वत् कपि-कुञ्जरः ॥३६॥ [३७
 ऋषभः शरभो नीलो हनू-मान् अङ्ग-दो नलः ।
 ४०] शैल-शृङ्गाणि शैलाऽऽभा गृहीत्वा द्वारम् अभ्य-अयुः ३७ [३८
 ततो हरीणां तद् अनीकम् उग्रं
 रराज भीमोर्ध्वतटक्षशैलम् ।
 गिरेः समीपाऽनुगतं यथैव
 ४१] महा-स्वनं तोयद-जालम् उग्रम् ॥३८॥ [४०
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-दर्शनो नामैकोनचत्वारिंश सर्ग ॥३९॥

१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-वीर ॥ २ रा१ ल१ फ म-मन्त्रम् ।
 ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा१ म-समुत्थित । ४ रा१-०न्तो हि बु० । म-
 ०न्तो भविष्यन्ति हरयो निर्भया रणे ॥ ५ रा१-सर्वश ॥ ६ रा१-दीप्तो-
 द्यतभीमशैल ॥ ७ रा१ प्र-उकाकाडे । म-युद्धपर्वणि । ८ ल१ ल२ व अ प्र
 म-०र्णवृत्तवर्णन । रा२-०र्णवृत्तान्तवर्णन ॥

[वं-३९] = [चत्वारिंशः सर्गः] = [दा-६२]

स तु राक्षस-शार्दूलो निद्रा-बल-समाकुलः ।

१] राज-मार्गं श्रिया जुष्टं ययौ विपुल-विक्रमः ॥१॥ [१

राक्षसानां सहस्रैस् तु दृतः पर-पुरं-जयः ।

२] गृहेभ्यः पुष्प-वर्षैश् च कीर्यमाणस् तदा ययौ ॥२॥ [२

स हेम-जाल-विततं भ्रातुरै भास्वर-दर्शनम् ।

३] ददर्श वि-पुलं रम्यं राक्षसेन्द्र-निवेशनम् ॥३॥ [३

अभि-गम्य गृहं भ्रातुः कक्ष्याश् चाऽपि वि-गाह्य सः ।

४] ददर्शाऽऽसीनम् औ-विष्टं वि-माने पुष्पके गुरुम् ॥४॥ [६

स तं तदा सूर्य इवाऽभ्र-जालं

प्र-विश्य रक्षोऽधिपतेर् नि-वेशम् ।

दूराद् ददर्शाऽग्र-जम् आसन-स्थं

N] स्वयं-भुवं शक्र इवाऽऽसन-स्थम् ॥५॥ [४

अथ दृष्ट्वा दश-ग्रीवः कुम्भ-कर्णम् उप-स्थितम् ।

५] कि-चिद् उत्था(द्-स्था)य सं-दृष्टः सन्नि-कर्षम् उपाऽऽनयत् ६] ७

अथाऽऽसीनस्य पर्य-अङ्गे कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

६] स जग्राह तदा भ्रातुः पादौ राक्षस-पुङ्गवः । [८

उत्-पत्यै चैनं मुदितो रावणः परि-ष्वजे ॥७॥

७] स भ्रात्रा सम्परि-ष्वक्तो यथाँ-वच् चाऽभि-नन्दितः । [९

कुम्भ-कर्णम् ततो दिव्यं प्रति-पेदे वराऽऽसनम् ॥८॥

८] स तदाऽऽसनम् आ-विश्य कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

संरक्त-नयनः कोपाद् रावणं वाक्यम् अब्रवीत् ॥९॥ [१०

१ रा१ व रा२ म-निद्रावशस० । २. रा१-ययावतुल० ॥ ३. रा१-
सुभासुसुरद० । ल१ ल२ व अ-भ्रातुर्भास्वरविक्रम ॥ ४ रा१-अत्युग्र ॥
५. रा१-उत्थाप्य । ६. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-चैव ॥ ७ ल१ ल२ व
अ-विधिवच् । प्र-विविधाच ॥ ८. रा१-आसाद्य ॥

- ९] किम्-अर्थम् अहम् आ-दृत्य त्वया राजन् प्र-बोधितः ।
 शंस कस्माद् भयं तेऽद्य कोऽद्य प्रेतो भविष्यति ॥१०॥ [११पू
 १०] यदीऽन्द्रात् ते भयं राजन् यदि वा सैलिलेश-तः ।
 शतं-क्रतुं वि-जेप्यामि त्रैलोक्ये पार्थिवो भव ॥११॥ [N
 १२] दीर्घ-काल-प्रमुत्तस्य कुम्भ-कर्णस्य वि-क्रमम् ।
 अद्य पश्यन्तु भूतानि भक्ष्यमाणानि सर्व-शः ॥१२॥ [N
 १३] नन्व् ईदं त्रि-दिवं सर्वम् आ-हारो युज्यते मम ।
 सोऽद्य तृप्तिं गमिष्यामि भक्षयित्वा मुराऽसुरान् ॥१३॥ [N
 १४] कुम्भकर्ण-वचः श्रुत्वा जहृषे रावणस् तदा ।
 पुनर् जातम् इवाऽऽत्मानं मेने स रजनी-चरः ॥१४॥ [N
 १५] कुम्भकर्ण-बलाऽभिज्ञो जानंस् तस्य पराऽऽक्रमम् ।
 बभूव मुदितो राजा शशाऽङ्कु इव वि-ग्रहः ॥१५॥ [N
 १६] तम् ईक्ष्य परि-वृत्ताभ्यां नेत्राभ्यां कुपितोऽब्रवीत् [N
 भ्रातरं रावणः प्रेक्ष्य कुम्भ-कर्णम् उपै-स्थितम् ॥१६॥ [१२पू
 १७] अद्य ते मु-महान् कालः गयानम्य निशा-चर ।
 स्वपितस् त्वं न जानीषे मम गमान् महद् भयम् ॥१७॥ [१३
 १८] न देवाऽसुर-नौगेभ्यो गन्धर्वेभ्यः कदा-चन ।

१. रा१ ल१ अ-महमाहत्य ॥ २. रा१-यदीन्द्रतो । ३. रा१-वापि जलेशत ।
 रा२-०लेश्वरात् । ४. अत परमविक्र पाठ — रा१-यमं हि मर्देयिष्यामि
 भक्षयिष्यामि पावकं । पर्वतांश्चूर्णयिष्यामि चालयिष्यामि मेदिनी ॥ रा२-
 आदित्यं पातयिष्यामि सनक्षत्रं महीतले । ५. रा१-देवान्विद्रावयिष्यामि ॥
 ६. रा१ ल१-मक्षमा० ॥ ७. रा१-न त्वय । ८. रा१-मवौयाहारे पृथ्यते । ९.
 रा१-तृप्तो भविष्यामि ॥ १०. रा१-शारद ॥ ११. रा१-ईपन् । १२. ल१ ल२
 व अ प्र रा२ फ म-०वृत्ताक्षो । १३. ल१ ल२ व अ प्र-०कर्ण मिथ स्थितम् ।
 रा२ फ म-०कर्णमवस्थितम् ॥ १४. रा१-०रयक्षेभ्यो न गन्धर्वपतत्रित ।

- भूत-पूर्वं भयं तादृग् यादृशं मानुषाद् ईदम् ॥१८॥ [N
 १९] पुरा त्वं नाऽभि-जानीषे यथा सीता मया हृता ।
 सीता-हरण-सन्तप्ताद् रामान् मे सु-महद् भयम् ॥१९॥ [N
 २०] एष दाशरथी रामः सुग्रीव-सहितो बली ।
 सम्-उद्रे स-बलस् तीर्त्वा मौलं नः परि-कृन्तति ॥२०॥ [१४
 २१] तौवद् ईक्षस्व लङ्काया द्वााराण्य् उप-वनानि च ।
 सेतुना मुख-गम्यो हि वानरैर् (?काऽ) अर्णवः कृतः ॥२१॥ [१५
 २२] ये राक्षसा मुख्य-तमा हताम् ते युधि वानरैः ।
 वानराणां क्षयं युद्धे न पश्यामि कदा-चन ॥२२॥ [१६
 २३] नगरं शत्रुणा रुद्धं युद्धे हत-मुहज्-जनम् । [N
 २४पू] कोशश्च क्षपितः सर्वः सत्वम् अद्य प्र-पश्य माम् ॥२३॥
 २५उ] त्रायस्व मां च नगरी वालवृद्धाऽवशेषिताम् । [१९
 भ्रातुर् अर्थे महा-बाहो कुरुसाहाय्यम् उत्-तमम् ॥२४॥
 २६] मयैवं नोक्त-पूर्वं हि कश्-चिद् भ्रातः परं-तप । [२०
 त्वय्य् अस्ति हिमम स्नेहः परासं-भावना च मे ॥२५॥
 २७] देवाऽसुर-विमर्देषु बहु-शो राक्षसर्षभ ।
 २८पू] देवाऽसुराः परिव्य-ऊढा निर्-जिताश् चाऽसुरा युधि । [२१
 न हि ते सर्व-भूतेषु दृश्यते सदृशो बैली ॥२६॥

१ रा१-भयम् ॥ २ ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-यदा ॥ ३. प्र
 रा२ फ म-मूलान् ॥ ४ रा१ रा२ फ म-हतान् । ५. ल१ ल२ ब अ प्र रा२-
 ०गम्येन वानरैरागतैर्बुतम् ॥ ६. अत परमधिक पाठ—रा१-तदेतद्भयमुत्पन्नं
 त्रासनं नो महाबल । तस्माद्भयस्य नाशार्थं मया प्रबोधितो भवान् ॥ ७.
 ल१ ल२ ब-भय ॥ ८. रा१-अभ्युपपद्य ॥ ९ अत परमधिक पाठ—रा१-
 निरयेष्वेव पतनं यथा दुष्कृतकर्मणः । १० रा१ प्र फ म-अस्ति तु ।
 रा२-अस्त्विति ॥ ११ रा१-त्वया देवाः प्रतिव्यूढास्तर्जिताश् । १२. अत
 परमधिक पाठ—रा१-तव देवैरनाधृष्यं वीर्यं भीमपराक्रम । १३. रा१-बले ॥

२९] स त्वं मया समादिष्टो वीर भीम-पराऽऽक्रम । [२२

निर्गच्छ शूलम् आ-ढाय पाश-हस्त इवाऽन्तकः ।

३०] वानरान् राज-पुत्रौ च भक्षयस्व प्र-मर्दं च ॥२७॥ [N

समा-लोक्यैव ते रूपं वि-द्रविष्यन्ति वानराः ।

३१] राम-लक्ष्मणयोश्च चाऽपि हृदयं प्र-स्फुटिष्यति ॥२८॥ [N

अति-बल मंहतो भयाद् वि-मुक्तो

भवतु जनः मुखितो ममाऽद्य सर्वः ।

तव भुज-बल-संश्रयाऽभिगुप्तम्

३२] त्रिदश-रिपो जहि राघवं स-सैन्यम् ॥२९॥ [N

कुरुष्व मे प्रिय-हितम् एतद् उत्-तमं

यशस्-करं प्रिय-करं बान्धव-प्रियम् ।

स्व-तेजसा वि-धम सपत्न-वाहिनी

३३] शरद्-धनं पवन इवोद्-धतो महान् ॥३०॥ [२३

ईत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-समादेशो नाम

चत्वारिंश सर्ग ॥ ४० ॥

[व-४०]= [एकचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६३]

तस्य राक्षस-राजस्य नि-गम्य परि-देवितम् ।

१.] कुम्भ-कर्णो बभाषेदं वचनं प्र-जहास च ॥१॥ [१

१. ल१ ल२ व अ प्र-प्रमर्दय ॥ २ रा१-रामस्य लक्ष्मणस्यापि ॥

३. रा१-कपिबल (१लान्) । ४. ल१ ल२ व अ प्र-हरिराघव ॥ ५. रा१-

महात्मन् ॥ ६. फ म-नास्ति । ७. रा१ व प्र-लकाकाडे । रा२-

नास्ति । म-युद्धपर्वणि । ८. ल१-०कर्णवधो । रा२-०कर्णोपदेशो ॥

९. रा१-स ह । १०. रा१-०देवनम् ॥

- दृष्टो दोषो हि योऽस्माभिः पुरा मन्त्र-विनिश्चये ।
 २] हिनेऽप्यन-अभियुक्तेन सोऽयम् आ-सादितस्त्वया ॥२॥ [२
 इदं खलु फलं प्राऽऽप्तं शीघ्रं पापस्य कर्मणः ।
 ३] निर्-अयस्याऽव-पतनं यथा दुष्कृत-कर्मणः ॥३॥ [३
 प्रथमं वै महा-राज कृत्यम् एतद् वि-चिन्तितम् ।
 ४] केवलं वीर्य-दर्पेण नाऽनु-बन्धो वि-चारितः ॥४॥ [४
 यः पश्चात् पूर्व-कार्याणि करोत्य् ऐश्वर्य-मोहितः ।
 ५] पूर्वं चोत्तर-कार्याणि न स वेद नयाऽनयौ ॥५॥ [५
 देश-काल-विहीनानि कर्माणि विपरीत-वत् ।

१ ल१ ल२ व अ प्र-दृष्टोऽपि । २ रा१-अनतिरक्तेन ॥ ३
 रा१-कर्मणा । ४ अत परमविक्रः पाठ —म-पूर्वमेव मया प्रोक्तो रामो
 नारायणः स्वयम् । सीता च योगमायति बोधितोऽसि न बुध्यसे ॥ एक-
 दाह बने सानो विशालाया स्थितो निशिम् । दृष्टो मया मुनि साक्षान्ना-
 रदो दिव्यदर्शनः ॥ तमब्रुव महाभाग कुतो गन्तासि मे वद । इत्युक्तो
 नारदः प्राह देवाना मन्त्रेण स्थित ॥ तत्रोत्पन्नमुदत वो वक्ष्यामि शृणु
 तत्त्वतः । युवाभ्यां पीडिता देवाः सर्वे विष्णुमुपागताः ॥ ऊचुस्ते देव-
 देवेशं स्तुत्वा भक्त्या समाहिताः । जहि रावणमहोभ्य देव त्रैलोक्य-
 कटकम् ॥ तथेत्याह महाविष्णुः सत्यसकल्प ईश्वर । जातो रघुकुले
 देव राम इत्यभिविभ्रुतः ॥ स हनिष्यति सर्वानित्युक्त्वा प्रययौ ऋषिः । अनु-
 जानीहि रामं त्व परब्रह्म सतानम् ॥ त्यज वैर भजस्वाद्य मायामानुष-
 रूपिणम् । भजतो भक्तिभावेन प्रसीदति रघूत्तम ॥ भक्तिर्जनित्री ज्ञानस्य
 भक्तिर्मोक्षप्रदायिनी । भक्तिहीनन यत्किञ्चित्कृत सर्वमसत्समम् ॥
 अवताराः सन्ति बहवो विष्णोर्लीलानुकारिणः । तेषा सहस्रसदृशो रामो
 ज्ञानमय शुभः । राम भजन्ति निपुणा मनसा वचसानिशम् । अना-
 यासेन ससार तोर्त्वा यान्ति हरेः पदम् ॥ ५ ल१ ल२ व अ रा२ फ म-
 एतन्न चिन्ति० ॥ ६. रा१-सर्वका० । ७ रा१-कुर्याद् । ८ रा१-पश्चात्का-
 र्याणि पूर्वं तु ॥ ६. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-रूपाणि ॥

- ६] क्रियमाणानि दुप्यन्ति हवींष्य् अ-प्रयतेष्व् इव ॥६॥ [६
त्रयाणां पञ्च-धा योगं कर्मणां प्रति-पद्यते ।
- ७] सचिवैः सं-विदं कृत्वा स सम्यग् वर्तते पथि ॥७॥ [७
याथातथ्येन वै राजा समयं वि-जिगीषति ।
- ८] बुध्यते स शुचिर बुद्ध्या मु-हृदश् चाऽनु-पश्यति ॥८॥ [८
धर्मम् अर्थं च कामं च सर्व-था रक्षसां पते ।
- ९] भजते पुरुषः काले सर्व-द्रव्यानि वै पुनः ॥९॥ [९
त्रिषु चैतेषु यच्च छ्रेष्ठं श्रुत्वा तन् नाऽव-बुध्यते ।
- १०] राजा वा राज-पुत्रो वा वृथा तस्य बहु-श्रुतम् ॥१०॥ [१०
उप-दान सान्त्वं च भेदं काले च वि-क्रमम् ।
- ११] योगं च राक्षस-श्रेष्ठ ताव् उभौ च नयाऽनयौ ॥११॥ [११
काले धर्माऽर्थकामान् यः सं-मन्य सचिवैः सह ।
- १२] नि-षेवेद् आत्म-वाल् लोके न तं व्य-असनम् आ-श्रयेत् १२ [१२
१३पू] हिताऽनुबन्धम् आ-लोक्य कार्याऽकार्यम् इहाऽऽत्मनः ।
- N] राजा संहाऽर्थ-तत्त्व-ज्ञैः सचिवैर् बुद्धि-निश्चितैः ॥१३॥ [१३
अन-अभिज्ञा हि गात्राणा बहवः पशु-बुद्धयः ।
- १४] प्रागल्भ्याद् वक्तुम् इच्छन्ति मन्त्रेष्वाभ्यन्तरी-कृताः १४ [१४
मन्त्रि-रूपा हि रिपवः सं-भाष्यास् ते वि-चक्षणैः ।
- N] ये हितं नयम् उत्-सृज्य विपरीऽतोपसेविनः ॥१५॥ [N
मूर्खैर् मन्त्रिगुणाऽपेतैर् भ्राता मे पाप-बुद्धिभिः ।
- N] वस्त्राऽन्तेष्व् आ-हरन् अग्निं पापैर् न प्रति-षेधितः ॥१६॥ [N

१. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-हविर ॥ २. रा१-य प्रपश्यति ॥
३. रा१-यो । ४. रा१-जेतुमिच्छति । ५. ल१ ल२ व म-नास्ति ॥ ६. रा१ रा२
फ म-सर्वान्वा । ७. प्र रा२ फ-पुरुषान् । ८. रा१-त्रीणि द्व० । ९. रा१-वा ॥
१०. ल१ ल२ व अ प्र-समर्थ्य ॥ ११ अत परमधिक पाठ — रा१-अन्त-
सारैरकुटिलैरच्छिद्रैः सुनिरूपितैः । १२ रा१ ल१ ल२-महार्थं ॥
१३. रा१-व्रातासौ ॥

- अ-शास्त्रविदुषां तेषां न कार्यम् अ-हितं वचः ।
 १५] अर्थशास्त्राऽनभिज्ञानां वि-पुलांश्रियम् इच्छताम् ॥१७॥ [१५
 अ-हितं हि हिताऽऽकारं धाष्टर्याञ्जलपन्ति ये जनाः ।
 १६] अवेक्ष्य मन्त्र-बाह्याम् ते कर्तव्याः कृत-दूषणाः ॥१८॥ [१६
 वि-नाशाय च भर्तुर् हि भेदितौः शत्रुभिर् बुधैः ।
 १७] विपरीऽतानि कृत्यानि कारयन्तीऽह मन्त्रिणः ॥१९॥ [१७
 तान् भर्ता मित्र-सङ्काशान् अ-मित्रान् मन्त्र-निर्णये ।
 १८] व्यव-हारे चै जानीयात् सचिवान् उपसं-हिताम् ॥२०॥ [१८
 चपलस्य हि कृत्यानि सहसाऽनुप्र-धावतः ।
 १९] क्षिप्रम् अन्ये प्र-पद्यन्ते क्रौञ्च-च्छिद्रम् इव द्वि-जाः ॥२१॥ [१९
 शक्तो व्यव-सितः शत्रुः स्वेन चाऽर्थेन तुष्यति ।
 २०] सर्वं तस्मै प्र-दातव्यम् इति बुद्धि-मतां नयः ॥२२॥ [N
 यो हि शत्रुम् अंव-ज्ञाय नाऽऽर्त्मानं परि-रक्षति ।
 २१] अवाऽऽप्नोति हि सोऽन्-अर्थान् स्थानाच्चैव व्यव-रोप्यते २३ [२०
 न श्रुतं न मया हृष्टं सागरे सेतु-बन्धनम् ।
 N] नूनम् अस्मद्-विनाशाय दैवेन भुज उच्-छ्रितः ॥२४॥ [N
 स तु श्रुत्वा महा-राजः कुम्भ-कर्णस्य भाषितम् ।
 २२] भृकुटि चैव सं-चक्रे क्रुद्धश्चैनम् उवाच ह ॥२५॥ [२२
 मान्यो गुरुर् इवाऽऽचार्यः किं मां त्वम् अनु-शोचसि ।
 २३] किंमि एवं वाक्-छ्रमं कर्तुं काल-युक्तं वि-धीयताम् ॥२६॥ [२३

१ रा१-हितकाराय । २ रा१-नरा ॥ ३ रा१ म-सहिता । ल१ ल२
 ब अ प्र-सहिता । ४. ल१ ल२ ब प्र-बुवा ॥ ५ रा१-विजा० ॥ ६. रा१
 ल१ ल२ ब म-व । ७. रा१-एव ॥ ८ रा१-शत्रुर्येनार्थेन स । ९ रा१-स च
 तस्मै ॥ १०. रा१-अभिज्ञाय । ११ ल१ ल२ ब-नास्ति । १२. रा१-
 चैवावरोप्यते ॥ १३. रा१-भवाननुशास्ति माम् । १४. रा१-अल
 वाक्यश्रम कृत्वा ॥

विभ्रमाच् चित्त-मोहाद् वा बलवीर्योच्छ्रेयेण वा ।

२४] नाऽभि-पन्नम् इदानीं यद् वृथा तस्य पुनः कथा ॥२७॥ [२४

अस्मिन् काले तु यद् युक्तं तद् इदानीं विधीयताम् ।^१

२५] ममाऽपनय-जं दोषं वि-क्रमेण शमी-कुरु ॥२८॥ [२५

यदि खल्व् अस्ति ते ज्ञेहो भ्रातृ-त्वं चाऽव-गच्छसि ।

२६] यदि वा कार्यम् एतत् ते हृदि कार्यम् अ-तन्द्रितम् ॥२९॥ [२६

स मुहद् यो विपन्नाऽर्थं दीनम् अभ्यैव-पद्यते ।

२७] स बन्धुर् योऽप-नीतेषु साहाय्यायोप-कल्पते ॥३०॥ [२७

तम् अथैवं ब्रुवाणं तु वचनं दीन-दारुणम् ।

२८] क्रुद्धोऽयम् इति वि-ज्ञाय शनैः श्लक्ष्णम् उवाच ह ॥३१॥ [२८

अतीऽव हि^२ समा-लक्ष्य भ्रातरं कुपितं भृशम् ।

२९] कुम्भ-कर्णः शनैर् वाक्यं बभाषे परि-सान्त्वयन् ॥३२॥

भृशेण राजन् अ-व-हितो मम वाक्यम् अरि-न्दम् । [२९

३०] यद्-अर्थं तु पुरा सौम्य नारदाच् छ्रुतवान् अहम् ॥३३॥ [N

पण्-मामाद् अहम् उत्था(द-स्था)य अगित्वा^३ भक्ष्यम् उत्-तमम् ।

३१] न च तृप्तोऽस्मि राजेन्द्र ततोऽहं प्र-स्थितो वनम् ॥३४॥ [N

बहूनि भक्षयित्वाऽहं सत्त्वानि वि-विधानि वै^४ ।

३२] भुक्त्वा प्रौणाऽयनं कृत्वा शिला-तलम् उपाऽऽविशम् ॥३५॥ [N

शिला-तल-स्थोऽपश्यं तं नारदं मुनि-सत्तमम् ।

१ ल_१ ल_२ ब-नास्ति ॥ २ ल_१ ल_२ ब अ रा_२ फ म-समी० ॥ ३. रा_१-स्वप्नोपि । ४ प्र-एतद्वि । ५ रा_१ रा_२-कार्यसम मम । म-कार्यमिद मम ॥ ६ रा_१-अभ्युपप० । ७ रा_१-०कल्पते ॥ ८ रा_१-त मिथ्यैव ॥ ९. ल_१ ल_२ ब अ प्र-सममालक्ष्य । १०. रा_१-कुपितेन्द्रियम् ॥ ११. रा_२ फ-शृणुष्वेद महाराज ॥ १२ म-अत श्लोकादारभ्य सर्गसमाप्तिं यावन्नास्ति ॥ १३ ल_१ ल_२ ब अ-ह्यशित्वा ॥ १४ ल_१ ल_२ ब-च । १५. रा_२ फ-प्रीगयन ॥ १६. रा_२ प्र फ-शशिसप्रभम् ।

- ३३] आ-काशेन द्रुतं यान्तं मां च दृष्ट्वा सं तु स्थितम्(?)॥३६॥[N
अव-तीर्णश् च सहसा मया चैवाऽभि-वादितः ।
- ३४] उप-विष्टं शिलायां तु ततोऽहं तम् अथाऽब्रुवम् ॥३७॥ [N
कुत आ-गम्यते ब्रह्मन् कुतो वा प्रति-गम्यते ।
- ३५] एवम् उक्तो महा-राजं नारदो माम् उवाच ह ॥३८॥ [N
देवानाम् आ-लयं मेरुं गतोऽहं देव-संसदि ।
- ३६] युष्मत्-तो भय-भीतानां समाजस् तत्र सं-बभौ ॥३९॥ [N
तत्र ब्रह्मा च रुद्रश् च विष्णुश् च जयतां वरः ।
- ३७] देव-राजो महेन्द्रश् च लोक-साक्षी च पावकः ॥४०॥ [N
मरुतो वमवश् चैव चन्द्राऽऽदित्यौ ग्रहाम् तथा ।
- ३८] गन्धर्वा गुह्यकाश् चैव ऋषयो गरुडोरगाः ॥४१॥ [N
मन्त्रम् आ-मन्त्रिरे तत्र वधं रक्षः-कुलस्य च ।
- ३९] देव-राजो नि-बद्धश् च येन सं-ख्ये परा-जितः ॥४२॥ [N
जितौ तु स-बलौ सं-ख्ये कुबेर-वरुणाव् अपि ।
- ४०] चन्द्राऽऽदित्यौ वंशं नीतौ त्रैलोक्यं स-चराऽचरम् ॥४३॥ [N
यज्ञा वि-ध्वंसिताः सर्वे धर्मिष्ठाश् च हता नृपाः ।
- ४१] देवोद्यानानि भग्नानि स्त्रियो नीता यथेष्ट-तः ॥४४॥ [N
रक्षसा तेन रौद्रेण रावणेन बलीयसा ।
- ४२] ब्रह्मणो वर-दानेन गर्वितेन सुरोत्तमाः ॥४५॥ [N
इत्य् उवाच ततो देवान् सर्वान् देव-पुरोहितः ।

१ रा१-तु विष्ठित । रा२-समुपस्थित ॥ २ व प्र रा२ फ-विष्ट ॥
३. रा१-गम्यते प्रभो । ४. रा१-महाभाग ॥ ५ रा१-युष्मद्भ्यो ॥ ६. रा१-
मरु ॥ ७ अ-नास्ति ॥ ८ रा१-मत्र प्रवक्रिरे । ९ रा१-ते । फ-न
१० रा१-निबद्धस्तु यमश्चैव ॥ ११ रा१-सकले । १२. रा२ फ-वशे ॥
१३ ल१ ल२ व रा२-अन आरभ्य ४७-शश्वोक्तस्य तृतीयपाद यावन्नास्ति ।

- ४३] चिन्तयध्वं वयोपायं रावणस्यै दुर्-आत्मनः ॥४६॥ [N
एवम् उक्ते तु वचनं ब्रह्मा देवान् उवाच ह ।
४४] अवध्य-त्वं मया दत्तं देवैर् दैत्यैश् च रक्षसः ॥४७॥ [N
मनुष्येभ्यो भयं तस्य वानरेभ्यश् च देवताः ।
४५] मुगऽमुग-समृद्धेऽपि वधम तस्य न विद्यते ॥४८॥ [N
तस्माद् एष हरिर् देवः पद्म-नाभस् त्रि-विक्रमः ।
४६] पुत्रो दश-गथस्याऽस्तु चतुर्-व्यूहैः सना-तनः ॥४९॥ [N
भवन्तो वमु-धां गत्वा विष्णोर् अस्य महाऽऽत्मनः ।
४७] वानगणां तनुं कृत्वा सहाय-त्वं करिष्यथ ॥५०॥ [N
एवम् उक्त्वा ततो ब्रह्मा तत्रैवाऽन्तर-अधीयत ।
४८] देवा अपि यथान्यायं जग्मुर् वै यत्र वासवः ॥५१॥ [N
एतद् आ-ख्यातवान् मह्यं नारदो भग-वान् ऋषिः ।
४९] यथा-तत्त्वम् अ-शेषेण ततो यातः मुगऽऽल्यर्म ॥५२॥ [N
सोऽयं विष्णुः मुग्ः मार्थं वानग-न्त्वम् उपाऽऽर्गतैः ।
५०] रामाऽभिधानो गजेन्द्र अस्मान् हन्तुम् उपाऽऽगतः ॥५३॥ [N
तन् मह्यं रोचने सीता रामायं प्रति-दीयताम् ।
५१] कुरु मा वि-ग्रहं तेन सैन्धिस् तेनेह रुच्यताम् ॥५४॥ [N
त्रैलोक्ये तु नमस्यस् तु पूज्यश् च सततं प्र-भुः ।
५२] नमस्व रामं राजेन्द्र रक्ष चाऽऽत्मानम् आत्मना ॥५५॥ [N

१ रा१-दारुणस्य ॥ २ अ प्र रा२ फ-मातु० ॥ ३ रा२-चतु-
र्बाहुः ॥ ४. रा१-वानरी च ॥ ५ ल१ ल२ व-यत्र स ॥ ६. प्र रा२
फ-लये ॥ ७ रा१-नरवानरता गत । ८. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-
नास्ति ॥ ९. ल१ ल२ व अ-रामायैव प्रदीयताम् । १०. रा१-नास्ति ॥

योग्यश् च राघवो मित्रं सन्धिस् तेनोत्तमो भवेत् ।

५१] स-कामा न च वै देवा भविष्यन्ति निर-उद्यमाः ॥५६॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-वाक्य नामके-

चत्वारिंश सर्ग ॥ ४१ ॥

[बं-४१]= [द्वाचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६३]

कुम्भकर्ण-वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।

१] तूष्णीं-भूतश् चिन्तयित्वा ततो वाक्यम् उवाच ह ॥१॥ [N

कुम्भ-कर्ण महा-प्राज्ञ कुंरुष्व वचनं मम ।

२] कोऽसौ विष्णुर्इति ख्यातो यस्मात् त्व तार्तविभ्यसे ॥२॥ [N

देव-त्वे तं न मन्येऽहं तथाऽन्यान् देव-दानवान् ।

३] मानुष-त्वं गते तस्मिन् किं भयं त्वाम् उप-स्थितम् ॥३॥ [N

नित्यम् आहार-भूतास् तु मानुषाः सन्ति चाऽबलाः ।

४] खादयित्वा तु यत्तत्पूर्वं कथं पश्चान्नमाम्य अहम् ॥४॥ [N

प्र-णम्य मानुषं रामं सीतां दत्त्वा तु तस्य वै ।

५] हास्य-भूतस् तु लोकानाम् अनु-र्यास्यामि पृष्ठ-तः ॥५॥ [N

राघवं तं महा-बाहो दीन-रूपो ह्य उपाऽऽस्य वै ।

१. ल१ ल२ व अ प्र फ-सन्धिश्चोत्तमो । रा२-सन्धिश्चात्मनो ॥ २
 रा१ व प्र-लकाकाडे । ३. म-सर्गसमाप्तिर्न दृश्यते ॥ ४. रा१-राक्षसाधिप ।
 ५. म-अत आरभ्य २५-श्लोकपर्यन्त नास्ति । ६. प्र-तूष्णीं स्थितश् ॥ ७. रा१-
 शृणुष्व । ८ ल१ ल२ व अ-वै विभेषि च ॥ ९. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-
 तथान्ये देवदानवा । १०. रा२-०त्वे ॥ ११. रा१ रा२-सुमहाबल । १२. रा१-
 तान् ॥ १३. ल१ ल२ व-सीता । १४. ल१ ल२ व-०यास्यसि ॥ १५. रा१-
 रूपोथ दासवद् ।

- ६] ऋद्धिं तां पश्यमानोऽस्य कथं गक्ष्यामि जीवितुम् ॥६॥ [N
हत्वा तस्य पुरा भार्या मानं कृत्वा सु-दारुणम् ।
७] प्र-णमेद् गवणो गमम् एष बुद्धेर् विपर्य-अयः ॥७॥ [N
यदि रामः स्वयं विष्णुर् लक्ष्मणोऽपि^३ शत-क्रतुः ।
८] सु-ग्रीवस् व्यम्बकः साक्षात् स्वयं ब्रह्मा च जाम्ब-वान् ॥८॥ [N
अहो शास्त्राण्य् अ-श्रुतानि तस्य ते बुद्धिर् ईदृशी ।
९] अत्यन्त-वैरिणं रामं यो नर्मस्-कर्तुम् इच्छसि ॥९॥ [N
देव-त्वं यः परि-त्यज्य मानुषी योनिम् आ-स्थितः ।
१०] अस्मान् हन्तुं किलाऽऽयातः स सं-धेयः कथं मर्यां ॥१०॥ [N
यदि वा राविवो विष्णुर् व्यक्तं ते श्रोत्रम् आ-गतः ।
११] देवतानां हिताऽर्थाय^१ प्र-विष्टो मानुषी तनुम् ॥११॥ [N
स वानराणां राजानं सु-ग्रीवं शैरणं गतैः ।
१२] अहोऽस्य स-दृशं सख्यं तिर्यग्-योनि-गणैः सह ॥१२॥ [N
वीर्य-हीनस् तु किं विष्णुर् यो गतो ह्य^२ अ-^३(?ऋ)क्ष-वानरान् ।
१३] अथवा वीर्य-हीनोऽसौ येन पूर्वं महाऽसुरः ॥१३॥ [N
वामनं रूपम् आ-स्थाय याचितुं^४ त्रि-पद-क्रमम् ।
१४] बलिस् तु दीक्षितो यज्ञे तेन त्वं सख्यम् इच्छसि ॥१४॥ [N
येन दत्ता मही सर्वा स-सागरवनाऽऽकरा^५ ।
१५] उप-कारं कृतः पूर्वः स वद्धो यज्ञ-दीक्षितः ।

१ रा_१-परामृद्धिं समालोक्य । रा_२-हृदि च प० । फ-ऋद्धिं च प० ॥ २. रा_१रा_२-ते बुद्धिनिर्णय ॥ ३ रा_१ प्र-०णो वा ॥ ४. रा_१-अधीतानि । ५. रा_१-अल ते वै० । ६ रा_१-मित्र । ७ रा_१-अर्हसि । ल_१ल_२ ब म इच्छति ॥ ८ रा_१-आश्रित । ९ ल_१ल_२ च दहायात । १० रा_२-भवेत् ॥ ११ रा_१-रामाभिवो । १२ रा_१-हितार्थं च ॥ १३. रा_२-शरणागत । १४ रा_१रा_२-०गतैः ॥ १५. ल_१प्र रा_२ फ-ऋक्षवा० ॥ १६ ल_१ल_२ ब फ-याचित ॥ १७ रा_२प्र-वनान्तरा । १८. ल_१-ल_२ ब अ प्र रा_२ फ-उपचार कृत सर्वो । १९ ल_१ ब अ प्र रा_२ फ-यज्ञस्य दी० । ल_२-यज्ञस्य धीमत ।

- उप-कारी हंतो येन सोऽस्मान् रक्षति वैरिणः ॥१५॥ [N
 १६] यदा मे निर्-जिता देवाः स्वर्गं गत्वा त्वया सह ।
 तदा किं नाऽस्ति विष्णु-त्वं तस्य देवस्य राक्षस ।
 १७] साम्प्रतं कुत आ-यातः स विष्णुर् येन विभ्यसे ॥१६॥ [N
 शरीर-रक्षणाऽर्थाय ध्रुवं ते वाक्यम् ईदृशम् ।
 १८] नाऽयं ह्रीवयितुं कालः कालं-युद्धे निशा-चर ॥१७॥ [N
 आयुः पिता-महात् प्राऽऽप्तं त्रैलोक्यं च वंशी-कृतम् ।
 १९] राघवं प्र-णमे कस्माद् धीन-वीर्य-पराऽऽक्रमम् ॥१८॥ [N
 गच्छस्व शयनीयाय शेषं त्वं विगत-ज्वरः ।
 २०] शयानं न च हन्यात् त्वां राघवो लक्ष्मणस् तथा ॥१९॥ [N
 अहं रामं वधिष्यामि स-मुग्रीवं स-लक्ष्मणम् ।
 २१] वानरांश्च वधिष्यामि ततो देवान् महा-रणे ॥२०॥ [N
 विष्णुं चैव हनिष्यामि ये च विष्णु-अनुयायिनः ।
 २२] गच्छ गच्छ स्व-कं क्षेत्रं चिरं जीव सुखी भव ॥२१॥ [N
 भ्रातरं त्वं एवम् उक्त्वाऽसौ रावणः काल-चोदितः ।
 २३] साऽवलेपं स गर्जनं वै पुनर् वचनम् अब्रवीत् ॥२२॥ [N
 जानामि सीतां धरणी-प्रसूतां

जानामि रामं मधु-सूदनोऽयम् ।

अहं हि जाने स्वयम् अस्य वध्यम्

- २४] तेनाऽऽहता मे जनकाऽऽत्मजैषा ॥२३॥ [N

१. अ प्र-कारो । २. रा२ फ-हतस्तेन ॥ ३. ल१ ल२ ब-नास्य । ४. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-विभ्यमि ॥ ५. रा१-त्वं ब्रूषे ६. ल१ ल२ ब अ रा२ फ-कालो युद्धे ॥ ७. रा१-तु । ८. रा२ फ-वशे कृ० ॥ ९. ल१ ल२ ब अ प्र-शेषे ॥ १०. ल१ ल२ ब-हनिष्यामि । ११. रा१-च ल० । १२. रा१-हनिष्यामि ॥ १३. प्र रा२ फ-वधिष्यामि ॥ १४. रा१-चैवम् । १५. रा१-सगर्वं च ॥ १६. ल१ ल२ ब अ प्र-रामो । १७. रा१-त्वहम् ॥

न कामान नैव च क्रोधात् त्यजामि जनकाऽऽत्मजाम् ।

२५] नि-हतो गन्तुम इच्छामि तद् विष्णोः परमं पदम् ॥२४॥ [N
स०४८] रावणस्य वचः श्रुत्वा क्रुद्धस्य परि-देवितम् ।

१] कुम्भ-कर्णः पुनर वाक्यम् अश्रु-पूर्णम् अभाषते ॥२५॥ [N
अल राक्षस-शार्दूल सं-तापम् उप-गम्य हि ।

२] रोष-शोकौ पणि-न्यज्य स्व-स्थो भवितुम् अर्हसि ॥२६॥ [३०
नैवम् अर्हसि वक्तुं त्व मयि जीवति पार्थिव ।

३] तम् अहं शातयिष्यामि यत्-कृते परि-तप्यसे ॥२७॥ [३१
अवश्यं तु हितं वार्च्यः सर्वाऽवस्थो मही-पतिः ।

४] बन्धु-भावाद् अभि-हितं भ्रातृ-स्नेहाच्च पार्थिव ॥२८॥ [३२
सदृशं यत् तु कार्येऽस्मिन् कर्तुं स्निग्धेन बन्धुना ।

५] शत्रूणां कदनं पश्य क्रियमाणं मयाऽनर्घ ॥२९॥ [३३
अद्य पश्य महा-बाहो मेया समर-मूर्धनि ।

६] हते रामे सह भ्रात्रा द्रवन्ती कपि-वाहिनीम् ॥३०॥ [३४
अद्य गमस्य दृष्ट्वा त्वं मयाऽऽनीतं रणाच्च छिरः ।

७] सुखी भव महा-राज सीता भवतु दुःखिता ॥३१॥ [३५
अद्य रामस्य नि-धनं पश्यन्तु सु-महत् प्रियम् ।

८] लङ्कायां राक्षसाः सर्वे ये ते निहत-वान्धवाः ॥३२॥ [३६
अद्य शोक-परीऽतानां स्व-बन्धु-वध-शोचिनाम् ।

१. रा१-हरामि । टि० अन्तर्भावितः प्यर्थः द्र० ॥ २. रा१ ल१
ल२ व प्र रा२ फन्साश्रुपूर्णमभा० । ल१ ल२ व अ-०र्णमुखोऽब्रवीत् ॥
३. रा१-दोषायामो ॥ ४. रा१ ल१ अ प्र रा२ फन्वाक्य । ५. रा१ प्र रा२-
वस्य । ६. रा१-मया तव ॥ ७. ल२ व अ-वक्तु । ८. रा१-मयाय तत् ॥ ९.
ल१ ल२ व अ-राजन् । १०. रा१-हरिवा० ॥ ११. अत परमविक. पाठ —
रा१ रा२-अद्य तस्य विनाशेन मारुतेर्मारुताश्रयं । क्रोधं निर्वापयिष्यामि
लंका येन प्रधर्षिता ॥ सुखी भव महाबाहो लंका भवतु निर्द्विता । भविष्यति
न ते शोकः शत्रुपक्षे मया हते ॥

- ९] शत्रोर् युधि वि-नाशेन करोम्य् अश्रु-प्रमार्जनम् ॥३३॥ [३७
 अद्य पर्वतकूटाऽऽभं सै-मूर्यम् इव तोय-दंम् ।
 १०] वि-शीर्णं पश्य सम्-अरे मु-ग्रीवं वानरेश्वरम् ॥३४॥ [३८
 अहम् एकोऽद्य यास्यामि रंणं रण-विशारदं ।
 ११] अ-साधारणम् इच्छामि तव दातुम् अहं जयम् ॥३५॥ [N
 १२पृ] नाऽपरे प्रेषणीयास् ते युद्धायाऽतुल-विक्रमः । [४१उ
 अहम् उत्-सादयिष्यामि शत्रुं तव रिपुं-जय ॥३६॥ [४२
 १५] यदि शक्रो यदि यमो यदि पावक-मारुतौ ।
 तान् अहं साधयिष्यामि कुबेर-वरुणाव् अपि ॥३७॥ [४३
 १६] गिरि-मात्र-शरीरस्य शितै-शूल-धरस्य मे ।
 नदतस् तीक्ष्ण-दंष्ट्रस्य विभीर्याद् अपि वासवः ॥३८॥ [४४
 १७] अथवा न्यस्त-शस्त्रस्य मृद्रतस् तरसा चमूम् ।
 १८उ] न मे प्रमुख-तः कश्-चिच्छक्तः स्थातुं जिजीविषुः ॥३९॥ [४५
 नैव शक्त्या न गदया नाऽसिना न शितैः शरैः ।
 १९] वारयेन् मां हि सं-रब्धं साक्षाद् अपि पुरं-दरः । [N
 हस्ताभ्याम् एव सं-रब्धो हन्याम् अपि हि वज्रिणम् ॥४०॥ [४६
 २०] यदि मे मुष्टि-वेगं स राघवो वि-षहिष्यंते ।
 ततः पास्यन्ति बाणौघा रुधिरं राघवस्य वै ॥४१॥ [४७

१ रा१-सूर्यपुत्र प्लवगम् ॥ २ ल१ल२ व-नास्ति ॥ ३ अत परमधिक.
 पाठ—रा१ रा२-कथं त्वं राक्षसैरेभिर्मया च परिरक्षितः । जिघांसुभि-
 र्दाशरथैस्तप्यसे राक्षसाधिप ॥ यदि पूर्वं निपतिते मयि त्वां हन्ति राघवः ।
 नाहमात्मनि सतापं गच्छेयं राक्षसाधिप ॥ कामं नान्यमिदानीं त्वमादे-
 क्ष्यसि परंतप ॥ ४ रा१-योवयिष्यामि । ल१ ल२ व अ प्र-शोषयि० ॥
 ५ ल१ल२ व अ प्र रा२-शिलाश० । ६. रा१ल२ अ प्र-विभियाद् ॥ ७. रा१म-
 रिपून् । ८. अत परमधिक पाठ—रा१-पवनस्येव वेगेन भंजतस्तरसा द्रु(१रि)
 मा(१पू)न् ॥ ९ म-सुस० ॥ १० ल१ ल२ व अ प्र रा२-म-विषहिष्यति ॥

२१] चिन्तया बाध्यमे राजन् किम्-अर्थं मयि तिष्ठति ।

मोऽहं शत्रु-विनाशाय तव निर्-यातुम् उद्-यतः ॥४२॥ [४९

अद्य रामं म-सौमित्रि स-मुग्रीवं स-मारुतिम् । [५०उ

२२] सर्वान् ण्क-पदे हन्मि प्रति-ज्ञाने तवाऽग्र-तः ॥४३॥ [N

वधेन ते दाशरथेः मुखाऽहं

मृगं समा-हर्तुम् अहं प्र-यामि ।

नि-हत्य रामं सह लक्ष्मणेन

N] ग्वाढामि सर्वान् हरि-यूथ-मुख्यान् ॥४४॥ [५७

रमस्व कामान् पिव चाऽग्र्यै-वारुणीं

कुरुष्व कृन्त्यान्य् अप-नीर्यतां ज्वरः ।

तवाऽद्य रामे गमिते यम-क्षयं

२३] चिराय सीता वश-गा भविष्यति ॥४५॥ [५८

इत्याषे रामायणे युद्ध-क्राण्डे कुम्भकर्ण-गर्जनं नाम द्विचत्वारिंश सर्ग ॥४२॥

[व-४३]= [त्रिचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६४]

तद् उक्तम् अति-कायेन बलिना बल-शालिना ।

१] कुम्भ-कर्णेन वचनं श्रुत्वोवाच महोदरः ॥१॥ [१

कुम्भ-कर्णं कुले जातो वृथा प्राकृत-दर्शनः ।

२] अथैव-लितो न शक्नोति कृत्यं सर्व-त्र वेदितुम् ॥२॥ [२

१ रा१-दृष्ट्ये ॥ २. फ म-एकायने । ३. ल१ ल२ व अ रा२ फ-
प्रतिज्ञा मे ॥ ४. ल१ ल२ व अ-शत्रु । ५ अ प्र म-हरियोवमु० ॥ ६
ल१ ल२-चाग्रवा० । ७ ल१ ल२ व अ प्र-कार्याण्य । ८ ल१ अ-अपया-
वृ ते ॥ ९. रा१ व म-लकाका० । १०. रा२म-०गर्जनो ॥ ११ रा१-एव विकल्थ-
मानस्य धन्विनो बलशालिन । १२. रा१-कुम्भकर्णस्य ॥ १३. रा१-यथा ।
१४. ल१ ल२ व-अविलुप्तो ॥

- न हि राजा न जानीते कुम्भ-कर्ण नयाऽनयौ ।
 ३] त्वं तु कैशोरकाद् धृष्टं केवलं वक्तुम् ईच्छसि ॥३॥ [३
 स्थानं वृद्धिं च हानिं च देश-काल-विभाग-वित्तं ।
 ४] आत्मनश् च परेषां च बुध्यते राजसर्षभ ॥४॥ [४
 यत् त्वं तु शक्यं बल-वता वक्तुं प्राकृत-बुद्धिना ।
 ५] अनुपासित-वृद्धत्वात् तवैतत् तर्ह्यंशं वर्चः ॥५॥ [५
 यश् च धर्माऽर्थकामांस् त्वं ब्रवीषि पृथग्-आश्रयान् ।
 ६] अनु-पश्यसि नो भावं नहि लक्षणम् अस्ति ते ॥६॥ [६
 काम एव हि सर्वेषां कारणानां प्र-योजनम् ।
 ७] श्रेयः-पापीयसां चाऽत्र फलं भवति कर्मणाम् ॥७॥ [७
 निःश्रेयस-फलत्वे च धर्माऽर्थाच् इतराच् अपि ।
 ८] ईहै धर्माऽर्थयोः प्राऽऽप्तिः फलं च प्रेत्य-भाविकर्म ॥८॥ [८
 इहलौकिक-पारत्रं कर्म पुंभिर् नि-षेव्यते ।
 ९] कर्मणाऽत्र तु कल्याणं लभते कामम् आ-स्थितः ॥९॥ [९
 न प्र-मादो ह्य अयं राज्ञा हृदि कार्यः कदा-चन ।
 १०] शत्रोर् हि सम्-अरे हिसा किम् ईवाऽत्र वि-धीयते ॥१०॥ [१०

१ रा१-राजन् विजा० । २. रा१-अर्हसि ॥ ३ रा१-विभागता । ४ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-०सेध्वर ॥ ५ रा१-यत्र । ६. रा१ फ-०वृद्धेन । म-०वृद्धस्तु । ७ म-क कुर्यात् । ८. रा१ ल१-भाषित त्वया । म-०श बुधः ॥ ९. रा१-नास्ति ॥ १० ल१-कामश्चेषा । ल२ व अ प्र फ-कामश्चैव । रा२-काम-स्त्वेव । ११. रा१-कारण तु ॥ १२ रा१ म-०फल चैव । फ-०फलत्वेन । १३ ल१ल२व प्र रा२ फ म-अथ । अ-अत्र । १४ ल१ल२व अ प्र रा२ फ म-व । १५. ल१ल२व अ प्र रा२-भाषित ॥ १६. रा१-०पारत्र्य । १७. म-फट । १८ ल१ल२व प्र-कर्मण्यथ तु । रा२-कर्मण्यथ । फ-कर्मण्यथि च ॥ १९ रा१ प्र रा२ फ-प्रमादमिद । २० प्र रा२-राजो । २१. प्र रा२-कार्य । २२ ल१ ल२ व-कथयन् । २३ रा२-इवात्रापनीयते । ल१ ल२ व प्र रा२-एवात्र वि० ॥

सीतायांश्च चोप-नयने हेतुर् यः प्र-कृतस् त्वया ।

११] तत्राऽप्य अन-उपपन्नं ते^३ वक्ष्यामि यद् अ-साधु वा^४ ॥११॥ [११

येन पूर्वं जन-स्थाने बहवो राक्षसा हताः ।^५

१२] तं शूरं राघवं सं-ख्ये कथम् एको हनिष्यसि ॥१२॥ [१२

ये पुरा निर्-जिताम् तेन जन-स्थाने महौजसः ।

१३] राक्षसाम् तस्य तान् भीतान् सर्वान् एवाऽत्र लोकय ॥१३॥ [१३

तं सिंहम् इव सं-क्रुद्धं रामं दशरथाऽऽत्मजम् ।

१५] सर्पं सुप्तम् इवाऽप्राज्ञः प्र-बोधयितुम् इच्छसि ॥१४॥ [१४

ज्वलितं तेजसा नित्यं क्रोधेन च दुरा-सदम् ।

१६] कथं मृत्युम् इवाऽसह्यम् आ-सादयितुम् इच्छसि ॥१५॥ [१५

संशय-स्थम् अन-आचीर्णं शत्रुं प्रति च हासनम् ।

१७] एकस्य गमनं तत्र न महां रोचते तव ॥१६॥ [१६

हीनाऽर्थस् तु समृद्धाऽर्थं को रिपुं प्राकृतो यथा ।

१८] निश्-चितं जीवित-त्यागी वशम् आ-नेतुम् अर्हति ॥१७॥ [१७

यस्य नाऽस्ति मनुष्येषु सदृशो राक्षसोत्तम ।

१९] तेनेच्छसि कथं योद्धुं तुल्येनेह वि-वंस्वतः ॥१८॥ [१८

एवम् उक्त्वा तु सं-क्रुद्धः कुम्भ-कर्णं महोदरः ।

२०] उवाच राक्षसां मध्ये रावणं रावणोपमं ॥१९॥ [१९

लब्ध्वा पुनस् त्वं वैदेही किम् अस्मान् अभि-भाषसे ।

२१] यदीऽच्छसि सती सीताम् अ-वशां वशम् आ-गताम् ॥२०॥ [२०

१. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२-सीतावशोप० । फ-सीता तस्योपनयनो । २.

रा_१ प्र रा_२ फ म-प्राकृ० । ३ फ-हि । ४ रा_१-० वक्त० । ५ अत परमधिक

पाठः—रा_१ रा_२-खरश्च निहतः सख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा । ६ रा_१-

बलिन राघव हतु कथमेको भविष्यति ॥ ७ अत परमधिक पाठ —रा_१ रा_२-

येऽपि चान्ये महात्मानो राक्षसाः शूरसंमताः । रामं पश्यन्ति भीतास्ते

स्वप्नेऽपि नरसत्तमं ॥ ८ ल_१ ल_२ व अ प्र-शयनस्थम् ॥ ९ रा_१ रा_२

फ-विष्वक्ता ॥ १० रा_१-राक्षसाधिप ॥

दृष्टः कश्चिद् उपायो मे सीतोपाऽऽदान-कारकः ।

२२] रुचितश् च स्व-बुद्ध्या मे राक्षसर्षभ तं शृणु ॥२१॥ [२१

अहं द्वि-जिह्वः सं-हादी कुम्भ-कर्णोऽति-गर्जनः ।

२३] मुञ्च राम-वधायाऽद्य गच्छन्त्व् इत्य् अव-घोषय ॥२२॥ [२२

ततो गत्वा रणे युद्धं दास्यामस् तस्य यत्न-तः ।

२४] तं वधिष्यामहे शत्रुं नोपायैः कार्यम् अस्ति नः ॥२३॥ [२३

अथ जीवति शत्रुस् ते वयं च कृत-संयुगाः ।

२५] ततः समभि-पश्यामो मनसा यत् सम्-अर्थितम् ॥२४॥ [२४

वयं युद्धाद् इहैष्यामो रुधिरेण सम्-उक्षिताः ।

२६] वि-दार्य स्व-तनुं वाणैर् रामनामाऽङ्घ्रितैर् युधि ॥२५॥ [२५

२७] नि-हतो राघवोऽस्माभिर् लक्ष्मणश् चेति वादिनः ।

तव पादौ ग्रहीष्यामस् त्वं नः कामं परि-ध्वजेः ॥२६॥ [२६

२८] ततोऽव-धुष्य नगरे गज-स्कन्देन पार्थिव ।

हतो रामः सह भ्रात्रा र्स-सेन इति सर्व-तः ॥२७॥ [२७

२९] प्रीतो नाम ततो भूत्वा भृत्याना त्वम् अरि-दम् ।

भोगांश् च परि-वर्हांश् च कामान् वसु च दापय ॥२८॥ [२८

३०] ततो माल्यानि वासांसि वराऽन्नम् अनु-लेपनम् ।

पेयं च दत्त्वा योषेभ्यः स्वयं च मुदितः पिब ॥२९॥ [२९

३१] ततोऽस्मिन् बहुली-भूते कौलीने सर्व-तो गते ।

N] भक्षितः सम्-अरे रामो राक्षसैर् इति वि-श्रुते ॥३०॥ [३०

प्र-विश्याऽऽश्वास्य चाऽपि त्व सीता रहसि पार्थिव ।

१ रा१-सीता वाऽऽदान० ॥ २. ल१ ल२ व अ प्र-अनर्हजिह्व ।

३. रा१-० कर्णो विमर्दन ॥ ४. रा१-वय ॥ ५ अत परमविक्रः पाठ —

रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२-यस्य नास्ति मनुष्येषु सदृशो राक्षसोत्तम ॥

६. ल२-वादितः । ७. ल१ ल२ व अ प्र रा२ म-गृही० ॥ ८. म-ममैन्य ॥

६. रा१-आपि ।

३२] वर-माल्यैश् च कामैश् च रत्नैश् चैतां प्र-लोभय ॥३१॥ [३१

अनयोप-धया राजन् भयशोकाऽवरुद्धया ।

३३] अ-कामा वश-गा सीता नष्ट-नाथा भविष्यति ॥३२॥ [३२

रञ्जनीयं हि भर्तार वि-नष्टम् अव-गैम्य सा ।

३४] वै-राग्यात् स्त्री-लघुत्वाच् च त्वद्-वशं प्रति-पत्स्यते ३३॥ [३३

सा पुग मुख-संवृद्धा मुखाऽर्द्धा दुःख-कर्षिता ।

३५] त्वय्य् अ-दृष्टं मुखं ज्ञात्वा सर्व-थोप-गमिष्यति ॥३४॥ [३४

एतत् सु-नीतं हि वचो ममाऽद्य

रामं हि दृष्ट्वैव भवेद् अन्-अर्थः ।

इहैव ते मेत्स्यति मोतै-उको भूर

३६] मँहान् अ-युद्धेन मुखस्य लाभः ॥३५॥ [३५

अदृष्टसैन्यो ह्य् अन्-अवाऽऽप्तसंशयो

रिपून् अ-युद्धेन जयेज् जनाऽधिपः ।

यशश् च पुण्यं च महीं च भू-पातिः

३७] श्रियं च कीर्तिं च चिरं सम्-अश्नुते ॥३६॥ [३६

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे महोदर-वाक्य नाम

त्रिचत्वारिंश सर्ग ॥४३॥

१ म-वनधान्यैश् ॥ २ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तव नाथ ॥

३. प्र रा२ फ-अविगम्य ॥ ४ रा१ ल१ ल२ व-सर्वशोथाग० ॥

५ रा१ ल१ ल२ व प्र फ-सोत्सुको । ६ रा१ ल१ ल२ व-महा-

हंयु० ॥ ७ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-रिपूश्च यु० ॥ ८. व प्र

रा२-लंकाकाण्डे ॥

[वं-४४]= [चतुश्चत्वारिंशः सर्गः] =[दा-३५]

- स तथोक्तो विनिर्-भर्त्य कुम्भ-कर्णो महोदरम् । [१पू
 १] आ-ददे नि-शितं शूलं शत्रु-शोणित-रञ्जितम् ॥१॥ [१८उ
 सर्व-कालाऽऽयसं दीप्तं तप्त-काञ्चन-भूषणम् ।
 २] इन्द्राऽशनि-समं घोरं वज्रं-प्रतिम-गौरवम् ॥२॥ [१९
 देव-दानव-दर्प-घ्नं यक्ष-गन्धर्व-सूदनम् ।
 N] रक्त-मालयाऽम्बर-धरं शिखा-प्रोद्धृत-पावकम् ॥३॥ [२०
 ३उ] आ-दाय नि-शितं शूलं शत्रु-शोणित-रञ्जितम् ।
 कुम्भ-कर्णो महा-तेजा रावणं वाक्यम् अब्रवीत् ॥४॥ [२१
 ४] गमिष्याम्य् अहम् एवैकम् तिष्ठत् इह बलं तव ।
 N] अद्य तान् क्षुधितः कोपाद् भक्षयिष्यामि वानरान् ॥५॥ [२२
 अहं तेऽद्य भयं घोरं वधात् तस्य दुर-आत्मनः ।
 ५] रावणैतत् प्र-मार्जामि निर्-वैरस् त्वं सुखी भव ॥६॥ [२
 गर्जन्ति न वृथा शूरा निर्-जला इव तोय-दाः ।
 ६] पश्य सं-पाद्यमानं वै गर्जितं युधि कर्मणा ॥७॥ [३
 नाऽमर्षयन्त्य् आत्मनो ये ते न सं-भावयन्त्य् उत ।
 ७] अमर्षयित्वा शूरास् तु कर्म कुर्वन्ति दुष्-करम् ॥८॥ [४
 वि-क्रवानाम् अ-बुद्धीनां राज्ञां(१ज्ञः) पण्डित-मानिनाम् ।
 ८] शृण्वतां(१तो) व्या-हृतम् इदं त्वद्-विधानां महोदर ॥९॥ [५
 युद्धे का-युरूपैर् नित्यं भवद्भिः प्रिय-वादिभिः ।
 ९] राजानम् अनु-वर्तद्भिः कृत्यम् एतद् वि-नाशितम् ॥१०॥ [६
 कृच्छ्राऽवस्था कृता लङ्का क्षीणः कोशो बलं हतम् ।

१. म-० भूषित । २. फ-अत आरभ्य षष्ठश्लोकस्य प्रथमपाद यावन्नास्ति ॥
 ३. रा_१-शिखास्फूर्जितपा० ॥ ४ रा_२-क्षुधित ॥ ५ म-राम च प्रमथिष्यामि ॥
 ६. रा_१, ल_१, ल_२ व-तथा ॥ ७ फ-सभाषयत्य् ॥ ८ रा_१, ल_१, ल_२ व अ प्र
 म-शृण्वतामाहतम् ॥

- १०] राजानम् एनम् आ-साद्य मुहूर्त्त-चित्तम् इवाऽर्पितम् ॥११॥ [७
 एष निर्-याम्य् अहं युद्धम् उद्-यतः शत्रु-निग्रहे ।
 ११] दुर्य-ण्यं भवताम् अद्य समी-कर्तुं महाऽऽह्वे ॥१२॥ [८
 एवम् उक्तवतो वाक्यं कुम्भ-कर्णस्य धी-मतः ।
 १३] प्रत्य-उवाच ततो वाक्यं प्र-हमन् राक्षसेश्वरः ॥१३॥ [९
 महोदरोऽयं रामस्य परि-व्रस्तो न सं-शयः ।
 १४] न हि रोचयते तात युद्धं युद्ध-विशारद ॥१४॥ [१०
 न कश्-चित् त्वत्-समो ह्य् अस्ति सौहृदेन बलेन च ।
 १५] गच्छ शत्रु-वधाय त्वं कुम्भ-कर्णं जयाय च ॥१५॥ [११
 वैलैः परि-वृतो भ्रातः कर्तव्यं वचनं च मे । [२३पृ
 १६] अ-सहायस्य गमनं मम बुद्ध्या न रोचते ॥१६॥ [N
 वानरा हि महाऽऽत्मानः शीघ्राश्च व्यव-सायिनः । [२३उ
 १७] एकाकिनं प्र-मत्तं च गमयेयुर् हि सं-शयम् ॥१७॥
 तस्मात् त्वं रामं दुर्य-धर्षं सैन्यैः परि-वृतो व्रज ।
 १८] अ-हितं राक्षसानां त्वं शत्रु-पक्षं नि-षूदय ॥१८॥ [२४
 अथाऽऽसनात् समुत्-पत्य मणि सूर्य-सम-प्रभम् ।
 १९] आ-बबन्ध महा-तेजाः कुम्भ-कर्णस्य मस्तके ॥१९॥ [२५
 अङ्ग-दान्य् अङ्गुलीयानि कवचं च महा-धनम् ।
 २०] हारं च शशि-सङ्काशं स बबन्ध महाऽऽत्मनः ॥२०॥ [२६
 दिव्यं सु-गन्धं मौल्यं च रत्नानि वि-विधानि च ।
 २१] गात्रेषु योजयामास कुण्डले च महा-भुजः ॥२१॥ [२७

१ ल१ ल२-युद्धे । २. ल१ ल२ व-०विग्रहे । ३ रा१ ल१ ल२ व-
 दुर्जय ॥ ४ म-नास्ति । ५. रा१ प्र फ म-पौरुषेण ॥ ६. म-
 सैन्यैः । ७ ल१ ल२ व-न ॥ ८ प्र-प्रमत्ताश्च ॥ ९ रा२ फ म-परमदुः ॥
 १०. रा२ म-रावण ॥ ११ प्र-०लीयाश्च । १२ म-महादृढ ॥ १३. रा२-
 माल्याश्च । म-मात्यानि ॥

काञ्चनाऽद्भुतकेयूरो निष्क-प्रवर-भूषणः ।

२२] कुम्भ-कर्णो महा-बाहुर हुतोऽनल इवाऽऽवभौ ॥२२॥ [२८

श्रोणि-मूत्रेण महता काञ्चनेन वि-राजता ।

२३] अमृतोत्पादने नद्धो भुज-गेनेव मन्दरः ॥२३॥ [२९

स काञ्चनं भार-सहं वि-मानं

विद्युत्-प्रभं दीप्तम् इवाऽऽत्म-भासा ।

आ-बध्यमानः कवचं वभामे

N] सन्ध्याऽर्ध-संवीत इवाऽद्वि-राजः ॥२४॥ [३०

सर्वाऽऽभरण-पुष्टाऽङ्गः शूल-पाणिः स राक्षसः ।

२४] वि-क्रमाय कृतोत्साहो नागयण इवाऽऽवभौ ॥२५॥ [३१

स रावणं परि-प्वज्य कृत्वा चाऽपि प्रै-दक्षिणम् ।

२५] प्र-णम्य शिरसा चैव सम्प्र-तस्थे महा-बलः ॥२६॥ [३२

तस्य मृतो रथं दिव्यं नर्व-नल्वं प्रमाण-तः ।

२६] युक्तं खर-सहस्रेण युद्ध-ध्वज-विभूषितम् ॥२७॥ [N

महा-जलद-निर्घोषं कैलाश-शिखरोपमम् ।

२७] अष्ट-चक्रं महा-वेगम् उप-नीय महा-रथम् ॥२८॥ [N

जयाऽऽशिषा वर्धयित्वा वि-नीतः प्राऽञ्जलिः स्थितः ।

२८] स तम् आ-रुह्य च ययौ मेघ-गम्भीर-निस्वनम् ॥२९॥ [N

सोऽति-कायो महा-तेजा रथस्योपरि राक्षसः ।

N] गन्धर्वनगराऽऽकारः प्रगृहीताऽऽयुधो वभौ ॥३०॥ [N

तम् आशीर्भिः प्रसन्नाभिः प्रेषयामास रावणः । [N

२९] शङ्ख-दुन्दुभि-निर्घोषैः सैन्यैश् चाऽत्र वराऽऽयुधैः ॥३१॥

१. रा१-नास्ति ॥ २. म-मारमहस्त्रनिर्मित । ३. ल१ ल२ व अ प्र
रा२ फ०मान । ४. म०-प्रपीताम् । ५. म-अत पर सर्गसमाप्तिः—
इति रामायणे लंकाकाण्डे आभरणप्रदायको नाम सर्ग । ६. ल१ व अ म-चामिप्र० ।
प्र-चामिप्र० । रा२-वाग्भि प्र० ॥ ७. रा२ फ०पचनत्व । ८. रा१ ल१ ल२ व-
युधि ध्वज० ॥ ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-कैलास० ॥ १०. म-प्रशस्ताभिः ॥

तं गजैश्च चतुर-दन्तैः स्यन्दनैश्च चाऽम्बुद-स्वनैः । [३४
३०] अन्व-अगच्छन् महाऽऽत्मानं रथिनो रथिनां वरम् ॥३२॥ [३५

नागोष्ट्र-स्वर-हस्त्य-अश्व-सिंह-द्वीपि-मृग-द्विजैः ।

N] अनु-जग्मुर् महाऽऽत्मानं देव-दानव-दुर्जयम् ॥३३॥ [३६

स पुष्प-वर्षैर् अव-कीर्यमाणो

धृताऽऽतपत्रः शित-शूल-पाणिः ।

मदोत्कटः शोणित-पान-मत्तो

३१] विनिर्-ययौ राक्षस-योध-मुख्यः ॥३४॥ [३७

निष्-पतन्तं महा-नादं महा-कायं महा-बलम् । [३३पू

३२] अन्व-अयू राक्षसा घोरा भीमाऽक्षं शस्त्र-पाणयः ॥३५॥ [३८उ

राक्षसाश्च महा-काया नीलाऽञ्जनचयोपमाः ।

३३] शूलान्य उद्-यम्य खड्गांश्च वि-विधांश्च परश्वधान् ३६ [३९

बहु-व्यामांश्च परि-धान् गदाश्च मुर्शलानि च ।

३४] साल-स्कन्धांश्च वि-विधान् छत-द्वींश्च च दुरा-सदाः ३७ [४०

स पुर-द्वारम् आ-साद्य राक्षसो घोर-दर्शनः । [N

३५] निष्-पपात महा-तेजाः कुम्भ-कर्णः प्रताप-वान् ॥३८॥ [४१

धनुः-शत-परीणाहः षड्-बाण-शतम् उच्च-छितः ।

३६] रौद्रः शकटचक्राऽक्षो गिरिशृङ्गोपमो महान् ॥३९॥ [४२

सन्नि-पत्य स रक्षांसि दग्धशैलोपमो बली ।

३७] कुम्भ-कर्णो महा-चक्रः प्र-हसन् वाक्यम् अब्रवीत् ॥४०॥ [४३

अद्य वानर-मुख्यानां तानि यूथानि भाग-शः ।

१ अ रा२ फ म-महोत्कट । २ म-०तगधमत्तो । ३. अत
परमधिक पाठ — रा२-पदातयश्च बहवो महाकाया महाबलाः ॥ ४ रा१
ल१ ल२ ब अ-मुसलानि । प्र म-मुसलानि ॥ ५ प्र फ म-गिरिकूटोपमो ।
रा२-चित्रकूटोपमो ॥ ६ रा१ ल१ ल२ ब-सन्निपात्य ॥ ७. रा१ ल१ ल२ ब
अ-एष । प्र-अथ ।

- ३८] निर-दहिष्यामि सं-क्रुद्धः शलभान् इव पावकः ॥४१॥ [४४
N] सर्वे राम-सहायाश् च ये चाऽन्ये मम शत्रवः । [N
नाऽप-राध्यन्ति मे कामं वानरा वन-चारिणः ।
- ३९] जातिर् एतद्-विधानां सा पुरोद्यान-विदूषणम् ॥४२॥ [४५
पुर-रोधस्य मूलं तु राघवः सह-लक्ष्मणः ।
- ४०] हते तस्मिन् हतं सर्वं तं हनिष्यामि सं-युगे ॥४३॥ [४६
एवं तस्य ब्रुवाणस्य कुम्भ-कर्णस्य रक्षसाः ।
N] नादांश्चक्रुर् महा-घोरान् कम्पयन्त इवाऽर्णवम् ॥४४॥ [४७
तस्य निष्-पततः पुर्याः कुम्भ-कर्णस्य रक्षसः ।
- ४१] बभूवुर् घोर-रूपाणि निमित्तानि समन्त-तः ॥४५॥ [४८
शुष्काऽशनि-युता मेघा वि-चेरुर् गर्दभाऽरुणाः ।
- ४२] स-सागर-वना चैव वमु-धा सम्-अकम्पयत् ॥४६॥ [४९
घोर-रूपाः शिवा नेदुः स-ज्वाल-कवलैर् मुखैः ।
- ४३] मण्डलान् अप-सव्यानि बबन्धुश् च विहं-गमाः ॥४७॥ [५०
नि-पपात च गृद्धोऽस्य रथस्योपरि गच्छतः ।
- ४४] अस्फुरन् नयनं चाऽस्य सव्यो बाहुर् अकम्पत ॥४८॥ [५१
गगनान् निष्-पपातोल्का ज्वलन्ती भीम-निर्व्वना ।
- ४५] आदित्यो निष्प्र-भश् चाऽऽसीत् प्र-ववौ न च मारुतः ४९॥ [५२
अ-चिन्तयन् महोत्पातान् उत्थि(द्-स्थि)तान् जीविताऽन्तकान्
- ४७] निर-ययौ कुम्भ-कर्णः स कृताऽन्त-बल-नोदितः ॥५०॥ [५३
स निष्-क्रम्य पुर-द्वारात् कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

१. रा२ फ-अस्मद्वि० । २. रा१ ल१ ल२ ब अ-सपुरो० । प्र-० वि-
भीषण । रा२ फ म-० विभूषण । ३ अत परमविक पाठ — रा२-पातश्चा-
स्मद्विधावाशु वानराणां पुरःसरः ॥ ४ प्र रा२-रक्षसः ॥ ५.
ब अ म-नास्ति ॥ ६. म-० पाताथ । ७ रा२ फ म-प्रास्फुरत् ॥ ८,
रा१ ल१ ल२ ब अ-भीमदर्शना ॥

४८] शागदाऽभ्र-वन-प्रग्व्यं वानराऽनीकम् अद्भुतम् ॥५१॥ [५४
तं दृष्ट्वा वानर-श्रेष्ठा रौक्षसं पर्वतोपमम् ।

N] वायु-नुन्ना यथा मेघा जग्मुः सर्वा दिशस् तदा ॥५२॥ [५५
विपुलपरिच-वांस् तु कुम्भ-कर्णो
रिपु-निधनाय विनिःसृतो महौजाः ।

कपि-गण-भयम् आ-चरन् मु-तीव्रं

N] प्र-भुर् इव किङ्करदण्ड-वान् युगाऽन्ते ॥५३॥ [५८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-निर्याण नाम

चतुश्चत्वारिंश सर्ग ॥ ४४ ॥

[वं-४५] = [पञ्चचत्वारिंशः सर्गः] = [दा-६६]

स ननाद महा-नादं सम्-उद्र इव पर्वणि ।

२] जनयन् इव निर्-घातं कम्पयन् इव मेदिनीर्म ॥१॥ [२

तम् अ-वध्यं मध-वता यमेन वरुणेन च ।

३] प्रेक्ष्य भीमाऽक्षम् आ-यान्तं वानरा विप्र-दुदुवुः ॥२॥ [३

१ अत परमधिक पाठ — रा२-वानरान्वीक्ष्य संहृष्टो ननाद विह्वलं
स्वनं ॥ २ ल१ ल२ व-राक्षमश्रेष्ठ वानरा । ३ अ रा२ फ-न्तथा ।
४ अत परमधिक पाठ — रा२-तं तस्य नाद तुमुलं निशम्य यथा निनादं
दिवि वारिदस्य । पेतुर्धरण्या बहवः सवंगा निहन्तमूला इव शाल-
वृक्षाः ॥ कृच्छ्रेण तु समाश्वस्य संगम्य तु परस्परं । वृक्षाद्रिहस्ता
हरयः संप्रामं प्रतितस्थिरे ॥ ५ व प्र रा२-लकाकाण्डे । फ-
मुद्रपर्वणि । ६ रा२ फ-निर्याणो ॥ ७ अ रा२-०वात । ८ रा२ फ-
पर्वतान् ॥ ९. फ-भीममनुयान्त ॥

- तं दृष्ट्वा वानरं-श्रेष्ठा राक्षसं पर्वतोपमम् ।
 N] वायु-क्षिप्त्वा यथा मेघा ययुः सर्वा दिशस् तदा ॥३॥ [N
 तद् वानराऽनीकम् अति-प्रचण्डं
 दिशो द्रवद् भिन्नम् इवाऽभ्र-जालम् ।
 स कुम्भ-कर्णः प्रसैम्-ईक्ष्य हर्षान्
 N] ननाद भीमं घन-वद् घनाऽऽभः ॥४॥ [N
 तांस तु वि-द्रवतो दृष्ट्वा राज-पुत्रोऽङ्ग-दोऽब्रवीत् ।
 ४] गवाऽक्षं गर्वयं नीलं कु-मुदं च महा-बलम् ॥५॥ [४
 आत्मानम् अभिसं-स्मृत्य वीर्याण्य् अभि-जनानि च ।
 ५] क्व गच्छथ भय-त्रस्ताः प्राकृता हरयो यथा ॥६॥ [५
 ६पृ] सर्वे सौम्या नि-वर्तध्वं किं प्राणान् परि-रक्षथ ।
 ८उ] नाऽलं युद्धाय वै रक्षो महतीऽयं वि-भीषिका ॥७॥ [६
 महतीम् उत्थि(द्-स्थि)ताम् एतां वानराणां वि-भीषिकाम् ।
 ९] वि-क्रमाद् वि-धमिष्यामो नि-वर्तध्वं प्लवं-गमाः ॥८॥ [७
 कृच्छ्रेण महता स्व-स्थाः सं-स्तभ्य च परस्परम् ।
 १०] शिला-पादप-हस्तास् ते तस्थुः संग्राम-मूर्धनि ॥९॥ [८
 ते प्र-हृष्टा नि-वृत्तास् तु स-मदा इव कुञ्जराः ।
 ११] नि-जघ्नुः परम-क्रुद्धाः कुम्भ-कर्णं वनौकसः ॥१०॥ [९
 प्रांऽशुभिः साल-तालैश् च शिलाभिश् च महा-बलाः ।
 १२] पाद-पैः पुष्पिताऽग्रैश् च हन्यमानो न चुक्षुभे ॥११॥ [१०
 ततः पर्वतम् उत्-पाट्य द्वि-विदः प्लवर्गर्षभः ।
 १३] दुद्राव ज्वलनाऽऽकारो राक्षसं सु-महाबलम् ॥१२॥ [N

१. रा_२ फ-ते । २. फ-वानरा श्रेष्ठा ॥ ३ रा_२ फ म-समवेक्ष्य । ४.
 रा_२ म-नाद । ५. अत परमधिक पाठ — रा_२ फ म-ततस्तु घोरं निनदं
 निशम्य यथाहवे दानवसंप्रमुक्तम् । पेतुर्धरण्यां बहवः स्रवङ्गा निकृत्त-
 मूला इव शालवृक्षाः ॥ ६. म-शरम ॥ ७. फ-उच्छ्रिता ॥ ८ प्र रा_२ फ म-
 वध्यमानो । ६. रा_१ ल_१ ल_२ व अ म-चक्षमे ॥

- स तं महामेघ-निभं चिक्षेप प्लवर्गर्षभः ।
 १४] तम् अ-प्राऽऽप्य महा-कायं तस्य सैन्ये पपात ह ॥१३॥ [N
 तस्य गात्रेषु पतिता भिद्यन्ते वि-पुलाः शिलाः ।
 १५] पाद-पाः पुष्पिताऽग्राश्च भग्नौः पेतुर मही-तले ॥१४॥ [११
 स हि सैन्यानि सं-क्रुद्धो द्रावयामास राक्षसैः ।
 १६] ममन्थ परमाऽऽयंस्तो वनान्य अग्रिर् इवोत्थि(द्-स्थितः) १५ [१२
 वानरास् तु सु-संकुद्धा गिरि-शृङ्गैर् महा-बलाः ।
 १७] राक्षसानाम् अनीकानि विनि-जघ्नुः सहस्र-शः ॥१६॥ [N
 तं च छैलं वेगाऽभिहतं हताऽश्वरथवारणम् ।
 १८] रक्षो-रुधिर-संक्लिन्नं^{१०} वभूवाऽऽयोधनं महत् ॥१७॥ [N
 रथिनो वानरेन्द्राणां शरैः कालाऽन्तकोपमैः ।
 १९] शिरांसि सहसा जघ्नुर् नदन्तो भीम-निःस्वनाः ॥१८॥ [N
 वानराश्च महाऽऽत्मानः समुत्-पाट्य महा-दुमान् ।
 २०] रथिनश्च गजान् उष्ट्रान् राक्षसांश्च चाऽप्य असूदयन् १९ [N
 लोहिताऽऽर्द्रास् तु बहवः शेरते वानरर्षभाः ।
 २१] निर-अस्ताः पतिता भूमौ ताम्र-पुष्पा इव दुमाः ॥२०॥ [१३
 बध्यमानास् ततो^{११} वीरा राक्षसेन जघन्यन्तः । [१५उ
 २२] सागरं^{१२} येन सं-तीर्णाः पथा तेनैव दुद्रुवुः ॥२१॥ [१६
 ते स्थलान्य अथ निम्नानि विषण्ण-चदना भृशम् । [१७पू
 २३] लङ्घयन्ति स्म^{१३} धावन्तो निर-अपेक्षाः प्लवं-गमाः ॥२२॥ [१४

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-प्लवगाधिप । २. रा१ ल१ ल२ व-सर्व-
 सैन्ये ॥ ३. रा१ ल१ ल२ व अ रा२-तस्य ॥ ४ म-वानराणा महौजसा ।
 ५. रा२-०मास्त्रज्ञो । ६. रा२-बलवान् ॥ ७. रा१ ल१ ल२ व-०शुक्ता ।
 ८. रा२-०जग्मुः ॥ ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तद्वायुवेगा० । १०. प्र
 रा२ फ-०सक्तेद । ११. रा२-वभौ च यो० ॥ १२. रा२ म-तु ते । १३ अ रा२-
 सागरो येन सतीर्ण ॥ १४. रा२-समुद्रस्य ॥

के-चित् सम-उद्रे पतिताः के-चिद् गगनम् आ-श्रिताः । [१५पू
 २४] के-चिद् वृक्षान् समा-रूढा ममज्जुः के-चिद् अर्णवे ॥२३॥ [१८पू
 के-चिद् गिरीन् आ-रुरुर्गुहाः के-चित् समा-श्रिताः । [१७उ
 २५] नि-पेतुर् वानराः के-चित् के-चिन् नैवाऽव-तस्थिरे ॥२४॥ [१८उ
 सैम्-ईक्ष्यैवाऽङ्ग-दो भग्नान् वानरान् इदम् अवब्रीत् । [१९उ
 २६] सं-तिष्ठध्वं हि युध्यामो वि-द्रुताश्च हताश्च ये ॥२५॥
 भग्नानां वो न पश्यामि परि-गम्यां महीम् इमाम् ।
 २७] स्थानं सर्वे नि-वर्त्याऽऽशुं युध्यध्वं वानरोत्तमाः ॥२६॥ [२०
 २८उ] निर्-आयुधानां द्रवतां समं गमन-चेतसाम् ।
 स्त्रीणाम् औपयिकम् त्रासः सर्वेषां वो जघन्य-ततः ॥२७॥ [२१
 २९] कुलेषु जाताः सर्वे स्मो वि-स्तीर्णेषु महत्सु च । [२२पू
 अन्-आर्यं खलु यद् भीताम् त्यक्त्वा युद्धं पलायथ ॥२८॥ [२३
 ३०] वि-कृत्थितानि वो यानि गर्जित्वा जन-संसदि ।
 तानि वः काऽद्य यातानि सोर्दग्राणि गतानि च ॥२९॥ [२४
 ३१] भीरोः प्रे-वादाः श्रूयन्ते न सं जीवति धिक्-कृतः ।
 मार्गं सत्-पुरुषैर् जुष्टं सेवाम् त्यज्यतां भयम् ॥३०॥ [२५
 ३२] स्वप्स्यामो वाऽद्य नि-हताः पृथिव्यां त्यक्त-जीविताः । [२६पू
 अवाऽऽप्स्यामोऽथवा कीर्तिं नि-हत्वा शत्रुम् आहवे । [२७पू
 ३३] दुष्पाऽऽपं ब्रह्म-लोकं वा प्राऽऽप्स्यामो युधि निर्-जिताः ३१ [२६उ
 न कुम्भ-कर्णः काकुत्स्थं दृष्ट्वा जीवितुम् अर्हति ।

१ रा२ फ-समुद्र । २ प्र रा२ फ म-गगन केचिदाश्रिता ॥ ३ रा२-
 स पश्यश्वागदो । ४. रा१ ल१ ल२ व-च ॥ ५ रा२-०त्याथ ॥ ६ रा२
 फ-०न्यज ॥ ७. प्र रा२ फ म-वीर्य ॥ ८. ल१ ल२ व-ह्युदग्राणि ॥ ९
 रा२ फ म-भीरुप्र० । १०. रा२-स्म जीवन्ति धिक्कृता । ११. रा१ ल१ ल२
 ब-त्यजता ॥ १२ रा२ फ-जीवनमिष्यति ।

३४] दीप्यमानं समा-साद्य पतंगो ज्वलनं यथा ॥३२॥ [२८

पलायनेन स्वान् प्राणान् यदि रक्षामहे वयम् ।

३५] एकेन बहवो भग्ना यशो नोऽद्य वि-नङ्क्ष्यति ॥३३॥ [२९

एवं ब्रुवाणं तं शूरम् अङ्ग-दं वानरर्षभाः ।

३६] द्रवमाणाम् तदाऽन्योऽन्यम् ऊचुः शूर-विगर्हितम् ॥३४॥ [३०

कृतं नः कदनं घोरं कुम्भ-कर्णेन रक्षसा ।

३७] न स्थान-कालो गच्छामो दयितं जीवितं हि नः ॥३५॥ [३१

एतावद् उक्त्वा प्लव-गाः सर्वे ते भेजिरे दिशः ।

३८] भीमं भीमाऽक्षम् आ-यान्तं दृष्ट्वा राक्षसम् आ-ह्वे ॥३६॥ [३२

द्रवमाणाम् तु ते त्रासाद् अङ्ग-देन बली-मुखाः ।

३९] सान्त्वैश्च चैवाऽनु-मानैश्च सर्वे ते विनि-वर्तिताः ॥३७॥ [३३

ततः पुनर् हरि-वृषभा महौजसम्

तदा बृहच्-छिखरिशिलाद्रुमाऽऽयुधाः ।

युयुत्सवः समुदित-भीम-विक्रमा

N] व्यव-स्थिताः पर-बल-दर्प-नाशनाः ॥३८॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे वानर-समार्श्वसो नाम

पञ्चचत्वारिंश सर्गः ॥४५॥

[वं-४६] = [षट्चत्वारिंशः सर्गः] = [दा-६७]

ते नि-वृत्ता महा-कायाः श्रुत्वाऽद्भुत-वचस् तदा ।

१] नैष्ठिकीं बुद्धिम् आ-स्थाय सर्वे सङ्ग्राम-काङ्क्षिणः ॥१॥ [१

समुदीरित-वीर्याम् ते समारोपित-विक्रमाः ।

२] पर्यव-स्थापिता वाक्यैर् अद्भुत-देन पुन-गमाः ॥२॥ [२

चक्रैर् युद्धं सु-तुमुलं वानराम् त्यक्त-जीविताः ।

३] प्र-हर्षाद् आगतोत्साहा मरणे कृत-बुद्धयः ॥३॥ [३

अथ वृक्षान् महा-कायाः शृङ्गाणि मु-महान्ति च ।

४] वानराम् तूर्णम् उत्-पाट्य कुम्भ-कर्णम् उपाऽद्रवन् ॥४॥ [४

तान् समा-पततो दृष्ट्वा कुम्भ-कर्णः प्रताप-वान् ।

५] व्य-अद्रावयत् सु-संरब्धो मेघान् इव सदा-गतिः ॥५॥ [N

ततस् तु तं महा-वीर्यं दश वानर-यूथपाः ।

६] शिलाः प्रोद्-यम्य वि-पुलाः कुम्भ-कर्णम् उपाऽद्रवन् ॥६॥ [N

१ म-ययुर् ॥ २. म-च म० । ३ म-उद्यम्य ॥ ४ फ म-सुसक्रुद्धो ।

५. अत परमधिक पाठ — म-कुम्भकर्णं तदा दृष्ट्वा गदापाणिर्विभीषणः ।
ननाम चरणौ तस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य बुद्धिमान् ॥ विभीषणोऽहं भ्रातर्मे दयां
कुरु महामते । रावणस्तु मया भ्राता बहुधा परिवोधितः ॥ सीता देहीति
रामाय रामः साक्षाज्जनार्दनः । न शृणोति च मा हंतुं खड्गमुद्यम्य चोक्तवान् ॥
धिक् त्वां गच्छेति मां हत्वा तदाहं वाग्भिराहतः । चतुर्भिर्मन्त्रिभिः साकं रामं
सुशरणागतः ॥ तच्छ्रुत्वा कुम्भकर्णोऽपि ज्ञात्वा भ्रातरमागतम् ।
स्मालिङ्ग्य च वत्स त्वं जीव रामपदाश्रयः ॥ कुलस्य रक्षणार्थाय
राक्षसानां हिताय च । महाभागवतोऽसि त्वं पुरा मे नारदाच्छ्रुतम् ॥ गच्छ
तात ममेदानीं दृश्यते न च किंचन । मदीयश्चापरो वापि मदमत्तविलोचनः ॥
इत्युक्तोऽश्रुमुचो भ्रातुश्चरणावभिवाद्य सः । रामपार्श्वमुपागम्य चिंतापर
उपस्थितः ॥ कुम्भकर्णोऽपि हस्ताभ्या पादाभ्या पेषयन् हरीन् । चचार
वानरीं सेनां कलयन् गवहस्तिवत् ॥ ६ प्र फ म-शिलाश्चोद्यम्य ॥

अङ्गदः कुमुदो नीलो गवाऽक्षो गवयो हरिः ।

७] मैन्दश् च द्वि-विदश् चैव जाम्बवान् विनतस् तथा ।

युगपत् प्राऽहरन् सर्वे कुम्भ-कर्ण महा-बलाः ॥७॥ [N

८] तस्य गात्रे विनिर्-भिन्नाः शिलाः शैल-निभास् तदा ।

ध्वजं रथं शरांश् चैव मृतं चैव न्य-अपातयन् ॥८॥ [N

९] सोऽव-प्लुत्य रथाद् वीरो गदाम् उद्-यम्य स-त्वरः ।

वेगेनाऽभ्युत्-पपाताऽऽद्य पक्ष-वान् इव पर्वतः ॥९॥ [N

१०] स कुम्भ-कर्णः सं-क्रुद्धो गदाम् उद्-यम्य वीर्य-वान् ।

अर्दयन् सु-मैहातेजाः समन्ताद् वि-क्षिपन् गिरीन् ॥१०॥ [५

११] शतानि सप्त चाऽष्टौ च सहस्रं चाऽपि वानराः ।

प्र-कीर्णाः शेरते भूमौ कुम्भकर्ण-निपातिताः ॥११॥ [६

१२] षोडशाऽष्टौ च दश च त्रिंशद् विशच् च वानरान् ।

१३] सम्परि-ध्वज्य बाहुभ्यां निष्-पिपेष स राक्षसः ॥१२॥ [७

१४] हनु-मान् शैल-शृङ्गाणि शत-शोऽथ सहस्र-शः ।

ववर्ष कुम्भ-कर्णस्य शरीरे वानर-र्षभः ॥१३॥ [१५

तानि पर्वत-शृङ्गाणि शूलेन परमाऽऽहवे ।

१५] विभेद परमाऽऽयस्तः कुम्भ-कर्णो मदोत्कटः ॥१४॥ [१६

ततो हरीणां तद् अनीकम् उग्रं

दुद्राव शूलं नि-शितं प्र-गृह्य ।

तस्थौ च तस्याऽऽपततः पुरस्तान्

१६] महीधराऽग्रं हनु-मान् प्र-गृह्य ॥१५॥ [१७

१ ल१-तथा । २. प्र-नास्ति ॥ ३. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-अदर्शयन् म० । रा२ फ-०यन् स महा० । म-०यन् सुमहाकाय ॥ ४ रा२ फ-वापि । ५. अ-नास्ति ॥ ६. फ म-हनुमान् । ७. म-वृक्षाश्च विविधान्वहन् । प्र-“शतश ” इत्यारभ्य चतुर्दशश्लोकस्य प्रथमपाद यावन्नास्ति । ८. रा१ ल१ ल२ ब अ-वानरस्तदा । म-तानि सर्वशः ॥ ९. ल१ ल२ ब अ रा२-महोत्कट ॥

- तम् आ-पतन्तं त्रिदशेन्द्र-शत्रुं
जघान शैलेन कपि-प्रवीरः ।
स चाऽपि तेनाऽभि-हतम् तरस्वी
१७] न चुक्षुमे काल-सम-प्रभावः ॥१६॥ [N
स शूलम् आ-विध्य तडित्-प्रकाशं
गिरि यथा प्रज्वलिताऽग्रशृङ्गम् ।
बाह्व-अन्तरे मारुतिम् आ-जघान
१८] गुहोऽचलं क्रौञ्चम् इवाऽऽत्म-शक्त्या ॥१७॥ [१९
स तेन वीरोऽभि-हतः स्तनाऽन्तरे
सु-विह्वलः शोणितम् उद्-वमन् मुखात् ।
ननाद भीमं हनु-मान् महा-यशा
१९] यथा तपाऽन्ते जल-दो बलाहकः ॥१८॥ [२०
ततो वि-नेदुः सहसा प्र-दृष्टा
रक्षो-गणास् तं व्यथितं नि-शम्य ।
प्लवं-गमाश्च चाऽपि तथा व्यथाऽऽर्ताः
२०] प्र-दुद्रुवुस् ते संहसा भयाऽऽर्ताः ॥१९॥ [२१
नीलग् चिक्षेप शैलंऽग्रं कुम्भ-कर्णाय धी-मते । [२२
२१] तम् आ-पतन्तं सम्प्रेक्ष्य मुष्टिनाऽभि-जघान ह ॥२०॥
मुष्टि-प्रहाराऽभिहतं तच्च छैलाऽग्रं व्य-अर्शीर्यत । [२३
२२] स-विस्फुलिङ्गं स-ज्वालं नि-पपात च भू-तले ॥२१॥ [२४

१. फ-समापतस्त । २. म- नास्ति ॥ ३. म-गिरेर् । ४. म-वै चलिता ॥
५. अ फ-वहन्तः ॥ ६. म-चापि तेनाभि० । ७. रा१ रा२ फ म-स वि० ।
८. प्र रा२ फ सजलो । ९. म-बहूदक ॥ १०. रा२-ते । ११. रा२म-० सात्मभीता
फ-० आ यथार्ता । १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-शैलेन्द्र । १३. म-
रक्षसे ॥ १४. प्र-व्यदीर्यत । रा२ फ-व्यकीर्यत । १५. प्र-महीतले । रा२-
च भूमुखे ॥

२३३] ऋषभः शरभो नीलो गवाऽक्षो गन्ध-मादनः ।

पञ्च वानर-शार्दूलाः कुम्भ-कर्णम् उपाऽद्रवन् ॥२२॥ [२५

२४] शैलैर् दृक्षैस् तलैश् चाऽपि मुष्टिभिश् च महा-बलाः ।

कुम्भ-कर्णं महा-कायं सर्व-तोऽभ्य-अर्हन् दृढम् ॥२३॥ [२६

२५] सैर्वैर् अपि प्र-वीरैस् तैर् हन्यमानो न विव्यथे ।

ऋषभं च महा-वेगं बाहुभ्यां परि-षण्वजे ॥२४॥ [२७

२६] कुम्भकर्ण-भुजाभ्यां च पीडितो वानैरर्षभः ।

पपात भूर्माव् ऋषभो मुखाद् आगत-शोणितः ॥२५॥ [२८

२७] मुष्टिना शरभं चाऽपि जानुना नीलम् आ-ह्वे ।

२८पू] आ-जघान गवाऽक्षं च तलेनेन्द्र-रिपुस् तदा । [२९

N] शरीरे मर्दितस् तत्र सु-गन्धाद् गन्ध-मादनः ॥२६॥

२८उ] एतं प्रहंर-व्यथिता मुमुहुः शोणितोक्षिताः । [३०

नि-पेतुश् चाऽपि मेदिन्यां नि-कृत्ता इव कि-शुकाः ॥२७॥

२९] तेषु वानर-मुख्येषु पतितेषु^१ महाऽऽत्मसु ।

वानराणां सहस्राणि कुम्भ-कर्णं प्र-दुदुवुः^२ ॥२८॥ [३१

३०] तं शैलम् इव शैलाऽऽभाः परि-तः^३ प्लवगर्षभाः ।

N] समा-रुरुहुर उव-पत्य नि-नदन्तो महा-बलाः ॥२९॥ [३२

तं नखैर् दशनैश् चैव जानुभिर् मुष्टिभिस् तलैः ।

३१] कुम्भ-कर्णं महा-कायं ते नि-जघ्नुः^४ प्लवं-गमाः ॥३०॥ [३३

तैः स वानर-साहस्रैः परि-क्षिप्तः समन्तै-तः ।

१. रा_१ ल_१ ल_२ व म-०भ्यहरन् । २. म-भृशम् ॥ ३. रा_२फ-सर्वान् ।
४. रा_२फ म-प्रहारान् तान् मन्य० ॥ ५. रा_२फ म-वानरोत्तम । ६. प्र रा_२
फ म-ऋषभो भूम्या ॥ ७. म-पनस । ८. रा_२-वापि । ९. म-जानुभ्या ॥ १०. प्र
रा_२फ म-एतै प्रहारैर्व्य० ॥ ११. प्र रा_२-पतितेषु । १२. प्र रा_२फ-विदुदुवु ॥
१३. प्र रा_२फ म-सर्वत ॥ १४. प्र रा_२फ म-महाबला ॥ १५. रा_२-सहस्रशः ।

- ३२] रराज राक्षस-व्याघ्रो गिरिर् आत्म-रुहैर् इव ॥३१॥ [३४
बाहुभ्यां वानरान् सर्वान् आ-कृष्य स महा-बलः ।
- ३३] भक्षयामास सं-कुद्धो हरीन् पर्वत-सन्निभान् ॥३२॥ [३५
प्र-क्षिप्ताः कुम्भ-कर्णेन वक्त्रे पाताल-सन्निभे ।
- ३४] नासा-पुटाभ्यां निष्-पेतुः कर्णाभ्यां चैव वानराः ॥३३॥ [३६
N] मर्दयन् पर्वताऽग्रैश् च प्र-हारै राक्षसैर्षभः । [३७उ
मांस-शोणित-संकेदां कुर्वन् भूमि स राक्षसः ।
- ३५] चचार हरि-सैन्येषु कैलाऽग्निर इव मूर्च्छितः ॥३४॥ [३८
वज्र-हस्तो यथा शक्रः पाश-हस्तो यथाऽन्तकः ।
- ३६] शूल-हस्तो बभौ तद्-वैत् कुम्भ-कर्णो महाऽऽहवे ॥३५॥ [३९
यथा शुष्कान्य् अरण्यानि ग्रीष्मे दहति पावकः ।
- ३७] तथा वानर-सैन्यानि स ददाह महा-बलः ॥३६॥ [४०
ततस् ते वध्यमानास् तु हत-यूथौ वि-नायकौः ।
- ३८] वानरा भय-संविप्ता वि-नेदुर् वि-स्वरं तदा ॥३७॥ [४१
ततो नि-पात्यमानास् तु कुम्भ-कर्णेन वानराः ।
- ३९] राघवाभ्यां समा-जग्मुर् व्यथाऽऽर्ता नष्ट-चेतसः ॥३८॥ [४२
तम् आ-पतन्तं सम्प्रेक्ष्य कुम्भ-कर्णं महा-बलम् ।
- ४०] उत्-पपात महा-वीरः सु-ग्रीवो वानराऽधिपः ॥३९॥ [५२
स साल-वृक्षं सहसा समा-विध्य महा-कपिः ।
- ४१] अभि-दुद्राव वेगेन कुम्भ-कर्णं महा-बलम् ॥४०॥ [५३
तम् आ-पतन्तं सम्प्रेक्ष्य कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।
- N] तस्थौ विकृत-सर्वाऽङ्गो वानरेन्द्रं सम्-उत्सुकः ॥४१॥ [५४
कपिशोणित-दिग्धाऽङ्गं भक्षयन्तं महा-हरीन् ।
- ४२] कुम्भ-कर्णं स्थितं दृष्ट्वा सु-ग्रीवो वाक्यम् अब्रवीत् ॥४२॥ [५५

१. प्र. रा२ फ म-राक्षसोत्तम । २ म-नास्ति ॥ ३. ल१ रा२-
यूथवि० । फ-अत आरभ्य ३८-श्लोकस्य प्रथमपाद यावन्नास्ति ॥ ४. प्र-
वानरेश्वर ॥ ५. प्र-महाकपीन् । म-महाबल ॥

नि-हताः कपि-शार्दूलाः कृतं कर्म सु-दुष्करम् ।

४३] भक्षितानि च सैन्यानि प्राऽऽप्तं ते परमं यशः ॥४३॥ [५६

त्यजैतान् वानरान् सर्वान् किम् एभिर् दीन-चेष्टितैः ।

४४] सहस्रैकं नि-पातं मे साल-वृक्षस्य राक्षस ॥४४॥ [५७

तद् वाक्यं हरि-राजस्य सच्च-धैर्य-समन्वितम् ।

४५] श्रुत्वा राक्षस-शार्दूलः कुम्भ-कर्णोऽब्रवीद् वचः ॥४५॥ [५८

श्रुतः पौरुष-संपन्नः कस्माद् गर्जसि वानर । [५९७

४७] कर्मणा दर्शयाऽऽत्मानं यावत् त्वां प्र-मथाम्य अहम् ॥४६॥ [N

स कुम्भ-कर्णस्य वचो निशम्य

व्याक्षिप्त-शूलस्य मुमोच सालम् ।

तेनाऽऽजघानोरसि कुम्भ-कर्णं

४८] वृक्षेण शक्राऽशनि-सन्निभेन ॥४७॥ [६०

स साल-वृक्षः सहस्रां वि-भुक्तो

भुजाऽन्तरे तस्य तदा प्र-भग्नः ।

ततो वि-षेदुः सहसा प्लवं-गौ

४९] रक्षो-गणाश् चाऽपि तदा प्र-णेदुः ॥४८॥ [६१

स साल-वृक्षाऽभिहतश् चुकोप

जहास चैवाऽथ वि-वृत्य वक्रम् ।

विव्याध शूलं च तडित्-प्रकाशं

५०] चिक्षेप हर्ष-ऋक्ष-पतेर् वधाय ॥४९॥ [६२

तत् कुम्भ-कर्णस्य भुर्ज-प्रविद्धं

१. म-न्यथावत्कथयाम्य ॥ २. म-कालानलसन्नि० ॥ ३. रा१ ल१ ल२ व अ-
० सावभग्नो । रा२ फ म-० सा च भग्नो । ४. ल१ ल२ व अ-निषेदु । प्र रा२-
विनेदु । ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-प्लवगमा । ६. म-मुदा । ७. प्र
रा२ फ म-विनेदु ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-भुजाप्रवृद्ध ।

शूलं शितं काञ्चन-वज्र-जुष्टम् ।

क्षिप्रं समुत्पत्य नि-गृह्य दोभ्यां

५१] वभञ्ज वीरैस् तरसा कपीऽन्द्रः ॥५०॥ [६३

कृतं भार-सहस्रस्य शूलं कालाऽऽयसं दृढम् ।

५२] वभञ्ज जैानुम् आ-रोप्य सम्प्र-दृष्टः प्लवं-गमः ॥५१॥ [६४

स तं तदा भग्नम् अवक्ष्य शूलं

चुकोप रक्षोऽधिपतिर् महाऽऽत्मा ।

उत्पाट्य शृङ्गं सहसाऽचलस्य

५३] जघान सु-ग्रीवम् अतिप्र-मर्दम् ॥५२॥ [६७

स शैलशृङ्गाऽभिहतो वि-संज्ञः

पपात भूमौ युधि वानरेन्द्रः ।

तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं वि-संज्ञं

५४] नेदुः प्र-दृष्टा युधि यातु-धानाः ॥५३॥ [६८

तम् अभ्युपेत्याऽथ सुवीर-कर्मा

स कुम्भ-कर्णो युधि वानरेन्द्रम् ।

जहार सु-ग्रीवम् अति-प्रगृह्य

५५] यथाऽनिलो मेघम् अति-प्रचण्डः ॥५४॥ [६९

स तं महामेघ-निकाश-रूपम्

उत्पाट्य गच्छन् युधि कुम्भ-कर्णः ।

रराज मेघ-प्रतिमान-रूपो

N] मेरुर यथाऽत्युच्छ्रित-सौ(?)शार-शृङ्गः ॥५५॥ [७०

१. रा२-०नरज्जुजु० । २. फ म-विगृह्य । ३. रा१ ल१ ल२ व-
नभो वभञ्ज । प्र म-ननाद भीम । ४. प्र रा२ फ म-बलेन ॥ ५. रा१ अ-
जातुन्यारोप्य । ल१ ल२ व-जातुनारोप्य । म-जातुनाक्रम्य ॥ ६. रा१ ल१ ल२ व अ
प्र म-तत् । ७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-अभिप्रमर्दयन् ॥ ८. म-नास्ति ॥
९. रा२-जहास । १०. अ-अभिप्र० । ११. रा२-०प्रचण्डम् ॥ १२. फ-उत्साद्य
ग० । म-उद्यम्य शूल । १३. फ-०तघोरशृङ्ग ॥

- स तं समुत्-पाट्य जगाम वीरं
 सं-स्तयमानो युधि राक्षसेन्द्रैः ।
 शृण्वन् नि-नादं त्रिदिवाऽऽलयानां
 ५६] प्लवङ्ग-राज-ग्रह-विस्मितानाम् ॥५६॥ [७१
 ततस् तैम् आ-र्दाय तदा स मेने
 हरीऽन्द्रम् इन्द्रोपम-तुल्य-वीर्यम् ।
 अस्मिन् हते सर्वम् इदं वि-शस्तं
 ५७] सै-राघवं सैन्यम् इहैव चोग्रम् ॥५७॥ [७२
 वि-द्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वानराणां ततस् ततः ।
 ५८] कुम्भ-कर्णेन सु-ग्रीवं गृहीतं चाऽपि वानरम् ॥५८॥ [७३
 हनू-पांश् चिन्तयामास मति-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 ५९] एवं गृहीते सु-ग्रीवे किं कार्यं वै मया भवेत् ॥५९॥ [७४
 यत् तु न्याय्यं समा-कर्तुं तत् करिष्यामि सर्व-था ।
 ६०] महापर्वत-सङ्काशं नाशयिष्यामि राक्षसम् ॥६०॥ [७५
 मया हते सम्प्रति कुम्भ-कर्णे
 महा-बले मुष्टि-निपात-भग्रे ।
 वि-मोक्षिते वानर-पार्थिवे च
 ६१] भवन्तु दृष्टाः प्लव-गाः सम्-अग्राः ॥६१॥ [७६
 अथवा स्वयम् एवैष मोक्षं प्राऽऽप्स्यति पार्थिवः ।
 ६२] गृहीतो यद्यपि भवेत् त्रि-दशैः स-महोरगैः ॥६२॥ [७७
 मन्ये न तावद् आत्मानं बुध्यते वानराऽधिपः ।
 ६३] शैल-प्रहाराऽभिहतः कुम्भ-कर्णेन सं-युगे ॥६३॥ [७८

१. प्र म-वीर । २. रा२फ-०सेन्द्र । रा२ फ-राक्षसौघे । ३. प्र रा२-
 •त्रिदशल० ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व-समादाय । ५. रा२-०वीर्य । ६. रा२-
 स राघवशत्रुमितीन्द्रशत्रु ॥ ७. रा२-०पार्थिवर्षभे । म-पार्थिवेन्द्रे ॥

- अयं मुहूर्तात् सु-ग्रीवो लब्ध-संज्ञो महाऽऽहवे ।
 ६४] आत्मनो वानराणां च यत् पथ्यं तत् करिष्यति ॥६४॥ [७९
 मया वि-मोक्षितस्याऽस्य सु-ग्रीवस्य महाऽऽत्मनः ।
 ६५] अ-कीर्तिश्च भवेत् कष्टाकीर्ति-नाशश्च शाश्वतः ॥६५॥ [८०
 तस्मान् मुहूर्तं वीऽक्षिप्ये वि-क्रमं पार्थिवस्य तु ।
 ६६] भिन्नं च वानराऽनीकं यावद् आ-श्वासयाम्य् अहम् ॥६६॥ [८१
 इत्थं एवं चिन्तयित्वा स हनुमान् मारुताऽऽत्मजः ।
 ६७] भूयः सं-स्तम्भयामास वानराणां महा-चमूम् ॥६७॥ [८२
 स कुम्भ-कर्णोऽथ विवेश लङ्कां
 स्फुरन्तम् आ-दाय महाहरीऽन्द्रम् ।
 विमान-चर्या-गृह-गोपुर-स्थैर्
 ६९] माल्याऽग्रवर्षैर् अभि-कीर्यमाणः ॥६८॥ [८३
 ततः स सं-ज्ञां प्रति-लभ्य कृच्छ्रात्
 बलीयसस् तस्य भुजाऽन्तर-स्थः ।
 अवेक्षमाणः पुर-राजमार्गं
 ७०] वि-चिन्तयामास मुहुर् महाऽऽत्मा ॥६९॥ [८५
 एवं गृहीतेन कथं नु नाम
 शक्यं मया संम्प्रति-कर्तुम् अद्य ।
 तथा करिष्यामि यथा हरीणां
 ७१] भविष्यतीऽष्टं मम चैव पथ्यम् ॥७०॥ [८६

१ प्र रा२ फ म-हि ॥ २ रा२ फ-इतीव । ३. रा२ फ म-हनूमान् ।
 ४. म-महाबल । ५. अत परमधिक पाठ—रा२-कृच्छ्रेण तु समाश्रस्य संगम्य
 च ततस्ततः । वृत्ताद्रिहस्ता हरयस्तस्थुः सर्वे स्रवंगमाः ॥ ६. प्र रा२ फ-
 ०हरीश । ७ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०नवये गृ० ॥ ८ रा२-पुनरेत्य । ९. अ
 प्र रा२ फ-अवेक्षमाण ॥ १०. रा२-सप्रतिकूल । ११. म-नास्ति ॥

ततः कराऽग्रैः सहसोर्ध्वम् एत्य

राजा हरीणाम् अमरेन्द्र-शत्रोः ।

चकर्त कर्णो दशनैश् च नासां

७२] ददार पार्श्वेषु च कुम्भ-कर्णम् ॥७१॥ [८७

स कुम्भ-कर्णो हत-कर्ण-नासो

भृशं नदन् वेदनयाऽन्वितश् च ।

रोषाऽभिभूतः क्षतजाऽऽर्द्रगात्रः

७३] सु-ग्रीवम् आ-विध्य पिपेष भूमौ ॥७२॥ [८८

स भू-तले भूरि-बलेन पिष्टः

सुराऽरिभिस् तैर् अभि-हन्यमानः ।

जगाम रवं वेग-वद् अभ्युपेत्य

७४] पुनश् च रामं सहसा जगाम ॥७३॥ [८९

कर्ण-नासा-विहीनस् तु कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

७५] रराज शोणितोत्सेकैर् गिरिः प्र-स्रवणैर् इव ॥७४॥ [९०

पुनः स पुर्याः सहसा महाऽऽत्मा

निष्-क्रम्य तद् वानर-सैन्यम् उग्रम् ।

अभक्षयत् क्रोधै-विवृत्त-नेत्रः

७६] प्र-जा युगाऽन्तोऽग्निर् इव प्र-दीप्तः ॥७५॥ [९४

बुभुक्षितः शोणित-मांस-गृध्रः

प्र-विश्य तद् वानर-सैन्यम् आशु ।

चखाद् रक्षांसि ह्रीन् वि-मिश्रान्

७७] रक्षांश् च मोहाद् युधि कुम्भ-कर्णः ॥७६॥ [९५

१. रा२ म-हत० ॥ २. ल१-खे ॥ ३. म-रोषवि० । ४. रा१ म-
युगान्तेऽग्निर् ॥ ५. ल१ ल२ व अ प्र म-० मासगवी । ६. ल१ ल२ व अ प्र
रा२ फ म-रक्ष स ह० । ७. ल१ ल२ व अ प्र फ-पिशाचान् । ८. ल१ ल२
व अ प्र-रक्षश् ॥

एकं द्वौ त्रीन् बहूँश्च चाऽपि वानरान् राक्षसैः सह ।

७८] समा-दायैक-हस्तेन मुखे प्र-क्षिपति स्म सैः ॥७७॥ [१७

मुखात् प्रसृत-मेदोऽसृग् घोर-रूपः स राक्षसः ।

७९] वैध्यमानो गिरीऽन्द्राऽऽभान् भक्षयामास वानरान् ॥७८॥ [१८

ते वैध्यमाना हरयो रामं जग्मुस् तदा गतिम् । [१९

८०] राघवश्च समुत्-पत्य धैनुर् उग्रं समा-ददे ॥७९॥ [१३६उ

स चापम् आ-दाय भुजङ्ग-कल्पं

दृढ-ज्यम् उग्रं तपनीय-पृष्ठम् ।

हरीन् समा-न्वास्य समुत्-पपात

८१] रामो निबद्धोत्तमर्वाणतूणः ॥८०॥ [१३८

स वानर-गणैस् तैस् तु वृतः पर-पुरञ्जयः ।

८२] लक्ष्मणाऽनुचरो रामः सम्प्र-तस्थे महा-धनुः ॥८१॥ [१३९

पुरस्-ताद् राघवस्याऽर्थे गदा-पाणिर् वि-भीषणः ।^१

N] अभि-दुर्द्राव वेगेन भ्राता भ्रातरम् आ-हवे ॥८२॥ [N

वि-भीषणं पुरो दृष्ट्वा पालनीयं लघुं सैदा ।

N] करुणा-क्रोध-लज्जाभिर् व्य-आप्तोऽन्तर-वाक्यम् अब्रवीत्^२ ॥८३॥ [N

प्र-हरस्व रणे शीघ्रं क्षत्र-धर्मे स्थितो भवान् ।

N] भ्रातृ-स्नेहं परि-त्यज्य राघवस्य प्रियं कुरु ॥८४॥ [N

अस्मत्-कार्यं कृतं वत्स यस् त्वं रामम् उपा-गतः ।

१ रा१-वापि । २ रा१-तान् ॥ ३. ल१ ल२ ब-महाबलो । ४. प्र
रा२ फ-वीर्यवान् ॥ ५. ल१ ल२ ब अ-हन्यमाना । ६. रा१-धनू रत्न ॥ ७. ल१
ल२ ब अ प्र-दृढ समग्र । ८ ल१-० वाणचाप ॥ ९. ल१ ल२ ब अ प्र-
नास्ति ॥ १० रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-नास्ति । म-८२-तमश्लोकादारभ्य
९१-तमश्लोकपर्यन्त नास्ति । ११ रा२-अभिविध्य च । १२ ल१ ल२
ब अ प्र-रक्षो ॥ १३. रा१ रा२-कुम्भकर्णोऽब्रवीदिदं । १४. रा१ रा२-नास्ति ॥
१५. रा१-भव । अ ब फ-महान् ॥ १६. रा२-आत्मकार्यं ।

- N] त्वम् एको रक्षसां लोके सत्यधर्माऽभिरक्षिता ॥८५॥ [N
नास्ति सत्याऽभिषक्तानां व्य-असनं हि कदा-चन ।
N] सन्तानाऽर्थं त्वम् एवैकः कुलस्याऽस्य भविष्यसि ॥८६॥ [N
राघवस्य प्र-सादाच् च रक्षसां राज्यम् आप्स्यसि ।^{*}
N] प्र-कृत्योऽति-दुर्धर्षः शीघ्रं मार्गाद् अप-क्रम ॥८७॥ [N
न स्थातव्यं पुरस्-तान् मे सं-भ्रमान् नष्ट-चेतसः ।
न वेद्मि सं-युगे सक्तः स्वान् परान् वा निशा-चर ।
N] रक्षणीयोऽसि मे वत्स सत्यम् एतद् ब्रवीमि ते ॥८८॥ [N
एवम् उक्तो (१क्तं) वचस् तेन कुम्भ-कर्णेन धी-मता ।
N] वि-भीषणो महा-बाहुः कुम्भ-कर्णम् उवाच ह ॥८९॥ [N
मन्त्रितं मे^१ कुलस्याऽस्य रक्षणाऽर्थम् अरि-दम ।
न कृतं सर्व-रक्षोभिस् ततोऽहं रामम् आ-गतः ।
N] काङ्क्षितव्यं तु भवता सु-कृतं दुष्-कृतं तु^२ वा ॥९०॥ [N
एवम् उक्त्वाऽश्रुपूर्णाऽक्षो गदा-पाणिर् वि-भीषणः ।
N] एकाऽन्तम् आ-श्रितो भूत्वा चिन्तयामास तद-क्षयम् ॥९१॥ [N

- स ददर्श महाऽऽत्मानं किरीटिनम् अव-स्थितम् ।
८३] शोणिताऽऽप्लुत-सर्वाऽङ्गं कुम्भ-कर्णं महा-बलम् ॥९२॥ [१४०
सर्वान् समभि-धावन्तं यथा दृष्टं महा-गजम् ।
८४] मार्गमाणं हरीन् क्रुद्धं रक्षसैः परि-वारितम् ॥९३॥ [१४१

१. रा२-शुभकर्मा० ॥ २ ल१ ल२ व रा२ फ-० भिषिक्ताना ॥ ३ रा१-
अवाप्स्य० । ४. रा२-नास्ति । ५. रा१-०त्या नास्मि दु० ॥ ६ रा१-वेत्ति । ७. रा२
एव ॥ ८. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-गदित । ९ ल१ ल२ व अ-च । प्र-हि ।
१०. रा१ रा२- तु ॥ ११ रा१-रोदयामास दु खित । अ-०स तत्क्षण ॥ १२
ल१ ल२ व अ प्र फ-दृष्ट । १३ रा१-रक्ष सैन्यविवर्जित ॥

विन्ध्य-मन्दर-सङ्काशं काञ्चनाऽद्भुतभूषणम् ।

८५] स्रवन्तं रुधिरं गात्रात् साक्षान् मेघम् इवोदितम् ॥१४४॥ [१४२

लिहन्तं जिह्वया घोरं तद् वक्त्रं शोणितोक्षितम् ।

८६] मर्दन्तं वानरान् सं-ख्ये कालाऽन्तकयमोपमम् ॥१५॥ [१४३

तं दृष्ट्वा राक्षस-श्रेष्ठं प्रदीप्ताऽनल-वर्चसम् ।

८७] वि-स्फारयामास तदा कर्मुकं पुरुषर्षभः ॥१६॥ [१४४

स तस्य चाप-निर्घोषात् कुपितो राक्षसर्षभः ।

८८] अ-मृष्यमाणस् तं घोषम् अभि-दुद्राव राघवम् ॥१७॥ [१४५

तस्मिन् काले सु-मित्रायाः पुत्रः परबलाऽर्दनः ।

८९] चकार लक्ष्मणः प्रादुर् अस्त्रम् अस्त्र-विदां वरः ॥१८॥ [१०३

स कुम्भ-कर्णस्य शरान् शरीरे सप्त वीर्य-वान् ।

९०] नि-शितान् आ-ददे चाऽन्यान् वि-ससर्ज च लक्ष्मणः ॥१९॥ [१०४

अति-क्रम्य स सौमित्रि कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

९१] रामम् एवाऽभि-दुद्राव कम्पयन् इव मेदिनीम् ॥१००॥ [११८

ततस् तु वातोद्धत-वह्नि-कल्पं

भुजङ्गराजोत्तमभोग-बाहुम् ।

तम् आ-पतन्तं धरणीधराऽऽभं

९२] प्रोवाच रामो युधि कुम्भ-कर्णम् ॥१०१॥ [१४६

आ-गच्छ रक्षोऽधिप मत्-समीपम्

अयं स्थितोऽहं प्रगृहीत-चापः ।

उपै(?) पेहि मां मृत्युम् उप-स्थितं स्थिरं

९३] प्रेतो मुहूर्ताद् भविताऽसि पाप-क ॥१०२॥ [१४७

रामोऽयम् इति वि-ज्ञाय जहास विकृत-स्वरम् ।

१४] पातयन् इव सर्वेषां हृदयानि वनौकसाम् ॥१०३॥ [१४८

प्र-हस्य वि-कृतं भीमं स मेघस्तनितोपमम् ।

१५] कुम्भ-कर्णो महा-तेजा राघवं वाक्यम् अब्रवीत् ॥१०४॥ [१४९

नाऽहं वि-राधो वि-ज्ञेयो न कबन्धः खरो न च ।

१६] न वाली न च मारीचः कुम्भ-कर्णम् अवै(वे)हि माम् १०५ [१५०

पश्य मे मुहुरं घोरं सर्व-कालाऽऽयसं दृढम् ।

१७] अनेन निर्-जिता देवा दानवाश् च मया रणे^१ । [१५१

N] शक्रश् च निर्-जितो राम नप्ताऽहं च स्वयं-भुवः ॥१०६॥ [N

विकर्ण-नास इति मां नाऽव-ज्ञातुम् इहाऽर्हसि ।

१८] अल्पा हि न मे पीडा कर्णनासाऽवकर्तनात् ॥१०७॥ [१५२

दर्शयेत्वाकु-शार्दूल वीर्यं गात्रेषु मे लघु ।

१९] ततस्त्वं भक्षयिष्यामि दृष्ट्वा पौरुष-विक्रमम् ॥१०८॥ [१५३

स कुम्भ-कर्णस्य वचो निश्म्य

रामः सु-पुङ्गवान् वि-ससर्ज बाणान् ।

तैर् आ-हतो वज्र-सम-प्रभावैर्

१००] न चुक्षुभे सं-यति कुम्भ-कर्णः ॥१०९॥ [१५४

यैः सायकैस् ताल-वरा नि-कृत्ता

वाली हतो वानर-पुङ्गवश् च ।

ते कुम्भ-कर्णस्य तदा शरीरं

१०१] वज्रोपमा न व्यथयाम्बूभूवुः ॥११०॥ [१५५

स वारि-धारा इव सायकांस् तान्

पिबन् शरीरेण महेन्द्र-शत्रुः ।

१. म-भीम । २. रा२-महारणे । म-पुरा मया ॥ ३. रा१ ल१ ल२ व
अ प्र-विकीर्णः ॥ ४. प्र रा२फ म-राक्षसपुगवाश् । ५. रा२-शरीरे । म-कुलीरे ।
६. म-व्यथयाप्रचकु ॥

जघान तं राम-शर-प्रवेकं

१०२] व्या-विध्य तं मुद्गरम् उग्र-वेगम् ॥११२॥ [१५६

स शत्रुगात्रक्षतजाऽनुलिप्त

वि-त्रासनं देव-महाचमूनाम् ।

व्या-विध्य तं मुद्गरम् उग्र-वीर्यं

१०३] वि-त्रासयामास रघु-प्रवीरः ॥११३॥ [१५७

अथ दाशरथी रामो रौद्रम् अस्त्रं प्र-योजयन् ।

१०४] कुम्भ-कर्णस्य हृदये नि-चखान शितान् शरान् ॥११४॥ [११२

तस्य रामेण विद्धस्य वानरान् विप्र-धावतः ।

१०५] अद्भार-मिश्राः क्रुद्धस्य मुखान् निश्-चेरुर् अर्चिषः ॥११५॥ [१२०

तस्योरसि नि-मग्रास् ते शरा बर्हिण-लैक्षणाः । [१२२पू

१०६] हृदयं पीडयामासुः क्रोधै-मुक्ता महाऽऽत्मना ॥११६॥ [N

हस्ताच् चाऽस्य परि-भ्रष्टं पपातोव्यां महाऽऽयुधम् । [१२३पू

१०७] स निर्-आयुधम् आत्मानं यदा मेने महा-बलः ॥११७॥

१०८पू] मुष्टिभ्यां स जघानाऽर्थं चकार कदनं तदा । [१२४

N] आ-ददेऽथ पुनर् घोरं भूमेर् मुद्गरम् आयसम् ॥११८॥ [N

१०८उ] स बाणैर् अति-विद्धाऽद्भो रुंधिरेण सम-उक्षितः ।

रुधिरं 'परि-मुस्त्राव गिरिः प्र-स्त्रवणैर् इव ॥११९॥ [१२५

१०९] स तीव्रेण च कोपेन रुधिरेण सम-उक्षितः ।

वानरान् राक्षसांश् चैव खादन् विपरि-धावति ॥१२०॥ [१२६

११०] तस्मिन् काले स धर्माऽऽत्मा लक्ष्मणो वाक्यम् अब्रवीत् ।

कुम्भकर्ण-वधे यत्तो योगान् परि-मृशन् बहून् ॥१२१॥ [१३०

१. म-नास्ति । २. रा२ फ-उग्रवेग ॥ ३. रा२-अयोजयत् । म-प्रयुक्त-
वान् ॥ ४. म-सहसा ॥ ५. ल१ ल२ व रा२ फ म-० लक्ष्मणा । ६. प्र-क्रोधान्मुक्ता ॥
७. प्र-नास्ति ॥ ८. रा२ फ-चरणाभ्या च । ९. प्र-तथा ॥ १०. प्र रा२ फ म-
क्षतजेन । ११. फ-प्रतिसु० ॥ १२. रा१-च म्दित । रा२ फ म-स मूर्च्छित ॥

- १११] नैवाऽयं वानरान् खादन् न च जानाति राक्षसान् ।
 मत्तः शोणित-गन्धेन स्वान् परांश् चैव खादति ॥१२२॥ [१३१
- ११२] साध्व् एनम् अधि-रोहन्तु सर्व-तो वानरर्षभाः ।
 यूथ-पाश्च तथा मुख्यास् तिष्ठन्त्व अस्य समीप-तः ॥१२३॥ [१३२
- ११३] अथाऽयं दुर्-मतिः काले गुरु-भारम् अ-पारयन् ।
 नि-पतेद् राक्षसो भूमौ न च हन्यात् पुत्रं-गमान् ॥१२४॥ [१३३
- ११४] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राज-पुत्रस्य धी-मतः । [१३४पृ
 गजो गवाऽक्षो गवयः शरभो गंध-मादनः ॥१२५॥ [N
- ११५] नीलश्च कु-मुदश्चैव जाम्ब-वान् अङ्ग-दस् तथा । [N
 ते समा-रुरुर्हृष्टाः कुम्भ-कर्णं पुत्रं-गमाः ॥१२६॥ [१३४उ
- ११६] कुम्भ-कर्णः सु-संकुद्धः समा-रुढैः पुत्रं-गमैः ।
 व्य-अधूनयत् तान् वेगेन दुष्ट-हस्तीऽव हस्ति-पान् ॥१२७॥ [१३५
- तान् दृष्ट्वा निर-धुतान् रामो रोषाद् वानर-यूथपान् ।
- ११७] ज्ञात्वा महाऽनुभावं तं दिव्यान् अस्त्राणि सं-दधे ॥१२८॥ [१३६
- वायव्यम् आ-हूय ततो महाऽस्त्रं
 रामः प्र-चिक्षेप निशा-चराय ।
 स-मुद्गरं तेन जहार बाहुं
- ११८] निकृत्त-बाहुस् तुमुलं ननाद ॥१२९॥ [१५८
- स तस्य बाहुर् गिरि-शृङ्ग-कल्पः
 स-मुद्गरो राघव-बाण-कृत्तः ।
 पपात तस्मिन् हरि-सैन्य-मध्ये
- ११९] जघान तां वानर-बाहिनीं च ॥१३०॥ [१५९
- ते वानरा भग्न-हताऽवशेषाः
 पर्य-अन्तम् आ-श्रित्य भयाऽवसन्नाः ।

- प्रवेपिताऽङ्गा ददृशुः सु-घोरं
 १२०] नरेन्द्र-रक्षोऽधिप-सन्निपातम् ॥१३१॥ [१६०
 स कुम्भ-कर्णोऽस्त्र-निकृत्त-बाहुर्
 महान् निकृत्ताऽग्र इवाऽचलेन्द्रः ।
 उत्-पाटयामास करेण वृक्षं
 १२१] ततोऽभि-दुद्राव रणे नरेन्द्रम् ॥१३२॥ [१६१
 ततोऽस्य बाहुं सह-साल-वृक्षं
 सम-उद्यतं पन्नग-भोग-कैल्पम् ।
 इन्द्राऽस्त्र-युक्तेन जहार रामो
 १२२] बाणेन जाम्बूनद-भूषितेन ॥१३३॥ [१६२
 स कुम्भ-कर्णस्य भुजो नि-कृत्तः
 पपात बाहुः पतगेन्द्र-कैल्पः ।
 वि-चेष्टमानोऽभि-जघान तत्र
 १२३] शैलाब् छिला राक्षस-वैनरांश्च ॥१३४॥ [१६३
 तं कृत्त-बाहुं समवेक्ष्य रामः
 समा-पतन्तं सहसोन्न-नदन्तर्म् ।
 ततोऽर्ध-चन्द्रौ मुं-शितौ गृहीत्वा
 १२४] चिच्छेद पादौ युधि राक्षसस्य ॥१३५॥ [१६४
 स कृत्त-बाहुर् विनिकृत्त-पादो
 वि-वृत्य वक्त्रं वडबामुखाऽऽभम् ।
 दुद्राव रामं सहसाऽभि-गर्जन
 १२५] राहुर् यथा चन्द्रम् इवाऽन्तरिक्षे ॥१३६॥ [१६६

१ प्र-० सन्निवेश ॥ २. म-नरेन्द्रकल्प ॥ ३ ब-० गतुत्य । ४. म-० दस-
 विभेन ॥ ५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-० न्द्रमुक्त । ६. ल२-विशीर्यमाणो० । ७
 म-० वानराश्च ॥ ८ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-रणे सहर्षः सहसोन्ननाद । ९ म-
 ० चन्द्र । १०. प्र-निशितौ । म-सहसा ॥

अपूरयत् तस्य मुखं शिताऽग्नौ

रामः शरैर् हेम-पिनद्ध-पुङ्खैः ।

सं पूर्ण-वक्त्रो न शशाक वक्त्रं

१२६] चुकोप कृच्छ्रेण मुमोह चाऽपि ॥१३७॥ [१६७

अथाऽऽददे सूर्य-मरीचि-कल्पं

स ब्रह्मदण्डाऽन्तक-तुल्य-रूपम् ।

अरि-घ्नम् ऐन्द्रं नि-शितं सु-पुङ्खं

१२७] रामः शरं मारुत-तुल्य-वेगम् ॥१३८॥ [१६८

अ-पारणीयं वि-शिखं वीर्य-वन्तं महा-बलम् ।

१२८] भयं-कम् अ-मित्राणां ज्ञातीनां नन्दै-र्वधनम् ॥१३९॥ [N

तं कार्मुकं समा-दाय वि-कृष्य च महा-बलः ।

१२९] ससर्ज कुम्भ-कर्णस्य वधाय शरम् उद-तमम् ॥१४०॥ [N

दिव्यं मध-वता दत्तं ज्वलन्तम् इव तेजसा ।

१३०] स वि-सृष्टो बल-वता रामेण नि-शितः शरः ॥१४१॥ [N

कुम्भ-कर्णस्य हृदयं भित्त्वा धरणिम् आऽविशत् ।

१३१] अथाऽऽददे शरं चाऽन्यं दिव्यमन्त्राऽभिमन्त्रितम् ॥१४२॥ [N

तं वज्र-जाम्बूनद-चारु-पुङ्खं

प्रदीप्त-सूर्य-ज्वलन-प्रकाशम् ।

महेन्द्र-वज्राऽशनि-तुल्य-वेगं

१३२] रामः सँ चिक्षेप निशा-चराय ॥१४३॥ [१६९

स सायको राघव-बाहुँ-विच्युतो

दिशः स्व-भासाऽति-भृशं प्र-काशयन् ।

१ ल२-आपू० । २ रा२ फ-सपूर्ण० ॥ ३. म-समाददे । ४. प्र रा२
फ म-०ककालतुल्य ॥ ५ रा१ ल१ ल२ व अ फ म-नदिव० । रा२-हर्षव० ॥
६ रा२ म-प्रवि० ॥ ७. प्र-०बाणवि० । म-०बाहुमुक्तो ।

विधूम-वैश्वानर-तुल्य-दर्शनो

१३३] जगाम शक्राऽशनि-तुल्य-विक्रमः ॥१४४॥ [१७०

स तन् महापर्वत-कूट-सन्निभं

विवृत्तदंष्ट्रोज्ज्वल-चारु-भूषणम् ।

चकर्त रक्षोऽधिपतेः शिरस् तदा

१३४] यथैव वृत्रस्य पुरा पुरं-दरः ॥१४५॥ [१७१

तद् रामबाणाऽभिहतं पपात

रक्षः-शिरः पर्वत-सन्निकाशम् ।

बभञ्ज पुर्या गृह-गोपुराणि

N] प्राकार-साऽट्टालचयांश् च तत्र ॥१४६॥ [१७३

अथ ते राक्षसाः सर्वे व्य-अद्रवन् राक्षसे हते ।

१३५] वानराणां सहस्रे द्वे कायेनाऽथ व्य-अपोथयत् ॥१४७॥ [N

सम्प्राऽकम्पन्त लङ्कायाः प्राकारास् तोरणानि च ।

१३६] तस्मिन् नि-पतिते भूमौ चुक्षुभे च महोर्दधिः ॥१४८॥ [N

तं तु भूमौ नि-पतितं दृष्ट्वा विक्षिप्त-भूषणम् ।

१३७] बभूवुर् व्यथिताः सर्वे हत-शेषा निशा-चराः ॥१४९॥ [N

ते विषण्ण-मुखा दीनाः प्रहार-जनित-श्रमाः ।

१३८] वि-नेदुर् उच्चैर् बहवः सहसा वि-स्वरैः स्वनैः ॥१५०॥ [N

स चाऽति-कायो हिमवत्-प्रकाशो

रक्षः-पतिस् तोय-निधेः समीपे ।

ग्रहान् महामीन-र्चयान् भुजं-गान्

N] वि-क्षोभ्य भूमि च तदा पपात ॥१५१॥ [१७५

१ रा१-शक्त्याश० ॥ २ म-०रकुण्डल ॥ ३. प्र फ म-पातिते । रा२-
पतिते । ४ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ म-राक्षसाना । ५ प्र रा२ फ-०नाति-
व्य० । म-०नापि व्य० ॥ ६ रा१ ल१ ल२ ब-सहस्रोदधि ॥ ७. प्र रा२-स्वरैः ॥
८. प्र रा२ फ-०नवरान् । ९ म-नास्ति ॥

- तस्मिन् हते ब्राह्मण-देव-शत्रौ
 महा-बले सं-यति कुम्भ-कर्णे ।
 चचाल भूर् भूमि-धराश् च सर्वे
 N] दृष्टार्श् च देवाः प्र-सभं वि-नेदुः ॥१५२॥ [१७६
 प्रहर्ष-युक्ता बहवश् च वानराः
 प्रबुद्ध-पद्म-प्रतिमैस् तदाऽऽनैः ।
 अपूजयन् राघवम् इष्ट-भागिनं
 १४०] हते रिपौ भीम-बले दुरा-सैदे ॥१५३॥ [१८०
 स कुम्भ-कर्णं सुर-शत्रुम् उर्व-तपं
 महत्सु युद्धेष्व अ-जितं कदा-चन ।
 ननन्द हत्वा भरताऽग्रजो रणे
 १३९] महाऽमुरं वृत्रम् इवाऽमराऽधिपः ॥१५४॥ [१८१
 ततः सदेवर्षि-सगुह्यकाऽप्सरः-
 मुराऽमुरा भूत-मुष्ण-पद्मगाः ।
 सयक्षगन्धर्व-सदैत्यदानवाः
 १४१] प्र-हर्षिता राम-पराऽऽक्रमात् तदा ॥१५५॥ [१७७

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-बधो नाम

षट्चत्वारिंश सर्ग ॥ ४६ ॥

१. रा२ फ म-हर्षात् ॥ २. रा२-० वमित्रभा० । रा२-० मिष्टभाषिण । म-
 ० वमाजिवर्धन । ३ फ-नास्ति ॥ ४. रा१-सुरदैत्यसूदन । ५. फ-नास्ति । ६.
 ल१ ल२ व-इव सुरद्विष ॥ ७. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥
 ८. रा१ व प्र-लङ्काकाण्डे युद्धपर्वणि ॥

[४-४७] = [सप्तचत्वारिंशः सर्गः] = [दा-६८]

- कुम्भ-कर्णं हतं दृष्ट्वा राघवेण महाऽऽत्मना ।
 १] राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्य-अवेदयन् ॥१॥ [१
 स श्रुत्वा नि-हतं सं-ख्ये कुम्भ-कर्णं महा-बलम् ।
 २] रावणः शोक-सन्तप्तो मुमोह च पपात च ॥२॥ [६
 पितरं पतितं दृष्ट्वा देवान्तक-नरान्तकौ ।
 ३] त्रि-शिराश् चाऽति-कायश् च रुरुदुः शोक-पीडिताः ॥३॥ [७
 भ्रातरं नि-हतं श्रुत्वा रामेणाऽऽक्लिष्ट-कर्मणा ।
 ४] महोदर-महापार्श्वौ शोकाऽऽक्रान्तौ बभूवतुः ॥४॥ [८
 ततः कृच्छ्रात् समा-साद्य सं-ज्ञां राक्षस-पुङ्गवः ।
 ५] कुम्भकर्ण-वधाद् दीनो वि-ललापाऽर्थं रावणः ॥५॥ [९
 हा वीर रिपु-दर्प-घ्न कुम्भ-कर्ण महा-बल । [१०पू
 ६] शत्रु-सैन्यं प्र-ताप्यै(?)कः क मां सं-त्यज्य गच्छसि ॥६॥ [११उ
 इदानीं खल्व् अहं नाऽस्मि यस्य मे पतितौ भुजः ।
 ७] दक्षिणो यं समा-श्रित्य न विभेमि दिवौकसाम् ॥७॥ [१२
 कथम् एवं-विधो नाम देव-दानव-दर्प-हा ।
 ८] कालाऽग्नि-प्रतिमः सं-ख्ये राघवेणाऽसि पातितः ॥८॥ [१३
 ननु ते वज्र-निष्पेषा नाऽकुर्वन्त व्यथां तदा ।

१. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२-०कर्णवध श्रुत्वा ॥ २ ल_१ व
 अ प्र रा_२ फ-०बल ॥ ३ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-व्यथित ॥ ४ म-
 ०लाप स ॥ ५ रा_२ फ-प्रतप्यैक ॥ ६. ल_१ ल_२ व अ प्र म-०तोऽनुज ॥
 ७. रा_१म-०वेण निपा० । रा_२-०वेण हि पा० ॥ ८ रा-यस्य कुर्वन्ति न व्यथा ।
 ९. म-नास्ति ।

- ९] स कथं रामवाणाऽऽर्तः प्र-मुक्तोऽसि मही-तले ॥१॥ [१४
 एते देव-गणाः सार्धम् ऋषिभिर् गगने स्थिताः ।
 १०] त्वाम् अद्य दृष्ट्वा नन्दन्ति रामेण नि-हंतं शरैः ॥१०॥ [१५
 अद्य वैवस्वतो राजा प्र-भुः सं प्रति-भाति मे ।
 N] येन त्वं काल-सदृशो योजितः काल-धर्मणा ॥११॥ [N
 N] त्वां भूमौ पतितं दृष्ट्वा भूयो रारमरणोत्सुकाः । [N
 ध्रुवम् अद्यैव सं-दृष्ट्वा लब्ध-लक्ष्माः प्लवं-गमाः ।
 ११] समा-रोक्ष्यन्ति दुर्गाणि लङ्का-द्वाराणि सर्व-शः ॥१२॥ [१६
 राज्येन नाऽस्ति मे कृत्यं किं करिष्यामि सीतया ।
 १२] कुम्भकर्ण-विहीनस्य जीविते नाऽस्ति मे स्पृहा ॥१३॥ [१७
 यद्य् अहं भ्रातृ-हन्तारं न हन्मि युधि राघवम् ।
 १३] ननु मे मरणं श्रेयो न त्व् इदं व्यर्थ-जीवितम् ॥१४॥ [१८
 अद्यैव तं गमिष्यामि देशं यत्राऽनु-जो मर्म ।
 १४] नहि भ्रातृ-परित्यक्तः क्षणं जीवितुम् उद-सहे ॥१५॥ [१९
 १५] देवा मां च हसिष्यन्ति हृष्टाः सर्वाऽपकारिणम् ।
 कथम् इन्द्रं वि-जेष्यामि कुम्भ-कर्ण मृते त्वयि ॥१६॥ [२०
 १६] तद् इदं माम् अनुप्राऽऽप्तं विभीषण-वचः शुभम् ।
 यद् अ-ज्ञानान् मया तस्य न गृहीतं महाऽऽत्मनः ॥१७॥ [२१
 १७] विभीषणाऽभिशापोऽयं कुम्भकर्ण-प्रहस्तयोः ।

१. म-नास्ति ॥ २. ल_१ ल_२ व अ प्र फ-हत । ३. रा_१-सर्वे ऋषयो ।
 ४. म-नास्ति । ५. ल_१ व-निशितै । ६. रा_१-निहत त्वा रणे दृष्ट्वा विहसन्ति
 प्रहृषिता ॥ ७. रा_१-प्रमुर्हि । प्र रा_२-प्रभाव । फ-प्रभाव ॥ ८. रा_१-भूधराहर० ।
 रा_२-भूधराभर० । ९. ल_१ ल_२ प्र-लक्ष्या ॥ १०. रा_१-कार्यं । ११. रा_१-न
 मम ॥ १२. रा_१ प्र रा_२ म-न चेद ॥ १३. ल_१ ल_२ व अ प्र फ-अद्यैवाह । १४
 रा_१-कुम्भकर्ण हते त्वयि । १५. अ रा_२ फ-नास्ति ॥ १६. अ-मर्वे । १७. रा_१-
 वैवस्वत देव वरुण च महाबल ॥ १८. अ-नास्ति ॥

वि-नाशोऽयं समुत्पन्नो मां पीडयति दारुणः ॥१८॥ [२२
 तस्याऽयं कर्मणः प्राऽऽप्तो वि-पाको मम शोक-दः ।
 १८] यन्मया धार्मिकः श्री-मान् स निर्-अस्तो वि-भीषणः ॥१९॥ [२३
 इति रजनी-चर-वरम् तदानी
 पितृपति-राष्ट्र-गतं तदा नि-शम्य ।
 अनु-जम् अनु-शुशोच नैकधाऽसौ
 १९] मृत्युम् अपश्यद् इवाऽऽत्मनस् तथा सः ॥२०॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे रावण-विलापो नाम
 सप्तचत्वारिंश सर्गः ॥४७॥

[वं-४८]= [अष्टाचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६९]

एवं वि-लप्यमानस्य रावणस्य दुर्-आत्मनः ।
 १] श्रुत्वा शोकाऽभिसन्तप्तस् त्रि-शिरा वाक्यम् अब्रवीत् ॥१॥ [१
 एवम् एतन् महा-सत्त्व न श्रुतं यद् वि-भीषणात् ।
 २] न तु सत्-पुरुषा ह्येवं वि-लपन्ति यथा भवान् ॥२॥ [२
 ननु त्रि-भुवनस्याऽपि पर्य-आप्तस् त्वं विनि-ग्रहे ।
 ३] स क्रंथं प्राकृताऽऽत्मेव शोचस्य आत्मानम् ईश्वरं ॥३॥ [३

१ रा० वस्तन्मा पीडयते दृढ । २ अत परमविक पाठ — रा० यद्वाक्यं
 कुम्भकर्णस्य मारीचस्य च यद्वचः । उक्तं विभीषणेनाऽपि हितं तथ्यं च
 साधु च ॥ ३ ल० ल२ व अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ ४ रा० लङ्काकाण्डे ।
 ५. ल२ व अ प्र फ म-सर्गसमाप्तिर्न दृश्यते ॥ ६. व प्र रा२ फ म-विलाप्य० ॥
 ७. म-मैव । ८. रा०-च । ९. रा०-एव ॥ १०. रा०-कस्मात् । ११ ल० ल२ व
 अ प्र रा२ म-ईश्वर ॥

- ब्रह्म-दत्ताऽस्ति ते शक्तिः कवचं सायका धनुः ।
 ४] सहस्र-खर-युक्तश् च रथो मेघ-निभ-स्वनः ॥४॥ [४
 तदा त्वया वि-शेषेण निर्-अस्ता देव-दानवौः ।
 ५] स सर्वाऽऽयुध-सम्पन्नो राघवं हन्तुम् अर्हसि ॥५॥ [५
 कामं तिष्ठ महा-राज निर्-गमिष्याम्य अहं रणे ।
 ६] उद्-धरिष्यामि ते शत्रुं गरुडः पन्न-गं यथा ॥६॥ [६
 शम्भरो देव-राजेन नरको विष्णुना यथा ।
 ७] तथाऽद्य शर्यिता रामो मया युधि नि-पातितः ॥७॥ [७
 श्रुत्वा त्रि-शिरसो वाक्यं रावणो राक्षसाऽधिपः ।
 ८] पुनर् जातम् इवाऽऽत्मानं मेने तस्य मु-भाषितैः ॥८॥ [८
 श्रुत्वा तु तस्य तद् वाक्यं देवाऽन्तक-नराऽन्तकौ ।
 ९] अति-क्रायश् च तेजस्वी बभूवुर् युद्ध-काङ्क्षिणः ॥९॥ [९
 ततो हर्ष-समाविष्टा जगर्जुर् नैर्ऋतर्षभाः ।
 १०] रावणस्य मुता वीराः शक्र-तुल्य-पराऽऽक्रमाः ॥१०॥ [१०
 अन्तरिक्ष-चराः सर्वे सर्वे माया-विशारदाः ।
 ११] सर्वे त्रिदश-दर्प-घ्नाः सर्वे सद्भाम-काङ्क्षिणैः ॥११॥ [११
 सर्वेऽस्त्र-बल-सम्पन्नाः सर्वे विपुल-कीर्तयः ।

१. रा१-सायक । प्र-सायको । २. रा१-००रसयुक्त । ३. अत परम-
 धिक. पाठ.—रा१-शूलश्चान्तकसंकाशः परिधश्चापि दारुणः । यमदत्ता तथा
 शक्तिरेका शत्रुविनाशिनी ॥ तथा खड्गो महाघोरो नानास्त्राणि च मानद ॥
 ४ रा१-तथा । ५. रा१-च शस्त्रेण विव्रस्ता देवतागणा ॥ ६ रा१-वधिष्यामि
 च ते रिपु । ७. रा१-शत्रु ते गरुत्मानिव पन्नग ॥ ८. रा१-नमुचिर् । ९.
 रा१-समरे । १०. रा१-जानीहि मूढित. ॥ ११. रा१-राक्षसेश्वर । १२.
 रा१-मुभाषित ॥ १३ रा१-तत श्रुत्वा तु ॥ १४. रा१ प्र-सर्वमाया० ।
 १५. रा१-००नयोनि ॥

१२] सर्वे समरम् आ-साद्य न श्रूयन्ने स्म निर्-जिताः ॥१२॥ [१२

स तैस् तदा भास्कर-वह्नि-सन्निभैः

सुतैर् वृतः शत्रु-बल-प्रमर्दनैः ।

रराज राजा मघवां यथाऽमरैर्

१३] वृतो महा-दानव-दर्प-नाशनैः ॥१३॥ [१४

इत्यार्षे रामावणे युद्ध-काण्डे रावण-प्रबोधो

नामाऽष्टाचत्वारिंश सर्ग ॥४८॥

[बं-४९]= [एकोनपञ्चाशः सर्गः] =[दा-६९]

तैतस् तान् स परि-ष्वज्य भूषयित्वा च भूषणैः ।

१] आशीभिः सु-प्रशस्ताभिः प्रेषयामास सं-युगे ॥१॥ [१५

महोदर-महापाश्वौ भ्रातराव् अपि रावणः ।

२] रक्षणाऽर्थं कुमारानां प्रेषयामास सं-युगे ॥२॥ [१६

१. रा१-पराजिता । २. अत परमधिक पाठ — रा१-सर्वेऽस्त्रविदुषां
श्रेष्ठाः सर्वे युद्धविशारदा । सर्वे प्रवरविज्ञाना सर्वे लब्धवरास्तथा ॥
३. रा१ अ ब फ म-० सन्निभै सुतै । ४ रा२-वृत शतै शक्रबल० । ५. रा१-
० वामरैर् । ६. रा१-यथा । रा२ फ-तथा ॥ ७. रा१ अ प्र-लकाकाण्डे ।
८. ल१ ल२ ब प्र रा२ फ म-० णविलापो ॥ ९ रा१-म पुत्रान् सपरि० ।
१०. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-पूजयित्वा विभू० । ११ ल१ ल२ ब अ म-
० भिश्च प्र० । प्र रा२ फ-० भिस्तु प्र० । १२ रा१-सयुग ॥ १३. रा१-उग्रविक्रमौ ।
म-अग्रविक्रमौ । १४. रा१-रावण । १५ म-नास्ति ॥

- तेऽभि-वैद्य महाऽऽत्मानो रावणं राक्षसेश्वरम् ।
 ३] कृत्वा प्र-दक्षिणं सर्वे महा-कायाः प्र-तस्थिरे ॥३॥ [१७
 सर्वौषधीभिर् गन्धैश् च समा-लब्धा महा-बलाः ।
 ४] निर-जग्मुर् नैर्ऋत-व्याघ्राः षड् जना युद्ध-काङ्क्षिणः ॥४॥ [१८
 ततः मु-दर्शनं नागं नील-जीमूत-सन्निभम् ।
 ५] ऐरावण-कुले जातम् आ-रुरोह महोदरः ॥५॥ [२०
 सर्वाऽऽयुध-समायुक्तं तूण-तोमर-सङ्कुलम् ।
 ६] रराज गजम् आ-स्थाय सवितेवाऽस्त-मूर्धनि ॥६॥ [२१
 हयोत्तम-समायुक्तं सर्वाऽऽयुध-समन्वितम् ।
 ७] आ-रुरोह रथ-श्रेष्ठं त्रि-शिरा रावणाऽऽत्मजः ॥७॥ [२२
 त्रि-शिरा रथम् आ-स्थाय वि-रराज धनुर्-धरः ।
 ९] स-विद्युदुल्कः स-ज्वालः सेन्द्रचाप इवाऽम्बु-दः ॥८॥ [२३
 त्रिभिः किरीटैस् त्रि-शिराः शुशुभे स रथोत्तमे ।
 १०] हिम-वान् इव शैलेन्द्रस् त्रिभिः कौञ्चन-पर्वतैः ॥९॥ [२४

१. म-न्ततस्ते । २. रा१ म-०त्मान । ३. रा१-रिपुरावण । ४. रा१-चैव
 महावीर्यं ॥ ५. रा१-सन्नद्धा यु० । ल१ ल२ व अ-षड् नानायु० । रा२-षड्भेते यु० ।
 म-षड्भेता यु० ॥ ६. रा१-शूलतो० । अ म-अत आरभ्य ७-मश्लोक-
 पूर्वार्धं यावन्नास्ति । ७. अत परमधिक पाठ — रा१-मत्सर्वाङ्गसंयुक्तं स्वर्ग-
 जालैरलङ्कृतं ॥ ८. अतः परमधिक पाठ — रा१-पुष्पैर्मालायुधैश्चित्रैः
 काञ्चनैश्च विराजितं । किंकिणीशतनिर्घोषं सवरूपं धनस्वनं ॥ नीलपीत-
 सिताभिश्च पताकाभिर् विराजितं । हयै परमकैर्युक्तं सर्वायुधसमन्वितं ॥
 मनोमारुतरंहोभिश्चामरापीडधारिभिः ॥ ९. रा१-सज्वाल ॥ १०. रा१-
 शुक्लैर्द्विरण्मयै । ११ अतः परमधिक पाठ — रा१-विरराज रथेऽज्यस्मिन्
 रात्रिसूनुर्महाबलः ॥

- अति-कायोऽति-तेजस्वी राक्षसेन्द्र-सुतस् तदा ।
 ११] आ-रुरोह रथ-श्रेष्ठं श्रेष्ठः सर्व-धनुष्मताम् ॥१०॥ [२५
 सु-चक्राऽक्षं सु-संयुक्तं साऽनुकर्षं स-कूबरम् ।
 १२] सतूण-वाण-संयुक्तं प्राऽऽसाऽसिपरिघाऽऽकुलम् ॥११॥ [२६
 स काञ्चन-विचित्रेण किरीटेन वि-राजता ।
 १३] भूषणैश्च वभौ चारुं प्र-भाभिर् इव भास्-करः ॥१२॥ [२७
 वि-रराज रथे तस्मिन् राज-सुनुर महा-रथः ।
 १४] दृतो नैर्ऋत-शार्दूलैर् वज्र-पाणिर् इवाऽमरैः ॥१३॥ [२८
 हयम् उच्चैःश्रव-प्रख्यं श्वेतं कनक-भूषणम् ।
 १५] मनो-जवं महा-कायम् आ-रुरोह नराऽन्तकः ॥१४॥ [२९
 प्राऽऽसम् उल्का-निभं गृह्य वि-रराज नराऽन्तकः ।
 १६] शक्तिम् आ-दाय तेजस्वी हुताऽशन इवाऽऽवभौ ॥१५॥ [३०
 देवाऽन्तकः समा-दाय परि-धं वज्र-भूषणम् ।
 १७] भुजैर् मन्दरम् उत्था(द्-स्था)प्यवभौ विष्णुर् इवाऽऽहवे^{१६} [N
 १८पृ] महा-पार्श्वो महा-तेजा गदाम् आ-दाय वीर्य-वान् । [३२पृ
 N] प्र-तस्थे रथम् आ-स्थाय सर्वाऽऽयुध-समन्वितम् । [N
 १८उ] वि-रराज गदा-पाणिः कुबेर इव सं-युगे ॥१७॥ [३२उ

१. रा_१ रा_२-०योऽपि ते० ॥ २. रा_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-सच० ।
 ३. म-सुक० ॥ ४ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-लाछनेन । ५. रा_१-मेरौ ॥ ६. रा_१
 रा_२-महाबल ॥ ७. अत परमधिक पाठ—रा_१-कवचेन विचित्रेण भूषणैश्च
 च विचित्रितः । ८ अत परमधिक पाठ—रा_१-रराज हयपृष्ठे स सविद्यु-
 द्विव तोयदः ॥ ९. अत. परमधिक पाठ—रा_१ल_२ व अ प्र रा_२ फ-आरुरोह
 रथं वीरो दीप्ताग्निनकप्रभं । १०. प्र-नास्ति ॥ ११ रा_१-नास्ति । १२.
 अतः परमधिक पाठ—रा_१-महोदरोऽपि बलवान्निर्ययौ राक्षसोत्तमः ॥

- ते प्र-तस्थुर् महाऽऽत्मानो बलैर् अ-प्रतिमैर् वृताः ।
 १९] सुरा इवाऽमरावत्यां बभूवुर् युद्ध-दर्पिताः ॥१८॥ [३३
 तान् गजैश् च तुरंगैश् च रथैश् चाऽम्बुद-निस्वनैः ।
 २०] अनु-जग्मुर् महाऽऽत्मानो राक्षस-प्रवरा युधि ॥१९॥ [३४
 ते वि-रेजुर् महाऽऽत्मानः कुमाराः सूर्य-वर्चसः ।
 २१] किरीटिनः श्रिया युक्ताः सप्तर्षय इवाऽम्बरे ॥२०॥ [३५
 प्र-गृहीता बभौ तेषां छत्राणाम् आ-वली सितौ ।
 २२] शारदाऽभ्र-प्रकाशानां हंसानाम् आ-वली यथा ॥२१॥ [३६
 मरणं वाऽपि निश्-चित्य शत्रूणां वा परा-जयम् । [३७
 २३] इति कृत्वा मतिं वीरा निर्-जग्मुः संयुगांऽर्धिनः ॥२२॥ [३८
 जगज्जुश् चाऽपि ते नेदुश् चिक्रीडुश् चाऽपि राक्षसाः ।
 २४] जहृषुश् च दुर्-आत्मानो निर्-यान्तो युद्ध-दुर्मदाः ॥२३॥ [३९
 उद-कुष्ठा स्फोटिता नादैः सं-चचालेव मेदिनी ।
 २५] रक्षसां सिंह-नादैश् च स्फुटतीऽव द्वि-धाऽम्बेरम् ॥२४॥ [४०
 तेऽभिनिष्-क्रम्य मुदिता राक्षसेन्द्रा महा-बलाः ।
 २७] ददृशुर् वानराऽनीकं समुद्यत-शिलाऽऽयुधम् ॥२५॥ [४१
 हरयोऽपि महाऽऽत्मानो ददृशुर् नैर्ऋतं बलम् ।
 २८] हस्त्य-अश्व-रथ-सम्बाधं किङ्किणी-शत-नादितम् ॥२६॥ [४२
 नील-जीमूत-सङ्काशैः समुद्यत-महाऽऽयुधैः ।

१ रा१-राक्षसप्रवरा युधि । २. रा१-०मरावत्या नानाप्रहरणायुता ॥
 ३. रा१-०दमनिमे । ४ रा१-बलैरप्रतिमेवृता ॥ ५ ल१ल२ब अ प्र रा२फ म-
 स्थिता ॥ ६. रा१-मरण चाऽत्र नि श्रेयो न तु युद्धे पराजय । ७ ल१ल२ब-युद्धका-
 क्षिण ॥ ८. रा१-०चुकुशुश् । ९ रा१-०ददर्पिता । रा२-०दहर्पिता । १०. अत
 परमधिक पाठ —रा१-ततो मेरीः समाजत्रु शंखान्दध्मुश्च हृष्टवत । पटहान्
 डिडिमांश्चापि तथान्यानथ वादयन् ॥ ११. रा१-वसुधरा ॥ १२ रा१-
 ०तकिलयुधैः ।

- २९] दीप्ताऽनल-रवि-प्रख्यैर् नैर्ऋतैः सर्व-तो दृतम् ॥२७॥ [४३
तद् दृष्ट्वा बलम् आ-यातं लब्ध-लक्षाः प्लवं-गमाः ।
- ३०] सैमुद्यत-महाशैला मुदा नेदुः पुनः पुनैः ॥२८॥ [४४
ततः स-सुग्रीवरवं निशम्य
रक्षो-गणा वानर-यूथपानाम् ।
अ-मृष्यमाणाः पर-वीर्य-हर्षं
- ३१] महा-बला भीम-रवं प्र-णेदुः ॥२९॥ [४५
तद् राक्षस-बलं घोरं प्र-विश्य हरि-पुङ्गवाः ।
- ३२] वि-चेरुश् चोद्-यतैः शृङ्गैर् न-गाः शिखरिणो यथा ॥३०॥ [४६
के-चिद् आ-काशम् आ-विश्य के-चिद् उर्व्यां प्लवं-गमाः ।
- ३३] क्रुद्धा राक्षस-सैन्येषु चेरुर् द्रुम-शिलाऽऽयुधाः ॥३१॥ [४७
नि-जघ्नुः शैल-शृङ्गाऽग्रैर् विव्यथुश् च परस्परम् । [N
- ३४] सिंह-नादान् वि-नेदुश् च रणे राक्षस-वानराः ॥३२॥ [५० पू
ते पादप-शिला-शैलैश् चक्रुर् दृष्टिम् अन्-उत्तमाम् ।
- ३५] बाणौघैर् वार्यमाणैश् च हरयो भीम-विक्रमाः ॥३३॥ [N
शिखरैः शिखराऽऽभाम् ते यातु-धानान् प्लवं-गमाः । [N
- ३६] नि-जघ्नुः सं-युगे क्रुद्धा हरयो राक्षसर्षभान् ॥३४॥
के-चिद् रथ-गतान् वीरान् गज-वाजि-गतान् अपि । [५१
- ३७] नि-जघ्नुः सहसाऽऽप्लुत्य यातु-धानान् बली-मुखाः ॥३५॥

१ रा१ रा२-त । २. रा१ रा२ व म-०लक्ष्या । ३. रा१-०लाः प्रणेदु-
मुहुर्मुहु । प्र-नास्ति ॥ ४ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ ५ ल१ ल२
व प्र रा२ फ म-शैलैर् । ६ ल१ ल२ व प्र-नागा । ७ अ-नास्ति ॥
८ म-नास्ति ॥ ९. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ १०. रा१ रा२
प्र-०णापि । ११ म-नास्ति ॥ १२. रा१-निर्जग्मु समरे क्रुद्धा कालान्तकय-
मोपमा. ॥ १३. म-नास्ति ॥

- शैल-शृङ्ग-विभिन्नास् ते मुष्टि-निर्यात-लोचनाः । [५२
 ३८] चेलुः पेतुश् च नेदुश् च ततो राक्षस-पुङ्गवाः ।
 राक्षसास् तु शरैस् तीक्ष्णैर् विभिदुः कपि-कुञ्जरान् ॥३६॥ [५३
 ३९] तैतः शूलैश् च वृक्षैश् च वि-वृष्टैर् हरि-राक्षसैः । [५५उ
 शूल-मुद्गर-खड्गैश् च नि-शितैः शर-वृष्टिभिः । [५४पू
 ४०] मुहूर्तेनाऽऽवृता भूमिर् अभवच् छोणितोऽऽप्लुता ॥३७॥
 ४१पू] वि-कीर्णाः पतिता वाणै रक्षोभिर् उप-मर्दिताः । [५६
 आ-क्षिप्ताः क्षिप्यमाणाश् च भग्न-शीर्षाश् च वानराः ॥३८[५७पू
 ४२] अन्योऽन्यं पातयामासुः परस्पर-जिघांसया ।
 ४३पू] रिपु-शोणित-दिग्धाऽङ्गैस् तत्र वानर-कुञ्जरैः ॥३९॥ [N
 वानरं वानरेणैव जघ्नुर् योधा हि राक्षसाः ।
 ४४] रक्षसं राक्षसेनैव पिपिषुर् वानरा भुवि ॥४०॥ [५८
 आ-च्छिद्य च शिलास् तेभ्यो नि-जघ्न राक्षसा हरीन् ।
 ४५] तेषाम् आ-च्छिद्य शस्त्राणि जघ्न रक्षांसि वानराः ॥४१॥ [५९
 नि-जघ्नः शैल-शिखरैर् विभिदुश् च परस्परम् ।
 ४६] सिंह-नादान् वि-नेदुश् च रणे वानर-राक्षसाः ॥४२॥ [६०
 छिन्न-वर्म-तनुत्राणां राक्षसा वानरैर् हताः ।
 ४७] मुस्राव रुधिरं तेभ्यः सलिलं पर्वताद् इव ॥४३॥ [६१

१. फ-०ष्टिभिः क्रातलो० । म-०ष्टिभिर्वातलो० । २ ल_१ ल_२-नेदुस्ते ।
 ३ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-नास्ति ॥ ४ रा_१-पचशाखैश् ।
 ५ रा_१ म-०णितप्लुता ॥ ६. रा_१-पर्वताकारै । ७ रा_१-अवमर्दिते । ८ रा_१-
 आक्षिप्याक्षिप्य० ॥ ९. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-नास्ति ॥ १० रा_१-
 वानरान् । ११ रा_१-जघ्निरे चैव । १२. रा_१-राक्षसान् । १३ रा_१-निजघ्नुर ।
 १४. रा_१-युधि । १५. म-नास्ति ॥ १६. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-आक्षिप्ता
 बलिनी जघ्न राक्षसा वानरास् तथा । म-नास्ति । १७ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-
 गात्राणि निजघ्नश्चापि ॥ १८. म-नास्ति ॥ १९ ल_१ ल_२ व अ प्र फ म-स्वरस. ॥

रथेन रथिनं चाऽपि वारणं वारणेन च । [६२
 ४८] हयेन च हयं के-चिन् निष्-पिपिषुर् वली-मुग्धाः ॥४४॥ [६३
 क्षुर-प्रैर् अर्ध-चन्द्रैश् च भल्लैश् च नि-शितैः शरैः । [६५
 ४९] वैतस्तिकैश् च नि-शितैस् तथ्यं-तोमर-मुद्गरैः ॥४५॥ [N
 राक्षसा वानरेन्द्राणां विभिदुश् चिच्छिदुर् बहून् । [६५उ
 ५०] शिलाश् च गिरि-सानूनि वृक्षांश् च महतस् तथा ॥४६॥ [N
 वि-कीर्णैः पर्वतैश् चैव द्रुमैश् छिन्नैश् च सं-युगे ।
 ५१] हतैश् च कपि-रक्षोभिर् धरणी दुर्-गमाऽभवत् ॥४७॥ [६६
 तस्मिन् तथा सं-यति सम्प्र-वृत्ते
 प्र-हृष्यमाणे तु बले कपीनाम् ।
 नि-पातयमानेषु च राक्षसेषु
 ५२] महर्षयो देव-गणाश् च नेदुः । [६८
 ते चाऽपि सर्वे हरयः प्र-हृष्टा
 वि-नेदुर् आक्ष्वेडित-सिंह-नादैः ॥४८॥ [N
 ततो हयं मारुत-तुल्य-वेगम्
 ५३] आ-रुह्य शक्ति नि-शितां प्र-गृह्य ।
 नराऽन्तको वानर-राज-सैन्यं
 विवेश मीनस् तु यथाऽर्णवौघम् ॥४९॥ [६९
 स वानरान् सप्त-दशाऽति-वीरान्
 ५४] प्राऽऽसेन दीप्तेन विनिर्-विभेद ।

१. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-०थिनश्चापि राक्षस राक्षसेन वा ॥
 २. आयुधविशेष, तु. पजा. धद्धा, धप्पा । ३ ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-
 नास्ति ॥ ४. रा_२-तस्मिन् प्रवृत्ते तुमुले विमर्दे । ५. ब अ प्र रा_२ फ म-
 नास्ति । ६ ल_२ अ प्र रा_२ म-प्रगृह्यमाणेषु महारथेषु । ७ रा_२ फ म-भूतग ॥
 ८. रा_२-अत पर सर्गमस्मि — इति सकुलयुद्ध नाम सर्ग ॥ ९ रा_२- नास्ति ॥

एक-क्षणेनेन्द्र-रिपुर् दुर्-आत्मा

जघान मैन्यं हरि-पुङ्गवानाम् ॥५०॥ [७०

ददृशुश्च महाऽऽत्मानं हय-पृष्ठे प्रति-ष्ठितम् ।

५५] चरन्तं हर्गि-सैन्येषु भूत-विद्याधरर्षभाः ॥५१॥ [७१

स तस्य ददृशे मार्गं मांस-शोणित-कर्दमम् ।

५६] पतितैः पर्वताऽग्राऽऽभैर् वानरैर् अभिसं-वृत्तम् ॥५२॥ [७२

यावद् वि-क्रमितुं बुद्धिं चक्रुः प्लवग-पुङ्गवाः ।

५७] तावद् वेगेन निष्-क्रम्य निर्-विभेद नराऽन्तकः ॥५३॥ [७३

N] धावमानान् कपीन् सर्वान् प्राऽऽम-भृत मोऽनु-धावति । [N

५८पू] सर्वांश्च दिक्षु बल-वान् प्रांष्टपीऽव बलाहकैः ॥५४॥ [७६पू

यतो यतः स ददृशे प्राऽऽस-पाणिर् नराऽन्तकः ।^{११}

५९] ततस् तैस् तं मैन्यन्ते कालोऽयम् इति वानराः ॥५५॥ [N

ज्वलन्तं प्राऽऽसम् उद्-यम्य सङ्ग्रामाऽग्रे नराऽन्तकः ।

N] ददाह हरि-सैन्यानि काननानि यथाऽनलः ॥५६॥ [७४

यावद् उत्-पाटयामासुः शैलान् वृक्षांश्च वानराः ।

६०] तावत् प्राऽऽस-हताः पेतुर्वज्राऽऽक्रान्ताऽवाऽचलाः ॥५७॥ [७५

न शेकुर द्रवितुं वीरा न स्थातुं न च मर्दितुम् ।

१ रा१ म-महात्मा । २ रा२-नास्ति । रा१-अत पर सर्गसमाप्ति 'इत्याषे'
रामायणे शुद्धकांडे पचकुमारनिर्याण नाम सर्ग ॥ ३ रा१-दुरात्मान ॥ ४.
रा१ल१ल२ व अ-मार्गो । प्र फ-मार्गे । ५. रा१ल१ल२ व अ रा२ फ-० कर्दम ।
६ रा१ अ प्र-० वृत । ७ ल१ ल२ व फ-नास्ति ॥ ८ अ प्र रा२ म-एतान-
तिक्रम्य ॥ ९ रा१ ल१ल२ व-नास्ति । १० रा१ अ-विविचार नरान्तक । ११.
अतः परमधिकः पाठ—रा१-कर्षन्वानरसैन्यानि महाभ्राणीव मारुत ।
ल१ ल२ व-नास्ति ॥ १२ म-नास्ति । १३ रा१-ततोऽभ्यमन्यन्त ।
१४ ल१ ल२ व-नास्ति ॥ १५ ल१ ल२ व अ-नास्ति ॥

- ६१] स्थितं चैवोत्पतन्तं च यावन्तं च स विव्यधे ॥६८॥ [७७
एकेनाऽन्तक-कल्पेन प्राऽऽमेनाऽऽदित्य-तेजसा ।
६२] भिन्नानि हरि-सैन्यानि नि-पेतुर् धरणी-तले ॥६९॥ [७८
वज्र-निष्पेष-निनदं प्राऽऽसस्य विनि-पार्तनम् ।
६३] न शेकुर् वानराः सोढुं स्पर्शम् अग्रेर् इव प्र-ज्जाः ॥७०॥ [७९
पततां हरि-वीराणां रूपाणि प्र-चकाशिरे ।
६४] विद्युद्-भग्राऽग्रकूटानां शैलानां पतताम् इव ॥७१॥ [८०
ये न पूर्वं महाऽऽत्मानः कुम्भ-कर्णेन पातितौः ।
६५] [नराऽन्तकेन ते सर्वे द्राविता निर्-जिता हताः ।] [८१. पू
N] तेऽस्वस्था वानर-श्रेष्ठाः सु-ग्रीवं पर्युपांऽऽसते ॥७२॥ [N
वि-चेष्टमानां सु-ग्रीवो ददर्श हरि-वाहिनीम् । [८१ उ
६६] नराऽन्तक-भय-त्रस्तां वि-द्रवन्तीं ततस् तनः ॥७३॥ [८२
वि-द्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा ददर्श स नराऽन्तकम् ।
६७] प्राऽऽस-हस्तं तर्ध आ-यान्तं हय-पृष्ठेन दर्पितम् ॥७४॥ [८३
अथोवाच महा-तेजाः सु-ग्रीवो हरि-पुङ्गवः ।
६८] कुमारम् अङ्ग-दं वीरं शक्र-तुल्य-पराऽऽक्रमम् ॥७५॥ [८४
गच्छैनं राक्षसं वीर घोरं तुर-गम् आ-स्थितम् ।
६९] क्षोभयन्तं हरि-बलं क्षिप्रं प्राणैर् वि-योजय ॥७६॥ [८५
स च भर्तुर् वचः श्रुत्वा निष्-पपाताऽङ्ग-दम् तदा ।

१. ल१ ल२ व अ-० नान्तकवचसा । रा२ फ-० नान्तकते० ॥ २ ल१
व रा२ फ-० पातित । ३ ल१-ततो नेदुर्महास्वना । ल२ व अ प्र फ म-तेऽतिने-
दुर्महास्वना । रा२-ने विनेदुर्महास्वरा ॥ ४. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-च ।
५. ल१ ल२ व अ प्र फ-योविनः । ६. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-नास्ति ।
७. रा१-उपतस्थिरे ॥ ८. रा१-च नरा० । ल१ ल२ व-नरकान्तक । ९. रा१
रा२-० सपाणिन । ल१ ल२ व अ-० स्त स ॥ १० रा१-पुत्र ॥ ११. रा१-
जह्येन । १२. ल२ व अ प्र फ-० न्त च सैन्यानि । रा२-० यविव सैन्यानि । म-० न्त
हि सैन्यानि ॥ १३ रा१-तु पितुर ।

- ७०] अनीकान्मेघ-सङ्काशान् मेघाऽनीकाद् इवांऽद्यु-मान् ॥६७॥ [८६
 स हरिः शैल-सङ्काशो हरीणाम् उव-तमोऽङ्ग-दः ।
 N] रगजाऽङ्गद-नद्राऽङ्गः स-धातुर् इव पर्वतः ॥६८॥ [८७
 निर-आयुधो महा-तेजाः केवलं नखदंष्ट्र-वान् ।
 ७१] नगऽन्नकम् उपाऽऽगम्य वालि-मृतुर् उवाच ह ॥६९॥ [८८
 ७२पृ] तिष्ठ किं प्राकृतैर् एभिर् हरिभिस् त्वं करिष्यसि ।
 अस्मिन् वज्र-सम-स्पर्शे प्राऽऽसं मे क्षिर्षं वर्क्षसि ॥७०॥ [८९
 अङ्ग-दस्य वचः श्रुत्वा प्र-चुक्रोध नराऽन्तकः ।
 ७३] मं-पीड्य दशनैर् ओष्ठौ निः-श्वस्य च पुनः पुनः ॥७१॥ [९०
 स प्राऽऽसम् आ-दाय तदाऽङ्ग-दाय
 संमुञ्ज-ज्वलन्तं सहसा संसर्ज ।
 स वालिपुत्रोरसि वज्र-कल्पे
 ७४] बभूव भयः पतितश् च भूमौ ॥७२॥ [९२
 तं प्राऽऽसम् आ-लोक्य तदा च भयं
 मुपर्णकृत्तोरगभोग-कल्पम् ।
 १४ तलं समुद्-यम्य स वालि-पुत्रस्
 ७५] तुरं-गमं तस्य जघान मूर्ध्नि ॥७३॥ [९३
 स तस्य वाजी नि-पपात भूमौ
 तल-प्रहारेण विशीर्ण-शीर्षः ।

१. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-शैलमघातस० । २. म-नास्ति ॥
 ३. ल१ ल२ व अ-०दतवान् । ४ ल२ व-नरकान्तक ॥ ५. रा१-वानरैर् ।
 ६. रा१-प्राकृतैस् । ७. अत परमधिक पाठ — रा१-युध्यस्वाद्य मया सार्धं
 द्रुप ते विनयाम्यहं । ८. ल१ ल२ व अ प्र फ-क्षेतुमर्हसि । ९. रा१-जातक्रोधो ॥
 १०. ल१ ल२ व अ प्र म-आविध्य । ११. रा२ फ-समुज्ज्वलन्त । १२. रा२ फ-
 ससर्ज वेगेन च वानराय ॥ १३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तदावभम । रा२-तदा प्र-
 भम । १४ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-मुष्टि । १५. ल१ ल२ व अ प्र-
 भूमौ ॥

- निर्भयं-तालुः स्फुटिताऽक्षितारो
 ७६] निर्यात-जिह्वोऽचल-सन्निकाशः ॥७४॥ [९४
 नराऽन्तकः क्रोध-वशं जगाम
 हतं तुरंगं पतितं सम्-ईक्ष्य ।
 स मुष्टिम् उद्-यम्य महाऽनुभावो
 ७७] जघान शीर्षे युधि वालि-पुत्रम् ॥७५॥ [९५
 तदाऽङ्ग-दो मुष्टि-निपात-भग्नात्
 मुस्ताव तीव्रं रुधिरं च शीर्षात् ।
 मुहुः प्र-जज्वाल मुमोह चाऽपि
 ७८] सं-ज्ञां समा-साद्य च वि-स्मितोऽभूत् ७६॥ [९६
 अथाऽङ्ग-दो वज्र-संम-प्रवेगं
 सं-वर्त्य मुष्टि गिरि-वज्र-कल्पम् ।
 नि-पातयामास तदा महाऽऽत्मा
 ७९] नराऽन्तकस्योरसि वालि-पुत्रः ॥७७॥ [९७
 स मुष्टि-निष्पेष-विभिन्न-वक्षा
 रक्तं वमच् छोणित-दिग्ध-गात्रः ।
 नराऽन्तको भूमि-तले पपात
 ८०] यथाऽचलो वज्र-निपात-भङ्गः ॥७८॥ [९८
 अथाऽन्तरिक्षे त्रिदशोत्तमानां
 वनौकसां चाऽपि महा-निनादः ।
 बभूव तस्मिन् नि-हतेऽति-वीर्ये

१ रा१-विभिन्नतालु । २. रा१ ल१ ल२ व म-०ताक्षितारो । रा२ फ-
 स्फुरिताक्षि० । ३ ल१ ल२ व अ प्र-निघातजि० । रा२-निरस्तजि० ॥
 ४. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-अथागदो । ५ रा३-प्रमूर्ध । ल१ ल२ व अ
 प्र-स्वशी० । ६ रा१-समालभ्य ॥ ७ ल१ ल२ व अ-०समानवेग । ८ रा२ फ-
 सवभ्य ॥ ९ रा२ फ-तथा । १० रा१-०तमित्र ॥ ११. रा१-त्रिदिवेश्वराणा ।

८१] नराऽन्तके वालि-सुतेन सं-ख्ये ॥७९॥ [९९

अथाऽङ्ग-दो राम-मनः-प्रहर्षणं

सु-दुष्करं तत् कृतवान् हि कर्म ।

वि-सिष्मिये नौऽति च भीम-विक्रमः

८२] पुनश् च युद्धाय मनो दधे तदा ॥८०॥ [१००

इत्यार्ये रामायणे युद्ध-काण्डे नराऽन्तक-वयो नमैको-

नपञ्चाश सर्ग ॥ ४९ ॥

[वं-५०]= [पञ्चाशः सर्गः] =[दा-७०]

नराऽन्तकं हतं दृष्ट्वा चुकुर्युर् नैर्ऋतर्षभाः ।

१] देवाऽन्तकस् त्रि-मूर्धा च पौलस्त्यश् च महोदरः ॥१॥ [१

आ-रूढो मेरु-सङ्काशं वारणेन्द्रं महोदरः ।

२] वालि-पुत्रं महा-वीर्यम् अभि-दुद्राव वीर्य-वान् ॥२॥ [२

भ्रातृ-व्यसन-सन्तप्तस् तथा देवाऽन्तको बली ।

३] आ-दाय परि-धं घोरम् अङ्ग-दं सम्प्र-दुद्रुवे ॥३॥ [३

रथम् आदित्य-सङ्काशं युक्तं परम-वाजिभिः ।

४] आ-स्थाय त्रि-शिराश् चाऽपि वालि-पुत्रम् उपाऽद्रवत् ४॥ [४

स त्रिभिर् मेघ-सङ्काशैर् नैर्ऋतैस् तैर् अभि-दुतः ।

१. म-वीरे ॥ २. रा१-०मन प्रहर्षयन् । ३. रा१-चाति स ॥ ४. रा१-
प्र-लकाकाडे । म-युद्धपवणि ॥ ५. ल१ ल२ व अ प्र-०न्तकवव श्रुत्वा । ६. रा१-
शुशुचुर ॥ ७. म-नास्ति ॥ ८. रा१-तदा । ९. ल१ ल२ व अ प्र फ-स प्र० ॥
१०. रा१-देवस० । ११. रा१-नैर्ऋतेन्द्रै । १२. अत परमधिक पाठ —
ल१ ल२ व अ प्र रा३ फ-हर्षाद् द्विगुणितोत्साहश्चकार मतिमान्बलं ।

- ५] महा-विटपम् आ-साद्य शालम् उत्-पाटय वीर्य-वान्॥५॥ [५
 देवाऽन्तकाय तं वीरश् चिक्षेप बल-वद् बली ।
 ६] महा-वृक्षं महा-शैले शक्रो दीप्तम् इवाऽशनिम् ॥६॥ [६
 त्रि-शिरास् तं तु चिच्छेद शरैर् आशीविषोपमैः ।
 ७] वृक्षं नि-कृत्तम् आ-लक्ष्य समुत्-पाटय ततोऽङ्ग-दः ॥७॥ [७
 स वर्षं ततो वृक्षात् छिलाश् च कपि-कुञ्जरः ।
 ८] त्रि-शिरास् तान् प्र-चिच्छेद सं-क्रुद्धो नि-शितैः शरैः ॥८॥ [८
 परिघाऽग्रेण तान् वृक्षात् छिलाश् च नि-जघान सः ।
 ९] त्रि-शिरास् त्व अङ्ग-दं वीरम् अभि-दुद्राव सायकैः ॥९॥ [९
 गजेन समभि-द्रुत्य वालि-पुत्रं महोदरः ।
 १०] आ-जघानोरसि व्य-ऊढे तोमरैर् वज्र-सन्निभैः ॥१०॥ [१०
 देवाऽन्तकश् च सं-क्रुद्धः परि-घेण ततोऽङ्ग-दम् ।
 ११] उप-गम्याऽभि-हत्वा च मुहुर् मुहुर् अपाऽक्रमत् ॥११॥ [११
 स त्रिभिर् नैर्ऋत-श्रेष्ठैर् युगपत् समभि-द्रुतः ।
 १२] न विर्व्यथे महा-तेजा वालि-पुत्रः प्रताप-वान् ॥१२॥ [१२
 तलेन भृशम् उत्-पत्य जघान गजम् अङ्ग-दः ॥१३॥ [१३
 १३] नि-पेततुम् ततो नेत्रे ननादाऽथ स वारणः ॥१३॥ [१४
 विषाणं चाऽस्य निष्-कृष्य वालि-पुत्रो महा-बलः ।
 १४] देवाऽन्तकम् अभि-द्रुत्य स जघान ततो(थो)रसि ॥१४॥ [१५

१ ल२ व अ प्र-उद्यम्य । २ म-नास्ति ॥ ३. रा१-०वृत्रे ॥ ४ ल१
 ल२ व अ-आलोक्य । ५ ल१ ल२ व अ प्र-उत्पत्य च । ६ म-नास्ति ॥
 ७. रा१-शैलान् । ८ रा१-तान्प्रचिच्छेद सक्रुद्धस्त्रिशिरा ॥ ९ रा१-शिलाश्च
 परिघाग्रेण बभज विबुधातक ॥ १०. ल१ ल२ अ प्र फ-०भिप्लुत्य । ११. अत
 परमधिक पाठ—रा२-परिघाग्रेण निष्पेक्ष्य शिलाश् च रज्जनीचरः ॥
 १२. रा१ म-तदाग० ॥ १३ रा१-निशितैस्तोमरैश्च । १४ रा१-
 तैस्तु विद्धो ॥ १५ रा१-अत आरभ्य १५-श्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥

स विकलित-सर्वाऽङ्गो वातोद्धूत इव दुमः ।

१५] लाक्षा-रस-सवर्णं च मुस्ताव रुधिरं मुखात् ॥१५॥ [१६

अथाऽऽश्वस्य महा-तेजाः कृच्छ्राद् देवाऽन्तको बली ।

१६] आ-विध्य परि-धं वेगाद् आ-जघान पुनर् अङ्ग-दम् १६॥ [१७

परिघाऽभिहतश् चाऽपि वानरेन्द्राऽऽत्मजम् तदा ।

१७] जानुभ्यां पतितो भूमौ पुनर् अभ्युत्-पपात ह ॥१७॥ [१८

तम् उर्व-पतन्तं त्रि-शिराः शरैर् आशीविषोपमैः ।

१८] रोषाद् धरि-पतेः पुत्रं ललाटेऽभि-जघान ह ॥१८॥ [१९

ततोऽङ्ग-दं परि-क्षिप्तं त्रिभिर् नैर्ऋत-पुङ्गवैः ।

१९] हर्नु-मान् अभिवि-ज्ञाय नीलश् चाऽपि प्र-तस्थतुः ॥१९॥ [२०

ततश् चिक्षेप शैलाऽग्रं नीलम् त्रि-शिरसे तदा ।

२०] तद् रावण-मुतः शूरो निर्-विभेद शितैः शरैः ॥२०॥ [२१

तद्-बाण-शत-निभिन्नं विदारित-शिल्प-घनम् ।

२१] स-विस्फुलिङ्गं स-ज्वालं नि-पपात गिरेः शिरः ॥२१॥ [२२

तत् तु चूर्णितम् आ-लोक्य हर्षाद् देवाऽन्तकम् तदा ।

२२] परि-घेणाऽभि-दुद्राव मारुताऽऽत्मजम् आ-हवे ॥२२॥ [२३

तम् आ-पतन्तम् उत्-पत्य हर्नु-मान् कपि-कुञ्जरः ।

२३] आ-जघान तदा मूर्ध्नि वज्र-वेगेन मुष्टिना ॥२३॥ [२४

१. रा_१-सचवाल च मुस्ताव शोणित च मुखाद् बहु ॥ २. रा_१-
क्रोधान्तको । ३. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ-तदा । म-ततो ॥ ४. रा_१-चोत्प० ।
५. अत परमधिक पाठ—रा_१-त्रिभिर्विव्याध निशितैर्वालपुत्रं महोरसि ।
पुनः स निशितैस्तीव्रैः कंकबर्हिणवर्जितैः ॥ ६. रा_१-०मानथ वि० ।
ल_१ ल_२ ब प्र-हनुमानाम वि० । म-०मानपि वि० ॥ ७. रा_१-
०मुतो भीमो ॥ ८. रा_१-०शिलातल ॥ ९. रा_१ म हनु० । १०. रा_१-
वज्रकल्पेन ॥

स मुष्टि-निष्पिष्ट-विदीर्ण-मूर्धा

विशीर्ण-दन्ताऽक्षिविलं वि-जिह्वः ।

देवाऽन्तको राक्षस-राज-मनुर

२४] गताऽसुर उर्व्या सहसा पपात ॥२४॥ [२६

तस्मिन् हते राक्षस-राज-मनौ

महा-बले सं-यति देव-शत्रौ ।

महोदरः क्रोध-वशाच् छरौघैर्

२५] वर्ष जाम्बूनद-चित्र-पुङ्खैः ॥२५॥ [२७

सं तैः शरौघैर् अभि-वर्ष्यमाणो

विभिन्न-गात्रः कपि-सैन्य-पालः ।

विष्टब्ध-गात्रोऽपि बभूव नीलो

२६] वि-ष्टम्भितस् तेन महा-बलेन ॥२६॥ [३०

ततस् तु नीलः प्रति-लभ्य सं-ज्ञां

स शैलम् उत्-पाटय स-दृक्षखण्डम् ।

सुन्दूरम् उत्-पत्य खम् उग्र-वेगो

२७] महोदरं तेन जघान मूर्ध्नि ॥२७॥ [३१

स तेन शैलेन समा-हतस् तदा

रक्षोऽधिपो भूमि-तले पपात ।

महोदरो जीवितम् उत्-ससर्ज

२८] यथा गजः सिंहवलाऽभिभूतः ॥२८॥ [३२

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे देवाऽन्तक-महोदर-वधो नाम पञ्चाश सर्ग ॥५०॥

१ ल१ल२व अ प्र रा२फ म-० विकीर्ण० । २ रा१-० जपुत्रो ॥ ३. ल१ल२
ब अ प्र रा२फ म-नील त्रिमूर्वा कुपित शरौघैर् ॥ ४ ल१ ल२व अ प्र रा२फ
म-शितैः शरैस्तैर् । ५. ल१ल२व अ प्र म-विस्मृता० । ६. रा१-० म्भितेनाशु ॥ ७.
रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-स दू० । ८ रा१-तमुग्रवेग ॥ ९. ल१ ल२
व अ-द्विप ॥ १०. रा१ प्र-लकाकाण्डे ॥

[४-२०]= [एकपञ्चाशः सर्गः] =[दा-७०]

पितृव्यं नि-हतं दृष्ट्वा त्रि-शिराः । क्रोध-मूर्च्छितः ।

२९] हनु-मन्तं मु-सङ्क्रुद्धो विव्याध नि-शितैः शरैः ॥१॥ [३३

स वायु-पुत्रः कुपितश्चिक्षेप शिखरं गिरेः ।

३०] त्रि-शिरास् तच्च छरैस्तीक्ष्णैर्बिभेद बहु-धा बली ॥२॥ [३४

तच्च छिन्नं शिखरं दृष्ट्वा द्रुम-वर्षं महा-बलः ।

३१] वि-ससर्ज महा-वीरो रावणस्य सुतं प्रति ॥३॥ [३५

ताम आ-पतन्ती सहसा द्रुम-वृष्टिं प्रताप-वान् ।

३२] त्रि-शिरा नि-शितैर्बाणैश्चिच्छेद च ननाद च ॥४॥ [३६

ततो हनू-मान् उत्-पत्य ह्यांस् त्रि-शिरसस् तदा ।

३३] वि-ददार नखैः क्रुद्धो गजेन्द्रं मृग-राड् इव ॥५॥ [३७

अथ शक्तिं समौ-दाय काल-रात्रिम् इवाऽन्तकः ।

३४] हनू-मन्तं प्र-चिक्षेप त्रि-शिरा रावणाऽऽत्मजः ॥६॥ [३८

दिवि क्षिप्तां महोल्काऽऽभां शक्तिं तां तुं महा-प्रभाम् ।

३५] बभञ्ज हनु-मांस् तस्य हर्षाच्च वि-ननाद ह ॥७॥ [३९

[तां दृष्ट्वोरग-सङ्काशां शक्तिं भग्नां हनू-मता ।

३६] वि-नेदुर-कानराः सर्वे प्र-दृष्टा जल-दा इव ॥८॥ [४०

१. इत पूर्वमधिक पाठ — म-हनूमन्तं सुसङ्क्रुद्धो विव्याध निशितैः शरैः । तलेन हनुमानुत्पत्य हयान् चिक्षेप मूर्धनि ॥ २ रा५-सुसरब्धो । ३. म-अत आरभ्य पञ्चमश्लोकस्य तृतीयपाद यावन्नास्ति ॥ ४. ल१ ल२ व अ प्र रा३ फ-नास्ति ॥ ५ रा२-तथा । ६. रा२ फ-तीक्ष्णैर् ॥ ७. ल१ ल२ व अ-उपादाय । ८. रा१-हनुमति विधि० । ल१ ल२ व अ. म-हनुमते प्र- ॥ ९ रा१-सुमहा० ॥ १० ल१ ल२ व अ प्र रा३ फ म-नास्ति ॥

- ततः खड्गं समुद-यम्य - त्रि-शिरा राक्षसोत्तमः ।
 ३७] नि-चखान तदा शूरो वानरेन्द्रस्य वक्षसि ॥१॥ [४१
 खड्ग-प्रहाराऽभिहतो हनू-वान् - प्लवगोत्तमः ।
 ३८] आ-जघान त्रि-शिरसं तलेनोरसि वीर्य-वान् ॥१०॥ [४२
 स तथाऽभि-हतस् तेन खड्ग-हस्तस् तदा भुवि ।
 ३९] नि-पपात महा-तेजास् त्रि-शिस् राक्षसोत्तमः ॥११॥ [४३
 पततस् तस्य खड्गं तु समा-क्षिप्य महा-कपिः ।
 ४०] ननाद गिरि-सङ्काशस् त्रासयन् सर्व-राक्षसान् ॥१२॥ [४४
 अ-मृष्यमाणस् तं द्यौषं त्रि-शिराः क्षिप्रम-उत्थि(दू-स्थि)तः ।
 ४१] उद-पत्य च हनू-मन्तं आ-जघान स मुष्टिना ॥१३॥ [४५
 तेन मुष्टि-प्रहारेण स चचाल महा-कपिः ।
 ४२] कुपितश् चाऽपि जग्राह किरीटे राक्षससर्पभम् ॥१४॥ [४६
 स तेन खड्गेन महा-शिरांसि ।

- कपिः समस्तानि स-कुण्डलानि
 क्रुद्धः प्र-चिच्छेद तदा हनू-मांसं
 ४३] त्वष्ट्रात्मजस्येव शिरांसि शक्रः ॥१५॥ [४७
 तान्य् आयताऽक्षीप्य अग-सन्निभानि
 प्रदीप्त-वैश्वानर-भास्वरानि
 पेतुः शिरांसीऽन्द्र-रिपोर् - धरण्यां
 ४४] ज्योतीषि मुक्तानि यथाऽर्क-मार्गाव् ॥१६॥ [४८

१. रा१-तत ॥ २. ल१ ल२ व प्र रा२-हनु० ॥ ३. रा१-
 शस्त्रहस्तो बलायुधि । ४ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-विसंज्ञस्त्रिशिरास्तदा ॥
 ५. ल१ ल२ व प्र-०यन्निव रा० । म-त्राम्यामाम रा० ॥ ६. ल१ ल२ व अ प्र
 रा२ फ म-धोर ॥ ७. ल१ ल२ व अ प्र फ म-नास्ति ॥ ८ रा१-०भासुराणि ।
 ९. रा१-वभु ॥

तस्मिन् हते देव-रिपौ त्रि-शीर्षे

हनू-मता शक्र-पराऽऽक्रमेण ।

नेदुः प्लवं-गाः प्र-चचाल भूमी

४५] रक्षांसि सर्वाणि वि-दुदुवुश् च ॥१७॥ [४५

हतं त्रि-शिरसं दृष्ट्वा तथैव च महोदरम् ।

हतौ च प्रेक्ष्य तेजस्वी देवाऽन्तक-नराऽन्तकौ । [५०

४६] मुहूर्तं मोहम् आ-स्थाय नैवाऽचेष्टत राक्षसः ॥१८॥ [N

N] ततश्च चिरं स तु ध्यात्वा महाऽऽत्मा भीम-विक्रमः । [N

चुकोप सु-महातेजा महा-पार्श्वो महा-बलः ।

४७] जग्राहाऽर्चिष्-मतीं चाऽपि गदां सर्वाऽऽयसीं तदा ॥१९॥ [५१

हेम-पट्ट-शतैर् नद्धां मांस-शोणित-लेपनाम् ।

४८] वि-रोचमानां वपुषा शत्रु-शोणित-तर्पिताम् ॥२०॥ [५२

तेजसा सम्प्रदीप्ताऽग्रां रक्त-माल्य-विभूषिताम् ।

४९] ऐरावतकराऽऽकारां सर्व-भूत-भयाऽऽवहाम् ॥२१॥ [५३

गदाम् आ-दाय सं-क्रुद्धो महा-पार्श्वो महा-यैशाः ।

५०] हरीन् समभि-दुद्राव युगाऽन्ताऽग्निर इव प्र-जाः ॥२२॥ [५४

ऋषभम् तं समुत्-पत्य वानरो वरुणाऽऽत्मजः ।

५१] महा-पार्श्वं समा-साद्य तस्थौ तस्याऽग्र-तो बली ॥२३॥ [५५

तं पुरम्-ताव स्थितं दृष्ट्वा वानरं पर्वतोपमम् ।

५२] आ-जघानोरसि क्रुद्धो गदया वज्र-कल्पया ॥२४॥ [५६

१. रा१-अत पर सर्गसमाप्ति — इत्यार्षे रामायणे लकाकाडे त्रिशिरोवधो नाम सर्गः ॥ २. ल१ ल२ व अ प्र रा३ फ-आसाद्य । ३. म-मुहूर्तं शोकमाविष्ट शान्ति चैव न लब्धवान् ॥ ४. ल१ ल२ व अ प्र रा३ फ-०शताबद्धा । ५. रा१-०तवर्चिता ॥ ६. ल१ ल२ व अ म-नास्ति ॥ ७. म-महाबलः ॥ ८. रा१ म-हरि ॥ ९. ल१ ल३ व अ प्र रा३ फ म-क्रोवाद ॥

स तथोऽभि-हृतस् तेन गदया वानरर्षभः ।

५३] भिन्न-वक्षाः समा-धृतः सुस्राव रुधिरं बहु ॥२५॥ [५७

सं सम्प्रोऽऽप्य चिरात् सं-ज्ञाम ऋषभो वानरर्षभः ।

५४] क्रुद्धो विस्फुरमाणौष्ठो महा-पार्श्वम् अवैक्षत ॥२६॥ [५८

अभि-दुद्राव वेगेन राक्षसेन्द्रम् अ-मर्षणः । [६४

N] आऽक्षिपत् स ततो वीरस् तामेव महतीं गदाम् ॥२७॥ [N

गृहीत्वा तां गदां वीरो व्यर्था-विध्य च पुनः पुनः ।

५५] दुर्-आत्मानं महा-पार्श्वं जघान रण-मूर्धनि ॥२८॥ [६५

स तर्था गदया भिन्नो निर्यात-दशनेक्षणः ।

५६] नि-पपात महा-पार्श्वः शंभ्वरो वेन्द्र-सूदितः ॥२९॥ [६६

तस्मिन् हते भ्रातरि रावणस्य

तर्नैर्ऋतैर्नां बलम् अर्णवाऽऽभम् ।

त्यक्तोऽऽयुधं केवलजीवितौऽर्थि

५७] दुद्राव भीतं निहत-प्रधानम् ॥३०॥ [७८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे त्रिशिरो-महापार्श्व-वधो

नामैकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

१ रा१ रा२-तथाभि० । २. ल१ ल२ व अ-नास्ति ॥ ३. रा१-सम-
वाप्य । ४ रा१-निरैक्षत ॥ ५ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ ६. ल१
ल२ व अ प्र फ म-विव्याध । ७. ल१ रा२-महात्मान महा० । ल२ व अ फ
म-महापार्श्व महात्मान ॥ ८ रा२-तदा । ९. ल१ ल२ व अ प्र फ-निर्यात० ।
१०. रा१-वज्राहत इवाचल । ११. रा१-तद्राक्षसाना । १२ ल१ ल२ व अ प्र
रा२ फ-मुक्तायु० । १३ ल१ ल२ व अ प्र फ म-० वितार्थ । १४ ल१ ल२ व अ
प्र रा२ फ म-भिन्नार्णवसन्निकाश ॥ १५. रा१ प्र फ म-लकाकाडे ॥

[वं-५१] = [द्विपञ्चाशः सर्गः] = [दा-७१]

स्व-बलं व्यथितं दृष्ट्वा तस्मिन् सङ्ग्राम-मूर्धनि ।

१] भ्रातृंश्च नि-हृतान् सं-ख्ये शक्र-तुल्य-पराऽऽक्रमान् १ [१

पितृव्यौ नि-हतौ चैव समरेष्व् अ-पलायिनौ ।

२] महोदर-महापाश्वौ भ्रातरौ रावणस्य तौ ॥२॥ [२

चुकोपाऽथ महा-तेजा ब्रह्म-दत्त-वरो भुवि ।

३] अति-कायो महा-वीर्यो देव-दानव-दर्ष-हा ॥३॥ [३

स भास्कर-सहस्रस्य सं-घातौ इव भास्वरः ।

४] [रथम् आ-स्थाय शक्राऽरिर् दुद्राव हरि-यूथपान् ।] [४

N] मूलं सं-चोदयामास वाक्यं चेदम् उवाच ह ॥४॥ [N

नि-हतानाम् अमात्यानां दग्धस्य नगरस्य च ।

N] सम्प्र-मार्क्ष्येऽहम् अद्याऽऽशु हत्वा तौ राम-लक्ष्मणौ ॥५॥ [N

रघु-वृक्षं हनिष्यामि मैथिली-फल-पुष्प-दम् ।

N] प्र-ज्ञात्वा यस्य सु-ग्रीवः सर्वे च हरि-यूथपाः ॥६॥ [N

कर्मणोऽस्य हि तौ मूलं भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।

N] मूले हते हतं सर्वं तौ हनिष्यामि सं-युगे ॥७॥ [N

स दिशो दश घोषेण रथेनाऽति-रथो भृशं मे ।

N] नोदयंश्च धनुस् तूर्णं राघवं प्रति जग्मिवान् ॥८॥ [N

१. रा_१-निहत । २. ल_१ ल_२ व अ प्र-चाभिह० ॥ ३. ल_१ ल_२ व प्र रा_२ फ म-राक्षसर्षभौ ॥ ४. रा_१-विभु ॥ ५. रा_१-सघातमिव राक्षस । ६. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-नास्ति । ७. रा_२-स नोद० ॥ ८. रा_१-सप्रमार्क्ष्यामि च भय हत्वोभौ ॥ ९. रा_२ फ-०लीपुष्पादप । १०. ल_१ ल_२ व अ प्र म-नास्ति ॥ ११. रा_१-०णोऽपि हि यन् ॥ १२. रा_१-०रथी । १३. म-बली । १४. ल_१ ल_२ व अ-०यन् समरे सर्वं । प्र रा_२ फ-०यन् परम सर्वं । म-०यन् परम क्रुद्धो ॥

- पूरिता तेन शब्देन स-नदी-गिरि-कन्दरा ।
 N] सं-चचाल मही सर्वा व्रस्त-सिंह-मृग-द्विजा ॥१॥ [N
 स वि-स्फार्य महच्च चापं किरीटी मृष्ट-कुण्डलः ।
 ५] नाम वि-श्रावयामास ननाद च महा-स्वनम् ॥१०॥ [५
 तेन सिंह-प्रणौदेन नाम-विश्रावणेन च ।
 ६] ज्या-शब्देन च भीमेन त्रासयामास वानरान् ॥११॥ [६
 तस्य ते रूपम् आ-लोक्य यथा विष्णोस् त्रि-विक्रमे । [८पू
 ७] भयाऽऽर्ता वानरास् तत्र व्य-अद्रवन्त दिशो दशः ॥१२॥ [७उ
 अति-कायं समा-साद्य सर्वे ते मूढ-चेतसः ।
 ८] शरण्यं शरणं जग्मुर् लक्ष्मणाऽग्रजम् आ-हवे ॥१३॥ [९
 ततोऽति-कायं काकुत्स्थो रथ-स्थं पर्वतोपमम् ।
 ९] ददर्श धन्विनं दूराद् गर्जन्तं काल-मेघ-वत् ॥१४॥ [१०
 तं तु दृष्ट्वा महा-घोरं राघवोऽथ वि-सिध्मिमे ।
 १०] वानरान् सान्त्वयित्वा च वि-भीषणम् उवाच ह ॥१५॥ [११
 कोऽयं पर्वत-सङ्काशो धनुष्-मौन हरि-लोचनः ।
 ११] युक्ते हरि-सहस्रेण वि-शाले स्यन्दने स्थितः ॥१६॥ [१२
 शरैः शूलैः शितैः खड्गैर् मुद्गरैश् च परश्वधैः ।
 १२] अचिर्षु-मद्भिर् दृतो भाति भूतैर् इव महेश्वरः ॥१७॥ [१३
 काल-जिह्वा-प्रकाशाभिर् य एषोऽति-विराजते ।

१. ल१ ल२ ब अ प्र-महाचाप । २. ल१ ल२ ब अ-विस्फारया० ॥ ३. ल१ ल२ ब-सिंहविनादेन । ४. रा१-सश्रव० ॥ ५. रा१-रूप समालोक्य । ६. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-व्रस्ता । ७. रा१-म-परस्पर ॥ ८. रा१-सर्वतो ॥ ९. रा१-ध्वजिन ॥ १०. रा१-स त । ११. रा१-दूरात्मास । १२. रा१-वो विस्मितोऽभवत् । १३. रा१-०यित्वैव ॥ १४. रा१-त्रपुष्मान् । १५. रा२-खरस० ॥ १६. प्र रा२ फ-मार्चिष्मद्भिर् ॥ १७. ल१ ल२ ब अ म-एषोऽभिन्नि । प्र-एषोऽभि-विगर्जते । रा२ फ-एषोऽत्र वि० ।

- N] आ-वृतो रथ-शक्तीभिर् वि-द्युद्भिर् इव तोय-दः ॥१८॥ [१४
 धनूंषि चाऽस्य स-ज्यानि हेम-पृष्ठानि सर्व-शैः ।
 १३] शोभयन्ति रथ-श्रेष्ठं शक्र-चाप इवाऽम्बु-दम् ॥१९॥ [१५
 कोऽयं राक्षस-शार्दूलो रण-भूमि वि-राजयन् ।
 १४] अभ्य-एति रथिनां श्रेष्ठो रथेनाऽऽदित्य-वर्चसा ॥२०॥ [१६
 ध्वज-शृङ्ग-प्रतिष्ठेन राहुणाऽभिवि-राजते ।
 १५] मूर्य-रश्मि-मुखैर् वाणैर् दिशो दश वि-राजयन् ॥२१॥ [१७
 त्रि-णतं मेघ-निर्हादं हेम-पृष्ठम् अलं-कृतम् ।
 N] इन्द्रस्येव धनुश् चाऽस्य कार्मुकं भाति बिभ्रतः ॥२२॥ [१८
 स-ध्वजः स-पताकश् च साऽनुकर्षो महा-रथैः ।
 १७] चापाऽसिभिः समा-युक्तो मेघ-स्तनित-निस्वनः ॥२३॥ [१९
 विंशतिर् दश च द्वे च तूणा रथ-वरे स्थिताः ।
 १८] कार्मुकाणि च भीमानि गदाश् चोग्र-प्रदर्शनाः ॥२४॥ [२०
 द्वौ च खड्गौ रथ-गतौ पार्श्व-स्थौ पार्श्व-शोभिनौ ।
 १९] चतुष्-किंष्कू त्सरू दिव्यौ दश-हस्तौ प्रमाण-तः ॥२५॥ [२१
 रक्तमाल्याऽम्बर-धरो महापर्वत-सन्निभः ।
 २०] कालः काल-महावस्त्रो मेघ-वस्त्रम् इवाऽम्बरम् ॥२६॥ [२२
 काञ्चनाऽङ्गद-नद्धाभ्यां भुजाभ्याम् एष शोभते ।
 २१] शृङ्गाभ्याम् इव दीप्ताभ्यां हिम-वान् पर्वतो यथा ॥२७॥ [२३

१. रा१-सज्यानि । २. रा१ रा२ फ-सर्वत । ३. ल१ ल२ ब अ प्र रा२
 फ-चापम् । ४. म-नास्ति ॥ ५. म-० रश्मिप्रमैर् ॥ ६. रा१-नास्ति ॥ ७. रा२ फ-
 महावलः । ८. ल१ ल२ ब अ प्र-नास्ति ॥ ९. रा२-० शोभितौ । १०. म-चतुर्हस्तौ
 च दिव्यौ च ॥ ११. ल१ ल२ ब अ प्र-महावक्तो । रा२-महारौद्र ॥
 १२. रा१-एव शोभित । १३. ल१ ल२ ब-अतिदी० । १४. अ-नास्ति ॥

- कुण्डलाभ्यां च यस्यैतद् भाति वज्रं शुभेक्षणम् ।
 २२] पुनर्वस्व-अन्तरे यद्-वद् भाति पूर्णो निशा-करः ॥२८॥ [२४
 आ-चक्ष्व मे महा-बाहो कोऽयं राक्षस-पुङ्गवः ।
 २३] यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयाऽऽर्ता वि-द्रुता दिशः ॥२९॥ [२५
 स पृष्ठो राज-पुत्रेण रामेणाऽमित-तेजसा ।
 २४] आ-चक्ष्व मे महा-तेजा राघवाय वि-भीषणैः ॥३०॥ [२६
 दशै-ग्रीवो महा-तेजा राजा वैश्रवणाऽनुजः ।
 २५] भीम-कर्मा महोत्साहो रावणो राक्षसाऽधिपः ॥३१॥ [२७
 तस्यैष वीर्य-वान् पुत्रो रावण-प्रतिमो रणे ।
 २६] वृद्ध-मेवी श्रुत-गरः सर्वाऽस्त्र-विदुषां वरः ॥३२॥ [२८
 अश्व-पृष्ठे रथे नागे खड्गे धनुषि कल्पते ।
 २७] भेदे सान्त्वे प्र-दाने च नये मन्त्रे च सं-मतः ॥३३॥ [२९
 अस्य प्र-भावः सु-महान् कथ्यते देव-दानवैः । [N
 २८] तनयं विद्धि मालिन्याम् त्व् अतिकायेति यं विदुः ३४॥ [३० उ
 अनेनाऽऽराधितो ब्रह्मा तपसा भाविताऽऽत्मना ।
 २९] अस्त्राणि चाऽस्य दत्तानि रिपूणां च परा-जये ॥३५॥ [३१
 मुराऽसुरैर् अवध्य-त्वं दत्तम् अस्य स्वयं-भुवा ।
 ३०] एतच्च च कवचं दिव्यं रथश्च वैवैष भास्वरः ॥३६॥ [३२
 एतेन शत-शो देवा दानवाश्च च परा-जिताः ।
 ३१] रक्षितानि च रक्षांसि यक्षाश्च युधि सूदिताः ॥३७॥ [३३
 वज्रं वि-ष्टम्भितं बाणै रणे चेन्द्र-स्य धी-मतः ।
 ३२] पाशः सलिल-राजस्य युद्धे प्रति-हतः पुरा ॥३८॥ [३४

१ ल१ ल२ ब प्र-मुशोभन । २ अ-नास्ति ॥ ३ प्र-नास्ति ॥
 ४ ल१ ल२ ब-प्रमाणे ॥ ५. रा२-तस्य ॥ ६. रा१-जय ॥ ७. अ-निर्जिता ।
 ८ ल१ ल२ ब-नास्ति ॥

एषोऽति-कायो बलवान् राक्षसानां महारथः ।
 ३३] रावणस्य सुतो धीमान् देव-दानव-दर्ष-हा ॥३९॥ [३५
 तद् अस्मिन् क्रियतां यत्रः क्षिप्रं पुरुष-पुङ्गव ।
 ३४] पुरा वानर-सैन्यानि क्षयं नयति सायकैः ॥४०॥ [३६
 ततोऽति-कायो बलवान् प्र-विश्य हरि-वाहिनीम् ।
 ३५] वि-स्फारयामास धनुर् ननाद च पुनः पुनः ॥४१॥ [३७
 तं भीम-दैर्शनं दृष्ट्वा रथ-स्थं रथिनां वरम् ।
 ३६] अभि-पेतुर् महाऽऽत्मानः प्र-यानो यैव नौकसः ॥४२॥ [३८
 द्वि-विदः कु-मुदो मैन्दो नीलः शरभ एव च ।
 ३७] पाद-पैर् गिरि-शृङ्गैश् च युगपत् समुपाऽद्रवन् ॥४३॥ [३९
 तेषां वृक्षांश् च शैलांश् च शरैः कनक-भूषितैः ।
 ३८] अति-कायोऽति-तेजस्वी चिच्छेदाऽस्त्रै-विदां वरः ॥४४॥ [४०
 तांश् चै सर्वांश् च सै हरीन् शरैः सर्वाऽऽयसैर् बली ।
 ३९] विव्याधाऽभि-मुखान् सं-ख्ये भीम-कूर्मा निशा-चरः ४५ [४१
 तेऽर्दिता वाण-वर्षेण भिन्न-गात्राः पुर्व-गमाः ।
 ४०] न शेकुर् अति-कायस्य पुर-तः स्थातुम् आ-हवे ॥४६॥ [४२
 तद् सैन्यं हरि-वीराणां त्रासयामास राक्षसः ।
 ४१] मृग-यूथम् इव कुङ्कुदः केसरी बल-दर्पितः ॥४७॥ [४३
 स राक्षसेन्द्रो हरि-सैन्य-मध्ये
 ह्य अ-युध्यमानं न जघान कंचित्
 उपेत्यै रामं च महा-धनुष्मान्

१ रा३ फ म-महाबल ॥ २ रा१-ततस्तस्मिन्क्रियायत्त कुरु राघवपुगव ॥
 ३. ल१ ल२ व अ-भीमपौरुष । प्र रा२ फ-भीमपुरुष । ४ रा१-रथिन ।
 ५ रा१-०नाश्च । ६. ल१ ल२ व अ प्र-०स्त्रभृता ॥ ७. रा१-चैव सर्वान्स ।
 ल१ ल२ व अ-समग्रानपि । म-ववर्ष शरै । ८ म-सर्वान्हरीन् । ९. रा१-बलै ॥
 १०. प्र-ते भिन्ना ॥ ११ म-मर्व हरिसैन्य तु । १२ ल१ ल२ व अ प्र रा२-कुब्रो
 हरियौवनद० ॥ १३. रा१-उत्पत्य ।

- ४२] स-गर्वितं वाक्यम् इदं वभाषे ॥४८॥ [४४
अयं स्थितोऽहं शर-चाप-पाणिर्
न प्राकृतं कं-चन योधयामि ।
यस्याऽस्ति शक्तिर् व्यवसाय-युक्ता
- ४३] ददातु मे शीघ्रम् इहाऽद्य युद्धम् ॥४९॥ [४५
तत् तस्य वाक्यं ब्रुवतो नि-शम्य
चुकोप सौमित्रिर् अमित्र-हन्ता ।
अ-मृष्यमाणश् च समुत्-पपात
- ४४] जग्राह बाणांश् च ततः प्र-हंस्य ॥५०॥ [४६
पुरस्ताच्च चाऽति-कायस्य वि-चर्कप महद्-यनुः । [४७पृ
४५] पूरयित्वा महा-शैलान आ-काशं सागरं दिशः ।
N] ज्या-शब्दो लक्ष्मणस्योग्रं त्रासयन् रजनी-चरान् ॥५१॥ [४८
सौमित्रेर् धनुषो घोषं श्रुत्वा प्रति-भयं तदा ।
४६] विसिष्मिये महा-तेजा राक्षसेन्द्र-सुतो बली ॥५२॥ [४९
अथाऽति-कायः कुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणम् अग्र-तः ।
४७] आ-दाय नि-शितं बाणम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥५३॥ [५०
बालम् त्वम् असि सौमित्रे वि-क्रमेष्व् अ-विचक्षणः ।
४८] गच्छ किं काल-सदृशं मां योधयितुम् इच्छसि ॥५४॥ [५१
न हि मद्-बाहु-सृष्टानां शराणां नत-पर्वणाम् ।
४९] सोढुम् उद-सहते वेगम् अन्तरिक्षम् अथो मही ॥५५॥ [५२
सुख-प्रसुप्तं कालाऽग्निं किं बोधयितुम् इच्छसि ।
५०] न्य-अस्य चापं नि-वर्तस्व मा प्राणैस् त्वं वि-मोक्ष्यसे ५६॥ [५३
अथवा त्वं प्रति-ष्टम्भान् न नि-वर्तयितुम् इच्छसि ।

१. रा१-प्रशम्य ॥ २ ल१ ल२ व प्र-०णस्याग्रे । फ-०णस्याध ।
३ ल१ ल२ व अ प्र-अनुजीविन ॥ ४. म-अहंसि ॥ ५. ल१ ल२ व अ प्र-
नास्ति ॥ ६ रा१-बोधयितुमर्हसि ॥ ७ रा१-नास्ति ।

५१] तिष्ठ प्राणान् परि-त्यज्य गमिष्यसि यम-क्षयम् ॥५७॥ [५४

पर्यं मे^३ नि-शितान् वाणान् अरि-दर्प-विनाशनान् ।

५२] ईश्वराऽऽयुध-सङ्काशांस् तप्त-काञ्चन-भूषणान् ॥५८॥ [५५

N] सितपीताऽमरुस् तीक्ष्णो मुक्ता-विदुम-भूषणः । [N

५३] एष ते मर्य-सङ्काशो वाणः पास्यति शोणितम् ।

N] मृग-राज इव क्रुद्धो नाग-राजस्य शोणितम् ॥५९॥ [५६

यद्य् अपि त्वां वधिष्यामि न मे^४ कीर्तिर् भविष्यति ।

५४] अज्ञात-वीर्यं वालं च ख्यातस्य त्रिदशंऽऽलये ॥६०॥ [N

कामस् तु यदि ते^५ मोहान् मां योधयितुम् आ-हवे ।

५५] यन्नाद् गृहाण वि-शिखंस्ततस् त्यक्ष्यसि जीवितम् ६१ [N

श्रुत्वाऽति-कायस्य वचः स-रोषं

स-गर्वितं सं-यति राज-पुत्रः ।

न चैव चुक्रोध बले धृताऽऽत्मा

५६] प्रोवाच चैनं स ततो महाऽऽत्मा ॥६२॥ [५७

न वाक्य-मात्रेण भवान् प्र-धानो

न कर्त्यनाः सत्-पुरुषा भवन्ति ।

मयि स्थिते धन्विनि वाण-पाणौ

५७] वि-दर्शय स्वाऽऽत्म-बलं दुर्-आत्मन् ॥६३॥ [५८

कर्मणा दर्शयाऽऽत्मानं न वि-कथितुम् अर्हसि ।

१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ म-त्रास । २. रा_१-यमालय ॥ ३. रा_१-
पश्येमान् । ४ ल_१ ल_२ व-भूषितान् ॥ ५. म-नास्ति । ६ रा_१-नास्ति ॥

७ ल_१ ल_२ व अ-ते । ८. ल_१ ल_२ प्र म-अजात० । ९ रा_१-ख्यात च ।

१० रा_२-त्रिदिवाल० ॥ ११. ल_१ ल_२ व अ-कामाद्वा यदि वा । १२ ल_१ ल_२

व अ-इच्छसि । १३. प्र रा_२फ-स्वशरान् ॥ १४. रा_१-जगर्जत । ल_१ ल_२ व

अ-मुग० १५ ल_१ ल_२ व अ-बली ॥ १६. रा_१ ल_१ प्र रा_२ फ-०नाम् ।

१७. रा_१-०यस्वाद्य बल ॥

- ५८] पौरुषेण हि यो युक्तः स वै शूर इहोच्यते ॥६४॥ [५९
सर्वाऽऽयुध-समायुक्तो धन्वी रथ-वरे स्थितः ।
६०] शरैर्वा यदि वाऽप्य् अस्त्रैर्दर्शय स्व-पराक्रमम् ॥६५॥ [६०
ततः शिरैस् ते नि-शितैः पातयिष्याम्य अहं शरैः ।
६०] मारुतः काल-सम्पक्कं वृन्तात् ताल-फलं यथा ॥६६॥ [६१
अद्य ते मामका वाणास् तप्त-काञ्चन-भूषणाः ।
६१] पास्यन्ति रुधिरं देहात् पुरा देवा यथाऽमृतम् ॥६७॥ [६२
वालोऽयम् इति वि-ज्ञाय न माऽव-ज्ञातुम् अर्हसि । [६३
६२] वाजो वा यदि वा वृद्धो मृत्युम् अभ्य-एति(१)सं-युगे६८[६४पू
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा हेतु-मत्र परमार्थ-वर्त ।
६३] अति-कायः प्र-चुक्रोध वाणं चाऽथं मर्मा-ददे ॥६९॥ [६५
तम् आ-पतन्तं सौमित्रिस् त्रि-धा चिच्छेद लाघवात् ।
६४] रावणिः परमाऽमर्षी शरैर् एनम् उपाऽद्रवत् ॥७०॥ [N
ततः शर-सहस्रेण सं-छाद्य रघु-नन्दनम् ।
६५] वि-भीषणं च साऽमात्यं यूथ-पांश् चांऽभि-दुद्रुवे ॥७१॥ [N
सं-त्रास्य वानरीं सेनां शर-वर्षैः महा-भुजः ।
६६] सौमित्रिम् अभि-दुद्राव पुनर् एव महा-मृधे ॥७२॥ [N
तम् आ-पतन्तं सहसा प्रत्य्-अगृह्णान् महा-भुजः ।

१. रा१ रा२ फ म-न । २. रा१-इवोच्यते । ल१ ल२ व-इव कथ्यते । अ-इति कथ्यते ॥ ३. रा१-वाप्यथवा शस्त्रैः ॥ ४. रा१-शरैस् । ५. रा१-शिर । ६. ल१ ल२ व अ प्र फ-वृक्षान्तात् ॥ ७. रा१-अथ । ८. रा१-भूषिता ॥ ९. रा२-नावजातुमि-हार्हमि । १०. रा१-मृत्युर् । प्र-मृत्युश् । ११. ल१ व अ फ-नाम्येति । प्र-चा-म्येति ॥ १२. म-बलवान् । १३. प्र रा२ म-०र्थवित् । १४. रा१-प्रभु क्रोधाद् । १५. रा१ प्र रा२ फ म-चास्य । १६. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-समादधे ॥ १७. रा१-राघव । १८. रा१-०मर्ष । १९. ल१ ल२ व अ-शनैर् ॥ २०. रा१-विदुद्रुवे । रा२ म-चापि दु० ॥ २१. ल१ म-नास्ति ॥

- ६७] लक्ष्मणो राक्षस-श्रेष्ठं शरैर् अत्यग्नि-सन्निभैः ॥७३॥ [N
ततो विद्या-धरा भृता देवा देवर्षयस् तथा ।
६८] गुह्यकाश्च महाऽऽत्मानस् तद युद्धं ददृशुस् तदा ॥७४॥ [६६
ततोऽति-कायः कुपितो धनुष्य आ-धाय सायकम् ।
६९] लक्ष्मणाय प्र-चिक्षेप स-क्षिपन्तम् इवाऽम्बरम् ॥७५॥ [६७
तम् आ-पतन्तं वि-शिखं शरम् आशीविषोपमम् ।
७०] अर्ध-चन्द्रेण चिच्छेद लक्ष्मणः पर-वीर-हा ॥७६॥ [६८
तं नि-कृत्तं शरं दृष्ट्वा कृत्त-भोगम् इवोर-गम् ।
७१] अति-कायोऽति-संरब्धः पञ्च वाणान् समौ-ददे ॥७७॥ [६९
ताव् छरान् स प्र-चिक्षेप लक्ष्मणाय निशा-चरः ।
७२] तान् अ-प्राप्ताव् छरैस् तीक्ष्णैर् चिच्छेद युधि लक्ष्मणः ७८ [७०
स ताव् छित्वा शरैस् तीक्ष्णैर् लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
७३] आ-ददे नि-शितं बाणं ज्वलन्तम् इव तेजसा ॥७९॥ [७१
तम् आ-दाय धनुः-श्रेष्ठे योजयामास लक्ष्मणः ।
७४] वि-चकर्ष च वेगेन वि-ससर्ज च रक्षसं ॥८०॥ [७२
पूर्णाऽऽयत-विष्टेन शरेणाऽऽनत-पर्वणा ।
७५] ललाटे राक्षस-श्रेष्ठम् आ-जघान स वीर्य-वान् ॥८१॥ [७३
स ललाटे शरो मग्नस् तस्य भीमस्य रक्षसः ।
७६] ददृशे शोणितेनाऽक्तः पद्मगेन्द्र इवाऽऽहवे ॥८२॥ [७४

१ प्र-आदित्यस० ॥ २ ल१ ल२ व अ-पुरा । ३ प्र-नास्ति ॥ ४ ल१ ल२ व अ प्र-विचि० । ५ रा२-प्रदीप्तमिव पावक । अ-अत आरभ्य ७८-तमश्लोकस्य प्रथमपादपर्यन्त नास्ति ॥ ६. रा१ ल१ ल२ व प्र फ-० सकुब्ध । ७ ल२ व प्र-० दवे ॥ ८ रा१-सप्र० ॥ ९ रा१-दृष्ट्वा शरास्तीक्ष्णान् । ल२ व अ प्र फ म-छित्वा शरास्तीक्ष्णान् ॥ १०. रा१-लक्ष्मण । ल१ ल२ व अ प्र रा२-राक्षसे ॥ ११ रा१-मग्नो धीमतस्तस्य । व प्र-लभस्तस्य भी० । १२ प्र-नास्ति ॥

- राक्षसः प्र-चक्रम्पे च लक्ष्मणेषु-प्रचालितः ।
 ७७] रुद्र-वाण-हतं घोरं यथा त्रिपुर-गोपुरम् ॥८३॥ [७५
 चिन्तयामास चाऽऽश्वस्य वि-श्रम्य च महा-बलः ।
 ७८] साधु-मुक्तेन वाणेन श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ॥८४॥ [७६
 इत्य् एवं सँ वि-चिन्त्याऽथ वि-गृह्य च भुजाव् उभौ ।
 ७९] स्यन्दनोपस्थम् आ-सँथाय चापम् आ-दाय चोत्-तमम् ८५ [७७
 त्रीण्य् एकं पञ्च सप्तेति सायकान् राक्षसँर्षभः ।
 ८०] आ-ददे सं-दर्धे चाऽपि वि-चक्रवौत्-ससर्ज चँ ॥८६॥ [७८
 हेम-पुङ्खा रवि-प्रख्याग् चक्रुर् दीप्तम् इवाऽम्बरम् ।
 ८१] ते वाणाः काल-मङ्काशा राक्षमेन्द्र-धनुश्-च्युताः ॥८७॥ [७९
 ततस् तान् राक्षसोन्मृष्टाव् छरौघान् राघवौऽनुजः ।
 ८२] अ-सम्भ्रान्तः प्र-चिच्छेद नि-शितैर् बहुभिः शरैः ॥८८॥ [८०
 तौव् छरान् युधि सम्प्रेक्ष्य नि-कृत्तान् रावणाऽऽत्मजः ।
 ८३] चुकोपाऽति सुरेन्द्राऽरिर् जग्राह च शितं शरम् ॥८९॥ [८१
 तं सं-धाय महा-त्तेजाः सँसर्ज च महौ-मृधे ।
 ८४] तेन सौमित्रिम् आ-यान्तम् आ-जघान स्तनाऽन्तरे ९० ॥ [८२
 सोऽति-विद्धो बल-वता लक्ष्मणो लक्ष्मि-वर्धनः ।
 ८५] सुस्राव रुधिरं भूरि मदं मत्त इव द्वि-पः ॥९१॥ [८३

१ प्र-मुदा चक्रम्पे बलवाश्चालितो लक्ष्मणेषुणा ॥ २ म-अतिकायस्तु सक्रोधो लक्ष्मण वाक्यमब्रवीत् । ३ रा१-० साधुयुक्तेन ॥ ४ रा१-सन्निगम्यास्य निगृह्य वपुषा बभौ । फ म-मनितम्यास्य वि० । ५ अतः परमविक पाठ — रा२-ननाद सुमहानादं यथा प्रावृषि तोयदः । ६ ल१ ल२ व अ प्र-आमाद्य ॥ ७ रा१-राक्षसेश्वरः । ८ प्र म-० दधे । ९ रा१ रा२ फ-० कर्ष समर्ज । १० रा२ फ-वै ॥ ११. व-नास्ति ॥ १२ रा१-तदायस्तन्निच्छेद निशितै । म-० द राघवो निशितैः । १३ रा१-ममर्जाथ । १४. म-महाहवे ॥ १५ रा१ म-अतीव तेन सौमित्रिस्ताडितो युधि वक्षमि । १६ ल१ ल२ व अ प्र-हतो ॥

- स चकाराऽऽत्मनाऽऽत्मानं वि-शल्यं सहसा वि-भुः ।
 ८६] जग्राह च शरं तीक्ष्णं तम् अस्त्रेणाऽभिसं-दर्ध ॥१२॥ [८४
 आग्नेयेन महा-नेत्राः सर्वे वि-द्योतयन् दिशः ।
 ८७] स जज्वाल महा-बाणो धनुषं चाऽस्य महाऽऽत्मनः ॥१३॥ [८५
 तैतस् तं ज्वलितं तीक्ष्णं लक्ष्मणः गर्भम् अञ्जसाँ ।
 ८८] अति-कार्याय चिक्षेप ब्रह्म-दण्डम् इवाऽपरम् ॥१४॥ [८६
 अति-कायोऽति-नेजस्वी सौम्यम् अस्त्रं समा-ददे ।
 ८९] तेन बाणं भुजङ्गाऽऽभं हेम-पुङ्खम् अयोजयत् ॥ [८७
 १०७] उत्-ससर्ज च वेगेन दीप्तं मूर्याऽस्त्र-संयुतम् ॥१५॥ [८८
 ताव उभाव् अन्तरे बाणाव् अन्योऽन्यम् अभि-जघ्नतुः ।
 ११] तेजसा सम्प्रदीप्ताऽङ्गौ क्रुद्धाव् इव भुजं-गमौ ॥१६॥ [८९
 ताव् अन्योऽन्यं विनिर्-भिद्य पेततुर् धरणी-तले ।
 १२] ताव उभौ शर-हीनौ 'तुं न भ्राजेते स्म सं-युगे ॥१७॥ [९०
 ततोऽति-कायस् त्व ऐषीकं ससर्जाऽस्त्रं निशा-चरः ।
 १३] लक्ष्मणस् तं प्र-चिच्छेद ऐन्द्राऽस्त्रेण महा-बलः ॥१८॥ [९१
 ऐषीकं नि-हतं दृष्ट्वा कुमारो रावणाऽऽत्मजः ।
 १४] याम्येनाऽस्त्रेण सं-क्रुद्धो योजयामास सायकम् ॥१९॥ [९२
 ततस् तद् अस्त्रं चिक्षेप लक्ष्मणाय निशा-चरः ।
 १५] वायव्येन तद् अस्त्रेण निर-जघान स लक्ष्मणः ॥१००॥ [९३

१. रा१रा२-भुवि । २. ल१ल२व-घोर । ३. म-नास्ति । ४. रा२फ-महाबाहु ।
 ५. रा१-योजयित्वा च चिक्षेपे । ६. ल१ ल२ व अ प्र म-नास्ति ॥ ७. रा१-
 परवीरहा । ८. ल१ ल२ व अ प्र-अतिमधाय । ९. ल१ ल२ व अ-इवोद्धत ॥
 १०. अत परमधिक पाठ — ल१ल२व प्र फ-दृष्ट्वा तु तं महाबाहुः शरं जग्राह
 कोपनः । ११ रा१-पौर । १२ अ-नास्ति ॥ १३ रा२-नेजसौ सप्रदीप्तौ तौ । १४
 ल१ल२ व अ प्र रा२फ-कल्पक्षये यथा प्राप्ते द्वावेवाकौ सुनेजसौ ॥ १५. ल१ल२
 व अ-च ॥ १६ रा१-न प्रचिच्छेद सौमित्रिस्त्रेणैन्द्रेण वीर्यवान् ॥ १७ ल१ल२
 व अ प्र रा२फ-न । १८ ल१ल२ व अ प्र-च । १९. अत परमधिक पाठ —
 ल१ ल२ व अ प्र-कुबेरदत्तेनास्त्रेण त्रासयामास लक्ष्मणं ॥

- अथैनं शर-धाराभिर् धाराभिर् इव तोय-दः ।
 ९६] प्र-ववर्षसु-सङ्कुद्धो लक्ष्मणो रावणाऽऽत्मजम् १०१॥ [९४
 तेऽति-कायस्य सम्प्राऽऽप्य कवचं वज्र-विग्रहम् ।
 ९८] भग्नाऽग्रशल्याः सहसा नि-पेतुर् भुवि सायकाः॥१०२॥ [९५
 तान् मोघान् अभिसम्प्रेक्ष्य लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
 ९९] अभ्य-अवर्षत बाणानाम् अयुतेन महा-यशः॥१०३॥ [९६
 स वध्यमानो बाणौघैर् अति-कायो महा-बैलः ।
 १००] ब्रह्म-दत्त-वरो वीरो राक्षमेन्द्रो न विव्यथे॥१०४॥ [९७
 न शशाक रुजं कर्तुं यदा तस्य महा-शरैः ।
 १०१] अथैनम् अभ्युपाऽऽगम्य वायुर् वाक्यम् अभाषत १०५ [१०१
 ब्रह्म-दत्त-वरो ह्य एष ह्य अंभेद्यकवचाऽऽवृतः । [१०२
 १०२] ब्रह्माऽस्त्रेणैव भग-वैन जहि दैवत-कण्टकम्॥१०६॥ [१०३पू
 ततस् तु वाक्यं स नि-शम्य वायोः
 सौमित्रिर् इन्द्र-प्रतिमान-वीर्यः ।
 समौ-ददे बाणम् अमोघ-वेगं
 १०३] तं ब्रह्मणोऽस्त्रेण युयोज चैव॥१०७॥ [१०४
 तस्मिन् वराऽस्त्रे विनि-युज्यमाने
 सौमित्रिणा बाण-वरे शिताऽग्रे ।
 देवाः स-चन्द्राऽर्क-महाग्रहाश् च
 १०४] नभो-गतास् त्रेसुर् अर्कम्पतोर्वी १०८॥ [१०५

१. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-सर्वे ते विफलीभूतास्तस्य लक्ष्मणसा-
 यका । म-तत प्रसह्य सहसा नि० ॥ २. म-नास्ति ॥ ३. ल१ व अ-महाभुज ।
 ४. रा१-अभेद्यकवच सख्ये राक्षसो नैव ॥ ५. रा१-अभेद्य० ॥ ६. ल१ ल२
 व अ प्र-तद्ब्रह्मणोस्त्रेण विभो । फ-ब्रह्मणोस्त्रेण भ० ॥ ७. ल१ ल२ व अ प्र-
 ०दधे । ८. प्र-नास्ति ॥ ९. ल१ ल२ व अ फ-०स्त्रेण नि० । १०. ल१ ल२
 व अ रा२ फ म-रराज चोर्वी ॥

तं लक्ष्मणोत्सृष्टम् अमोघ-वेगं
समा-पतन्नं श्वसन्-प्रकाशम् ।

कालाऽग्नि-तुल्यं मित-पीत-पुङ्खं
१०६] तनोऽति-कायः सम्-अगे ददर्श ॥१०९॥ [१०७

तं प्रेक्ष्यमाणम् तरसाऽति-कायो
जघान बाणैर् नि-शितैर् अनेकैः ।

स सायकस् तस्य मुपर्ण-वेगस्
१०७] तदाऽति-वेगेन जगाम पार्श्वम् ॥११०॥ [१०८

तम् आ-गतं प्रेक्ष्य तदाऽति-कायो
बाणं प्रदीप्ताऽनल-काल-कल्पम् ।

जघान शक्त्य-ऋष्टि-गदा-कुठारैः
१०८] शूलैर् हुलैश् चाऽप्य् अविपन्न-चेष्टः १११ [१०९

तान्य् आ-युधान्य् अ-प्रतिविक्रमाणि
मोघानि कृत्वा स शरोऽग्नि-कल्पः ।

स-कुण्डलं तस्य किरीट-जुष्टं
१०९] तदाऽति-कायस्य शिरो जहार ॥११२॥ [११०

तच्छिरः स-शिरस्त्राणं लक्ष्मणेन प्र-मर्दितम् ।

११०] पपात सहसा भूमौ शृङ्गं हिम-वतो यथा ॥११३॥ [१११

ततो हतान् राक्षस-पुङ्गवांस् तान्
स-कुम्भकर्णाऽतिरथाऽतिकायान् ।

१. स-ज्वलनप्र० । २. रा१-नीक्ष्णाग्रवारोन्नतचित्रपुख । ३. रा१-तदा-
तिवीर्यं ॥ ४. रा१-सहसाति० । ५. रा१ प्र फ-नास्ति ॥ ६. रा१ फ-नास्ति
७. ल१ ल२ व अ फ-कालतुल्य । ८. प्र-नास्ति । ९. रा१-गदाप्रहारै ।
१०. रा१-शूलैर्गलैश् । ल१ ल२ व अ प्र फ-शूलैर्गलैश् । ११. रा१-अभिप० ॥
१२. रा१-अप्रतिमक्र० । १३. ल१ ल२ व अ रा२-हत्वा । १४. रा१-प्रमृह्य
तच्छाबुकि० ॥

रक्षो-गणा वीरहताऽवशिष्टास्
१११] ते रावणाय त्वरिताः शशंसुः ॥१.१४॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे अतिकाय-वधो नाम

द्विपञ्चाश सर्ग ॥ ५२ ॥

[वं-५२, ५३] = [त्रिपञ्चाशः सर्गः] = [दा-७३, ७४]

तेषां वचस् तत् तु निगम्य राजा
मुमोह शोकाऽश्रु-परिप्लुताऽक्षः ।
भ्रातुर् वधं पुत्र-वधं च घोरं
N] वि-चिन्त्य राजा तुमुले प्र-गौढे ॥१॥ [२
ततस् तु राजानम् अवेक्ष्य दीनं
मुँ-विह्वलं शोक-परीत-देहम् ।
रथर्षभो राक्षस-राज-सूनुर्
३] अथेन्द्र-जिद् वाक्यम् इदं वभाषे ॥२॥ [३
न तार्त मोह-प्रविषाद-कालो
यद् इन्द्र-जिज् जीवति राक्षसेन्द्रः ।

१. प्र-लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि ॥ २ रा१-ततो हतास्तान् स नि० ।
रा२-०चस्तत्र नि० । इत पूर्वमधिक पाठः—रा२-तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां रावणाः
शोकविह्वलः । न किञ्चिदप्युवाचार्तो दीनात्मा क्षुब्धचेनन ॥ तं दृष्ट्वा राक्ष-
सश्रेष्ठं मन्युनातिपरिस्तुतं । न किञ्चित्कचिदप्याह सर्वः शोकान्वितोऽभवत् ॥
३. रा१-सुधोर । ४ रा१-०ल प्रगाढ ॥ ५ रा१ म-शोकार्णवे सप्रनि वर्तमान ।
रा२-म विह्वल. शो० ॥ ६ रा१-नात ते मोहवि० ।

- नेन्द्राऽग्नि-वाणाऽभिहतोऽस्ति कश्-चित्
 ४] प्राणान द्वि शक्तो युधि धारयेद् यः ॥३॥ [४
 पश्याऽद्य रामं सह लक्ष्मणेन
 मद-वाण-निभिन्न-विकीर्ण-देहम् ।
 गताऽऽयुषं भूमि-तले शयानं
 ५] शितैः शरैर् आर्चित-सर्व-गात्रम् ॥४॥ [५
 इमां प्रति-ज्ञां शृणु चेन्द्र-शत्रोः
 मु-निश्चितां पौरुष-दैव-युक्ताम् ।
 यथाऽद्य रामं सह लक्ष्मणेन
 ६] सं-तर्पयिष्यामि शरैर् अ-मोघैः ॥५॥ [६
 अद्येन्द्र-वैवस्वत-विष्णु-मित्राः
 साध्याऽश्वि-वैश्वानर-चन्द्र-सूर्याः ।
 द्रक्ष्यन्ति मे विक्रमम् अ-प्रमेयं
 ७] त्रि-विक्रमे विक्रम-वद् धिं विष्णोः ॥६॥ [७
 स एवम् उक्त्वा त्रिदशेन्द्र-शत्रुर्
 आ-पृच्छद्य राजानम् अ-दीनसत्त्वः ।
 समा-रुरोहाऽबिल-तुल्य-वेगं
 ८] रथं खर-श्रेष्ठ-सहस्र-युक्तम् ॥७॥ [८
 तम् आ-स्थाय महा-तेजा रथं हरि-रथोपमम् ।
 ९] जगाम सहसा तत्र यत्र युद्धम् अरि-दमैः ॥८॥ [९

१. प्र-० विशीर्ण० । २. रा२-अर्चितम्० ॥ ३. ल१ ल२ ब प्र फ-
 अद्येन्द्र० । ४. रा१-त्रिविक्रमस्यैव जय च । प्र फ म-० मे विक्रममेव । ५.
 अत परमधिक पाठ—रा२-ये चागता राघवकार्यहेतोरवेहि मत्सायक-
 भिन्नगात्रम् ॥ ६. ल१ ल२ व अ-रथोत्तम श्रेष्ठममङ्घ्रियु० । रा२ फ-० ष्टसमाधियु० ॥
 ७. रा१-० दम् ॥

- तं प्र-स्थितं महाऽऽत्मानम् अनु-जग्मुर् महा-बलाः ।
 १०] सं-स्पर्धमाना बहवो धनुःप्राऽऽसाऽमि-पाणयः ॥१॥ [१०
 गज-स्कन्ध-गताः के-चित् के-चिद् धय-गताम् तथा । [११पू
 ११] प्राऽऽस-मुद्गर-निस्त्रिश-परश्वध-धराः परे ॥१०॥ [१३पू
 स शङ्ख-निनदैः पुण्यैर् भेरीणां च महा-स्वनैः ।
 १२] जगाम त्रिदशेन्द्राऽरिः स्तूयमानः सपन्न-जित् ॥११॥ [१४
 स शङ्ख-शशि-वर्णेन छत्रेण रिपु-मूदनः ।
 १३] रराज प्र-गृहीतेन नभश् चन्द्रमसा यथा ॥१२॥ [१५
 ततस् तं विविजुर् भीमं मेघाऽऽभं हेम-भूषणम् ।
 १४] चारु-चामर-मुग्यैर्शं च मुग्यं सर्व-यनुष्मताम् ॥१३॥ [१६
 ततस् त्व इन्द्र-जिता लङ्का सूर्य-प्रतिम-तेजसा ।
 १५] रराजाऽप्रतिवीर्येण द्यौर उवाऽर्केण भास्वता ॥१४॥ [१९
 स तु दृष्ट्वा विनिर्-यान्तं बलेन महताऽऽवृतम् ।
 १६] राक्षसाऽधिपतिः श्री-मान् रावणः पुत्रम् अब्रवीत् ॥१५॥ [१७
 त्वम् अ-प्रतिरथः पुत्र जितस् ते युधि वासवः ।
 १७] किं पुनर् मानुषं धृष्यं न वधिष्यसि राघवम् ॥१६॥ [१८
 तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रति-गृह्य महाऽऽशिषः ।
 १८] रथेनाऽश्व-युजा वीरः शीघ्रं गत्वा नि-कुम्भिलाम् । [N
 १९उ] स्थापयामास रक्षांसि रथांश् चैव समन्त-तः ॥१७॥ [२०उ

सर्व-तोऽग्नि समा-स्तीर्य शस्त्र-पात्रैः स-तोर्मरैः ।

२३] जुहाव रक्तं कृष्णस्य कण्ठाच् छागस्य जीवतः ॥१८॥ [२४

१. ल१-नास्ति ॥ २. प्र-रथग० ॥ ३. ल१ल२ब अ-नु भेजिरे । ४. म-
 ०रपुष्पैश् ॥ ५. रा१-न्त ॥ ६. रा१-दृश्य । ७. ल१ल२ब अ म-हनिष्यसि ॥ ८.
 रा१ ल१ ल२ ब-०पातै सतोरणै । अ प्र-०त्रै सतोरणै । ९. रा२-आदाय ।
 १० टि० अय मध्यपाठ २७-शश्वेकात्परमधिकश्च पाठ २०-शश्वेकं तु० ।
 अत परमधिक पाठ — रा२ फ-जुहाव पावक रात्रौ रक्ताक्ता समिधस्तथा ॥

- ततस् तं हुत-भोक्तारं हुतभुक्-सदृश-प्रभः ।
 २०] अजुहोद् राक्षस-श्रेष्ठो मन्त्राऽस्त्रं विधि-वत् तदा ॥२९॥ [२१
 जुह्वतस् तस्य तत्राऽग्नि रक्तोष्णीष-वर-स्रजः ।
 २१] आ-जग्मुर् अथ सं-भ्रान्ता राक्षसा यत्र रावणिः ॥२०॥ [N
 शस्त्राणि शित-धाराणि सम-इधश् च वि-भीतकान् ।
 २२] लोहितानि च वासांसि स्रुवं काष्णाऽऽयसं तथा ॥२१॥ [२३
 स हविर् होम-लाजाऽऽद्यैर् माल्य-गन्ध-सुसंयुतैः ।
 N] अजुहोद् पावकं तत्र राक्षसेन्द्रः प्रताप-वान् ॥२२॥ [२२
 सकृद् एव सम-इधस्य वि-धूमस्य महाऽर्चिषः ।
 २४] बभूवुस् तानि लिङ्गानि वि-जयं यान्य् अदर्शयन् ॥२३॥ [२५
 प्रदक्षिणाऽऽवर्त-शिखस् तप्त-हाटक-सन्निभः ।
 २५] हविस् तत्प्रति-जग्राह पावकः स्वयम् उत्थि(द-स्थितः) ॥२४॥ [२६

- सोऽस्त्रम् आ-वाहयामास ब्राह्मम् अस्त्र-विदां वरः ।
 २६] धनुः शरान् रथांश् चैव सर्वं तत्राऽभ्य-अमन्त्रयत् ॥२५॥ [२७
 तस्मिन् आ-हूयमाने च हूयमाने च पावके ।
 २७] साऽर्क-चन्द्रा स-नक्षत्रा वि-तत्रास मही तदा ॥२६॥ [२८
 स पावकं पावक-तुल्य-तेजा
 जुहाव शक्र-प्रतिम-प्रभावः ।

- स-चाप-बाणाऽसि-रथाऽश्व-सूतं
 N] खेऽन्तर-दधे त्मानम् अचिन्त्य-रूपः ॥२७॥ [२९

१. रा२ फ म-०श प्रभु ॥ २. रा२-रक्तोष्णीषवरास्त्रय । ३. रा१ ल१
 ल२ ब अ प्र म-नास्ति ॥ ४. रा२-तत् समिद्रिरिद्धस्य । ५. रा१ ल१ ल२ ब
 अ प्र फ म-नास्ति ॥ ६. म-अस्त्रविशारद ॥ ७. अतः परमविकः पाठ —
 रा२ फ-इन्द्रजित्त्वथ संहृष्टो राक्षसेन्द्रसुतस्तदा । हुत्वाग्निं तर्पयित्वा च
 दैत्यदानवदर्पहा । आरुरोह रथं दिव्यमन्तर्धानगत शुभ । चतुर्भिर्वाजिभिर्भुक्त
 बाणतूणीरसयुत ॥

स सैन्यम् उत्-सृज्य समुत्-संसर्ज

बाणान् रणे वानर-वाहिनीषु ।

अ-दृश्यमानः शर-जालम् उग्रं

३१] ववर्ष मेघो हि यथाऽम्बु-धाराः ॥२८॥ [५३

ते शक्रजिद्-बाण-विशीर्ण-देहा

मायाऽविदो वि-स्वरम् उन्-नदन्तः ।

[रणे नि-पेतुर् हरयः सु-घोरा

३२] यथेद्रवज्राऽभिहता नगेन्द्राः ॥२९॥ [५४

ते केवलांस् तान् ददृशुः सु-घोरान्

प्र-णदतो वानर-वाहिनीषु ।]

यथा नि-गूढं हि सुरेन्द्र-शत्रुं

आरोपितमहाचाप शुशुभे राक्षसात्मज । जाज्वल्यमानो वपुषा तपनीय-
विभूषित ॥ तोमरैर्धचन्द्रैश्च स्वरथे बह्वलंकृत । नानारक्तविचित्रे च
पताकाध्वजशोभिते ॥ नीलजीमूतसकाशे शुशुभे स्यदने स्थित । रावण-
स्यात्मजो वीर शक्रजेता महाबल ॥ किरीटकेयूरधरः संग्रामेष्वनिवर्तकः ।
जाम्बूनदमहावंशो दीप्तपावकसन्निभ ॥ बभूव चेन्द्रजित्केतुर्वैडूर्यसमलंकृतः ।
तेन चादित्यकल्पेन ब्रह्मास्त्रेण सुपालितः । बभूव हर्षर्द्धतरो रावणिः
समलंकृतः ॥ स्वेन वीर्येण सम श्रीमानस्त्रेण च महाद्युतिः ॥ राक्षसैश्च
महामातृभिः सपत्न्यायुधि दुर्जय । अग्न्यागारात्स निर्याय शक्रजिह्वा महा-
बलः ॥ अत्रवीरक्षसा मध्ये वचनं स दुरासदः । अद्य हत्वा वधाह्नौ तौ
मिथ्याप्रव्रजितौ रणे ॥ जयं पित्रे प्रदास्यामि हत्वा तौ रामलक्ष्मणौ ।
अद्य निर्वाणरासुर्वी हतराघवलक्ष्मणा । करिष्यामि सुसक्रुद्ध इत्युक्त्वान्त-
रधीयत ॥

१. रा१ ल१ ल२ व अ म-संसर्ज बाणान् । २ रा१ ल१ ल२ व अ-
महारणे । म-भीमानरणे ॥ ३ रा२ फ-० विकीर्ण० । ४ रा२-मायाहता वि० ।
म-नास्ति । ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ म-नास्ति ॥

- ३३] न तत्र रक्षोऽधिपति व्य-अपश्यन् ॥३०॥ [५५
 ततः स रक्षोऽधिपतिर् महाऽऽत्मा
 सर्वामु वै दिक्ष्व अभि-वर्षमाणः ।
 प्र-च्छादयामास रवि-प्रैभां च
 ३४] वि-द्रावयामास च वानरेन्द्रान् ॥३१॥ [५६
 स शूल-निस्त्रिश-परश्वधानि
 दीप्ताऽनिलाऽर्क-द्युति-सन्निभानि ।
 स-विस्फुलिङ्गोज्ज्वल-पावकानि
 ३५] ववर्ष तस्मिन् प्लवगेन्द्र-सैन्ये ॥३२॥ [५७
 ततस् तैः पावक-प्रख्यैः शस्त्रैर् वानर-पुङ्गवाः ।
 ३६] पीडिताः पृथिवीं जग्मुर् वज्राऽऽक्रान्तौ इवाऽचलौ ॥३३॥ [५८
 तेऽन्योऽन्यम् अभि-सर्पन्तो वि-नदन्तश् च सु-स्वरम् ।
 ३७] राक्षसेन्द्राऽस्त्र-निर्भिन्ना वि-नेदुर् वानरर्षभाः ॥३४॥ [५९
 सं-वीक्ष्यमाणा गगनं के-चिन् नेत्रेषु ताडिताः ।
 ३८] शरैर् विविशुर् अन्योऽन्यं नि-पेतुर् धरणी-तले ॥३५॥ [६०
 स सु-ग्रीवं हनू-मन्तम् अङ्ग-दं गन्ध-मादनम् ।
 ३९] जाम्ब-वन्तं मुषेणं च वेग-वन्तं च वानरम् ॥३६॥ [६१
 मैन्दं च द्वि-विदं नीलं गजं गवयम् एव च ।
 ४०] विद्युद्-दंष्ट्रं केसरिणं हरि-त्रोमानम् एव च ॥३७॥ [६२
 सूर्याऽऽननं ज्योतिर्-मुखं तथा दधि-मुखं हरिम् ।
 ४१] पावकाऽक्षं नलं चैव कु-मुदं चैव वांमनम् ॥३८॥ [६३

१ म-नास्ति ॥ २ रा२-दिक्षु प्रववर्ष वाणान् । ३ रा२-०प्रभावान् ॥
 ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-ते । ५ रा१ ल१ ल२ व अ-०क्रान्त इवाचल ॥
 ६ रा१ ल१ ल२ व-अन्यो० ॥ ७ म-नास्ति । ८ अ-नास्ति ॥ ९ रा१
 ल१ ल२ व अ प्र म-नास्ति । १० रा१ ल२ व प्र प-वानर । ११ अ
 म-नास्ति ॥

- उल्का-मुखं शरभं च हरिं पनसम् एव च ।
 ४२] घृष्टं शत-बलिं तारं गवाऽक्षम् अपरान् हरीन् ॥३९॥ [N
 बाणैः शूलैः शितैः खड्गैर् भिण्डि-पालैः परश्वधैः ।
 ४३] विव्याध कपि-शार्दूलान् सर्वास् तान् राक्षसोत्तमः ॥४०॥ [६४
 स तांस् तदा वानर-राज-वीरान्
 निर-भिद्य बाणैस् तपनीय-पुङ्खैः ।
 ववर्ष रामं शर-वृष्टि-जालैः
 ४४] स-लक्ष्मणं वज्र-सम-प्रवेगैः ॥४१॥ [६५
 स बाण-वर्षैर् अभि-वर्षमाणो
 धारा-निपातैर् इव पर्वतेन्द्रः ।
 तं वीक्ष्य(!क्ष)माणः परमाऽद्भुत-श्री
 ४५] रामस् तदा लक्ष्मणम् इत्य् उवाच ॥४२॥ [६६
 असौ पुनर् लक्ष्मण राक्षसेन्द्रो
 ब्रह्माऽस्त्रम् आ-श्रित्य सुरेन्द्र-शत्रुः ।
 सं-छाद्य सर्वं हरि-सैन्यम् एतद्
 ४६] आवां रथ-स्थो वि-वृणोति वीरैः ॥४३॥ [६७
 स्वयं-भुवा दत्त-चरो दुर्-आत्मा
 N] खम आ-प्लुतोऽन्तर्हित-भीम-देहैः ।
 कथं नुं शक्यो युधि नष्ट-रूपो
 नि-हन्तुम् अद्येन्द्र-जिद् अस्त्र-पाणिः ॥४४॥ [६८
 मन्ये स्वयं-भूर् भग-वान् अ-चिन्त्यो
 ४७] मन्ये तद् अस्त्रं हुत-भुक् च देवः । [६९पू

१. स-नास्ति ॥ २. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-अभिवृष्यमाणो ॥

३. स-धीर ॥ ४ प्र-०भीमरूप । म-०भीमकर्मा । ५ प्र रा_२ स-तु ॥

- त्रयः सम्-अर्थो मम वीर्य-धैर्ये
 N] माया-बलौच् छैदयितुं रणाऽग्रे ॥४५॥ [N
 प्र-च्छादयत्य् एष च राक्षसेन्द्रः
 ४८उ] सर्वा दिशः सायक-शूल-जालैः ।
 एतच् च सर्वं प्रविभग्न-शूरं
 प्र-मुह्यते वानर-राज-सैन्यम् ॥४६॥ [७०
 आवां तु दृष्ट्वा पतितौ वि-संज्ञौ
 ४९] निवृत्त-युद्धोत्तम-जात-हर्षः । [७१पू
 प्र-याति भीमः पुनर् एव लङ्कां
 N] प्र-हर्षयन् राक्षस-सैन्यम् एतद् ॥४७॥ [N
 ततस् तु ताव् इन्द्र-जितोऽस्त्र-जालैर्
 बभूवतुस् तत्र तदा वि-षण्णौ ।
 स राघवौ तौ बलिनौ वि-षाद्य
 ५१] ननाद हर्षाद् युधि राक्षसेन्द्रः ॥४८॥ [७२
 स तद् तदा वानर-राज-सैन्यं
 स-राम-सौमित्रिम् अथाऽप्रमेयम् ।
 वि-षाद्य सर्वं सहसा विवेश
 ५२] पुरी दशग्रीव-भुजाऽग्र-गुप्ताम् । [७३
 सं-स्तूयमानः स तु यातु-धानैः

१. रा_१ल_१ल_२बप्रअफम-समस्ता । २. प्र-वीर्यवतो । म-वीर्यध्येया ।
 ३. रा_१ल_२बप्रअफम-०लाच्छादयतो । ल_१-०बलो छादयति । रा_२-मया बलान्
 छा० ॥ ४. रा_२फम-हि । ५. अ-०रसैन्यमुग्र ॥ ६. रा_१ल_१ल_२बअप्र-च ॥
 ७. अप्रफ-०जितास्त्र० ॥ ८. म-अत्रैव सर्गसमाप्तिर्दृश्यते-युद्धपर्वणि इन्द्रजित्कर्म
 नाम सर्ग ॥

- N] पित्रे च सर्वं हृषितोऽभ्यु-उवाच ॥४१॥ [७४उ
 वं-५३] तयोस् तु तत्राऽर्दितयो रणाऽग्रे [दा-७४
 मुपोह सैन्यं हरि-यूथपानाम् ।
 सर्वे वि-षण्णौ विगत-प्रभावा
 १] न चाऽपि कि-चित् प्रति-पेदिरे स्म ५०॥ [१
 ततो वि-षण्णं समवेक्ष्य सैन्यं
 वि-भीषणो धर्म-भृतां वरिष्ठः ।
 उवाच शाखामृग-राज-वीरान्
 २] आ-श्वासयन् वाग्भिर् अ-दीनसत्त्वः ॥५१॥ [२
 मा भैष्ट नास्त्य अत्र विषाद-कृत्यं
 यद् आर्य-पुत्रौ वि-वशौ वि-षण्णौ ।
 स्वयं-भुवो वाक्यम् अभिप्र-पन्नौ
 ३] सं-छादिताव् इन्द्र-जितोऽस्त्र-जालैः ॥५२॥ [३
 तस्मै हि दत्तं परमाऽस्त्रम् एतत्
 स्वयं-भुवा ब्राह्मम् अमोघ-वीर्यम् ।
 तन् मानयन्तौ यदि राज-पुत्रौ
 ४] वि-षादितौ नाऽत्र विषाद-कालः ॥५३॥ [५
 स ब्राह्मम् अस्त्रं तद् धी-मान् मानयित्वा तुं मारुतिः ।
 ५] विभीषण-वचः श्रुत्वा हनू-मान् इदम् अब्रवीत् ॥५४॥ [६
 अस्मिन् शस्त्र-हते सैन्ये वानराणां तरस्विनाम् ।

१. रा१ ल१ प्र-स । २. अत परमधिक पाठ — रा२-ततो रावण-
 मासाद्य अभिवाद्य कृताञ्जलिः । आचचक्षे प्रियं पुत्रो निहतौ रामलक्ष्मणौ ॥
 स हर्षवेगानुगतान्तरात्मा श्रुत्वा गिरस्तस्य महारथस्य । जहौ ज्वरं दाश-
 रथे समुत्थं प्रतीतचित्तश्च ननन्द पुत्र ॥ रा२-अत्रैव सर्गसमाप्तिर्दृश्यते ।
 ३. म-विवर्णा ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-विषादितौ । ५. म-नास्ति ॥
 ६. रा१ ल१ ल२ व प्र फ-स । अ-व ॥

- ८] यो यो धारयति प्राणांस् तं तम् आ-श्वासयामहे ॥५५॥ [७
ताव् उभौ युगपद् वीरौ वायुपुत्र-विभीषणौ ।
- ७] उल्का-हस्तौ तदा रात्रौ रण-शीर्षे वि-चेरतुः ॥५६॥ [८
छिन्न-शङ्ख-हस्तैश् च विप्रकीर्ण-शिरोधरैः ।
- ८] स्रोतोभिः क्षत-जं चैऽपि वि-स्रवद्भिः समन्त-तः ॥५७॥ [९
पतितैः पर्वताऽऽकारैर् वानरैर् अभिसं-कुला ।
- ९] अस्त्रैश् च पतितैर् दीप्तैर् अभि-कीर्णा वसुंधरा ॥५८॥ [१०
सु-ग्रीवम् अङ्गदं नीलं शरभं गन्ध-मादनम् ।
- १०] जाम्ब-वन्तं सु-षेणं च वेग-वन्तं दधी-मुखम् ॥५९॥ [११
११पृ] ज्योतिर्-मुखं नलं मेन्दं द्वि-विदं पैनसं गैजम् । [१२पृ
N] गवाऽक्षं गवयं धूम्रम् ऋषभं वि-नतं हँरम् ॥६०॥ [N
एतांश् चाऽन्यांश् च सु-बहून् वानरेन्द्रान् महा-बलान् ।
- १३] विभीषण-हनूमन्तौ ददृशाते हतान् रणे ॥६१॥ [१२उ
सप्त-पष्टिर् हंताः कोट्यो वानराणां तरस्विनाम् ।
- १४] अहः पश्चिम-भागेन बलुभेन स्वयं-भुवः ॥६२॥ [१३
सागरौघ-निभं घोरं दृष्ट्वा व्या-पादितं बलम् ।
- १५] विभीषण-हनूमन्तौ जाम्ब-वन्तं ममार्गतुः ॥६३॥ [१४
स्वभौर्वै-जरया युक्तं वृद्धं शर-शतैश् चितम् ।
- १६] रुँजा परि-गतं वीरं शाम्यन्तम् इव पौर्वकम् ॥६४॥ [१५

१ रा२ प्र फ०-शीर्षे ॥ २ म-०वरा । ३ रा२-वापि ॥ ४. रा२-म-शस्त्रैश् ॥
५. म-च वानर ॥ ६ म-वापि वानर । ७. रा२-प्र-हरि । ८ म-नास्ति ॥ ९. म-
रणजिर ॥ १० ल१ ल२ च प्र म-हतान् । ११. रा२-दिवसस्याष्टमे भागे वरदानात् ।
१२ फ०-मकाले तु व० ॥ १२. म-नास्ति ॥ १३. रा१ ल१ ब अ-०वाजरया ।
१४. रा२-प्रजापतिमुत् । १५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-पर्वतम् ॥

अथैनम् उपसंगम्य पौलस्त्यो वाक्यम् अब्रवीत् ।

१७] कचिद् आर्य शरै रौद्रैर्न प्राणा हिंसितास् तव ॥६५॥ [१६
१८उ] विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवान् पुवगर्षभः ।

कृच्छ्रेण धारयन् प्राणान् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥६६॥ [१७
१९] नैर्ऋतेन्द्र महावीर्य स्वरेण त्वाऽभिलक्षये ।

पीड्यमानः शितैर्बाणैर्न त्वां पश्यामि चक्षुषा ॥६७॥ [१८
२०] अजना सुप्रजा येन मातरिश्वा च नैर्ऋत ।

कर्त्तुं चिद् धारयति प्राणान् हनूमान् पुवगर्षभः ॥६८॥ [१९
२१] श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यम् अब्रवीत् तं विभीषणः । [२०पू

स्वभावं तस्य जिज्ञासुः प्रज्ञां च प्राज्ञसत्तमः ॥६९॥ [N
२२] क्लिष्यामहे यन्कृते स्म यन्मूलं चैव नो बलम् । [N

ताव् आर्यपुत्रा उत्सृज्य हनूमन्तं च पृच्छसि ॥७०॥ [२०उ
२३] नैव राजनि सुग्रीवे नाऽङ्गदे न च राघवे ।

२४पू] आर्येण दर्शितः स्नेहो हनूमति तुं दर्शितः ॥७१॥ [२१
वानरेन्द्रान् महावीर्यान् अतिक्रम्य महाबलान् ।

[N] बहून् अन्यांस् त्वम् एकं तु कस्मात् पृच्छसि मारुतिम् ७२ [N

२४उ] विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवान् इदम् अब्रवीत् ।

शृणु नैर्ऋतशार्दूल यन् मां पृच्छसि मारुतिम् ॥७३॥ [२२

१. अत परमधिकः पाठ — रा२-कश्चिज्जीवसि ऋतेन्द्र कश्चित् विपुलं बलं । २. मन्तीक्ष्णैर्न प्राणैर्वसितो रणे । ३. ल१ ल२ ब-नास्ति ॥ ४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-कचिद् । ५. रा२-हनुमान् ॥ ६. म-नास्ति ॥ ७. रा१ ल१ ल२ अ-व । ८. रा२ प्र फ-हि ॥ ९. रा२ फ म-विद० । १०. अत परमधिकः पाठ — रा२-जाम्बवंश्च महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु । गवाक्षं गवथं घूम्नमृषभं गंधमादन ॥ ११. रा२-हनूमन्त ॥ १२. म-अब्रवीद् वचः । १३. अ-नास्ति । १४. रा१ ल१ ल२ ब प्र म-नास्ति ॥

२५] तस्मिन् जीवति दुर्योधने हतम् अप्य् अ-हन् बलम् ।

हनू-मति हते सर्वे जीवन्तोऽपि हता वयम् ॥७४॥ [२३

२६] एतच्च छुत्वाऽगुभं वाक्यं प्रत्यु-ड्वाच वि-भीषणः । [N

प्रियते मारुतिस् तात मारुत-प्रतिमो जवे ॥७५॥

२७] वैश्वानर-समं तेजो धारयन् प्लवगर्षभः । [२४

त्वाम् एव मार्गयन् आस्ते मयेहाऽद्य सह प्र-भो ॥७६॥ [N

२८] ततो वृद्धम् उषाऽऽगम्य वि-नयेनाऽभ्यु-अवादयत् ।

जाम्ब-वन्तं महा-तेजा हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ॥७७॥ [२५

२९] श्रुत्वा हनू-मतो वाक्यं तथा स व्यथितेन्द्रियः ।

पुनर् जातम् इवाऽऽत्मानं मेने प्लवग-पुद्गवः ॥७८॥ [२६

३०] ततोऽब्रवीन् महा-तेजा हनू-मन्तं स जाम्ब-वान् ।

आ-गच्छ हरि-शार्दूल वानरांस् त्रातुम् अर्हसि ॥७९॥ [२७

३१] भवान् विक्रम-सम्पन्नस् त्वम् एषां परमा गतिः ।

त्वत्-पराऽऽक्रम-कालोऽयं नाऽन्यं पश्यामि कं-चन ८०॥ [२८

३२] क्रैक्ष-वानर-वीराणाम् अनीकानि प्र-हर्षय ।

वि-शल्यौ कुरु चाऽप्य् एतौ राघवौ राम-लक्ष्मणौ ॥८१॥ [२९

३३] गत्वा परमम् अध्वानम् उपर्य् उपरि सागरम् ।

द्विम-वन्तं नग-श्रेष्ठं हनु-मन् गन्तुम् अर्हसि ॥८२॥ [३०

३४] ततः काञ्चनम् अत्यु-ग्रम् ऋषभं पर्वतोपमम् ।

कैलास-शिखरं चैव द्रक्ष्यसि रिपु-सूदन ॥८३॥ [३१

१ रा२-वीरे हि ॥ २. म-नास्ति ॥ ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-
हनु० । ४. म-नास्ति ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-क्षुद्रवा० ।

६. रा२-प्रातरौ । म-सादितौ ॥ ७ ल१ ल२ व-पर्वत ॥ ८.
म-नास्ति ॥

३५] तयोः शिखरयोर् मध्ये प्र-दीप्तम् अतुल-प्रभम् ।

सर्वौषधि-युतं श्री-मत् तद् द्रक्ष्यस्य ओषधि-पर्वतम् ८४ [३२

३६] तस्य वानर-शार्दूल चतस्रो मूर्ध्नि स-प्रभाः ।

ओषधीर् द्रक्ष्यसि वीर दीपयन्तीर् दिशो दश ॥८५॥ [३३

३७] मृत-सञ्जीवनी चैव विशल्य-करणी तथा ।

मुवर्ण-करणी चैव सं-धानी च महौषधी ॥८६॥ [३४

३८] गृहीत्वा हनु-मन् सर्वाः क्षिप्रम् आ-गन्तुम् अर्हसि ।

आ-श्वासय हरीन् सर्वान् प्राणैर् गन्धवहाऽऽत्मजा ॥८७॥ [३५

३९] श्रुत्वा जाम्ब-वतो वाक्यं हनु-मान् हरि-पुङ्गवः ।

आऽपूर्यते वल्लोघेन वारि-पूरैर् इवाऽर्णवः ॥८८॥ [३६

४०] स पर्वत-तटाऽग्र-स्थः पीडयन् पर्वतोत्तमम् ।

हनु-मान् अभवत् तत्र द्वितीय इव पर्वतः ॥८९॥ [३७

४१] हरि-पाद-निबग्नश् च नि-षसाद् स पर्वतः ।

४२पू] न शशाक तदाऽऽत्मानम् अव-स्थापयितुं ततः ॥९०॥ [३८

N] तस्य पेतुर नगा भूर्माव् उर-गार्श चाऽपि जज्वलुः ।

४२उ] शृङ्गाणि च शिलाश् चैव विनि-पेतुः समन्त-तः ॥९१॥ [३९

तस्मिन् प्र-पीड्यमाने तु भग्न-द्रुम-शिला-तले ।

४३] न शेकुर् वानराः स्थातुं घूर्णमाने नगोत्तमे ॥९२॥ [४०

सा घूर्णित-महाद्वारा प्रभग्न-गृह-गोपुरा ।

४४] लङ्का सम्भ्रान्त-रक्षोर्धो प्र-नृत्तेव बभूव ह ॥९३॥ [४१

१. म-नास्ति ॥ २. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-आपूर्णेतिव० । ३. रा१ ल१ ल२ ब-
०पूर्णे । प्र रा२ फ म-वारिषेमे । ४. रा१ अ रा२-०तोपम । ५. रा१ अ रा२-
हनुमान् ॥ ६. म-यत् । ७. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ-नास्ति ॥ ८. रा२-भूमौ
पत्रगाश् ॥ ९. ल१ ल२ ब अ प्र फ-०तटे । १० रा२-नास्ति ॥ ११. म-०हतोरेणा ।
१२ रा१ ल२ ब अ प्र रा२-०रक्षोर्धो । १३. म-नृत्तेतिव ॥

पृथिवीधर-सङ्काशो नि-पीड्य पृथिवी-धरम् ।

N] पृथिवी क्षोभयामास साऽर्णवां मारुताऽऽत्मजः ॥१४॥ [४२

पद्भ्यां स शैलम् आ-पीड्य बडवा-मुख-चक्षुः मुखम् ।

४५] ननाद च वि-वृत्योग्रे आसयन् इव राक्षसान् ॥१५॥ [४७

तस्य नानद्यमौनस्य श्रुत्वा नि-नदम् उत्-तमम् ।

४६] लङ्कायां राक्षसाः सर्वे न शेकुः स्पन्दितुं भयात् ॥१६॥ [४८

नमस्-कृत्य स देवेभ्यो मारुतिर भीम-विक्रमः ।

४७] राघवाऽर्थे परं कर्म कर्तुम् इच्छति स-त्वरः ॥१७॥ [४९

स पुच्छम् उद-यम्य भुजङ्ग-कल्पं

वि-नम्य पृष्ठं श्रवणौ नि-कुञ्च्य ।

वि-वृत्य वक्रं भृशम् उन्-ननाद

४८] खम् उत्-पपाताऽद्भुत-चण्डवेगैः ॥१८॥ [५०

स वृक्ष-खण्डं तरसाऽऽजिघृक्षच्च

छैलाच्च छिलाः प्राकृत-पर्वतेभ्यः ।

बाहूऽऽरु-पातोद्धत-सम्प्रणुन्नाम्

N] ते क्षीण-वेगाः सलिले नि-पेतुः ॥१९॥ [५१

स तौ प्र-सार्योरग-भोग-कल्पौ

भुजौ भुजङ्गाऽरि-निकाश-कल्पः ।

देदर्श मेरुं मुर-राज-कल्पो

४९] दिशः प्र-कर्षन् इव वायु-पुत्रैः । [५२

आ-प्लुत्य वेगात् सहसा जगाम

५०] चक्रं यथा विष्णु-भुज-प्रमुक्तम् ॥१००॥ [५३

१ म-नास्ति । २ रा२-नास्ति ॥ ३. फ-नानद्यमा० ॥ ४ रा१ ल१ ल२

व अ प्र-भीमदर्शन ॥ ५. रा२ म-० चण्डविक्रम ॥ ६ ल१ ल२ व अ म-वृक्षखण्ड ।

७. म-० तवानराश्च । ८. रा२-नास्ति ॥ ९. रा२-० कल्पौ । १० रा२ म-जगाम ।

११. रा२ म-वायुसूतः । १२ रा२-विष्णुकरप्रयुक्त । म-० प्रयुक्तम् ॥

स पर्वतान् वृक्ष-गणान् सरांसि
नदीस् तडागानि पुरोत्तमानि ।

स्फीताब्जनांस् तान् अपि संस्पृश्यन्
५१] जगाम वेगाद् अति-चण्डवेगः ॥१०१॥ [५४
आदित्य-पथम् आ-साद्य स जगाम बतोऽम्बरम् । [५५
५२] स ददर्श मेघा-शैलं हिम-वन्तं महा-कंपिः ॥१०२॥ [५७
नाना-प्रस्रवणोपेतं बहु-कन्दर-निर्झरम् ।
५३] श्वेतै रजत-सङ्काशैः शिखरैश् चाह-दर्शनम् ॥१०३॥ [५८
ततः समा-साद्य महा-नगेन्द्रम्
अतिप्रवृद्धोत्तम-घोर-शृङ्गम् ।

ददर्श पुण्यानि तपो-वनानि
५४] सुरर्षिसङ्घोत्तम-सेवितानि ॥१०४॥ [५९

स ब्रह्म-लोकं रजताऽचलं च
शक्राऽऽलबं रुद्र-शर-प्रमोक्षम् ।

हयाऽऽननं ब्रह्म-शिरश् च दीप्तं
५५] ददर्श वैवस्वत-किङ्कराणाम् ॥१०५॥ [६०
वज्राऽऽकरं वैश्रवणाऽऽलयं च
सूर्य-प्रभं सूर्य-निबन्धनं च ।

ब्रह्माऽऽसनं शङ्कर-कार्मुकं च
५६] ददर्श नासां च वसुं-धरायाः ॥१०६॥ [६१
कैलासम् उग्रं हिमवत्-छिलाश् च
तं चर्षभं काञ्चन-शृङ्गम् उग्रम् ।

१. रा२-तत्र प० ॥ २. रा२-अतिक्रम्य । ३. रा२ म-०म्बरे । ४. म-
ददर्श सहसा शैल । ५. प्र-महागिरि । ६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-ब्रह्मकोश ।
७. प्र रा३ फ म-०नशैलम् ।

दीप्तं च सर्वौषधि-सम्प्रयुक्तं
५७] ददर्श सर्वौषधि-पर्वतेन्द्रम् ॥१०७॥ [६३

स तं सम-ईक्ष्याऽनल-सम्प्रदीप्तं
विसिष्मिये वासव-दूत-सूनुः ।^३

आ-पुन्य तं चौषधि-पर्वतेन्द्रं^२

N] विवेश यत्रौषधयश् चतस्रः ॥१०८॥ [६४

स योजन-सहस्राणि समा-क्रम्य महा-कपिः । [६५पू

५८] अ-विश्रान्तो महा-तेजा वि-चिकाय महौषधीः ॥१०९॥ [N

ततस् ताः काम-रूपिण्यो महौषध्यो महा-कपिम् ।

५९] वि-ज्ञायाऽर्थिनम् आ-यान्तं तदा जग्मुर् अ-दर्शनम् ११० [६६

स तास् त्व अ-पश्यन् भृशम् आ-बुकोप

ननाद कोपाच् च वि-वृत्य वक्रम् ।

अ-मृष्यमाणश् च वि-वृत्य नेत्रे

६०] तं शैल-राजानम् उवाच रोषात् ॥१११॥ [६७

किम् एतद् एवं सु-विनिश्चितं ते

यद् राघवे नाऽस्ति तवाऽनु-कम्पा ।

पश्याऽद्य मद्-बाहु-बलाऽभिभूतं

६१] वि-कीर्णम् आत्मानम् इहाऽद्रि-राजं ११२ [६८

स तस्य शृङ्गं परमौषधीकं

स-काञ्चनं धातु-सहस्र-युक्तम् ।

विकीर्ण-कूटं ज्वलिताऽग्रशृङ्गं

६२] प्र-गृह्य वेगात् सहसोर्द्ध-ववर्ह ॥११३॥ [६९

१. रा२-०सषयुक्त ॥ २. रा२-नास्ति ॥ ३. स-अवीक्ष्यमा० ॥ ४. रा२-
भुवि नि० । ५. रा२-नास्ति ॥ ६. फ-०सोद्ववाह । म-०सोन्ममंथ ॥

- स तं समुत्-पाट्य स्वम् छत्-पपात
वि-त्रास्य लोकान् स-सुराऽसुरेन्द्रान् ।
- सं-स्तूयमानः सुर-सिद्ध-सङ्घैर्
६३] जगाम वेगाद् अति-चण्डवेगः ॥११४॥ [७०
स तेन शैलेन भृशं रराज
शैलोत्तमे(१पमो) गन्ध-वहस्य स्रुतः ।
- सहस्र-धारेण स-पावकेन
६४] चक्रेण विष्णुर् दिवि चो(१वो)र्द-यतेन ॥११५॥ [७२
स भास्कराऽध्वानम् अभिप्र-पन्नम्
तद् भास्कराऽऽभं शिखरं प्र-गृह्य ।
- बभौ तदा भास्कर-सन्निकाशो
N] रवेः सकाशे प्रतिभास्कराऽऽभः ११६ [७१
तं वानराः प्रेक्ष्य मुदा प्र-णेदुः
स चाऽपि तान् प्रेक्ष्य मुदा नैनाद ।
- तेषां समुत्कृष्ट-रवं नि-शम्य
६५] लङ्क्यऽभि(१भृ)तो भीम-तरं वि-नेदुः ११७ [७३
स तं गृहीत्वा नि-पपात तस्मिन्
छैलोत्तमे वानर-सैन्य-मध्ये ।
- हर्ष-उत्तमैस् तैर् अभि-शस्यमानो
६६] वि-भीषणेनाऽपि च शस्यमानः ॥११८॥ [७४
ततस् तु तौ सं-यति राज-पुत्रौ
तं घेर्यम् आ-घ्राय महौषधीनाम् ।
- बभूवतुस् तत्र तदा वि-शल्यौ
६७] संरुढ-सर्व-व्रण-नष्ट-शोकौ ॥११९॥ [७५

ततः स वै गन्ध-वहस्य मूनुः .

सं-गृह्य हैमं शिखरं प्र-वृद्धम् ।

जगाम वेगाद् हिम-वन्तम् एव .

N] पुनश्च रामेण समा-गतश्च च ॥१२०॥ [७१

ऋग्वेदे रामायणे युद्ध-काण्डे ओषध्यानि यन नाम

त्रिपञ्चाश सर्ग ॥५३॥

[व-५४,५५]=[चतुःपञ्चाशः सर्गः] =[दा-७५,७६]

ततोऽब्रवीन् महा-तेजाः सु-ग्रीवो वानराऽधिपः ।

१] अर्थ वि-ज्ञापयन् एव हनू-मन्तं महा-बलम् ॥१॥ [१

२पू] यत्ते हतः कुम्भ-कर्णः कुमाराश्च सहाऽनुगाः ।

३पू] वेदानीम् उप-संहारं रावणः कर्तुम् अर्हति ॥२॥ [२

. ?

४] लङ्काम् अभि-पतन् आशु प्र-गृह्योल्काः सहस्र-शः ॥३॥ [३

ततोऽस्त्रं-गत आदित्ये रौद्रे तस्मिन् निशा-मुखे ।

५] लङ्काम् अभि-मुखा जप्सुः सोल्कास्ते हरि-यूथपाः ४॥ [४

उल्का-हस्तैर् हरि-गणैः सर्व-तः समभि-द्रुताः ।

६] आ-रक्षास्ते विरूपाऽक्षा राक्षसा विप्र-द्रुद्रुः ॥५॥ [५

१. प्र-लङ्काकाण्डे । २ रा३ फ-अक्षवन्धे ओषध्या० ॥ ३. रा२-इदा० ।

४. प्र रा३ फ-प्राहुं ॥ ५. टि०-अत्रत्य पूर्वार्धः पतित इति सभाव्यते । ६. रा१ ल१

ल२ ब अ प्र फ म-० तत्याशु ॥ ७. ल१ ल२ ब फ-आदित्यो ॥

८. रा३-नास्ति ॥

- गो-पुरेषु प्र-तोलीषु रथ्यासु वि-विधासु च ।
 ७] प्रासादेषु च सं-दृष्टाः ससृजुस् ते हुताऽशनम् ॥६॥
 तेषां गृह-सदृशाणि ददाह हुत-भुक् तदा । [६
 ८] राक्षसानां समा-साद्य सर्वेषां द्वार-रक्षिणाम् ॥७॥ [१३३
 हेम-चित्र-तनुत्राणां स्रग्दामाऽम्बर-धारिणाम् ।
 ९] शीघ्र-व्यांकुलिताऽक्षाणां मद-मन्थर-गामिनाम् ॥८॥ [१४
 कान्ताऽऽलम्बित-वस्त्राणां शत्रु-सङ्घात-भेदिनाम् ।
 १०] गदाऽसिंशूल-हस्तानां खादतां दशनान् अपि ॥९॥ [१५
 ११पू] शयनेषु महाऽर्हेषु शयितानां तथैव च ।
 १४पू] त्रस्तानां गच्छतां चैव पुत्रान् आ-दाय स-त्वराम् ॥१०॥ [१६
 तेषां दश-सदृशाणि रक्षसां पुर-वासिनाम् ।
 १२] अदहत् पावकम् तत्र जज्वाल च पुनः पुनः ॥११॥ [१७
 १७उ] सानु-मन्ति महाऽर्हाणि गम्भीर-गुण-वन्ति च ।
 N] हेमचित्राऽर्कचन्द्राणि तपनीय-निभानि च ॥१२॥ [१८
 रत्न-चित्र-गवाऽक्षाणि साऽधिष्ठानानि सर्व-शः ।
 १८] मणि-विद्रुम-चित्राणि स्पृशन्तीऽव भास्-करम् ॥१३॥ [१९
 क्रौञ्च-वर्हिण-वीर्णानां भूषणानां च निः-स्वनैः ।
 १९] नादितान्य् आ-कुलानि स वेष्मान्य् अग्निरददाह वै १४ [२०
 ज्वलनेन परीऽतानि तोरणानि चकाशिरे ।
 २०] वि-द्युद्भिर् इव नद्धानि मेघ-जालानि पुष्करे ॥१५॥ [२१
 स धूम-माली दीप्ताऽर्चिः सं-बभूव हुताऽशनः ।

१. प्र-नास्ति । २. अ प्र-मदविप्लवगा० । रा२म-मदविप्लवगा० । ३. फ-
 नास्ति ॥ ४. अ फ-नास्ति । ५. रा२-गदात्रिशू० ॥ ६. ल२ अ ब-० गुरुवन्ति ।
 ७ रा२-१२-शस्त्रोकादारभ्य १६-शपूर्वाव यावन्नास्ति ॥ ८. म-० णरावाणां ॥
 ६ फ म-धर्मगे ॥

- [N] युगाऽन्त इव भूतानि दिधक्षुर् अतुल-प्रभः ॥१६॥ [N]
ज्वाला-माला-परिक्षिप्तो ददाह पवनाऽन्वितः ।
- [N] कृष्ण-वर्त्मा ततो घोरो लङ्कां रावण-पालिताम् ॥१७॥ [N]
तस्यां तु दह्यमानायां लङ्कायां वानरोत्तमाः ।
- [N] बभूवुर हृष्ट-मनसो नदन्तश् च महा-बलाः ॥१८॥ [N]
ते राक्षसान् बहून् तत्र प्र-गृह्य हरि-पुङ्गवाः ।
- [N] चिक्षिपुर्ज्वलने दीप्ते किञ्चिद् दग्धान् भयाऽऽतुरान् १९ [N]
स्पृष्टश् चटचटा-शब्दो भवनानां वि-शृंशुवे ।
- [N] धूम-जाल-परीऽतानां वि-षमश् चित्र-भानुना ॥२०॥ [N]
- [N] [क-चित् सं-भूषितान्य एव दृश्यन्ते भवनानि वै ॥२१॥] [N]
बहु-रत्न-समाकीर्णा नाना-धातु-समन्विताम् ।
- [N] ददाह हुत-भुग् लङ्कां तीव्र-वायु-समन्वितः ॥२२॥ [N]
युगाऽन्ताऽग्नि-संभं वह्निम् उत्थि(द्-स्थि)तं लोम-हर्षणम् ।
- [N] ददृशुर् व्योम-निलया लङ्कायां मुदिता भृशम् ॥२३॥ [N]
काञ्चनानि वि-मानानि मुक्ता-वैडूर्य-वन्ति च ।
- [N] दह्यमानानि राजन्ते जले प्रत्यग्नि-वत् तदा ॥२४॥ [N]
धूम-जाल-परीऽतांऽग्यो बहु-धा दहनाऽर्दिताः ।
- [N] वि-दहन्ते स्म राक्षस्यो वह्नि-ज्वाला-भयाऽऽकुंलाः २५॥ [N]

१. रा२ म-विक्षिपुर् । २. रा२-तीव्रे ॥ ३. रा१ ल१ ल२ व अ-
शुव० । ४ म-व शु० । ५ म-नास्ति ॥ ६ म-नास्ति । अत्र गलित
इति संभाव्यते । यथास्थिते नैराकाश्यादर्शनात् ॥ ७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
नानायुधसं० । ८ रा२-नास्ति ॥ ९. म-०ग्निनिभ ॥ १०. रा२-भिन्ना-जज्ञे ॥
११. फ म-०तास्या बभूवुर । १२. प्र रा२ फ म-राक्षस्यो विनदति स्म ।
१३. म-०भयार्दिता ॥

विमानेषु प्रसृप्ताश् च दह्यमाना वराऽङ्गनाः ।

२१] त्यक्ताऽऽभरण-संसेक्ता हहेत्य् उच्चैर् वि-चुकुशुः ॥२६ [२३

काश्-चिद् भवृन् समा-लिङ्ग्य निद्रा-पान-वशं-गताः ।

N] यथा सुप्तास् तथा दग्धाः शयनेषु वराऽङ्गनाः ॥२७॥ [N
काश्-चिन् निद्रा-परीऽताऽक्ष्यः प्र-मृज्य नयनान्य् अथ ।

N] आ-दीप्तं गृहम् आ-लक्ष्य शिशून् आ-दाय दुदुबुः ॥२८॥ [N
तत्र चाऽग्नि-परीऽतानि नि-पेतुर् भुवनान्य् अर्थ ।

२२] वज्रि-वज्र-हतानीऽव शिखराणि मही-भृताम् ॥२९॥ [२३
तानि निर्-भिद्यमानानि दूर-तः प्र-चक्राशिरे ।

२३] हिमवच्-छिखराणीऽव दह्यमानानि सर्व-शः ॥३०॥ [२४
हर्म्याऽग्रैर् दह्यमानैश् च तलैः प्र-ज्वलितैस् तथा ।

२४] राज्ञौ सा शुशुभे लङ्का कि-शुकैर् इव पुष्पितैः ॥३१॥ [२५
उष्ट्रैर् मुक्तैर् गजैर् मुक्तैर् मुक्तैश् च तुर-गैर् अपि ।

२५] बभूव लोको लङ्कायां भ्रान्त-ग्राह इवाऽर्णवः ॥३२॥ [२६
अश्वं मुक्तं गजो दृष्ट्वा क-चिद् दुद्राव वेगितः ।

२६] भीतः सोऽपि गजं दृष्ट्वा क-चिद् दग्धो न्य-अवर्तत ३३ [२७
अपरे हेम-कक्ष्याश् च सं-नद्धा वर-वारणाः ।

N] त्रस्त-बन्धाः समा-क्षिप्य येन केन प्र-दुदुबुः ॥३४॥ [N
पानीयं पातुम् इच्छन्तः परिभ्रमण-कर्षिताः ।

N] प्रति-बिम्बं जले दृष्ट्वा तम् अग्निम् इति मेनिरे ॥३५॥ [N

१. अ प्र रा२ फ-०णसयोगान् । २. रा१ ल१ ल२ व रा२-हहेति च ।
३. म-नास्ति ॥ ४. रा२-शरणेषु । ५. फ म-०नास्ति ॥ ६. रा२-नास्तथा । ७. फ-
नास्ति ॥ ८. रा२फ-उत । ९. प्र रा२फ-धरावृता ॥ १०. रा२फ म-निर्देह्यमानानि ।
११. रा२ फ म-सर्वत ॥ १२. रा१ ल१ ल२ व अ-०त । १३. ल१-दुद्राव
वेगितः ॥ १४. रा२-नास्ति ॥ १५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-अमिर् ॥

प्रासादेषूत्थि(द-स्थितो ह्य अग्निः सम्प्र-दीप्तो व्य-अरोचत ।

N] लङ्कां द्रष्टुम् इवाऽऽरुढो दग्धाम् इति विभा-वसुः ॥३६॥ [N

सा बभूव मुहूर्तेन हरिभिः पीडिता पुरी ।

२७] लोकस्याऽस्य क्षये घोरे प्र-दीप्तेव वसुं-धरा ॥३७॥ [२९

स्त्री-पुंसोश्चाऽपि मोहेन व्य-अक्तिर् नाऽऽसीद् वि-नेदुषोः ।

२८] नादिता च धरा तत्र शुश्रुवे दश-योजनम् ॥३८॥ [३०

प्रदग्ध-कायान् सम्-अरे निर्-गतान् राक्षसान् बहिः ।

२९] सहसाऽभिप्र-पेतुस् तान् क्रोशन्तो हरयो भृशम् ॥३९॥ [३१

उर्व-कुष्ठो वानराणां च राक्षसानां च निः-स्वनः ।

३०] दिशो दश सम्-उद्रं च पृथिवी च व्य-अनादयत् ॥४०॥ [३२

प्र-गाह्य च महाऽऽत्मानौ ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ।

३२] अ-सम्भ्रान्तौ जगृहतुर् धनुषी धन्विनां वरौ ॥४१॥ [३३

ततो वि-स्फारयामास रामस् तद् धनुर् उव-तमम् । [३४पू

३३] भग-वान् इव सं-कुद्धो रुद्रो वेद-मयं धनुः ॥४२॥ [३५पू

राक्षसोत्कुष्ठ-घोषश् च वानराणां च निः-स्वनः । [३६पू

३५] ज्या-घोषश्चाऽपि रामस्य त्रयो व्य-आपुर् दिशो दश ४३ [३७

तस्य कार्मुक-मुक्तैश् च शरैस् तव पुर-गोपुरम् ।

३६] पावकेन च निर्-दग्धम् अपतच्च छत-शो भुवि ॥४४॥ [३८

ततो राम-शरान् दृष्ट्वा वि-मानेषु गृहेषु च ।

१ रा२-नास्ति ॥ २. रा१ ल१ ल२ ब-निर्दग्धान् । ३. रा१ ल१

ल२ ब-अन्ते ॥ ४. रा१ ब म-उत्कुष्ठ । ल१ ल२ अ प्र-उत्कुष्ठ ।

फ-तत्कुष्ठ ॥ ५. अत परमविक पाठ — रा२ म-लक्ष्मणश्च महातेजास्तथा

विस्फारयद्धनुः । ६ ल१-वेधमय । रा२-देवमय ॥ ७ प्र रा२-०सोत्कुष्ठ० ।

८ म-त्रिभिर्व्याप्ता ॥

- ३७] सं-नादो राक्षसेन्द्राणां तुमुलः सम-अपद्यत ॥४५॥ [३९
आ-दिष्टा वानरेन्द्रेण सु-ग्रीवेण महाऽऽत्मना ।
४०] आ-स्थिता द्वारम् आ-श्रित्य प्लव-गा युद्ध-काङ्क्षिणः ४६॥ [४१
यश्च नो वि-तथं कुर्यात् तत्रै शत्राव् उप-स्थिते ।
४१] स हन्तव्योऽभिसं-हृत्य बल-वान् यः पलायते ॥४७॥ [४२
इत्य् एवं निश्चिताऽर्थेषु सुग्रीव-वश-वर्तिषु ।
४२] स्थितेषु द्वारम् आ-श्रित्य रावणं मन्युर् आऽविशत् ४८॥ [४३
तस्य जृम्भित-विज्ञेय-व्यामर्षाद् अति-संकुलः ।
४३] रूप-वान् इव रुद्रस्य मन्युर् गात्रेष्व् अजायत ॥४९॥ [४४
४४पू] स नि-कुम्भं च कुम्भं च कुम्भकर्णाऽऽत्मजाव् उभौ ।
४५उ] प्रेषयामास सं-क्रुद्धः सं-ग्रामं राक्षसाऽधिपः ॥५०॥ [४५
४६पू] शशास चैव सर्वास् तान् राक्षसान् राक्षसाऽधिपः ॥५१॥ [४६
N] महा-बलान् महा-कायान् सर्व-युद्ध-विशारदान् ।
४६उ] त्वैरितं गच्छतेत्य् एवं क्रुद्धः सिंह इवोन्-नन्दन् ॥५१॥ [N
तेन सं-नोदितास् ते तु तदा प्रज्वलिताऽऽयुधाः । [N
४७] लंकाया निर-ययुर् द्वारान् नदन्तो भीम-निस्वनाः ॥५२॥ [४८उ
कुम्भकर्णाऽऽत्मजौ वीरौ परि-गृह्यै संमन्त-तः ।

१. भ-शर्व्या । २. अत परमधिक पाठ — अ भ-तेषां सन्नाद्यमानानां
सिंहनादं च कुर्वता । भ-हन्यमानास्तनश्चैवं दह्यमानाश्च वह्निना ।
राक्षसा निलयं अगमुर्मेघा वातेरिता इव ॥ अर्दिता वायुजालैश्च निशितै
रज्जनीचराः । बभ्रमुश्चस्त्रलुनेदुः समुत्पेतुर्निशाचरा ॥ ३. भ-न वा
युद्धयेत वानरः । ४. भ-० सम्प्रेक्ष्य राजशासनद्रष्टक ॥ ५. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र
फ-मृत्युर् । रा_२-मन्युम् । ६. म-० विज्ञेये व्या० । भ-० क्षेपाद् व्या० । रा_१ व
अ-व्यामर्षाद् । ७. भ-आकुलात्मन । ८. रा_२-नास्ति ॥ ९. रा_२ फ म-
सुमहाबलान् । १०. व-नास्ति । ११. रा_२ फ म भ-नास्ति । १२. म भ-राक्षसा ।
१३. भ-सिंहनाद चकार ह । भ-सिंहनाद व्यमुचत ॥ १४. प्र रा_२ फ-भीम-
विक्रमा । म-घोरदर्शना । भ-० नि स्वन् ॥ १५. म भ-नास्ति ।

N] बहु-सैन्य-परीवारौ शीघ्रं गवण-चोदितौ ॥५३॥ [N

तयोर् आमरण-स्थाभिर् भाभिः स्वाभिश्च सर्व-तः ।

N] चक्रुस् ते स-प्रभं व्योम हृग्यश् चाऽग्निना पुनः ॥५४॥ [४२

तत्र ताराऽधिपस्याऽऽभास् ताराणां च तथैव भाः ।

N] तयोर् आ-मरणेभ्यस् तु प्र-दीप्तम् इव सर्व-तैः ॥५५॥ [५०

तत्र चाऽर्ध-प्रदीप्तानां गृहाणां सागरैः पुनः ।

N] भासा संसक्त-पातालश्च चलोर्मिः शुशुभे भृशम् ॥५६॥ [५२

N] तद् वानर-बलं घोरं राक्षसानां तथा बलम् । [५४उ

४८उ] ददृशे ज्वलितं प्राऽऽसं किकिणी-शत-शोभितम् ५७॥ [५५पू

भीमाऽश्व-रथ-मातङ्गं हय-वाहन-संकुलम् । [५३उ

४९] दीप्त-शूल-गदा-शक्ति-खड्ग-मुद्गर-धारिणम् । [५४पू

N] हेमजालाचितं (?त-) व्योम (?व्यामं) निशितान्तर्परश्वधम् ५८ [५५उ

५०पू] व्याघूर्णित-महाशस्त्रं घन-संसक्त-कार्मुकम् ।

N] माल्य-गन्ध-समुत्सेकं समाचित-महाबलम् ।

५०उ] घोर-शूर-जनाऽऽकीर्णं महद् अम्बुद-निःस्वनम् ॥५९॥ [५६

तद् दृष्ट्वा बलम् आ-यातं राक्षसानां महत् तदा ।

५१] सं-चचाल कपीनां तु बलम् उच्चैर् ननाद च ॥६०॥ [५७

१ म भ-नास्ति ॥ २ फ-नारकाणां तथैव च । ३ म-०भ्यश्च
उज्जालानामपि सर्वश ॥ ४ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-सागराम्बुना । ५ रा_२-
नास्ति ॥ ६. रा_२-तथैव च । ७ रा_१-०ते ज्वलित प्रास । रा_२-तद्वात्रौ ज्व० ।
भ-उद्यतज्वलित० ॥ ८ रा_१ ल_१ ल_२ व अ-नास्ति । अत परमधिक पाठ—भ-
पताकाध्वजसयुक्तमुत्तमायुधभूषितं । ९ रा_२ म-०त व्योम निशितन्तु प० ।
भ-०लातृतभुज व्यावेष्टितप० ॥ १० रा_२-नास्ति । ११ व म-०रसमाकीर्णं ।
भ-०शूलसमाकीर्णं ॥ १२. अत परमधिक पाठ—भ-प्रगृहीतमहावृत्तं
समुत्थितमहाशिल । समतिष्ठत्सुदुर्ध्वं परस्परकृतोद्यमं ॥

जवेनाऽऽक्रम्य च पुनस् तद् बलं रक्षसां महत् ।

- ५३] अभ्य-अयात् प्रत्य-अरि-बलं पतं-गो इव पावकम् ॥६१॥ [५८
५४पू] तेषां भुज-पराऽऽमर्शोद् आमृष्ट-कनकाऽद्भुतः । [५९पू
N] ऋक्ष-नाद-स्वनश् चित्रो दीप्ति-मौक् लुर्ध्वे भृशम् ६२॥ [N
N] सर्वे ते बलिभिर् भिन्ना वि-चेरुस् तत्र राक्षसाः । [N
N] तथैवाऽप्य् अपरे तेषां कपीनाम् अभि-तोडिताः । [६१पू
५६उ] प्र-वीरान् अभि-तो जघ्नू राक्षसान् अन्तरे स्थितान् ६३ [६३उ
ग्रन्तम् अन्यं जघानाऽन्यः पतितोऽन्यम् अपातयत् ११
५८] गर्हमाणं जगर्हाऽन्यो दर्शन्तम् अदशत् तंथा ॥६४॥ [६६
देहीऽत्य् अन्यो ददात्य् अन्यो ददामीऽत्य् अपरः पुनः १३
६१] किंश्चासि किं मा हिंसीऽति तत्राऽन्योऽन्यम् अभाषत ६५ [६७
तद् उद्यत-गदा-प्राऽऽस-शक्ति-शूलाऽसि-संकुलम् ।
६०] प्राऽवर्तत महा-रौद्रं युद्धं वानर-रक्षसाम् ॥६६॥ [६८
राक्षसान् दश सप्तेति वानरा जघ्नूर् आ-हवे ।
६२] वानरान् अपि सप्ताऽष्टौ दश राक्षस-पुङ्गवाः ॥६७॥ [६९
प्रतिलम्बित-वस्त्रांश् च प्रमुक्त-कवचाऽऽयुधान् ।

१ रा२-बलवाम् । २ ल१ ल२ व भ-पतग ॥ ३ रा१ ल१
ल२ व अ प्र रा२ फ म-र्पाद् । ४ ल२-अमृ० । ५. रा१ ल१ ल२ व अ-
ऋक्षनाद स्व० । प्र-ऋक्षवादस्व० । ६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-दीप्तमाशु० ।
फ-दीप्तमाशु० । ७ रा२-नास्ति ॥ ८ म-शिग्रुमविभिन्नाऽङ्गा । ९ फ-
अभिलक्षिता । १० भ-प्रवरानभिसज्ज ॥ ११ भ-हिंस्यमानास्तथा चान्ये ततस्ते
पतिता पृथक् । १२. प्र-नास्ति ॥ १३ प्र भ-नास्ति । १४ रा२-किंशोऽसि ॥
१५. म भ-०समुष्टिशु० ॥

६३] राक्षसान् सम्प्र-लब्ध्याऽऽद्यु वानराः पर्य-अवारयन् ६८ [७०

वानरा राक्षसाश् चैव व्यति-षक्ताः परस्-परम् ।

६४] आ-विष्टा एव युध्यन्तश् चक्रुस् तुमुलम् अद्भुतम् ॥६९॥ [N

व-५७] प्र-वृत्ते सं-कुले व्यर्थं तस्मिन् वीर-वर-क्षये । [दा-७६

१.] अङ्ग-दोऽकम्पनं वीरम् आ-ससाद रणोत्कटः ॥७०॥ [१

आ-हूय सोऽङ्ग-दम् अपि ताडयामास वेगितः ।

२.] गदयाऽकम्पनः श्री-मान् स च चालाऽचलोपमः ॥७१॥ [२

स सं-ज्ञां प्राऽऽप्य तेजस्वी चिक्षेप गिखरं गिरेः ।

१ रा२म भ-अत पर सर्गममामि — इति लकाकाटे उत्काहरणे सकुल-
युद्ध नाम सर्ग ॥ २ रा२म भ-नास्ति ॥ ३ रा२-नास्ति ॥ ४ भ-गदया चागद-
पूर्वं सचचाल भृश हत ॥ ५ अत परमविक पाठ — भ-अर्दितो हि प्रहारेण
वज्रकण्ठोऽपतद्भुवि । वज्रकण्ठे हते तस्मिन्नगदेन महात्मना ॥ ततस्त
पतित दृष्ट्वा आतरं निहतं रणो । रथेनाभ्यपतत् क्षिप्रमथ सकंपनस्तदा ॥
अंगदं बहुभिर्बाणै शितैर्विव्याध वेगित । शरीरदारणैस्तीक्ष्णैः काला-
ग्निसदृशप्रभै ॥ क्षुरक्षुरप्रनाराचैर्वत्सदतशिलीमुखै । कर्णिशल्यविपाटैश्च
बहुभिश्च शितै शरै ॥ अगदं प्रतिविद्धागो वालिपुत्र प्रतापवान् । रथ-
मश्वान्धनुश्चास्य समर्द तरसा बली ॥ तत सकंपन शीघ्रमसिचर्म समाददे ।
उत्पपात दिव चापि वेगवानविचारयन् ॥ त क्षिप्र दूरमुत्क्षिप्य दोर्भ्यामादाय
चांगद । करेण तस्य त खङ्ग समाकृष्य ननाद च ॥ तस्याथ गलके खङ्ग
निचखान तदागदः । यज्ञोपवीतच्छेदेन चिच्छेद कपिकुजरः ॥ स प्रगृह्यासि-
मास्त्य विनदन् खे मुहुर्मुहुः । वालिपुत्रो महावीर्यो दुद्राव प्रहसन्निव ॥
आयसीं तु तदा वीरो गदामादाय राक्षसः । शोणिताक्ष समाविध्य अंगद
समुपाव्रवत् ॥ प्रजवस्तु तदा वीरो यूपाक्षसहितो बली । रथेन हि ययौ क्रुद्धो
वालिपुत्र महाबलम् ॥ तयोर्मध्ये कश्चिन्नेष्टः शोणिताक्षप्रजवयो । विशाख-
योर्मध्यगतः पूर्णचन्द्र इवावभौ ॥ अगदं परिरक्षतौ मैदो द्विविद एव च ।
तस्य तस्थतुरभ्यासे परस्परजिघासया ॥ अथोदीर्णान्महाकायान्प्रतीयु-
स्तान्महाबलान् । राक्षसा वानरश्रेष्ठानसिबाण्यगदाधराः ॥ एतस्मिन्नेव
काले तु यूपाक्षो राक्षसैर्वृतः । असिशक्तिगदाकुतैर्द्रावयामास राक्षसः ॥

- ७] मूर्ध्नि सम्प्राऽपतत् तस्य स पपात हतो भुवि ॥७२॥ [३
 हत-प्रवीरा मथिता राक्षसेन्द्रस्य सा चमूः ।
 ३४] जगामाऽभि-मुखं तूर्णं कुम्भकर्ण-सुतो यतः ॥७३॥ [३६
 ३५पृ] आ-पतन्ती च वेगेन कुम्भस् तां सान्त्वयंश् चमूम् । [३७
 N] अथोत्-कुण्टं(?)महा-वेगैर् लब्ध-लक्ष्यैः पुनः-गमैः ॥७४ [३८पृ
 स-धनुर धन्विनां श्रेष्ठो वि-रथः सु-समाऽऽहितः ।
 ३७] मुमोचाऽऽसीविष-प्रख्याञ्छरान् हरिषु वीर्य-वान् ७५ [३९

प्रयाणा वानरेन्द्राणा त्रिभि सह निशाचरैः । ससत्तानां बभौ युद्धमेक-
 भावगतात्मनाम् ॥ ते तु वृत्तान्तममादाय चित्तिपुः सुमहाबलाः । खड्गेन
 नान्प्रचिच्छेद प्रजयोऽथ महाबल ॥ रथानश्चान् गजाश्चैव ते प्रचित्तिपुराहवे ।
 शरैर्यैस्तान्प्रचिच्छेद यूपाक्षो राक्षसर्षभ ॥ मैन्दद्विविदसृष्टांस्तान् द्रुमा-
 नुत्पाट्य वीर्यवान् । बभज गदया मध्ये शोणितान् प्रतापवान् ॥ उद्यम्य
 विपुल खड्ग परमर्मनिकृतनम् । प्रजघो बालिन पुत्रमभिदुद्राव वेगितः ॥
 तमभ्यासगत दृष्ट्वा वालिपुत्रो महाबल । निजघानाश्वकर्णेन द्रुमेणातिबल-
 स्तदा ॥ बाहु चास्य सनिर्झिरामाजवान स मुष्टिना । अंगदोऽस्य
 प्रजघस्य स पपात क्षितावसि ॥ त दृष्ट्वा पतत भूमौ खड्ग वैडूर्यसन्निभम् ।
 मुष्टिं प्रकल्पयामास वज्रकल्पं महाबल ॥ ललाटे स महावीर्यमगदं वान-
 र्षभम् । आजघान महातेजा मुहूर्तं सवचाज सः ॥ स संज्ञां प्राप्य तेजस्वी
 वालिपुत्र प्रतापवान् । प्रजघम्य शिरः कायाद्धारयामास मुष्टिना ॥ तं
 यूपाक्षोऽभ्रपूर्णाक्ष पितृव्य वीक्ष्य सूदितम् । अवरुह्य रथात्क्षिप्र क्षीणेषु
 खड्गमाददे ॥ तमापतत सम्प्रेक्ष्य यूपाक्ष स्रवगर्षभ । जघानोरसि संक्रुद्धो
 जग्राह च महाबलः ॥ गृहीतं भ्रातर दृष्ट्वा शोणितान् प्रतापवान् । आज-
 घान महातेजा वज्रमि द्विविद तथा ॥ स तथाभिहतस्तेन विचचाल मुहुर्मुहुः ।
 उद्यता च पुनस्तस्य मुष्टिं दृष्ट्वाथ रक्षसः ॥ द्विविदः शोणितान् तं विददार
 नखैस्तदा । निष्पिपेव च राषेण क्षिणात्राविध्य वीर्यवान् ॥ यूपाक्षमभि-
 सक्रुद्धो मैन्दो वानरयूथप ।

१ रा२ ल१ ल२ व अ प्र फ भ-०मुखी । २ स-नास्ति ॥ ३. रा३-
 स्वा भ-स्वका । ४ रा२-नास्ति ॥

- तस्य तच्च ह्युद्यमे भूयः स-गरं धनुर् उत्-तमम् ।
 ४०] वि-द्युतेवाऽऽगताऽर्चिष्मद् द्वितीयेन्द्रधनुर् यथा ॥७६॥ [४०
 तेन द्वाटक-वर्णेन पत्रिणा चित्र-वाससा ।
 ४१] आकुण्डल-विकृष्टेन विव्याध द्वि-विदं बली ॥७७॥ [४१
 स तथाऽभि-हतस् तेन विप्रमुक्त-पदः स्फुरन् ।
 ४२] नि-पपाताऽदिकूटाऽऽभो वि-ह्वलो गाढ-वेदनः ॥७८॥ [४२
 मैन्दस् तु भ्रातरं दृष्ट्वा वि-ह्वलं गाढ-वेदनम् ।
 ४३] कुम्भम् अभ्य-अपतत् क्षिप्रं प्र-गृह्य महती शिलाम् ॥७९॥ [४३
 तां शिलां साल-जालं च तस्मै चिक्षेप रक्षसे ।
 ४४] तां विभेद तदा कुम्भः प्र-भुक्तां पञ्चभिः गरैः ॥८०॥ [४४
 सं-धाय सायकं तीक्ष्णं मुमोच सु-समाहितः ।
 ४५] वक्षस्य अपि च तेनाऽसौ मैन्दं विव्याध राक्षसः ॥८१॥ [४५
 स वानर-वरस् तेन मैन्दः सु-दृढम् आ-हतः ।
 ४६] रुधिराऽक्तस् ततो भूमौ नि-पपाताऽभि-मूर्च्छितः ॥८२॥ [४६
 ततोऽद्भुतम् तौ पतितौ मातुल्या अभि-जग्मिवान् ।
 ४७] अभि-दुद्राव वेगेन कुम्भम् उद्-यम्य वै शिलाम् ॥८३॥ [४७
 तम् आ-पतन्तं वेगेन कुम्भः पञ्चभिर् आर्यसैः ।
 N] त्रिभिर् चोऽन्वैर् विभेदाऽऽशुमातङ्गम् इव तोमरैः ८४ [४८
 स शरौघ-विभिन्नाऽङ्गो बालि-पुत्रः स-पार्दपम् ।

१. भ-विद्युद्भिरावृत व्योम्नि शक्रचापमिवापर ॥ २. ल_१ ल_२ व फ-स्फुटन् ॥
 ३. म-नास्ति ॥ ४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ भ-त । ५. रा_१ भ-कुक्ष । ६. ल_१
 ल_२-०क्त । भ-ग्रहमन् ॥ ७. रा_१ ल_१ ल_२ व अ फ-०पात हि मू० । प्र म-
 ०पात ह मू० ॥ ८. रा_२-कुम्भश्च त्रिभिः सायकैः । ९. रा_२-त्रिभिरन्वैर् ॥
 १०. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-मपादप । भ-प्रतापवान् ।

- N] शिला-वर्षम् अचिन्त्याऽऽत्मा ववर्ष मु-चिरं रिपौ ॥८५ [५०
तैतश् चिच्छेदं तान् वृक्षान् विभेद च शिलाः शरैः ।
- N] कुम्भकर्णाऽऽत्मजः शूरो बालि-पुत्र-समीरितान् ॥८६॥ [५१
समुद्-यम्य शिलाः क्रुद्धम् आ-पतन्तं मु-वेगितम् ।
- ४८] भ्रवोर् विव्याध वाणाभ्याम् उल्काभ्याम् इव कुञ्जरम् ॥८७ [५२
अङ्ग-दः पाणिना नेत्रे प्रे-मृज्य रुधिराक्षिते ।
- ४९] सौलम् आ-सन्नम् एका(के)न्ते(न)परि-जग्राह पाणिना ८८ [५३
तम् इन्द्र-केतु-प्रतिमं सौलं सौल-भुजो बली ।
- ५०] उत्-ससर्जाऽङ्ग-दो वेगात् तं दूराद् अन्ववैक्षत ॥८९॥ [५५
स चिच्छेद गितैर् वाणैः सं-पत्रैः काय-भेदिभिः ।
- ५१] कुम्भकर्णाऽऽत्मजो वृक्ष मु-पुङ्खैर् दशभिः शरैः ॥९०॥ [N
ततः स कुम्भः सं-याय शरान् अग्रिशिखोपमान् ।
- ५२] अङ्ग-दस्य महा-वेगान् मुमोचोग्निं राक्षसः ॥९१॥ [N
स वज्राऽग्नि-संस्पर्शैः शरैः काञ्चन-भूषणैः ।
- ५३] वि-क्षतः शर-वेगाऽऽर्त्तः पपात च मुमोह च ॥९२॥ [N
अङ्ग-दं व्यथितं दृष्ट्वा सीदन्तम् इव कुञ्जरम् ।
- ५४] दूरा-वर्षं राज-पुत्रं धूम्रो ह्य अभ्य-अपतद् रुषा ॥९३॥ [५७
N] अथ धूम्रः शिला-हस्तः क्रोप-संरक्त-लोचनः ।
- रिरक्षिपन् अभ्य-अपतद् अङ्ग-दं वानरर्षभः ॥९४॥ [६०
५५] जाम्ब-वांश् च मु-षेणश् च वेग-दर्शी च वानराः ।
- कुम्भम् अभ्य-अद्रवन् दृष्ट्वा मेघा गिरिम् इवाऽसितम् ९५ [६१

१. म-स प्रवि० । २. म-श्रीमान् ॥ ३. म-अकुशेनेव ॥ ४. रा२ फ म-
विमृज्य । म-पिधाय । ५. म-शालम् । ६. रा२-तु वृक्ष । ७. रा२-प्रतिज० ॥
८. रा२ म म-शाल शाल० ॥ ९. रा२ म म-सप्तभि । १०. रा२-नास्ति ॥
११. रा२-नास्ति ॥ १२. अ प्र-रिरक्षिप्यन् । म-रिरक्षुर । १३. म-नास्ति ॥

५६] सम-ईक्ष्याऽऽपततस् तांस् तु वानरेन्द्रांस् तरस्विनः ।

अवारयन् स वाणौघैर् वायुर् घोरान् इवाऽम्बु-दान् ॥६२ [६२

५७] तस्य वाण-पथं प्राऽऽप्य न शेकुर् अति-वैर्तितुम् ।

वानरेन्द्रा महाऽऽत्मानो वेलाम् इव महोर्मयः ॥६७॥ [६३

५८] तांस् तु दृष्ट्वा हरीन् सर्वाब् छर-दृष्टि-निवारितान् ।

अङ्ग-दं पृष्ठ-तः कृत्वा भ्रातृ-जं स महाऽऽहवे ॥६८॥ [६४

५९] अभि-दुद्राव सु-ग्रीवः कुम्भकर्णाऽऽत्मजं रणे ।

शैलं सानु-चैरस्याऽर्थे वेग-वान् केसरी यथा ॥६९॥ [६५

६०] उत्-पाट्य वि-विधान् वृक्षान् अश्व-कर्णान् धवान् अपि ।

N] अन्यांश् च वि-विधान् वृक्षान् सम्प्र-चिक्षेप रक्षसे १०० [६६

तां छादयन्तीम् आ-काशं वृक्ष-दृष्टि दुरा-सदाम् ।

६१] कुम्भकर्ण-सुतश् चित्रैः शरैश् चिच्छेद नैकधा १०१ [६७

अति-लक्ष्णेण शीघ्रेण कुम्भेन नि-शितैः शरैः ।

६२] आ-चितास् ते द्रुमाः पेतुर् यथा घोराः शत-घ्नयः १०२ [६८

द्रुम-वर्षं ततश् छिन्नं दृष्ट्वा कुम्भेन वीर्य-वान् ।

६३] वानराऽधिपतिः श्री-मान् महा-सत्त्वो न विव्यथे ॥१०३ [६९

निर्-भिद्यमानः सहसा सहमानश् च ताब् छरान् ।

६४] कुम्भस्य धनुर् आ-च्छिद्य बभञ्जेन्द्राऽऽयुधोपमम् १०४ [७०

अव-प्लुत्य ततः शीघ्रं कृत्वा कर्म च दुष्-करम् ।

६५] अब्रवीत् कुपितः कुम्भं भग्न-शृङ्गम् इवर्षभैर् ॥१०५॥ [७१

१. म-नास्ति । २. भ-आजघान ॥ ३. प्र रा२ फ-अभिव० ॥

४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र म भ-भ्रातव्य ॥ ५. रा१ ल१ ल२-सानुवर० ।

६. रा१-नास्ति ॥ ७. प्र रा२ फ म-शैलान् ॥ ८ रा१ ल१ ल२ व-

शैलदृष्टि ॥ ९. रा२-लक्ष्येण । १०. रा१ ल१ ल२ व अ-शरा रेजुर । भ-हुसा

रेजुर ॥ ११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-चित्र ॥ १२ रा२ म भ-सुदुष्कर ।

१३ भ-इव द्विप ॥

- निकुम्भाऽग्रज वीर्यं ते बलं च महद् अद्रुतम् ।
 ६६] सं-नतिश् च प्र-भावश् च तव वा रावणस्य वा ॥१०६॥ [७२
 प्र-कामं चल-चित्त-घ्न माया-बल-विशारद^१ ।
 ६७] एकस् त्वम् इह जातोऽसि पितुश् च बलवत्-तरः १०७ [७३
 त्वम् एको हि महा-वीर्यः शूल-हस्तोऽरि-मर्दनः ।
 ६८] त्रि-दशानाम् अपि क्रुद्धो वि-जेता रण-मूर्धनि ॥१०८॥ [७४
 वर-दानात् पितृव्यस् ते समेतान् दैत्य-दानवान् ।
 ६९] कुम्भ-कर्णस्य वीर्येण सहते वि-बुधान् अपि ॥१०९॥ [७६
 ७०उ] धनुषीऽन्द्रजितस् तुल्यः प्र-तापाद् रावणस्य च ।
 ७१पू] त्वम् एको रक्षसां मध्ये श्रेष्ठोऽसि बल-वीर्य-तः ॥११०॥ [७७
 वि-मर्दम् आवयोर् एतं समेतस्य मम त्वया^१ ।
 ७२] अद्य पश्यन्तु भूतानि शक्र-शम्बरयोर् ईवं ॥१११॥ [७८
 कृतम् अ-प्रतिमं कर्म दर्शितं चाऽस्त्र-कौशलम् ।
 ७३] पातिताश् च प्र-वीरा ये त्वयाऽनुपम-तेजसः ॥११२॥ [७९
 उपाऽऽलम्भ-भयाच् चैव नाऽसि वीर हतो मया ।
 ७४] कृत-कर्मा परि-श्रान्तो वि-श्रान्तः पश्य मे बलमा^३ ॥११३॥ [८०
 तेन सुग्रीव-वाक्येन साऽवमानेन मानिनः ।

१. रा२-प्रभावबलकृत्यज्ञ माया० । भ-प्रह्लादबलवृत्रेन्द्रबलिमूर्ययमोपम ।
 २. रा२-एषस् । ३. रा२-पृज्योसि । भ-जेता वै ॥ ४. प्र फ-०स्तो विम० । भ-
 •स्तमरिन्दम । ५. प्र रा२ फ म-निर्जेता ॥ ६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र रा२-
 समेतो । भ-वाधते । ७. म-वै सदानवान् । भ-देवदा० । ८. रा१ ल१ ल२ ब
 अ-सहतान्दानवानपि । भ-सहशस्त्र महाबल । ९. रा२-नास्ति ॥ १०. रा२-
 नास्ति । ११. रा१ ल१ ल२ ब-अपि ॥ १२. म भ-०सा ॥ १३.
 रा३-नास्ति ॥

७५] अग्रेऽज्याऽऽहुतेर् यद्-वत् तेजस् तस्य व्य-अवर्धत ११४
 ८१३] ततः कुम्भः समुत्-पत्य सु-ग्रीवम् अभि-पैत्य च । [८१
 आ-जघानोरमि क्रुद्धो वज्र-वेगेन मुष्टिना ॥११५॥ [८६पू
 ८२] चर्म प्र-स्फुटितं तस्य प्र-मुस्ताव च शोणितम् ।
 स तु मुष्टिर् महा-वेगः पतितो ह्य अस्थि-सञ्चये ॥११६॥ [८७
 ८३] वेगेन महता तस्य तेजः समुद्-अपद्यत ।
 वज्र-निष्पेष-सम्भ्रान्ता ज्वाला मेरौ यथा गिरौ ॥११७॥ [८८
 ८४] स तथाऽभि-हतस् तेन सु-ग्रीवो वानरेश्वरः ।
 मुष्टि सं-वर्तयामास वज्र-वेगं महा-बलः ॥११८॥ [८९
 ८५] ज्वलिताऽनल-सङ्काशं रवि-मण्डल-सन्निभम् ।
 ८६पू] मुष्टिं स पातयामास कुम्भस्योपरि वानरः ॥११९॥ [९०

१. रा२-०हुतस्यैव व्यवर्धत महाबली । म-०हुतस्यैव तेजस्तस्य त्वष० ।

२ अतः परमधिक पाठ — भ-युद्धायाभिमुखश्चैवमभ्ययाद्राक्षसर्षभः । सुग्रीवः
 कौम्भकर्णश्च युद्धाय समुपस्थितौ ॥ गजाविवापीतमदौ निश्चमतौ मुहुर्मुहुः ।
 अन्योन्यगात्रमथिनौ कर्षन्तावितरेतरम् ॥ कम्पयंतौ महावीरौ पदभारै-
 र्मुहुर्मुहुः । मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव जत्रुतुश्च परस्परम् ॥ उल्लिखन्तौ च दंष्ट्राभि-
 सिंहाविव विरेजतु । रुधिरोज्जितसर्वांगौ पुष्पिताविव किशुकौ ॥ तौ मुहूर्त्तं
 समाश्वस्य पासुना चावगुठिनौ । करैर्नागकरप्रख्यैर्भूय एवाभिपेततुः ॥
 वानरा राक्षसाश्चैव प्रेक्षका निश्चला स्थिताः । इतरेतरयोर्वीर्यं
 कथयंतः परस्परम् ॥ कपिराक्षसराजानौ भर्तृकार्ये व्यवस्थितौ । सधूमा
 मुखतो ज्वाला विमुञ्चतावुभौ श्रमात् ॥ तयो पादावगाढाश्च निम्नदेशाभ-
 वन्मही । विघूर्णिततरंगश्च चुलुभे वरुणालयः ॥ ततः कुम्भं समुत्क्षिप्य
 सुग्रीवो लवणाम्भसि । पातयामास वेगेन दर्शयन्नद्धेस्तलम् ॥ ततः कुम्भ-
 निपातेन जलराशिः समुत्थितः । विन्ध्यमन्दरसकाशो विससर्प समन्नतः ॥
 ३ रा२-०पात्य । भ-उपगृह्य । ४ म-नास्ति ॥ ५ रा२-हृदि स० । भ-अस्थि-
 मण्डले । ६ रा२-नास्ति ॥ ७ रा२-नास्ति ॥ ८ म-नास्ति । ९ प्र-नास्ति ।
 अतः परमधिक पाठ — भ स तु तेन प्रहारेण विह्वलो हृदि पीडितः ।
 रुधिराद्रौ रणे कुम्भो निर्वपत् पावकार्चिषः ॥

मुष्टिनाऽभि-हतम् तेन नि-पपाताऽऽद्यु गदगमः ।

८७] लोहिताऽङ्ग इवाऽऽकाशाद् दीप्त-रश्मिर् यदृच्छया ॥१००॥ [१००

कुम्भस्य पततो रूपं भग्नस्योपरि मुष्टिना ।

८८] ईश्वरेणाऽभि-पन्नस्य ददृशुर् गो-पतेर् इव ॥१२१॥ [१२३

ततो हते तत्र महा-पराऽऽक्रमे

प्लवं-गमानाम् ऋषभेण सं-युगे ।

मही स-शैला वि-चचाल साऽऽपगा

८९] भयं च रक्षांस्य अत्रिकं ममाऽविशत् ॥१२२॥ [१२४

इत्यार्ष रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भ-वधो नाम

चतु पञ्चाश सप्त ॥ १०४ ॥

[वं-५६] = [पञ्चपञ्चाशः सर्गः] = [अ-७७]

नि-कुम्भो भ्रातरं दृष्ट्वा मु-ग्रीवेण नि-पातितम् ।

१] प्र-दैहन् इव कोपेन मु-ग्रीवं प्रत्यवैक्षत ॥१॥ [१

कृत-संग्रामम् आ-तिर्यग् दत्त-पञ्चाऽङ्गुलं शुभम् ।^{१०}

२] आ-ददे परि-ध्वं वीरो नगेन्द्रशिखरोपमम् ॥२॥ [२

पि-बद्धम् आ-यतैः पटैर् हेम-ज्वलितम् आ-यतम् ।^{११}

३] यमदण्डोपमं घोरं रक्षसां भय-नाशनम् ॥३॥ [३

१. प्र रा२ म-पात स । २ ल१-०काश । प्र रा२-०काशे ॥

३. रा२-नास्ति ॥ ४ रा२-कुम्भे । भ-तस्मिन् । ५. रा२-तेन ॥

६. व प्र रा२ भ-लकाकाण्डे । म-युद्धपवणि ॥ ७ म-निप्रदित भ-रणे हत ।

८. म-प्रहसन् । ९. म-पर्यव० । भ-समुदैक्षत ॥ १०. रा२-नास्ति । भ-तत

स्त्रदामसञ्छन्न दत्त० । ११ रा२ म-घोर ॥ १२. प्र क म भ-आयस । १३.

रा२-नास्ति ॥

- तम् आ-विध्य महा-तेजा महाशक्रध्वजोपमम् ।
 ४] वि-ननाद विट्ताऽऽस्यो नि-कुम्भो भैरवं रवम् ॥४॥ [४
 उरो-गतेन निष्केन भुज-स्थैर् अपि चाऽङ्ग-दैः ।
 ५] कुण्डलाभ्यां सु-तप्ताभ्यां स्रजा च सु-विचित्रया ॥५॥ [५
 नि-कुम्भो भूषणैर् भाति परि-वेणाऽऽयतेन च ।
 ६] यथेन्द्र-धनुषा मेघः स-विद्युत् स्तनयित्नु-मान् ॥६॥ [६
 परिघाऽग्रं तथाऽऽस्फोटय वर-ग्रन्थि महा-स्वनम् ।
 ७] जज्वाल च स-धूमोऽत्र सं-घर्षाद् इव पावकः ॥७॥ [७
 नगर्या विट्पा-वत्या गन्धर्व-नगरैर् अपि ।
 N] सहसैर्वाऽमरा-वत्या सर्वैश्च च भवन्तैः सह ॥८॥ [८
 स-तारागण-नक्षत्रं स-चन्द्रं स-महाग्रहम् ।
 N] निकुम्भपरिघोद्धूतं भ्रमतीऽव नभस्-तलम् ॥९॥ [९
 दुरा-ध्वजः स सं-कोषात् परिघाऽऽभरण-प्रभः ।
 N] कपीऽन्धैर्नो निकुम्भाऽग्निर् युगाऽन्ताऽग्निर् इवोत्थितः १० [१०
 राक्षसांश्च वानराश्च चैव न शेकुर् मथितुं भयात् ।
 ८] हनु-मांस् तु विट्त्तोरुस् तस्थौ प्रति-मुखो बली ॥११॥ [११

१ अ प्र-स त० । फ-स मृष्टाभ्या । स भ-च मृष्टाभ्या ॥ २ रा२ म-
 णायसेन । ३ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०यित्नुना । म-०यित्नुवान् । ४. रा२-
 नास्ति ॥ ५. म-०ग्रथि । भ-वातग्रथि । ६ व-सधूमोऽत्र ॥ ७ भ-लकया सार्धं ।
 ८. भ-सह चैवा० । ९ भ-भुवनै । १०. रा२-नास्ति ॥ ११ रा१ल१ल२ व अ-
 प्र रा२-०नक्षत्रे भ-ताराग्रहन० । १२ रा१ ल१ ल२ अ फ-नु म० । व प्र-
 च म० ॥ १३ प्र रा२फ भ-कोपेन्धनो । म-कोपोक्षितो । १४ अत परमधिक
 पाठ — भ-अभिगम्य गृहीताश्च निपतन्त्युत्पतन्ति च । हरिराजस्तथा दृष्ट्वा
 तापितान्हरियूथपान् ॥ हनुमन्तमथोवाच शीघ्रं नाशय राक्षसान् ॥ १५
 रा२ फ म भ-राक्षसा । १६ म-चाऽपि । १७ रा२-सर्पितु । म भ-स्पदितु ।
 १८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०त्ताक्षस् । रा२-वृत्योरुस् । म-०वृत्तोरुस्को ॥

परिघोपम-बाहुस् तु परि-घं भास्कर-प्रभम् ।

९] बली बल-वतस् तस्य पातयामास वक्षसि ॥१२॥ [१२

क्षिप्तम् तस्योरसि व्य-ऊढे परि-घः शत-धा गतः ।

१०] वि-शीर्यमाणः प्र-भया ह्युल्का-शर्तम् इवाऽम्बरे ॥१३॥ [१३

स तु तेन विनिर्-भिन्नो वि-चचाल महा-कपिः ।

११] परि-घेण समा-धूतो यथा भूमि-चलेऽचलः ॥१४॥ [१४

स तथाऽभि-हतस् तेन हनू-मान् प्लवर्गैर्भः ।

१२] मुष्टि सं-वर्तयामास वज्र-वेगोपमं बली ॥१५॥ [१५

तम उद्-यम्य महा-वीरो नि-कुम्भं प्रति वीर्य-वान् ।

१३] मुष्टि सं-पातयामास वेग-वांस तं ज-जिघांसया ॥१६॥ [१६

ततः प्र-स्फोट्य चर्माऽम्य प्राऽवर्तत च शोणितम् ।

१४] मुष्टिना तेन सं-जज्ञे ज्वाला वि-द्युद् उवोन्वि(द-स्थि)ता १७ [१७

स तु तेन प्र-हारेण व्य-अजृम्भत मुहुर-मुहुः । [१८पृ

१५] आशूऽत-प्लुत्य नि-जग्राह हनू-मन्तं स राक्षसः ॥१८॥ [N

ततो रक्षोभिर् उत्-कुष्टं भीमं लङ्का-गतैर् अपि । [N

१६] नि-कुम्भेनोद्-धतं दृष्ट्वा हनू-मन्तं जयैषिणा ॥१९॥ [१९उ

१. रा२ भ-०हु स ॥ २ रा२-स्थिरस् । फ-स्थिते । म-स्थिरे ।
भ-भिन्नेषु-स्थितस ३ रा२-प्रकीर्य० । भ-विकीर्य० । ४. म-शुष्काशनिर ॥ ५. म-
विभिन्नाङ्गो । भ-प्रहारेण ॥ ६ रा१ ल१ ल२ब अ-परिघेण प्लवगम । प्र-हनु० ।
७. रा२ भ-नास्ति ॥ ८. प्र म-०वीर्यो । फ-०वेगो । ९. अ-नास्ति । १० प्र फ
म-स विमर्दिषु ॥ ११ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-पुस्फोट ॥ १२. रा२-वारस्ताश्वा-
भिजग्राह हनू० । अत परमधिक पाठ — भ-जघान शंखदेशे च मुष्टिना कपि-
कुंजरम् । स तु तेन प्रहारेण किञ्चिन्मूर्च्छाऽन्वितोऽभवत् ॥ तं मूर्च्छितमादाय
गन्तुमैच्छत राक्षसः ॥ १३ ल२ब प्र फ म-उत्कृष्ट । १४. अतः परमधिक.
पाठ — भ-अपरे त्वम्बन्तत्र दृष्ट्वा त रक्षमा गणाः । आ दाहको गृहीतोऽयं
निकुम्भेन बलीयसा ॥

स तथाऽऽहियमाणस् तु कुम्भकर्ण-सुतं तदा ।
 १८] नि-जघानोरसि क्रुद्धो वज्र-वेगेन मुष्टिना ॥२०॥ [२
 उद-क्षिप्य हनु-मांस् तं च निष्-पिपेषाऽऽशु वीर्य-वान् । [२२पू
 १९] वि-मोक्षयित्वा चाऽऽत्मानं क्षितिम् अभ्या-ससाद ह ॥२१
 हनु-मान् उद-पपाताऽऽशु नि-कुम्भं मारुताऽऽत्मजः । [२१
 २०] समुत्-पत्य च वेगेन नि-पपाताऽस्य वक्षसि ॥२२॥ [२२उ
 परि-गृह्य च बाहुभ्यां परि-वृत्य शिरो-धराम् ।
 २१] अपातयत् तस्य शिरो भैरवं नदतः स्वनम् ॥२३॥ [२३
 अथ वि-नदति मूदिते नि-कुम्भे
 पवन-सुतेन बभूव तत्र युद्धम् ।
 दशरथसुत-राक्षसेन्द्र-चैम्बोर्
 २२] भृश-तरम् आगत-रोषयोः सु-भीमम् ॥२४॥ [२६

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे निकुम्भ-वधो नाम

पञ्चपञ्चाश सर्ग ॥५५॥

१ रा२-सोऽपातयच्चास्य । भ-उत्पाटयामास । २ रा१ल१ल२ब अ प्र-
 स्वरम् । भ-मुहु ॥ ३. रा२-०सेश्वरयोश्च । भ-०तवाहिनी समग्रा । ४. प्र-नास्ति ॥
 ५. ब प्र रा२ भ-लकाण्डे । फ-युद्धपर्वणि ॥

[वं-५७]= [षट्पञ्चाशः सर्गः] =[दा-७८]

नि-कुम्भं नि-हंतं श्रुत्वा कुम्भं च विनि-पातितम् ।

१] रावणः परमाऽमर्षी प्र-जज्वाल यथाऽनलः ॥१॥ [१

नैर्ऋतः क्रोध-शोकाभ्यां द्वाभ्यां तु परि-मूर्च्छितः । [२पू

२] ततो वि-चिन्त्य मनसा दश-ग्रीवश् चिरात् स्वयम् । [N

खर-पुत्रं विशालाऽक्षं मकराऽक्षम् अचोदयत् ॥२॥ [२उ

३] गच्छ पुत्र मयाऽऽज्ञप्तो वलेन महताऽऽवृतः ।

राघवं लक्ष्मणं चैव जह्नि तौ श च वनौकसः ॥३॥ [३

४] शल्यम् उद्-धर मे क्षिप्रं स्व-पौरुष-समावृतः ।

अयं ते शक्र-जिह्वं वीरं पृष्ठ-तोऽनु-गमिष्यति ॥४॥ [N

५] खरस्य सदृशो वीर्ये त्वम् अस्य अमित-विक्रमः ।

तथा दिव्याऽस्त्र-विच् चैव माया-शत-विशारदः ॥५॥ [N

६] एवम् उक्तवा खर-मुतं समुत्था(द्-स्था)याऽऽसनात् स्वयम् ।

दुतं गन्धैश् च माल्यैश् च वासोभिश् च सम्-अर्चयत् ॥६॥ [N

७] रावणस्य वचः श्रुत्वा शूर-मानी निशा-चरः ।

वाढम् इत्य् अब्रवीद् धृष्टो मकराऽक्षः खराऽऽत्मजः ॥७॥ [४

८] सोऽभि-वाद्य दश-ग्रीवं कृत्वा चाऽभि-प्रदक्षिणम् । [५पू

रथम् आ-नीयतां शीघ्रं सैन्यं चेत्य् अब्रवीद् दुतम् ॥८॥ [६उ

१ ब-नास्त्यय सर्ग । २ रा_१ ल_२ अ प्र-नु हत । रा_२- च हत ॥

३. रा_२ म-च । ४. रा_२ फ म-तत सचिन्त्य । म-अथ सचिन्त्य ॥ ५. म-तौ सवनौकसौ ॥ भ-चाय व० ॥ ६. रा_२-०षमुपाश्रित । भ-०षसमाश्रितः । ७ अ-नास्ति ॥ ८ रा_२ म-त्व च । भ-वली । ९ म-मायायुद्धवि० ॥ १० प्र फ म-भ-द्रुत ॥ ११ प्र रा_२ फ म भ-स्वय ॥ १२ रा_२ म-शूरो मानी । १३ अ-विशारदः । प्र रा_२ फ म भ-खरात्मज । १४ प्र रा_२ फ म भ ०क्षो निशाचर ॥ १५ रा_२ म भ-चापि प्र० । १६. अत परमविक पाठ—भ-निर्जगाम गृहाच्छु-भ्राद्वावणस्याब्रया शनैः । आदिशच्च बलाध्यक्ष खरपुत्रो महाबलः ॥ १७ रा_२-चवाब्रवीत्वरन् । प्र फ-चेत्यब्रवीत्वरन् । म-आहूयता महन् । भ-आहूयतामिति ॥

- १०] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा बलाऽव्यक्षो निशा-चरः ।
 स्यन्दनं च बलं चैव समीपं समुपाऽनयत् ॥१॥ [७
- ११] प्र-दक्षिणं रथं कृत्वा ह्य आ-रुरोह निशा-चरः ।
 मृतं सं-चोदयामास शीघ्रं समभि-वाहय ॥१०॥ [८
- १२] अथ तान् राक्षसान् सर्वान् मकराऽक्षोऽब्रवीद् इदम् ।
 आगच्छत, प्र-यास्यामः, पुर-तो मम राक्षसाः ॥११॥ [९
- १३] अहं राक्षस-राजेन रावणेन महाऽऽत्मना ।
 आ-ज्ञप्तः सम्-अरे हन्तुं ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ॥१२॥ [१०
- १४] अद्य रामं वधिष्यामि लक्ष्मणं च निशा-चराः ।
 शाखा-मृगं च सु-ग्रीवं वानरांश् च शरोत्तमैः ॥१३॥ [११
- १५] अद्य शूल-निपातैश् च वानराणां महा-चमूम् ।
 आ-दहिष्यामि सम्प्राऽऽप्य शुष्केन्धनम् इवाऽनलः ॥१४॥ [१२
- १६] मकराऽक्ष-वचः श्रुत्वा ते च घोरा निशा-चराः ।
 सर्वे नानाऽऽयुधोपेता बल-वन्तोऽति-वेगिताः ॥१५॥ [१३
- १७] ते काम-रूपिणः शूरा दंष्ट्रिणः पिल्लेक्षणाः ।
 मातङ्गा इव नर्दन्तो ध्वस्त-केशा भयानकाः ॥१६॥ [१४
- १८] परि-वार्य महा-काया महा-कायं स्वराऽऽत्मजम् ।
 अभि-जग्मुस् तंदा दृष्टाश् चालयन्तो वसुं-धराम् ॥१७॥ [१५
- १९] शंख-भेरी-सहस्राणाम् आ-हतानां तु सर्व-तः ।
 २०] क्ष्वेडिताऽऽस्फोटितानां च तत्र शब्दो महान् अभूत् ॥१८॥ [१६

१ रा१ ल१ ल२ ब-नास्ति ॥ २ फ म-मनोद० । ३ रा२-सामति-
 वाहय । भ-याहीति शसित ॥ ४ रा२-प्रयास्यध्व प्रेरिता । भ-०म पुरस्तान् ॥
 ५ रा१ ल१ ल२-दहिष्यामि । ६ म-नास्ति ॥ ७ रा१ ल१ ल२ अ प्र फ-
 नास्ति ॥ ८ रा२-०काय राक्षसास्ते । भ-महामाय महात्मान । ९ रा१ ल१
 ल२-प्र-मुद । १० म-नास्ति ॥ ११ रा२-च । १२ अत परमधिक पाठः—

- प्र-भ्रष्टोऽथ कगात् तस्य प्र-तोदः साग्ध्रेम तदा ।
 २४] पपात सहसा चैवं राक्षसस्य रथ-ध्वजः ॥१९॥ [१७
 तस्य ये रथ-युक्तास् ते हया विक्रम-वर्जिताः ।
 २५] चरणैर् आ-कुलैर् गत्या साऽसुपात-मुखा ययुः ॥२०॥ [१८
 प्र-वाति पवनस् तस्य स-पांसुः खर-दोरुणः ।
 २६] निर्-घाणे चाऽति-रौद्रस्य मकराऽक्षस्य दुर्-मनेः ॥२१॥ [१९
 तानि दृष्ट्वा निमित्तानि राक्षसा वीर-संमताः ।
 २७] अ-सञ्चिन्त्य गताः सर्वे यत्र तौ राम-लक्ष्मणौ ॥२२॥ [२०
 धन-गज-महिषाऽङ्ग-तुल्य-वर्णाः

समर-मुखेऽप्यं अ-सकृच्च छगोऽसि-भिन्नाः ।

अहम् अहम् इति युद्ध-लालसास् ते

N] रजनि-चंगः परि-चुंकुशुर नदन्तः ॥२३॥ [२१

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे मकराऽक्ष-निर्याण नाम

षटपञ्चाश सर्गः ॥५६॥

१२ अत परमधिक, पाठ — भ-समारूढो रथ दिव्य दीप्तानलशिखोपमम् ।
 रणोपकरणैः सर्वैः कीर्णै हेमपुरस्कृतम् ॥ युक्तं बृहद्भस्तरुगैर्जाम्बूनद-
 विभूषणैः ॥ स दशितः शरी खड्गो किरीटी रुक्मकुडल । शुशुभे राक्षस-
 श्रेष्ठः सूर्यश्लिष्ट इवाम्बुद ॥ वृत स बलिभिर्वीरै राक्षसैर्घोरदर्शनै । विनि-
 र्ययौ रणो धीर यियासुर्यमसादनम् ॥ १ रा२-तस्य । २ रा२-स्य रथाद् ध्वजः ।
 म-राक्षस सहजानुभि ॥ ३ रा२-नम्याथ रथ० । भ-तस्य ते वर० । ४ रा२-फ म-
 साश्रु० ॥ ५ रा२-खरनिस्वन । ६ रा२-निवर्ति ॥ ७ प्र रा२-फ म भ-वीर्यस० ॥
 ८ भ-वन० । ९ भ-०खेऽथ सकृद्रदामि० । १०, भ-०निवरा परिव्रजसुर ॥ ११.
 प्र रा२ भ-लकाकाण्डे ॥

[वं-५८]= [सप्तपञ्चाशः सर्गः] =[दा-७९]

निर्-गतं मकराऽक्ष ते दृष्ट्वा वानर-पुङ्गवाः ।

१] आ-प्लुत्याऽऽप्लुत्य सहसा योद्धु-कामा व्यव-स्थिताः १॥ [१

ततः प्र-वृत्तं युद्धं तु तुमुलं लोम-हर्षणम् ।

२] निशाचर-पुत्राणां देवानां दानवैर् इव ॥२॥ [२
वृक्ष-मूल-निपातैश् च बाण-पातैश् च सं-म (?त) तः (?तम्) ।

३] अन्योऽन्यं पोथयन्ति स्म तदा कपि-निशाचराः ॥३॥ [३
पट्टिसैर् भिण्डि-पालैश् च खर-पुत्रेण वानराः ।

४] सम्भ्रान्त-मनसः सर्वे दुद्रुवुर् भय-पीडिताः ॥४॥ [४
तान् दृष्ट्वा राक्षसाः सर्वे द्रवमाणान् वनौकसः ।

७] नेदुस् ते सिंह-वद् धृष्टं युध्यन्तो जित-काशिनः ॥५॥ [७
वि-द्रवत्सु तदा तेषु वानरेषु समन्त-तः ।

८] रामस् तान् वारयामास शर-वर्षेण राक्षसान् ॥६॥ [८
वारितान् राक्षसान् दृष्ट्वा मकराऽक्षो निशा-चरः ।

९] क्रोधात् काल-समाविष्टो वचनं चेदम् अब्रवीत् ॥७॥ [९
काऽसौ रामः सु-दुर्बुद्धिर् येन मे नि-हतः पिता ।

१०] जन-स्थान-गतः पूर्वं साऽनुजः स-परिच्छदः ॥८॥ [N
अद्य गन्ताऽस्मि वैरस्य पारं वै रजनी-चराः ।

१. व-नास्त्यय सर्ग । २. प्र-नास्ति ॥ ३. रा_२-रोम० । ४. रा_१ ल_१ ल_२-अपि ॥ ५. रा_१ ल_१ ल_२ अ प्र फ म भ-शिलपरिघपातनै । ६. अतः परमधिक पाठ — रा_२ फ भ-प्रासमुद्रदण्डैश्च निर्घातैरायसैस्तथा । ७. रा_२-कदन कपियूथाना चक्रुस्ते रजनीचरा । अतः परमधिक पाठ — अ प्र फ भ-शक्ति-शूलगदाप्रासैः तोमरैश्च निशाचराः ॥ ८. रा_२-शरौघैर् । भ-पट्टिसैर् । ९. फ-बाणपातैश्च सतत ॥ १०. रा_१ ल_१ स-दृष्ट्वा ॥ ११. रा_२-विषण्णान् । १२. रा_१-नास्ति ।

- १.१] मु-हृदां चैव सर्वेषां नि-हृतानां रणाऽजिरे ॥१॥ [N
हत्वा राम मु-दुर्बुद्धिं लक्ष्मणं च नराऽधमम् ।
१.२] तयोः शोणित-निष्यन्दैः कर्गिष्ये मलिल-क्रियाम् ॥१० [N
एवम् उक्त्वा महा-बाहुर युद्धे सं रजनी-चरः ।
१.३] आऽलोकयत तत् सर्वं बलं राम-दिदक्षया ॥११॥ [N
आ-हूयमानो बहुभिर् वानरैर बल-शालिभिः ।
१.४] युद्धाय मु-महातेजा रामाद् अन्यं न चेच्छति ॥१२॥ [N
मार्गे-माणस् तदा रामं बल-वान रजनी-चरः ।
१.५] रथेनाऽम्बुद-घोषेण व्य-अचरत् ताम अर्नाकिनीम् १३ [N
दृष्ट्वा रमं स दूर-स्थं लक्ष्मणं च महा-रथम्(?)थः) ।
१.६] सेपुणा पाणिनाऽऽहूय ततो वचनम् अब्रवीत् ॥१४॥ [N
तिष्ठ राम मया सार्यं द्रुद्र-युद्धं प्र-यच्छ मे ।
१.७] त्याज्यिष्यामि ते प्राणान् धनुर्-मुक्तैः शितैः शरैः १५ ॥ [१०
यन् मंहं दण्डकाऽरण्ये पितरं हतवान् अमि ।
१.८] अन्-आगसं स्व-कर्म-स्थं स्मृत्वा कोपो वि-वर्धते ॥१६ [११
देहन्ते चाऽपि गात्राणि दुर-आत्मन् मम राघव ।
१.९] यन् मया हि न दृष्टं त्वं तस्मिन् काले महीं-वने ॥१७॥ [१२
दिष्ट्याऽसि गोचरं राम त्वं प्राऽऽप्तो मम दर्शने ।
२०] कांसितस्य क्षुधाऽऽर्तस्य सिहस्येवेतरो मृगैः ॥१८॥ [१३
अद्य मद-वाण-वेगेन प्रेतानां विषयं गतः ।
२१] ये त्वं आजौ नि-हताः शूरास्तैः संहोऽद्य समेप्यसि १९ [१४

१. भ-युद्धेष् ॥ २. रा१ ल१ ल२ स भ-बलिभिर् । ३ स-चम० । भ-
स म० ॥ ४. अ म-राम सुदू० । रा२-राम सुदुर्वर्ष ॥ ५ भ-प्रवर्तय । ६ रा२
त्याजयिष्यामि त्वा प्राणैर् ॥ ७. रा२ स भ-यत्तदा । ८ भ-कोपोभिव० ॥ ९. अ
प्र रा२ फ म भ-तेऽद्यापि चाऽह्वानि । १०. भ-महाह्वे ॥ ११ भ-दशन प्राप्नो
मम राम रणाजिरे । १२. अ-०जना । फ म-०तरे मृगा ॥ १३ भ-प्रेतरा
क्षिपय । १४ रा२ फ म भ-विद्यार्जो । १५ भ-सह त्व ॥

- बहुनाऽत्र किम् उक्तेन शृणु राम वचो मम ।
 २२] पश्यन्तु सकलां लोकान् त्वां च मां च रणाऽजिरे ॥२०॥ [१५
 अस्त्रैर्वा गदया वाऽपि बाहुभ्यां वा महाऽऽहवे ।
 २३] अभ्य-अरतं येन यद् राम वर्ततां तेन नौ मृधम् ॥ [१६
 तेन मां प्रति-बुध्यस्व यदि जातोऽसि सत्-कुले ॥२१॥
 २४] अद्य मद-बाण-निर्भिन्न स्रस्तांऽगं क्षतजोक्षितम् ।
 क्रव्याऽद-संधाः कर्षन्तु रणे रेणु-परिष्कृतम् ॥२२॥ [N
 २५] मद-बाहु-गोचर-गतः साम्प्रतं न भविष्यसि । [N
 मकराऽक्ष-वचः श्रुत्वा रामो दशरथाऽऽत्मजः ।
 २६] अब्रवीत् प्र-हसन् वाक्यम् उत्तरोत्तर-वादिनम् ॥२३॥ [१७
 चतुर्दश-सहस्राणि रक्षसां त्वत्-पिता च सः ।
 २७] त्रि-शिरा दूषणश्चैव हता मे दण्डके वने ॥२४॥ [१८
 स्व-आशिताम् तव मांसेन गृध्र-गोमायु-वायसाः ।
 २९] भविष्यन्त्य अद्य ते पार्ष तीक्ष्णतुण्डनखाऽऽयुधाः ॥२५॥ [२०
 रुधिराऽऽर्द्र-मुखा हृष्टा रक्तपक्षाऽण्डजाश्च ये ।
 ३०] खे गता वसु-धां चैव भ्रमिष्यन्ति समन्त-तः ॥२६॥ [२१
 कथमे किं वृथा मूढं बहून् अ-सदृशानि तु ।
 ३१] न रणे शक्यते जेतुं विना युद्धेन वाग्-बलात् ॥२७॥ [२८

१. भ-०ना वा । २ अ प्र रा२ फ म-लोका समरे त्वा मा चैव ॥

३. रा१ ल१ ल२ अ प्र-अस्त्रैश्च । ४ प्र रा२ फ-नो युधि । ५ भ-वर्तता तेन
 वा युद्धमभ्यस्त चापि यत्त्वय ॥ ६ अत परमधिकः पाठ — भ-त्वामद्य निह-
 निष्यामि यदि तिष्ठसि सयुगे ॥ ७. भ-त्वादुना ८. भ-अद्य तस्मा भविष्यन्ति ॥
 ८. भ-ह । १० भ - ख । ११. भ-ये चान्ये पिशिताशिन ॥ १२ भ-रक्षो ।
 १३. अत परमधिक. पाठ — भ-एवमुक्त्वा महाबाहुः संधाय धनुषि शरम् ।
 आकर्णपूर्णमाकृष्य चिक्षेपाहितवक्षामि ॥ तमापतंत सप्रेक्ष्य शरमन्तक-

- एवम् उक्तम् तु रामेण खर-पुत्रो निशा-चरः ।
 ३२] व्राणौघान् मुमुचे तस्मै राघवाय रणाऽजिरे ॥२८॥ [२२
 तावू छरावू छर-वर्षेण रामश् चिच्छेद नैकधा ।
 ३३] नि-पेर्तुर् भुवि ते छिन्ना रुक्म-पुङ्खाः सहस्र-शः ॥२९॥ [२३
 तद् युद्धम् अभवत् तत्र समेत्याऽन्योऽन्यम् ओजसा ।
 ३४] खर-राक्षस-पुत्रस्य रामस्य च महाऽऽत्मनः ॥३०॥ [२४

सन्निभम् । मकराक्षः प्रचिच्छेद त्रिभिर्भलैः प्रतापवान् ॥ ततो राम शितैर्बाणैः
 षड्भिस्त्वं राक्षसोत्तमम् । स्त्रापुनर्द्वै शिलाधौतैर्ललाटे समताडयन् ॥ तौ दृष्ट्वा
 संप्रयुक्तौ तु यमातकममप्रभौ । अन्यान्य समरे जघ्नु पुनर्वानराक्षसा ॥ चि-
 क्रीर्षु प्रतिकर्तुं स मकराक्षो महाबल । मुमोचाशीविषाकारान्नाराचानेकवि-
 शनि ॥ तैर्हेममुखैस्तीक्ष्णप्रेल्ललाटे ताडितः समम् । चुक्रोध राघव श्रीमान्ना-
 राचैर्भृशताडितः ॥ चिक्षेप राक्षसे रामो नाराचान्सुसमाहितान् । नाराच-
 माला सा तस्य शुशुभे वदनाश्रिता । यथा शरदि मत्तानामावली मधुपा-
 यिनाम् ॥ भल्ल निशितमादाय ततो रामो व्रता वरः । अस्यत क्षिप्रहस्तस्य
 धनुश्चिच्छेद भासुर्म् ॥ ध्वजमेकेषुणा चैव प्रतोद सारथेस्तदा । चतुर्भिश्चतुरो
 बाह्वान्मकराक्षं च पचभिः ॥ ततो निमेषादपर सज्य कृत्वा महाधनुः ।
 उत्समर्ज महाबाहुर्मंडलीकृतकार्मुकः ॥ मकराक्षः शरान्घोरान् कालातकय-
 मोपमान् । तयोर्मुक्तेन च तदा शरजालेन भास्वता । द्वितीयमिव चाकाश
 तलवद्धमभूत्तदा । अथाग्नेय महाघोरं तामसं नाम नामतः । उत्समर्ज
 महाबाहुरस्त्रमप्रतिवारयाम् ॥ सौरेणास्त्रेण त चापि काकुत्स्थ प्रममाथ ह ।
 ततोऽत्रयुद्धमभवत्तुलं लोमहर्षणम् ॥ अभूतपूर्वं सुमहद्भामराक्षसयोस्तदा ।
 निहत्यास्त्रमहावर्ष मकराक्षस्य रक्षसः ॥ १ भ-नास्ति । २. भ-असृजत् ॥
 ३ भ-ततस्तान् । ४ भ-पेतुस्ते भुवि विच्छिन्ना ॥ ५ भ-राक्षसस्य च
 पुत्रस्य सूनोर्दशरथस्य च ॥

- जीमूतयोर् इवाऽऽकाशे शब्दो ज्या-तलयोस् तयोः ।
 ३५] धनुर्-मुक्तः स्वनोत्कृष्टः श्रूयते हि^३ रणाऽजिरे ॥३१॥ [२०
 देव-दानव-गन्धर्वाः किं-नराश्चैव महोरगाः ।
 ३६] अन्तरिक्ष-गताः सर्वे द्रष्टु-कामास् तद् अद्भुतम् ॥३२॥ [२६
 विद्धम् अन्योऽन्य-गात्रेषु द्वि-गुणं वध्यते परः ।
 ३७] कृतं-(?त्त)-प्रकृत-(?त्त)मन्योऽन्यं कुर्वति तौ रणाऽजिरे ३३ [२७
 शरौघ-सर्नताः सर्वा दिशश्चैव वि-दिशेस् तथा ।
 ३८] सं-छन्ना वसु-धा चैव सम्-अन्तान् न प्र-काशते ॥३४॥ [२९
 राम-मुक्ताब् छित्तान् बाणान् राक्षसोऽप्य् अच्छिनद् रणे ।
 ३९] रक्षो-मुक्तांश्च रामो वै नैकया प्राऽच्छिनच्च छरैः ॥३५॥ [२८
 ततः क्रुद्धो महा-बाहुर् धनुश् चिच्छेद सं-युगे ।
 ४०] अष्टैभिर् अर्थं नाराचैः मृतं विव्याध राघवः ॥३६॥ [३०
 छित्वा शरै रथं रामो रथाद् अश्वान् अमोक्षयत् ।
 ४१] वि-रथो वसु-धां प्रोऽऽप्य मकराऽक्षो निशा-चरः ॥३७॥ [३१
 अधिकं क्रोध-संरब्धः शूलं जग्राह पाणिना ।
 ४२] त्रासनं सर्व-भूतानां युगाऽन्ताऽग्नि-सम-प्रभम् ॥३८॥ [३२
 संवि-भ्राम्याऽथ तं शूलं प्र-ज्वलन्तं निशा-चरः ।
 ४३] क्रोधाच्च प्राऽहिणोत् तस्मै राघवाय महाऽऽत्मने ॥३९॥ [३४
 आपतन्तं ज्वलन्तं तु खर-पुत्र-कर-च्युतम् ।
 ४४] बाणैस् तु त्रिभिर् आ-काशे शूलं चिच्छेद राघवः ॥४०॥ [३५

१ ल१ ल२ अ-भुवि । भ-तदा । २ भ-स्म ॥ ३ भ-० रा सम० । ४ फ-
 ० क्षचरा । भ-अन्तरिक्षे स्थिता । ५ रा१ ल१ ल२ नास्ति ॥ ६ भ-गात्रेषु विव्यथे-
 न्योन्य द्विगुण विव्यथे पुन । ७ भ-कृतप्रतिकृते यत्नौ चेतुस् ॥ ८ भ-बाणौघै
 सततैः । ९ भ-प्रच्छादितास् ॥ १० भ-हि बाणास्तात्रक्षश्चिच्छेद सायकैः । ११ भ-
 रामोपि ॥ १२ भ-० मिदं चैव ॥ १३ भ-परैस्तथा । १४ भ-व्यपोषयत् । १५ भ-
 ० योप्यथ भूमिष्ठो ॥ १६ भ-क्रोधरक्तेक्षण शीघ्र ॥ १७ भ-प्रहस्याविध्य तच्छूल
 मकराक्षो ॥ १८ ल१ ल२ प्र भ-च ॥

- तच्च छिन्नं वमु-धां शलं दिव्यं हाटक-भूषितम् ।
 ४६] व्य-अदीर्यत महोल्केव गम-वागाऽर्दितं भृशम् ॥४१॥ [३६
 तच्च छलं नि-हंतं दृष्ट्वा रामेणाऽद्रुत-कर्मणा ।
 ४६] साधुसाध्व इति भूतानि व्या-हरन्ति नभस्-तलात् ४२[३७
 तद् दृष्ट्वा वि-फलं शूलं मकराऽक्षो निशा-चरः ।
 ४७] मुष्टिम् उद्-यम्य काकुत्स्थं तिष्ठ तिष्ठेति चाऽब्रवीत् । ४३[३८
 स तं दृष्ट्वा पतन्तं तु प्र-हस्य रघु-नन्दनः ।
 ४८] पावकाऽस्त्रं ततो रावः सं-दधे च शैराऽऽसने ॥४४॥ [३९
 तेनाऽस्त्रेण हतो रक्षः काकुत्स्थेन रणाऽजिगे ।
 ४९] सभिन्न-हृदयस तत्र पपात च ममार च ॥४५॥ [४०
 ततस् ते राक्षसाः सर्वे मकराऽक्षे हते तदा ।
 N] लङ्काम एव प्र-यावन्ति गम-वाण-यपीडिताः ॥४६॥ [४१
 दशरथ-नृप-पुत्र-वाण-वेगे
 रजनि-चरं नि-हतं खराऽऽत्मजं तम् ।
 ददृशुर् अंति-बलं सुराः प्र-दृष्ट्वा
 N] गिरिम् उव वज्र-हतं क्षणाद् वि-शीर्णम् ॥४७॥ [४२

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे मकराऽक्ष-वधो नाम

सप्तपञ्चाश सर्ग ॥५७॥

१. भ-विहत । २. भ-०रत विहायमि ॥ ३. अत परमधिक पाठ—म-
 स्थितोहं यदि ते शक्तिर्युध्यस्वाद्य मया सह ॥ ४ भ-च । ५. भ-शीघ्र । ६ भ-
 स्वश० ॥ ७ भ-तदा रणे । ८. भ-छिन्नवर्मतनुत्राण ॥ ९ भ निपातिते । १० प्र
 रा२फ म-०वाणार्दितास्तदा । भ-रामेणाभ्यर्दिता ययु ॥ ११ भ-अथ च देवता ।
 १२ भ-तदा विशाल ॥ १३ प्र रा२ भ-लकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । १४ भ-
 मकराक्षवध ॥

[वं-५२,५९]= [अष्टापञ्चाशः सर्गः] =[दा-८०]

मकराऽक्षं हतं श्रुत्वा रावणः समिति-जयः । [१ पू
N] राक्षसाश्चैव ये तत्र प्रधाना नि-हता रणे ॥१॥ [N
तौ चाऽपि भ्रातरौ श्रुत्वा कुम्भकर्णाऽऽत्मजौ रणे । [N
N] आ-दिदेशाऽथ सं-क्रुद्धो रणायेन्द्र-जितं पुनः ॥२॥ [२ उ
जैहि वीर महा-वीर्यौ रणे राघवै-लक्ष्मणौ ।
अ-दृश्यो दृश्यमानो वा सर्व-था त्वं बलाऽधिकः । [३
N] वानरं चैव सु-ग्रीवं तं वाऽनार्यं वि-भीषणम् ॥३॥ [N
तम् अप्रतिम-कर्मणं जितवांस् त्वं शची-पतिम् ।
N] किं पुनर् मनु-जौ वीरौ न हनिष्यसि सं-युगे ॥४॥ [४

N] तथोक्ते राक्षसेन्द्रेण प्रति-गृह्य पितुर् वचः ।
१९पू] यज्ञ-भूमौ स विधिवज्जुहावाऽग्निम् अयेन्द्र-जित ॥५॥ [५
N] जुह्वतश्च चाऽस्य तत्राऽग्नि रक्षसो भीम-कर्मणः ।
२१उ] आ-ययुस् तत्र सं-भ्रान्ता राक्षसा यत्र रावणिः ॥६॥ [६
शस्त्राणि शर-पत्राणि सैम-ङ्घ्रश्च वि-भीतकाः ।
२२] लोहितानि च वैसांसिस्तुवा काष्ण्याऽऽयसी तथा ॥७॥ [७

१ रा फ म-हतेषु तेषु रक्षस्तु रावणो राक्षसाधिप । २ रा २ फ म-
नास्ति ॥ ३ प्र म-०त्मजावुभौ । ४. म-सुत । ५ रा २ फ म-अत आरभ्य
११-शश्लोकान्त पाठ ४१-शश्लोकात्पर व्यत्यासेन पठित ॥ ६. रा १ ल १ ल २
ब अ प्र-याहि । ७. म-त्व रामल० । ८ रा १ ल १ ल २ ब अ प्र-तथार्थं च । ९ म-
नास्ति ॥ १० रा २ फ म-इन्द्र जयसि संयुगे । ११. रा २ फ म-किमुक्तो मातुषौ
दृश्यौ । म-०जौ वीर ॥ १२ ल २ ब अ प्र फ म भ-तयोक्तौ ॥ १३ रा १ ल १
ल २ ब अ प्र-सर्गाणि । रा २ फ-दर्भाश्च । १४. म-नास्ति ॥

सर्व-तोऽग्निं समा-स्मीर्य शर-पत्रैः स-तोमरैः ।

२३] छागस्य कण्ठ-देशं तु छिन्वा जग्राह शोर्णितम् ॥८॥ [८

२४पृ] जुहाव च सप्त-इन्द्रस्य ततो वह्नेर महाऽर्चिषः ।

बभ्रुवुस तानि लिङ्गानि वि-जयं प्रति तस्य वै ॥९॥ [९

२५] प्रदक्षिणाऽऽवर्त-शिखम् तप्त-काञ्चन-मन्त्रिभः ।

२६पृ] हविम् तु प्रति-जग्राह पावकः स्वयम् उत्थि(द-स्थि)तः ॥१०॥ [१०

हुत्वाऽग्निं तर्पयित्वा तु दैन्य-दानव-राक्षसान् ।

२७] आ-रुगेह गन्धं दी-प्तम् अन्तर्धानि-गतं शुभम् । [११

N] स वाजिभिश्च चतुर्भिश्च च वारुणैश्च च नि-शितैश्च युतम् । ११ [१२पृ

क्रोधेन महताऽऽविष्टो निर-जगाम महा-पलः ।

राक्षसाश्चैव ये तत्र प्रधानाऽमुग्गमम्पताः ।

N] परि-व्यायाऽऽशु निर-जग्मुः सर्वे ते काम-रूपिणः ॥१२॥ [N

ततो रावणिम् आ-यान्तं पताका-व्वज-शोभितम् ।

N] अभ्य-अयाद् राक्षस-बलं वि-नदद् वै युयुत्सया ॥१३॥ [N

नादास् तूर्य-प्रधानाश्च च शंखानां च सहस्र-शः ।

N] जज्ञिरे सिंह-नादाश्च च भेरीणां च महा-स्वनाः ॥१४॥ [N

तं ते सम-ईक्ष्य निर-यान्तं रावणिं राक्षसैर् वृतम् ।

N] आ-पेतुर् हरयः सर्वे गजाः पुष्करिणीम् इव ॥१५॥ [N

ततः प्र-वृत्तः सु-महान् रक्षसां वानरैः सह ।

५९, २] सं-ग्रामस् तुमुलस् तत्र जयम् अन्योऽन्यम् इच्छताम् १६ [N

३पृ] ततस् ते राक्षसा वीरा वानराणां महौजसाम् ।

१ प्र रा२ फ म भ-जीवित ॥ २. फ-शरहोमम् । म-सहहोमम् ॥

३ फ म भ-नम् ॥ ४ रा१ ल१ ल२ व अ-श्रीमद् । ५. रा२ फ म-अत पर विंशति-सर्गस्थ १३-३८-शङ्खलोकान्त पाठोऽधिकपाठत्वेन पठितचर द्र० ॥ ६ रा२ फ

म-अत आरभ्य २२-शङ्खलोकान्त पाठो नास्ति । ७ व अ प्र-० ना सु० ॥

८. भ-अन्वयाद् ॥ ९ भ-नानातूर्यनिनादाश्च ॥

N] त्रासर्यन्ति ह् अनीकानि धनूंष्य उद्-यम्य वेगिताः॥१७॥[N

N] ते शरैर् बहुभिश् चित्रैस् तीक्ष्णै-वेगैर् अलं-कृतैः ।

तोमरैर् अंकुशैश् चैव वानराब् जघ्नुर् आ-हवे ॥१८॥[N

४] गदा-परिघ-निस्त्रिश-शूल-पट्टिस-मुद्गरैः ।

३३] शक्ति-खट्वा-भुमुण्डीभिर् ऋष्टि-पात-विकम्पनैः ॥१९॥[N

गदा-मुसुल-चक्रैश् च भिण्डिपाल-परश्वधैः ।

N] पांमुवाताऽग्निसलिलैर् भस्म-लोष्ट-तृण-द्रुमैः ॥२०॥[N

सं-रूजाऽऽरुज भिन्धीऽति जहि वि-द्रावयेति च ।

५] तयोस् तद् अभवद् युद्धं सेनयोर्हरि-रक्षसाम् ॥२१॥[N

एकः समेति चैकेन द्वाभ्यां द्वौ चैव राक्षसौ ।

६] न्य-अपातयन् रणे तस्मिन् त्रयस् त्रीन् बहवो बहून् ॥२२॥[N

रावणिस् तु ततः क्रुद्धंस् तान् उवाच निशा-चरान् ।

७] दृष्ट्वा भवन्तो युध्यन्तु वानराणां जिघांसया ॥२३॥[N

ततस् ते राक्षसाः सर्वे नर्दन्तो जयै-कांक्षिणः ।

८] अभ्य-अवर्षस् तदा घोरा वानराब् छर-दृष्टिभिः ॥२४॥[N

ते बध्यमानाः सम्-अरे वानराः पादपाऽऽयुधाः ।

९] अभ्य-अद्रवन्त सहसा गर्वितास् तान् निशा-चरान् ॥२५॥[N

१. प्र भ-त्रासयन्तो ॥ २. ल१ ल२ ब-तै । ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
बाणैस् । ४. ल१ ल२ व-तीक्ष्णैर्वेगैर् ॥ ५. भ-यष्टिप्रासवि० ॥ ६. भ-महा-
मुसल० ॥ ७. भ-प्रह० ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-चैके द्वौ । ९. अत परमविक
पाठ — रा२ फ म-निहतं मकराक्षं तं दृष्ट्वा रामेण संयुगे । शक्रजित्सुमहातेजा
विवेश रणसंकटम् ॥ ततो युद्धं समभवद् रक्षसां वानरैः सह । निघ्नतां तत्र
चान्योन्यं निशाचरवनौकसाम् ॥ आक्रीड इव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये
पशून् ॥ १०. रा२ फ म-मुयक्रुद्धस् ॥ ११. भ-नर्दन्तो युद्धका० ॥ १२. रा२
फ म-राक्षसा भीमविक्रमा । भ-सहितास्ताग्निशाचरान् । १३. अत परमविक
पाठ — अ प्र फ म भ-केचिच्छिलाः समादाय मुष्टिमुद्यम्य चापरे । वानराः
समरे तस्मिन् राक्षसांश्च निजग्निरै ॥ जानुभ्या पातिता केचिद्धानरैस्ते
निशाचराः । सुस्रुतुर्बसुधोपान्ते हन्यमाना निशाचराः ॥

निरस्त-नोसा-कर्णाश्च च राक्षसा भिन्न-मस्तकाः ।

१३] सुस्रुतु रुधिरं भृगि नैगा गैरिक-धातु-वत् ॥२६॥ [N

तैर् हतैर् हन्यमानैश्च च भ्रमद्भिः पतितैर् अपि ।

१४] क्रूरम् आ-योधनं तेषां बभौ वानर-रक्षसाम् ॥२७॥ [N

राक्षसा बहवस् तत्र वानरैर् अर्दिता रणे ।

१५] व्य-अधावन्त तदा लंकां त्यक्तेन्द्र-जितम् आ-हवे ॥२८॥ [N

१६पृ] तेषां प्र-द्रवतां लंका प्र-चक्रम्प स-कानना ।

N] शांस्वामृगभयाऽऽर्तानां राक्षसानां समन्त-तः ॥२९॥ [N

१६उ] इन्द्र-जित् च ततः क्रुद्धो महा-नेजा महा-बलः ।

वानराणां शरीराणि व्य-अश्रमन् नि-शितैः शरैः ॥३०॥ [N

१७] शरेणैकेन स तदा हरीणां पञ्च सप्त च ।

विभेद सम-अरे क्रुद्धो राक्षसान् सम्प्र-हर्षयन् ॥३१॥ [N

१८] स बाणैः सूर्य-भङ्गाजैः शातकोम्भ-पग्निकृतैः ।

वानरान् सम-अरे भीमः प्र-ममाथ मु-दुर्जयः ॥३२॥ [N

१९] ततोऽष्टा-दशभिर् बाणैः स विद्व्या गन्ध-मार्दनम् ।

विव्याध नवंभिश्चैव नलं दूराद् अव-स्थितम् ॥३३॥ [N

१. भ-०स्तहतुक० । २. रा_१ल_१ल_२ व अ प्र भ-अवदूरविरधाराश्च ।

३. रा_१ल_२ व-नागा ॥ ४. रा_२ फ म-नास्ति । ५. फ-स्तनद्रिनपतद्रिश्च

क्रूरमायोधन बभौ । म-अधिक निस्तनद्रिश्च क्रूरमायोधन बभौ ॥ ६. रा_२-निहतास् ।

७. रा_२-वानरा निहता । फ म-निहता वानरं । ८. रा_२ फ म-अरे त्यक्त्वा

लकामेव निशाचरा ॥ ९. भ-०कम्पे । १०. रा_२-वानरैश्च भ० । ११. फ-

नास्ति ॥ १२. रा_२ फ म-०मद्रावणात्मज ॥ १३. रा_२-शरण्यकेन । १४. रा_२

फ म भ-च हरीन् नव पञ्च च सप्त च ॥ १५. रा_२ फ म भ-शरैः । १६. रा_२-

शातकुम्भविभूषितै । फ म-०भविभूषणं । भ-शातकुम्भ० । १७. भ-भीमान् ॥

१८. रा_१ल_१ल_२ व अ प्र रा_२ म-म विव्या ग० । फ-अन आरभ्य ३७-श

श्लोकस्य प्रथमपाद यावन्नास्ति । १९. रा_२-नवभिर्बाणैर् ॥

२०] सप्तभिश्च च महा-वीर्यं गवयं शीघ्र-गैः शरैः ।

पञ्चभिर् वि-शिखैश्च चैव गजं विव्याध सं-युगे ॥३४॥ [N

२१] अरांश्च च पृथग् वाणैर् वानरान् अरि-मर्दनः ।

N] प्रति-विव्याध चैकैकं सप्तभिः सप्तभिः शरैः ॥३५॥ [N

तनस् ते वानराः सर्वे भिन्न-देहा वि-चेतसः ।

२२] व्यथिता वि-द्रवन्ति स्म रुधिरं सम-उक्षिताः ॥३६॥ [N

के-चिद् आर्त-स्वर्गं चक्रुर् वि-नेदुंश्च च परे रणे ।

२३] रणे वा नि-हंताः के-चिन् नि-पेतुर् विगताऽसवः ॥३७॥ [N

ते हन्यमाना बाणौघैस् तेनाऽमित्रेण सं-युगे ।

२४] शक्रभा इव स-पेतुर् वानराः सर्व-तो दिशः ॥३८॥ [N

के-चिद् आ-रुरुहुर् वृक्षान् के-चिद् आ-रुरुहुर् न-गान् ।

२५] के-चिद् आ-लुत्य सहसा वानरास् तु गता वनम् ॥३९॥ [N

६०-१५] वि-द्राव्य वानरान् सर्वान् इन्द्र-जित् समिति-जयः ।

N] रणात् प्रति-ययौ शीघ्रं स्वां पुरी रावणाऽऽत्मजः ॥४०॥^{१३} [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे इन्द्रजिद्-युद्ध नामाऽष्टापञ्चाश सर्ग ॥५८॥

१. रा२ म-०वीर्यो नील मर्मविदारणे । २ रा२-मार्गणै ॥

३ रा२ फ म-स रणाजिगे । भ-अरिमृदनः ॥ ४ रा१ ल२ व अ प्र

फ-शरा । ५ रा२-०तना ॥ ६ रा२फ म-विभिन्ना वानरा । ७ रा२ म फ

भ-रओवाणहता । ८ रा२फ म भ-०तुश्च ग० ॥ ९ अत परमधिक पाठ —

फ- ते कूटयोधिनस्तस्य सग्रामे दृष्टविक्रमा । १० रा२ फ म-केचिच्च

धरणीवरान् । ११ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वानरा ययुरम्बरम् । म-०रास्ते

गता क्षय । १२ रा२ फ-केचिच्च तत्रा युध्यन्त युद्धव्रतममनुव्रता ॥

१३ अत परमधिक पाठ — रा१ ल१ ल२ व अ प्र-विद्राव्य सर्वान्स-

वान्नगर प्रविवेश ह । तं रावणं परिष्वज्य मुदा वचनमब्रवीत् ॥ लघुलक्ष्मा

महावीर्या येपि राक्षसपुत्रा । ते वै सर्वे हता पुत्र राघवेण दुरात्मना ॥

[वं-३०] = [एकोनपष्टितमः मर्गः] = [दा-८१]

N] स वि-ज्ञाय मने तस्य रावणस्य महाऽऽत्मनः ।

१३] मन्त्रि-वृत्त्याऽऽहवात तस्मात् प्र-विवेश पुंरी ततः ॥१॥ [१

सोऽनु-चिन्त्यै वयं तेषां गक्षमानां तरस्विनाम् ।

२] रोषताम्रेर्क्षणो वीरो निर्-जगाम पुनर् बली ॥२॥ [२

स च पश्चिम-द्वारेण निर्-ययौ गक्षमेऽश्वरः ।

३] इन्द्र-जित परमोद्विग्नः परेषां जनयन् भयम् ॥३॥ [३

मेघ-नादस ततो दृष्ट्वा भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।

N] ग्णायाऽभ्युत्थि(द-स्थि)तौ वीरौ जुहुवे पावकं तदा ॥४॥ [४

स्थं ततो व्यव-स्थाप्य रावणी गक्षमेऽश्वरः ।

N] मीतां माया-मर्या कृत्वा तस्या वयम् अगेचयन् ॥५॥ [५

N] सर्वेषा मोहनाऽर्थं तु कृत्वा बुद्धिं मु-दुर्मतिः ।

त्वया पुनर्भृशं तत्र राघव सहलक्ष्मण । घोरेण शरवधेन सयनो रणमूर्धनि ॥

साप्रत तु हरीन्सर्वान्द्रावयित्वा मुहुर्मुहुः । आगतोसि रणाद्वीर कोन्योस्ति

सदृशस्त्वया ॥ तद्वच्छ पुत्र भूयस्त्वमायोधनशिरः प्रति । जहि तौ पाप-

कर्माणौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ पुरा त्वयेन्द्र निर्जित्य देवराजं सुराधिपम् ।

राक्षसा हर्षितास्नात यशः प्राप्तमनुत्तमम् ॥ अशक्यं च दीनाभ्या च मनु-

ष्याभ्या रणाजिरे * ॥ १ प्र रा२ फ म भ-राघवस्य । २ रा२ फ म-पुन

पुरी ॥ ३ रा२ फ म-०मुमृत्य । ४ रा१ ल१ ल२ ब अ-०प्रमुखो वेगान् ।

५. भ-युद्धायैव मनो दधे ॥ ६ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०नाविपः । म-०सैवृत ।

७. सर्वेषा ॥ ८. भ-इन्द्रजित्तु तथा । रा२ फ म-०तदा । ९ रा१-०तो वी० ।

रा२ फ म भ-०भ्युद्यतौ । प्र-०तो वी रो जुहाव ॥ १०. भ-वलेन सहतावृत्य ॥

* अतः परं 'यथोक्त' इत्यादि 'म वाजिभि' इत्यन्तं ५-११-शश्लोकान्तं

पाठं पुनः पठित्वा 'जज्ज्वाल वपुषा चैव रावणि' पावको यथा । इत्यार्ष रामायणे

युद्ध-काण्डे रावणवाक्यं नाम मग, इति चाऽधिकं पठितम् ॥

- ४३] हन्तुं सीतां व्यव-सितः कपीनाम् अभि-तो ययौ ॥६॥ [६
 तं तु दृष्ट्वा विनिर्-यान्तं नगर्याः काननौकसः ।
 ५] उत-पेतुर् अभिसं-रन्वाः शिला-हस्ता युयुत्सवः ॥७॥ [७
 हनू-मान् पुर-तस् तेषां जगाम हरि-यूथपः ।
 ६] उद्-यम्य सु-महच् छृङ्गं पर्वतस्य दुरा-सदम् ॥८॥ [८
 स ददर्श निरा-लम्बां स्थिताम् इन्द्र-जितो रथे ।
 ७] एक-वेणी-धरां सीतां रक्षो-हरण-कर्षिताम् ॥९॥ [९
 परिक्लिप्तैकवसनां मण्डनाऽर्हाम् अ-मण्डिताम् ।
 N] रण-रेणु-समादिग्धां भीम-रूपां वराऽऽननाम् ॥१०॥ [N
 रजो-मलाभ्यां सं-लिप्तैः सर्व-गात्रैर् अव-स्थिताम् । [१०उ
 ददर्श हनु-मांस् तत्र स-पंकांस् इव पद्मिनीम् । [N
 N] स मुहूर्तम् इव ध्यात्वा सीतेयम् इति वानरः ॥११॥ [११पू
 तां दीनां मल-दिग्धाऽङ्गी रथ-स्थां प्रेक्ष्य मैथिलीम् ।
 ८] बाष्प-पर्याकुल-मुखो हनू-मान् व्यथितोऽभवत् ॥१२॥ [१२
 अब्रवीत् तां तु शोकाऽऽर्तां निर्-आनन्दां तपस्विनीम् ।
 ९] दृष्ट्वा सीतां रथे तस्य रावणस्य दुर-आत्मनः ॥१३॥ [१३
 किं चिकीर्षितम् अस्येति चिन्तयन् स महा-कपिः ।
 १०] सह तैर् वानरैः सर्वैर् अभ्य-अधावत् स रावणिम् ॥१४॥ [१४

१. भ-वानरामिमुख ॥ २. भ-नास्ति ३. अ-नास्ति ॥ ४. भ-
 ततो दीना सीता । ५ रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-उपवासकृशानना ॥
 ६. रा१ ल१ ल२ व अ भ-दीना विवर्णवदना मूर्च्छया भृशदुःखिता । प्र-
 नास्ति । ७. प्र भ-नास्ति ॥ ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-रक्तामिषाभ्या । ९. फ
 भ-आलितै । १०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अर्वगात्रैर् । ११. रा२ म-नास्ति ।
 १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सायाह । १३ भ-मेदिनी । १४ ल१ ल२
 अ प्र रा२-सुमु० ॥ १५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-१२-श्लोकादारभ्य
 १७-श्लोकपूर्वार्धान्त पाठो नास्ति ॥

तद् वानर-बलं दृष्ट्वा गवणिः क्रोध-मूर्च्छितः ।

११] कृत्वा वि-क्रोशं निस्त्रिंशं प्र-जहास महा-स्वनम् ॥१५॥ [१५

तां प्र-गृह्य स केशेषु गवणिर् जनकाऽऽत्मजाम् ।

१२] क्रोशन्तीं राम रामेति दृष्ट्वा माया-मयी तदा । [१६

खङ्ग-रत्नं समा-गृह्य केश-पक्षे पराऽमृशत् ॥१६॥ [१६पृ

१३] गृहीतां तां तदा दृष्ट्वा हनु-मान् दैन्यम् आ-गतः । [१७पृ

N] बभूव चिर-दृष्ट्वा हि नेन सा जनकाऽऽत्मजा ॥१७॥ [१७उ

N] तद्-वधायोद्-यतं पापं हनृ-मान् पवनाऽऽत्मजः । [१७उ

अब्रवीत् परम-क्रुद्धो गवणिं परि-मर्त्सयन् ॥१८॥ [१८उ

१४] नृ-शंसाऽन-आर्यं दुर-वृत्तं क्षुद्रं पाप-विनिश्चय । [२०उ

N] ब्रह्मर्षीणां कुले जातो राक्षसी योनिम् आ-स्थितः ॥१९॥ [१९उ

N] धिक् त्वां पाप-समाचारं यस्य ते मतिर् ईदृशी ।

अ-कार्यं नाद्य ते कार्यम् ईदृशं मु-विर्गर्हितम् ॥२०॥ [२०

१५] च्युतां गृहाच्च राज्याच्च राम-हस्ताच्च मैथिलीम् । [२१पृ

अन-आगसां त्वं वि-वशाम् अ-पापां किं जिघांससि । [N

१६] किं तु चैवाऽपराधोऽपि यद् एनां हन्तुमिच्छसि ॥२१॥ [२१उ

सीतां च हत्वा न चिराज् जीवितं मोक्ष्यसे प्रियम् ।

१७] वधाऽर्हः कर्मणाऽनेन मम हस्त-गतो ह्य असि ॥२२॥ [२२

ये च स्त्री-घातिनो लोके ये चैवाऽवध्य-घातिनः ।

१८] इह जीवितम् उद-सृज्य प्रेत्य तान् उप-भोक्ष्यसे^{१३} ॥२३॥ [२३

एवं ब्रुवाणो हनु-मान् बहुभिर् वानरैर् वृतः ।

१. भ-लक्षणेति च ता मुहु ॥ २. भ-मूर्धजेषु । ३. भ-दु खितोऽभवत् ॥

४. रा३ फ म भ-दु खज वारि नेत्राभ्यामुत्सृजन् । ५ अ म-रावणिः । ६

भ-राक्षसाधम ॥ ७ भ-पापपराक्रम ॥ ८ भ-नृशम लोकगर्हित ॥ ९ रा१ ल१

ल३ व अ प्र-भोगाच्च । १० रा२ फ म-नास्ति ॥ ११ भ-जीविष्यमि कथचन ॥

१२. फ- चैव शिशुघा० ॥ १३. रा१-तामनुभोक्ष्यमि ॥

- १९] अभ्य-अधावत सं-क्रुद्धो राक्षसेन्द्र-सुतं प्रति ॥२४॥ [२४
 आ-पतत् तु तदा भीमं तद् अनीकं वनौकसाम् ।
 २०] राक्षसो भीम-कर्मा स सम-अरे प्रत्य-अवारयत् ॥२५॥ [२५
 तां तु बाण-सहस्रेण वि-क्षोभ्य हरि-वाहिनीम् ।
 २१] परि-वार्य हनू-मन्तं प्रत्य-उवाचेन्द्र-जित् तदा ॥२६॥ [२६
 सु-ग्रीवस त्वं च रामश्च यन निमित्तम् इहाऽऽगताः ।
 २२] तां हनिष्यामि वैदेहीम् एषोऽद्य तव पश्यतः ॥२७॥ [२७
 इमां हत्वा ततो रामं लक्ष्मणं त्वां च वानर ।
 २३] सु-ग्रीवं च हनिष्यामि तं चाऽन्-आर्य वि-भीषणम् ॥२८॥ [२८
 २४पू] न हन्तव्याः स्त्रियश्चेति यद् ब्रवीषि प्लवं-गम् । [२९पू
 N] सर्व-कालं मनुष्येण व्यवसाय-वता सदा । [N
 २४उ] पीडा-करम् अ-मित्राणां यत् स्यात् कर्तव्यम् एव तत् २९। [२९उ
 तम् एवम् उक्त्वा रुदतीं सीतां माया-मयी ततः ।
 २५] शित-धारेण खड्गेन तां जघानेन्द्र-जित् स्वयम् ॥३०॥ [३०
 यज्ञोपवीत-मार्गेण छिन्ना तेन तपस्विनी ।
 २६] सा पृथिव्यां पृथु-श्रोणी पपात प्रिय-दर्शना ॥३१॥ [३१
 तम् इन्द्र-जित् स्वयं हत्वा हनू-मन्तम् उवाच ह ।
 २७] पापं रामस्य पश्यैतां^{१२} एक-पत्नी वि-नाशिताम् ॥३२॥ [३२
 एवं खड्गेन रुदतीं हत्वा तां चारु-लोचनाम् ।^{१३}
 २८] आ-स्थितः स रथं दृष्टो वि-ननाद महा-स्वनम् ॥३३॥ [३३]

१. रा२-सुकुद्धो ॥ २. रा२ म-० तत तु त ॥ ३. म-वीर्यवन्त ॥ ४. भ-
 वधिष्यामि ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-आर्य च ॥ ६. रा२ फ म भ-नास्ति ॥
 ७. रा२-नास्ति । ८. भ-नदा ॥ ९. फ म-स्त्रिय । १०. रा२ फ म भ-
 मया । ११. प्र फ म भ-पश्येमा । १२. रा२-नास्ति ॥ १३. भ-सीता स वै हत्वा
 शक्रजिद्रावणात्मज ॥

- व्यादिताऽऽस्यस्य नेदतस तम उग्रं भीम-निस्वनम् ।
 २९] वानराः शुश्रुवुः शब्दम् अनु-रूपम् अर्वा-स्थिताः ॥३४॥ [३५
 तर्द् अशनि-वद् उरु-वैर्ग-निःस्वनं
 नि-नदम् अथेन्द्रजितो महा-स्वनम् ।
 रिपु-भय-जननं नि-शम्य ते च
 N] लघु-हृदयाः कपयश् चकम्पिरे ॥३५॥ [N
 तं हृष्ट-रूपं सैमुद-ईक्ष्य वानरा
 विपण्ण-रूपाः समभिप्र-दुदुवुः ।^१
 वि-हाय संग्राम-शिरो महौजसः
 N] प्र-तस्थिरे वायु-मुतं तस्विनेम् ॥३६॥ [N
 तथा तु सीतां विनि-हत्य दुर-मनिः
 प्रहृष्ट-चेताः स बभूव गवणिः ।
 अचिन्तयच्च चाऽपि तदा स राक्षसः
 N] कथं वि-जेयौ युधि राघवाव् इति ॥३७॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-कौण्डे मायासीता-वधो नामैकोनषष्टितम सर्ग ॥५९॥

[वं-६१] = [षष्टितमः सर्गः] = [दा-८२]

श्रुत्वा तं भीम-निर्हादं शब्दं शक्राऽशनि-स्वनम् ।

१] वीऽऽक्षमाणा दिशः सर्वे दुदुवुर् वानरर्षभाः ॥१॥ [१

१. भ-समरे तस्योप्र । २. रा_१ ल_१ ल_२ व अ भ-अद्रे प्रत्यव० ।
 ३. प्र-नास्ति ॥ ४. प्र रा_१ ल_१ ल_२ व अ-तमशनिपटु मेघनि० ।
 ५. रा_२-नास्ति ॥ ६. फ म-च निरीक्ष्य । ७. रा_२-नास्ति । अत
 परमधिकं पाठ—म-विषर्षाचेता बलिनं बलीयसो बलाधिकं शक्रबल-
 प्रमर्दनम् । ८. रा_२-०मगति । ९. भ-हतौजस । १०. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र
 भ-वनौकस सप्रतिपेदिरे स्म ते । ११. फ-नास्ति ॥ १२. फ म-नास्ति ॥ १३. व
 प्र रा_२ भ-लकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ १४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र भ-तत्र ।
 १५. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-वीक्ष्य० ॥

- तान् उवाच हरीन् सर्वान् हनुमान् पर्वनाऽऽत्मजः ।
 २] विषण्ण-वदनान् दीनांस् त्रस्तान् वि-द्रवतः पृथक् ॥२॥ [२
 किं विषण्ण-मुखा दीनां वि-द्रवध्वं पुवं-गमाः ।
 ३] त्यक्त्वा युद्धे समुर्व-साहं शूर-त्वं वः क तद् गतम् ॥३॥ [३
 पृष्ठ-तोऽनु-व्रजध्वं माम् अग्र-तो यान्तम् आ-ह्वे ।
 ४] शूरैर् अभिजनोत्पन्नैर् न युक्तं हि पलायितुम् ॥४॥ [४
 इत्य एवम् उक्त्वा हरयः सम्-अरे भीम-विक्रमाः ।
 ५] शैल-शृङ्गाणि गृह्णन्तो द्रुमांश् च वि-विधान् बहून् ॥५॥ [५
 अभि-पेतुश् च नर्दन्तो राक्षसान् वानरर्षभाः ।
 ६] परि-वार्य हनू-मन्तम् अन्व-अयुश् च महाऽऽह्वे ॥६॥ [६
 सर्वैर् वानर-मुख्यैः स हनू-मान् परि-वारितः ।
 ७] हुताऽशन इवाऽर्चिष्-मान् अदहच् छु-वाहिनीम् ॥७॥ [७
 स राक्षसानां कदनं चकार सु-महाबलः ।
 ८] वृतो वानर-सैन्येन कालाऽन्तक्यमोपमः ॥८॥ [८
 स तु शोक-समाविष्टः क्रोपेन च महा-कपिः ।
 ९] हनू-मान् रावणि-रथे शिलां गुर्वीम् अपातयत् ॥९॥ [९
 ताम् आ-पतन्ती दृष्ट्वा तु रथः सारथिना तदा ।
 १०] विधेयाऽश्व-समायुक्तः सु-दूरम् अप-वाहितः ॥१०॥ [१०

१ रा२ फ म-दृ० । भ-समेतमाहतात्मज । २. भ-जीतास् ॥ ३ रा२
 फ म-किमिद विषण्णवदना । ४. प्र म भ-महोत् । ५ रा१ ल१ ल२ व अ
 प्र-चकृत कृत । भ-तत्कुतो गत ॥ ६ भ-नोपेतैर् । ७ रा२ फ म-विनिवर्तितु ॥
 ८. रा२ फ-अपि । म-तथा । ९ भ-शैलाग्राणि द्रुमाश्चापि जगृहुर्दृष्टमानसाः ॥
 १० रा१ ल१ ल२ व अ-नदन्तो ॥ ११. भ-स तैर् । १२. रा१ ल१ ल२
 व अ प्र फ भ-०ख्यैश्च । १३ म भ-सर्वतो वृत । १४ भ-प्राद० ॥ १५. रा२
 फ-राक्षसानां च ॥ १६ रा२ फ म-क्रोपेन चाविष्टो शोकेन । भ-०न चाविष्टो क्रोपेन ।
 १७. भ-महाबल । १८ प्र रा२ फ-हनुमान् राक्षसस्ये । १९. रा२ फ-पातया-
 मास वै शिला । म-अपातयन्महती शिला ॥ २० रा१ ल१ ल२ व अ
 प्र-स शीघ्र ॥

- तम् इन्द्र-जितम् अ-प्राऽऽप्य म-माग्नि-ग्धं तदा ।
 ११] विवेश धरणी भित्त्वा शिला सा गत-श्चा तदा ॥११॥ [११
 राक्षसानाम् अभृद् धैर्यो दृष्टेन्द्र-जितम् आ-ह्वे ।
 N] मुक्तं वायु-मुताद् वीरं सारथिं चाऽप्य् अपूजयन् ॥१२ [N
 पतितायां शिलायां तु व्यथितां रक्षसां चमूम् ।
 १२] ताम् अभ्य-अधावञ् छत-शो नन्दन्तः काननौकसः ॥१३ [१३
 ते द्रुमांश् च महा-काया गिरीणां शिखराणि च ।
 १३] चिक्षिपू रक्षसां मध्ये वानरा भीम-विक्रमाः ॥१४॥ [१४
 शिला-वर्षं तथाऽर्सह्यं वि-सृजन्तः प्लवं-गमाः ।
 N] शत्रूणां कदन् चक्रुः नेदुंश् च वि-विधैः स्वनैः ॥१५॥ [१५
 वानरैस् तैर् महा-वीर्यैर् भीम-रूपा निशा-चराः ।
 १४] वि-दार्याऽभि-हता वृक्षैर् व्य-अचेष्टन्त धरणी-तले ॥१६॥ [१६
 स सैन्यम् अभिवीऽऽक्षयाऽथ वानराऽर्दितम् इन्द्र-जित् ।
 १५] प्रगृहीताऽऽयुधः क्रुद्धः परान् अभि-मुखो ययौ ॥१७॥ [१७
 शरौघान् व्य-असृजत् सैन्ये स्व-सैन्येनाऽभिसं-वृतः ।
 १६] जघान कपि-शार्दूलान् कुपितो रावणाऽऽर्त्मजः ॥१८॥ [१८
 सै शूलैः शक्तिभिः खड्गैः पट्टिसैः कूट-मुद्गरैः ।
 १७] ते चाऽप्य् अनु-चरास् तस्य वानराञ् जघ्नुर् आ-ह्वे ॥१९॥ [१९
 वानराश् चैव सं-क्रुद्धाः शिलाभिः पर्वतैस् तथा ।^{१८}

१ भ-रथ साश्वसारथि । २. फ म-शिला सा व्यर्थता गता । प्र रा२-०धा
 गता । भ-शिलाप्यथ समुद्रता ॥ ३ भ-चमू हर्षाद् । ४ म भ-चाभ्यपूज० । ल१
 ल२ ब अ प्र रा२-०यत् ॥ ५. म-नन्दन्तः ॥ ६ भ-गिरिशृगाणि चैव हि । ७ रा२ फ-
 आक्षिपन् द्विषता ॥ ८. रा२ फ म-वृक्षशैलशिलावर्ष । ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नदन्तो
 विकृतस्त्वना । १०. भ-नाम्नि ॥ ११. भ-तु महाभीमघोररूपा । १२ रा१ ल१ ल२
 ब अ प्र-तदा रणे ॥ १३. रा२ फ म-म शरौघानवसृजत् । भ-० घानसृजत्तत् ।
 १४ रा२ फ म-सुबद्धन्पश्यतो द्रुमान् ॥ १५ रा२ फ म भ-शूलैरशनिभि ।
 १६ रा२ फ म भ-० शै प्राममु० ॥ १७. भ-चापि । १८ फ-नास्ति ।

- १८] वृक्षैश्च च सु-महा-कायान् राक्षसान् समुपाऽद्रवन् ॥२०॥ [N
 राक्षसा वानरैः सार्धं वानराश्च चाऽपि राक्षसैः ।
 १९] अयुध्यन्त महा-वेगां बि-बुधा दानवैर् इव ॥२१॥ [N
 स-स्कन्ध-विटपैर् वृक्षैः शिलाभिश्च च महा-बलैः ।
 २०] हनु-मान् कदनं चक्रे राक्षसां भीम-कर्मणाम् ॥२२॥ [२०
 तेन भग्नश्च च चक्रन्दू राक्षसा रुधिरोक्षिताः ।
 २१] वि-द्रुताः शत-शः सर्वे सम-अरे जीवितैषिणः ॥२३॥ [N
 N] हनु-मान् अथ सं-रब्धो विमुखी-कृत्य राक्षसान् ।
 सं नि-वार्य पराऽनीकम् अब्रवीत् काननौकसः ।
 २२] सत्त्व-वन्तो नि-वर्तध्वं मम शक्यम् इदं बलम् ॥२४॥ [२१
 त्यक्त्वा प्राणान् हि युध्यामो राम-प्रिय-चिकीर्षया ।
 २३] यन्-निमित्तं वैयं सर्वे हता सां जनकाऽऽत्मजा ॥२५॥ [२२
 इमम् अर्थं च वि-ज्ञाप्य राम-सुग्रीवयोर् द्वयैः ।
 २४] तौ यत् प्रति-करिष्येते तत् करिष्यामहे वयम् ॥२६॥ [२३
 इत्युक्त्वा वानर-श्रेष्ठो वारयन् युधि रीक्षसान् ।
 २५] शनैः शनैर् अ-सम्भ्रान्तो ह्यङ्गच्छद् यत्र राघवौ ॥२६॥ [२४
 २६उ] क्षत-विक्षत-गात्रास्ते ते हरयश्च व्युपाऽरमन् ॥२७॥ [२५पू
 रावणिश्च चाऽपि सं-हृष्टः प्र-याते मारुताऽऽत्मजे ॥२७॥ [२५
 २७] नि-कुम्भिलाम् अधि-ष्टाय जुहावाऽग्निम् अयेन्द्र-जित् ॥२८॥ [२६

१ फ म-नास्ति ॥ २ ल_१ ल_२ ब-वेग ॥ ३. रा_२ फ म-शैलै ॥ ४. प्र-बला ॥
 ५. भ-ते तेन भग्नश्चक्रन्दू । ६. भ-समराज् । ७. फ म-नास्ति ॥ ८. भ-सक्रुद्धो । ९.
 भ-सन्नि० । १०. भ-तान्वनौ० ॥ ११. रा_२-च युध्यामो सा हता ॥ १२. भ-तु । १३.
 रा_१ ल_१ ल_२ च अ प्र भ-राम सुग्रीवमेव च । १४. रा_२ फ म-प्रतिविधा-
 स्येते ॥ १५ रा_२ फ म-राक्षसास्तदा । १६ रा_२ फ म भ-सबल सन्न्यवर्तत ।
 १७. रा_२ फ म-न्तत. प्रेक्ष्य हनुमन्त व्रजन्त यत्र राघवौ । १८ भ-चाक्षुपागमन् ॥
 १९. रा_२ फ म-नास्ति । २०. रा_२ फ-अथासाद्य । २१ म-नास्ति ॥

यज्ञ-भूमौ तु विधिना पावकम् तेन रक्षसा ।
 २८] ह्यमानः प्र-ज्ज्वाल जप-होम-पुरस्कृतः ॥२९॥ [२७
 सोऽर्विर्-विट्द्रो ददृशे होम-शोणित-तर्पितः ।
 २९] सन्ध्या-गत इवाऽऽदित्यस् तीक्ष्ण-रूपो हुताऽशनः ॥३०॥ [२८
 अथेन्द्र-जिद् राक्षस-भूतये तैदा
 जुहाव हव्यं विधिना विधि-ज्ञः ।
 दृष्ट्वा व्य-अतिष्ठन्त च राक्षसास् ते
 N] महा-समूहेषु नयाऽनय-ज्ञाः ॥३१॥ [२९
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे वानराऽपमर्षण
 नाम पष्ठितम सर्ग ॥ ६० ॥

[वं-६२]= [एकषष्टितमः सर्गः] =[दा-८३]

राघवश् चाऽपि तत्-कालं तद् राक्षस-वनौकसाम् ।
 १] श्रुत्वा संग्राम-निर्घोषं जाम्ब-वन्तम् उवाच हँ ॥१॥ [१
 सौम्य नूनं हनु-र्मता सं-ग्रामः क्रियते मंहान् ।
 २] श्रूयते हि यथा भीमः सु-महान् आयुध-स्वनः ॥२॥ [२
 तद् गच्छ कुरु साहाय्यं क्षिप्रम् ऋक्ष-पते स्वयम् ।
 ३] स्व-बलेन समा-युक्तो युध्यमानस्य मारुतेः ॥३॥ [३
 ऋक्ष-राजस् तथोक्तस् तु स्वेनाऽनीकेन सं-वृतः ।
 ४] आऽगच्छत् पश्चिम-द्वारं हनू-मान् यत्र वानरः ॥४॥ [४
 अर्थोऽऽयान्तं हनू-मन्तं ददर्शर्क्ष-पतिः पथि ।

१. रा२ फ मभ-० परिष्कृत ॥ २. रा२ फ म-परिवेषमन्वित । भ-तीव्ररूपो
 हु० ॥ ३ भ-० मसघभृत्यै । ४ भ-हृष्टा स्थिता राक्षसयोगमुख्या । ५ प्र-० हे
 तु ॥ ६ प्र व भ-लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि ॥ ७. भ-अभाषत ॥ ८. व म-० मतो
 नित्य संग्राममूर्धनि ॥ ९. रा२ फ म-स्वबलेनाभिसंवृत । १० रा२ फ-क्षिप्र
 ऋक्षपते तस्य सहायो भव युध्यत । म-नास्ति ॥ ११. भ-नास्ति । १२ ल१ व-
 अग० । १३. अ रा२-हनु० ॥ १४. रा१ ल१ ल२ व-अथ यान्त ।

- ५] वानरैर् दत्त-संग्रामैः श्वसद्भिः परि-वारितम् ॥५॥ [५
 दृष्ट्वा पथि हनु-मांसं तु तम् ऋक्षै-पतिम् उद्-यतम् ।
 ६] नील-मेघ-निभं घोरं स सम-एत्य न्य-अवर्तत ॥६॥ [६
 अथ जाम्ब-वता सार्धं राघवाऽन्तिकम् एत्य सः ।^१
 ७] शशंस हनु-मान् वीरो यत् तद् इन्द्र-जिता कृतम् ॥७॥ [७
 गर्जतां युध्यमानानाम् असिनां पश्यतां च नः ।^{१०}
 ८] जघान रुदतीं सीताम् इन्द्र-जित् पाप-निश्चयः ॥८॥ [८
 उद्भ्रान्त-चित्तं तां दृष्ट्वा वि-षण्णोऽहम् अरि-दंभै ।
 ९] तमसा महता छन्नो वि-ज्ञापयितुम् आ-गतः ॥९॥ [९
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा रामो दुःखेन मूर्च्छितः ।
 १०] नि-पपात तदा भूमौ कृत्त-मूल इव द्रुमः ॥१०॥ [१०
 तं भूमौ देव-संकाशं पतितं प्रेक्ष्य राघवम् । [११पू
 ११] जग्राह लक्ष्मणः शीघ्रम् अभ्युपेत्य सु-दुःखितम् ॥११॥ [N
 जाम्ब-वान् हनु-मान् मैन्दो नलो नीलश् च वानराः ।
 १२] अभि-पेतुः समुत्-पत्य सर्व-तो हरि-यूथपाः ॥१२॥ [N
 सिषिचुः सलिलैश् चैनं पद्मोत्पल-सुगन्धिभिः ।
 १३] दहमानं महा-दुःखैर् महा-कक्ष्यम् इवाऽग्निभिः ॥१३॥ [१२

१. रा१ ल१ ल२ व अ भ-कृतस० । २. रा२ फ म-अभिसवृत ॥
 ३. रा२ फ म-०माश्च तदक्षबलम् । ४. रा२ फ म-०धचयप्रल्य । ५. अ-नास्ति ॥ ६.
 अ-नास्ति । रा२ फ म-स तेन सह सैन्येन सन्निकर्षं महात्मनः । ७. रा२ फ-शीघ्रमा-
 गत्य रामाय व्यथितो वाक्यमब्रवीत् । म-नास्ति ॥ ८. रा२-जनाना । फ-यत्ताना ।
 ९. रा२ फ-द्विषता प्रेक्ष्यता । १०. म-नास्ति । ११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
 रावणात्मज ॥ १२. रा२ फ म-०न्तचेतनो । १३. ल१ ल२ व-०ण्णो ह्यरिमर्दन ।
 १४. रा१-विज्ञ० ॥ १५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-स सीता निहता । १६.
 प्र-छिन्न० ॥ १७. फ म-नास्ति ॥ १८. ल१ व अ प्र रा२-०र । १९. अत
 परमधिक पाठ—रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२-लक्ष्मणाश्च महाबाहुस्तं समा-
 श्वासयन्प्रभुम् । फ म-नास्ति । २०. रा२ फ म-कपियू० ॥ २१. प्र-नास्ति । रा२ फ म-
 प्रदहन्तमसद्य च समिद्धमिव पावक ॥

- बाहुभ्यां सम्परि-ष्वज्य मु-दुःखितम् उवाच ह ।
 १४] लक्ष्मणो रामम् अ-स्वस्थं वाक्यं हेत्वर्थ-संयुतम् ॥१४॥ [१३
 शुभे वर्त्मनि तिष्ठन्तं त्वाम् ऋजुं विजितेन्द्रियम् ।
 १५] अन्-अर्थेभ्यो न शक्नोति त्रातुं धर्मो निर्-अर्थकः ॥१५॥ [१४
 भूवानां स्थावराणां च जंगमानां च दर्शनम् ।
 १६] यथाऽस्ति न तथा धर्मस् तेन नास्तीऽति मे मतिः ॥१६॥ [१५
 यथैव स्थावरं सर्वं जंगमं च तथा-विधम् ।
 N] नाऽयं धर्मस् तथा युक्तस् त्वद्-विधेन नि-षेवितुम् ॥१७॥ [१६
 यदि धर्मो भवेत् सत्यो रावणो नैकं व्रजेत् ।
 १७] भवांश्च धर्म-संयुक्तो नेदं व्य-असनम् आप्नुयात् ॥१८॥ [१७
 तस्य चाऽव्यसनं दृष्ट्वा तव च व्य-असनं तथा । [१८पृ
 १८] धर्मेणोप-लभे धर्मम् अ-धर्मे वाऽप्य् अ-धर्मताम् ॥१९॥ [१९पृ
 ये हि धर्मेण युज्येरंस् ते हि धर्म-व्रता नराः ।
 १९] अ-धार्मिका ह् अ-धर्मेण फलं स्यात् सर्मम् एतयोः ॥२०॥ [२०
 यस्माद् अर्थे वि-वर्धन्ते येष्व् अ-धर्मः सु-दोरुणः ।
 २०] अन्-अर्थो येषु धर्मश्च तस्माद् धर्मो निर्-अर्थकः ॥२१॥ [२१

१ रा२ फ म-लक्ष्मणस्त तु बाहुभ्या परिष्वज्य मुदुःखित ।
 २ रा२ फ म-उवाच ॥ ३ रा२ फ म-शुचौ । ४. रा२ फ म
 भ-आर्य ॥ ५ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मर्वश । ६. रा२-तथास्ते । ७. रा२
 फम-सत्येन नास्ति स ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२-अर्थस् । ९. ल१-
 ०त । १०. फ म-नास्ति ॥ ११ रा१ ल१ ल२ व अ-न भविष्यति । भ-न
 भवेत्युन । १२ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-चेद् ॥ १३. रा२ फ म-तस्य च व्यसना-
 भावाद्व्यसनैश्चावृते त्वयि । १४. रा१ ल१ ल२ व अ-०भेऽधर्म । १५. रा२ फ म-
 अधर्मेणापि धर्मता ॥ १६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वदि । १७. रा२-
 तेष्वधर्मश्च तेष्वर्थ । फ-येष्वधर्मश्च तेष्वर्थ । १८. रा२ फ म-एव
 १९ म-नास्ति ॥ २० प्र-अर्था । २१ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-यथाधर्म ।
 म-तेष्वकार्य । २२. भ-प्रतिष्ठित ॥

- बध्यन्ते पुण्य-कर्माणो यश्च अ-धर्मेण राघव ।
 २१] अ-धर्मेण हतो धर्मः स हतः किं करिष्यति ॥२२॥ [२२
 अथवा वि-हिते(?)नाऽयं हन्यते हन्ति चाऽपैरम् ।
 २२] वि-ध्याता लिप्यते तेन तस्मात् पापेन कर्मणो ॥२३॥ [२३
 अ-दृष्टः प्रति-संस्कारो यदि पापस्य कर्मणः ।
 २३] कथं शक्यं परं प्राऽऽप्तुं धर्मेण रिपु-सूदन ॥२४॥ [२४
 अथ वा दुर्-बलं त्यक्त्वा बलं धर्मोऽनु-वर्तते ।
 २५] दुर्-बलो हतै-मर्यादो न सेव्य इति मे मतिः ॥२५॥ [२५
 बलस्य यदि वा धर्मो गुण-भूतः समा-हितः ।
 २६] धर्मम् उत्-सृज्य वर्तस्व यथा धर्मे तथा बले ॥२६॥ [२६
 यदि वा सत्य-वचनं धर्मः किल परो मृतः ।
 २७] अन्-कृतस् त्र्येक्त-करुणः किं न बुद्धः पिता त्वया ॥२७॥ [२७
 अथैवैतैर्न मृतं दानं धर्मोऽयम् इति राघव ।

१. म-बाध्यते । २. फ-कर्महतो धर्मः स हतः किं हनिष्यति ॥
 ३. रा२ फ म म-वाऽ१० । ४ रा२ फ म-वधेन । ५. म-पापो न
 लिप्यते ॥ ६ रा१ ल२ व अ-सदुष्टः । ७ रा२ फ-संहार । ८ म-
 मन्यते तु सनातन । ९. म-अथ । १०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-णा-
 रिनिस् । रा२ फ म-णारि विनाशन । ११ अत परमधिक. पाठ — रा१ ल१ ल२
 व अ प्र-यदि सत्स्यात्सतां मध्ये नासत्स्यात्तत्र किंचन । त्वयेदमीदृशं
 प्राप्तुं तस्मान्नैवोपपद्यते ॥ १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-ते । फ-चेद् । १३.
 रा१ ल१ ल२ व-दुर्लभं क्लीबो । अ प्र-दुर्बलं क्लीबो । १४ रा१ ल१ ल२ व-
 दुर्लभो । १५. म-कृतम० ॥ १६. रा२ फ म-बले स्याद् । १७. रा२ फ
 म-हर्षो । १८. रा२ फ म-स मानद । १९. म-धर्मस्तथा बल ॥ २०.
 रा२ फ म-अथ चेद् । २१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-यत ।
 २२. म-त्वप्यकरुण किं न बुद्ध । २३ अत परमधिक पाठ — रा१ ल१
 ल२ व अ प्र-यदि धर्माद्भवेत्तिनाधिर्मात्तु परंतप । तस्मात्त्वा निर्बलं वञ्ची-
 कुर्यादित्य शतक्रतुः ॥ अयमर्थसंश्रितो धर्मो विनाशयति राघव । सर्वमेतद्यथा-
 कामं काकुत्स्थ कुर्वते नरः ॥ २४. म-अथ चैतन्मतिर् ।

- २८] धर्म-मूलं हि तच् छिन्नं राज्यम् उत्सृजता त्वया ॥२८॥ [३१
अर्थेभ्यो हि वि-वृद्धेभ्यः सम्-ऋद्धेभ्यम् ततस् ततः ।
- २९] क्रियाः सर्वाः प्र-वर्तन्ते पर्वतेभ्य इवाऽऽप-गाः ॥२९॥ [३२
अर्थेन हि वि-हीनस्य पुरुषस्याऽल्प-मेधसः ।
- ३०] वि-च्छिद्यन्ते^१ क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे^२ कु-सरितो^३ यथा ॥३०॥ [३३
पुरुषोऽर्थ-परित्यक्तः^४ सुख-कामः सु-दुःखितः ।
- ३१] पापम् आ-रभते कर्तुं क्रिया-दोषो^५ हि जायते ॥३१॥ [३४
यस्याऽर्थास्^६ तस्य मित्राणि यस्याऽर्थास्^७ तस्य वान्धवाः ।
- ३२] यस्याऽर्थाः स पुमांस् लोके यस्याऽर्थाः स^८ च षण्डितः^९ ॥३२॥ [३५
यस्याऽर्थाः स महा-भागो यस्याऽर्थाः स^{१०} गुणाऽन्वितः ।
- ३३] यस्याऽर्थाः स च वि-क्रान्तो यस्याऽर्थाः स च सं-मतः^{११} ॥३३॥ [३६
३५पू] अ-धनेनाऽर्थ-कामेन नाऽर्थाः^{१२} शक्या उपाऽर्जितुम्^{१३} । [N
३८पू] येनाऽर्थेन^{१४} तु लोकोऽयं^{१५} चरते धर्म-कारणम्^{१६} ॥३४॥ [४०पू
३५उ] अर्थेर्^{१७} अर्था नि-बध्यन्ते गजैर्^{१८} इव^{१९} महा-गजाः^{२०} । [N
३८उ] ते नाऽर्थाम त्वयि दृश्यन्ते दुर्-दिनेषु ग्रहा इव ॥३५॥ [४०उ
धनम् अर्जय^{२१} काकुत्स्थ धन-मूलम् इदं जगत् ।
- ३९] वि-शेषं नाऽधि-गच्छामि निर्-धनस्य मृतस्य च ॥३६॥ [N
चाण्डालश्च^{२२} च दरिद्रश्च^{२३} द्वाव् एतौ सदृशौ मम ।
- ४०] चाण्डालस्य न^{२४} गृह्णन्ति दरिद्रो न प्र-यच्छति ॥३७॥ [N
त्वयि प्र-व्रजिते वीर पितर्य^{२५} उप-रते तथा^{२६} ।
- ४१] रक्षसाऽप-हृता भार्या प्राणेभ्योऽपि^{२७} गरीयसी^{२८} ॥३८॥ [४१
अर्थस्यैते^{२९} परि-त्यागाद्^{३०} दोषाः प्रव्या-हृता मया ।

१. रा. व्युच्छि० । २. रा. ल. ल. व अ प्र-ग्रीष्मेषु स० ॥ ३. रा. फ-
सोऽयमर्थे ५० । ४ भ-क्षयादोषो । ५ म-नास्ति ॥ ६ ल. प्र व-०र्थस् ।
७ ल. ल. सर्वप० ॥ ८ म-नास्ति । ९ अ प्र रा. फ म-बुद्धिमान् । १०. अत
परमधिक पाठ.—अ प्र रा. फ म भ-यस्यार्था धर्मकामार्थास्तस्य सर्व
प्रदक्षिणम् ॥ ११ रा. फ म-चर्तुं धर्मो न शक्यते । भ-०क्या समीहितु ।
१२ रा. फ म-येषामर्थे ह्ययं लोकश्च । ल. ल. -०न च लो० । भ-येषामर्थेन
लो० । १३. रा. फ म-०मंचारिण ॥ १४ रा. फ म-वनगजा इव ॥ १५ रा.
ल. ल. व-आर्जय । १६ अ-नास्ति ॥ १७ रा. ल. ल. व प्र-चडा० । १८ रा.
ल. ल. व प्र-च ॥ १९ ल. रा. यथा । २० रा. फ म-प्राणे प्रियतरा मती ॥
२१ रा. ल. ल. व प्र भ-०स्यन्ते । २२ रा. फ म-०त्यागे ।

- ३६] राज्यम् उत्-सृजता^१ वीरं न^२ तद् बुद्धं तदा त्वया^३ ॥३९॥ [३७
धर्मः कामश् च दर्पश् च हर्षः क्रोधः श्रुतं^४ दमः^५ ।
३७] अर्थाद् एतानि सर्वाणि प्र-वर्तन्ते न संशयः ॥४०॥ [३९
तद् अ-सह्यम् इदं घोरं^६ दुःखम् इन्द्र-जिता^७ कृतम् ।
४२] कर्मणा व्यप-नेष्यामस्^८ तस्माद् उत्-तिष्ठ राघव ॥४१॥ [४२
उत्-तिष्ठ शतपत्राऽक्षं दीर्घ-बाहो दृढ-व्रत ।
४३] किम् आत्मानं महाऽऽत्मानं श्रुताऽऽत्मन् नाऽव-बुध्यसे ॥४२॥ [४३
अयम् अहम् अद्य वि-भो तव^९ प्रियाऽर्थं
जनक-सुता-निधनं सम्-ईक्ष्य रोषात् ।
स—रथ—गज—हयां^{१०} स-राक्षसेन्द्रां^{११}
४४] भृशम् इषुभिर् विनि-पातयामि लंकाम् ॥४३॥ [४४
इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१२} राम-समाश्वासन^{१३} लक्ष्मण-वाक्य
नामैकषष्टितम. सर्ग ॥ ६१ ॥

[वं-६३] = [द्विषष्टितमः सर्गः] = [दा-८४]

- रामम् आ-श्वासमाने तु लक्ष्मणे भ्रातृ-वत्सले ।
१] निर्-ईक्ष्य^{१४} गुल्मान् सकलांस् तत्राऽगच्छद्^{१५} वि-भीषणः ॥ १॥ [१
नाना-प्रहरणैर् वीरै^{१६} राक्षसैर् अपरैर्^{१७} वृतः^{१८} ।
२] महामेघचयाऽऽकारैर्^{१९} मातंगैर् इव यूथ-पः ॥ २॥ [२
अभि-गम्य^{२०} महा-वीर्यो^{२१} राघवस्य^{२२} समीप-तः^{२३} ।
३] स ददर्श हरीन् दीनान् सुग्रीवाऽऽदीन् स-लक्ष्मणान् ॥३॥ [३

१ रा, ल, ल, व अ प्र-०ज्यता राजन् । २ रा, फ म-येन बुद्धिस्त्वया कृता ॥ ३ रा, ल, ल, व-श्रुत मद । प्र-शम तप । रा फ म-श्रुत तप ॥ ४ रा, ल, ल, व अ प्र भ-वीर । ५ रा, ०-जित । ६ रा, ल, ल, व अ प्र-चाप० ॥ ७ भ-पद्मप० । ८ रा, फ म-नास्ति । भ-कृतात्मान कृतात्मा च महात्मन्नावबुध्यसे ॥ ९ रा, फ म-अयमद्य तवोदित । १० रा, फ म-सह्यगजरथ सराक्षसेन्द्रं ॥ ११ व प्र भ-लकाकांडे । १२ ल, ल, व भ-नास्ति । रा, अ प्र-रामाश्वासन ॥ १३ रा, फ-अवेक्ष्य । १४ रा, फ-तत प्राप्नो । म-तत्र प्राप्नो ॥ १५ रा, ल, ल व अ प्र-घोरै । १६ म-अभिसवृत । १७ रा फ म-०षनिकासैश्च ॥ १८. रा, म-सोऽभिगम्य । फ-सोऽधिगम्य । १९ रा, ल, ल-०वीरो । २० रा, ०-नास्ति । २१ फ म-ददर्श वानरान् दीनान्सुग्रीव सलक्ष्मण ॥

- तत इक्ष्वाकु-शार्दूलं पार्थिवं मचिवैर् वृतम् ।^१
 ४] ददर्श मोहम् आपन्नं लक्ष्मणस्याऽकम् आश्रितम् ॥ ४॥ [४
 क्लान्तं शोकाऽभिसन्तप्तं वीऽऽक्षमाणं विभीषणम् ।^२
 ५] दुर्-मनाम् तत्र दीनाऽऽत्मा किम् एतद् इति सोऽब्रवीत् ॥ ५॥ [५
 N] तं विषण्ण-मुखं दृष्ट्वा ध्यान-युक्तं विभीषणम् ।
 ६उ] उवाच लक्ष्मणो वाक्यम् इदम् अश्रु-परिप्लुतः ॥ ६॥ [६
 हताम् इन्द्र-जिता वीरं सीतां श्रुत्वैव राघवः ।
 ७] हनूमद्-वचनाद् एषं ततो मोहम् उपाऽऽगतः ॥ ७॥ [७
 कथयन्तं तु सौमित्रिं सन्निवार्य विभीषणः ।
 ८] पुष्कलाऽर्थम् इदं वाक्यम् अ-स्वस्थं^३ रामम् अब्रवीत् ॥ ८॥ [८
 मनुजेन्द्राऽऽर्त-रूपेण यद् उक्तम् त्वं हनू-मता ।
 ९] तद् अ-युक्तम् अहं^४ मन्ये सागरस्येव संक्षयम् ॥ ९॥ [९
 अभि-प्रायं हि^५ जानामि रावणस्य दुर्-आत्मनः ।
 १०] सीतां प्रति महा-बाहो न स तां घातयिष्यति ॥ १०॥ [१०
 याच्यमानः स हि मया वाक्यैर् धर्माऽर्थ-संहितैः ।^६
 ११] वैदेहीम् उत्-सृजस्वेति^७ न च वाक्यं चकार सः^८ ॥ ११॥ [११
 नैव सास्त्रा न दानेन न भेदेन गताऽऽयुषा^९ । [१२पू
 १२] शक्या सा द्रष्टुम् अन्येन राक्षसेन नरर्षभ ॥ १२॥ [N
 यदा तु स हि सं-ग्रामम् उप-यास्यति रावणिः । [N
 १३] चैत्यं^{१०} नि-कुम्भिला, नाम तत्र गत्वा प्र-तिष्ठते^{११} ॥ १३॥ [१३उ

१ रा, ल, ल, व-०वै । २ रा, फ-राघव च महावीर्यमिक्ष्वाकु-कुल-वर्धनं ॥ ३ रा, फ म-व्रीडित शोकसंतप्त प्रेक्ष्य राम विभीषण. । ४ रा, फ-अन्तर्मुखेन । ५ म-नास्ति ॥ ६ अत परमधिक पाठ -म-विभीषण न जानासि यदिदं कर्म दुष्करम् ॥ ७ रा, फ-सीता सम्यक् । म-सीतामथ । ८ रा, व अ-एव । प्र-दोषात् । रा, फ म-वीर ॥ ९ रा, फ म-तथा यातं । १०. रा फ म-ससज्ज । भ-विसज्ज ॥ ११ रा, ल, ल व अ-इद । १२ रा, ल, ल, व अ प्र म-तु । भ-च ॥ १३ रा, फ-याच्यमानो हितार्थं तु वाक्य धर्माऽर्थसंचित । म-याचमान हितार्थं स वा० । १४ प्र-०ति न च वाक्य चकार ह । रा फ-०ति न स तत्कृतवान्वच । म-०जेत्येव न चकार तथावच ॥ १५ रा, म भ-कुतो युधि । फ-कुतो रूपा । १६ फ म-अनिरस्तेन वैदेही शक्या मोक्षु हि मयुगे ॥ १७ भ-चैत्यो । १८ रा, ल, ल, व अ प्र फ म-०ष्ठितं ॥

हुत्वाऽग्निम् उप-यातो हि देवैर् अपि स-वासवैः ।
 १४] अ-दर्शनीयो भवति सं-ग्रामे स हि राक्षसः ॥१४॥ [१४
 १५उ] वि-घ्नम् अन्व-इच्छता तात वानराणां पराऽऽक्रमे । [१५उ
 N] तद् अग्निं होष्यताऽनेन नूनं माया प्र-दर्शिता ॥१५॥ [N
 सु-ग्रीवस्य च सैन्यानां लक्ष्मणस्य च धी-मतः ।
 N] जय-विघ्न-करी तेन माया सा सम्प्र-दर्शिता ॥१६॥ [N
 तवाऽप्य् उद्यत-सैन्यस्य सीता-विजय-कांक्षिणः ।
 N] नैराश्यम् उप-नेतुं सा तव माया प्र-दर्शिता ॥१७॥ [N
 नि-कुम्भिलायां काकुत्स्थ स जुहोति न संशयः ।
 १६] स-बलास् तत्र गच्छामो यावत् तन् न सम-आप्यते ॥१८॥ [N
 त्यजैनं नर-शार्दूल मिथ्या-सन्तापम् आ-गतम् ।
 १७] सीदत्य् एतद् बलं सर्वं दृष्ट्वा त्वां शोकम् आ-गतम् ॥१९॥ [१६
 इहाऽस्वस्थो महा-बाहो स्व-स्थो भवितुम् अर्हसि ।
 १८] लक्ष्मणं प्रेषयाऽस्माभिः सह सैन्याऽनुकर्षिभिः ॥२०॥ [१७
 एष तं नर-शार्दूलो रावणिं नि-शितैः शरैः ।
 १९] त्याजयिष्यति तत् कर्म प्राणान् इष्टांश् च सं-युगे ॥२१॥ [१८
 एतस्य नि-शितास् तीक्ष्णाः पत्रिणो रक्त-भूषणाः ।
 २०] पिपासिता इव ख-गाः पास्यन्ति युधि शोणितम् ॥२२॥ [१९
 २१पू] तद् आ-दिश महा-बाहुं लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ।

१ रा. म-स हुतो वै हुताशे तु । फ-स हुते वै हुताशे च । २ भ-अधर्षणीयो ।
 ३ रा. फ म-अध्य स तु संग्रामे बलवान् रावणात्मज । अत परमधिक
 पाठ — रा. ल. ल. व अ प्र भ-सीतां घातयता नूनमेषा माया प्रदर्शिता ॥
 ४. रा. म-नास्ति । ५ रा. फ म-तेन हव्यनिमित्तार्थ । ६ रा. म-नास्ति ॥
 ७ फ-उच्छ्रितः । ८ रा. ल. ल. व अ प्र भ-कर्मणस्तस्य सिद्धयर्थमुपाय
 सप्रदर्शितः । ९ म-नास्ति ॥ १० रा. ल. ल. अ-तेन ॥ ११ रा. फ म
 भ-त्यजेम । १२ रा. फ म-मुह्यते हि । १३ रा. फ म-शोककशित ।
 भ-शोकपीडित ॥ १४ भ-इहस्थस्त्व । १५ रा. फ म-इह त्व स्वस्थहृदय-
 स्तिष्ठस्वारिविनाशन । १६ रा. ल. ल. व अ प्र-०यामास ॥ १७ रा. ल.
 ल. व अ प्र फ भ-ते । १८ रा. -०णिर । १९ रा. फ-प्राणनिष्ठा ॥
 २० रा. ल. ल. व अ प्र भ-तस्यैते । २१ रा. ल. ल. व अ प्र-०णो रक्तभू० ।
 रा. फ म-सुपत्राः ककवासस । २२ प्र भ-हृदि । २३ रा. फ म-पतत्रिण
 इवासौम्या शरा पास्यन्ति शो० । २४ प्र रा. फ म-०बाहो ।

- N] रक्षमम् तस्य नाशाय वज्रं वज्र-धरो यथा ॥२३॥ [२०
मनुज-वरं न काल-विप्रकर्षो
रिपु-निधनं परि-मार्गतां क्षमं (? मो) नः ।
वदं वि-सृजं रिपोर् वधाय वाणान्
२२] असुर-वरस्य वधाय वै यथेन्द्रः ॥२४॥ [२१
समाप्त-कर्मा स हि नैर्ऋतो भवेद्
असह्य-वीर्यः सम्-अरे सु-दुर्जयः ।
युयुत्मता तेन समाप्त-कर्मणा
२३] भवेत् सुराणाम् अपि सं-क्षयो महान् ॥२५॥ [२२
इत्यापि रामायणे युद्ध-काण्डे^६ विभीषण-वाक्यं^७ नाम
द्विषष्टितम सर्ग ॥ ६२ ॥

[वं-६४] = [त्रिषष्टितमः सर्गः] = [दा-८५]

- तस्य तद् वचनं श्रुत्वा चिन्ता-शोक-परिप्लुतः ।
१] नाऽव-धारितवान् पूर्वं यद् उक्तं तेन रक्षसा ॥ १॥ [१
N] ततो धैर्यम् अव-स्थाप्य रामः पर-पुरं-जयः ।
वि-भीषणम् उपाऽऽसीनम् उवाच वदतां-वरः ॥ २॥ [२
२] नैर्ऋताऽधिपते वाक्यं किं त्वयोक्तं वि-भीषण । [३पू
व्या-कुलत्वाद् धि चित्तस्य न श्रुतं ते वचो मया ।^{१०} [N
३] भूयस् तच् छ्रोतुम् इच्छामि ब्रूहि यत् ते विवक्षितम् ॥ ३॥ [३उ
राघवस्य वचः" श्रुत्वा सुदीन-वद् उदा-हृतम् ।
४] यत्नात् पुनर् इदं वाक्यं वभाषे स वि-भीषणः ॥ ४॥ [४
यथाऽऽज्ञप्तं^{११} महा-बाहो त्वया गुल्म-निवेशनम् ।

१ अत परमधिक पाठ — रा, ल, ल, व अ प्र-वधाय रावणेस्तस्य
सहास्माभिररिन्दम ॥ २ रा, ल, ल, व अ प्र-न तु जयरणकालः । रा, फ
म-०वर कालविक्रमो न । ३ रा, फ म भ-वदतिसृज । ४ रा, फ-वाणी ।
५ रा, ल, ल, व अ प्र-०स्य वधे यथा महेन्द्रः । रा, फ-असुरवरान्मथनाय
वै यथेन्द्रः ॥ ६ व प्र भ-लकाकाडे । ७ रा, फ-रामाश्वासन । भ-इन्द्रजिद्वधो-
पायो ॥ ८ प्र-राघवम् । ९ भ-त्वयोक्तं यद् । १० फ म भ-नास्ति ॥
११ रा, फ म भ-तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारद । १२ रा, ल, ल व अ
प्र-यत्नम् । रा, फ-यत्तत् ॥ १३ ल, -०ज्ञास ।

- ५] तत् तथाऽनु-ष्ठितं वीर त्वद्-वाक्य-समनन्तरम् ॥ ५॥ [५
स्वान्य् अनीकानि सर्वाणि वि-भक्तानि समन्त-तः ।
- ६] न्य्-अस्ताश् च यूथप-श्रेष्ठा यथा-न्यायं विभाग-शः ॥ ६॥ [६
भूयस् तु मम वि-ज्ञाप्य^१ श्रोतुम् अर्हसि राघव^२ ।
- ७] त्वत्-सन्ताप-निमित्तं हि सन्तप्त-हृदयो ह्य् अहम् ॥ ७॥ [७
त्यज्यतां तद् इदं दैन्यं^३ वृथा शोक-निबन्धनम् । [८
- ८] मायया यत् कृतं तेन तत् ते श्रोत्रम् उपाऽऽगतम् ॥ ८॥ [N
तद् इयं त्यज्यतां चिन्ता शत्रु-पक्ष-ग्रहर्षिणी ।
- ९] उद्-यमः क्रियतां वीर हर्षः समुप-सेव्यताम् ॥ ९॥ [९
प्राऽऽप्तव्या यदि वैदेही^४ हन्तव्यो यदि रावणः^५ ।
- १०] रोचतां तन् महा-बाहो मद्-वाक्यम् इदम् ऊर्जितम् ॥ १०॥ [१०
साध्व^६ अयं यातु^७ सौमित्रिर् दुर्-मतेस्^८ तस्य रक्षसः^९ ।
- ११] नि-कुम्भिलायां प्राऽऽप्तस्य ग्रसनाय^{१०} दुर्-आत्मनः ॥ ११॥ [११
धनुर्-मुक्तैर्^{११} व्य-अवच्छिन्नैर्^{१२} आशीविषविषोपमैः ।
- N] शरैर्^{१३} हन्तुं महेष्वासो रावणिं समितिं-जयः ॥ १२॥ [१२
तपसा तेन वीरेण^{१४} वर-दानात् स्वयं-भुवः ।
- १२] अस्त्रं ब्रह्म-शिरः प्राऽऽप्तं काम-गश् च रथोत्तमः^{१५} ॥ १३॥ [१३
स एव वि-दधे तस्य^{१६} भग-वाल् लोक-कृद् वधम्^{१७} ।^{१८}
- १३] तेजसा^{१९} सम्प्र-तप्तस्य^{२०} तपसोऽन्ते^{२१} हि तस्य^{२२} च ॥ १४॥ [N
नि-कुम्भिलाम् अ-सम्प्राऽऽप्तम् अहुताऽग्निं च यो रिपुः ।
- N] अभि-यास्यति युद्धे त्वाम् इन्द्र-शत्रो स ते वधः ॥ १५॥ [१५

१ रा. ल. व अ रा. फ-०वाक्य स० ॥ २ म-०पा सर्वे ॥ ३ रा. फ-०प्य त्वमिदं श्रोतुमर्हसि । म-विज्ञात तमेव श्रोतुमर्हसि । ४ रा. फ म-त्वय्यकारणसतसे सतसहृदया वय ॥ ५ रा. फ म-शोक मिथ्याश्रममुपागत । ६ रा. फ म-राक्षसेन दुरात्मना ॥ ७ रा. फ म-शत्रुहर्षप्रदायिनी । ८ रा. फ-समुपपद्यता । म-०पलभ्यता ॥ ९ रा. फ म-ते सीता । १० रा. फ म-ते रिपु ॥ ११ फ म भ-ते ॥ १२ रा. ल. ल. व अ फ-साधु सयातु । प्र-साध्वसौ यातु । १३ रा. फ म-सहास्माभिर्नैरोत्तम । १४ प्र भ-प्रणाशाय । भ-शासनाय । १५ रा. म-निकुम्भिला महाबाहो निहत रावणात्मज ॥ १६ रा. फ म भ-सुविभक्तैरविच्छिन्नैर् । १७ अ-वीर्येण । १८ रा. फ म-०गाश्च हयोत्तमा ॥ १९ रा. फ म-चास्य धीमत पुण्यकर्मण । २० फ-अत पर ६६-तमसर्गस्य १५-श्लोकान्त पाठस्तुटितः । २१ भ-०साभिप्र० । २२ भ-०सान्तर्हित० ॥

- इत्य् एवं वि-हितस् तस्य वधम् तेन महाऽऽत्मना । [१६पू
१४] त्वरस्व तद्-वधाय त्वं वृत्रस्येव पुं-दरः ॥१६॥ [N
वधस्येन्द्र-जितो राम हेतुर् भवितुम् अहमि ।
१५] हते तस्मिन् हतं मन्ये रावणं राक्षसाधिपम् ॥१७॥ [१६उ
विभीषण-वचः श्रुत्वा रामो लक्ष्मणम् अब्रवीत् ।
१६] जानामि तस्य रौद्रस्य मायां चैव पराऽऽक्रमम् ॥१८॥ [१७
स हि ब्रह्माऽस्त्र-विच् छूरो वि-हायसि गतो रणे ।
१७] करोत्य् अ-संज्ञान् सं-ग्रामे देवान् अपि स-वासवान् ॥१९॥ [१८
तस्याऽन्तरिक्षे चरतः स-रथस्य महाऽऽत्मनः ॥
१८] न गतिर् लक्षितुं शक्या सूर्यस्येवाऽभ्र-संलवे ॥२०॥ [१९
तं माया-शत-सम्प्राऽऽप्तं महा-वीर्य-पराऽऽक्रमम् । [२०पू
१९] जहि वाणैर् इतो गत्वा कूट-योधिनम् आ-हवे ॥२१॥ [२२
यद् ऋक्ष-राजस्य बलं तेन सर्वेण सं-वृतः ।
२०] राज्ञा जाम्ब-वता सार्धम् अग-देन हनू-मता ॥२२॥ [२१
गच्छ त्वं राक्षसेन्द्रस्य तनू-जं जहि लक्ष्मण ।
२१] जेतारं वज्र-हस्तस्य सं-युगेषु दुरा-सदम् ॥२३॥ [N
अयं च सचिवैः सार्धं महाऽऽत्मा रावणाऽनुजः ।
२२] अभि-ज्ञस् तस्य देशस्य पृष्ठ-तोऽनु-गमिष्यति ॥२४॥ [२३
स रामस्य वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
२३] जग्राह कार्मुकं श्रेष्ठम् अत्युद्गार-सहं महत् ॥२५॥ [२४
स सं-नद्धः शरी खड्गी कवची हेम-जाल-भृत् ॥

१ रा२ म-तस्य विहितो वधोपायो दुरात्मन । २ रा२-स्वर तस्य व० ।
३ प्र रा२ भ-मयस्येव । ४ म-नास्ति ॥ ५ रा२-विद्धि । ६ रा२-समुद्भजन ॥
७ रा२ म-एतां दुरात्मन । भ-सत्यपराक्रम ॥ ८ म-दिव्यास्त्रवित्तात ।
९ रा२ ल, ल२ व अ प्र भ-कुर्याद् । १० रा२ म-समागतान् ॥ ११ म-परतप ।
१२ प्र रा२ भ-वेदितुं । १३ रा२ ल, ल व अ-० असंक्षये ॥ १४ म-
अत आरम्य २१-श्लोकस्य तृतीयपाद यावन्नास्ति । १५ रा२ भ-० यागमम० ।
१६ रा२ भ-० यमरिन्दमं । १७ रा२-इद । १८. रा२ ल, ल२ व अ-
० त्वा शूलयो० । रा२ म-कर्म कुरु सत्यपराक्रम ॥ १९ रा२ ल, ल२ व अ प्र-
अपरै । रा२ म-अय त्वा ॥ २० रा२ ल, ल व अ-अन्यद्गार० । रा२ म-भीम
भीमपराक्रम । भ-महद्गार० ॥ २१. रा२-० लवृत् । अ प्र-० लघृत् ।
रा२ म-० लवान् । भ-० लघृत् ।

- २४] राम-पादाव् उप-स्पृश्य^१ हृष्टः सौमित्रिर्^२ अत्रवीत् ॥२६॥ [२५
अद्य मत्कामुकोत्सृष्टाः शरा निर्-भिद्य^३ रावणिम् ।
- २५] लंकाम् अभि-पतिष्यन्ति हंसाः पुष्करिणीम्^४ इव ॥२७॥ [२६
अद्य धक्ष्यन्ति मित्वा ते मम बाणा धनुश्-च्युताः ।
- २६] शरीरं तस्य रौद्रस्य तृण-राशिम्^५ इवाऽनलः ॥२८॥ [२७
इत्य् एवम् उक्त्वा वचनं लक्ष्मणो भ्रातुर् अग्र-तः ।
- २७] जिघांशू रावणि क्रुद्धः^६ प्र-णम्य त्वरितं ययौ ॥२९॥ [२८
स^७ रामम् अभि-वाद्याऽर्थं कृत्वा चाऽभि-प्रदक्षिणम् ।
- N] नि-कुम्भिलाम्^८ अभि-ययौ हन्तुं रावणिम् आ-हवे ॥३०॥ [२९
वि-भीषणेन सहितो राज-पुत्रः प्रताप-वान् ।
- N] कृत-स्वस्त्ययनो भ्रात्रा सञ्ज-कामुक-मार्गणः^९ ॥३१॥ [३०
वानराणां सहस्रैस् तु बहुभिर् हनु-मान् वृतः^{१०} ।
- २८] वि-भीषणश् च साऽमात्यो राम-भ्रातरम् अन्व-अयात् ॥३२॥ [३१
महा-कपि-बलौघैश् च समं सर्वैः समन्त-तः^{११} ।
- N] ऋक्ष-राज-बलं तद्-वद्^{१२} अगच्छन् मेघ-निस्वनम्^{१३} ॥३३॥ [३२
स गत्वा दूरम् अध्वानं सौमित्रिर् मित्र-नन्दनः^{१४} ।
- २९] राक्षसेन्द्र-बलं दूराद् अपश्यद् व्यूह-मंस्थितम्^{१५} ॥३४॥ [३३
सम्प्राऽऽप्य स धनुष्-पाणिं^{१६} माया-शत-विशारदम्^{१७} ।
- N] तस्थौ ब्रह्माऽस्त्र-विद् धी-मान् लक्ष्मणः शुभ-लक्षणः ॥३५॥ [३४
विमल-विघन-भास्कर-प्रभावो^{१८}
- ऽध्वज-गहनं गहनं महा-रथैश् च ।

१ रा, ल, ल व अ प्र-० दाम्बुज स्पृश्य । म-० दमुप० । भ-दौ च सस्पृश्य ।
२ रा, म-राघव ॥ ३ म-सभिद्य । ४ रा, ल, ल व अ प्र-लोकान् । ५. रा,
अ-० णीर् ॥ ६ रा, म-कक्षरा० । भ-तूलरा० ॥ ७. रा, म-युद्धे लक्ष्मणो निर्ज-
गाम ह ॥ ८ रा, म-भ्रातर सोभि० । ९. रा, म-० लायागाम्य ॥ १०. म-
लक्ष्मणो निर्ययौ तदा । ११ रा, -नास्ति ॥ १२ रा, -धृत । म-सह । १३ अत-
परमधिक पाठ — म भ-हनुमन्तं समारुह्य गरुत्मन्तं यथा हरिः । प्रययौ
लक्ष्मण, श्रीमान् वानरै, परिवागितः ॥ १४. रा, म-० लौघस्तु कम्पन्निव पर्वतान् ।
भ-महान् कपिबलौघस्तु समसर्पत सर्वत । १५ प्र भ-चैव गच्छन्त मे० । रा, म-
चैव महाभूमि व नादयन् ॥ १६ भ-मित्रवर्धन । १७. ल, ल, व अ प्र भ-
व्यूहमास्थित ॥ १८. रा, भ-० णिर् । रा, म-महाबाहुर् । १९. प्र-० तमरिदम । रा,
म-बलयोग महाबल । भ-तमायान्तमरिदम ॥ २० म-० लविचित्रचारु भास्कर ।

प्रतिभय-करम् अ-प्रमेयवेगं

N] स्तिमितम् इव द्विषतां वलं विवेश ॥३६॥ [३५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^१ लक्ष्मण-प्रयाणं नाम

त्रिषष्टितम सर्ग ॥ ६३ ॥

[वं-६५] = [चतुःषष्टितमः सर्गः] = [दा-८६]

अथ तत्र^१ महा-बाहुं^२ लक्ष्मणं रावणाऽनुजः ।

१] परेषाम् अ-हितं वाक्यम् अर्थ-साधनम् अब्रवीत् ॥ १॥ [१

अस्याऽनीकस्य महतो भेदं^३ त्वं^४ कुरु लक्ष्मण ।

२] राक्षसेन्द्र-सुतो ह्य् अस्मिन्^५ भिन्ने दृश्यो भविष्यति ॥ २॥ [३

तं^६ त्वम् इन्द्राऽशनि-प्रख्यैः^७ शत-शोऽव-किरञ्छरैः ।

३] अभि-द्रवाऽऽशु यावत् तु कर्म नाऽस्य सम्-आप्यते ॥ ३॥ [४

जहि पापं दुर्-आत्मानं माया-वन्तम् अ-धार्मिकम् ।

N] रावणिं क्रूर-कर्माणं सर्व-लोक-भयाऽऽवहम् ॥ ४^{१०}॥ [५

विभीषण-वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः^{११} पर-वीर-ह्वा^{१२} ।

४] राक्षसेषु महा-भीमं शर-वर्षम् अपातयत्^{१३} ॥ ५॥ [६

ऋक्षाः शाखा-मृगाश्चैव वृक्षशैलशिलाऽऽयुधाः^{१४} ।

५] अभ्य-अधावन्त स-दृष्टास् तद्-अनीकम् अव-स्थितम्^{१५} ॥ ६^{१५}॥ [७

परे चाऽपि^{१६} शितैः शूलैर् असिभिः पट्टिसैः^{१७} शरैः^{१८} ।

६] उद्-यतैस् त्वरिता जग्मुः कपीन् अभि-जिघांसवः^{१९} ॥ ७॥ [८

स सम्प्र-हारस् तुमुलो बभूव कपि-रक्षसाम् ।

७] शब्दैर्^{२०} आनादयन्^{२१} लंकां जलद-प्रतिम-स्वनैः^{२२} ॥ ८॥ [९

१ प्र व भ-लकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । २ भ-०णोपयान ॥ ३ रा-
म-त समवस्थाप्य । ४. रा-म-स्वार्थ० ॥ ५ ल, ल, ब अ-भेद त ।
प्र-भेदन । ६. रा-म-अत्र ॥ ७. रा-शीघ्रमद्याश० । म-शीघ्रमिन्द्रा०
८ रा, म-अतिक्रमामहे यज्ञ तस्य कर्माऽसमाप्तये ॥ ९. भ-०विनं । १०. म-
नास्ति ॥ ११. रा-म-सम्प्रदृष्ट सलक्ष्मण । १२. रा-म-ववर्षस ॥ १३. रा, ल,
ल, ब अ प्र-०शैलतला० । १४. रा-बिभित्सवः । १५ म-अत आरभ्य
८-मश्लोक यावन्नास्ति ॥ १६ रा-त्वपि । भ-वापि । १७ ब प्र भ-०शैलतला ।
१८ रा, ल, ल, ब अ प्र भ-एव जि० ॥ १९. रा-शब्देन ना० । २०. रा-०स्वन ॥

- अस्त्रैश् च विविधाऽऽकारैः शत-शास्त्रैश् च^१ पाद-पैः ।
 ८] पट्टिसैः^२ पर्वताऽग्रैश् च घोरम्^३ आ-काशम् आ-बभौ ॥ ९॥ [१०
 राक्षसा वानरेन्द्रैस्^४ तु निकृताऽऽननबाहवः^५ ।
 ९] नि-पातयन्तः शस्त्राणि चक्रुः^६ स्व-समम् आ-हवम् ॥ १०॥ [११
 के-चिद् वृक्षैः^७ स-विटपैर् बल-वन्तो वनौकसः ।
 १०] अभि-जग्मुस्^८ ततो हृष्टाः^९ सम-अरे राक्षसर्षभान् ॥ ११॥ [१२
 ऋक्ष-वानर-मुख्यैश् च महा-कायैर् महा-बलैः ।
 ११] रक्षसां वध्यमानानां महद् भयम् अजायत ॥ १२॥ [१३
 स्वम् अनीकं वि-पन्नं^{१०} तु दृष्ट्वा शत्रुभिर् अदितम् ।
 १२] उत्-तस्थाव् इन्द्र-जिच् छीघ्रम् अ-समाप्यैव कर्म तत् ॥ १३॥ [१४
 ततः कर्मण्य् अ-निर्वृत्ते मन्यु-शल्यम्^{११} समुद्-बहन् ।
 १३] परि-त्रातुं बलं दीनम् अभि-चक्राम रावणिः ॥ १४॥ [N
 वृक्षाऽन्धकारान्^{१२} निष्-पत्य^{१३} पूर्व-सज्जं महा-बलः^{१४} ।
 १४] आ-रुरोह रथं दिव्यं वाजिभिर् मेघ-सन्निभैः ॥ १५॥ [१५
 स भीम-कार्मुक-धरः^{१५} कालाऽञ्जनचयोपमः ।
 १५] रक्ताऽऽस्यनयनः^{१६} क्रुद्धो बभौ मृत्युर् इवाऽपरः ॥ १६॥ [१६
 दृष्ट्वैव च रथ-स्थं तम् अम्य-अधावत तद् बलम् ।
 १६] वानराणां सु-भीमानां युद्धाय रिपुम् आ-हवे ॥ १७॥ [१७
 N] प्र-दुद्रुवे सा ध्वजिनी यत्र धन्वी स लक्ष्मणः^{१७} [N
 तस्मिन् क्षणे^{१८} तु हनु-मान् प्र-गृह्य^{१९} सु-दुरासदम्^{२०} ।
 १७] धरणी-धर-संकाशं महा-वृक्षं^{२१} महा-बलः ॥ १८॥ [१८
 राक्षसानाम्^{२२} अनीकानि^{२३} कालाऽग्निर् इव निर्-दहन् । [१९पू

१ रा, ल, ल, व अ प्र-० शस्त्रैव । २. भ-उद्यतै । ३. म-‘घोर’ इत्यादि ‘हृष्टा’ इत्यन्त पाठो नास्ति ॥ ४. रा, भ-० रेन्द्रेषु विकृतान् ॥ ५. प्र-चुक्रुशु समतोरणान् । रा, भ-चक्रु सुमहतो व्रणान् ॥ ६. रा, भ-वृक्षैश् सकलैर् । ७. रा, ० जग्मुश्च जग्मुश्च ॥ ८. रा, भ-विषण्ण च । म-विवर्णं तु ॥ ९. ल, स-वै शल्य स० । म-शत्रु शल्यमिवोद्धरन् ॥ १०. रा, ल, ल, व अ-ऋक्षाः ॥ ११. रा, म-निष्क्रम्य । १२. रा, म-स वीर्यवान् ॥ १३. रा-० करव । १४. म-रक्ताञ्जनचय ॥ १५. रा, म भ-नास्ति । १६. रा, म भ-काले । १७. रा, ल, ल, व अ प्र-आरुरोह दु० । १८. रा, पराक्रम ॥ १९. रा, म-रक्षसां तान्यनी० ।

- १८] चचार' बहु-धा' मार्गान् राक्षसेषु महा-चलः' ॥१९॥ [N
कुर्वाणं कदनं दृष्ट्वा हनू-मन्तं कपिं तदा ।'
१९] परि-वव्रुः महस्त्राणि राक्षसानां समन्त-तः' ॥२०॥ [२०
२०पू] शित-शूल-धराः शूलैर्' असिभिश्च चाऽसि-पाणयः' ।
N] शक्तिभिः शक्ति-हस्ताश्च पट्टिसैः' पट्टिसाऽऽयुधाः' ॥२१॥ [२१
परि-वैश्च च गदाभिश्च च चक्रैश्च च शुभ-दर्शनैः' ।'
२१] शत-शश्च च शत-घ्नीभिर् आयसैश्च चाऽपि मुद्गरैः' ॥२२॥ [२२
२०उ] घोरैः परशुभिश्च तीक्ष्णैर् भिण्ड-पालैश्च च राक्षसाः ।'
अभि-जघ्नुः' समा-माद्य सम्-अन्तात् पर्वतोत्तमम् ॥२३॥ [२३
२३] तेषाम् अपि च सं-क्रुद्धश्चकार कदन कपिः । [२४
उद्-यस्य चैव वृक्षांश्च च शिलाश्च चैव सु-दारुणाः' ॥२४॥ [N
२४] जघान पञ्च मत्ताऽथ दश चाऽष्टौ तथैव च ।
विंशतिं चैकविंशं' च' दण्ड-हस्त इवाऽन्त-क्रः ॥२५॥ [N
२५] तम् अपश्यत् कपि-श्रेष्ठम् अचलोपमम्' इन्द्र-जित् ।
सूदयन्तम् अमित्र-घ्नं सम्-अरे मारुताऽऽत्मजम् ॥२६॥ [२५
२६] स सारथिम् उवाचेदम् अभि-याहि' महा-कपिम् ।
क्षयम् एष हि नः कुर्याद् राक्षसानाम् उपेक्षितः ॥२७॥ [२६

१ रा, प्र-चचाल । म भ-चकार । २ रा, ल, ल, व अ प्र-वसुधा । रा, म-महतो । ३ रा, म-महाकपि ॥ ४ रा, म-विध्वंसयस्तुतरसा राक्षसान् मारुताऽऽत्मज । ५ भ-ततस्तत ॥ ६ अ-०भिश्च चापि मुद्गरै । रा, म-शस्त्रै शक्तिभिश्चापि मुद्गरै । ७ रा, फ म-०शै पट्टिसा० । ८ अ-नास्ति ॥ ९ रा, म-भुशुडीभिश्च-कैश्चक्रैश्चैरपि । १० अत परमधिक पाठ —म-परश्वधैर्धनुर्भिश्च गदाभिर्मार्ग-लैरपि ॥ ११ अत परमधिक पाठ —रा, ल, ल, व अ प्र रा, म-सालैरशनि-कल्पैश्च तालैर्वज्रसमैस्तथा । नखैर्दन्तैश्च वीराणां संयुगे जयमिच्छताम् ॥ १२ रा, ल, ल, व अ प्र भ-०जग्मु ॥ १३ प्र भ-शिलावण्डाश्च दारुणान् । १४ रा, म-नास्ति ॥ १५ भ-त्रिशत चैव । १६ रा, म-नास्ति । अत परमधिक पाठ —भ-वृक्षघाताभिघातैश्च घातयन् पवनात्मज । रथान्वमंज तरसा गजेन्द्रांश्चाप्यपातयत् ॥ पदातिहयसाहस्रान् ममर्द प्रममाथ च । मुष्टि-भिर्निहताः केचित्तलेश्चाभिहतास्तथा ॥ तरुवेगाभिपतिता राक्षसाश्च समन्ततः । तदनीकं महाव्यूहं गजश्वरथसंकुलम् ॥ राक्षसेन्द्रात्मजबलमभेद्यं कर्मसिद्धये । तद्विदार्य महावेगो हनूमान् दृढविक्रमः । प्रविश्य होमभूमिं तु व्यध्वंसयन् वीर्यवान् ॥ १७ रा, म-अनिलःमजम् ॥ १८ भ-अनुयाहि ॥

- २७] इत्युक्तः सारथिस् तेन प्र-ययौ यत्र मारुतिः ।
 वहन् परम-दुर्धर्षं स्थितम् इन्द्र-जितं रथे ॥२८॥ [२७
 २८] सोऽभि-पत्य कपिं खड्ग-शूल-प्राऽऽस-परश्वधान् ।
 अपातयत् सु-दुर्धर्षो रावणिः कपि-मूर्धनि ॥२९॥ [२८
 २९] तानि शस्त्राणि घोराणि परि-गृह्य स मारुतिः ।
 रोषेण महताऽऽविष्टो वाक्यम् एतद् उवाच ह ॥३०॥ [२९
 ३०] युध्यस्व यदि शूरोऽसि रावणाऽऽत्मज दुर्-मते ।
 वायु-पुत्रं समा-साद्य न जीवन् प्रति-यास्यसि ॥३१॥ [३०
 ३१] बाहुभ्यां प्रति-युध्यस्व यदि मे द्वन्द्वम् आ-गतः ।
 न मां सहसि दुर्-बुद्धे ततस् त्वं रक्षसां वर ॥३२॥ [३१
 ३२] हनू-मन्तं जिघांसन्तं समुद्यत-शराऽऽसनम् ।
 ३३] रावणाऽऽत्मजम् आऽचष्ट लक्ष्मणाय वि-भीषणः ॥३३॥ [३२
 यस् तु वासव-निर्जेता रावणस्याऽऽत्म-संभवः ।
 ३४] स एष रथम् आ-स्थाय हनू-मन्तं जिघांसति ॥३४॥ [३३
 तम् अप्रतिम-संस्थानं शरैर् देह-विदारणैः ।
 ३५] जीविताऽन्त-करैर् घोरैः सौमित्रे जहि रावणिम् ॥३५॥ [३४
 इत्येवमुक्तस् तु वि-भीषणेन
 रामाऽनुजः शत्रु-विभीषणेन ।
 ददर्श तं पर्वत-सन्निकाशं

N]

रथे स्थितं भीम-रव नदन्तम् ॥३६॥ [३५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे बलि-विध्वसनं नाम चतु षष्ठितम सर्ग ॥६४॥

१ प्र-तेन वीरेण । २ रा. म-रथेनाभिययौ कपिं ॥ ३ भ-वर्ज-रणे ॥ ४ प्र
 रा. म भ-सौम्युत्पेत्य ॥ ५ प्र भ-चास्त्राणि । ६ भ-परमाविष्टो । ७ रा. म-अत
 आरभ्य ३२-श्लोको यावन्नास्ति ॥ ८ अ-युधि ॥ ९ अ भ-सम्प्रयु० । १० भ-वेग
 सहस्व ॥ ११ अत परमधिक पाठ —भ-इत्युक्त्वा हनूमान्क्रुद्धो योधयामास
 वेगितः । अभ्वकर्णैर्धवैः शालैरन्यैश्च विविधैर्दुमै ॥ अप्राप्तानेव तान् वृक्षान्
 शरै शतसहस्रशः । कोधादकृन्त चैकैकतं च विव्याध रावणिः ॥ १२. अत
 परमधिक पाठ —म भ-आक्षेपोद्धूतसर्वांगं भृकुटीकुटिलाननम् ॥ १३ रा. म-
 योऽसौ । भ-य. स ॥ १४ रा. म-तमप्रतिमकर्माणं शितै. शत्रुविनाशत्रै । सौमित्रे वारयन्
 शत्रुमभिवर्षशरोत्तमैः ॥ १५ रा. म-तदा महात्मा । १६. प्र-०ज सोऽथ वि० । रा.
 म-विभीषणेनारिविभीषणेन । भ-०ज सोऽरिवि० । १७ ल. ल. ब प्र-भीमवर । म
 भ-भीमबल ॥ १८ ब प्र भ-लंकाकाडे । १९ रा. म-इन्द्रजिह्वान । भ-इन्द्रजिह्वयो ॥

[वं-६६] = [पञ्चषष्टितमः सर्गः] = [दा-८७]

एवम् उक्त्वा तु सौमित्रि त्वरमाणो विभीषणः ।

१] उपाऽऽययौ धनुष्पाणिर् लक्ष्मणं रावणाऽनुजः ॥ १ ॥ [१

अ-विदूरं ततो गत्वा प्र-विश्य च महद् बलम् ।

२] दर्शयामास तत् कर्म लक्ष्मणाय विभीषणः ॥ २ ॥ [२

नील-जीमूत-संकाश न्यग्रोध-वरम् आ-श्रितम् ।

३] तेजस्वी रावण-भ्राता लक्ष्मणाय न्य-अवेदयत् ॥ ३ ॥ [३

इहोप-हारं भूतानां बल-वान् रावणाऽऽत्मजः ।

४] उप-हृत्य ततः पश्चात् संग्रामम् अभि-वर्तते ॥ ४ ॥ [४

अ-दृश्यः सर्व-भूतानां काम-गेन रथेन च ।

५] नि-हन्ति सम्-अरे अत्रून् वध्नाति च शरोत्तमैः ॥ ५ ॥ [५

तम् अ-प्रविष्टन्यग्रोधम् इमं त्वं रावणाऽऽत्मजम् ।

६] वि-ध्वंसय शरैस् तीक्ष्णैः स-रथं साऽश्वसारथिम् ॥ ६ ॥ [६

तथेत्य् उक्त्वा महा-तेजाः सुमित्राऽऽनन्दवर्धनः ।

७] बभूवाऽव-स्थितस् तत्र चित्रं वि-स्फारयन् धनुः ॥ ७ ॥ [७

स रथेनाऽग्नि-वर्णेन बल-वान् रावणाऽऽत्मजः ।

८] इन्द्र-जित् कवची धन्वी स-ध्वजः प्रत्य्-अदृश्यत ॥ ८ ॥ [८

लक्ष्मणस् तम् उवाचेदं रावणिं युद्ध-दुर्मदम् ।

९] तिष्ठ राक्षस दुर्-बुद्धे रणे युद्धं प्र-यच्छ मे ॥ ९ ॥ [९

एवम् उक्तो महा-तेजा मनस्वी रावणाऽऽत्मजः ।

१ रा. म-स एवमुक्त्वा । २ वम-नास्ति ॥ ३. अ प्र रा. म भ-० धदारम् ॥

४. प्र-नास्ति । ५ म-नास्ति ॥ ६ रा. ततो भवति राक्षसः । ७ रा. ल. ल. व

अ प्र-शत्रुर्भाति च शुरोत्तमान् ॥ ८ म-अमित्र । ९ प्र-नास्ति ॥ १० रा. म-

रथेनादित्यव० । ११ रा. म-खड्गी । १२. अत परमधिक पाठ - रा. ल. ल.

व अ प्र भ-विभीषणवचः श्रुत्वा सौमित्रिपवनात्मजौ । भृश जहर्षतुस्तत्र

दृष्ट्वा तं रिपुमाहवे ॥ अत्रांतरे च हनुमान्वीर लक्ष्मणमब्रवीत् । रथस्थोऽय

तवाराति पदस्थस्त्वं च लक्ष्मण ॥ नैतद्युद्धं समं युद्धं मम पृष्ठ त्वमारुह ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्य तथा चक्रे स लक्ष्मणः ॥ महापर्वतसकाशमैरावण-

समप्रभम् । समास्थाय महातेजा वटं कृत्वा तु पृष्ठत ॥ १३ रा म-उवाचाथ ।

१४ रा. रघुनदन । म-समित्तिजय । १५ रा. म-त्वामाह्वयेह समरे सौम्य ॥

१६. रा. म-महाराज समरे ।

- १०] अब्रवीत् परुषं वाक्यं तत्र दृष्ट्वा वि-भीषणम् ॥१०॥ [१०
इह त्वं जातः (? ता) सं-वृद्धः साक्षाद् भ्राता पितुर् मम ।
११] कथं द्रुक्षसि पुत्राय पितृव्यो मम राक्षस ॥११॥ [११
न ज्ञाति-त्वं न मायुज्यं न जातिस् तव दुर्-मते ।
१२] प्र-माणं न च मोदयं न धर्मो धर्म-दूषक ॥१२॥ [१२
शोच्यस् त्वम् असि दुर्-बुद्धे निन्दनीयोऽसि साधुभिः ।
१३] यस् त्वं जातिं समुत्-सृज्य पर-भृत्यत्वम् आ-स्थितः ॥१३॥ [१३
नैतच् छिथिलया बुद्ध्या त्वं वेत्सि महद् अन्तरम् ।
१४] कं च स्व-जन-संवासः क च नीच (? चः) पराऽऽश्रयः ॥१४॥ [१४
गुण-वान् वा पर-जनः स्व-जनो वाऽपि निर्-गुणः ।
१५] निर्-गुणः स्व-जनः श्रेयान् यः परः पर एव सः ॥१५॥ [१५
निरनुक्रोश-ता चेयं यादृशी ते निशा-चर ।
१६] स्व-जने न त्वया शक्यं (? क्या) प्रति-ष्ठा न सुखानि च ॥१६॥ [१६
नूनं निर्-वासितो लंकां दिदृक्षसि वि-शीर्य ताम् ।
N] कामयेत्^१ पुरुषः कान्तां शूरस्याऽऽक-गताम् इव ॥१७॥² [N
यदि त्व परुषाण्य^३ उक्तः^४ पित्रा मम निशा-चर ।^५
१७] गौरवात् प्र-श्रयाद् वाऽपि तथैव परि-मान्वितः ॥१८॥ [N
यथैव प्र-णयाद् वाऽपि गुरुर् वदति वि-प्रियम् ।
१८] तथैव च पुनर् तं म^६ लालयत्य^७ अ-विचारयन् ॥१९॥ [N
क्रुद्धेनेन्द्र-जिता वाक्यं परुषं^८ रावणाऽनुजः^९ । [N
२१] उक्तः पितृव्यः पुत्रेण प्रत्य-उवाच वि-भीषणः ॥२०॥ [२०
अ-जानन् इव मच्-छील कि त्वम् एवं ब्रवीषि माम् ।

१ अत परमधिक पाठ—रा-छलाद्वापि बलाद्वापि यत्कुर्याद्रघु-
नन्दन । तत्सर्वमुपपद्येत न्याय्यमस्मासु दुर्मते ॥ आवाल्याच्च मया पित्रा
राक्षसैर्वापि विप्रियम् । कि कृतं शठ यच्छिद्रे प्रहरस्यात्मजे मयि ॥ न जा-
तिधर्मो न कुलं न भ्रातृत्वं न बन्धुता । रक्षित नैव शूरत्वं क्लीबत्व प्रकटी-
कृतम् ॥ २ रा-म-द्रक्षसि पुत्रस्य ॥ ३ रा-म-सौहार्द ॥ ४ रा-ल-ल-व
अ प्र रा-म-नीयश्च । ५ ल-ल-व रा-म-आगत । भ-आश्रित ॥ ६ म-
कचित् । ७ प्र-समाश्रय ॥ ८ भ-नोऽपि च ॥ ९ प्र-वा । १० म-
नास्ति ॥ ११ भ-कामीव । १२ रा-म-नास्ति ॥ १३ रा-ल-ल-व अ प्र-तु
रुषा त्यक्त । १४ म-नास्ति ॥ १५ प्र-बाल । रा-म-मूढ । भ-मूर्ख । १६ रा-
म-छाडयति ॥ १७ रा-अत आरभ्य २१-शशोकस्य तृतीयपाद यावच्चास्ति ॥

- २२] राक्षसाऽधिपतेः पुत्र परुषं त्यक्त-गौरवम् ॥२१॥ [२१
अ-युक्तरूपं^१ वचनं^२ पौलस्त्य-कुल-पांसनं^३ ।
२३] अ-धर्मेण हत-ज्ञानो^४ न वेत्ति त्वं गुणाऽगुणान् ॥२२॥ [N
कुले यद्-अपि जातोऽहं रक्षसां क्रूर-कर्मणाम् ।
२४] गुणो यः प्रथमो नृणां तन् मे शीलम् अ-राक्षसम् ॥२३॥ [२२
सं-त्यक्तो^५ दारुणेनाऽहं राज्ञां वै^६ क्रूर-कर्मणां ।
२५] भ्रात्रा विषय-शीलेन कथं रम्ये^७ दुर्-आत्मनां ॥२४॥ [२३
हरणं च पर-स्वानां परदाराऽभिर्मर्षणम्^८ ।
२६] सु-हृदाम्^९ अभि-शंका च त्रयो दोषाः^{१०} क्षयाऽऽवहाः ॥२५॥ [२६
महर्षीणां भयं^{११} घोरं^{१२} सर्व-दैवैश्च^{१३} च वि-ग्रहः ।
२७] अभि-मानश्च^{१४} च रूपं च ह्य^{१५} ऐश्वर्यं^{१६} प्रति-कूलता ॥२६॥ [२७
एते दोषास् तव पितुर् जीवितैश्वर्यनाशकाः ।^{१७}
२८] गुणान् प्राऽच्छादयन्स तस्य पर्वतान् इव तोय-दाः ॥२७॥ [२८
एतैर्^{१८} दोषैः परि-त्यक्तो मया भ्राता पिता तव ।
२९] न^{१९} च मे स्व-पुरी^{२०} लंका न च त्वं न च ते पिता ॥२८॥ [२९
अभि-मानी च दृप्तश्च^{२१} दुर्-विनीतश्च^{२२} च राक्षसः (? स) ।
३०] त्वं^{२३} काल-पाश-बद्धश्च^{२४} ब्रूहि मां^{२५} यद् यद् इच्छसि^{२६} ॥२९॥ [३०
N] अन्-इष्टं व्य-असनं प्राऽऽप्तः^{२७} किम्-इव^{२८} त्वं न वक्ष्यसि ।^{२९}

१ म-नास्ति ॥ २ भ-०क्त परुष वाक्यं । ३ ल_१-०ने ।
४ रा_१ म-हत० ॥ ५ रा_२-नास्ति ॥ ६ म भ-न रमे । ७ प्र भ-
राज्येन । रा_३ म-न राज्ये । ८ रा_३ म-पापक० । ९ रा_३-भ्राता विवास्यते ।
म-भ्राता हि हन्यते । १० अत परमधिकं पाठ—रा_३ म-परोऽपि हितकृद्वन्धु-
र्बन्धुरप्यहितः परः । अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ ११ रा_३-
०मर्देन । १२ रा_३ ल_१ ल_२ व अ-सुहृन्निवासन चैव श्रियो देव्या ॥ १३ रा_३ ल_२ व अ
प्र-महाघोर । रा_३ म-त्रयो घोर । १४ रा_३ म भ-क्रोधश्चैवाभिमानश्च वैरस्व । भ-
०मानश्च कोपश्च वैरस्व ॥ १५ रा_३ म-एतैर्दोषैर्मम भ्रातुर्जीवितैश्वर्यनाशनैः । १६ रा_३ ल_१
ल_२ व अ प्र-नास्ति । म-गुणः प्रच्छादिता सर्वे पर्वताऽतोयदैरिव । १७ भ-एभिर ।
१८ रा_३-नेवमस्ते पुरी । म-नैवमस्ति पुरी । भ-नेयमस्ति पुरी ॥ १९ रा_३ ल_१ ल_२
व अ प्र भ-बद्धस्त्व कालपाशेन । म-०पाशैर्बद्ध० । २० रा_३ ल_१ ल_२ व अ प्र-
त्व यदि जीवसि । भ-पुत्र यदिच्छसि ॥ २१ रा_३ ल_१ ल_२ व अ प्र-प्राप्त किमेव ।
२२ अत परमधिकं पाठ.—रा_३ ल_१ ल_२ व अ प्र-गृह्यतामुद्यमो वाक्यैर्न च
शक्नोऽभिधास्यति ।

- प्र-वेष्टुं न त्वया शक्यो^१ न्यग्रोधो^२ राक्षसाऽधम ॥३०॥ [३१
 ३१] धर्षयित्वा च काकुत्स्थ न शक्यं जीवितुं त्वया ।
 युध्यस्व नर-वीरेण^३ लक्ष्मणेन रणे सह ॥३१॥ [३२पू
 ३२] न त्वं प्र-वेक्ष्यसे लंकां कुतो न्यग्रोधम् एव च । [N
 N] हतस् त्वं काल-पाशेन^४ गमिष्यसि यम-क्षयम् ॥३२॥ [३२उ
 नि-दर्शयस्वाऽऽत्म-बलं समुद्-यतः^५
 कुरुष्व सर्वाऽऽयुधसायक-क्षयम्^६ ।
 न लक्ष्मणस्याऽति-शितैः^७ शरैः क्षतस्^८
 ३३] त्वम् अद्य जीवन् स-गणो^९ गमिष्यसि ॥३३॥ [३३
 इत्यार्ष रामायणे युद्ध-काण्डे^{१०} इन्द्रजिद्-विभीषण-वाक्य
 नाम पञ्चषष्टितम सर्ग ॥ ६५ ॥

[वं-६७] = [षट्षष्टितमः सर्गः] = [दा-८८]

- विभीषण-वचः श्रुत्वा रावणिः क्रोध-मूर्च्छितः ।
 १] अब्रवीत् परुषं वाक्यं वेगेनाऽभि-ससार च ॥ १^१॥ [१
 उद्यताऽऽयुधनिर्लिशे रथे वै सम्-अलकृते ।
 २] कालाऽश्व-युक्ते महति स्थितः कालाऽन्तकोपमः ॥ २॥ [२
 महा-प्रमाणम्^{१२} उद्-यम्य^{१३} विपुलं वेग-चद् दृढम् ।
 ३] धनुर् भीम-बलो भीमं गरांश् चाऽऽर्शाविषोपमान् ॥ ३॥ [३
 स सम्प्रेक्ष्य महा-बाहुर^{१४} नीलाऽञ्जनचयोपमः । [N
 N] रथ-स्थोऽलं-कृतः श्री-मान् रावणस्याऽऽन्म-जो बली ॥ ४^{१५}॥ [४उ
 उवाच चेदं सं-रब्धः सौमित्रि स-विभीषणम् ।

१ रा, ल, ल, ब अ प्र भ-०क्य न्यग्रोध ॥ २ म भ-नरदेवेन ॥
 ३ अ प्र-कालधर्मेण । ४ म भ-नास्ति ॥ ५ अ-०द्य तत् । म भ-०द्यत ।
 ६ रा, म-०धसाधनव्यय । ७ रा, म भ-०णन्यैत्य हि बाणोचर । ८ रा, म
 भ-सबलो ॥ ९ प्र ब भ-लका० ॥ १० अत, परमधिक पाठ —रा-प्रागेव
 विश्वविजयी न निषिद्ध, पिता मम । यदा यदा च रत्नानि भुवनेभ्योऽस्त्रि-
 लान्यपि ॥ तदा त्वमपि रत्नानां भागभागभव, स्वयम् । निहत वालिनं
 दृष्ट्वा सुग्रीवमभिषेचितम् ॥ त्वया तद्राज्यलुब्धेन दुरात्मन् समनुष्ठितम् ।
 इत्युक्त्वा परुष वाक्यं स्मयन्हेत्वर्थसयुतम् ॥ ११ रा, ल, ल, ब अ प्र-
 ०शाम समुद्यम्य ॥ १२ ल, ल, ब-महाधन्वी । १३ रा, म-नास्ति ॥

- तांश्च^१ च^२ वानर-शार्दूलान्^३ पश्यध्वं^४ मम वि-क्रमम्^५ ॥५॥ [५
 ५] अद्य मत्कामुकोत्सृष्ट शर-वष दुर-आसदम्^६ ।
 ६पू] मुक्त वर्षम् इवाऽऽकाशे धारयिष्यथ स-गरे^७ ॥६॥ [६
 ७उ] अद्य वो^८ मामका बाणा मत्-कामुक-विनिःसृताः ।
 गात्राणि वि-धमिष्यन्ति तूल-राशिम् इवाऽनलः ॥७॥ [७
 ८] तीक्ष्ण-सायक-निभिन्नान् मिण्डिपालाऽसिपट्टिसैः^९ ।
 ९पू] अद्यैव^{१०} वो नयिष्यामि^{११} सर्वान् एव यम-क्षयम् ॥८॥ [८
 ६उ] क्षिपतः^{१२} शर-जालानि तीक्ष्ण-हस्तस्य^{१३} सं-युगे ।
 ७पू] जीमूतस्येव नदतः कः स्थास्यति ममाऽग्र-तः ॥९॥ [९
 ९उ] तच्च^{१४} कृत्वा रावणे^{१५} वाक्यं गर्वितं^{१६} लक्ष्मणस् तदा ।
 अमीत-चद् इदं^{१७} वाक्यं क्रुद्ध राक्षसम् अब्रवीत्^{१८} ॥१०॥ [१२
 १०] न वाचा सु-गमः^{१९} पारः^{२०} कार्याणां राक्षसाऽधम ।
 कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धि-मान् ॥११॥ [१३
 ११] म त्वम् अर्थस्य हीनाऽर्थं दुरवाऽऽपस्य^{२१} कस्य-चित्^{२२} ।
 वाचा व्या-हृत्य जानीषे कृताऽर्थोऽस्मीति दुर-मते ॥१२॥ [१४
 १२] अन्तर्धान-गतेनाऽहं^{२३} यत् त्वयाऽभि-हि^{२४} (१६) तो^{२५} रणे^{२६} ।
 भास्कराऽन्तरितो^{२७} मार्गो नैव^{२८} शूर-निषेवितः^{२९} ॥१३॥ [१५
 १३] तद् आहव-पथे त्वं अद्य स्थितोऽहं तव राक्षस ।^{३०}
 १४पू] दर्शयस्वाऽद्यं^{३१} यत् तेजो^{३२} वाचा किं बहु^{३३} कथ्यसे^{३४} ॥१४॥ [१६
 १६उ] एवम् उक्तो धनुर् भीमं परि-गृह्य^{३५} महा-बलः ।
 वि-ससर्ज शितान् बाणान् इन्द्र-जित् समिति-जयः ॥१५॥ [१७

१ रा, ल, ल, ब-हंहो । २ रा, ल, ल, ब अ प्र-० ला । ३ रा, म
 भ-वीक्षध्व मे पराक्रमं ॥ ४ रा, सुदु सहं । म-सुदारुणम् । ५. रा, म भ-
 सयुगे ॥ ६ म-क्रुद्धा हि । भ-अद्यैव ॥ ७. भ-क्षितशला । ८ रा, भ-अद्य वो
 गमयि० । म-अद्य वेगाच्चयि० ॥ ९ म-निक्षिप्य शर० । भ-सृजतः शरवर्षाणि
 क्षिप्रह० ॥ १० भ-राक्षसेन्द्रस्य गर्जित । ११ रा-सुसंकुद्धो राक्षस वाक्यमब्रवीत् ।
 म-सुसंकुद्धो राक्षस तमयाब्रवीत् । भ-सुसंकुद्धो रावणि वाक्यमब्रवीत् ॥ १२. प्र
 रा, म-० मं पार ॥ १३ म-दुरावा० । १४. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, म-
 केनचित् ॥ १५ रा, म भ-० नावां । १६ रा, ० मिहतौ रणे । म-० निहितौ रणे ।
 भ-स्वया छलितौ तदा । १७ रा, म भ-तस्कराचरितो । १८. रा, ल, ल, ब अ प्र
 रा, न शूरस्य नि० ॥ १९. रा, भ-वदि बाणपथ प्राप्य युष्यसे राक्षसोत्तम ।
 २० भ-द्रक्ष्याम समरे वीर्यं । २१. भ-त्व विक० ॥ २२. रा, म भ-पराशुष्य ॥

- १७] तेनोत्-सृष्टा^१ बल-वता शराः^२ सर्पविषोपमाः^३ ।
 सम्प्राऽऽप्य लक्ष्मणं पेतुः श्वसन्त इव पन्न-गाः ॥१६॥ [१८
 १८] शरैर् अति-महा-वेगैर्^४ वेग-वान् राक्षसोत्तमः ।
 सौमित्रिम् इन्द्र-जिह् युद्धे विव्याध शुभ-लक्षणम् ॥१७॥ [१९
 १९] स^५ शरैर् अपविद्धाऽङ्गो^६ रुधिरेण सम्-उक्षितः^७ ।
 शुशुभे लक्ष्मणः श्री-मान् वि-धूम इव पावकः ॥१८॥ [२०
 २०] इन्द्र-जिह्वं चाऽऽत्मनः^८ कर्म प्र-शशंसाऽर्थं राक्षसः^९ ।
 वि-नद्य च महा-नादम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥१९॥ [२१
 २१] अद्य मत्कार्मुकोत्सृष्टाः शरास् तीक्ष्णाः सु-पत्रिणः^{१०} ।
 आ-दास्यन्ति शरीरात् ते जीवितं जीवित-च्छिदः ॥२०॥ [२२
 २२] अद्य गोमायु-संधाश् च श्येन-संधाश् च लक्ष्मण ।
 गृध्राश् चाऽपि पतन्तु त्वां गताऽसुं पतितं^{११} भुवि ॥२१॥ [२३
 २३] क्षत्र-बन्धुः सु-दुष्टाऽऽत्मा^{१२} रामः परम-दुर्मतिः ।
 भक्तं भ्रातरम् अद्य त्वां द्रक्ष्यतीऽहं मया हतम् ॥२२॥ [२५
 २४] स-सायक-करो^{१३} भूमौ स-तूणः^{१४} म-शराऽऽसनः^{१५} ।
 कृत्तोत्तमाऽङ्गः पतितः^{१६} स्वप्न्यमे त्वं मया हतः ॥२३॥ [२६
 २५] इति ब्रुवाणं परुषं राक्षसं^{१७} रावणाऽऽन्मजम् ।
 साऽर्थं^{१८} च हेतु-मद् वाक्यं^{१९} लक्ष्मणः प्रत्य-उवाच ह ॥२४॥ [२७
 २६] अ-कृत्वा कथमे कर्म किम्-अर्थम् इह राक्षस ।
 कुरु तत् कर्म येनाऽहं श्रद्-दध्यां तव^{२०} जल्पितम् ॥२५॥ [२९
 २७] अ-ब्रुवाणम्^{२१} तु कर्माणि^{२२} यः^{२३} करोति स पण्डितः^{२४} ।

१ रा. फ-तदोत् । २ रा. फ-रास्तीक्ष्णा वि० ॥ ३ भ-महाकायैर् ।
 ४ म-लक्ष्मणं ॥ ५ म-स शरीरैश्च वि० । भ-शरीरेण स वि० । ६ रा. फ-च
 भूषित ॥ ७ रा. फ म भ-जिह्वात्मन । ८ भ-सुसमीक्ष्याभियुज्य च ॥ ९ प्र-
 सुयत्रिता । १० भ-पत्रिण शितधारास्ते शरा मत्कार्मुकच्युता ॥ ११ रा. फ
 म भ-निहत मया ॥ १२ रा. म भ-स दु० । १३ भ-न द्रक्ष्यति ॥ १४ रा. फ
 म-भपास्तकवचो । भ-विशस्त्रकवचो । १५ रा. फ म भ-व्यपविद्धश० । १६ रा.
 फ म भ-व्ययित ॥ १७ भ-अमर्षाद् । १८ रा. फ-हेतुमद्वाक्यमन्वर्थ ।
 म-हेतुमद्वाक्यमन्वर्थ । भ-हेतुमद्वाहक वाक्यं ॥ १९ रा. फ म-तव कथितम् ।
 भ-कथित त्वया ॥ २० रा. फ-अब्रुवन्परुष वाक्यं । म-०णस्तु परुष । भ-अनुक्त्वा
 परुषं वाक्य । २१ रा. फ म भ-किचिदप्यनधिकृषणम् ।

- अ-विकृत्य^१ हनिष्यामि^२ त्वाम्^३ अद्य पुरुषाऽऽदकम्^४ ॥२६॥ [३०
 २८] इत्य् उक्त्वाऽमर-बाणानाम् एकम् आ-कृष्य वै धनुः ।
 चिक्षेप^५ नि-शितं वेगाल् लक्ष्मणो राक्षसोरसिं ॥२७॥ [३१
 २९] स शरेण^६ हतस् तेन राक्षसो^७ रावणाऽऽत्मजः ।
 सु-प्रमुक्तैस्^८ त्रिभिर् बाणैः प्रति-विव्याध लक्ष्मणम् ॥२८॥ [३३
 ३०] स बभूव^९ महा-भीमो^{१०} नर-राक्षस-सिंहयोः^{११} ।
 वि-मर्दस् तुमुलो घोरः^{१२} परस्परवधैषिणोः^{१३} ॥२९॥ [३४
 ३१] उभौ तौ बल-मम्पन्नाव् उभौ विक्रम-शालिनौ ।
 N उभाव् अपि च वि-क्रान्ताव्^{१४} उभौ शस्त्राऽस्त्र-वेदिनौ^{१५} ॥३०॥ [३५
 ३२] उभौ परम-दुर्धर्षाव् उभौ परम-तेजसौ ।
 N युयुधाते महा-वीर्यौ ग्रहाव् इव नभो-गतौ ॥३१॥ [३६
 N बलि-शक्राव्^{१६} इवाऽऽयस्तौ^{१७} युधि दुष्प्रति-धर्षणौ ।
 ३२] युयुधाते महाऽऽत्मानौ व्याघ्र-केसरिणाव् इव ॥३२॥ [३७
 शितान्^{१८} अव-सृजन्तौ हि मार्गणौघान् अव-स्थितौ ।
 ३३] नर-राक्षस-सिंहौ तौ सम्प्र-हृष्टाव् अयुध्यताम् ॥३३॥ [३८
 सु-सम्प्रहृष्टौ नर-राक्षसौ तदा^{१९} [३९
 शराऽभिचण्डौ शित-शस्त्र-धारिणौ^{२०} । [४०

१ रा, ल, ल, ब-शीघ्रमद्य । अ-शीघ्रमेव । २ रा, फ म-वक्षिष्यामि ।
 ३. रा, ल, ल, ब अ प्र-०द्य क्षणदाचर । रा, फ म भ-त्वं पश्य पुरुषान्तक ।
 ४ अत परमधिक पाठ—रा, फ म भ-अब्रुवाणो दहत्यग्निस्तथा तपति
 भास्करः । वायुश्चोन्मथते वृक्षान् न च किञ्चिद्विकृत्यते ॥ ५. प्र-०बाणानामा-
 कर्णात्पूरित धनु । रा, फ म-इत्युक्त्वा पचपवाणमाकर्णात्पूरित शरं । भ-इत्युक्त्वा
 पच नारात्वात्कर्णपूरिताम्बितान् । ६. रा, फ-निचखान महावेगं । म-निचखान
 महावेगो । भ-निचखान महावेगाल् । ७ रा, फ म-रावणात्मजे । ८ अत. परम-
 धिक पाठ—म भ-सुपत्रराजिता बाणा ज्वलिता इव पद्मगाः । नैर्ऋतो-
 रस्यभासन्त सवितू रश्मयो यथा ॥ ९ रा, फ म-०रेणाह० । भ-शरैराह० ।
 १० रा, फ म भ-सरोषो । ११ भ-सुपर्वमिस् ॥ १२. रा, फ म-बभौ सुम० ।
 १३ रा, ल, ल, ब अ-हरिरा० । म-०सयोस्तयो । १४ म-भीम । १५ ल,
 म भ-०रजयैषिणो ॥ १६ प्र-०न्तौ सर्वशास्त्रार्थकोविदौ । रा, फ-०न्तौ सर्व-
 शस्त्रास्त्रकोविदौ । म-०न्तौ सर्वशास्त्रविज्ञारदौ । १७. रा, ल, ल, ब अ प्र-
 अत पर ६७-तमसर्गस्याष्टमश्चोक्त्य पूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥ १८ फ भ-शक्रवृत्रावि-
 चापज्ञौ ॥ १९. फ भ-बहून् ॥ २० रा, म-तौ । २१ रा, म-०स्त्रपाणी ।

N] अभीऽऽक्ष्णम् अन्योऽन्यम् उभाव् अवर्षताम् [४०उ^१
शरौघ-वर्षेण^२ बलाहकौ यथा ॥३४॥ [३९उ^३

इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे^३ आक्षेप-युद्ध^४ नाम
षट्षष्टितम सर्ग ॥ ६६ ॥

[वं-६८] = [सप्तषष्टितमः सर्गः] =[दा-८६]

- ततः शरं दाशरथिः सन्धायाऽमित्र-कर्षणः ।
१] ससर्ज राक्षसेन्द्राय^५ क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ॥ १॥ [१
तस्य ज्या-तल-निर्घोषम् असहन रावणाऽऽत्मजः ।^६
२] विवर्ण-वदनो भूत्वा समुद्-ऐक्षत लक्ष्मणम् ॥ २॥ [२
तं विषण्ण-मुखं दृष्ट्वा राक्षसं रावणाऽऽत्मजम् ।
३] सौमित्रिं युद्ध-संसक्तम् इत्य उवाच वि-भीषणः ॥ ३॥ [३
इङ्गितान्य अनु-पश्यामि यान्य् अस्मिन् रावणाऽऽत्मजे ।
४] त्वरस्व नर-शार्दूल भग्न एषं निशा-चरः ॥ ४॥ [४
ततः सं-धाय सौमित्रिः शरान् आशीविषोपमान् ।
५] मुमोच नि-शितांस् तस्मै सर्पान् इव महा-विषान् ॥ ५॥ [५
शक्राऽशनि-मम-स्पशैर्^७ लक्ष्मणेनाऽऽहतः शरैः ।
६] मुहूर्तम् अभवन मूढः शक्र-जित्^८ क्षुभितेन्द्रियः^९ ॥ ६॥ [६
उप-लभ्य मुहूर्तेन सं-ज्ञां प्रत्यागतेन्द्रियः ।
७] ददर्शाऽव-स्थितं वीरम् आजौ^{१०} दशरथाऽऽत्मजम् ॥ ७॥ [७
सोऽभि-चक्राम सौमित्रिं रोष-रक्ताऽन्त-लोचनः^{११} ।
८] अब्रवीच चैनम् आ-साद्य पुनः स परुषं वचः ॥ ८॥ [८
९५] किं न स्मरसि तद् युद्धे प्रथमे^{१२} मत् पराऽऽक्रमम् ।^{१३} [९५
युवां खलु मया युद्धे^{१४} वज्राऽशनि-समैः शरैः ॥ ९॥

१ रा. म-अभिप्रेततु । २ रा. म-०ववेगेन ॥ ३ फ म-लकाकाडे ।
४ फ-अवक्षेपयुद्ध ॥ ५ रा. फ म-०से घोरे क्रुद्धानाशीविषोपमान् ॥ ६ रा.
फ म-नास्ति ॥ ७ रा. फ म-नास्ति ॥ ८ रा. फ म-सैष ॥ ९ रा. फ म-
अग्निशिखोपमान् ॥ १० रा. फ म-स इन्द्राशनिसस्पशैर् । ११ रा फ म-
तदा सङ्क्षुभिः ॥ १२ रा. फ म-अग्रे ॥ १३ रा. फ म-क्रोधसः ॥ १४ रा. ल,
ल. ब अ प्र-नास्ति । १५ अत परमधिक पाठ.—भ-निरस्तस्त्वं सह भ्रात्रा
यदा पांशुष्वचेष्टथाः ॥

- १०] शायितौ स्थो मया भूमौ वि-संज्ञौ स-पुरःशरौ ।
 स्मृतिर् वा नाऽस्ति ते मन्ये सु-व्यक्तं यम-सादनम् । [१०
 ११] गन्तुम् इच्छसि येन त्व मां योधयितुम् इच्छसि ॥ १० ॥ [११
 यदि ते प्रथमे युद्धे न दृष्टो मत्-पराऽऽक्रमः ।
 १२] अद्य ते दर्शयिष्यामि तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ॥ ११ ॥ [१२
 इत्युक्त्वा सप्तभिर् बाणैर् अभि-विब्याध लक्ष्मणम् ।
 १३] दशभिश् च हनू-मन्तं तीक्ष्ण-धारैः शरोत्तमैः ॥ १२ ॥ [१३
 ततः शर-शतेनैव वि-प्रमुक्तेन वीर्य-वान् ।
 १४] क्रोधाद् द्विगुण-संरम्भो निर्-विभेद वि-भीषणम् ॥ १३ ॥ [१४
 स दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य कर्म रामाऽनुजस् तदा ।
 १५] चिन्तयित्वा प्र-हमन् वै न किञ्चिद् इति स ब्रुवन् ॥ १४ ॥
 अत्रवीद् वचनं धीरम् उद्-यम्य नर-पुंगवः । [१५
 १६] अ-भीतवद् अ-संरब्धो रावणि लक्ष्मणो युधि ॥ १५ ॥
 नैवं शूरा रणे गत्वा प्र-हरन्ति निशा-चर । [१६
 १७] लघवः स्वल्प-वीर्याश् च शरा हेम-मुत्साम् तव ॥ १६ ॥
 नैवं शूरा वि-युध्यन्ते युद्धे विजय-कांक्षिणः ।
 १८] इत्येवमुक्त्वा वचनं शरैर् एनम् अवाऽकिरत् ॥ १७ ॥ [१७
 तस्य बाणैर् अप-ध्वस्तं कवचं काञ्चनं महत् ।
 १९] व्य-अशीर्यत् च निर-मेधे तारा-जालम् इवाऽम्बरे ॥ १८ ॥ [१८
 विध्वस्त-वर्मा नाराचैर् बभूव स कृत-घ्नः ।

१ रा, ल, ल, ब अ प्र-तौ मया । २ रा, ल, ल, ब अ प्र-सपुरस्सरी । ३. रा, ल, ल, ब अ प्र म-ते । ४ रा, ल, ल, ब अ-तेनाद्य गमिष्यसि यमक्षय । प्र-तद् व्यक्त गमिष्यसि यमक्षय । ५. रा, ल, ल, ब अ प्र-नास्ति । ६ रा, नास्ति ॥ ७. भ-त्वा । ८. भ-ममाग्रत ॥ ९ म-महाकाय त्रिभिर् । १०. म-विब्याध स हि ॥ ११. रा फ-नैव सुप्रयुक्तेन वी० । म-शरसहस्रेण क्षिप्रहस्रो निशाचर । म-नैव सुप्रयुक्तेन राक्षस । १२. ल, ल, ब-परब्धो । भ-०णरकाक्षो । म-सरब्धो बाणजालेन ॥ १३. भ-तद् दृष्ट्वेन्द्रजिता कर्म कृत । १४ भ-अचिन्तयित्वा व्यहसन् । रा फ म-अचिन्तयित्वा प्रहसन् । १५. रा फ भ-नैतकिञ्चिदिति । म-निर्विभेद शितै. शरै ॥ १६ भ-अत्रवीत्सु शरान्वोरानुदृत्य रघुपुंगव ॥ १७ म-नास्ति । १८ म भ-लघवश्चाल्पवीर्याश् शरा हीमे यथा तव ॥ १९. भ-एवमुक्त्वा ततो वीर । म-एवमुक्त्वा रघुसिंह । २०. भ-भृशमताडयत् ॥ २१ भ-व्यकीर्यत रथोपस्थे ॥ २२. रा, निरुत्तवर्मा । म-लक्ष्मणस्य तु । भ-विधूतव० ।

- २०] इन्द्र-जित् सम्-अरे शूरः^१ प्र-रूढ इव सानु-मान् ॥१९॥ [१९
अभीऽऽक्ष्णं नि-धसन्तौ हि^२ युध्यमानौ महा-रणे^३ ।
- २१] शर-संवृत-सर्वाऽङ्गौ सर्व-तो रुधिरोक्षितौ ॥२०॥ [२२
बभूव रूप सृजतोर् मार्गणान् भीम-कर्मणोः ।
- २२] प्र-वृष्टयोर् यथाऽऽकाशे नीलयोः काल-मेघयोः ॥२१॥ [२५
२३पू] अस्त्राण्य् अस्त्र-विदां श्रेष्ठौ दर्शयन्तौ^४ पुनः^५ पुनः^६ ।
- २५उ] शरैर् उच्चाऽवचाऽऽकारैर् अन्तरिक्षं^७ प्र-जघ्नतुः^८ ॥२२॥ [२७
व्यपेत-दोषम् अन्योऽन्यं लघु चित्रं च सुष्ठु च ।
- २६] दर्शयन्तौ बलं^९ भीमं^{१०} स-ग्रामे नर-राक्षसौ ॥२३॥ [२८
२७पू] तयोः पृथक् पृथग् भीमः शुश्रुवे तल-निस्वनः^{११} ।^{१२} [२९पू
२८उ] सु-घोरयोः शब्द-वतोर्^{१३} यथा वै काल-मेघयोः^{१४} ॥२४॥ [३०उ
N] सुवर्ण-पुंस्त्रैर् नाराचैर् बल-वन्तौ कृत-व्रणौ ।
- २५पू] प्र-सुस्रुवाते रुधिरं जलं प्र-स्रवणाव् इव ॥२५॥ [३१
तयोस् तु मुक्ता गात्रेषु^{१५} रुक्म-पुंखाः शरा^{१६} युधि^{१७} ।^{१८}
- २९] असृग्-दिग्धा विनिर्-मिद्य^{१९} विविशुर् वसुधा-तलम्^{२०} ॥२६॥ [३२
अन्योऽन्यं नि-शिता बाणा आ-काशेऽप्य् अव-घटिताः ।^{२१}

१ भ-वीर प्रकुल इव किञ्चुक ॥ २ म-नास्ति । भ-तौ प्रायुष्येता महाबलौ ।
३ अत परमधिक पाठ — भ-तत. शरौघान् विविधान्मुंचंतौ भीमविक्रमौ ॥
४ रा, ल, ल, व अ प्र-प्रवृद्धयोर् । म-प्रावृट्काले । ५ रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ-
०काल ॥ ६ भ-विसृजन्तौ । ७ भ-परस्परं । ८ अत परमधिक पाठ — म भ-
सुदीर्घकाल तौ वीरौ युध्यमानौ विरेजतुः । वभूवतुश्चात्मजये यत्तौ भीमप-
राक्रमौ ॥ तौ शरौघैस्तदा कीर्णौ निकृत्तकवचध्वजौ । ९ भ-शरानुच्चावचाका-
रान् । १० भ-०रिक्षे । ११ म-च रुन्धता । भ-निजघ्नतु । (टि० भ-भिन्नेषु
“प्रजघ्नतु > मयधनु ”) इत्येव विकार ॥ १२. रा, ल, ल, व अ प्र फ म-
महाभीमे । १३. रा, -नास्ति ॥ १४ फ-तत्र नि० । १५ रा, -नास्ति । अत परम-
धिक पाठ — म भ-प्रकम्पजननो भीमो निर्घात इव दारुणः । बभ्राजे स
तयोः शब्दस्तदा समरमत्तयो । १६ रा, ल, ल, व अ-०था वै कामपर्वयो ।
भ-निस्तन्तोर्गंगने मेघयोरिव ॥ १७. भ-नास्ति ॥ १८ रा, ल, ल, व प्र-प्रमुक्ता
शक्रजिह्वात्रे । भ-तयोर्महात्मनो. सख्ये । १९. म-शिता शरा । २०. अ-नास्ति ।
२१ भ-विनिष्पेतुर् । २२ रा, फ म भ-धरणीतलं ॥ २३ रा, फ म-अन्ये तु
विशिखा बाणा ह्यकाशे ज्यावघटिता । भ-अन्योन्य निशितै शस्त्रैराकाश
मंजिवद्विरे ।

- ३०] बभञ्जुश् चिच्छिदुश् चैव तयोर् बाणाः सहस्र-शः ॥२७॥ [३३
सं-बभूवुः^१ सम्-अन्ताच्^२ च^३ तयोर् बाण-समाश्रयाः^४ ।
N] अग्निभ्याम् इव दीप्ताभ्यां यज्ञे कुश-मयाश् चयाः^५ ॥२८॥ [३४
तयोः कृत-व्रणौ देहौ शुशुभाते महाऽऽत्मनोः ।
३१] स-पुष्पाव् इव निष्-पत्रौ^६ वने^७ शाल्मलि-किंशुकौ^८ ॥२९॥ [३५
तयोर् गात्रेषु सं-लया भान्ति^९ नाराच-पंक्तयः ।
३२] नक्षत्र-पंक्तयो व्योम्नि वि-मले वै यथोदिताः ॥^{१०}३०॥ [N
उभौ तौ परमेष्वासाव्^{११} उभौ^{१२} शस्त्र-विशारदौ । [N
३३] तयोर्^{१३} बभूव तुमुलः सन्नि-पातो^{१४} मुहुर्-मुहुः ॥३१॥ [३६पू
लक्ष्मणो रावणिं युद्धे^{१५} रावणिश्^{१६} चाऽपि^{१७} लक्ष्मणम् ।
३४] अन्योऽन्यं तौ^{१८} विनि-घ्नन्तौ न ग्लानिं चाऽधि-गच्छतः^{१९} ॥३२॥ [३७
बाण-जालैः शरीर-स्यैर् अव-गाढैस् तरस्विनौ ।
३५] शुशुभाते रण-गतौ^{२०} प्र-रूढाव इव पर्वतौ^{२१} ॥३३॥ [३८
तयोः शोणित-दिग्धानि^{२२} स-वृतानि^{२३} शरैर् भृगम्^{२४} ।
३६] वि-रेजुः^{२५} मर्व-गात्राणि^{२६} ज्वलितानीऽव पावकाः^{२७} (?कैः) ॥३४॥ [३९
तयोस्^{२८} तु सु-महान्^{२९} कालो व्य-अतीतो युध्यतो^{३०} रणे^{३१} ।
३७] न च तौ युद्ध-वैमुख्यं^{३२} श्रमं चाऽप्य^{३३} अभि-जग्मतुः^{३४} ॥३५॥ [४०

१ रा_१-तमवर्तत दु.खेन । ल_१ ल_२ ब अ-समवर्तत दु खेन । प्र-सममज्जत दु खेन । भ-०दुश्चान्ये ॥ २ भ-समीयुस्ते सुहूर्त । ३ रा_२ फ-नु । ४ म-बाणमया दिश । भ-बाणा परस्पर । ५ भ-यथा काष्ठमहाचया ॥ ६ ल_१ रा_२ फ-०पत्रौ । भ-निष्पणौ । ७. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-यथा शल्म० । ८ अत. परमधिक पाठ—रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-अस्त्राण्यस्त्रविदां श्रेष्ठौ दर्शयन्तौ पुन पुन ॥ ९ भ-बभूव । १० भ-नास्ति ॥ ११ प्र-०सौ चोभौ । १२ भ-चक्रतुस्तुमुलं घोर मंनिपात ॥ १३ म-क्रुद्धो । १४ भ-०णिर्युधि । १५ रा_२ फ म-०निमभिजग्मतु ॥ भ-तावतिघ्नतौ न श्रम ययतुस्तदा ॥ १६ भ-महावीर्यौ । १७ भ-किंशुकौ ॥ १८ म-०तसि-क्तानि । भ-रुधिरमिक्तानि । १९ ल_१-ससृतानिश० । ल_२ ब प्र-समृतानिश० । म-गात्राणि निशितै शरै । २० म-शुशुभाते रणगतौ । २१ भ-वह्निना ॥ २२ भ-तयोरेव म० । २३ रा_१-अत आरभ्य ३६-श्लोकस्य तृतीयपाद यावत्पठित । ब भ-युध्यमानयो. । २४ ब अ प्र-युधि वै० । २५ भ-वाप्युपज० । २६ अत परमधिक पाठ—म भ-इगितब्रह्मस्तदा तस्य लक्ष्मणस्य महात्मनः । विभीषणो धनुष्पाणिस्त्वरयामास तद्वलम् ॥

अथ समर-परिश्रमं वि-हन्तुं
समर-मुखे^१ व्रणितस्य^२ लक्ष्मणस्य ।
प्रिय-हितम् उप-पादयन् महौजाः^३

N] सम्-अरम् उपेत्य^४ वि-भीषणोऽव-तस्थे ॥३६॥ [४१

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^५ रावणि-लक्ष्मणयोः^६ ससक्त-युद्धं^७

नाम सप्तषष्ठितमं सर्गं ॥ ६७ ॥

[वं-६६] = [अष्टाषष्ठितमः सर्गः] = [दा-६७]

१पू] युध्यमानौ तु तौ दृष्ट्वा स-सक्तौ नर-राक्षसौ ।^१ [१पू

२उ] शूरः स रावण-भ्राता तस्थौ संग्राम-मूढनि ॥१॥ [२उ

ततो^२ वि-स्फारयामास महद् धनुर् अव-स्थितः ।

३] वि-ससर्ज^३ शरांस^३ तत्र तीक्ष्णान् कर्मार-मार्जितान् ॥२॥ [३

ते शराः शिखि-संस्पर्शा^३ नि-पतन्तः समा-हिताः ।^३

४] राक्षसान् दारयामासुर्^४ वृक्षान्^४ अशनयो यथा ॥३॥ [४

वि-भीषणस्याऽनु-चरास्^४ तेऽपि शूलाऽसिपट्टिसैः^४ ।

५] चिच्छिदुः सम्-अरे वीरा राक्षसान् सु-महाबलाः^५ ॥४॥ [५

राक्षसैस् तैः परि-वृतः स तदाऽभूद्^५ वि-भीषणः ।

६] यथैव^६ मध्ये यूथस्य^६ कलभानां महा-द्विपः^६ ॥५॥ [६

स सं-चोदयमानस् तु हर्ष-ऋक्षान् रण-गर्वितान्^६ ।^६

७] उवाच वचनं तत्र^७ काल-ज्ञो रक्षसां वरः ॥६॥ [७

१ रा_२ फ म भ-०खेवजितस्य । २. भ-महात्मा । ३. व-अवाप्य ॥
४ व प्र भ-लकाकांडे । ५ अ प्र म-इन्द्रजिषुद्ध । भ-ससक्तयुद्ध ॥ ६ अत
परमधिक पाठ —भ-प्रभिन्नाविव मातंगौ परस्परवधैषिणौ । तौ द्रष्टुकामः
संग्रामे घोरचापधरौ बली ॥ ७ भ-तथा । ८ रा_२ फ म भ-उत्स० ।
९. रा_२-नास्ति । फ म-च तास्तीक्ष्णाञ्छरान्वर्हिणवासस । भ-च तीक्ष्णाग्रान्नाक्षसेषु
महाशरान् ॥ १० फ म-०सकाशा । ११ रा_२-नास्ति । १२ रा_२ ल_२ ल_२ व अ
प्र-ताडया० ॥ १३ रा_२ ल_२ ल_२ व अ प्र-०णशरास्तेषु प्रासशू० । १४ प्र रा फ
म भ-राक्षसोत्तमा ॥ १५ म-ननाद । भ-तदा तु । १६ प्र-बभूव । रा_२ फ म
भ-बभौ । १७ प्र रा_२ फ म भ-च यूथानां कलभानामिव द्विप ॥ १८ रा_२ ल_२
ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-वानरान् रणे । १९ भ-सचोदयन्नसावृक्षान्वानरान् २० ।
२० रा_२ फ म भ-काले ॥

- एकोऽयं^१ राक्षमेन्द्रम्य पराऽयणम् अव-स्थितः^२ ।
 ८] एतच्^३ छेषं^४ बलं तस्य तिष्ठध्वं^५ किं प्लवं-गमाः^६ ॥ ७॥ [८
 अस्मिन् विनि-हते पापे राक्षमे रण-मूर्धनि ।
 ९] रावणो वै नि-हन्तव्यः शेषम् अस्य^७ हतं बलम् ॥ ८॥ [९
 प्र-हस्तो नि-हतो वीरो नि-कुम्भश् च महा-बलः ।
 १०] कुम्भ-कर्णश् च धूम्राऽक्षः कुम्भश् चैव निशा-चरः ॥ ९॥ [१०
 अकम्पन-सुपार्श्वौ^८ च चक्र-मौलिश् च राक्षसः ।
 १४] मकराऽक्षो^९ महेष्वासो^{१०} देवाऽन्तक-नराऽन्तकौ^{११} [१४
 १५] अति-कायो महा-वीर्यम् त्रि-शिराश् चाऽति-कोपनः ॥ १०॥ [N
 महोदग्श् च रक्ताऽक्षो लम्ब-कर्णो महा-हनुः ।
 N] मकराऽक्षोऽति-कायश् च त्रि-शिराश् चाऽपि वीर्य-वान् ॥ ११॥ [N
 प्र-घसो जम्बु-माली च महा-पार्श्वश् च वीर्य-वान् ।
 ११] यज्ञ-कोपो विरूपाऽक्षो वज्र-मुष्टिश् च वीर्य-वान् ॥ १२॥ [११
 १३] सु-प्लव(?)प्रक्ष^{१२} चाऽग्नि-केतुश् च रश्मिकेत्-आदयस् तथा^{१३} [१३
 १५] एतान् नि-हत्य सं-ग्रामे वहन् राक्षस-पुङ्गवान्^{१४} ॥ १३॥ [१५
 बाहुभ्यां सागर तीर्त्वा लङ्घतां^{१५} गोष्-पदं यथा^{१६} । [१५
 १६] इदम्^{१७} एवाऽव-शिष्टं^{१८} वो^{१९} हन्तव्यम् इति वानराः ॥ १४॥ [१६
 N] घ्नत सर्वे समा-गम्य राक्षसं बल-दर्पितम् । [१६
 अ-युक्तं नि-धन कामं मया^{२०} पुत्रस्य वानराः^{२१} ॥ १५॥ [१७
 १७] न^{२२} तु मे^{२३} राम-तुष्ट्य-अर्थम् अ-कार्यम्^{२४} भुवि विद्यते^{२५} ।

१ म-०८। २ रा, ल, ल, व अ प्र-इति स्थिति । ३ रा, ल, ल, व अ प्र-एकस्यैव । म-वृत्तसेषा । ४ रा, ल, ल, व अ प्र-०ध्व वै ष्टु । भ-किं तिष्ठत वनोक्तम् ॥ ५ रा, ल, ल, व अ-चाप्यबल महत् ॥ ६ भ-०न सुपार्श्वश् । ७ रा, व अ-चक्रसैन्यश् । ल, ल, प्र रा, फ-वज्रमौलिश् । ८ रा, फ म-कम्पन सत्त्वसम्पन्नो । ९ रा, ल, ल व अ प्र-नास्ति । अत परमधिक. पाठ.—रा, फ म-प्रजंघ प्रघसश्चैव शोणिताक्षश्च राक्षसः । १० भ-वर्ज—नास्ति ॥ ११ भ-नास्ति ॥ १२ भ-जम्बुमाली महावीर्यस्तीक्ष्णवेगोऽशनिप्रभ । सुसन्नो यज्ञकोपश्च वज्रदूश्च राक्षस ॥ अत परमधिकश्च पाठ —भ-संहादी चिकटश्चैव तपन काल एव च । प्रघस प्रहसश्चैव प्रजंघो वज्र एव च ॥ १३ भ-अग्नि-केतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च वीर्यवान् । अत परमधिकश्च पाठ.—भ-विद्युज्जिह्वो द्विजिह्वश्च सूर्यचक्षुश्च राक्षसः । १४ फ म भ-०ससत्त्वमान् । १५ रा, नास्ति ॥ १६ रा, फ-लघ्वता । १७ रा, फ भ-लघु । १८ रा, फ म भ-एतावदेव शेष । १९ म-च ॥ २० भ-पुत्रस्य यतितु मया ॥ २१ भ-अथवा । २२ रा, ल, ल, व अ प्र-यत्कार्यं सु० । भ-किञ्च कुर्यां विगर्हित ।

- वधोपायो वधश्चेति^१ समम् आहुर् मनीषिणः^२ ॥१६॥ [N
 १८] तत् पातकम् उपाऽऽतिष्ठे^३ राम-सिद्धि-प्रयोजनम्^४ । [N
 घृणाम् अपाऽस्य^५ रामाऽर्थे हनिष्ये^६ आतुर् आत्म-जम् ॥१७॥ [१७उ
 १९] ग्रहर्तु-कामस्य तु मे वैकुण्ठ्यं^७ जायते महत्^८ ।
 तद् एनं वै^९ महा-बाहुर् लक्ष्मणः शमयिष्यति ॥१८॥
 २०] वानरा घ्नत स-भूय भृत्यान् अस्य समीप-गान् । [१८
 इति तेनाऽथ तरसा राक्षसेनाऽभि-चोदिताः ॥१९॥ [१९पू
 २१] वानरेन्द्रा जहृषिरे मेघान्^{१०} दृष्ट्वेव बर्हिणः^{११} ।
 ते लब्ध-लक्ष्याः कपयः^{१२} प्रेक्ष्य युद्धे वि-भीषणम्^{१३} । [२०
 २२] भूयो जहृषिरे कामं लांगूलानि च चिक्षिपुः ॥२०॥ [१९उ
 जाम्बवान् अपि तैः सर्वैर्^{१४} यूथ-पैर्^{१५} अभि-संवृतः ।
 २३] अस्रदयत्^{१६} पर्वताऽग्रैर्^{१७} नखैर् दन्तैश् च राक्षसान्^{१८} ॥२१॥ [२१
 नि-घ्नन्तम् ऋक्षाऽधिपतिं^{१९} राक्षसाः सचिवैः सह ।
 २४] परि-चव्रुर् भयं त्यक्त्वा तम् एकं विविधाऽऽयुधाः^{२०} ॥२२॥ [२२
 घोरैः परशुभिस् तीक्ष्णैर् भिण्डि-पालैश् च राक्षसाः ।
 २५] आ-जघ्नुर्^{२१} ऋक्षाऽधिपतिं^{२२} नि-घ्नन्त राक्षसीं चमूम् ॥२३॥ [२३
 स सम्प्र-हारस् तुमुलः सं-जज्ञे कपि-रक्षसाम् ।
 २६] देवाऽसुराणां क्रुद्धानां यथा भीमः पुराऽभवत् ॥२४॥ [२४
 हनू-मान् अपि सं-क्रुद्धः शालम्^{२३} उत्-पात्य पर्वतात्^{२४} ।
 २७] रक्षसां कदनं चक्रे दण्ड-पाणिर्^{२५} इवाऽन्त-कः^{२६} ॥२५॥ [२५

१ रा. फ म-चेति समदोषमिदं द्वय । भ-चैव तुल्यदोषमिदं द्वय ॥
 २ अ रा. उपतिष्ठे रामः । भ-०ष्ठेय पुत्रस्य निधनं प्रति । ३ रा. ल. ल. व
 अ प्र-त्यक्त्वा च । ४ भ-निहन्मि ॥ ५ रा. ल. ल. व अ प्र-वक्तव्यं जा० ।
 भ-चक्षुर्बाष्पेण रुध्यते । ६ रा. ल. ल. व अ प्र-तमिमं वा ॥ ७ भ-समारोपित-
 विक्रमा । ८ भ-ततस्ते कपिशार्दूला ॥ ९ भ-बभूवुर्हृष्टमनसो मेघं दृष्ट्वैव
 बर्हिणः । १० रा. फ-सार्धं यू० । भ-सर्वै स्वयूयैर् । ११ भ-अश्मभिस्ताडया-
 मास । १२ रा. ल. ल. व अ प्र-नास्ति ॥ १३ रा. ल. ल. व अ प्र-
 विबुधारयः ॥ १४ भ-जाम्बवन्तं रणे जघ्नुर ॥ १५ रा. ल. ल. व अ प्र म-
 शालमुत् । रा. फ म-०मुद्यम्य वीर्यवान् । भ-तानुद्यम्य स वीर्यवान् । १६ रा.
 फ म-दण्डहस्त इवा० । भ-सग्रामे लोमहर्षणं । १७ अतः परमधिकं पाठ — रा.
 ल. ल. व अ प्र म-गिरिरुत्पात्य शिखरं प्रचिक्षेप स वीर्यवान् । तेनाहता-
 तिवेगेन नररक्षसां विंशतिस्तदा ॥

- वि-भीषणश् च सं-क्रुद्धो धनुष्-पाणिर् महा-बलः ।
 २८] माऽमात्यम् तत्र सं-ग्रामे जघ्ने रक्षो-गणांम् तदा ॥२६॥ [N
 दन्वा' तु' तुमुलं युद्धं पितृव्यस्येन्द्र-जित् तदा ।
 २९] लक्ष्मणं पर-वीर-धनं पुनर् एवाऽभ्य-अधावत् ॥२७॥ [२६
 युयुधाते' तदा वीरौ रणे' लक्ष्मण-राक्षसौ ।
 ३०] शर-वर्षेणं वर्षन्तौ' जघ्नतुस्' तौ' परस्-परम् ॥२८॥ [२७
 अन्योऽन्यम्' अन्तर्-दधतुः शर-जालैर् महा-बलौ ।
 ३१] चन्द्राऽऽदित्याव् इवोष्माऽन्ते घन-मेघैस्' तरस्विनौ' ॥२९॥ [२८
 शरीरान् वि-मृजन्तौ तु' शुशुभाने शुभाऽऽननौ ।
 N] प्र-वर्षन्तौ हि मलिलं मेघाव् इव महा-बलौ ॥३०॥ [N
 नाऽऽदाने न' च' सं-धाने धनुषो' न परि-ग्रहे ।
 ३२] न विप्र-मोक्षे वाणानां न वि-कर्षे न वि-ग्रहे ॥३१॥ [२९
 न मुष्टि-प्रतिमन्धाने' न च' लक्ष्य-प्रभेदे' ।
 ३३] अदृश्यत तयोः शैथ्याद्' युध्यतोः पाणि-लाववम् ॥३२॥ [३०
 चाप-वेग-प्रमुक्तैश्' च वाण-जालैः ममन्त-तः ।
 ३४] अन्तरिक्षे प्रति-च्छन्ने न रूपाणि चकाशिरे ॥३३॥ [३१
 तमसाऽपि-हितं सर्वम् आसीद् भीम-तरं नभः' । [३५पू
 ३५] न' तदा प्र-ववौ' वायुर् न च जज्वाल पावकः ॥३४॥
 स्वस्त्य् अस्तु लोकेभ्य' इति जेषुस् तत्र महर्षयः' ।
 ३६] सं-पेतुश् चाऽपि गन्धर्वाः सं-त्रस्ताः सह चारणैः ॥३५॥ [३७

१ रा, ल, ल, व अ-कृत्वाथ । भ-स दत्त्वा । २ म-तथा । ३ रा, ल,
 ल, व-एव व्यव० । भ-०भ्यभाषत ॥ ४ रा, फ म-तौ प्रयुक्तौ पुनर्वी० ।
 भ-तौ प्रयुद्धौ पुनर्वीरौ मृधे । ५ भ-शरीरानभिव० । ६ भ-
 विनिघ्नन्तौ ॥ ७ प्र रा, फ म भ-अभीक्ष्णं । ८ रा, फ म-यथा मेघैम्० । भ-
 महामेघै समावृतौ ॥ ९ अ-तौ । रा, फ-हि । १० भ-नास्ति ॥ ११. रा फ-
 नैव । १२ फ म-नास्ति ॥ १३ रा, फ म-लक्ष्यप्रतिपादने । १४ ल,
 ल, व अ-प्र-शैथ्ये ॥ १५ रा, फ म-०प्रयुक्तैश् ॥ १६ रा, ल, ल, व अ
 प्र रा, फ म-भृश । १७ रा, ल, ल, व अ-प्र-तदानीं न ववौ ॥ १८ भ-
 लक्ष्मणावेति जजलु परमर्षय । १९. भ-सपेतुश्चैव सतसा गन्धर्वाश्चारणै, सह ।
 अत परमधिरुश्च पाठ —भ-लक्ष्मणो रावणिं प्राप्य रावणिश्चापि लक्ष्मणम् ।
 अव्यवस्थाऽभवच्चोग्रा ताभ्यामन्योऽन्यविग्रहे ॥ तत्र युद्धमभूद् घोरं
 ताभ्यामन्योन्यमाहवे । उभाभ्यामेव तरसा विसृष्टैर्विशिखै शितैः ॥

- अथ राक्षस-सिंहस्य^१ कालान्^२ काञ्चन-भूषणान्^३ ।
 ३८] शरैश् चतुर्भिः सौमित्रिर् विव्याध चतुरो हयान् ॥३६॥ [३८
 ततः प्र-हस्य सौमित्रिर् नि-शितं^४ बाणम् उद्-यतः^५ । [३९पू
 ३६] शत्रु-वीर्य-प्रमथनं क्रुद्धं सर्पम् इवाऽऽददे^६ ॥३७॥ [N
 ४०पू] स यत्न-वान् महा-तेजा जघ्निवान् रावणाऽऽत्मजम् । [४०पू
 ४१उ] जहौ^७ च^८ स^९ समुत्-कर्षं वि-मनाश् च बभूव ह ॥३८॥ [४४उ
 विषण्ण-वदनं दृष्ट्वा रावणिं हरि-यूथपाः ।
 ४२] प्र-हर्षम् अ-तुल गत्वा रथं तस्य व्य-अपोथयन्^{१०} ॥३९॥ [४५
 ततः प्र-माथी क्रथनः^{११} शर-भो मेघ-निस्वनः^{१२} ।
 ४३] अ-मृष्यमाणाश् चत्वारश् चक्रुर् वेगं प्लवं-गमाः^{१३} ॥४०॥ [४६
 ते^{१४} तस्य हय-मुख्येषु^{१५} तूर्णम् उत्-पत्य वानराः ।
 ४४] चतुर्षु सु-महावीर्या नि-पेतुः सहिता बलात् ॥४१॥ [४७
 तेषाम् अधि-ष्ठितानां तैर्^{१६} वानरैः पर्वतोपमैः ।
 ४५] मुखेभ्यः^{१७} शोणितं शीघ्रं^{१८} हयानां सम्-अवर्तत^{१९} ॥४२॥ [४८
 ते नि-हृत्य हयांस् तस्य निर्-मथ्येषां रथस्य च ।
 ४६] पुनर् आ-वृत्य^{२०} वेगेन सौमित्रेस्^{२१} तस्थुर् अग्र-तः^{२२} ॥४३॥ [४९
 स हताऽश्वाद् अव-प्लुत्य रथात् पतित-मारथेः ।^{२३}
 ४७] वानरैः सार्धम् अ-व्यग्रो बाणैः सौमित्रिम् अर्दयत् ॥४४॥ [५०

१ भ-०सपुत्रस्य कृष्णान् । २ रा, ल, ल व अ प्र रा, फ-कनकभू० ॥
 ३. रा, फ म भ-नाराचमभिलक्षित । ४ रा, ल, ल, व अ-०दधे ॥ ५ रा,
 फ म-स तेन बाणाशनिना तलशब्दानुनादिना । भ-स तेन बाणाशनिना लब्धलक्ष्यानु-
 नादिना । अत परमधिकश्च पाठ-—रा, फ म भ-धनुर्मैघप्रयुक्तेन यन्तुर्जी-
 वितमाददे । स यन्तरि महातेजा निहते रावणात्मजे ॥ ६ रा, फ म भ-
 प्रजहौ । ७ रा, ल, ल, व अ प्र-सुमहद्वर्ष । भ-समरोत्कर्षं । ८ रा, फ म-
 विवर्णश् । भ-विषण्णश् ॥ ९. भ-हर्षं परममापन्नास्ततः स्यन्दनमार्दयन् ॥
 १०. अ-पृतन । रा, फ-कृकच । ११ भ-गन्धमादन । १२ रा, फ
 म-हरीश्वरा । भ-अनुत्तम ॥ १३ म-ततस्ते हरिमु० । १४ भ-चतुर्वर्षि
 महावीर्याश्चत्वारः पेतुराहवे ॥ १५ ल, ल, व रा, फ-वै । भ-तु । १६ रा,
 फ म-०णित तीव्र । भ-०भ्यो रुधिरं तूर्णं । १७ रा, फ-सम्प्रवर्तते ॥
 १८. भ-उत्पत्य । १९. भ-तस्थुर्लक्ष्मणपार्श्वतः ॥ २० म-नास्ति ।
 २१. म-तमग्निबाणैः सौमित्रिमर्दयद्वावणात्मज । भ-शरवर्षेण सौमित्रिमभ्यवर्षत
 रावणिः ॥

ततः स मौमित्रिर् अथाऽप्रमत्तः
 N] स्थितः (? तं) पदातिं निहतम् तुङ्-गैः । N
 सुजन्तम् आजौ नि-शितान् पृषत्कान्
 ४८३] भृशाऽऽतुरं वाण-गणैश् चकार ॥४५॥ [५१३
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे रावणि-रथ-विमर्दो नाम
 अष्टाषष्टितम सर्ग ॥ ६८ ॥

[वं-७०] = [एकोनसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६१]

स हताऽश्वो महा-तेजां भूमौ तिष्ठन् निशा-चरः ।^१
 १] इन्द्र-जित् परम-क्रुद्धः सम्प्र-जज्वाल तेजसा ॥१॥ [१
 तौ धन्विनौ जिघांसन्ताव अन्योऽन्यम् अभि-तः^२ स्थितौ ।
 २] वि-जयायाऽभिनिष्-क्रान्तौ^३ वने सिंह-गजाव् इव ॥२॥ [२
 वि-गर्हयन्ताव् अन्योऽन्यं^४ तौ राक्षस-नगोत्तमौ ।
 ३] तदा^५ न जहत्^६ युद्धम्^७ आ-पतन्तौ^८ ततम् ततः ॥३॥ [३

१ रा, ल, व अ प्र रा, -०त्रि । २. रा, ल, ल, व अ प्र-०प्रवृत्त ।
 ३. भ-ततो महेन्द्रप्रतिम स लक्ष्मण पदातिनं त युधि सूदिताऽऽश्व । ४ भ-
 नृश तदा । ५ रा, फ म-बाणशतैश् । ६. भ-न्यवारयत् ॥ ७ व प्र रा, भ-
 लकाकाडे । ८ अ-युद्धपर्वणि रथ० । रा, फ-इन्द्रजिद्विमर्दन । म भ-रथावमर्दन ॥
 ९ भ-हतरथो हतमारथिरेव च । १० अत परमधिक पाठ — भ-ध्यानशोक-
 परीतात्मा भुवमाश्रित्य विष्टितः । ११. अत. परमधिकः पाठ — भ-लक्ष्मणश्च
 महातेजाः समरे सत्यविक्रम । विस्फार्य चापं सहसा ससर्जाजौ शि-
 लीमुखान् ॥ १२ भ-इषुभि । १३ भ-शुशुमाने मदोन्मत्तौ । १४ रा,
 फ म भ-गजवृषाव् ॥ १५ रा, ल, ल, व अ प्र-विगर्हन्तावथान्योन्य ।
 १६ रा, फ म-०सवनौकषा । म-०मनरर्षभौ । १७ रा, फ म-भर्तारौ जघ्नतु ।
 भ-भर्तारौ न जहत् । १८ रा, फ म-युद्धे सप० ॥ १९ अत परमधिक पाठ —
 भ-तत्र तान् राक्षसान्सर्वान् हर्षयन् राक्षसात्मजः । संस्तुवन् हर्षयंश्चैव इदं वचन-
 मब्रवीत् ॥ तमसा बहुलेनेमाः ससक्ताः सर्वतो दिशः । नेह विब्रायते ह्याप्त
 परो वा राक्षसोत्तमः ॥ दृष्ट्वा भवतो युध्यतु शत्रूणां मोहनाय वै । अहं तु
 रथमास्थाय शीघ्रमायामि संयुगे ॥ भवद्भिस्तु तथा कार्यं यथैते कान्तौ-
 कसः । न जयेयुर्दुर्गत्मान प्रविष्टे नगरीमपि ॥ इत्युक्त्वा रावणसुतो
 वचयित्वा वनौकसः । विक्रम्येन्द्रजितं यु (१ कु) ङ्गे वदने रुक्मकुण्डले ॥

- स क्रोधाच्च पितृव्यस्य क्रुद्धस्याऽपि हतैर् हयैः ।
 ४] प्र-गृह्याभ्य-अद्रवच् चापं शरैर् लक्ष्मणम् इन्द्र-जित् ॥४ ॥ [N
 मुक्तम् इन्द्र-जिता तत् तु शर-जालम्^१ अमित्र-जित्^१ ।
 ५] अवारयद् अ-सम्भ्रान्तो महत् परम-दुःसहम् ॥५ ॥ [२३
 लक्ष्मणेन्द्रजितौ वीरौ बलाऽऽकृष्ट-शराऽऽसनौ ।
 ६] अन्योऽन्यं नि-शितैर् वाणैर् जघ्नतुर् भीम-विक्रमौ ॥६ ॥ [३५
 परस्पर-वधे^२ वीरौ निवि-ष्टौ तौ महा-बलौ ।
 ७] चक्रतुर् घोरम् अन्योऽन्यं शरजालाऽऽवृतं^३ रणे ॥७ ॥ [N
 ललाटे लक्ष्मणं वाणैः सु-घोरैस् त्रिभिर् इन्द्र-जित् ।
 ८] अ-भेद्यं कवचं भिच्चा विव्याध लघुहस्त-वत् ॥८ ॥ [३२
 स तैस् त्रिभिर् अ-दीनाऽऽत्मा ललाट-स्थैः शरोत्तमैः ।
 N] लक्ष्मणः शुशुभे वीरस् त्रि-शृङ्ग इव पर्वतः ॥९ ॥ [३३
 अदितस् त्व् अथ वाणौघैस् तेनाऽमित्रेण लक्ष्मणः । [३४पू
 ९] उद्-बबह^४ शरांस् तीक्ष्णान् रावणाऽऽत्मज-वारणान् ॥१० ॥ [N
 १०पू] तम् आशु प्रति-विव्याध लक्ष्मणः^५ पञ्चभिः^५ शरैः । [३४उ
 N] किं-चिद् रोष-परीतात्मा रावणिश्^६ (?णिं) च महा-रथः^७ (?थम्) ११^८ [N
 तौ परस्परम् अभ्य-एत्य सर्व-गात्रेषु धन्विनौ ।
 १२] घोरैर् विव्यधतुर् वाणैः कृत-भावाव्^९ उभौ जये^९ ॥१२ ॥ [३७
 ततः परम-रोषेण^{१०} स वि-रुद्धो वि-भीषणः^{११} ।
 १५] वज्र-स्पर्श-ममानांस्^{१२} त्रीन् ससर्ज नि-शिताज छरान्^{१३} ॥१३ ॥ [४३

१. भ-अत आरभ्य ११-श्लोक यावन्नास्ति । २. ल-० ह्याभिद्र० ॥
 ३. म-० लानि शक्रजित् । ४. प्र-नास्ति ॥ ५. प्र-महोद्यतश० । रा. फ म-महा-
 बलश० ॥ ६. रा. ल. ल. व अ प्र-० रमथो । ७. प्र. रा. म-० लाकुल । ८. फ म-रण ॥
 ९. रा. -नास्ति ॥ १०. म-० ववाह ॥ ११. रा. ल. ल. व अ प्र-० ण च त्रिभि ।
 १२. रा. फ म-० णि वदने शुभे । १३. अत परमधिक पाठ — रा. फ म भ-तत
 शोणितदिग्धांगौ लक्ष्मणेन्द्रजिताबुभौ । रणे विरेजतुर्वीरौ पुष्पिताविव
 किंशुकौ ॥ १४. रा. ल. ल. व अ प्र-निकृतौ ताव् । १५. रा. ल. ल. व अ-रणे ॥
 १६. रा. फ म-० मकोपेन कुपितो रावणाऽऽत्मज । भ-० मकोपेन सकुद्धो रावणात्मज ।
 १७. अत. परमधिक. पाठ — रा. फ म भ-विभीषण त्रिभिर्वाणैर्विव्याध वदने
 शुभे । अयोमुखैस्त्रिभिर्वाणैर्लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥ एकैकेनाभिविव्याध
 सर्वास्तान्हरियूथपान् । तस्मै दृढधनुः क्रुद्धो हताश्वाय विभीषणः ॥
 १८. भ-० नान् पच ससर्जोरसि सायकान् ॥

- ते तस्य कार्यं निर्भिद्य स्वम-पुङ्खा विनिः-सृताः ।
 १६] बभूवुर् लोहिताऽऽदिग्धा रक्ता इव महोग्गाः ॥१४॥ [४४
 स पितृव्याय सं-क्रुद्धः अक्र-जित् परमाऽऽहवे ।
 १७] वि-ससर्ज शरं घोरं यम-दण्डम् इवाऽपरम् ॥ १५॥ [४५
 तं सम्-ईक्ष्य महा-तेजा हेम-पुङ्खेन स-युतम् ।
 २१] लक्ष्मणोऽप्य् आ-ददे वाणम् अन्यं भीम-पराऽऽक्रमः ॥१६॥ [४६
 कु-चेरेण स्वयं दत्तं स्वमे वाणं महाऽऽत्मना ।
 २२] दुर-जयं चाऽविषह्यं च सेन्द्रैर् अपि मुगाऽसुरैः ॥१७॥ [४७
 ताभ्यां च धनुषोस् तत्र सं-धितौ सायकोत्तमौ ।
 २३] वि-कृष्यमाणौ च बल-वन् प्र-ज्ज्वलतुम् तदा ॥१८॥ [४८
 महा-शरौ ताव् अन्योऽन्यं धनुर्-ज्यातल-विच्युतौ ।
 २४] मुखेन मुखम् आ-हन्य मन्त्रि-पेतुर् आ-हवे ॥१९॥ [५०
 तौ महा-ग्रह-संकाशाव् अन्योऽन्यम् अभि-हन्य च । [५२पू
 २५] नि-पेततुर् महा-बाणाव् अन्योऽन्यं शत-धा कृतौ ॥२०॥ [५१
 शरौ प्रति-हतौ दृष्ट्वा ताव् उभौ रण-मर्धनि ।
 २६] नि-हतौ जात-रोषौ च लक्ष्मणेन्द्र-जिताव् उभौ ॥२१॥ [५३
 सौमित्रिर् अथ सं-क्रुद्धः सं-दधेऽस्त्रं सु-दारुणम् । [५४

१ भ-शिलीमुखः । २ भ-निपेतुर् ॥ ३. भ-०व्यस्य । ४ रा. फ म-
 ०जिच्छरमाददे । भ-पावकाश्च तु संदधे । ५ रा. फ म-परम रक्षसा मध्ये यमदत्त
 महाबल । भ-रौद्र विभीषणश्चापि व्यसृजत्समनतर । अतः परमधिकश्च पाठ —
 भ-तौ समेत्य शरौ घोरौ वियत्यादित्यसन्निभौ । परस्परं समाहत्य
 महोल्केव पेततु ॥ अत्रं निवारित दृष्ट्वा रावणि क्रोधमूर्च्छितः । दिव्यं
 शक्राशनिप्रख्यं ज्वलंतमिव पावकम् ॥ उत्तमं राक्षस-श्रेष्ठो मयदत्त
 महारणे । उद्धवर्ह महातेजा परकायविदारणम् ॥ ६ म-महेन्द्रसमविक्रम ।
 भ-राक्षसेन्द्रेण सधितम् । ७ भ-आददे लक्ष्मणो । ८. प्र रा. म-०क्रम । भ-
 भीमतरं विशु ॥ ९ भ-स्वमे यद्वत्तममितात्मना । १०. प्र रा. फ म-दुर्विषह्य च
 से० । भ-दु सह चैव सर्वैर् ॥ ११ भ-उभाभ्या धनुषो.श्रेष्ठे पीडिते समरे तदा ।
 १२. रा. ल. ल. व अ प्र-विलप्यमानौ च ब० । रा. परिकृष्यमाणौ च तदा । फ म-
 ०णौ तौ तदा । भ-निकृष्यमाणौ सहसा । १३ रा. ल. ल. व अ प्र-०ज्वाल
 नभस्तदा । भ-कौचाविव विनेदतु । म-बलाच्चलितौ युधि ॥ १४ रा. फ म-तौ
 भासयन्ताव् । १५ भ-ओजसा । १६. रा. नास्ति ॥ १७. रा. ल. ल. व अ प्र-
 महेष्वासाद् । फ म-महेषूतां । १८ भ-बलिनौ । १९. भ-तु जातौ लक्ष्मणरावणी ॥

- २७] रौद्रं स चेन्द्र-जित् क्रुद्धो व्य-असृजत् तद् अनन्तरम् ॥२२॥ [५५पू
तयोः सु-तुमुले युद्धे प्र-वृत्ते रोम-हर्षणे ।^१
- २८] गगन-स्थानि भूतानि लक्ष्मण पर्य-अवारयन् ॥२३॥ [६१
भैरवाऽभिरुते युद्धे भीमे वानर-रक्षसाम् ।
- २९] भूतैर्बहुभिर् आ-काशे वि-स्मितैर् आ-वृताव् उभौ ॥२४॥ [६२
ऋषयः पितरो देवा गन्धर्वा गरुडोरगाः ।
- ३०] शत-क्रतुं पुरस्-कृत्य ररक्षुर् लक्ष्मणं रणे ॥२५॥ [६३
अथाऽन्यं मार्गण-श्रेष्ठं स-दधे राघवाऽनुजः ।
- ३१] हुताऽशन-सम-स्पर्शं रावणाऽऽत्मज-वारणम्^२ ॥२६॥ [६४
३२उ] आशीविष-सम-स्पर्शं वेगेनाऽत्यन्त-दर्पितम्^३ । [६६उ
N] सुवर्ण-विकृतं वीरः शरीराऽन्तकरं शरम् ॥२७॥ [६५उ
३२पू] दुरा-धर्ष^४ दुर्वि-षह^५ राक्षमानां वि-दारणम् । [६६पू
N] दृढाऽन्तम् ऋजुवृत्ताऽङ्गं सु-पर्वाणं सु-संस्थितम् ॥२८॥ [६५पू
येन शक्रः प्र-वृद्धोऽभूद् दानवाऽन्तकरः प्र-भुः ।
- ३३] पुरा देवाऽसुरे युद्धे वीर्य-वान् हरि-त्राहनः ॥२९॥ [६७
तम् इन्द्र-दत्तं^६ सौमित्रिः मम्-अरेष्व^७ अ-पराजितः ।
- ३४] शर-श्रेष्ठं धनुः-श्रेष्ठे नर-श्रेष्ठोऽभिमं-दधे^८ ॥३०॥ [६८
सं-धायाऽमित्र-मथनो^९ वि-पन्न स्व-शराऽऽसनात्^{१०} ।

१ भ-असुरास्त्रमनौ युद्धे रावणिर्व्यसृजत्तदा । अत परमधिकश्च पाठ —
भ-तस्माच्चापाद्विनिष्पेतुरासुराः कृटमुद्धरा । शूलान्यथ भुसुंध्यश्च गदा
खड्गा परश्वधाः ॥ तं दृष्ट्वा लक्ष्मण संख्ये घोरमस्त्रमथासुरम् । माहेश्वरेण
श्रुतिमास्तदस्त्रं पर्यवारयत् ॥ २ भ-तत्र मग्रामे । ३. प्र रा, फ म भ-लोम० ।
४. अत परमधिक पाठ — भ-अस्त्रैरस्त्राणि संयोज्य वारयतौ रणाजिरे ।
५ भ-ममवा० ॥ ६ रा, ल, ल, व अ प्र-० भिनये । ७ रा, फ
म भ-०श । ८ रा, फ म भ-अमृत बभौ ॥ ९ अत परमधिक पाठ — भ-
पूज्यमानस्ततो देवैर्हृष्टैः शक्रपुरोगमैः ॥ १० रा, ल, प्र रा, ० जरावण ।
भ-० जनाशनं । ११. फ-नास्ति ॥ १२ फ म-वेगसम्पन्नमर्चित । भ-दिव्य
देवगणार्चित ॥ १३ म-दुराधार दुराधर्ष । भ-दुराराध दु० । १४ भ-सुदृढ त
सुपर्वाणि वज्रवृत्ताप्रसस्थित ॥ १५ रा, अ म-इन्द्रजित । ल, ल, व प्र रा, इन्द्र-
जिति । १६ भ-सयुगेव् । १७ रा, ल, ल, व अ प्र रा, रथश्रेष्ठोभि० ॥
१८ म-० त्रनिधन विपन्न स्व० । भ-० त्रदमन विचकर्ष श० ।

- ३५] मन्धीयमानं^१ दुर्धर्षं^२ कालं^३ लोकक्षये^४ यथा ॥३१॥ [६९
सन्धाय च धनुः-श्रेष्ठे वि-कर्षन् इदम् अत्रवीन् ।
३६] लक्ष्मी-वाल् लक्ष्मणो वाक्यम् अर्थ-माधनम् आत्मनः ॥३२॥ [७०
धर्माऽऽत्मा सत्य-मन्धश् च रामो दाशरथिर् यथा ।
३७] पौरुषे चाऽप्रतिद्वन्द्वस् तथेमं जहि राक्षसम् ॥३३॥ [७१
इत्थं उक्त्वा बाणम् आ-कर्णम् आ-कृष्य तम् अ-जिह्वगम् ।
३९] लक्ष्मणः सम्-अरे वीरः समर्जेन्द्र-जितं प्रति ॥३४॥ [७२पू
सन्धाय चाऽप्रमेयेन^५ रक्षसां^६ शातनेन^७ च ।^N
^N रौद्रेणाऽऽग्नेण मन्-योज्य लक्ष्मणः पर-वीर-हा ॥३५॥ [७२उ
स शरः स-शिरस्त्राणं श्री-मज् ज्वलित-कुण्डलम् ।
४०] प्र-मथ्येन्द्र-जितः कायात् पातयामास भू-तले ॥३६॥ [७३
तद् रावण-तनूजस्य छिन्न-स्कन्धं शिरो महत् ।
४१] तपनीय-निभं भूमौ दृष्टो रुधिरैश्चितम् ॥३७॥ [७४
ततः स नि-पपाताऽऽशु धरण्यां रावणाऽऽन्मजः ।
४२] कवची स-शरः^८ खड्गी वि-ध्वस्तः स-शराऽऽत्मनः ॥३८॥ [७५
चुक्रुशुस् ते ततः सर्वे वानराः स-विभीषणाः ।
४३] प्र-हृष्टा^९ नि-हते तस्मिन् देवा वृत्र-वधे यथा ॥३९॥ [७६
अथाऽन्तरिक्षे देवानाम्^{१०} ऋषीणां च महाऽऽत्मनाम् ।
४४] बभूव^{११} तत्र सं-नादो^{१२} गन्धर्वाऽप्सरसाम् अपि ॥४०॥ [७७
पतितं^{१३} रावणिं^{१४} मत्वा^{१५} सा^{१६} राक्षस-महाचमूः^{१७} ।
४५] वध्यमाना प्र-दुद्राव^{१८} हरिभिर्^{१९} जित-काशिमिः ॥४१॥ [७८
ते वध्यमाना हरिमिः शस्त्राण्य् उत्-मृज्य राक्षसाः ।

१ रा, ल, ल, व अ प्र रा, म-सन्धायमान दु० । भ-मजिहीर्षु सुदुर्धर्ष ।
२ म भ-कालो । ३ फ-०क्षय ॥ ४ अत परमधिक पाठ — भ-पितृभक्तो
देवपरो वीरव्यूहरणे रतः । भक्तानुकम्पी भूतानां तथेमं जहि राक्षसम् ॥
५ रा, ल, ल, ०-वेण । ६ रा, ल, ल, व अ प्र रा, राक्षसानां शातेन ।
७ भ-नास्ति । ८ अत परमधिक पाठ — भ-क्षुरप्र रावणेरर्थे सर्वेषां चैव
रक्षसाम् । स तु बाणाग्निदीप्तार्चिः प्रज्वलन्निव तेजसा ॥ ९ भ-शिरौ ज्व-
लितकुण्डल ॥ १० फ-स रथी । ११ भ-व्यपविद्धशिरस्त्राण, सशर सशरासनः ॥
१२ फ म भ-प्रहर्षान् ॥ १३ फ म भ-भूतानां । १४ भ-सज्जज्ञे तलसपातो ॥
१५ भ-निहत तमथ । १६ फ भ-ज्ञात्वा । म-हृष्टा । १७ भ-राक्षसानां महा० ।
१८ भ-दिशो भेजे वानरैर्द ॥

- ४६] लङ्काम् अभि-मुखा जग्मुर् नदन्तो नष्ट-चेतसः ॥४२॥ [७९
 दुद्रुवुर् वसु-धां वीरा राक्षसाः सहसा दिशः ।
 N] त्यक्त्वा प्र-हरणान्य् आशु पट्टिसाऽसिपरश्वधान् ॥४३॥ [८०
 के-चिल् लङ्काम् अभि-मुखाः प्र-विष्टा वानराऽदिताः ।
 ४७] सम्-उद्रे पतिताः के-चित् के-चिच् छैलान् समा-श्रिताः ॥४४॥ [८१
 हतम् इन्द्र-जितं दृष्ट्वा शयानं धरणी-तले ।
 ४८] राक्षसानां सहस्रेषु न कश्-चिद् अव-तिष्ठते ॥४५॥ [८२
 ततो वि-नेदुः सं-हृष्टाः सम्-अरे हरि-यूथपाः ।
 N] चुक्रुशुर् दुधुवुश् चैव लांगूलानि प्र-हर्षिताः ॥४६॥ [N
 यथाऽस्तं-गत आदित्ये नाऽव-तिष्ठन्ति रश्मयः ।
 ४९] तथा तस्मिन् नि-पतिते नाऽव-तिष्ठन्ति राक्षसाः ॥४७॥ [८३
 शान्त-रश्मिर् इवाऽऽदित्यो निर्वाण इव पावकः ।
 ५०] बभूव स महा-बाहुः सम्-अरे गत-जीवितः ॥४८॥ [८४
 प्र-शान्तः प्र-चवौ वायुर् नष्टाऽनिष्टः प्र-हर्षयन् ।
 ५१] बभूव लोकः पतिते राक्षसेन्द्र-सुते तदा ॥४९॥ [८५
 जहर्ष शक्रो भग-वान् सह सर्वैः सुरर्षिभिः ।
 ५२] लक्ष्मणेन^१ हते^२ तस्मिन् राक्षसे पाप-कर्मणि ॥५०॥ [८६
 शुद्धाश् चाऽऽपो नभश् चैव जहर्षुर् देव-दानवाः । [८८३
 ५३] आ-जग्मुः पतिते तस्मिन् सर्व-लोक-भयाऽऽवहे ॥५१॥
 ऊपुशु^३ च निहताऽरिष्टा^४ देव-गन्धर्व-दानवाः ।^५
 ५४] वि-ज्वराश् च सुरा जाता नि-हते पाप-राक्षसे ॥५२॥ [८९
 ततोऽभ्य-अनन्दन् सौमित्रिं सम्-अरे हरि-यूथपाः ।
 ५५] तम् अ-प्रतिबलं दृष्ट्वा हतं नैर्ऋत-पुंगवम् ॥५३॥ [९०
 वि-भीषणोऽथ हनु-माञ् जाम्ब-वान्^६ हरि-यूथपाः^७ ।

१. भ-पट्टिशासि० ॥ २. भ-परित्रस्ता ॥ ३. भ-समरे क्षितौ । ४. भ-
 ०ष्ठि ॥ ५. भ-नास्ति । ६. भ-चिक्षेपुर्दुद्रुवुश् । ७. म-नास्ति ॥ ८. रा, ल,
 ल, ब अ प्र रा-अत आरभ्य ४९-श्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति । भ-जग्मुस्ते राक्षसा
 दिश ॥ ९. म-सुरर्षभै । १०. प्र फ म-जगाम निहते । भ-तदा विनिहते ॥
 ११. फ म भ-ऊचुश्च सहितास्तुष्टा । १२. अतः परमधिकं पाठ —भ-शतक्रतु-
 मुखा सर्वे परं हर्षमुपागताः । १३. भ-विज्वरा शान्तकलुषा ब्राह्मणा
 विचरन्त्विति ॥ १४. ब रा-०थपः । प्र भ-०वानृक्षयूथप । फ-०वाश्चर्क्षयूथपः ।

- ५६] विजयेनाऽभि-नन्दन्तः प्र-शशंमुशं च लक्ष्मणम् ॥५४॥ [९१
 क्ष्वेडन्तश् च प्र-हृष्टाश् च गर्जन्तश् च प्लवं-गमाः ।
 ५७] लक्ष्मणं तं रघु-सुतं परि-वार्याऽव-तस्थिरे ॥५५॥ [९२
 लाङ्गूलानि प्र-विध्यन्तः स्फोटयन्तः प्लव-गमाः ।
 ५८] लक्ष्मणो जयतीत्य् एवं वाचं व्य्-अश्रावयम् तदा ॥५६॥ [९३
 अन्योऽन्यं च समा-श्लिष्य कपयो हृष्ट-मानसाः ।
 ५९] चक्रुर् उच्चाऽवच-गुणा राघवाऽऽश्रय-जाः कथाः ॥५७॥ [९४
 तद् अ-सुकरम् अथाऽप्य् अ-दृष्टपूर्वं
 युधि परम् अस्य च लक्ष्मणस्य कर्म ।
 परमम् उप-गता मनः-प्रहर्षं
 N] विनि-हतम् इन्द्र-रिपुं नि-शम्य देवाः ॥५८॥ [९५
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१०} इन्द्रजिद-बधो नाम
 ण्कोनसप्ततितम सर्ग ॥ ६९ ॥

[वं-७१] = [सप्ततितमः सर्गः] = [दा-६२]

- १५] रुधिर-क्लिन्न-गात्रस् तु लक्ष्मणः शुभ-लक्षणः ।
 N] बभूव हृष्टस् तं हत्वा शक्र-जेतारम् आ-हवे ॥^{११} ॥ [१
 N] महाऽनुभावः कवची शुभ-लक्षण-संयुतः ।
 १७] बभूव विक्षत-तनुः सम्-अरे तेन रक्षसा ॥२॥ [N
 ततः स शरभं वीरं जाम्बवन्तं च वीर्य-वान् ।
 २] सन्नि-वर्त्य महा-वेगांस् तांश् च सर्वान् वनौकसः ॥^{१३} ॥ [२

१. भ-सहृष्टाश्चैव ॥ २. भ-क्ष्वेडयन्तो । ३. म भ-नदन्तश् । ४. फ म
 भ-लक्ष्मणलक्ष्णं ॥ ५. रा, फ म भ-यन्तश्च वानरा । ६. रा, फ म भ-तत. ॥
 ७. रा, ल, ल, ब अ प्र-उच्चा बहुगुणा ॥ ८. रा, फ म-अवाप्य सम्प्रहृष्टाः । भ-
 अथाभिवीक्ष्य हृष्टाः । ९. रा, फ म भ-प्रियसुहृदो युधि ॥ १०. प्र भ-लकाकाडे ॥
 ११. भ-राघवस्यानुजो बली । १२. रा, ल, ब अ प्र रा, फ म-राक्षसं ।
 १३. ल, नास्ति ॥ १४. फ-राजलक्ष्मणसम्मितः । म-लक्ष्मणो रामसमत । भ-
 लक्ष्मण शुभलक्षण. ॥ १५. भ-लक्ष्मणो । १६. रा, ल, ल, ब अ प्र-रभस
 वीर जा० । म भ-जाम्बवत च हनूमन्त । १७. भ-पूजयित्वा महातेजाः
 सह सर्वैः प्लवंगमैः ॥

- आ-जगाम प्रहृष्टाऽऽत्मा^१ यत्र सुग्रीव-राघवौ ।
 ३] वि-भीषणम् अव-ष्टभ्य हनू-मन्तं च वानरम्^२ ॥४ ॥ [३
 ततो^३ रामम् अभि-क्रम्य^४ सौमित्रिर् अभि-वाद्य च ।
 ४] तस्थाव् अदूर-तो भ्रातुः सोमस्येव^५ वृहस्-पतिः ॥५ ॥ [४
 आ-चचक्षे^६ स धर्माऽऽत्मा^७ राघवाय वि-भीषणः । [५उ
 ६] छिन्नम् इन्द्र-जितः शीर्षं लक्ष्मणेन महाऽऽत्मना ।
 नि-वेदयित्वा रामाय तस्थौ हृष्टो वि-भीषणः ॥६ ॥ [६
 ७] विभीषण-वचः श्रुत्वा हर्ष-व्याकुल-लोचनः । [७पू
 वि-भीषणं पुरस्-कृत्य हनू-मन्तं च वानरम्^८ । [३उ
 N] जाम्ब-वन्त च सु-ग्रीवं सं-पूज्य^९ च वनौकसः ॥७ ॥
 शीघ्रम्^{१०} इक्ष्वाकु-शार्दूलं समाऽऽवासयताऽनु-जम् ।
 N] रामस् त्व् इन्द्र-समो भ्राता लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ॥८ ॥ [N
 ११उ] उप-वेश्य तम् उत्-सङ्गे परि-ष्वज्य च पीडितम्^{११} । [१०पू
 ९उ] पीडितं सायकैर् दृष्ट्वा दुःखितो राघवोऽब्रवीत्^{१२} ॥९ ॥
 १०पू] दुःख-हर्ष-युतो^{१३} रामः^{१४} स मूर्च्छित इवाऽऽवभौ । [N
 उप-लभ्य ततः सं-ज्ञां लक्ष्मणं समुद्-ऐक्षत ॥१० ॥ [१०उ
 १२] मूर्ध्नि चैनम् उपाऽऽघ्राय रामः^{१५} शूरम् उवाच ह ।^{१६} [१२पू

१ भ-तत शीघ्र । २ भ-वीर्यवान् ॥ ३ भ-तत स राममभ्येत्य ।
 ४ भ-इन्द्रस्येव । ५. अत परमधिक पाठ —भ-पप्रच्छ भ्रातरं रामः किं
 वृत्तमिति लक्ष्मणः (? म्) । अनिष्टमिव वागम्य राघवाय महात्मने ॥
 ६. फ म-अथाचचक्षे ध० । ७. म-नास्ति । भ-नाचचक्षे यदा वीर
 स्वयमिन्द्रजितो वधम् । रावणेस्तु शिरश्छिन्न लक्ष्मणेन महात्मना । इत्येव
 कथयामास तदा हृष्टो विभीषण ॥ ८ भ-श्रुत्वैतन्महावीर्यो वीरेणेन्द्रजित हतम् ।
 अत परमधिकश्च पाठ —भ-प्रहर्षमतुलं लेभे वाक्यमेतदुवाच ह । ९ रा.
 फ म-राघव । १० भ-नास्ति ॥ ११. रा, ल, ल, व अ प्र-समाव्य । १२ रा.
 फ म-शूरम् । १३ भ-नास्ति ॥ १४ भ-राघव ॥ १५ रा, फ-राघवस्तदा ।
 १६ भ-०युतस्तत्र ॥ १७ भ-भ्रातर लक्ष्मण स्निग्ध पुन पुनरुद्दैक्षत ।
 १८ रा, फ-राम शूरमुपागत । भ-भूय सस्पृश्य चतुर । १९ अत परमधिक
 पाठ —भ-स तं शिरसि चाघ्राय लक्ष्मणं शुभलक्षणम् । लज्जमानं
 बलात्क्षेहादं कमध्ये न्यवेशयत् ॥ शल्यसंपीडितांगं तु निश्वसन्तं च
 लक्ष्मणम् । रामस्तु दुःखमापन्नस्तेन निश्वसता तदा ॥ साधु लक्ष्मण
 तुष्टोऽस्मि कर्म ते सुकृतं कृतम् । रावणोऽस्य विनाशेन हत इत्यवधारय ॥

- भ्रातरं परमेष्वासम् आ-श्वास्य^१ पुरुषर्षभः ॥^{१११}॥ [१२
 १३] कृतं परम-कल्याणं^१ कर्मेदं^१ दुष्-करं त्वया^१ । [१३पू
 N] दुराऽवाऽऽपं^१ प्र-कृत्याऽद्य^१ वधेनेन्द्र-जितो^१ रणे ॥^{१२}॥ [N
 निर्-अमित्रः^१ कृतोऽस्म्य^१ अद्य^१ निर्-यास्यति^१ हि^१ रावणः ।
 १६] बल-व्यूहेन महता श्रुत्वा पुत्रं नि-पातितम् ॥^{१३}॥ [१६
 तं पुत्र-वध-सन्तप्तं निर्-यान्तं राक्षसेश्वरम्^१ ।
 १७] बलेनाऽहं समा-माद्य हनिष्यामि रिपुं रणे ॥^{१४}॥ [१७
 त्वया लक्ष्मण-नाथेन सीता च पृथिवी च मे ।
 १८] न दुष्प्राऽऽपे हतो ह्य^१ अद्य शक्र-जित्^१ सु-महा-बलः ॥^{१५}॥ [१८
 स तु भ्रातरम् आ-श्वास्य परि-ष्वज्य पुनः^१ पुनः^१ ।
 १९] रामः सु-पेणं मुदितः^१ समवेक्ष्येदम् अब्रवीत्^१ ॥^{१६}॥ [१९
 शल्य-विद्धो^१ महा-प्राज्ञ सौमित्रिर् मित्र-नन्दनः ।
 २०] यथा भवति^१ निः-शल्यस्^१ तथा त्वं कर्तुम् अर्हसि ॥^{१७}॥ [२०
 २३उ] विशल्य-करणी^१ नाम ततो^१ हैम-वती^१ शुभाम्^१ ।
 लक्ष्मणाय ददौ नस्यं^१ सु-पेणः परमौषधीम्^१ ॥^{१८}॥ [२३उ

१ रा_२-लक्ष्मण । २ भ-उवाच लक्ष्मण वाक्यं राघव पुरुषर्षभम् ॥ ३ रा_१
 ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२-सुकृतक० । म-सुकृत क० । ४ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-कर्म
 दु खकृतं त्वया । भ-कर्म दुष्करकरिणा । ५ अत परमधिक पाठ —भ-अद्य मन्ये हतं
 पापं रावणं राक्षसाधिपम् । अद्याहं विजयी शत्रौ हते तस्मिन् दुरात्मनि ॥
 रावणस्य नृशंसस्य दिष्ट्या वीर त्वया रणे । छिन्नोऽस्य दक्षिणो बाहुः
 स हि तस्य व्यपाश्रयः ॥ विभीषणहनूमद्भ्यां कृतं कर्म सुदुष्करम् । अहोरात्रै-
 स्त्रिभिर्वीरै कथं युधि निपातितः ॥ ६. रा_१ ल_१ व अ प्र-दुरवाप । म-०वाप्य ।
 ७ रा_२ फ म-प्रसङ्गाद्य । ८ म-वधमिन्द्र० । ९ भ-नास्ति ॥ १०. ल_१ फ म-
 निरमित्र क० । भ-हतमित्र कृतो ह्यद्य । ११ भ-स निर्वास्यति ॥ १२ भ-
 राक्षसाधिप । १३ भ-बलेन महतावृत्य हनिष्ये रावण रणे ॥ १४. रा_१ ल_१ ल_२ व
 प्र-यत्र इद्रजित् । भ-यस्माच्छ० ॥ १५ रा_२ फ म-च वीर्यवान् । भ-च पीडितं ।
 १६. भ-पार्श्वस्थ समाप्येदमथात्र० ॥ १७ प्र रा_२ फ म भ-सशल्येय ।
 १८ भ-वै भवति स्वस्थम् ॥ १९ अत परमधिक पाठ —भ-विशल्यः क्रियतां
 क्षिप्रं सौमित्रि. सविभीषणः । ऋक्षवानरसैन्यानां शूराणां द्रुमयोधिनाम् ॥
 ये चान्ये वणितास्तत्र सग्रामे वानरर्षभाः । तेऽपि सर्वे प्रयत्नेन क्रियतां
 सुखिनस्त्वया ॥ एवमुक्तस्तु रामेण सुपेणो वानराधिप ॥ २० रा_१ ल_१ ल_२
 व अ प्र फ म-०णी । २१. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-वने । २२ रा_१ ल_१ ल_२
 व-०वते । प्र-०वत । २३ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-शुभे । २४ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२
 फ-नस्ये । म-नस्त । २५ रा_१ ल_१ ल_२ व अ म-०धी । प्र फ-०ध ॥

- २४] स तस्या^१ गन्धम् आ-घ्राय^२ वि-शल्यः सम्-अपद्यत ।
 तथा^३ निर्-वेदनश् चैव संरूढ-व्रण एव च ॥१९॥ [२४
 २५] विभीषण-मुखानां च सु-हृदां^४ राघवाऽऽज्ञया^५ ।
 २६पू] ताम् ओषधी महा-बाहुः सु-षेणः प्र-ददौ तदा ॥२०॥ [२५
 ऋक्ष-वानर-योधानां पर्वत-द्रुम-योधिनाम् ।^६ [२१उ
 N] सम्-अरे प्रति-योधानां हरीणां च महा-बलः ॥२१॥ [N
 २६उ] ततः प्र-कृतिम् आ-पेदुर्^७ हृत-शल्यो गत-क्लमाः^८ ।
 २७पु] सौमित्रि-प्रमुखाः सर्वे वानरा विगत-ज्वराः ।^९ [२६
 २८पू] बभूवुर् मुदितास् तत्र प्राऽऽयाऽमृतम्^{१०} इवाऽमराः ॥२२॥ [N
 N] लक्ष्मणस् तु तदा हृष्टस् तथा^{११} वानर-यूथपाः ।^{१२}
 २८उ] उत्-साहं द्वि-गुणं प्राऽऽपुस्^{१३} तथा वीर्य-पराऽऽक्रमौ^{१४} ।
 N] तुष्टुवुर् वानराः सर्वे सद्-वाग्भी राम-लक्ष्मणौ ॥२३॥ [N
 ततस्^{१५} तु^{१६} रामः प्लवगाऽधिपस् तथा
 वि-भीषणश् चर्क्ष-पतिश् च जाम्ब-वान् ।
 अवेक्ष्य सौमित्रिम् अ-रोगम् उत्थि(द्-स्थित)तम्
 N] तदा^{१७} स-सैन्याः सु-चिरं जहर्षिरे ॥२४॥ [२७
 अपूजयत्^{१८} कर्म च^{१९} लक्ष्मणस्य
 सु-दुष्करं दाशरथिर् महा-मतिः ।
 बभूव हृष्टश् च रणे^{२०} दुरा-सदम्^{२१}
 N] नि-शम्य तं शक्र-जितं तु^{२२} पातितम्^{२३} ॥२५॥ [२८
 इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे^{२४} युद्ध-विजयाऽऽख्यान^{२५} नाम सप्ततितम सर्ग ॥७०॥

१. प्र-तस्य । २. रा, ल, ल, ब अ-आदाय । ३. रा, ल, ल, ब अ प्र
 रा-तया ॥ ४. म-राघवस्तु तदाज्ञया । ५. भ-नास्ति ॥ ६. भ-ऋक्षवानरमुख्याना
 चिकित्सामकरोत्तदा । ७. भ-नास्ति ॥ ८. भ-आपन्नो हृतशल्यो गतक्लमः । ९. अतः
 परमधिकं पाठः—भ-गतज्वरः क्षणे तस्मिन् सौमित्रिर्मित्रनन्दनः । १०. रा,
 फ-नास्ति । भ-ते च शास्त्रामृताः सर्वे लक्ष्मणे विगतज्वरे । ११. रा, ल, ल, ब
 अ प्र रा, फ-प्राप्यामृतम् ॥ १२. रा, फ म-ते च । १३. भ-नास्ति । १४. म-भ-
 प्राप्तास् । १५. भ-०क्रमा । १६. म भ-नास्ति ॥ १७. भ-तत स । १८. रा, ल,
 ल, ब अ प्र-मुदा ॥ १९. रा, फ म-०यत् । २०. भ-स । २१. रा, ल, ल,
 ब अ प्र-दुरासदस्तथा । रा, फ म-दुरासदस्तदा । २२. रा, फ म भ-निपा० ॥
 २३. ब प्र भ-लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि । २४. रा, ल, ल, ब अ प्र-
 लक्ष्मणाश्वासन । म-०जयाख्यापनो ॥

[वं-७२] = [एकसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६३]

- [N] ततः पौलस्त्य-सचिवा विज्ञायेन्द्र-जितं हतम् ।
 २३] विज्ञापयामासुर् अथो रावणं महिताम् तदा ॥ ११ ॥ [१
 [N] न्य-अवेदयन्त दुःखाऽऽर्ता वधम् इन्द्र-जितम् तु तम् । [N
 ३३] विभीषण-सहायेन लक्ष्मणेन दुर्-आत्मना ॥ २ ॥ [२३
 [N] जयम् आ-कांक्षता राजन् हतो युद्धे सुतस् तव ।
 इत्य् एवं वचनं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो मुमुच्छ ह ॥ ३ ॥ [N
 ७] स' सम्प्राऽऽप्य' चिरात् मं-ज्ञां राजा परम-दुःस्वितः ।
 पुत्र-शोकाऽर्दितो दीनो वि-ललापाऽथ' रावणः ॥ ४ ॥ [५
 ८] हा राक्षस-चमू-मुख्य' मम वन्म महा-रथ' ।
 इन्द्र-जित् कथम् अद्य त्वं लक्ष्मणस्य वञ्च-गतः ॥ ५ ॥ [६
 ९] यम् त्वं कालम् अपि क्रुद्धो भिन्द्या मुष्टिभिर् आ-हवे ।'
 मन्दरस्याऽपि शिखरं किं पुनर् लक्ष्मणं रणे ॥ ६ ॥ [७
 १०] अद्य वैवस्वतो राजा' भूयो बहु-मतो मम' ।
 ११पू] यो' हि योजितवांश् च त्वा' महता' काल-धर्मेणा ॥ ७ ॥ [८
 [N] अ-वध्योऽसि हतः' सं-ख्ये देवाऽसुर-गणैर् अपि ।' [N

१ प्र-नास्ति । २ भ-ते प्रविश्य पुरी लका हतशेषा निशाचरा । निकृत्त-
 कवचा दीनाः प्रहारजनितश्रमा ॥ ते तु सर्वे विमनस सचिवा रावणिं तदा ।
 लक्ष्मणेन हत सख्ये रावणायाचक्षिरे ॥ ३ प्र-नास्ति । भ-युद्धे हतो महाराज
 लक्ष्मणेन सुतस्तव । अत परमधिक पाठ — म-यथा हतो महाराज लक्ष्मणेन
 तवान्मज । ४ भ-मिषतां नो महाद्युते ॥ ५ भ-लक्ष्मणेन हत शूर पुत्रस्ते
 विबुधेन्द्रजित् । अत परमधिक. पाठ — रा. फ म भ-शूर संगम्य शूरेण संयुगे
 विनिपातितः । रा. फ म-विषण्णवदनास्ते तु रावणायाचक्षिरे । रा. फ
 म भ-स्वर्गमिन्द्रजिघात. शरै संतर्प्य लक्ष्मणं । स तं वधं प्रतिभयं श्रुत्वा
 पुत्रस्य रावणः ॥ घोरमिन्द्रजित संख्ये कश्मलं महदाविशत् । स पुत्रवध-
 संतप्त. क्रूरः क्रोधवशं गतः ॥ ६ रा. फ भ-विसृज्य महाबाहुसुमोह च मुमुच्छ
 च ॥ ७ भ-उपलभ्य । ८ भ-राक्षसपुगव । ९ भ-०शोकाकुलो । १० भ-
 ०पाकुलेंद्रिय ॥ ११ भ-पुत्र राक्षसनाथ । १२. भ-महाबल ॥ १३ भ-ननु
 त्वमिषुभि क्रुद्धो भिन्द्या. कालान्तकोपम । १४ भ-युधि ॥ १५ भ-देवो ।
 १६ फ-मया । १७ रा. फ म-येन त्व योजितस्तात । भ-येनाद्य त्व महाबाहो ।
 १८ भ-सयुक्त ॥ १९ रा. ल. ल. व अ प्र-तदा । २० भ-एष. पथा सुयोधाना
 सर्वाभरणेष्वपि ।

- यः कृत्ये हन्यते भर्तुः स पुमान् स्वर्गम् अश्नुते ॥८॥ [९३
 १२] अद्य देव-गणाः सर्वे लोक-पालाः सहर्षिभिः^१ ।
 हतम् इन्द्र-जितं श्रुत्वा सुखं स्वप्स्यन्ति निर्भयाः ॥९॥ [१०
 १३] अद्य लोक-त्रये कृत्स्ना पृथिवी च स-सागरा^२ ।
 एकेनेन्द्र-जिता हीना शून्येव प्रतिभाति मे ॥१०॥ [११
 १४] अद्य नैर्ऋत-कन्यानां श्रोण्याम्यं अन्तःपुरे रवम् ।
 करेणु-संवस्य यथा निनादं गिरि-गह्वरे ॥११॥ [१२
 १५] यौवराज्यं बलं लङ्कां राक्षसांश्च परं-तप^३ ।
 सातरं मां च भार्या च कनु सत्यज्य गच्छसि ॥१२॥ [१३
 १६] ननु त्वयेन्द्र-जिन् मह्यं गताय यम-सादनम् ।
 प्रेत-कार्याणि कार्याणि विपरीतम् इदं गतम् ॥१३॥ [१४
 १७] स त्वं जीवति सुग्रीवे तथा रामे स-लक्ष्मणे^४ ।
 मम शल्यम् अनुद्धृत्य कनु यास्यसि पुत्रक ॥१४॥ [१५
 १८] इति जल्पन् स्मरंस् तस्य वृत्तानि तनयस्य सः ।
 N] न शोकस्य गुणानां च पारं गच्छति रावणः ॥१५॥ [N
 तं मध्य-गतम् आसीनं रक्षसां राक्षसाऽधिपम् ।
 १६] आ-विवेश महान् कोपः पुत्र-व्यसन-सम्भवः ॥१६॥ [१६
 घोरं प्र-कृत्या रूपं तु तस्य कोपाऽभिमूर्च्छतः ।
 २०] वभूव रूपं रुद्रस्य क्रुद्धस्येव दुरा-सदम् ॥१७॥ [२२

१ रा, ल, ल, व अ-व्रुटित पाठ । प्र-कृत्वा कर्म मृतो । रा, भ-
 यत्कृते ह० । २ रा, ल, ल, व अ प्र-पुन० ॥ ३ भ-त्वथर्षय । ४ भ-निहत
 त्वा रणे दृष्टा ॥ ५ रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ-लोकास्त्रय कृत्स्ना । ६ रा, फ
 भ-सकानता ॥ ७. रा, ल, ल, व अ प्र-श्रोष्यन्त्य । ८ रा, ल, ल, व अ
 प्र-यथा करीन्द्रः सिंहस्य । ९ रा, अ प्र फ म-निनद । भ-नर्दता ॥
 १० भ-राक्षसैश्वर्यमेव च । ११ भ-गतोऽसि विहाय न ॥ १२ भ-
 मम नाम त्वया वीर गतस्य । १३. रा, फ-०रीत स्य वर्तते । म-०रीतानि
 वर्तसे । भ-०त हि वर्तते ॥ १४. रा, फ-शत्रौ । १५ भ-लक्ष्मणे च सराघवे ।
 १६. रा, फ म-कस्मादुजसि पु० । भ-कस्मात्पक्ष्यसि जीवित ॥ १७ रा-
 राजा । फ-बाल्ये । भ-बाल्यात् । १८ भ-वृत्तान्त । १९. प्र रा, फ-च ।
 २०. भ-वा । २१ म-नास्ति ॥ २२ भ-मोहगत । २३ भ-रावणं । २४. रा,
 ल, ल, व अ-महाकायः ॥ २५ म-च तस्य को० । भ-तु तत्र क्रोधाग्निरुत्थित ।
 २६. रा, ल, ल, व-क्रुद्धरूपस्य रुद्रस्य च । २७ भ-नास्ति ॥

- तस्य निर्-दशतो दन्तान् लुथुवे दन्त-निम्बनः ।
 २४] यंत्रस्याऽऽवेष्ट्यमानस्य महतो दानवैर इव ॥१८॥ २४
 तस्य प्र-कृत्या रक्ताऽन्ते नेत्रे क्रोधाऽग्निना तदा ।
 २१] रावणस्य महा-घोरे रक्ते नेत्रे बभूवतुः ॥१९॥ २१
 तस्य क्रुद्धस्य चक्षुर्भ्यां प्राऽपतन् अश्रु-विंदवः ।
 २२] दीप्ताभ्याम् इव दीपाभ्यां साऽर्चिषः स्नेह-विन्दवः ॥२०॥ २२
 राजा काल इव क्रद्धो यां यां दिशम् अवैक्षत ।
 २५] तस्यां तस्यां भय-त्रस्ता राक्षसाः सनि-लिल्यरे ॥२१॥ २५
 तम् अन्तकम् इव क्रुद्धं चराऽचर-विषादिनम् ।
 N] वीऽऽक्षमाणं दिशः सर्वा राक्षसा नोप-चक्रमुः ॥२२॥ २६
 प्रेक्ष्याऽपाऽङ्गेन तेजस्वी मं-रब्धो राक्षसाऽधिपः ।
 २६] अब्रवीन् नैर्कतान् सर्वान् संस्तम्भयिषुर् (?) आ-हवे ॥२३॥ २७
 मया वष-महस्त्राणि चरता दुग्-चरं तपः ।
 २७] तेषु तेष्व अव-काशेषु स्वयं-भृग् च प्र-मादितः ॥२४॥ २८
 तस्यैव तपसो व्य-उष्ट्या प्र-मादाच्च स्वयं-भुवः ।
 २८] नाऽसुरेभ्यो न देवेभ्यो भयं मम कदा-चन ॥२५॥ २९
 कवचं ब्रह्म-दत्तं मे यन् नवाऽम्बुद-सन्निभम् ।

१ रा, ल, ल, व अ-यत्तस्य वे० । प्र-यत्तस्य नदतो युद्धे ॥ २ रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-भूय । ३ भ-पुन । ४ रा, ल, ल, व-महाक्रोधे । ५, अत परमधिक पाठ — भ-प्रदीप्तो दीपयामास खमिवादित्यरश्मय ॥ ६, म-नेत्राभ्या । भ-नेत्रेभ्य । ७ रा, ल, ल, व अ प्र-अश्रुवि० । ८ रा, ल, ल, व भ-दीप्तेभ्य इव दीपेभ्य । ९ भ-०षस्तैलवि० । १० अत परमधिक. पाठ — भ-ललाटे भृकुटीभिश्च संगताभिर्व्यरोचयत् । युगांते सह नक्का-भिर्महोदधिरिवोर्मिभिः ॥ शोकाद्विजृम्भमाणस्य कोपाद् व्यक्तमिव ज्वलन् । निष्पपात सधूमोऽग्निवृत्रस्य वदनादिव ॥ ११ भ-स काल इव संक्रुद्धो । १२, भ-उदैक्षत ॥ १३ म-इति । १४ रा, ल, ल, व-चचार रवि० । भ-दुर्निरीक्ष्य वि० । भ-०रभयावह । १५ ल, ल, प्र रा, वीक्ष्यमाण । भ-वीक्ष्यमाणा ॥ १६ भ-तत परमसक्रुद्धो । १७ रा, फ-सरब्धास्तास्तदार्त्तवत् । भ-रावणो रा० । १८, म-नास्ति । १९, भ-०वीद् राक्षसात् ॥ २०, भ-०यितुम् । २१ रा, नास्ति ॥ २२ भ-चरित । २३ भ-०भू परितोषित ॥ २४ भ-वृद्ध्या । २५ रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-न सुरेभ्यो न भूतेभ्यो ॥ २६ रा, फ म भ-च प्रदत्त । २७ म-च युद्धे मंडु० ।

- २९] देवाऽसुर-विमर्देषु न भिन्नं वज्र-मुष्टिभिः^१ ॥२६॥ [३०
तेन माम् अद्य सं-नद्धं^२ रथ-स्थम् इह सं-युगे^३ ।
३०] कः (?न) प्रतीऽयान् मृधे जातुं साक्षाद् अपि पुरं-दरः ॥२७॥ [३१
यत् तदाऽति-प्रसादेन स-शरं कार्मुकं महत् ।^४
३१] देवाऽसुर-विमर्देषु मम दत्तं स्वयं-भुवा ॥२८॥ [३२
अद्य तूष्ण-शतैर् मुख्यैर् धनुर् उत्था(द्-स्था)पयं (?ये)तु तत् ।^५
३२] राम-लक्ष्मणयोर् एव वधाय परमाऽऽहवे ॥२९॥ [३३
स पुत्र-वध-सन्तप्तः शूरः क्रोध-वशं गतः ।
३३] सम्-ईक्ष्य रावणो बुद्ध्या वैदेह्या^६ रोचयद् वधम् ॥३०॥ [३४
प्रत्यवैक्षत तान् सर्वान् राक्षसान् घोर-दर्शनान् ।
३४] दीनो^७ दीन-मुखान्^८ सर्वास्^९ तान् उवाच निशा-चरान्^{१०} ॥३१॥ [३५
मायया मम वत्सेन त्रासनाऽर्थं^{११} वनौकसाम् ।
३५] किं-चिद्^{१२} एव हि हत्वा यत्^{१३} सीतेयम् इति दर्शितम्^{१४} ॥३२॥ [३६
तद् इदं सत्यम् एवाऽहं^{१५} करिष्ये प्रियम् आत्मनः ।
३६] वैदेहीं हृदयिष्यामि क्षत्र-बन्धुम्^{१६} अनु-व्रताम् ॥३३॥ [३७
इत्य-एवम् उक्त्वा सचिवान् खड्गम्^{१७} आशु पराऽऽक्रमात्^{१८} । [३८
३७] उद्-धृत्य^{१९} गुण-सम्पन्नं विमलाऽम्बर-दर्शनम्^{२०} ।
निष्-पपात^{२१} सु-वेगेन^{२२} समस्तैः^{२३} सचिवैः^{२४} सह ॥३४॥ [३६
३८] रावणः पुत्र-शोकेन भृशम् आकुल-चेतनः^{२५} ।

१ रा_१ ल_१ ल_२ व अ-वज्रघातनै । २ प्र-नास्ति ॥ ३ भ-सयुक्तम-
भेद्येन सुरासुरै । ४ रा_१ ल_१ ल_२ व अ-०यान्मृषेयाद्वा । भ-०यात् समासाद्य ॥
५ रा_१ ल_१ ल_२ व अ रा_२ फ म-०प्रसादान्मे ॥ ६ रा_१ ल_१ अ प्र रा_२ म-
अद्य तुर्यशतैर्मुख्यैर्धनुस्तथापयतु मे । भ-अद्य तुर्यप्रणादेन बल सस्थाप्यता महत् ॥
७ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-रात्रुवश । ८ भ-सीता हतुमवस्थित ॥
९. भ-प्रत्यवेक्ष्य च ताम्राक्ष सुघोर पापदर्शन । १०. रा_२ फ भ-दीनान्
दीनमना । ११ रा_२ फ-स्रस्तांस् । १२ रा_२ फ म-०चरः ॥ १३ रा_१ ल_१ ल_२
व अ-तन्नाशार्थ । भ-वचनार्थ । १४ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-किंचिदेव हि
हत्वान्यत् । भ-प्रतिमा सदृशीं कृत्वा । १५ म भ-०ता ॥ १६ भ-एवाऽद्य ।
१७. फ-०धर्मम् ॥ १८ रा_१ ल_२ व अ प्र-बाढमस्त्रप० । भ-खड्ग राक्षसपुगव ।
१९. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-उत्सृज्य । २० रा_१ ल_१ ल व अ-०ल वर० । २१. म-
०पाताद्य वे० । भ-०पाताशु वे० । २२ प्र-सर्वार्थस० । रा_२ फ-सचाप स० ।
म-सर्वैश्च स० ॥ २३. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-व्याकुललोचनः । भ-०लमानस ।

- खड्गं क्रुद्धः समुद्-यम्य' मं गतो यत्र' मैथिली ॥ ३५ ॥ [४०
 ३९] व्रजन्तं राक्षसाः' प्रेक्ष्य मिह-नादं प्र-चुक्रुगुः ।
 ऊचुश् चाऽन्योऽन्यम् आ-लिङ्ग्य' मं-क्रुद्धं' प्रेक्ष्य रावणम् ॥ ३६ ॥ [४१
 ४०] अद्याऽयं ताव' उभौ दिष्ट्या नि-हनिष्यति राघवौ ।
 लोक-पाला हि चत्वारः क्रुद्धेनाऽनेन' निर्-जिताः । [४२
 ४१] बहवः शत्रवश् चाऽन्ये क्रुद्धेन' विनि-पातिताः ॥ ३७ ॥ [४३ पू
 तेषां सं-जल्पमानानाम्' अशोकवनिका-गताम् ।
 ४२] अभि-दुद्राव वैदेहीं रावणः' क्रोध-मूर्च्छितः' ॥ ३८ ॥ [४४
 वार्यमाणो बहु-विधं' सु-हृद्भिर् हित-बुद्धिभिः' ।
 ४३] अम्य-अद्रवत' वैदेहीं ग्रहः' गे' रोहिणीम् इव ॥ ३९ ॥ [४५
 कम्पयन् वसु-धां कोपात्' पाद-न्यामैर् द्रुतं' व्रजन् ।
 ४४] पुत्र-शोक-समाक्रान्तः स्त्री-वधे कृत-मानसः' ॥ ४० ॥ [N
 ४५ पू] मैथिली रक्ष्यमाणा तु राक्षसीभिर् अ-निन्दिता ।' [४६ पू
 २] तं तथा क्रोध-रक्ताऽश्वम् आ-यान्तं जनकाऽऽत्मजा ॥ ४१ ॥ [N
 ४५ उ] ददर्श रावणं क्रुद्ध निस्त्रिंश-वर-धारिणम् । [४६ उ
 तम् अवेक्ष्य' स-निस्त्रिंशं व्यथिता जनकाऽऽत्मजा ॥ ४२ ॥
 ४६] नि-वार्यमाणं सचिवैर्' मनसैवं व्य-अचिन्तयत् । [४७ पू

१ रा_१-खड्गी क्रुद्ध स० । भ-त क्रुद्धं खड्गहस्त तु । २ भ-व्रजत यत्र ।
 रा_२ फ-सहसा येन । ३ म-नास्ति ॥ ४. रा_१ फ-राक्षस । ५. म-नास्ति । भ-
 सहसा राक्षसा प्रेक्ष्य मिहनादमथानदन् । ६ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-आलिङ्ग्य
 व्रजत । ७. रा_२ फ म भ-राक्षसा ॥ ८ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-अद्य पापाव् ।
 प्र रा_२ फ म-दृष्ट्वा । ९ भ-अद्य तौ राघवौ राजा सयुगे प्रमथिष्यति । १०. भ-
 क्रुद्धेनैतेन । ११. भ-सयुगेषु नि० । १२ अतः परमधिक पाठ.-भ-ब्रह्मनि चैव
 रत्नानि भुङ्क्ते चाहत्य रावणः । विक्रमे च वले चैव नास्त्यस्य सदृशो भुवि ॥
 १३ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-जल्पयामा० । भ-०ल्पतामेव । १४ रा_२ फ म-
 का गत । १५ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-नास्ति ॥ १६ भ-सुसक्रुद्ध । १७ भ-
 साधुबु० । १८. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-नास्ति । भ-अम्यधावत संक्रुद्ध । १९ रा_१
 ल_१-ग्रहौ वै । ल_२ व अ प्र-ग्रहो वै ॥ २० रा_२ फ म भ-क्रोधात् । २१ भ-दृढ ।
 २२ भ-कृतनिश्चयः ॥ २३ अतः परमधिक पाठ —रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा
 फ-चितयंती रणगतं सानुजं राघवं सती । २४ प्र म-क्रोधदीप्ताक्ष । रा_२
 फ-क्रोधताम्राक्ष । २५ भ-नास्ति ॥ २६ भ-राक्षस । २७ भ-निशम्य ।
 २८ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र म-नास्ति ॥ २९ भ-०माणे तस्मिन् ।

- यथाऽयं समभि-क्रुद्धः^१ समभि-द्रवति^२ स्वयम् ॥४३॥
 ४७] हन्तुम्^३ इच्छति पापाऽऽत्मा^४ रावणो^५ माम् अनाथ-वत् । [४८
 बहु-शश्^६ चोदयानोऽपि^७ भर्तारं माम् अनु-व्रताम्^८ ॥४४॥
 ४८] भार्या मम भवाऽद्येति^९ स निर्-अस्तस् ततो मया ।^{१०} [४९
 सोऽयं मद्-अनवस्थानाद् व्य-अक्तं नैराश्यम्^{११} आ-गतः^{१२} ॥४५॥
 ४९] काम-क्रोध-समाविष्टो^{१३} मां हन्तुम् उप-सर्पति । [५०
 अथवा तौ नर-व्याघ्रौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
 ५०] मन्-निमित्तम् अन्-आर्येण सम्-अरे विनि-पातितौ ॥४६॥ [५१
 सम्प्रत्य^{१४} एव हि लङ्कायां रक्षसां तुमुलः स्वनः ।
 ५१] बहूनां^{१५} सम्प्र-हृष्टानां^{१६} मया प्र-क्रोशतां^{१७} श्रुतं ॥४७॥ [५२पू
 अथवेन्द्र-जितं श्रुत्वा लक्ष्मणेन रणे हतम् ।
 ५२] सं-तप्तः^{१८} पुत्र-शोकेन मां हन्तुम्^{१९} उप-सर्पति ॥४८॥ [N
 अथवा राज-पुत्रौ तौ^{२०} वि-नाश्य क्रूर-निश्चयः ।
 N] तथैवाऽमर्ष-सम्पूर्णो मां^{२१} हनिष्यति^{२२} रावणः ॥४९॥ [५३
 अहो धिङ् मन्-निमित्तोऽयं^{२३} वि-नाशो राज-पुत्रयोः । [५२उ
 ५३] इन्-मतो हि तद् वाक्यं न कृतं क्षुद्रया मया ॥५०॥ [५४
 यद्य् अहं तस्य पृष्ठेन^{२४} तदा यास्ये^{२५} नि-मन्त्रिता ।
 ५४] अद्य तावन् न रोदिष्ये ज्ञात्वाऽन्-इष्टां गतिं गतौ ॥^{२६} ५१॥ [५५
 मन्येऽद्य^{२७} तस्या हृदय^{२८} श्वश्रवा मे प्र-स्फुटिष्यति ।
 ५५] एक-पुत्रा यदा^{२९} पुत्रं वि-नष्टं^{३०} श्रोष्यते युधि^{३१} ॥५२॥ [५६

१ भ-मामतिक्रुद्ध । २ रा, ल, ल, व अ-मामेवाभिमुख ॥ ३ भ-
 हिंसयिष्यति दुष्टात्मा । ४ रा, फ म भ-सनाथा । ५ भ-०श प्रेरयन्मा हि ।
 ६ भ-समनु० ॥ ७ रा, भ-वस्वेति । ८, भ-भव त्व मम भार्येति निरस्तं तद्वचो
 मया । ९ भ-ममानुपस्था० । १०, रा, म-०श्यता गत ॥ ११, भ-क्रोध-
 शोकस० ॥ १२ भ-इदानीम् । १३ रा, ल, ल, व अ प्र-वसूनामिव ह० ।
 रा, फ म-बहूनामिव ह० । १४, भ-विक्रो० ॥ १५, भ-पीडित । १६ भ-
 नास्ति ॥ १७ रा, तु । १८, प्र रा, फ म भ-वधिष्यति ॥ १९, रा, ल, ल, व-
 ०त्त यो ॥ २० रा, ल, व-पृष्ठे तु । २१, भ-याया । २२ रा, फ म-नाद्य तावत्तु
 शोचिष्ये अग्रानिष्टा ग० । भ-नाद्याहमनुशोच्ये भर्तुरकगता सती । अतः
 परमधिकश्च पाठ —भ-आर्यो तावन्न शोचामि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥
 २३, भ-मन्ये तु हृदय तस्या । २४ रा, ल, ल, व अ-स्वक । २५, रा, ल, ल,
 व अ-नष्ट वै । २६, रा, ल, ल, व अ प्र-यदि ॥

- मा हि जन्म च वाल्यं च यौवनं चलम् एव च ।
 ५६] धर्म-कार्याणि रूपं च रुदती चिन्तयिष्यति ॥५३॥ [५७
 निशाचर-हते पुत्रे दत्त्वा श्राद्धम् अचेतना ।
 ५७] अग्निम् आ-रोक्ष्यते नूनं प्रायं वोष-गमिष्यति ॥५४॥ [५८
 धिग् अस्तु कुञ्जाम् अ-सती मन्थरां पाप-निश्चयाम् ।
 ५८] यन्-निमित्तं महा-दुःखं कौसल्या प्रति-पत्स्यते ॥५५॥ [५९
 इत्य् एवं मैथिली प्रेक्ष्य वि-लपन्ती तपस्विनीम् ।
 ५९] रोहिणीम् इव चन्द्रेण वि-ग्रहेण न सं-गताम् ॥५६॥ [६०
 ६०उ] सु-पाश्वी नाम मेधावी राक्षसो राक्षसेश्वरम् ।
 नि-वार्यमाणं सचिवैर् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥५७॥ [६१
 ६१] कथं नाम दश-ग्रीव माक्षाद् वि-श्रवसः सुतः ।
 हन्तुम् इच्छामि वैदेही कं वा धर्मम् अनु-स्मरन् ॥५८॥ [६२
 ६२] विद्या-वेद-व्रत-स्नातः स्व-धर्म-निरतः सदा ।
 स्त्रियः कस्माद् वध राजन् मन्यमे राक्षसाऽधिप ॥५९॥ [६३
 ६३] इष्ट-यज्ञस्य भवतः कुले जातस्य चोत्-न्तमे ।
 स्त्री-वधो नाऽनु-रूपो वै वि-शेषेण मनस्विनः ॥६०॥ [N
 ६४] मैथिली रूप-सम्पन्नाम् अपाऽस्य प्रिय-दर्शनाम् ।
 तस्मिन् एव परे दीप्ते राघवे क्रोधम् उत्-सृज ॥६१॥ [६४
 ६५] अभ्युत्था (इ-स्था) न तु युद्धाऽर्थे कृष्ण-पक्षे चतुर्-दशीम् ।

१ रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ म-च महात्मन ॥ २ भ-निराशा निहते । ३ रा, फ-श्रुत्वा श्वश्रुः । ४ रा, म भ-चोष० ॥ ५, रा, फ भ-पापदर्शना । ६, भ-इदं दुःखं ॥ ७ रा, ल, ल, ब अ प्र-पश्यन् वि० । भ-प्रेक्ष्य चिन्तयती । ८ रा, फ म-विना ग्रहवशं गता । ९, अतः परमधिक. पाठ — भ-एतस्मिन्नन्तरे तत्र अमात्यो बुद्धिमान्शुचि ॥ १० भ-अविध्यो । ११ भ-रावण । १२, भ-वाक्यमुवाच ह ॥ १३ रा, ल, ल, ब-कामं । १४, रा, फ म-कोपाद्धर्मम् । भ-क्रोधाद्धर्मम् ॥ १५ रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-वेदरतस्नात त्व ध० । भ-०त स्नात. स्वधर्मे नियतेन्द्रिय । १६ भ-कसात्त्व स्त्रीवधं घोरं कर्तुमर्हसि रावण ॥ १७ रा, ल, ल, ब अ-०पोऽयं । प्र-०पो हि ॥ १८ रा, ल, ल, ब अ प्र फ-रूपमाप० । १९ रा, फ म-०स्य च सुद० । भ-प्रलवेक्ष्य सुद० । २० अतः परमधिक. पाठ — म-फाल्गुनश्चैव मासोऽयं राक्षसानां भयावहः । त्वं च लब्धवरः शूर हनिष्यसि च राघवम् ॥ २१ रा, फ म-रणे दीप्ते । भ-समासाद्य । २२ रा, ल, ल, ब अ प्र-राघव क्रोधमूर्च्छित ॥ २३ रा, ल, ल, ब अ प्र-०स्थासति क्रुद्धस्य । रा, फ-०नं हि यु० । म-०न च यु० ।

कृत्वा^१ निर्याह् अमावस्यां विजयाय बलैर् वृतः ॥६२॥ [६५
६६] निःसंशयं शरी खङ्गी^२ रणे रथ-वरे स्थितः^३ ।

हत्वा दाशरथिं रामं राजन्^४ प्राऽऽप्स्यसि मैथिलीम् ॥६३॥ [६६
६७] एवम् उक्त्वा तु तद् राज्ञो^५ बलात् सं-गृह्य वीर्य-वान् ।

अपाऽकर्षत वैदेह्याः सकाशाद् राक्षसेश्वरम् ॥६४॥ [N
६८] समवेक्ष्य^६ च वैदेह्या रूपं सर्वगुणाऽन्वितम्^७ ।

६९पू] ननाशौक-पदे रोषो रावणस्य दुर्-आत्मनः ॥६५॥ [N

सं निन्दिताऽऽत्मां सुहृदा नि-वेदितं

वचः स्व-धर्म्यं^८ प्रति-गृह्य^९ रावणः ।

गृहं जगामाऽथ ततः^{१०} स वीर्य-वान्

N]

पुनः सभां चाऽभि-ययौ^{११} सुहृद्-वृतः^{१२} ॥६६॥ [६७

इत्यार्षे^{१३} रामायणे युद्ध-काण्डे^{१४} सुपार्श्व-वाक्य^{१५}

नामैकसप्ततितम सर्ग^{१६} ॥ ७१ ॥

[वं-७३] = [द्विसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६४]

स प्र-विश्य सभां राजा दीनः परम-दुःखितः ।

१] नि-पपाताऽऽसने^{१७} मुख्ये^{१८} सिंहः क्रुद्ध इव श्वसन् ॥१॥ [१

उवाच स तदा सर्वान् बल-मुख्यान् महा-बलः ।^{१९}

२] रावणः प्राऽञ्जलीन्^{२०} वाक्य पुत्र-व्यसन-कर्षितः^{२१} ॥२॥ [२

सर्वे^{२२} भवन्तः सर्वेण^{२३} हस्त्य-अश्वेन समा-वृताः^{२४} ।

१ रा, ल, ल, व अ प्र फ म-स त्व ॥ २ भ-धन्वी रणे स्यन्दनमास्थित ।
३ भ-पुन ॥ ४ रा, फ म-रक्षो ॥ ५ रा, ल ल व अ प्र भ-वेत्य ।
६ रा, अ प्र-सत्यगु० । ल, ल, व-सत्वगु० ॥ ७ रा, फ म भ-एतद् दुरात्मा ।
८ रा, ल, ल, व अ प्र-सधर्मं परिगृह्य । ९ रा, ल, ल, व अ प्र-तत्त,
स शोचन् । भ-निशाचरेश्वर । १० रा, ल, ल, व अ प्र-०ययौ सुहृद्भि ।
रा, फ-०ययौ सुहृद्भृत । भ-प्राप सुहृद्गणैर्वृत ॥ ११ प्र भ-लकाण्डे । म-
युद्धपर्वणि । १२ म-रावणकोपो ना० । भ-सीतावधनिवारण ॥ १३ रा, फ म
भ-निषादासने । १४ भ-दिव्ये ॥ १५ भ-अब्रवीच्च तदा सर्वान् बलाध्यक्षानु-
पस्थितान् । १६ रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-०लिर । १७ भ-इन्द्रजिह्व-
वशंकितान् ॥ १८ रा, स-मेऽमात्याश्च पूर्वैण । ल, ल, व अ प्र-सर्वेऽमात्याश्च पूर्वैण ।
१९ रा, ल, ल, व अ प्र-सुदसिता । रा, फ-सुदसिताः । म-च सवृताः ।

- ३] निर्-यान्तु रथ-मद्वैशू च पदातैश्च चोप-गोभिताः' ॥३ ॥[३
 N] एवं^३ रामं समा-क्षिप्य मम्-अरे हन्तुम् अहंथ ।
 ४३] प्र-वृद्धाः शर-वर्षेण प्रावृषीऽव वलाहकाः ॥४ ॥[४
 अथवाऽहं शरैस् तीक्ष्णैर् भिन्न-मर्माणम् आ-हवे ।
 ५] सर्वैः सह भवद्भिस् तं रामं धक्ष्यामि मं-युगे ॥५ ॥[५
 इत्य् एवं वाक्यम् आ-दार्य राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः ।
 ६] निर्-ययुम् ते रथैः शीघ्रं^० नागाऽनीकैश्च सं-वृताः^० ॥६ ॥[६
 स सं-ग्रामोऽभि-तो^३ भीमः^३ सूर्यस्योद्-अयनं प्रति ।
 ८] रक्षमां वानराणां च तुमुलः^० मम्-अपद्यत^० ॥७ ॥[७
 ९५] ते गदाभिर्^० वि-चित्राभिः प्राऽऽमैः^० खड्गैः परश्वधैः ।
 N] अन्योऽन्यं सम्-अरे जघ्नुम् तदा वानर-राक्षसाः ॥८ ॥[१०
 हतानां युधि वीराणां तत्र^० वानर-रक्षमाम् ।
 ११] मं-व्या न शक्यते कर्तु बहु-न्वाच् च ततस् तदा ॥९ ॥[११
 मातंग-रथ-कूर्माश्च^० च शर-मत्स्या^० ध्वज-द्रुमाः ।
 १२] शरीर-संघात-वहाः सुसुबुः^० शोणिताऽऽपगाः^० ॥१० ॥[१२

१ रा_१-सधेन पदातैश्चैव शोभिनः । ल_१ ल_२ व अ प्र-०सधेन पादातैश्चैव शोभिनः । रा_२ फ-०सधैश्च पदातैश्चाभिः शो० । २ अत परमधिक पाठ — भ-नानाच्छत्रध्वजाकीर्णा भूषणोत्तमभूषिताः ॥ ३. प्र-एकं राम स० । रा_२ फ म भ-एक राम परिक्षिप्य । ४. अत परमधिक पाठ — भ-सर्वतः सर्वयत्नेन रणकर्मणि पंडिता । ५. भ-बाणवर्षाणि मुचंत. प्रवृद्धा इव तोयदा ॥ ६. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-वध्यामि । ७. भ-पश्चादह शितैस्तीक्ष्णैर्भिन्नगात्रं महारणे । पत्रिभिर्पौथयिष्यामि राम लोकस्य पश्यत ॥ ८. भ-एतद्वाक्यमाजाय । ९. प्र फ-तै । १०. भ-शीघ्रैः । ११. रा_२ फ म-भूषिता । भ-सहताः । १२. अ-नास्ति । अत परमधिक पाठ — भ-शूराः शूलगदाहस्तास्तोमरासिपरश्वधैः । निर्ययु राक्षसव्याघ्रा सिंहा इव मदोत्कटाः ॥ १३. रा_२ फ म-०मोऽभवज्जीभः । भ-०मोऽभवद्भोर । १४. भ-०लो लोमहर्षण । १५. अ-नास्ति ॥ १६. रा_१ ल_१ ल_२ व अ-गदाभिश्च । १७. म-पाशै । १८. अत परमधिक. पाठ — भ-वानरान् समरे जघ्नुर्विनदंतो महारथाः । वानरा राक्षसान् वृक्षैर्मुष्टि-भिर्दशनैस्तथा ॥ गिरिशृङ्गै शिलाभिश्च प्रापयन् यमसादनम् ॥ १९. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-तदा । २०. भ-नास्ति ॥ २१. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-०रथशार्दूला रथमत्स्या । २२. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-सुबुवे । भ-प्रसुबु । २३. रा_१ अ प्र-०पगा ॥

- ध्वज-वर्म-रथान्^१ नागान्^२ नाना-प्रहरणानि च ।
 १३] आ-प्लुत्याऽऽप्लुत्य सम्-अरे^३ वानरेन्द्रा बभञ्जिरे ॥११॥ [१३
 केश-कर्ण-ललाटांश्^४ च नासिकाश्^५ च प्लवं-गमाः ।
 १४] रक्षसां दशनैस्^६ तीक्ष्णैर्^७ नखैश्^८ च वि-चकर्त्तिरे^९ ॥१२॥ [१४
 एकैकं राक्षसं सं-ख्ये शतं वानर-पुङ्गवाः^{१०} ।
 १५] अभ्य-अधावन्त बलिनो वृक्षं शकुनयो यथा ॥१३॥ [१५
 ते गदाभिः खड्गैश्^{११} च परि-घैः पट्टिशैस्^{१२} तथा ।
 १६] नि-जघ्नुर^{१३} वानरान् घोराान् राक्षसाः पर्वतोत्तमान्^{१४} ॥१४॥ [१६
 राक्षसैर्^{१५} वध्यमानानां वानराणां महा-चमूः ।
 N] शरण्य शरणं याता रामं दशरथाऽऽत्मजम् ॥१५॥ [१७
 ततो रामो महा-तेजा धनुर^{१६} आ-दाय वीर्य-वान् ।
 १७] प्र-विश्य राक्षसं सैन्यं शर-वर्षं वर्षं सः ॥१६॥ [१८
 प्र-विष्टं राक्षसं सैन्यं घनैः^{१७} सूर्यम् इवाऽऽवृतम्^{१८} ।
 १८] नाऽभि-जज्ञे^{१९} तदा रामं निर्-दहन्तं शराऽर्चिषा^{२०} ॥१७॥ [१९
 नि-कृत्ता^{२१} युधि रामेण घोरास्^{२२} ते^{२३} रजनी-चराः^{२४} ।
 १९] रणे रामस्य^{२५} ददृशुः कर्माण्य^{२६} अ-सुकराणि ते ॥१८॥ [२०
 चालयन्तम्^{२७} अनीकानि क्षपयन्तं^{२८} महा-रथान् ।
 २०] न ते ददृशिरे राम वातं^{२९} घन-गतं^{३०} यथा ॥१९॥ [२१
 छिन्नं भिन्नं विपर्य-अस्तं प्र-भग्नं^{३१} शस्त्र-पातितम्^{३२} ।
 २१] बलं रामेण^{३३} ददृशुर्^{३४} न^{३५} रामं शीघ्र-कारिणम्^{३६} ॥२०॥ [२२
 प्र-हरन्तं शरीरेषु न ते^{३७} पश्यन्ति^{३८} राघवम् ।
 २२] इन्द्रियाऽर्थेषु वर्तन्तं^{३९} भूताऽऽत्मानम् इव प्र-जाः ॥२१॥ [२३

१ रा२ फ म-ध्वजवर्म० । २. भ-अश्वान् । ३. भ-वेगेन ॥ ४. भ-०ट
 च नासिका । ५. रा१ ल, ल२ व अ प्र-चैव च० ॥ ६. भ-०रयूथपाः ॥ ७. भ-
 ०ते गदाभिश्च गुर्वीभि पट्टिशै परिघैरपि । ८. भ-०तोपमा । ९. रा१ ल, ल२ व
 अ प्र-नास्ति ॥ १०. रा१ ल, ल२ व अ प्र-भ-नास्ति ॥ ११. भ-मेघ सूर्यमिवाम्बरे ।
 १२. रा२ फ म-०जग्मुस् । १३. प्र-शराग्निना ॥ १४. रा२-विकृता यु० । भ-
 कृत्तान्येव घोराणि रामेण । १५. म-युधि राक्षसा । १६. भ-चित्राणि ॥ १७. भ-
 दलयन्तं महानीकं विधमन्त । १८. रा१ ल, ल२ व अ प्र-सिंह वनगतं । भ-वायु
 व्योमगत ॥ १९. रा१ ल, ल२ व अ प्र-छिन्न छिन्नमपर्यस्तं प्रभिन्न । म-छिन्न छिन्न
 क्षरैर्दग्धं प्र० । भ-०ञ्च शरैर्दग्ध प्र० । २०. भ-शरताडित । २१. म-रामस्य ।
 २२. ल१-तिष्ठत विघ्नका० ॥ २३. रा२-त प० । भ-पश्यन्ति सः । २४. ल२ व-तिष्ठत ॥

- एष हन्ति गजाऽनीकम् एष हन्ति महा-गथान् ।
 २३] एष हन्ति शरैस् तीक्ष्णैः पदातीन् वाजिभिः' मह ॥२२॥[२४
 अथ रामो महा-तेजा युध्यताम् एव रक्षताम् ।
 २४] प्र-ज्ञाम् अपाऽहरत् तेषां' मोहनाऽन्त्र-बलेन च' ॥२३॥[N
 ते वि-मूढा' वि-सज्ञाश् च राम-भूतम् इदं जगत् ।
 २५] ददृशू राक्षसास् तत्र' ततो जघ्नुः परस्परम् ॥२४॥[N
 २६पू] अन्योऽन्यं स-हिता' जघ्नुः शक्ति-शूल-परश्वधैः । [२५उ
 मोहिताः परमाऽस्त्रेण गान्धर्वेण' महाऽऽत्मना ।'
 २७] न ते ददृशिरे रामं नि-घ्नन्तम् अग्नि-वाहिनीम् ॥२५॥[२६
 ततो' राम-सहस्राणि रणे' पश्यन्ति राक्षसाः' ।
 २८] पुनः पश्यन्ति काकुत्स्थम् एकम् एव महा-रणे' ॥२६॥[२७
 भ्रमन्ती काञ्चनी कोटी कार्मुकस्य महाऽऽत्मनः ।
 २९] अलात-चक्र-प्रतिमां ददृशुस् ते निशा-चराः' ॥२७॥[२८
 सूर्य-मण्डल-मम्भूत' रश्मि-जालम् इवाऽम्बरे ।
 ३०] शर-जालं ददृशिरे राघवस्य धनुश्-च्युतम् ॥२८॥[N
 शररश्मिसहस्रौष' मध्याऽह्नाऽऽदित्य-सन्निभम् ।
 ३१] चरन्तं दिक्षु सर्वासु न शेकुस् तम् उद्-ईक्षितुम् ॥२९॥[N
 शरीर-नाभि-सत्त्वाऽर्चिश्' चापनेमिरथोदितम् ।'
 ३२] ज्या-घोष-तल-निर्घोषं तेजो-बुद्धि-गुण-प्रभम् ॥३०॥[२९

१ म-वानरै । २ अत परमधिक पाठ — भ-एवमेव हि तान् सर्वान्
 राज्ञसान् निशितैः शरैः । सूदयत्यथ काकुत्स्थ कुंजरान्वाजिनस्तथा ॥
 इति ते राक्षसाः सर्वे वाक्प्रमूवुत्तदा युधि ॥ ३ भ-तत्र
 मोहनास्त्रेण सयुगे ॥ ४ रा, विरूढा । ५ म-सर्वे ॥ ६ भ-कुपिता ।
 ७ रा, ल, ल, व भ-गध० । ८ अत परमधिक पाठ — भ-राक्षसाः
 समरे शूराः सदृशा राघवस्य ते । ९ भ-न पश्यति स्म त राम निघ्नतो
 हरिवाहिनीम् ॥ १०. भ-ते तु । ११ भ-रणेऽपश्यन्निशाचरा । १२ रा, फ म
 भ-महाहवे । १३ अत परमधिक पाठ — भ-निसूदयन्तं रक्षांसि कालाग्नि-
 मिव तु सहम् ॥ १४. भ-न राघव ॥ १५. रा, ल, ल, व अ प्र-०लसकाश ॥
 १६ रा, ल, ल, व अ प्र भ-०हस्ताब्ध । १७ अत परमधिक पाठ. — भ-
 राघवस्य रणे शत्रून्निघ्नतः शीघ्रकारिणः ॥ १८. रा, फ-०मत्याचिश् । म-
 ०सध्याचिश् । १९. भ-शराचिष दिव्यनाभिं शतार दिव्यकार्मुकम् ॥

- दिव्याऽस्त्र-ग्राम-सम्पन्नं^१ बभौ^२ शरशताऽऽकुलम्^३ ।
 ३३] राम-चक्रं^४ वर्तमानं^५ काल-चक्रम्^६ इवाऽपरम्^७ ॥३१॥ [३०
 ददृशुः सर्व-भूतानि^८ नि-घ्नन्तं^९ सर्व-रक्षसाम्^{१०} ।
 N] अनीकं^{११} शत-साहस्रं^{१२} रथानां^{१३} वात-रंहसाम्^{१४} ॥३२॥ [N
 ३४उ] अष्टादश-सहस्राणि^{१५} कुञ्जराणां^{१६} तरस्विनाम्^{१७} । [३१उ
 N] चतुर्दश-सहस्राणि^{१८} साऽऽरोहाणां^{१९} च वाजिनाम्^{२०} ।
 ३५पू] पूर्णं^{२१} शत-सहस्रे^{२२} द्वे^{२३} पदातीनां^{२४} च रक्षसाम्^{२५} ॥३३॥ [३२
 ३४पू] निमेषाऽन्तर-मात्रेण^{२६} शरैर्^{२७} अग्निशिखोपमैः^{२८} । [३१पू
 हतान्य् एकेन रामेण^{२९} लीलया^{३०} विदिताऽऽत्मना^{३१} ॥३४॥ [३३उ
 ३६] ते हताऽश्वा^{३२} हत-रथाः^{३३} श्रान्ता^{३४} विगलित-ध्वजाः^{३५} ।
 अभि-पेतुः^{३६} पुरी लंकां^{३७} हत-शेषा^{३८} निशा-चराः^{३९} ॥३५॥ [३४
 ३७] नि-हतैर्^{४०} अथ(श्व-)^{४१}पादातैस् तद् बभूव^{४२} रणाऽजिरम्^{४३} ।
 आ-क्रीडम्^{४४} इव रुद्रस्य^{४५} क्रुद्धस्येव^{४६} महाऽऽत्मनः^{४७} ॥३६॥ [३५
 ३८] ततो देवाः स-गन्धर्वाः^{४८} सिद्धाश्च^{४९} परमर्षयः^{५०} ।
 साधु साध्व इति रामस्य^{५१} तत् कर्म सम्-अपूजयन्^{५२} ॥३७॥ [३६
 ३९] अत्रवीचं^{५३} च^{५४} तदा रामः सु-ग्रीवं^{५५} तद्-अनन्तरम्^{५६} । [३७पू
 ४०पू] एतद्^{५७} अस्त्र-बलं^{५८} सौम्य मम^{५९} वा त्र्यम्बकस्य^{६०} वा ॥३८॥ [३८उ
 नि-हत्य^{६१} तां राक्षस-वाहिनीं^{६२} स^{६३}
 रामस् तदा शक्र-सम-प्रभावः^{६४} ।
 अस्त्रेण दिव्येन^{६५} गत-क्लमोऽभूत्^{६६}
 N] सं-स्तूयते^{६७} देव-गणैः^{६८} प्र-हृष्टैः^{६९} ॥३९॥ [३९
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{७०} रामाऽस्त्रयुद्धं^{७१} नाम द्विसप्ततितम सर्गं^{७२} ॥७२॥

१ प्र रा, फ-०स्त्रगुणसं० । भ-०स्त्रगुणसञ्ज्ञ । २ रा, ल, ल, ब-बभौ शरतलाकु० । भ-निघ्नत युधि राक्षसान् । ३ रा, ल, ल, ब अ रा, राम चक्रं । ४ भ-इव प्रजा ॥ ५ रा, फ म भ-दहन्त सर्वराक्षसान् । ६ रा, ल, ल, ब म-नास्ति ॥ ७ भ-अष्टाशीतिसं० । ८ भ-चतु षष्टिसं० । ९ भ-त्रिशच्छतसहस्राणा ॥ १० भ-विशेषपात० ॥ ११ रा, ल, ल, ब भ-सर्वे । १२ भ-हतैरथ पादातैश्च संब० । १३ भ-०स्याभिघ्नतः पशून् ॥ १४ म-स्वभिपू० ॥ १५ रा, ल, ल, ब अ प्र-०वीचु । १६ भ-सविभीषण । १७ रा, ल, ल, ब अ प्र-यत्तद् । १८ अत परमधिक पाठ-भ-तृतीयस्य कपिश्रेष्ठ लोकेनाऽन्यस्य कस्यचित् ॥ १९ रा, ल, ल, ब अ प्र-निष्पिप्य । २० रा, फ-च । भ-तु । २१ रा, फ-०समो महात्मा । भ-ब्रह्मसमो महात्मा । २२ रा, ल, ल, ब अ प्र-जितकु० । रा, फ म-जितकुम. स. । भ-जितकुमश्च । २३ भ-देवैस्त्रिदास्तूयत संप्रहृष्टै ॥ २४ प्र भ-लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि । २५ रा, ल, ल, ब अ प्र-राक्षसवधो ना० । भ-गन्धर्वास्त्रयुद्धं ॥

- तानि नाग-सहस्राणि साऽऽरोहाणां च वाजिनाम् ।
 १] रथानाम् अग्नि-वर्णानां स-ध्वजानां वरूथिनाम् ॥१॥ [१
 पदातीनां सहस्राणि गदा-परिघ-योधिनाम् ।
 २] अतीव भीम-रूपाणां काञ्चन-ध्वज-वर्मिणाम् ॥२॥ [२
 नि-हतानि शरैस् तीक्ष्णैस् तप्त काञ्चन-भूषणैः ।
 ३] रावणेन प्र-युक्तानि रामेणाऽऽक्लिष्ट-कर्मणा ॥३॥ [३
 दृष्ट्वा श्रुत्वा च स-भ्रान्ता हत-शेषा निशा-चराः ।
 ६] राक्षसीश्च समा-गम्य दीनाश्चित्रार्पिता इव ॥४॥ [४
 वि-धवा हत-पुत्राश्च क्रोशन्त्यो हत-वान्धवाः ।
 ७] राक्षसैः सह दुःखाऽऽर्ताः सं-गताः पर्य-अदेवयन् ॥५॥ [५
 कथं शूर्प-गन्धा वृद्धा कराला निर्णेतोदरी ।
 ८] आ-मसाद् वने राम कन्दर्पम् इव रूपिणम् ॥६॥ [६
 सु-कुमारं महा-सत्त्वं सर्व-भूत-हिते-रतम् । [६
 ९] तं दृष्ट्वा लोकपालाऽऽभे कथं रामम् अकामयत् ॥७॥ [७
 कथं सर्व-गुणैर् होना गुण-वन्तं महौजसम् ।
 १०] सु-मुखं दुर्-मुखो रामं कामयामास राक्षसी ॥८॥ [७
 जनस्याऽस्याऽल्प-भाग्यत्वान् मलिना श्वेत-मूर्धजा ।

१ म-नास्ति । २ भ-०नां चाग्नि० ॥ ३ रा, फ भ-राक्षसानां । ४ म-
 ०वयोधिभि । ५ रा, ०जचर्मणा । ६ भ-कांचनध्वजवर्मणा शूराणा काम-
 रूपिणाम् ॥ ७ रा, फ म भ-दीप्तम् । ८ रा, ल, ल, व अ प्र-राक्षवेणास्त्रमस्त्राणि ।
 ९ अत परमधिक पाठ — भ-द्विजिह्वो निहतो वीरः संह्लादी च निशाचरः ।
 विमर्दनं कुम्भहनुः खरकेतुश्च राक्षसः ॥ विडालाक्षो हयग्रीवः शंकुकर्णः
 प्रमर्दनः । हस्तिकर्णो महावीरो दशैते नायका हताः ॥ १० रा, ल, ल, व
 अ प्र-दृष्ट्वा श्रुत्वा च सप्रस्ता । भ-ते दृष्ट्वा तांश्च सं० । ११ रा, ल, ल, व अ प्र-
 राक्षसा बहवस्तत्र । १२ प्र-चित्रपरायणा । फ मे भ-०चित्रपरायणा । रा, -
 चिन्तापिता इव ॥ १३ रा, ल, ल, व अ प्र फ म-०नत्वा । १४, ल, व अ फ
 म-निन्नतोदरी । १५, म-असपद रणे । १६ रा, फ म-०र्षमरु० । भ-
 ०र्षशरपीडिता ॥ १७, रा, ल, ल, व अ प्र म-लोकवध्या (घ) सा । १८, भ-
 हीनरूपा प्रकामिता ॥ १९ रा, ल, ल, व अ-वीरं ॥

- ११] अ-कार्यम्^१ एव हास्यं^२ च सर्व-लोक-विगर्हितम् ॥९॥ [८
 राक्षसानां वि-नाशाय दूषणस्य खरस्य च ।
 १२] चकाराऽप्रतिरूपस्य^३ राघवस्य^४ प्र-धर्षणम्^५ ॥१०॥
 तन्-निमित्तं कृतं^६ वैरं दश-ग्रीवेण रक्षसां । [९
 १३] वधाय^७ च^८ हता सीता रावणेन दुर्-आत्मना ॥११॥ [१०पू
 मारीचो दण्डकाऽरण्ये शूरो राक्षस-पुंगवः ।
 N] हतो वि-क्रम्य रामेण पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१२॥ [N
 चतुर्दश-सहस्राणि^९ रक्षसां भीम-कर्मणाम् ।
 १६] नि-हतानि जन-स्थाने शरैर्^{१०} अग्नि-शिखोपमैः ॥१३॥ [१२
 खरश् च नि-हतः सं-ख्ये दूषणस् त्रि-शिरास् तथा ।
 १७] शरैर्^{११} आशीविषाऽऽकारैः^{१२} पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१४॥ [१३
 न च सीतां दश-ग्रीवः प्राऽऽप्स्यते जनकाऽऽत्मजाम् ।^{१३}
 १४] वद्धं बल-वता वैरम्^{१४} अ-क्षयं राघवेण च ॥१५॥ [१०उ
 वैदेही प्राऽर्थमानं तु वि-राघं प्रेक्ष्य राक्षसम् ।^{१४}
 १५] हतम् एकेन^{१५} रामेण पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१६॥ [११
 हतो योजन-बाहुश् च कबन्धो रुधिराऽशनः ।
 १८] क्रौञ्चाऽचले^{१६} राघवाभ्यां पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१७॥ [१४
 १९पू] वानरं^{१७} बालिनं^{१८} हत्वा सहस्रनयनाऽऽत्मजम् ।
 N] बलिनं मेघ-संकाशं राघवेण महाऽऽत्मना ॥^{१८} १८॥ [१५
 ऋष्यमूके वसज्^{१९} छैले^{२०} दीनो भग्न-मनोरथः ।
 २०] सु-ग्रीवः^{२१} प्राऽऽपितो^{२२} राज्यं पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१९॥ [१६
 धर्माऽर्थ-सहितं वाक्यं सर्वेषां रक्षसां हितम् ।

१. भ-भकाममवहास्य ॥ २. ल_१ रा_२ फ-०रूपाय । म भ-०रूपा सा ।
 ३. रा_२ फ-०वाय । ४. रा_२-प्रहर्ष० ॥ ५. भ-इद वैर रावणस्य क्षयावह ॥
 ६. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-०य सा । म-छद्मना च ॥ ७. रा_१
 प्र-१३-शश्लोकादारभ्य १६-शश्लोक यावन्नास्ति ॥ ८. भ-रामेण लोकरामेण ।
 ९. ल_१-नास्ति ॥ १०. भ-न च सीता दशग्रीव मनसापि हि
 कामयेत् । ११. भ-चैवम् ॥ १२. भ-वैदेहीं तु प्रार्थयत विराघ वीक्ष्य सूदितं ।
 १३. भ-कृत्वेन ॥ १४. रा_१ ल_१ ल_२ अ प्र- क्रौञ्चावटे । रा_२ फ-क्रौञ्चवधो ।
 १५. व-नास्ति ॥ १६. भ-बालिन बलिनं । १७. भ-राजान हरिमुख्यानां
 महावीर्यं महौजसम् ॥ १८. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-च शैलेन्द्रे । १९. रा_१ ल_१ ल_२
 व अ प्र भ-०वस्यार्पित ॥

- २१] युक्त विभीषणेनोक्तं मोहात् तस्य न रोचते ॥२०॥ [१६
विभीषण-वचः कुर्याद् यदि स्म धनदाऽनुजः ।
२२] श्मशान-भूता दुःखाऽऽर्ता नेय लंका पुरी भवेत् ॥२१॥ [२०
कुम्भ-कर्णं हतं श्रुत्वा राघवेण महाऽऽत्मना ।
२३] प्रिय चेन्द्र-जितं पुत्रं रावणो नाऽनु-शोचते ॥२२॥ [२१
मम पुत्रो मम भ्राता मम भर्ता हतो रणे ।
२५] इत्य् एव श्रूयते शब्दो राक्षसीनां गृहे गृहे ॥२३॥ [२३
रथा नागास्तथाऽश्वाश् च हताः शत-सहस्र-शः ।
२६] रणे रामेण शूरेण राक्षसाश् च पदातयः ॥२४॥ [२४
रुद्रो वा यदि वा विष्णुर् महेन्द्रो वा शत-क्रतुः ।
२७] हन्ति नो राम-रूपेण यदि वा स्वयम् अन्तःकः ॥२५॥ [२५
हत-प्रवीरा बहवो निर्-आशा जीविते वयम् ।
२८] व्यमनाऽन्तम् अ-पश्यन्तो ह्य अ-नाथा वि-लपामहे ॥२६॥ [२६
राघवात् स दश-ग्रीवः शूरो लब्ध-पराऽऽक्रमः ।
२९] इमं क्षयं महा-बोरं समुत्-पन्नं न बुध्यते ॥२७॥ [२७
तत्र देवा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
३०] उप-सृष्टं परि-त्रातुं शक्ता रामेण सं-युगे ॥२८॥ [२८
निमित्तानि च दृश्यन्ते रावणस्य महा-रणे ।
३१] तानि रामे फलिष्यन्ति रावणे नि-हते रिपौ ॥२९॥ [२९

१ भ-नास्य मोहादरोचत ॥ २ भ-यद्येष । ३. अत परमधिक पाठ — भ-रावणो रक्षसा भीमस्ततो नो न क्षयो भवेत् । एकेन वानरेणेयं पुरी लंका प्रधर्षिता ॥ अक्षः कुमारो निहत सप्त सेनानुगास्तथा । अमात्य-पुत्रा निहताः किंकराश्च निशाचराः ॥ दग्धा च नगरी लंका पर्याप्तिं तन्निदर्शनम् । सुहृदां वचनं कुर्याद्यदि वा मंत्रिणस्तथा ॥ ४. रा, प्र-दुःखांता ॥ ५ भ-शोचते नाद्य रावण । ६ अत परमधिक पाठ — भ-तत. संरक्तनयना संतताऽश्रुनिपातना । अभूतपूर्वव्यसना राक्षस्य पर्यदेवयन् ॥ ७ भ-शुश्रुवे । ८. रा, ल, ल, व अ प्र भ-०साना ॥ ९ भ-रथाश्चोष्ट्राश्च नागाश् ॥ १० भ-कालो वा सुदुरासद ॥ ११. प्र-०श्यन्त्यो ह्य० । भ-अपश्यतो भयस्यांतमनाथा ॥ १२ भ-ब्रह्मणो हि । १३ भ-लब्धमहावर । १४ रा, फ म-हृद महाभय धोरं । भ-हृथ महद्भय बोर ॥ १५ भ-नासुरोरगरा० । १६. रा, ल, ल, व अ प्र-उपसृष्ट । १७. भ-रावण ॥ १८. रा, भ-०त्तानीह । १९ ल, नास्ति । २० रा, -०मे फलिष्यन्ते रा० । भ-फलिष्यति रणे तानि रावणस्य निबर्हणात् ॥

देव-दानव-यक्षेभ्यो ददौ ब्रह्मा' पिता-महः' ।

३२] रावणस्याऽभयं युद्धे मानुषेभ्यो न याचितः ॥३०॥ [३०
तद् इदं मानुषात् सर्वं नैराश्य समुपाऽऽगतम् ।

३३] जीविताऽन्त-कर घोरं रक्षसां रावणस्य च ॥३१॥ [३१
पीड्यमानास् तु बलिना वर-दत्तेन रक्षसा ।

३४] दीप्तैस् तपोभिर् वि-बुधाः पिता-महम् अतोषयन् ॥३२॥ [३२
देवानां स' हितार्थं तु' महा-तेजाः पिता-महः' ।

३५] उवाच देवताः' सर्वाः परि-तुष्टो महद् वचः' ॥३३॥ [३३

३६] अद्य-प्रभृति लोकेषु' ये भूता भय-वर्जिताः' ।

भयाऽऽर्तास् ते पुनर् इह भविष्यन्तीऽव' राक्षसाः ॥३४॥ [३४

३७] अथ' देवैः समा-गम्य सर्वैर्' इन्द्र-पुरो-गमैः' ।

वृष-केतुस्' त्रि-पुर-हा महा-देवः प्र-सादितः ॥३५॥ [३५

३८] प्र-सन्नस् तु महा-तेजा' रुद्रो' देवान् उवाच ह ।

उत्-पत्स्यतेऽभयाऽर्थं वो नारी' रक्षः-क्षयाऽऽवहा' ॥३६॥ [३६

३९] सैषा देव-प्रयुक्ता तु दानवानां यथा क्षुधा ।'

भक्षयिष्यति नः सर्वान्' राक्षसान् सह-रावणान्' ॥३७॥ [३७

४०] रावणस्याऽप-नीतेन दुर्-विनीतस्य दुर्-मतेः ।

अयम् इष्ट-क्षय-करः' शोको नः समुपाऽऽगतः ॥३८॥ [३८

न तं पश्यामहे लोके यो नः शरण-दो भवेत् ।

४१] राघवेणोप-सृष्टानां कालेनेव युग-क्षये ॥३९॥ [३९

१ भ-ब्रह्मोर्गादपि । २ भ-०णेनाभय ॥ ३. रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ-शके नैराश्य स० । भ-एव भय घोरमुपस्थित । ४. भ-युद्धे ॥ ५ रा, सुबलिन । भ-सुबलिना । ६. प्र रा, फ म भ-वरदत्तेन । ७ रा, ल, ल व प्र रा, फ म-नियमै । ८ ल, व म-०यत् । ९. अ-नास्ति ॥ १० रा, फ म-देवतानां । ११ भ-च । १२ भ-महाबल । १३ भ-वचन तत्र ब्रह्मा लोक-पितामहः ॥ १४. भ-लोकास्त्रीन्सर्वदानवराक्षसा । १५ रा, फ-०न्तीति । १६ भ-भयेन प्रावृता नित्य विचरिष्यन्ति शाश्वतम् । १७ ल, अ-नास्ति ॥ १८ भ-ततो । १९. प्र रा, फ म-सर्वै सेन्द्र० । भ-तदा शक्रपु० । २० भ-वृषध्वजस् ॥ २१ प्र-महादेवो० । भ-महादेवस्तुष्टो । २२ रा, ल ल, व अ प्र फ-नरो । २३ रा, ल, ल, व अ फ म-०ह. । प्र-रक्षोभयावह ॥ २४ रा, ल, ल, व अ प्र-सैष देवप्रयुक्तस्तु दानवाना यथा क्षुधा । भ-देवै. प्रसृष्टा सैषा तु क्षुधिता जनकात्मजा । २५ भ-सीता रावण राक्षसै. सह ॥ २६. रा, फ म भ-निष्ठानको घोर. ॥

इतीऽव सर्वा रजनीचर-स्त्रियः^१

परम्परं वै परि-रभ्य बाहुभिः ।

भृशं वि-नेदुर् भय-शोक-कर्षिता

४२] जजल्युर्^२ उच्चैश्च वचः सु-दारुणम्^३ ॥४२॥ [४२

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^४ राक्षसी-विलापो^५ नाम

त्रिसप्ततितम सर्ग ॥ ७३ ॥

[वं-७५] = [चतुःसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६६]

आर्तानां राक्षसीनां^६ तु व्यथितानां गृहे गृहे ।

१] रावणः करुणं सर्वं शुश्राव परि-देवितम् ॥१॥ [१

स्व-बलं क्षयितं दृष्ट्वा मम-अग्रं स-सुतं रणे ।

२] सुतान् भ्रातॄन् विनि-हतान् शक्र-तुल्य-पराऽऽक्रमान् ॥२॥ [N

म दीर्घम्^७ अथ निः-श्वस्य मुहूर्तं ध्यानम् आ-स्थितः ।

३] बभूव परम-क्रुद्धो राक्षसो भीम-दर्शनः ॥३॥ [२

सं-दग्म्य दशनैर् ओष्ठं क्रोध-मरक्त-लोचनः ।

४] राक्षसेन्द्रः^८ सु-दुर्धर्षः^९ कालाऽग्निर् इव मूर्च्छितः ॥४॥ [३

उवाच च समीप-स्थान् राक्षसान् राक्षसेश्वरः^{१०} ।

५] भयाऽऽक्रान्तान्^{११} इदं तत्र निर्-दहन् इव चक्षुषा ॥५॥ [४

महोदरं^{१२} महा-पाशं विरूपाऽश्वं^{१३} च राक्षसम् ।

६] शीघ्रं वदत रक्षांसि^{१४} निर्-यातेति ममाऽऽज्ञया ॥६॥ [५

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसाम्^{१५} ते भयाऽऽतुराः^{१६} ।

१ रा, ल, ल, ब अ प्र-शोकाद्भृती वर० । रा, फ म-सर्वे रजनी-चरास्तदा । २ भ-विनेदुर्बलैर्वदनैर्विचेतसो । महास्वना क्लान्तसुदारुण वच ॥ ३ रा, फ म भ-लंकाकाडे । ४ रा, ल, ल, ब अ प्र-परिदेवनं । म-राक्षस-परिदेवनं । भ-राक्षसस्त्रीविलाप ॥ ५ रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-रक्षसां तेषां व्य० । भ-० तु रुदतीनां तु वेदसु ॥ ६ रा, फ-तथा वीराम् । म-सर्वान्भ्रातॄन् । ७ रा, फ-राक्षसान्तकोपमान् ॥ ८ रा, फ-सुदी० । भ-दीर्घसुष्ण विनि० । ९ भ-रावणो ॥ १० भ-० सैरपि दुष्प्रेक्ष्य । ११ अ-नास्ति ॥ १२ रा, ल, ल, ब अ प्र-भयासक्तान् ॥ भ-भयत्रस्तान् ॥ १३ भ-अकपन पिशाच च विडालाक्षं । १४ भ-सैन्यानि ॥ १५ ल, ब म-अत आरभ्य ८-मश्लोकस्य प्रथमपाद यावन्नास्ति । भ-० सास्ते भयादिता ।

- ७] नोदयामासुर् अ-व्यग्रा राक्षसांस् ते^३ तद्-आज्ञया^३ ॥७॥ [६
 ते^३ तु^३ सर्वे तथेत् उक्त्वा राक्षसा घोर-दर्शनाः ।
 ८] कृत-स्वस्त्ययना हृष्टा^३ रावणाऽभिमुखा^३ ययुः ॥८॥ [७
 अभि-पूज्य^३ यथा-न्यायं^३ रावणं तु^३ महा-रथाः ।
 ९] तस्थुः^३ प्राऽञ्जलयः सर्वे^३ भर्तुर् विजय-कांक्षिणः ॥९॥ [८
 अथोवाच महा-तेजा रावणः क्रोध-मूर्च्छितः ।
 १०] महोदरं^३ महा-पार्श्वं^३ विरूपाऽक्षं च राक्षसम्^३ ॥१०॥ [९
 शीघ्र निशा-चराः^३ सर्वे^३ निर्-गच्छत ममाऽऽज्ञया ।
 ११] राम-लक्ष्मण-सुग्रीवान् हत्वा प्रति-निवर्तत^३ ॥११॥ [N
 अद्य^३ वाणैर् धनुर्-मुक्तैर् युगाऽन्ताऽऽदित्य-सन्निभैः ।
 १२] राघवं लक्ष्मणं चोभौ^३ नयिष्ये^३ यम-सादनम्^३ ॥१२॥ [१०
 खरस्य कुम्भ-कर्णस्य प्रहस्तेन्द्रजितोस् तथा ।
 १३] उत्-तरिष्ये^३ क्षय-करम्^३ अद्य शत्रु-वधाद् अहम् ॥१३॥ [११
 नैवाऽन्तरिक्ष न दिशो न च द्यौर् नाऽपि सागराः^३ ।
 १४] प्र-काशतां^३ गमिष्यन्ति^३ वाण-जालैर्^३ मयाऽऽवृताः^३ ॥१४॥ [१२
 अद्य वानर-मुख्यानां^३ तानि यूथानि^३ भाग-शः । [१३पू
 १५] धनुः-समुद्राद् उद्-भूतैर् वि धमिष्ये^३ शरोर्मिभिः^३ ॥१५॥ [१४उ
 व्याकोश-पद्म-वक्त्राणां^३ पद्म-किञ्जल्क-वर्चसाम्^३ ।
 १६] अद्य यूथ-तडाकानि^३ वि गाहिष्ये गजेन्द्र-वत् ॥१६॥ [१५

१ भ-चोद० । २ रा_२ फ भ-तान्नुपाज्ञया ॥ ३ रा_२ फ-तेऽपि । भ-
 ते हि । ४ रा_२ फ म भ-सर्वे । ५ फ-नास्ति ॥ ६ भ-प्रतिगृह्य । ७ ब भ-
 वर्ज-न्याय्य । ८ रा_२ म भ-ते । ९ भ-तुष्टा ॥ १० रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-०र
 महाकाय । रा_२ फ-०रमहापार्श्वौ । भ-मत्तोन्मत्तौ महावीर्यौ । ११ रा_२-०सा ॥
 १२ प्र-वाक्य तु ते सर्वे । रा_२ फ म-वाद्यतु वाद्यानि । भ-आपूर्य वाद्यानि ।
 १३ भ-०त्तं ॥ १४ भ-अथ । १५ भ-चैव । १६ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-
 अत आरभ्य १३-श्लोकस्य प्रथमपाद यावन्नास्ति । भ-नयामि य० ॥ १७ भ-
 करिष्यामि प्रतीकार ॥ १८ ल अ प्र फ-०र । १९ भ-०शा हि भविष्यति ।
 २० भ-मम बाणगणैर्वृता । रा_२ फ म-बाणज्वालावृता मया ॥ २१ भ-
 ०रयूथानां तानि वृदानि । २२ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ-०ष्ये महोर्मिभि । भ-मथि-
 ष्यामि श० ॥ २३ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ-आकाशे प० । प्र-आकाशे पद्ममुख्याना ।
 २४ म-अत आरभ्य ३०-श्लोकस्य प्रथमपादपर्यन्त नास्ति । भ-पद्मकेशरव० ।
 २५ रा_२ फ म-०डागानि । भ-व्यूहतडागानि ॥

- अद्य युद्ध-प्रचण्डानां हरीणां द्रुम-योधिनाम् ।
 १७] मुक्तेनैकेषुणा मं-ग्ये^१ नि-योन्म्यामि गतं गतम् ॥१७॥ [१७
 हतो भर्ता हता भ्राता यामा च तनयो^२ हतः ।
 १८] वधेनाऽद्य रिपोस् तासां करिष्येऽसु-प्रमार्जनम् ॥१८॥ [१८
 अद्य मद्-बाण-निभिन्नैर् वि-कीर्णैर् गत-जीवितैः^३ ।
 १९] करिष्ये^४ वानरैर् युद्धे प्रच्छन्नैकतलां महीम् ॥१९॥ [१९
 अद्य गोमायवो गृध्रा^५ ये चाऽन्ये पिशिताऽग्रनाः^६ ।
 २०] सर्वास् तांस् तर्पयिष्यामि अत्रु-मामैः^७ अगाऽऽचितैः^८ ॥२०॥ [२०
 कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रम्^९ आ-नीयतां धनुः^{१०} ।
 २१] आ-यान्तु^{११} ते च मे युद्धे^{१२} येऽव-शिष्टा निशा-चराः ॥२१॥ [२१
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा महा-पार्श्वोऽत्रवीद् इदम्^{१३} ।
 २२] बलाऽध्यक्षं स्थितं तत्र बलं मं-नद्यताम्^{१४} इति ॥२२॥ [२२
 बलाऽध्यक्षम्^{१५} तु मं-ग्रामे^{१६} गक्षमांस् तान् गृहे गृहे ।
 २३] चोदयन्^{१७} वै परि-ययौ^{१८} लङ्कां^{१९} लघु-पराऽऽक्रमः^{२०} ॥२३॥ [२३
 ततो मुहूर्तान् निष्-येतू^{२१} गक्षमा भीम-विक्रमाः^{२२} ।
 २४] सम्प्र-हृष्टा^{२३} वि-नर्दन्तो^{२४} नाना-प्रहरणैर् भुजैः^{२५} ॥२४॥ [२४
 प्राऽऽमाऽसि-पट्टिसैः^{२६} शूलैर् गदाभिर् मुसुलैर् अपि ।
 २५] शक्तिभिस् तीक्ष्ण-धाराभिर् महद्भिः कूट-मुद्गरैः ॥२५॥ [२५
 N] ऋष्टिभिर् वि-विधैश् चक्रैर् नि-शितैश् च परश्व-धैः^{२७} ।
 मिण्डि-पालैः^{२८} शत-घ्नाभिर् अन्यैर् अपि तथाऽऽयुधैः^{२९} ॥२६॥ [२६

१ रा, ल, ल, व अ प्र फ-यूथप्र० । २ रा, फ-सेन्य निर्भिभेत्स्यामि सयुगे । भ-युद्धे निर्भिर्त्यामि श० ॥ ३ ल, व रा, फ भ-०या हता ॥ ४ भ-प्रकी० । ५ प्र रा, फ-गतचेतनै । भ-गाढवेदनै । ६ भ-करोमि । ७ भ-सच्छन्नां च वसुधरा ॥ ८ रा, ल, ल, व अ प्र-ये च । ९ भ-०ये च मामा-शिनोऽपरे । १० रा, फ-नास्ति । भ-०सै शरादितै ॥ ११ भ-योधा सज्जीभवंतु न । १२ रा, फ-अनुयातु च मा युद्धे । भ-०न्तु तुरगा शीघ्र ॥ १३ रा, फ-वच । १४ रा, फ-आनीयता । भ-सत्त्वयता ॥ १५ रा, फ-०क्ष स त्वरितो । भ-स्वरितस्तु बलाध्यक्षो । १६ रा, ल, ल, व अ प्र-०न् सप० । भ-सचो-दयन्नुप० । १७ भ-लकायां लघुविक्रम ॥ १८ रा, प्र भ-निष्येय । १९ रा, ल, ल, व अ प्र-मन्दविक्रमा । भ-भीमदर्शना । २० रा, ल, ल, व अ प्र-सम्प्रविष्टा विनिर्बृत्ता । भ-नर्दन्तो विनर्दतश्च । २१ भ-०रणायुधा ॥ २२ भ-भूमिभि प० ॥ २३ भ-नास्ति । २४ भ-भिदिपालै । २५ रा, ल, ल, व अ प्र-तथाविधै ॥

- २६] आऽनयच् च बलाऽध्यक्षस् तं रथं रावणाऽऽज्ञया । [२७पू
 २७पू] द्रुतं सूत-समायुक्तं युक्ताऽष्टसुतरङ्गमम् ॥२७॥ [३२उ
 आ-रुरोह रथं दीप्तं दीप्यमानः स्व-तेजसा । [३३
 २९] रावणः सत्त्व-गाम्भीर्यात् कम्पयन् इव मेदिनीम् ॥२८॥ [३४उ
 नादान् घोरान् वि-मुञ्चन्तौ महापार्श्व-महोदरौ ।^१
 ३०] विरूपाऽक्षश् च दुर्-धर्षो रथान् आ-रुरुहुस् तदा ॥२९॥ [३९
 ते तु हृष्टा वि-नर्दन्तो भिन्दन्त इव मेदिनीम् ।^१
 ३१] नादान् घोरान् वि-मुञ्चन्तौ निर्-ययुर् युद्ध-क्रांक्षिणः ॥३०॥ [४०
 ततो युद्धाय तेजस्वी रक्षो-गण-समावृतः ।
 ३२] निर्-ययाव् उद्यत-धनुः कालाऽन्तकयमोपमः ॥३१॥ [४१
 ततः प्र-जविताऽश्वेन रथेन स महा-रथः ।^१
 ३३] द्वारेण निर्-ययौ तेन यत्र तौ राम-लक्ष्मणौ ॥३२॥ [४२
 ततो नष्ट-प्रभः सूर्यो दिशश् च तिमिराऽऽवृताः ।^१
 ३४] वि-नद्युर्^२ द्यां तदा मेघाः^३ सं-चचाल च मेदिनी ॥३३॥ [४३
 ववर्ष रुधिरं देवः प्राऽस्खलन्^४ रथ-वाजिनः^५ ।
 ३५] पक्षिणो^६ मण्डलं चक्रुर्^७ वि-नेदुश् चाऽशिवं शिवाः ॥३४॥ [४४
 नयनं चाऽस्फुरत् सव्यं^८ सव्यो बाहूर् अकम्पत ।
 ३६] विवर्ण-वदनश् चाऽऽसीत् किं-चिद् भग्न-मनोरथः ॥३५॥ [४५

१ रा. फ भ-चतुरो । २ भ-द्रुत सूत समाज्ञसो युक्ताष्टसुतर रथ । अत
 परमधिकश्च पाठ — भ-सुवर्णवेदिकायुक्तं रत्नैश्च समलंकृतम् । युक्तं वैदूर्य-
 जालैश्च पताकाभिश्च शोभितम् ॥ केतुना नरशीर्षेण कांचनेन विराजितम् ।
 पांडुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि । व्यराजद्राक्षसश्रेष्ठो धनेश इव
 पुष्पकम् ॥ ३ रा. फ-नादयन् । भ-नामयन् ॥ ४ अ प्र फ-नास्ति । ५ भ-
 रावणेनाभ्यनुज्ञातौ मत्तोन्मत्तौ निशाचरौ ॥ ६ अत परमधिक पाठ — भ-निर्नयु
 सहिता राज्ञा सर्वे संत्यक्तजीविता । स राक्षसमहाराज. कोटिभिरभि-
 संवृतः ॥ दशभिर्हतशेषाभिर्निर्ययौ कंपयन्महीम् । ७ रा. म-जयका० ।
 ८. भ नास्ति ॥ ९ ल. ल. व भ-० समन्वित । १० रा. ल. ल. व अ-नास्ति ।
 प्र-निर्ययौ रावणस्तत्र विरावै रावयन्महीं ॥ ११ रा. ल. ल. व अ
 प्र-नास्ति । १२ रा. फ म भ-दीन विनेदुर्मेघाश्च ॥ १३ प्र-नास्ति ॥
 १४ भ-० लस्तुरगा पथि । १५. प्र-दीप्तास्याश्च मृगाश्चेरु । रा. ध्वजेऽस्य न्यप-
 तदुध्रो । फ-ध्वजेऽस्मिन्न्यपतदुध्रो । म भ-ध्वजे च न्यपतदुध्रो ॥ १६ भ-वाम् ॥

- तस्य^१ निष्-क्रमतो युद्धे^२ दश-ग्रीवस्य रक्षमः ।
 ३७] रणे निधन-शमीनि रूपाण्य् एतानि जजिरे ॥३६॥ [४६
 अन्तरिक्षात् पपातोल्का निर्घात-मम-निःस्वनाः^३ ।
 ३८] चीची-वाचो^४ वि-नेदुश् च^५ वायमा^६ बल-मिश्रिताः ॥३७॥ [४७
 शक्राऽशनिः^७ पपातोच्चैः प्र-जज्वाल ननाद च ।
 N] वेपथुः सहसा चाऽस्य सर्व-गात्रेष्व^८ अजायत ॥३८॥ [N
 एतान् अ-चिन्तयन् घोरां उत्-पातान् ममुप-स्थितान् ।
 ४०] निर्-ययौ रावणो मोहाद् आ-हव^९ काल-चोदितः ॥३९॥ [४८
 तेषां तु रथ-शब्देन राक्षमानां^{१०} महाऽऽत्मनाम्^{११} ।
 ४१] वानराणाम् अपि चमूर युद्धायैवाऽभ्य-अवर्तत^{१२} ॥४०॥ [४९
 तेषां सु-तुमुलं^{१३} युद्धं^{१४} बभूव कपि-रक्षमाम् ।
 ४२] अन्योऽन्यम् आ-ह्वयानानां क्रुद्धानां जय-क्रांक्षिणाम्^{१५} ॥४१॥ [५०
 ततम् ते वानरा घोरा राक्षमां तान् रणाऽजिरे ।^{१६}
 ४३] जघ्नुः शूलैर् द्रुमैश् चैव रावणस्यैव पश्यतः ॥४२॥ [N
 रावणम् तु ततः क्रुद्धम् तान् आह^{१७} स्म^{१८} निशा-चरान् ।
 ४४] हृष्टा भवन्तो युध्यन्तु^{१९} वानराणां जिघांसया ॥४३॥ [N
 ततस् ते राक्षमाः सर्वे नदन्तो जय-क्रांक्षिणः^{२०} ।
 ४५] अभ्य-अवर्पन्त तान् घोरां^{२१} वानराञ् छर-वृष्टिभिः ॥४४॥ [N
 मुद्गरैः शक्तिभिः शूलैर् गदा-मुसल-तोमरैः ।
 ४६] परि-चैर् अङ्कुशैर् वाणैर्^{२२} वानराञ् जघ्नुर् आ-हवे ॥४५॥ [N
 रावणश् चापि नाराचैर् वत्स-दन्तैर् अयो-मुखैः ।

१ रा, ल, ल, व अ प्र-तस्य निष्क्रमतोऽतीव । भ-तदा निष्पन्नो
 युद्धे ॥ २ भ-निर्घाता पेतुग्म्बरात् । ३ रा, ल, ल, व अ प्र-०चो नेदु स्वाद् ।
 भ-विनेदुश्चक्रवाकाश्च । ४ रा, ल, ल, व अ प्र-भ-वायसैरनुसश्रिता ।
 ५ अत परमधिक पाठ — भ-गृध्रचक्रं च बभ्राम तस्योपरि महाऽऽत्मनः ।
 अश्रूणि चास्य मुमुचूर्वाजिनो रथसंसदि ॥ ६ रा, फ भ-शुष्का० । ७ म-
 स्वेदो गा० ॥ ८ रा, फ म-अतिदारुणात् । ९ रा, फ भ-वधार्थं कालनोदित ।
 भ-वधार्थं दैवनोदित ॥ १० रा, फ म-रक्षसा युद्धक्रांक्षिणां । भ-०नां दुरात्मनां ।
 ११ म-०य चाभिवर्तते ॥ १२ भ-०ल शब्दो । १३ भ-जयमिच्छता ।
 १४ म-नास्ति ॥ १५ भ-अशासत् । १६ रा, ल, ल, व अ प्र-युध्यध्व ॥
 १७ म-युद्धका० । १८ भ-सर्वान् ॥ १९ रा, ल, व अ प्र-घोरैर् । ल, घोरं ॥

- ४७] कर्णिभिश् चाऽऽयसैश् चैव वानरान् अभ्य-अवर्षत ॥^१४६॥[N
ते वध्यमानाः सम्-अरे वानराः पादपाऽऽयुधाः ।^२
- ४८] अभ्य-अद्रवन् वै सहिता^३ रावणं घोर-दर्शनम् ॥^४४७॥[N
रावणस् तु ततः क्रुद्धो महा-उल-पराऽऽक्रमः ।^५
- ४९] वानराणां शरीराणि^६ व्य-अधमच् छर-वृष्टिभिः ॥^७४८॥[N
शरेणैकेन च^८ हरीन् नव सप्त च पञ्च च ।
- ५०] विभेद सम्-अरे वीरो राक्षसान् सम्प्र-हर्षयन् ॥^९४९॥[N
स^{१०} शरैर् अग्नि-सकाशैः शातकौम्भ-विभूषणैः ।
- ५१] वानरान् सम्-अरे वीरः प्र-ममाथ सु-दुर्जयः^{११} ॥^{१२}५०॥[N
ते भिन्न-गात्राः सम्-अरे वानराः शर-पीडिताः ।
- ५२] पेतुर् मथित-सर्वाऽङ्गाः^{१३} सुरैर्^{१४} इव महाऽसुराः^{१५} ॥^{१६}५१॥[N
शत-पत्रैर् यथाऽऽदित्यो घोरैर् वाण-गभस्तिभिः ।
- ५३] अभ्य-अधावत् सु-सक्रुद्धः सं-युगे^{१७} वानरर्षभान् ॥^{१८}५२॥[N
ततस् ते^{१९} वानराः सर्वे भिन्न-देहा वि-चेतसः ।
- ५४] व्यथिताः प्र-द्रवन्ति^{२०} स्म रुधिरेण सम्-उक्षिताः ॥^{२१}५३॥[N
रामस्याऽर्थे पराऽऽक्रान्ता^{२२} वानरास् त्यक्त-जीविताः ।
- ५५] नदन्तश् चाऽनिवृत्तास् ते सम्-अरे च शिलाऽऽयुधाः ॥^{२३}५४॥[N
ते द्रुमैः पर्वताऽग्रैश् च मुष्टिभिश्^{२४} च प्लवं-गमाः^{२५} ।
- ५६] अभ्य-अवर्षन्त^{२६} सम्-अरे रावणं पर्यव-स्थितम् ॥^{२७}५५॥[N
ततः^{२८} पावक-संकाशैः^{२९} शरैर् आशीविषोपमैः ।
- ५८] वानराणाम् अनीकानि विभेद सम्-अरे प्र-भुः ॥^{३०}५६॥[N
अष्टभिर् दशभिश् चैव स^{३१} विद्ध्वा गन्ध-मादनम् ।
- ५९] विव्याध दशभिश् चैव^{३२} नालं^{३३} दूराद् अव-स्थितम् ॥^{३४}५७॥[N

१ भ-विकर्णिभि क्षुरप्रैश्च वानरान्पर्यवर्षत । रा_२-नास्ति ॥ २ रा_१-नास्ति ।
३ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-सहसा । भ-०द्रवत् स० । ४ भ-घोरविक्रम ॥
५ रा_१-नास्ति । ६ म-अनीकानि ॥ ७ म-तु । भ-स ॥ ८ प्र रा_२ फ म-तै ।
९ रा_२ फ-०षितै । १० रा_१ ल_१ प्र-सदु० । म-स वीर्यवान् ॥ ११ म-व्यथि० ।
१२ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ-देवैर् । १३ रा_१-०रै ॥ १४ भ-समरे ॥ १५ भ-तु ।
१६ भ-विद्ध० ॥ १७ फ-परिकाता ॥ १८ प्र-नास्ति । १९ भ-अभ्यद्रवत् ।
२० अतः परमधिक पाठ —भ-त द्रुमानां शिलानां च वर्षे प्राणहरं महत् ।
व्यपोहत महातेजा रावणः पर्यवस्थित ॥ २१ फ-अत आरभ्य ५८-श्लोक-
पूर्वार्धं यावच्छस्ति ॥ २२ प्र-नास्ति । २३ भ-नवत्या च नल । २४ म-नास्ति ॥

- सप्तभिर्' च महा-कायं' मैन्दं विद्धा' सु-दारुणैः' ।
 ६०] पञ्चभिर् वि-शिखैश् चैव गजं विव्याध सं-युगे ॥५८॥ [N
 विशत्या' च हनू-मन्तं नलं' च दशभिः शरैः' ।
 ६१] गवाऽक्षं पञ्च-विंशत्या शक्र-जातं तु' सप्तभिः ॥५९॥ [N
 द्वि-विदं षड्भिर् आ-हत्य पनसं दशभिः शरैः ।
 ६२] कु-मुदं पञ्च-दशभिर् जाम्ब-वन्तं च पञ्चभिः ॥६०॥ [N
 ६४५] तारं चैव त्रिभिर् वाणैर् वि-नतं' चाऽष्टभिस् तथा' ।^{१२}
 अशीत्या वालिनः पुत्रम् अङ्ग-दं विभिदे' शरैः ॥६१॥ [N
 ६३] शर-भं च महा-तेजाः शरेणोरम्य् अताडयत् ।
 ६४३] ऋष-भं' च त्रिभिर् वाणैर्' ललाटे प्रत्य्-अविध्यत ॥६२॥ [N
 म पुनः सूर्य-संकाशैर्' इषुभिर् मर्म-भेदिभिः ।
 ६५] वानगणाम् अनीकानि ममन्थ' परमाऽऽहवे ॥६३॥ [५१
 विभिन्न-शिरमः के-चिद् अपतन्त' मही-तले' ।
 ६६] निर्-उच्छ्वासाः कृताः के-चित् पेतुश् चक्षुर्-विवर्जिताः' ।^{१३} [५३
 ६७३] भिन्न-गात्राः शरैः के-चिद् रावणेन बलीयमा' ॥६४॥ [५२५
 आ-कुलां वानरी सेनां शर-जालेन' मोहिताम् ।
 ६८] रावणः परम-प्रीत्या ददर्श रुधिरोक्षिताम्' ॥६५॥ [N
 ततस् तु वि-द्रुताः सर्वे वानरा रावणाऽर्दिताः ।^{१४}
 N] राघवं शरणं जग्मुः' प्रजा-पतिम् इवाऽमराः' ॥६६॥ [N

१. भ-सप्तत्या तु महाघोरैः । २. रा, ल, ल, व अ प्र रा, म-भित्वा सु० ।
 भ-विध्वाथ दा० । ३. म-दारुण । ४. भ-पञ्चाच्छतेन विव्याध गद्य समरमूर्धेनि ॥
 ५. भ-त्रिशता । ६. म-अगद त्रिशता शरैः । भ-नीलं चैव शतेन च ॥ ७. भ-शतेन
 च । ८. अ म-नास्ति ॥ ९. रा, ल, ल, व अ प्र म-नास्ति ॥ १०. रा, ल, ल,
 व प्र-सुतार । ११. रा, -शरैः । १२. फ-नास्ति । १३. भ-चाहनच् । १४. अ म-
 नास्ति ॥ १५. रा, फ म भ-ऋथन । १६. रा, फ म भ-भङ्गैः ॥ १७. भ-
 सर्पस० । १८. भ-ममर्द ॥ १९. भ-नष्टमज्ञा महीगता । २०. रा,
 फ भ-केचिन्पाशेषु दारिता । म-नास्ति । २१. अत परमधिक पाठ—भ-
 केचिद्विभिन्नहृदयाः केचिच्चलुषि दारिताः । २२. रा, फ म-बलीमुखा । भ-
 विदारिता ॥ २३. म-०लविमो० । २४. भ-क्षतजोक्षि० ॥ २५. भ-ततस्ते वानरा
 सर्वे विद्रुता राक्षसाऽर्दिताः । २६. भ-प्राप्ता । २७. भ-इव प्रजा । २८. म-नास्ति ।
 अत परमधिक पाठ.—भ-ततस्तु तं कालमिवापतंत विद्धोभयंतं हरिवाहिनीं
 ताम् । त्रेसुस्तदा ते हरयो निशम्य मृगाधिपं लुद्रमृगा इवार्ताः ॥

वि-द्राव्य वानरान् सर्वान्^१ हत्वा चैव सहस्र-शः^१
 N] कपि-शोणित-निस्पन्दैश् चक्रे भूमिं स-कर्दमाम् ॥६७^३॥[N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^४ वानर-त्रासन^५ नाम
 चतु सप्ततितम सर्ग ॥ ७४ ॥

[वं-७६] = [पञ्चसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६७]

तथा विक्षत-गात्रैस्^६ तु दश-ग्रीवेण सं-युगे^७ ।
 १] वसु-धा सकला^८ तत्र प्र-कीर्णे^९ हरिभिर् वृता^{१०} ॥१॥[१
 स^{१०} ममन्थ^{१०} महा-कायो वानरान् राक्षसेश्वरः^{११} ।
 २] युगाऽन्त-वातः सहसा प्र-वृद्धः क्षिति-जान्^{१२} इव^{१२} ॥२॥[१०
 रावणाऽस्त्रम्^{१३} अ-सह्यं त^{१३} शर-सम्पातम् आ-गतम् ।
 ३] दीप्तं^{१४} न शेकुः सं-सोदु^{१५} पतंगा इव पावकम् ॥३॥[२
 तेऽर्दिता^{१६} वि-शिखैर्^{१६} बाणैः क्रोशन्तो विप्र-दुद्रुवुः ।
 ४] पावकाऽर्चि-समाविष्टा^{१७} दह्यमाना^{१७} यथा ख-गाः^{१८} ॥४॥[३
 प्लव-गानाम् अनीकानि महाऽभ्राणीऽव^{१९} मारुतः ।
 ५] उवाह^{२०} सम्-अरे तस्मिन् वि-धमन् नि-शितैः^{२०} शरैः ॥५॥[४
 कदन्^{२१} सहसा^{२२} चक्रे^{२३} राक्षसेन्द्रो वनौकसाम् ।
 ६] आ-सिसादयिषू^{२४} राम त्वरितो^{२५} रावणो^{२५} ययौ ॥६॥[५
 सु-ग्रीवस् तान् हरीन्^{२६} दृष्ट्वा भग्नान्^{२७} वि-द्रवतो रणे ।^{२८}

१ अ रा३ फ-मुख्यान् । २ म-नास्ति ॥ ३. भ-नास्ति । ४ प्र रा३ भ-
 लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि । ५ भ-रावणनिर्याण ॥ ६ भ-तै क्षत० । ७ भ-
 मार्गणे । ८ प्र रा३ फ-सवृता । म-शुशुभे । भ-ववृधे । ९. भ-हतै ॥ १० रा.
 फ म भ-ममथ च । ११ भ-०साधिप । १२ म-क्षणदाचर । भ-पर्वतानिव ॥
 १३ भ-०णस्याप्रसह्य त । म-०ह्य तु । १४ भ-सोदु न शेकु कपय ॥ १५ रा.
 फ-ते हता विविधैर् । भ-निभिन्न निशितैर् । १६. भ-०र्चिषमा० । १७ रा. फ
 म-०ना वने यथा । भ-यथा नागा महाहवे ॥ १८ म-सहस्राणि च । १९. रा.
 ल, ल, व अ प्र-उवास । म-उवाच । भ-स ययौ । २० भ-रावण. ॥ २१ रा.
 ल, ल, व अ प्र-गहन । २२ रा, ल, ल, व-समरे । भ-तरसा । २३ अ-सर्वे ।
 भ-कृत्वा । २४ रा, ०सादयिषू । ल, ल, व अ प्र रा३ फ म-आससादयिषू ।
 २५ भ-स्वरमाणस्तदा ॥ २६. रा३ म-कपीन् । २७ म-व्रस्तान् । २८ अत
 परमधिक. पाठ—रा, ल, ल, व अ प्र रा फ-व्रस्तां स्वसेनामालोक्य
 चिकीर्षु कर्म दुष्करम् ।

- ७] गुल्मे सु-वेणं नि-क्षिप्य युद्धे चक्रे ततो मनः^१ ॥७॥ [६
 आत्मनः सदृशं वीरः स तं नि-क्षिप्य वानरम् ।^२
 ८] सु-ग्रीवोऽभि-मुखं^३ शत्रोः^४ प्र-तस्थे पादपाऽऽयुधः ॥८॥ [७
 पार्श्व-तः पृष्ठ-तश्च^५ चाऽस्य सर्वे यूथाऽधिपा भवन्^६ ।
 ९] सम्प्र-गृह्य महा-शैलान् प्र-वृद्धांश्च^७ च मही-रुहान् ॥९॥ [८
 वि-नदन् युधि सु-ग्रीवः स्वरेण महता महान् ।
 १०] पातयन् वि-धमंश्च^८ चाऽन्याञ्ज^९ जघानोत्तम-राक्षसान् ॥१०॥ [९
 क्रोध-संरक्त-नयनः कालाऽन्तकयमोपमः^{१०} ।
 ११] प्र-ममाथ^{११} महा-कायो^{१२} राक्षसान् वानरेश्वरः ॥११॥ [N
 राक्षसानाम् अनीकेषु^{१३} शिला-वर्ष^{१४} वर्ष^{१५} सः^{१६} ।
 १२] अश्म-वर्ष^{१७} यथा^{१८} मेघः^{१९} पक्षि-संघेषु कानने ॥१२॥ [११
 कपिराज-प्रमुक्तैस् तैः शिला-वर्षैस्^{२०} तु राक्षसाः ।
 १३] विभिन्न-शिरसः पेतुर् वि-कीर्ण^{२१} इव पर्वताः^{२२} ॥१३॥ [१२
 तेषु^{२३} सं-क्षीयमाणेषु^{२४} राक्षसेषु समन्त-तः ।
 १४] सु-ग्रीवेण प्र-भग्रेषु पतत्सु^{२५} वि-नदत्सु च^{२६} ॥१४॥ [१३
 विरूपाऽक्षः स्वक नाम धन्वी वि-श्राव्य राक्षसः^{२७} ।
 १५] रथेनाऽऽसाद्य सु-ग्रीवं वर्ष^{२८} शर-वृष्टिभिः ॥१५॥ [१४
 तस्य तान् अशनि-प्रख्याञ्जलरान् दृढ-धनुश्च्युतान् ।
 १६] अ-चिन्तयित्वा सु-ग्रीवः^{२९} ससाराऽभि-मुखो^{३०} नदन् ॥१६॥ [N

१ प्र-योद्धु च० । भ-युद्ध चक्रे महत्तदा ॥ २. रा, ल, ल, व म-
 नास्ति । ३ रा, ल, ल, -०खो यात । व अ प्र-०खो यत्त । रा, -०ख शत्रु ॥
 ४ रा, ल, ल, व अ प्र-कपयश् । ५. टि अडभाव आर्ष । भ-यूथपयूथपा ।
 ६ अत परमधिक पाठ — भ-अनुजग्मुर्महात्मान शालैतालशिलायुधा ।
 ७ रा, ल, ल, व अ प्र म-महाहुमान् । ८ भ-नास्ति ॥ ९ भ-सोऽनदद् ।
 १० रा, ल, ल, व अ प्र-विषमान् । ११ म-नास्ति ॥ १२ ल, -०क इवोपम ।
 १३ म-०थ महाकायान् । भ-ममथ चरणैरन्यान् । १४. अत परमधिक पाठ —
 भ-युगांताग्निरिवोत्सृष्ट प्रवृद्धानगमानिव ॥ १५ रा, ल, ल, व अ प्र-
 ०कानि शिलावर्षैः । १६ म-च । भ-ह । १७ रा, ल, ल, व-यथा मेघा ।
 प्र-महामेघ ॥ १८ भ-शैलैर्वृक्षैस् । १९ म-विशीर्ण इव पावक । भ-प्रकीर्ण इव
 पादपा । रा, ल, ल, व अ प्र-अत आरभ्य १४-शश्लोकस्य तृतीयपाद यावन्नास्ति ।
 २० भ-अथ प्रक्षी० । २१ रा, ल, ल, व अ-पततो नेदुरेव च ॥ २२ भ-सयुगे । २३ रा,
 ल, ल, व अ प्र-नास्ति ॥ २४. रा, ल, ल, व अ प्र-संयातोऽभि० । भ-सरोषोभि० ॥

- सोऽव-प्लुत्य^१ महा-वेगो हरिर् इन्द्र-पराऽऽक्रमः^२ ।
 १७] आऽक्रामत्^३ स्यन्दनं तस्य धुरि पादेन पश्यतः ॥१७॥[N
 वानरेन्द्रपदाऽऽक्रान्ताद् रथात् पेतुर् भयाद् भुवि ।
 १८] विनिष्पतित-नेत्रास् ते भग्न-ग्रीवास् तुरंगमाः ॥१८॥[N
 आ-क्रम्य स्यन्दनं^४ भीमो^५ वृक्ष-षण्डेन^६ वानरः^७ ।
 १९] सारथिं नि-जघानाऽऽशु विरूपाऽक्षस् त्व-अपाऽक्रमत्^८ ॥१९॥[N
 अप-क्रान्ते^९ विरूपाऽक्षे^{१०} सुग्रीव-सचिवा रथम् ।
 २०] बभञ्जुस्^{११} तरसा वीरा हरयो^{१२} वात-रंहसः^{१३} ॥२०॥[N
 विरूपाऽक्षो हत-रथो धन्वी तूण-तनुत्र-वान् ।
 २१] बहु-शस्^{१४} ताडयामास^{१५} नाराचैः प्लवगर्षभम्^{१६} ॥२१॥[N
 रावणेन प्र-युक्तं तु विरूपाऽक्षो महा-गजम् ।
 २२] शीघ्रम्^{१७} आ-रुरुहे वीरो^{१८} बहुशस्त्रोपकल्पितम् ॥२२॥[N
 स तं द्वि-रदम् आ-स्थाय विरूपाऽक्षो महा-बलः ।
 २३] व्य-अनदद्^{१९} भीम-निर्हादो वानरांश् चाऽभ्य-अधावत्^{२०} ॥२३॥[१५
 सु-ग्रीवेऽथ^{२१} शरान् घोरान् वि-ससर्ज महा-बलः^{२२} ।
 २४] स्थापयामास चोद्-विग्रान् राक्षसान् सम्प्र-हर्षयन् ॥२४॥[१६
 सु-ग्रीवं तं विरूपाऽक्षः शरैर् आशीविषोपमैः ।
 २५] बहु-शस् ताडयामास सर्वाऽङ्गेष् अरि-मर्दनः ॥२५॥[N
 सोऽति-विद्रुः शरैस् तीक्ष्णैः^{२३} कपीऽन्द्रस् तेन रक्षसा ।
 २६] चुक्रोध च महा-तेजा वधे चाऽस्य मनो दधे ॥२६॥[१७

१ भ-सोऽभिसृत्य । २ अ-०म । ३ फ म-आक्रमत् । म-आक्रम्य ।
 ४ ल, अ-नास्ति ॥ ५ रा, ल, व अ प्र रा, फ-हया ॥ ६ रा, फ म भ-
 स रथ वीरो । ७ रा, वृक्षदण्डेन वा । भ-विरूपाक्षस्य वै तदा । ८ भ-०नास्य ।
 ९ रा, ल, ल, व प्र म-०क्षमुपा० । १० अ-नास्ति ॥ ११ रा, ल, व अ-
 अभिक्राते वि० । फ-अपाक्रान्ते वि० । म-ते विरूपाक्षसुग्रीव । १२ रा, ल, ल,
 व अ प्र फ-ममथुत् । १३ ग, -नास्ति ॥ १४ रा, -नास्ति । भ-चतुर्भिस्ता० ।
 १५ रा, फ म भ-प्लवगेश्वर ॥ १६ रा -आरुरोह महावीर्यो । १७ रा, ल, ल,
 व अ प्र फ म-नास्ति ॥ १८ ल, रा, फ म-विनदन् । १९ भ-०रानम्य० ।
 २० म-अत आरभ्य २५-शश्लोकात् यावन्नास्ति ॥ २१ प्र-०वे वै । रा, -०वे च ।
 भ-०वाय । २२ भ-निशाचर । २३ भ-छादयामास सर्वास्तात्राक्षसांश्च
 प्रहर्षयन् ॥ २४ भ-बहुभिस्ताडयामास सम्राजेष्वरिमर्दनम् ॥ २५ रा-
 शरैर्घोरैः । भ-क्षितैर्बाणै ॥

- ततः पाद-पम् उत्-पाद्य शत्रु-संकन्दनो^१ वली^१ ।
 २७] अभि-पत्य जवानाऽऽशु^३ प्र-मुखे तं^३ महा-गजम् ॥२७॥ [१८
 मं सम्प्रहाराऽभिहतः सु-ग्रीवेण^५ महा-गजः ।^५
 २८] अप-सृत्य धनुर्-मात्रं नि-पपातं^७ ननाद चं^७ ॥२८॥ [१९
 २९] राजा तु पतितस् तूर्णम् अपाऽक्रामत् सु-वीर्यवान् ।
 N] राक्षसोऽभि-मुख क्रुद्धः प्रत्य्-अगच्छच् च त कपिम् ॥२९॥ [२०
 २९उ] आर्षभं^९ चर्म खड्गं^९ च प्र-गृह्य^९ लघु-विक्रमः^९ ।^९
 N] भर्त्सयन् इव सु-ग्रीवं सम्-ईयायाऽऽततायिनम्^{११} ॥३०॥ [२१
 सोऽपि^{११} तस्याऽथ सं-क्रुद्धः^{११} प्र-गृह्य महतीं^{११} शिलाम् ।
 ३४] विरूपाऽक्षाय चिक्षेप सु-ग्रीवो जलदोपमाम् ॥३१॥ [२२
 स^{११} तां शिलाम् आ-पतन्तीं^{११} दृष्ट्वा राक्षस-पुङ्गवः ।
 ३५] अप-क्रम्य^{११} तु^{११} वि-क्रान्तः खड्गेन प्राऽहरत् तदा ॥३२॥ [२३
 तेन मोक्षेण^{११} शस्त्राणां^{११} सु-ग्रीवं^{११} च^{११} चमू-मुखे ।
 ३६] वि-ह्वलं पातयामास पदां^{११} चैनम् अताडयत् ॥३३॥ [२६उ

१ रा_१-शूर सकन्दनो हरि । फ-शूरश्चाक्रन्दनो हरि । म-शूर सक्रोधनो हरि । २ भ-तत स मुष्टिमुख्यं वज्रनिष्पेषगौरवम् । ३. भ-०नास्य । ४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-च ॥ ५ भ-मुष्टिप्रहाराभिहतो हरीन्द्रेण । ६ अत परमधिक पाठ-भ-सुस्त्राव रुधिरं नस्तो जलं प्रस्त्रवणादिव । ७ रा ल_१ ल_२ व अ प्र-०त विदारयन् । रा_२-०त विताडयन् । भ-निषसाद न० ॥ ८. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ म-नास्ति । भ-महाप्रहाराभिहतो गजेन्द्रः स पपात च । गजात्पतत-स्तूर्णमाप्लुत स महाभुज ॥ ९ भ-अभेद्य । १० रा_१ ल_१ ल_२ व अ-०ह्य-लघुविक्रमै । भ-प्रागृह्णाद्गजनीचर । ११ म-नास्ति । अत परमधिक पाठ-भ-तथैव च महाखड्गं चर्म चापतितं भुवि । जगृहे हरिशार्दूलः सुग्रीवो वानराऽधिपः ॥ ततस्तौ रोषसंतप्तौ नदंतावभ्यधावताम् । उद्यतासिधरौ वीरौ युधि युद्धविशारदौ ॥ दक्षिणं मंडलं चोभौ त्वरया संपरीयतुः । अन्योऽन्यमभिसंरब्धौ परस्परजयैषिणौ ॥ निजघ्नतुस्तदान्योन्यं पेततुश्च महीतले । उत्पेततुस्ततस्तूर्णं जघ्नतुश्च परस्परम् ॥ भुजैश्चिद्विपतुर्वीरावन्यो-ऽन्यमपराजितौ । १२ रा_२ फ म-आससादाततायिन । १३ भ-नास्ति ॥ १४. भ-तत परमस० । १५ रा_२ फ म-विपुला ॥ १६ भ-तामापतती वेगेन । १७ रा_२ फ म-०क्रम्याद्यु । भ-अपाक्रमत्सु ॥ १८ भ-खड्गेन संक्रुद्धः । १९ भ-०वस्तु । २० रा_१ ल_१ ल_२ व अ-पादे । २१ भ-कवच पाटयामास त चैवापातयद्भुवि ॥

स ममुत्था (द्-स्था) य पतितः कपिस् तस्य व्य्-असर्जयत् ।

३७] तल-प्रहारम् अशनी-सदृशं भीम-निःस्वनम् ॥३४॥ [२७

तल-प्रहारं तं रक्षः सु-ग्रीवेण समुद्-यतम् ।

३९] नैपुण्यान् मोक्षयित्वाऽथ मृष्टिनोरस्य अताडयत् ॥३५॥ [२८

ततः सु-संरब्धतरः सु-ग्रीवोऽभवद् आ-हवे ।

४०] आत्मानं मोक्षितं दृष्ट्वा प्राऽहर्त् तस्य रक्षसः ॥३६॥ [२९ पू

राक्षसश् चाऽपि तं दृष्ट्वा प्र-हारं घोरम् उद्-यतम् ।

N] असिनाऽभ्य-अवधीत् क्रुद्धो वानरान् पार्श्व-तः स्थितान् ॥३७॥ [N

स तु दृष्ट्वाऽन्तरं तस्य विरूपाऽक्षस्य वानरः । ॥३८॥ [२९ उ

४१] तलं न्य्-अपातयत् क्रोधाच् छंख-देशे महा-चलः ॥३८॥ [३०

महेन्द्राऽशनि-कल्पेन तलेन नि-हतः क्षितौ ।

४२] पपात रुधिरं वेगात् प्रसृ (स्रु)ताऽङ्गः (गं) स निर्-वमन् ॥३९॥ [३१

विवृत्त-नयनं मोहाद् वानरा रुधिराऽप्लुतम् ।

४३] ददृशुस् ते विरूपाऽक्षं विरूपाऽक्ष-वधात् कृतम् ॥४०॥ [३२

तथा तु तौ सं-यति सम्प्र-युक्तौ

तरस्विनौ वानर-राक्षसानाम् ।

बलाऽर्णवौ सस्वनतुः सु-भीमं

N] यथाऽर्णवौ द्वाव् इव भिन्न-बेलौ ॥४१॥ [३४

१ भ-कपेस् । २ रा, ल, ल, व अ-०नीसम वै भी० । रा, -०ने सम वै भी० । भ-०ने सदृश घोरदर्शन । ३ अत परमधिक पाठ — भ-समवाप्य प्रहारं तु राक्षसं स हरीश्वरः । तलेनैव महावेगो विरूपाक्षमुपाद्रवत् ॥ ४ रा, ल, ल, व अ-समुद्धत । ५ प्र-नैपुण्य वातयि० ॥ ६ भ-वानरेश्वर । ७ रा, ल, ल, व अ प्र-न मूर्च्छित । भ-शिक्षया मो० । ८ अ-प्रहारात्तस्य वानर । प्र रा, फ म-प्रहारात्तेन रक्षसा । भ-प्रहार तेन रक्षसा ॥ ९ प्र रा, फ-ईक्ष्य । १० अ भ-नास्ति ॥ ११. रा, ल, ल, व अ फ म-त दृष्ट्वा ततम् । भ-ददर्शांतर । १२ अ-नास्ति । १३ भ-ततोऽस्य पातयामास । १४ भ-महत्तलम् ॥ १५ भ-०नितुल्येन । १६ भ-निहतं रक्ष । १७ रा, फ म-स्रोतोभि स विनिर्व० । १८ भ-पपात निहत रक्ष शोणित चासृजन्मुखात् ॥ १९ रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-सफेनरु० । भ-०रुधिरप्लु० । २० भ-०क्षतर । २१ अत परमधिक पाठ — रा, फ भ-स्फुरंतं परिचर्ततं पार्श्वेषु रुधिरोज्जितम् । करुणं निःश्वसंतं च ददृशुर्हरयो रिपुम् ॥ २२ अ-सम्प्रहारौ । भ-सम्प्रसक्तौ । २३. म-नास्ति ॥

नि-पातितं प्रेक्ष्य विरूप-नेत्रं
तम् आ-पतन्तं हरि-पुङ्गवेन ।^१
बलं सम्-अग्रं कपि-राक्षसानाम्

N] उन्मत्त-गङ्ग-प्रतिमं बभूव ॥४२॥ [३५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^६ विरूपाक्ष-वधो नाम
पञ्चसप्ततितम सर्गः ॥ ७५ ॥

[वं-७७] = [षट्सप्ततितमः सर्गः] = [दा-६८]

- शात्यमाने^१ बले तूर्णम् अन्योऽन्येन पृथक् पृथक् ।
१] सरसीऽव महा-वर्मे क्षीण-तोये बभूवतुः ॥१॥ [१
स्व-बलस्य^२ वि-घातेन^३ विरूपाक्ष-वधेन च ।
२] बभूव द्वि-गुणं^४ क्रुद्धो^५ रावणो राक्षसाऽधिपः ॥२॥ [२
प्र-क्षीणं^६ स्व-बलं^७ दृष्ट्वा वध्यमानं बली-मुखैः^८ ।
३] बभूव^९ व्यथयाऽऽविष्टः^{१०} प्रेक्ष्य^{११} दैव-विपर्ययम्^{१२} ॥३॥
उवाच च^{१३} समीप-स्थं महोदरम्^{१४} अव-स्थितम्^{१५} । [३
४] अस्मिन् काले महा-बाहो जयाऽऽशा मे त्वयि स्थिता ॥४॥
जहि शत्रु-चमूं वीर दर्शय^{१६} स्वं च वि-क्रमम्^{१७} ।
५] भर्तृ-पिण्डस्य कालोऽयं निर-दिष्टः^{१८} साधु^{१९} बुद्धि-मन्^{२०} ॥५॥ [४
तथेत्^{२१} उक्त्वा सु-तेजस्वी^{२२} राक्षसेन्द्रं महोदरः^{२३} ।

१ रा. फ-समा० । भ-महाबल त । २ रा. ल. ल. व अ प्र-हरियू-
थेन । ३ म-नास्ति । ४ रा. फ भ-समस्त । म-च तद् । ५ रा. ल. ल. व
अ प्र-कपियूथपाना । म-राक्षसयूथपाना ॥ ६ प्र रा. भ-लकाकाडे ॥ ७. म
भ-हन्यमाने ॥ ८ रा. ल. ल. व अ फ-स ब० । प्र म-०स्य निघा० । रा. फ-
०लस्याऽथ घा० । भ-०स्य च घा० । ९ रा. ल. ल. व अ प्र-०णक्रोधो ॥
१० भ-क्षीयमान बल । ११ भ-च वानरै । १२ म-बभूवाऽथ व्यथाविष्टो । भ-
बभूवाऽस्य व्यथा युद्धे । १३. रा. फ-वीक्ष्य । १४ रा. ल. ल. व अ प्र रा.
फ-चैव वि० ॥ १५ रा. ल. ल. व अ-स । १६ भ-स तु मत्तमनन्तरम् ॥
१७. भ-दर्शयाद्य पराक्रमम् । १८ रा. ल. ल. व अ प्र फ-निर्वैद्यु । १९. रा.
अ म-०धु बुद्धिमान् । भ-०धुबुद्धिभि ॥ २० रा. ल. व अ-०क्त्वा स ते० ।
म-तस्मिन्काले स ते० । भ-सामतस्तु तथेऽयुक्त्वा । २१. भ-महाबुद्धि ।

- ६] प्र-विवेश रिपोः सेनां मकरः सागरं यथा ॥६ ॥ [५
ततः स कदनं चक्रे वानराणां महा-बलः ।
७] भर्तृ-वाक्येन तेजस्वी तेजसा च प्र-चोदितः ॥७ ॥ [६
प्र-भगां सम्-अरे दृष्ट्वा वानराणां महा-चमूम् ।
८] अभि-दुद्राव सु-ग्रीवो महोदरम् अन्-अन्तरम् ॥८ ॥ [१०
प्र-गृह्य वि-पुलां घोरां महीधर-निभां शिलाम् ।
९] चिक्षेप स महा-तेजास् तद्-वधाय महा-कपिः ॥९ ॥ [११
ताम् आ-पतन्ती सहसा शिलां दृष्ट्वा महोदरः ।
१०] अ-सम्प्राऽऽप्तां ततो वाणैर् नि-विभेद दुरा-सदाम् ॥१० ॥ [१२
रक्षसा तेन वाणौघैर् नि-कृत्ता तु सहस्र-धा ।
११] नि-पतन्ती तदा भूमौ गृध्र-चक्र-समाकुला ॥११ ॥ [१३
तां च दृष्ट्वा शिलां मोघां सु-ग्रीवः क्रोध-मूर्च्छितः ।
१२] सालम् उत्-पात्य चिक्षेप चिच्छेदाऽनेक-धा स तम् ॥१२ ॥ [१४
तं चैवाऽथ स सु-ग्रीवं दारयामास पत्रिभिः । [१५
१३] ततो ददर्श सु-ग्रीवः परि-घं पतितं भुवि ॥१३ ॥
तं प्र-गृह्य ततः शीघ्रं व्य-अधमत् तस्य मार्गणान् ।
१४] जघान चोग्र-वेगेन ततोऽस्य रथ-वाजिनः ॥१४ ॥ [१६
तस्माद् धत-हयाच् छीघ्रं समा-प्लुत्य महा-रथात् ।
१५] गदां जग्राह सं-क्रुद्धो राक्षसोऽथ महोदरः ॥१५ ॥ [१७

१ भ-सैन्य पतग इव पावकम् ॥ २ रा, ल, ल, व अ प्र-वाक्यै सुते० । म भ-०क्यैश्च ते० । ३ रा, ल, ल, व अ प्र-तेनसौ हि । ४ म-प्रनोदित ॥ ५ म-तेजस्वी । ६ भ-तदा मत्तम् ॥ ७ म भ-महोदरनिभा । भ-०रसमा । ८ रा, ल, ल, व अ प्र-फ-सुम० । म-च म० ॥ ९ भ-राक्षसपुगव । १० भ-शितैर्बाणैर्बिभेद सुदु० ॥ ११ भ-सा । १२ भ-०क्षश । १३ रा, ल, ल, व अ-निपपात । १४ भ-शिला । १५ रा, फ-०क्रमिवावभौ । भ-गृध्रसंघ इवाम्बरात् । १६, म-नास्ति ॥ १७, भ-स तु भिक्षा । १८, ल, ल, व-वोरा । भ-दृष्ट्वा । १९ अतः परमधिक पाठ — भ-प्रगृह्य विपुलं घोरं महीधरसमुच्छ्रितम् । २० रा, फ भ-स त चिच्छेद नैकधा ॥ २१, भ-शरैश्च विददारैर्न राक्षसः प्लवगाधिपम् । २२ भ-स ददर्श तत क्रुद्ध ॥ २३ भ-आविध्य तु । २४ म-०मत्तस्य सायकान् । भ-मत्तस्य वधमा-दिशन् । २५ भ-परिवेणोग्रवेगेन जघान च हयोत्तमान् ॥ २६ रा, फ म भ-वीरः । २७ भ-महाबल । २८, म-नास्ति ॥

- गदा-परिघ-हस्तौ तौ युधि^१ वीरौ सम्-ईयतुः^२ ।
 १६] नदन्तौ^३ गो-वृष-प्रख्यौ^४ साऽशनी^५ इव तोय-दौ ॥^{१६} ॥ १८
 आ-जघान गदां तस्य परि-घेण हरीऽऽश्वरः । [२०
 १८] पपात^६ गदया भिन्नः परि-घस्^७ तस्य भू-तले^८ ॥^{१७} ॥ २१
 ततो जग्राह दुर्-धर्ष कपीऽन्द्रो वसुधा-तलात् ।
 १९] आयसं^९ मुसलं^{१०} घोरं सर्व-तः स्वर्ण-भूषितम् ॥^{१८} ॥ २२
 स तद् उत्-क्षिप्य चिक्षेप राक्षसोऽप्य् अपरां गदाम् ।
 २०] भिन्नेऽन्योऽन्यम् आ-साद्य पेततुस्^{११} ते मही-तले ॥^{१९} ॥ २३
 ततो भग्न-प्रहरणौ मुष्टिभ्यां तु सम्-ईयतुः^{१२} ।
 २१] तेजो-बल-समाविष्टौ दीप्ताव् इव हुताऽशनौ ॥^{२०} ॥ २४
 जघ्नतुस्^{१३} तौ तदाऽन्योऽन्यं नेदतुश् च पुनः पुनः^{१४} ।
 २२] तलेनाऽन्योऽन्यम्^{१५} आ-हत्य पेततुर्^{१६} धरणी-तले^{१७} ॥^{२१} ॥ २५
 उत्-पेततुस्^{१८} ततस्^{१९} तूर्णं जघ्नतुश् च परस्परम्^{२०} ।
 २३] भुजौ^{२१} चिक्षिपतुर्^{२२} वीराव् अन्योऽन्य-वध-कांक्षिणौ^{२३} ॥^{२२} ॥ २६
 जग्राह च ततः खड्गम् अदूर-परिवर्तिनम् ।
 २४] राक्षसश् चर्मणा सार्धं महा-वेगो^{२४} महोदरः^{२५} ॥^{२३} ॥ २७
 २५] तथैव सु-महाखड्गं^{२६} पतितं चर्मणा सह^{२७} ।
 N] जग्राह वानर-श्रेष्ठः सु-ग्रीवो वि-ननाद च ॥^{२४} ॥ २८
 २५] तौ तु रोष-परीऽऽताऽङ्गौ नर्दन्ताव्^{२८} अभ्य-अधावताम्^{२९} ।

१ भ-शुशुभाते महारणे । २ अत परमधिक पाठ — भ-क्रोधेन महताविष्टौ दीप्ताविव हुताशनौ । ३ रा. फ भ-नर्दतौ । ४. म-तौ वृष० । भ-वृषभप्रख्यौ । ५ भ-सवज्राव् । ६ अत परमधिक पाठ — भ-ततः क्रुद्धो गदा तस्य चिक्षेप रजनीचरः । ज्वलन्ती भास्कराकारां सुग्रीवस्य महारणे ॥ स गदां ता महाघोराभापतन्ती महाबलः । सुग्रीवो रोषताम्रात् समुद्यम्य महाहवे ॥ ७. भ-अथास्य । ८ भ-०घ पतितो भुवि ॥ ९ भ-वर्ज-नास्ति ॥ १० ल, फ म-नास्ति ॥ ११. फ-नास्ति । १२ भ-तलैश्चान्यो० । १३. भ-०तुस्तौ महीतले । १४ म-नास्ति ॥ १५. ल, व रा, फ-भुजौ विक्षि० । भ-भुजैश्चि० । १६ रा.-०न्य नेदतुश्च पुन पुनः ॥ १७ भ-०बाहुर्महापुति ॥ १८ रा, ल, ल, व अ प्र-स महा० । म-०च महा० । १९. भ-सोप्यसि चर्मणा सार्धं जग्राह पतित भुवि । २० भ-नास्ति ॥ २१ रा, ल, ल, व अ प्र-निशाचरकपीश्वरौ ।

- उद्यताऽसी' रणे हृष्टौ' युधि' (१६-) शस्त्र-विशारदौ' ॥२५॥ [२९
 २६] दक्षिणं मण्डलं चोभौ सु-तूर्ण' समतीऽऽयतुः' ।
 २७] अन्योऽन्य-प्रतिसरब्धौ जय-प्रणिहिताव् उभौ ॥२६॥ [३०
 स तु शूरो महा-वेगो वीर्य-श्लाघ्यो' महोदरः' ।
 २८] महा-चर्मणि तं खड्गं पातयामास दुर्-मतिः ॥२७॥ [३१
 लग्न' तु कर्षतः' खड्गं खड्गेन कपि-कुञ्जरः ।
 २९] जहार स' शिरस् तस्य' कुण्डलोपचितं गुरु' ॥२८॥ [३२
 निकृत्त-शिरसस् तस्य पतितस्य मही-तले ।
 ३०] तद् बलं राक्षसेन्द्रस्य भयान् नैव व्य-अतिष्ठत् ॥२९॥ [३३
 तं हत्वा वानरैः' सार्धं ननाद मुदितो हरिः ।
 ३१] चुक्रोध च दश-ग्रीवो वभौ' हृष्टश् च वानरः' ॥३०॥ [३४

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१३} महोदर-वधो^{१४} नाम
 षट्सप्ततितमः सर्गः ॥ ७६ ॥

[वं-७८] = [सप्तसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६६]

महोदरे तु नि-हते महा-पार्श्वः प्रताप-वान् ।^{१५}
 १] अङ्ग-दस्य चमूं भीमां' क्षोभयामास मार्गणैः' ॥१॥ [१
 स वानराणां मुख्यानाम् उत्तमाऽङ्गानि राक्षसः ।

१ भ-० तसिधरौ वीरौ । २ रा, ल, व-सर्वशास्त्र० । ल, अ-सर्वशास्त्र० ।
 म-युधितन्त्रवि० । भ-युधि युद्धवि० ॥ ३ रा, म-स तूर्णं स० । ल, सुतीर्णं स० ।
 भ-तूर्णं च संपरीयतु । ४ अतः परमधिकं पाठ — भ-उभौ विक्रमसम्पन्नौ
 परस्परजिघांसिनौ ॥ ५ भ-० श्लाघी महाबल ॥ ६ प्र रा, फ म भ-
 भग्नमुत्क० । ७ भ-सशिरस्त्राण । ८ रा, फ म-शुभ । भ-शिर ॥ ९ भ-
 प्रदुद्राव दिशो दश ॥ १० रा, ल, ल, व अ प्र-राक्षसैः । ११ भ-रामो हृष्टो
 बभूव ह । १२ अतः परमधिकं पाठ — भ-ततः स मत्तं चिनिहत्य भूमौ
 महागिरेर्दीर्णमिवैकदेशम् । सूर्यात्मजस्तत्र रराज लक्ष्म्या सूर्यः स्वतेजोभि-
 रिवाप्रधृष्य ॥ १३ प्र भ-लकाकाडे । १४ भ-मत्तवधः ॥ १५ भ-
 वसिन्विनिहते मत्ते उन्मत्तो रजनीचर । १६ म-घोरा । १७ भ-सायकैः ॥

- २] पातयामास कायेभ्यः फलानीऽव सदा-गतिः ॥२॥ [२
 ४३] केषां-चित् सायकैर् बाहून् चिक्षेपाऽथ स राक्षसः ।
 वानराणां सु-संरब्धः पार्श्वान् केषां-चिद् आऽक्षिपत् ॥३॥ [३
 ५] तेऽर्दिता बाण-वर्षेण महा-पार्श्वेन वानराः ।
 वि-षादाद् वि-मुखाः सर्वे बभूवुर् गत-चेतसः ॥४॥ [४
 ६] नि-शम्य बलम् उद्-विग्रम् अङ्ग-दो राक्षसाऽर्दितम् ।
 वेगं चक्रे महा-वेगः सम्-उद्र इव पर्वणि ॥५॥ [५
 ७] प्र-गृह्णाऽश्म-मयं वीरः सूर्य-रश्मि-सम-प्रभम् ।
 परि-धं वानर-श्रेष्ठो महा-पार्श्वे न्य-अपातयत् ॥६॥ [६
 ८] स तु तेन प्र-हारेण महा-पार्श्वोऽल्प-चेतनः ।
 स-स्रुतः स्यन्दनात् तस्माद् वि-संज्ञो न्य-अपतद् भुवि ॥७॥ [७
 ९] तस्यर्क्ष-राजो बल-वान् नीलाऽञ्जन-चयोपमः ।
 विनिष्-पत्य महा-तेजा जाम्ब-वान् दृढ-विक्रमः ॥८॥ [८
 १०] प्र-गृह्य गिरि-संकाशां क्रुद्धः स विपुलां शिलाम् ।
 अश्वाज् जघान सहसा स्यन्दन च बभञ्ज वै ॥९॥ [९
 ११] मुहूर्ताल् लब्ध-संज्ञस् तु महा-पार्श्वो महा-बलः ।
 अङ्ग-दं दशभिर् वाणैर् भुजयोः प्रत्य्-अविध्यत् ॥१०॥ [१०
 १२] जाम्ब-वन्तं त्रिभिर् वाणैर् आ-जघान स्तनाऽन्तरे ।

१ रा, ल, ल, व अ प्र म-नास्ति । २ रा, फ-वर्ज-नास्ति । भ-बाहून्बाणे स केषाञ्चित्
 स्क्रुधाश्चापि निशाचर । अत परमधिकश्च पाठ —भ-उवाच वचनं चाऽपि राक्षसांश्च
 प्रहर्षयन् । मयि तिष्ठति शत्रुघ्ने नेमे वानरपुंगवा ॥ प्रभग्ना वर्तयिष्यन्ति
 सैन्ये मम सुदुःसहे ॥ ३ रा, ल, ल, व अ-पार्श्वे के० । प्र फ म-पार्श्व के० ।
 भ-पार्श्वानि च विभेद ह ॥ ४ रा, -०वर्षैश्च । ५ भ-उन्मत्तेन तु । ६ रा, ल,
 ल, व अ-विध्यतोऽभिमुखा । भ-विषण्णा वि० ॥ ७ भ-गृहीत्वा चायस ।
 ८ भ-०श्रेष्ठ उन्मत्ते स ॥ ९ रा, ल, ल, व अ-प्रमाणेन । १० भ-उन्मत्तो
 नष्टचेतन ॥ ११ रा, ल, ल, व अ प्र-क्रक्षराजस्तु । १२ भ-तेजस्वी ।
 १३ रा, -विनिहृत्य । १४ रा, फ म-स्वयूथान्वानरर्षभ । भ-स्वयूथान्मेघसन्नि-
 भात् । १५ अत परमधिक पाठ —रा, ल, व अ प्र रा, -विनिष्पत्य महावेगः
 स्वान् रिपून्मेघानि स्वनः । १६ भ-गिरिशृङ्गाभ सगृह्य । १७ रा, म-त । भ-
 ह ॥ १८ भ-उन्मत्तो राक्षसर्षभ । १९ भ-पंचभिर् । २० म-समविध्यत ।
 २१ रा, ल, ल, व अ प्र-राघव च स्त० । म-दुर्जय समविध्यत ।

- क्रक्ष-राजं गवाऽक्ष च विभेदं दशभिः शरैः ॥११॥ [११
 १३] गवयं पञ्च-विंशत्या दृष्ट्वा शर-निपीडितम् ।
 जग्राह परि-धं घोरम् अङ्ग-दः क्रोध-मूर्च्छितः ॥१२॥ [१२
 १४] तस्याऽङ्ग-दः सु-रूपितो युगाऽन्ताऽग्निरिवोत्थि (द्व-स्थि) तः ।
 दूर-स्थितस्य परि-धं वज्र-संकाशम् आयसम् ॥१३॥ [१३
 १५] द्वाभ्यां भुजाभ्यां सं-गृह्य भ्रामयित्वा च वेग-वान् ।
 N] महा-पार्श्वस्य चिक्षेप वधाऽर्थं वालिनः सुतः ॥१४॥ [१४
 स तु क्षिप्तो बल-वता परि-धस् तस्य रक्षसः ।
 १६] शिरस्-त्राणं धनुश् चाऽपि पातयामास वेगितः ॥१५॥ [१५
 तं समा-रुह्य वेगेन वालि-पुत्रः प्रताप-वान् ।
 १७] तलेनाभ्य-अहनत् क्रुद्धः कर्ण-मूले स-कुण्डले ॥१६॥ [१६
 स तु क्रुद्धो महा-पार्श्वो महा-वेगो महोद्यमः ।
 १८] करेणैकेन जग्राह सु-महान्तं परश्व-धम् ॥१७॥ [१७
 तं तैल-धौतं वि-मलं शैल-सारमयं दृढम् ।
 १९] शस्त्रं परम-संकुद्धो वालि-पुत्रे न्य-अपातयत् ॥१८॥ [१८
 तस्य वामेऽस-फलके भृशं क्रोधान् नि-पातितः ।
 २०] अङ्ग-दं मोहयामास प्र-हितः स परश्व-धः ॥१९॥ [१९
 स वीरो वज्र-संकाशम् अङ्ग-दो मुष्टिम् आत्मनः ।
 २१] न्य-अपातयत् सुसं-क्रुद्धः पितुस् तुल्य-पराऽऽक्रमः ॥२०॥ [२०
 रक्षसस् तस्य सं-ग्रामे मर्म-ज्ञो हृदयं प्रति ।

१ भ-विष्याध बहुभि ॥ २ रा, ल, ल, व अ प्र-जाववत च । भ-
 क्रक्षराजं तु । ३ भ-स दृष्ट्वा शरपीडितौ ॥ ४ भ-प्रकृपितो विससर्ज तमायस ।
 ५ रा, आयत ॥ ६ भ-त वीरो । ७ भ-निशाचराय । ८ भ-वधाय वालिनदन ॥
 ९ रा, नास्ति । भ-धनुश्च सशर हत्वा शिरस्त्राणमपातयत् ॥ १०. फ म भ-स
 तमासाध । ११ रा, नास्ति । अत परमधिक पाठ — रा, ल, ल, व अ प्र-
 जघान कर्णमूले तु तलेनामितविक्रम । १२ रा, ल, ल, व अ प्र-नाभि-
 हत क्रुद्ध । भ-भजधानाशु ॥ १३ भ-तत क्रुद्ध. स उन्मत्तो । १४ भ-
 महाभुजः ॥ १५ भ-शैल० । १६ भ-तीक्ष्णसा० । १७ रा. फ म भ-महत् ।
 १८. भ-रक्ष. ॥ १९. भ-तेन वा० । २० म-क्रोपाग्निपा० । २१ भ-स मुहूर्त ॥
 २२. फ-नास्ति ॥ २३ भ-आवर्त्तयत सरब्ध । २४. भ-राक्षसस्य स्तनाभ्यासे ।
 २५. रा, -असज्जो ।

- २२] इन्द्राऽग्नि-सम-स्पर्शं तदा^१ मुष्टिम् अपातयत् ॥२१॥ [२१
तस्य^२ मुष्टि-निपातेन राक्षसस्य महा-मृधे^३ ।
२३] पफाल हृदयं भिन्नं^४ स पपात ततो^५ भुवि ॥२२॥ [२२
तस्मिन् नि-पतिते^६ भूमौ तत् सैन्यं विप्र-द्रुवे^७ ।
२४] आ-विवेश महा-क्रोधः सम्-अरे चाऽपि रावणम् ॥२३॥ [२३
इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^८ महापार्श्व-वधो^९ नाम
सप्तसप्ततितम सर्गः ॥ ७७ ॥

[वं-७६] = [अष्टासप्ततितमः सर्गः] = [दा-१००]

- महा-पार्श्वे विनि-हते राक्षसे च महोदरे ।^१
N] निशा-चरे महाऽमात्ये विरूपाक्षे नि-पातिते^२ ॥१॥ [१
विप्र-द्रुतेषु योधेषु कां-दिशीकेषु^३ सर्व-तः^४ ।
N] रावणः शोक-सन्तप्तः^५ कार्य-शेषम् अचिन्तयत् ॥२॥ [N
N] चिन्तयित्वा नाऽति-चिरं^६ स्व-सैन्यं^७ विनि-वर्त्य^८ च ।^९ [N
३३] सूतं^{१०} सं-चोदयामास^{११} वाक्यं चेदम्^{१२} उवाच ह ॥३॥ [२
नि-हतानाम् अमात्यानां रुद्धस्य^{१३} नगरस्य च ।^{१४}
४] अन्तम्^{१५} अद्य गमिष्यामि हत्वा तौ राम-लक्ष्मणौ ॥४॥ [३

१ भ-तस्य ॥ २ भ-तेन । ३ भ-महात्मनः । ४ भ-भग्नं । ५ रा२ म-
हतो ॥ ६ म-विनिहते । ७ भ-सप्रचुक्षुभे । ८ अत परमधिक पाठ—भ-
स तु जलधरवद्विनद्य नादं समरगत कुपितो निशाचरेन्द्र । अदहदथ
शरैर्हरीस्तदानीं लृणशलभानिव कानने दवाग्नि ॥ ९ प्र भ-लकाकाडे ।
१० भ-उन्मत्तवधः ॥ ११ भ-स्वबल निहत दृष्ट्वा तस्मिन्सग्राममूर्धनि । आतृ-
न्विनिहताश्चैव शक्रतुल्यपराक्रमान् ॥ निशम्य मन्त्रिप्रवरौ सूदितौ युधि वानरैः ।
मत्तोन्मत्तौ च सम्प्रेक्ष्य निहतौ परमद्युती ॥ विरूपाक्ष च दुर्धर्ष ससैन्य वानरैर्युधि ।
चुक्रोपाथ महातेजा देवदानवदर्पहा । स भास्करसहस्रस्य तेजो बिभ्रन्महाद्युतिः ॥
१२. म-महासुरे ॥ १३ म-काल्यमानेषु सर्वश । १४. म-क्रोधसः ॥ १५ रा,
ल, ल, व-नातिस्रैर । १६ रा, ल, ल व अ प्र रा, फ-०न्याद् । १७ म-
०वार्य । १८ रा, ल, ल, व अ प्र-स्व रथ चो० । म-सूतं स नोद० । १९. म-
एतद् ॥ २० भ-दग्धस्य । २१ अत परमधिकः पाठ.—भ-प्रहस्तस्यातिकायस्य
इन्द्रजित्कुम्भकर्णयोः । २२ रा, ल, ल, व अ प्र-अहम् । भ-गतिम् ॥

- कर्मणोऽस्य हि तौ मूल भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ^१ । [N
 ५] प्र-शाखा यस्य सु-ग्रीवो बहवोऽन्ये^२ च यूथ-पाः^३ ॥५॥ [४उ
 N] फल-पुष्पे^४ जनक-जा^५ द्रष्टा सेक्ता च मारुतिः^६ ।
 ६पू] मूले हते हतं सर्वं तौ हनिष्यामि सं-युगे ॥६॥ [N
 ७उ] स दिशो दश^७ घोषेण रथेन सहसा^८ भृशम् ।
 नादयन् राक्षस-श्रेष्ठो^९ राघवाव्^{१०} अभ्य-अवर्तत^{११} ॥७॥ [६
 ८] पूरिता तेन शब्देन स-नदी-गिरि-कानना^{१२} ।
 सं-चचाल मही सर्वा त्रेसुश्^{१३} चैव मृग-द्विजाः^{१४} ॥८॥ [७
 ९] स^{१५} वि-स्फार्य महा-चापं किरीटी मृष्ट-कुण्डलः ।
 नाम वि-श्रावयामास^{१६} जगज्ज च ननाद च ॥९॥ [N
 १०] तेन सिंह-प्रणादेन नाम-संकीर्तनेन^{१७} च ।
 स्यन्दनस्य च नादेन पूरयामास रोदसी ॥१०॥ [N
 ११] त्रि-विक्रमे यथा विष्णोः सर्वे^{१८} दैत्य-जनाः^{१९} पुरा ।
 N] भयाऽऽर्ता वानराः सर्वे विविशुस् ते परस्परम् ॥११॥ [N
 ते राक्षसेन्द्रं तं दृष्ट्वा वानरास् त्रस्त-चेतसः ।
 १२] शरण्यं शरणं जग्मुर् मनसा पुरुषोत्तमम् ॥१२॥ [N
 ततस् तं राघवो^{२०} दृष्ट्वा रथ-स्थं^{२१} पर्वतोपमम् ।
 १३] वि-धुन्वान धनुर् घोर व्यादिताऽऽस्यम् इवाऽन्त-कम् ॥१३॥ [N
 १४पू] विरूपाऽक्ष^{२२} महा-घोरं^{२३} गर्जन्तं कालमेघ-वत् ।
 N] वानरान् सान्त्वयित्वा च^{२४} वि-भीषणम् उवाच ह ॥१४॥ [N

१ प्र रा२ फ-राघवाबुभौ । २ टि० ५-६ श्लोकौ क्रमवैपरीत्ये तु गणू स० ५२
 श्लो० ५-७ । ल१ ल२ व-नास्ति ॥ ३ भ-पत्राणि हरियू० । ४ म-नास्ति ॥ ५. रा,
 ल१ ल२ व अ प्र-फलमूले च जातकया । ६ अत परमधिक पाठ —भ-
 रावणस्य वचः श्रुत्वा सुतो हर्षसमन्वितः । स बाह्यामास रथं कपीनां
 भयमादधत् ॥ ७ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-रथघोषेण जातेन महता । भ-
 ंण रथस्थोऽतिरथो । ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-प्रदिशो भूमिं । भ-प्रययौ तूर्ण ।
 ९ भ-राघव प्रति रावण ॥ १०. भ-मही सगिरि० ११ रा१ ल१ ल२ व-भ्रेमुश्चैव
 मृ० । प्र रा२ फ म-त्रस्ताश्चैव मृ० । भ-त्रस्तसिंहमृगद्विजा ॥ १२ अत आरभ्य
 भ-३८-श्लोक यावन्नास्ति । १३ रा२ फ-सश्राव० ॥ १४ म-नामविश्रावणेन ॥
 १५ ल२ अ-सर्वदैत्य० । रा२ फ-सर्वदैत्यवधे । प्र म-सर्वे दैत्यवरा । १६ रा१ ल१
 ल२ व अ प्र फ म-रावण । १७. रा१ ल१ ल२ व-राक्षस ॥ १८ रा१ ल१ ल२ व
 अ प्र-स त दृष्ट्वा १९ प्र-महारीद्र । म-महावेग । २० भ-तु ॥

- कोऽयं पर्वत-सङ्काशो धनुष-मान् कवची शरी ।
 N] दिव्यं रथं समा-स्थाय वानरान् सं-जिघांसति ॥१५॥ [N
 आ-चक्ष्व मे महा-बाहो कोऽयं राक्षस-पुङ्गवः ।
 N] यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयाऽऽर्ता विप्र-दुद्रुवुः ॥१६॥ [N
 स पृष्ठो राज-पुत्रेण रामेणाऽमित-तेजसा ।
 N] आ-चक्ष्वे महा-तेजा राघवाय वि-भीषणः ॥१७॥ [N
 दश-ग्रीवो महा-तेजा राजा वैश्रवणाऽनुजः ।
 N] भीम-कर्मा महोत्साहो रावणो राक्षसाऽधिपः ॥१८॥ [N
 पुत्रो वि-श्रवसः साक्षात् क्रूर-कर्मा सु-दारुणः ।
 N] दारुणो दारुणाऽऽचारो देव-दानव-दर्प-हा ॥१९॥ [N
 एतस्मिन् क्रियतां यत्नो महान् पुरुष-पुङ्गव ।
 N] पुरा वानर-सैन्यानि क्षयं नयति सायकैः ॥२०॥ [N
 N] विभीषण-वचः श्रुत्वा रामो राजीव-लोचनः ।
 १४३] जग्राह कार्मुक-श्रेष्ठं वाक्यं चेदम् उवाच ह ॥२१॥ [N
 दिष्ट्या मे दर्शनं प्राऽऽप्तो नैर्ऋतेन्द्रः सु-दुर्मतिः ।
 १५] वधेनाऽस्य नृ-शसस्य तुष्टिम् एष्यामि सं-युगे ॥२२॥ [N
 इत्य् उक्त्वा बाणम् आ-कर्णं पूरयित्वा ससर्ज ह ।
 १६] त राक्षसेन्द्रश्चिच्छेद त्रिभिर् बाणैर् अ-मर्षणः ॥२३॥ [N
 नि-कृत्तं सायकं दृष्ट्वा सौमित्रिः कुपितो भृशम् ।
 १७] त्रामयामास रक्षांसि ज्या-घोषेण महा-बलः ॥२४॥ [N
 N] पूरयन् स महीं शैलान् अर्णवांश्च दिशस् तथा ।
 सौमित्रेर् धनुषो घोषं श्रुत्वा प्रति-भयं तदा ॥२५॥ [N
 १८] वि-सिष्मिये महा-तेजा राक्षसेन्द्रो भृशं बली ।
 स रावणः प्र-कुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणम् अग्र-न्तः ॥२६॥ [N
 १९] आ-दाय नि-शितं बाणम् इदं वचनम् अब्रवीत् ।

१. रा२ फ-प्रजि० ॥ २ म-नास्ति ॥ ३ रा२ म-क्षुद्रे । ४ फ-नास्ति ॥
 ५ म-नास्ति ॥ ६ रा२ फ म-भलैर् ॥ ७ रा२ फ-महाशैलानर्णव च
 दिशस् । म-महीं सर्वा साकाशा दिशास् ॥ ८ म-नास्ति ॥ ९ रा२ फ
 म-अरिदर्पनिसूदन ।

- तिष्ठ प्राणान् परित्यज्य गमिष्यसि यम-क्षयम् ॥२७॥[N
 २०] पश्य मे नि-शितान् बाणान् अरि-दर्प-निषूदनान् ।
 सितपीताऽमलांस् तीक्ष्णान् मुक्ता-रजत-भूषणान् ॥२८॥[N
 २१] एष^१ ते^२ सूर्य-सङ्काशो बाणः पास्यति शोणितम् ।
 मृग-राड् इव सं-क्रुद्धो नाग-राजस्य शोणितम् ।
 २२] त्यज सर्वाऽऽत्मना बाणं ततस् त्यक्ष्यसि जीवितम् ॥२९॥ [N
 ततः स रक्षो-वचनं नि-शम्य
 सु-गर्वितं^३ सं-यति राज-पुत्रः ।
 न^४ चैव चुक्रोध बलस्थिराऽऽत्मा^५
 २३] प्रोवाच चैनं^६ वचनं महाऽऽत्मा ॥३०॥ [N
 कर्मणा दर्शयाऽऽत्मानं न वि-कथितुम् अर्हसि ।
 २४] पौरुषेण हि युक्तेन^७ सं^८(?त्वं) वि-कथितुम् अर्हसि ॥३१॥ [N
 सर्वाऽऽयुध-समायुक्तो धन्वी रथ-चरे स्थितः ।
 २५] स^९ शरैर्^{१०} यदि वा शस्त्रैर् दर्शयस्व पराऽऽक्रमम् ॥३२॥ [N
 ततः शिरांसि ते^{११} बाणैः^{१२} पातयिष्याम्य^{१३} अहं रणे^{१४} ।
 २६] मारुतः काल-पद्मानि फलानीऽव वनस्-पतेः ॥३३॥ [N
 अद्य ते मामका बाणास् तप्त-काञ्चन-भूषणाः ।
 २७] पास्यन्ति रुधिरं देहात् सुराऽमृतम्^{१५} इवोत्थि(द्-स्थि)तम् ॥३४॥ [N
 लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा हेतु-मद्^{१६} वीर्य-सयुतम्^{१७} ।
 २८] रावणः परम-क्रुद्धो बाणम् उत्-तमम् आ-ददे^{१८} ॥३५॥ [N
 तम् आ-पतन्तं सौमित्रिस् त्रि-धा चिच्छेद लाघवात् ।^{१९}
 २९] रावणः परमाऽमर्षी शर-वर्षेण सोऽभ्य-अयात् ॥३६॥ [N
 ततः शर-सहस्रेण सं-च्छाद्य रघु-नन्दनम् ।

१. रा_२-भिन्नेषु नास्ति ॥ २. अ-नास्ति । अतः परमधिक पाठ — रा_१-
 उवाच तं महातेजा लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥ ३. रा_१ ल_१ ल_२ व प्र-वर्षन्ते ।
 ४. अ-नास्ति । ५. अ प्र म-नास्ति ॥ ६. म-निशम्य वै । ७. रा_२ फ-०बले
 स्थितात्मा । म-तथैव मुक्ते वचने महात्मा । ८. रा_२ फ म-चेद ॥ ९. रा_२ फ-तु
 सयुक्तो । म-च यो युक्तो । १०. फ म-न वि० ॥ ११. प्र-सर्वैर् ॥ १२. म-
 बाणौघैः । १३. प्र-०ष्यामि भूतले ॥ १४. टि सन्धिरार्ष । १५. रा_२ फ म-
 उत्साहसमन्वितं । १६. रा_१ ल_२-आदधे । १७. म-नास्ति ॥

- ३०] वि-भीषणं च' सु-ग्रीवं वानरांश् चामि-दुद्रुवे ॥३७॥ [N
सं-त्रास्य वानराऽनीकं शर-वर्षैर् महा-भुजः ।
३१] रामम् एवामि-दुद्राव शरैर् अग्निशिखोपमैः ॥३८॥ [N
तम् आ-पतन्तं सहसा प्रत्य-अगृह्णान् महा-भुजः ।
३२] रामोऽपि राक्षस-श्रेष्ठं शरैर् अर्काऽग्नि-सन्निभैः ॥३९॥ [N
N] सं-क्रुद्धयोस् तयोर् आसीत् सं-युगं लोम-हर्षणम् ।
ततः प्र-ववृते युद्धं राम-रावणयोर् महत् ।
३३] जीविताऽन्तकरं घोरं परस्पर-वधैषिणोः ॥४०॥ [N
लाघवं शर-मोक्षं च शर-व्याघातम् एव च ।
३४] आत्मनः प्रति-घातं च दृष्ट्वा रक्षो न° विव्यथे° ॥४१॥ [N
ततः शर-शतैस् तीक्ष्णै° रावण° स प्र-वेगितैः° ।
३५] राघवः परमाऽमर्षी° प्र-विव्याध महा-बलः° ॥४२॥ [N
चचाल पृथिवी सर्वा स-सागर-वन-द्रमा ।° [७३
३६] तामस सु-महाघोरं मुमोचाऽस्त्रं सु-दारुणम् ॥४३॥
३७] निर्-ददाह° कपींस् तेन ते° प्र-पेतुर् मही-तले° ।° [८
३८] तान् अनीकान्य° अनेकानि° रावणस्य शरोत्करैः ॥४४॥
प्रेक्ष्य भग्नानि शत-शो राघवः° समुप-स्थितः° । [१०
३९] ददर्श स ततो रामं तिष्ठन्तम्° अ-पराजितम्° ॥४५॥ [११उ
लक्ष्मणेन सह आत्रा विष्णुना वासवं यथा ।
४०] उल्-लिखन्तम् इवाऽऽकाशम् अव-ष्टभ्य स्व-कं° धनुः ।

१ ल, ल, प्र-तु ॥ २. रा, ल, ल, व अ प्र फ म-नास्ति ॥ ३ अत परमधिक पाठ — भ-ततोऽभवद्युद्धमनुत्तमं तयोर्महत्तदा रामनिशाच-रेन्द्रयोः । जिगीषतोर्वन्यमृगेन्द्रयोर्वने प्रभिन्नयोर्यथूपयोर्यथा भवेत् ॥ ४ रा, -ततो । ५. रा, -सगरो रोमहर्षण । फ-०गो लोमहर्षण । ६ भ-नास्ति । ७ भ-तदा । ८. प्र म भ-०रजयैषिणो ॥ ९. भ-रामस्य । १० म-स दुद्रुवे । भ-प्रक्षुभे ॥ ११ भ-शरसहस्रेण । १२ ल, ल, व अ प्र फ रा, -व्यवच्छेद प्र० । म-वज्रवेगप्र० । भ-प्रच्छेद परेरित । १३ भ-समरामर्षी । १४ रा, फ म भ-विव्याध सुमहा० ॥ १५ भ-०ल दशग्रीव क्रुद्धश्चैव महाबल ॥ १६ भ-स द० । १७ भ-प्रयुक्तेन समतत । १८ अत परमधिक पाठ. — भ-उत्पात रजो भौमं भग्नैस्तत्र प्रधावितैः । सोढुं नैव हि तच्छ्रेकुर्वह्मणा निर्मितं स्वयम् ॥ १९. भ-०कानि सर्वाणि ॥ २० रा, ल, ल, व-रावण । २१ रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ-पर्यवर्तत । २२. रा, फ-रावण. पर्यवस्थित ॥ २३ रा. अ प्र-महद । फ-स्वय ।

- N] पद्मपत्रनिभाऽक्षं^१ तं दीर्घ-बाहुम् अरि-दमम् ॥४६॥[१२
 वानरांश् च रणे भग्नान् आ-पतन्तं च रावणम्^२ ।
 ४२] सम-ईक्ष्य राघवो हृष्टो^३ मध्ये^४ जग्राह तद्^५ धनुः^६ ॥४७॥[१३
 वि-स्फारयितुम् आ-रेभे^७ ततः स पुनर्^८ आऽह्वयत् ।
 ४३] महा-वेगं^९ महा-कायं^{१०} भिन्दन्तम्^{११} इव रोदसी^{१२} ॥४८॥[१४
 लक्ष्मणस्य च बाणेन राम-विस्फारितेन च ।
 ४४] शब्देन राक्षसास् त्रेसुः^{१३} पेतुश् चैव^{१४} सहस्र-शः ॥४९॥[१५
 तयोर्^{१५} इषु-पथं^{१६} प्राऽऽप्य राम-लक्ष्मणयोर्^{१७} मृधे^{१८} ।
 ४५] बभूव स यथा राहुः समीपे शशि-सूर्ययोः^{१९} ॥५०॥[१६
 तम् ऐच्छत् प्रथमं योद्धुं लक्ष्मणो नि-शितैः शरैः ।
 ४६] मुमोच धनुर् आ-दाय^{२०} शरान् अग्नि-शिखोपमान् ॥५१॥[१७
 तान् मुक्त-मात्रान् आ-काशे लक्ष्मणेन धनुष्-मता ।
 ४७] बाणैर्^{२१} बाणान्^{२२} महा-तेजा रावणः प्रत्य्-अवारयत् ॥५२॥[१८
 एकम् एकेन बाणेन त्रिभिस् त्रीन् दशभिर् दश ।
 ४८] लक्ष्मणस्य प्रचिच्छेद^{२३} दर्शयन् हस्त-लाघवम् ॥५३॥[१९
 अभ्यति-क्रम्य^{२४} सौमित्रिं रावणः समितिं-जयः ।
 ४९] आ-ससाद रणे^{२५} रामं स्थितं शैलम्^{२६} इवाऽचलम् ॥५४॥[२०
 स सं-ख्ये रामम् आ-माद्य क्रोध-सरक्त-लोचनः^{२७} ।
 ५०] व्य्-असृजच्^{२८} छर-वर्षाणि राघवे राक्षसेश्वरः ॥५५॥[२१
 शर-धारास् ततो रामो रावणाऽम्बुद-निःसृताः^{२९} ।

१. भ-०त्रविशालाक्ष । म-०त्रमिवाकाश । फ-०त्रनिकाशाख्य । २ प्र-
 नास्ति । अत परमधिक पाठ — भ-स तु सम्यग्रेक्ष्य काकुत्स्थं राघवं रावणो
 युधि । रथेनाभ्यद्रवचूर्णं जघान च कपीन् बहून् ॥ ३ म भ-राक्षस । ४ भ-
 क्रुद्धो मृधे । ५ म भ-कार्मुक ॥ ६ रा-०यित्वा समारेभे । भ-विस्फार्य च मह-
 चाप । ७ भ-रिपुम् । ८ म-०वेगो । ९ म-०यो । भ-महानाद । १० रा, ल,
 ल, ब अ प्र रा, फ म-०दन् । ११ भ-मेदिनी । १२ भ-तेन न्यपतत ॥
 १३ रा, ल, ल, ब अ प्र म-ततो रिपुपथ । भ-तयो शरपथ । १४ भ-रावणो
 राजपुत्रयो । १५ भ-चन्द्रसू० ॥ १६ भ-आनम्य ॥ १७ भ-बाणजालैर् ।
 १८ भ-नास्ति ॥ १९ म-च चि० । भ-स चि० ॥ २० भ-अथाति० । २१ भ-
 ततो । २२ म-मेहम् ॥ २३ रा-कोपस० २४ भ-असृ० ॥ २५ भ-शरवा-
 तास्तु तान्नामो रावणेष्वासनिस्तान् ।

- ५१] दृष्ट्वाऽऽपतिताः^१ शीघ्रं^२ भल्लाज्^३ जग्राह गधवः^४ ॥५६॥ [२२
ताज् छरौघांस् ततो भल्लैश् तीक्ष्णैश् चिच्छेद स-युगे^५ ।
- ५२] दीप्यमानान् महा-घोरान्^६ क्रुद्धान् आशीविषान् इव^७ ॥५७॥ [२३
राघवो रावणं सं-ख्ये^८ रावणश् चाऽपि राघवम्^९ ।
- ५३] अन्योऽन्यं वि-शिखैस्^{१०} तीक्ष्णैः^{११} शरैर् अभि-ववर्षतुः ॥५८॥ [२४
चेरतुश् च^{१२} ततश् चित्रैर्^{१३} मण्डलैः^{१४} सव्य-दक्षिणैः^{१५} ।
- ५४] बाण-जालैर्^{१६} जिघांसन्ताव^{१७} अन्योऽन्यम् अ-पराजितौ ॥५९॥ [२५
तयोर् भूतानि सं-त्रेसुर्^{१८} युग-पत् सम्प्र-वृत्तयोः ।
- ५५] रौद्रयोः^{१९} सायक-मुचोर्^{२०} यमाऽन्तक-निकाशयोः ॥६०॥ [२६
सं-ततं^{२१} वि-विधैर्^{२२} व्योम^{२३} वभूव नि-शितैः^{२४} शरैः^{२५} ।
- ५६] घनैर् इवाऽऽतपाऽपाये विद्युज्-ज्वाला-समाकुलम्^{२६} ॥६१॥ [२७
समुत्-क्षिप्तम्^{२७} इवाऽऽकाश वभूव शर-वृष्टिभिः ।
- [N] महाऽऽभोगैः^{२८} सुतीक्ष्णाऽग्रैर्^{२९} वज्राऽग्नि-सदृशाऽऽननैः^{३०} ॥६२॥ [२८
शराऽन्धकारं तौ भीम^{३१} चक्रतुः सम्-अरे तदा ।
- ५७] गतेऽस्तं तपने देवे गर्जन्^{३२} मेघाव^{३३} इवोत्थि-^{३४} (द्व-स्थि)तौ^{३५} ॥६३॥ [२९
तयोर् युद्धं महा-भीमं^{३६} परस्पर-वधैषिणोः^{३७} ।
- ५८] वभूवोग्रम्^{३८} अ-चिन्त्यं च वृत्र-वासवयोर् इव ॥६४॥ [३०
उभौ च^{३९} परमेष्वासाव उभौ शस्त्र-विशारदौ^{४०} ।

१ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-ददौ चाप तत । २ भ-तूर्ण । ३ रा_१-बल्लाज-
ग्राह रावण ॥ ४ भ-राघव । ५ प्र म-०घोरान्क्रुद्धानाशीविषोपमान् । भ-
महेष्वास क्रोधेनाशीविषोपमान् ॥ ६ भ-बाणै रावणो राघव तथा । ७. भ-समरे
वीरौ ॥ ८ प्र रा_१ फ भ-चरित चित्र । ९ रा_१-०ले । भ-०ल । १० रा_१-०णे ।
भ-ण । ११ भ-बाणवर्ष समीक्षेताम् । १२ म-नालि ॥ १३ ल_१ ल_२ व-वित्रेसुर ।
प्र रा_१ फ म भ-वित्रेसुर । १४. रा_१ ल_१ ल_२ व-०यो साकमुत्पत्य । भ-राम-
रावणयोर्युद्धे ॥ १५ भ-छन्न तैर्निशितैर् । १६ प्र रा_१ फ म भ-बाणैर् । १७ रा_१
फ म-गगन शितै भ-गहन नभ । १८ रा_१ अ-ज्वालामालास० ॥ १९ रा_१
ल_१ ल_२ अ प्र म-तदुत्क्षि० । भ-गवाक्षितम् । २०. भ-महावेगै । २१ रा_१ फ-
०स्रिविकृताननै । म-०स्रिविस्तृताननै । भ-वज्रास्त्रसदृशाननै ॥ २२. भ-भीमौ ।
२३ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_१ फ-जगन् । २४ रा_१ फ-मेघैरिवानृत ॥ भ-
मेघाविवोदितौ । २५. म-महाघोरमभवद्वधकाक्षिणो । भ-०भीममन्योन्यवधका-
क्षिणो । २६ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_१ फ म-अनासाद्यम् ॥ २७ भ-तौ ।
२८ ल_१ प्र-शास्त्र० । भ-युद्धवि० ।

- ५९] उभौ चाऽस्त्र-विदां^१ श्रेष्ठाव् उभौ युद्धे^२ न चेलतुः^३ ॥६५॥ [३१
 उभौ च^४ येन व्रजतो ययुस्^५ तेन^६ शरोर्मयः ।
 ६०] ऊर्मयः श्वसनाऽऽविद्धा भीमाः सागरयोर् इव ॥६६॥ [३२
 ततः^७ संव्रस्त-चक्रस्^८ तु रावणो लोक-रावणः ।
 ६१] नाराच-मालां रामस्य ललाटे प्रत्य्-अमुञ्चत ॥६७॥ [३३
 रौद्र-चाप-प्रमुक्तां तां नीलोत्पल-मयीम्^९ इव^{१०} ।
 ६२] शिरसा धारयन् रामो न व्यथाम् अच्य-अगच्छत^{११} ॥६८॥ [३४
 अथ मन्त्रान् अभि-जपन् रौद्रम् अस्त्रम् उद्-ईरयन् ।
 ६३] रामोऽपि जगृहे वाणान् स तदा क्रोध-मूर्च्छितः ॥६९॥ [३५ पू
 N] सं-धायाऽग्नि-शिखा-प्रख्यांश्^{१२} चक्री-कृत्य महद् धनुः ।^{१३} [N
 मुमोच च महा-तेजाश् चापम् उद्-यम्य^{१४} वीर्य-वान्^{१५} ॥७०॥ [३५ उ
 ६४] ते शरा राक्षसेन्द्रस्य व्यव-च्छिन्नेन^{१६} वेगिताः । [३६ पू
 N] नि-पेतू रावणस्याऽग्रे वज्राऽशनि-सम-प्रभाः ॥७१॥ [N
 ते महामेघ-सङ्काशे कवचे^{१७} पतिताः शराः^{१८} ।
 ६५] अ-भेद्ये राक्षसेन्द्रस्य^{१९} न^{२०} व्यथां चक्रिरे^{२१} तदा^{२२} ॥७२॥ [३६ उ
 पुनर् एवाऽथ तं रामं रथ-स्थो राक्षसेश्वरः ।^{२३}
 ६६] विव्याध परमाऽस्त्रेण सर्वाऽस्त्र-कुशलो^{२४} रणे ॥७३॥ [३७
 तेह (?कृ) त्वा शर^{२५} (?रा) वर्षाणि पञ्च-शीर्षाणां^{२६} (?णो) वोरगाः^{२७} ।
 ६७] श्वसन्तो विविशुर् भूमिं रावणेन^{२८} प्र-चोदिताः^{२९} ॥७४॥ [३८
 नि-हत्य राघवस्याऽस्त्रं रावणः क्रोध-मूर्च्छितः ।^{३०}

१ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-शास्त्र० । रा -शस्त्रभुजा । फ-शस्त्रभृता ।
 २ म-युद्धबले स्थितौ ॥ ३ भ-हि । ४ म-चक्रतुस्ते । भ-तेन तेन ॥ ५ भ-अथ ।
 ६ रा_१-०स्त्रवक्स् । भ-ससकहस्तस् ॥ ७. भ-०लसमप्रभा । ८. भ-प्रत्यपद्यत ॥
 ९. भ-ततस्त्वभिजपन्मन्त्र रौद्रास्त्र समुदीरयन् । शराश्चैव समाधत्त राम. क्रोधसम-
 न्वित. ॥ १०. प्र रा_२ फ-०याशीविवप्र० । ११. म भ-नास्ति । १२ भ-
 आकृष्य । १३ ल_२-वेगवान् ॥ १४ प्र-नास्ति । १५ भ-रावणस्य रणे राम.
 शरानग्निशिखोपमान् । रावणेन प्रयुक्तास्ते कवचे निशिता. शरा ॥ १६ भ-
 अभेद्यकवचावृते । १७. प्र-नास्ति । भ-तु । १८ भ-चक्राहवे । १९ भ-नास्ति ।
 २० रा_१-सर्वासु कुशल । ल_१ ल_२ व अ प्र-०स्त्रकुशल । २१ भ-अताडयन्महास्त्रेण
 गांधर्वेण महाबल ॥ २२. रा_२ फ भ-बाणरूपाणि । २३ रा_१ अ प्र-०शीर्षा
 इवो । भ-०शीर्षा महोरगा । टि०-वा=इव । २४ रा_२-०न प्रयोजिता । भ-
 रामेण प्रतिचो० ॥ २५ म-नास्ति ।

- ६८] आसुरं सु-महाघोरम् अन्यद् अस्त्रं मुमोच^१ ह^२ ॥७५॥ [३९
 व्याघ्र-सिंह-मुखान् बाणान् काक-कङ्क-मुखांस्^३ तथा ।
 ६९] गृध्र-दीप्ताऽऽननांश् चाऽपि^४ सृगाल-वदनान्^५ शितान्^६ ॥७६॥ [४०
 ईहामृग-मुखांश् चाऽपि^७ व्यादिताऽऽस्यान् भयाऽऽवहान्^८ ।
 ७०] पञ्चाऽऽस्याल् लेलिहानांश् च ससर्ज^९ वि-विधाञ्छरान् । [४१
 ७१उ] रामं प्रति महा-तेजाः क्रुद्धः^{१०} सर्पं^{११} इव श्वसन् ॥७७॥ [४२उ
 आसुरेण समा-विष्टः^{१२} सोऽस्त्रेण^{१३} युधि राघवः ।
 ७२] ससर्जाऽस्त्रं महोत्साहः^{१४} पावकं पावकोपमः^{१५} ॥७८॥ [४४
 अग्नि-दीप्त-मुखान् बाणांश् चन्द्र-सूर्य-मुखांस्^{१६} तथा ।
 ७३] चन्द्राऽर्धचन्द्र-वक्त्रांश्^{१७} च^{१८} धूम-केतु-निभान् अपि ॥७९॥ [४५
 ग्रह-नक्षत्र-वक्त्रांश्^{१९} च महोल्का-मुख-संस्थितान् ।
 ७४] विद्युज्-जिह्वांस् तथा^{२०} चाऽन्यान्^{२१} वि-ससर्ज^{२२} शिताञ्छरान् ॥८०॥ [४६
 ते रावण-शरा घोरा राघवाऽस्त्रेण^{२३} मोहिताः^{२४} ।
 ७५] वि-लयं जग्मुर् आ-काशे विनि-कृत्ताः^{२५} सहस्र-धा^{२६} ॥८१॥ [४७
 तद् अस्त्रं नि-हतं दृष्ट्वा रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ।
 ७६] दृष्ट्वा नेदुस् ततः सर्वे हरयः काम-रूपिणः ॥८२॥ [४८
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{२७} राम-रावणयोर् अस्त्र-युद्ध
 नामाऽष्टासप्ततितम सर्ग ॥ ७८ ॥

१ रा. फ भ-ममाददे ॥ २ रा. ल. ल. व अ प्र-काकगृध्रमु० । ३ भ-
 चैव । ४ म-०नास्तथा । भ-वराहवदनास्तथा ॥ ५ रा. फ म भ-चान्यान् । ६ म-
 महाभयान् । ७ भ-निशिताज् । ८ म-नास्ति । अत परमधिक पाठ — रा. फ
 भ-खरान्खरमुखांश्चान्यान् वराहमुखसंस्थितान् । कूर्मकुक्कुटवक्त्रांश्च
 मकराशीविपाननान् ॥ एतांश्चान्यांश्च मायाभि ससर्ज विविधाञ्छरान् ॥
 ९. रा. ल. ल. व अ-क्षुद्र सर्प । रा. महासर्प । १० ल. ल. व अ प्र-शस्त्रेण ।
 ११ भ-महातेजा । १२. भ-दिव्यमुत्तमम् ॥ १३ रा. ल. ल. अ प्र रा. फ-
 ०यंसमास् । भ-सूर्यवायुमु० । १४ भ-०र्धवक्त्रान्विमलान् ॥ १५. रा. ल. ल. व
 अ प्र रा. फ म-०वर्णांश् । १६ रा. फ म भ-तथैवान्यान् । १७ रा. फ-ससर्ज
 निशिताज् । म भ-ससर्ज विविधाज् ॥ १८ भ-राघवस्य समीपत । १९. भ-
 जघ्नुश्चैव । २० फ म भ-०क्षश ॥ २१ अत. परमधिक पाठ — भ-सुग्रीव-
 प्रमुखा वीरा सर्वे ते प्रत्यपूजयन् ॥ २२ प्र भ-लकाकाडे । म-युद्धपर्वणि ॥

[वं-८०] = [एकोनाऽशीतितमः सर्गः] = [दा-१०१]

- अस्त्रेणाऽस्त्रं प्रति-हतं दृष्ट्वा रामेण रावणः ।
 १] क्रोधं तु द्वि-गुणं चक्रे क्रोधात् स' तद्-अनन्तरम् ॥१ ॥ [१
 मयेन माया-विहितं रौद्रम् अस्त्रं महा-बलः ।
 २] उत्-सृष्टुं^१ रावणो घोरं^२ राघवायोपचक्रमे^३ ॥२ ॥ [२
 ततः^४ प्राऽऽसाश् च निष्-पेतुर् गदाश् च मुसलान्य^५ अपि ।
 ३] कार्मुका दीप्यमानाश् च^६ वज्र-धाराश्^७ च^८ सर्व-शः ॥३ ॥ [३
 मुद्गराः कूट-यन्त्राणि^९ दीप्ताश् चाऽशनयस् तथा ।
 ४] निष्-पेतुर् वि-विधास् तीक्ष्णा^{१०} वाता इव युगाऽत्यये^{११} ॥४ ॥ [४
 ततस् तद्^{१२} राघवः शीघ्रम्^{१३} अस्त्रम् अस्त्र-विदा^{१४} वरः ।
 ५] जघान परमाऽस्त्रेण गान्धर्वेण महा-द्युतिः ॥५ ॥ [५
 ततश् चक्राणि निष्-पेतुर् भास्वराणि^{१५} महांति^{१६} च^{१७} ।
 ७] कार्मुकाद् भीम-वेगानि^{१८} राघवस्य महाऽऽत्मनः^{१९} ॥६ ॥ [७
 तैर् आसीद् गगनं व्याप्तं^{२०} संपतद्भिस् तमो-नुदैः ।
 ८] भासिताः^{२१} सर्व-लोकाश् च^{२२} चन्द्राऽऽदित्य-ग्रहैर् इव ॥७ ॥ [८
 तैः स^{२३} चिच्छेद^{२४} तान् बाणान् अस्त्राणि^{२५} वि-विधानि^{२६} च ।^{२७}
 ९] आ-युधानि वि-चित्राणि रावणस्य चमू-मुखे ॥८ ॥ [९
 तद् अस्त्रं नि-हतं^{२८} दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः^{२९} ।
 १०] विव्याध नि-शितैर्^{३०} बाणै रामं सर्वेषु मर्मसु ॥९ ॥ [१०
 स विद्धो बहुभिर् बाणैर् महा-कार्मुक-निःसृतैः ।^{३१}

१ भ-अस्त्रं ससर्ज ह ॥ २ भ-विहित रौद्रमन्यदस्त्र महाद्युति । ३ भ-
 सुघोर । ४ भ-भीम । ५ भ-०वाय महात्मने ॥ ६ भ-शूला । ७ रा_२ फ-
 मुशलानि । ८ रा_२ फ म भ-च । ९ रा_२ फ म भ-०नानि । १०. रा_२ फ म
 भ-०राणि ॥ ११. रा_२ फ म-कूटजालानि । भ-कूटसज्ञाश्च । १२ रा_२ फ-तीव्रा ।
 १३ रा_२ फ-युगक्षये ॥ १४ भ-तु । १५ भ-श्रीमानस्त्रशस्त्रविदा । १६ अत
 परमधिक पाठ-भ-तदस्त्रं निहतं दृष्ट्वा राघवेण महात्मना । पैशाचं
 सुमहातेजाः सोऽन्यदस्त्रमुदैरयत् ॥ १७ ल_१ ल_२ अ रा_२ फ-भासुराणि ।
 १८. भ-महात्मन । १९ भ-०वेगस्य दशग्रीवस्य रक्षस ॥ २० रा_२ फ म-
 हृष्टै । २१ भ-पतद्भि स्वर्गलोकेभ्यश् ॥ २२ रा_२ फ-निवि० । २३ रा_२ फ-
 शूलानि मुशलानि । २४ भ-नास्ति ॥ २५ रा_१-विहत । २६. भ-राक्षसाधिप ।
 २७ भ-दशभिद ॥ २८ भ-तोतिविद्ध शितैर्बाणै राम सर्वेषु मर्मसु ।

- ११] रावणेन महा-तेजा न प्राऽकम्पत' राघवः' ॥१०॥ [११
ततो विव्याध गात्रेषु सर्वेषु समिति-जयः ।
१२] रामः सु-संरब्धतरो रावणं नि-शितैः शरैः ॥११॥ [१२
वि-भीषणश् च साऽमात्यः सु-ग्रीवश् च स-सैनिकः' ।
N] प्रेक्षकाः सम्-अपद्यन्त दश-ग्रीवस्य सैनिकाः ॥१२॥ [N
एतस्मिन् अन्तरे क्रुद्धो राघवस्याऽनु-जो बली ।
१४] लक्ष्मणः सायकान् सप्त जग्राह पर-वीर-हा ॥१३॥ [१३
तैः सायकैर् महा-वेगै रावणस्य महा-द्युतेः' ।
१५] ध्वजं मनुष्य-शीर्षं च तदा' चिच्छेद वीर्य-वान् ॥१४॥ [१४
सारथ्येश् चैव' बाणेन' शिरो ज्वलित-कुण्डलम्' ।
१६] जहार लक्ष्मणः श्री-मान् रथाद्' आशु पपात च' ॥१५॥ [१५
कृप्यमाणं' तु' चिच्छेद धनुर् गजकरोपमम् ।
१७] लक्ष्मणो राक्षसेन्द्रस्य पञ्चभिः पञ्चभिः' शरैः' ॥१६॥ [१६
नील-मेघ-निभांश्' चाऽस्य' सद्-अश्वान् पर्वतोपमान् ।
१८] नि-जघान' तदा वेगाद् रावणस्य' वि-भीषणः' ॥१७॥ [१७
हताऽश्वो' वेग-वान्' वेगाद् अव-प्लुत्य' महा-रथात्' ।
१९] क्रोधम् आऽहारयत्' तीव्रं' भ्रातरं प्रति रावणः ॥१८॥ [१८

१ भ-मनागप्यकंपत ॥ २ अत परमधिक पाठ —भ-यथा प्रावृषि
मेघो वै धारावर्ष विमुंचति । एवं रामो महात्मा तु बाणवर्ष व्यमुंचत ॥
पूरयन् शरवर्षेण गगनं मेदिनी तथा । अभिनच्च रथं राम सपताकध्वजं
तथा ॥ स रथो राज्ञसेन्द्रस्य रामेणाभ्याहतः शरैः । साश्वः सारथि-
नोपेतः सध्वजः पतितो भुवि ॥ पदातिर्नष्टसंज्ञश्च कृतो वै रक्षसा पति ।
निमेषान्तरमात्रेण सज्जमन्यं रथोत्तमम् ॥ आरुरोह तत शीघ्रं रावणो
राक्षसाधिपः । मायया विहितैर्बाणै रामं विव्याध संयुगे ॥ ३ अ-वस्य
च सैनिका । ४ म-नास्ति । ५ भ-नास्ति ॥ ६ म-दुरात्मन । भ-द्युतिः ।
७ ब प्र रा२ फ म भ-तस्य । ८ भ-सायकै ॥ ९ रा१ ल१ ल२ ब अ-
चैकबा० । १० ल१ ल२ ब-०तमड० । ११. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०इषुम-
थातर । म-नास्ति । भ-आशु पपात स ॥ १२. भ-नाम्यमान च । १३ रा२ फ
म भ-पचपर्वभि ॥ १४ म-०निकासाश्च । भ-०भाश्चैव । १५ रा२ फ म-०न
महावेगान्ना० । भ-जघान गदया तत्र रथे भ्रातुर ॥ १६ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-
रथे स्थितान् । १७ रा२ फ म-०श्वाद् । १८ म-तु तदा । १९. भ-अप्लुत्य स
महारथ । २० भ-आहावयांचक्रे ॥

- ततस् तु स' महा-शक्ति' दीप्ताम् अग्नि-शिखाम् इव ।
 २०] वि-भीषणाय चिक्षेप राक्षसेन्द्रः प्रताप-वान् ॥१९॥ [१९
 २१पू] अ-ग्राऽऽप्ताम् एव तां बाणैस् त्रिभिश् चिच्छेद राघवः । [२०पू
 तां दृष्ट्वा नि-हतां शक्तिं राघवेण महाऽऽत्मना । [N
 २२] उद्-अतिष्ठन् महा-नादो वानराणां रणे तदा ॥२०॥ [२०उ
 २१उ] सा पपात त्रि-धा छिन्ना शक्तिः कनक-भूषणा ।
 N] स-विस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव नभश्-च्युता ॥२१॥ [२१
 ततः स' राक्षसेन्द्रोऽन्यां कालेनाऽपि दुरा-सदाम् ।
 २३] मुमोच' विपुलां' शक्तिं दीप्यमानां' स्व-तेजसा' ॥२२॥ [२२
 सा' प्र-मुक्ता' बल-वता रावणेन' दुर-आत्मना' ।
 २४] जज्वाल सु-महावेगा' दिवि' सौदामिनी यथा ॥२३॥ [२३
 एतस्मिन् अन्तरे वीरो लक्ष्मणस् तं वि-भीषणम् ।
 २५] प्राण-संशयम् आ-पन्नं तूर्णम् एवाऽभ्य-अपद्यत' ॥२४॥ [२४
 तं मुमोचयिषुर् वीरश् चापम् उद्-यम्य' लक्ष्मणः ।
 २६] रावणं शक्ति-हस्तं तं शर-वर्षैर् अवाऽकिरत् ॥२५॥ [२५
 कीर्य-माणः शरौघेण वि-सृष्टेन महाऽऽत्मना ।
 २७] न प्र-हर्तुं मनश् चक्रे विमुखी-कृत-विक्रमः' ॥२६॥ [२६
 मोक्षितं भ्रातरं दृष्ट्वा लक्ष्मणेन स रावणः ।
 २८] लक्ष्मणाऽभिमुखो' भूत्वा ततो' वचनम् अब्रवीत् ॥२७॥ [२७
 रक्षितस् ते बल-श्लाघिन्' यस्माद् एष वि-भीषणः ।
 २९] वि-मुच्य राक्षसं तस्मात् त्वयि शक्तिः पतिष्यति ॥२८॥ [२८
 एषा ते हृदयं भिच्वा शक्तिर् बहिण-लक्षणा ।

१ अ-वर्ज-सुम० । २. भ-तत शक्ति महाबाहुर दीप्ता दीप्तमिवाशनि ॥
 ३ भ-बाणैर्दीप्तामिव महाशनि । ४ भ-उत्तस्थौ सुमहाबाहो । ५ रा. फ-
 महात्मना । भ-चमूमुखे ॥ ६ रा. फ-भिन्ना । ७. भ-कांचनमालिनी । ८ भ-
 नास्ति ॥ ९ प्र रा. फ म भ-सभाविततरा । १० रा. फ म भ-जग्राह
 विमला । ११ ल-राघवेण महात्मना । ल. अ-ना सुते० । १२ रा. फ म-
 सोत्तोलिता । भ-सा पीडिता । १३ प्र-अत आरभ्य १४-शश्लोकस्य प्रथमपादपर्यंत
 नास्ति । म भ-०णेन महात्मना । १४ भ-०हातेजा व्योम्नि ॥ १५ भ-
 अभ्युपपद्यत ॥ १६ रा. फ म-सयम्य । भ-आनम्य ॥ १७ म-०तनिश्चय ।
 १८ भ-०ख तिष्ठन्निद ॥ १९ भ-०श्लाघ्य ॥

- ३०] मद्-बाहु-बल-वेगेन^१ प्राणान् आ-दाय यास्यति ॥२९॥ [२९
इत्य् एवम् उक्त्वा तां शक्तिम् अष्ट-वण्टां^२ महा-स्वनाम्^३ ।
३२] मयेन माया-विहिताम् अ-मोघां^४ शत्रु-तापिनीम् ॥३०॥ [३०
लक्ष्मणाय समुद्-दिश्य ज्वलन्तीम् इव^५ तेजसा ।
३३] रावणः परमः क्रुद्धश् चिक्षेप च ननाद च ॥३१॥ [३१
सा क्षिप्ता भीम-वेगेन वज्राऽशनि-सम-प्रभा^६ ।
३४] शक्तिर् अभ्याऽपतद् वेगाल् लक्ष्मणं रण-मूर्धनि ॥३२॥ [३२
ताम् अनुव्याऽहरच् छक्तिम् आ-पतन्तीं स राघवः ।
३५] स्वस्त्य् अस्तु लक्ष्मणायेति^७ मोघा भव हतोद्यमा^८ ॥३३॥ [३३
३६उ] न्य-अपतत् सा महा-वेगा लक्ष्मणस्य^९ महोरसि^{१०} ।
जिह्वेवोरग-राजस्य दीप्यमाना महा-द्युतिः ॥३४॥ [३५
३७] ततो रावण-वेगेन सु-दूरम्^{११} अव-गाढया^{१२} ।
शक्त्या^{१३} निर्भिन्न-हृदयः^{१४} पपात भुवि लक्ष्मणः ॥३५॥ [३६
३८] तद्-अवस्थं समीप-स्थो लक्ष्मणं वीऽऽक्ष्य^{१५} राघवः ।

१. भ-मद्बाहुपरिघोत्सृष्टा । २. रा, अ-नास्ति । अतः परमधिकं पाठः—भ-
एवमुक्त्वा दशग्रीवो रथस्थो राज्ञेश्वरः । प्रगृह्य रोषताम्राक्षं शक्तिं
बालार्कसन्निभाम् ॥ कृशानुज्वलिताकारां युगांतोल्कासमद्युतिम् । विस्फुलिग-
सहस्राणि तां च वै शक्तिमुत्तमाम् ॥ विकिरन्ती महत्प्रेक्ष्य घंटाशतनिना-
दिताम् । दृष्ट्वैव ज्वलितां शक्तिं देवता-लोभमागता ॥ आदित्यो निष्प्रभ-
श्चासीन्मन्दतेजश्च पावकः । शक्तिं सुमहतीं दृष्ट्वा नक्षत्राणि प्रदुर्दुबु ॥
गगनं चांतरिक्षं च मही चैव प्रकंपिता । यक्षा भूताः पिशाचाश्च तथा
विद्याधरोरगाः ॥ चकंपिरे भयत्रस्ता दृष्ट्वा शक्तिं समुद्यताम् । प्रतिस्रोत
प्रवृत्ताश्च गंतुं वै निम्नगास्तदा ॥ हाहाभूतमिदं सर्वं दृष्ट्वा शक्तिं समुद्यताम् ।
अप्यादाय शुभां शक्तिं लक्ष्मणं रावणोऽब्रवीत् ॥ सुदृष्टं क्रियतां लोको
लक्ष्मण त्वं हि तापस । स्मर त्वं मातापितरौ भार्या च सुहृदस्तथा ॥
राममामन्त्रय क्षिप्रं सुग्रीवं च विभीषणम् । अस्माल्लोकादमुं लोकमचिरात्त्व
गमिष्यसि ॥ कार्तिकेयं कुमारं हि समाराध्य पुरा भृशम् । सम्प्राप्तेयं मया
शक्तिरेकशत्रुविनाशिनी ॥ ३. रा, ल, ल, व अ प्र-त्वष्टृवाणम् ।
४. रा, फ म-०नुनाशिनी । भ-एकशत्रुविनाशिनी ॥ ५. भ-स्वेन ॥ ६. प्र रा-
०समस्वना ॥ ७. रा, फ म भ-अभ्यप० ॥ ८. प्र-राघवायेति । ९. भ-महाद्युते ।
१०. अतः परमधिकं पाठः—भ-इत्येवं ध्यायतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ॥
११. ल, -०ण रणमूर्धनि ॥ १२. रा, ल, ल, व अ प्र-सा वेगेन जगाम यत् ॥
१३. रा, फ म-वज्र-शक्तिनि० ॥ १४. प्र रा, फ म-प्रेक्ष्य ।

भ्रातृ-स्नेहेन मनसा^१ विषण्ण-वदनोऽभवत्^२ ॥३६॥ [३७
 ३९] स मुहूर्तम् इव^३ ध्यात्वा^४ बाष्प-व्याकुल-लोचनः ।
 बभूव संरब्ध-तरो युगान्ताऽग्निरुवोत्थि (द्-स्थि) तः^५ ॥३७॥ [३८
 ४०] न वि-षादस्य^६ कालोऽयम् इति सं-चिन्त्य राघवः । [३९पू
 ततस् तु नि-शितैर् बाणैर् वीरो दशरथाऽऽत्मजः । [N
 ४१] चक्रे सु-तुमुलं युद्धं रावणस्य वधे^७ वृत्तः^८ ॥३८॥ [३९पू
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^९ लक्ष्मण-शक्ति-भेदो^{१०}
 नामैकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥

[वं-८१] = [अशीतितमः सर्गः] = [दा-१०१]

तं ददर्श तदा^१ रामः शक्त्या^२ निर्-भिन्नम्^३ आ-हवे ।
 १] लक्ष्मणं रुधिराऽऽदिग्धं स-पन्नगम् इवाऽचलम्^४ ॥१॥ [४०
 २पू] ताम्^५ अस्मै^६ प्र-हितां शक्तिं रावणेन बलीयसा ।^७
 यत्नेन^८ ते^९ हरि-श्रेष्ठा न शेकुर् अप-कर्षितुम् ॥२॥
 ३] अर्दितं^{१०} चैव बाणौघैः^{११} क्षिप्र-हस्तेन रक्षसा । [४१
 N] सौमित्रिं^{१२} चैव भित्त्वा सा विवेश^{१३} धरणी-तलम् ॥३॥ [४२
 तां कराभ्यां परा-मृप्य रामः शक्तिं भयाऽऽवहाम् ।
 ४] बभञ्ज सम-अरे^{१४} क्रुद्धो बल-वान्^{१५} अप-कृप्य च^{१६} ॥४॥ [४३

१ भ-महता विषण्णहृदयोभवत् ॥ २ भ-अनु-ध्यात्वा । ३ भ-इव ज्वलन् ॥
 ४ रा, अ-विवादस्य । ५ म-नास्ति । ६ रा, वधे कृत । रा, फ-वधे युत ।
 भ-वधोद्यत । ७ अत परमधिक पाठ — भ-स तं ममथाशु सरथध्वजं च
 दशाननं बाणगणेन राघवः । प्रपूरयामास नभश्च संयुगे शरार्दितश्चापि मुमोह
 रावणः ॥ म भ-भिन्नेषु-स कीर्यमाणः शरजालवृष्टिभिर्महात्मना दीप्तधनुर्मता
 रणे । ततोऽपसर्पद्रुणसन्निकर्षाद्यथानिलेनाभिहतो बलाहकः ॥ ८ रा, प्र
 भ-लकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । ९ रा, -० शक्त्यभिघातो । भ-शक्तिभेद ॥
 १० भ-ततो । ११ अ-शक्तिनि० । १२ रा, ल, ल, व अ प्र-इवानल ॥
 १३ रा, ल, ल, व अ प्र-तेनास्मै । म-ता तस्य । भ-तामस्य । १४ अत
 परमधिक पाठ — भ-सुग्रीवोऽथाऽगदश्चैव तथा हनूमदादयः ॥ १५ भ-
 यत्नेनैते । १६ रा, ल, अ प्र म भ-अर्दितश् । १७ रा, ल, ल, व अ-ते बाणै ।
 १८ भ-लक्ष्मणं चापि सा भित्त्वा प्रविष्टा ॥ १९ भ-बलवान् । २० रा, ल, ल,
 व फ म-० कर्ष च । भ-निश्चर्ष च वीर्यवान् ॥

- तस्य निष्-कर्षतः^१ शक्तिं नाराचान् दीप्त-तेजसः^२ ।
 ५] नि-चखान दश-ग्रीवः सर्व-गात्रेषु^३ वीर्य-वान्^४ ॥५॥ [४४
 अ-चिन्तयित्वा तान् बाणान् समुत्था(द्-स्था)प्य च लक्ष्मणम् ।
 ६] अब्रवीद् धनु-मन्तं च सु-ग्रीवं चैव^५ वानरम्^६ ॥६॥ [४५
 लक्ष्मणं सम्परि-ष्वज्य नीत्वा चैव स्वम् आ-लयम् ।^७
 N] कुरुध्वं स्तोककस्येव^८ घर्माऽन्ते मेऽद्य^९ दर्शनम् ॥७॥ [४६
 अस्मिन् मुहूर्ते न चिरात् सत्यं प्रति-श्रृणोमि^{१०} वः ।
 १०] अ-रावणम् अ-रामं वा जगद् द्रक्ष्यथ वानराः^{११} ॥८॥ [४७
 राज्य-नाश^{१२} वने वासं दण्डके परि-सर्पणम्^{१३} ।
 १५] वैदेह्याश् च पराऽऽसर्प^{१४} रक्षोभिश् च समा-गमम्^{१५} ॥९॥ [४८
 एतद् दुःखं महा-घोरं क्लेशं च^{१६} निरयोपमम्^{१७} ।
 १६] त्यक्ष्यामि सर्वम् एवाऽहं^{१८} हृत्वेमं राक्षसं^{१९} रणे ॥१०॥ [४९
 यद्-अर्थं वानरं सैन्यं समा-नीतम्^{२०} इदं मया ।
 १७] सु-ग्रीवश् च कृतो राजा तं हनिष्यामि रावणम् ॥११॥ [५०
 यद्-अर्थं सागरः क्रान्तः सेतुर्^{२१} बद्धश्^{२२} च सागरे^{२३} ।
 १८] सोऽयम् अद्य रणे^{२४} पापश् चक्षुर्-विषयम् आ-गतः ॥१२॥ [५१
 चक्षुर्-विषयम्^{२५} आ-गत्य^{२६} नाऽयं जीवितुम् अर्हति ।
 १९] दृष्टिं दृष्टि-विषयेव सर्पस्य समुपाऽऽगतः^{२७} ॥१३॥ [५२

१ रा_२-कर्षत । २ रा_१-०सा । ३ रा_१ ल_१ ल_२ व अ-सर्वायुधवि-
 शारद ॥ ४ भ-अथ वानरान् । ५ अतः परमधिक पाठ — भ-लक्ष्मणं परि-
 वार्येह तिष्ठत प्लवगर्षभाः । परिवृत्याप्रमादेन रक्षितव्यो महाबलः ॥ परा-
 क्रमस्य कालोऽयं संप्राप्तो मे चिरेक्षितः । अयं स रावणः पापः पापी पाप-
 विनिश्चयः ॥ अग्रतो मे स्थितो युद्धे घर्माति मेघवन्नदन् । स्तोकका इव
 मेघानां तदीक्षुध्वं समागमम् ॥ ६ प्र भ-नास्ति । ७ रा_१ ल_१ ल_२ व अ-
 ०कस्याद्य । रा_१ फ-चातक० । ८ रा_१ ल_१ व-घर्मार्थं वत । ल_२-०र्थं तव । अ प्र
 रा_२-०न्ते मेघद० । ९ म भ-नास्ति ॥ १० प्र-परिवृणोमि । ११ भ-यूथपा ॥
 १२ म-राष्ट्रभग । भ-राज्यभ्रशो । १३ भ-परिधावनम् । १४ भ-०षो ।
 १५ भ-०म ॥ १६ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-वातरथो० । १७ भ-अद्याह त हत्वा
 रावण ॥ १८ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-समीचीनम् । १९ भ-नास्ति ॥ २० प्र
 म भ-सेतुबधश्च । २१ म-वानरै । २२ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-हत ॥
 २३ प्र रा_२ फ-०यमागम्य । भ-मच्छुर्विषय प्राप्य । २४ रा_१ व-समजायत ।
 रा_१ फ म-मम मानदा ॥

- सुखं पश्यत^१ दुर्-धर्षा^२ युद्धं^३ वानर-पुङ्गवाः ।
 २०] आ-सीनाः पर्वतस्याग्रे^४ ममेदं रावणस्य च ॥१४॥ [५३
 अद्य रामस्य राम-त्वं सं-पश्यन्त्व^५ अत्र^६ सं-युगे ।
 २१] त्रयो लोकाः स-गन्धर्वाः स-महेन्द्राः^७ स-चारणाः^८ ॥१५॥ [५४
 अद्य कर्म करिष्यामि यल् लोकाः स-चराऽचराः ।
 २२] स-देवाः कथयिष्यन्ति यावद् भूमिर् धरिष्यति^९ ॥१६॥ [५५
 एवम् उक्त्वा गितैर् बाणैस् तप्त-काञ्चन-भूषणैः^{१०} ।
 २३] आ-जघान रणे रामो दश-ग्रीवं समा-हितः^{११} ॥१७॥ [५६
 अथ प्र-दीप्तैर् नाराचैर्^{१२} मुसलैर्^{१३} इव रावणः ।
 २४] अभ्य-अवर्षत् तदा रामं धाराभिर् इव तोय-दः ॥१८॥ [५७
 राम-रावण-मुक्तानाम् अन्योऽन्यम् अभि-धावताम्^{१४} ।
 २५] शराणां^{१५} च^{१६} शराणां च बभूव तुमुलः स्वनः ॥१९॥ [५८
 ते वि-कीर्णा^{१७} वि-शीर्णा^{१८} वा^{१९} राम-रावणयोः शराः^{२०} ।
 २६] अन्तरिक्षात् प्रदीप्ताऽग्रा नि-पेतुर् धरणी-तले^{२१} ॥२०॥ [५९
 तयोर् ज्या-तल-निर्घोषो राम-रावणयोर् युधि^{२२} ।
 २७] त्रास-कः^{२३} सर्व-भूतानां स बभूवाऽद्भुतो^{२४} महान्^{२५} ॥२१॥ [६०
 स कीर्यमाणः शर-जाल-वृष्टिभिर्
 महौजसा^{२६} दीप्त-धनुष्मता रणे ।
 भयात् प्र-दुद्राव सम्-एत्य रावणो

N] यथाऽनिलेनाऽभि-हतो बलाहकः ॥२२॥ [६१

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{२७} रावण-विद्रावण^{२८} नामाऽशीतितम सर्गे^{२९} ॥ ८० ॥

१ भ-पश्यतु । २ रा, ल ल, व अ प्र-०र्ष युद्धे ।
 ३ भ-पर्वताग्रेषु । ४ रा, ल, ल, व अ म-०नास्ति ॥ ५ भ-पश्यन्तु
 मम । ६ भ-सहदेवर्षिचारणा ॥ ७ रा, ल, ल, व अ प्र-भविष्यति ॥
 ८ व-नास्ति ॥ ९ रा, फ म भ-०हितै ॥ १० रा, ल, ल, व अ-मुसलैर् ।
 भ-मुमु० । ११ अतः परमधिक पाठ —भ-ततो युद्धं समभवद्रामरावणयो-
 स्तदा ॥ १२ भ-अभिनिघ्नताम् । १३ भ-समस्तानां । १४ प्र रा, फ-विशीर्णा ।
 म-विस्तीर्णा । भ-छिन्नाश्च । १५ प्र फ-विप्रकीर्णा । भ-विकीर्णाश्च । १६ भ-
 तदा । १७ भ-वसुधातले ॥ १८ भ-तदा । १९ रा, म भ-त्रासनः । २० म
 भ-०तोपमः ॥ २१ प्र रा, फ म भ-महात्मना । २२ अ-नास्ति ॥ २३ प्र भ-
 लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । २४ भ-रावणापक्रमणं ॥

[वं-८२-८५]=[एकाऽशीतितमः सर्गः] =[दा-१०२]

स दत्त्वा^१ सु-महद्^२ युद्धं राघवस्य^३ निशा-चरः ।^४ [२५

१] द्वन्द्व-युद्ध-परिश्रान्तस्^५ ततोऽप-क्रम्य^६ वै^७ स्थितः ॥१॥ [N

सन्नि-कर्षाद् अप-क्रान्ते किं-चित्^८ तस्मिन् निशा-चरे । [N

२] वि-श्राम्यन्तं समा-लक्ष्य सु-षेणं राघवोऽब्रवीत्^९ ॥२॥ [२उ

एष^{१०} रावण-वेगेन लक्ष्मणः पातितो^{११} भुवि ।

३] सर्प-वच्^{१२} चेष्टते^{१३} वीरो मम शोकम् उद्-ईरयन् ॥३॥ [३

शोणिताऽऽर्द्रम् इमं वीरं प्राणात्^{१४} प्रिय-तरं^{१५} मम ।

४] पश्यतो वत^{१६} का शान्तिर्^{१७} योद्धुं पर्याकुलाऽऽत्मनः ॥४॥ [४

अयं हि समर-श्लाघी भ्राता मे शुभ-लक्षणः ।

५] यदि पञ्च-त्वम् आ-पन्नः किं मे प्राणैर् जयेन वा ॥५॥ [५

मज्जतोऽव हि मे वीर्यं भ्रश्यतीऽव कराद् धनुः ।

६] परि-षीदन्ति मे प्राणा दृष्टिर् वाप्प-वशं गता ॥६॥ [६

चिन्ता मे वर्धते तीव्रा मुमूर्षा चोप-जायते ।

७] अ-जेयं नि-हतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं^{१८} रण-मूर्धनि ॥७॥ [७

तन् न युद्धेन^{१९} मे^{२०} कार्यं न प्राणैर् न च सीतया ।

८] भ्रातरं नि-हतं दृष्ट्वा^{२१} लक्ष्मणं पांसु-गुण्ठितम् ॥८॥ [१०

किं मे युद्धेन किं प्राणैर् युद्ध-कार्यं न विद्यते ।

९] यत्राऽयं नि-हतः शेते रण-मूर्धनि लक्ष्मणः ॥९॥ [११

१ रा_१ फ-वर्ज—कृत्वा । २ म-तुमुल । ३ रा_२-०वाय । ४ टि भ-अस्मिन् सर्गे वगीयपाठमनुसरतीति त्यक्त । ५ रा_१-द्वन्द्व युद्धे प० । ६ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-तत्याज क्रमणे ॥ ७ रा_१ ल_१ ल_२ व-गते । ८ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-वाक्यमब्र० ॥ ९ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-पश्य । १० म-वर्ज—पतितो । ११ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-चर्मवद् । १२ रा_१ रा_२ प्र फ-वेष्टते । ल_१ ल_२ व अ-वेष्टितो ॥ १३ रा_२ फ म-प्राणैरिष्टतर । १४ अ प्र रा फ म-मम । १५ म-शक्तिः । १६ म-नास्ति । १७ टि तु ८-मश्लोकादारभ्य २३-शश्लोकपर्यन्त गप् २५-श स ॥ १८ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-युद्धे मया । १९ अतः परमधिक. पाठ—रा_२ फ-अद्यैव तत्परित्यक्ष्ये जीवितं त्वहमात्मनः । लक्ष्मणस्य शिरो गात्रे संस्थाप्यैव तु राघवः ॥ सरोद् करुणं दुःखं लक्ष्मण शुभलक्षणम् । हा भ्रातः स्नेहसर्वस्व हा भ्रातर्मम जीवितम् ॥ सर्वान्भोगान्परित्यज्य मया सह वनं गतः । वनतो व्यसनं प्राप्तः सीताव्यसनदुःखितः ॥ क गच्छसि महाबाहो सौमित्रेर्भ्रातृवत्सल । विचेष्टमानं मां हि त्वमुद्धवसंतं मुहुर्मुहुः ॥

- किं नु राज्येन मे कार्यं लक्ष्मणो यत्र पातितः ।
 N] कथं शक्यामि सं-सोढुं सोढुं दत्तं सु-मित्रया? ॥१०१॥ [१३
 किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किं नु कैकयीम् ।
 N] भ्रातरं किं नु वक्ष्यामि शत्रु-घ्नं च महा-बलम् ॥११॥
 सह येन वनं यातो विना तेन गमे कथम् । [१४
 N] इहैव मरणं श्रेयो न तु बन्धु-विगर्हणम् ॥१२॥ [१५
 किं मया दुष्-कृतं कर्म कृतम् अन्यत्र जन्मनि ।
 N] येन मे धार्मिको भ्राता म्रियते चाऽग्र-तः स्थितः ॥१३॥ [१६
 हा भ्रातर् मनुज-श्रेष्ठ शूराणां प्र-वरः प्र-भुः ।
 N] एकाकी कस्य मां त्यक्त्वा पर-लोकाय गच्छसि ॥१४॥ [१७
 वि-लपन्तं च शोकाऽऽर्तं किं नु मां नाऽभि-भाषसे ।
 N] उत्-तिष्ठ वीर किं शेषे मां दीनं पश्य चक्षुषा ॥१५॥ [१८
 शोकाऽऽर्तस्य प्र-मत्तस्य पर्वतेषु वनेषु च ।
 N] मा^३ शोचस्व^४ महा-बाहो सीतां प्रति महा-बल^५ ॥१६॥ [१९
 तत्र गत्वाऽऽनयिष्यामि यत्र नीता तु मैथिली ।
 N] प्रति-ज्ञा सा च काकुत्स्थ या त्वया भाषिता पुरा ॥१७॥ [N
 एवम् आ-श्वास्य मां पूर्वं सौमित्रे वि-जने वने ।
 N] अ-मित्रेषु परि-त्यज्य कस्य मां गन्तुम् अर्हसि^६ ॥१८॥ [N
 हा हतोऽस्मि महा-बाहो त्वया वीर विना-कृतः ।
 N] वि-लपन् इति दुःखाऽऽर्तो नि-पपात मही-तले ॥१९॥ [N
 सं-ज्ञां सम्प्राऽऽप्य तेजस्वी सु-षेणं राम इत्य् अर्थ^७ ।
 N] उवाच मधुरं वाक्यं शृण्वं^८(?णु)तु(?त्वं)मम^९वानराः(?र) ॥२०॥ [N
 शृणु सत्यं महा-बाहो न मे प्राणैः प्र-योजनम् । [N
 N] यद् अयं नि-हतः शेते रण-मूर्धनि लक्ष्मणः ॥२१॥ [११उ
 वि-जयोऽपि हि मे सम्यग् लक्ष्मणेन विना कथम् ।
 N] अन्धस्येवोदितश् चन्द्रः कां प्रीतिं जनयिष्यति ॥२२१॥ [N
 रामम् एवं ब्रुवाणं तु शोक-विह्वलितेन्द्रियम् ।

१. अत आरभ्य रा. फ म-१०-२२-शङ्खलोकान्त पाठो नास्ति ॥ २ प्र-कर्मणि ॥
 ३ अ-मां । ४ प्र-विभूय । ५ प्र-महाभुज ॥ ६ अ-इच्छसि ॥ ७ प्र-अथो ।
 ८ प्र-शृण्वतां । ९ प्र-सर्ववानरा । ल, -मम वानर ॥ १० रा, ल, ल, ब अ प्र-
 श्लोकोऽय ८-मश्लोकात्पर “लक्ष्मणे विनिपातिते इति” पाठभेदेन पूर्वमपि पठित ॥

- N] आश्वासयन् उवाचेदं सु-षेणः परमं वचः ॥२३॥ [२०
 त्यजेमां नर-शार्दूल बुद्धि-वैक्लव्य-कारिणीम् ।
 ३०] शोक-संजननीं चिन्तां तुल्यां बालैश्च^३ चमू-मुखे ॥२४॥ [N
 नैष पञ्च-त्वम् आ-पन्नो लक्ष्मणो लक्ष्मि-वर्धनः ।
 ३१] न ह्यस्य वि-कृतं वक्त्रं नैवाऽस्याऽऽवर्तम् आ-गतम् ॥२५॥ [२१
 सु-प्रभं च प्र-सन्नं च मुखम् अस्य हि दृश्यते ।
 ३२] पद्म-पत्र-निभौ हस्तौ सु-प्रसन्ने च लोचने ॥२६॥ [२२
 नेदृशं दृश्यते रूपं गताऽसूनां विशां-पते । [२३पू
 ३३] मा वि-षाद कृथा देव स-प्राणोऽयम् अरि-न्दम^४ ॥२७॥ [२४उ
 पश्य चाऽस्य प्र-सुप्तस्य शस्त्र-गात्रस्य^५ भू-तले ।^६
 ३४] सोच्छ्वासं^७ हृदयं^८ वीर कम्पमानं मुहुर्-मुहुः ॥२८॥ [२५
 एवम् उक्त्वा महा-प्राज्ञः सु-षेणो राघवं^९ वचः^{१०} ।
 N] समीप-स्थम्^{११} उवाचेदं हनू-मन्तं^{१२} प्लवं-गमम्^{१३} ॥२९॥ [२६
 सौम्य शीघ्रम् इतो गत्वा शैलं तं^{१४} सु-महोदयम्^{१५} ।
 N] पूर्वं ते कथितो योऽसौ वीर जाम्ब-वता तदा ॥३०॥ [२७
 दक्षिणे शिखरे जाताम् ओषधी ताम् इहाऽन्-अव^{१६} ।
 N] विशल्य-करणीं नाम शीघ्रम्^{१७} आ-नय तां^{१८} शुभाम्^{१९} ॥३१॥ [२८
 सं-जीवनी तथा वीर सन्धिनीं च महौषधीम् ।^{२०}
 सवर्ण-करणीं^{२१} चैव दिव्यां देव-विनिर्मिताम् ।^{२२}
 N] सञ्जीवनाऽर्थं वीरस्य लक्ष्मणस्य त्वम् आ-नय^{२३} ॥३२॥ [२९
 सम्-उर्द्धं समति-क्रम्य लवणोदं महोदधिम् ।^{२४}
 N] क्षीरोदं च समुत्-तीर्य कुश-द्वीपम् अतीत्य च ॥३३॥ [N

१ रा. म-कारिका । २ रा. ल. ल. व अ प्र-विद्या । ३. रा. ल. अ रा. म-बाणैश्च ॥ ४ प्र-आयातो । ५ म-लक्षणांनित ॥ ६. रा. ल. ल. व अ प्र-प्रसन्न च शुभ चैव । ७ रा. फ म-निरिक्ष्यतां । ८ रा. ल. ल. व अ प्र-विद्यते । ९ रा. फ-शूर । १० रा. व-वर्ज-—०दम । ११ म-नास्ति ॥ १२. रा. ल. ल. व-शस्त्रघातस्य । १३. म-नास्ति ॥ १४ रा. ल. ल. व अ प्र-प्रति राघव । १५ रा. ल. ल. व अ प्र-हनूमन्तम् । १६ रा. ल. ल. व अ प्र-स्थित रामस्य पार्श्वत ॥ १७. रा. ल. ल. व अ प्र-एव म० । १८ म-नास्ति ॥ १९. रा. फ-इहानय । २०. रा. फ म-सवर्णकरणी । २१ म-तथा ॥ २२ रा. फ म-नास्ति । २३. रा. ल-स्व० । ल. सुव० । २४ रा. फ-महात्मनः ॥ २५ म-अत आरभ्य ४३-श्लोकपर्यन्त नास्ति । २६ रा. फ-कुशद्वीपमतिक्रम्य क्षीरोदं च महार्णवम् ॥

तस्माद् उत्तर-तो भागे कुश-द्वीपस्य^१ वायु-ज^२ ।

[N] सं-जीवकौ^३ समौ दिव्यौ वि-शल्यौ^४ देव-निर्मितौ ॥३४॥ [N]

चन्द्रश् च नाम्ना द्रोणश् च पर्वतौ तौ महोदयौ ।

४९उ] अ-मृतं यत्र वि-न्यस्तं तत्र जाता महौषधीः ॥३५॥ [N]

५०पू] तं च गन्धर्व-राजानो रक्षन्ते^५ शैलम्^६ उत्-तमम् ।

५१उ] तैश् चाऽपि सह योद्धव्यं गन्धर्वैर् युद्ध-दुर्मदैः ॥३६॥ [N]

बहु-मायाश् च मार्गे^७ तु^८ राक्षसाः काम-रूपिणः ।

५७] अ-प्रमत्तेन गन्तव्यं त्वया वीर महा-बल ॥३७॥ [N]

लक्ष-त्रयं योजनानां शतानि दशभिर्^९ दश ।

[N] यातव्यो वीर ते सोऽध्वा द्वि-गुणस् तु गताऽऽगतैः ॥३८॥ [N]

यावन् न क्षीयते रात्रिर् यावन् नोदयते रविः ।

५८] तावत् त्वया महा-बाहो आ-गन्तव्यं महा-जवं^{१०} ॥३९॥ [N]

निशा-क्षये तु^{११} स-पत्ने^{१२} उद्-इते तु दिवा-करे ।

[N] मन्द-वीर्यास् ततो वीर ओषध्यो हि भवन्ति वै ॥४०॥ [N]

[N] लक्ष्मणोऽपि वि-नश्येत नियतं शर्वरी-क्षये ।

ओषधीनां तु चिह्नानि कथयामि महा-कपे ॥४१॥ [N]

६०] पीतलानि^{१३} तु^{१४} पत्राणि फलानि हरितानि च ।

६१उ] पुष्पाणि चैव तासां तु रक्तानि हरि-पुङ्गव ॥४२॥ [N]

त्वर वीर महा-बाहो रामम्^{१५} आ-मन्त्रयस्व^{१६} च ।

५२] वि-भीषण च^{१७} सु-ग्रीव^{१८} जाम्ब-वन्तम् अथाऽङ्ग-दम् ॥४३॥ [N]

४१पू] एवम् उक्ते सु-षेणेन रामोऽप्य् एनम् अथाऽब्रवीत् ।^{१९}

४२पू] गच्छ वीर महा-बाहो भ्रातृ-भिक्षां ददस्व मे ।^{२०}

४३पू] चतुर्णाम् एव भ्रातृणाम् अस्माकं पञ्चमो भव^{२१} ॥४४॥ [N]

एवम् उक्तोऽथ^{२२} हनुमान् नाद चक्रे^{२३} कपोऽऽश्वरः^{२४} ।

[N] येन सा चलिता लङ्का क्षुभितश् च महोदधिः ॥४५॥ [N]

१. रा. फ-क्षीरोदस्य हरीश्वर । २. ल. व-सुजी० । ३. रा. फ-वर्ज-विशालो ॥
४. रा. फ-०न्ति गिरिम् ॥ ५. रा. फ-मार्गेषु ॥ ६. रा. फ-दशतीर ॥ ७. रा.
फ-महाबल ॥ ८. प्र रा. फ-निवृत्ते तु । ९. रा. फ-भवति स महावीर ओषध्यो
मदतेजस ॥ १०. रा. फ-शीत० । ११. प्र-हि ॥ १२. प्र रा. फ-पार्थिव म० । १३. रा.
ल. ल. व अ-ससु० ॥ १४. म-इत्येवमुक्तो हनुमान्सुषेणेन महौजसा । १५. म-नास्ति ।
१६. रा. फ-भवान् ॥ १७. रा. ल. व अ-प्र-उक्तस्तु । १८. रा. फ-उच्चैर्ननाद च ॥

- पतित पुष्प-वर्ष च दुन्दुभिश् चाऽऽहतो दिवि ।
 [N] प्रणि-पत्य ततो रामम् अब्रवीद् वायु-नन्दनः ॥४६॥ [N]
 वैक्लव्यं गच्छ मा देव मयि भृत्येऽव-तिष्ठति ।
 [N] अहं शैलवनोपेतां सप्त-द्वीपां स-सागराम् ॥४७॥ [N]
 महीम् अतीत्याऽऽगमिष्ये यावन् नोत्-तिष्ठते रविः ।
 [N] रामस् तु पुनर् एवेदम् उवाच पवनाऽऽत्मजम् ॥४८॥ [N]
 ५५उ] त्वर वीर स्वयां गत्या आ-नयस्व महौषधीः ।
 [N] स्वस्ति तेऽस्तु महा-सत्त्व गच्छ यात्रां प्र-साधय ॥४९॥ [N]
 एवम् उक्तस् तु रामेण सु-ग्रीवेणाऽङ्ग-देन च ।
 सु-बेलम् अधिसं-रुह्य सं-पीड्याऽऽपुत्य चाऽम्बरम् ।
 ६३उ] जगाम त्वरया श्री-मान् उपर्यु-उपरि सागरम् ॥५०॥ [N]
 व्रजन्तं चैव वि-ज्ञाय रावणः पवनाऽऽत्मजम् ।
 ६४] अब्रवीत् स्व-समीप-स्थं काल-नेमिं निशा-चरम् ।
 चतुर्-मुखं चतुर्-बाहुं चतुर्-दंष्ट्रं मनो-जवम् ॥५१॥ [N]
 ६५] श्रूयतां वचनं मयि काल-नेमे निशा-चर ।
 हनु-मान् गच्छते वीरः कुश द्वीपं मनो-जवः ॥५२॥ [N]
 ६६] ओषध्य-अर्थं महा-सत्त्वो यत्र तौ वर-पर्वतौ ।
 [N] द्रोणो नाम्नाऽथ चन्द्रश् च तयोर् जाता महौषधीः ॥५३॥ [N]
 ताश् चाऽनेतुं प्र-यानस्य व्रज पूर्वं निशा-चर ।
 ६७] कुरु वि-भ्रं ततो गत्वा यावद् उत्-तिष्ठते रविः ॥५४॥ [N]
 [N] तत्र गत्वा महा-बाहो मायया कुरु चाऽऽश्रमम् ।
 ६८उ] ऋषि-रूप-धरो भूत्वा आतिथ्यं कुरु मा चिरम् ॥५५॥ [N]

१ रा. - दुन्दुभ्यश्च हता । २ म-राम प्रदक्षिण कृत्वा मदर देवसेवित ॥
 ३ प्र रा. फ-विक्लव । ४ म-अत आरभ्य ५०-श्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥
 ५ रा. फ-वर्ज-कर्मित्वा पुनरागच्छे यावदुत्ति० । ६ रा. फ-राघवः ॥ ७ रा.
 फ-त्वयावश्यमानेतव्या ॥ ८ रा. ल. ल. ब अ प्र-कर्मित्वा वायुनदन ।
 ९ रा. ल. ल. ब अ प्र-तत्रोत्प्लुत्य गतो वीर । १० म-ततो निमिषमात्रेण
 वेगवान्मारुतात्मज । जगाम पर्वतश्रेष्ठमोषधीशतमदितम् ॥ ११ म-अत आरभ्य
 १२१-श्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति । १२ रा. फ-आज्ञापयन् स० ॥ १३ प्र-
 नास्ति ॥ १४ फ-मेऽथ । १५ रा. फ-वर्ज-महाजव ॥ १६ प्र रा. फ-चन्द्रो
 नामाथ द्रोणश् ॥ १७ रा. ब अ प्र-गच्छ त तामानयितु । १८ प्र रा. फ-विहायसा ।
 १९ रा. - चोत्० ॥ २०. रा. फ-वर्ज-ऋषिवत् । २१ रा. - आतिथ्यनिरतो भव ॥

- ७३पू] यत्र सा वसति ग्राही अ-दृश्या^१ प्राण-हारिणी^२ ।
 ७५उ] देवता अपि गृह्णाति^३ का शङ्का वानरेषु च ॥५६॥ [N
 तत्र त्वयैष हन्तव्य उपायेन पुत्र-गमः ।
 ७६] हनू-मति वि-नष्टे तु लक्ष्मणो न भविष्यति ॥५७॥ [N
 लक्ष्मणस्य वि-नाशेन रामोऽपि न भविष्यति ।
 ७७] रामस्य तु वि-नाशेन सु-ग्रीवोऽपि^४ वि-नश्यति^५ ॥५८॥ [N
 सु-ग्रीवस्य वि-नाशेन अङ्ग-दोऽपि^६ वि-नश्यति^७ ।
 ७८पू] अङ्ग-दस्य वि-नाशेन क्षयं यास्यन्ति वानराः ॥५९॥ [N
 ७९पू] ध्रुवम् अस्मज् जयो^८ वीर गच्छ शीघ्रं महा-बल ।
 ६९पू] राज्याऽर्धं ते^९ प्र-दास्यामि कृते कर्मणि राक्षस ॥६०॥ [N
 एवम् उक्तो^{१०} राक्षसस् तु^{११} प्रणि-पत्य दशाऽऽननम् ।
 ८१] गतो^{१२} जवेन सम्प्राऽऽप्तः^{१३} शीघ्रं^{१४} तं^{१५} चन्द्र-पर्वतम् ॥६१॥ [N
 तस्मिन् पर्वत-पार्श्वे तु^{१६} वि-दधे^{१७} माययाऽऽश्रमम् ।
 ८२] अग्नि-होत्रेण दिव्येन उपवास-कृशोदरः ॥६२॥ [N
 जटा-मुकुट-भारेण^{१८} चौर-वलकल-संवृतः ।
 ८३] दीर्घ-श्मश्रु-धरो भूत्वा तस्थौ जाप्य-परायणः^{१९} ॥६३॥ [N
 १४२उ] अ-चिरेण तु सम्प्राऽऽप्तस्^{२०} तत्र कालेन मारुतिः^{२१} ।
 १४३पू] अपश्यद् आ-श्रमं दिव्यं^{२२} कदली-षण्ड-मण्डितम्^{२३} ॥६४॥ [N
 ऋषि-रूप-धरं चैव ह्य^{२४} अपश्यद् राक्षसं तु तम्^{२५} ।
 N] हनू-मान् अभि-वाद्यैव^{२६} बली^{२७} तस्याऽग्र-तः स्थितः ॥६५॥ [N
 १४४पू] स्व-आगतं चाऽब्रवीत् सोऽपि अब्रवीत् तं च वाग्-यतः ।
 वि-श्रमस्व कपि-श्रेष्ठ भुक्त्वा पीत्वा च गम्यताम्^{२८} ॥६६॥ [N

१ रा_१-०श्या प्राणहारिणी । रा_२ फ-अमोघा प्रा० । ल_१ ल_२ व प्र-०श्या प्राणहारिणी । २ रा_१ ल_१ ल_२ व-गृह्णाति ॥ ३ रा_२ फ-०वो न भविष्यति ॥ ४ रा_२ फ-०दो न भविष्यति ॥ ५ अ प्र फ-वर्ज-जय । ६ प्र रा_२ फ-अर्धराज्य ॥ ७ रा_२ फ-उक्तं तु तद्रक्ष । प्र-उक्तस्त्वसौ रक्ष । ८ ल_१ ल_२-ततो ज० । रा_२ फ-मनोज० । ९ रा_२ फ-वेगेन । १० प्र-शुभ्र त । रा_२ फ-संप्राप्तम् ॥ ११ रा_२ फ-सोऽकार्षीन् ॥ १२ प्र-०टजूदेन । १३ फ-वर्ज-जयप० । १४ अत परमधिक पाठ — रा_१ फ-गृह्णाक्षमालां हस्तेन तस्य गमनकांक्षया । हनुमानपि तेजस्वी पितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ १५ रा_२ फ-कालेन यत्रासौ कृतको मुनि । १६ रा_२ फ-वर्ज-घोरं । १७ रा_२ फ-०लीग्वड० ॥ १८ रा_२ फ-त चापश्यन्नि-शाचरं । १९ रा_२ फ-०वाचाथ ग्राह ॥ २० रा_२ फ-वर्ज-रम्यताम् ॥

- १४५उ] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा हनू-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ।
 १४६उ] श्रूयते^१ यदि किष्किन्धा वानराणां महा-पुरी ॥६७॥ [N
 सु-ग्रीवो वसते^२ यत्र वानरेशो^३ महा-बलः ।
 १४७] तस्य मित्रं महा-तेजा रामो दशरथाऽऽत्मजः ॥६८॥ [N
 तस्य भार्या जन-स्थानाद्^४ धृता^५ सीतेति वि-श्रुता ।
 १४८] मायाविना राक्षसेन रावणेन दुर्-आत्मना ॥६९॥ [N
 तस्याऽर्थे^६ तु महद् युद्धं घोरं परम-दारुणम् ।^७
 १४९] राम-भ्राता महा-वीरो लक्ष्मणो नाम वि-श्रुतः ॥७०॥ [N
 शक्त्या^८ विनि-हतो^९ विप्र^{१०} निर्-भिन्नो^{११} मेदिनी गतः ।
 १५०] तस्याऽर्थेऽहम् इह प्राऽऽप्त ओषधीः प्रति तापस ॥७१॥ [N
 १५१पू] विशल्य-करणी नाम^{१२} सेह^{१३} जाता शिलोच्चये ।
 १५२पू] वि-लम्बो^{१४} नैव कर्तव्यो^{१५} यदि जानासि कथ्यताम् ॥७२॥ [N
 यावत् स-चन्द्र-नक्षत्रा^{१६} न रात्रिः^{१७} क्षयम् आमुयात्^{१८} ।
 N] तावन् मयाऽद्य गन्तव्यं गृहीत्वा परमौषधीः ॥७३॥ [N
 पानीयं पातुम् इच्छामि शीघ्रं^{१९} सं(१स)भा(१मा)व(१न)यस्व मे ।
 N] येन तृप्तिं गमिष्यामि^{२०} तत् कुरुष्व महा-त्तपः ॥७४॥ [N
 १५३उ] तस्य तद्-वचनं श्रुत्वा रक्षो वचनम् अब्रवीत् ।
 N] श्रूयतां वचनं मह्यं यत् सत्यं वानरोत्तमः^{२१} (१म) ॥७५॥ [N
 इदं महत् सरो दिव्यं तपसा^{२२} निर्-मितं मया ।
 १५५] अस्मिन् पीत्वा तु पानीयं मासं न भवति क्षुधा ॥७६॥ [N
 तस्य तद्-वचनं श्रुत्वा एवम् अस्त्वं इति मारुतिः ।
 १५६] अव-तीर्य सरो दिव्यं^{२३} पानीयं पातुम् उद्-यतः ॥७७॥ [N

१. रा२ फ-श्रुता ते ॥ २. रा२ फ-यत्र वसति वानरेद्रो ॥ ३. रा२ फ-
 •स्थाने हता ॥ ४. टि सन्धिरार्ष द्र० । ५. रा२-तस्या निमित्त सुमहद्युद्धं घोरमासी-
 त्सुदा० । ६. रा२ फ-तस्य भ्राता राघवस्य
 लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥ ७. रा२ फ-शक्त्यासौ ताडितो । ८. रा१ ल१ ल२ ब
 अ-वीर । ९. रा२ फ-निर्भग्नो ॥ १०. रा२ फ-वर्ज-चैव इह । ११. रा१ अ-वर्ज-
 •ब न च कर्तव्यं ॥ १२. रा२ फ-न्द्रतिलका । १३. ल१ ल२ ब प्र-शर्वरी नहि
 प्रत्ययात् । रा२ फ-प्रयातीह शर्वरी ॥ १४. रा२ फ-वर्ज-नास्ति । १५. रा फ-
 •राधिप । १६. ल१ ल२ ब प्र-नास्ति ॥ १७. फ-नास्ति ॥

- पिबतस् तस्य पानीयं पन्न-पत्र-पुटेन तु ।
 १५७] उदकाऽभ्यन्तरे ग्राही पादं जग्राह दक्षिणम् ॥७८॥ [N
 ततस् तां स^१ महा-वेगो^२ हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः^३ ।
 १५८] स्थले^४ नि-पातयित्वा^५ तु नखैस् तीक्ष्णैर् व्य-अदारयत् ॥७९॥ [N
 १५९पू] नि-हता तत्-क्षणे दिव्या साऽऽकाशेऽधि-ष्ठिताऽब्रवीत् ।
 N] कस् त्वं वानर-रूपेण मम मृत्युर् इहाऽऽगतः ॥८०॥ [N
 श्रोतुम् इच्छा (१छे) महा-बाहो किम्-अर्थं त्वम् इहाऽऽगतः ।
 N] ग्राह्यास् तु वचनं श्रुत्वा हनू-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ॥८१॥ [N
 मा वि-पादं कुरु त्वं हि मरणं प्रति सुन्दरि ।
 N] हनू-मान् वायु-पुत्रोऽहं^६ सम्प्राऽऽप्तो गन्ध-मादनम् ॥८२॥ [N
 तस्य^७ तद् वचनं श्रुत्वा ग्राही वचनम् अब्रवीत् ।
 N] मां वि-जानीह्य अप-सरसं विद्युन्-मालेति वि-श्रुताम् ॥८३॥ [N
 १६०] गच्छन्त्याऽऽकाश-मार्गेण स्वर्-भानुर् दीप्त-विग्रहः ।
 १६१] ऋषिर् मयाऽव-धूतो हि^८ तेनाऽहं पातिता भुवि ॥८४॥ [N
 १६२उ] अव-लिप्तेति^९ स क्रोधान् माम् उवाच महा-मुनिः ।
 १६४उ] गच्छ ग्राही भवस्वेति शप्ताऽहं तेन वानर ॥८५॥ [N
 इहाऽहं वसती भद्र वर्षाणाम् अयुतं शतम् ।
 १६५] उक्ता च तेन ऋषिणा दीप्त-क्रोधेन मान-द ॥८६॥ [N
 यदा वीरो हनू-मांस् त्वां ग्रहोष्यति जले^{१०} गताम्^{११} ।
 १६६] तदा शापाद्^{१२} वि-मोक्षस् ते^{१३} भविष्यति^{१४} न सं-शयः^{१५} ॥८७॥ [N
 १६७उ] दिष्ट्या त्वम् इह सम्प्राऽऽप्तः शापाच् चाऽहं^{१६} वि-मोक्षिता ।
 १६८पू] भृशं प्रीताऽस्मि ते वीर राघवाऽऽज्ञां प्र-कुर्वतः ॥८८॥ [N
 पापाऽऽत्मा ह्य एष दुर्-बुद्धिर् यम् एनं मन्यसे ऋषिम्^{१७} ।
 N] जहि^{१८} रक्षो महा-मायं^{१९} विप्र-वेशं^{२०} महा-बल ॥८९॥ [N

१ रा२ फ-वर्ज-तु । २ रा२ फ-महाबाहुर् । ३ ल, ल२ व प्र-पवना-
 त्मज । ४ रा२ फ-स्थल निर्यात० ॥ ५ अ प्र फ-नास्ति ॥ ६ रा२-नास्ति ॥
 ७ रा२-रामदूतोऽह । ८ फ-नास्ति ॥ ९ ल, ल२ व-ततस् ॥ १० रा२ अ-
 वर्ज-स ॥ ११ रा फ-वर्ज-०लिप्तो हि ॥ १२ रा२-जलेचरी । १३ रा२ अ-
 सम्प्राप्तमोक्षा त्व । १४ अ-०ष्यसि । १५ रा२ फ-वर्ज-निरामया ॥ १६ ल, ल२ व
 प्र-अस्माद् । रा२ फ-चैव ॥ १७ रा२ अ-मुनि । १८ रा२ फ-वर्ज-एष ।
 १९ ल, ल२ व प्र-०मायो । २० ल, ल व प्र-०वेशो ॥ रा२-वेषविप्र ॥

- एष राक्षस-राजेन रावणेन दुर्-आत्मना ।
 N] प्रेषितस् त्वद्-विनाशाय काल-नेमिर् निशा-चरः ॥६०॥ [N
 इत्य् उक्त्वा वायु-पुत्रं सा अप्सरा काम-रूपिणी ।
 N] अन्तर्-धानं गता तत्र दृश्यमाना हनू-मता ॥९१॥ [N
 N] ग्राह्यां गतायां हनु-मांश् चिन्तयामास बुद्धि-मान् ।
 १७४पू] रक्षसां सदृशान्य् अस्य दृश्यन्ते चरितानि हि ॥९२॥ [N
 सु-व्यक्तं राक्षसो ह्य एष पाप-बुद्धिर् नृशंस-कृत् ।
 १७५] न हि जानाति मन्दाऽऽत्मा स्व-मृत्युं माम् इहाऽऽगतम् ॥९३॥ [N
 N] इत्य् एवं चिन्तयित्वा तं प्राऽऽह गत्वा निशा-चरम् ।
 तिष्ठ पाप दुर्-आचार न मे जीवन् वि-मोक्ष्यसे ॥९४॥ [N
 १७६] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा काल-नेमिर् निशा-चरः ।
 १७७पू] रूपं वि-कुरुते घोरो^१ दश-नल्वं^२ प्रमाण-तः ॥९५॥ [N
 ऊर्ध्वं तु योजनं पञ्च धुन्वन् रूक्षाञ् छिरो-रुहान् ।
 N] अष्टौ दंष्ट्राः सु-तीक्ष्णाऽग्राः सृक्किणीं चोपसं-लिहन् ॥९६॥ [N
 विवृत-नयनो^३ घोरो^४ मेघ-स्तनित-निःस्वनः ।
 N] अर्ध-दग्धम् अलातं तु^५ प्र-गृह्याऽभ्य-एति^६ तं हरिम् ॥९७॥ [N
 १७९उ] हनू-मान् अपि दुर्-धर्षो दश-योजनम् आ-यतम् ।
 N] रूपं कृत्वा सु-विपुलं महा-कायो महा-बलः ॥९८॥ [N
 उत्-प्लुत्याऽऽकाश-मार्गे तु न्य-अपतद् रक्षसो^७ हृदि ।
 N] तलेनैव जघानाऽऽशु वज्रपातोपमेन तम् ॥९९॥ [N
 N] स विनिर्मिन्न-मस्तिष्कः शिरः-स्फुटित-बन्धनः^८ ।
 गताऽसुर् नि-पपातोर्व्या काल-नेमिर्^९ निशा-चरः^{१०} ॥१००॥ [N
 १८३] तं नि-हत्य महा-नादं ननाद स महा-कपिः ।
 १८४पू] तेन नादेन गन्धर्वाः प्र-बुद्धाः शैल-वासिनः ॥१०१॥ [N
 N] असि-शक्ति-धराः पेतुर् गदा-मुसल-पाणयः^{११} ।

१. रा. फ-वर्ज—नास्ति ॥ २. रा. अ-भीम । ३. रा. वर्ज—दशकल्प ॥
 ४. रा. फ-चापि स० ॥ ५. रा. फ-वर्ज—विवृते नयने घोरे । ६. रा. च ।
 ७. रा. ल, व प्र-०भ्यर्दितो । अ-०झाभिद्रुतो ॥ ८. रा. फ-राक्षसोपरि ॥ ९. रा.
 फ-चिर स्फु० । १०. रा. फ-विशीर्ण इव पर्वतः ॥ ११. रा. फ-वर्ज—०मुसुल० ।

१८४उ] विलोकयन्तः सहसा संनद्धाः^१ सर्वतो दिशः ॥१०२॥[N
व-८३] हत्वा निशाचरं घोरं^२ हनूमान् मारुताऽऽत्मजः ।

१] आरुरोह गिरेः^३ शृङ्गं^४ नाना-रत्न-विभूषितम् ॥१०३॥[N
आरुहन् स महा-शैलं गन्धर्वैर् अन्व-अरुध्यत ।

२] कस् त्वं वानर-रूपेण सम्प्राऽऽप्नो निशि दारुणे ॥१०४॥[N
गन्धर्वाणां वचः श्रुत्वा हनूमान् वाक्यम् अब्रवीत् ।

३] श्रुता वो यदि किष्किन्धा जम्बू-द्वीप-समाश्रया ॥१०५॥[N
४पू] वानराऽधिपतिस् तत्र सु-ग्रीवो नाम वि-श्रुतः ।

मित्रकार्याऽर्थम् उद्-युक्तो^५ रावणेनाऽथ वि-ग्रहे ॥१०६॥[N

६] मित्र-भ्राता राक्षसेन शक्त्या च विनि-पातितः ।

७उ] तद्-अर्थं सम्प्र-यातोऽहम् ओषधीः^६ प्रति^७ पर्वतम् ॥१०७॥[N

८पू] विशल्य-करणीं नाम जानेऽहं परमौषधीम् ।

N] वि-घ्नं न मे प्र-कर्तव्यं प्र-सादं कर्तुम् अर्हत् ॥१०८॥[N

८उ] अहं वानर-राजस्य भृत्यस् तु परमैर् गुणैः ।

९पू] हनूमान् इति वि-ख्यातः स्वाम्य-अर्थे प्राऽर्थयामि वः ॥१०९॥[N

१२उ] हनू-मतो^८ वचः^९ श्रुत्वा गन्धर्वास ते महा-बलाः ।

विचित्र-कवचाः^{१०} सर्वे नाना-प्रहरणोद्यताः ।

१३] कोलाहलं प्र-कुर्वन्तः साऽऽयुधाः समभ्य-अद्रवन् ॥११०॥[N

N] ततो हनू-मता तूर्णं कृत्वा रूपं च दारुणम् ।^{११}

१७उ] लाङ्गूलेनाऽऽहताः^{१२} के-चित् के-चिद् दन्तैर् वि-दारिताः ।

मुहूर्तेनाऽऽहताः सर्वे गन्धर्वा युद्ध-दुर्मदाः ॥१११॥[N

N] हत्वा गन्धर्व-वीराणां सहस्राणि चतुर-दश ।

२१पू] पर्य-अटन् स गिरिं सर्वं नैवाऽपश्यद्^{१३} इहौषधीः^{१४} ॥११२॥[N

चिन्तयामास हनु-मांस् तस्याश्^{१५} चिह्नं न लक्ष्ये^{१६} ।

१ प्र-सन्नादा ॥ २ रा_१ अ-कूर । ३. रा_२ फ-गिरि रम्य ॥
४ रा_२-वर्ज-कथ ॥ ५ रा_२ फ-वर्ज-इक्ष्वाको । फ-सयुक्तो ॥ ६ रा_२-
०षी । ७ फ-प्रेषितो वन ॥ ८ ल_१ ल_२ अ प्र-प्रवरौषधीं ॥ ९ रा_२ फ-
०मद्वचनं । १० रा_२ फ-०त्रवसना । ११ रा_२-नास्ति ॥ १२ रा_१-लागले ॥
१३ रा_२ फ-नापश्यत्ता । १४. रा_१-महौष । रा_२ फ-महौषधिं ॥ १५. रा_२ फ-
कृते कर्मणि निष्फले ।

- N] स चिरं चिन्तयित्वा तु हृदये न व्य-अदूयत ॥११३॥[N
 २०पू] ततो द्रुमलताऽऽकीर्णं सिंह-व्याघ्र-समाकुलम् ।
 २१उ] मृगयंश् च सम्-अन्तात् तु न पश्यति महौषधीः ॥११४॥[N
 अचिन्तयच्च च तेनाऽथ किं करोमीऽति वै तदा ।
 यद्य् अहं न नयिष्यामि कथं द्रक्ष्यामि पार्थिवम् ।
 N] वानराणां च सर्वेषाम् अव-हास्यो भवाम्य अहम् ॥११५॥[N
 N] इमम् एव नयिष्यामि पर्वतं गन्ध-मादनम् ।
 २५पू] नानाद्रुमलताऽऽकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् ॥११६॥[N
 १७पू] ततः सम्-अभवद् युद्धं गन्धर्वैः सु-महाबलैः ।
 N] पुरा त्रि-(३ति)विक्रमे सोऽ(१णाऽ)थ बलि-(१ली)य-(१यु)ज्ञो(१दे) महाऽऽत्मनः^३
 उत्-पाट्य शिखरं तस्य पर्वतस्य महा-कपिः ।
 N] चूर्णयामास तान् सर्वान् गन्धर्वान् काल-चोदितान्^३ ॥११८॥[N
 मुहूर्ताद् एव ते सर्वे सं-क्रुद्धेन हनू-मता ।
 १९] त्रयः कोट्यो हतास् तत्र गन्धर्वाणां महाऽऽत्मनाम् ॥११९॥[N
 हत्वा गन्धर्व-राज्ञोऽसौ गिरिम् आ-रुरुहे ततः ।
 N] नानाद्रुमलताऽऽकीर्णं सिंह-व्याघ्र-निषेवितम् ॥१२०॥[N
 वि-चिन्वानः सम्-अन्ताच् च गिरि-श्रेष्ठे महौषधीः ।
 N] न ज्ञातवान् स वै तत्र चिन्ताम् अभ्य-अगमत् कपिः ॥१२१॥[३०उ
 तस्य बुद्धिः समुत्-पन्ना हनू-मतो^३ महाऽऽत्मनः^३ । [३१पू
 N] बहु-त्त्वान् नोप-गच्छामि विशल्य-करणीं तथा ॥१२२॥[N
 २२पू] इदम् एव^३ नयिष्यामि गृहीत्वा^३ शिखरं गिरेः । [३१उ
 N] प्र-गृह्य यदि गच्छामि तन् मे स्यात् सु-कृतं कृतम् ॥१२३॥[३३पू
 N] मार्गमाणे^३ महा-दोषः कालस्याऽति-व्यतिक्रमः ।^{१०} [N
 कालाऽत्यये महा-दोषो^३ वैरस्य^३ च महद् भवेत् । [३३उ

१. अत परमधिकं पाठः—प्र-ते सम्मताश्चौषधयो गन्धर्वस्ते महा-
 बलाः ॥ २ अ प्र फ-वर्ज—०ना ॥ ३. रा, ल, ल, अ-०दित ॥ ४ म-
 चिन्तामभ्यगमद्धीमानपश्यस्ता महौषधीम् ॥ ५ म-मास्तेर्मास्तेर्माजस । ६. म-
 नास्ति ॥ ७. म-एवास्य नेष्यामि दक्षिण । ८ म-अगृहीत्वैव गच्छामि विशल्यकरणो
 यदि ॥ ९. ल, ल, व अ प्र-०माणो । १०. म-नास्ति । ११. म-च दोष. स्याद्वैकृत्यं ।

- २४] इति सं-चिन्त्य' मनसा उन्-ममार्थ' महा-गिरिम् ॥१२४॥ [३४पू
 २७पू] नाना-तरु-गणाऽऽकीर्ण' नाना-धातु-विभूषितम् । [३५पू
 २५उ] अनेक-रत्न-निलयं शिला-पादप-शोभितम् ॥१२५॥ [N
 वापीषु भ्रान्त-विहगं लीन-विद्याधरोरगम् । [३६पू
 २६] सिंह-व्याघ्र-समाकीर्ण गज-यूथ-समाकुलम् ॥१२६॥ [N
 २८पू] शत-योजन-विस्तीर्ण ततो विंशतिम् आ-यतम् । [N
 २९पू] उत्-पाटयित्वा बाहुभ्यां लीलया चाऽचलोप(त्)मम् ॥१२७॥ [३५उ
 N] ततस् तं पर्वतं गृह्य आ-काशेन स गच्छति । [३६उ
 २९उ] पतन्ति शिखरात् तस्माल् लताभिः सह पाद-पाः ॥१२८॥ [N
 वि-द्रुताः शर-भाः सिंहा व्यालाश् च महिषा गजाः ।
 N] उत्-पाट्य शैलं बाहुभ्याम् आ-जगाम महा-बलः ॥१२९॥ [N
 खे-चरैः स्तूयमानस् तु स-विद्याधरकिन्नरैः ।
 N] आ-जगाम हरि-श्रेष्ठो द्वितीय इव पर्वतः ॥१३०॥ [N
 N] पुष्प-वृष्टिं वि-मुञ्चन्ति गतं मार्गे हरीऽऽश्वरम् ।
 ३२पू] स-विद्याधरगन्धर्वा देवाश् च सह किं-नरैः ॥१३१॥ [N
 N] वायु-मुख्याश् च ते सर्वे सं-स्तुवन्ति हरीऽऽश्वरम् ।
 ३२उ] अब्रुवन् वि-स्मिता दृष्ट्वा हनू-मन्तं विहायसि ॥१३२॥ [N
 त्रैलोक्येऽपि न पश्यामो महतां कर्म चेदृशम् ।
 ३३] यो हि कुर्याद् इदं कर्म गन्धर्वाणां वधं रणे ॥१३३॥ [N
 पर्वतोत्पाटनं चैव कोऽन्यः कुर्याद् धनू-मतः ।
 ३४] साधु साधु महा-वीर्यं वि-क्रान्तोऽसि महा-बलः ॥१३४॥ [N
 ३५पू] शापाद् वि-मोक्षिता चैव गन्ध-(?विद्युन्)माली(?ला) त्वयाऽप्सराः ।
 N] त्रयो गन्धर्व-कोट्यस् तु हतास् ते निमिषेण वै ॥१३५॥ [N
 ३५उ] इमम् ओषधि-सम्पूर्णं पर्वतं गृह्य गच्छसि ।
 N] वायोस् तु वचनं श्रुत्वा हनू-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ॥१३६॥ [N

१ म-निश्चित्य । २ म-निष्पकप गिरेस्तट ॥ ३ म-कुल नानातरुतल ।
 ४ म-नास्ति ॥ ५ अ-नास्ति ॥ ६ ल, ल, व-विस्तीर्ण । ७ म-हस्ताभ्या समलो-
 डयत् । ८ अ प्र-नास्ति ॥ ९ म-परिगृहीत्वा प्रययौ तच्छैलशिखर महत् ।
 १० म-अत आरभ्य १६६-तमश्लोक यावन्नास्ति । ११ प्र-नास्ति ॥ १२ रा,
 ल, ल, व अ-हनूमत ॥

- लक्ष्मणं जीवयिष्यामि आज्ञां कुरु मम प्र-भो ।
 अभि-वाद्य पितुः पादौ जगाम स कपीऽऽश्वरः ।
 N] खे-चरैः स्तूयमानस् तु स-विद्याधरकिन्नरैः ॥१३७॥[N
 N] रावणेनाऽपि क्रुद्धेन विदित्वा वि-क्रमं रिपोः ।
 वं-८४, १३८] राक्षसाः पूर्वम् आ-दिष्टा गृह्यतां वानराऽधमः ॥१३८॥[N
 N] नि-हते वानरे त्व अद्य अर्ध-राज्यं ददाम्य् अहम् ।
 ?तस्य राज्यं प्र-दास्यामि? तिष्ठध्व खे निशा-चराः ॥१३९॥[N
 १४] रावणस्य वचः श्रुत्वा ये प्र-धाना महा-बलाः ।
 १५पू] गृहीत्वा शर-निखिंशान् नि-पेतुस् ते मही-तलम् ॥१४०॥[N
 स्थूल-दंष्ट्रा महा-नादा अष्ट-दंष्ट्राश् च राक्षसाः ।
 १२] उल्का-मुखो महा-वक्त्रश् चतुर्-नेत्रो महा-बलः ॥१४१॥[N
 १३पू] हस्ति-कर्णो द्वि-जिह्वश् च महा-वक्त्रो महा-बलः ।
 N] रक्ताऽक्षः पिङ्गलाऽक्षश् च दंष्ट्रोदर-महोदरौ ॥१४२॥[N
 वक्र-नासो वि-नासश् च काक-तुण्डः स-भैरवः ।
 N] गृध्र-तुण्डश् च हस्त्य-अश्वः काककुवदनाव् उभौ ॥१४३॥[N
 उल्का-केशो महा-कायो हस्ति-पादश् च राक्षसः ।
 N] एते चाऽन्ये च बहवो रावणस्य हितैषिणः ॥१४४॥[N
 १५उ] आ-वृत्य गगनं तस्थुर् हनूमद्-वध-कांक्षया^१ ।
 N] मायाविनो महा-वीर्या मायां कुर्वन्ति राक्षसाः ॥१४५॥[N
 १८उ] शक्रो वैश्रवणः के-चिद् यमो वरुण एव च ।
 १९पू] ब्रह्मा विष्णुः स्वयं रुद्र आदित्यो वायु-शीतगू ॥१४६॥[N
 ऋषयः पितरो देवाः के-चिद् भूता हुताऽशनाः^२ ।
 यतन्ते राक्षसाः सर्वे देवा भूत्वा महा-बलाः ।
 N] आ-वृत्य गगनं तस्थुर् हनू-मान् येन गच्छति ॥१४७॥[N
 हनू-मान् अपि तेजस्वी गृहीत्वा शिखरं गिरेः ।
 N] आ-जगाम महा-तेजा लीलया स हरीऽऽश्वरः ॥१४८॥[N
 स तैर् बहुभिर् आ-वृत्य शक्ति-शूल-धरैस् तथा ।
 N] नि-रुद्धः स महा-वीर्यः पन्न-गैर् इव पर्वतः ॥१४९॥[N

- N] वि-ज्ञातास् ते ततः सर्वे हनू-मता महौजसा ।
 १९३] अब्रवीद् राक्षसान् सर्वान् वि-हस्य पवनाऽऽत्मजः ॥१५०॥[N
 यदि रुद्र-गणाः सर्वे युद्धाऽर्थम् इह चाऽऽगताः ।
 N] तथाऽपि तान् हनिष्येऽहं राक्षसाऽर्थे समुद्-यतान् ॥१५१॥[N
 यदि प्राऽऽप्तास् त्रयो लोकाः स-देवाऽसुरपन्नगाः ।
 २०] सह सर्वान् हनिष्यामि का शङ्का मम राक्षसैः ॥१५२॥[N
 तच् छुत्वा वचनं ते तु हनू-मन्तं समन्त-तः ।
 N] पूरयन् छर-वर्षेण राक्षसाः पवनाऽऽत्मजम् ॥१५३॥[N
 N] स हन्यमानो बहुभिर् न चकम्पे महा-बलः ।
 २२पू] बाहुभ्यां पर्वतं गृह्य पद्भ्याम् एव स युध्यति ॥१५४॥[N
 २४उ] बद्ध-लाङ्गूल-पाशेन पद्भ्यां प्र-हरते कपिः ।
 N] कस्य-चिद् बल-वद् वक्त्रं कांश्-चित् कर्णाद् अगृह्यत ॥१५५॥[N
 कांश्-चिज् जग्राह चरणे जानुभ्यां निष्-पिपेष च ।
 २३] बभञ्ज बाहु-वक्षांसि कांश्-चिन् नेत्रैर् व्य-अयोजयत् ॥१५६॥[N
 एवं ते राक्षसाः सर्वे स-विद्याधरचारणाः ।
 २८] साधु साध्व इति तं वीरं पुष्प-वर्षैर् अवाऽकिरन् ॥१५७॥[N
 तस्मिन् वि-मर्दे तुमुले स्थूल-जङ्घो महा-जवः ।
 एक एव प्र-दुद्राव निः-श्वसन्न उर-गो यथा ॥१५८॥[N
 ३१] स गत्वा रावणे सर्वं स्व-सैन्यस्य न्य्-अवेदयत् ।
 हताः सर्वे महा-वीरा ये बलिष्ठा निशा-चराः ।
 ३२] एकेन कपि-मुख्येन लीलया रण-मूर्धनि ॥१५९॥[N
 अहम् एको महद् युद्धं तदा तस्य महा-प्रभो ।
 ३३] कथं-चिद् एव सम्प्राऽऽप्तस् तव राजन् नि-वेदितुम् ॥१६०॥[N
 तस्य तद् भाषितं श्रुत्वा राक्षसस्य महाऽऽत्मनः ।
 ३४] दीर्घम् उष्णं च निः-श्वस्य न किं-चिद् इति चाऽब्रवीत् ॥१६१॥[N
 दैवम् एव परं मन्ये पौरुषं तु निर्-अर्थकम् ।
 ३५] यत्र वानर-मात्रेण राक्षसा बहवो हताः ॥१६२॥[N
 हनू-मांश् च महा-तेजा नि-हत्य रजनी-चरान् ।
 N] आ-जगामाऽचलं गृह्य जगर्ज च महा-बलः ॥१६३॥[N

- तस्य नादं ततः श्रुत्वा सर्वे ते हरि-यूथपाः ।
 [N] हनू-मान् इह सम्प्राऽऽप्त इति हर्षम् उपा-गताः ॥१६४॥[N]
 राघवोऽपि रवं श्रुत्वा हनू-मतो महाऽऽत्मनः ।
 [N] बाष्प-पर्याकुले नेत्रे प्र-मृज्य मुदितोऽभवत् ॥१६५॥[N]
 स-विद्युद् इव जीमूतस् तोय-पूर्णो नभस्-तले ।
 [N] आ-जगाम गृहीत्वाऽथ हनू-मान् सौषधिं गिरिम् ॥१६६॥[N]
 वं-८३] स चाऽऽगम्य महा-तेजा भूमौ न्य-अस्य मही-धरम् ।
 ४०] वि-नीतश् चाऽञ्जलिं कृत्वा हनू-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ॥१६७॥[३७
 ४१पू] उपाऽऽगम्य ततो रामं वि-ज्ञापयति बुद्धि-मान् ।
 [N] वि-ज्ञाप्यं राम-सुग्रीवौ किं तु राजन् नि-बोध मे ॥१६८॥[N]
 ४१उ] ताम् ओषधिं न जानामि गृहीत्वा शैलम् आ-गतः ।
 ४५पू] व्यतिक्रम-कृतं दोषं तन् मम क्षन्तुम् अर्हथ (?) ॥१६९॥[३८
 बहु-विघ्नानि मार्गे मे तन् नाऽहं शीघ्रम् आ-गतः ।
 ४४] विघ्न-करा दुर्-आत्मानो नि-हताः कूट-राक्षसाः ॥१७०॥[N]
 एवं कथयमानं तं प्र-गृह्य पवनाऽऽत्मजम् ।
 [N] सु-षेणो वानर-श्रेष्ठो रामः सु-ग्रीव एव च ॥१७१॥[३९
 ४९उ] साधु वीर महाऽर्होऽसि यस्य चेदृक् पराऽऽक्रमः ।
 [N] तस्मिन् बभूवुर् हृष्टाश् च रणे वानर-पुङ्गवाः ॥१७२॥[N]
 [N] दृष्ट्वा हनु-मतः कर्म वि-स्मयं जग्मुर् उत्-तमम् ।
 स प्र-शस्य हनू-मन्तं सु-षेणं राघवोऽब्रवीत् ॥१७३॥[N]
 ५०] मृगयस्व महा-प्राज्ञ ओषधीः पर्वते शुभे ।
 ५१पू] रम्यं गिरिं तम् आ-रूढः सु-षेणो वानराऽधिपः ॥१७४॥[N]
 ५२] नाना-ना(?)ग-समाकीर्णं नाना-धातु-विचित्रितम् ।
 ५१उ] पश्यमानो महा-शैलं दिव्यौषधि-विभूषितम् ॥१७५॥[N]
 ताम् ओषधिं ततो गृह्य अव-तीर्णो मही-तले । [N]
 ५४] शिलायां जर्जरी-कृत्य सु-षेणो वानरोत्तमः ।

१ अ-नास्ति ॥ २ ल, -० तोऽब्रवीत् ॥ ३ म-व्यानीय च महावेगात्तच्छैल-
 शिखरं हरि । विश्रववाहू हनुमान्सुषेणमिदमब्रवीत् ॥ ४ प्र-विज्ञाप्यौ । ५. म-
 नास्ति । ६ म-ओषधीं नावगच्छामि तामिह हरिपुगव । तदिदं शिखरं सर्वं
 गिरेस्तस्य मया हृतम् ॥ ७ म-नास्ति ॥ ८ म-एव कथयमानं तं प्रशस्य पवनात्मजम् ॥
 ९. म-नास्ति ॥ १० अ म-नास्ति ॥ ११ म-सुषेणो वानरश्रेष्ठस्तामुत्पाद्य महौषधीम् ।

- लक्ष्मणाय ददौ नस्यं शल्येषु च महा-द्युतिः ॥१७६॥ [४१
 ५५] वि-शल्यो^१ च^२ समा-घ्राय लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
 ५६पू] वि-शल्यो वि-रुजः श्री-मान् उद्-अतिष्ठन् मही-तलात् ॥१७७॥ [४२
 ५९उ] समुत्थि (द्-स्थि)तं^३ तु हरयो भू-तलात् प्रेक्ष्य लक्ष्मणम् । [४३पू
 N] वि-स्मिताश् च बभूवुस् ते सर्वे वानर-राक्षसाः ॥१७८॥
 N] दृष्ट्वा हनु-मतः कर्म तत् सुरैर् अपि दुष्-करम्^४ । [४०उ
 ६०पू] साधु साध्व इति ते^५ प्रीता हनु-मन्तम् अपूजयन् ॥१७९॥ [४३उ
 राघवः परम-प्रीतः प्र-शस्य पवनाऽऽत्मजम् ।
 N] भ्रातरं चैव धर्माऽऽत्मा प्रीताऽऽत्मा रघु-नन्दनः ॥१८०॥ [N
 एह्य एहीऽत्य् अब्रवीत् प्रीतो^६ लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ।
 ५७] स-स्रजं^७ सस्वजे गाढं^८ बाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥१८१॥ [४४
 ५८उ] अब्रवीच् च परि-ष्वज्य सौमित्रि राघवस्^९ तदा^{१०} ।
 ५९उ] दिष्ट्या त्वां वीर पश्यामि मरणात् पुनर् उत्थि (द्-स्थि) तम्^{११} ॥१८२॥ [४५
 न मे वीर जयेनाऽर्थः सीतया जीवितेन वा^{१२} ।
 N] कश्^{१३} च मे जीवितेनाऽर्थस्^{१४} त्वयि पञ्च-त्वम् आ-गते ॥१८३॥ [४६
 एवम् आ-भाष्य सौमित्रि रामो मारुतिम् अब्रवीत् ।
 ६१] त्वत्-प्रसादेन पश्यामि लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ॥१८४॥ [N
 वं-८५] पञ्च-त्वं यद्य् अयं यातो लक्ष्मणो मारुते मम ।
 ६] नैव मे वि-जयेनाऽर्थो न मैथिल्या न चाऽऽत्मना ॥१८५॥ [N
 ७पू] इत्य् एवं वदतस् तस्य राघवस्य^{१५} महाऽऽत्मनः । [४७पू
 N] लक्ष्मणोऽपि समुत्था (द्-स्था) य पर्य-अष्वजत मारुतिम् ॥१८६॥ [N
 १३] सर्वे ते हर्षम् आ-पन्ना वानराः काम-रूपिणः ।
 वं-८४] अ-पूर्वं पर्वतं दृष्ट्वा कौतूहल-समन्विताः ॥१८७॥ [N
 २] ततस् ते वानराः सर्वे राघवं वाक्यम् अब्रुवन् ।
 ३पू] कौतूहलं महा-राज अस्माकं पर्वतं प्रति ॥१८८॥ [N

१. म-नस्त, शल्ये च सुम० ॥ २. म-तां विशल्या । ३. म-शीघ्र ॥ ४. म-
 तमुत्थित । ५. म-नास्ति ॥ ६. रा, -वीरहा । ७. म-दृष्टास्ते सुषेणं प्रत्यपू० ॥
 ८. म-नास्ति ॥ ९. म-रामो । १०. म-सस्वजे जेहगाढ च ॥ ११. म-
 रघुनन्दनः । १२. म-नास्ति ॥ १३. म-को हि मे जीवितस्यार्थस् ॥ १४. म-नास्ति ॥
 १५. म-अत आरभ्य १९७-तम श्लोकं यावन्नास्ति ॥

- N] अनु-ज्ञां देहि राजेन्द्र पर्वताऽऽरोहणे प्र-भो ।
 ३३] दत्ताऽनुज्ञास् तु रामेण सु-ग्रीवेण च वानराः ।
 N] ते तु दृष्ट-तमा भूत्वा आ-रोहन्ति समन्त-तः ॥१८९॥[N
 भक्षयन्तः पिबन्तश् च लोरयन्तश् च पर्वते ।
 ५] क्षणेन वानरास् तप्ता^१ मधु-मत्ताश् च सर्व-शः ॥१९०॥[N
 भक्षयित्वा फलान्^२ दिव्यान् पीत्वा पानीयम् उत्-तमम् ।
 ६] अव-तीर्णाः समन्ताच् च वानराः काम-रूपिणः ॥१९१॥[N
 अव-तीर्णेषु तप्तेषु वानरेषु महाऽऽत्मसु ।
 ७] रामोऽब्रवीच् च सु-ग्रीवं हनू-मान् उच्यतां कपिः ।
 ८५] नीयतां पर्वतस् तत्र त्वयाऽऽनीतो यतो ह्य अयम् ॥१९२॥[N
 ९५] राघवस्य वचः श्रुत्वा हनू-मान् वानरेश्वरः ।
 १०५] बाहुभ्यां पर्वतं गृह्य जगाम वि-मलेऽम्बरे ॥१९३॥[N
 वं-८५] दैवतैः स्तूयमानस् तु तथा तुम्बुरु-नारदैः ।
 २] अप्सरो (?रैर्)^३ गीयमानस् तु तथा किन्नर-चारणैः ॥१९४॥[N
 १५] स्व-स्थाने स्थापयित्वा तं न-गं नग-सत्तमम् ।
 ३३] पुनर् आऽयाज् जवेनाऽऽशु शापाज् ज्वर इव च्युतः ॥१९५॥[N
 रामस्य त्वरितं गत्वा वि-नयेन कृताऽञ्जलिः ।
 N] ननाम शिरसा पादौ सु-ग्रीवस्य च धी-मतः ॥१९६॥[N
 तं प्र-शस्य हनू-मन्तं सु-ग्रीवं स-विभीषणम् ।
 N] ते सर्वे हर्षम् आ-पन्ना दृष्ट्वा लक्ष्मणम् उत्थि (द्व-स्थि) तम् ॥१९७॥[N
 N] ततोऽब्रवीन् महा-तेजा लक्ष्मणो राघवं तदा । [N
 ७३] भिन्न-शिथिलया वाचा स-क्रोधो रावणं प्रति ॥१९८॥[४७३
 प्रति-ज्ञातं प्रति-ज्ञाय पुनः सत्य-पराऽऽक्रम ।
 ८] लघुः कश्-चिद् इवाऽतेजास् तेनैवं वक्तुम् अर्हसि ॥१९९॥[४८
 न प्रति-ज्ञां तु कुर्वन्ति वि-तथां साधवोऽन्-अध ।
 ९] लक्षणं तु महत्-त्वस्य^४ प्रतिज्ञा-प्रतिपालनम् ॥२००॥[४९
 तद् अलं मत्-कृते नैव^५ नैराश्यम् उप-गम्यते ।

१ प्र-नास्ति ॥ २ रा, ल, ल, ब अ-सुता । प्र फ-सर्वे ॥ ३ टि आर्ष.
 पुं. द्र. ॥ ४ ल-नगमुच ॥ ५. म-स्मृत्वा शिथिलया वाचा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥
 ६ म-नास्ति ॥ ७. म-नेद । ८. म-उपपद्यते ।

१०] वधेन रावणस्याऽथ प्रतिज्ञा-प्रतिपालनम् ॥२०१॥[५०
नहि जीविष्यते राम तव चाप-पथं गतः ।

११] नदतस् तीक्ष्ण-दंष्ट्रस्य सिंहस्येव महा-गजः ॥२०२॥[५१
अहं तु वधम् इच्छामि शीघ्रं तस्य दुर्-आत्मनः ।

१२] यावद् अस्तं न यात्य एष कृत-कर्मा दिवा-करः ॥२०३॥[५२
तम इव किरणैः सहस्र-रश्मिः

शर-किरणैर् जहि रावणं सु-तीक्ष्णैः ।

रण-शिरसि नि-पातितस्य वक्त्रं

१३] मुदित-मनाः समवेक्षितु त्वरेऽहम् ॥२०४॥[N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे लक्ष्मण-सजीवन

नामैकाशीतितम सर्ग ॥ ८१ ॥

१ म-स्याद्य प्रतिज्ञा परिपालय । २. अ-नास्ति ॥ ३ म-बाणपथं ।
४ म-नर्दतस् ॥ ५ म-अस्य ॥ ६ म-पाति० ॥ ७. अत परमधिको विपर्यस्तश्च
पाठ — रा. फ-असंगृह्य यदि गच्छेयमुपहासो भविष्यति । सर्वं तु पर्वतं हत्वा
प्रयास्ये मा विलम्बित ॥ तत्र ज्ञास्यति वैद्योऽसौ सुषेणः परमौषधिम् ।
यस्मिन् हि शैले संजाता ओषधी च सुखावहा ॥ प्रागर्कादिवगच्छेति
सुषेणो मां यथाऽब्रवीत् । इति संचिन्त्य बलवानवतीर्य गिरेस्तदा ।
उत्पाटने तु शैलस्य चकार मतिमान्मतिम् ॥ ततो द्रुमलताकीर्णं
नानारत्नोपशोभितम् । सिंहव्याघ्रगजाकीर्णमुज्जहार महागिरिम् ॥
न्यपतन् गिरिशृंगाणि द्रुमवल्लीगणास्तथा । पक्षिणो विद्रुताः सर्वे पर्वता-
स्फोटनेन तु ॥ दशयोजनविस्तीर्णं पञ्चयोजनमायतम् । दोर्भ्यामुद्गृह्य
तं शैलमुत्पपात विहायसा ॥ ततस्तं पर्वतं हत्वा शीघ्रं स स्रवगोत्तमः ।
जगामाकाशमाविश्य लीलया वायुनन्दनः ॥ अथ देवगणाः सर्वे पुरन्दर-
पुरोगमाः । पुष्पवर्षैरभ्यकिरन् गच्छन्तं कपिकुञ्जरम् । गीयमानोऽप्सरोगणै
स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ इत्यार्षे रामायणे कालनेमिवध ओषधीहनुमत्प्रत्यागमन
नाम सर्ग ॥ एतस्मिन्नन्तरे वायुः प्रववौ सुखशीतलः । क्षीणाकारास्तथा
ताराः प्रत्यूषः समपद्यत ॥ अस्तं प्रयातो भगवान् सोमः प्रक्षीणमण्डलः ।
हा लक्ष्मण प्रियभ्रातः क प्रयासि विहाय माम् ॥ हा हतोस्मि क
गच्छामि कं पृच्छामि महाभुज । किं मे राज्येन भोगैर्वा किं प्राणै
सीतयाऽपि वा ॥ यत् प्रयातुं महाबाहो दीर्घमध्वानमुद्यतः । कौशल्यां
किन्तु वक्ष्यामि सुमित्रां वा परंतप ॥ भरतं चाऽपि शत्रुघ्नं त्वया वीर्यवता
विना । हा वीर सुमहाबाहो प्रतिवाक्यं प्रयच्छ मे ॥ न त्वमर्हसि सौमित्रे

त्यक्तुं दुःखार्दितं हि माम् । त्वद्वियोगसमुत्थेन शोकेन समुदीरितः ।
 करोम्यराक्षसामुर्वी त्रैलोक्यं च दहाम्यहम् ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुः प्रगृही-
 ताऽभ्यकार्मुकः । युगाऽन्तकाले भगवान् पिनाकीऽव व्यरोचत ॥ ततः
 सन्त्रस्तमनसो वानरा भीमविक्रमाः । किमेतद् इति भाषन्तः ससुग्रीव-
 विभीषणा । प्रणिपत्याग्रतः स्थित्वा सर्वे प्राञ्जलयोब्रुवन् ॥ एकस्यार्थे
 महाबाहो त्रैलोक्यं मा विनाशय । त्वामेवं क्रुद्धमालोक्य रौद्रात्खो-
 द्यतपाणिनम् ॥ दृष्ट्वा देवाः सगन्धर्वाः प्रद्रवन्ति दिशो दशः । स्फुरते गगने
 विद्युज्जालैर्दासिमिवाम्बरम् ॥ चलन्ति वसु(१)धु धा वा (?) तोद् (१) ता उच्चदन्ति
 महार्णवाः । प्रलम्बन्ति शिलाः शैला जाता नष्टा दिशो दशः ॥ किमिद-
 मिति भाषन्तो दिविस्थाः स्थिरचारिणः । एवं विज्ञापितस्याथ सुग्री-
 वाद्यैः स्रवंगमैः ॥ प्रशान्तिमगमत् कोपो राघवस्य महात्मनः ।
 भूयः शोकसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः ॥ लक्ष्मणं पतितं दृष्ट्वा निशां
 च क्षयमेयुषीम् । अब्रवीद्राघवो दीनः सुग्रीवं वानरेश्वरम् ॥ सुग्रीव
 गच्छ किष्किन्धां सह वानरसेनया । कृतं मित्रप्रदानं ते यदन्यैर्भुवि
 दुष्करम् ॥ अहं वाद्य महाबाहो यत्करिष्यामि तच्छृणु । आत्मानं प्रद-
 हिष्यामि प्रदीप्ते हव्यवाहने ॥ सहानेन गमिष्यामि लक्ष्मणेन महाबल ।
 प्रेतराजपुरं दिव्यं नोत्सहे कर्तुमन्यथा ॥ विभीषणस्य कर्तव्यं न कृतं भाषितं
 मया । एतद्दहति मे चेतः शुष्कं काष्ठमिवानलः ॥ एवमुक्तास्तु रामेण
 सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् । किमर्थं मुह्यसे देव त्वादृशो नैव मुह्यति ॥
 त्रियामा शर्वरी याता पश्चिमेयं प्रवर्तते । नियतं पश्चिमे यामे हनूमाना-
 गमिष्यति ॥ इति तेषां ब्रुवाणानां हनूमान् समदृश्यत । प्रदीप्त इव
 शैलेन्द्रो गगने प्रपलायितः ॥ किमेतदिति संभ्रान्ता कपयो जात-
 विस्मयाः । केचिद् द्रुमान्समारूढाः केचिद्धीताः प्रदुद्रुवुः ॥ केचिद्-
 गृहान् प्रविविशुः सेतुमन्ये प्रपेदिरे । केचित् सज्जीकृतास्तस्थुः केचिद्
 धावन्ति दर्पिताः ॥ केचिच्छैलाग्रमारूढाः केचिद्वक्त्राणि रक्षसाम् ।
 प्रगृह्याभ्यद्रवन् केचिन्नादं मुञ्चन्ति चाऽपरे ॥ अधावन्तं प्रधावन्ति ह्य-
 ध्वपुच्छास्ततस्ततः । मायावी राक्षसः कोयमस्मान् हन्तुमु-
 पागतः ॥ इति तं संभ्रमं दृष्ट्वा रामः सुग्रीवमब्रवीत् । वानराधिप
 मा भैषीरियं रक्षोविभीषिका । निर्भीर्भव महाबाहो निहन्येनं
 पतत्रिभिः ॥ एतस्मिन्नन्तरे वीरः सोवतीयं नभस्तलात् । निक्षिप्य पर्वतं
 भूमौ नानारत्नविभूषितम् । विनीतः प्राञ्जलिर्भूत्वा राघवं वाक्यम-
 ब्रवीत् ॥ विज्ञाप्यं श्रूयतां देव ससुग्रीवविभीषणः । ओषधीर्नाधि-
 गच्छामि विदित्वापि नरेश्वर ॥ ततोऽयं ते मयानीतः कृत्स्न-
 श्रौषधिपर्वतः । व्यतिक्रमं ममैतत्त्वं क्षन्तुमर्हसि सुव्रत ॥ बहुविघ्नाश्च
 तत्रासन् येनाऽहं च विलम्बितः । हनूमतो वचः श्रुत्वा रामो वचनम-
 ब्रवीत् ॥ साधु वीर महाबाहो यस्येदृक् ते पराक्रमः । देवानां सदृशं कर्म

कृतमेवं परतप ॥ सुग्रीवस्त्वब्रवीत्तत्र सुषेणं वैद्यमुत्तमम् ।
 आरोहैनं गिरिं रम्यं यत्र जाता महौषधी । तामौषधीं विजानीहि येन
 जीवति लक्ष्मणः ॥ सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा सुषेणोऽन्ये च वानराः । गिरि-
 मारुह्य तं रम्यं नानाधातुभिभूषितम् ॥ गिरिकूटानि दिव्यानि बहुपक्षि-
 सत्त्वानि च । पद्मषण्डानि पश्यन्तश्चन्दनान्यगुरुणि च ॥ चम्पकैर्नाग-
 पुन्नागैः कर्णिकारैश्च शोभितम् । अन्विष्यन्ति गिरिं तं तु ओषध्यर्थं स्रव-
 गमाः ॥ सुषेणोभ्यवदत्तांस्तु पूर्ववृत्तानि सूचयन् । इह विष्णुश्च
 ब्रह्मा च शक्रोऽग्निर्वरुणो यमः । लोकपालश्च भगवान् कुबेरः सह
 राजसैः ॥ इदं तदमृतस्थानं यत्र देवैः समागतैः । संपीतमप्सरोभिश्च
 ऋषिभिश्च महाव्रतैः ॥ अत्र राहो शिरश्छिन्नं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 जाता चात्रौषधिर्दिव्या विशल्यकरणी शुभा ॥ इयं सा चेति दृष्टात्मा-
 ददर्श परमौषधिम् । उत्थाय च स संभ्रान्तः सुषेणो भिषजां वरः ।
 तामौषधीं गृहीत्वाऽसौ ह्यवतीर्य महीतले ॥ समुत्थितं ते हरयो
 भूतलात्प्रेक्ष्य लक्ष्मणम् । साधु साध्विति सुग्रीताः सुषेणं प्रत्यपूजयन् ॥
 उत्थितं भ्रातरं दृष्ट्वा रामो हर्षसमन्वितः । परिष्वज्य च सौमित्रिं स-
 बाष्पश्चेदमब्रवीत् । दिष्ट्या पश्यामि सौमित्रे त्वां विरोगिणमव्रणम् ॥
 नीरुजं निर्विकारं जीवन्तं पुनरुत्थितम् । ततः प्रीतमना रामः सुषेणं
 वाक्यमब्रवीत् ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् । पश्यामि
 परिपूर्णं यं पौर्णमास्यां यथा शशी ॥ हनूमतोपि सुग्रीतो राघवो
 वाक्यमब्रवीत् । एहि वत्स कपिश्रेष्ठ मत्प्राणदं महाबल ॥ परिष्वगं
 प्रयच्छामि ममावस्थेयमीदृशी । ममैवांगविशीर्णं तु यत्स्वयेपकृतं
 मम ॥ नरः प्रत्युपकारणामापत्सु लभते फलम् । एवमुक्त्वा तु
 सौमित्रिं राघवस्तु महायशाः ॥ पर्यस्वजत सौमित्रिस्तं हरिं पवना-
 त्मजम् । सर्वे ते वानरा दृष्ट्वा समर्थाः कामरूपिणः ॥ अपूर्वं तं गिरिं दृष्ट्वा
 कौतूहलसमन्विताः । विज्ञापयन्ति सुग्रीवं राघवं सहलक्ष्मणम् ॥
 कौतूहलसमाऽऽविष्टाः पर्वतारोहणं प्रति । दत्तानुज्ञा राघवेण
 सुग्रीवेणांगदेन च ॥ तं समारुरुहुः शैलं नानारत्नोपशोभितम् । पश्यन्ति
 गिरिकूटानि भक्षयन्ति फलानि च ॥ दिव्यानि मधुजालानि पिबन्ति
 मधुर्पिङ्गलाः । संभक्ष्य फलमूलानि पीत्वा पानीयमुत्तमम् ॥ अवतीर्णास्ततः
 सर्वे वानरा दृष्टमानसाः । अथोवाच हनूमन्तं रामः सुग्रीवसन्निधौ ॥
 पर्वतो नीयतां वीर मर्यादा वार्षवस्य तु । एवमुक्तेस्तु हनूमान् कृतरंहा
 महाकपिः ॥ दोर्भ्यामुद्यम्य तं शैलं प्रयातुमुपचक्रमे । अथोदतिष्ठत्
 तीक्ष्णांशुर्लैघयित्वा महार्णवम् ॥ दिशश्च विमला सर्वा जाताश्च
 हिमपाण्डुराः । हनूमन्तं स विक्रान्तमुत्पत्य गगने स्थितम् ॥
 अपश्यन् राज्ञसा सर्वे व्रजन्तं सागरोपरि । रावणस्त्वब्रवीद् दृष्ट्वा
 समीपस्थान् निशाचरान् ॥ स्थूलजंघं महानादं महावक्त्रं महोरसम् ।
 उल्कामुखं महावीर्यं चतुर्वक्त्रं च राज्ञसम् ॥ हस्तिकर्णं शंकुकर्णं

मेघचित्रं च राजसम् । एते चाऽन्ये च बहव आज्ञता रावणेन तु ॥
 शीघ्रं मयाप्रभावेण हनूमान् गृह्यतामिति । यो निगृह्यानेच्छूर्णं
 तस्य राज्यं ददाम्यहम् ॥ श्रुत्वा तु राजसेन्द्रस्य वचस्ते त्वरयान्विताः ।
 विचित्रकवचाः सर्वे नानाप्रहरणोद्यताः ॥ विहायसमगुं क्षिप्रं
 कृत्वा देववरं वपुः । वेष्टयन्ति हनूमन्तं मेघा इव दिवाकरम् ॥ कस्त्वं
 वानररूपेण गिरिं संगृह्य गच्छसि । न त्वं बिभेषि देवानां दैत्यानां
 च महात्मनाम् ॥ एवं तैर्निगृहीतस्तु विचिन्त्येदं वचोब्रवीत् ।
 यदि प्राप्तास्त्रयो लोका भवद्भिः सहिताः सुराः । ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा
 न समो मम केनचित् ॥ इत्येवं ब्रुवतस्तस्य कपिसिंहस्य तत्क्षणे । ततो-
 वर्धत लांगूलं कालपाशोपमं द्विषाम् ॥ अयं वायुसुतस्तस्मिन्
 प्रव्रजमानो विहायसा । बाहुभ्यां पर्वतव्यग्रो लांगूलेनाभ्ययुध्यत ॥
 ततस्तु तस्य लांगूलं वज्रप्रतिमगौरवम् । कालचक्रमिवाबिद्धं भ्रमते
 सर्वतो दिशम् । प्राहरन् राक्षसाः सर्वे शिलाशक्तिपरश्वधै । लांगूले तस्य
 ते कर्तुं स्वल्पं वाऽनर्थं न (?वै) क्षणम् ॥ एकं द्वौ त्रिचतुरो विंशतिं शतथा
 शतम् । लांगूलाऽप्रेण तान्वेष्ट्य भ्रामयित्वा भुव्यक्षिपत् ॥ अन्यास्तु बलिनः
 शूरान् राक्षसान् भीमविक्रमान् । बद्ध्वा लांगूलपाशेन पद्धत्या सम्प्राहरत्
 कपि ॥ केचिद् दृष्ट्यास्य संवस्ताः केचिन् नादेन भीषिताः । केचित्
 पुच्छाभिघातेन पातिता धरणीतले ॥ एवं स कदनं कुर्वन् रक्षसां
 मेघवर्चसाम् । दिवाकर इव व्योम्नि सोगच्छद्वायुनन्दन ॥ अतिदैवं
 कृतं कर्म दृष्ट्वा तत्तस्य देवता । साधु साध्विति भाषन्त पुष्पवर्षैरवा-
 किरन् ॥ हत्वा रक्षःसहस्राणि लांगूलचरणायुध । स्वस्थाने पर्वतं
 स्थाप्य रामस्याग्रे समागतः ॥ प्रणिपत्यततो रामं समुग्रीवं सलक्ष्मणम् ।
 आचचक्षे यथावृत्तं यत्पूर्वं यच्च साम्प्रतम् ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य राम-
 सुग्रीवलक्ष्मणा । पर्यखजन्त संदृष्ट्वा भुजैस्तं वायुनन्दनम् ॥ वानरा-
 स्तु तत सर्वे हर्षसम्पूर्णमानसाः । पर्यखजन्त चान्योन्यं भुजैरास्फो-
 टयन्ति च ॥ साधु वीर सुषेण त्वं साधु मारुतनन्दन । इत्येवं प्रवदन्त-
 स्ते सिंहनादैर्नर्दन्ति च ॥ पुनरेव महाबाहुः सौमित्रिं भ्रातृवत्सल ।
 एहोहीत्यब्रवीद्रामो लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ॥ अब्रवीच्च सुसंदृष्ट सौमित्रिं
 मित्रवर्धनः । दिष्ट्वा त्वां वीर पश्यामि मरणात्पुनरागतम् ॥ न मे वीर
 जयेनार्थं सीतया जीवितेन च । को हि मे विषयेनार्थस्त्वयि पञ्चत्व-
 मागते ॥ इत्येव वदतस्तस्य राघवस्य महात्मन ॥ भिन्नशिथिलया
 वाचा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥ तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय पुराऽसह्यपराक्रमः ।
 लघु कश्चिदिवाऽसत्त्वो नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ इत्यार्षे हनूमदोषधिपर्वतस्वस्थाने
 स्थापन नाम सर्ग ॥ ८. प्र-लकाकाण्डे ॥

[वं-N] = [द्व्यशीतितमः सर्गः] = [दा-N]

लक्ष्मणस्य तु तद् वाक्यम् उक्तं श्रुत्वा तु राघवः^१ ।
 उवाच हितम् अत्यर्थं राघव^२ रघु-नन्दनम्^३ ॥१॥
 एवम् एतन् महा-बाहो यथा वदसि लक्ष्मण ।
 न प्रति-ज्ञां प्र-कुर्वन्ति वि-तथां साधवो जनाः ॥२॥
 प्रति-ज्ञातं मया^४ तस्य^५ रावणस्य^६ दुर्-आत्मनः^७ ।
 अहम् एनं वधिष्यामि सत्यम् एतद् ब्रवीमि^८ वः^९ ॥३॥
 वि-ध्वंसय^{१०} शरैस् तीक्ष्णैर् दिवसो^{११} ह्य अति-वर्तते^{१२} ।
 प्रति-ज्ञां रघु-शार्दूल^{१३} स-फलां कर्तुम् अर्हसि^{१४} ॥४॥
 एवम् उक्त्वा ततो राम इक्ष्वाकु-कुल-नन्दनम्^{१५} ।
 वि-भीषणम् इदं वाक्यं प्रत्य-उवाच महा-बलः^{१६} ॥५॥
 काऽसौ लङ्केश्वरः क्षुद्रो रावणो युद्ध-दुर्मदः ।
 रण-भूमिं परित्यज्य काऽऽस्ते किं चाऽस्य चेष्टितम् ॥६॥
 मयि छिद्र-प्रहती^{१७} च कृत-पापश्च^{१८} च राक्षसः^{१९} ।
 बोद्धव्यं च^{२०} त्वया वीर शीघ्रम्^{२१} एव ममाऽऽज्ञया ॥७॥
 रामस्य वचनं श्रुत्वा तत्-कालाऽर्थ-समन्वितम्^{२२} ।
 उवाच वचनं धी-मान् रामम् एतद् वि-भीषणः ॥८॥
 प्र-विवेश पुरीं तूर्णं लङ्काम् एव सहाऽनुगः ।
 सोऽव-तीर्य रथात् तत्र वधम् इच्छंस् तवाऽन्-अघ ॥९॥
 चिन्तयामास काकुत्स्थ^{२३} वर-दानम् अथाऽद्भुतम्^{२४} ।
 यद्^{२५} दत्तं शम्भुना^{२६} पूर्वं सर्व-शत्रु-विनाशनम् ॥१०॥
 अ-जेयं^{२७} सप्तभिर् लोकैः स-सुराऽसुरमानवैः^{२८} ।

१ म-नास्त्यस्य सर्गः । २ फ-श्रुत्वा राजा विभीषण । भ-श्रुत्वा तत्र स
 रा० । ३ रा२-०वो रघु० । रा२-०वं रघुनन्दन । भ-लक्ष्मण समितितंजय ॥ ४ रा२-०तस्
 ५ रा२ फ-त्वया । ६ रा२ फ-तावद् । भ-यत्तु । ७ रा२ फ-०स्य वधो नृप । भ-
 ०ण लोकरावण । ८ रा२ ल, ल, ब-वदामि वः । रा२ फ-०म्यहं ॥ ९ रा२ ल, ल, ल
 ब अ प्र-०ये । भ-०यन् । १० भ-०से । ११ भ-ह्यनिवर्तिते । १२ रा२ फ-
 ०लां कुरु मानद । भ-सफलामद्य करिष्ये नात्र सशयः ॥ १३ रा२-रघूणां कुलवर्द्धनः ।
 भ-०न्दन ॥ १४ अ प्र भ-महायशः ॥ १५ भ-छिद्रे प्र० । १६ रा२ फ-कर्ता
 पापस्य कर्मण । १७ भ-तु । १८ फ-क्षिप्र । १९ रा२-नास्ति ॥ २० फ-
 राघवस्य वच श्रुत्वा चारैरन्विष्य सर्वतः ॥ २१ रा२ ल, ल, ल, ब अ प्र-स तदा ।
 भ-दुष्टात्मा । २२ रा२ फ-महात्मन । २३ रा२ फ-दत्त स्वयम्भुवो । भ-यत्
 षट् श० ॥ २४ रा२ ल, ल, ल, ब अ प्र-अमेय । २५ भ-०मानुषैः ॥

रथं सर्वाऽऽयुधोपेतं दिव्यम् अद्भुत-दर्शनम् ॥११॥
 युक्तम् अश्वैर् महा-वेगैः काम-गैः काम-रूपिभिः ।
 अ-भेद्यं कवचं चाऽपि सर्वाऽस्त्रैर् अभि-संवृतम् ॥१२॥
 तस्य होमस्य कालोऽयं देवाऽऽयतनम् आ-स्थितः ।
 जुहोत्य अग्निं समाधि-स्थो रौद्र-मन्त्रैर्^१ महा-यशाः ॥१३॥
 तस्य यावत् तु तत् कर्म न^२ सिद्ध्यति^३ दुर्-आत्मनः ।
 तस्य^४ तावत् त्वया रामं विघ्नः कार्यो बलीयसः ॥१४॥
 अ-वध्यः सम्-अरे तस्मिन् कृते कर्मणि रावणः^५ ।
 चारैर् मम समा-ख्यातं यत्राऽसौ^६ परि-वर्तते^७ ॥१५॥
 वि-भीषणस्य तद् वाक्यम् अति-घोरं भयाऽऽवहम् ।
 श्रुत्वा रामो महा-तेजाः स्व-बलं^८ चाऽभिवीऽक्ष्यं^९ च ॥१६॥
 आ-ज्ञापयामास तदा विघ्नाऽर्थं दश यूथ-पान्^{१०} ।
 माल्य-वन्तं सु-षेणं च गवाऽक्षं गवयं तथा ॥१७॥
 अङ्ग-दं च हनू-मन्तं शर-भं गन्ध-मादनम् ।
 ऋक्ष-सेना-पतिं चैव नील चाऽपि^{११} महा-बलम् ॥१८॥
 लघ्व् आज्ञास ते महा-वीर्या यूथ-पाः कृत-निश्चयाः ।
 उत्-तस्थुस् ते^{१२} बलैः^{१३} सार्धं गर्जन्त इव तोय-दाः ॥१९॥
 ते शिला-पादप-धरा महा-काया महा-बलाः ।
 गर्जन्तो रेजिरे^{१४} सर्वे जङ्गमा इव पर्वताः ॥२०॥
 क्षणात् सम्प्राऽऽप्य नगरीं लङ्कां रावण-पालिताम् ।
 प्राकारम् अभि^{१५} चाऽऽप्लुत्य^{१६} विविशुस् ते पुत्रं-गमाः ॥२१॥
 ददृशुर् देवताऽऽगारे रावणं रक्षि-रक्षितम्^{१७} ।
 सुव-हस्तं सम्-आसीनं प्राङ्-मुखं रक्त-वाससम् ॥२२॥
 रक्तोष्णीष-धरं वीरं^{१८} पुरा^{१९} ज्वालित-पावकम्^{२०} ।

१ रा, ल, ल, व अ प्र फ-अपिस० । रा, अभिसगतै ॥ २ रा, फ-
 रौद्रैर्मन्त्रै ॥ ३ रा, ल, ल, व अ-ससि० । ४ रा, फ-०या वीर । भ-तावत्त्वया
 महावीर ॥ ५ प्र रा, फ-राक्षस । ६ रा, ल, ल, व अ प्र-यत्र सपरि० ॥
 ७ भ-सुग्रीवमभि० ॥ ८ रा, ल, ल, व अ प्र-विघ्नकरभयकरान् । भ-विघ्न कुरु ।
 भयकर । ९ रा, फ-वर्ज-सुषेण च गवाक्षं च गवय च महाबलम् ॥ १० रा,
 ल, ल, व अ-चैव । ११ प्र-नास्ति ॥ १२ भ-हरिभिः ॥ १३ भ-भेजिरे ॥
 १४ रा, फ-अथ चोत्पत्य ॥ १५ रा, फ-बलरक्षितं ॥ १६ रा, फ-देवं । १७ रा,
 फ-पुरोज्व० । रा, ल, ल, व प्र-अत आरभ्य २४-शङ्खलोकस्य प्रथमपाद यावन्नास्ति ।

विद्युद्-भास्वर-संयुक्तं सन्ध्यायाम् इव तोय-दम् ॥२३॥
 तं बाहु-पादप-धरं किरीटोच्छ्रित-शृङ्गिणम् ।
 हार-निर्भर-तोयाऽऽढ्यं महा-वदन-कन्दरम् ।
 वासो-मनःशिल-धरं गिरिं नीलम् इव स्थितम् ॥२४॥
 दृष्ट्वा तस्याऽद्भुतं कर्म वानराः कृत-निश्चयाः ।
 हनू-मन्तं पुरस्-कृत्य सर्वे युद्धाय तस्थिरे ॥२५॥
 राक्षसाश्च महा-वीर्याः प्राऽऽसाऽसिपरिचाऽऽयुधाः ।
 दंशितास् तस्थिरे सर्वे युद्धायाऽमित-विक्रमाः ॥२६॥
 ते बलेऽन्योऽन्यम् आ-साद्य रणे वानर-रक्षसाम् ।
 चक्राते क-दनं घोरम् अद्भुतं लोम-हर्षणम् ॥२७॥
 पाद-पैः शैल-शृङ्गैश्च शिलाभिर् दशनैर् नखैः ।
 वानरा राक्षसाञ् जघ्नुस् तलैर् मुष्टिभिर् एव च ॥२८॥
 राक्षसाः क्रोध-रक्ताऽक्षास् तथा वानरपुङ्गवान् ।
 नाराचैर् विभिदुस् तीक्ष्णैश्चिच्छिदुश्च महाऽसिभिः ॥२९॥
 ते छिन्न-भिन्न-सर्वाङ्गाः वानरास् त्यक्त-जीविताः ।
 नि-पेतुर् भू-तले भिन्नाः केचिद् रुधिर-कर्मभेः ॥३०॥
 रक्षांसि च तथा पेतुर् वानरैर् भीम-विक्रमैः ।
 चूर्णिता वि-विधैः शैलैः पाद-पैर् मुष्टिभिस् तथा ॥३१॥
 दारिताश्च नखैस् तीक्ष्णैर् दन्तैर् अपि सु-दारुणैः ।
 तत् प्र-वृत्तं महद् युद्धं कबन्ध-शत-सङ्कलम् ॥३२॥
 शूराणां हर्ष-जननं भीरूणां भय-वर्धनम् ॥३३॥

१. अ-नास्ति ॥ २. रा, फ-०तभूषणं । ३. रा, ल, ल, ब प्र-
 वासो मनःशिलाघोरं रौद्रं रौद्रपराक्रमम् । रा-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—
 फ-स्त्रवंतमद्भुताकारं रुद्रं रौद्रपराक्रमम् ॥ ४. भ-तमद्भुताकारं ॥ ५. रा,
 ल, ल, ब प्र-तु । ६. रा, ल, ल, ब प्र-दंशितास् । ७. अ-नास्ति ॥ ८. भ-च
 तेन्यो । ९. रा-घोरे । १०. रा, ल, ल, ब प्र-०राक्षसे । भ-०राक्षसा ।
 ११. रा, फ-रोम० ॥ १२. रा, फ-वर्जं—छिन्ना भि० । १३. ब भ-भग्ना ।
 १४. भ-वर्मतो । १५. रा, ल, ल, ब प्र-०रमुद्रमर् । भ-र बहु ॥ १६. रा,
 फ-भिन्नेषु-निक्षिप्तैः शैलैः । भ-०षैः शैलैः । १७. रा, तदा ॥ १८. रा,
 फ-भिन्नेषु-चैव ॥ १९. रा, फ-च भयावहं । २०. अतः परमधिकः पाठ—ल,
 ल, ब प्र-युद्धं पौरुषशिष्याणां निष्कर्षार्थं मनस्विनाम् । यशःपताकह-
 र्णाणां स्वर्गे द्वारमपावृत्तम् ॥

हर्षेण सुर-नारीणां सर्व-दुःख-विमोक्षणम् ॥३३॥
 तस्मिन् युद्धे महा-घोरे रक्षो-वानर-संक्षये ।
 प्राऽवर्तत नदी घोरा शोणितोदक-चाहिनी ॥३४॥
 शूर-प्रमोद-जननी भीरूणां भय-वर्धिनी ।
 कव्याऽदाऽऽनन्द-जननी गृध्रकङ्कोत्सवा तदा ॥३५॥
 दुर्-गमा ह्यल्प-सत्त्वानां सेव्या तेजस्विनां तथा ।
 उत्-तेरुस् तां नदीं सर्वे यूथ-पास् ते महौजसः ॥३६॥
 दृष्ट्वाऽपि स्व-बलं भग्नं हत-वीरं गत-प्रभम् ।
 राक्षसेन्द्रो न चुक्रोध जुहावाऽग्निं समा-हितः ॥३७॥
 वानरैस् तद् बलं भग्नं दृष्ट्वा संदृष्ट-मानसाः ।
 अङ्गद-प्रमुखाः सर्वे विविशुर् देवताऽऽलयम् ॥३८॥
 आ-स्फोटयामास तदा समीपे तस्य रक्षसः ।
 हनू-मान् वाक्यम् एतच् च स-रोषं प्राऽऽह रावणम् ॥३९॥
 किम् आस्तेऽद्य नयं त्यज्य शूरस् त्वं राक्षसेश्वर ॥
 न हि सत्त्व-वताम् एवं चरितं तिष्ठसे यथा ॥४०॥
 क त(त्त्व)न् नयः क शान्तिस् ते सा सिद्धिः क च रावण ।
 न त्वं(त्त्व)धर्म-कृतं(तां)कर्म तादृशं धर्मम् आमुयाः(यात्) ॥४१॥

१ रा, ल, ल, ब अ प्र-० दुष्टवि० । २ भ-नास्ति ॥ ३ अत परमधिक.
 पाठः—रा, फ भ-नानापताकासंवृत्ता द्विपदेह शिलातटा । विकोशासि-
 चरन्मीना मांसक्लेदककर्दमा ॥ रथचक्रमहाग्राहा पाशपट्टिशभोगिनी ।
 शीर्णाभरणरत्नाढ्या हतशूरमुखान्बुजा ॥ चर्मकच्छपसंवाधा वस्त्रफेनाव-
 गाहिनी ॥ ४ भ-०त्सवांभसा ॥ ५. अत परमधिकः पाठः—रा, फ भ-नरा
 विच्छिन्नपाप्मानो नदीं वैतरणीमिव । राक्षसा हतभूयिष्ठा विरथा हत-
 चेतसः ॥ त्यक्तसंभ्रमसत्त्वास्ते भेजिरे सर्वतो दिशः ॥ ६ रा, ल, ल, ब
 अ-वानराश्च बल । रा, ०पि सबल । ७ व-नास्ति । ८ फ-अत
 आरभ्य ५४-श्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥ ९ भ-०ष । १०. रा, -
 राक्षसे ॥ ११ रा, -आसने । १२. भ-भयं त्यक्त्वा । १३ रा, भ-
 ०साधम । १४ रा, ल, ल, ब अ प्र-निहत निहता । १५ भ-वर्ज—तिष्ठते ।
 १६ रा, -अत आरभ्य ४३-श्लोकस्य द्वितीयपादं यावन्नास्ति ॥ १७ भ-
 क ते रूपं क सोऽसिस्ते सा सिद्धि काथ रावण । १८ भ-यादृशी सिद्धि । १९. अत
 परमधिक पाठ —भ-त्वं रावण न शूरो वा न योद्धा मेऽसि सम्मतः ॥

न चाऽप्य् औशनसं (?मो) मन्त्रं (?न्त्रश्) चेष्टतां^१ राक्षसाऽधम ।
 राम-वीर्य-विषं यस्य चरत्य् अङ्गेषु साऽऽयुधम्^२ ॥४२॥
 नैव ते वर-दानानि न तथा तव^३ शिक्षितम्^४ ।
 भवेद् यथा न^५ लङ्केश नैव^६ सिद्धिर् नराऽन्तर्क^७ ॥४३॥
 उत्-तिष्ठोत्-तिष्ठ युध्यस्व न मे जीवन् वि-मोक्ष्यसे^८ ।
 अ-गृहीताऽऽयुधं भीमं न हन्मि त्वद्-विधं रणे ॥४४॥
 हनू-मतैवम् उक्तोऽपि रथम् इच्छन् हुताऽशनात् ।
 जुहावाऽऽहुतिम् एवाऽथ न चुकोप कथं-चन ॥४५॥
 ततो वायु-सुतः श्री-मान् सर्वान् वानर-यूथपान् ।
 उवाच वाक्यं काल-ज्ञः शृण्वतस् तस्य रक्षसः ॥४६॥
 यथा मन्दोदरीं शीघ्रम् आ-नयध्वं पुर्व-गमाः ।
 नाऽन्यथा शक्यते कर्तुं मन्युर् अस्य दुर्-आत्मनः ॥४७॥
 वि-जानात् एष पापाऽऽत्मा यत् फलं पाप-कर्मणाम्^९ ।
 यद् अनेनाऽवशा^{१०} सीता जन-स्थानाद् धृता बलात् ॥४८॥
 न ह्य अ-धर्मोऽत्र युष्माकं माऽभूत् सिद्धिर्^{११} (२काचिद्) विच (२चा) क्ष (२र) णा^{१२}
 न हि दुष्यति लोकेऽस्मिन् पापे पापं समा-चरन् ॥४९॥
 इति तस्य वचः श्रुत्वा वालि-पुत्रोऽब्रवीद् इदम् ।
 आ-नयेयम् अहं यूयं सर्वे तिष्ठत वानराः ॥५०॥
 भार्याम् अस्य प्रियां त्व् अद्य^{१३} पश्यतां वः पुर्व-गमाः ।
 भवन्तोऽस्याऽग्नि-कार्यं^{१४} वै वि-ध्वंसयत मा चिरम् ॥५१॥
 इत्य् उक्त्वा प्र-विवेशाऽथ रावणस्य नि-वेशनम् ।
 अङ्ग-दः पुवग-श्रेष्ठः सिंहो गिरि-गुहाम् इव ॥५२॥
 ततोऽन्तःपुर-मध्यात् तां केशेष्व् आ-दाय वीर्य-वान् ।
 निर्-जगाम मृगी-मध्याद् व्याघ्रो मृग-वधूम् इव ॥५३॥

१. प्र-चेष्टितं । २. भ-तेऽबुध ॥ ३. भ-रक्षिता शिव । ४. भ-न
 भवान्यथा । ५. भ-न ते । ६. भ-न ते जयः ॥ ७. ल_१ ल_२ व रा_३-०क्षसे ॥
 ८. भ-वाचं । ९. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-शृणुतस् ॥ १०. भ-०र्मण । ११. रा_१
 ल_१ ल_२ व अ प्र-०न च सा ॥ १२. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-कश्चिद्विचक्षणः ।
 भ-०णाः ॥ १३. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-अस्य । १४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-
 हतवंतोऽग्निकार्यं वो । भु-०र्य हि ॥

तां विकीर्ण-शिरो-मालां प्रभ्रष्टोत्तरवाससम् ।
 आ-नीय रावणस्याऽन्तम् इदम् आहाऽङ्ग-दो वचः ॥५४॥
 इमां मन्दोदरी पार्श्वान् नयामि तव पश्यतः ।
 नहि मुञ्चाम्य् अहं शूर मैथिली त्वं यथा पुरा ॥५५॥
 या' ते' शक्तिर् बलं वीर्यं तेन तिष्ठ' त्वम् अग्र-तः' ।
 कृत्वा शिरसि ते पादं नयाम्य् एनां प्रियां तव ॥५६॥
 तच्च ह्रुत्वा रावणः क्रुद्धो दृष्ट्वा नीतां प्रियां तदा ।
 उत्था (द-स्था) य सहसा क्रोधात् त्यक्त्वा होमं दशाऽऽननः ॥५७॥
 अङ्ग-द मुष्टिना जघ्ने मूर्च्छितः स पपात ह ।
 तप्तम् आ-दाय भुजाभ्यां तु ताडयित्वा' च' रावणम् ।
 लांगूलेनाऽञ्जना-पुत्रस् तं नि-हत्योत्-पपात ह ॥५८॥
 तथा' तस्योदकं सुच्यं' दर्भान् पावकम् एव च ।
 बलि-कर्म च वि-ध्वस्य खर्म् उत्-पेतुर्' महा-जवाः' ॥५९॥
 ततो मन्दोदरी दीना रावणं वाक्यम् अब्रवीत् ।
 किं न पश्यसि मां राजन् अ-नाथां त्वयि जीवति ॥६०॥
 वानरैः परि-क्लिश्यन्तीम् इतश् चेतश् च धावतीम् ।
 पतितां च निर्-आशां च भार्या' दृष्ट्वाऽथ रक्षसः' ॥६१॥

१ भ-यथा । २ रा. फ-तिष्ठस्व मेग्रत ॥ ३ रा. फ-नास्ति ॥ ४ रा. फ-त्वा तु । भ-ताडयामास । ५ प्र-नास्ति ॥ ६ भ-तदा । ७. रा. फ म-हव्य । ८ भ-समुत् । ९. रा. फ-ल्लवगमा ॥ १० भ-वर्ज-नास्ति ॥ ११ अत परमधिक पाठ — रा. फ-शोकातुरपरिभ्रष्टां रुढामिव जले लताम् । विज्ञानबलसंपन्नैः पुरुषैर्लोकवर्तिभिः । पुत्रदारसुखार्थं हि जीवितव्यमिति स्थिति ॥ त्वं पुनः पुत्रदारस्य सुहृद्वन्धुजनस्य च ॥ कृत्वा विनाशं लब्धा-शी. किं सुखं तद् ब्रवीहि मे ॥ न श्रुतं धर्मशीलस्य भ्रातुर्वाक्यं त्वया हितम् । मद्बचनं न कृतं राजन्न श्रुतं सुहृदा तथा ॥ अर्थशास्त्रविदां सम्यक्कृतं न च हितैषिणाम् । शिष्येणौशनसः साक्षात्कथमात्मा निवेशितः । कथं लोका-पवादात्ते भयाल्लजा न विद्यते । अपवादभयात्संतस्त्यजन्ति सुखमागतम् । धर्ममूलं सुखं सर्वं यशो धर्मात्प्रवर्तते । अयशो यस्य लोकेऽस्मिन् यं सञ्चरति शाश्वतम् । तस्य लोकावुभौ नष्टौ सुखं चैव न कुत्रचित् ॥ जहि राजसराजेंद्र शत्रूनुत्तिष्ठ मा चिरम् । श्रेयो हि मरणं पुंसां नापवादान्मन-स्विनाम् ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा करुणं परिदेवितम् । दृष्ट्वा तस्याः परामर्शं रावणः क्रोधमूर्च्छित । साभिमानैर्वचोभिस्तां सांत्वयन्निदमब्रवीत् ॥

तस्य' निष्-क्रममाणस्य' दग्धु-कामस्य रोदसी ।
 रूपम् आसीन् महा-घोरम् अर्कस्येव' युग-क्षये ॥६२॥
 निमित्तानि च तत्राऽऽसन् भय-शंसीनि सर्व-न्तः' ।
 प्रति-लोमं ववौ वायुर् मन्द-रश्मिश् च भास्-करः ॥६३॥
 सागरश् चुक्षुभे चैव चक्रम्पे च वसुं-धरा ।
 जानुभिः पेतुर् अश्वाश् च मुमुचुर् वाष्पम् एव च ॥६४॥
 तान् उत्-पातान् अ-चिन्त्यैव रावणः क्रोध-मूर्च्छितः ।
 शरान् आ-दाय वेगेन' रण-भूमिं विवेश हं ॥६५॥

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१०} मन्दोदरी-केश-ग्रहण^{११} नाम

द्व्यशीतितम सर्गः ॥ ८२ ॥

[वं-८६] = [त्र्यशीतितमः सर्गः] = [दा-१०३]

रावणोऽपि च तं दृष्ट्वा क्रोध-पर्याकुलेक्षणः^{१२} ।^{१३} [N

निर्धापयन्निव परैर्दह्यमानां वनस्थलीम् । किं रोदिषि शुभे दीना मयि जीवति
 मानिनि ॥ न मे कश्चित्समो युद्धे त्रिषु लोकेषु भामिनि । सेद्रा. सुरगणा-
 सर्वे तिष्ठन्ति हि वशे मम ॥ किमल्पसारैः शक्योऽहं जेतुं मानुषवानरैः ।
 मयाद्य क्षयितं तेषां बलं सर्वं वनौकसाम् ॥ न तु शक्यामि तन्वंगि न्यक्कारं
 सोदुमीदृशम् । चिरप्रमादमलिना विद्यां गुरुकुलादिव ॥ तीव्रक्रोधस्य
 पश्यामि सप्रामे युध्यतः परैः । न मे दृष्टिपथं गच्छेन्मम वीर्यं दुरासदम् ॥
 मा भैः शत्रुशिरांस्यद्य निकृत्याहं यशसिनि । मन्दोदरि करिष्यामि तवा-
 द्यश्रुप्रमार्जनम् ॥ इति तां शोकसंतप्तां शमयित्वा तु रावणः । रथमारुह्य
 वेगेन निर्जगाम रणं प्रति ॥ संकुद्धः कवची खड्गी शरी धन्वी तथैव च ।

१ रा. ल. ल. व अ प्र म-नास्ति । भ-कोपेन परिपूर्णस्य । २ रा. फ-
 कालस्येव ॥ ३ भ-रक्षसः । ४ रा. फ भ-वर्ज-नास्ति । ५. भ-०लोमो ।
 ६ रा. फ भ-वर्ज-तेऽपि मंदोदरी त्यक्त्वा खमगुस्तत्र वानराः ॥ ७ अतः परम-
 धिक पाठः—भ-रथस्थः सोऽब्रवीच् छीघ्रं रणार्थं लोकरावणः । ८ रा.
 फ-सशरं धनुरादाय । ९. भ-च ॥ १०. प्र भ-लकाकाडे । ११ म-रावणप्रधर्षणो ॥
 १२ रा. ०णम् । १३. रा. फ-नास्ति ।

- N] 'रावणस्य' शरान् घोरान् विससर्ज चमू-मुखे ॥१' ॥[१३
दश-ग्रीवो रथ-स्थस् तु रामं वज्रोपमैः शरैः ।
N] आ-जघान महा-घोरो धाराभिर् इव तोय-दः ॥२' ॥[३
ततः पावक-संकाशैः शरैः काञ्चन-भूषणैः ।
N] अभ्य-अवर्षद् रणे रामो दश-ग्रीवं समा-हितः ॥३' ॥[४
भूमौ स्थितस्य रामस्य रथ-स्थस्य च रक्षसः ।
६] न समं युद्धम् इत्य् आहुर् देव-गन्धर्व-दानवाः ॥४' ॥[५

१. इत पूर्वमधिक. पाठ.—रा. फ-तत सस्मृत्य पुत्र तु शक्रजेतार-
माहवे । कुम्भकणं महावीर्यं भ्रातरं विपुलौजसम् ॥ प्रहस्तादीनमात्यांश्च
सर्वान्सस्मृत्य पातितान् । राजाशां जीविताशां च त्यक्तवैश्वर्यस्पृहां तथा ।
बन्धुशोकसमाविष्ट. क्रोधात्मा क्रोधमाहरन् ॥ यथा मध्यगतो भानुर्दुर्नि-
रीक्ष्यो जनस्य तु । तथा क्रोधतनुर्दीप्तो रावण. स बभूव ह ॥ आत्मना-
त्मानमुद्यम्य रावण क्रोधमूङ्क्षित । सग्रामाभिमुखो राममब्रवीत् पुरुषं
वचः ॥ राम त्वं तु समाश्वस्त समाश्वस्तस्तथाप्यहम् । स्थितस्त्वया
समं योद्धुं तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ॥ विरथश्चास्मि संवृत्तस्त्वत्सकाशाद-
रिदम् । क्रमेण परिणष्टाश्वस्तेनाहमपयातवान् ॥ नाह विभ्ये सुराणां
हि समस्तानामपि प्रभो । किं पुनर्वानराणां तु येषामाश्रयिता भवान् ॥
यत्ते वीर्यं बलं तेज सर्वशस्त्रेषु या प्रभा । तद्दृश्यं ममाद्य त्व पुरुषो भव रा-
घव ॥ काकुत्स्थोपि महतेजा. श्रुत्वा रावणभाषितम् । न किंचिदुक्त्वा
धर्मात्मा तस्थौ सग्राममूर्धनि ॥ लक्ष्मणस्य वच श्रुत्वा स व्रीडितमनास्तदा ।
२ भ-रावणाय । ३ अत परमधिक. पाठ —रा फ-विवृत्य नयने धीरो रावणो
लोकरावणः । अभ्यद्रवत काकुत्स्थं स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥ म भ-दशग्री-
वस्त्वपक्रम्य मायया राक्षसर्षभ. । कल्पयामास रुचिरं रथं पावकस-
न्निभम् ॥ युक्तं मनुष्यभयदैर्हयै परमशीघ्रगैः । सर्वशस्त्रायुधोपेतं कालाग्नि-
समदर्शनम् ॥ मनसस्तुल्यग दिव्यं सुचक्रं सुवरुथिनम् । प्राज्ञसूतयुतम्
श्रीमत् सर्वगं हेमभूषितम् ॥ ४ भ-तमारुह्य । ५ म-अभ्यवर्षत्पुनर्भीमो ।
भ-०घोरैः । ६ रा, ल, ल, व अ प्र-नास्ति । अत परमधिक पाठ —म-
राघवाय शरान्घोरान्विससर्ज महाबलः । दशग्रीवो रणश्लाघी प्रमुखे
हरियूथपान् ॥ ७ रा, फ-अथ । ८ भ-कनकभू. । ९ भ-अभ्यद्रवद् । १०. म
भ-वर्ज—नास्ति ॥ ११. रा, फ-भूमिस्थस्य च । १२ अत परमधिक पाठ —रा,
फ-ततो देववर श्रीमाञ्छुत्वा तेषां वचोऽर्थवत् । आहूय मातलिं शक्रो
वचनं चेदमब्रवीत् ॥ रथेन मम भूमिस्थं शीघ्रं याहि रघूत्तमम् । रामाय
मातले यन्त कुरुदेवहितं महत् ॥ इत्युक्तो देवराजेन मातलिः शक्रसारथिः ।
प्रणम्य शिरसा देव ततो वचनमब्रवीत् ॥ ततो हयांश्च संयोज्य हरिभिः
स्यन्दनोत्तमम् । स्वर्गाज्जयार्थं रामाय परिचक्राम मातलिः ॥ भ-देवतानां
वच. श्रुत्वा शतक्रतुरनन्तरम् । प्रेषयामास रामाय रथं मातलिसारथिम् ॥

- ततो रत्न-विचित्राऽङ्गः^१ किङ्किणी-जाल-भूषितः^२ ।
 ८] तरुणाऽऽदित्य-सङ्काशो वैदूर्य-मय-कूबरः^३ ॥५ ॥[१०
 सद्-अश्वैः काञ्चनाऽऽपीडैर् युक्तः^४ श्वेत-प्रकीर्णकैः^५ ।
 ९] हरिभिः सूर्य-सङ्काशैर्^६ हेम-जाल-विभूषितैः ॥६ ॥[११
 रुक्म-दण्ड-ध्वजः^७ श्रीमान् देवराज-रथोत्तमः^८ ।
 १०] अभ्य-अवर्तत काकुत्स्थम् अव-तीर्य त्रि-विष्टपात् ॥७ ॥[१२
 अब्रवीच् च तदा^९ रामं स-प्रतोदो रथे स्थितः ।^{१०}
 ११] प्राऽञ्जलिर् मातलिर् वाक्यं सहस्राऽक्षस्य सारथिः ॥८ ॥[१३ ॥
 सहस्राऽक्षेण काकुत्स्थ रथोऽयं वि-जयाय वै^{११} ।
 २०] प्रेषितस्^{१२} ते^{१३} महेन्द्रेण श्री-माञ्छ^{१४} छट्वा-निबर्हणः ॥९ ॥[१४
 इदम् ऐन्द्रं महच् चापं कवचं चाऽपि^{१५} सु-प्रभम्^{१६} ।
 २१] शराश् चाऽऽदित्य-सङ्काशः^{१७} शक्त्यश् च वि-मलाः शिताः^{१८} ॥१० ॥[१५
 आ-रुह्यैनं^{१९} रथं वीरं^{२०} राक्षसं जहि^{२१} रावणम् ।

१ रा२ फ म-काचनचि० । भ-कनकचि० । २. रा२ फ-०णीकृतभूषण ।
 भ-०लसवृत । ३. फ-नास्ति ॥ ४ रा२ ल, ल, व अ प्र-युक्तै । ५ रा२-श्वेतै
 प्र० ॥ ६ रा२ ल, ल, व अ प्र-०डधर । भ-रुक्मवेणुध्वज । ७. ल, ०थो
 स्थित । रा२ फ-०थो महान् । भ-०थो वर । ८. अत परमधिक पाठ —रा२
 फ-त रथं समुपादाय मातलि शक्रसारथि । ९ ल, ०-नास्ति । अत परमधिक
 पाठ —भ-रामलक्ष्मणसुग्रीवा हनूमान् सविभीषण । अवतीर्णं रथ दृष्ट्वा
 सर्वे विस्मयमागताः ॥ विस्मितौ रामसुग्रीवौ लक्ष्मण सविभीषणः । अंगदो
 जांबवांश्चैव केशरी पनसस्तथा ॥ मंत्रयति स्म तेऽन्योऽन्य कारणं हि
 भविष्यति । उपायेनेदृशेनायं छलितुं नूनमिच्छति ॥ बहुमायाधरः क्रूरो
 रावणो राक्षसाधिपः । रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ॥ वय
 सर्वे परीक्षामो रथमश्वं ससारथिम् । अश्वान् सास्थितान्भूमौ युद्धसज्जा-
 न्मनोजवान् ॥ विभीषणो महाप्राज्ञो दृष्ट्वा वचनमब्रवीत् । सुविश्रब्धं रथ
 वीर आरोह त्वमशंकितः ॥ अहं सर्वा विजानामि मायां वै रक्षसामिह ।
 अभिगम्य च काकुत्स्थ दशग्रीवस्य पश्यतः ॥ १०. रा२ ल, व अ प्र-तथा ।
 रा२ फ-ततो । ११ ल -नास्ति ॥ १२ ल, ल -च । रा फ-ते । १३ रा२ फ
 म-दत्तस्तव । १४. म-शीघ्र ॥ १५. रा२ फ भ-चाग्निसन्निभ । १६. म-०काशा
 शक्तिश्च विपुला शिला । १७. रा फ म भ-आरुह्यैनं । १८ म-बुद्धित
 पाठ । भ-राम राक्ष० ।

- मया सारथिना युक्तं^१ महेन्द्र इव दानवान् ॥११॥[१६
२३५] इत्युक्तः स परि-क्रम्य जयाय^२ रथम् अस्त्र-वित्^३ ।
२४७] आ-रुह्य रथं रामो लोकं^४ लक्ष्म्या वि-राजयन् ॥१२॥[१७
ततोऽभवन्^५ महा-युद्धं^६ द्वैरथं रोम-हर्षणम् ।
२७] रामस्य च महा-बाहोर् बलिनो^७ रावणस्य च ॥१३॥[१८
गान्धर्वेण तु गान्धर्वं^८ दैवं दैवेन राघवः ।
२८] अस्त्रं राक्षस-राजस्य जघान परमाऽस्त्र-वित् ॥१४॥[१९
अस्त्र-युद्धे च परमे रावणो राक्षसेश्वरः ।^९
२९] ससर्ज परम-क्रुद्धः पुनर् एव स^{१०} राघवे ॥१५॥[२०
ते रावण-धनुर्-मुक्ताः शराः काञ्चन-भूषणाः^{११} ।
३०] अभ्य-अवर्तन्त काकुत्स्थं सर्पा^{१२} भूत्वा महा-विषाः ॥१६॥[२१
ते सर्प-वदना^{१३} घोरा वमन्तो ज्वलन मुखैः ।
३१] रामम् एवाऽभ्य-अवर्तन्त^{१४} व्यादिताऽऽस्या भयाऽऽवहाः^{१५} ॥१७॥[२२

१ रा. फ-राजन् । भ-राम । २ अतः परमधिक पाठ.—भ-एवमु-
क्तस्तदा तेन दृष्ट्वा दिव्यं च त रथम् । विभीषणमथोवाच राघवो बुद्धि-
सम्मतम् ॥ सुग्रीवं चैव दुर्धर्षं लक्ष्मणं च महारथम् । हनूमन्तं सुषेणं च
प्रधानांश्च हरीस्तथा ॥ परीक्षितं रथं सर्वे रक्षसा निर्मितं भवेत् । परीक्षितं
यथातत्त्वमारोक्ष्यामि ततो रथम् ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वानराः सविभी-
षणाः । परीक्ष्य सुचिरं बुद्ध्या रथं तस्य न्यवेदयन् ॥ इन्द्रदत्तमिमं वीर
आरुह्य त्वमशंकितः । रावणं च दुराधर्षं राक्षसं जहि राघव ॥ भ-वर्ज-
विभीषणमतेनैव परीक्ष्य च यथाबलम् । रा. फ-यथाबलं यथावीर्यं
रथस्थो रथिनां वर । हन त्वं राक्षसान् राजन् महेंद्र इव शम्बरम् ॥
३ रा. फ भ-रथं तमभिवाद्य च । ४ अतः परमधिक. पाठ.—भ-प्रदक्षिणं
तथा कृत्वा मातलिं वाजिनस्तथा । ५ भ-विभीषणपरीक्षित । ६ रा. फ-
अतः परं सर्गसमाप्ति.—इत्यार्षे रामायणे युद्धकाण्डे महेन्द्ररथावतरणो नाम सर्गः ।
अधिकं पाठ —भ-कवचं च समाबद्ध्य माहेंद्रं राघवस्तदा । श्रियमिहिरुचे
रामो लोकपालाधिराजवत् ॥ ते तु दिव्या हरिहया जानुभ्यामगमन्महीम् ।
सन्नियाम्य तु तान् श्वान् मातलिर्वरसारथिः । मनसादेश्यमास यथेप्सि-
तमरिन्दमः ॥ ७ रा. ल, ल. ब अ प्र म-उद्धभूवाद्भुतं युद्धं । भ-अथाभूदद्भुतं ।
८ म भ-लोम० । ९ रा. -० नो राक्षसस्य च । भ-रावणस्य च राक्षसः ॥ १० भ-
अस्त्रं तत्परमं घोरां राक्षसो राक्षसाधिप । ११ म-च रा । भ-निशाचरः ॥ १२ रा.
अ-० भूषिता । १३ प्र-शरा ॥ १४ भ-दीप्तवः । १५ भ-एवाभ्यधावत ।
१६ म-महाभया ॥

- तैर् वासुकि-सम-स्पर्शैर् दीप्त-भोगैर् महा-विषैः ।
 ३२] दिशश् च वि-दिशश् चैव समन्ताद् आ-वृता बभुः ॥१८॥[२३
 रामः^१ सं-पततो दृष्ट्वा पन्न-गांस् तान् सहस्र-शः ।
 ३३] सौपर्णाऽस्त्रं^२ तदा घोरं पुनः प्राऽवर्तयद् रणे ॥१९॥[२४
 रामेण तु शरा मुक्ता रुक्म-पुंड्रिणाः शिला-शिताः^३ ।
 ३४] सु-पर्णाः काञ्चना भूत्वा वि-रेजुः^४ सर्प-शत्रवः ॥२०॥[२५
 ते तान् सर्वाञ्छराञ्ज्जघ्नुः^५ सर्पी-भूतान् महा-विषान् ।
 N] सुपर्ण-रूपा रामस्य वि-शिखाः काम-चारिणः^६ ॥२१॥[२६
 अस्त्रे प्रति-हते क्रुद्धो^७ रावणो राक्षसेश्वरः^८ ।
 ३५] अभ्य-अवर्षत् तदा रामं घोराभिः शर-वृष्टिभिः ॥२२॥[२७
 ततः शर-सहस्रेण रामम् अ-क्लिष्टकारिणम्^९ ।
 ३६] अर्दयित्वा^{१०} शरौषेण मातलि प्रत्य्-अविध्यत ॥२३॥[२८
 पातयित्वा रथोपस्थे रामम् अ-क्लिष्टकारिणम्^{११} ।
 ३७] ऐन्द्रान् अश्वान् अभ्य-अहनद्^{१२} घोराभिः शर-वृष्टिभिः^{१३} ॥२४॥[२९
 वि-षेदुर्^{१४} देव-गन्धर्वाश् चारणाः^{१५} पितरस् तथा^{१६} ।
 ३८] रामम् आर्तं तदा^{१७} दृष्ट्वा सिद्धाश्^{१८} च परमर्षयः^{१९} ॥२५॥[३०उ
 व्यथिता वानरेन्द्राश् च व्यथितश्^{२०} च वि-भीषणः^{२१} ।
 ३९] रामं चन्द्र-समं दृष्ट्वा ग्रस्तं रावण-राहुणा ॥२६॥[३१
 प्राजापत्यं तु नक्ष-त्रं^{२२} रोहिणी शशिनः प्रियाम्^{२३} ।
 ४०] समा-क्रम्य बुधस् तस्थे प्र-जानाम् अ-हिते रतः ॥२७॥[३२

१ भ-दीप्तजिह्वर । २ भ-दिशश्च सवृता सर्वा प्रदिशश्च समावृताः ॥
 ३. भ-तान् दृष्ट्वा पन्नगान् राम पततोऽथ । ४ रा, ल, ल, व अ प्र म-०र्णमस्त्र
 तद् । ५ भ-प्राहुश्चक्रे भयानक ॥ ६ भ-राघवेण ततो मुक्ता रुक्मपुत्राः शिल्पि-
 प्रभा । ७ रा, फ म भ-विचेरु । ८ रा ल, ल, व अ प्र-भित्वा । ९ रा,
 फ म भ-सर्परूपान् । १० प्र रा, फ म भ-कामरूपिण ॥ ११ रा, ल ल, व
 अ प्र-क्रूरे । १२ भ-०साधिप ॥ १३ व-अत आरभ्य २४-शश्लोक यावन्नास्ति ।
 १४. भ-पूरयित्वा । १५ रा, ल, ल, अ प्र-नास्ति ॥ १६ भ-सूदयित्वा रथोपस्थे
 रथकेतु च काचनं । रा, ल, ल, अ प्र-नास्ति । १७ भ-जवानास्तु शरैरानतपर्वभि ॥
 १८ रा, ल, ल, व अ प्र-विनेशुर् । भ-ऋषयो । १९. भ-गणाश् सवासवा ।
 २०. भ-तथा । २१ प्र-ग्रस्त रावणराहुणा । म-तौ समेतौ जलदाविव ॥
 २२ भ-बभूवु सविभीषणा । २३ म-अत आरभ्य सर्गान्त यावन्नास्ति ॥
 २४ टि. वैतु पाप = न-क्षत्रे-इति ॥ २५ रा, फ-प्रभा ॥

- स-धूमः परिवृत्तोर्मिः^१ प्र-ज्वलन् इव सागरः^२ ।
 ४१] उत्पपात तदा क्रुद्धः स्पृशन् इव दिवा-करम् ॥२८॥[३३
 शस्त्र-वर्णः^३ स-परुषो मन्द-रश्मिर् दिवा-करः ।^४
 ४२] अदृश्यत कबन्धाऽङ्कः सं-सक्तो धूम-केतुना ॥२९॥[३४
 कोशलानां^५ तु न-क्षत्रं ज्येष्ठाम्^६ इन्द्राऽग्नि-दैवतम् ।
 ४३] आ-क्रम्याऽङ्गारकस् तस्थौ वि-शाखाम् अपि चाऽम्बरे ॥३०॥[३५
 दश-ग्रीवो विंश-भुजः प्रगृहीत-शराऽऽसनः ।^७
 ४४] अदृश्यत तदाऽकम्पो^८ मैनाक इव पर्वतः ॥३१॥[३६
 निर्-अस्यमानो रामस् तु दश-ग्रीवेण रक्षसा ।
 ४५] नैवाऽशक्रोत्^९ सं-धयितुं^{१०} सायकान् रण-मूर्धनि ॥३२॥[३७
 स कृत्वा भ्रूकुटीं^{११} वक्त्रे क्रोध-संरक्त-लोचनः^{१२} ।
 ४६] क्रोधं^{१३} चकार सु-भृशं^{१४} निर्-दहन् इव पावकः^{१५} ॥३३॥[३८
 सुरपति-धनुर्-आकृतिं ललाटे
 भय-जननीं भ्रूकुटीं^{१६} वि-तत्यं^{१७} रामः^{१८} ।
 हुत-वह इव सर्पिषाऽव-सिक्तो
 N] द्विगुण-तरं बल-वांश्^{१९}(?मा)-चकार वीरः^{२०} ॥३४॥[N
 स्व-तेजसा प्र-ज्वलितः परं-तपः
 प्र-चक्रमे दर्शयितुं पराऽऽक्रमम् ।
 नि-शम्य रामं^{२१} परमं व्यव-स्थितं^{२२}
 N] परं^{२३} प्र-हर्षं परमर्षयो^{२४} गताः ॥३५॥[N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{२५} द्वैत-युद्धं^{२६} नाम त्र्यशीतितमं सर्गं ॥८३॥

१. रा, ल, ल, ब अ-०त्तोऽग्नि । २. रा, ल, ल, ब अ प्र-सागरं ।
 ३. रा, ल, ल, ब अ प्र-नास्ति ॥ ४. भ-प्रस्तवर्ण । ५. भ-प्राद० ॥ ६. भ-
 कौशलयाजन्मन० । ७. रा, ल, ल, ब अ प्र-श्रेष्ठ । ८. भ-आहत्यागा० । ९. रा, नास्ति ॥
 १०. भ-विशद्वाहुर्दशग्रीवो दशशीर्षो दशानन । ११. प्र-०कम्पो । भ-महातेजा ॥
 १२. भ-अशक्नुवन् । १३. रा, ल, ल, ब अ-धर्षयितु । भ-वारयितुं । १४. अत-
 परमधिक पाठ.—भ-किञ्चिदागतसत्रासस्तस्थौ तत्र रणाजिरे । आविध्यमान-
 काकुत्स्थस्तीव्राग्नि शरवृष्टिभिः ॥ अभवत्स तदा रामो रोषरक्तांतलोचनः ।
 प्रदहन्निव कोपेन युगान्ते पावको यथा ॥ १५. प्र रा, फ-भ्रूकुटी । ब अ-भ्रु० ।
 १६. भ-किञ्चिदारक्त० । १७. भ-जगाम सुमहाकोप । १८. रा, फ म-राक्षस ॥
 १९. प्र रा, फ-भ्रूकुटी । ब अ-भ्रु० । २०. रा, ल, ल, ब अ प्र-विभज्यमान ।
 २१. रा, ल, ल, ब अ-भगवांश्च० । रा, फ-०वांश्चुकोप वीर । भ-बलमादध-
 त्सुधोर ॥ २२. रा, ल, ल, ब अ प्र-राम परमास्थित पर । २३. भ-वर्ज —हर्ष पर ते
 तु महर्षयो ॥ २४. ब प्र भ-लकाकाण्डे । रा, युद्धपर्वणि । २५. भ-देवरथागमनं ॥

[वं-८७] = [चतुरशीतितमः सर्गः] =[दा-१०४]

तस्य क्रुद्धस्य वदनं दृष्ट्वा रामस्य धी-मतः ।

१] सर्व-भूतानि वि-त्रेसुः प्राऽकम्पत मही तदा^१ ॥१॥ [१

सिंहशार्दूल-वाज्, छैलः स-सर्पो मलय-द्रुमः ।

२] बभूव चाऽपि^२ क्षुभितः^३ सम्-उद्र इव पर्वसु ॥२॥ [२

खराश् च खर-निर्वोषा गगने परुषा घनाः ।

३] औत्पातिका^४ वि-नर्दन्तः^५ सम्-अन्तात् परि-चक्रमुः ॥३॥ [३

रामं दृष्ट्वाऽथ^६ सं-रब्धम्^७ उत्-पातांश् च सु-दारुणान् ।

४] त्रस्तानि सर्व-भूतानि रावणं चाऽविशद्^८ भयम् ॥४॥ [४

विमान-स्थास् ततो देवा गन्धर्वाः^९ स-महोरगाः^{१०} ।

५] तदा^{११} दानव-दैत्याश् च गरुत्-मन्तश् च खे-चराः ॥५॥ [५

ददृशुस् ते ततो युद्धं लोक-संवर्तकं^{१२} स्थिरम्^{१३} ।

६] नाना-प्रहरणैर् भीमैः शूरयोः सम्प्र-वृद्धयोः ॥६॥ [६

ऊचुस् तदाऽसुराः सर्वे सुरैर् वि-ग्रहम् आ-गताः ।

७] प्रेक्षमाणा महा-भागा वाक्यं भक्त्या प्रहृष्ट-वत् ॥७॥ [७

दश-ग्रीवं जयेत्य आहुर^{१४} अ-सुराः समव-स्थिताः ।

८] देवा रामम् अथोचुश् च जयस्वेति^{१५} पुनः पुनः ॥८॥ [८

एतस्मिन् अन्तरे क्रुद्धो^{१६} राघवाय स रावणः ।

९] प्रहर्तु-कामो दुष्टाऽऽत्मा स्पृष्ट्वा^{१७} प्र-हरणं महत् ॥९॥ [९

१०] वज्र-धारं^{१८} महा-नाभं^{१९} सर्व-शत्रु-निबर्हणम् ।

N] शैल-शृङ्ग-निभैः कूटैश् चितं^{२०} दृष्टिभयाऽऽवहम् ॥१०॥ [१०

N] स-धूमम् इव तीक्ष्णाऽग्रं युगाऽन्ताऽग्रिचयोपमम्^{२१} ।

१०३] अन्-औपम्यम् अन्-आसाद्यं^{२२} कालेनाऽपि सु-दुःसहम्^{२३} ॥११॥ [११

१ म-नास्ययं सर्ग । २ रा. फ-तथा ॥ ३ रा. ल. ल. व अ प्र-
चाभिष्टु० । भ-चातिष्टु० ॥ ४ रा. फ भ-वर्ज—०तिकं निनादं च ॥ ५ प्र रा.
फ-द्व. सुयं० । भ-च वीक्ष्य स० । ६ भ-चागमद् ॥ ७ भ-सगधर्वम० । ८ रा.
फ-तथा । ९ रा. भ-वर्ज—गुरुमं० । भ-मरुचतश् ॥ १० भ-०र्तसस्थितं ।
११ भ-नास्ति ॥ १२ भ-ऊचुर् । १३ भ-त्व जयेति ॥ १४ भ-कोपाद् ।
१५ रा. फ भ-स्पृशन् ॥ १६ ल. वज्रनाभ । १७ रा. ०नाद । १८ भ-
वर्ज—चित्रं ॥ १९ भ-०ग्निसमप्रभं । २० रा. ल. ल. व अ प्र-अनासह्य । भ-
अनासह्यं । २१ भ-दुरासदं ॥

- त्रासनं सर्व-भूतानां दारुणं नि-नदंस्^१ तथा(१दा)^१ ।
 ११] प्र-दीप्त इव रोषेण शूलं जग्राह रावणः ॥१२॥ [१२
 तच् छूलं रावणः^२ क्रुद्धः^३ प्र-गृह्य^४ युधि वीर्य-वान् ।
 १२] अन्-एकैः सम्-अरे शूरै^५ रावणः^६ परि-चारितः ॥१३॥ [१३
 १३पू] समुन्-नद्य^७ महा-नादं ननाद^८ युधि भैरवम् ।
 N] संरक्त-नयनो रोषात्^९ स्व-सैन्यम् अभि-हर्षयन् ॥१४॥ [१४
 १३उ] पृथिवीं चाऽन्तरिक्षं च दिशोऽथ वि-दिशस्^{१०} तथा ।
 प्राऽकम्पयत शब्देन राक्षसेन्द्रः सु-दारुणम् ॥१५॥ [१५
 १४] अति-नादेन तेनाऽस्य घोरेणाऽत्युग्र-कर्मणा^{११} ।
 १५पू] सर्व-भूतानि वि-त्रेसुः सागरश्च चाऽपि^{१२} चुक्षुभे^{१३} ॥१६॥ [१६
 स गृहीत्वा महा-वीर्यः^{१४} शूलं तद्^{१५} रावणो महत् ।
 १६] वि-नद्य सु-महानादं परुषं^{१६} वाक्यम्^{१७} अब्रवीत् ॥१७॥ [१७
 शूलसु^{१८} ते वज्र-धारोऽयं^{१९} राम रोषान् मयोद्-यतः ।^{२०}
 १७] घोरो^{२१} भ्रातृ-सहायस्य सद्यः प्राणान् हरिष्यति^{२२} ॥१८॥ [१८
 राक्षसानां^{२३} च^{२४} शूराणां निहतानां चमू-मुखे ।
 १८] त्वां नि-हत्य रण-श्लाघिन् करिष्येऽसु-प्रमार्जनम्^{२५} ॥१९॥ [१९
 तिष्ठेदानीं नि-हन्मि त्वाम् एषं^{२६} शूलेन^{२७} राघव ।
 १९] एवम् उक्त्वा च^{२८} चिक्षेप तच्^{२९} छूलं^{३०} राक्षसाऽधिपः ॥२०॥ [२०
 आ-पतन्तं शरौघैस्^{३१} तं युगाऽन्ताऽग्निसमप्रभम्^{३२} ।
 २१] निर्-विभेद तदा रामो वि-रामो रिपु-सम्पदाम् ॥२१॥ [२३

१. रा. फ-दारुण तथा । भ-चातकोपम ॥ २ भ-परमक्रुद्ध । ३ भ-सगृह्य । ४ रा. राक्षसै. ॥ ५ भ-वर्ज-समुद्यम्य । ६ भ-नास्ति ॥ ७ भ-प्राकम्पयत्तदा शब्दो राक्षसेन्द्रस्य दारुण ॥ ८ भ-अतीव तेन नादेन तानि तस्या-तकात्मन । ९ भ-च प्रबु० ॥ १० भ-महाबाहुस्तच्छूलं । ११ भ-राम परुष ॥ १२ रा. ल. व अ प्र-शूलहस्तो वज्रधारो । १३ रा. ल. ल. व अ प्र-समुद्यत । १४ रा. ल. ल. व अ प्र-घोरान् । भ-तव । १५ रा. ल. ल. व अ-हनिष्यति ॥ १६ भ-रक्षसामद्य । १७ भ-करोम्यश्रुप्र० ॥ १८ भ-शूलनानेन । १९ भ-स । २० भ-तं शूल । २१. अत परमधिक पाठ — भ-त चापि राघवो दृष्ट्वा ज्वलन्तं घोरदर्शनम् । ससर्ज निशितान्वाणान् चापमुद्यम्य वीर्यवान् ॥ २२ रा फ-वारयामास राघव । २३ प्र भ-नास्ति । रा. फ-उत्पतत युगांताभि जलौघैरिव सागर ॥

- निर्-ददाह तदा^१ बाणान् राम-कार्मुक-निःसृतान् ।
 २२] रावणस्य महा-शूलः^२ पतंगान् इव पावकः ॥२२॥ [२४
 दृष्ट्वा तान् भस्मसाद्-भूतान् शूल-स्पर्श-विचूर्णितान्^३ ।
 २३] सायकान् अन्तरिक्ष-स्थान् राघवं क्रोधं आविशत् ॥२३॥ [२५
 स तां मातलिना दत्तां^४ शक्तिं वासव-सम्मताम्^५ ।
 २४] जग्राह परम-क्रुद्धो राघवो रघु-नन्दनः ॥२४॥ [२६
 सा तोलिता बल-वता शक्तिर् घण्टाऽदृहासिनी ।^६
 २५] नभः^७ प्र-ज्वालयामास^८ युगाऽन्तोल्केव दीप्यती^९ ॥२५॥ [२७
 तोलयित्वा जवाच् छक्तिं घण्टा-शत-कृत-स्वनाम् ।
 N] चिक्षेप परम-क्रुद्धस् तरसा रघु-नन्दनः ॥२६॥ [N
 सा क्षिप्ता राक्षसेन्द्रस्य शूले^{१०} शक्तिः^{११} पपात ह ।
 २६] स^{१२} भिन्नो^{१३} बहु-धा शूलो^{१४} नि-पपात महा-द्युतिः^{१५} ॥२७॥ [२९
 निर्-विभेद ततस् तस्य^{१६} बाणैर्^{१७} अश्वान् महा-जवान्^{१८} ।
 २७] रामस् तीक्ष्णैर् महा-वेगैर्^{१९} वज्र-स्पर्श-समैः शितैः^{२०} ॥२८॥ [२१
 निर्-विभेदोरसि च^{२१} तं^{२२} रावणं नि-शितैस् त्रिभिः^{२३} ।
 २८] राघवः परमाऽऽयस्तो ललाटं^{२४} च त्रिभिः शरैः^{२५} ॥२९॥ [३०
 स शरैर् भिन्न-सर्वाऽङ्गो^{२६} गात्रात् प्रसृत-शोणितः ।
 २९] राक्षसेन्द्रः समूह-स्थः^{२७} फुल्लाऽशोक इवाऽऽबभौ ॥३०॥ [३१

१. भ-स तान् । २ रा, ल, ल, व अ-तदा शूल ॥ ३ रा, ल, ल, व
 अ प्र-विचूर्णि० । भ-शूलसस्पर्श० । ४. भ-०व क्रोध ॥ ५ भ-नीतां ।
 ६ भ-०वनिर्मिता । ७ अत परमधिक पाठ.—भ-वर्ज—तोलयामास तां
 शक्तिं समरे लघुविक्रम. ॥ ८ भ-सा शक्तिस्तोलिता तेन चंडघटमहास्वना ।
 ९. रा, फ भ-वर्ज—तत । १० रा, ल, ल, व-प्रज्ज्वाल च सा । ११ रा,
 ल, ल, व अ प्र-दीप्यते ॥ १२. भ-नास्ति ॥ १३. भ-तस्मिन् शूले ।
 १४. अ प्र फ-तद् भित्वा । रा, तद्विभं । १५ अ प्र फ-०ल भूमौ सा निपपात
 ह । रा, ०लं निपपात गतद्युति । १६ रा, ल, ल, व-नास्ति ॥ १७ भ-
 बाणैर् । १८ रा, ल, ल, व अ-०श्वान्महाबलान् । प्र-नास्ति । भ-हयानस्य म० ।
 १९ रा, फ भ-वर्ज-०क्षैस्ततस्तस्य । प्र-नास्ति । २० भ-वर्ज-शरैः ॥
 २१. भ-क्रुद्धो । २२ भ-शरै । २३ भ-०टे पत्रिभिस्त्रिभिः ॥ २४. भ-कीर्णस० ।
 २५ रा, ल, ल, व अ प्र-गिरीदस्थ. ॥

स राम-बाणैर् अति-विद्ध-गात्रो^१
निशाचरेन्द्रः क्षतजाऽऽर्द्र-गात्रः^२ ।

जगाम खेदं च समूह-मध्ये
N] क्रोधं च चक्रे द्वि-गुणं^३ तदानीम्^४ ॥३१॥ [३२
इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^५ रावण-धर्षणं^६ नाम
चतुरशीतितमः सर्गः ॥ ८४ ॥

[वं-८८]= [पञ्चाऽशीतितमः सर्गः] =[दा-१०५]

स तु तेन तदा युद्धे राघवेण^१ प्र-धर्षितः ।
१] रावणः परमाऽमर्षी^२ भृशं क्रोधं समाऽविशत्^३ ॥१॥ [१
स दीप्त-नयनः क्रुद्धश्चापम् उद्-यम्य वीर्य-वान् ।
२] प्रत्य-अर्दयत्^४ सं-क्रुद्धो राघवं पुनर् आ-हवे ॥२॥ [२
बाण-धारा-सहस्रैस् तं^५ स तोय-द इवाऽम्बरे ।
३] राघवं रावणो वीरस्^६ तडाग-वद्^७ अपूरयत्^८ ॥३॥ [३
पूरितः शर-जालेन धनुर्-मुक्तेन^९ सं-युगे ।
४] महा-गिरिर् इवाऽकम्पो^{१०} राघवो^{११} न प्र-कम्पितः^{१२} ॥४॥ [४
शरांस् तान् नर-शार्दूलो रामः^{१३} परम-दारुणान्^{१४} ।^{१५} [N
५] गभस्तीन्^{१६} इव चाऽर्कस्य^{१७} प्रति-जग्राह वीर्य-वान् ॥५॥
शरैस् तु शर-जालानि व्य-अधमत्^{१८} सम्-अरे स्थितः । [५
N] जीमूत इव घर्माऽन्ते^{१९} शर-वर्ष^{२०} वर्ष^{२१} ह^{२२} ॥६॥ [N

१ म-अभिवि० । २ म-०जावसिक्त । ३ भ-स तदा महान्तम् ॥
४ व प्र भ-लकाकाडे । ५ ल-०णदर्शन । रा-फ-रामरावणयुद्ध ॥ ६ भ-का-
कुत्स्थेन । ७ रा, ल, ल, व-कोप इवाविशत् । रा, फ म भ-क्रोधमुपागमत् ॥
८. भ-कोपाच् । ९. भ-प्रत्यादं० ॥ १० भ-तु । ११. भ-बाणैस् । १२. प्र रा,
फ म भ-०गमिव । १३ प्र रा, फ-पूर० । म भ-पूरयत् ॥ १४ रा, ल, ल, व अ
प्र-मुहुर्मु० । १५ भ-०कम्प्य काकुत्स्थो । १६. रा, फ म भ-व्यकंपत ॥ १७ रा,
फ म-रक्षसः परदारुणान् । १८ भ-नास्ति । १९. भ-स गभस्तीनिवार्कस्य ॥ २० रा,
ल, ल, व अ-निवार्य । प्र-विषम । २१ ल, ल, अ-नंदश्च । प्र-नर्दन् स ।
रा, फ म-नर्दश्च । २२ रा, ल, ल, व अ प्र-०वर्षी व्यव० । रा, फ
म-शरवृष्टि व्यव० ॥

ततः शर-सहस्राणि क्षिप्र-हस्तो निशा-चरः ।

६] नि-चखानोरसि क्रुद्धो राघवस्य महाऽऽत्मनः ॥७॥ [६

स शोणित-समादिग्धः^१ सम्-अरे लक्ष्मणाऽग्रजः ।

७] बभौ^२ फुल्ल^३ इवाऽरण्ये सु-महान् किंशुक-द्रुमः ॥८॥ [७

शराऽभिघात-संक्रुद्धः^४ सोऽपि जग्राह सायकान्^५ ।

८] काकुत्स्थः सु-महावेगो युगाऽन्ताऽग्नि-सम-प्रभः^६ ॥९॥ [८

ततोऽन्योऽन्यं सु-संरन्धाव्^७ उभौ राघव-रावणौ^८ ।

९] शराऽन्धकारे महति^९ नोप-लक्ष्यतां(१तस्) तदा ॥१०॥ [९

ततः क्रोध-समाविष्टो रामो दशरथाऽऽत्मजः ।

१०] उवाच रावणं वीरः^{१०} प्र-हस्य परुषं वचः ॥११॥ [१०

मम भार्या जन-स्थानाद्^{११} यत्^{१२} त्वया राक्षसाऽधम^{१३} ।

११] हताऽत्र^{१४} वि-वशा^{१५} यस्मात् तस्मात् त्वं न भविष्यसि ॥१२॥ [११

मया वि-रहितां दीनां वर्तमानां महा-वने ।

१२] वैदेहीं वि-वशां^{१६} हत्वा^{१७} शूरोऽहम् इति मन्यसे ॥१३॥ [१२

स्त्रीषु चौर्यम्^{१८} अ-नाथासु^{१९} पर-दार-प्रधर्षक^{२०} ।

१३] कृत्वा का-पुरुषं कर्म शूरोऽहम् इति मन्यसे ॥१४॥ [१३

भिन्न-मर्यादं निर्-लज्जं चारित्रेष्व् अन्-अवस्थितः ।

१४] दर्पान् मृत्युम् उप-स्थाय^{२१} शूरोऽहम्^{२२} इति मन्यसे^{२३} ॥१५॥ [१४

शूरेण धनद-भ्रात्रा बलैः^{२४} समुद्-इतेन च ।

१ रा. भ म-वर्ज—०तमहादिग्ध. । २ भ-स पुष्पित ॥ ३ भ-०वा-
तात्सं । ४ रा. ल, ल, अ फ-सायकं । भ-कार्मुकं । ५ भ-०न्तादित्यवस्थित ॥
६ रा. ल, ल, ब अ प्र-तु स० । ७. भ-तौ रामरा० । ८ भ-समरे । ९ अत.
परमधिक. पाठः—भ-संचलुन्नः शरजालेन रावणेन स राघव । निष्पपात
स तं भित्त्वा मेघादिव दिवाकर. ॥ १० भ-क्रुद्ध ॥ ११ म-व्यसनात् ।
१२ रा.-रहिते रा० । भ-इह ते रा० । म-नास्ति । १३ प्र-हता च वि० । रा. फ-
हता त्वयावशा । भ-आनीता वि० । म-नास्ति ॥ १४ भ-विजने । १५ रा. म-
वर्ज—कृत्वा ॥ १६ रा. ल, ल, ब अ प्र रा.-शूर विना० । १७. रा.
ल, अ रा. फ-०र्षकः । भ-०दाराभिमर्षण । १८. अत परमधिक
पाठ —भ-ब्राह्मणेषु च ये शूरा स्त्रीषु गोषु तपस्विषु । वृतादिव फलं पक्क
रन्नोऽधम पतति ते ॥ १९ रा. फ म भ-उपादाय । २० भ-कथ जीवितु-
मिच्छसि ॥ २१. रा. ल, ल, ब अ प्र-वर्गै । म-गुणै ।

- १५] श्लाघनीयं यशस्यं च कृतं कर्म महत् त्वया ॥१६॥ [१५
अ-नाथैश् चैव भीतैश् च पूज्यमानः^१ स्व-राक्षसैः ।
१६] उत्-सेकाच् चैव दर्पाच् च शूरोऽहम् इति मन्यसे ॥१७॥ [N
मायया^२ मृग-रूपेण^३ मद्-भार्याऽप-हृता त्वया ।
१७] सर्व-था दर्शितं वीर्यं^४ कृतं कर्म सु-दुष्करम् ॥१८॥ [N
नि-कृतस् त्वं^५ सदाऽन्-आर्यं^६ गर्हितश् चैव^७ कर्मणा ।
१८] श्लाघसे^८ त्वं कथं नाम यस्य ते वृत्तम् ईदृशम् ॥१९॥ [N
निशि^९ नैव स्वपिम्य^{१०} अद्य^{११} दिवा वा रजनी-चर ।^{१२}
१९] राक्षसाऽधमं^{१३} दुर-चुदे^{१४} त्वाम् अन्-उत्पाद्य मूल-तः ॥२०॥ [N
इमे मासास् त्व-अति-क्रान्तास् त्वद्-बधं ध्यायतां^{१५} सदा^{१६} ।^{१७}
२०] वधाऽहस्य वधाऽर्थं^{१८} ते^{१९} मृत्यु-द्वारम् अपाऽऽवृत्तम् ॥२१॥ [N
उत्-सेकाद् अभि-पन्नस् त्वं^{२०} गर्हितं चाऽहितं च यत्^{२१} ।
२१] कर्मणः^{२२} प्राऽऽमुहीऽदानी तस्याऽद्य सु-महत् फलम् ॥२२॥ [१६
शूरोऽहम् इति चाऽऽत्मानम् अव-गच्छसि दुर-मते ।
२२] न^{२३} चैव लज्जसे^{२४} सीतां चौर-वत् त्वं^{२५} प्र-कर्षयन्^{२६} ॥२३॥ [१७
यदि मत्-सन्निधौ सीता धर्षिता स्यात् त्वया बलात् ।
२३] भ्रातरं^{२७} त्वं खरं पश्येस्^{२८} तदा मत्-सायकैर् हतम् ॥२४॥ [१८
दिष्ट्याऽसि मम दुष्टाऽऽत्मन्^{२९} चक्षुर्-विषयम् आ-गतः ।
२४] अद्य त्वा सायकैस् तीक्ष्णैर् नयामि यम-सादनम् ॥२५॥ [१९
अद्य ते मच्-छरैश् छिन्नं गिरो ज्वलित-कुण्डलम् ।

१ भ-० नोथ रा० । रा, ल, ल. व प्र म-० नश्च रा० । अ-० मानैश्च रा० ॥ २ रा, ल, ल. व प्र-० यानृतरू० । ३ म-चार्य ॥ ४. रा, फ-विकृ० । म भ-धिकृ० । ५ भ-चाप्यनार्यश्च । ६ रा, ल, ल. व अ प्र-स्व च । ७ रा, ल, ल. व अ प्र-श्लाघ्यसे ॥ ८ रा, फ म-निशासु । ९ रा, ल, ल. व अ प्र-० स्वपाम्यद्य । रा, फ म-स्वपिमि । १०. भ-शये नाह दिवारात्रौ रौद्रकर्म निशाचर । ११. रा, फ म-न रावण शम लप्स्ये । भ-न रावण लभे शांति ॥ १२ रा, वज्र-० ब्रं परिचितता । १३ भ-अत्यक्राममिमान्मासांस्त्वद्बध परि-चितयन् । १४ रा, ल, ल. व अ प्र-वध तेऽद्य ॥ १५ भ-अभिमानस्य गर्हितस्य च कर्मणः । १६ भ-संग्रामे ॥ १७ ल, ल. व-नापि लज्जयसे । रा, फ म भ-नास्ति लज्जा च ते । १८ भ-व्यपकर्षत ॥ १९ भ-खर तं भ्रातर पश्य ॥ २० भ-दुर्बुद्धे । २१ अत. परमधिक पाठ.—भ-पश्यतां सर्वयोधानां प्रसह्य रणमूर्धनि ॥

- २५] क्रव्याऽदा व्यप-कर्षन्तु वि-कीर्णं भूमि-पांसुषु^१ ॥२६॥ [२०
नि-पत्योरसि ते गृध्राः^२ क्षितौ क्षिप्तस्य रावण ।
२६] पिबन्तु रुधिरं गात्राद्^३ बाणशल्याऽन्तरोत्थि(द्-स्थि)तम्^४ । २७। [२१
अद्य मद्-बाण-भिन्नस्य गताऽसोः स्वपतस्^५ तव^६ ।
२७] कर्षन्त्व् अन्त्राणि विह-गा गरुत्-मन्त^७ इवोरगान्^८ ॥२८॥ [२२
इत्य्^९ एवं सं-वदन् वीरो रामः^{१०} शत्रु-निवर्हणः ।
२८] राक्षसेन्द्रं संयुग-स्थं^{११} शर-वैर्^{१२} अवाऽकिरत् ॥२९॥ [२४
तस्य क्रुद्धस्य सम्-अरे रामस्याऽक्लिष्ट-कर्मणः । [N
२९] बभूव द्वि-गुणं वीर्यं बलं हर्षश् च सं-युगे ॥३०॥
रामस्याऽस्त्र-बलं चैव शत्रोर् निधन-काङ्क्षिणः^{१३} । [२५
३०] प्रादुर्-बभूवुर् अस्त्राणि सर्वाणि विदिताऽऽत्मनः ।
३१पू] प्र-हरश् च महा-तेजा लघुहस्त-तरोऽभवत्^{१४} ॥३१॥ [२६
शुभान्य् एतानि चिन्हानि वि-ज्ञायाऽऽत्म-हितानि^{१५} सः^{१६} ।
३२] भूय एवाऽद्रवद् रामो रावणं राक्षसाऽन्तकः^{१७} ॥३२॥ [२७
N] जवनैः पत्रिभिस् तीक्ष्णैः शरै राघव-नोदितैः^{१८} ।
३३उ] वध्यमानो दश-ग्रीवो विघूर्ण-हृदयोऽभवत्^{१९} ॥३३॥ [२८
यथा-वनं नाऽस्त्रम् आ-रेभे न व्य्-अकर्षच् छराऽऽसनम् ।
३४] नाऽस्य प्रत्य्-अकरोद् वीर्यं वि-कृवेनाऽन्तर्-आत्मना ॥३४॥ [२९
क्षिप्ता ह्य् अपि शरास् तेन शस्त्राणि वि-विधानि च ।
३५] न रणाऽर्थम्^{२०} अकल्पन्त^{२१} मृत्युकालाऽभिवर्तिनः ॥३५॥ [३०

१ रा. फ म-रणपा० । भ-रणपाशुभि ॥ २ रा. क्रुद्धा । ३ भ-हृष्टा ।
४ भ-वर्ज—०तरे स्थिताः ॥ ५ भ-पतितस्य ते । ६ भ-०त्मानिव पन्नगान् ॥
७. प्र-०दन् धीरो राम । भ-इत्युक्त्वा स तदा रामो वीर । ८. प्र रा. फ म
भ-समूहस्थ ॥ ९ अत परमधिक पाठः—भ-वित्रेसुः सर्वभूतानि कालस्येव
दिद्यत्ततः ॥ १०. रा. ल. ल. ब अ प्र-च वधका० । भ-विजयका० । ११ रा.
ल. ल. ब अ प्र-शीघ्र हृष्ट० । म भ-०स्तस्ततोऽभ० । १२ अत. परमधिकः
पाठः—भ-हृष्टप्रहारता चैव दूरपातस्तथैव च ॥ १३ ल. ०ताय । १४ रा.
म-वर्ज—च । १५ भ-०साधिप ॥ १६. रा. फ म-हरिभि सोऽमविकिरै शरै
रामेण चाहवे । भ-रामेण शरवर्षैश्च वानरैश्चादमवृष्टिभि । १७ भ-विभ्रातह० ॥
१८. रा. फ-चैवार्थाय कल्पते ॥ भ-नाकल्पन्त रणार्थाय ॥

सूतस् तु व्यथितस् तस्य तद्-अवस्थं नि-शम्य तम् ।
 ३६] तस्माद् रणाद् अपाऽवहद् रावणं लोक-रावणम् ॥३६॥ [३१
 रथं तु तस्याऽथ जवेन सारथिर्
 नि-वर्त्य भीमं जलद-स्वनं तथा ।
 जगाम शीघ्रं सम्-अरात् स-संभ्रमः
 N] परिश्रमाऽधोमुखम् ईक्ष्य तं स्थितम् ॥३७॥ [३४
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे रावणाऽऽक्षेपो नाम
 पञ्चाशीतितमः सर्गः ॥ ८५ ॥

[वं-८६] = [षडशीतितमः सर्गः] = [दा-१०६]

स तु मोहात् सु-संरब्धः कृताऽन्त-बल-नोदितः ।
 १] क्रोध-संरक्त-नयनो रावणः सूतम् अब्रवीत् ॥१॥ [१
 हीन-वीर्यम् इवाऽशक्तं पौरुषेण वि-वर्जितम् ।
 २] भीतं लघुम् इवाऽसत्त्वं वि-हीनम् इव तेजसा ॥२॥ [२
 वि-मुक्तम् इव मायाभिर् अस्त्रैर् इव वहिष्-कृतम् ।
 N] माम् अव-ज्ञाय दुर्-बुद्धे स्व-बुद्ध्या किं वि-चेष्टसे ॥३॥ [३
 किम्-अर्थं माम् अव-ज्ञाय मच्च-छन्दम् अन्-अवेक्ष्य च ।
 ३] त्वयाऽद्य शत्रु-मध्यान् मे रथोऽयम् अप-वाहितः ॥४॥ [४
 त्वयाऽद्य हि ममाऽन्-आर्यं चिर-काल-समर्जितम् ।
 ४] यशो वीर्यं च तेजश् च प्रत्य्-अयश् च नि-पातितः ॥५॥ [५
 शत्रोर् विख्यात-वीर्यस्य रञ्जनीयस्य वि-क्रमैः ।

१ रा, ल, ल, ब अ प्र-०तस्तेन । भ-रथनेतास्य । २ भ-शनैर्यु-
 द्धात्सुमभ्रातो रथ तस्यापवाहयत् ॥ ३ भ-तस्माज्जलवाहनस्वन । ४. भ-
 वर्ज—महात्मा । रा, फ म-महामतिः । ५ भ-वर्ज—पराक्रमा० । ६ रा,
 ल, ल, ब अ प्र-अव्यवस्थ । म-अव्यवस्थित । भ-रावणोक्षित ॥ ७ ब अ भ-
 लकाकाण्डे । ८ रा, ल, ल, ब अ प्र-द्वैरथेनाक्षेपो । भ-रथपर्यावर्तन ॥ ९. भ-
 क्रोधेन महताविष्टो । १० रा, नास्ति ॥ ११ म-‘पौरु’ इत्यादि ‘०मत्त्व’ इत्यन्त पाठो
 नास्ति । १२ रा, फ भ-वर्ज—इवाशक्तं ॥ १३ म भ-वियुक्तं ॥ १४. रा, ल,
 ल, ब अ प्र फ-स्वच्छन्दम् । म-मद्वीर्यम् । १५. भ-अनपेक्ष्य ॥ १६. म-
 ०कलार्जितं मया । १७ भ-विनाशित ॥

- ५] पश्यतो युद्ध-लुब्धोऽहं कृतः का-पुरुषस् त्वया ॥६१॥ [६
 कस्माद् रथम् इमं युद्धान् नयस्य अन्यत्र दुर्-मते ।
 ६] परेणोप-कृतो^१ व्यक्तं तेन वध्योऽसि मे मतः ॥७॥ [७
 नहीऽदं विद्यते कर्म सु-हृदः श्रेयं इच्छतः^२ ।
 ७] रिपूणां सदृशं यच्च^३ च तत् त्वयेदम् अनु-ष्ठितम्^४ ॥८॥ [८
 नि-वर्तय रथं शीघ्रं यावन् नाऽपैति^५ मे रिपुः ।
 ८] यदि न व्यथितः स्यास् त्वं स्मर्यन्ते यदि वा गुणाः ॥९॥ [९
 एवम् उक्तः स^६ परुषं हत-बुद्धिर्^७ अ-बुद्धिना ।
 ९] अब्रवीद् रावणं सूतो हितं साऽनुनयं वचः ॥१०॥ [१०
 न भीतोऽस्मि न मूढोऽस्मि नोप-जप्तोऽस्मि शत्रुणा ।
 १०] न प्र-मत्तो न वि-स्नेहो वि-स्मृता न च ते गुणाः ॥११॥ [११
 मया तु^८ हित-कामेन^९ यशश्^{१०} च^{११} परि-रक्षता^{१२} ।
 ११] स्नेह-प्रस्कन्न-मनसा हितम् इत्य् एव ते कृतम् ॥१२॥ [१२
 उप-देशो हि सूतानाम् आपत्सु रथिनां-वर ।
 N] रक्षितव्यो रथी यस्मात् तस्माद् इदम् अनु-ष्ठितम् ॥१३॥ [N
 नाऽस्मिन्न अर्थे महा-राज त्वं^{१३} मां प्रिय-हिते रतम् ।
 १२] किं-चिल्^{१४} लघुम् इवाऽसत्त्वं^{१५} दोष-तो गन्तुम् अर्हसि ॥१४॥ [१३
 श्रूयताम् अभि-धास्यामि^{१६} यन्-निमित्त मया रथः ।
 १३] नदी-वेग इवाऽभ्योधेः सं-युगाद् विनि-वर्तितः ॥१५॥ [१४
 श्रमं^{१७} तेऽद्याऽव-गच्छामि^{१८} महता रण-कर्मणा ।
 १४] न हि ते वीर^{१९} सौमुख्यं^{२०} प्र-हर्षम् उप-लक्ष्यते^{२१} ॥१६॥ [१५

१ अत परमधिक. पाठ.—भ-यस्त्वं रथमिमं मोहादपवाहितवानसि ।
 सुव्यक्तोऽय प्रतर्को मे परेण त्वमुपस्कृत ॥ २ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-
 बुद्ध्या । ३, भ-०पस्कृतो ॥ ४ म-नहि तद् । ५ भ-शुभकाक्षिण । ६ रा_२ फ
 म-ह्यय यत्त्वयैतदनु० । भ-ह्येतद्यत्त्वया समनु० ॥ ७ रा_२ फ भ-नाभ्येति ।
 ८ रा_२ फ-वासि । ९ रा_२ फ भ-वर्ज—नास्ति ॥ १० रा_२ फ भ-परुषमुक्तस्तु
 हित० ॥ ११ भ-वर्ज—वद्धित० । १२ भ-जय तु । १३ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-
 ०रक्षितम् । भ-परिमार्गता । १४ भ-स्वत्त्वेहेन च भक्त्या च प्रियमित्यप्रियं कृत ॥
 १५ रा_१-त्वां । १६ अ ल_१ ल_२ व अ प्र म-लघुमिवाशक्तं । भ-लघुः कश्चि-
 दिवानार्य ॥ १७ भ-चाभिधास्यानि ॥ १८ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-शमं ।
 १९ भ-तवाव० । २० रा_१ अ-वीर्यसौ । ल_१ ल_२ व-वीर्यसामुख्य । प्र-
 वीर्यमायुष्यं । २१ भ-वोप० ॥

- रथोऽयं शर-भिन्नाऽङ्गः खिन्नाश् च^१ रथ-वाजिनः ।
 १५] दीना^२ घर्म-परिश्रान्ताः^३ कु-वर्षेणोव^४ कर्षकाः^५ ॥१७॥ [१६
 देश-कालौ च वि-ज्ञेयौ लक्षणैश् च^६ द्धितानि^७ च ।
 १७] दैन्यं हर्षश् च तेजश् च रथिनश् च बलाऽवलम्^८ ॥१८॥ [१८
 निमित्तानि च भूयिष्ठं प्रति-कूलानि लक्ष्ये ।
 १६] नूनं तेषु निमित्तेषु लक्ष्याम्य् अ-प्रदक्षिणम् ॥१९॥ [१७
 स्थूल-निम्नानि भूमेश् च समानि वि-षमाणि च ।
 १८] युद्ध-कालश् च वि-ज्ञेयः परस्याऽन्तर-दर्शिना^९ ॥२०॥ [१९
 अपयानाऽभियाने^{१०} च स्थान-प्रत्युपसर्पणे^{११} ।
 १९] सर्वम् एतद् रथ-स्थेन ज्ञेयं रथ-कुटुम्बिना ॥२१॥ [२०
 तव विश्राम-हेतोश् च^{१२} तथैव^{१३} रथ-वाजिनाम्^{१४} ।
 २०] रौद्रं वि-जानता चैव^{१५} क्षणात्^{१६} कृतम् इदं मया ॥२२॥
 न मयाऽऽत्मेच्छया^{१७} देव^{१८} रथोऽयम् अप-वाहितः । [२१
 २१] भर्तृ-स्नेह-परीऽतेन^{१९} मयैतत् त्वत्-कृते^{२०} कृतम् ॥२३॥ [२२
 आ-ज्ञापयस्व मां वीर यच्च वक्ष्यसि मान-द ।
 २२] तत् करिष्याम्य् अहं सर्वं त्वद्-गतेनैव चेतसा ॥२४॥ [२३
 तुष्टस् तेन^{२१} तु^{२२} वाक्येन रावणस् तस्य सारथेः ।
 २३] विश्वास्यैनं^{२३} बहु-विध युद्ध-लुब्धोऽब्रवीद् वचः ॥२५॥ [२४
 शीघ्रं रथम् इमं सूत राघवाऽभिमुखं^{२४} कुरु ।^{२५}

- १ रा. फ म-पुरोवहनखिन्नाश्च तव ये । भ-भारोद्गहनखिन्नाश्च इमे ते ।
 २ भ-वर्ज-विना कर्म० । ३ ल, ल, ब अ-०व कर्षक । रा, फ
 भ-कुवर्षाभिहता इव ॥ ४ भ-निमित्तानीनि० । ५ म-खेदश्च हर्षश्च । भ-०श्
 च रोषश् । ६ ल, ल, ब यथावलम् ॥ ७ भ-नास्ति ॥ ८ भ-भूमौ ।
 ९ रा, ल, ल, ब अ प्र-०ल स । १० ल, ल, ब-०र्षितः ॥ ११ रा, ल,
 ल, ब अ प्र-अपाय नाभिजाने । भ-उपयानापयाने । १२ रा, ल, ल, ब अ-
 ०र्षत । भ-०प्रत्यवसर्पण ॥ १३ रा, ल, ल, ब अ प्र-च रथोयं । भ-तु रथिनो ।
 १४ भ-०जिन । १५ ल, ल, ब प्र-रौद्रं च जा० । रा, फ-रौद्र वर्जयता । भ-
 परस्य च विधातार्थः । १६ भ-क्षेम ॥ १७ रा, ल, ल, ब अ प्र-०या चैव । रा, फ
 म-मया स्वेच्छया राजन् । १८ रा, ल, ल, ब अ प्र-भर्तृ स्ने० । १९ भ-दुष्कृत ॥
 २० भ-आज्ञापय यथा शत्रुं त्वं धक्षस्यसि सूदन । करिष्येह तथा वीर गतानृण्येन
 चेतसा ॥ २१ ल, ल, ब प्र-तेनैव । रा, फ म-तेन च ॥ २२ भ-प्रशस्यैनं ॥
 २३ रा, फ म- रामायामि० । २४ रा, ल, ल, ब अ प्र-नास्ति ।

२४] नाऽहत्वा सम्-अरे शत्रुं^१ नि-वर्तिष्यामि राघवम्^२ ॥२६१॥ [२५
ततो द्रुतं रावण-वाक्य-देशितः^३

प्र-णोदयामास^४ ह्यान्^५ स सारथिः ।

स^६ राक्षसेन्द्रस्य रथो महा-ध्वजः^७

२५] क्षणेन रामस्य तदाऽग्र-तोऽभवत्^८ ॥२७॥ [२८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^९ सूतोपालम्भो^{१०} नाम

षडशीतितम^{११} सर्गः ॥ ८६ ॥

[वं-६०]= [सत्ताऽशीतितमः सर्गः] =[दा-१०८]

तम् आ-पतन्तं सहसा वेग-वन्तं^{१२} महा-स्वनम्^{१३} ।

१] रथं राक्षस-राजस्य नर-राजो ददर्श ह ॥१॥ [४

कृष्ट(?)वाजि-समायुक्तं^{१४} युक्तं रौद्रेण वर्चसा^{१५} ।

२] उह्यमानम् इवाऽऽकाशे वि-मानं स-जलैर् घनैः ॥२॥ [५

तडित्-पताका-गहनं दर्शितेन्द्राऽऽयुधोपमम् ।

N] शर-धारा वि-मुञ्चन्तं धारा-सारम् इवाऽम्बु-दम् ॥३॥ [५

तं दृष्ट्वा मेघ-सङ्काशम् आ-पतन्तं रथं रिपोः । [६पू

३] अब्रवीन् मातलिं रामो महेन्द्र-रथ-सारथिम् ॥४॥ [७उ

मातले पश्य सं-रब्धम् आ-पतन्तं रथं रिपोः । [८

४] गिरेर् वज्र-विभिन्नस्य^{१६} दीर्यतः सदृश-स्वनम् ॥५॥ [६उ

यथाऽप-सृत्याऽऽपतितो^{१७} वेगेन महता पुनः ।

५] सम्-अरे हन्तुम् आत्मानं कृता^{१८} तेन मतिर् ध्रुवम्^{१९} ॥६॥ [९

तद् अ-प्रमादम् आ-तिष्ठ प्रत्युद्-गच्छ^{२०} रथं रिपोः ।

६] वि-ध्वंसयितुम् इच्छामि वायुर् मेघम् इवाऽऽयतम्^{२१} ॥७॥ [१०

१ म-शत्रून्निवर्तिष्यति रावण । २ अतः परमधिकं पाठ — भ-एव-
मुक्त्वा ततस्तुष्टो रावणो राक्षसेश्वरः । ददौ स सारथे श्रीमान्हस्ताभरण-
मुत्तमम् ॥ ३ रा. फ म-०क्यनोदित । भ-०क्यचोदित । ४ भ-प्रचोद० । ५ भ-
रथ । ६ भ-निशाचरेन्द्रश्च ततो महारथः । ७ रा. ल, ल, व अ प्र फ-तथाग्र० ।
रा-पथाग्र० । म-रथाग्र० ॥ ८ व प्र भ-लकाकाडे । ९ भ-सूतोपदेशः ॥
१० भ-महामेघौघनि स्वन ॥ ११ रा. वर्ज—क्लृप्तवा० । १२ रा. ल, ल, व
अ प्र-वीर्यवान् । म-कर्मणा ॥ १३ रा. ल, व अ-उवाच च रामो मतिमान् मा-
तलिं शक्रसारथि । ल, प्र-नास्ति ॥ १४ रा. ल, ल, व अ प्र-नास्ति । १५ भ-
वज्रोपसृष्टस्य ॥ १६ रा. व-०पततो । १७ भ-अनेन तु कृता मति ॥ १८ भ-
०गम्य । १९ भ-इवोत्थितम् ॥

- अ-विकृत्वम्^१ अ-सम्भ्रान्तम् अ-व्यग्रहृदयेक्षणः^२ ।
 ७] रश्मि-संचार-नियतः^३ प्र-णोदय^४ रथं द्रुतम् ॥८॥ [११
 कामं न त्वं समा-धेयः पुरन्दररथोचितः ।
 ८] युयुत्सुस् त्व् अहम् एकाऽग्रः^५ स्मारये त्वां न शिक्षये ॥९॥ [१२
 परि-तुष्टस् तु रामस्य तेन वाक्येन मातलिः ।
 ९] प्र-णोदयामास ततो हयान् सारथि-सत्तमः ॥१०॥ [१३
 अप-सव्यं ततः कुर्वन्^६ रावणस्य महा-रथम्^७ ।
 १०] चक्रोत्-क्षिप्तेन रजसा रावणं स व्य्-अपूरयत्^८ ॥११॥ [१४
 ततः क्रुद्धो दश-ग्रीवः क्रोधविस्फारितेक्षणः^९ ।
 ११] रथ-प्रतिमुखं रामं सायकैः सम्-अपूरयत्^{१०} ॥१२॥ [१५
 धर्षणाऽमर्षितो रामौ धैर्यं रोषेण लङ्घयन् ।
 १२] जग्राह सु-महावीर्यम्^{११} ऐन्द्रं युधि शराऽऽसनम् ॥१३॥
 शरांश् च सु-महावेगान् सूर्य-रश्मि-निभाञ्छितान् । [१६
 १३] जग्राह सम्-अरे रामः सर्पान् इव महा-विषान् ॥१४॥ [N
 १४पू] त उ (?त्र) पौ (?प्रौ) दौ (?दे) "महा-युद्धे"^{१२} लघु-चित्रं^{१३} च स-स्वनम्^{१४} ।
 N] विजयाऽऽकांक्षिणौ वीराव्^{१५} अन्योऽन्यं तौ ततश्चतुः ॥१५॥ [N
 १४उ] परस्पराऽभिमुखयोर् मत्त-मातङ्गयोर् इव ।^{१६}
 N] राम-रावणयोर् युद्धं तद् अभूत् तुमुलं तदा ॥^{१६} ॥ [N
 ततो देवाः स-गन्धर्वाः सिद्धाश् च परमर्षयः ।
 १५] सम्-ईयुर् द्वैरथं द्रष्टुं^{१७} तयोर् विजय-कांक्षिणोः^{१८} ॥१७॥ [१८
 अस्त्रैर् अस्त्राणि नि-घ्नन्तौ दर्शयन्तौ च लाघवम् ।
 १७] शरैर् आशीविषाऽऽकारैर् अन्तरिक्षं ववर्षतुः ॥१८॥ [N
 समुत्-पेतुर् अथोत्पाता दारुणा रोम-हर्षणाः ।

१ म-आतिष्ठत्व । २ भ-०क्षण । ३ भ-०यत ॥ ४ रा, फ म भ-प्रचोदय ।
 ५ रा, व प्र म-एवाग्र ॥ ६ भ-कृत्वा । ७ भ-रथ तदा । ८ म-व्यधूमयत् ॥ ९ रा,
 फ-तीव्रवि० । म भ-ताम्रवि० । १० प्र-अवपू० । रा, फ-अन्वपू० । म-अन्वधू-
 नयत् । भ-तं व्यधूनयत् ॥ ११ रा, ल, ल, व अ प्र-०वीर्यो ॥ १२ ल, रा, फ-
 तदुपोढ । म-शतयुद्ध । भ-तदसोढ । १३ रा, ल, व अ रा, फ भ-महद्युद्ध ।
 १४ रा, फ म भ-अन्योऽन्यवधकाक्षिणो । १५ अत परमधिक. पाठ — भ-
 तयो समभवद् युद्धं लघुचित्रं च सुष्ठु च । १६ रा, फ म भ-शूराव् ॥
 १७ भ-निवातवातोद्धृतयोर्गगने मेघयोरिव । १८ रा, फ म-नास्ति । भ-विज-
 याकांक्षिणोस्तत्र रामरावणोस्तदा ॥ १९ रा, फ म-युद्ध राक्षसक्षयकांक्षिण ॥

१८] रावणस्य वि-नाशाय राघवस्य जयाय च ॥^११९॥ [१९
ववर्ष रुधिरं देवो रावणस्य रथं प्रति ।

१९] वाता मण्डलिनश् चैनम् अप-सव्यं प्र-चक्रमुः ॥^२२०॥ [२०
महद् गृध्र-कुलं चाऽस्य भ्रममाणं नभस-तले ।

२०] येन येन रथो याति तेन तेन^३ स्म धावति^४ ॥^३२१॥ [२१
सन्ध्यया चाऽऽवृता लङ्का जपा-पुष्प-निकाशया ।

२१] दृश्यते सम्प्र-दीप्तेव दिवा-रात्रं प्र-वृद्धया ॥^४२२॥ [२२

२२उ] स-निर्घाता महोल्काश् च सम्प्र-पेतुर् महा-स्वनाः ।

N] वि-षादयन्त्यो रक्षांसि रावणस्य रथोपरि ॥^५२३॥ [२३

२२पू] रावणश् चाऽभवत्^६ त्रस्तश् चचाल च^७ वसु-धरा ।

रक्षासां^८ च^९ प्र-हरतां गृहीता इव बाहवः ॥^६२४॥ [२४

२३] ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः पतिताः^{१०} सूर्य-रश्मयः ।^१

दृश्यन्ते^{११} रावणस्याऽङ्के^{१२} पर्वतस्येव धातवः^{१३} ॥^७२५॥ [२५

२४] गृध्रैर् व्यनु-सृताश् चैव वमन्त्यो ज्वलनं मुखैः ।

प्र-णेदुर्^{१४} मुखम् ईक्षन्त्यः^{१५} सं-रब्धम् अ-शिवं शिवाः ॥^८२६॥ [२६

२५] गृध्रा बलाकाः कङ्काश् च कुर्वन्तो दृष्टि-लोपनम् ।

N] अन्-इष्टं भैरवं नेदुः सं-हृष्टा^{१६} वि-कृतैः स्वरैः^{१७} ॥^९२७॥ [N

२६उ] प्रति-कूलं ववौ वायुर् उत्-किरन् स रजो महत् ।

तस्य रावण-सैन्यस्य कुवन् दृष्टि-निवारणम् ॥^{१०}२८॥ [२७

२७] नि-पेतुर् इन्द्राऽशनयः सैन्ये चाऽपि^{१८} समन्ततः^{१९} ।

दुर्विषह्य-स्वना^{२०} घोरा^{२१} विना जल-धरैस्^{२२} तथा^{२३} ॥^{११}२९॥ [२८

२८] दिशश् च वि-दिशश् चैव^{२४} बभूवुस् तमसाऽऽवृताः^{२५} ।^{१२}

१ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-नास्ति ॥ २ रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-तेनास्य धा० ।
भ-तेन प्रधा० ॥ ३, भ-दृश्ये सम्प्रदीप्ता च दिवसे परिरुद्धया ॥ ४ भ-च यतस्तत्र
प्रचचाल । ५ म भ-राक्षसाना ॥ ६, भ-प्रकीर्णा । ७ म-शिवाश्चाशिववादिन्यो
आंता सर्वा रथ प्रति । ८ भ-प्रेक्ष्यत । ९ रा_२ फ-० स्याते । म भ-० स्याते ।
१०, प्र-तिष्ठत ॥ ११ ल_१ व अ प्र-० दुर्मुखमीक्ष्यन्त्य । भ-वीक्षमाणा मुख नेदु ॥
१२ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-सरब्धमशिव शिवा । १३ रा_१-नास्ति ।
१४ भ-तस्य राक्षसराजस्य कर्तुं दृष्टिविलोपन । १५ रा_२ फ म भ-चास्य ।
१६ भ-महात्मनः ॥ १७ भ-दुर्विषह्या महा० । १८ भ-जलदनिस्त्रै ॥ १९ रा_२
फ-नास्ति ॥ २० भ-सर्वा । ११ भ-तिमिरावृताः । २२ रा_२ फ-नास्ति ।

पांसु-वर्षेण^१ सु-महद् दुर्-दिनं च नभोऽभवत् ॥३०॥ [२९
२९] कुर्वन्तः^२ कलहं घोरं पक्षिणोऽस्य^३ रथाऽग्र-तः ।

नि-पेतुः शत-शस् तत्र दारुणा^४ दारुणं-स्वनाः ॥३१॥ [३०
३०] जघनैर्^५ वि-स्फुलिङ्गाश् च नेत्राभ्यां^६ चाऽसु-सन्ततिम्^७ ।

मुमुक्षुस् तस्य तुर-गाः सुरेष्व^८ अग्निश् चचार^९ च^{१०} ॥३२॥ [३१
३१] एवं प्रकारा बहवः^{११} समुत्-पाता^{१२} भयाऽऽवहाः ।

रावणस्य वि-नाशाय दारुणाः सम्प्र-जज्ञिरे ॥३३॥ [३२
३२] रामस्याऽपि^{१३} निमित्तानि सौम्यानि च शिवानि^{१४} च ।

जय-शसीनि दृश्यन्ते प्रादुर-भूतानि सर्व-तः ॥३४॥ [३३

ततो नि-शम्याऽथ हिताय^{१५} राघवो

रणे निमित्तानि निमित्त-कोविदः ।

जगाम हर्ष^{१६} च परां^{१७} च निर-वृत्तिं

३३] चकार युद्धेऽभ्य-अधिकं पराऽऽक्रमम्^{१८} ॥३५॥ [३४

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्ड^{१९} औत्पातिकदर्शनं^{२०} नाम

सप्ताऽशीतितम सर्ग ॥ ८७ ॥

[वं-६१]= [अष्टाऽशीतितमः] =[दा-१०६]

ततः प्र-वृत्तं तुमुलं राम-रावणयोस् तदा ।

१] महद् द्वैरथं युद्धं तत् सर्व-लोक-भयाऽऽवहम् ॥१॥ [१

ततो राक्षस-सैन्यं च हरीणां च महद् बलम्^{२१} ।

२] प्रगृहीत-प्रहरणं^{२२} निश्-चेष्टम् अभवत्^{२३} तदा^{२४} ॥२॥ [२

सम्प्र-वृत्तौ^{२५} ततो^{२६} दृष्ट्वा सं-रब्धौ^{२७} नर-राक्षसौ^{२८} ।

१ रा, फ भ-पाञ्चव० ॥ २ भ-कुर्वाणा । ३. रा, ल, ल, ल, ब अ प्र-०णोऽथ । ४. रा, ल, ल, ब अ-०णा पर्वतस्वना ॥ ५ रा, फ भ-गात्रेभ्यो । ६ रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-०भ्यां चाभ्रसंततम् । भ-नेत्रेभ्यश्चा-श्रुविदव । ७ भ-तुल्यमग्नि च वारि । ८ रा, -ह ॥ ९ भ-ईदृशा बहवस्तस्य । १० रा, ल, ल, ब अ प्र-०पेतुर् ॥ ११ भ-राघवस्य । १२ भ-शुभानि । १३ रा, ल, ल, ब अ प्र म-नास्ति ॥ १४ भ-शुभानि । १५ भ-हर्षे परमां । १६ भ-च विक्र० ॥ १७ प्र भ-लकाकाण्डे । १८ भ-निमित्तदर्शनं ॥ १९. रा, -नास्ति । म-सुमहद्द्वैरथं युद्धं सभूतं भूतमानसः ॥ २० ल, -भयं ॥ २१ भ-०ही-तायुध सर्वं । २२ भ-व्यवतिष्ठत ॥ २३ ल, ल, ब प्र-०वृद्धौ । रा, -०वृद्धौ । फ म भ-०युद्धौ । २४. रा, फ-हि तौ । म-हतौ । भ-तु तौ । २५ भ-बलिनौ रामरावणौ ।

- ३] व्याक्षिप्त-हृदयाः सर्वे परं वि-स्मयम्^१ आ-गताः ॥३॥ [३
 नाना-प्रहरण-व्यग्रैर्^२ भुजैर्^३ विस्मित-बुद्धयः ।
 ४] तस्थुस् ते^४ प्रेक्षकाः सर्वे नाऽभि-जघ्नुः^५ परस्परम् ॥४॥ [४
 रक्षसां राक्षसेन्द्रं च वानराणां च राघवम् ।^६
 ५] पश्यतां विस्मिताऽक्षाणां सैन्यं चित्रम् इवाऽऽबभौ ॥५॥ [५
 ततस् तानि निमित्तानि दृष्ट्वा तौ^७ राम-रावणौ ।
 ६] कृत-बुद्धी कृताऽमर्षौ^८ चक्रतुर्^९ युद्धम् उत्-तमम् ॥६॥ [६
 जेतव्यम् इति काकुत्स्थो मर्तव्यम् इति रावणः ।
 ७] वृत्तैः^{१०} स्व-वीर्य-सर्वस्वं^{११} दर्शयेते^{१२} परस्परम् ॥७॥ [७
 ततः क्रोधाद् दश-ग्रीवः शरान् सं-धाय वीर्य-वान् ।
 ८] मुमोच ध्वजम् उद्-दिश्य राघवस्य रथ-स्थितम् ॥८॥ [८
 ते शरास् तम् अन्-आसाद्य पुरन्दर-रथ-ध्वजम् ।
 ९] रथ-शक्तिं पराऽऽमृश्य नि-पेतुर्^{१३} धरणी-तले ॥९॥ [९
 ततो रामोऽपि^{१४} सं-क्रुद्धश्च^{१५} आपम् आ-सज्य वीर्य-वान् ।
 १०] कृते प्रति-कृतिं कर्तुं तदै^{१६} व^{१७} च प्र-चक्रमे^{१८} ॥१०॥ [१०
 रावण-ध्वजम् उद्-दिश्य प्र-मुमोच^{१९} ततः शरम्^{२०} ।
 ११] महा-सपम् इवाऽसह्यं^{२१} ज्वलन्तम् इव^{२२} तेजसा ॥११॥ [११
 दशग्रीव-ध्वजं छित्त्वा जगाम स मही शरः ।
 १२] स नि-कृतोऽपतद् भूमौ रावणस्य रथ-ध्वजः ॥१२॥ [१२
 १३] ध्वजस्योन्-मथनं दृष्ट्वा रावणः सु-महाबलः^{२३} ।
 क्रोध-जेनाऽग्निना संख्ये सं-दीप्त इव चाऽभवत्^{२४} ॥१३॥ [१३
 १४] स रोष-वशम् आ-पन्नः शर-वर्षं मुमोच^{२५} ह^{२६} ।

१ फ-अत आरभ्य ४-र्थश्लोकस्य तृतीयपाद यावन्नास्ति ॥ २ ल२ रा-
 ० गैर्व्यग्रैर् । ३ भ-सप्रेक्षमाणास्तेऽजिघांसन्तः । ४ म-नास्ति । ५ भ-राघवरावणौ ।
 ६ भ-तदा स्थिरमयुद्धयताम् ॥ ७ रा, रा२ फ-वृत्तौ स्व० । भ-उभौ तौ वी० ।
 ८ रा, रा२-०यतौ । भ-युद्धेऽदर्शयता ॥ ९ रा२-परस्परं । फ-रथ प्रति । भ-
 रथे स्थित । १० रा२ फ म भ-रामोऽभिस० । ११ रा२ फ म भ-मनसा सप्र० ॥
 १२ रा, -०च तत शरान् । भ-मुमोच स तु सायकम् । १३ भ-स्वेन ॥
 १४ अतः परमधिकः पाठ —भ-शक्रवज्राभिनिहत- पर्वतान् (? त्) तृण
 (? वृक्ष) राडिव ॥ १५ रा, ल, ल२ व अ प्र-तु म० । म-स म० । १६ म-
 ०चाबभौ । १७ भ-सम्प्रदीप्तोऽभवत्क्रोधादमर्षप्रभवाग्निना ॥ १८ रा२ फ भ-
 ववर्षं च ।

- रामस्य तुर-गांश् चैव शरैर् विव्याध दारुणैः^१ ॥१४॥ [१४
१५] ते हता^२ हरयस् तस्य नाऽस्खलन् नाऽपि बभ्रमुः ।
वि-चेरुः^३ स्वच्छ-हृदयाः^४ पद्म-नालैर् इवाऽऽहताः ॥१५॥ [१५
१६] तेषाम् अ-सम्भ्रम दृष्ट्वा वाजिनां रावणस् ततः ।
भूय एव सु-संरब्धः शर-वर्षम् अवाऽसृजत्^५ ॥१६॥ [१६
१७] गदाश् च परि-घांश् चैव चक्राणि मुसलानि^६ च ।
१८] गिरि-शृङ्गाणि वृक्षांश् च तथा शूल-परश्वधान् ॥१७॥ [१७
१९] माया-विहितम् एतद् धि शस्त्र-वर्षम् अपातयत्^७ । [१८
वि-मुच्य राघव-रथं न्य-अपतद्^८ वानरे बले ॥१८॥
२०] ततः सम्-अभवद् युद्धं नैकशस्त्र-मयं महत् । [१९
२१] तुमुलं त्रास-जननं भीमं भीम-प्रतिस्वनम् ॥१९॥ [१९
सहस्र-शस् ततो^९ बाणान्^{१०} अश्रान्त-हृदयोद्यमः ।
२२] स मुमोच दश-ग्रीवो निः-शङ्केनाऽन्तर-आत्मना ॥२०॥ [२०
२३] व्या-यच्छमानं दृष्ट्वा तं तत्-पर रावणं रणे ।
प्र-हसन् इव काकुत्स्थः सं-दधे सायकाञ्छितान् ॥२१॥ [२१
२४] स मुमोच ततो^{११} बाणांस् तीक्ष्णाञ्छत-सहस्र-शः^{१२} ।
सायकैर् अन्तरिक्षं च चकार स निर्-अन्तरम् ॥२२॥ [२२
२५] ततस् तस्य^{१३} प्र-युक्तेन शर-वर्षेण भास्वता^{१४} ।
नभ-स्थलम् इवाऽऽभाति द्वितीयं^{१५} (?य-)भास्वद्-अम्बरम्^{१६} ॥२३॥ [२३
२६] नाऽनिमित्तोऽभवद् बाणो नाऽनिर्भेत्ता न^{१७} निष्-क्रियः^{१८} । [२४

१ भ-० गान्दीसै ॥ २ भ-रावण. ॥ ३ भ-हयास्तु रथात् । ४ म-चक्रमु ।
५ भ-बभ्रुवु स्वस्थह० । रा२ भ-० रु. स्वस्थह० ॥ ६. रा१ ल१ ल२ व अ
प्र-स चासु० । भ-ववर्ष ह ॥ ७ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मुसलानि । ८ अत
परमधिक पाठः—भ-तोमरानर्धचन्द्रांश्च प्रासासिकुणपांस्तथा । मुद्गरानकु-
शान्भल्लान् भुशुंडी ऋष्टिनस्तथा ॥ ९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-हितमेवैतच्छस्त्र० ।
म-धनुर्ज्याविहितान्येव श० । १०. म भ-अवासृजत् । ११ भ-समंताद् ॥ १२ भ-
तान् दृष्ट्वा निष्फलांस्तत्र रावणो राक्षसाधिप । राघवस्य वधार्थाय शरानाशीवि-
षोपमान् ॥ १३ भ-ततश्चान्यान् । १४ अत परमधिकः पाठ—भ-रथे ध्वजे
शरीरे च शीघ्रहस्तो निशाचरः ॥ १५ भ-तदा । १६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
फ-बाणानथो श० । भ-बाणान् रणे शत० ॥ १७ भ-ताभ्या । १८. रा१-ततस्तु
सृजतो बाणान् राघवस्य महात्मनः । १९ फ म भ-वर्ज -० यो वाम्बुदोम्बरे ।
२० रा२ नास्ति ॥ २१ फ-विनि० । भ-न निष्फल ।

२७५] तथा वि-सृजतो^१ ध्यानाद् राघवस्य महाऽऽत्मनः ॥२४॥ [२५उ
प्र-युध्यन्ताव्^२ अव-विच्छिन्नम् अस्यन्तौ सव्य-दक्षिणम्^३ ।

N] चक्रतुस्^४ तौ शरौघेण निर्-उच्छ्वासौ परस्परम् ॥२५॥ [२६
२७उ] रावणस्य हयान् रामो हयान् रामस्य रावणः ।

२८५] जघ्नतुस्^५ तौ तदाऽन्योऽन्यं कृताऽनुकृत-कारिणौ^६ ॥२६॥ [२८
न बाण-जालस्य गतिर् न वाऽऽगतिः

प्र-बुध्यते^७ रुध्यते^८ एव खं शरैः ।

हता^९ अदृश्यन्त तथा न राक्षसाः^{१०}

N] शराऽभिसंच्छन्न-तले^{११} मही-तले^{१२} ॥२७॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१३} रावण-ध्वज-प्रमथनो^{१४}

नामाऽष्टाऽशीतितम सर्ग ॥ ८८ ॥

[वं-६२] = [एकोनवतितमः सर्गः] = [दा-११०]

तौ तथा युध्यमानौ तु सम्-अरे राम-रावणौ ।

१] ददृशुः सर्व-भूतानि वि-स्मितेनाऽन्तर्-आत्मना ॥१॥ [१

अर्दयन्तौ हि सम्-अरे ततस्^{१५} तौ स्यन्दनोत्तमौ^{१६} ।

२] परस्परम् अभि-क्रुद्धाव्^{१७} एक-रूपौ^{१८} बभूवतुः ॥२॥ [२

मण्डलानि च^{१९} वीथीश् च^{२०} गत-प्रत्यागतानि च ।

३] दृश्यन्तौ बहु-विधां^{२१} सूत-सामर्थ्य-जां गतिम्^{२२} ॥३॥ [३

अर्दयन् रावणं रामो राघवं चाऽपि रावणः ।

४] अ-प्रधर्षणम्^{२३} आ-पन्नौ^{२४} निवर्तन-विवर्तनैः ॥४॥ [४

क्षिपन्तौ शर-जालानि गृहीत-स्यन्दनोत्तमौ^{२५} ।

१ ल१ अ फ-विमृश्यतो ॥ २ रा१ अ-प्रविध्यन्ताव् । फ म भ-प्रयुद्धौ ताव् ॥
३ भ-लघुविक्रमौ । ४ ल१ ल२ व-०नुकृतिका० ॥ ५ भ-प्रादृश्यते । ६ रा१ ल१ ल२
व अ प्र-बुध्यते । म-दृश्यते । ७ ल१ ल२ व-तै । ८ रा१ ल१ ल२ व-मृता प्रादृश्यते
च तत्र ये हता । म-न दृश्यते किञ्चिदपि प्रमर्दे । ९ म-रामस्य सग्रामतले । भ-
शरौघस० । १० भ-नभस्तले ॥ ११ व प्र भ-लंकाकाण्डे । १२ भ-०ध्वजोन्मथन ॥
१३ भ-स्थितौ तौ रथयोस्तदा । १४ भ-०द्धौ क्रूररूपौ । १५ फ-नास्ति ॥ १६ रा२
भ-विचित्राणि । १७ भ-०धान्सूतसामर्थ्यजान् गुणान् ॥ १८ रा१-तव दर्शनमा० ।
व अ-तावदर्शनमा० । रा१-गतीर्दर्शनमा० । भ-गतिवेगसमापन्नै ॥ १९ रा१ ल२-
कितौ स्य० । अ-अन्योऽन्य स्य० । भ-तावुभौ तु रणे स्थितौ ।

- ५] रेजतुस् तौ^१ रण-गतौ^२ साऽऽसारौ^३ जल-दाव् इव ॥५॥ [५
दर्शयित्वा ततस् तौ तु गतीर् बहु-विधा रणे ।^४
६] परस्परस्याऽभि-मुखौ^५ पुनर् एव स्थितौ^६ रणे ॥६॥ [६
धुर्यो^७ धुर्येण^८ रथयोर् योक्तां योक्तरि^९ वाजिनाम् ।
७] पताकाश् च पताकाभिः सम्-ईयुः स्थितयोस्^{१०} तयोः ॥७॥ [७
रावणस्य^{११} ततो रामो धनुर्-मुक्तैः शितैः शरैः ।
८] चतुर्भिश् चतुरो दीप्तैर् हयान्^{१२} सम्प्रत्य् अमर्षयत्^{१३} ॥८॥ [८
स क्रोध-वशम् आ-पन्नो हयानां प्रत्य्-अमर्षणात्^{१४} ।
९] मुमोच नि-शितान् बाणान् राघवाय निशा-चरः ॥९॥ [९
सोऽति-विद्धो बल-वता^{१५} दश-ग्रीवेण राघवः ।
१०] चकार^{१६} न वि-कारं च^{१७} नाऽपि च^{१८} व्यथितोऽभवत् ॥१०॥ [१०
चिक्षेपाऽथ^{१९} पुनर् बाणान् वज्र-पात-सम-स्वनान् ।
११] सारथि वज्र-पाणेश् च^{२०} समुद्-दिश्य निशा-चरः ॥११॥ [११
मातलेस् तु महा-वेगाः^{२१} शरीरे पतिताः शराः^{२२} ।
१२] न सूक्ष्मम् अपि सं-मोह^{२३} व्यथां^{२४} वाऽजनयन् युधि^{२५} ॥१२॥ [१२
१३] तया^{२६} धर्षणया^{२७} क्रुद्धो मातलेश् च तथाऽऽत्मनः ।
N] चकार शर-वर्षेण राघवो^{२८} वि-मुखं रिपुम् ॥१३॥ [१३
विशतिं विशतिं^{२९} चाऽथ शत-शोऽथ सहस्र-शः ।
N] मुमोच सायकान् वीरो राघवः^{३०} स्यन्दने^{३१} स्थितः^{३२} ॥१४॥ [१४

१ म-वर्ज—चेरतुस्तौ । म-दर्शयंतौ । २ भ-रणे रूप । ३ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-ससारौ ॥ ४ भ-दर्शयंतौ तु तौ तत्र गति बहुविधां रणे । म-अत आरभ्य सर्गान्त यावन्नास्ति । ५ भ-अन्योऽन्यं चाप्यभिमुखौ । ६. रा२ फ-व्यव-स्थितौ । भ-व्यतिष्ठता । ७ अ-नास्ति ॥ ८ भ-धुरं धुरेण । ९ रा२ फ-वक्तैर्वक्त्राणि । भ-वक्त वक्त्रेण । १० रा१ ल१ ल२ व प्र-स्थिरयोस् ॥ ११ अ-परस्पर । १२ भ-प्रत्यवासर्पयद्धयान् । १३ रा२-अद्य सर्पणात् । फ-अपसर्पणात् ॥ १४ भ-तदा तेन । १५ भ-जगाम । १६ रा२ फ-स न चापि ॥ १७ रा१-चिक्षेपेऽथ । भ-चिक्षेप च । १८. म-०णेस्तु ॥ १९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०गान्छरीरे पातयन्छरान् । २०. रा१ ल१ ल२ व अ-समरे । २१. रा१ ल१ ल२ व अ-०थामजं ॥ भ-वा चकुराहवे । २२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तत प्रधर्षयन् । २३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सद्यश्च । २४. अत. परमधिक पाठ —भ-अग्रेराज्याहुतस्येव तस्य कोपो व्यजायत । स विनाम्य धनुर्भूयः पूरयित्वा महाहवे ॥ २५. भ-त्रिशत ॥ २६. रा२-रावणस्यन्द० । २७. रा२ फ भ-रिपो ॥

- प्र-गृह्य राघवम् तस्य वि-कृष्य च महद् धनुः ।
 १४] क्षुरेण पृथु-धारेण चक्रे स' शराऽऽसनम् ॥१५॥ [N
 द्वितीयेनाऽस्य बाणेन हस्ताऽऽवापं न्य-अपातयत् ।
 १५] ततोऽस्य कवचं बाणैर् व्य-अधमत् सर्व-तः शितैः^१ ॥१६॥ [N
 स छिन्न-धन्वा^२ पौलस्त्यो रथाद् आ-दाय कार्मुकम् ।
 १६] वर्ष शर-वर्षेण स-रथं राघवं पुनः ॥१७॥ [N
 मायां च वि-षमां^३ चक्रे प्र-यत्नाद् धनदाऽनुजः ।
 N] सृजञ् छर-सहस्राणि^४ बहूनि कृतहस्त-वत् ॥१८॥ [N
 गदानां मुसलानां^५ च वज्राणां चैव^६ निः-स्वनः^७ । [१७पू
 १७] बभूव तस्मिन् सम्-अरे पततां राघवं प्रति^८ ॥१९॥ [N
 राघवश् चाऽपि दुर्-धर्षो घोरम् अस्त्र-मयं महत् ।
 १८] शर-वर्षेण^९ मेधावी प्रत्य-अवारयद् आशु^{१०} तत् ॥२०॥ [N
 ततो देवाः स-गन्धर्वाः सिद्धाश् च परमर्षयः ।
 १९] चिन्ताम् आ-वेदिरे^{११} सर्वे समं^{१२} युद्धं निर्-ईक्ष्य तत् ॥२१॥ [२०
 स्वस्त्य् अस्तु राघवायेति देवाः सर्षि-गणा (ऽ)ब्रुवन् ।^{१३}
 २०] लोकेभ्यश् चैव सर्वेभ्यस् तदाऽशंसन्त^{१४} सर्व-शः ॥२२॥ [२१
 २१पू] जहीऽमं पाप-कर्माणम् इति देवास् तम् अब्रुवन् ।^{१५}
 N] विमान-स्था महाऽऽत्मानं रामम् अक्लिष्ट-कारिणम् ॥२३॥ [N
 रामो वि-जयतां राजा धर्मोत्तरम्^{१६} इदं जगत् ।

१ फ-च ॥ २ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-स्थितै ॥ ३ भ-छिन्नवर्मा ॥ ४ रा१
 व अ प्र-विक्रमी । ल१ ल२-विक्रमे । ५ रा२ फ-व्यसृजच्छरवर्षाणि ॥ ६ भ-
 परिधाना च मुसलाना च । ७ ल१-०नै । ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-राघवोपरि ॥
 ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-भ-शस्त्र ० । १० ल१ ल२ व अ प्र-शस्त्रव ० । ११. रा१ ल१ ल२
 व अ प्र-आशुगै ॥ १२ अतः परमधिकः पाठ.—भ-शराणां पुंस्त्ववातैश्च जुभि-
 ताः सप्तसागरा । जुब्धानां सागराणां च पातालतलवासिनः ॥ व्यथिताः
 पन्नगाः सर्वे दानवाश्च चक्रपिरे । चक्रं मेदिनी सर्वा सशैलवनकानना ॥
 भास्करो निष्प्रभश्चासीत् प्रववौ न च मारुतः ॥ १३ भ-अभ्यगमन् ।
 १४ भ-सक्लिष्टरमहोरगा । रा१ अ-०क्ष्यह । ल१ ल२ व-०क्ष्य च ॥ १५ टि-
 आर्षं सन्धि । भ-स्वस्ति गोब्राह्मणेभ्योऽस्तु लोकास्तिष्ठंतु शाश्वता । १६ रा१ ल१
 ल२ व अ प्र-तदा स्वस्त्यस्तु । १७ भ-जयतां राघव संख्ये रावणं राक्षसेश्वरं ।
 १८ भ-एवमृचुर्हि पश्यतस्तद्वद रामरक्षसो । १९. भ-नास्ति ॥ २० रा१ ल१ ल२
 व प्र-धर्मोत्तर ॥

- N] भवत् इति महर्षीणां वाचोऽश्रूयन्त सर्व-शः ॥२४॥ [२२पू
मुमुचुः पुष्प-वर्षं च गन्धर्वाऽप्सरसो महत् ।
N] दिव्यं मूर्धनि^१ रामस्य पूजयन्तोऽस्य^२ कर्म तत् ॥२५॥ [N
लक्ष्मणस् त्वं^३ अब्रवीद् रामं सु-ग्रीवश् च हरीऽऽश्वरः ।
N] हर्षयन्तौ स्तुवन्तौ च स च राजा वि-भीषणः ॥२६॥ [N
किम् इहोपेक्षसे वीर शत्रुं हस्तम् उपाऽऽगतम् ।
N] नैष शक्य इहाऽन्येन जेतुं^४ शत्रु-भयङ्करः^५ ॥२७॥ [N
त्वम् अस्य हन्ता नाऽन्योऽस्ति सर्व-लोकेषु मान-द ।
N] तत् कुरुष्व महा-बाहो कर्मोपयिकम्^६ आत्मनः ॥२८॥ [N
भवन्त् अद्य निरा-वाधाः सर्वे लोका नरेश्वर ।
N] सुर-शत्रौ नि-पतिते रावणे लोक-रावणे ॥२९॥ [N
लीलायसे किम् अद्य त्वं जहीऽमं पापम् ओजसा ।
N] प्रति-ज्ञां स-फलाम् अद्य कुरु हत्वा दशाऽऽननम् ॥३०॥ [N
इत्य् उक्तः स नर-श्रेष्ठो रामस् तान् प्रत्य्-अपूजयत् ।^७
N] वाढम् इत्य् अब्रवीच् चैताञ् छरान् आ-दाय षोडश ॥३१॥ [N
शरेणैकेन रामस तु रावणस्याऽथ लाघवात् ।
धनुषो ज्यां दृढां दूराच् चिच्छेद कृतहस्त-वत् ।^८
N] तस्य तद् दारुण-रवं छिन्न-ज्य चाऽस्फुटद् धनुः ॥३२॥ [N
सोऽन्यत् कार्मुकम् आ-दाय स-ज्यं चक्रे त्वराऽन्वितः ।
कोसलेन्द्रश् चतुर्भिश् च रिपोस् तस्याऽभि-धावतः^९ ।
N] जघान चतुरो बाहांस् ते हताः सहसाऽपतन्^{१०} ॥३३॥ [N
षष्ठेनाऽथ^{११} स बाणेन सूतम् अस्य न्य्-अपातयत् ।
N] हृदि भित्त्वाऽर्ध-चन्द्रेण^{१२} ततः सं-धाय सप्तमम् ॥३४॥ [N
ततोऽस्य रथ-शक्तिं च^{१३} मुकुटं च महद्भि-मतम् ।

१ अ—मुमुचुर्मुधि वर्षं च बाणानां पतिता शरा । २ रा_१ ल_१ ल_२ ब भ-च मूर्ध्नि । ३. भ-वर्ज—०न्तोऽपि । ४ अ-नास्ति ॥ ५ रा_२ फ-चाब्र० ॥ ६ रा_१ अ-हत् । ७ रा_१-शत्रुर्भ० । फ-०र ॥ ८ ल_१ ल_२ प्र रा_२-कर्मोपा० ॥ ९ रा_२ फ भ-समरे श्रेष्ठ. सर्वासम् । १० अ-अत आरभ्य “चक्रे त्वरान्वितः” इति ३३-श्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति । ११ रा_१ ल_१ ल_२ ब प्र-नास्ति ॥ १२ भ-तस्याऽथ धा० । १३. अ-राक्षसोऽभवत् । रा_१ ल_१ ल_२ ब प्र रा_२ फ-राक्षसभवत् ॥ १४ रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-सज्जेनाथ । १५ भ-विद्वार्ध० ॥ १६ ल_१ ल_२ ब प्र-स ।

- N] चिच्छेद परमाऽऽयस्तो राघवः शत्रु-कर्षणः ॥३५॥ [N
 अष्टमेनाऽथ^१ बाणेन रथात् तस्य^२ पतिष्यतः^३ ।
 जहार पृथु-धारेण^४ शिरो ज्वलित-कुण्डलम् ।
 N] शिरस्य् अप-हृते तस्मिन् ततो नव-शिरा बभौ ॥३६॥ [N
 ततो भूयस् त्रिभिर् बाणैः शिरांसि त्रीणि राघवः ।
 पातयामास सं-क्रुद्धः स बभूवाऽथ षड्-शिराः ॥३७॥ [N
 N] तेषां षण्णां शरैस् तीक्ष्णैः पञ्च चिच्छेद राघवः । [N
 २४५] शिरांसि परम-क्रुद्धः सोऽभूद् एक-शिरास् ततः ॥३८॥
 तद् अप्य् अशनि-संकाशं छिन्नं रामेण दृश्यते । [२७
 २५] छिद्यते जायते चैव^५ रावणस्य पुनः पुनः ॥३९॥
 रामेण सम्-अरे रोषात् राक्षसस्य दुर्-आत्मनः ।
 शतम् एकोत्तरं छिन्नं शिरसां तुल्य-वर्चसाम् ॥४०॥ [२९
 २६] न चैव राक्षसेन्द्रस्य दृश्यते जीवित-क्षयः^६ ।
 ततः सर्वाऽस्त्र-विच्^७ छरः^८ कौसल्याऽऽनन्द-वर्धनः ।
 २८] वि-षमैर्^९ बहुभिर् युक्त^{१०} चिन्तयामास राघवः ॥४१॥ [३१
 रावणो हत-सूतश्^{११} च हताऽश्वश् छिन्न-कामुकः ।
 N] र (?अ)थ-(?थ)शक्तिं महा-घोराम् आ-दायाऽवाऽतरद् रथात् ॥४२॥ [N
 स तां मुक्ताम् इवाऽऽकाशे भीमां सौदामिनी यथा ।
 N] काल-रात्रिम् इवाऽत्य-उग्राम् उद्-यम्याऽभ्य-अद्रवद् रणे^{१२} ॥४३॥ [N
 तम् आ-द्रवन्त भीमाऽक्षं रुधिरौघ-परिप्लुतम्^{१३} ।
 N] शक्ति-हस्त कृताऽन्ताऽऽभं सौमित्रिः प्रत्य्-अपद्यत ॥४४॥ [N
 शरैर् आशीविषाऽऽकारैर् अथैनं हृदि लक्ष्मणः ।
 N] विभेद पृथु-धारैश् च दशभिर् हेम-भूषितैः^{१४} ॥४५॥ [N

१ भ-नास्ति ॥ २. रा२ फ-तथाष्टमेन । ३ रा२ फ-तस्योत्प० । भ-
 तस्मात्प० । ४ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-क्षुरधा० ॥ ५ फ-नास्ति । ६ रा१ ल१ ल२
 ब अ प्र-नास्ति ॥ ७ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-शीघ्र ॥ ८ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-
 एवमेव रणे तस्मिच्छिरो नैवाप सक्षय ॥ ९. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०क्षये ।
 १० रा२-०विद् वीर । ११ रा२ फ-वर्ज-मार्गणैर्बहुभिर्युद्ध । भ-विमर्शैर्ब० ॥
 १२. रा२ फ भ-हतयता ॥ १३. रा२ फ भ-बली ॥ १४ भ-०घप्रवर्षित ॥
 १५ र१ अ-वर्ज-०भूषणै ॥

- स भिन्न-वर्मा रुधिरं वमन् वक्त्रेण रावणः ।
 N] ततः क्रुद्धो दश-ग्रीवस् तां शक्तिं हेम-भूषणाम् ॥४६॥ [N
 लक्ष्मणाय प्र-चिक्षेप जिह्वां वैवस्वतीम् इव ।
 N] अ-प्राऽऽप्ताम् एव तां शक्तिं चिच्छेद रघु-नन्दनः ॥४७॥ [N
 तां शक्तिं शत-धा^१ कृत्वा^२ लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
 चक्रे सु-तुमुलं युद्धं वानरैः परि-वारितः ।
 N] वि-संज्ञं^३ रावणं कृत्वा स ननाद च हर्षितः ॥४८॥ [N
 मुहूर्ताल् लब्ध-संज्ञम् तु रावणः क्रोध-मूर्च्छितः ।
 N] रामम् अभ्य-अद्रवत् प्रेक्ष्य स्रवन् गिरिर् इवाऽपरः ॥४९॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^४ राम-रावण-युद्धं नामै-
 कोननवतितम सर्ग ॥ ८९ ॥

१ रा, ल, ल, व अ प्र-च द्विधा । २ भ-भित्त्वा । ३ भ-वर्ज-नि संज्ञं ॥
 ४ अत परमधिक पाठ — रा, ल, ल, व अ प्र-ततोऽभवत्पुनर्युद्धं वृत्रवा-
 सवयोरिव । रामरावणयोर्युद्धं सुघोर रोमहर्षणम् ॥ गन्धर्वाप्सरसश्चैव
 सिद्धाश्च सह चारणै । द्रष्टुमभ्याययु सर्वे तद्युद्धं रोमहर्षणम् ॥ ततः
 क्रुद्धो महाबाहुर्वानराणां कीर्तिवर्धनः ॥ रा, ल, ल, व अ प्र भ-संधाय
 रामो धनुषि शरमाशीविषोपमम् ॥ मारीचो निहतो यैस्तु दूषणश्च खर-
 स्तथा । त्रिशिराश्च विराधश्च हतो वाली च संयुगे ॥ त इमे सायका युद्धे
 सर्वे प्रत्यर्पिता मया । किं नु तत्कारणं येन रावणे मंदतेजस ॥ इति संवि-
 तयन्सर्व सोऽप्रमत्ततरोऽभवत् । ववर्ष शरवर्षाणि राघवो रावणोरसि ॥
 रावणोऽपि ततः क्रुद्धो रथाऽधो राज्ञसेश्वर । गदामुसुलवर्षेण रामं
 प्रत्यद्रवद्रणे^५ ॥ तत्प्रवृत्तं महारौद्रं तुमुल रोमहर्षणम्^६ । रा, ल,
 ल, व अ प्र-उभयो. सृजतोर्वाणान् रामरावणयोर्मृधे ॥ ५ प्र भ-लंकाकाडे ।
 ६ भ-रावणशिरश्छेदो ॥

॥१ अत पर भ-गगन गगनाकार सागर सागरोपम । रामरावणयो-
 युद्धं रामरावणयोरिव ॥

॥२ अत. पर भ-अतरिक्षे च भूमौ च पुनश्च गिरिर्मूर्धनि । देवदानवयक्षाणां
 पिशाचोरगरक्षसाम् ॥ पश्यता तन्महद्युद्धं सप्तरात्रमवर्तत । नैव रात्रि न दिवसं न
 मुहूर्तं न च क्षणम् ॥ रामरावणयोर्युद्धं विश्राममगमत्तदा ॥

[वं-६२] = [नवतितमः सर्गः] = [दा-१११]

- अथ संस्मारयामास मातली राघवं तदा ।
 ३६] अ-जानन् इव वीर त्वं किम् एवम् अभि-वर्तसे ॥१॥ [१
 वि-सृजाऽस्मै वधायेदम् अस्त्रं पैतामहं वि-भो ।
 ४०] विनाश-कालः प्रथितो यत् सुरैः सोऽभि-वर्तते ॥२॥ [२
 ततः संस्मारितो रामस् तेन वाक्येन मातलेः ।
 ४२] जग्राह स शरं दीप्तं निःश्वसन्तम् इवोरगम् ॥३॥ [३
 यम् अस्मै प्रथमं प्राऽदाद् अगस्त्यो भग-वान् ऋषिः ।
 ४३] ब्रह्म-दत्तं महा-बाणं जग्राह युधि तद्-वर्धे ॥४॥ [४
 ब्रह्मणा निर्-मितं पूर्वम् इन्द्राऽर्थम् अ-मितौजसा ।
 ४४] दत्तं सुर-पतेः पूर्वं त्रैलोक्य-जय-कांक्षिणः ॥५॥ [५
 यस्य वाजेषु पवनः फले पावक-भास्करौ ।
 ४५] शरीरम् आकाश-मयं गौरवे मेरु-मन्दरौ ॥६॥ [६
 पर्वस्व अपि च वि-न्यस्ता लोक-पालाः महौजसः ।
 ४६] धन-दो वरुणश् चैव पाश-हस्तस् तथाऽन्तकः ॥७॥ [N
 जाज्वल्यमानं वपुषा सु-पुङ्खं हेम-भूषितम् ।
 ४७] तेजसा सर्व-भूतानां कृतं भास्कर-तेजसा ॥८॥ [७
 स-धूमम् इव कालाऽग्निं दीप्यमानं रविं यथा ।

१ इत. पूर्वमधिक. पाठ.—भ-ततो युद्धपरिश्रान्तं समरे चिंतया स्थितम् । रावणश्चाग्रतो दृष्ट्वा युद्धाय समुपस्थितः ॥ २. भ-एनमनुव० ।
 ३ अत परमधिक. पाठ —भ-अद्य जन्म यथार्थं ते भविष्यति महाबल ।
 राक्षसेन्द्रं दुरात्मानं हत्वैनं रावणं रणे ॥ अद्य वीर सुयुद्धं ते दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा । वृतो देवर्षिभिः श्रीमान् सुप्रीतोऽस्तु पितामहः ॥ अद्य देवाः संगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । निर्भया विचरिष्यन्ति त्वत्कृतेन नरोत्तम ॥
 ४ भ-वधाय त्व । ५ रा, ल, ल, ब अ प्र-०रभि० । फ म-सौम्य व० ।
 ६ भ-विनाशो निर्मितो ह्यस्य स्वयमेव स्वयमुषा ॥ अत परमधिकश्च पाठ.—
 उत्तमांगं न चैतस्य छेतव्यं राघव त्वया । नैष मूर्ध्नि प्रभो वध्यो वध्य एष हि मर्मसु ॥ ७ रा, ल, ल, ब अ प्र-स्मारितस्तेन रामोसौ ॥ ८ रा, ल, ल, ब अ प्र-विधिवद्बहु । भ-परवीरहा ॥ ९ भ-०न्द्रस्यार्थेऽमितौजस । १० रा, म-त्रिलोकज० ॥ ११ भ-पवनो यत्र पुंस्त्वे तु ॥ १२. भ-प्रति पर्वं च विन्यस्ता भगवंतो जयावहा । १३ रा, अ-भास्करस्य च ते० । रा, फ म भ-कृतं भास्वरवर्चसम् ॥ १४ भ-लेलिहानमिवोरगम् ।

- ४८] रथनागाऽश्व-वृन्दानां^१ भेदन क्षिप्र-कारिणम् ॥^२९ ॥ [८
 N] वारणं^३ परि-घाणां च गिरीणां चैव भेदनम् ।^४
 ४९पू] नाना-रुधिर-दिग्धाऽङ्गं^५ मेदो-दिग्धं^६ सु-दारुणम् ॥^७१० ॥ [९
 N] वज्र-नाभं महा-नादं नानाऽशनि-विदारणम् ।^८
 ४९उ] सर्व-वित्रासनं भीमं श्वसन्तम् इव पन्न-गम् ॥^९११ ॥ [१०
 काक-गृध्र-बलाकानां^{१०} गोमायु-वृक-रक्षसाम् ।^{११}
 ५०] नित्य भक्ष-प्रदं^{१२} युद्धे यम-रूपं भयाऽऽवहम् ॥^{१३}१२ ॥ [११
 नन्दनं वानरेन्द्राणां रक्षसाम् अव-सादनम् ।^{१४} [१२पू
 ५१] द्विषतां कीर्ति-हरणं प्रकर्ष-करम्^{१५} आत्मनः ॥^{१६}१३ ॥ [१३उ
 अभि-मन्त्र्य ततो रामस् तं महेषुं महा-भुजः ।
 ५२] वेद-प्रोक्तेन^{१७} विधिना^{१८} सं-दधे कार्मुके वली ॥^{१९}१४ ॥ [१४
 स रावणाय वेगेन^{२०} चिक्षेप शरम् उत्-तमम् । [१६पू
 ५४] महा-वेग महा-घोषं^{२१} गिरीणाम् अपि दारणम्^{२२} ॥^{२३}१५ ॥ [N
 ५५पू] स शक्र-धनुषो^{२४} मुक्तो हन्तुं रामेण^{२५} रावणम्^{२६} ।^{२७}
 धूम-पूर्वं प्र-ज्ज्वाल प्राऽऽप्य^{२८} वायु-पथं महत्^{२९} ॥^{३०}१६ ॥ [N
 ५६] स वज्र इव दुर्-धरो^{३१} वज्र-पाणि-विसर्जितः^{३२} ।
 ५७पू] कृताऽन्तक^{३३} इवाऽवार्यो^{३४} न्य-अपतद् रावणोरसि^{३५} ॥^{३६}१७ ॥ [१७

१ भ-वरनागाश्ववृक्षाणा । २. रा, ल, ल, व अ प्र-नास्ति ॥ ३ रा, फ म-द्वाराणा । ४ रा, ल, ल, व अ प्र-०रसिकाग । ५ भ-मेद सिक ॥ ६ रा, ल ल व अ प्र भ-नास्ति । ७ अत परमधिक पाठ—रा, ल, ल, व अ प्र म-दुरार्धर्ष दुर्विषहं सर्वदुष्टविनाशनम् । आशीविषसमस्पर्श वेगसंपन्न-मूर्जितम् ॥ ८ रा, ल, ल, व अ प्र-०विहगानां । रा, फ म-०वकाना च । ९. ल, ल, व प्र-०युगणर० । भ-०युगणर० । अ-“०रक्षसाम्” इत्यारभ्य “द्विषतां कीर्तिह०” इत्यन्तो नास्ति । १० रा, ल-भक्ष्यप्रद । ११ म-नास्ति । अत परमधिक पाठ—भ-राजितं विविधैः पक्षैश्चरुचित्रैर्गरुत्मतः । तमुत्तमेषु लोकाना-मिक्ष्वाकुभयनाशनम् ॥ १२ रा, फ-कीर्तिप्रक० । म भ-प्रहर्ष० ॥ १३ म-०प्रयुक्तवि० । १४. अत परमधिक पाठ—भ-तस्मिन्संधायमाने तु राघवेण शरोत्तमे । वित्रेसु सर्वभूतानि चचाल च वसुंधरा ॥ १५. रा, फ म-तं वेगात् । १६ म-०घोर । १७. रा, प्र-वर्ज—०दारुणं । १८. भ-स रावणाय सकुद्धो भृशमायम्य कार्मुकम् । चिक्षेप परमामर्षी तं शर मर्मघातिनम् ॥ १९. रा, फ म भ-०नुषा । २०. भ-शत्रु महात्मना । २१ अ-नास्ति । अत परमधिक पाठ—भ-सहितः परमास्त्रेण वियोज्य विस्तृतः शर । २२. ल, ल, व प्र-नास्ति । २३ भ-तदा । २४ भ-वज्रबाहु० । २५. रा, फ म-०न्त इव चावार्यो । भ-०न्त इव दुर्वार्यो । २६ रा, अ भ-राक्षसोरसि ॥

- N] स नि-मग्नो^१ महा-घोरः^२ शरीराऽन्त-करः शरः ।
 ५७उ] विभेद हृदयं तूष्णं रावणस्य दुर्-आत्मनः^३ ॥१८॥ [१८
 रुधिराऽक्तः स वेगेन रावणाऽन्त-करः शरः ।^४
 ५८] रावणस्य हरन् प्राणान् विवेश^५ धरणी-तले^६ ॥१९॥ [१९
 स शरो रावणं हत्वा^७ लोहिताऽऽर्द्रा^८ कृत-च्छविः^९ ।
 ५९] कृत-कर्मा निभृत-वत्^{१०} स्व-तूष्णं^{११} पुनर् आऽविशत् ॥२०॥ [२०
 तस्य^{१२} हस्ताद् धतस्याऽऽशु^{१३} कार्मुकं तत् स-सायकम् ।^{१४}
 ६०] प्राऽभ्रश्यत सह प्राणैर्^{१५} भ्रश्यमानस्य जीवितम्^{१६} ॥२१॥ [२१
 गताऽसुर् भीम-वेगस् तु राक्षसेन्द्रो हत-द्युतिः ।
 ६१] पपात सहसा भूमौ पुरा^{१७} वृत्रो हतो^{१८} यथा ॥२२॥ [२२
 तं दृष्ट्वा^{१९} पतितं भूमौ हत-शेषा निशा-चराः ।
 ६३] हत-नाथा भय-त्रस्ता दुद्रुवुः सर्व-तो दिशम् ॥२३॥ [२३
 नन्दन्तश्^{२०} चाऽभि-पेतुस् ते^{२१} वानरा द्रुम-योधिनः^{२२} ।^{२३} [२४पू
 N] दशग्रीव-वधाद्^{२४} दृष्ट्वा^{२५} राघवस्य जयैषिणः ॥२४॥
 तेऽर्दिता वानरैर्^{२६} हृष्टैर्^{२७} लङ्काम् अभि-ययुर् भयात् ।
 ६४] हताऽऽश्रयत्वात् करुणैर्^{२८} बाष्प-प्रस्रवणैर् मुखैः ॥२५॥ [२५
 ततो वि-नेदुः सं-हृष्टा वानरा जित-काशिनः ।
 ६५] वदन्तो राघव-जयं^{२९} रावणस्य वधं^{३०} तथा^{३१} ॥२६॥ [२६
 ६६पू] अथाऽन्तरिक्षे व्य-अनदत् सौम्यस्^{३२} त्रिदश-दुन्दुभिः^{३३} ।
 ६७उ] दिव्य-गन्ध-वहश्^{३४} चैव मारुतः स-सुखो^{३५} ववौ ॥२७॥ [२७

१ भ-विसृष्टो महावेग । २ रा_२ फ-महास्त्रन । म-महात्मन । ३ भ-
 नास्ति ॥ ४ भ-भित्त्वा चैव क्षिति गतः ॥ ५ भ-भित्त्वा रुधिरार्द्राङ्गुलिः । ६ भ-
 निववृत्ते स तू० । ७ म-ततो हस्ताद्रक्ष पते । ८ भ-समुद्रं समुपस्पृश्य वसुधाया
 व्यशीर्यत । रावणस्य शरीरं तु पचनत्वानुविस्तृत । ९ म-जीवितात् ॥ १० रा_२ फ
 म-वृत्रो वज्रह० । ११ रा_२ फ-तथा । १२ भ-व्यद्रवत दिश सर्वा वानरैर्दर्दिता
 रणे ॥ १३ म भ-नर्दतश् । १४ रा_२ फ भ-वर्ज—च । १५ रा_१ ल, ल_२ व अ
 प्र-द्रुतयो० । १६ अतः परमधिकः पाठ —भ-हतेश्वरा रजोध्वस्ता हतभूयिष्ठ-
 वाहनाः । १७ रा_१ ल, ल_२ व अ प्र-वध दृष्ट्वा । १८ भ-दशग्रीव हतं दृष्ट्वा
 विजयं राघवस्य च ॥ १९ भ-वर्ज—करुणं ॥ २० भ-रामविजयं । २१ रा_२ फ-
 च ते वधम् । म-कृत वधम् ॥ २२ भ-भृश । २३ अतः परमधिक पाठ —
 भ-निहते राक्षसे तस्मिन् रावणे देवकंटके । जये तु सुमहान्नाद आकाशे
 समजायत । २४. रा_१ अ-सुसुखो ॥

- नि-पपाताऽन्तरिक्षाच्च^१ च^२ पुष्प-वृष्टिस् तदा भुवि ।
 ६८] किरन्ती राघव-रथं दुर्-आपा^३ याऽल्प-चेतमाम्^४ ॥२८॥ [२८
 राघव-स्तुति-संयुक्ता^५ गगने^६ च वि-चुक्रुशुः ।
 ६९] साधु साध्व^७ इति हृष्टानां^८ देवतानां शुभा^९ गिरः^{१०} ॥२९॥ [२९
 आ-विवेश महा-हर्षो देवानां सह चारणैः ।
 ७२] रावणे नि-हते घोरे सर्वलोक-भयाऽऽवहे ॥३०॥ [३०
 N] प्र-शशंस च तान् सर्वान् कुलगोत्रोपचारतः^{११} ।
 ७४पू] ऋक्ष-वानर-गोपुच्छान् राक्षसं^{१२} च वि-भीषणम्^{१३} ॥३१॥ [N
 भवतां बाहु-वीर्येण वि-क्रमेण बलेन च ।
 ७५] हतो राक्षस-राजोऽयं रावणो लोक-रावणः ॥३२॥ [N
 अत्य-अद्भुतम् इदं कर्म भवतां कीर्ति-वर्धनम् ।
 ७६] कथयिष्यन्ति पुरुषा^{१४} यावद् भूमिर् धरिष्यति ॥३३॥ [N
 एतच् चाऽन्यच् च वि-विधं युक्तम् अर्थ-वद्^{१५} उत्-तमम्^{१६} ।
 ७७] पुनः पुनर् उवाचैनान्^{१७} रामः सं-हर्षयन् गिरा ॥३४॥ [N
 स^{१८} च^{१९} तैः पृथिवी-पालः शस्यमानः^{२०} समन्त-तः ।
 ८०] सु-हृद्भिः शुशुभे धी-मान्^{२१} देवैर् इव मरुत्-पतिः^{२२} ॥३५॥ [N

१ भ-ततोऽन्तरिक्षात्पतिता । २. रा२ फ भ-वर्ज-०पा चाल्प० । भ-
 दिव्यै पुष्पै सुगन्धिभि ॥ ३ भ-०वस्तवस० । ४ म-अपि चकुर्मिथ कथां ।
 भ-०ने चापि शुश्रुवु । ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-निष्ठानां । भ-वाचश्च । ६ भ-
 महात्मना । ७ अत परमधिक पाठ —भ-नारदस्तुबुरुर्गार्ग्यः सुदामाथ
 हाहा हुह । एते गंधर्वराजानो राघवस्याग्रतो जगुः ॥ ऊर्वशी मेनका
 रम्भा पंचचूडा तिलोत्तमा । उपानृत्यंत काकुत्स्थ प्रहृष्टा रत्नसो वधात् ॥
 ८ रा२ फ-०गोत्राभिधानत । ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वर्ज-प्रशशंसुश्च
 सचिवा कुलं गोत्रोपचारत । म-प्रशशंसुश्च तान्सर्वान्देवदानवसभवान् । भ-
 तत. सकाम सुग्रीवमंगद सुहृदस्तथा । ग्रीत्या परमया युक्तो हत्वा राक्षसपुंगव ॥
 १०. रा१-वानर च वि० । भ-लक्ष्मणसवि० । ११ अत परमधिक पाठ —भ-उवाचेदं
 तदा सर्वान् राम. सुमधुर वचः ॥ १२ ल१ ल२ व प्र-भूतानि ॥ १३ भ-
 अर्थमनुत्तम । १४ रा२ फ-वर्ज-०चैन । म-०चेदं । भ-०चैतान् । १५ अत
 परमधिक पाठ —भ-एवमुक्ताश्च ते तेन हृष्टा राघवमब्रुवन् । तवैव तेजसा
 दग्धः पापोऽयं सपुरःसरः ॥ अस्माकमल्पवीर्याणां शक्तिः का रघुनन्दनं ।
 कर्तुमेतद्रणे कर्म यत्त्वया सुमहत्कृतम् ॥ १६. भ-एव । १७. रा२ फ म भ-
 पूज्यमान । १८ भ- श्रीमान् । १९. म-शतक्रतु ॥

ततः स रामः सु-ग्रीवम् अङ्ग-दं च वि-भीषणम्^१ ।

७३] सस्वजे लक्ष्मणं ग्रीतो हत्वा राक्षस-पुङ्गवम् ॥३६॥ [३१

ततो जगाम प्र-शमं च मारुतो

दिशः प्र-सेदुर् वि-मलं नभोऽभवत् ।

मही^२ चकम्पे न तदाऽशुभाऽऽवहा^३

८१] शुभ-प्रभश्^४ चैव तताप भास्-करः^५ ॥३७॥ [३२

ततस् तु सुग्रीवविभीषणाऽऽदयः^६

सुहृद्-गणास् ते^७ सह-लक्ष्मणास् तदा ।

सम्-पत्य हृष्टा वि-जयाय^८ राघवं

८२] रणेऽभ्य-अनन्दन् विधिनाऽभ्य-अपूजयन्^९ ॥३८॥ [३३

स तु निहत-रिपुः स्थिर-प्रतिज्ञः

स्वजनबलाऽभिवृत्तो रणेऽभ्य-अराजत्^{१०} ।

रघु-कुल-नृप-नन्दनो महौजास्

८३] त्रिदश-गणैर् इव^{११} पूजितो मेहेन्द्रः^{१२} ॥३९॥ [३४

इति समर-जयाय^{१३} कोशलेन्द्रो

वि-जयम् अवाऽऽप्य स तैश् च पूज्यमानः ।

रण-शिरसि जनेन्द्र^{१४} इन्द्र-कर्मा

N] व्यपहत-शल्य^{१५} इवाऽऽस^{१६} वीत-शोकः ॥४०॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१७} रावण-वधो नाम

नवतितम सर्ग ॥ ९० ॥^{१८}

१ रा१ ल१-महाबलः । ल० व अ प्र रा२ फ म-महाबलम् ॥ २ रा२ फ म-०दा भयावहं । भ-स्थिता मेहेन्द्रप्रमुखाश्च देवता । ३ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०प्रदश् चैव तता० । भ-स्थिरप्रभश्चाप्यभवद्विवाकर ॥ ४. रा१ ल१ ल० व अ प्र-०णौ च । ५. रा२ फ म भ-०द्विशेषा । ६ भ-०येन । ७ रा२ फ-वर्ज-विजयादपू० । भ-विधिवद् व्यपू० ॥ ८. भ-विराजमानः । ९ म-नास्ति । १० भ-अभिपूजितो यथेन्द्र ॥ ११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-परविजयाय । १२. रा२ फ म-यथेन्द्र । १३. रा१-व्यपहत० । १४ ल१ ल२ व म-इव स । १५. भ-नास्ति ॥ १६. व अ भ-लकाकाडे । रा२ म-महर्षिवाल्मीकिविरचिते युद्धपर्वणि । १७. अतः परं सर्गोऽयमधिक पठित —भ-रावणं निहतं दृष्ट्वा राघवेण

महात्मना । राज्ञसा (१ सा) त्रि (१ नि) हतान्स (१ ता स) वै नादान्मुंचन्ति
वानराः ॥ रावण पतितं दृष्ट्वा ससारथिपुरोगमम् । रामस्य भयसत्रस्ता
दिग्विदिग्भ्यो विद्रुद्वुः ॥ सागरांतर्गताः केचित्केचित्पर्वतमाश्रिताः । याता
रसातलं केचित्केचिद्वनमुपाश्रिताः ॥ प्रविष्टाश्चापरे लंकां पुत्रस्नेहेन
राज्ञसाः । समुद्रे पतिताः केचिद्राज्ञसा विद्रुता रणे ॥ हाहाभृतास्तदा
सर्वे बालवृद्धजनाकुला । लंका प्रचलिता सर्वा राज्ञसानां च विद्रवात् ॥
वानराश्च महात्मानो लंकां गच्छन्ति चापरे । प्रविशन्ति ततो गत्वा वान-
राः सिंहविक्रमाः ॥ पश्यतो हर्षिताः सर्वे सर्वरत्नोपशोभिताम् । द्वारा
मणिमयास्तत्र तपनीयेन रंजिताः ॥ तोरणानि च सर्वाणि शक्रचापनिभानि
च । मुक्तादामैश्च सर्वत्र माल्यदामविभूषितम् ॥ द्वारं दृष्ट्वा महात्मानो
विस्मयं परमं गताः । प्राकाराणि च सर्वाणि तथादृष्ट्वाणि च ॥ देशे
देशे च तत्रैव प्राकारवरशोभिताम् । पूर्णकुभैश्च सर्वत्र द्वारि द्वारि च
निष्ठिताम् ॥ दशयोजनविस्तीर्णां त्रिंशद्योजनमायताम् । अष्टद्वारां पुरी
लंकामष्टप्राकारचेष्टिताम् ॥ शारदाभ्रप्रतीकाशां निर्मितां विश्वकर्मणा ।
सुवर्णरचितां दिव्यामुद्यानैरुपशोभिताम् ॥ मणिमुक्ताप्रवालैश्च पताका-
भिश्च शोभिताम् । दृष्ट्वा विभूषितां लंकां वानरा विस्मय गताः ॥ भ्रातरं
निहतं दृष्ट्वा शयानं रणपांशुषु । शोकवेगपरीतात्मा विललाप विभीषणः ॥
वीर विक्रांतं विख्यातं विनीतं नयकोविदं । महार्हशयनो भूत्वा किं शेषेऽद्य
हतो भुवि ॥ विक्षिप्य दीर्घौ निश्चेष्टौ भुजावगदभूषणौ । मुकुटेनाप-
विद्धेन भास्कराकारवर्चसा ॥ तदिदं वीर सप्राप्तं यन्मया पूर्वमीरितम् ।
काममोहपरीतस्य तद्वै न रुचितं तव ॥ यद्वर्षात्र प्रहस्तो वा नन्दजिन्नापरे
जनाः । मद्राक्यमन्ववर्तत तस्यैतत्कार्यमागतम् ॥ त्वमेतत्सुनीतानां गतो
धर्मविपर्ययः । गतः सत्यस्य संक्षेपः प्रसवानां गतिर्गता ॥ आदित्यः
पतितो भूमौ मग्नस्तमसि चंद्रमा । चित्रभानु प्रशांतार्चिः सिक्तो घटशतै-
रिव ॥ रावणाग्निः प्रशांतोऽद्य राममेघशरांबुभिः । तस्मिन्निपतिते भूमौ वीरे
शत्रुभृता वरे ॥ किं शेषमिह लोकस्य हतवीर्यस्य साप्रतम् । धृतिप्रवालः
प्रसराभिपुष्पस्तपःफलः शौर्यविवृद्धमूलः । रणे महान् राज्ञसराजवृज
उन्मूलितो राघवमास्तेन ॥ तेजोविषाणः कुलवंशवशो मदप्रसेकाकुलचंड-
हस्तः । इत्वाकुसिहेन गृहीतदेहः सुप्तः क्षितौ रावणगंधहस्ती ॥ पराक्रमो-
त्साहविजृम्भितार्चिर्निश्वासधूमः स्वबलप्रतापः । प्रतापयन्संप्रति रावणा-
ग्निर्निर्वापितो रामपयोधरेण ॥ प्रतापलांगूलककुट्टिषाणः पराभियोगोद्य-
तगात्रशाली । रत्नोवृषश्चापि विकीर्णचक्षुः क्षितीश्वरव्याघ्रहतोऽवसन्नः ॥
ततस्तद्धेतुमद्राक्यं परं दृष्ट्वाथनिश्चयम् । रामः शोकसमाविष्टः प्रत्युवाच
विभीषणम् ॥ नायं विनष्टो निश्चेष्टः समरं चंडविक्रमः । अनिवृत्तमहोत्साहः
पतितोऽयमशंकितः ॥ नैवं विनष्टं शोचन्ति क्षत्रधर्मे व्यवस्थिताः । बुद्धि-
मंतोऽविघाताय निपतन्ति रणाजिरे ॥ येन सेद्रास्त्रयो लोकास्त्रासिता युधि
धीमता । तस्मिन्कालसमायुक्ते न कालः परिशोचितुम् ॥ नैकांतं विजयो

[वं-६४]= [एकनवतितमः सर्गः] =[दा-११३]

रावणं नि-हतं श्रुत्वा राघवेण महाऽऽत्मना ।

१] अन्तः-पुराद् विनिष्-क्रम्य^१ राक्षस्यः शोक-कर्षिताः^२ ॥१ ॥ [१

बहु-शो बाष्पमाणाश्^३ च प्र-दिग्धाः क्षिति-पांसुभिः ।^४

२] विमुक्त-केशा दुःखाऽऽर्ता गावो हत-वृषा^५ इव ॥२^६ ॥ [२

३] उत्तरेण विनिष्-पत्य द्वारेण सह^७ राक्षसैः^८ ।

प्र-विश्याऽऽयोधने^९ घोर्^{१०} वि-चिन्वन्त्यो^{११} हतं पतिम् ॥३^{१२} ॥ [३

४] हाऽऽर्य-पुत्रेति वादिन्यो हा नाथेति च सर्व-शः ।

५] परि-पेतुः कबन्धाऽङ्कां^{१३} मही शोणित-ऋदमाम् ॥४^{१४} ॥ [४

ता बाष्प-परिरुद्धाऽक्ष्यो^{१५} भर्तृ-शोक-समाहिताः^{१६} ।^{१७}

६] करेणव इव त्रस्ता^{१८} न रेजुर्^{१९} हत-यूथपाः ॥५ ॥ [५

ददृशुस् तं महा-कायं वीर्य-वन्तं महा-बलम् ।^{२०}

युद्धे भूतपूर्व-कदाचन । परैर्वा हन्यते वीरः परान्वा हंति संयुगे ॥ इयं हि पूर्वनिर्दिष्टा गति क्षत्रियशाश्वती । क्षत्रियो हि हत-संख्ये न शोच्य इति निश्चयः ॥ तदैवं निश्चय ज्ञात्वा स त्वमाज्ञाय विज्वर- । यदिहानंतरं कार्यं कार्यं तत्त्वं विचितय ॥ तमुक्तवतं विक्रांतं राजपुत्रं विभीषणः । उवाच शोकसंतप्तो भ्रातृहीनो ह्यनंतरम् ॥ योऽयं विमर्देषु न भग्नपूर्वं समेत्य देवैः सह वासवेन । भवंतमासाद्य रणे स मग्नो वेलां समासाद्य यथा समुद्र ॥ एतेन मित्राणि सुरक्षितानि भुक्ताश्च भोगाः सुभृताश्च भृत्याः । धनानि विप्रेषु समर्पितानि वैराग्यमित्रेषु सुपातितानि ॥ अग्न्याहितश्चैव महातपाश्च वेदांतगः कर्मसु चाग्रशूरः । एतस्य यत्प्रेतगतस्य कृत्यं क्रियेत तद्राम तव प्रसादात् ॥ स तेन वाक्यैः करुणैर्महात्मा संबोधित साधु विभीषणेन । आज्ञापयामास नरेन्द्रसूनुः स्वर्ग्यं समाधानमदीन-सत्त्वः ॥ विजयांतानि वैराणि निवृत्ते शान्तिरिष्यते । क्रियतामस्य सत्कारो ममहृदये यथा तव ॥ इत्यार्षे रामायणे लकाकांडे विभीषणविलापो नाम षडशीतितम सर्गः ॥

१ रा२ भ-विनिष्पेतु । २ रा२ फ म भ-शोकमूर्च्छिता ॥ ३ रा२ फ-वेपमानाश् । ४ भ-वार्यमाणा सुबहुशश्चेत्य क्षितिपाशुषु । ५ भ-नष्टर्षभा ।

६ अतः परमधिक-पाठ—भ-उरःशिरांसि निघ्नत्यो बाहुभिः कनकोज्ज्वलै ॥

७ भ-हतभर्तृका । ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०इयास्य महाघोरं । ९ भ-०न्वति ।

१० म-नास्ति ॥ ११ अतः परमधिक-पाठ—भ-गृध्रगोमायुसकीर्णां कंकवा-

यसनादिताम् ॥ १२ भ-०रिपूर्णाक्ष्यो । १३ भ-०कपरायणाः । १४ भ-नर्दत्यो ॥

१५ रा२-महाकायं वीर्यवंतं रावणं च महाद्युति ॥ भ-ददृशुस्ता महावीर्यं महाकाय महाद्युति ।

- ७] रावणं नि-हतं भूमौ नीलाऽञ्जन-चयोपमम् ॥६॥ [६
ताः पतिं सहसा दृष्ट्वा शयानं रण-पांशुषु ।
८] नि-पेतुस् तस्य गात्रेषु छिन्ना^१ वन-लता^२ इव ॥७॥ [७
बहु-मानात् परि-ष्वज्य का-चिद् एनं रुरोद ह ।
९] चरणौ का-चिद् आ-लिङ्ग्य का-चित् कण्ठे वि-लम्ब्य^३ च ॥८॥ [८
उद्-धृत्य^४ च भुजौ का-चिद् भूमौ विपरि-वर्तते^५ ।
१०] हतस्य वदनं दृष्ट्वा का-चिन्^६ मोहम् उपाऽऽगता ॥९॥ [९
का-चिद् अङ्गे शिरः कृत्वा रुरोद^७ भृश-दुःखिता^८ ।
११] स्नपयन्ती मुखं वाष्पैस्^९ तुषारैर्^{१०} इव पङ्क-जम् ॥१०॥ [१०
एवम् आर्ताः पतिं दृष्ट्वा रावणं नि-हतं रणे^{११} ।
१२] चक्रुर्^{१२} बहु-विधं शोकं भूयस् ताः पर्य-अदेवयन् ॥११॥ [११
येन वि-द्रावितः^{१३} शक्रो येन वि-द्रावितो^{१४} यमः ।
१३] येन वैश्रवणो राजा^{१५} पुष्प-केन वि-योजितः ॥१२॥ [१२
गन्धर्वाणाम्^{१६} ऋषीणां^{१७} च सुराणाम् अपि चाऽऽहवे ।
१४] भयं यो नाऽभि-जानाति तस्येदं मानुषाद् भयम् ॥१३॥ [१३
असुरेभ्यः सुरेभ्यो^{१८} वा^{१९} पन्न-गेभ्योऽपि चाऽऽहवे^{२०} ।
१५] भयं येन महद् दत्तं सोऽयं शेते रणे^{२१} हतः ॥१४॥ [१४
अ-वध्यो देवतानां यस् तथा दानव-रक्षसाम् । [१४
१६] हतः^{२२} सोऽयं रणे^{२३} शेते मानुषेण पदातिना ॥१५॥ [१५
यो न शक्यः सुरैर्^{२४} हन्तुं न शक्यश्^{२५} चाऽसुरैस् तथा^{२६} ।
१७] सोऽय कश्-चिद्^{२७} इवाऽसत्त्वो^{२८} मृत्युं मर्त्येन लम्बितः ॥१६॥ [१६

१ भ-शस्त्रछिन्ना लता ॥ २ भ-प्रलम्ब्य ॥ ३ रा-भ-उत्क्षिप्य । म-
उत्सृज्य । ४ रा-फ-तु । ५ रा-फ-सपरि० । म-च प० । ६ म-अत आरभ्य
११-शश्लोकस्य प्रथमपाद यावन्नास्ति ॥ ७ भ-पश्यन्ती प्रारुदन्मुखं । ८ रा-ल-
ल-व अ प्र-काचित् । रा-फ-चास्त्रैस् ॥ ९ रा-ल-ल-व अ प्र-सर्वास्ता
पतित । १० भ-भुवि । ११. रा-ल-ल-व अ प्र-कृत्वा । १२ भ-चक्रुर्बहुधा
शोकाद्भूयिष्ठ पर्यदेवयन् ॥ १३. म-वित्रासित शक्रो येन वित्रासितो । १४. भ-
आता ॥ १५. भ-०र्वकिन्नराणां । १६. भ-नास्ति ॥ १७ भ-०भ्यश्च । १८ फ
म भ-वा तथा ॥ १९ भ-सोयमद्य हतः । २० अ म-नास्ति । अत परमधिक
पाठ —अ म-वर्ज—सर्वदा च सुराणां हि यक्षाणामपि चासकृत् ॥
२१ रा-फ-०रैस्तदा । भ-यक्षैर्नासुरैस्तथा । २२ रा-०दिवा सुप्तो म-वा
त्रिदशशत्रु । भ-०दिवाशक्तो ।

- एवं ब्रुवन्त्यो बहु-धा^१ रुरुदुस् तस्य^२ ताः^३ स्त्रियः ।^४
 १८] भूय एव च^५ दुःखाऽऽर्ता^६ वि-लेपुस् ताः पुनः पुनः^७ ॥१७॥ [१७
 अ-शृण्वता^८ तु सु-हृदा^९ सततं हित-वादिनाम् । [१८पू
 १९] ऐश्वर्य-मद-मत्तेन वयम् आत्मा च घातिताः ॥^{१०}१८॥
 ब्रुवाणोऽपि^{११} हितं वाक्य स्निग्धो^{१२} भ्राता विभीषणः ।
 २०] दृढं^{१३} परुषितो मोहात् त्वयाऽऽत्म-वध-काक्षया^{१४} ॥१९॥ [१९
 यदि निर्-यातिता चेत्^{१५} स्यात् सीता रामाय^{१६} मैथिली ।
 २१] न तु^{१७} स्याद् व्यसनं घोरम् इदं मूल-हरं हि^{१८} नः^{१९} ॥२०॥ [२०
 कृत-कामो^{२०} भवेद्^{२१} भ्राता रामो मित्र-कुलं^{२२} भवेत्^{२३} ।
 २२] वयं चाऽविधवाः स्याम स-कामा^{२४} न च^{२५} शत्रवः ॥२१॥ [२१
 त्वया पुनर् नृ-शंसेन सीतां सं-रुन्धता^{२६} बलात् ।
 २३] राक्षसा वयम् आत्मा च त्रय^{२७} एव नि-पातिताः^{२८} ॥२२॥ [२२
 काम-कारोऽस्ति^{२९} यन् नित्यं^{३०} तव राक्षस-पुङ्गव ।
 २४] दैव चेष्टयते सर्वं ततो दैवेन हन्यते ॥२३॥ [२३
 वानराणां वि-नाशोऽयं^{३१} राक्षसानां च स-युगे ।
 २५] तव चैव महा-बाहो दैव-योगाद् उप-स्थितः ॥^{३२}२४॥ [२४
 न वि-क्रमेण नाऽर्थेन न मानेन न सं-ज्ञया ।^{३३}

१ रा१ अ-वदन्त्यो । २ रा२ फ म-० बहुशो । ३ रा१-तास्तदा । ४ भ-
 एव रुदत्यो नार्यस्ता रावण करुण बहु । ५ ल१ ल२ ब-हि । म भ-तु । ६ भ-
 शोकार्ता । ७ रा२ फ म-० पुस्तास्ततस्तत ॥ भ-परलोकेत्यमब्रुवन् ॥ ८ म-० ता
 वचस्तेषा । भ-आश्रिताना च सु० ॥ ९ ल१ ल२ ब-वचन हित० । म-सुहृदा प्रियवा० ।
 १० भ-मरणाय हता सीता घातिताश्च निशाचरा ॥ ११ भ-० णो हि । १२ भ-
 इष्टो । १३ रा२-दृढं । म-भृश । भ-नित्यं । १४ भ-० काक्षिणा ॥ १५ भ-
 नाथ भवेद्भामस्य । १६ भ-हि । १७ म भ-महत् ॥ १८ रा१ अ-भूमिकामो ।
 ल१ ल२ ब प्र-भूतिकामो । १९ रा१ ब अ प्र-० भवत् । २० रा१ ल१ ल२ ब अ
 प्र-मित्राकुलोऽभवत् । २१ रा२ फ म-० वर्ज-० श्रैव ॥ २२ भ-सहरता । २३ भ-
 युगपद्विनि० ॥ २४ भ-न कामकार कामो वा ॥ २५ अ भ-० शाय । २६ भ-
 आत्मनश्च विनाशाय दैवान्मोहमुपागतः ॥ २७ भ-नैवार्थेन न मानेन विक्रमेण
 न मायया ।

२६] शक्या दैव-गतिर् लोके नि-चारयितुम् एव' हि' ॥२५॥[२५
वि-लेपुर् एवं दीनास् ता राक्षसाऽधिप-योषितः ।

२७] कुर्य इव दुःखाऽऽर्ता बाष्प-पर्याकुलेक्षणाः ॥२६॥[२६

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे' ऽन्त पुर-विलापो'

नामैकनवतितमः सर्गः ॥ ९१ ॥

[वं-६५]= [द्विनवतितमः सर्गः] =[दा-११४]

१५] एवं वि-लपमानानां तदा' राक्षस-योषिताम् । [१५

N] नि-शम्य करुणं तासां दुःखितानां समन्त-तः । [N

१७] ज्येष्ठा पत्नी प्रिया दीना भर्तारं समुद्-प्रेक्षत ॥१॥[१७

दश-ग्रीवं हतं दृष्ट्वा रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ।

२] पतिं मन्दोदरी तत्र करुणं पर्य-अदेवयत् ॥२॥[२

ननु नाम महा-बाहो तव वैश्रवणाऽनुज ।

३] क्रुद्धस्य प्र-मुखे' स्यात् न स्याद्' अपि शत-क्रतुः' ॥३॥

ऋषयश् चाऽपि' देवाश् च गन्धर्वाश् च यशस्विनः' । [३

४] यक्षाश् चाऽपि' तवौघेन' चारणाश् च दिशो गताः' ॥४॥

स त्वं मानुष-मात्रेण रामेण युधि पातितः' ।

५] न ह्य अप-त्रपसे भूमौ' शयानो राक्षसेश्वर' ॥५॥[४

N] कथम् इन्दीवर-श्यामः शेषे भुवि नि-पातितः' ।' [N

कथं त्रैलोक्यम् आ-क्रम्य श्रिया वीर्येण चाऽन्व-इतम्' ।

१ रा१-एव ह । भ-ओजसा । २ अत परमधिक पाठ — भ-इति दान-
वयक्षाणां कन्यास्ताश्चरलोचनाः । रत्नसां पन्नगानां च चुक्रुशुर्निहतेश्वराः ॥
तासां रुदितशब्देन राक्षसाधिपयोषिताम् । प्रणीतेव पुरी लंका बभूव च
रणाजिरे ॥ ३ रा२ फ म-बाष्पव्याकुलितेक्षणा । भ-बाष्पव्याकुललोचनाः ॥
४ व प्र भ-लंकाकांडे । फ-आभ्युदयिके । ५ म-रावणान्तःपुरविलापो । भ-राक्षसी-
विलापः ॥ ६ रा२ फ म भ-तासा । ७ भ-राक्षसाधिपयो । ८ रा२ फ म भ-
तत्र दुःखितानां ॥ ९ रा१ अ रा२ फ म भ-कृपणं ॥ १० रा१ रा२ म-संमुखे ।
११ भ-समर्थ पुरदर ॥ १२ भ-च हि । १३ भ-दिवौकस । १४ भ-चैव ॥
१५ रा२-तवोद्वेगाच् । भ-पिशाचाश्च । १६ रा२-वर्ज—वानराश्च दि० । भ-देवदा-
नवगुह्यका ॥ १७ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-निर्जित । १८ भ-स्वप्नुं किमिदं राक्ष-
साधिप ॥ १९ रा१-० तितै । २० भ-नास्ति । २१ रा१ ल१ ल२ व अ-चार्चितम् ।

- ६] अ-विषहं जघान त्वां मानुषो वानराऽनुगः ॥६॥ [५
मानुषाणाम् अ-विषये चरतः कामरूपिणः ।
- ७] वि-नाशस् तव रामेण सं-युगे नोपपद्यते ॥७॥ [७
न चैतत् कर्म रामस्य श्रद्-दधामि चमू-मुखे ।
- ८] सर्वैः^१ समुद्-इतैर् देवैस् तव तेनाऽभि-मर्दनम् ॥८॥ [८
अथवा राम-रूपेण वासवः स्वयम् आ-गतः ।
- ९] मायया तव नाशाऽर्थ^२ प्र-विश्याऽन्-उपलक्षितः^३ ॥९॥ [१२
यदैव वानरैः सर्वैः^४ सेतुर् बद्धो महाऽर्णवे ।
- १३] तदैव हृदयेनाऽहं शङ्के रामम् अ-मानुषम् ॥१०॥ [११
यदैव हि जन-स्थाने राक्षसैर् बहुभिर् वृतः ।
- १०] खरस् तव हतो भ्राता तदा रामो न मानुषः ॥११॥ [९
यदैव नगरी लङ्कां दुष्-प्रवेशां सुरैर् अपि ।
- १२] प्र-विष्टो हनु-मान् वीरस् तदा रामो न मानुषः ॥१२॥ [१०
यदैव हि महा-बाहुर^५ नि-हतः कपि-कुञ्जरः^६ ।
- ११] एकेन^७ चेपुणा वीरस् तदा रामो न मानुषः ॥१३॥ [N
क्रियताम् अ-विरोधश्^८ च^९ राघवेणेति यन् मया ।
- १४] उच्यमानो न गृह्णीथास्^{१०} तस्येदं कर्मणः फलम् ॥१४॥ [१९
अ-कामाम् अभि-कामोऽसि^{११} सीतां राक्षस-पुङ्गव ।
- १५] ऐश्वर्यस्य वि-नाशाय शरीरस्य ममैव^{१२} च^{१३} ॥१५॥ [२०
अरुन्धत्या वि-शिष्टा^{१४} तां^{१५} रोहिण्याश् चाऽपि रावण^{१६} ।
- N] सीताम् आ-नयतां^{१७} साध्वी^{१८} त्वया मृत्युः^{१९} प्र-कोपितः^{२०} ॥१६॥ [२१

१ भ-सर्वत समुदीर्णस्य । २ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मेना हि मर्दिता ॥
३ भ-नाशाय विधिना संप्रचोदितः ॥ ४ भ-वीरैः ॥ ५ भ-तदैव व्यथिता ह्यहम् ।
६ रा१ प्र फ-नास्ति ॥ ७ भ-रणे वाली त्वत्त शतगुणो बले । ८. भ-रामेण
निहत सख्ये । ९ रा१ प्र-नास्ति । अत परमधिक पाठ —भ-शूर्पणख्या यदा
रामः कर्णनासामशतयत् । तदैव हृदयेनाहं शङ्के रामममानुषम् ॥ १० भ-
० धस्तु । ११ भ-गृह्णीषे तस्यैषा व्युष्टिरागता ॥ १२. रा२ फ-चातिका० । १३. भ-
च दुर्मते । १४ अत परमधिक पाठ.—भ-सीतायाः कोपजेन त्वं नूनं
दग्धोऽसि वह्निना ॥ १५ रा२ फ म —वर्ज-वसिष्ठस्य । भ-विशिष्टा या । १६ भ-
मानद । १७ भ-धर्षयता । १८ म-नून । भ-राजन् । १९ भ-न सदृशं कृतं ।
२०. अतः परमधिक. पाठ —भ-संत्यन्याः प्रमदास्तुभ्यं रूपेणाभ्यधिकास्तु
याः । अनङ्गवशमापन्नस्त्व मोहान्नावबुध्यसे ॥

- न कुलेन न रूपेण' न दाक्षिण्येन' मैथिली ।
 १७] मयाऽधिका' वा तुल्या वा त्वं तु मोहान् न बुध्यसे ॥१७॥ [२८
 सर्व-था सर्व-सत्त्वानां' नास्ति मृत्युर् अ-लक्षणः ।
 १९] तव तावद् अय मृत्युर् मैथिली-कृत-लक्षणः' ॥१८॥ [२९
 मैथिली सह रामेण वि-गोका वि-हरिष्यति ।
 २०] अल्प-घुण्या त्व् अहं घोरे पातिता' शोक-सागरे' ॥१९॥ [३१
 कैलासे' मन्दरे मेरौ' तथा चैत्र-रथे वने ।
 २१] देवोद्यानेषु सर्वेषु वि-हृत्य सहिता त्वया ॥२०॥ [३२
 २२पू] वि-मानेनाऽनु-रूपेण प्र-याता' स्वेच्छया पुरा ।"
 २३पू] साऽद्य-प्रभृति कामेभ्यः" स्पृहयिष्यामि दुःखिता'" ॥२१॥ [३३

१ भ-शीलेन न रूपेण च । २ भ-ममाधि० । ३ ० त परमधिक पाठ — भ-साग्रं तु स्त्रासहस्रं वै रूपयौवनशालि च । न तेऽभिरुचित वीर कालेन हतचेतसः ॥ ४ रा२ फ भ-सर्वभूताना । ५ रा२-० ल्यु प्रकोपित । मभ-० रलक्षित । ६ म-० कृतनिश्चय । ७ रा२ फ-नास्ति । भ-मीतानिमित्तजो मृत्युस्तव रामादुपागतः ॥ ८ म-कैलाशे मदरे नगे ॥ ९ म-विहरामि त्वया सार्धं ॥ १० रा१-प्रयासि । ११ भ-विमानेनार्कवर्णेन श्रिया परमया युता । अत परमधिकश्च पाठः— पश्यंती विविधान् देशांस्तांस्तांश्चित्रस्त्रगंबरा । १२ भ-० कामाना स्पृहयामि सुदुर्गता । १३ अतः परमधिक पाठ — भ-भ्रंशिता कामभोगेभ्यः सास्मि वीर वधात्तव । वैधव्येनास्मि संवृत्ता धिग्राज्जं चपलाः श्रियः ॥ हा राजन्सुकुमारं ते मुख सुव्यक्तलोचनम् । कान्तिश्रीद्युतिभिस्तुल्यमिन्दुपद्म-दिवाकरैः ॥ किरीटमुकुटोदग्र शृङ्गारोदीप्तकुण्डलम् । मदव्याकुलदीप्ताक्ष भवतः पानभूमिषु ॥ विविधस्त्रगंधर चारुकरणं स्मितकथं शुभम् । तदेवाद्य शरीरे ते वक्त्रं न भ्राजते प्रभो ॥ रामसायकनिर्भिन्न पतित रणभूमिषु । विकीर्णमेदसा सिक्तं रूतं स्यदनरेणुभिः ॥ हा पश्चिमा मे संवृत्ता वैधव्यकरणी दशा । या मयार्तिर्न सबुद्धा कदाचिदपि मदया ॥ पिता दानवराजो मे भर्ता मे राज्ञसेश्वर । पुत्रो मे शक्रनिर्जेता इत्येव गर्विताऽभवम् ॥ दृष्ट्वा विमथना शूरा प्रख्यातबलपौरुषाः । न-कुतश्चिद्-भया नाथा ममेत्यासी-न्मतिस्तदा ॥ तेषामेव प्रभावाना युष्माक राज्ञसर्वभा । कथं भय समुत्पन्नं मानुषादिदमागतम् ॥ स्निग्धेन्द्रनील कायं ते प्राशु शैलोपम महत् । केयूरां-गदवैद्युत्मुक्ताहारसमुज्ज्वलम् ॥ कात विहारेष्वधिक दीप्त सग्न्यामभूमिषु । भात्याभरणशोभाभिर्विद्युद्भिरिव तोयद् ॥ तदेवाद्य शरीरे ते तीक्ष्णैरुग्रैः शरै-श्चितम् । पुनर्दुर्लभसस्पर्शं परिष्वक्तु न शक्यते ॥ श्वाविद्ध शल्ललैर्यद्भक्त्यै-र्बाणैर्निरंतरम् । स्वर्पितैर्मर्मसु भृशं सुच्छिन्नस्नायुबधनम् ॥ क्षितौ निपतितं

सत्यं तच् च महा-बाहो' देवरो मे यद् अब्रवीत् ।

३०] सर्व-राक्षस-मुख्यानां^१ वि-नाशः^२ समुप-स्थितः^३ ॥२२॥ [N

राजन् पश्यामि रुधिरच्छविम् । शत्रुप्रहारोन्मथितं विकीर्णमिव पर्वतम् ॥
 हा स्वप्न सत्यमेवेद त्वं रामेण कथं हतं । त्वां मृत्युरूपिणं सख्ये प्रत्युद्या-
 स्यति को रिपु ॥ त्रैलोक्यस्यावभोक्तारं त्रैलोक्योद्वेगदं सदा । जेतारं
 लोकपालानां क्षेप्तारं शक्रस्य च ॥ दत्तानां निग्रहीतारमविगाह्यपरा-
 क्रमम् । हतारं दानवैद्राणां यक्षाणां च सहस्रशः ॥ निवातकवचानां च
 सग्रामे तारकस्य च । नैकयज्ञविलोप्तारं त्रातारं स्वजनस्य च ॥ लंकाद्वी-
 पस्य गोप्तारं रक्षसां भीमकर्मणाम् । धर्मव्यवस्थाभेत्तारं मायास्रष्टारमेव
 च ॥ लोकक्षोभयितारं वै सर्वप्राणिभयंकरम् । तेजसा दत्तवाक्यानां वक्तारं
 मन्त्रिसन्निधौ ॥ स्वभृत्ययूथत्रातारं हतारममितौजसाम् । देवासुरेन्द्रक-
 न्यानामाहृतारं ततस्ततः ॥ शत्रूणां शोककर्तारं गोप्तारं स्वजनस्य च ।
 अस्माकं मानभोगानां दातारं रथिनां वरम् ॥ एव प्रभाव भर्तारं दृष्ट्वा
 रामेण पातितम् । स्थिरास्मि या देहमिमं धारयामि विना प्रभुम् ॥ शयनेषु
 महार्हेषु शयित्वा राक्षसेश्वर । इह कस्मात्प्रसुप्तोऽसि धरण्या रेणुगुठितः ॥
 यदा मे तनयः शस्तो लक्ष्मणेनेन्द्रजिद्युधि । तदैवास्मिं हता वीरः किं त्वद्य
 विधवा कृता ॥ साहं बंधुशतैर्हाना त्वया नाथेन रावण । विहीना कामभो-
 गैश्च शोचिष्ये शाश्वती, समाः ॥ प्रपन्नो दीर्घमध्वानं राजन् त्वं यासि
 दुर्गमम् । नय मामपि नह्यार्ता वर्तयिष्ये त्वया विना ॥ कस्य वा मां प्रदाय
 त्वं कृपणां गंतुमर्हसि । दीनां विलपती मंदां किं च मां नाभिभाषसे ॥ दृष्ट्वा
 न खल्वसि क्रुद्धो ममिह स्वयमागतम् । न चैवमाश्वासयसि मां त्वं किं
 नावबुध्यसे । निर्गता नगरीतोऽद्य पद्भ्यामेव हि यत्प्रभो ॥ यस्येष्टदाराः
 सर्वास्ते भ्रष्टलज्जावगुंठिताः । बहिर्निपातिताः सर्वा नेर्प्या त्वं कुरुषे
 कथम् ॥ क्रीडासहायस्ते नाथ अयं लालप्यते जनः । न चैनमाश्वासयसि
 किंवा न प्रतिबुध्यसे ॥ यास्त्वया विधवा राजन् कृता नैककुलस्त्रियः ।
 पतिव्रताधर्मपरा गुरुशुश्रूषणे रताः ॥ ताभिः शोकपरीताभिर्दृष्ट्वा वंशपराम-
 बम् । त्वया विप्रकृताभिर्नो यदा शस्तं तदा गतम् ॥ ब्राहि शोकाभिभूतास्मि
 नूनं दग्धास्मि हि प्रभो । प्रवादं सत्य एवायं चरति प्रायशो जने । पति-
 व्रतानां नाकस्मात्पतन्त्यश्रूणि भूतले ॥ कथं च नाम ते राजन् लोकानाक्रम्य
 तेजसा । नारीचौर्यमिदं कृत्वा कूरं शौडीर्यमाश्रितम् ॥ अपनीयाश्रमा-
 द्रामं यत्नेन मृगच्छन्ना । आनीता रामपत्नी ते तत्ते कातरलक्षणम् ॥
 कातर्यं न च ते युद्धे कदाचित्सस्मराम्यहम् । तव शीलविपर्यासं नूनं ते
 क्षयलक्षणम् ॥ अतीतानागतार्थज्ञो वर्तमाने विचक्षणः । मैथिलीमाहृतां
 दृष्ट्वा ध्यात्वा निश्चयस्य चागतः ॥

१. भ-सत्यवादी महाभागो ॥ २. भ-इह राक्षसः । ३. रा. फ. भ-

०.स. समुपस्थितम् ॥

- काम-क्रोध-प्रवृत्तेन^१ व्यमनेषु प्र-सङ्गिना ।
 ३१] त्वया कृतम् इदं सर्वम् अ-नाथं रक्षसां^२ बलम् ॥२३॥ [N
 इन्द्रियाणि पुरा^३ जित्वा^४ त्वया^५ त्रि-भुवनं जितम् ।
 N] स्मरद्भिर् इव तद् वैरम् इन्द्रियैस् त्वं पुनर् जितः ॥२४॥ [N
 शोचितव्यो मेया न त्वम् आत्म-दोषैर् नि-पातितः ।^६
 ३२] स्त्री-स्वभावात् तु^७ मे बुद्धिः कारुण्यात्^८ परि-वर्तते ॥२५॥ [N
 सु-कृतं दुष्-कृतं च^९ त्वम् आ-दायाऽऽत्म-गतिं गतः ।
 ३३] आत्मानं ननु^{१०} शोचामि^{११} न^{१२} त्वां दुष्कृत-कारिणम्^{१३} ॥२६॥ [N
 अ-प्रहृष्टास्^{१४} त्व^{१५} अ-मुदिताः^{१६} पत्न्यस् ते रजनी-चर ।^{१७}
 ३४] सर्वास् तव वि-योगेन प्र-क्षिप्ताः शोक-सागरे^{१८} ॥२७॥ [N
 नील-जीमूत-संकाशः^{१९} पीताऽम्बर-सुसंवृतः^{२०} ।
 ३५] सर्व-गात्राणि सं-क्षिप्य^{२१} किं शेषे रुधिरोक्षितः ॥२८॥ [N
 प्र-सुप्त इव शोकाऽऽर्ता^{२२} किं मां न प्रति-भाषसे ।
 ३६] वि-रोचनस्य दौहित्री यमस्य तनयां प्र-भो^{२३} ॥२९॥ [N
 येन सूदयसे शत्रून् सम्-अरे सूर्य-वर्चसा^{२४} ।
 ३८] वज्रो वज्र-धरस्येव सोऽयं ते^{२५} सतताऽर्चितः^{२६} ॥३०॥ [N
 N] रणे बहु-प्रहरणो^{२७} हेम-जाल-परिष्कृतः ।

१ ल१ ल२ ब प्र-० प्रयुक्तेन । भ-० धसमुत्थेन । २ ल१ ल२ ब प्र-राक्षस ॥
 ३ भ-पराजित्य । ४ रा२ म भ-जित त्रिभुवनं त्वया । ५ भ-पराजित ॥ ६ भ-
 नापि त्व शोचितव्यो मे प्रख्यातबलपौरुषः । ७ भ-च । ८ भ-कारुण्ये ॥ ९ रा१
 ल१ ल२ ब अ-नाथ (१नाथाऽ) पूर्वमादाय त्वं । भ-चैव गृहीत्वा स्वा गतिं ।
 १० अ रा२ फ म भ-नानुशो० । प्र-अनुशो० । ११ रा२-फ म-त्वां च दु० ।
 भ-वियोगात्सुदु खिताम् ॥ १२ रा१ ल१ ल२ ब-अप्रहृष्टास् । १३ भ-प्रमुदिता ।
 १४ अत परमधिक पाठः—भ-आत्मानं नानुशोचन्ति त्वां तु दुष्कृतकारिणम् ।
 वैधव्यं स्त्रीसहस्राणां त्वत्कृते समुपस्थितम् ॥ स त्वमेवं महासत्त्व किमर्थं
 नाभिभाषसे । १५ म-नास्ति । १६ भ-नास्ति ॥ १७ भ-० शपीताम्बरशुभानन ।
 १८ भ-विक्षिप्य ॥ १९ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ-शोकार्तं । २० भ-विभो ॥
 २१ अत परमधिक पाठ —भ-उत्तिष्ठ राजन् किं शेषे किं च मां नाभिभाषसे ।
 इमे ते निर्भया लोकाः प्रविष्टा सूर्यरश्मयः ॥ प्रियां पत्नीं महाबाहो भ्रज
 मां पुत्रमातरम् । अद्यप्रभृति कामानां स्पृहयिष्यामि दुर्भगा ॥ २२. भ-सूर्य-
 तेजसा । २३ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-ते सततोर्जितः । भ-शूलोऽवमर्दित ॥ २४. ल१
 ल२ ब अ म-बाहुप्र० ।

परि-धो विप्र-कीर्णोऽद्य^१ बाणैश्^२ छिन्नः समन्त-तः^३ ।

३९] शेते प्रिय-सखः^४ श्री-मान् अमात्य इव लज्जितः^५ ॥३१॥[N

धिग् अस्तु मम^६ रौद्राया हृदयं वज्र-सन्निभम्^७ ।

४०] त्वयि पञ्च-त्वम् आ-पन्ने शत-धा^८ यन् न दीर्यते^९ ॥३२॥[८५

प्रियाम् इवोप-गुह्य त्वं शेषे समर-मेदिनीम्^{१०} ।

N] अ-प्रियाम् इव कस्मात् त्वं^{११} न माम् इच्छसि भाषितुम्^{१२} ॥३३॥[८४

इत्य् एवं वि-लपन्ती^{१३} सा^{१४} बाष्प-व्याकुल-लोचना ।

४१] स्नेहाऽवस्कन्न-हृदया^{१५} देवी मोहम् उपा-गता ॥३४॥[८६

कश्मलाऽभिहता दीना पतिता रावणोरसि ।

N] सन्ध्याऽनुरक्त-जलदे दीप्ता वि-द्युद् इवाऽभवत् ॥३५॥[८७

तथा गतां समुत्था (इ-स्था)प्य स-पत्न्यस् ता भृशाऽऽकुलाः^{१६} ।

४२] पर्यव-स्थापयामासू रुदन्त्यो रुदती भृशम् ॥३६॥[८८

न ते न विदिता देवि लोकानां गतिर् अ-ध्रुवा ।

४३] दशा-विभागे पर्य-आप्ते राज्ञां च चपलाः श्रियः ॥३७॥[८९

इत्य्^{१७} एवम् उक्ता^{१८} सा ताभिः स-शब्दं^{१९} प्र-रुदोद ह ।

४४] अधो-मुखी स्त्रापयन्ती स्तनौ नेत्राऽम्बु-विन्दुभिः ॥३८॥[९०

एतस्मिन् अन्तरे रामो वि-भीषणम् उवाच ह ।^{२०}

४५] सत्-कारः^{२१} क्रियतां भ्रातुः स्त्री-जनः^{२२} परि-सान्त्वयताम्^{२३} ॥३९॥[९१

तम् उवाच ततो राम^{२४} वि-भीषण इदं वचः^{२५} ।

४६] वि-मृश्य बुद्ध्या तत्त्व-ज्ञो धर्माऽर्थ-संहितं हितम्^{२६} ॥४०॥[९२

१ रा१ अ प्र-०र्णो वै । ल१ ल२ व-०र्णोऽद्य । भ-०कीर्णस्ते । २. म-छिन्न स पतितो भुवि । भ-०न्न सहस्रधा । ३ ल१ ल२ व अ-प्रिय सखा । ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-दुःखित । रा२-ताडित । ५ भ-येन त्व शोभसे वीर पतितेन समीपत । निकृतेनेव हस्तेन पतितो गजयूथप ॥ ६ भ-हृदयस्यास्य यन्न दीर्यैत्सहस्रधा । ७ भ-नाथेऽस्माक सुखप्रदे । ८. अत परं सर्गसमाप्तिर्दृश्यते—रा१ ल१ ल२ व अ प्र-इत्यार्षे रामायणे युद्धकांडे मदोदरीविलापो नाम सर्ग ॥ ९ रा२-रणमे० । १० रा२-च न त्वं मामभिभाषसे ॥ ११ रा२-०लपन्नेव । १२ रा२-स्नेहाच्चाक्रातह० ॥ १३ रा२-भृशानुरा ॥ १४. रा२-इत्युच्यमाना । १५ रा२-दुःशब्दं ॥ १६ म-नास्त्रि । १७. भ-सत्कार । १८ रा१ ल१ ल२ व प्र म-स्त्रीगण परि० । भ-स्त्रिय-श्चैव निवर्त्तय ॥ १९ रा२ फ म-धीमान् श्रुतवाक्यो विभीषण । २० रा१-तदा । भ-वच । २१ अत. परमधिक पाठ.—भ-रामस्यैवानुवृत्त्यर्थमुत्तरं प्रत्यपद्यत ॥

- लुप्त-धर्म-पथं^१ क्रूरं^२ नृ-शंसं^३ पाप-निश्चयम्^४ ।
 ४७] नाऽहम् अर्हामि सत्-कर्तुं^५ परदाराऽभिर्मर्शिनम्^६ ॥४१॥ [९३
 भ्रातृ-रूपस्^७ तु^८ मे शत्रुर् एष सर्वाऽहिते रतः ।
 ४८] रावणो नाऽहते पूजां गुरुः^९ पूज्यस् तु गौरवात्^{१०} ॥४२॥ [९४
 नृ-शंसं इति^{११} मां कामं वक्ष्यन्ति भुवि^{१२} राक्षसाः^{१३} । [९५
 ४९] इतरे सर्व-लोका मां वक्ष्यन्ति गुण-वान् इति ॥४३॥ [N
 ५१] कृ^(१)च्छे^(२) (१)त्सेणं^(३) (२)न परम-प्रीतो रामः प्राऽऽहं^४ वि-भीषणम्^५ ।
 N] सं-स्पृशन्^६ पाणिना धी-मान्^७ वाक्य-ज्ञो वाक्य-कोविदः ॥४४॥ [९६
 ५१] उच्च-छितश् चाऽविनीतश्^८ च शत्रुश् च रण-मूर्धनि ।
 ५२] गुरुर् एव पुनर्^९ वीर विग्रहाऽन्ते वि-धीयते ॥४५॥ [N
 गुण-वान् निर्-गुणश् चाऽपि^{१०} ज्ञातिर व्यसनम् आ-गतः ।
 N] पूज्यो भवति मान्यश् च लोकेष्व^{११} एषा^{१२} गतिः परा^{१३} ॥४६॥ [N
 ५२] तद्^{१४} अयं नि-हतः^{१५} शेते तव भ्राता वि-भीषण ।
 वि-जिते त्यज्यतां^{१६} रोषो^{१७} विजयाऽन्तो^{१८} हि वि-ग्रहः^{१९} ॥४७॥ [N
 ५३] अथवा यः^{२०} समुद्-इतो यथा^{२१} यस्य^{२२} तु बुध्यते^{२३} ।
 तथा^{२४} हि^{२५} न परोक्षं ते^{२६} धर्मं^{२७} पश्यामि बुद्धि-तः^{२८} ॥४८॥ [N
 ५४] मम^{२९} चाऽपि वचः^{३०} कार्यं^{३१} त्वत्-प्रसादाद् धि मे जयः^{३२} ।^{३३}

१ भ-०मंत्रत । २ भ-अवृजु तथा । ३ भ-सस्कर्तु । ४ भ-०भिगाभिनम् ।
 ५ अत परमधिक पाठ — भ-वर्ज-दग्ध ह्ययशसा लोके न वै धक्ष्यति पाषकः ।
 अहं श्लाघ्यो सतां भ्राता न मम क्रोष्टुमर्हति ॥ ६ भ-०रूपेण । ७. रा१ फ-
 गुरु पूज्योऽस्ति गौ० । भ-पूज्योऽपि गुरुगौ० ॥ ८ ल१ ल२ व रा१ फ भ-०समिति ।
 रा१ प्र-०स इव । ९ म-वक्षतु । भ-वदतु । १०. भ-मनुजा भुवि । ११ भ-स्पृत्वा
 सर्वगुणास्तस्य वक्ष्यति सुकृत पुन ॥ १२ भ-तच्छृत्वा । १३ भ-वाक्यं विभीष-
 णात् । १४ भ-विभीषणमुवाचेद् ॥ १५. रा१ फ भ-वर्ज—च वि० । भ-चैव
 दीनश् । १६ रा१ फ म भ-गुरोर् । १७ रा१ फ म भ-०णे वापि । १८ रा१
 ल१ ल२ व अ प्र-०ष्वेका । रा१ फ-लोकेष्वेका । म-लोकेश्वेका । १९. रा१ ल१ ल२
 अ प्र-पुरा ॥ २० भ-यद् । २१ भ-विजित । २२ भ-दीर्यते । २३ रा१-
 दोषो । २४ भ-मरणात् । २५ रा१ फ भ-०हा ॥ २६ म-य सुचरित पंथा ।
 भ-यत्समुचित यथा । २७ रा१ अ प्र-०ध्यसे । भ-स्वमनुमन्यसे । २८ भ-
 क्रियता । २९ भ-वैधर्म्य । ३० रा१ ल१ ल२ व अ प्र-बुद्धिमान् ॥ ३१ रा१ फ-
 तवापि मप्रिय । ३२ म-त्वया राक्षसपुगव । ३३ भ-त्वयापि मे प्रिय कार्यं कार्यं
 ते च प्रिय मया ।

॥ रा१-अश्लाघ्यो न सता भ्राता सस्कर्तु राम युज्यते ।

अस्मिन् पापसमाचारे न ममाक्रोष्टुमर्हति ॥

एवं कुरुष्व^१ धर्मज्ञं स्त्रियश्चैता वि-सर्जय ॥^{१४९}॥ [N

हेतु-मात्रं^२ वयं ह्य^३ अद्य^४ त्वन्-मूलो हि जयो मम ।

५५] अवश्यं तु क्षमो वाच्यं^५ (?च्यो) मया त्वं राक्षसोत्तम ॥^{५०॥}[९७

अधर्माऽनृत-संयुक्तः कामं त्व^६ एष निशा-चरः ।

५६] तेजस्वी बल-वाज् छरः संग्रामेषु च सर्व-दा ॥^{५१}॥[९८

यो^७ न शक्र-मुखैर्^८ देवैः श्रूयते हि^९ परा-जितः ।

५७] महाबल-समुत्पन्नो^{१०} रावणो लोक-रावणः ॥^{५२}॥[९९

विजयाऽन्तानि^{११} वैराणि^{१२} नि-वृत्तं^{१३} तत्-प्रयोजनम् ।

N] क्रियताम् अस्य संस्कारो रावणस्य यथा-विधि ॥^{५३}॥[१००

त्वत्-सकाशान् महा-बाहो संस्कारं^{१४} रावणोऽर्हति^{१५} । [१०१पू

N] जाति(?त)रोषां^{१६} महा-बाहो दीर्घ-निद्रां प्र-वेशितः^{१७} ॥^{५४}॥[N

पश्चिमा सत्-क्रिया चाऽस्य क्रियतां सु-विशेषतः ।^{१८}

५८] एतद् दत्तम् अहं मन्ये यशो वाऽऽयं भविष्यति ॥^{५५}॥

असौ हि शूरो नि-हतो महा-बलो

रणे मया दानव-दर्प-हा च ।

एतस्य यत् प्रेत-गतस्य कृत्यं

N] कुरुष्व लङ्केश्वर मत्-प्रसादात् ॥^{५६}॥ [N

इत्यु^{१९} उक्तो^{२०} राम-वचनाद् विधि-दृष्टेन कर्मणा ।^{२१}

५९] प्रेत-कार्याणि सर्वेषां^{२२} ज्ञातीनां सम्-अकारयत्^{२३} ॥^{५७}॥ [N

वि-भीषणस्तु विन्ध्याऽऽदीन्^{२४} वृद्धाऽमात्यान् बहु-श्रुतान् ।

१ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-कुरु च । २ भ-नास्ति ॥ ३ रा१ ल१ ल२ अ प्र-हेतुमच्छ्रावयन् हृद्यं । भ-०यस्तद्य । ४ रा२ फ-अत आरभ्य ५६-श्लोकात् यावन्नास्ति । ५ भ-वर्ज-नास्ति । ६ भ-शतक्रतुमुखैर् । ७ भ-ह्यप० । ८ म भ-महात्मा बलसपन्नो ॥ ९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अ(२ आ)मृतांतानि चैतानि । भ-जीवितांतानि वै० । १०. म भ-ममाप्येष यथा तव । ११ म भ-नास्ति ॥ १२ भ-सत्कारं विधिपूर्वक । १३ ल१ अ-एति रोषा । १४ रा१ अ-०ता । १५. भ-नास्ति । १६ म-नास्ति ॥ १७. म-क्रियता पश्चिमे द्वारे सत्कार. कुलनंदन । भ-नास्ति । १८ म-नास्ति । भ-क्षिप्रमर्हति धर्मज्ञ त्व-द्यशः प्रथयिष्यति । अतः परमधिकश्च पाठ — राघवस्य वचः श्रुत्वा त्वरमाणो विभीषणः ॥ १९. म भ-नास्ति ॥ २०. फ म-वर्ज-०क्ताद् । २१. भ-नास्ति । २२. भ-सर्वाणि । २३. भ-समरोचयत् ॥ २४ भ-तान्वीक्ष्य ।

- ६०] आ-ज्ञापयामास तदा राजा सत्-क्रियताम् इति ॥५८॥ [N
 भ्रातृ-दारांश् च तान् सर्वान् सान्त्वयामास काल-वित् ।
 ६१] चक्रे स सलिलं भ्रातुर् ज्ञातीनां चाऽनुपूर्व-शः ॥५९॥ [N
 राम-वाक्येन विधि-वत् सर्वशास्त्रोपबृंहितः (?म्) । [N
 ६२] स्त्रियः प्र-वेशयामास सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ॥६०॥ [१२०३
 प्र-विष्टासु च सर्वासु राक्षसीषु वि-भीषणः ।
 ६३] राम-पार्श्वम् उपाऽऽगम्य सम्-अतिष्ठद् विनीत-वत् ॥६१॥ [१२१
 रामोऽपि सह सैन्येन स-सुग्रीवः स-लक्ष्मणः ।
 ६४] हर्षं लेभे रिपुं हत्वा वृत्रं वज्र-धरो यथा ॥६२॥ [१२२
 ततः स मुक्त्वा स-शर शराऽऽसनम्
 महेन्द्र-दत्त कवचं च तन् महत् ।
 वि-मुच्य रोषं रिपु-निग्रहे कृतं
 ६५] शशीऽव सौम्य-त्वम् उपाऽगमत् पुनः ॥६३॥ [१२३
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{११} मन्दोदरीविलाप-रावणसत्कारो^{१२}
 नाम द्विनवतितम सर्ग ॥ ९२ ॥

[वं-६७] = [त्रिनवतितमः सर्गः] = [दा-११५]

तं राक्षस-वधं^{१३} दृष्ट्वा देव-गन्धर्व-दानवाः ।

१] जग्मुः स्वैः स्वैर् वि-मानैस् ते कथयन्तः कथाः शुभाः ॥१॥ [१

२५] रावणस्य^{१४} वधं^{१५} घोरं राघवस्य^{१६} पराऽऽक्रमम् । [२५

अनु-रागं च वीर्यं च लक्ष्मणस्य^{१७} च धी-मतः^{१८} ॥२॥ [२

३] पतिव्रता-त्वं^{१९} सीताया हनू-मति पराऽऽक्रमम् ।^{२०} [३

१ रा-ता सर्वा । २. अत. पर म-१०१-तमसर्गस्य ११६-तमश्लोक
 यावन्नास्ति । ३ भ-नास्ति ॥ ४. भ-ता स्त्रिय स्नापया० ॥ ५ भ-अभीत० ॥
 ६. भ-यथा वृत्रं शतक्रतु ॥ ७ भ-महद्विष । ८. भ-कांचनम् । ९ ल१ ल२
 प्र-वृत्त । भ-तदा । १० भ-असावुपागमत् ॥ ११. ब प्र भ-लंकाकाण्डे । रा. फ-
 आस्युदयिके । १२. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-रावणसत्कारो । रा२ फ-रावणसत्क्रिया ।
 भ-मन्दोदरीविलापो । १३ भ-रावणवध ॥ १४ रा. फ-ते रावणवधं ।
 १५ भ-रामस्य च । १६ भ-सौमित्रेर्लक्ष्मणस्य च । १७ अत परमधिक पाठ —
 भ-कथयंतो महाभागा जग्मुर्दृष्ट्वा यथाक्रमम् ॥ १८. प्र-पतिव्रतत्व ।
 १९ भ-नास्ति ।

- २३] सु-युद्धं वानराणां च सु-ग्रीवस्य च मित्र-ताम्^१ ॥३॥ [२३
 राघवस् तु रथं दिव्यम् इन्द्र-दत्तं शिव-प्रदम् ।
 ४] आ-ज्ञापयामास^३ तदा^३ मातलिं शक्र-सारथिम्^४ ॥४॥ [४
 राघवेणाऽभ्यनु-ज्ञातो^५ मातलिः शक्र-सारथिः ।
 ६] दिव्यं तम्^६ आ-स्थाय रथं दिवम् एवोत्-पपात^७ ह^८ ॥५॥ [५
 ७] तस्मिन् तु दिवम् आ-रूढे सारथौ^९ जयतां वरः^{१०} ।
 ८] राघवः परम-प्रीतः सु-ग्रीवं परि-ष्वजे ॥६॥ [६
 N] परि-ष्वज्य च सु-ग्रीवं लक्ष्मणेनाऽभि-वादितः ।
 १०] पूज्य-मानो हरि-गणैर्^{११} आ-जगाम स्वम्^{१२} आ-लयम्^{१३} ॥७॥ [७
 अथोवाच^{१४} स काकुत्स्थः^{१५} समीप-परिवर्तिनम्^{१६} ।
 ११] सौमित्रिं सत्त्व-सम्पन्नं लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम्^{१७} ॥८॥ [८
 वि-भीषणम् इमं सौम्य लङ्कायाम् अभि-षेचय^{१८} ।
 १२] अनु-रक्तं च भक्तं च तथा^{१९} पूर्वोपकारिणम्^{२०} ॥९॥ [९
 एष मे परमः कामो यद् अहं रावणाऽनुजम् ।
 १३] लङ्कायां सौम्य पश्येयम्^{२१} अभि-षिक्तं वि-भीषणम् ॥१०॥ [१०
 एवम् उक्तस् तु सौमित्री राघवेण^{२२} महाऽऽत्मना ।
 १४] तथेत्यु उक्त्वा^{२३} स^{२४} सं-हृष्टः सौवर्णं घटम् आ-ददे ॥११॥ [११
 शुभेन^{२५} तेन सौमित्रिर्^{२६} अभ्य-अषिञ्चद् वि-भीषणम् । [१४

१ ल. रा फ भ-मन्त्रितम् ॥ २ भ-रविप्रभम् । ३ रा-अनुज्ञाय महा-
 बाहुः । भ-अनुज्ञाप्य महाभागो । ४ रा. फ-प्रत्यपूजयत् । ५ अत परमधिक
 पाठ — भ-प्रणामो वासवे कार्यो मातले भद्रमस्तु ते । दर्शिता महती शक्ति-
 कृतं मे प्रियमुत्तमम् ॥ गच्छेदानीमनुज्ञातो मया त्वं त्रिदशालयम् । वधमावे-
 दयस्वेमं शत्रोस्त्रिदिववासिनाम् ॥ ६ भ-इति रामाभ्यनु० । ७ भ-स । ८ भ-
 एवाल्लोह स । ९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति ॥ १० भ-रथे भास्करवर्चसि ।
 ११. भ-राघव परमप्रीतो हरीन्द्रमिदमब्रवीत् । अत परमधिकश्च पाठ — दिष्ट्या तव
 प्रसादेन प्राप्तं हि मनसेप्सितम् । प्रतिज्ञाया गतः पारं हत्वा वै देवकंटकम् ॥
 शेषमद्यापर मन्ये मनस्तुष्टिकर परम् । लंकायां यत्तु पश्येयमभिषिक्तं विभी-
 षणम् ॥ १२ भ-हरिश्चैद् । १३ भ-सहानुज. ॥ १४ भ-अब्रवीच्च तदा राम ।
 १५ रा. भ-बर्ज—सेनाया परिवर्तन । १६ भ-दीप्ततेजसम् ॥ १७ अ-नास्ति ।
 १८. भ-मम चैवोप० ॥ १९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति । २० भ-उवाच ॥
 २१ भ-घटेन ।

- १५] लङ्कायां रक्षसां मध्ये राजानं^१ राम-शासनात् ॥१२॥ [१५पू
अभि-षिच्यमाने तु तदा सर्वे^२ वानर-राक्षसाः ।
१६] प्र-हर्षम् अ-तुलं गत्वा तुष्टुवृ^३ रामम् एव हि^४ ॥१३॥ [१६
तस्य मित्राणि तुतुषुर्^५ भक्ता ये चाऽपि^६ राक्षसाः ।
१७] दृष्ट्वाऽभि-षिक्तं लङ्कायां राक्षसेन्द्रं वि-भीषणम् ॥१४॥ [१७
स तद् राज्यं महत् प्राऽऽप्य राम-दत्तं वि-भीषणः ।
१८] प्र-कृतीः^७ सान्त्वयित्वा च^८ ततो रामम् उपाऽऽगमत् ॥१५॥ [१८
दध्य^९ अक्षतान् मोदकांश् च लाजाः^{१०} सु-मनसस् तथा^{११} ।
१९] आ-जहूर् अथ सं-हृष्टाः पौरास् तस्य निशा-चराः ॥१६॥ [१९
तद् गृहीत्वा तु^{१२} दुर्-धर्षो राघवाय न्य-अवेदयत् ।
२०] मङ्गलं^{१३} सर्वम् आ-नीतं^{१४} लक्ष्मणाय च वीर्य-वान् ॥१७॥ [२०
कृत-कार्यं समृद्धाऽर्थं^{१५} दृष्ट्वा रामो वि-भीषणम् ।
२१] प्रति-जग्राह तत् सर्वं तस्यैव^{१६} प्रिय-काम्यया^{१७} ॥१८॥ [२१
महाशैलोपम वीरं प्राऽञ्जलिं^{१८} पुर-तः^{१९} स्थितम् ।
२२] उवाचेदं^{२०} वचो रामो^{२१} हनू-मन्तं प्लवं-गमम् ॥१९॥ [२२
अनु-मान्य महा-राजम् इमं सौम्य वि-भीषणम् ।
२३] प्र-विश्य नगरी लङ्कां कौशल्यं^{२२} ब्रूहि मैथिलीम् ॥२०॥ [२३
वैदेह्या मां कुशलिनं स-सुग्रीवं स-लक्ष्मणम् ।
२४] आ-चक्ष्व वदतां श्रेष्ठ रावणं च^{२३} हतं रणे^{२४} ॥२१॥ [२४
प्रियम् एतद् उपाऽऽख्याहि^{२५} वैदेह्यास् त्वं हरीऽऽश्वर ।
२५] प्रति-गृह्य च सं-देशम् उपाऽऽवर्तितुम् अर्हसि ॥२२॥ [२५
इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{२६} विभीषणाऽभिषेको नाम त्रिनवतितमः सर्गः ॥९३॥

१ लं ब प्र भ-लकाया ॥ २. रा-च । ३ भ-विधिना मन्त्रद्वयेन प्रहर्षेण समन्वित । अम्यर्षिचत्स धर्मात्मा धर्मात्मान विभीषणम् ॥ ४ भ-हृष्टानि भक्ताः सर्वे च ॥ ५ भ-ता सान्त्वयित्वा प्रकृतीस् ॥ ६ भ-अक्षतान्मोदकान्दिन्द्र्या-ल्लजान् । ७ रा-फ-तदा । ८ भ-आजहुस्ते तदा हृष्टा रामार्थं रजनीचरा ॥ ९ भ-स तान्गृहीत्वा । १० रा भ-मागल्य मगल सर्वं ॥ ११ अ प्र रा - समृद्धयर्थं । १२ रा-फ-तस्य च । १३. रा-प्रीतिका० । भ-हितका० ॥ १४ रा ल-व रा-फ-लि । १५ रा-फ-पार्श्वतः । १६ भ-अब्रवीच्च वचो धर्म्यं ॥ १७. लं ब-कुशल । ल-कौशल । अ प्र-कोमलं । १८. भ-नास्ति ॥ १९ रा-निहतं युधि ॥ २० भ-इहाख्याहि मैथिल्यास् ॥ २१ व प्र-लंकाकाण्डे । रा-आभ्युदयिके । भ-वाल्मीकीये लंकाकाण्डे ॥

[वं-६८] = [चतुर्नवतितमः सर्गः] = [दा-११६]

इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान् मारुताऽऽत्मजः ।

१] प्र-विवेश पुरीं लङ्कां पूज्यमानो^१ निशा-चरैः ॥१॥ [१

प्र-विश्य च पुरीं लङ्कां^२ सम्-एत्य च वि-भीषणम् ।

N] प्र-विवेशाऽभ्यनु-ज्ञातो हनूमान् वृक्ष-वाटिकाम् ॥२॥ [२

स प्र-विश्य यथा-न्यायं सीताया विदितो हरिः ।^३

२] स^४ ददर्श तदा सीतां^५ राम-पत्नीम्^६ अ-निन्दिताम्^७ ॥३॥ [३

नि-भृतः प्र-यतः प्र-ह्वः^८ सोऽभि-गम्याऽभि-वाद्य च । [४

३] रामस्य वचनं सर्वम् आ-ख्यातुम् उप-चक्रमे ॥४॥ [६उ

वैदेहि कुशली रामः स-सुग्रीवः^९ स-लक्ष्मणः^{१०} । [७पू

४] कुशलं त्वाऽऽहं सिद्धाऽर्थो हत-शत्रुर् अमित्र-जित् ॥५॥ [८

विभीषण-सहायेन रामेण हरिभिः सह ।

५] नि-हतो रावणो देवि^{११} लक्ष्मणेन^{१२} च धी-मता^{१३} ॥६॥ [९

प्रियम् आ-ख्याति^{१४} ते वीरो^{१५} भूयस् त्वां च सभाजये^{१६} ।

६] दिष्ट्या जीवसि^{१७} धर्म-ज्ञे जयो रामस्य सं-युगे ॥७॥ [११

दिष्ट्याऽत्र कुशलं वीरो रामस् त्वां रघु-नन्दनः । [१२पू

N] अत्रवीत् परम-प्रीतः^{१८} स-सुग्रीवः स-लक्ष्मणः ॥८॥ [N

प्राऽऽप्तो^{१९} मे वि-जयः सीते स्व-स्था भव गत-व्यथा ।

७] रावणश्च^{२०} च^{२१} हतः शत्रुर् लङ्का चेयं वशी-कृता^{२२} ॥९॥ [१२उ

मया ह्य^{२३} अलब्ध-निद्रेण वृतेन^{२४} रिपु-निग्रहे^{२५} ।

८] प्रति-ज्ञेयं समुत्-तीर्णा तीर्णश् च वरुणाऽऽलयः ॥१०॥ [१३

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति ॥ २ भ-प्रविश्य च महातेजा रावणाक्री-
डमृद्धिमत् । ३. रा२-ददर्श पूजया हीना । भ-ददर्श मृजया हीना । ४ भ-
निष्प्रभामिव रोहिणीम् ॥ ५ रा२ फ भ-प्राह ॥ ६ रा१-सुग्रीव सहल० ।
७ ल१-त्वा हि । ८ भ-अरिदम ॥ ९ भ-संख्ये । १० ल१ व प्र रा२ फ-०णेन
च वीर्यवान् । भ-०णेनानुजेन च । ११ अत परमधिक पाठ —भ-पृष्ट्वा च
कुशलं वीरो रामस्त्वां रघुनन्दनः । अत्रवीत्परमप्रीतः कृतार्थेनान्तरात्मना ॥
१२. रा२ फ भ-०ख्यामि ते देवि । १३ रा२ फ भ-वर्ज—०येत् । १४ रा२ फ-
जयसि । भ-वर्द्धसि ॥ १५ रा२ फ भ-०म प्रीतः ॥ १६ भ-लब्धो । १७ भ-
०णोऽयं । १८ भ-वशे स्थिता ॥ १९. रा२ फ भ-त्त्वं । २० भ-धृता या तव
निर्जये । २१ भ-प्रतिज्ञैषा मया तीर्णा तरता भीममर्णवम् ॥

- संभ्रमश् च न कर्तव्यो वसन्त्या रावणाऽऽलये ।
 ९] विभीषण-विधेयं हि लङ्कैश्वर्यं कृतं मया ॥११॥ [१४
 तद् आश्रयसिहि वि-स्रब्धा स्व-गृहे परि-वर्तसे ।
 १०] अहम् अप्य् अद्य सं-हृष्टस् त्वद्-दर्शन-समुत्सुकः ॥१२॥ [१५
 एवम् उक्ता समुत्-पत्य सीता शशिनिभाऽऽनना ।
 ११] प्र-हर्षेणाऽव-रुद्धेन व्या-हृतं न शशक ह ॥१३॥ [१६
 १२] ततोऽब्रवीद् धरि-वरः सीताम् अ-प्रतिजल्पतीम् । [१७
 N] निवृत्त-हर्षा सहसा वाक्यम् आकार-स्रचिताम् ॥१४॥ [N
 N] हर्षाद् एव समुत्था (द-स्था) य सहसा व्रीडिताऽऽननाम् । [N
 १२उ] किं त्वं चिन्तयसे देवि किं च मां नाऽभि-भाषसे ॥१५॥ [१७उ
 एवम् उक्ता हनु-मता सीता धर्म-पथे स्थिता ।
 १३] अब्रवीत् परम-प्रीता वाष्प-गद्गदया गिरा ॥१६॥ [१८
 प्रियम् एतद् उप-श्रुत्य भर्तुर् वि-जयम् उत्-तमम् ।
 १४] प्रहर्ष-वशम् आ-पन्ना निर्-वाक्याऽहं त्वया कृता ॥१७॥ [१९
 न हि पश्यामि सदृशं चिन्तयन्ती प्लवं-गम ।
 १५] मत्प्रियाऽऽख्यानकस्थेह तव प्रत्यभि-नन्दनम् ॥१८॥ [२०
 न हिरण्यं न वासांसि न रत्नानि प्लवं-गम ।
 १६] अतोऽहं हर्षम् आ-पन्ना पुनर् दैन्यम् उपाऽऽगता ॥१९॥ [२२
 न च पश्यामि तत् सौम्य पृथिव्याम् अपि किं-चन ।
 N] सदृशं यत् प्रियाऽऽख्याने तव दत्त्वा भवेत् समम् ॥२०॥ [२१
 एवम् उक्तस् तु वैदेह्या प्रत्य-उवाच प्लवं-गमः ।
 १७] प्रगृहीताऽञ्जलिर् हर्षात् सीतायाः प्र-मुखे स्थितः ॥२१॥ [२३

१ भ-वर्तया राक्षसालये । २ भ-इद कृतम् ॥ ३. भ-विश्वस्ता । ४ भ-
 चाभ्येति ॥ ५. भ-उक्त्वा । ६ भ-भर्तुर्विजयसहिताम् । ७ भ-प्रहर्षेणाभिसरब्धा
 व्याजहार न किंचन । ८. अ-नास्ति ॥ ९ भ-अब्रवीच्च हरिश्रेष्ठ । १० रा-फ-
 वजं-हरिर् । ११ भ-नास्ति ॥ १२ अ-नास्ति ॥ १३. रा-व प्र रा-भ-उक्त्वा ।
 १४ भ-शशिनिभानना । १५ रा-प्रीत्या । १६ रा-फ-हर्षग० ।
 भ-हर्षगद्गदभाषिणी ॥ १७ भ-०यसंभवम् ॥ १८ भ-सदृश न च पश्यामि ।
 १९ फ-नास्ति ॥ २० भ-हिरण्यं वा सुवर्णं वा रत्नानि विविधानि च । राज्य
 वा त्रिषु लोकेषु नैतदहंसि तान्यपि ॥ २१ भ-तु । २२ भ-वानराधिप । २३ भ-
 दातुं भवेन्मम ॥ २४ भ-कृताञ्जलिपुटो ॥

- भर्तुः प्रिय-हिते युक्ता^१ भर्तुर् विजय-काङ्क्षिणी^२ ।
 १८] भर्तुर्^३ एवं-विधं योग्यं^४ त्वम् एवाऽहस्य^५ अ-निन्दिते^६ ॥२२॥ [२४
 न^७ चैतद् वचनं देवि^८ सार-वत् स्निग्धम्^९ एव च ।
 १९] न^{१०} रत्नैर् हेम-दानेन^{११} देव-राज्येन वा पुनः^{१२} ॥२३॥ [२५
 अर्थ-तश्च^{१३} च मया प्राऽऽप्ता देवराज्याऽऽदयो गुणाः ।
 २०] हत-शत्रु^{१४} वि-जयिनं रामं पश्यामि यत् स्थितः ॥२४॥ [२६
 अहं त्व^{१५} एकं वरं देवि त्वत्-तोऽर्हामि^{१६} प्रियं महत् । [N
 २१] तन्^{१७} मे प्रीता प्र-यच्छस्व^{१८} रामश् चाऽप्य^{१९} अनु-मंस्यते^{२०} ॥२५॥ [३२पू
 इह श्रुता मया देवि राक्षस्यो^{२१} विकृताऽऽननाः ।^{२२}
 २२] अ-सकृत् परुषैर्^{२३} वाक्यैर्^{२४} वदन्त्यो रावणाऽऽज्ञया ॥२६॥ [N
 तास् त्वं परुष-वादिन्यो दारुणास् तर्जने रताः ।
 N] वि-कृता विकृताऽऽचारा ममाऽअनु-ज्ञातुम् अर्हसि ॥२७॥ [N
 शोकाऽऽर्ता त्वां परि-क्लिष्टा श्रावितं (?ता) परुषं वचः । [N
 N] हन्तुम् इच्छाम्य^{२५} अहं देवि^{२६} सर्वाः^{२७} पादतलाऽऽदिभिः^{२८} ॥२८॥ [३२उ
 N] क्लेशयन्ति यदा (?ता)^{२९} हि त्वाम् अशोक-वनिका-गताम् ।^{३०}
 घोरा^{३१} घोर-समाचाराः^{३२} क्रूराः क्रूरतरेक्षणाः ॥२९॥ [३३पू
 २३] इच्छामि वि-विधैर् घातैर् हन्तुम् एताः सु-दारुणाः^{३३} । [३४उ
 N] राक्षसीर्^{३४} दारुण-कथा^{३५} वरम् एतं प्र-यच्छ मे ॥३०॥ [३३उ
 मुष्टिपाष्णिगतलाऽऽघातैर् वि-शालैश्च^{३६} चैव बाहुभिः^{३७} । [३४पू
 २४] घोरैर् जानु-ग्रहारैश्च^{३८} नयनानां^{३९} च पीडनैः ॥३१॥
 छेदनैः कर्ण-नासानां केशानां च^{४०} प्र-पातनैः^{४१} । [३५

१ भ-रक्ते । २ भ-०यनंदिनी । ३ भ-स्निग्ध । ४ भ-वाक्य । ५ भ-
 ०हंसि भाषितु । ६ रा२ फ भ-तवैतद् । ७ भ-सौम्य सादर हितम् । ८ रा२-
 रत्नौघवरदा० । भ-रत्नौघपरिदा० । ९ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-चापरम् । भ-वा
 समम् ॥ १० रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-तथैते । ११ अत परमधिक. पाठ —भ-
 सीता ह्यसि नृणा देवि सर्वलोकेष्वरुंधती ॥ १२ भ-त्वत्तो याचे ।
 १३ भ-त । १४ भ-०च्छ त्व । १५ भ-०नुमन्यते ॥ १६ रा१ ल१ ल२ ब अ
 प्र-नास्ति । १७ भ-नास्ति । १८ भ-०ष वाक्य ॥ १९ भ-नास्ति ॥ २० रा१
 ल१ ल२ ब-भूय पादतलैरिव । अ प्र-भूय. पादतलैरिह ॥ २१. भ-अथेमा
 राक्षसीघोरा ॥ २२ भ-कुरुपिणी । २३. भ-वर्ज—राक्षस्यो । २४ भ-मानुषा-
 हारा ॥ २५ भ-विकृतैश्चापि शोभनै । २६ फ-वदनानां ॥ २७ भ-अवलुचनै ।

- २५] भृशं शुष्क-नदीनां च तारणैर्^१ लंघनैम् तथा ॥३२॥ [३६पू
एवं-प्रकारैर् बहुभिः सम्प्र-हारैर्^२ यशस्विनि ।
२६] योजयेयम् अन-अर्थेन याभिस् त्वं तर्जिता पुरा ॥३३॥ [३७
इत्य् उक्ता सा^३ हनु-मता देवी^४ कृपण-वत्सला^५ ।
२७] हनू-मन्तम् उवाचेदं चिन्तयित्वा वि-मृश्य च ॥^६ ३४॥ [३८
राज-संश्रय-वश्यानां प्रेष्यतां^७ चाऽपि कुर्वताम्^८ ।
२८] दूतानां चाऽऽप्त-वाक्यानां नाऽत्र दोषः प्र-कल्प्यते ॥^९ ३५॥ [३९
भाग्य-वैषम्य-दोषेण पुरस्-ताद् दुष्-कृतेन च ।
२९] मयैतर् प्राक् कृतं^{१०} सर्वं स्व-कृतं ह्य् उप-भुज्यते ॥३६॥ [४०
नै(?)मैवं भव(?)मैवं महा-बाहो दैवस्यैषा परा गतिः ।^{११}
अ-नाथानां नि-युक्तानां भर्तुः कार्येषु वानर ।^{१२}
N] ईदृग्-विधो वि-धेयानां न क्रोधो धर्म-दर्शिनाम् ॥^{१३} ३७॥ [N
प्राऽऽप्तव्येयं दशाऽवश्यं पूर्व-देह-कृता मया ।^{१४}
३०] दासीनां रावणस्याऽहं यद् एका^{१५} वशम् आ-गता^{१६} ॥३८॥ [४१
आ-ज्ञप्ता रावणेनेमा राक्षस्यस् तर्जयन्ति माम् ।
३१] हते तस्मिन् इमा हन्याः कथं वै मारुताऽऽत्मज ॥^{१७} ३९॥ [४२
इमौ ब्रह्म-समाजे^{१८} तु पुराणे धर्म-संहितौ ।
३२] ऋषि-गीतौ^{१९} शुभौ श्लोकौ तौ^{२०} नि-बोधं प्लवं-गम ॥४०॥ [४३
न^{२१} परः^{२२} पापम् आ-दत्ते परेषां पाप-कर्मणाम्^{२३} ।
३३] समये^{२४} रक्षितव्याश् च^{२५} सन्तश् चारित्र-लक्षणाः ॥४१॥ [४४

१ भ-कर्षणैर् ॥ २ भ-विप्रकारैर् । ३ भ-निहत्य गंतुमिच्छामि तवेमा-
कृतविप्रिया ॥ ४ भ-एवमुक्ता । ५ भ-वैदेही जनकात्मजा । ६ भ-प्रत्युवाच
हनूमन्तं चिन्तयित्वा प्रहस्य च ॥ ७ रा-फ-प्रेषण चा० । भ-वर्तनीनां पराज्ञया ।
८ भ-नास्ति ॥ ९ भ-प्राप्तमेतन्मया ॥ १० भ-नास्ति । ११ रा-फ-विधेयाना
च दासानां न क्रुद्धो धर्मदर्शिवान् । भ-विधेयानां च दासीनां न क्रुद्धय पवनकात्मज ॥
१२ भ-प्राप्तव्यो वा दशायोगो मयाऽयमभिनिश्चित । १३. भ-मर्षयामि सुदुर्वच ॥
१४ भ-हते तस्मिन् कुर्वति जडांघ्रवधिरा इव ॥ १५ ल१ ल२ ब अ प्र-०सकाशे ।
रा-फ भ-व्याघ्रसकाशे । १६. भ-ऋक्षेण गीतो य श्लोकस्त ॥ १७ भ-नापर ।
१८ भ-पापकारिणाम् । १९ अत परमधिक पाठ — भ-वर्ज—कुर्वतामपि
पापानि नैव कार्यमशोभनम् । २० भ-०यो रक्षितव्यस्तु । २१ रा-अत आरभ्य
४३-श्लोक यावन्नास्ति ॥

- पापानाम् वाऽशुभानां वा वधाऽर्हणाम् अथाऽपि वा ।
 ३४] कार्यं कारुण्यम् आर्येण कश्-चिन् नैवाऽप-राध्यति ॥४२॥ [४५
 लोके हिंसा-विहाराणां पापानां पाप-कर्मणाम् ।
 ३५] कुर्वताम् अपि पापानि नैव कार्यम् अ-शोभनम् ॥४३॥ [४६
 एवम् उक्तस् तु हनु-मान् सीतया वाक्य-कोविदः ।
 ३६] प्रत्य-उवाच ततः सीतां राम-पत्नीं यशस्विनीम् ॥४४॥ [४७
 युक्तां रामस्य भवतीं धर्म-पत्नीं यशस्विनीं ।
 ३७] प्रति-संदिश माम् आर्ये गमिष्ये यत्र राघवः ॥४५॥ [४८
 एवम् उक्ता हनु-मता वैदेही जनकाऽऽत्मजा ।
 ३८] अब्रवीद् द्रष्टुम् इच्छामि भर्तारं भर्तृ-वत्सलं ॥४६॥ [४९
 तस्यास् तद् वचनं श्रुत्वा हनू-मान् पुवर्गर्भः^{१०} ।
 ३९] हर्षयन्^{११} मैथिलीं वाक्यम् उवाचेदं^{१२} महा-यशाः^{१३} ॥४७॥ [५०
 पूर्ण-चन्द्र-मुखं^{१४} रामं द्रक्ष्यस्य आर्ये स-लक्ष्मणम् ।
 ४०] स्थिर-मित्रं हताऽमित्रं शचीऽवेन्द्रं सुरेश्वरम् ॥४८॥ [५१
 ताम् एवम् उक्त्वा भ्राजन्तीं सीतां स्फीताम्^{१५} इव श्रियम्^{१६} ।
 ४१] आ-जगाम महा-तेजा^{१७} हनू-मान् यत्र राघवः^{१८} ॥४९॥ [५२
 हरि-वर-सचिवस् ततो हनू-मान्
 प्रति-वचनं जनकेश्वराऽऽत्मजायाः ।
 कथितम् अकथयद् यथा-क्रमेण
 N] नर-पतये^{१९} प्रणि-पत्य^{२०} राघवाय ॥५०॥ [५३
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{२१} सीता-प्रमोदो नाम
 चतुर्नवतितम सर्ग ॥ ९४ ॥

१ अ-अत आरभ्य ४३-श्लोकस्य तृतीयपाद यावन्नास्ति । भ-परिज्ञाय लुवंगम ।
 २ प्र-०र्येण कश्चिद्वै नापराध्यति । भ-कार्यकारणकर्तृत्वे न कश्चिदपराध्यति ॥ ३ भ-
 रक्षसा कामरूपिणां । ४ भ-प्रतिकुर्वन्न शोभते ॥ ५ भ-युक्तं । ६ रा२ फ-वर्ज-
 ०पत्नी यशस्विनी । भ-महिषी सीता प्रोवाच यद्वचः । ७ भ-देवि ॥ ८ रा२ फ-
 ०त्सलम् । भ-वानरर्षभ ॥ ९ रा२ फ भ-हनू० । १० भ-वानरोत्तम ।
 ११ भ-प्रहर्षान्मै० । १२ भ-इदमाह स माहति । १३ भ-०न्द्रनिभं ॥
 १४ भ-श्रियमिवापरां । १५ भ-महाभागो । १६ रा२-०वौ ॥ १७ रा२ फ भ-
 त्रिदशवरप्रतिमाय ॥ १८ प्र भ-लकाकाडे । रा२ फ-आभ्युदयिके ॥

[वं-६६] = [पञ्चनवतितमः सर्गः] =[दा-११७]

तम् उवाच महा-प्राज्ञं^१ सोऽभि-चाद्यं^२ पुन-गमः ।

१] रामं वचनम् अ-क्षुद्रं^३ वरं सर्व-धनुष्मताम् ॥१॥ [१

यन्-निमित्तोऽयम्^४ आ-रम्भः^५ कर्मणां यः^६ फलोदयः ।

२] तां साध्वीं^७ शोक-सन्तप्तां द्रष्टुम् अर्हसि मैथिलीम् ॥२॥ [२

सा हि शोक-समाविष्टा बाष्प-पर्याकुलेक्षणा ।^८

३] मैथिली वि-जयं श्रुत्वा त्वां द्रष्टुम् अभि-कांक्षति ॥३॥ [३

माम् उवाचाऽथ वैदेही त्वद्-दर्शन-समुत्सुका ।

N] द्रष्टुम् इच्छामि भर्तारम् इति पर्याकुलेक्षणा ॥४॥ [४

एवम् उक्तो हनु-मता रामो धर्म-भृतां वरः ।

४] अगच्छत्^९ सहसा ध्यानम् ईषद्-बाष्प-परिमुक्तः ॥५॥ [५

स दीर्घम् उष्णं नि-श्वस्य जगतीम् अव-लोकयन् ।^{१०}

५] अ-काम इव तत् कर्तुम् इत्य् उवाचाऽञ्जना-सुतम्^{११} ॥६॥ [६

N] गच्छ^{१२} गत्वा^{१३} पुनर् लङ्कां पुरीं ब्रूहि वि-भीषणम् । [N

निवृत्त-शौचः पश्येथाः सीताम् आ-दाय माम् इति ॥७॥

६] द्रष्टुम् इच्छामि वैदेहीं प्रकृति-स्थाम्^{१४} अ-निन्दिताम्^{१५} । [७

१ रा२ फ भ-० ज्ञमभि० । २ भ-अर्थज्ञो ॥ ३ भ-० त्त समारभ. ।
४ भ-च । ५ भ-देवी ॥ ६ प्र-नास्ति । ७ रा१-नास्ति ॥ ८ फ-नास्ति ।
९ फ-नास्ति । भ-पूर्वस्मात्पत्ययाच्चाहमुक्तो विश्वस्तया तया ॥ १० रा१ ल१ ल२
व अ प्र फ भ-आग० ॥ ११ अतः पर ३६-शश्लोक यावत् सक्षिप्त पाठः—
भ-उवाच मेघसकाश राक्षसेन्द्र विभीषणम् । मम सीता शिर स्नातामुपस्थापय
मैथिलीम् । दिव्यांगरागा वैदेहीं दिव्याभरणभूषिताम् ॥ एवमुक्तस्तु रामेण त्वरमाणो
विभीषण. । प्रविश्यात् पुर सीता प्राजलि प्रत्युवाच ताम् ॥ शिर स्नाता तु वैदेही
दिव्याभरणभूषिता । यानमारोह भद्र ते भर्ता त्वा द्रष्टुमिच्छति ॥ एवमुक्त्वा तु
वैदेही प्रत्युवाच विभीषणम् । अस्नाता द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं राक्षसाधिप ॥ तस्यास्त-
द्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच विभीषण । यथाह भर्ता राजा च तथा त्व कर्तुमर्हसि ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मैथिली पतिदेवता । भर्तृभक्तिपरा साध्वी तथेति प्रत्युवाच ह ॥
तत सीता शिर स्नाता युवतिभिरलङ्कृताम् । महार्हाभरणोपेता महार्हावरधारिणीम् ॥
आरोप्य शिविका दिव्या पराङ्ग्यास्तरणावृताम् । राक्षसैर्बहुभिर्युक्त आजगाम
विभीषण ॥ १२. प्र रा२ फ-० नीसुत ॥ १३ रा२ फ-गच्छस्वाशु । १४ प्र-
'प्रकृति०' इत्यत आरभ्य 'तथाकृता' इत्यन्तं नास्ति । फ-अलङ्कृताम् ॥

- प्रतिकर्म-समायुक्तां^१ वासोभिर् भूषणैस् तथा ॥८ ॥
 निर्-यात्यतां च वैदेही^२ तथा-रूपा^३ तथा-कृता^४ ।
 N] पुरस्-कृत्य स्वयं^५ चैनां भवान्^६ निर्-यातुम् अर्हति ॥९ ॥ [N
 इत्य् उक्त्वा स^७ हनू-मन्तं प्र-स्थाप्य च पुरीं प्रति ।
 N] गिरेः सु-वेलस्य तदा^८ न्य-अवसच् छिखरे ततः^९ ॥१०॥ [N
 सान्त्वयन् वानरान् सर्वान् कुलगोत्राऽवधान-तः^{१०} ।
 N] ऋक्षांश् च^{११} सु-महाकायान्^{१२} गो-लाङ्गलांश् च सर्व-शः ॥११॥ [N
 अथाऽऽगत्य महा-तेजा हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 N] वि-भीषणाय च तदा राम-वाक्यं न्य-अवेदयत् ॥१२॥ [N
 ७५] कृत-शौचस् ततो धी-मांस् त्वरमाणो वि-भीषणः । [८५
 N] कृत्वौर्ध्वदैहिकं भ्रातुः^{१३} कृत-कृत्यः सुहृद्-वृतः^{१४} ॥१३॥ [N
 N] श्रुत्वा हनु-मतो वाक्यं सीता निर्-यात्यताम् इति । [N
 ७७] भ्रातुर् अन्तःपुराऽध्यक्षान् विन्ध्याऽऽदीन् स तथाऽब्रवीत्^{१५} ॥१४॥ [८७
 विनयाऽवनता भूत्वा शिरसाऽभि-प्रणम्य च ।
 N] आऽज्ञापयत वैदेहीम् अभि-वाद्य^{१६} प्र-साद्य^{१७} च ॥१५॥ [९
 द्रष्टुम् इच्छति भर्ता त्वां रामो धर्म-भृतां वरः ।
 ८] स्नाताम् अलं-कृतां चैव^{१८} सं-युतां प्रति-कर्मणा ॥१६॥ [१०
 इत्य् उक्तास् ते तथा^{१९} चक्रुः स्त्र्य-अध्यक्षा विनयाऽन्विताः^{२०} ।
 N] सा तद् भर्तु-वचः^{२१} श्रुत्वा बभूव व्रीडिताऽऽनना ॥१७॥ [N
 अचिन्तयच्^{२२} च^{२३} वैदेही किं नु राजा चिकीर्षति ।
 N] यन् माम् अलं-कृतां देवो द्रष्टुम् इच्छति राघवः ॥१८॥ [११
 प्रति-कर्म कथं^{२४} कुर्या विना^{२५} तेन महाऽऽत्मना^{२६} ।

१. रा१ फ-०क्ता । २. ल१ ल२ व अ प्र रा२-०ही । ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२-०पा तथाकृताम् । ४. रा२ फ-यथा । ५. रा१ फ-भयान् । ६. रा२ फ-वर्ज-च । ७. रा२ फ-ततो । ८. रा२ फ-तदा ॥ ९. रा२ फ-वानरान्सावयित्वा च । १०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०त्रपदानुग । रा२-०त्रप्रधा० । ११. रा२ फ-चैव म० ॥ १२. रा२-वर्ज-नास्ति ॥ १३. ल१ ल२ व प्र-स्नात ॥ १४. ल१ ल२ व प्र-०द्वचः ॥ १५. रा१ अ फ-तदाब्र० ॥ १६. रा१-शिरसाभि-प्रणम्य ॥ १७. रा२ फ-एवं ॥ १८. रा२ फ-वर्ज-तदा । १९. फ-विनतानना । २०. फ-भर्तुवचः ॥ २१. रा२ फ-वर्ज-सा चितयित्वा ॥ २२. फ-तथा । २३. रा२-शुभ वा यदि वाशुभम् ।

- यथैतद् वचनं घोरं नि-स्तीर्णम्^१ अ-शुभं मया ।
 [N] दुःखेन सहिताम् एव किम् अलं-कर्तुम् अर्हति ॥१९॥ [N]
 किं तु भर्तृ-वचः^२ कार्यं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
 [N] तथेति^३ वचनं रूढं^४ हृदये मे निर्-अन्तरम् ॥२०॥ [N]
 [N] इति निश्-चित्य वैदेही स्त्र्य-अध्यक्षांस् तान् उवाच ह ।
 १०उ] यद् आ-ज्ञापयति स्वामी तत् कार्यम् अ-विशङ्कया ॥२१॥ [N]
 स्त्र्य-अध्यक्षास् ते^५ ततः सर्वे समा-वेद्य वि-भीषणे ।
 [N] विभीषणाऽऽज्ञया तस्यास् तद् उक्तम् उप-कल्पितम् ॥२२॥ [N]
 भूषणान्य् अथ वस्त्राणि यद् अन्यद् अपि ते यथा ।
 [N] स्त्रियश् च कुल-वृद्धाश् च प्रति-कर्मणि^६ नि-ष्ठिताः ॥२३॥ [N]
 ततः सीता^७ शिरः-स्नाता सं-युक्ता^८ प्रति-कर्मणा ।
 १२] तां^९ महाऽऽभरणोपेतां^{१०} भर्तृ-दर्शन-लालसा ॥२४॥ [१४]
 मणि-काञ्चन-चित्राऽङ्गी सम्-अन्ताद् वस्त्र-संयुताम् ।
 [N] शिविकाम्^{११} उद्यमाना(?नां)^{१२} सा राक्षसैर् वहनोचितैः ॥२५॥ [N]
 वि-भीषणस्य वचनात् सीता सुरसुतोपमा ।
 [N] आ-रुरोह सु-मंवीता गमने धृत-मानसा ॥२६॥ [N]
 वृद्धाऽमात्यैः परि-वृतो विनीताऽऽत्मा वि-भीषणः ।
 १३] आ-रोप्य शिविकां सीताम् अगमद् यत्र राघवः ॥२७॥ [१५]
 ततो वानर-मुख्यास् ते कौतूहल-समन्विताः ।
 १४] वैदेही द्रष्टुम् इच्छन्तस तस्थुः शतसहस्र-शः ॥२८॥ [N]
 विदितं ह्य् अभवत् तेषां राम-शासन-चोदनात्^{१३} ।
 [N] सीताऽभ्यागमन तत्र पुनर्-जन्म-समं तदा ॥२९॥ [N]
 ये चाऽन्ये व्य-आर्तिकास्^{१४} तत्र सम्प्राऽऽप्तास् तद्-दिदृक्षवः^{१५} ।
 [N] तेषाम् अप्य् अभवत् सर्वं रामस्य न भयं तदा ॥३०॥ [N]

१ अ-विस्ती० । २ रा२ फ-नास्ति ॥ ३ फ-भर्तृवचः । ४ रा२-कुर्याम् ।
 ५ रा२ फ-ममेति । ६ रा१ ल१ ल२ ब अ-रूढे ॥ ७ रा१-तु । ८ रा२ फ-चाथ
 ततस्ते समकल्पयन् ॥ ९ रा१ ल१ फ-०माणि ॥ १०. रा२ फ-वर्ज—सीता शिर-
 स्नाता संयुक्ता । ११ रा२ फ-महार्हाभरणोपेता ॥ १२. ल१ ल२ ब प्र-०का चोद्यः ॥
 १३ रा२ फ-०ननोद० ॥ १४ रा२ फ-वर्ज—वादिकास् । १५. रा-
 तु दि० ॥

- निर-यास्यत्य् अद्य वैदेहीं रामो' राक्षस-वेश्मनः' ।^१
 [N] चिरोषितां प्रियां भार्याम् इति तेऽन्योऽन्यम् अनुवन् ॥३१॥ [N]
 अलं-कृतायाः सीताया भूषितायाश् च दर्शने ।
 [N] को हेतुः किम् अभि-प्रेतम् इति चैव वि-शङ्किताः ॥३२॥ [N]
 तेषाम् एवम् अभि-प्रायम् वि-ज्ञाय रघु-नन्दनः ।
 [N] सुवेल-शिखरात् तस्माद् अव-तीर्य स्थितोऽभवत् ॥३३॥ [N]
 तं वानर-सहस्राणि प्रयुतान्य् अर्बुदानि च ।
 [N] परि-वव्रुर् महाऽऽत्मानं राघवं लक्ष्मणं तथा' ॥३४॥ [N]
 १७५] ततो वि-भीषणो धी-मान् अमात्य-गण-संवृतः ।
 [N] अनु-यातश्च' पादातैः' सु-वेशः शुचिर् आत्म-वान् ॥३५॥ [N]
 [N] शिविकां तां पुरस्-कृत्य रामम् एवाऽभ्य-अगच्छत् ।
 १७७] कथं-चिद् इव सं-मर्दाद् वीराणां द्रष्टुम् इच्छताम् ॥३६॥ [N]
 सोऽभि-गम्य महाऽऽत्मानं प्राऽऽप्त-ध्यानम्' अन्-उत्तमम् ।
 १८] प्र-णतश् च प्र-हृष्टश् च प्राऽऽप्तां सीतां न्य-अवेदयत् ॥३७॥ [१६]
 ताम् आ-गताम् उप-श्रुत्य' रक्षो-गृह-चिरोषिताम् ।
 १९] रोषो हर्षश् च दैन्यं च राघवं वै' समाऽऽविशत् ॥३८॥ [१७]
 ततो' युग्य-गतां' सीतां' सु-विमर्शं' वि-चारयन् ।
 २०] वि-भीषणम् इदं वाक्यं वि-मना' राघवोऽब्रवीत् ॥३९॥ [१८]
 राक्षसाऽधिपते सौम्य नित्यं मद्-विजये रत ।
 २१] वैदेही सन्नि-कर्षं मे' शीघ्रं' समुप-गच्छतु' ॥४०॥ [१९]
 तस्य' तद् वचनं श्रुत्वा' राघवस्य वि-भीषणः ।
 २२] तूर्णम् उत्-सारणं तत्र' कारयामास धर्म-वित् ॥४१॥ [२०]

१ ल१ ल२ व प्र-०श्मनि । रा२ फ-सीतेत्युत्सुकता गता । २ अत परमधिक
 पाठ — रा२-किं नु वक्ष्यति वैदेही रामो राजसवेश्मनि । ३ रा२ फ-तदा ॥
 ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-पदातिभि ॥ ५ रा२ फ-नास्ति ॥ ६ भ-जितारि ध्यानमाग-
 तम् । ७ प्र-नास्ति ॥ ८. रा२ फ-नास्ति तामुपश्रुत्याथ । भ-तामागता प्रतिश्रुत्य ।
 ९ रा२ फ-समुपाविशत् । १०. भ-हर्षो दैन्यं च शोकश्च त्रयो राममथाविशन् ॥
 ११ रा२-ततो यानगता । भ-कृत्वा पार्श्वगतां । १२ भ-दृष्टि सविमर्षो । १३ भ-
 प्रहृष्टो ॥ १४ ल१ ल२ व अ प्र-तु । १५ रा२ फ-क्षिप्रं । १६ भ-समनुतिष्ठतु ।
 १७ अत आरभ्य रा२-सर्गान्त यावन्नास्ति ॥ १८ भ-श्रुत्वा तु वचन राजा ।
 १९. भ-यत्नात्कारयामास सर्वत ॥

- कञ्चुकोष्णीषिणम्^१ तत्र वेत्र-कर्कर-पाणयः^२ ।
 २३] उत्-सारयन्तस् तान्^३ योधान् सम-अन्तात् परि-वभ्रमुः^४ ॥४२॥ [२१
 ऋक्षाणां वानराणां च राक्षसानां समन्त-तः^५ ।
 २४] बृन्दान्य् उत्-सार्यमाणानि दूरम्^६ उत्-सृजुस्^७ ततः ॥४३॥ [२२
 तेषाम् उत्-सार्यमाणानां निःस्वनः^८ सु-महान् अभूत्^९ ।
 २५] वायुना वर्तमानानां सागराणाम् इव स्वनः ॥४४॥ [२३
 उत्-सार्यमाणांस् तान् दृष्ट्वा जनान् संजात-सम्भ्रमान्^{१०} ।
 २६] दाक्षिण्याच् चाऽनु-रागाच्^{११} वारयामास राघवः ॥४५॥ [२४
 वानरांश् चाऽपि तान् दृष्ट्वा कौतूहल-समन्वितान्^{१२} ।
 N] प्रत्य-अपेधत रामोऽपि ज्ञात्वा तेषां मनो-गतम् ॥४६॥ [N
 कथं-रूपा तु वैदेही स्त्री-रत्नं कीदृशं तु तत् ।
 १५] तस्या वानर-लोकोऽयं कृते सं-शयम् आ-गतः ॥४७॥ [N
 यस्या^{१३} हेतोर् हतो राजा रावणो राक्षसाऽधिपः ।
 १६] सेतुश् च योजन-शतं जले बद्धो महोदधेः ॥४८॥ [N
 १७] इति तेषां मनो^{१४} ज्ञात्वा वचनं वदताम् अपि ।
 N] प्रेषयामास वैदेही प्र-काशम् उप-यात्वा इति ॥४९॥ [N
 सं-रब्धश् चाऽब्रवीद् रामश् चक्षुषा निर्-दहन्^{१५} इव ।
 २७] वि-भीषणं महा-प्राज्ञं सोपालम्भम् इदं वचः ॥५०॥ [२५
 किम्-अर्थं माम् अन्-आदृत्य क्लेश्यतेऽयं^{१६} महा-जनः^{१७} ।
 २८] नि-वर्तयैषाम्^{१८} उद्-वेगं^{१९} जनोऽयं स्व-जनो मम ॥५१॥ [२६

१. ल१ ल२-काचु० । २. भ-वेत्रहर्हरपा० । ३. ल१ ल२ व अ प्र-
 सर्वास्तान्परि० । रा२-० तात्परिचक्रमु० । भ-सहसा समंतात्परिचक्रमु० ॥ ४. रा२
 फ-० नांच सर्वश । ५. भ-वानराणामथर्क्षाणां राक्षसानां च सर्वत । ६. भ-ससुर्दू-
 रतरं ॥ ७. भ-हरीणां रूपमावभौ ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति । भ-वायुना
 धूयमानस्य सागरस्येव पर्वसु । अतः परमधिकश्च पाठ — पद्मगर्भनिभास्ते वै
 बालाऽर्कसदृशाननाः । एकांतमाश्रिता रेजुस्तडाग इव सर्वत ॥ ९. भ-
 समताज्जातसं० । १०. रा२ फ भ-वर्जं—नास्ति । ११. भ-तदमर्षाच् ॥ १२. भ-
 अत आरभ्य ४९-शब्दोक्तं यावन्नास्ति ॥ १३. ल१ ल२ व प्र फ-तस्या । १४. अ
 प्र-मत । १५. रा२-नास्ति ॥ १६. भ-प्रद० ॥ १७. भ-त्वयाय क्लिश्यते जन० ।
 १८. भ-उद्धेग मा कृथा ह्येषां । १९. अतः परमधिक. पाठ — भ-विभी-
 षणस्तथा श्रुत्वा व्यथितात्मा तथाकरोत् । विवृतां शिविकां कृत्वा ततो
 राघवमन्वयात् ॥

- सीता त्व् अन्तर्-गतं रोषं तदा' विप्र-कृता सती ।
 २९] धारयामास दुर-धर्षा' भर्तृ-वाक्य-समाहिता' ॥५२॥ [N
 ततो राघवम् आ-लोक्य व्रीडिता' जनकाऽऽत्मजा' ।
 ३०] हर्षम् अन्तर्-गतं रोषान्' नि-जग्राह वराऽऽनना ॥५३॥ [N
 ततः स्वरेण महता महामेघौघनादिना ।
 ३१] उवाच राघवो धी-मान् वि-भीषणम् इदं वचः ॥५४॥ [N
 पुत्र-पक्षे प्र-जा राज्ञां' तवाऽपि विदितं ध्रुवम् ।
 ३२] पश्यन्तु मातरं तस्माद् इमे' कौतूहलाऽन्विताः ॥५५॥ [N
 न गृहाणि न वस्त्राणि न प्र-काशो न सत्-क्रिया ।
 ३३] न चाऽन्यो राज-सत्कारः' शीलम् आ-वरणं' स्त्रियः' ॥५६॥ [२७
 व्य्-असनेषु न' युद्धेषु न कृच्छ्रेषु' स्वयं-वरे ।
 ३४] न क्रतौ वा विवाहे वा दर्शनं दुष्यति स्त्रियः ॥५७॥ [२८
 सैषा युद्ध-गता चैव कृच्छ्रे महति च स्थिता ।
 ३५] दर्शने नाऽस्ति दोषोऽस्या मत्-समीपे विशेष-तः ॥५८॥ [२९
 वि-सृज्य शिविकां तस्माद् पद्भ्याम् एवोप-सर्पतु' ।
 ३६] समीपे मम वैदेही पश्यन्त्वा एतां' वनौकसः ॥५९॥ [३०
 एवम् उक्तस् तु रामेण स-विमर्शो' वि-भीषणः ।
 ३७] रामस्योपाऽनयत् सीतां सन्नि-कर्ष' विनीत-वत् ॥६०॥ [३२
 तच्च ह्रुत्वा राघव-वचः सीतां तत्र वनौकसः ।
 ३८] विभीषण-प्रभृतयः' सर्वाः प्र-कृतयस् तथा ॥६१॥ [N
 वीऽऽक्षांचक्रुस् तदाऽन्योऽन्यं किं नु रामः करिष्यति ।
 ३९] दृश्यतेऽन्तर-हितो ह्य अस्य क्रोधो दृष्ट्या वि-भाव्यते' ॥६२॥ [N
 इत्थं' वि-शेङ्किताः' सर्वे दृष्ट्वा रामस्य चेष्टितम् ।
 ४०] अपूर्वाऽऽकार-सन्त्रस्ताः सहसैव' वि-सर्जने' ॥६३॥ [N

१ भ-तथा । २ भ-दुर्वार । ३ ल१-०क्य स० ॥ ४ भ-विहृता जन-
 लज्जया । ५ रा२ फ-क्रोधान् । भ-कृत्वा ॥ ६, रा२ भ-राजस् । ७ भ-इमां ॥
 ८, ल१-०संस्कार ॥ ९ भ-वर्ज-आभरण । १० भ-स्त्रियाः ॥ ११ भ-विवाहेषु
 कन्याना च । १२, भ-क्रतौ च सयुगे स्त्रीणा दर्शनं सार्धलौकिकम् ॥ १३ भ-एव
 समानय । १४ रा२ फ-एते । भ-एतां ॥ १५ ल१ ल२ ब अ प्र-वर्ज-स विमृश्य ।
 १६, भ-समीपं स ॥ १७ रा२ फ भ-०णपुरोगाश्च ॥ १८ रा२ फ भ-विभावित ॥
 १९ भ-इति ते विव्यथु । २० रा२ फ-०सैव विरेमिरे । भ-जातशंकास्तदाभवन् ॥

- लक्ष्मणोऽपि^१ स-सुग्रीवस्य ते^२ च सर्वे प्लवं-गमाः^३ ।
 ४१] आसन् सु-ग्रीडितास्^४ तत्र^५ मृत-कल्पास्^६ त्व^७ अचिन्तयन्^८ ॥६४॥ [३३
 कलत्र-निरपेक्षैश् च चेष्टितैर् अस्य दारुणैः ।
 ४२] अ-प्रीतिम्^९ इव सीतायास्^{१०} तर्कयन्ति स्म राघवे^{११} ॥६५॥ [३४
 लज्जया त्व^{१२} अथ लीयन्ती स्वेषु गात्रेषु जानकी^{१३} ।
 ४३] वि-भीषणेनाऽनु-गता^{१४} भर्तारं साऽभ्य-अवर्तत^{१५} ॥६६॥ [३५
 ४४] ते तां ददृशुर् आ-यान्तीं श्रियं देह-वतीम् इव^{१६} ।
 सीतां दृष्ट्वा वराऽऽरोहां सर्वे वानर-पुङ्गवाः^{१७} ।^{१८}
 ४५] वि-स्मयं परमं जग्मुस् तस्या रूप-श्रियौजसा^{१९} ॥६७॥ [N
 सा वस्त्र-संवीत-मुखी^{२०} लज्जया जन-संसदि ।
 ४६] तस्थाव् आ-साद्य भर्तारं श्रीर्^{२१} विष्णुम् इव रूपिणी ॥६८॥ [३६
 N] अस्तु-सम्पूर्ण-वदना सा सीता जनकाऽऽत्मजा^{२२} ।^{२३}
 ५२३] रुरोदाऽऽसाद्य भर्तारं^{२४} हाऽऽर्य-पुत्रेति जल्पती^{२५} ॥६९॥ [N
 वि-स्मयाच्च च प्र-हर्षाच्च च स्नेहाच्च च पति-देवता^{२६} ।
 N] उद्वीऽऽक्षन्ती^{२७} मुखं भर्तुः सौम्यं सौम्यतराऽऽनना ॥७०॥ [३७
 ४७] राघवश् चाऽपि तां दृष्ट्वा दिव्य-रूप-वपुर्-धराम्^{२८} ।^{२९}
 विवर्ण-वदनो रामः क्रोध-स्नेह-विमध्य-गः^{३०} ।
 ४८] बभूवाऽधिक-ताम्राऽक्षो बाष्प-निग्रह-तापितः^{३१} ॥७१॥ [N
 ताम् अग्र-तः स्थितां देवीं व्रीडोपहत-चेतनाम्^{३२} ।
 ४९] बहु-चिन्तां^{३३} सु-दुःखाऽऽर्ता चिन्तयन्तीम् अनाथ-वत् ॥७२॥ [N

१ भ-०णस्तु । २ भ-स च तारासुतोंगद । ३ भ-च व्रीडिता सर्वे ।
 ४ भ-०श्च चिन्तया ॥ ५ ल१ व अ प्र-०त । ६ ल१ ल२ व अ प्र-राघव । भ-मेनिरे
 तां परित्यक्तमपविद्धामिव स्त्रज ॥ ७ भ-विलय यातीं स्वेवगेषु च मैथिलीं ।
 ८ प्र-०ता भर्तारमभिवर्तते । भ-ता सामान्यामिव योषित ॥ ९ अत परमधिक
 पाठ — भ-देवतामिव लंकायाः प्रभां वैवस्वतीमिव । १० रा२ फ-ता च दृष्ट्वा
 व० । भ-दृष्ट्वा ते हरय सर्वे सीतां परमया श्रिया ॥ ११. रा१ ल१ व अ-रूपौजसो
 श्रिया ॥ १२ भ-बाष्पसरुद्धमुखी । १३ प्र-नास्ति । १४ भ-नास्ति । १५ भ-
 वर्ज—सा भृशम् ॥ १६ भ-परिदेविता । १७ रा२-उदीक्षन्ती । १८ भ-नास्ति ॥
 १९ भ-सीता दिव्यवपुर्धरा । २० अत परमधिक पाठः—रा० फ भ-जातशंकेन
 मनसा बाष्पेण रुद्धलोचनः । २१ भ-स्नेहक्रोधाधर्म० । २२ भ-०निग्रहणे रत ॥
 २३ ल१ ल२ व प्र-क्रोधोप० । २४ भ-समालोक्य ॥

- राक्षसाऽपहृतां^१ बालां बलात् संरोध-कर्षिताम् ।
 ५०] कथं-चिद् एव जीवन्तीं मृत्यु-लोकाद्^२ इवाऽऽगताम् ॥७३॥ [N
 प्र-मथ्याऽप-हृतां^३ शून्याद् आ-श्रमात् पाप-चेतसा ।
 ५१] अ-पापां निर्-अवद्याऽङ्गीं नाऽभ्य-अभाषत राघवः^४ ॥७४॥ [N
 ५२पू] इति तां^५ बाष्प-रुद्धाऽक्षीम् उपग्रेक्षत^६ राघवः ।
 N] बाष्प-व्याकुल-ताम्राऽक्षो मध्ये तेषां महाऽऽत्मनाम् ॥७५॥ [N
 तस्या वि-लपितं श्रुत्वा सर्वे ते हरि-यूथपाः ।
 ५३] रुरुदुर् जात-सन्तापाः शोक-व्याकुल-चेतसः^७ ॥७६॥ [N
 मुखं वस्त्रेण सं-च्छाद्य सौमित्रिर् जात-सम्भ्रमः^८ ।
 ५४] बाष्प-निग्रहणे यत्नम् अकरोद् धैर्यम्^९ आ-स्थितः ॥७७॥ [N
 ततः सीता वराऽऽरोहा भर्तुर्^{१०} वैकारिकं महत् ।
 ५५] व्रीडाम् उत्-सृज्य त(तद्)दृष्ट्वा तस्थौ तस्य^{११} तदाऽग्र-तः ॥७८॥ [N
 शोकम् उत्-सृज्य वैदेही सत्त्वम् आ-लम्ब्य भामिनी ।
 ५६] प्र-गृह्य^{१२} मनसा भावं^{१३} वि-शुद्धेनाऽन्तर्-आत्मना ॥७९॥ [N
 वि-स्मयाच्च च प्र-हर्षाच्च च भयात्^{१४} स्नेहात् तथा स्थिता^{१५} ।
 ५७] बहु-रूपं^{१६} च^{१७} ददृशे भर्तुर् वक्त्रम्^{१८} अ-निन्दिता^{१९} ॥८०॥ [N
 आऽविशद् अन्-उपमं मनः-क्लमं सा
 तद् अभिसम्-ईक्ष्य पुनः प्रियस्य वक्त्रम् ।
 व्रीडितकुपितविस्मिताऽऽत्मवक्त्रा
 N] विविध-वपुर् जनकाऽऽत्मजा बभूव ॥८१॥ ॥३८
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{२०} सीतादर्शनं नाम
 पञ्चनवतितम सर्ग ॥ ९५ ॥

१. अ-रक्ष० । २. भ-पुनर्जाता ॥ ३. भ-बलादप० । ४. भ-किंचन ॥ ५. भ-इत्येवं । ६. ल१ ल२ व अ प्र-उपग्रेक्ष्य च रा० । भ-लज्जया जनसंसदि ॥ ७. भ-बाष्पव्याकुललोचना ॥ ८. भ-जातसाध्वस । ९. फ-भिज्ञेषु-दैन्यम् ॥ १०. भ-दृष्ट्वा । ११. भ-भर्तुस् ॥ १२. भ-निगृह्य मनसा बाष्प ॥ १३. भ-स्नेहात्क्रोधात्कुमादपि । १४. भ-रूपेव । १५. भ-वदनमीक्षती ॥ १६. भ-अथ समरकृतात्मन क्लम सा सुचिरमदृष्टमुदीक्ष्य च प्रियस्य । वदनमुदितचन्द्रकांतं विमलशशांकनिभानना ननन्द ॥ १७. व प्र भ-लकाकाण्डे । १८. फ-आभ्युदयिके ॥

[वं-१००]=[षण्णवतितमः सर्गः] =[दा-११८]

सं तां देवीं तदा दृष्ट्वा रामः शङ्का-समन्वितः ।^१

१] हृदयाऽन्तर्गतं भावं व्या-हृतुम् उप-चक्रमे ॥१॥ [१
एषाऽसि वि-जिता भद्रे शत्रुं हत्वा मया रणे ।

२] पौरुषाद् यद् अनु-ष्ठेयं मयैतद् उप-पादितम् ॥२॥ [२
गतोऽस्म्य् अन्तम् अ-मर्षस्य यशश्च स्व-कम् अर्जितम् ।

३] अव-मानश्च शत्रुश्च युगपन् नि-हतौ मया ॥३॥ [३
अद्य मे पौरुषे तुष्टिर् अद्य मे स-फलः श्रमः ।

४] अद्य तीर्ण-प्रतिज्ञोऽहं प्रभावाऽऽदि(?दति) कर्म-तः(?णः) ॥४॥ [४
यत् त्वं वि-रहिता नीता छल-च्छिद्रेण रक्षसा ।

५] दैवाद् यः पतितो दोषः स मया तु समी-कृतः ॥५॥ [५
सम्प्राऽऽप्तम् अव-मानं यत् तेजसा तत् प्र-मार्जिताम् ।

६] कस् तेन पुरुषेणाऽर्थो महताऽप्यल्प-तेजसा ॥६॥ [६
N] यो न शत्रौ न मित्रे च वर्तते हि यथोचितम् ॥६॥ [N
लङ्घनं च सम्-उद्रस्य लङ्कायाश्चाऽव-मर्दनम् ।

७] स-फलं तद् यशः प्राऽऽप्तं वि-क्रमं(?माच)च हनू-मतः ॥७॥ [७
युद्धे वि-क्रमतश्चैव हितं मन्त्रयतस्तथा ।

८] सु-ग्रीवस्य स-सैन्यस्य कृतोऽद्य स-फलः श्रमः ॥८॥ [८
वि-गुणं भ्रातरं त्यक्त्वा यो मां स्वयम् उप-स्थितः ।

९] वि-भीषणस्य च तथा स-फलोऽयं परि-श्रमः ॥९॥ [९

१ ल१ ल२ व रा२-सीता । फ-ता तु । २ व-शोकस० । ३ भ-ता तु
षार्धस्थिता प्रह्ला राम सप्रेक्ष्य मैथिलीम् । ४ भ-क्रोध ॥ ५ प्र-एषापि । ६ ल१ ल२
व प्र-विदिता । ७ भ-शत्रुहस्तान् । ८ भ-तदेतद् ॥ ९ ल२ व प्र-यशश्चोर्जि-
तमर्जि० । भ-श्रमश्चैव ममार्जितः । १०. भ-मया युगपदुद्धृतौ ॥ ११. भ-पौरुषं
दृष्टम् । १२. रा२ फ-वर्जं—नास्ति । भ-अद्य तीर्णप्रतिज्ञत्वाद्यभवामीह चात्मनः ॥
१३ रा१-०ता तेन छ० । ल१ ल२ व प्र-प्राप्ता हता तेन बहुच्छि० । अ-०तानेन
बहुच्छि० । १४ भ-संपादितो । १५ भ-पौरुषेणायमर्जितः ॥ १६ भ-०सश् ।
१७ रा१ रा२-स तु मानं । ल१ ल२ व प्र-यदमान । भ-चापमानो । १८ भ-
यस् । १९ भ-स प्रमार्जितः ॥ २० रा२ फ-वर्जं—यस्तस्य पौरुषस्यार्थः सह
तेनाल्पचेतसा । भ-कस्तस्य पुरुषार्थो हि पुरुषस्याल्पतेजसः । २१ भ-वर्जं—नास्ति ॥
२२ भ-हि । २३ भ-सर्वमेवाद्य महत्कर्म ॥ २४ भ-आदौ विक्राम० । २५ रा१-
चाथ । २६ भ-०तश्चन । २७ ल१ ल२ व प्र-च सै० । २८. भ-सफलोय परिश्रमः ॥
२९ रा२ फ-निर्गुण । ३० भ-हित्वा । ३१. भ-भक्तस्य कृतोद्य सफल श्रमः ॥

- इत्य एवं ब्रुवतः सीता^१ श्रुत्वा^२ रामस्य तद् वचः ।
 १०] क्षणं^३ चोत्फुल्ल-नयना^४ बभूवाऽसु-परिप्लुता ॥१०॥ [१०
 पश्यतस् तां तु रामस्य समीपे^५ हृदय-प्रियाम् ।
 N] जन-वाद-भयाद् राज्ञो बभूव हृदयं द्वि-धा ॥११॥ [N
 सीताम् असितपद्मा^६क्षीं नील-कुञ्चित-मूर्धजाम् ।
 N] अपश्यत् तां वराऽऽरोहां मध्ये वानर-रक्षसाम् ॥१२॥ [N
 ११पू] पश्यतस् तां तु रामस्य भूयः^७ क्रोधोऽभ्य-अवर्धत^८ ।
 N] प्रभृताऽऽज्याऽवसिक्तस्य पावकस्येव दीप्यतः ॥१३॥ [११
 ११उ] स बद्ध्वा भुकुटी^९ वक्त्रे^{१०} तिर्यक् सम्प्रेक्ष्य^{११} राघवः^{१२} ।
 अब्रवीत् परुषं सीतां मध्ये वानर-रक्षसाम् ॥१४॥ [१२
 १२] यत् कर्तव्यं मनुष्येण धर्षणां परि-मार्जता^{१३} ।
 तत् कृतं रावणं^{१४} हत्वा मयेदं मान-कांक्षिणा^{१५} ॥१५॥ [१३
 १३] विदितश् चाऽस्तु ते भद्रे योऽयं मम^{१६} परि-श्रमः^{१७} ।
 तीर्णश्च^{१८} सम्-उद्रो यस् त्व-अ-त्वदर्थे तत् कृतं मया ॥१६॥ [१५
 १४] रक्षता ननु^{१९} यद् व्य-अ-क्तम्^{२०} अप-वादं सु-दुःसहम्^{२१} ।
 प्र-ख्यातस्याऽऽत्म-वीर्यस्य त्वां गां च परि-रक्षता ॥१७॥ [१६
 १५] निर्-जिताऽसि मया सीते शत्रु-हस्ताद् अ-मर्षिणा ।
 अगस्त्येन दुरा-धर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक् ॥१८॥ [१४
 १६] प्राऽऽप्त-चारित्र-सन्देहा मम प्रति-मुखे स्थिता । [१७पू
 N] पराऽनुकूला भवती तथाऽपि दयिता मम ।^{२२} [N
 दीपो नेत्राऽऽतुरस्येव^{२३} प्रति-कूलाऽसि मे दृढम् ॥१९॥ [१७उ
 १७] तद् गच्छस्वाऽनु-जाने^{२४} त्वां^{२५} यथेष्टं जनकाऽऽत्मजे ।

१ भ-तस्य सीता । २ रा२ फ भ-सृगीवोत्फु० ॥ ३ अत आरभ्य भ-
 १३-शश्लोकस्य प्रथमपाद यावन्नास्ति ॥ ४ रा२ फ-वै ॥ ५ रा१ ल१ ल२ ब-
 तस्य । ६ रा१-पुन । ७ भ-व्यवर्धत ॥ ८. प्र भ-भृ० । ९. रा१ अ-क्रूरां ।
 १० भ-प्रेरितलोचन ॥ ११ भ-परिरक्षता । १२ भ-त्वां विनिर्जित्य मयैतन्मान-
 रक्षणम् ॥ १३. रा२ फ भ-रणप० । १४ रा२ फ-वर्ज-समुद्रोऽमर्षो वात्वाद० ।
 भ-स सुहृदामर्षाञ्च त्वदर्थं कृतो ॥ १५ प्र-०द् व्यर्थ । रा२ फ-तु महद्बृत्त ।
 भ-तु मया वृत्तं । १६ भ-च सर्वतः । १७ रा२ फ-वर्ज-०स्य त्याग च प० । भ-
 ०त्सवक्षस्य निदा च परिमार्जता ॥ १८ भ-नास्ति । १९ रा२ फ भ-वर्ज-नेत्रा-
 तरस्येव ॥ २०. भ-०च्छाम्यनु० । २१ ल१ ल२ ब रा२-इहं ।

एता दश दिशो भद्रे कार्यम् अस्ति न मे त्वया ॥२०॥ [१८
१८] कः पुमान् हि कुले जातः स्त्रियं परगृहोषिताम् ।

तेजस्वी पुनर् आ-दद्यात् सुहृल्-लेखेन^१ चेतसा ॥२१॥ [१९
१९] रावणाऽङ्क-परिक्रिष्टां दृष्टां दुष्टेन चक्षुषा^२ ।

कथं पुनर्^३ उपाऽऽदद्यां^४ कुल व्यप-दिशन् स्वकम् ॥२२॥ [२०
२०] यद्-अर्थं नि-जिता मे त्वं यशः प्रत्या-हृतं मया ।

नास्ति मे त्वय्य् अभि-ष्वङ्गो यथेष्टं गम्यताम् इति^५ ॥२३॥ [२१
२१] इत्य् अभिव्या-हृतं भद्रे मयैतत् कृत-बुद्धिना ।

लक्ष्मणे भरते चाऽऽपि^६ कुरु वृत्तिं यथा-सुखम् ॥२४॥ [२२
२२] शत्रु-घ्ने वाऽथ सु-ग्रीवे हनू-मति वि-भीषणे ।

नि-वेशय मनः सीते यथा वा सुखम् आत्मनः ॥२५॥ [२३
२३] न हि त्वां रावणो दृष्ट्वा दिव्य-रूपां मनो-रमाम् ।

२३] मषयेत^७ चिरं^८ सीते स्व-गृहे पर्यव-स्थिताम् ॥२६॥ [२४
ततः^९ प्रियस्य श्रवणाऽप्रियं वचः^{१०}

सीताऽपि^{११} सं-श्रुत्य^{१२} चिरस्य^{१३} मैथिली ।
मुमोच बाष्प रुदती^{१४} तदा भृशं^{१५}

N] गजेन्द्रदन्ताऽभिहतेव शल्लकी^{१६} ॥२७॥ [२५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१७} सीता-परित्यागो नाम
षण्णवतितमः सर्गः ॥ ९६ ॥

१ भ-स्वाभिमुख्येन ॥ २ रा फ-चेतसा । ३ त्वा पुनरादद्यां ।
४ भ-महत् ॥ ५ भ-त्वया ॥ ६ रा२ फ भ-वा त्व । ७ फ-बुद्धि ॥ ८ भ-
सुग्रीवे वानरेद्रे वा शत्रुघ्ने वा महाबले । अत परमधिकश्च पाठ — नीले नले
हनूमति अगदे वा महाबले । शरभे पनसे चैव कुमुदे गंधमादने ॥ केशरि-
द्विविदे मैदे ऋक्षराजे महात्मनि । वीरे शतबलौ चैव राक्षसे वा
विभीषणे ॥ ९ भ-मनोहरा । १० रा१ ल१ ल२ ब अ-येद्बुद्धिरा । ११ भ-
परिवर्ततीम् ॥ १२ रा२-० योक्तं श्रवणस्य वाप्रियं वच । भ-प्रियार्हश्रवणा तद-
प्रिय । १३ रा२ फ भ-प्रियादुपश्रुत्य । १४ ल१ ल२ ब प्र-चिराय । १५ भं-
सहसा प्रवेपती । १६ भ-वर्ज—शल्लकी ॥ १७ ब भ-लकाकांडे । रा२ फ-
आभ्युदयिके ॥

[वं-१०१]= [ससनवतितमः सर्गः]= [दा-११६]

एवम् उक्ता तु वैदेही परुषं लोम-हर्षणम् ।

१] राघवेणाऽति-रोषेण भृशं प्र-व्यथिताऽभवत् ॥१॥ [१

सा तदाऽश्रुत-पूर्वं हि जने महति मैथिली ।

२] श्रुत्वा भर्तुर् वचो घोरं लज्जयाऽव-नताऽभवत् ॥२॥ [२

प्र-विशन्तीऽव गात्राणि स्वानि सा जनकाऽऽत्मजा ।

३] वाक्-शरैस् तैः स-शल्येव भृशम् अश्रूण्य अवर्तयत् ॥३॥ [३

ततो बाष्प-परिक्लिन्नं प्र-मार्जन्ती स्वम् आननम् ।

४] शनैस् त्यक्त-गृहीताऽर्थं भर्तारम् इदम् अब्रवीत् ॥४॥ [४

किं माम् अ-सदृशं वाक्यम् ईदृशं श्रोत्र-दारुणम् ।

५] रूक्षं श्रावयसे वीर प्राकृतः प्राकृताम् इव ॥५॥ [५

न तथाऽस्मि महा-बाहो यथा माम् अव-गच्छसि ।

६] प्रत्य्-अयं गच्छ मे स्वेन चारित्र्येण च तेजसां ॥६॥ [६

वि-शङ्क्या हि स्त्रियो नाम स्थाने तु परि-शङ्कसे ।

७] परि-त्यजैनां शङ्कां त्वं यद्य् अपीऽयं परोक्ष-ता ॥७॥ [७

यद् अहं गात्र-संस्पर्शं शत्रोर हस्त-गतां प्र-भो ।

८] काम-कारो न मे तत्र दैवं तु बलवत्-तरम् ॥८॥ [८

मद्-अधीनं तु यत् तन् मे हृदयं त्वयि वर्तते ।

९] पराऽधीनेषु गात्रेषु किं करिष्याम्य् अन्-ईश्वरी ॥९॥ [९

सह सम्बद्ध-भावाच् च स-सर्गेण च मान-द ।

१ रा२ फ-०ताऽरुदत् ॥ २ भ-रूक्ष । ३ भ-०या पीडिता० ॥ ४ ल१ ल२ ब अ-०न्ती च । ५ भ-स्वान्येव ॥ ६ रा२ फ-शनैरनुगृ० । भ-शनैर्गद्गदया वाचा । ७ अत परमधिक पाठः—भ-कुले महति जातां च दत्तां चैव महा-कुले । शैलूषीमिव राजेन्द्र परेभ्यो दातुमिच्छसि ॥ ८. फ भ—वर्ज—तथास्ति । ९ रा१-०त्रेणैव ते० । रा२ फ भ-०णैव ते शपे ॥ १० रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-तु । भ-च । ११ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-च । भ-त्व । १२ भ-अहं ते परी-क्षिता ॥ १३ भ-तव शत्रोर्गता । १४ रा२ फ-दैवत बल० । भ-दैवं तत्रापरा-ध्यति ॥ १५. भ-हृदय तच्च मे । १६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-करिष्याम्यहमीश्वरी । भ-०म्यनीश्वरा । १७. अत परमधिक पाठ —भ-त्वामहं न व्यभिचरे मन-सापि कदाचन । तेन सत्येन मे देवा दिशन्त्वभयमीश्वराः ॥ १८ रा२ फ-वर्ज—सहसा बद्धभावा च । भ-मनसा शुद्धभावेन ।

- १२] यदि तेऽहम् अ-विज्ञाता^१ हता^२ तेनाऽस्मि^३ माम्प्रतम्^४ ॥१०॥ [१०
 प्रेषितस् ते तदा वीरो हनू-मान् अव-लोकितुम्^५ ।
 १३] लंकायाम् अभि-वर्तन्त्या^(१ः) किं तदा न वि-वर्जिता^६ ॥११॥ [११
 प्रत्ययं^(१याद्) वानरस्यैव तद् वचः सम्-अनन्तरम् ।
 १४] त्वया सं-त्यक्तया वीर त्यक्तं स्याज्^७ जीवितं मया ॥१२॥ [१२
 न व्यथा न श्रमोऽभूत् ते सं-शये न्य-अस्य जीवितम्^८ ।
 १५] सुहृज्जन-परिक्लेशो न चाऽयं^९ वि-फलो भवेत् ॥१३॥ [१३
 त्वया तु नर-शार्दूल^{१०} क्रोधम्^{११} एवाऽनु-वर्तता^{१२} ।
 १६] लघुनेव^{१३} मनुष्येण स्त्री-तत्त्वं^{१४} नोप-धारितम्^{१५} ॥१४॥ [१४
 व्यप-देशो न जानक्या नोत्-पत्तिर् वसुधा-तलात्^{१६} ।
 १७] मम शीलं च भक्तिश् च सर्वं ते न सम्-अर्थितम् ॥१५॥ [१५
 न प्रमाणी-कृतः पाणिर् बाल्ये बालेन पीडितः ।
 १८] मम वृत्तं च शीलं च सर्वं ते पृष्ठ-तः कृतम् ॥१६॥ [१६
 एवं^{१७} ब्रुवाणां^{१८} रुदती बाष्प-गद्गदया^{१९} गिरा^{२०} ।
 १९] उवाच^{२१} लक्ष्मणं दीना सीता ध्यान-परायणा^{२२} ॥१७॥ [१७
 चित्तां मे कुरु^{२३} सौमित्रे व्य-असनस्याऽस्य भेषजम् ।
 २०] मिथ्याऽभिशापाऽभि-हता^{२४} नाऽहं जीवितुम् उत्-सहे ॥१८॥ [१८
 अ-प्रतीतैर्^{२५} गुणैर् भर्त्रा त्यक्ताऽहं^{२६} जन-संसदि ।
 २१] या क्षमा मे^{२७} तां तु गतिं पतिष्ये^{२८} हव्य-वाहनम् ॥१९॥ [१९

१ भ-न वि० । २ प्र-हता । ३. प्र रा२ फ भ-वर्ज-नीतास्मि ।
 ४ भ-ज्ञात । ५ रा२ फ भ-अवलोकक । ६ रा२ फ-०र्त्यां । भ-
 मयि तिष्ठत्यां । ७. भ-ऽस्मि न वर्जिता ॥ ८ रा२ फ-वर्ज-प्रत्युक्त ।
 भ-प्रत्यक्षं । ९ रा२-०रस्तस्य । प्र-०रस्यास्य । भ-०र्द्वस्य । १० रा२ ल१
 ल२ ब अ-मा ॥ ११ रा२ फ-वर्ज-वृथा ते श्रमोऽभूच्च संशयो यस्य जीविते ।
 भ-०मोऽयं स्यात्संशयश्चैव जीविते । १२ फ-चाऽपि । १३ भ-निष्फलो ॥
 १४ रा२ फ-नृपशा० । १५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-क्रोधेनैवा० । रा२ फ-रोष-
 मेवा० । १६ रा२ फ भ-वर्ज-०नैवं । १७ रा१-०त्वं नैव धा० । रा२ फ-स्त्रीत्व
 नैवोपधा० । भ-स्त्रीत्वमेव पुरस्कृत ॥ १८. अत आरभ्य रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-
 २८-शश्लोकं यावन्नास्ति ॥ १९. भ-मम वृत्तं च वृत्तञ्च बहुधैव परीक्षितम् ।
 २०. रा२ फ-इति ब्रुवती । २१ भ-०दभाषिणी । २२ भ-अब्रवीत् । २३ भ-
 ०नमुपागता । २४. भ-देहि । २५. भ-०शापनिहिता । २६. भ-अप्रीतस्य च मे
 भर्तुस्यक्तया । २७. भ-वै गतिं गन्तुं गमिष्ये ।

- एवम् उक्तस् तु वैदेह्या लक्ष्मणः पर-चीर-हा ।
 २२] विमर्श-वशम् आ-पन्नो राघवं समुद्-प्रेक्षत^१ ॥२०॥ [२०
 स वि-ज्ञाय ततश् छन्दं रामस्याऽऽकार-सूचितम् ।
 २३] चितां चकार सौमित्रिर् मते रामस्य वीर्य-वान् ॥२१॥ [२१
 न हि रामं तदा कश्-चित् क्रुद्धाऽन्तक-समं तदा ।
 २४] अनु-नेतुम् अथो वक्तुं द्रष्टुं वाऽप्य् अशक्तं सु-हृत् ॥२२॥ [२२
 अधो-मुखं स्थितं रामं ततः कृत्वा प्र-दक्षिणम् ।
 २५] उपाऽसर्पत वैदेही दीप्यमानं विभावसुम् ॥२३॥ [२३
 प्र-णम्य दैवतेभ्यश् च ब्राह्मणेभ्यश् च मैथिली ।
 २६] बद्धाऽञ्जलिपुटा^२ चेदम् उवाचाऽग्नि-समीप-तः ॥२४॥ [२४
 यथाऽहं कर्मणा वाचा शरीरेण च राघवम् । [२७पू
 २७] मनसा^३ नाऽति-वर्तेय^४ प्र-काशं वा रहोऽपि वा ॥२५॥ [N
 यथा मे हृदयान् नित्यं नाऽप-सर्पति राघवः^५ ।
 २८] तथा लोकस्य साक्षी मां सर्व-तः पातु पावकः ॥२६॥ [२५
 एवम् उक्ता तु वैदेही परि-क्रम्य हुताऽशनम् । [२१पू
 २९] प्रवेष्टु-कामा ज्वलनं वाक्यं चैवेदम् अब्रवीत् ॥२७॥ [N
 त्वम् अग्रे सर्व-भूतानां शरीराऽन्तर-गोचरः^६ ।
 ३०] त्वं साक्षी मम देह-स्थः पाहि मां देव-सत्तम ॥२८॥ [N
 इत्य् उक्त्वाऽश्रूणि मुञ्चन्ती भर्तृ-प्रणिहितेक्षणा^७ । N
 ३२] विवेश ज्वलनं देवी^८ निःशङ्केनाऽन्तर्-आत्मना ॥२९॥ [२९उ
 जनः^९ स^{१०} सु-महांस् तत्र बाल-वृद्ध-पुरःसरः^{११} ।
 ३३] ददर्श मैथिलीं देवीं^{१२} प्र-विशन्ती हुताऽशनम् ॥३०॥ [३०
 तस्याम् अग्नि-प्रविष्टायां^{१३} हा हेति च^{१४} महा-स्वनः^{१५} ।
 ३४] रक्षसां वानराणां च सं-बभूवाऽद्भुतोपमः^{१६} ॥३१॥ [३१

१. भ-रामाननमुदै० ॥ २. भ-नास्ति । ३. भ-सा देवताश् । ४. भ-
 कृताञ्ज० । ५. भ-रावण । ६. भ-सतत नाभिवर्तामि । ७. भ-हृदयं । ८. भ-
 राघवात् । ९. भ-नास्ति । १०. भ-अन्तश्चरसि गो० । ११. अत परमधिक
 पाठ —रा२ फ-तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा सर्वे ते हरियूथपाः । बाष्परुद्धमुखा-
 श्चास्मिन् रुरुदुश्च शनैर्भयात् ॥ १२. रा२ फ-तत सा राघव सीता नमस्कृत्यायते-
 क्षणा । भ-एवमुक्त्वा वैदेही परिक्रम्य हुताशन । १३. भ-दीप्त ॥ १४. रा१ ल१
 ल२ ब अ प्र-ततस्तु । १५. भ-०द्द समागत । १६. रा२ फ-दीना । भ-तत्र ॥
 १७. भ-अग्निं विशत्यां तु । १८. भ-विपुल स्वनः । १९. प्र-०भूव घनोपम ।

नि-शम्य सीतां तु तदा वि-शङ्कां
 हुताऽशनं दीप्तम् अनुप्र-विष्टाम् ।
 स-राक्षसा वानरा-पुङ्गवास् ते
 N सु-दुःखिता ध्यान-परा बभूवुः ॥३२॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^१ सीताऽग्नि-प्रवेशो नाम
 सप्तमवतितमः सर्गः ॥ ९७ ॥

[वं-१०२]=[अष्टानवतितमः सर्गः]=[दा-११६,२०]

स तथा हव्यकव्याऽऽशी^१ सं-स्तुतः^२ सीतया^३ तदा ।
 N बभूवाऽऽकृति-सम्पन्नो हूयमान इवाऽध्वरे ॥१॥ [N
 बभूव चाऽस्य तद्^४ रूपं स्तूयमानस्य सीतया ।
 N गङ्गा-हृदस्य^५ च यथा^६ वातोद्भूतस्य शीतलम् ॥२॥ [N
 ये च तस्य समीप-स्था वानरा दीप्यतस् तदा ।
 N ते^७ चाऽस्य शीत-भावं तं स्पृष्ट्वा वि-स्मयम् आ-गताः ॥३॥ [N
 शुद्धां च मेनिरे सीतां सम्प्र-विष्टां हुताऽशनम् ।
 N अरुन्धतीं वसिष्ठस्य पार्वतीम्^८ इव^९ शूलिनः ॥४॥ [N
 अभवत् सर्व-सैन्यानां दिदृक्षूणां समा-गमः ।
 N सा रामं मनसा कृत्वा हुताऽशनम् उपाऽऽगता ॥५॥ [N
 संवि-गाह्य ततो देवी दिव्य-भूषण-भूषिता ।^{१०}
 N हुताऽशनं प्र-विष्टा सा सर्वेषाम् एव पश्यताम् ॥६॥ [N
 सा तप्तनवहेमाऽऽभा^{११} तप्त-काञ्चन-भूषणा ।
 N विवेश मैथिली दीप्तम्^{१२} अग्निम्^{१३} अग्नि-शिखा यथा ॥७॥ [३१
 ददृशुस् ते विशालाऽक्षी पतन्तीं हव्य-वाहनम् ।^{१४} [३२पू

१ रा२ फ-०दा विसृज्या । भ-रुदतीमशका ॥ २ व प्र भ-लकाकाडे ।
 रा२ फ-आभ्युदयिके ॥ ३. रा२ फ-०व्येश । ४ रा२ फ-वर्ज-सीतया सस्कृतस् ।
 ५ अत आरभ्य भ-६-छल्लोकं यावन्नास्ति । ६ प्र-यद् । ७ रा२-वर्ज-०स्य शिशिरे ।
 फ-०दस्यैव यथा ॥ ८ प्र-ते चाथ शीत० । रा२ फ-तथास्य तच्छीतलत्वं दृष्ट्वा ॥ ९ रा२
 फ-सतीमिव च । १० प्र-नास्ति ॥ ११ भ-वर्ज-रक्तनव० । १२. रा२-देवी दीप्तम् ।
 १३. भ-पपात ज्वलने दीप्ते हुताहुतिरिवाध्वरे ॥ १४ भ-ददृशुस्ता महाभागा
 प्रविशन्ती हुताशनं ।

- N] सीतां सर्वाणि भूतानि रुक्म-वेदीम्^१ इवोत्तमाम् ॥८॥ [३२
ताम् अपश्यन् सु-मनसः प्र-विशन्ती हुताशनम् ।
- N] ऋषयो देव-गन्धर्वा^२ यज्ञे पूर्णाऽऽहुतीम्^३ इव^४ ॥९॥ [N
प्र-चुक्रशुः^५ स्त्रियः सर्वास् तां दृष्ट्वा हव्य-वाहने^६ ।
- N] पतन्तीं सं-स्कृतां मन्त्रैर् वसोर् धाराम् इवाऽध्वरे ॥१०॥ [३३
त्रैलोक्य-वासिनः सर्वे सिद्धाः^७ स्व-च्छन्द-चारिणः^८ ।
ते ताम् अभ्य-एत्य ददृशुः प्र-विष्टां हव्य-वाहनम् ।
- N] शास्त्रेण^९ विधिना यज्ञे मन्त्र-युक्ताम् इवाऽऽहुतिम् ॥११॥ [N
ततो वैश्रवणो राजा यमश् च पितृभिः सह ।
- २] सहस्राक्षश् च देवेशो वरुणश् च जलेश्वरः^{१०} ॥१२॥ [१२०, १२
त्रिशूल-पाणिर् विश्वेशो^{११} महा-देवो वृष-ध्वजः ।
- ३] कर्ता च सर्वस्य लोकस्य^{१२} ब्रह्मा च^{१३} भग-वान् प्र-भुः^{१४} ॥१३॥ [३
स च राजा दश-रथो वि-मानेनाऽन्तरिक्ष-गः ।
- ४] आ-जगामाऽथ^{१५} तं देशं देवराज-सम-द्युतिः ॥१४॥ [N
ते^{१६} सर्वे च^{१७} समा-गम्य वि-मानैः सूर्य-सन्निभैः^{१८} ।
- N] अभ्य-अभाषंत काकुत्स्थं मधुरं नामगोत्र-तः^{१९} ॥१५॥ [N
स-हस्ताऽऽभरणं^{२०} बाहुं^{२१} प्र-गृह्य परिघोपमम् ।
- ६] अब्रवीत् त्रिदश-श्रेष्ठो राघवं प्राऽञ्जलिं स्थितम् ॥१६॥ [५
भर्ता^{२२} त्वं सव-लोकस्य^{२३} श्रेष्ठो ज्ञान-वतां वरः ।

१ भ-नास्ति । २ ब ल१ ल२-०ति यथा । ३ अत आरभ्य प्र-११-
शश्लोकं यावन्नास्ति । भ-शस्त्रा पतन्तीं धरणी त्रिदिवादेवतामिव ॥ ४. भ-
प्रशशंसु । ५. रा१ अ-प्रविशतीं हुताशन । ल१ ल२ ब-नास्ति ॥ ६ ब ल१-ये सिद्धा-
स्वैरचा० । रा२ फ-ये सिद्धाश्छन्दचा० । ७. अत परमधिक पाठ — ल१ ल२ ब अ
फ-ददृशुस्तां त्रयो लोका देवगन्धर्वदानवा । मैथिलीं तु विशालाऽक्षी
प्रविशन्तीं हुताशनम् ॥ भ-नास्ति । ८. रा२ फ-वर्ज—साख्येन । ९ फ-
वर्ज—धर्मश्च पि० । रा२-यम स्वपि० । भ-यमश्चाभिन्नकर्षण. ॥ १० भ-
सहस्राक्षो महेन्द्रश्च वरुणश्चाभसां पति । ११ भ-स च त्रिनयन श्रीमान् ।
१२. रा२ फ-जगतो । १३ रा२ फ-चैव महाप्रभु । भ-च ज्ञानिना वर ॥
१४. रा२ फ भ-अभ्याजगाम ॥ १५ रा२ फ-एते सर्वे । भ-ते तु सर्वे । १६. भ-
सूर्यवर्चसै । १७ रा२ फ-पितृगो० । १८. भ-आगत्य नगरी लंकामभिगम्य च
राघवम् ॥ १९ भ-०णान् बाहून् । २० भ-अब्रुवंस्त्रिदशश्रेष्ठा । २१ रा१ ल१ ल२
प्र ब अ-भर्ता सर्वस्य लो० । रा२-भर्तार सर्व ० । भ-कर्ता सर्वस्य लो० ।

- ७] उपेक्षसे कथं सीतां पतन्तीं हव्य-वाहनम् ॥१७॥ [६
कथं देव-गण-श्रेष्ठम् आत्मानं नाऽव-बुध्यसे ।
८] उपेक्षसे च वैदेही प्राकृतः प्राकृताम् इव ॥१८॥ [९
इत्यु उक्तो देव-राजेन स्वामी लोकस्य राघवः ।
९] अब्रवीत् त्रिदश-श्रेष्ठं रामो धर्म-भृतां वरः ॥१९॥ [१०
आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथाऽऽत्मजम् ।
१०] योऽहं जातो यथा चाऽहं भग-वांस् तद् ब्रवीतु मे ॥२०॥ [११
तम् उवाच सहस्राऽक्षः श्रेष्ठोऽस्माकं पिता-महः ।
N] स्वयं-भूर् भग-वान् ब्रह्मा वक्ष्यत्य् एष यथा^{१०} भवान् ॥२१॥ [N
तम् उवाच ततो देवः स्वयं-भूर् अमित-द्युतिः ।
११] प्र-गृह्य रुचिरं बाहुं स्मारयन् पूर्व-दैहिकम् ॥२२॥ [१२
भवान् नारायणः श्री-मान् देवश् चक्राऽऽयुधः प्र-भुः । [१३
१२] शार्ङ्ग-धन्वा हृषी-केशः पुराणः^{१३} पुरुषोत्तमः ॥२३॥
अ-जितः खड्ग-भृद्^{१४} विष्णुः कृष्णश् चैव सनातनः^{१५} । [१५
१३] एक-शृङ्गो वराहस् त्वं भूत-भव्य-भवाऽन्तकः^{१६} ॥२४॥ [१३उ
अ-क्षरं ब्रह्म सत्यं^{१७} च^{१८} मध्ये चाऽन्ते च राघव ।
१४] लोकानां त्वं परो धर्मो विष्वक्-सेनश् चतुर्-भुजः ॥२५॥ [१४
सेनानीर् अग्रणीश् च त्वं वैकुण्ठश् च महा-भुजः^{१९} ।
१५] प्र-भवश् चाऽप्ययश् च त्वम् उपेन्द्रो मधु-सूदनः ॥२६॥ [१६
वृष्णि-गर्भो^{२०} धृताऽऽर्तिस् त्वं^{२१} पद्म-नाभो भवाऽन्तकृत्^{२२} ।

१ भ-० हने ॥ २ रा१ अ-० तीमिव । ३ भ-शंसे चैव वैदेहीमदृष्ट्वा
प्राकृतो यथा । ४ प्र-नास्ति ॥ ५ भ-लोकपालैस्तु । ६ प्र-अथ देवगणश्रेष्ठ रामो ध० ।
भ-० शश्रेष्ठान् राघव प्राजलि स्थित ॥ ७ भ-योहं देवो यतश्चैव तद्भवान्वकुमर्हति ॥
८ प्र-नास्ति । ९ रा२-वर्ज-वक्षत्य् । १० ल१ ल२ व अ प्र-यतो । रा२-ततो । ११ भ-
नास्ति ॥ १२ भ-इति ब्रुवाणं काकुत्स्थं ब्रह्मा ब्रह्मविदा वरः । अब्रवीच्छृणु काकुत्स्थ
सत्यसत्यपराक्रम ॥ १३ भ-पुरुष । १४ रा२ फ-शंखभ्राजिष्णु कृ० । भ-खड्गधृक्
जिष्णुर्विष्णुः कृष्णो महाबल । १५ रा१ ल१ ल२ व अ-यज्ञनाभो रणाकृति । प्र-
यज्ञनाभो रणान्तकृत् । रा२-देवदेवो महाभुज । भ-भूतो भव्य सपत्नजित् ॥ १६ रा१
ल१ ल२ व अ प्र-संपन्न । फ-सत्य ते । १७ रा२-नास्ति ॥ १८ भ-बुद्धिश्चिताक्ष-
मा दम । १९ ल१ रा२-नास्ति । २० फ-नास्ति ॥ २१ रा१ ल१ ल२ व अ-विष्णु-
गर्भो । भ-कृतकर्मा । २२ प्र-पदातिस्त्व । भ-महेंद्रश्च । २३ रा१ व-नरातकृत् ।
ल१ ल२ अ भ-रणांत० ।

- १६] शरण्यं शरणं च त्वाम् आहुः सेन्द्राः^१ सुरर्षयः^२ ॥२७॥ [१७
 ऋक्-साम-श्रुङ्गो वेदाऽऽत्मा शत-जिह्वोऽमरर्षभः । [१८पू
 १७] त्वं यज्ञस् त्वं वषट्-कारस् त्वम् ओं-कारः परं-तपः ॥२८॥ [१९पू
 ऋत-धामा वसुः पूर्वो वसूनां च प्रजा-पतिः ।^३ [N
 १८] त्रयाणाम् अपि लोकानाम् आदि-कर्ता स्वयं-प्रभुः ॥२९॥
 रुद्राणाम् अष्टमो रुद्रः साध्यानाम् अपि पञ्चमः । [१८उ
 १९] अश्विनौ चाऽपि कर्णौ ते चन्द्र-सूर्यौ^४ च चक्षुषी ॥३०॥ [N
 अन्ते चाऽऽदौ च मध्ये च दृश्यसे त्वं परं-तप । [N
 २०] प्र-भवं नि-धनं चाऽपि न विद्मः^५ को भवान् इति ॥३१॥ [१९उ
 दृश्यसे^६ सर्व-भूतेषु गोषु च ब्राह्मणेषु च ।
 २१] दिक्षु सर्वासु गगने पर्वतेषु^७ वनेषु^८ च ॥३२॥ [२०
 सहस्र-चरणः श्री-माज् छत-शीर्षः सहस्र-दृक् ।
 २२] त्वं धारयसि भूतानि वसु-धां च^९ स-पर्वताम् ॥३३॥ [२१
 अन्तः पृथिव्यां^{१०} सलिले दृश्यसे त्वं महोरगः ।
 २३] त्रील् लोकान् धारयन्^{११} राम देव-गन्धर्व-दानवान्^{१२} ॥३४॥ [२२
 अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी सरस्वती ।
 २४] देवा रोमाणि गात्रेषु निर्-मितास्^{१३} ते स्व-मायया^{१४} ॥३५॥ [२३
 नि-मेषस् ते^{१५} स्मृतो^{१६} रात्रिर् उन्-मेषो दिवसः स्मृतः^{१७} ।^{१८}
 २५] संस्-कारस् तेऽभवद् रहो न तद् अस्ति त्वया विना ॥३६॥ [२४
 जगत् सर्वं शरीरं ते स्थैर्यं ते वसुधा-तलम्^{१९} ।
 २६] अग्निः कोपः प्र-सादस् ते सोमः श्रीवत्स-लक्षणः^{२०} ॥३७॥ [२५
 त्वया लोकास् त्रयः क्रान्ताः पुराणैर् वि-क्रमैस् त्रिभिः ।
 २७] महेन्द्रश् च^{२१} कृतो राजा^{२२} बलिं वङ्क्वा महाऽसुरम् ॥३८॥ [२६

१ भ-देवा । २ रा१ ल१ ल२ रा२-महर्षय । भ-सवासवा ॥ ३ ल१
 प्र-ऋतपूर्वं वसूना च पावकश्च प्र० ॥ ४ भ-चद्रादित्यौ ॥ ५ भ-वर्ज—विदु ॥
 ६ रा१ ल१ अ रा२-दृश्यते । ७ भ-सागरेषु नगेषु ॥ ८ रा फ-०स्वपात् ।
 ९ रा२-चैव पर्वतात् ॥ १० रा फ भ-०व्या । ११ रा१ ल१ ल२ व अ-
 चार० । १२ भ-देवमानुषपन्नगात् ॥ १३ भ-०तानि स्वयमुवा । १४ अ-
 नास्ति ॥ १५ भ-तेऽभवद् । १६ ल१ ल२ प्र रा२-तथा । फ-त्वया ॥ १७ रा२
 फ-०ले । १८ रा१ ल१ ल२ अ प्र-०लक्ष्मण । रा२-०लाञ्छन ॥ १९ रा२ फ-
 तु कृतो वीर ॥

- लोकान् सं-हृत्य काले त्वं नि-वेश्याऽऽत्मनि निश्-चलम् ।
 N] कुर्वन् नैकाऽर्णवं घोरं दृश्याऽदृश्येन वर्त्मना ॥३९॥ [N
 त्वया सिंह-वपुः कृत्वा हिरण्य-कशिपुर् हतः ।
 N] नमस् तुभ्यं भग-वते पुरुषाय महाऽऽत्मने ॥४०॥ [N
 सर्व-भूत-निवासाय वासुदेवाय^१ साक्षिणे ।
 N] नमस् त आदि-देवाय^१ साक्षि-भूताय ते नमः ॥४१॥ [N
 नारायणाय ऋषये^१ नराय हरये नमः ।
 N] त्वम् अश्व-वदनो भूत्वा पाताल-तलम् आ-स्थितः ॥४२॥ [N
 N] सं-भूतं परमं दिव्यं दहस्य अम्भः पुनः पुनः ।
 यत् परं श्रूयते ज्योतिर् यत् परं श्रूयते तपः ॥४३॥ [N
 २८] यत् परं परमशू^१ चैव परमाऽऽत्मेति कथ्यते ।
 २९पू] परो मोक्षः परं यच् च तत् त्वम् एव नि-गद्यसे ॥४४॥ [N
 N] हव्यं^१ कव्यं पवित्रं च प्राऽऽप्तिं^१ स्वर्गाऽपवर्गयोः ।
 २९उ] स्थित्य-उत्पत्ति-विनाशानां त्वाम्^१ आहुः प्र-कृतिं पराम्^१ ॥४५॥ [N
 यज्ञश् च यजमानश् च होता चाऽध्वयुर् एव च ।
 N] भोक्ता यज्ञ-फलानां च त्वम् एव परि-गीयसे ॥४६॥ [N
 सीता लक्ष्मीर् भवान् विष्णुर् देवश्^१ चक्राऽऽयुधः प्र-भुः^१ ।
 ३०] वधाऽर्थं रावणस्येह प्र-विष्टो मानुषीं तनुम् ॥४७॥ [२७
 तद् इदं नस् त्वया कार्यं कृत धर्म-भृतां वर ।
 ३१] नि-हतो रावणो राम प्र-हृष्टो^१ दिवम्^१ आऽक्रमत्^१ ॥४८॥ [२८
 ३२पू] अ-मोघं देव वीर्यं ते न ते मोघः परि-श्रमः^१ ।^१ [२९पू
 अ-मोघास् ते भविष्यन्ति भक्ति-मन्तो नरा भुवि ॥४९॥ [३०

१ रा२ फ भ-अत आरभ्य ४२-शश्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥ २. अ-नास्ति ॥
 ३ ल१ व प्र-हरये ॥ ४ फ-संभृतो । ५ फ-हर्ष ॥ ६ रा२ फ-वर्ज-
 परतश् ॥ ७ ल१ ल२ व प्र-चापि । ८ रा२ फ-वर्ज-यश् । ९ रा१ ल१
 ल२-एतन् ॥ १० रा२ फ-हव्यकव्यप्रवृत्तिं च शक्ति । ११ रा२ फ-त्वमेव प्रकृति
 परा ॥ १२ रा२ फ-देव कृष्ण प्रजापति ॥ १३. रा२ फ-वर्ज-प्रविष्टो । १४ रा१-
 दिवमाकृतात् । प्र व-दिवसा क्रमात् । ल१ ल२ अ भ-दिवमाक्रमात् ॥ १५ रा१ व
 अ फ-शमस्तव । ल१ ल२-श्रमस्तव । प्र-च सस्त्व । १६ अत परमधिक. पाठ —
 रा२ फ-अमोघं दर्शनं राम न च मोघस्तवस्तथा ॥

३३] देव' त्वां देवतां' भक्ताः पुराणं^१ पुरुषोत्तमम्^१ ।^१ [३१ पू
३४३] मृताः स्वर्गं गमिष्यन्ति कीर्तित्वा नाऽत्र संशयः ॥५०॥ [३२ उ

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^२ ब्रह्म-प्रोक्तो राम-स्तवो^३

नामाष्टानवतितम सर्ग ॥ ९८ ॥

[व-१०३]= [एकोनशततमः सर्गः]= [दा-१२१]

N] ततः ग्रीत-मना रामः श्रुत्वा तां ब्रह्मणो गिरम् ।^१

दध्यौ^२ मुहूर्तं धर्माऽऽत्मा हर्ष-व्याकुल-लोचनः^३ ॥१॥ [N

१] एवं^४ श्रुत्वा शुभं वाक्यं पितामह-मुखोद्गतम्^५ ।

N] अङ्गेनाऽऽदाय वैदेहीम् उत्पपात^६ विभावसुः^७ ॥२॥ [१

तरुणाऽऽदित्य-संकाशां तप्त-काञ्चन-भूषणाम् ।

३] रक्ताऽम्बर-धरां बालां नील-कुञ्चित-मूर्धजाम्^८ ॥३॥ [३

अम्लिष्ट-माल्याऽऽभरणां तथा-रूपाम् अ-निन्दिताम् ।

४] ततो^९ रामाय वैदेहीम् अङ्गे कृत्वा विभावसुः ॥४॥ [४

अब्रवीत् तु^{१०} तदा रामं^{११} साक्षी^{१२} लोकस्य^{१३} पावकः^{१४} । [५

५] एषा ते राम वैदेही पापम् अस्या न विद्यते ॥५॥ [६

नैव वाचा न मनसा नैव^{१५} बुद्ध्या न चक्षुषा^{१६} ।

६] सु-वृत्ता वृत्त-शौण्डीर त्वां सीताऽभ्य-अचरच्^{१७} लुभा ॥६॥ [७

१ रा२ फ-ये त्वा देववर । २ रा२ फ-०णपु० । ३ अत परमधिक पाठः—रा२ फ भ-इदमार्षे स्तवं दिव्यमितिहासं पुरातनम् । ४ रा२ फ भ-ये नरा कीर्तयिष्यन्ति नास्ति तेषा पराभव । अत परमधिकश्च पाठ —कथमिव पराभवं व्रजेयुः पुरुषाश्रयेण युक्ताः । नहि जगति चतुर्भुजाश्रयाणां त्रिदश इहास्ति वरप्रदो बलिष्ठः ॥ ५ प्र-लकाकाडे ब्रह्म० । रा२ फ-आभ्युदयिके पर्वणि महापुरुषस्तवो ॥ भ-लकाकाडेऽमोघस्तवदेवसमागमो ॥ ६ भ-नास्ति । ७ रा२ फ-वर्जं-ध्यात्वा । भ-अभूत् । ८ रा२ ल२ ल२ व अ प्र-गृहीत्वा जनकात्मजाम् । भ-रामो बाष्पाकुलेक्षण । ९ अतः परमधिक पाठ —रा२ फ भ-विधूयाग्निचितां तां तु जानकीमन्ववेद्य च । उत्तस्थौ मूर्तिमानाशु गृहीत्वा जनकात्मजाम् ॥ १०. भ-एतद् । ११ भ-०हसमीरितं । १२ रा२ फ-स्वसुतेव । १३ भ-ससंभ्रम ॥ १४ ल२ ल२ व-नीलां कु० ॥ १५ भ-ददौ ॥ १६ भ-च । १७ रा२ ल२ ल२ व अ-राम । १८ रा२ अ-पावक । ल२ ल२ व-साक्षिणं । १९. रा२ फ भ-वर्जं-लोकपावनं ॥ २० रा२ ल२ ल२ व अ प्र-अत आरभ्य २०-श्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥ २१ भ-न बुद्ध्या न च च० । २२ भ-सुवृत्ता वृत्तसंपन्ना न त्वामभिचरत्यसौ ॥

- रावणेनाऽपि नीतैषा वीर्योत्पिक्तेन रक्षसा ।
 ७] त्वया वि-रहिता सीता^१ वि-वशा जनकाऽऽत्मजा^२ ॥७॥ [८
 रुद्धा चाऽन्तः-पुरे दीना त्वच्-चित्ता त्वत्-परायणा ।
 ८] रक्षिता राक्षसीभिश् च घोराभिर्^३ घोर-बुद्धिभिः^४ ॥८॥ [९
 प्र-लोभ्यमाना वि-विधं भर्त्स्यमाना च मैथिली ।
 ९] तन्^५ न चिन्तयते^६ रक्षस् त्वद्-गतेनाऽन्तर्-आत्मना ॥९॥ [१०
 वि-शुद्धां वि-रजस्कां त्वं^७ प्रति-गृह्णीष्व मैथिलीम्^८ ।
 १०] न किं-चिद् अपि वक्तव्यम् अहम् आ-ज्ञापयामि ते ॥१०॥ [११
 प्र-च्छन्नं वा प्र-काशं वा सर्वम् अग्निर् अवेक्षते^९ ।
 ११] तस्मान् मे^{१०} विदिता सीता प्रत्य्-अक्षम् अनु-पश्यतः ॥११॥ [N
 एवम् उक्तो महा-तेजा धृति-मान् उरु-विक्रमः ।
 १२] उवाच^{११} त्रिदश-श्रेष्ठं रामो धर्म-भृतां वरः^{१२} ॥१२॥ [१३
 भग-वन् हव्यकव्येश लोक-पावन पावक ।
 N] शृणु मेऽस्याः परि-त्यागे कारणं त्वं विभावमो ॥१३॥ [N
 जानाम्य् एताम् अहंसाध्वीम् अनु-रक्तां जितेन्द्रियाम् ।
 N] दृढ-व्रत-समाचारां वाङ्-मनः-कर्म-संयताम्^{१३} ॥१४॥ [N
 यस् तु मायां समा-रुह्य जिह्व-मार्गेण रक्षसा ।
 N] मया वि-रहिता बाला प्र-सह्याऽप-हृता^{१४} बलात् ॥१५॥ [N
 न ते शङ्का भवेल् लोके स्त्री-त्वं प्रति ममैव^{१५} हि^{१६} ।
 N] अवश्यम् अपि दुर्-वृत्ता राक्षसाश् च वि-धर्मिणः ॥१६॥ [N
 अवश्यं त्रिषु^{१६} लोकेषु न^{१७} सीता पापम्^{१८} अर्हति ।
 १३] दीर्घकालोषिता हीऽयं रावणाऽन्तःपुरे शुभा ॥१७॥ [१४
 बालिशो वत^{१७} कामाऽऽत्मा रामो दशरथाऽऽत्मजः ।
 १४] इति वक्ष्यति मां लोको जानक्या ह्य अ-विशोधने ॥^{१८} १८॥ [१५
 सीतायाश् चाऽप्य् उप-क्रोशश् चारित्रे-प्रतिगर्हितः^{१९} ।

१ भ-दीना । २ भ-निर्जनाद्वनात् ॥ ३ भ-विकृताभि समवत ॥
 ४ भ-न चाथाचितयद् ॥ ५ भ-त्रिशुद्धभावा निष्पापा । ६ भ-रावव ॥ ७ भ-
 उदीक्षते । ८ रा-फ-तस्मात्ते ॥ ९ भ-अब्रवीत् । १०. फ-वरम् ॥ ११ भ-आत्मनो
 धर्मसंयुताम् ॥ १२ रा-फ-प्रमथ्याप० ॥ १३. भ-हुताशन ॥ १४ रा-फ-
 चापि । १५ रा-फ-सीता पावनम् ॥ १६ भ-खलु । १७ भ-इति वक्ष्यति मां
 सतो जानकीमविशोध्य वै ॥ १८ भ-०र्हितम् ।

- १५] आत्मनश् चाऽयशो लोके युगपत् सम्प्र-मार्जितम् ॥१९॥ [N
 अनन्य-हृदयां भक्तां मम' चित्ताऽनुवर्तिनीम् ।
 १६] अहम् अप्य् अव-गच्छामि मैथिलीं जनकाऽऽत्मजाम् ॥२०॥ [१६
 सम्प्रत्ययाऽर्थं लोकानां त्रयाणां तेन' हेतुना' ।
 १७] हुताऽशनम्' इयं सीता' प्र-विशन्ती न' वारिता' ॥२१॥ [१७
 इमाम् अपि विशालाऽक्षी रक्षितां स्वेन तेजसा ।
 १८] रावणो नाऽति-वर्तेत' वेलां इव महोदधिः ॥२२॥ [१८
 न हि शक्तः सु-दुष्टाऽऽत्मा मनसाऽपीऽह मैथिलीम् ।
 १९] सं-स्पर्शयितुम्' अ-ग्राऽऽप्यां दीप्ताम् अग्नि-शिखाम् इव' ॥२३॥ [१९
 नेयम् अर्हति चैश्वर्यं रावणाऽन्तःपुरे शुभा ।
 २०] अ-त्याज्या'° हि मया सीता भास्-करेण' प्र-भा यथा ॥२४॥ [२०
 वि-शुद्धा त्रिषु लोकेषु मैथिली जनकाऽऽत्मजा ।
 २१] न हि' हातुं' मया शक्या कीर्तिर् आत्म-वता' यथा ॥२५॥ [२१
 अवश्यं च वचः कार्यं सर्वेषां भवतां मया ।
 २२] स्निग्धानां लोक-नाथानाम्' एवं' हि वदतां हितम्' ॥२६॥ [२२
 इत्य् एवम् उक्त्वा वि-जयी महा-बलः
 प्र-शस्यमानः सु-कृतेन' कर्मणा ।
 सम-एत्य रामः प्रियया महा-यशाः
 २३] सुखी सुखाऽर्हः स' वभूव राघवः' ॥२७॥ [२३
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे' सीता-शुद्धि' नर्मैकोन-
 शततम सर्ग ॥ ९९ ॥

१. भ-मञ्जितपरिव० । २ रा२ फ-यत्र हे० । भ-अत्र ससदि । ३. भ-
 उपेक्षिता हि वैदेही । ४ रा२ फ-न रक्षिता । भ-हुताशनं ॥ ५. भ-नाभिर्व० ॥
 ६. रा१ ल१ ल ब अ प्र-सदूषयितुम् । भ-प्रमोहयितुम् । ७ रा फ-यथा । ८ अत
 परमधिक पाठ — रा२ फ भ-लक्ष्मणस्य हि शापेन हुता हीयं न संशय ।
 पर्णशालागता बाला परुषं यदवोचत ॥ ९ भ-दौश्वर्य । १० रा२ फ भ-
 अनन्या । ११ रा२ फ-०स्य ॥ १२ रा२ फ भ-विहातुं । १३ ल१ ल२ ब प्र-
 ०नतो ॥ १४. भ-लोकपालानाम् । १५ रा१ अ-चैव हि निखिलं मतम् । ल१ ल२ ब-
 दैव निखिल मतम् । प्र-दैव निखिल महत् । भ-एवं विब्रुवतां हित ॥ १६. रा१ ल१-
 स्वकृ० । १७. भ-सुसुख सुमोद ॥ १८ प्र भ-लंकाकाडे । रा२ फ-आभ्युदयिके ।
 १९ रा२ फ-अग्निदर्शन ॥

[वं-१०४] = [शततमः सर्गः] = [दा-१२२]

- एतच् छुत्वा शुभं वाक्यं राघवस्य महाऽऽत्मनः ।
 १] ततो रामं शुभं वाक्यं व्या-जहार महेश्वरः^१ ॥१॥ [१
 सं-मतं^२ मधुरं श्लक्ष्णम् अर्थ-वद् धर्म-संहितम् ।
 २] स्वयं-भूश् चाऽपि भग-वान् प्र-हृष्टेनाऽन्तर्-आत्मना^३ ॥२॥ [N
 पुष्कराऽक्ष महा-बाहो कृतं^४ कर्म महत् त्वया^५ ।
 ३] दिष्ट्या शत्रुस् त्वया पापः सुराणां रावणो हतः ॥३॥ [२
 दिष्ट्या सर्वस्य लोकस्य प्र-वृद्धं दारुणं तमः ।
 ४] समुद्-धूतं त्वया सं-ख्ये^६ राम रावण-जं महत् ॥४॥ [३
 आ-श्वास्य भरतं^७ दीनं कौसल्यां च तपस्विनीम् ।
 ५] कैकेयी च सु-मित्रां च दृष्ट्वा^८ लक्ष्मण-मातरम् ॥५॥ [४
 प्राऽऽप्य राज्यम्^९ अयोध्यायां^{१०} नन्दयित्वा सुहृज्-जनम्^{११} ।
 ६] इक्ष्वाकूणां कुले वंशं स्थापयित्वा महा-बलं^{१२} ॥६॥ [५
 इष्टा तुरग-मेधेन^{१३} प्राऽऽप्य चाऽन्-उत्तमं^{१४} यशः ।
 ७] ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा त्रि-दिवं गन्तुम् अर्हसि ॥७॥ [६
 एष राजा विमान-स्थः^{१५} पिता दश-रथस् तव ।
 ८] काकुत्स्थ मानुषे लोके गुरुस् तव महा-यशः ॥८॥ [७
 इन्द्र-लोकं^{१६} गतः^{१७} श्री-मांस् त्वया पुत्रेण तारितः^{१८} ।
 ९] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा^{१९} त्वम्^{२०} एनम् अभि-वादय^{२१} ॥९॥ [८
 महादेव-वचः^{२२} श्रुत्वा काकुत्स्थः सह-लक्ष्मणः ।
 १०] विमान-शिखर-स्थस्य पितुः पादौ सम्-अस्पृशत् ॥१०॥ [९

१. रा२ फ भ-प्रियं । २ भ-पितामह ॥ ३ फ-हृष्टत । भ-सस्कृत । ४ अत परमधिक पाठ -भ-राम तत्र महातेजा प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ल३ अ-प्र-सुह० । ६ भ-शृणु वाक्यं परतप । ७ भ-दिष्ट्या कृतमिदं कर्म त्वया धर्मभूतां वर ॥ ८ रा२ फ-त्वत्तेजसा विनिहत । भ-समुद्धृत त्व० ॥ ९ रा२ फ-भरतादींस्त्व कौमल्यामभिवाद्य च । १०. रा२ फ-देवीं ॥ ११ रा२ फ-राज्यश्रिय दीप्ता । १२. रा१-०नात् । १३. रा२ फ-०ली । भ-वर्ज-०ल ॥ १४ रा२ फ-वर्ज-०धैश्च । १५ प्र-चानन्तर ॥ १६ भ-महातेजा ॥ १७. रा१ ल१ ल२ अ-०लोकगत । १८ भ-भाविता । १९ रा१ ल१ ल२ प्र-भ्राता । २० रा१-वृद्ध्वा स पितरं तदा । ल१-त्वमेवमभि० ॥ २१ रा१ ल१ ल२ व अ-महेश्वरवच । प्र भ-पितामहवच । २२ रा२ फ भ-विमानस्थस्य सहसा प्रणाममकरोत्पितु ॥

- दीप्यमानं स्वयां लक्ष्म्या विरजोऽम्बर-धारिणम् ।
 ११] लक्ष्मणेन सह आत्रा ददर्श^१ पितरं तदा [१०
 N] आसीनम् आसने दिव्ये दिव्याऽऽभरण-भूषितम् ॥११॥ [N
 हर्षेण महताऽऽविष्टो विमान-स्थो मही-पतिः
 १२] प्राणैः प्रिय-तरौ दृष्ट्वा पुत्रौ दश-रथस् तदा । [११
 स्नुषां च सीतां सं-पश्यन् परं वि-स्मयम् आ-गतः ॥१२॥ [N
 १३] आ-रोप्याऽङ्गे महा-बाहुर् वराऽऽसन-गतः प्र-भुः ।
 बाहुभ्यां सम्परि-ष्वज्य ततो वाक्यम् उवाच^२ हं ॥१३॥ [१२
 १४] न मे बहु-मतः स्वर्गः सं-वासो^३ वा सुरर्षभैः ।
 १५] त्वया रामे वि-हीनस्य सत्यं प्रति-शृणोमि^४ ते^५ ॥१४॥ [१३
 पश्यतस् त्वां वन-गतं क्लिश्यन्तं चीर-वाससम् ।
 N] स्वर्गो बहु-मतो नाऽयं सम-त्वं च सुरैर् इदम् ॥१५॥ [N
 अद्य त्वां निहताऽमित्र दृष्ट्वा सम्पूर्ण-मानसम् ।^६
 N] निस्तीर्ण-वनवासं च प्रीतिर् अस्ति परा मम ॥१६॥ [१४
 १५] कैकेय्या यानि चोक्तानि वाक्यानि वदतां वर ।
 तदा^७ प्रव्रजनाऽर्थं ते^८ स्थितानि हृदये मम ॥१७॥ [१५
 १६] त्वां च दृष्ट्वा कुशलिनं परि-ष्वज्य च राघव ।
 अद्य दुःखाद् वि-मुक्तोऽहं नी-हाराद् इव भास्करः ॥१८॥ [१६
 १७] तारितोऽहं त्वया पुत्र सु-पुत्रेण महाऽऽत्मना ।
 अष्टा-चक्रेण धर्माऽऽत्मा पिता^९ वै तारितो यथा ॥१९॥ [१७
 १८] इदानीम् अव-गच्छामि^{१०} यथा सौम्य सुरासुरैः ।
 वधाऽर्थं रावणस्य त्वम् इह^{११} चैवाऽव-तारितः^{१२} ॥२०॥ [१८
 १९] सिद्धाऽर्था खलु कौसल्या^{१३} या त्वां राम गृहं गतम्^{१४} ।

१ रा२ फ भ-वर्ज-स्वय । २ रा२ फ भ-दिवाकरमिवोदितं । ३ रा१ ल१ ल२
 व अग्र-दृष्ट्वा स ॥ ४ फ-प्रहर्ष परम गत ॥ ५ भ-समाददे । ६ रा२ फ-नात्युच्चै
 स्थितः काकुत्स्थो भूमिमस्पृश्य पार्थिव । पुत्रं दशरथो राजा सात्वयन्निदमब्रवीत् ॥
 ७ रा२ फ-सग्रामो वा सुरर्षभिः । ८ अत परमधिक पाठ-भ-तदा ते
 प्रोष्यतः पुत्र वन प्राणा गता मम । ९ भ-पुत्र । १० भ-मे वचन शृणु ॥
 ११ रा२-वर्ज-नास्ति । १२ फ-नास्ति । १३ भ-नास्ति ॥ १४ भ-तव प्रव्रजनार्थ
 वै । रा२-तथा प्रवर्तनार्थं ते । १५ रा२ फ भ-वर्ज-नास्ति ॥ १६ रा२ फ-
 शिविर ॥ १७ रा२ फ-वर्ज-चैव जानामि । १८ रा२-वनवासाय दीक्षित । भ-इतो
 गामवतारित ॥ १९. ल१ रा२-नास्ति ।

- वनान्^१ नि-वृत्तं^२ सं-हृष्टा ईक्षते शत्रु-भेदनम्^३ ॥२१॥ [१९
२०] सिद्धाऽर्थाः खलु ते राम नरा ये त्वां पुरी गतम्^४ ।
राज्ये^५ चैवाऽभि-षिक्तं^६ वै^७ द्रक्ष्यन्ति पुरुषोत्तमम्^८ ॥२२॥ [२०
२१] धन्योऽयं लक्ष्मणो भ्राता तव धर्म-परायणः ।
यस्य^९ कीर्तिर् दिवं खं च^{१०} मही चाऽऽवृत्य तिष्ठति ॥२३॥ [N
२२] अ-पापा पुत्र वैदेही धर्म-ज्ञा धर्म-दर्शिनी^{११} ।
देवाः सर्वस्य मर्त्यस्य कुशलाऽकुशलं विदुः ॥२४॥ [N
२३] अहं च त्वां वदाम्य^{१२} एष^{१३} पिता दश-रथः स्वयम् ।
निः-शङ्को^{१४} गत-हृल्लेखः^{१५} प्रति-गृह्णीष्व जानकीम् ॥२५॥ [N
२४] अनु-रक्तेन विदुषा^{१६} शुचिना धर्म-चारिणा ।
इच्छेयम् त्वाम् अहं द्रष्टुं भरतेन समा-गतम्^{१७} ॥२६॥ [२१
२५] कुमारो लालनीयस् ते शत्रु-घ्नो दयितो मम ।
यथा पिता तथा भ्राता ज्येष्ठो भवति धर्म-तः ॥२७॥ [N
२६] चतुर्दश समाः सौम्य^{१८} वने^{१९} निर्-यातितास् त्वया^{२०} ।
वसता सीतया^{२१} सार्ध^{२२} सत्-प्रीत्या^{२३} लक्ष्मणेन च^{२४} ॥२८॥ [२२
२७] विमुक्त-वनवासेन^{२५} प्रति-ज्ञा पूरिता^{२६} त्वया^{२७} ।
सत्य-वादी त्वं^{२८} अहं^{२९} पुत्र सत्-पुत्रेण^{३०} कृतोऽद्य^{३१} वै^{३२} ॥२९॥ [२३
२८] रावणं च रणे हत्वा देवास्^{३३} ते^{३४} परि-तोषिताः ।
N] मत्-प्रसादाद् यशः प्राऽऽप्य दीर्घम् आयुर् अवाऽऽमुहि ॥३०॥ [N
कृतं^{३५} कर्म यशः-श्लाघ्यम् अनु-रक्ता^{३६} वयं गुणैः ।

१ रा२ फ-व्रतद्विमुक्त । २ भ-शत्रुसूदन । ३ ल१ ल२ व-नास्ति ॥ ४ रा२
फ-जलार्द्रमभि० । ५ रा२-च द्रक्षति वसुधाधिप ॥ ६ रा२-अस्य कीर्तिर्दिवं याता ।
७ फ-नास्ति ॥ ८ रा२ फ-धर्मवत्सला ॥ ९ रा२ फ-ब्रवीम्येव । १० फ भ-वर्ज—नि-
शोको ॥ ११ रा२ फ-वर्ज—बालेन । १२ रा२ फ-भरतेन यथान्याय्य समागच्छस्व तले
महान् ॥ १३ रा२ फ भ-वर्ज—वीर । १४ रा० फ-स्वया निर्यातिता स्वयम् ।
१५ भ-वर्ज—मन्त्रियोगेन । ल१-सन्त्रियोगेन । १६ रा० ल२ व अ-मयीत्या ल० । ल१-
मयीत्या त च लक्ष्मणे । प्र-मयीत्या चैव लक्ष्मण । रा२ फ-तेनाऽह पूजितो ह्यसि ॥
१७ रा२ फ-निवृत्तव० । १८ रा२ फ-सफला । १९ ल१ ल२ व-मम । रा२ फ-
कृता । २० रा२-वर्ज—त्वया । २१ रा२-वर्ज—सत्यपु० । २२ रा२-वर्ज—
०तो ह्यहं ॥ २३ रा२ भ-देवता । २४ अत परमधिक पाठ —रा२ भ-वर्ज—
स्वच्छंदतस्ते वैदेह्या वियोगो भविता पुनः ॥ २५ फ भ-वर्ज—कृतकर्मा यश-
श्लाघ्यः स त्वं रक्ता ।

- २९] भ्रातृभिः सह राज्य-स्थो दीर्घम् आयुर् अवाऽऽप्नुहि ॥३१॥ [२४उ
ईदृशो हि सुतो यस्य कीर्ति-मान् अमित-द्युतिः ।
- ३०] मृतोऽपि जीवति व्यक्तं यथाऽहं तारितस् त्वया ॥३२॥ [N
इति ब्रुवाणं राजानं^१ रामः प्राऽञ्जलिम् अब्रवीत् । [२४उ
- ३१] भोस् ताताऽनु-गृहीतोऽस्मि यत् प्रीतोऽसि भवान् गुरुः ॥३३॥ [N
- ३२] इदम् एकं त्व् इहेच्छामि भवत्-प्रीत्या^२ वरं हितम् ।
N] दीयमानम् अभि-प्रेतं ममाऽनुग्रह-कारणात्^३ ॥३४॥ [N
- ३२उ] कुरु प्र-सादं धर्म-ज्ञ कैकेय्या भरतस्य च ।
स-पुत्रां त्वां त्यजामीऽति यद् उक्ता कैकयी तदा^४ ॥३५॥ [२५
- ३३] स शापः कैकयीं घोरः स-पुत्रां न स्पृशेत् प्र-भो । [२६
N] तत् तस्याः कुरु धर्म-ज्ञ प्र-सादं भरतस्य च ॥३६॥ [N
तथेति स महा-बाहुर् उक्त्वा चैनं कृताऽञ्जलिम् ।^५ [२७
- ३४] किम् अन्यत् करवाणीऽति मति-मांश् चेदम् अब्रवीत् ॥३७॥ [N
कृतम् इत्य् अब्रवीद् रामः शिवेनेच्छेस्व माम् इति ।^६ [N
- ३५] लक्ष्मणं च परि-ष्वज्य पुनर् वाक्यम् उवाच ह ॥३८॥ [२७उ
भ्रातृ-शुश्रूषया युक्त एवम् एव सदा भव ।
N] अस्य प्र-सादाद् विपुलां कीर्तिं त्वं समवाऽऽप्स्यसि ॥३९॥ [N
धर्मं प्राऽऽप्स्यसि धर्म-ज्ञ यशश् च विपुलं भुवि ।^७
- ३६] रामे प्र-सन्ने स्वर्गं च^८ महिमानं तथोत्तमम्^९ ॥४०॥ [२९
रामं शुश्रूष भद्रं ते सुमित्राऽऽनन्द-वर्धन ।
- ३७] रामः^{१०} सर्वस्य^{११} लोकस्य हितेषु^{१२} नि-रतः^{१३} सदा ॥४१॥ [३०
एते सेन्द्रास् त्रयो लोकाः सिद्धाश् च परमर्षयः ।
- ३८] अभि-वाद्य^{१४} महाऽऽत्मानः स्तुवन्ति^{१५} पुरुषोत्तमम् ॥४२॥ [३१
एतावद् उक्तम् अ-मृतम् अ-क्षरं ब्रह्म शाश्वतम् ।^{१६}

१. रा. नास्ति ॥ २. रा. फ-नास्ति ॥ ३. रा. फ-नृपति । ४. रा. नास्ति ॥ ५. फ भ-वर्ज—व्याख्या । ६. रा. अ-०हकाम्यया ॥ ७. भ-त्वया । ८. अ रा. फ-नास्ति ॥ ९. अ रा. फ-नास्ति ॥ १०. रा. फ-तथेत्येव पिता पुत्रं रामं दशरथोऽब्रवीत् । ११. रा. भ-नास्ति ॥ १२. रा. नास्ति । फ-ततो लक्ष्मणमामन्त्र्य पिता दशरथोऽब्रवीत् ॥ १३. भ-नास्ति ॥ १४. रा. फ-नास्ति । १५. रा. फ-वाप्यतुलं समवाप्स्यसि ॥ १६. रा. फ भ-रामो हि सर्वलो० । १७. ल. ल. ब-०ते च नि० । रा. फ-प्रियेष्वभिरत । भ-हितेष्वभिरत ॥ १८. रा फ-अर्चयति महात्मानं शाश्वतं ॥ १९. रा. फ-एतत्तदुक्तमव्यग्रमक्षरं ब्रह्मनिर्मितम् ।

३९] देवानां हृदयं सौम्यं गुह्यं रामः^१ सनातनम् ॥४३॥ [३२
४०५] अवाऽऽप्तं धर्म-चरणं यशश्च विपुलं त्वया ।

N] रामं शुश्रूषता^१ भक्त्या^१ वैदेह्या सह सीतया । [३३
४०७] सौभ्रात्रम् एतल् लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः ॥४४॥ [N

इत्य् उक्त्वा लक्ष्मणं राजा स्नुषां बद्धाऽञ्जलिं स्थिताम् ।

४१] पुत्रीऽत्य^१ आ-भाष्य^१ मधुरं शनैर् एताम् उवाच ह ॥४५॥ [३४
कर्तव्यो न तु वैदेहि^१ मन्यु राम-समाश्रितः^१ ।

४२] रामेणेदं विशुद्ध्य-अर्थं कृतं वै त्वद्-धितैषिणा ॥४६॥ [३५
सु-दुष्करम् इदं पुत्रि तव चारित्र-लक्षणम् ।

४३] कृतं यत्नेन नारीणां^१ यशो ह्य अभि-भविष्यसि^१ ॥४७॥ [३६
कामम् एवाऽसि^१ सं-देश्या^१ भर्तु-शुश्रूषणं^१ प्रति ।

४४] अवश्यं तु मया वाच्यम् एष ते दैवतं पतिः^१ ॥४८॥ [३७
इति चैव समा-दिश्य पुत्रौ सीतां तथा^१ स्नुषाम्^१ ।

४५] इन्द्र-लोक वि-मानेन ययौ दश-रथो नृपः^१ ॥४९॥ [३८
वि-मानम् आ-स्थाय महाऽनुभावः

श्रिया च सन्दीप्त-तनुर् नृपोत्तमः ।

आ-मन्य पुत्रौ सह सीतया च

N] स्वर्गं^१ जगाम प्र-वरांश्च^१ च लोकान् ॥५०॥ [३९
स्व-गतिम्^१ अनु-सरन् सुराऽभिष्टां^१

विबुध-निशाकर-वद्^१ वि-राजमानः ।

क्षिति-तलम् अव-लोकयन् प्र-यातः

४६] सुत-वदनं^१ शशि-वन् निर-ईक्षमाणः ॥५१॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^१ दशरथ-राम-सवादो नाम शततमः सर्ग ॥१००॥

१ रा१ अ-सौम्य । रा फ भ-तात । २ रा२ फ-वर्ज—राम परंतप ॥ ३ रा२ फ-वर्ज—श्रूषणं व्यक्त ॥ ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सुप्रीतो भाष्य । ५ रा२ फ-दीर्घेण स्वरेणेदम् ॥ ६ रा२ फ-पुत्री । ७ रा२ फ-मन्युस्ते कार्यस्त्यागकारित । ८ रा२ फ-विशुद्धिरेषा विहिता सर्वलोकेषु दैवतै ॥ ९ रा२ फ-त्वया । १० रा२ फ-नारीस्त्वं यश-साभि० ॥ ११ भ-एव त्वया कार्य । १२ रा२-वर्ज—भर्तु शु० । १३ रा२ फ-वर्ज—परम् ॥ १४ रा२ फ-वर्ज-च राघव । १५ रा फ-ज्वलन् ॥ १६ भ-जगाम देव प्र० ॥ १७ रा२-स गति । १८ भ-वर्ज—पुराभि० । रा२-० मिजुंष्टं । १९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-० शाचरवद् । २० रा फ-शुभव० ॥ २१ व प्र भ-लंकाकाडे । रा२ फ-आभ्युदयिके ॥

[वं-१०५]=[एकोत्तरशततमः सर्गः] =[दा-१२३]

प्रति-प्रयाते^१ काकुत्स्थे^२ महेन्द्रः पाक-शासनः ।

१] अब्रवीत् परम-प्रीतो राघवं प्राऽञ्जलिं स्थितम् ॥१॥ [१

कौसल्या सु-प्रजा राम त्वया पुत्रेण धी-मता ।

N] प्रीतोऽस्मि वद किं कार्यं करोमि त्वत्-प्रिये^३ स्थितः^३ ॥२॥ [N

N] पुष्कराक्ष महा-बाहो शृणु मे रघु-नन्दन । [N

अ-मोघं दर्शनं राम त्व् अस्माकं^४ नरर्षभ^५ ।

२] प्रीति-युक्ताः^६ स्म ते सर्वे ब्रूहि^७ राजन् यथेच्छसि^८ ॥३॥ [२

एवम् उक्तो महेन्द्रेण प्र-सन्नेन महाऽऽत्मना ।

३] सुप्रसन्न-मना हृष्टो वचनं प्राऽऽह राघवः ॥४॥ [३

यदि प्रीतिः समुत्-पन्ना मयि ते विबुधेश्वर ।^९

४] वक्ष्यामि च वरं किञ्चित् तन् मे त्वं दातुम् अर्हसि^{१०} ॥५॥ [४

मम हेतोः पराऽऽक्रान्ता गता ये यम-सादनम् ।

५] ते सर्वे जीवितं प्राऽऽप्य समुत्-तिष्ठन्तु वानराः ॥६॥ [५

वि-क्रान्ताश् चाऽपि शूराश् च न मृत्युं गणयन्ति च^{११} । [६उ

६] कृत्वा^{१२} कर्म^{१३} वि-पन्नाश् च जीवयैतान्^{१४} पुरं-दर^{१५} ॥७॥ [N

७पू] मत्-कृते नि-हताः शूरा मत्-प्रिये सततं स्थिताः । [N

N] ऋक्ष-वानर-गोपुच्छा ये^{१६} च स्युः परमेश्वर^{१७} ॥८॥ [११उ

N] मत्-प्रियेष्व् अभि-युक्ता^{१८} ये मित्रैर् भृत्यैश्^{१९} च वानराः ।

७उ] तव^{२०} प्र-सादाज् जीवन्तु वरम् एनम्^{२१} अहं वृणे ॥९॥ [६

नी-रुजो निर्-व्रणांश् चैव सम्पन्न-बल-पौरुषान् ।

८] गो-लाङ्गूलांस् तथैवर्क्षान्^{२२} द्रष्टुम् इच्छे^{२३} सुरेश्वर^{२४} ॥१०॥ [७

१ भ-प्रतिपाते दशरथे ॥ २. भ-त्वत्प्रियमास्थित. ॥ ३ रा२ फ-तवास्माकं नरर्षभ । भ-अस्माकं वै नरर्षभ । ४ भ-परितुष्टा । ५ रा२ फ-वद यन्मनसि स्थितम् । भ-ब्रूहि यन्मनसेऽपि स्थितम् ॥ ६ रा२ फ-एवमुक्तः स काकुत्स्थ प्रत्युवाच पुरंदरम् । लक्ष्मणेन सह आत्रा रामः सत्त्वहिते रत ॥ ७ रा२ फ-यदि प्रीतोऽसि मे देव सर्वाभिरजगत्पते । ८ भ-कुरु मे सत्य वचनं वदतां वरम् ॥ ९ रा२ भ-ये । १०. रा२ फ-कृतकृत्या । ११. रा२ फ-०युक्तेमराधिप ॥ १२ रा२-जीवेयु पर० । फ भ-जीवेयुरमरेश्वर ॥ १३ रा२ फ-अनुरक्ता हि भृत्यैर्दारैश्च । १४ रा२-मत्प्र-सादाद्रमेयुस्ते वरमेतम् । फ-त्वत्प्रसादाद्रमेयुस्ते वरमेतम् ॥ १५ रा२ फ-वर्ज—तथर्क्षश्च । १६ रा२ फ-वर्ज—इच्छामि मानद ॥

अ-काले चाऽपि पुष्पाणि मूलानि च फलानि च ।

९] नद्यश् च वि-मलास् तत्र तिष्ठेयुर् यत्र वानराः ॥११॥ [८
बहु-मूल-फलाः स्वाद्याः सु-शीता विमलोदकाः ।

N] भवेयुस् ते वनोद्देशास् तिष्ठेयुर् यत्र वानराः ॥१२॥ [N
श्रुत्वा तु वचनं तस्य राघवस्य महाऽऽत्मनः ।

१०] महेन्द्रः प्रत्य-उवाचेदं वचनं प्रीति-संयुतम् ॥१३॥ [N
तद् युक्तम् अनु-रूपं च कौसल्याऽऽनन्द-वधन ।

११] यत् त्वं कृतोपकाराणां सु-हृदां हितम् इच्छसि ॥१४॥ [N
N] यस्मात् त्रैलोक्य-शत्रुः स रावणो लोक-रावणः ।

आ-हतः स त्वया राम तस्माद् देयो वरस् तव ॥१५॥ [N

१२] साऽमरेष्व् अपि लोकेषु न त्वद्-अन्यः करिष्यति ।

१३] ऋते त्वया महा-बाहो हतानां दर्शनं कुतः ॥१६॥ [N
N] महान् अयं वरस् तात यस् त्वयोक्तो रघूऽत्तम ।

१३] यत् त्वयोक्तं वचः पूर्वं तस्माद् एवं भविष्यति ॥१७॥ [१०
त्वत्-प्रियाऽर्थम् अहं सत्यम् इदं कर्म महाऽऽद्भुतम् ।

N] हत-सञ्जीवनं त्वं अद्य कर्ताऽस्मि तव कारणात् ॥१८॥ [N
समुत्था (इ-स्था) स्यन्ति हरयः सुप्ता निद्रा-क्षये यथा । [१२३

१४] गो-लाङ्गूलास् तथर्क्षाश् च वानराश् च स-यूथपाः ॥१९॥ [N

१५] सम्पूर्ण-बल-वीर्यास् ते रुढ-व्रण-शरीरिणः । [N
N] राक्षसैर् नि-हता ये तु सर्वे प्राऽऽप्स्यन्ति जीवितम् । २० ॥ [११५

सु-हृद्भिः सह मित्रैश् च बान्धवैः स्व-जनेन च ।

१६] सर्व एव समेप्यन्ति युक्ताः परमया मुदा ॥२१॥ [१३

१. रा, फ-मुख्यानि । २ रा, फ-प्रीतमानस ॥ ३ रा, फ-स्वदं ॥

४ रा, ल, ब अ प्र-सासुरेष्व् । ल, ससुरेष्व् । भ-सकलेष्व् । ५. रा, कृते । ६ फ भ-ज्ञातीनां । ७. रा फ भ-पुन ॥ ८ रा, फ म-नरेश्वर । ९ रा, फ म-मया नोक्तपूर्वं चेत् ॥ १० रा, कर्म । म-सर्वम् । ११ रा, ल, ल, ब अ प्र-त्विहा० । १२. रा, फ-वर्ज-हतान्सजीवयाम्य् । १३ भ-नास्ति ॥ १४ ल, ब-०स्यतु । १५ रा, फ-ये गता यमसादनम् । म-ये हतास्मिन् रणाजिरे । १६ रा, फ-ऋक्षाश्च सह गोपुच्छे सर्वे सुसोत्थिता इव । म-नास्ति ॥ १७ भ-नास्ति । १८ ल, ब अ प्र-०तु । १९ रा, फ-समुत्थास्यति हरयो निहता ये रणाजिरे । २०. म-नास्ति ॥ २१. रा, फ म-बान्धवैर्मित्रैर्ज्ञातिभि स्वजनैस्तथा । २२ रा, फ म-समग्रबलपौरुषा ॥

- अ-काले फल-वन्तश् च पुष्प-वन्तश् च पाद-पाः ।
 १७] भविष्यन्ति महेष्वास नद्यश् च सलिलैर् युताः ॥२२॥ [१४
 एवम् उक्त्वा स शक्रस् तु देव-राजो महा-यशः ।
 १८] वर्षेणाऽमृत-युक्तेन वर्षाऽऽयोधनं प्रति ॥२३॥ [N
 ततोऽमृत-संस्पर्शात् सर्वे ते लब्ध-जीविताः ।
 १९] ऋक्ष-वानर-गोपुच्छाः समुत्-तस्थुः सहस्र-शः ॥२४॥ [१६
 ते वीर-शयनाद् वीराः समुत्था (द्व-स्था) य मुदाऽन्विताः । [N
 २०] अन्योऽन्यं सम्परि-ष्वज्य राघवं चाऽभ्य-अवादनं ॥२५॥ [१७
 स-व्रणैः प्रथमं गात्रैर् इदानीं निर्-व्रणैः समैः ।
 २१] अब्रुवन् वानराः सर्वे किम् एतद् इति वि-स्मिताः ॥२६॥ [१५
 २२पू] काकुत्स्थं परिपूर्णाऽर्थं दृष्ट्वा रामं सुरोत्तमाः ।
 N] स्वयं-भुवं पुरस्-कृत्य सं-देशायोप-चक्रमुः ॥२७॥ [N
 पिता-महस् तु भगे-वान् सहितः शूल-पाणिना ।
 N] राघवं सर्वसिद्धाऽर्थम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥२८॥ [N
 गच्छाऽयोध्याम् इतो रामं वि-सर्जय च वानरान् ।
 २३] मैथिलीं सान्त्वयस्वैनाम् अनु-रक्तां यशस्विनीम् ॥२९॥ [१९
 २४पू] आतरं भरतं पश्य त्वद्-अर्थं व्रत-कर्षितम् । [२०पू
 N] सम-एत्य पितृ-वद् बालं शत्रु-घ्नं लाडय प्र-भो ॥३०॥ [N

१. रा२ फ म-वर्ज—पुष्पशबला फलवत्तश् । २ रा२ फ म-भविष्यति जलं चैव यत्र तिष्ठन्ति वानरा ॥ ३ म-तत शक्रो । ४. अत. परमधिक पाठ—रा२ फ म-वर्ज—प्रादाच्च जीवितं तेषां वानराणां सहस्रशः ॥ ५ भ-ततस्तेऽमृत-संस्पर्शात्तद्वक्षणां लब्धजीविताः । समुत्तस्थुर्महात्मान सर्वे स्वमक्षयादिव ॥ ६ भ-सहस्रशः ॥ ७ म-स्वभ्यन्दं ॥ ८ रा२ फ म-सव्रणै पतिता गात्रैर्निर्व्रणा पुनरुत्थिता । बभ्रुवर्वा नरा सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचना ॥ ९ रा२ फ-सर्वे दृष्ट्वा । १० म-नास्ति । अत परमधिक. पाठ—रा२ फ म-वर्ज—अब्रुवन्परमप्रीताः स्तुत्वा रामं सलक्ष्मणम् ॥ ११ ल१ ल२ ब-०वे । १२. फ-वर्ज—नमस्कृत्य । १३ भ-नास्ति ॥ १४ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र म-गतोऽयो० । १५ रा२ फ म-वीर । भ-राजन् । १६ रा२ फ भ म-वर्ज—तु । १७ अत परमधिक पाठ—फ-लक्ष्मणेन सहायेन नित्यवाक्ये त्वमर्हसि ॥ १८. रा२ फ म-प्राज्ञ शत्रुघ्न च यशस्विनम् । १९. रा-त्वं बोद्धयितुमर्हसि । फ-त्वं लाडयितुमर्हसि । म-त ताडयितुमर्हसि । २०. भ-नास्ति ॥

- N] कृत-कर्मा परि-श्रान्तः सुखम् आप्नोतु लक्ष्मणः ।^१ [N
 २४३] अभि-षेचय चाऽऽत्मानं पौरान् अपि हर्षय ॥३१॥ [२०३
 एवम् उक्त्वा तम्^२ आ-मन्त्र्य^३ रामं सौमित्रिणा सह ।
 २५] वि-मानैः सूर्य-सङ्काशैर् जग्मुर^४ हृष्टाः सुरा दिवम् ॥३२॥ [२१
 अभि-वाद्य च काकुत्स्थः सर्वासु तांस् त्रिदशोत्तमान्^५ ।
 २६] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वासम् आऽज्ञापयत् तदा ॥३३॥ [२२
 ततस् तु सा राघव-बाहु-पालिता^६
 महा-चमूर् हृष्ट-जना^७ यशस्विनी ।
 श्रिया ज्वलन्ती वि-रराज सर्व-तो
 N] निशा प्र-णीतेव^८ हि^९ शीत-रश्मिना ॥३४॥ [२३
 इत्यार्षे रामायणे^{१०} युद्ध-काण्डेऽमृत-वृष्ट्या वानरसजीवनं^{११}
 नामैकोत्तरशततम सर्ग ॥ १०१ ॥

[वं-१०६] = [द्व्युत्तरशततमः सर्गः] = [दा-१२४]

- तां रात्रिम् उषितं रामं तथैव^{१२} व्रतम् आ-स्थितम्^{१३} ।
 १] अब्रवीत् प्राऽञ्जलिर्^{१४} वाक्यं वाक्य-ज्ञः स^{१५} वि-भीषणः ॥१॥ [१
 स्नानानि^{१६} चाऽङ्ग-रागाणि माल्यानि^{१७} वि-विधानि^{१८} च ।
 २] चन्दनानि^{१९} च मुख्यानि^{२०} वासांसि वि-विधानि^{२१} च ॥२॥ [२
 अलङ्कार-विधौ युक्तास् तान्य् आ-दाय वर-स्त्रियः ।^{२२}

१ रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-नास्ति । २ रा२ फ म-समासवनवासश्च
 आत्मानमभिषेचय । भ-०न पौरान्वा प्रहर्षय ॥ ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-
 सहस्राक्षो । ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-ययौ हृष्ट सुरै सह ॥ ५ भ-त्रिविद्वौ-
 कस ॥ ६. रा२ फ म-वर्ज-लक्ष्मणरामपा० । ७ रा२ फ म-हृष्टमना । ८ रा२ फ-
 निज्ञेव याता सह । रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०तेन ॥ ९ व-०णे लंकाकाण्डेऽमृत० । रा२
 फ-०णे आभ्युदयिके वानरोपस्थापनं । म-सुदरकांडे आभ्युदयिके वानरोपस्थापनं ।
 भ-लंकाकांडे वानरजीवनं ॥ १० रा२ फ-वर्ज-सुखमासीनमरिंदमं । म-तत्रैव
 समुपस्थितः । ११ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०क्यं वाक्यज्ञं । रा२ फ-०लिः काले जयं
 पृष्ट्वा । म-०लिर्वाक्यं जयं पृष्ट्वा ॥ १२. म-शीतानि । १३ रा१ फ म भ-
 वस्त्राण्याभरणानि । १४. फ-चन्दनागर्युक्तानि । १५ रा फ म भ-माल्यानि ॥
 १६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अलंकारविद्वेषेमा रामं पद्मदलेक्षणा । भ-भगराग च
 सगृह्य नार्य पद्मनिभेक्षणा ।

३] उप-स्थितास् त्वां विधिना^१ स्नापयिष्यन्ति राघव ॥३॥ [३
 स्व-वृत्त-कोविदां^२ देवीं वैदेहीं^३ लक्ष्मणं तथा ।
 प्रति-गृहीष्व तत् सर्वं मद्-अनुग्रह-काम्यया^४ ।

N] मुनि-वेश समुत्-सृज्य राज्यद्विर् अनु-भूयताम् ॥४॥ [N
 ४५] एवम् उक्तस् तु काकुत्स्थः प्रत्य्-उवाच वि-भीषणम् ।

N] धर्म-ज्ञो^५ धर्म-विद्^६ वाक्यं न्याय-तो^७ न्याय-कोविदम् ॥५॥ [N
 हरीन् सुग्रीव-मुख्यांस तु स्नानेनोपनि-मन्त्रय ।^८ [४७

N] उप-पन्नम् इदं राजस् त्वयि^९ कल्याण-चेतसि ॥६॥ [N
 सौहार्दे वर्तमानस्य ग्राह्यं^{१०} च प्र-णयो मया ।

N] समान-व्रत-चारी च भरतः कैकयी-सुतः ॥७॥ [N

N] शत्रुघ्न-सहितः श्री-मान्^{११} ममाऽऽगमन-लालसः ।^{१२}

४७] स तपस्वी तपो-युक्तो महा-तेजाः सु-दुःखितः ॥८॥ [N
 सु-कुमारो महा-बाहुर् भरतः सत्य-सङ्गरः ।

५] तं विना कैकयी-पुत्रं धर्म-ज्ञं^{१३} धर्म-वत्सलम्^{१४} ।

N] न मे स्नानं^{१५} बहु-मतं^{१६} वस्त्राण्य आ-भरणानि च ॥९॥ [६
 राज्य-श्रियं परि-त्यज्य मुनि-वेश-धरः किल ।

N] तपस् तप्यति मे भ्राता नन्दि-ग्रामे^{१७} कृताऽऽलयः^{१८} ॥१०॥ [N

N] शत्रुघ्न-सहितो धी-मान् स मां नूनं प्रतीऽऽक्षते ।^{१९}

६७] एतत् पश्य यथा क्षिप्रं प्रति-गच्छाम्य^{२०} अहं पुरीम्^{२१} । [N

अयोध्या-गमिको^{२२} ह्य एष पन्थाः परम-दुर्गमः^{२३} ॥११॥ [७

७] एवम् उक्तम् तु^{२४} काकुत्स्थं^{२५} प्रत्य्-उवाच वि-भीषणः ।

अहं^{२६} त्वा प्राऽऽपयिष्यामि तां पुरीं पुरुषर्षभ^{२७} ॥१२॥ [८

१. रा२ फ म-नास्ति ॥ २. फ-वैदेह्या । ३. म-०काक्षया ।
 ४. भ-नास्ति ॥ ५. म-०ज्ञ ध० । रा१ ल१ ल२ ब अ प्र भ-०ज्ञो
 धर्म-वृद् । ६. म-न्यायज्ञ । भ-धर्मज्ञ ॥ ७. रा२ फ म-नास्ति । ८. रा१
 ल१ ल२ ब अ प्र-वाक्य तव ॥ ९. फ-ग्राह्य वचन मया । म-ग्राह्यमेव वचस्तव ।
 १०. रा० भ-नास्ति ॥ ११. फ-विद्वान् । म-वीर । १२. रा२ फ म-नास्ति ॥
 १३. रा२ फ म भ-भरत धर्मचारिण । १४. रा२ फ म-बहुमत रत्नं । १५. प्र-
 नास्ति ॥ १६. ल१-वर्ज-०मकृ० । १७. भ-नास्ति ॥ १८. म-गच्छेम महापुरीम् ।
 १९. रा२ फ म-०ध्यामागतो । भ-०ध्या गच्छतो । २०. प्र-०दुर्गमः ॥ २१. रा२
 फ-स । २२. भ-रामेण । २३. प्र-अहो । रा म-अह्ना । भ-अद्य । २४. रा२ फ
 म भ-पार्थिवात्मज ॥

- ८] पुष्प-कं नाम भद्रं ते वि-मानं सूर्य-वचसम् ।
 मम भ्रातुः कुबेरस्य रावणेन बलीयसा ॥१३॥ [९
 ९] हतं निर-जित्य सं-ग्रामे काम-गं दिव्यम् उत्-तमम् ।
 N] त्वद्-अर्थं पालितं चैव तिष्ठत्य् अमित-विक्रमम् ॥१४॥ [१०
 तद् इदं सूर्य-सङ्काशं वि-मानम्-इह तिष्ठति ।
 १०] तेन प्राऽऽप्स्यसि यानेन त्वम् अयोध्यां गत-ज्वरः ॥१५॥ [११
 अहं ते यद् अनु-ग्राह्यो यदि स्मरसि मे गुणान् ।
 ११] वस तावद् इह प्राज्ञ यद् अस्ति मम सौहृदम् ॥१६॥ [१२
 लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या भार्यया सह ।
 १२] अर्चितः सर्व-कामैश् च ततो राम गमिष्यसि ॥१७॥ [१३
 ग्रीति-युक्तस्य मे राम स-सैन्यः स-सुहृद्व्रजः ।
 १३] सत्-कारं विधि-वत् त्वं च प्रति-गृहीष्व राघवं ॥१८॥ [१४
 प्र-णयाद् बहु-मानाच् च सौहार्देन च राघव ।
 १४] प्र-सादयामि प्रेप्योऽहं न खल्व् आ-ज्ञापयामि ते ॥१९॥ [१५
 एवम् उक्तस् ततो रामः प्रत्य्-उवाच वि-भीषणम् ।
 १५] रक्षसां वानराणां च सर्वेषाम् एव शृण्वताम् ॥२०॥ [१६
 १६] पूजितोऽस्मि त्वया वीर साचिव्येन पदेन हि ।
 N] सर्वाऽऽत्मना च वसुभिः सौहार्देन परेण च ॥२१॥ [१७
 १६] न खल्व् एतन् न कुर्या ते वचनं राक्षसेश्वर ।

१ रा२ फ म-सूर्यसन्निभ । २ रा२ फ म-पुरा वैश्रवणस्यासीद्रावणेनाहृत
 बलात् ॥ ३ भ-अतुलवि० । ४ रा२ फ म-नास्ति ॥ ५ भ-मेघसंकाशं नानारत्न
 समुज्ज्वल । रा२ फ म-०श विमानमधिति० । ६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-येन । ७, रा२ फ
 म भ-यास्यसि । ८ रा२ फ म-बोद्धु त्वा च तदर्हति ॥ ९, फ-यदि तेहमनुग्राह्यो ।
 म-यदि ते हनूमान्ग्राह्यो । १० फ म-धारणीयोऽस्मि ते यदि । ११ रा२-नास्ति ।
 १२ रा२ फ म-मया त्वमभिपूजित । भ-०स्ति मयि सौ० ॥ १३ रा२ फ म-सदारो
 भ्रातृसहित सहैभिर्हरियूथपैः । १४ रा१ ल१ ल२ व-सह का० । १५ रा१ ल१
 ल२ व अ प्र-राजन् ॥ १६ रा२ फ म-०हज्जनः । १७ रा फ म-
 ०वत्तात । भ-सत्क्रियां विपुलां तावत् । १८, रा२ फ म-चोद्यत ॥ १९, म-सौ-
 भद्रेण । २० रा१ प्र भ-नास्ति । २१ रा२ फ म-भृत्योह । २२ रा१ ल१ ल२ व-
 पाडित्येन प० । अ प्र-पाडित्येन परेण हि । भ-०व्येन परेण च । २३ प्र-कर्मभिः ।
 भ-चेष्टाभिः । २४ रा२ फ म-नास्ति ॥ २५ रा२ फ म-नैर्ऋताधिप ।

- सोत्कण्ठं^१ भ्रातरं^२ द्रष्टुं^३ भरतं^४ त्वरते^५ मनः ॥२२॥ [१८
 १७] मां नि-वर्तयितुं^६ योऽसौ चित्र-कूटम् उपाऽऽगतः ।
 शिरसा याचमानस्य न कृतं वचनं मया ॥२३॥ [१६
 १८] कौसल्यां च सु-मित्रां च कैकेयीं चाऽपि^७ मातरम्^८ ।
 दिदृक्षुं^९ सु-हृद्दशं चैव गुरुन्^{१०} पौरांस् तथैव च^{११} ॥२४॥ [२०
 १९] अनु-जानीहि मां सौम्यं पूजितोऽस्मि वि-भीषण ।
 मन्युर् न मयि^{१२} कर्तव्यः सखि-त्वं^{१३} चाऽनु-मानय^{१४} ॥२५॥ [२२
 २०] उप-स्थापय मे शीघ्रं^{१५} वि-मानं राक्षसेश्वर^{१६} ।
 २१५] कृत-कार्यस्य मे वासः कथं स्याद् इह^{१७} संगतः^{१८} ॥२६॥ [२१
 इमम्^{१९} अर्चय^{२०} सु-ग्रीवं साऽमात्यं स-पुरःसरम् ।
 N] पूजिते वानरेन्द्रेऽस्मिन् पूजितो वै^{२१} भवाम्य् अहम् ॥^{२२} २७॥ [N
 यम् एव दिवसं वीर त्वम् अस्मान् समुपाऽऽगतः^{२३} ।
 N] तस्मिन् अहनि लङ्कायां मया त्वम्^{२४} अभि-षेचितः^{२५} ॥२८॥ [N
 अवश्यं^{२६} तु प्र-कृतिभिर^{२७} महा-राज्येन रक्षसाम्^{२८} ।^{२९}
 N] अभि-षेक्तव्यम्^{३०} आत्मानं^{३१} तस्मात् त्वम् अभि-षेचय ॥२९॥ [N
 सुग्रीव-प्रमुखैर्^{३२} वीरैः सहितो^{३३} हरि-यूथपैः ।
 N] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा लङ्काम् आ-विश^{३४} मा चिरम् ॥३०॥ [N
 तत्र त्वाम् अभि-षिञ्चन्तु सर्वाः प्र-कृतयो^{३५} मुदा^{३६} ।
 N] ततो माम् अभि-गच्छस्व प्र-स्थापय^{३७} च माम् इतः^{३८} ॥३१॥ [N

१ रा१ अ प्र-उक्त मे । रा, फ म भ-त तु मे ॥ २ रा, फ म-वर्ज-
 त्वरितं ॥ ३. रा१ ल१ ल, व अ प्र-निवारयितु ॥ ४ रा१ अ प्र भ-च यश-
 स्विनी । ल१ ल, व-च तपस्विनी । म भ-चैव मा० । ५ ल१ ल, व अ प्र-
 ०क्षु । रा फ म भ-गुरुश्च । ६ रा, फ म-द्रष्टुमिच्छति मे मन । भ-पौरान्
 जानपदै सह ॥ ७ रा१ ल१ ल, व-सोऽद्य । ८ रा, फ म भ-खलु न । ९. रा,
 फ-त्वरितं । भ-सखे त्वा । १० रा, फ म-वर्ज-०नये ॥ ११ रा, फ म भ-
 तूर्ण । १२ रा, फ म भ-नैर्ऋताधिप । १३ रा, फ म-इति मे मति ॥
 १४. रा, फ म-वर्ज-अनुमर्षय । १५ रा, फ म-वर्ज-हि । १६ भ-एव-
 मुत्त्वा पुन प्राह विभीषणममित्रहा ॥ १७ रा, फ म भ-समुपस्थित ।
 १८. रा१ ल१ ल, व अ प्र-चैवाभि० ॥ १९ रा१ ल१ ल, व अ प्र-तव संति
 प्रकृतयो । २० रा, फ म-वर्ज-०सा । २१ भ-नास्ति । २२ रा१ ल१ ल, व
 प्र-०षेचतु ते च त्वा ॥ २३ म-०वसहितैर् । २४ म-प्रमुखैर् । २५ ल१ ल, व
 अ प्र-०द्य ॥ २६ भ-०यस्तथा । २७ भ-मानित सर्वराक्षसैः ॥

वैदेह्यां यां सखी तत्र त्रि-जटा नाम राक्षसी ।

[N] अस्यास् तु प्रिय-हेतोस् त्वं ताम् अनु-ज्ञातुम् अहमि ॥३२॥ [N]
अ-विन्ध्यो नाम मेधावी मान्यश् च सततं त्वया ।

[N] मत्-प्रियाऽर्थं त्वम् अद्यैनं पूजयेथां यथैव माम् ॥३३॥ [N]
वैदेह्यां कथिताव् एतौ प्रीयमाणौ यथा भृशम् ।

[N] उभौ कृतोपकारौ तौ पूजनीयौ सदा त्वया ॥३४॥ [N]
प्रति-गृह्य तु रामस्य वचनं स वि-भीषणः ।

[N] सम्प्र-तस्थे ततो रक्षो यत्र लङ्का महा-पुरी ॥३५॥ [N]
सं प्र-विश्य पुरीं लङ्कां स-सुग्रीवः स-लक्ष्मणः ।

[N] आभि-षेचनिकं सर्वं स्वयम् आऽज्ञापयत् तदा ॥३६॥ [N]
ततोऽभ्य-अपिञ्चन् विधि-वत् सर्वाः प्र-कृतयस् तदा ।

[N] तौ च लक्ष्मण-सुग्रीवौ सहितौ राघवाऽऽजया ॥३७॥ [N]
ततो वाद्यानि लङ्कायां शङ्ख-मेरी-विमिश्रितैः ।

[N] सं-नादैः पूरयामासुर् लङ्कां स-वनकाननाम् ॥३८॥ [N]
अभि-पिक्तः स धर्माऽऽत्मा सर्व-राक्षस-पार्थिवः ।

[N] शुशुभेऽभ्य-अधिकं लक्ष्म्या कुवेर इव यक्ष-राट् ॥३९॥ [N]
सोऽभि-पिक्तो वचः कुर्वन् रामस्य विदिताऽऽत्मनः ।

[N] अर्चयामास सु-ग्रीवं पाद्याऽऽदिभिर् अन्-उत्तमैः ॥४०॥ [N]
लक्ष्मणं च महाऽऽत्मानं विधि-दृष्टेन कर्मणा ।

१ भ-०ह्याश्च । २. म भ-वर्ज-माम् । ३ अ-नास्ति ॥ ४ रा-
ख्यध्यक्षस्तव साप्रत । फ-अध्यक्षस्तव साप्रत । म-ख्यध्यक्ष इव साप्रत । भ-
तत्रास्ते राक्षसेश्वर । ५ रा२ फ म भ-अप्यद्य । ६ रा२ फ-०व हि । भ-पूजयाशु
महाबलं ॥ ७ प्र-०ह्या । ८ रा२ फ-वर्ज-मया । ९ अत. परमधिक पाठ —
भ-सरमां च मम प्रीत्या वैदेह्याः प्रीतिहेतवे । पश्येथास्त्वं यथा सीतां
पूजार्हां च सर्वदा ॥ १०. रा२-वचस्तस्य । फ-वचस्तच्च । म-वचस्तत्तु । भ-
वच पथ्य । ११ रा२ फ-तदा । भ-तथा । १२. प्र-येयं । फ म भ-येन ।
१३ म-अभिषेक्तुं स धर्मात्मा सर्वैर्हरिगणैर्दृत ॥ १४ रा२ फ भ-प्रविश्य च ।
म-महाबाहु । १५. प्र-सुग्रीव सहल० ॥ १६ रा१ ल२ ब अ प्र-विविधैः ।
१७ ल१-नास्ति । १८. रा२-नास्ति ॥ १९ फ म भ-जयाशीर् । २० फ म-०श्रिता ।
भ-०विचित्रिता । २१. रा२ फ भ-नादेन पूरयामास । म-वाद्येन पूरयामास ।
२२. भ-चापि सका० ॥ २३ ल१ ल२ ब अ प्र म-०सपुगव । २४ अ प्र रा२ फ
म-राजराट् ॥ २५ म-श्रुत्वा । २६ रा२ फ भ-अर्घ्यादि० । म-अर्चादि० ।

- N] रत्नैश् च वि-विधैर् दिव्यैर् महेन्द्र-भवनाऽऽहृतैः ॥४१॥ [N
त्रैलोक्यम् अभिनिर्-मथ्य रावणो यान्य' उपाऽऽहरत् ।
- N] तैः सर्वैः पूजयामास' वानरेन्द्रं वि-भीषणः ॥४२॥ [N
ततः सुवेल-शैल-स्थ' रामं प्र-हरतां वरम् ।
- N] अभ्य-अगच्छद् अ-दीनाऽऽत्मा सोऽभि-षिक्तो वि-भीषणः ॥४३॥ [N
N] वि-मानं सूर्य-सङ्काशम् आ-जहार त्वराऽन्वितः ।
दिव्यम् अत्य-अद्भुताऽऽकारं मनः-काम-गम् अ-व्ययम् ॥४४॥ [N
- २२] मणि-काञ्चन-चित्राऽङ्गं वैडूर्य-मणि-वेदिकम् ।
N] क्रीडाऽऽगारैः' परि-क्षिप्तं तप्त-काञ्चन-भूषणैः' ॥४५॥ [२४
पाण्डुराभिः पताकाभिर् ध्वजैश् च बहुभिर् वृतम् ।
- २३] शोभितं हर्म्य-वृन्दैश् च हेम-कुड्य-विभूषितम्' । [२५
N] मण्डितं' जलजाऽऽकारैः' पुण्डरीकैश् च काञ्चनैः ॥'४६॥ [N
N] रुचिरैः किङ्किणी-जालैर् मुक्ता-मणि-गवाऽक्षकम्' ।
- २४] हेम-जालैः परि-क्षिप्तं सर्व-तो मधुर-स्वनम् ॥'४७॥ [२६
तन् मेरुशिखराऽऽकारं निर्-मितं विश्व-कर्मणा ।
- २५] बहुभिर्' भूषितं चित्रैर्' मुक्ता-रजत-शोभितम्' ॥'४८॥ [२७
२४] दन्त-स्फटिक-चित्राऽङ्गैर् वैडूर्यैश् च वराऽऽसनैः' ।

१. म-यद्यदाह० । २ रा२ फ म भ-अर्चया० ॥ ३ रा२ फ-०लश्वस्थं । भ-सुवेले संप्राप्य । ४ प्र-नास्ति ॥ ५ रा२ फ म-विमानमादाय महन्महाभ-शिखरोपमम् । भ-दिव्यमादाय च महन्महेन्द्रशिखरोपमं । ६. भ-विमानमद्भुता० ॥ ७ रा२ फ म-तप्तकाचनवे० । भ-मुक्तामणिवराकित । ८. अत परमधिक पाठ — भ-घंटाजालनिनादितं प्रगीतमिव सर्वतः । एवमुक्तस्तु रामेण राक्षसेन्द्रो विभीषणः ॥ विमानं सूर्यसंकाशमाजुहाव त्वरान्वित । ततः काञ्चनचित्राङ्गं वैडूर्यमणिवेदिकम् ॥ ९ रा२-कूटाकारप० । फ-कूटागारप० । म-कूटा-गमप० । भ-कूटागारैः प० । १०. रा२ फ म-सर्वतो मधुरस्वर ॥ ११ रा२ फ-समंतादवभासित । म-समंतात्परिशोभितम् । भ-ध्वजैश्च विविधैस्तथा । १२ भ-हर्म्यकैश् । १३. भ-हेमपादा० । १४ रा२ फ म-नास्ति । १५. रा२ फ म-शोभितं । १६ प्र रा फ म-०जलदाका० । १७ भ-नास्ति ॥ १८ फ-०क्षकै । म-०गणाचितै ॥ १९ भ-नास्ति । २० रा फ म-घंटाजालप्रणादितं प्रगीतमिव सर्वतः ॥ २१ भ-त ॥ २२ भ-बृहद्विभूषितं हर्म्यैद् । २३ भ-०भितै । २४. रा२ फ म-कामगं रुचिर दिव्य मनोऽभिप्रेतमव्यय ॥ २५ प्र रा२ फ-दत्तास्का० । भ-धातुस्फटि० ॥ २६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०र्थस्य वरा० । म-०र्थपरमासनै ।

N] महाऽर्हाऽऽस्तरणोपेतम् उप-पन्न महा-धनैः ॥१४९॥[२८
 उप-स्थितम् अन्-आधृष्यं तद् विमानं मनो-ज्वम् ।
 २६] ततो^१ नि-वेद्य^२ रामाय तस्थौ तत्र वि-भीषणः ॥५०॥[२९
 तत् पुष्प-कं काम-गमं वि-मानम्^३
 उप-स्थितं^४ प्रेक्ष्य हि दिव्य-रूपम् ।
 रामः प्र-हृष्टः सह लक्ष्मणेन
 N] पुरा यथा वृत्र-वधे शत-क्रतुः ॥५१॥[३०
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^५ पुष्पकोपस्थानं^६ नाम
 द्व्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १०२ ॥

[वं-१०३]= [त्र्युत्तरशततमः सर्गः] =[दा-१२५]

१५] उप-स्थितं तु तं दृष्ट्वा वि-मानं^७ पुष्प-कं ततः^८ ।
 N] अ-विदूरे^९ स्थित रामम्^{१०} इत्य् उवाच वि-भीषणः^{११} ॥१॥[१
 N] स तु बद्धाऽञ्जलिपुटो वि-नीतो राक्षसेश्वरः^{१२} ।
 १७] अब्रवीत्^{१३} त्वरयोपेतः किं करोमीऽति राघवम् ॥२॥[२
 तम् अब्रवीन्^{१४} महा-तेजा लक्ष्मणस्योप-शृण्वतः ।
 २] वि-मृश्य^{१५} राघवो वाक्यम् इदं स्नेहोपवृंहितम्^{१६} ॥३॥[३
 ३५] इमे तु कृत-कर्माणः सर्वे एव वनौकसः^{१७} ॥४॥
 N] सहैभिर् भवता लङ्का जिता मम नि-वेदिता ॥४॥[N

१ भ-नास्ति ॥ २ रा२ फ म-निवेदयित्वा ॥ ३ म-ह्युपस्थित । ४ म-
 तदा तु सप्रेक्ष्य च दि० । भ-०तं भूधरसन्निकाश । ५. भ-दृष्ट्वा तदा विस्मयमा-
 जगाम रामः ससौमित्रिरुदारसत्त्व. ॥ ६ व प्र भ-लकाकाण्डे । रा२ फ-आभ्युदयिके ।
 ७. प्र म-०कोत्थापन । भ-विभीषणाभ्युदयिके पु० ॥ ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-
 पुष्पक पुष्पभूषित । ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नातिदूरे । १०. रा२-वर्ज-राम
 प्रत्युवाच विभीषणम् । ११ अत. परमधिक पाठ —रा१ ल१ ल२ व-कृतं साधिव-
 त्युवाचैनं रामः सम्यग्विभीषणम् ॥ १२ रा२ फ म-०साधिप । १३ रा२ फ
 म-उवाच । १४ अ-नास्ति ॥ १५. रा२ म-उवाच । १६. रा१ ल१ ल२ व अ
 प्र-विस्पष्टं । १७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-०हपुरस्कृत । रा२ फ-०पगुणितं ॥
 १८ रा२ फ म-कृतप्रत्युपकर्माणो विभीषणवनौकसः । १९. भ-नास्ति ॥

- त्यक्त्वा प्राणान् परं शक्त्या तोषितोऽस्मि वि-भीषण ।^१
 N] एभिः सं-पूजितैः वीरैः पूजितोऽहं त्वया ध्रुवम् ॥५ ॥ [N
 ममाऽर्थे^२ ये पराऽऽक्रान्ताश्च चिरं^३ वानर-पुङ्गवाः ।
 N] सर्व-शः^४ पूजनीयास् तु^५ क्रक्ष-वानर-संहताः ॥६ ॥ [N
 ३उ] रत्नैर् अर्थैश्च वि-विधैः सं-पूज्यन्तां वि-भीषण ।^६ [४उ
 सहाऽमीभिर् जिता लङ्का निर्-जितो^७ राक्षसेश्वरः ॥७ ॥
 ४] दूरे प्राण-भयं त्यक्त्वा सं-ग्रामेष्व अभि-वर्तिनः ।^८ [५
 एवं सु-सम्मताश्चैव मानाऽर्हा मानितास् त्वया ।
 ५] भविष्यन्ति कृत-ज्ञेन निर्-वृत्ता हरि-यूथपाः ॥६ ॥ [७
 त्यागिनं संग्रहीतारं साऽनुक्रोशं यशस्विनम् ।
 ६] यतस् त्वाम् अव-गच्छामि ततः सं-बोधयाम्य^९ अहम् ॥९ ॥ [८
 हीनं क्लीब-गुणैः^{१०} सर्वैर् अरि-हन्तारम् आ-हवे ।
 N] सेना भजति राजानम् एतद् भूमि-पतेर्^{११} व्रतम्^{१२} ॥१० ॥ [९
 धर्माऽर्थ-विदुषं^{१३} वीरम्^{१४} अति-दातारम् आर्जवम् ।
 ७] योधा भजन्ति राजानम् एतद् भूमि-पतेर् व्रतम् ॥११ ॥ [N
 एवम् उक्तस् तु रामेण वानरांस् तान् वि-भीषणः ।
 ८] धन-रत्न-प्रदानेन सर्वान् एवाऽभ्य-अपूजयत् ॥१२ ॥ [१०
 ९पू] ततस् तान् वानरान्^{१५} दृष्ट्वा धन-रत्नैश्च^{१६} च पूजितान्^{१७} । [११पू
 N] सान्त्वयित्वा यथा-न्यायम्^{१८} इदं वचनम् अब्रवीत् ॥१३ ॥ [N
 परि-तुष्टोऽस्मि^{१९} भद्रं ते कृत साह्यं महन् मम ।
 N] लब्धा सीता हतः शत्रुः कुलम् अत्युद्-धृतं^{२०} च मे ॥१४ ॥ [N

१ अत परमधिक पाठ — प्र रा२ फ म-रत्नैः समभिपूज्यन्तामपि प्रत्यवराश्च ये । यो यदिच्छति यावच्च तत्तदेव विभीषण ॥ २ म-सुसमर्था पराक्रान्ता सर्वे । ३. रा२ फ-सर्वथा । ४ रा२ फ म-ते रक्षयाश्च सुतवत्सदा ॥ ५. रा२ फ म-नास्ति । ६ भ-० भिस्त्वया लका निर्जिता ॥ ७ अत परमधिक पाठ.—भ-त इमे कृतकर्माणः सर्व एव वनौकसः । धनरत्नप्रदानैश्च कोशैश्च सफलान्कुरु ॥ ८ भ-सम्मानीताश्च ॥ ९. रा२ म-मनस्विन । भ-जितेद्रिय । १० रा२ फ म-त्वां प्रब्रवीम्य ॥ ११ भ-ह्यपि गुणै । १२. भ-० ते श्रुतम् । १३. रा२ फ म-नास्ति ॥ १४ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-श्रुत धर्मार्थविदुष । १५. भ-नास्ति ॥ १६ रा२ फ म-ववर्ष रत्नवर्षेण वर्षेण मघवानिव ॥ १७ फ म-पूजितान् । १८ रा२ फ म-राम सपूर्णमानस । १९ रा१ ल१ प्र-० न्याय्यं । म-इदं वाक्यं । २० भ-अत आरभ्य-२०-शश्लोक यावन्नास्ति ॥ २१ फ-वर्ज—परितुष्टो । २२ रा२-अभ्यु० ।

- अ-शून्या मे दिशः सर्वा भवद्भिर् देव-विक्रमैः ।
 N] नास्त्य् अ-देयं हि मे किं-चिद् देव-राज्यम् अपि ध्रुवम् ॥१५॥ [N
 अनु-जानामि वः सर्वान् यथेष्टं गम्यताम् इति ।
 N] तेनैव सेतुना तीर्त्वा मकराऽऽलयम् अ-व्ययम् ॥१६॥ [N
 सु-ग्रीवस् तु मया सार्धं वि-मानेन गमिष्यति ।
 N] साऽमात्यो युव-राजश् च यथा मुख्याश् च वानराः ॥१७॥ [N
 इत्य् उक्तास् ते महा-काया वानराः काम-रूपिणः ।
 N] प्र-दक्षिणम् अवर्तन्त^१ दृष्ट्वा रामं स-लक्ष्मणम् ॥१८॥ [N
 सु-ग्रीवम् अङ्ग-दं चैव राजानं चैव वि-भीषणम् ।
 N] प्र-णम्य च शिरोभिस् ते^२ प्र-ययुर् हरि-यूथपाः ॥१९॥ [N
 यथोत्-साहं यथा-प्रीति यथाऽऽगतम् अरि-दमाः ।
 N] के-चिद् रवान् वि-मुञ्चन्तः सिंह-नादांश् च पुष्कलान् ॥२०॥ [N
 ९३] आ-रुरोह तदा रामस् तद् वि-मानं मनो-जवम् । [११३
 अङ्केनाऽऽदाय^३ वैदेहीं लज्जमानां यशस्विनीम् ।
 १०] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वि-क्रान्तेन धनुष्-मता ॥२१॥ [१२
 अब्रवीच् च विमान-स्थः काकुत्स्थः सर्व-वानरान् ।
 ११] सु-ग्रीवं च महा-वीर्यं राक्षसं च वि-भीषणम् ॥२२॥ [१३
 N] सर्वेषां वः प्र-भावेन दुर्-आत्मा रावणो हतः ।^४ [N
 मित्र-कार्यं कृतम् इदं भवद्भिर् वानरर्षभाः ।^५
 १२] अनु-ज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं गन्तुम्^६ अर्हथ^७ ॥२३॥ [१४
 यत् तु कार्यं वयस्येन स्निग्धेन च हितेन च ।
 १३] कृत सु-ग्रीव तत् सर्वं भवता धर्म-चारिणा ।^८
 १४पू] किष्किन्धां गच्छ सु-ग्रीव स्व-राज्यम् अनु-पालय ॥२४॥ [१५

१ फ म-वर्ज-तु । अ-ते । २ ल-तु ॥ ३ म-अकुर्वन्त ॥ ४ प्र रा-
 फ-नास्ति । ५ रा-फ-तात् । म-तं । ६ म-कलर० । प्र-केचिद्वाचा ॥ ७ रा-
 फ म-विमानमभिपूज्य च । ८ रा-फ-अंके चादाय । रा-ल-ल-ल-व अ प्र-
 ० नारुह्य । ९ रा-फ म-श्रियं नारायणो यथा । १० रा-फ म-अथारुरोह तं
 राजा सुग्रीवः सह मंत्रिभि ॥ ११ रा-फ म-लक्ष्मणश्च महाधन्वी युवराजौ ग-
 दस्तथा । सुग्रीवानुमता ये च विद्वांसो हरियूथपा ॥ १२. रा-फ म-ऋक्षराजौ
 गवाक्षश्च सुषेणश्च हरीश्वर । १३. रा-फ म-नास्ति । १४. भ-प्रतिगच्छथ ।
 १५ भ-अत आरभ्य २७-श्लोकस्य पूर्वार्धं यावज्जास्ति ॥

- अब्रवीद् च विमान-स्थो राघवो राक्षसेश्वरम् ।^१
 N] वि-भीषणम् अमित्र-घ्नम् इदं वचनम् अर्थ-वत् ॥२५॥ [N
 मित्र-कार्यं महद् इदं भवता पुष्कलं कृतम् ।
 N] स्व-पक्षं पृष्ठ-तः कृत्वा धर्मम् आ-लम्ब्य केवलम् ॥२६॥ [N
 लङ्काम् आ-वस भद्रं ते मया दत्तां वि-भीषण ।^१
 N] वि-भीषण महा-बाहो कुल-धर्म-भृतां वर ॥२७॥ [N
 स्व-राज्यं ते मया दत्तं लङ्कायां राक्षसेश्वर ।^१
 १५] न त्व् आ-धर्षयितुं^१ शक्ताः सेन्द्रा अपि सुराऽसुराः ॥२८॥ [१६
 अयोध्याम् अभि-गच्छामि^२ राज-धानीम् अहं^३ पितुः^४ ।
 १६] अभ्यनु-ज्ञातुम् इच्छामि सर्वांश्^५ चाऽऽमन्त्रयामि^६ वः ॥२९॥ [१७
 एवम् उक्तास्^७ तु रामेण हरीऽन्द्रा^८ हरयस्^९ तथा^{१०} ।^{१०}
 १७] ऊचुः प्राऽञ्जलयः सर्वे राक्षसश्^{११} च वि-भीषणः ॥३०॥ [१८
 १८पू] अयोध्याम् अभि-गच्छामः सर्वान् नयतु नो भवान् ।^{१२}
 N] ऊर्जिता वि-चरिष्यामो वनान्य् उप-वनानि च ॥३१॥ [१९
 १९पू] दृष्ट्वा तवाऽभिषेकं च कौसल्याम् अभि-वाद्य च ।^{१३} [२०पू
 N] दृष्ट्वा भरत-शत्रुघ्नौ सु-मित्रां^{१४} कैकयीं तथा^{१५} ॥३२॥ [N
 N] अयोध्यां नगरीं दृष्ट्वा रम्योद्यानवनाऽन्तराम्^{१६} ।
 १९उ] न चिराद् आ-गमिष्यामः स्व-गृहान् रघु-सत्तम ॥३३॥ [२०उ
 एवम् उक्तस्^{१७} तु धर्माऽऽत्मा वानरैः^{१८} स-विभीषणैः^{१९} ।
 २०] अब्रवीद् वानरान् रामः स-सुग्रीवविभीषणान् ॥३४॥ [२१
 प्रियात् प्रिय-तरं लब्धम् अद्य^{२०} यद्य् आ-गमिष्यथ^{२१} ।

१. भ-नास्ति । २. रा२ फ म-नास्ति ॥ ३. रा२ फ म भ-त्वां ध० ।
 ४. रा२ फ म-दिवौकस ॥ ५. रा२ फ म-प्रतियास्यामि । ६. रा२ फ म-पितुर्मम ।
 ७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-सर्वानाम० ॥ ८. रा२ फ म भ-उक्तस् । ९. रा२ फ
 म-स राजा रावणानुज । १०. भ-अत आरभ्य ३३-श्लोकं यावन्नास्ति । ११. रा२
 फ म-उवाच रामं प्रणतं प्रसृतं हेतुमद्वच ॥ १२. रा२ फ म-अयोध्यां नगरीं
 गतुमिच्छामि सहितस्त्वया । १३. रा२ फ म-नास्ति ॥ १४. भ-तवाभिषेकमिच्छामि
 द्रष्टुं हृदयकांक्षित । कौसल्यामभिवाद्याह सुमित्रा कैकयीं तथा । १५. रा२ फ म-
 भविष्याम्यात्मनोऽनुग ॥ १६. म-नानोद्या० । १७. रा फ म-पुनरेष्याम्यनुज्ञातो
 भवता यदि मन्यसे ॥ १८. रा फ म-रामस्तेन महात्मना । १९. रा२ फ म-
 बभूव प्रीतिमान् रामस्तस्य भक्त्याभिजातया ॥ २०. भ-सया यदि ग० ।

- २१] सर्वैर् भवद्भिः सहितः प्रीतिं लप्स्ये पुरीं गतः ॥३५॥ [२२
क्षिप्रम् आ-रूह सु-ग्रीव वि-मानं सह वानरैः ।
२२] त्वम् अप्य् आ-रूह साऽमात्यो राक्षसेन्द्र वि-भीषण ॥३६॥ [२३
आ-रूरोह ततो राजा सु-ग्रीवः सह मन्त्रिभिः । [२४पू
२३] अथाऽऽजगमुस् तथा हृष्टाः सर्वे ते हरि-यूथपाः ॥३७॥ [N
ततो वि-भीषणो राजा वि-धाय नगरे विधिम् ।
N] आ-मन्त्र्य मातरं धी-मान् सं-दिश्य च सुहृज्-जनम् ॥३८॥ [N
वि-मानं पुष्प-कं श्री-मांश् चतुर्भिः सचिवैः सह ।
N] धर्माऽर्थ-कुशलैर् वीरैर् आ-रूरोह यथा-विधि ॥३९॥ [N
तेष्व् आ-रूढेषु सर्वेषु कौबेरं यानम् उत्-तमम् ।
२४] राघवेणाऽभ्यनु-ज्ञातम् उत्-पपात ततो नभः ॥४०॥ [२५
ख-गमेन वि-मानेन काम-गेन च भास्-वता ।
२५] सुहृद्-वृतस् तथा हृष्टो ययौ रामः कुबेर-वत् ॥४१॥ [२६
स तु पवन-पथं गते वि-माने

दशरथ-वश-विवर्धनः प्रतीऽतः ।

क्षिति-तलम् अव-लोकयन् प्र-हृष्टो

N] नगर-शतैर् उप-शोभितं सम्-क्रुद्धैः ॥४२॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे पुष्पकाऽऽरोहणं नाम

च्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १०३ ॥

१ रा२ फ म-उवाच चैन काकुत्स्थः प्रिय मे राक्षसेश्वर । यत्त्वमेव गतो
विद्वन्कार्यनिश्चयतत्त्ववित् ॥ २. रा२ फ म-क्षिप्रमारोहतु भवान्सामात्य सपुर सरः ।
पुरे प्रतिविधि कृत्वा कर्तव्यमिति चेति च ॥ ३ भ-स ततो पुष्पकं दिव्य सुग्रीव
सह वानरै । ४ भ-नास्ति । ५ रा२ फ म-नास्ति ॥ ६ म-सदिदेश ॥
७ रा२ फ म-शरैः । ८ रा२ फ-०रोहाथ पुष्पक । ९ भ-आरूरोह मुदा युक्त
सामात्यश्च विभीषण ॥ १० रा२ फ म-सुखासीनेषु सर्वश । ११. रा२ फ म-
विमान दिवमुत्पतत् ॥ १२. रा२ फ म-खेचरेण । १३ रा२ फ म-विराजता ।
१४ रा२ फ-सुग्रीतश्च प्रहृष्टश्च । १५. रा२ फ म-वर्ज-बभौ ॥ १६ म-
०यविमानशाली । १७ रा२ फ म-०विभूषण । १८ रा२ अ भ-प्रहृष्टै ॥ म म-
वर्ज-समृद्धं ॥ १९ व प्र भ-लकाकाडे । रा२ फ म-आभ्युदयिके । २० ल१-
पुष्पकविमान । रा२-०कावरोहणो ॥

[वं-१०८]= [चतुरुत्तरशततमः सर्गः]= [दा-१२६]

अनु-ज्ञातं^१ तु रामेण^१ तद् वि-मानं मनो-जवम् ।

१] उत्-पपात महा-मेघः^२ श्वसनेनोद्-धतो^३ यथा ॥१॥ [१

N] देशान् बहु-विधान् पश्यंल् लङ्कायां बहु-पादपान् ।^३

पातयित्वा ततश् चक्षुः सर्व-तो रघु-नन्दनः ।^४ [N

२] अब्रवीन् मैथिलीं सीतां रामः शशिनिभाऽऽननाम् ॥२॥ [२

कैलासशिखराऽऽकारे त्रिकूट-शिखरे स्थिताम् ।

३] पश्य^५ लङ्कां तु^६ वैदेहि निर्-मितां विश्व-कर्मणा ॥३॥ [३

एतद् आ-योधनं पश्य^७ मांस-शोणित-कर्मम् ।

४] हरीणां राक्षसानां^८ च सीते विश-सनं महत् ॥४॥ [४

N] अत्राऽसौ रावणो दग्धः पूर्व-दग्धः शरैर् मम ।^९

कुम्भ-कर्णोऽत्र^{१०} नि-हतः^{११} प्र-हस्तश्^{१२} च निशा-चरः^{१३} ॥५॥ [६ पू

५] इन्द्र-जिच् चाऽत्र मायावी हतः सौमित्रिणा बली ।^{१४} [८ पू

तव हेतोर् विशालाऽक्षि नि-कुम्भश्^{१५} च नि-पातितः^{१६} ॥६॥ [N

६] विरूपाऽक्षश् च दुर्-धर्षो महापार्श्व-महोदरौ ।^{१७}

अ-कम्पनश् च नि-हतो धूम्राऽक्षश् च महा-बलः ॥७॥ [९

७] विद्युज्-जिह्वश् च सं-पातिर् देवाऽन्तक-नराऽन्तकौ^{१८} । [१०

८ पू] अन्ये च बहवः शूरा राक्षसेन्द्रपदाऽनुगाः ॥८॥ [N

एष लब्ध-वरः सीते प्र-माथी राक्षसाधिपः ।^{१९}

१ रा२ फ म-राघवेणाभ्यनुज्ञत । २ म-महावेग श्वसनेन हतो ॥ ३ टि-
हतोऽग्रे श्लोकार्धं त्रुटितमिव स्यात् । ४ रा२ फ म-नास्ति । ५ रा२ फ म-चंद्रनि० ॥
६ रा२ फ म-अवेक्ष्य लंकां ॥ ७ रा२ फ म-घोर । ८ रा२ फ-नैर्ऋताना ।
९ रा२ फ म-पश्य विनाशन ॥ १० भ-नास्ति । ११ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
०णश्च नि० । म-०णो विनि० । १२ रा२ फ म-महाकायो महाबल ॥ १३ रा
फ म-अत्रेन्द्रजिन्महावीर्यो लक्ष्मणेन हतो रणे । १४ रा फ-विरूपाक्षश्च राक्षस ।
भ-वर्ज-कुम्भकर्णश्च पातित । १५ म-अत धारभ्य १४-श्लोकस्य पूर्वार्धं याव-
ञास्ति । १६ रा२ फ-महापार्श्व सुदुर्धर्षस्तथैव च महोदरः । अत परमधिक
पाठ -भ-अतिकायश्च तेजस्वी देवांतकनरांतकौ । १७ रा२ फ-धूम्राक्षो
निहतोऽत्रैव निकुम्भश्च वरानने ॥ १८ भ-मकराक्षश्च दुर्जयः । १९ रा२ फ-
अंकपनश्च निहतो बहवोऽन्ये च नैर्ऋता । २० रा२ फ-यज्ञकोपप्रभृतयश्चात्रैव
शतशो हता ।

- ११] तव हेतोर् विशालाऽक्षि रावणो^१ नि-हतो मया^१ ॥९ ॥ [५
अत्राऽऽवां मेघ-नादेन वद्धौ मैथिलि मायया ।
९] निर्-आशा वानराश् चैव स-सुग्रीवविभीषणाः ॥१०^३ ॥ [N
तारा-पित्रा च सम्प्रोक्तो^३ हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
N] जीवनीम् आ-नयस्वेति रामस्य प्रिय-काम्यया ॥११^५ ॥ [N
पद्म-गन्धिश् (^१न्धि) च सूक्ष्मा (^१क्ष्मा) च सूक्ष्म-पत्रा (^१त्रा) तथैव च ।
N] महौषधीः (^१धी) कपि-श्रेष्ठ राजपुत्रे (^३त्र-इ) पु-काक्षिताः (^१ताम्) १२^१ ॥ [N
१०५] रुरुदुर् वानराः सर्वे रामे^१ नि-धनम् आ-गते^१ ।
N] कथं पारं^१ गमिष्यामस् तं विना पार्थिवाऽऽत्मजम् ॥१३ ॥ [N
१०७] वैनतेयो मुहूर्ताच् च वि-मुच्यं शर-बन्धनात्^१ ।
N] परि-ष्वज्य प्र-यातोऽभूत् सुर-लोकं महा-यशाः ॥१४ ॥ [N
अत्र मन्दोदरी नाम करुणं पर्य-अदेवयत् ।
१२] पत्नी राक्षस-राजस्य रावणस्य दुर्-आत्मनः^१ ।
N] स-पत्नीनां सहस्रेण साऽग्रेण परि-चारिता^{१०} ॥१५ ॥ [१५५
अत्राऽयं लक्ष्मणो वीरः शक्त्या परमया^{११} तथा^{११} ।
N] अ-मोघया रावणेन भृशं वक्षसि ताडितः ॥१६^{१३} ॥ [N
पतितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा मां विषण्ण-मुखं तदा^{१३} ।
N] सु-षेणो वानर-श्रेष्ठः प्रेषयामास वानरम् ॥१७ ॥ [N
हनू-मन्तं महा-वीर्यम् ओषध्य-अर्थं महा-जवम् ।
N] जम्बू-द्वीपम् अति-क्रम्य वि-शल्याम् आऽनयत् कपिः ॥१८ ॥ [N
चन्द्रस्य च^{१५} गिरेः पादे सा च जाता महौषधी ।
N] ताम् आऽनयन् महा-बाहुर् जीवयामास लक्ष्मणम् ॥१९^{१३} ॥ [N
एष^{१५} सं-दृश्यते देवि^{१५} सम्-उद्रः सरितां पतिः^{१५} ।

१. रा. फ म-राक्षसा कूरबुद्धय ॥ २ रा. फ-अत आरभ्य १४-
शश्लोक यावन्नास्ति । ३ ल. ल. ब अ प्र-संदिष्टो । ४. भ-नास्ति ॥ ५ टि-
मध्यपदलोप कर्मधारयसमास ड. ॥ ६. भ-मयि मृत्युमुपागते । ७ भ-वय ।
८. भ-विदार्य शरबधन ॥ ९ रा. फ-नास्ति । म-अत आरभ्य २०-शश्लोक-
पूर्वार्धं यावन्नास्ति । १० रा. पतिता भुवि ॥ ११ रा. अ-व्या तदा . भ-
मभीमया । १२ रा. फ-नास्ति । १३ भ-तथा । १४ भ-हि ॥ १५ रा. फ-
वर्ज-दृश्यते चैव वैदेहि । १६ रा. ल. ब अ प्र-गति ।

- १३] पूर्व-जो^१ ज्ञातिर्^२ अस्माकं येन साह्य महत्^३ कृतम्^४ ॥२०॥ [N
एतत् तु दृश्यते तीरं^५ सु-वेलस्य वराऽऽनने^६ ।
१४] सु-वेलोऽयं महा-शैलः सुखं यत्रोषिता वयम् ॥२१॥ [N
लङ्कां प्रत्यर्थि-भूतोऽसौ^७ दृश्यते^८ काल-पर्वतः^९ ।
N] यत्र सागरम् उत्-तीर्य^{१०} तां रात्रिम्^{११} उषिता वयम् ॥२२॥ [N
एष सेतुर् मया बद्धः सागरे मकराऽऽलये^{१२} ।
१५] तव हेतोर् विशालाऽक्षि नल-सेतुर्^{१३} इति^{१४} स्मृतः^{१५} ॥२३॥ [१७
यावत् स्थास्यन्ति गिरयो यावत् स्थास्यन्ति सागराः ।
१६] तावत्^{१६} सेतुर् अयं स्थाता^{१७} यावच्च पृथिवी ध्रुवम् ॥२४॥ [N
नलेन वि-हितः सेतुस् त्वद्-अर्थं वै^{१८} समा-हितः ।
N] एष देवि^{१९} मनुष्येषु^{२०} कीर्ति-भूतो^{२१} भविष्यति^{२२} ॥२५॥ [N
दश-योजन-विस्तीर्णं^{२३} शत-योजनम् आ-यतम्^{२४} (१तः) ।
N] सागरेऽत्र^{२५} वि^{२६}(१नि)-बद्धोऽयं नलेन सु-महाऽऽत्मना ॥२६॥ [N
पश्य सागरम् अ-क्षोभ्यं वैदेहि वरुणाऽऽलयम् । [१८पू
१७] अ-पारम् इव गर्जन्तं शङ्ख-शुक्ति-समाकुलम्^{२७} ॥२७॥ [N
आकाश-सदृशं पश्य चलं तिमि-समाकुलम्^{२८} ।
N] जलं वैदेहि राजन्तं यादो-गण-निषेवितम् ॥२८॥ [१८
सु-रसा^{२९} राक्षसी चाऽत्र दूतस्य किल^{३०} मैथिलि ।
१८] विघ्नं हनु-मंतश् चक्रे क्रम-तः किल मारुतेः ॥२९॥ [N
ताम्^{३१} एव हरि-शार्दूलः^{३२} सं-क्षिप्याऽऽत्मानम् आत्मना ।

१ भ-पूर्वज्ञातिभिर् । २ रा_२ फ म-कृत मम ॥ ३ भ-पृष्ठ सु० । रा
फ-देवि तीरे नदनदीपते । ४ म-नास्ति । ५ रा_२ फ-लकाप्रत्यद्रिभू० ।
६ अत परमधिक पाठ — रा फ-वर्जं—एष संदृश्यते देवि समुद्रः सरितां
पतिः । ७ रा_२ फ म-रजनीम् । ८ रा_२ फ म-सलिलार्णवे । भ-सलिलाकरे ।
९ भ-कीर्तिरेवा । १० रा_१ अ म-०ति श्रुत । भ-भविष्यति । ११ म-नलसेतु-
रिति ख्यातो । १२ भ-नास्ति ॥ १३ फ म-च । १४ रा -वर्जं—देवम० । १५ म-
कथाभूतो भ० । रा_२ फ-नैतदन्यः करिष्यति । १६ भ-वर्जं—०रोऽत्र० । १७ म-
पश्य सागरमक्षोभ्यं धर्षितं नलसेतुना । देवदैत्यमनुष्येषु नैतदन्य करिष्यति । रा_२
फ-नास्ति । १८ रा_२ फ म-वर्जं—शखमीनस० ॥ १९. ल१ ल२ व-नास्ति ।
रा_२ फ म-जलमाकाशसदृशं तिमिमत्स्यसमाचितं । २० रा_२-अपारमिव गर्जत
यादो० । प्र म भ-नास्ति ॥ २१ अ-सिंहिका राहुमाता च दू० । फ-०सा
चागमद्यऽत्र दू० । भ-०सा नागमाता च तव दूतस्य । रा_२-०सा त्वागमञ्चात्र दू० ।
२२ म-नास्ति ॥ २३ म-पश्य वैदेहि शार्दूल ।

- N] वञ्चयामास मेधावी काम-रूपी मनो-जवः ॥३०॥[N
 हिरण्य-नाभं शैलेन्द्रं काञ्चनं पश्य मैथिलि ।
 १९] विश्रमाऽर्थं हनु-मतो भित्त्वा सागरम् उत्थि(द्-स्थितम्) ॥३१॥[१९
 एतद् वेला-वनं देवि तमाल-वन-शोभितम् ।
 २०] हिन्ताल-ताल-गहनं रक्त-माल-समाकुलम् ॥३२॥[N
 एष तीरे सम्-उद्रस्य नि-वासो मम जानकि । [N
 २१] यत्र राक्षस-राजोऽयम् आ-जगाम वि-भीषणः ॥३३॥[२३
 अत्राऽस्मि शयितो देवि कुशाऽऽस्तीर्णे मही-तले ।
 २२] दर्शनाऽर्थे सम्-उद्रस्य त्रि-रात्रं नर-रूपिणः ॥३४॥[N
 दुर्-धरश् चाऽपि शैलोऽयं महामेघौघ-सन्निभः ।
 २३] महेन्द्रस्य गिरेः पादौ यत्र क्रान्तं हनू-मता ॥३५॥[N
 एषा सा दृश्यते सीते किष्किन्धा चित्र-कानना ।
 २४] सुग्रीव-नगरी रम्या यत्र वाली हतो मया ॥३६॥[२४
 एतन् माल्य-वतः शृङ्गं किष्किन्धा-धारि मास्वरम् ।
 २५] चत्वारो वार्षिका मासा यत्र देव्य उषिता मया ॥३७॥[N
 त्वया विना विशालाऽक्षि दुःखं यत्र धृतं मया ।
 २६] नि-हत्य वालिनं वीरं सु-ग्रीवम् अभ्य-अपेचयम् ॥३८॥[N
 N] मयाऽनुज-द्वितीयेन क्षिप्तः कालस् त्वया विना ।
 एषोऽत्र दृश्यते देवि स-विद्युद् इव तोय-दः ।

१. भ-नास्ति ॥ २. रा. फ म-अत्रैव च सुरक्षौघ सुनाभो नाम शैलराट् ।
 ३. रा. फ म-समुद्रादुत्थितोऽभवत् ॥ ४. भ-स्कधावारो यशस्विनि ॥ ५. फ रा. फ
 म भ-०नार्थ ॥ ६. रा. फ म-महाजलदस ॥ ७. म भ-मलयस्य ॥ ८. म-यत् ।
 ९. अत परमधिक पाठः—रा. फ भ-एष विंध्यो महाशैलो नदीनदशतान्वितः ॥
 १०. रा. महात् । ११. अत परमधिक पाठ—रा. वैदेहि वानरेन्द्रस्य शृङ्गा-
 तमधिरोहय । विमानं तं समाहूय सभाजय सखीरिमा ॥ श्रुत्वा भर्तुर्वचः
 सीता राममेवान्वमोदयत् । त्वमाज्ञापय राजेन्द्र वानरेन्द्रस्य योषितः ।
 यथा नयति साकेतं वानरीर्मम कारणात् ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातः सुग्रीवो
 वानरेश्वरः । सर्वाः समारोपयत वानरीस्तु स्वलंकृताः ॥ १२. रा. फ म-
 ०न्धोपरि । १३. रा. फ-देवि धृता । १४. प्र-नास्ति ॥ १५. रा. ल. ल. ब अ
 प्र-श्रित । म-कृत । १६. प्र-वानरं । १७. रा. फ भ-वीर । १८. रा. फ-
 अभिविच्य च ॥ १९. टि-हत् उपरि श्लोकार्धच्योत. स्यात् । भ-नास्ति । २०. रा.
 ल. ल. ब अ भ-वीक्ष्यते सुमहान्सीते ।

- २७] ऋष्य-मूको गिरि-वरः सुग्रीवभवनाऽङ्कितः^१ ॥३९॥ [३९
 अत्राऽहं वानरेन्द्रेण सु-ग्रीवेण समा-गतः^२ ।
 २८] समयश्च^३ कृतः सीते^४ वधाऽर्थं वालिनो^५ मया^६ ॥४०॥ [४०
 एषा सा दृश्यते पम्पा नलिनी चित्र-कानना^७ ।
 २९] त्वया वि-हीनो यत्राऽहम् उन्-मादेन^८ प्र-धर्षितः^९ ॥४१॥ [४१
 पम्पा-तीरे^{१०} मया दृष्टा श्वरी धर्म-चारिणी ।
 ३०] अत्र^{११} योजन-बाहुश्च कबन्धो नि-हतो मया ॥^{१२}४२॥ [४२
 एष देशः स यत्राऽऽस्ते गृध्र-राजो महा-बलः^{१३} [N
 ३१] जटायुस् तव^{१४} स त्राता^{१५} रावणेन नि-पातितः ॥^{१६}४३॥ [४३उ
 दृश्यतेऽसौ जन-स्थाने श्री-मान् सीते वनस्पतिः । [N
 ३२] यत्र युद्धं महद् भूतं तव हेतोर् विलासिनि ॥४४॥ [४३उ
 खरश्च नि-हतः संख्ये दूषणस् त्रि-शिरास्^{१७} तथा^{१८} । [४४पू
 ३३] रक्षसां च सहस्राणि हतानि च चतुर-दश ।
 N] अन्ये च बहवो^{१९} वीरा^{२०} निर्-अस्ता वै निशा-चराः ॥४५॥ [N
 एषा च पर्ण-शाला सा दृश्यते जनकाऽऽत्मजे^{२१} ।^{२२}
 ३४] यतस् त्वं राक्षसेन्द्रेण रावणेन^{२३} हता छलात्^{२४} ॥४६॥ [४५

१ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-दृश्यते धातुभिर्वृत । भ-धातुभिर्बहुभिर्वृत ।
 २ रा२ फ म-महात्मना । ३. फ म-चाप्युपगत । ४ रा२ फ म-० न कपे ॥
 ५ अत परमधिक पाठ — रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-प्रत्युवाच तत सीता रामं
 दशरथात्मजम् । स्वामिन्सुग्रीवरमणी द्रष्टुमिच्छामि राघव ॥ तथा
 सहैव यास्यामि त्वयोध्यां नगरी प्रभो । विहस्य रामः सुग्रीवं प्रत्युवाच
 कपीश्वरम् ॥ संखे त्वद् गृहिणी तारां द्रष्टुमिच्छति जानकी । तथा
 सहैव याहि त्वमयोध्यां नगरी मम ॥ राघवाज्ञां स्वशिरसा निधायाथा-
 ब्रवीद्वचः । यद्रोचते बहुमतं स्वामिने चास्तु तत्तथा ॥ आनाययामास स
 तदा तारां तां राघवाज्ञया । आरोप्य पुष्पके ता तु जानकीमभ्यवाद्यत् ॥
 पुनराह ततो सीतां रामो राजीवलोचनः ॥ ६ भ-० काचना । ७ प्र-
 प्रमादेन प्र० । भ-तद्बहुविष्टवान् ॥ ८ रा२ फ म भ-अस्यास्तीरे । ९. रा१ ल१
 ल२ ब अ-यत्र० । १० रा२ फ म-कबधो राक्षसश्चापि दारुणो नि० ॥ ११. रा२
 फ म-नास्ति । १२ भ-ते परित्राता । १३ रा२ फ म-युयुधे राक्षसेन्द्रेण त्वदर्थं
 यत्र गृध्रराट् ॥ १४. रा२ फ म-नास्ति ॥ १५. रा२ फ म-च महाबल ।
 १६. अ प्र भ-० व शूरा । १७ रा२ फ म-चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणा ।
 त्रिशिराश्च महावीर्यो यत्र बाणैरजिह्वगै ॥ १८ रा२ फ म-पर्णशाला तथैवैषा
 दृश्यते चारुलोचने । १९ रा२ फ म-प्रमथ्यापहता पुरा ॥

- अत्र शूर्प-णखा^१ रौद्री^२ राक्षसी समुपाऽऽगमत्^३ ।
 ३५] यत्राऽस्याः कर्णनासौष्ठं छिन्नवान् देवि लक्ष्मणः ॥^४७॥[N
 ३६पू] एषा गोदावरी रम्या प्रसन्न-सलिला^५ शुभा^६ ।
 N] एष प्र-स्रवणः शैलो बहु-कन्दर-निर्झरः ॥^७८॥[N
 ३६उ] अ-गस्त्यस्याऽऽश्रमश्चैव दृश्यते^८ कदली-वृतः^९ । [४६उ
 दृश्यते^८ चैव वैदेहि^{१०} शरभङ्गाऽऽश्रमो महान् ।^{११}
 ३७] उपाऽऽयातः महत्ताऽऽक्षो यत्र शक्रः पुरं-दरः ॥^{१२}९॥ [४८
 एते ते तापसाऽऽवासा^{१३} दृश्यन्ते तनु-मध्यमे ।
 ३८] अत्रिः कुल-पतिर् अत्र सूर्यवैश्वानरोपमः^{१४} ॥^{१५}०॥
 अन्-असूया त्वया दृष्टा पत्नी तस्य महाऽऽत्मनः । [५०
 N] यस्याः सकाशात्-प्राऽऽप्तं तद् दिव्यं गात्र-विभूषणम् ॥^{१६}११॥[N
 ३९पू] अस्मिन् देशे महा-कायो वि-राधो नि-हतो मया ।
 N] असौ सु-तनु शैलेन्द्रश्चित्र-कूटः प्र-काशते ॥^{१७}५२॥[५१पू
 एषा मन्दाकिनी पुण्या नदीऽयं विमलोदका । [४९
 ४२] पितुर् निर्-वापणं यत्र मया मूल-फलैः कृतम् ॥^{१८}५३॥[N
 दृश्यते चैव वैदेहि चित्रकूटशिलोच्चयः^{१९} ॥^{२०}५४॥[N
 ४१] अत्र मां कैकयी-पुत्रः प्र-सादयितुम् आ-गतः ॥^{२१}५४॥[५१उ
 पुरो-हितो वसिष्ठश्च वाम-देवश्च कश्यपः^{२२} ॥ [N
 N] नागरश्च जनः सर्वः प्र-सादयितुम् आ-गतः ॥^{२३}५५॥[५५उ
 ४३पू] एषा सा यमुना रम्या दृश्यते यत्र^{२४} काननम्^{२५} ॥^{२६}५६॥[५२
 N] दृश्यते ह्यत्र^{२६} वैदेहि वाल्मीकिर् आ-श्रमो महान् ॥^{२७}५६॥[N
 ४३उ] भरद्वाजाऽऽश्रमः श्री-मान्^{२८} दृश्यते चैव मैथिलि^{२९} । [५३

१. भ-०खा रौद्रा । २ रा२ फ म-शूर्पणखी रौद्री । ३ रा२ फ म-सामु० ।
 ४ रा२ फ म-यस्या कर्णौ च नासा च चकर्त भुवि लक्ष्मण ॥ ४ रा२ फ म-
 नदी पंचवटीं प्रति । ५ भ-नास्ति ॥ ६ रा२-नास्ति । ७ अत परमधिक पाठ —
 फ म-अगस्त्यभ्रातुरपरस्त्वाश्रम प्रतिदृश्यते । ८ फ म-वैदेहि दृश्यते चासौ ॥
 ९ रा२ फ म-तापसा देवि । १० रा२ फ-०नरप्रभ । म-वैश्वानरसमप्रभ ।
 ११ भ-नास्ति । १२. भ-अत्र सीते त्वया दृष्टा तापसी धर्मचारिणी । १३ भ-दृश्यते
 चैव वैदेहि मुनेरत्रेर्महाश्रम । यस्यासीदगरागस्ते दत्त पत्न्याऽनसूयया ॥ १४ रा२
 ल१ ल२ व अ रा२-विध्यकू० । १५ फ म-नास्ति । १६ प्र-नास्ति ॥ १७. भ-
 काश्यप । १८ प्र फ म-नास्ति ॥ १९ भ-चित्रकानना ॥ २० फ म-एष ।
 २१. भ-नास्ति ॥ २२ फ म-ह्येष प्रयागमभित शिव ।

इयं च दृश्यते सीते गङ्गा त्रि-पथ-गा नदी ॥^{१५७}॥[५४
४४] शृङ्गवेर-पुरं रम्यं^१ गुहो^१ यत्र सखा मम^१ । [५५३

N] द्वितीयां यत्र रात्रिं^१ वै^१ सु-मन्त्रेण^१ सहाऽवसम्^१ ॥^{१५८}॥[N

इङ्गदी-मूलम् एतच् च दृश्यते तनु-मध्यमे ।

४५] एकरात्रोषिता यत्र तीर्त्वा^१ भागीरथीं वयम् ॥^{१५९}॥[N

एषा सा दृश्यते सीते सरयूर् यूष-मालिनी^१ ।

N] नाना-तरु-लताऽऽकीर्णा सम्प्रपुष्पित-पादपा ॥^{१६०}॥[५६

एषा सा दृश्यते सीते राज-धानी पितुर् मम ।

४६] अयोध्यां कुरु वैदेहि प्र-णाम पुनर् आ-गता । [५७

N] जनन्यो मे स्थिता यत्र पौराश् च वंश-वर्तिनः ॥^{१६१}॥[N

ततस् ते वानराः सर्वे राक्षसाः स-विभीषणाः ।

४७] उत्-पत्योत्-पत्य सं-दृष्ट्वा^१ तां पुरीं ददृशुस् तदा^१ ॥^{१६२}॥[५८

ततस् तु तां पाण्डुर-हर्म्य-मालिनीं^१

विशाल-रथ्याऽऽपणगोपुरैर्^१ वृताम्^१ ।

पुरीम् अपश्यन्^१ प्लव-गाः स-राक्षसाः^१

N] पुरन्दरस्येव^१ यथाऽमरावतीम्^१ ॥^{१६३}॥ [५९

इत्याधे रामायणे युद्ध-काण्डे^१ रामाऽऽख्यापिको^१ नाम

चतुरत्तरशततम सर्गे ॥ १०४ ॥

१ फ म-दृश्यते देवि गंगैषा नदी त्रिपथगा शुभा । अत परमधिकश्च
पाठ.—यमुना च महाभागा सान्निध्यं च तदुत्तमम् ॥ २ फ म भ-
चैव । ३ फ म-गुह्य भवनं शुभं । ४ रा२-तां रात्रि । ५. फ म-वर्ज—
सौमित्रेण । ६ प्र-यथाव० । ७. भ-नास्ति ॥ ८ फ म-नास्ति ॥ ९ रा१ ल१ ल२
रा२ फ-यूथमा० । १० ब भ-नास्ति ॥ ११ फ म-नास्ति ॥ १२. फ म-ददृशुस्तां
पुरीं शुभकाननां ॥ १३. रा२-पांडर० । १४. फ म-वर्ज—०थ्या गजवाजिभिर् ।
फ-०गोपुरायुता । १५ फ म-अयोध्यां ददृशु प्लवंगमाः । १६ फ म भ-
पुरीं महेंद्रस्य यथामरावती ॥ १७ प्र-लंकाकांडे रा० । रा१ ल१ ल२ व अ-
आभ्युदयिके रामप्राप्तिर् । भ-लंकाकाण्डे अयोध्याप्रत्यागमन ॥

[वं-१०६]= [पञ्चोत्तरशततमः सर्गः]= [दा-१२७]

अथैवं कथयन् एव सीतायै रघु-नन्दनः । [N]

१] भरद्वाजस्य सम्प्राऽऽपद् आश्रमं स महा-मुनेः ॥११॥

२पू] पूर्णे चतुर्-दशे वर्षे पञ्चम्यां^१ भरताऽग्रजः^२ । [१

N] फाल्गुनस्य सिते पक्षे राघवः पुनर् आ-गतः^३ । [N

२उ] भरद्वाजम् उपाऽऽगम्य प्र-णम्योवाच राघवः ॥२॥ [२पू

३पू] श्रुतं भग-वता कि-स्विन्^४ मत्-प्रजानाम् अन्-आमयम् । [N

N] शृणोषि कच्-चिद्^५ भग-वन् सु-भिक्षं वि-षये मम ।

२उ] कच्-चिच्^६ च भरतो युक्तो^७ जीवन्त्य् अपि च मातरः ॥३॥ [२उ

एवम् उक्तो भरद्वाजो राघवं प्रत्य्-अभाषत ।

४] शृणु वत्स यथा-तत्त्वं भरतस्य वि-चेष्टितम् ॥४॥ [३

जटिलो^८ मल-दिग्धाऽङ्गो^९ भरतस् त्वाम् उद्-ईक्षते^{१०} ।

५] पादुके ते^{११} पुरस्-कृत्य सर्वत्र कुशलं गृहे ॥५॥ [४

६पू] यत्^{१२} पुरा चीर-वसनं त्वां^{१३} दृष्ट्वा वन-वासिनम्^{१४} ।

N] स्त्री-तृतीयं च्युतं राज्याद् अभि-षेकाच् च केवलात् ॥६॥ [५

पदातिनम् अ-पेताऽर्थं पितुर् वचन-कारिणम्^{१५} ।

N] सर्वान्^{१६} भोगान् परित्यज्य^{१७} स्वर्ग-च्युतम् इवाऽमरम् ॥७॥ [६

६उ] कारुण्यम्^{१८} अभवद् भूयो ममेह^{१९} समिति-जय ।

N] कैकेय्या बाधितं^{२०} वीऽऽक्ष्य वन्यमूलफलाऽऽशिनम्^{२१} ॥८॥ [७

तत् सम्प्रति समृद्धाऽर्थं सम्-इद्धम् इव पावकम् ।

७] सम्-ईक्ष्य^{२२} विजिताऽरिं^{२३} त्वां मम प्रीतिर् अन्-उत्तमा ॥९॥ [८

१. फ म-नास्ति ॥ २ म-पचदश्या रघूत्तम । भ-०म्या लक्ष्मणाग्रज ।
३ फ-वर्ज-नास्ति । ४ फ म-भरद्वाजाश्रम प्रेक्ष्य ववदे नियतो मुनिं ॥ ५ रा२-
किचिन् । भ-कञ्चित् । ६ फ-सत्कृतो विधिवत्तेन भरद्वाजमथाब्रवीत् । म-नास्ति ।
७ फ-वर्ज-कश्चिद् । ८. भ-नास्ति । ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-कश्चिच्च
भरतो राज्ये ॥ १० फ म-मलपकजटाधारी । ११ फ म-अवेक्षते । १२ रा१
ल१ ल२ व अ प्र रा२ भ-स ॥ १३. फ म-त्वा । १४ फ म-
महारण्यनिवा ॥ १५ फ-०कारकं । १६ फ म-सर्वभोगै परित्यक्त । भ-
सर्वभोगान्परित्यज्य ॥ १७ रा१-०वद् भूयो मुमोह । फ-बभूवाकारण राज्य भवत ।
म-बभूव कारणं पूर्वं मत्त्वैहि । १८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२-याचित । म-वासित ।
भ-यापित । १९ फ म-वर्ज-वनेमूल ॥ २० रा-साप्रत । २१ फ म-निहता ॥

- तव^१ सर्वं सुखं दुःखं विदितं मम राघव^२ । [९
 ८] यत् त्वया वि-मलं प्राऽऽप्तं^३ जन-स्थाने^४ महद् यशः^५ ॥१०॥
 ब्राह्मणाऽर्थे^६ नि-युक्तेन रक्षता सर्व-तापसान् । [१०
 ९] मारीच-दर्शनं^७ चैव सीताया^८ हरणं तथा^९ ॥११॥ [११उ
 कबन्ध-दर्शनं^{१०} चैव पम्पाया^{११} दर्शनं तथा ।
 १०] सु-प्रीवेण^{१२} च^{१३} सख्यं च यत्र^{१४} वाली हतस्^{१५} त्वया ॥१२॥ [१२
 मार्गणं चाऽपि^{१६} वैदेह्याः कर्म वाताऽऽत्मजस्य च ।
 ११] विदितायां च सीतायां^{१७} नल-सेतुर् यथा कृतः ॥१३॥ [१३
 यथा च दीपिता लङ्का प्र-हृष्टैर् हरि-यूथपैः । [१४पू
 १२] यथा च नि-हते तस्मिन् रावणे लोक-कण्टके^{१८} ॥१४॥ [१५पू
 विभीषणाऽभिषेकं^{१९} च सत्-कारं^{२०} रावणस्य च । [N
 १३] समा-गमश् च त्रि-दशैर् यथा^{२१} दत्तो वरश् च तैः^{२२} ॥१५॥ [१५उ
 अहम् अप्य् एष ते राम ददामि वरम् ईप्सितम् ।^{२३}
 १४] वसाऽर्घ्यं^{२४} प्रति-गृह्येह^{२५} श्वश् चाऽयोध्यां गमिष्यसि ॥१६॥ [१७
 तस्य तच् छिरसा वाक्यं प्रति-गृह्य च^{२६} राघवः ।
 १५] बाढम्^{२७} इत्य् एव सं-हृष्ट^{२८} इमं^{२९} वरम् अयाचत ॥१७॥ [१८
 अ-काले फलिता वृक्षाः सर्व-तश् च मधु-च्युतः^{३०} ।
 १६] भवन्तु भग-वन् नित्यं वानराणां वरो^{३१} मम ॥१८॥ [१९

१ रा१-तत्सर्वं सु० । फ म-सर्वं च सुख दुःख ते । भ-सर्वं हि सु० ॥
 २ प्र-नास्ति । ३ म-यशस्ते विपुल प्राप्त । भ-०या विपुल प्राप्तं ।
 ४ म-०स्थानवधात्कृतं । भ-०ने वधाद्यश । ५ फ-नास्ति ॥ ६ म-०र्थेन युक्तस्य
 निघ्नत सर्वराक्षसान् । अत परमधिक पाठ — भ-रावणेन हृता सीता बभूवेयम-
 निदिता । ७ रा१ ल१ ब अ प्र-०चेर्द० । ल२ रा२-०ची द० । म-०चधर्षण । ८ भ-
 सीताप० । म-सीतार्थे तद्वने तदा ॥ ९ ल१ ल२ ब-नास्ति । १० प्र-०वेणापि । फ-
 ०ण तथा । ११ फ म-स च वालिवधश् । भ-यथा वा० ॥ १२ प्र-चैव । १३ म-वैदे-
 ह्यां । १४ प्र-नास्ति ॥ १५ फ म भ-देवकं० ॥ १६ भ-०कश्च सत्कारो । १७ प्र
 म-नास्ति । १८ म-सर्वैर्दत्तो वरश्च ते । भ-तथा दत्तवराश्च ते ॥ १९. फ-
 ददामि तेऽहमप्यद्य वर सत्यपराक्रम । म-प्रददामि तेऽहमपि वर सत्यपराक्रम ।
 भ-अहमप्यद्य ते राम द० । २० रा१-त्वत्सकाश प्र० । ल१ ल२ ब अ प्र रा२-
 तत्साक्ष प्र० । फ म-अर्घ्यं च प्रतिगृह्णीष्व ॥ २१ भ-तु । २२ ल२-धाराम् ।
 २३ भ-तत्सर्वमिदं ॥ २४ प्र-पर्वताश्च म० । फ म-सर्वे चापि मधुच्यवाः ।
 २५. भ-कृते । २६ फ म भ-भवन्तु मार्गे भगवन्नयोध्या प्रतिगच्छत. ॥

- निष्-फलाः सन्तु स-फला अ-पुष्पाः^१ पुष्प-शोभिताः^२ ।
 १७] शुष्काश् चैव स-पत्राश् च^३ स्रवन्तु मधु चोत्-तमम्^४ ॥१९॥ [२१
 रामेणोद्-ईरितं^५ श्रुत्वा भरद्वाजो महा-तपाः ।
 १८] एवम् अस्त्व^६ इति चोवाच वरस् ते भुवि दुर्-लभः ॥२०॥ [N
 मत्-प्रसादाद् रघु-श्रेष्ठ भविष्यति न सं-शयः ।
 १९] वरं लब्ध्वा तु सु-प्रीतो निशां तां सुखम् आऽवसत् ॥२१॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^७ भरद्वाजाऽऽश्रम-निवासो^८ नाम
 पञ्चोत्तरशततम सर्ग ॥ १०५ ॥

[वं-१०६]= [षडुत्तरशततमः सर्गः] =[दा-१२८]

- २०पू] अर्थ रात्र्यां व्य-अतीतायां सूर्यस्योद्-अयनं प्रति । [N
 N] अयोध्यां स्वां पुरीं दृष्ट्वा चिन्तयामास राघवः ॥^{१०}१ ॥ [१पू
 N] काल-तत्त्व-प्रभाव-ज्ञो^{११} भ्रातरं भरतं प्रति ।
 २०उ] चिन्तयित्वा ततो दृष्टिं वानरेषु न्य-अपातयत् ॥२ ॥ [N
 प्रिय-कामं हितं^{१२} रामस् ततस् त्वरित-विक्रमम्^{१३} । [N
 २१] मति-मन्तं हनू-मन्तम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥३ ॥ [१उ
 एहि मत्-प्रहितो याहि त्वम् अयोध्यां वने-चर ।^{१४} [N
 २२] कुशलं भरतं ब्रूहि राज-पुत्रं यशस्विनम् ।^{१५} [N
 जानीहि कुशलं कच-चिद्^{१६} इक्ष्वाकु-कुल-मन्दिरे ॥४ ॥ [२
 २३] शृङ्गबेर-पुरं प्राऽऽप्ये^{१७} गुहं गहन-चारिणम्^{१८} ।
 ब्रूया निषादाऽधिपतिं कौशल्य^{१९} वचनान् मम ॥५ ॥ [३

१ फ-ह्यपुष्पा. पुष्पशालिन । म-०ष्पशालिन । ल१ प्र भ-०भिन ।
 २. फ म-स्यु ख० । भ-ते स्रवेयुश्च मधूत्तम ॥ ३ फ भ-०णोदाहृतं ॥ ४ फ-
 वरदानाद् । ५ म-नास्ति ॥ ६ व प्र भ-लकाकाडे । फ म-आभ्युदयिके । ७ रा१
 ल१ ल२ व अ प्र रा२-०द्वाजसमागमो । फ-आभ्युदयिके भरद्वाजाश्रमगमनं ।
 म-०श्रमदर्शनो ॥ ८ रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-तस्यां निशि । ९ भ-प्रभातायां ।
 १० भ-नास्ति ॥ ११ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०त्रयविभावज्ञो । म-कालतत्त्ववि० ।
 भ-०त्रयविभागज्ञो ॥ १२ रा२ फ-प्रियं । १३. म-०क्रम ॥ १४ रा२ फ-अयोध्या
 त्वरितो गच्छ त्वरितं वनगोचर । म-अयोध्यां त्वरितो गच्छ त्वमितो वनगोचर ।
 १५ रा२ फ म-नास्ति । १६ भ-वर्ज-किंचिद् ॥ १७ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
 रम्य । १८ रा२ फ-०नगोचरं । म-गगनगोचरम् । १९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र
 भ-कुशलं ॥

२४] श्रुत्वा हि मां कुशलिनं स्वस्ति-मन्तं^१ गत-ज्वरम्^२ ।

भविष्यति गुहः प्रीतः स ममाऽऽत्म-समः सखा ॥६॥ [४

२५] पश्य^३ हि त्वम्^४ अयोध्यायाः प्र-वृत्ति भरतस्य च । [५पू

वेदयिष्यति ते प्रीतो वाच्यश् च भरतस् त्वया ॥७॥

२६] कुशली^५ सर्वसिद्धाऽर्थः स-भार्यः सह-लक्ष्मणः । [६

सह राक्षस-राजेन हरीणाम् ईश्वरेण च ॥८॥ [११उ

२७] जित्वा शत्रु-गणं रामः प्राऽऽप्य चाऽन्-उत्तमं यशः ।

उपाऽऽयातः^६ समृद्धाऽर्थो राघवः^७ स महा-बलः ॥९॥ [१३

२८] हरणं चाऽपि^८ वैदेह्या रावणेन बलीयसा ।

सुग्रीव-समवायं च वालिनश् च रणे वधम्^९ ॥१०॥ [७

२९] सीताया^{१०} मार्गणं^{१०} चैव यथा चाऽधि-गता^{११} त्वया ।

लङ्घयित्वा महा-वेगम्^{१२} आपगा-पतिम्^{१३} अ-व्ययम्^{१४} ॥११॥ [८

३०] उपाऽयनं सम-उद्रस्य^{१५} सागरस्य च^{१६} लङ्घनम्^{१७} ।

यथा तत्र^{१८} कृतः^{१९} सेतू रावणश् च यथा हतः ॥१२॥ [९

३१] वर-दानं महेन्द्रेण ब्रह्मणा वरुणेन च ।

वैवस्वत-प्रसादेन^{२०} पित्रा च^{२१} मम सं-गमम्^{२२} ॥१३॥ [१०

३२] एतच् छ्रुत्वा समा-चारं^{२३} भरतो यद् वदेन्^{२४} मयि^{२५} ।

तच् च^{२६} (?चाऽऽ)वेदयितव्यं^{२७} स्यात् समा-गत्य महा-मते^{२८} ॥१४॥ [१२

२३] ज्ञेयाः सर्वे च वृत्ताऽन्ता^{२९} भरतस्येज्जितानि च ।

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अरोग विग० । २ रा२ फ म-पंथान चाप्य ॥ ३ रा२ फ म-कौशल्य । ४ रा२ फ-परिपृच्छति रामस्त्वा पश्चाद्वाक्यं यथार्थकम् । म-नास्ति ॥ ५ म भ-०याति । ६ म-सह भृत्यैः । ७. फ-नास्ति ॥ ८ रा२ फ-चैव । ९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०नोऽरण्यके वध ॥ १०. रा२ फ म-सीतासन्वेषण । ११. भ-वर्ज-वाधि० । १२ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-महातोयं । १३ भ-०गाधिपति तदा ॥ १४ रा२ फ म-च सैन्यस्य । रा१ अ प्र-समृद्धस्य । १५ रा२-विभीमता । फ म-च भीमतां । १६. रा२ फ म-च कारित ॥ १७ रा२ फ म-०सादाच्च । भ-०दं च । १८ रा१ ल१ ल२ व अ-च मम संगम । रा२ फ-मम समागमः । म-सह समागम । भ-मम च संगति ॥ १९ रा१ अ प्र-भ-०र भरतो यद्भवेत् । म-यथावाचं चरेत् न कुतो । २० रा१ ल१ ल२ व अ प्र-भ-त्वयि । २१ रा२ फ म भ-तथावे० । २२ रा२ फ म-वर्ज-तु मम चात्र महद्यश । भ-ते मम प्रति महायश ॥ २३ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नृप्यन्ता ।

सन्त्वेन' मुख-वर्णेन दृष्ट्या चाऽऽभाषितेन च ॥१५॥ [१४
२४] सर्व-काम-समृद्धं हि हस्त्य-अश्व-रथ-सङ्कुलम् ।

पितृ-पैतामहं राज्यं कस्य नाऽऽवर्तयेन् मनः ॥१६॥ [१५
२५] सं-भूत्या भरतः श्री-मान् राज्येनाऽर्थी भवेद् यदि ।

प्र-शास्तु वसु-धां^१ सर्वा चिरायं रघु-नन्दनः ॥१७॥ [१६
२६] तस्य बुद्धि च वि-ज्ञाय व्यव-सायं च वानर ।

यावन् न दूर-याताः स्म क्षिप्रम् आ-गन्तुम् अर्हसि ॥१८॥ [१७
२७] न तस्यैव-विधं चित्तं^२ भूत-पूर्वं कदा-चन ।

प्र-कृतिर् नीति-शास्त्राणां येनैवं क्रियते मया^३ ॥१९॥ [N
२८] कामान् न स^४ नर-व्याघ्रः कृतां सं-स्थाम् अति-क्रमेत् ।

न स्व-मार्गात्^५ तु वि-चलेद् धर्मो मानुष-विग्रहः ॥२०॥ [N
२९] हृदयेनाऽभि-जानामि भरतस्य तु^६ हृद्-गतम्^७ ।

मन्-निमित्तम् अपि प्राणांस् त्यजेन् नाऽस्त्य अत्र सं-शयः ॥२१॥ [N
४०] न चाऽस्ति सु-कृते^८ दोषः^९ कृते चैव^{१०} गवेषणे । [N

४१पू] इति प्रतिसमा-दिष्टो हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ॥२२॥ [१८पू
अथोत्-पपात वेगेन बल-वान् कपि-कुञ्जरः ।

[N] गरुत्-मान्^{११} वेग-सम्पन्नो जिघृक्षुर् इव पन्न-गम् ॥२३॥ [१९
४१उ] गङ्गा-यमुनयोः सं-गं^{१२} नमस्-कृत्य^{१३} महा-चलः^{१४} ।

लङ्घयित्वा त्रि-पथ-गां भुजगेन्द्राऽऽलयां शुभाम् । [२०
४२] मानुषेणाऽथ^{१५} रूपेण^{१६} शृङ्गवेर-पुरं ययौ ॥२४॥ [१८उ

शृङ्गवेर-पुरं प्राऽऽप्य गुहम् आ-साद्य वीर्य-वान् ।^{१७}
४३] वाचा च शुभया हृष्टो^{१८} हनू-मान् इदम् अब्रवीत् ॥२५॥ [२१

१ भ-शातेन ॥ २ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-० नार्थे पतेद् । ३. रा२ म-
पृथिवी । ४ रा२ फ म-अखिला ॥ ५ रा२ फ म-० रमायातास्तावत्पूर्ण-
मुपाव्रज ॥ ६ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-छिद्र । ७ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-येनाधी-
क्रियते नृणां । ८ रा२ फ म-नास्ति ॥ ९. भ-काम । १० भ-वर्ज—ता ।
११ भ-वर्ज—स मा० ॥ १२. भ-वर्ज—सुहृद्० ॥ १३. रा१ ल१ ल२ भ-स्वकृतो ।
ल२ व-सुकृतो । १४. भ-दोषोऽदोष एव ॥ १५ रा२ फ म-गरुडो । १६ भ-
नास्ति ॥ १७ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-संगे । रा२ फ म-भीम । १८ रा२ फ म-
सन्निपातं महार्णव । १९ भ-० नुष धारयन् रूप । २० रा२ फ म-नास्ति ॥
२१ म-नास्ति । २२ रा२ फ म-वीरो ॥

सखा यस् तव काकुत्स्थो रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।

४४] सह-सीतः स-सौमित्रिः स त्वां कौशल्यम् अब्रवीत् ॥२६॥[२२

गुहस् तद् वचनं श्रुत्वा दृष्ट्वा परम-हर्षितः ।

४५] हर्ष-गद्गदया वाचा पप्रच्छ गत-सम्भ्रमः ॥२७॥[N

क स रामः क वैदेही धृति-मान् क च लक्ष्मणः ।

४६] ह्लादितोऽस्मि त्वयाऽत्य-अर्थ घनौघेनैव मेदिनी ॥२८॥[N

४७] ततस् तु हनू-मांस तस्य यथा-तथ्यं न्य-अवेदयत् ।

N] भरद्वाजाऽऽश्रमे रामः स-सीतः सह-लक्ष्मणः ॥२९॥[N

४७उ] स हीऽमां रजनीम् अद्य उषितो वचनान् मुनेः ।

भरद्वाजाऽभ्यनुज्ञात इहाऽऽगन्ता न संशयः ॥३०॥[२३

४८] एवम् उक्त्वा महा-तेजा हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ।

अथोत्-पपात वेगेन वेग-वान् अ-विचारयन् ॥३१॥[२४

४९] सोऽपश्यद् राम-तीर्थं च नदी शालूकिनी तथा ।

पौरुषी गो-मती चैव भीमं साल-वनं तथा ॥३२॥[२५

५०] स गत्वा दूरम् अध्वानं महाऽऽत्मा कपि-कुञ्जरः ।

आ-ससाद् द्रुमान् फुल्लान् नन्दिग्राम-समीपगान् ॥३३॥[२६

५१] क्रोश-मात्रे त्व-अयोध्यायाश् चीर-कृष्णाऽजिनाऽम्बरम् ।

ददश् भरतं दीनं कृशम् आश्रम-वासिनम् ॥३४॥[२८

५२] जटिलं मल-दिग्धाऽङ्गं भ्रातृ-व्यसन-कर्षितम् ।

१. रा२ फ म भ-वै । २. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-अब्रवीत्कुशलं वीरः
ससीतस्सहलक्ष्मण ॥ ३. भ-तु । ४. भ-तस्य श्रुत्वा । ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
ईषद्ग० । ६. रा२ फ म-एवमुक्तस्तु सुप्रीत सपरिव्वज्य त कपि । हर्षेण महताविष्ट
सत्वरः पर्यपृच्छत ॥ ७. रा२ फ-आह्ला० । ८. रा२ फ-जलौघे० । म-जलौघेन च ।
९. म-पर्वत । १०. रा१-नास्ति ॥ ११. रा२ फ म-स । १२. रा२ फ-०त्त्वं । म-
यथासख्य ॥ १३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-उषित्वा । १४. म-नास्ति । १५. रा२ फ
म-वर्ज—०ज्ञातं द्रक्ष्यस्यैव राघव ॥ १६. रा२ फ-बलवानवि० । म-बलवान-
वधारयन् ॥ १७. रा२ फ म-पश्यन्नामस्य तीर्थं । १८. म-साफलिनी । भ-
शालु० । १९. अ प्र-पारुषी । रा२ फ म-जाह्नवी । भ-पौरुषिं । २०. अतः
परमन्निक पाठ—रा२ फ-तमसां च व्यतिक्रम्य ययौ वायुसुतो बली ॥
२१. म-दीर्घम् । २२. रा२ फ म-०पत । २३. रा२ फ म-कृतचीराजिनाबर ।
२४. प्र-ददशे ॥ २५. रा२ फ म-०कर्षितं ।

- N] फलमूलाऽऽशिनं दान्तं तापसं धर्म-चारिणम् ॥३५॥ [२९
समुन्नद्ध-जटाभारं चीर-वल्कल-धारिणम् ।
- N] नि-यतं भाविताऽऽत्मानं देवब्रह्मर्षि-सम्मतम् ॥३६॥ [३०
पादुके तु पुरस्-कृत्य पालयन्तं वसुंधराम् ।
- ५३] चातुर्वर्ण्यस्य लोकस्य त्रातार सर्व-तो भयात् ॥३७॥ [३१
उप-स्थितम् अमात्यैश्च शुचिभिश्च पुरो-हितैः ।
- ५४] बल-मुख्यैः सु-युक्तैश्च काषायाऽम्बर-धारिभिः ॥३८॥ [३२
न हि ते राज-पुत्रं तं चीर-कृष्णाऽजिनाऽम्बरम् ।
- ५५] परि-त्यक्तुं व्यव-स्यन्ति पौरा वै पौर-वत्सलम् ॥३९॥ [३३
तं धर्मम् इव धर्म-ज्ञं दहन्तम् इव पावकम् । [३४पू
- ५६] राम-चिन्ता-परिधूनं पितृ-दुःख-समाकुलम् ॥४०॥ [N
उपाऽऽगम्य हनू-मांसं तु भरतं धर्म-चारिणम् । [N
- ५७] अब्रवीत् प्राऽञ्जलिं वाक्यम् इदं पुवग-सत्तमः ॥४१॥ [३४उ
वसन्तं दण्डकाऽरण्ये यं त्वं चीर-जटा-धरम् ।
- ५८] अनु-शोचसि काकुत्स्थं स त्वां कौशल्यम् अब्रवीत् ॥४२॥ [३५
प्रियम् आ-ख्यामि ते देव शोकं त्यक्ष्यसि दारुणम् ।
- N] अस्मिन् मुहूर्ते रामेण भ्रात्रा ज्येष्ठेन संगतः ॥४३॥ [३६
नि-हत्य रावणं रामः प्रति-लभ्य च मैथिलीम् ।
- ५९] उपाऽऽयातः समृद्धाऽर्थः सह मित्रैर् महा-बलैः । [३७
६०पू] लक्ष्मणश्च महा-तेजा वैदेही च यशस्विनी ॥४४॥
- N] सीता समेता रामेण महेन्द्रेण यथा शची । [३८

१ फ-श्रातं ॥ २. म-अत आरम्य ४१-शल्लोकस्य पूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥
३. भ-०लवाससं ॥ ४. रा. फ-ते पुरस्कृत्य प्रशासत । ५. रा. फ-सर्वस्य ॥
६. रा. फ-बहुभिश्च । ७. रा. फ-भ-०ख्यैश्च यु० । ८. फ-कृपाणवर० ॥ ९. रा. फ-
वर्जं—काषायांबरधारिणं ॥ १०. रा. फ-देहवन्तमिवामर । ११. अत परमधिक पाठ —
भ-वर्जं—न हि ते नगरे पौराः सुखानि परिमुञ्जते । १२. रा. फ-०धूतं पितुर्व्य-
सनकशितं । भ-०परिष्ठात पितुः ॥ १३. रा. फ-भ-उपगम्य । १४. रा. ल. ल. ब
अ प्र-इति ४० । रा. फ-हनुमान्पवनात्मज । म-हनुमान्मारुतात्मज ॥ १५. रा. -
वर्जं—वीर ज० । १६. रा. ल. ल. ब अ प्र-कुशलम् ॥ १७. रा. फ-म-
जहि शोकं सु० । १८. रा. फ-म-नाथेन ॥ १९. रा. ल. ल. ब अ प्र-
तपस्विनी ॥

- ६०उ] नन्दिष्यसे^१ महा-बाहो सु-वर्षेणेव^२ कर्षकः ॥४५॥[N
 स^३ त्वम्^४ उत्-तिष्ठ भद्रं ते पश्य भ्रातरम् आ-गतम् ।
 ६१] वि-जित्य^५ लोकांस् त्रीन् विष्णुः सहस्राऽक्षम् इवाऽऽगतम् ॥४६॥[N
 एतत् तु दृश्यते दूराद् धर्म्य-युक्तं मनो-जवम् ।
 ६२] तरुणाऽऽदित्य-सङ्काशं वि-मानं राम-वाहनम् ॥४७॥[N
 एवम् उक्तो हनू-मता^६ भरतः कैकयी-सुतः ।
 ६३] उत्-पपाताऽऽसनात्^७ तूष्णं^८ हर्षान् मोहं जगाम च ॥४८॥[३९
 ततो मुहूर्ताद् उत्था(द्-स्था)य प्रत्या-श्वस्य^९ च राघवः^{१०} ।
 ६४] प्रत्य-उवाच^{११} हनू-मन्तं भरतः प्रिय-वादिनम् ॥४९॥[४०
 अशोक-जैः प्रीति-मयैः^{१२} प्रियं^{१३} प्राऽऽप्य स-सम्भ्रमम्^{१४} ।
 ६५] सिषेच^{१५} कपि-मुख्यस्य गात्रम् एवाऽऽसु-बिन्दुभिः ॥५०॥[४१
 देवो वा मानुषो^{१६} वा त्वम् अनु-क्रोशाद्^{१७} इहाऽऽगतः ।
 ६६] प्रियाऽऽख्यानस्य^{१८} ते सौम्यं^{१९} ददामि वद^{२०} किं प्रियम्^{२१} ॥५१॥[४२
 गवां शत-सहस्राणि^{२२} ग्रामाणां च शतानि^{२३} वै^{२४} ।
 ६७] स-कुण्डलाः^{२५} शुभाऽऽचारा^{२६} भार्या^{२७} धन्याश् च^{२८} षोडश^{२९} ॥५२॥[४३
 दासी-शत-परीवाराः शशि-सौम्याऽऽननाः स्त्रियः ।
 ६८] सर्व-लक्षण-सम्पन्नाः सं-पन्नाः कुल-जातिभिः ॥५३॥[४४
 ६९पू] सु-वर्णस्य सहस्रे द्वे दासीनां च शतं तथा^{३०} ।
 N] हिरण्य-कोटयो रत्नानि वस्त्राणि वि-विधानि च^{३१} ।
 ६९उ] यद् वाऽन्यन् मन्यसे सौम्य तच् च सर्वं ददानि^{३२} ते ॥५४॥[N

१. प्र-निर्दिश्यसे । भ-नदिष्यसि । २. भ-सुवृष्टेनेव । ३. रा_२ फ म-
 नास्ति ॥ ४. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र भ-क्षिप्रम् । ५. रा_२ फ-निर्जित्य । ६. ब
 म-नास्ति ॥ ७. रा_२ फ म-नास्ति ॥ ८. रा_२ फ-हनु० । ९. रा_२ फ-वर्ज-
 ०पात तदा हृष्टो । १०. म-नास्ति ॥ ११. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र भ-भरतो
 भ्रातृवत्सल । १२. म-उवाच तं ॥ १३. रा_२ फ म-प्रीतिकरै । १४. रा_१ ल_१ ल_२ ब
 अ प्र-प्रीतिमावेद्य सन्नमै । भ-प्रियमासाद्य सन्नमै । १५. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ-सखेव ।
 प्र-सख्ये च ॥ १६. रा_२ फ म-यदि वा यक्षो ह्यनु० । १७. रा_२ फ म-०ख्यानाच्च
 ते वीर । १८. म-च मन प्रि० । भ-ब्रुवत प्रि० ॥ १९. रा_२ फ म-
 ०द्वचं च । म-०हस्त्राणा । २०. रा_२ फ म-शत वर । २१. रा_२ फ-सकु-
 ङ्ढवा सहचारा । म-सकुडुम्बाः शु० । २२. रा_२ फ म-पत्नीश्चैव हि ॥ २३. फ
 म-नास्ति ॥ २४. भ-नास्ति ॥ २५. रा_२ म-ददामि ॥ २६. फ म-नास्ति ॥

नि-शम्य रम्यं वचनं हनू-मतः

सु-शोभनं शोक-विनाशनं च ॥ [४५पू

उवाच हृष्टो भरतः पृथु-श्रीर्

N] द्रक्ष्येऽचिरस्याऽऽगतम् आयतेक्षणम् ॥५५॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे भरत-विशोकीकरणं नाम

षडुत्तरशततम सर्ग ॥ १०६ ॥

[वं-११०]= [सप्तोत्तरशततमः सर्गः] =[दा-१२६]

यो बहूनि तु वर्षाणि सुखं हित्वा गतो वनम् ।^{१०}

१] तस्याऽद्य^{११} प्रीति-जननं^{१२} श्रुतं^{१३} रामस्य कीर्तनम्^{१४} ॥११॥ [१

२उ] कल्याणी वत^{१५} गाथेयं लौकिकी^{१६} प्रति-भाति मे ।

एति^{१७} जीवन्तम् आ-नन्दो नरं^{१८} वर्ष-शताद् अपि ॥२॥ [२

३] एवम् उक्त्वा महा-बाहुरं^{१९} भरतः स^{२०} महा-यशः^{२१} ।

४पू] पप्रच्छ तं हनू-मन्तं महाऽऽत्मानं पुत्रं-गमम्^{२२} ॥३॥ [N

राघवस्य^{२३} हरीणां च कथं वृत्तः^{२४} समा-गमः ।

N] कस्मिन् देशे किम् आ-श्रित्य^{२५} तन् ममाऽऽचक्ष्व तत्त्व-तः^{२६} ॥४॥ [६

४उ] यच्च^{२७} च सं-श्रुतवान्^{२८} अस्मि वि-ग्रहं रावणं प्रति ।

चारेण सम्प्र-युक्तेन^{२९} कृतोद्योगं^{३०} रणं प्रति^{३१} ॥५॥ [N

१. रा२ फ म-काम्यं । २ रा२ फ म-तदा स शोकापनुदसुखावह । ३. रा२ फ-तुष्टो । म-पूर्व । ४ रा२ फ म-कपिप्रिय । ५ रा२ फ म-चिरस्य द्रक्ष्याम्यहम् । ६ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०ताक्ष ॥ ७ प्र भ-लंकाकाडे । म-भास्युदयिके । ८ रा२ फ-भरतहनुमत्समागमो ॥ ९ म-हि । १०. रा२ फ म-वर्ज-बहूनामपि वर्षाणामिदं श्रुतिरसायनं । ११ रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-शृणोम्यहं प्रीतिकरं । १२ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मम नाथस्य कीर्तनम् । भ-यन्नाथस्याद्य दर्शनं । १३ अत परमधिक पाठ.—भ-अद्य श्रुतिप्रीतिकरं मम नाथस्य कीर्तनम् ॥ १४ फ-वर्ज-तव । १५ रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२-लौकिका ॥ १६ प्र रा२ भ-वर्ज-पति जी० । म-पुनर्जीवन्तमात्मानं न च । १७. रा२ फ म-महातेजा । १८ रा२ फ म-वर्ज-च म० । भ-सुम० । १९ रा२ फ-हरीश्वर । म-यत स्वयं ॥ २०. रा२ फ म-रामस्य च । २१ रा२ फ म-आसीत् । २२ रा१ ल१ ल२ व अ-आवृत्य । २३ रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-पृच्छत ॥ २४ भ-यद्यपि श्रु० । २५ रा१ ल१ ल२ व अ-सुप्र० । २६ भ-०द्योगो । २७. प्र-नास्ति ॥

५] त्वयि मे प्रत्य-अयः सौम्य^१ यस् त्वं^२ रामाद् उपाऽऽगतः ।

N] कथं कृताऽर्थः स श्री-मान् राघवः पुनर् आ-गतः ॥१६॥ [N
स पृष्ठो राज-पुत्रेण वि-मृश्य^३ कपि-कुञ्जरः^४ ।

६] आ-चक्षे ततः^५ सर्व रामस्य चरितं महत् ॥७॥ [४
यथा प्र-व्रजितो रामो मातुर्^६ दत्ते वरे तव^७ ।

७] यथा च पुत्र-शोकेन राजा दश-रथो मृतः^८ ॥८॥ [५
यथा दूतैस् त्वम् आ-नीतस् तूर्णं राज-गृहात् प्र-भो ।

८] त्वयाऽयोध्यां^९ प्र-विष्टेन यथा राज्यं च नेप्सितम् ॥९॥ [६
चित्र-कूटं गिरिं गत्वा राज्येनाऽमित्र-कर्षणः^{१०} ।

९] नि-मन्त्रितस् त्वया आता धर्मम् आ-चरता सता ॥१०॥ [७
स्थितेन वचने राज्ञो न^{११} च ते वचनं कृतम्^{१२} ।

१०] तत्-पादुके त्वम् आ-दाय यथा च पुनर् आ-गतः ॥११॥ [८
सर्वम् एतन् महा-बाहो यथा-वद् विदितं^{१३} तव^{१४} ।

११] त्वयि प्रति-प्रयाते^{१५} तु^{१६} यद् वृत्तं^{१७} तन् नि-बोध मे ॥१२॥ [९

१२पू] अप-याते त्वयि तदा राघवः^{१८} सह-लक्ष्मणः^{१९} ।

N] परि-धूनम् अरण्यं तु तद् वनं सम्-अपद्यत ॥१३॥ [१०

N] तद्^{२०} धस्ति-चरितं^{२१} वीर सिंह-व्याघ्र-मृगाऽऽयुतम् ।

१२उ] निर्-जनं व्याल-सम्पन्नं^{२२} प्राऽविशद् गहनं^{२३} वनम् ॥१४॥ [११
तेषां पुरस्-ताद् बल-वान् गच्छतां गहने वने^{२४} ।

१३] राक्षसः^{२५} सु-महावीर्यो^{२६} वि-राधः प्रत्य-अदृश्यत ॥१५॥ [१२
तं नि-हत्य महा-कायम् ऊर्ध्व-पाश(द)म्^{२७} अवाङ्-मुखम्^{२८} ।

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तात कथ । भ-तात यत्त्व । २. प्र भ-नास्ति ॥
३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-वृत्त्या समुपवेशित । म-पृष्टा स कथयति मा ।
४. रा२ फ म-वर्ज—तदा । ५. रा२ फ म-वने ॥ ६. रा२ फ म-मात्रे दत्तौ वरौ
च तौ । ७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-हतः ॥ ८. रा२ फ म-अयोध्याया ॥ ९. रा२-
०र्षित । फ-०कर्मणा ॥ १०. रा२ फ म-यथा राज्यं च नेप्सितं । भ-न ते तेन वच
कृत ॥ ११. म-वेत्ति तत्त्वत । १२. रा२ फ-प्रयाते तु तदा ॥ १३. रा१ ल१ ल२
व अ भ-कृतं ॥ १४. फ म-समुद्विग्नमृगद्विजः । १५. म-परिगम्यमरण्यं स
तत्सर्वं समपद्यत । भ-नास्ति ॥ १६. म-स हस्ति० । १७. फ म-०सकीर्ण ॥
१८. भ-दडके ॥ १९. रा२-नास्ति । २०. रा२ फ म-नर्दमानो महानादान् ॥
२१. रा१ भ-वर्ज—ऊर्ध्वकेश । म-ऊर्ध्वकाय । २२. रा२ फ म-महाबल ।

- १४] अवटे प्राऽक्षिपद् रामो नदन्तम् इव कुञ्जरम् ॥१६॥[१३
तत् कृत्वा दुष्-करं कर्म भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
१५] सायाऽन्हे शर-भङ्गस्य सम्प्राऽऽप्तौ रम्यम् आ-श्रमम् ॥१७॥[१४
शर-भङ्गे दिवं याते रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
१६] तांस् तापसान् अर्चयित्वा जन-स्थानम् उपाऽऽगतः ॥१८॥[१५
अगस्त्यम् अभि-वाद्याऽथ परमर्षिम् अरि-दमः ।
१७] ततः पञ्च-वटीं यातो सीतया सह राघवः ॥१९॥[१८
ततः शूर्प-णखा नाम भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥१९॥[१६
१८] आत्म-प्रदान-लोभेन न्य-अमन्त्रयत राक्षसी ॥२०॥[१८
सु-स्मितौ ताव उभौ कृत्वा ताम् अधर्षयतां तदा ।
१९] कर्णनासाऽपहारेण वि-कृतां विकृताऽऽननाम् ॥२१॥[१८
खरं भ्रातरम् आ-साद्य कथयामास राघवौ ॥२१॥[१८
२०] चतुर्दश-सहस्राणि जन-स्थान-निवासिनाम् ।
२१] हतानि रक्षसां तत्र हतौ च खर-दूषणौ ॥२२॥[१८
एकेन सह सं-गम्य रणे रामेण राघव ।
अहश्च चतुर्थ-भागेन निःशेषा रक्षसाः कृताः ॥२३॥[१९
N] महा-बला महा-वीर्यास् तापसानां भय-कराः ॥२३॥[२०
२१] शूर्प-णखा च सा गत्वा रावणं लोक-रावणम् ॥२४॥[२०
वधस् तेषां समा-ख्यातः सीता चाऽप्रतिमा भुवि ॥२४॥[२०
२२] श्रुत्वा तद् अ-प्रियं घोरं रक्षस् त्रैलोक्य-रावणम् ।
मारीचम् अगमच् छीघ्रं मदनेन समा-हतः ॥२५॥[२०
२३] कथं सीताम् अहं रामात् प्राऽऽमुयां सुहृदां वर ।

१ रा२ फ म-संप्राक्षिपेतामवटे नर्दन्तमिव कुंजर ॥ २ म-दुष्कृतं । ३ रा२ फ-रम्यमाश्रममागतौ । म-शुभमाश्रममागतौ । ४ अ-नास्ति ॥ ५ भ-प्राप्ते । ६ रा२-तापसास्तु पुरस्कृत्य । म-०स्तान् पुरस्कृत्य । ७, रा२ म भ-०गमत् । ८ अ फ-नास्ति ॥ ९ प्र-०टे । १० अ रा२ फ म-नास्ति ॥ ११ रा२ फ-०णखा । १२ रा फ-राक्षसी घोरदर्शना । १३ अ-नास्ति । १४ रा२ फ-कामरागाभि-सतसा लक्ष्मणेन विरूपिता । १५ म-नास्ति ॥ १६ भ-अबोधयता । १७, रा२ फ म-नास्ति ॥ १८ भ-राघवौतौन्यवेदयत् । १९ रा२ फ म-राममासाद्य नष्टानि खरश्च निहतेऽग्रतः ॥ २० ल१ ल२-हता । २१ रा२ फ म भ-नास्ति ॥ २२ भ-शूर्पणख्या तदा गत्वा रावणे लोकरावणे । २३, रा२ फ म-अन आर-य ३०-शश्लोक यावन्नास्ति ॥

- त्वयि सं-भावना मेऽस्ति सर्व-कार्येषु राक्षस ॥२६॥ [N^१
 २४] स त्वम् अद्यैव गच्छस्व मृग-रूपी भवाऽग्र-तः ।
 सीतायाः काञ्चनो भूत्वा रूप्य-विन्दु-चित् चर ॥२७॥ [N
 २५] लोमिता सा त्वया व्य-अक्तं रामं वक्ष्यति भामिनी ।
 अहोऽद्भुतम् इदं रूपं मृगस्य भुवि दुर्-लभम् ॥२८॥ [२४
 २६] प्राऽऽमुयाम् अपि चर्माऽस्य चित्र-रूपं मनो-हरम् ।
 सीतायास्तु वचः श्रुत्वा रामस्त्वाम् अभि-यास्यति^२ ॥२९॥ [N
 २७] ततोऽप-वाहिते रामे लक्ष्मणे चाऽप-वाहिते ।
 २८५] सुखं सीतां हरिष्यामि एवं प्रति-कृतं भवेत् ॥३०॥ [N
 ततो रावण-मारीचौ वि-मानम् इव तं रथम् ।
 N] समा-रुह्य गतौ शीघ्रं यत्र^३ रामः स-लक्ष्मणः^३ ॥३१॥ [N
 N] आ-साद्य दण्डकाऽरण्यं रामाऽऽश्रम-पदं महत् ।
 २८७] ददर्श सह-मारीचो रावणो राक्षसेश्वरः ॥३२॥ [N
 अव-तीर्य रथात् तस्मात् तप्त-काञ्चन-भूषणात् ।
 N] हस्ते गृहीत्वा मारीचं रावणो वाक्यम् अब्रवीत् ॥३३॥ [N
 एतद् रामाऽऽश्रम-पदं दृश्यते कदली-वृत्तम् ।
 N] क्रियतां तत् स-शीघ्रं यद्-अर्थं वयम् आ-गताः ॥३४॥ [N
 स^४ रावण-वचः^४ श्रुत्वा मारीचो राक्षसेश्वरः ।
 N] मृगो भूत्वाऽऽश्रमे चैव रामस्य वि-चचार ह ॥३५॥ [N
 रुक्म-विन्दु-शतैश् चित्रैः प्रवाल-मणि-भूषितैः ।
 मुक्ता-जाल-परिच्छन्नः सर्व-भूत-मनो-हरः ।
 N] सवैडूर्य-मयैः शृङ्गैश् चतुर्भिर् हेम-भूषितैः ॥३६॥ [N
 स रामं पर्ण-शालायाम् उप-विष्टं^५ महा-रथम्^५ ।
 N] मृगो^६ जगाम^६ सौवर्णः सर्व-गात्राणि दर्शयन् ॥३७॥ [N

१ भ-मनोरमम् । २ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-त्वाभिभव्यति ॥ ३ रा२ फ म-रामाश्रमपदं प्रति । ४ भ-नास्ति ॥ ५. रा२ फ म-वर्ज-नास्ति । ६ रा१ ल१ ल२ ब प्र-रावणस्य वच । ७ अत परमधिक पाठ — रा२ फ म-वर्ज-बलञ्चापि रामस्य मारीचस्तु तदाकरोत् । ८ ल१ ल२ ब-रामस्य त्वाश्रमे रक्षो मृगरूपी चचार ह । ९ भ-अत आरभ्य ४६-श्लोकं यावन्नास्ति । १० रा१ अ प्र फ-उपविष्टम् । ११ रा१ फ-महाबल । १२ रा२ फ-मृगराज. स ॥

- तं मृगं काञ्चनं दृष्ट्वा दिव्यं मृगम् इवाऽम्बरे ।
 N] उवाच राघव सीता स्मितपूर्वाऽभिभाषिणी^१ ॥३८॥ [N
 इमं मणि-विचित्राऽङ्गं पश्य हेम-मयं मृगम् ।
 N] त्वचा सनाथा(?थां) माम् अस्य^२ कुरु शीघ्रं महा-भुज ॥३९॥ [N
 स^३ सीताया^३ वचः श्रुत्वा रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
 उवाच संहृष्ट-मनाः सौमित्रिम् अथ राघवः ।
 N] पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृग-त्वचि गता स्पृहा ॥४०॥ [N
 अ-ग्रमत्तेन ते भाव्यं राज-पुत्र्यां नृपाऽऽत्मज^४ ।
 N] यावत् पृषतम् एकेन सायकेन नि-हन्म्य^५ अहम् ॥४१॥ [N
 तेन मर्मणि निर्-भिन्नः शरेणाऽप्रतिमेन सः ।
 N] हा लक्ष्मणेति वि-क्रुश्य जहौ रूपं मृगस्य^६ तत् ॥४२॥ [N
 आर्तं स्वरं तु तं^७ भर्तुर् वि-ज्ञाय सदृशं वने ।
 N] उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवम् ॥४३॥ [N
 स सीतां प्रत्य-उवाचाऽथ केनाऽप्य^८ एतद् उदा-हृतम् ।
 एवम् उक्ता लक्ष्मणेन सीता शोक-परायणा^९ ।
 N] परि-देवमाना^{१०} रूक्षां वाचम्^{११} अश्रावयत्^{१२} तदा ॥४४॥ [N
 एवम् उक्तसु तु सौमित्रिः सीतया परुषं^{१३} वचः ।
 N] पिधाय कर्णौ दुःखाऽऽर्तो मैथिलीं पुनर् अब्रवीत् ॥४५॥ [N
 यास्यामि यत्र काकुत्स्थः स्वस्ति तेऽस्तु वराऽऽनने ।
 N] रक्षन्तु त्वां विशालाऽक्षि सम्-अग्रा वन-देवताः ॥४६॥ [N
 २९पू.] अप- नीते^{१४} तदा रामे लक्ष्मणे च महा-बले^{१५} ।
 एतद् अन्तरम् आ-साद्य दश-ग्रीवः प्रताप-चान्^{१६} ।
 N] परिव्राजक-रूपेण^{१७} वैदेही ताम् उपाऽगमत् ॥४७॥ [N
 ताम् आ-ससादाऽति-बलो भर्त्रा वि-रहितां वने^{१८} ।

१ म-०षणं ॥ २ रा२ फ-वर्जं—त्वगासनस्था मा त्वस्य ॥ ३ म-
 सीतायाश्च ॥ ४ म-परतप । ५ म-हिरण्मयम् ॥ ६ रा२ म-वर्जं—तु तस्य ॥
 ७ रा२-वर्जं—तद् ॥ ८ म-भर्तृप० । ९ रा२ फ म-परिदेवयमाना तं रूक्षम् ।
 १० ल२ अ-आश्रा० ॥ ११ ल२ ल—सीताया परम ॥ १२ भ-वृते तेन । १३ रा२
 फ म-नास्ति । १४ भ-अत आरभ्य ४९-शश्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति । १५ म-
 ०कवेधेन ॥ १६ म-तामासाद्य स बलेन भ्रातृम्या रहितां वने ।

- N] रोहिणीं शशिना हीनां दिवि घोर इव ग्रहः ॥४८॥ [N
 N] स पापः साधु-रूपेण^१ तृणैः कूप इवाऽऽवृतः ।
 २९उ] आ-दाय रावणः सीताम् उत्-पपात ततो नभः ॥^{४९}॥ [N
 रोरुद्यमानाम् अ-सकृद् रामरामेति-वादिनीम् ।
 ३०] लक्ष्मणेति च क्रोशन्तीं गृध्र-राजो ददर्श ताम् ॥^{५०}॥ [N
 पितुस् ते स सखित्वं च पालयन् गृध्र-राट् तदा ।
 ३१] सहायम् अकरोत् तस्या देव्याः स सु-महाबलः ।
 ३२पू] अ-भयं च स दत्त्वाऽस्या युयुधे तेन रक्षसा ॥^{५१}॥ [N
 ततः पर्वत-सङ्काशस् तीक्ष्ण-तुण्डः खगोत्तमः ।^१
 N] वनस्पति-गतः श्री-मान् व्या-जहार शुभां गिरम् ॥^{५२}॥ [N
 जटाऽऽयुर् नाम नाम्नाऽहं पक्षि-राजो महा-बलः ।^१
 N] इत्य् एवम् उक्त्वा दुद्राव पतगेन्द्रो दशाऽऽननम् ॥^{५३}॥ [N
 स सम्प्र-हारस् तुमुल्स् तयोस् तस्मिन् महाऽऽहवे^१ ।
 N] बभूव वातोद्धूतयोर् मेघयोर् गगने यथा ॥^{५४}॥ [N
 ३२उ] युद्धं तु सु-महत् कृत्वा^१ परि-श्रान्तो बभूव ह ।
 उच्च-ङ्खसन्तं^१ समा-लक्ष्य रावणो लोक-रावणः^१ ।
 ३३] त्वरमाणो दश-ग्रीवश् छित्त्वा पक्षौ जटाऽऽयुषः ॥^{५५}॥ [N
 स छिन्न-पक्षः सहसा रावणेन दुर्-आत्मना ।
 N] नि-पपात तदा गृध्रो जटाऽऽयुः क्षीण-जीवितः ॥^{५६}॥ [N
 गृध्र-राजं तु तं हत्वा दश-ग्रीवो महा-बलः ।
 N] जगामाऽऽकाशम् आ-दाय वैदेहीं राक्षसेश्वरः ॥^{५७}॥ [२८
 वृक्ष-गुल्मेषु धावन्तीम् अ-नाथां नाथम् इच्छतीम् ।
 ३४] जग्राह तरसा सीतां ग्रहः खे रोहिणीम् इव ॥^{५८}॥ [२७उ
 ३५पू] सा हेम-वर्णा ललना नीलाऽङ्गेनाऽथ रक्षसा ।^१

१. अ प्र रा_२-साधुवेशेन । २ रा_२ फ म-अंकेनादाय वैदेही रथमारो-
 पयत्तदा ॥ ३. रा_२ फ म-नास्ति ॥ ४. प्र-नास्ति ॥ ५. भ-नास्ति ॥ ६ म-
 महावने ॥ ७. भ-दत्त्वा । ८ भ-तदैवं त । ९. भ-लोककटक । १० रा_२ फ म-
 नास्ति ॥ ११ भ-नास्ति ॥ १२ रा_२ फ म-नास्ति ॥ १३. भ-ततस्तां नवहेमाभा
 स्थिता पर्वतमूर्धनि ।

- हियमाणा ह्य् अ-पश्यन्ती कंचिन् नाथं सु-मेध्यमा ।^१ [N
 N] ददर्श गिरि-शृङ्ग-स्थान् पञ्च वानर-पुङ्गवान् ॥५९॥ [२९५
 तेषां मध्ये विशालाऽक्षी कौशेयं कनक-प्रभम् ।
 N] उत्तरीयं वराऽऽरोहा शुभान्य् आ-भरणानि च ॥६०॥ [N
 वि-सृज्य सा वि-चुक्रोश रामं च प्र-शशंस ह ।
 N] नेत्राभ्यां वारि मुञ्चन्ती पश्यन्ती च वसुं-धराम् ॥६१॥ [N
 पिङ्गाऽक्षास्ते^२ विशालाऽक्षा नेत्रैर् अ-निमिषैर् अपि ।
 N] वि-क्रोशन्तीं तदा सीतां ददृशुर् वानर-रषभाः ॥६२॥ [२९७
 स तु पम्पाम् अति-क्रम्य लङ्काम् अभि-मुखं पुरीम् ।
 N] जगाम रुदतीं गृह्य मैथिलीं राक्षसेश्वरः ॥६३॥ [N
 तां जहार सु-संहृष्टो मैथिलीं^३ मृत्युम् आत्मनः ।
 N] वैदेह्यां हियमाणायां चुल्लुभे वरुणाऽऽलयः ॥६४॥ [N
 अन्तरिक्ष-गता वाचः ससृजुर् दारुणास् तथा^४ ।
 N] एतद्-अन्तो दश-ग्रीव इति सिद्धा महर्षयः ॥६५॥ [N
 N] स तु सीतां वि-चेष्टन्तीम् अङ्गेनाऽऽदाय रावणः ।
 ३५७] ग्राऽवेशयत् पुरी लङ्कां रावणो^५ राक्षसाऽधिपः^६ ॥६६॥ [३०७
 N] सोऽभि-गम्य पुरीं लङ्कां सुविभक्त-महापथाम् ।^७
 प्र-वेश्य मैथिलीं वाक्यैः सान्त्वयामास निष्-फलम् ॥६७॥ [N
 ३६] तां सुवर्ण-परिक्रान्ते^८ शुभे महति वेश्मनि ।
 N] नि-दध्यौ रावणः सीतां मयो मायाम् इवाऽसुरीम् ॥६८॥ [N
 राक्षसं मृग-रूपेण चरन्तं काम-रूपिणम् । [N
 N] नि-हत्य रामो मारीचं न्य्-अवर्तत पुनर् बली ॥६९॥ [३३५
 स वै^९ सं-त्वरमाणो हि द्रष्टु-कामोऽथ^{१०} मैथिलीम् ।
 N] स^{११} त्व् एकस्याऽथ गोमायोः^{१२} स्वरेण परि-शङ्कितः ॥७०॥ [N
 स्वस्ति स्याद् अथ वैदेह्या रक्षोभ्यो लक्ष्मणं विना ।

१. अत आरभ्य भ-६६-श्लोकपूर्वार्धं यावन्नस्ति ॥ २. म-पिंगलाक्षा ॥
 ३. रा. फ म-रावणो । ४. अ-तदा । रा. फ म-तत ॥ ५. रा. फ-रूपिणीं
 मृत्युमात्मन । म-नास्ति ॥ ६. रा. फ-वर्ज-नास्ति । ७. रा. फ म-नास्ति ॥
 ८. म-स्वर्णपरिक्रान्तेव । भ-०-रिक्षिसे । ९. अत आरभ्य ८०-तितमश्लोकं यावन्नस्ति ॥
 १०. म-चैव त्वरमाणोऽभूद् द्रष्टुकामश्च । ११. प्र रा. फ म-एक
 गोवाच गोमायु ॥

- N] मारीचेन हि विज्ञाय स्वरम् आलम्ब्य मामकम् ॥७१॥ [N
इत्य एव चिन्तयन् रामः श्रुत्वा गोमायु-तो^१ रवम् ।
निवर्तमानस त्वरितो जवेनाऽऽश्रमम् आत्मनः ।
- N] आ-जगाम जन-स्थानं राघवः^२ परि-शङ्कितः^३ ॥७२॥ [N
ततो लक्ष्मणम् आ-यान्तं ददर्श विगत-प्रभम् ।
- N] तम् उवाच किम्-अर्थं त्वं त्यक्त्वा सीताम् उपाऽऽगतः ॥७३॥ [N
नूनं वै भक्षिता सीता राक्षसैः सा मनस्विनी ।
- N] धिक् त्वां लक्ष्मण वैदेहीं यो हित्वा त्वम् उपाऽऽगतः^४ ॥७४॥ [N
राज्य-भ्रष्टस्य दीनस्य दण्डकान् परि-धावतः ।
- N] क सा दुःख-सहाया मे वैदेही तनु-मध्यमा ॥७५॥ [७६
यां विना नोत्-सहे सौम्य मुहूर्तम् अपि जीवितुम्^५ ।
- N] क सा^६ प्राण-सहाया मे^७ सीता सुर-सुतोपमा ॥७६॥ [N
यक्ष-त्वम् अमर-त्वं वा पृथिवीं चाऽपि^८ लक्ष्मण ।
- N] विना तां नव-हेमाऽऽभां नेच्छेय जनकाऽऽत्मजाम् ॥७७॥ [N
कच्-चिज्^९ जीवति वैदेही प्राणैः प्रिय-तरा मम ।
- N] कच्-चित् प्र-व्रजनं सौम्य न मे मिथ्या भविष्यति ॥७८॥ [N
ब्रूहि लक्ष्मण वैदेही यदि जीवति मां विना ।
त्वयि प्र-मत्ते रक्षोभिर् भक्षिता वा तपस्विनी ।
- N] सु-कुमारा च बाला च नित्यं सा दुःख-भागिनी ॥७९॥ [N
इति सीतां वराऽऽरोहां चिन्तयन्^{१०} एव^{११} राघवः ।
- N] आ-जगाम जन-स्थानं शून्यं सं-दृश्य राघवः ॥८०॥ [N
रावणेन हृतां सीतां वैदेही^{१२} रहिता^{१३} वनात्^{१४} । [N
३७] तौ मार्गमाणौ काकुत्स्थौ हतं गृध्रम् अपश्यताम् ॥८१॥ [३३७

१. टि.—‘स्वर आलम्बितो मम’ इति पाठः । २. म-०युभाषित । ३. रा_२
फ-जगाम मनसा प्रिया । ४. अत परमधिक पाठ — रा_२ फ-वर्ज—सीतामेव
जनस्थाने जगाम मनसा प्रियाम् ॥ ५. रा_२ फ म-इहागतः ॥ ६. प्र-इहागत ।
७. ल. फ म-नास्ति ॥ ८. प्र म-नास्ति । ९. प्र-नास्ति । १०. रा_२ फ-वर्ज—
०समा सा मे । म-मप्राणसमा देवी ॥ ११. रा_२-वापि ॥ १२. रा_२-कचिज् ।
१३. प्र म-नास्ति ॥ १४. म-चितयानः स ॥ १५. रा_२ फ-वर्ज—स श्रुत्वा । म-
भ्रातृभ्या । १६. रा_२ फ-रहिते वने । म-रहिता वने । १७. रा फ म-वर्ज—निवर्त-
माव काकुत्स्थो विव्यथे गृध्राजत । म-निवर्तमान काकुत्स्थो गृध्रं दृष्ट्वा तु विव्यथे ॥

- गृध्र-राजं तु सत्-कृत्यं पितुः प्रिय-सखं हतम् ।
 ३८] मन्दाकिनीं व्य-अचरतां वनोद्देशांश्च पुष्पितान् ॥८२॥
 ततस् तौ सु-महावीरौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ । [३४
 ३९] आ-सेदतुर् महाऽरण्ये कबन्धं रोम-हर्षणम् । [३५
 तं हत्वा चैव खङ्गाभ्यां महा-बल-पराऽऽक्रमौ ॥८३॥ [N
 ४०] ततः कबन्ध-वचनाद् रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
 ऋष्य-मूकं गिरि गत्वा सु-ग्रीवेण समा-गतः ॥८४॥ [३६
 ४१] ततस् तं मनसा गत्वा सखि-त्वम् अकरोत् तदा । [३७
 इतरेतरम् अब्रतां कुरुष्व करवाणि च ॥८५॥ [३८
 ४२] तं रामो बाहु-वीर्येण स्वं राज्यं प्रत्य-अपादयत् ।
 वालिनं सम्-अरे हत्वा मेहा-कायं महा-बलम् ॥८६॥ [३९
 ४३] ततोऽभि-षिक्तः सु-ग्रीवो वानरेन्द्रो महा-बलः ।
 प्रत्य-अजानीतं रामस्य स सीताऽन्वेषणं प्रति ॥८७॥ [४०
 ४४] आ-दिष्टा वानरेन्द्रेण सु-ग्रीवेण महाऽऽत्मना ।
 दश कोटयः पुत्र-गानां दिशः सर्वाः प्र-तस्थिरे ॥८८॥ [४१
 ४५] अस्माकं चोप-विष्टानां विन्ध्ये पर्वत-सत्तमे ।
 भृशं शोकाऽभितप्तानां पर्य-अदेवयद् अङ्ग-दः ॥८९॥ [४२
 ४६] भ्राता तु गृध्र-राजस्य संपातिर् नाम वीर्य-वान् ।
 सीताम् आऽचष्ट सर्वेषां वसन्तीं रावणाऽऽलये ॥९०॥ [४३
 ४७] सोऽहं दुःख-परीऽतानां ज्ञातीनां दुःखम् उद्-वहन् ।
 आत्म-वीर्यं समा-साद्य पुत्रवाञ्छत-योजनम् ॥९१॥ [४४

१. रा२ फ-ततो दृष्ट्वा । भ-तु त दृष्ट्वा । २. रा२ फ-हि त । ३. फ-
 वज्र-अनुचरन् । म-विचिन्वाता । ४. रा२ फ म भ-वज्र-हुमान्पश्यन् सुपु० ॥
 ५. रा२ फ म-नास्ति । ६. रा१ म-लोम० । ७. रा२ फ म-नास्ति ॥ ८. रा२ फ-तयो
 सह समागम्य प्रीत्या हार्दमयाचत । भ-ततस्ते समागम्य प्रीतिहार्दमजायत । म-
 नास्ति । ९. रा२ फ म-किं तेऽह ॥ १०. प्र-प्रत्ययार्थं तु रा० । रा२ फ म-रामस्य
 प्रत्यजानास्ते सीताया मार्गेण । म-रामस्य प्रतिज्ञात सीताया मार्गेण ॥ ११. रा२
 फ म-वज्र-०नरा सर्वे । १२. रा२ फ म-सर्वा प्रस्थापिता दिशः । १३. रा१
 ल१ ल२ व अ भ-०क वोप० । रा२ फ म-तेषा समुप० । १४. म-०तमस्तके ।
 १५. रा२ फ म-महात्मा वालिसुनुवै ॥ १६. भ-वज्र-आगत ॥ १७. रा२ फ-
 आख्यातवास्तेषा ॥ म-आख्यापयत्तेषा ॥ १८. रा२ फ म-दुःखशातये । १९. रा२ फ-
 आत्मधैर्यं । २०. रा२ फ म-विकुर्वाण । भ-समाश्रित्य ॥ २१. रा२ फ-सतीर्ण ॥

४८] तत्राऽहम् एकाम्^१ अद्राक्षम् अशोकवनिका-गताम्^२ ।

४९पू] कौशेय-वस्त्रां मलिनां निर्-आनन्दां धृत-व्रताम् ॥९२॥ [४५

तया समेत्य त्वरितो^३ दृष्ट्वा सीताम्^४ अ-निन्दिताम् । [४६पू

N] राक्षसीमी रक्ष्यमाणां सीतां सुरसुतोपमाम् ॥९३॥ [N

N] सु-ध्रे सु-केशीं सु-श्रोणीं सु-कुचां सु-द्विजाऽऽननाम् । [N

४९उ] अभिज्ञान-मणिं गृह्य^५ चरिताऽर्थोऽहम्^६ आ-गतः^७ ॥९४॥ [४९उ

हत्वा घोराणि रक्षांसि कृत्वा च कदनं महत् । [४८उ

५०] दग्ध्वा वाऽशेष-तो लङ्कां ततोऽस्मि पुनर् आ-गतः ॥९५॥ [४९पू

मया च पुनर् आ-गत्य रामस्याऽक्लिष्ट-कर्मणः ।

५१] अभि-ज्ञानं शुभं दत्तम् अर्चिष्-मान् स महा-मणिः ॥९६॥ [५०

श्रुत्वा^८ तु मैथिलीं दृष्ट्वा (?ष्टां) मया संहृष्ट-मानसः^९ ।

५२] जीविताऽऽशाम्^{१०} अनु-प्राऽऽप्तः^{११} पीत्वाऽमृतम् इवाऽऽतुरः ॥९७॥ [५१

अयोजयद् बलोद्योग^{१२} दधौ^{१३} लङ्का-वधे मनः^{१४} ।

५३] जिघांसुर् इव लोकांस् त्रीन् अनन्ताऽऽख्यो विभावसुः ॥९८॥ [५२

ततः^{१५} सम्-उद्रम् आ-साद्य नल-सेतुम्^{१६} अकारयत् ।

५४] सा मुहूर्तेन सं-तीर्णा वाहिनी तेन सेतुना ॥९९॥ [५३

प्र-हस्तम् अवधीन् नीलः कुम्भ-कर्णं च राघवः ।

५५] लक्ष्मणो रावण-सुतं^{१७} स्वयं रामस् तु रावणम् ॥१००॥ [५४

स^{१८} शक्रेण^{१९} समा-गम्य यमेन वरुणेन च । [५५पू

५६] सुरर्षिभिश्^{२०} च काकुत्स्थो वरं लेभे ततस्^{२१} तु स^{२२} ॥१०१॥ [५६उ

स तु दत्त-वरः पित्रा मुनिभिश् च परं-तपः^{२३} ।

५७] पुष्प-केन वि-मानेन किष्किन्धां समुपाऽगमत्^{२४} ॥१०२॥ [५७

१ ल२-सीतां । २ रा२ फ म-० निकातरे ॥ ३ रा२ म-संजल्प्य पृष्ट्वा सर्वम् । फ-सपूज्य पृष्ट्वा सर्वम् । ४ भ-नास्ति ॥ ५ रा१ ल१ व प्र-सुकर्णा । ६ रा२ फ म-प्राप्य । ७ रा२ फ-त्वरितार्थोऽहमा० । म-त्वरितार्थं समागत ॥ ८ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ ९ रा२ फ म-वर्ज—महद् ॥ १० रा२ फ म-वर्ज—ज्ञात्वा । ११ रा२ फ म-वर्ज—सहतमा० । १२ रा२ फ-जीवितस्त मणिं दृष्ट्वा ॥ १३ रा-बल धोरं । १४ रा२ फ म-दधे ल० । भ-वानराणा स राघव । १५ भ-सुग्रीवांगदमुख्यैश्च जगाम सकरालयं ॥ १६ भ-तत्रोदधौ तदा रामो शैले सेतुम् ॥ १७ रा२ फ-शक्रजयिन । म-शक्रजेतार ॥ १८ रा२ फ म-इन्द्रेण तु । १९ रा२ फ म-महर्षिभिश् । २० रा२ फ म-परतप ॥ २१ रा२ फ म-समागत ॥ २२ रा२ फ-अभ्युपा० ॥

- भरद्वाजाऽऽश्रमं प्राऽऽसः स-सीतः सह-लक्ष्मणः ।
 ५८] अ-विघ्नं पुष्य-योगेन श्वो रामं द्रष्टुम् अर्हसि ॥१०३॥ [५८
 ततः स सम्यग्^१ धनुमद्-वचो भृशं^२
 नि-शम्य हृष्टो भरतः कृताऽञ्जलिः ।
 उवाच वाक्यं मनसः प्र-हर्षणं
 N] कुतश्^३ चिराद् राम-कथा प्र-वृत्ता^४ ॥१०४॥ [५९
 इत्य् एवम् उक्त्वा वचनं प्रतीतः^५ [दा-१२८
 कपि-प्रवीरस्य वचो नि-शम्य^६ ।
 प्र-हर्षितो राम-दिदक्षयाऽभवत्
 N] पुनश् च हर्षाद् इदम् अब्रवीद् वचः ॥१०५॥ [६५
 इत्यार्षे^७ रामायणे युद्ध-काण्डे^८ भरत-प्रहर्षणं^९ नाम
 सप्तोत्तरशततम सर्ग ॥ १०७ ॥

[वं-१११]= [अष्टोत्तरशततमः सर्गः] =[दा-१३०]

- स श्रुत्वा परमाऽऽनन्दं भरतः सत्य-सङ्गरः ।
 १] हृष्टं^१ आ-ज्ञापयामास शत्रु-घ्नं पर-वीर-ह्रा ॥१॥ [१
 दैवतानि च सर्वाणि चैत्या ये नगरस्य च ।
 २] वि-चित्रैर्^२ गन्ध-माल्यैश् च^३ पूज्यताम्^४ इति^५ सर्व-शः^६ ॥२॥ [२
 स्रताः स्तुति-पराऽर्थ-ज्ञाः सर्वे वैतालिकास् तथा । [३पू
 ३] ब्राह्मणा वेद-विद्वांसश् चाऽभि-गच्छन्तु^७ राघवम् । [९पू
 ४पू] कुशलाः सर्व-वाद्यैश् च^८ गणिकाश् चैव सर्व-शः ॥३॥ [३उ
 N] प्रेष्यैः^९ शिल्पि-सहस्राणि^{१०} नोदयामास वीर्य-वान् ।^{११} [४उ
 ४उ] समी-क्रियतां^{१२} निम्नानि वि-षमाणि समानि^{१३} च^{१४} ।

१ भ-स गगां क्षिप्रमासाद्य न्यवसन्मुनिसन्निधौ ॥ २ रा२ फ म-वाक्य मधुर ह्यनूपमं । ३ म-श्रुत्वा शिवा रा० ॥ भ-कुतश्चिरस्याद्य कथा समागता ॥ ४ रा१ अ भ-नृपात्मज । ५ रा१ अ-०म्य स । भ-निधार्य । ६ रा२ फ म-नास्ति ॥ ७ प्र भ-लकाकाडे । फ म-आभ्युदयिके ॥ ८ रा२ फ म-हनुमद्वाक्यं । भ-भरतप्रहर्ष ॥ ९ रा२ फ म-श्रुत्वा भ्रातरमायान्तं भरत सत्यविक्रम । १० रा२ फ म-क्षिप्रम् ॥ ११. भ-वादित्रैर् । १२ रा२ फ-चाप्यर्घ्यन्ताम् । १३ रा२ फ-अथ स० । भ-शुचिभिर्जलै ॥ १४ भ-त्वभिग० । १५ रा१ ल२ ब अ-वादि-काश्चैव । ल१ प्र-च सवा० । १६ फ म-नास्ति ॥ १७ म-वर्ज-प्रेष्यशि० । १८. भ-नास्ति । १९ भ-वर्ज-समीकुरुत । २० फ-च भागश । म-विभागश ।

- ५५] स्थलानि^१ च वि-रच्यतां^२ नन्दि-ग्रामाद् इतः परम् ॥४॥ [५
 N] सिञ्चन्तु पृथिवीं सर्वे^३ हिम-शीतेन^४ वारिणा ।^५
- ५७] ततोऽभ्यव-किरन्त्व^६ अन्ये पुष्प-लाजैश्च^७ सर्व-शः^८ ॥५॥ [६
 समुच्छ्रित-पताकाश्च^९ च^{१०} रथ्याः पुरवरोत्तमे ।
- ६] शोभयन्तु स्व-वेश्मानि सूर्यस्योद्-अयनं प्रति ॥६॥ [७
 अपरे मुक्त-पुष्पैश्च^{११} च सु-गन्धैः पञ्च-वर्णकैः ।
- ७] राज-मार्गं सु-सम्बाधं^{१२} किरन्तुं शत-शो नराः ॥७॥ [८
 राज्ञो दारास् तथाऽमात्याः सैन्य-श्रेण्यस्तथाऽङ्गनाः । [९पू
- ८] अभि-क्रामन्तु रामस्य द्रष्टुं शशि-निभं मुखम् ॥८॥ [३उ
 धृष्टिर् जयन्तो वि-जयः सिद्धाऽर्थो राज्य-वर्धनः^{१३} ।
- N] अ-शोको धर्म-पालश्च सु-मन्त्रश्च^{१४} चाऽपि यान्तु^{१५} ते ॥९॥ [१०पू
 भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रु-घ्नः पर-वीर-हा^{१६} । [४पू
- ९] सर्वं तत् कारयामास वि-शेषेण^{१७} नरोत्तमः ॥१०॥ [N
 मत्तैर् नाग-सहस्रैश्च^{१८} च शातकुम्भ-विभूषितैः^{१९} । [१०उ
- १०] अपरैः^{२०} हेम-क्रक्ष्याभिः स-वण्टाभिः^{२१} करेणुभिः^{२२} ॥११॥
- निर्-ययुश्च^{२३} गजाऽध्यक्षा^{२४} मुख्यैश्च^{२५} सु-महारथाः । [११
- ११] तुर-गाणां सहस्रैश्च^{२६} मुख्यैर्^{२७} मुख्यतराऽन्वितैः^{२८} ॥१२॥
- शक्त्य-ऋष्टि-पाश-हस्तानां स-ध्वजानां महा-यशाः^{२९} ।
- १२] पदातीनां सहस्रैश्च^{३०} च वीरः परि-वृतस्^{३१} तदा^{३२} ॥१३॥ [१२
 द्विजाति-मुख्यैर् धर्माऽऽत्मा श्रेणी-मुख्यैश्च^{३३} च नैगमैः^{३४} ।

१ रा. फ-स्थूलानि च विरूप्यन्ता । म-०नि कुरुता चैव । भ-स्थानानि च विरज्यतां ॥ २. रा. फ म-चान्ये सुखशी० । ३. भ-नास्ति । ४ रा. फ म-फलै पुष्पैश्च सर्वतः ॥ भ-०जैश्च सर्वतः ॥ ५ रा. ल१ ल२ ब अ प्र-समुद्रतप० । ६ भ-तु ॥ ७ म-०धै कुर्वतु ॥ ८ रा. फ म भ-राजदा० । ९ रा. फ म-च सर्वश । भ-तथा गणा । १० रा. फ म-त्वरमाणा हि निर्यातु रामदर्शनकाक्षिण ॥ भ-०नि-भाननं । ११. रा. फ म-राष्ट्रव० । १२ रा. ल१ ल२ ब अ प्र-०न्त्रोऽथाभियातु । १३ भ-नास्ति ॥ १४. रा. फ म-स महामति । १५ ल१ ल२ ब प्र-०शेषात्स । १६ रा. फ म-नास्ति ॥ १७ रा. अ फ म-०तकौभ० । १८ म-अन्ये च । १९. रा. फ म-करेणुभिस्तथा गजैः ॥ २० रा. फ म-त्वरमाणा हि निर्यातु । भ-०मुख्यवया युक्ता । २१ प्र म-अत आरभ्य १३-शश्लोकस्य तृतीयपाद याव-न्नास्ति । भ-मंत्रिभिर्भरतो वृत ॥ २२ रा. फ-पताकिनां । २३ फ-परिवारि-तस्तथा ॥ २४. भ-महायशा ।

- १३] माल्य-मोदक-हस्तैश् च नागरैर् भरतो वृतः ॥१४॥ [१७
 शङ्ख-भेरी-निनादेन^१ वन्दिभिश् चाऽभि-नन्दितः^२ ।
 १४] पादुके ते^३ गृहीत्वा च^४ शिरसा धर्म-कोविदः ॥१५॥ [१८
 पाण्डुरं छत्रम् आ-दाय शुक्ल-माल्य-विभूषितम् ।
 १५] शुक्ले च बाल-व्यजने रामाऽर्ह-^(१६) हेम-भूषिते ॥१६॥ [१९
 N] उपवास-कृशो दीनश् चीर-कृष्णाऽजिनाम्बरः ।
 N] भ्रातुर् आ-गमनं श्रुत्वा तत् पूर्वं हर्षम् आ-गतः ।
 प्रत्युद्-ययौ तदा रामं महाऽऽत्मा मन्त्रिभिर् वृतः^५ ॥१७॥ [२०
 १६] ततो यानान्य उपाऽऽरूढाः सर्वा दशरथ-स्त्रियः ।
 कौसल्यां प्र-मुखे^६ कृत्वा सु-मित्रां चैव^७ निर्-ययुः^८ ॥१८॥ [२३
 १७] अश्वानां सुर-शब्देन रथ-नेमि-स्वनेन च ।
 शङ्ख-दुन्दुभि-नादेन^९ सं-चचाल च^{१०} मेदिनी^{११} ॥१९॥ [२६
 १८] कृत्स्नं च नगरं तत्र नन्दि-ग्रामम् उपाऽऽगतम्^{१२} । [२५
 सम-ईक्ष्य भरतो वाक्यम् उवाच कपि-कुञ्जरम् ॥२०॥ [२१
 १९] कच-चिद्^{१३} वानर कापेयी^{१४} नैव^{१५} ते चल-चित्तता ।
 न हि पश्यामि काकुत्स्थं रामम् आर्य परं-तपम् ॥२१॥ [२२
 २०] अथैवम् उक्तो वचनं हनु-मान् इदम्^{१६} अब्रवीत्^{१७} ।
 N] अर्थ वि-ज्ञापयन् एव भरतं सत्य-विक्रमम् ॥२२॥ [२३
 सदा-फलान्^{१८} कुसुमितान् पश्य^{१९} वृक्षान् मधु-च्युतः^{२०} ।
 २१] मुनेः^{२१} प्र-सादात्^{२२} सिद्धस्य भरद्वाजस्य धी-मतः ॥२३॥ [२४
 तेन ह्य एष वरो दत्तो वने येन पर-तपः^{२३}

१ फ म-मन्त्रिभिर् ॥ २ फ म-०नादैश्च । ३ फ-चैव वदि० । म-चापि
 न० । ४. रा१ ल१ अ प्र-द्वे गृ० । रा२ फ म-तेऽथ सगृह्य । भ-०त्वा तु । ५ रा१ ल१
 ल२ व अ प्र-शुभ्र मा० । रा२ फ-०ल्योपशोभित । म-पुष्पमालोपशोभितं ॥ ६ भ-
 सह । ७ रा२ फ म-नास्ति । ८ रा२ फ म-पुरत । ९. रा२ फ-चाभिनि० । म-
 चापि नि० । १० रा२ फ-०भिनिर्घोषै । म-०भिश्चब्देन । ११. रा१ अ-०ल
 वसुधरा । प्र-०चालेव मे० ॥ १२ रा१ ल१ ल२ व भ-०गमत् ॥ १३ ल१ ल२ व अ
 प्र-ननु । रा२ फ म-कि तु । १४ रा१ भ-कार्येपि नैव । ल१ ल२ व अ प्र-काये या
 सैव । म-काये या सेय ॥ १५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मारुतात्मज ॥ १६. रा२
 फ-सद्य फुलान् । १७ रा२ फ-०क्षान्मधुस्रवान् । म-कदमूलानि सर्वश । १८ रा१
 भ-वरप्रदानात् । म-पश्य वृक्षान् ॥ १९ रा२ फ म-नास्ति ।

- २२] आतिथ्यं^१ ते ससैन्यस्य^२ कृतं सर्वगुणाऽन्वितम् ॥२४॥ [२५
 नि-स्वनः श्रूयते चाऽसौ^३ हृष्टानां च^४ वनौकसाम् ।
 २३] मन्ये वानर-सेना सा नदीं तरति गो-मतीम् ॥२५॥ [२६
 रजो-वर्ष-समुद्भूतं^५ पश्य शालूकिनीं^६ प्रति ।
 २४] मन्ये साल-वनं रम्यं^७ लोडयन्ति^८ प्लवं-गमाः ॥२६॥ [२७
 तद् एतद् आकाश-तले^९ भाति चन्द्र इवोदितः^{१०} ।
 २५] वि-मानं पुष्प-कं दिव्यं^{११} मनसा^{१२} ब्रह्म-निर्मितम् ॥२७॥ [२८
 रावणं बान्धवैः^{१३} सार्धं हत्वा लब्धं महाऽऽत्मना^{१४} ।
 २६] धन-दस्य प्र-सादेन दिव्यम्^{१५} एतन् मनो-जवम्^{१६} ॥२८॥ [२९
 - एतस्मिन् भ्रातरौ^{१७} वीरौ वैदेह्या^{१८} सह राघवौ ।
 २७] सु-ग्रीवश् च महा-तेजा^{१९} ऋक्ष-वानर-संवृतः^{२०} ।
 रावणस्याऽनु-जो वीरो^{२१} राजा चैव वि-भीषणः ॥२९॥ [३०
 २८] तं दृष्ट्वा तूर्णम् आ-यान्तं द्वितीयम् इव भास्-करम् ।^{२२} [N
 हर्षेणाऽभिसमुत्-कृष्टो^{२३} नि-स्वनो दिवम् अस्पृशत् ।
 २९] बाल-स्त्री-वृद्ध-सङ्घानां^{२४} रामोऽयम् इति शंसताम्^{२५} ॥३०॥ [३१
 रथ-कुञ्जर-वाजिभ्यस् तेऽव-तीर्य महीं गताः ।
 ३०] ददृशुस् तं विमान-स्थं नराः सोमम् इवाऽम्बरे ॥३१॥ [३२
 प्राऽञ्जलिं भरतो भूत्वा^{२६} हृष्टो^{२७} रामम् उप-स्थितः^{२८} ।
 ३१] स्व-आगतेन^{२९} यथाऽर्हेण तदा रामम् अपूजयत् ॥३२॥ [३३
 मनसा ब्रह्मणा सृष्टे वि-माने लक्ष्मणाग्रजः ।^{३०}

१ ल१ ल२ व अ-०थ्यार्थेन सै० । २ रा२ फ म-ससैन्यस्य तवातिथ्य कृत तेन महर्षिणा ॥ ३ रा२ फ म-भीम प्रहृष्टाना । ४ रा२ फ म-रजश्चैतस्स० । ५ रा२ फ-वर्ज-शालु० । ६ म-सर्वे । ७ रा१ ल१ भ-लोलयति ॥ ८. रा२ फ म-भरताकाशे विमल चद्रसन्निभ । ९. रा२-हेतन्मानस ॥ १० ल१ ल२ अ प्र-वानरै । ११. फ म-इदं शुभ । १२ रा२ फ म-रामस्य मनसा गत ॥ १३ ल१ ल२ व अ-अन्तरे । १४ ल२-नास्ति । १५ ल१ व अ प्र-महाबाहुर । १६. फ म-०समत । १७ फ म-नास्ति ॥ १८ रा२ फ म-०ण महताविष्टो । १९ रा२-स्त्री-बालप्रवृद्धाना । फ-स्त्रीबालयुववृद्धाना । म-स्त्रीबालपुरवृद्धानां ॥ २० रा२ फ म-कीर्तता । २१ रा२ फ म-अवतीर्ण ततः क्षिप्र रथहस्तितुरगमम् । त विमानगत दृष्ट्वा यतो रिपुनिषूदनम् ॥ २२. रा२ फ म-हृष्टो दृष्ट्वा । २३. रा फ म-०तं । २४ ल१ ल२ व अ-स्वगात्रेण । प्र-सुगात्रेण । २५ रा२ फ म-स्वागत ते महाबाहो कौशल्यानदवर्धन ॥ २६ रा. फ-ददृशुर्ब्राह्मणाश्चैन विमाने लक्ष्मणाग्रजं ।

- ३२] रराजं पृथुताम्राऽक्षो वज्र-पाणिर् इवाऽचले ॥३३॥ [३४
ततो विमानाऽग्र-गतं भरतो आतरं मुदा ।
३३] ववन्दे प्र-णतो भूत्वा मेरु-स्थम् इव भास्-करम् ॥३४॥ [३५
आ-रोपितो वि-मानं तु भरतः सत्य-विक्रमः ।
३४] रामम् आ-साद्य मुदितो भूय एवाऽभ्य-अवादयत् ॥३५॥ [३७
तं समुत्था(द्-स्था) प्य काकुत्स्थश् चिरस्याऽक्षि-पथं गतम् ।
३५] अङ्गे भरतम् आ-रोप्य मुदितः परि-ष्वजे ॥३६॥ [३८
न्याय-तश् च समेत्याऽथ भरतेन महाऽऽत्मना ।
३६] वन्दितौ चरणौ देव्याः सीतायाः प्रयताऽऽत्मना ॥३७॥ [३९
सु-ग्रीवं^३ कैकयी-पुत्रो जाम्ब-वन्तं तथाऽङ्ग-दम्^४ । —
३७] मैन्द-द्विविद-नीलांश् च ऋषभं चैव^५ सस्वजे । [४०
N] सुमित्रा-तनयं चैव सस्वजे भरतो मुदा ॥३८॥ [४१उ
ते कृत्वा मानुषं रूपं^६ वानराः काम-रूपिणः ।
३८] कुशलं परि-पप्रच्छुर् भरतं हृष्ट-वत्^७ तदा ॥३९॥ [४२
वि-भीषणं च भरतः सान्त्वं वचनम् अब्रवीत् ।^८
३९] दिष्ट्या त्वया सहायेन^९ कृतं कर्म सु-दुष्करम् ॥४०॥ [४५
शत्रु-घ्नश् च तदा रामम् अभि-वाद्य स-लक्ष्मणम् ।
४०] सीतायाश् चरणौ^{१०} पश्चाद् वि-नयेनाऽभ्य-अवादयत् ॥४१॥ [४६
४१उ] रामो मातरम् आ-साद्य वि-वर्णा^{११} शोक-कर्षिताम्^{१२} ।

१ रा२ फ म-आसीन पृथुदीर्घाक्ष । २ ल२ ल२ व अ प्र म-चक्रपाणिर् ।
३ रा२ फ म-इवामरा ॥ ४ ल२ अ प्र रा२ म-तदा । ५ रा२ फ-प्राजलिर् ।
म-शिरसा । ६ म-राम । ७ रा२ ल२ अ भ-० पितविमान तं । रा२ फ म-ततो
विमानमारुह्य । ८ रा२ फ-शत्रुकर्षण । ९ रा२ फ म-हर्षादश्रूयवर्तयत् ॥
१० रा२ फ म-नास्ति ॥ ११ अ-संयता० । १२ रा२ ल२ ल२ व प्र-नास्ति । रा२ फ
म-ततो लक्ष्मणमासाद्य वैदेही च परतप । अभ्यवादयच्छ्रीमान्भरतो नाम चाब्रवीत् ॥
१३ रा२ फ म-तत स । १४ रा२ फ म-अथा० । १५ रा२ फ म-चापि ।
१६ रा२ फ म-नास्ति । १७ रा२ भ-देहं ॥ १८ रा२ फ म-पर्यपृच्छन्त
प्रहृष्टा भरत । १९ रा२ फ म-सुग्रीव च पुन प्राह स्मितपूर्वं महाश्रुतिं । भ-
सुग्रीव भरत प्राह नमस्कृत्याग्रत स्थित । २० रा२ भ-सहायेण ॥ २१ इ२ फ
म-च शुभौ पादौ सहसा योभ्यवा० । २२ अत परमधिक. पाठ — भ-अथ बाष्प-
परीताक्षी कृशां नियममास्थिताम् ॥ २३ रा२ अ-० र्णवदनां कृशां ।

- जग्राह' प्र-णतः' पादौ मनो मातुः प्र-हर्षयन् ॥४२॥ [४७
 ४२] अभि-वाद्य सु-मित्रां च कैकेयी च यशस्विनीम् ।
 N] स मातृशू च' ततः' सर्वाः' पुरो-हितम् उपाऽगमत् ॥४३॥ [४८
 अभि-गम्य ततो रामो वसिष्ठं सचिवैर् वृतम् ।
 ४३] तम् अभ्य-अवाद्यन् मूर्ध्ना ब्रह्माणम् इव शाश्वतम् ॥४४॥ [N
 ददृशुस् तं तदा पौराः सङ्घ-शः समुप-स्थिताः ।
 ४४] धरणी-स्था विमान-स्थम् उद्-यन्तम् इव भास्-करम् ॥४५॥ [N
 स्व-आगतं ते महा-बाहो कौसल्याऽऽनन्द-वर्धन ।
 ४५] इति प्राऽञ्जलयः सर्वे नागरा रामम् अब्रुवन् ॥४६॥ [४९
 तान्य् अञ्जलि-सहस्राणि समा-नीतानि' नागरैः ।
 ४६] अ-क्रोशानीऽव' पद्मानि ददर्श भरताऽग्रजः ॥४७॥ [५०
 ततो रामाऽभ्यनुज्ञातं तद् विमानं मनो-जवम् ।
 ४७] हंस-युक्तं महा-वेगं नि-पपात मही-तले ॥४८॥ [३६
 स' पादुके तु रामस्य' गृहीत्वा भरतः स्वयम्^{१२} ।
 ४८] चरणेषु^{१३} नरेन्द्रस्य योजयामास धर्म-वित्^{१४} ॥४९॥ [५१
 अब्रवीच् च तदा रामं भरतः संहताऽञ्जलिः^{१५} ।
 ४९] दिष्ट्याऽस्मान् स्मरसे नित्यम् अ-नाथान् नाथ सर्व-दा ॥^{१६} ५०॥ [५१
 भवद्-भयान् नि-योगाच् च न गृहीतं फलाऽर्थिना ।^{१७} [N
 ५०] एतत् ते सकलं राज्यं न्य-आसो निर्-यातितो मया^{१८} ॥५१॥
 अद्य जन्म^{१९} यथार्थं मे^{२०} स-फलश् च' मनो-रथः । [५२
 ५१] यस् त्वां पश्यामि राजानम्^{२०} अयोध्यां^{२०} पुनर् आ-गतम् ॥५२॥
 अवेक्ष्यतां भवान् कोशं^{२१} कोशाऽऽगारं^{२२} बलं पुरम् ।

१ रा५ फ म-०हाभिमत । २ रा५ फ म-प्रसादयन् । ३ रा५ फ म-तपस्विनी । ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मातरस् । ५ रा५ फ म-तथा । ६ रा१-सर्वे अभ्यगच्छन् पुरोहिता । भ-सर्वाः सप्रणम्याभ्यवाद्यत् ॥ ७. रा२ फ म-नास्ति ॥ ८ रा५ फ म-सगृहीतानि ॥ ९ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अकालेमेव । रा२ फ म-०शानि च ॥ १०. रा२ फ म-नास्ति ॥ ११ रा५ फ म-ततो रामस्य चरणौ । भ-पादुके ते च रा० । १२. रा२ फ म-तदा । १३. रा५ फ म-ते पादुके । भ-०णाभ्या । रा५ फ म-स मर्षात्मा । १४ रा२ फ म-पादयोः ॥ १५. रा२ फ म-वर्ज-स कृता० । १६ रा२ फ म-नास्ति ॥ १७ रा२ फ-वर्ज-निष्पादितो । म-०तितं । १८ रा२ फ म-मे सफल जन्म । १९ रा२ फ-संवृत्तश् । म-सपूर्णश् । २० रा५ फ-काकुत्स्थं स्वा पुरी ॥ २१. भ-कोषं । २२ रा फ म-कोषागार ॥

- ५२] भवतस् तेजसा सर्वं कृतं बहु-गुणं मया ॥५४॥ [५३
तथा ब्रुवाणं भरतं दृष्ट्वा तं भ्रातृ-वत्सलम् ।
- ५३] मुमुचुर् वानरा वाष्पं राक्षसश् च वि-भीषणः ॥५५॥ [५४
ततः प्र-हर्षाद् भरतम् अङ्गम् आ-रोप्य राघवः ।
- ५४] ययौ तेन वि-मानेन स-सैन्यो भरताऽऽश्रमम् ॥५६॥ [५५
भरताऽऽश्रमम् आ-साद्य स-सैन्यो भरताऽग्रजः ।
- ५५] अव-तीर्य विमानाऽग्रात् ततस् तस्थौ मही-तले ॥५७॥ [५६
अब्रवीच् च तदा रामस् तद् वि-मानं मनो-जवम् ।
- ५६] वह वैश्रवणं देवम् अहम् आ-ज्ञापयामि ते ॥५८॥ [५७
अर्थ रामाऽभ्यनुज्ञातं तद् वि-मानं मनो-जवम् ।
- ५७] उत्-तरां दिशम् आ-स्थाय जगाम धनदाऽऽलयम् ॥५९॥ [५८
वि-मानं पुष्प-कं दिव्यं सर्वतुकम् अन्-उत्तमम् ।
- N] रामे-वाक्य-प्रमुदितं जवेन धन-दं ययौ ॥६०॥ [५९
तत् तु वैश्रवणो दृष्ट्वा स्व-विमानम् उवाच ह ।
- ५८] रामम् एव वहस्व त्वम् उप-तिष्ठश् (?ष्ठ) च मां स्मृतः (म्) ॥६१॥ [N
तत् तु वैश्रवणाऽऽज्ञप्तम् उपाऽतिष्ठच् च राघवम् ।
- ५९] उप-लभ्य च वृत्ताऽन्तं पूजयामास राघवः ॥६२॥ [N
गते तु तस्मिन् कृत-सम्प्रणामो^{११}
बद्धाऽञ्जलिर् भ्रातृजनाऽनुयातः ।
- N] प्र-चक्रमे धर्म-विधान-गोप्ता
ततो गुरुणाम् अभि-वादानाय ॥६३॥ [N
पुरो-हितस्याऽथ^{१३} समेत्य^{१३} राघवो
बृहस्पतेः शक्र इवाऽमराऽधिपः ।
नि-पीड्य पादौ पृथग्^{१५} आसने शुभे^{१५} ।
- N] सहैव तेनोप-विवेश वीर्य-चान् ॥६४॥ [६०
इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१६} भरत-समागमो^{१६} नामाऽष्टोत्तरशततम सर्ग ॥ १०८ ॥

१. लृ-पूर्वं ॥ २. भ-रामेण भरतं । ३. रा२ फ-नागरश्च जनस्तथा । म-
रक्षसां स्वजनास्तथा ॥ ४. रा२ फ म-राघव सत्यविक्रम । ५. फ म-अवतस्थे ।
६. अ-नास्ति ॥ ७. रा२ फ म-अनुजानामि गम्यता ॥ ८. म-ततो
राममनु ॥ ९. रा२ फ म-नास्ति ॥ १०. रा१ प्र भ-तत्र ॥ ११. रा१ लृ लृ व अ
प्र-सकृत् ॥ १२. म भ-नास्ति ॥ १३. रा२ फ म-स्यात्मसमस्य । १४. रा२ फ म-
ज्वलनार्कसन्निभौ ॥ १५. ब-ब्रुवित । प्र भ-लंकाकाडे । १६. आभ्युदयिके भरत ॥

[वं-११२]= [नवोत्तरशततमः सर्गः] =[दा-१३१]

सु-षेणं जाम्ब-वन्तं च केसरिं^१ च महा-बलम्^१ ।

१] अभि-वाधं च सु-ग्रीवं वि-नयेन परं-तपः ॥१॥ [N

N] अभ्य-अवादयत प्रीतो भरतः पुत्रगर्षभान् ।^१

अथाऽब्रवीद् राज-पुत्रः सु-ग्रीवं पुत्रगोत्रम् ॥२॥ [N

२] परि-ष्वज्य महा-तेजा भरतो धर्म-वत्सलः^१ ।

त्वम् अस्माकं चतुर्णां च^१ भ्राता सु-ग्रीव पञ्चमः ।

३] सौहार्दाज् जायते मित्रम् अप-कारोऽरि-लक्षणम् ॥३॥ [N

शिरस्य् अञ्जलिम् आ-दाय कैकेय्य-आनन्द-वर्धनः ।

४] वभाषे भ्रातरं ज्येष्ठं रामं सत्य-पराऽऽक्रमम् ॥४॥ [१

पूजिता मामकीं माता दत्तं राज्यम् अरि-दमं ।

५] तथैवाहं प्रति-ददे यथैव त्वं स(?)च)माऽददः ॥५॥ [२

धुरम् एकाकिना^{१०} न्य-अस्तं^{१०} वृषभेण बलीयसा ।

६] कु-गौर्^{११} इव^{११} गुरु-भारं न वोढुम् अहम् उत्-सहे ॥६॥ [३

वारि-वेगेन महता भिन्नः सेतुर्^{१२} इव क्षरन्^{१२} ।

७] वार्य-ओघम्^{१३} इव मन्येऽहं राज्यं छिद्रम्^{१४} अ-सवृतम्^{१४} ॥७॥ [४

खरो वा गतिम् अश्वस्य मर्त्यो वा शकुनेर गतिम् ।^{१५}

८] नाऽन्वेष्टुम्^{१६} उत्-सहे देव तव मार्गम् अरि-दमे ॥८॥ [५

यथा चाऽऽरोपितो^{१७} वृक्षो जातश्चाऽन्तर्-निवेशने^{१८} ।

९] महांश्चैव दुरा-रोहो महा-स्कन्धः^{१९} प्रशाख-वान् ॥९॥ [६

१ रा२ फ म-कपि केशरिणं तथा । २ रा२ फ म-अभिगम्य ॥ ३ भ-
नास्ति । अतः परमधिक पाठ —रा२ फ म-तं परिष्वज्य सुग्रीवश्चिराद्भात-
समागमे । अंके भरतमारोप्य परिष्वज्य च पीडितम् । ४ रा२ फ म-
ततोऽब्रवीत् भरत प्रीतेनाऽन्तरात्मना ॥ ५ रा२ फ म-सुग्रीव पुत्रगोत्रम् ।
६ रा२ फ म-भवाश्चतुर्णामस्माकं ॥ ७. रा२ फ म-मेऽधिकं । ८ रा२ फ म-
इदं त्वया । ९ रा२ फ म-वर्जं—तद्वदामि पुनस्तुभ्यं यथा मया भवान्ददौ ॥
१० रा२ फ म-एता समव्यूढास्ते । ११ म-वृथिव्यास्तु ॥ १२. म-सेतुमिवाक्षतम् ।
१३ रा२ फ म-दुर्वोढुम् । भ-दुर्धर्षम् । १४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-छिन्नमसं ॥
भ-छिन्नसमन्वित ॥ १५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-गति खर इवाश्वस्य हसस्येव च
वायस । १६ भ-नान्वेष्टुम् ॥ १७ भ-तु रो० । १८ भ-वर्जं—जनैः श्रान्तनि० ।
१९. भ-वर्जं—महाश्चैव प्रतापवान् । २० रा२ फ म-नास्ति ॥

- यश् चाऽपि पुष्पितो भूत्वा फलानि न वि-दर्शयेत् ।
 १०] तस्य नाऽर्थो(ऽऽप्यो)भवेद् अर्थो यस्य हेतोः स रोप्यते ॥^{१०}॥[७
 उपमैषा महा-बाहो तवाऽर्थे रघु-नन्दन ।^१
 ११] तद् अस्मान् वत्सलो भूत्वा भृत्यान् भक्तांश् च पोषय ॥^{११}॥[८
 अद्य त्वाम् अनु-पश्यन्तु अभि-षिक्त नराऽधिपाः ।
 १२] प्र-तपन्तम् इवाऽऽदित्यं मध्याऽह्ने दीप्त-तेजसम् ॥^{१२}॥[९
 तूर्य-सङ्घात-निर्घोषैः काञ्ची-नूपुर-निःस्वनैः ।
 १३] मधुरैर् गीत-शब्दैश् च प्र-तुष्यस्व नराऽधिप ॥^{१३}॥[१०
 यावद् आ-वर्तते चक्रं तावती ते वसु-धरा ।
 १४] तस्यास् त्वम् अपि सर्वस्याः स्वामि-त्वम् अनु-चिन्तय ॥^{१४}॥[११
 भरतस्य वचः श्रुत्वा रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
 १५] तथेति सम्प्रति-श्रुत्य आ-सने समुपाऽविशत् ॥^{१५}॥[१२
 ततः शत्रुघ्न-वचनान् निपुणाः श्मश्रु-वर्धकाः ।^{१०}
 १६] सुख-हस्ताश् च शीघ्राश् च राघवं पर्युपाऽऽसते ॥^{१६}॥[१३
 पूर्वं च भरते स्नाते लक्ष्मणे च महा-बले ।
 १७] सु-ग्रीवे वानरेन्द्रे च राक्षसे च वि-भीषणे ॥^{१७}॥[१४
 विशोधित-जटः स्नातश् चित्रमाल्याऽनुलेपनः ।^{११}

१. रा२ फ म-प्रदर्श० । २. रा२ फ म-अर्थं नानुभवे यस्तु यैर्यदर्थं प्ररोपित । ल२-४-र्थपादादारभ्य ११-शब्दोक्तस्य तृतीयपाद यावन् नास्ति ॥ ३. रा१ ल१ ब अ प्र-एषोपमा महाराजस्त्वदर्थं कल्पिता मया । भ-एषोपमा महाराजस्त्वदर्थं सहिता मया । ४. रा२ फ-०स्मान्वृषभो । म-०स्माकं पतिर् । भ-०स्मान्वृषपतिर् ॥ ५. रा२ फ-भरिदम ॥ ६. फ-०स्व जयस्व च । म-प्रतिबुध्यस्व राघव । भ-तोष-यन्तिवह वदिन ॥ ७. रा२ फ म भ-अभिवर्तय ॥ ८. रा२ फ म-परपुरंजयः ॥ ९. रा२ फ म-०न्ननिर्दिष्टा । १०. रा१ ल१ भ-०र्धना । ११. रा१ ल१ ल२ ब प्र-श्लाघ्याश् । १२. ल२ ब-०सत । म-पर्युपस्थिता । १३. अत परमधिक. पाठ —रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-उपतस्थुर्जलस्नानकर्मदैवविदो जना । *वासांसि चांगरागाणि द्रव्याणि सुरभीणि च ॥ माल्यानि च चित्राणि दिव्या-न्याभरणानि च । *तान् दृष्ट्वा राघवो वीरो यथाक्रममुपस्थितान् ॥ उवाच परमप्रीतः सर्वानेवानुजीविनः । भरतं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं सविभीषणम् ॥ तांस्तानिच्छाम्यहं द्रष्टुं पृथक् पृथगुपस्थितान् । *वानरानृक्षरक्षांसि स्नाप-यामासुरंतरे ॥ १४ म-नास्ति ॥ १५ रा२-०लेपिनः ।

१८] दिव्याऽऽभरण-पुष्टाऽङ्गः श्री-मात्रं ज्वलित-कुण्डलः ।

१९पू] महाऽर्ह-वसनो रामस् तस्थौ देव-श्रिया ज्वलन् ॥१८॥[१५
सु-ग्रीवो हनु-मांश् चैव महेन्द्रोपेन्द्र-संनिभौ ।

N] स्नातौ दिव्याऽम्बर-धरौ रेजतुः शुभ-कुण्डलौ ॥१९॥[N

१९उ] नन्दि-ग्रामे जटाश् छित्वा भ्रातृभिः सह राघवः ।

N] स्नातो वि-पाप्मां बल-वान् इक्ष्वाकु-कुल-वर्धनः ॥२०॥[N
प्रति-कर्म च रामाय कारयामास वीर्य-वान् ।

N] लक्ष्मणाय च लक्ष्मी-वान् भरतः सत्य-विक्रमः ॥२१॥[१६
प्रति-कर्म च सीतायाः सर्वा दशरथ-स्त्रियः ।

२०] आत्मनैव^{११} तदा चक्रुर्^{१२} मनस्विन्यो मनो-हरम्^{१३} ॥२२॥[१७
ततो राघव-पत्नीनां^{१४} सर्वासाम् एव शोभनम्^{१५} ।

२१] चकार यत्नात् कौसल्या प्र-हृष्टेनान्तर्-आत्मना ॥^{१६}२३॥[१८
ततः शत्रुघ्न-वचनात्^{१७} सु-मन्त्रो नाम सारथिः ।

२२] योजयित्वाऽति-चक्राम्^{१८} रथं सर्वाङ्ग-भूषितम्^{१९} ॥२४॥[१९
अर्क-मण्डल-सङ्काशं दिव्यं दृष्ट्वा रथोत्तमम्^{२०} ।

२३] आ-रूरोह महा-बाहू^{२१} रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ॥२५॥[२०

N] हरि-युक्तं सहस्राऽक्षो रथम् इन्द्र^{२२} इवाऽन्-अघः^{२३} ।

२४उ] प्रययौ तैः^{२४} सहाऽऽस्थाय^{२५} राघवो ज्वलितः श्रिया ॥२६॥[२७

१ रा२ फ-नास्ति ॥ २ म-नास्ति ॥ ३ रा२ फ-शुभलक्षणौ ।
४ भ-नास्ति ॥ ५ रा२-वर्ज-जटा । ६ रा२ म भ-हित्वा । ७ म-
महावीर्यश्च । ८ म-०लनंदन ॥ ९ रा१ भ-नास्ति ॥ १०. म-चक्रुः ॥ ११ फ-
आसनेन ततस्तस्या । १२. रा२ फ म-महाप्रभा ॥ १३ रा२ फ म-वानरप० ।
१४ म भ-वर्ज-०ना । १५ रा२ फ म-अलकार चकाराथ कौशल्या पुत्रगर्धिनी ।
अत. परमधिक पाठ-भ-वर्ज-तरुण्यः शौचसंपन्ना एकतः शुभलक्षणाः ।
सुग्रीवपत्नी सीतां च द्रष्टुं नार्य. समागता ॥ १६ रा२ फ म-०घ्ननिर्दिष्ट ।
१७. रा२ फ म-०त्वाभ्युपागच्छद् । १८ रा२ फ-०ङ्गसुदरं । म-०ङ्गशोभन । १९ रा२
फ म-महारथम् । २० म-महातेजा ॥ २१ अत परमधिक पाठ.-रा१ ल१ ल२
ब अ प्र भ-सुग्रीवो हनुमांश्चैव राक्षसश्च विभीषण । स्नाता दिव्यांबरधरा
श्रुतः कुण्डलधारिण ॥ वराभरणसंपन्ना सर्वतस्ते वनौकसः । आ-
रूरोह रथं शीघ्रमिति राम उवाच तान् ॥ लक्ष्मणादीन्स्थितान्दृष्ट्वा आरूढो
रथिनां वरः । सुग्रीवो राक्षसेन्द्रश्च द्रष्टुं नगरमुत्सुकौ ॥ २२ ल-०वानुग ।
म-इंद्रविमानवत् । २३ रा२ फ म-रथमास्थाय । भ-तै. समास्थाय ॥

- जग्राह भरतो रश्मीन्^१ शत्रु-घ्नश् छत्रम् आ-दधे^२ ।
 २५] लक्ष्मणो^३ व्यजनं गृह्य राघवं^४ पर्य-अवीजयत् ।^५ [२८
 N] श्वेतं च वाल-व्यजनं सु-ग्रीवो वानरेश्वरः ॥२७॥
 अपरं चन्द्र-सङ्काशं दिव्यं दृष्ट्वा महा-रथम् ।
 N] आ-रूरोह महा-बाहू^६ राक्षसेन्द्रो वि-भीषणः ॥२८॥ [२९
 ऋषि-सङ्घैस् तदाऽऽकाशे देवैश् च स-मरुद्गणैः ।
 २६] स्तूयमानस्य रामस्य शुश्रुवे मधुरो ध्वनिः^७ ॥२९॥ [३०
 नव-नाग-सहस्राणि ययुर्^८ आ-स्थाय वानराः ।
 २८] मानुषं वि-ग्रहं कृत्वा सर्वाऽऽभरण-भूषिताः ॥३०॥ [३२
 शङ्ख-भेरी-निनादैश् च दुन्दुभीनां^९ च निः-स्वनैः ।
 २९] प्र-ययौ^{१०} पुरुष-व्याघ्रः^{११} स्वां पुरीं सम्प्र-हर्षयन्^{१२} ॥३१॥ [३३
 ३०पू] अयोध्यायां तु^{१३} सचिवा राज्ञो दश-रथस्य ये^{१४} ।
 N] शत्रु-घ्नं तु पुरस्-कृत्य मन्त्रयित्वा सु-निश्चितम् ॥३२॥ [३३
 N] मति-मन्तौ महात्मानाव अशोक-विजयौ तथा ।^{१५} [३४पू
 ३०उ] पुरो-हितं समा-नीय इदं वचनम् अब्रुवन् ॥३३॥ [N
 भवन्तो^{१६} राम-तुष्ट्य-अर्थं^{१७} वृद्ध्य-अर्थं नगरस्य च । [३४उ
 ३१] यथा-चद् द्रव्य-सम्भारं विधि-दृष्टम् अशेष-तः ॥३४॥ [N
 सर्वम् एवाऽभि-षेकाऽर्थं राज्याऽर्हस्यं^{१८} महाऽऽत्मनः ।
 ३२] कर्तुम् अर्हथ रामस्य सर्व-मङ्गल-पूर्वकम् ॥३५॥ [२५
 इति^{१९} ते^{२०} मन्त्रिणः सर्वे स-दिश्याऽथ^{२१} पुरो-हितम्^{२२} ।

१. भ-भीमान् । २. प्र रा२ फ-आदधे । ३. भ-राघव । ४. भ-लक्ष्मणो ।
 ५. रा२ फ म-गृहीत्वा व्यजनं मूर्ध्नि लक्ष्मण परवीरहा ॥ ६. रा२ फ म-नास्ति ॥
 ७. रा२ फ-स्वर । भ-स्वन । ८. अत परमधिक पाठ — रा२ फ-वर्ज—
 पश्चात् शत्रुंजयं नाम कुंजरं पर्वतोपमम् । आरूरोह महाबाहुः सुग्रीवो
 वानरेश्वरः ॥ ९. रा फ म-आरूढा वानरेश्वरा । भ-आरूढा शेषवानरा ॥
 १०. म-कुंजराणा । ११. रा२ फ म-सप्रयातो नरव्याघ्र । १२. रा२ फ म-
 पुरुषर्षभः ॥ १३. रा२ फ-च । १४. रा२ फ म-वर्ज—तु । भ-ते । १५. रा२ फ
 म-शत्रुघ्नं पुरत कृत्वामत्रयन्मन्त्रकोविदा । भ-नास्ति ॥ १६. रा१ ल१ ल२ ब अ
 प्र-अशोको विजयश्चैव शत्रुघ्नविजयाबुभौ । भ-नास्ति । १७. रा२ फ म-नास्ति ।
 भ-शत्रुघ्न महातेजा पुरोहितमथाब्रुवन् ॥ १८. रा२ फ-ततो रामस्य वृद्ध्यर्थं ।
 म-क्षिप्र रामस्य वृद्ध्यर्थं । भ-०मवृद्ध्यर्थं ॥ १९. रा२ फ म-नास्ति ॥ २०. रा२
 फ म-तदर्थस्य । २१. रा२ फ म-इत्येव । २२. रा२ फ म-नास्ति ।

- ३३] नगरान्^१ निर्-ययुर् द्रष्टुं^२ राम-दर्शन-बुद्धयः^३ ॥३६॥ [३६
ददृशुस् ते समा-यान्तं राघवं स-पुरःसरम् ।
- ३४] भ्राजमानं च वपुषा ज्वलन्तम् इव पावकम् ॥३७॥ [३७
ते^४ वर्धयित्वा^५ राजानं^६ रामेण प्रति-नन्दिताः ।
- ३५] अनु-जग्मुर् महाऽऽत्मानं भ्रातृभिः परि-वारितम् ॥३८॥ [३८
अमात्यैर् ब्राह्मणैश्चैव^७ तथा^८ प्र-कृतिभिर् वृतः^९ ।
- ३६] श्रिया^{१०} वि-रुर्वे रामो न-क्षत्रैर् इव चन्द्रमाः ॥३९॥ [३९
आशाभिर् मधुराभिश्च^{११} तथा स्वस्तिक-पाणिभिः^{१२} ।
- ३७] प्रत्या-हरद्भिर् मुदितैर् मङ्गलाऽर्थम् अभि-ष्टुतः^{१३} ॥४०॥ [४०
अक्षता जात-रूपं च गावः कन्यास् तथा द्वि-जाः ।
- ३८] निरा मोदक-हस्ताश्च रामस्य^{१४} पुर-तः स्थिताः^{१५} ॥४१॥ [४१
रामः सख्य च सु-ग्रीवे प्र-भावं^{१६} च^{१७} हनू-मतः ।
- ३९] वानराणां च तत् कर्म व्या-चक्षेऽथ मन्त्रिषु ॥४२॥ [४२
श्रुत्वा च वि-स्मयं जग्मुर् अयोध्या-पुर-वासिनः ।^{१८} [४०
- ४०] वानराणां च तत् कर्म राक्षसानां च तद् बलम् ॥४३॥ [४३
एवं^{१९} सं-कथयन्न् एवं^{२०} रामो वानर-संवृतः ।^{२१}
- ४१] हृष्ट-पुष्ट-जनाऽऽकीर्णाम्^{२२} अयोध्यां प्र-विवेश^{२३} ह^{२४} ॥४४॥ [४४
पताक-मालाऽऽभरणां सिक्त-रथ्यां^{२५} स-तोरणाम्^{२६} ।
- ४२] पुष्पाऽऽचित-पथां^{२७} रम्यां बाल-वृद्ध-निरन्तराम् ॥४५॥ [४५]

१ रा. फ म-नास्ति । २ रा. फ-राममगलकाक्षिणः । म-रामदर्शन-काक्षिण ॥ ३ रा. फ-विराजमानं वपुषा स्थेनादित्यवर्चसा । म-विराजमान वपुषा स्थेनातिरथः स्वयम् । भ-विराजमान वपुषा ज्व० ॥ ४ भ-वर्जं—ते वदयित्वा । रा. फ-तमवर्धयित्वा ॥ ५ रा. फ म-राम तु । ६ रा. फ म-वर्जं—०णैश्च । भ-०णै सवैर् । ७ रा. फ म-वर्जं—जातिभि स्वजनस्तथा । ८ रा. फ म-वर्जं—पूजितो ह० ॥ ९ रा. फ म-मधुराभाषित पौरैस् । १०. रा. फ-शक्तिकपा० । म-०कवादिभि । ११ म भ-वर्जं—अभिप्लुते ॥ १२ म-राघव प्रत्युपस्थिताः । भ-०स्य पुरवासिन ॥ १३ रा. ०वेति विक्रांतं । फ-विक्रातश्च । म-०वे प्रभावश्च । १४ प्र-नास्ति । १५ भ-नास्ति ॥ १६ प्र भ-नास्ति । १७ रा. फ म-नास्ति ॥ १८ रा. फ म-श्रुतिमानेतदाख्याय । १९ भ-नास्ति । २० रा. ल१ ल२ ब अ प्र-हर्षपु० । २१ रा. फ म-अन्वपद्यत । भ-पुनरागत ॥ २२ रा. ल१ ल२ ब अ प्र-तथा सिक्तातरापथां । २३ रा. ल१ ल२ ब अ प्र-पुष्पचित्रथां । २४ रा. फ म-अत आरभ्य ५२-श्लोक यावन्नास्ति ॥

- हर्म्य-प्रासाद-विवृतां रत्नैवैशू^१ च सु-पूजिताम् ।
 ४३] ऊचुस् तदा तु वै रामम् इदम् अभ्य-अन्तराः स्त्रियः ॥४६॥ [N
 स-भर्तृणां^२ स-पुत्राणां तव दर्शन-काङ्क्षिणाम् ।
 ४४] दिष्ट्या हि^३ नः^४ कृतो देवैः प्र-सादः पुर-वासिनाम् ॥४७॥ [N
 भृशं काकुत्स्थ कौसल्या त्वद्-अर्थं परि-तप्यते ।
 ४५] निर्-विशेषं तदा सर्वे पुरे पुर-निवासिनः ॥४८॥ [N
 अ-सूर्यम् इव खं राम हत-रत्न इवोदधिः ।
 ४६] त्वया पुरम् इदं हीनं वि-चन्द्रा शर्वरी^५ यथा ॥४९॥ [N
 अद्याऽयोध्या महा-बाहो अयोध्या प्रति-भाति नः ।
 ४७] परेषां प्रार्थमानानां त्वयि सन्नि-हिते हिते ॥५०॥ [N
 चतुर्दश समा ह्य^६ एताः शतानीऽव चतुर्-दर्श^७ ।
 ४८] वर्षा हि नो व्यति-क्रान्तास् त्वयि राम वनं गते ॥५१॥ [N
 ईदृश-मधुराः^८ स्निग्धाः पथि^९ शुश्राव^{१०} राघवः ।
 ४९] नर-नारी-प्रयुक्तास् तु वाचः प्रीति-निदर्शनाः ॥५२॥ [N
 आ-विद्वान्य् उत्तरीयाणि नरैस् तत्-पुर-वासिभिः^{११} ।
 नि-हत्य राघवः^{१२} शत्रुम् अयोध्यां पुनर आ-गतः ।
 N] इत्य् एवं वदतां तत्र नराणां श्रयते^{१३} ध्वनिः ॥५३॥ [N
 इक्ष्वाक्व-अध्युषितां रम्यां प्र-विष्टो^{१४} मनुजर्षभः^{१५} । ॥४३
 ५०] पितुर् भवनम् आ-साद्य प्र-विवेश^{१६} महा-यशः^{१७} ।
 N] कौसल्यां च सु-मित्रां च कैकेयी चाऽभ्य-अवाद्यत् ॥५४॥ [४५
 मूढ्य^{१८} उपाऽऽघ्राय^{१९} कौसल्या ताव उभौ राम-लक्ष्मणौ ।
 ५१] अङ्गे सीतां समा-रोप्य^{२०} शोकम्^{२१} आत्म-गतं जहौ^{२२} ॥५५॥ [N

१ भ-नानास्तम्भसमुच्छ्रिता ॥ २ भ-वर्ज-सभ्रातृणा । ३ भ-वर्ज-
 राजन् ॥ ४ भ-अभित० ॥ ५ भ-रजनी ॥ ६ भ-वर्ज-हीमाश्रतुर्दश शतानि
 च ॥ ७ ल१ ल० व भ-ईदृशा म० । ८ भ-वर्ज-विशुश्राव स ॥ ९ रा१ ल१ ल२
 व अ प्र-निर्गत्य पु० । १० म-वर्ज-रावण । ११ म-शुश्रुवे ॥ १२ भ-प्रयाते ।
 १३ रा२ फ-०जेश्वर । भ-०जर्षभे । १४ भ-अतः परं सर्गसमाप्तिर्दृश्यते-इत्यर्थे
 लकाकाडे अयोध्याप्रवेश ॥ १५. रा२ फ-०विश्य सुम० ॥ १६ रा२ फ भ-
 मूढ्यन्याघ्राय । १७ रा२-समारोह्य । १८ रा२ फ म-बाष्पमानन्दहर्षजम् ।
 १९ अत परमधिक पाठ — रा२ फ म-मुमोच परमप्रीता प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥

अथाऽब्रवीत् तदा' रामो' भरतं धर्म-चारिणम् ।

५२] अर्थ-संहिताया' वाचा धर्म-हेत्वर्थ-युक्तया ॥५६॥ [४४

यद् एतद् भवनं श्रेष्ठं साऽशोकवनिकं महत् ।

५३] वैदूर्यकनकाऽऽकीर्णं सु-ग्रीवस् तत्र मोदताम् ॥५७॥ [४६

यश् चैतत् सु-महद् दिव्यम् उप-स्थानं गतं महत् ।

५४] वि-भीषणाय तत् सौम्य दीयतां सुधया सितम् ॥५८॥ [N

५५पू] तथैव वानरेन्द्राणां यथा-क्रम-विहारिणाम् ।

N] शृङ्गार-वाटिकां दिव्यां फल-पुष्पैश् च शोभिताम् ॥५९॥ [N

N] अङ्गदप्रमुखाऽऽदीनां शुभान्य् आ-यतनानि च ।

५५इ] दीयतां क्षिप्रम् आ-वासो यथोचितम् अरि-दम ॥६०॥ [N

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा भरतः सत्य-विक्रमः ।

५६] पाणौ गृहीत्वा सु-ग्रीवं प्र-विवेश' महद् गृहम्' । [४७

वि-भीषणं तथा वीरो वानरान् अपरांस् तथा ॥६१॥ [N

५७] ततस् तैल-प्रदीपांश् च पर्यङ्काऽऽस्तरणानि च ।

गृहीत्वा प्राऽविशंस्' तत्र स्त्रियो भरत-नोदिताः' ॥६२॥ [४८

५८] तम्' उवाच महा-तेजा' सु-ग्रीवं राघवाऽनुजः' ।

अभि-षेकाय रामस्य दूतान् आ-ज्ञापय स्वयम् ।' [४९

५९] प्र-भाते पुण्य-योगेन राघवः श्वोऽभि-षिच्यताम्' ॥६३॥ [N

ततः' स वानर-श्रेष्ठः' सौवर्णाश् चतुरो घटान् ।

६०] चतुर्णां कपि-मुख्यानां ददौ रत्न-विभूषितान् ॥६४॥ [५०

१. रा१ ब अ प्र रा२ फ भ-राजपुत्र । ल१ ल२-राजपुत्रो । २ रा२ फ म-धर्मिणां वरं । ३. रा२ फ म-अर्थोपहि० । ४ रा२ फ-वचनमिदमर्थवत् । म-वचनं चेदमुत्तम ॥ ५ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-रुक्मश्रेष्ठ मे । रा२ फ म-०न मुख्य । ६ फ म-मुक्तावैदूर्यसंकीर्ण ॥ ७ म-अत आरभ्य ६०-तमश्लोकं यावन्नास्ति । ८ रा२ फ-नैर्कृतैर्दाय परमं जाम्बवत्यमुखा कचित् । हरिवृदाय सर्वेभ्यो वानरेभ्य पृथक् पृथक् ॥ ९ भ-नास्ति । १० रा२ फ-शयनासनपानादियुक्तानि भवनानि च । वृक्षोदकस्त्रियोपेता व्यावर्जितवसूनि च ॥ ११ रा२ फ-दिव्यजनहस्ताश्च दासा दास्यश्च सगताः । गायका नर्तकाश्चैव कुर्वन्ते तेषु संमदम् ॥ १२. रा२ फ म-प्रावेशयत तद् । १३ रा२ फ म-नास्ति ॥ १४ रा२ फ म-वर्जं—०शच्छीघ्र शत्रुघ्नं (१ प्र.) सप्रनोदित. ॥ १५ रा२ फ म-तत्रोपविष्ट प्रोवाच । १६. रा१-रावणानुग । १७ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-अभिषेचनार्थं देवस्य द्रुतमाज्ञापय प्रभो । १८. म-०षेक्ष्यते । १९ रा२ फ म-नास्ति ॥ २० रा२ फ म-तच्छ्रुत्वा वानरेद्रस्तु ॥

- यथा प्रत्यूष-समये चतुर्णां सागराऽम्भसाम् ।
 ६१] पूर्णैर् घटैर् अन्-उदिते^१ शीघ्रम्^२ आ-गम्यताम्^३ इति^३ ॥६५॥ [५१
 एवम् उक्ता महाऽऽत्मानो वानराः पर्वतोपमाः^४ ।
 ६२] उत्-पेतुर् गगनं शीघ्रं गरुडा^५ इव वेगिनः^६ ॥६६॥ [५२
 जाम्ब-वांश् च सु-षेणश् च वेग-दर्शी च वानरः ।
 ६३] ऋषभश् च महा-बाहुश् चत्वारोऽपि वनौकसः^७ ॥६७॥ [५३
 नदी-पतिभ्यश् चतुर्भ्यो^८ जलं कुम्भैर् उपाऽहरन्^९ । [५४
 ६४] मैन्द-प्रभृतयस् तत्र वानरेन्द्र-प्रचोदिताः^{१०} ॥६८॥ [N
 ऋषभो दक्षिणात् तूर्णं सम्-उद्राज् जलम् आऽहरत्^{११} ।
 ६५] रक्त-चन्दन-शाखाभिः सं-वृते^{१२} काञ्चने^{१३} घटे^{१४} ॥६९॥ [५६
 जाम्ब-वान् पश्चिमात् तोयम् आ-जहार स सागरात्^{१५} ।
 ६६] रत्न-कुम्भेन^{१६} महताऽगुरु-पल्लव-शोभिना^{१७} ॥७०॥ [५७
 वेग-दर्शी^{१८} व्यति-क्रान्त^{१९} उत्-तराद् उदधेर् जलम् ।^{२०} [५८
 ६७] शोभितं फुल्ल-शाखाभिर् अ-चिराद् आनयच् छिवम्^{२१} ॥७१॥ [N
 सु-षेणोऽङ्गद-केयूरैर् मण्डिते^{२२} कलशे तथा ।^{२३}
 ६८] पानीयम् आऽनयत् तत्र सम्-उद्राद् इतरात् त्वरन्^{२४} ॥७२॥ [५५
 एवम् आभिषेचनिकं शत्रु-घ्नः सचिवैर् वृतः^{२५} ।
 ६९] पुरो-हिताय श्रेष्ठाय गुरवे स न्य-अवेदयत्^{२६} ॥७३॥ [५९
 ततः प्र-भाते वि-मले मुहूर्तेऽभि-जिति प्र-भुः^{२७} । [N
 ७०] वसिष्ठः पुण्य-योगेन ब्राह्मणैः परि-वारितः^{२८} ॥७४॥

१. रा१ ल१ प्र म-०दितै । २ म-तूर्ण । ३ रा१ फ म-आगंतुमर्ह्य ॥
 ४ रा१ फ म-नगसज्जिभाः । ५ भ-पवना इव वेगिता ॥ ६. रा१ फ म-नास्ति ॥
 ७ रा१ फ म-वर्ज—नदीशताना पचाना । ८. रा१ फ म-उपस्थिता । ९. रा१ फ
 म-नास्ति ॥ १० रा१ फ म-आनयत् । ११. म भ-०तै । १२. ल१ म-०नैर्वटैः ॥
 १३. रा१ फ म-नलश्च पश्चिमात्तूर्णं समुद्राज्जलमानयत् । म-नलस्तु पश्चिमात्तूर्णमाज० ।
 १४. रा१ रा१ फ म भ-रक्तकु० । १५. रा१ फ म-०ता शिव मारुतविक्रम ॥
 १६. र१ ल१ ल२ अ प्र-०दश्यप्रतिक्रान्ताद् । १७ रा१ फ म-हनुमानथ पूर्वात्तु
 समुद्राज्जलमानयत् । १८. रा१ फ म-नास्ति ॥ १९ ल१ ल२ व प्र-भूषिते ।
 २०. रा१-नास्ति । फ म-समुद्रादुत्तरात्तूर्णमंगदो जलमानयत् ॥ २१ रा१-
 राघवस्याभिषेकार्थमृत्विग्भ्यश्च न्यवेदयत् । फ म-अभिषेकं तु रामस्य शत्रु० ॥
 २२. रा१-नास्ति ॥ २३. रा१ फ म-नास्ति । २४ रा१ फ म-ततः पुरोहितो वृद्धो
 वसिष्ठो ब्राह्मणैः सह ॥

- रामं रत्न-मये पीठे प्राङ्मुखं सह सीतया । [६०
 ७१] उप-वेश्य महाऽऽत्मानं महर्षि-विदितेन च ॥१७५॥ [N
 शास्त्र-दृष्टेन च तदा विधिना विधि-वद् वि-भुः ।
 ७२] राघवस्याऽभिषेकाऽर्थं मन्त्रिभ्यः स न्य-अवेदयत् ॥१७६॥
 वसिष्ठो वाम-देवश् च जाबालिः कश्यपस् तथा ।
 ७३] कात्यायनो भरद्वाजो वि-जयश् च महा-यशाः ॥१७७॥ [६१
 ७४] अभ्य-अभिञ्चन् नर-वरं प्र-सन्नेन सु-गन्धिना ।
 सलिलेन सहस्राऽक्षं वसवो वासवं यथा ॥१७८॥ [६२
 ७५] ऋत्विग्भिर् ब्राह्मणैः पूर्वं कन्याभिर् मन्त्रिभिस् तथा ।
 वल-मुखैः प्र-हृष्टैश् च अभि-षिक्तः स राघवः ॥१७९॥ [६३
 ७६] सर्वौषधि-रसैश् चैव दैवतैर् नभसि स्थितैः ।
 N चतुभिर् लोक-पालैश् च समेतैर् भूत-भावनैः ॥१८०॥ [६४
 अभि-षिक्तो रराजाऽथ श्रिया परमया युतः ॥१८०॥ [N
 ७७] छत्रं तस्य तु जग्राह शत्रु-घ्नः पाण्डुरं शुभम् ।
 शुक्लं च वाल-व्यजनं सु-ग्रीवो वानरेश्वरः ॥१८१॥
 ७८] अपरं चन्द्र-सङ्काशं वाल-व्यजनम् उत्-तमम् ।
 हृष्टो रामस्य जग्राह राक्षसेन्द्रो वि-भीषणः ॥१८२॥ [६८
 ७९] मालां ज्वलन्ती वपुषा काञ्चनीं शतपुष्कराम् ।
 राघवाय ददौ वायुर् वासवेन प्र-चोदितः ॥१८३॥ [६९

१ रा२ फ म-ससीतमुपवेशयत् । २ भ-०विहितेन तु । ३ रा२ फ म-
 शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविदितेन च ॥ ४ ल१ ल२ ब-प्रभु । ५ भ-सद्विप्रेभ्यो ।
 ६ रा२ फ म-नास्ति । अतः परमधिक पाठ—भ-अभिषेकाय रामस्य
 शतक्रतुपुरोगमाः । आगच्छन्देवताः सर्वा गगनाद्रथसंस्थिताः ॥ घृताची-
 प्रमुखास्तत्र आगच्छन्प्रसरोगणा । विश्वावसुमुखा सर्वे गन्धर्वा यक्ष-
 किन्नराः ॥ दिलीपप्रमुखास्तस्य पितरः समुपागताः । ब्रह्मा शम्भुश्च
 भगवान् बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ विश्वेदेवाः समस्तो रामाभ्युदयलालसाः ॥
 ७ रा२ फ म-अथ कश्यप । ८ रा२ म भ-वर्ज-नास्ति ॥ ९ भ-नास्ति ।
 १० रा२ फ म-सोऽभिक्त सनैगमै । भ-०क्त शनै शनै ॥ ११ रा१
 ल१ ल२ ब अ प्र-०तैश् च भुवि । १२ भ-नास्ति । १३ रा२ फ म-
 नास्ति ॥ १४ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-जग्राह तस्यैव । १५ रा२ फ म-
 महत् । १६ रा२ फ म-श्वेत ॥ १७ रा२ फ म-विभ्राजमानो वपुषा माला
 काञ्चनपुष्पिताम् ॥

- ८०] यक्षाऽध्यक्षः^१ समा-गम्य मणि-रत्नं महा-द्युतिम्^२ ।
मुक्ता-हारं तु^३ रामाय^४ ददौ शक्र-प्रचोदितः^५ ॥८४॥ [७०
८१] ऋषि-सङ्घैस् तदाऽऽकाशे देवैश् च स-मरुद्गणैः^६ । [N
स्तूयमानस्य रामस्य शुश्रुवे मधुरो ध्वनिः^७ । [N
८२] प्र-गीतं चाऽपि गन्धर्वैः प्र-नृत्तं चाऽप्सरो-गणैः^८ ॥८५॥^९
अभि-षेके प्र-वृत्ते^{१०} तु^{११} तदा रामस्य धी-मतः । [७१
८३] मही सस्य-वती चैव^{१२} रस-वन्ति फलानि च^{१३} ।
गन्ध-वन्ति च माल्यानि तदा रामाऽभि-षेचने ॥८६॥ [७२
८४] ददौ^{१४} सहस्रम्^{१५} अश्वानां^{१६} धेनूनां च शतं शतम्^{१७} ।
शतं शत-गुणं चैव वृषाणां ब्राह्मणेषु च ॥८७॥ [७३
८५] त्रिंशत् कोटी^{१८} (१०००) हिरण्यस्य ब्राह्मणेभ्यो^{१९} ददौ पुनः^{२०} ।
यानाऽऽभरणवस्त्राणि शयनान्य^{२१} आ-सनानि च^{२२} । [७४
८६] ब्राह्मणेभ्यो ददौ हृष्टो ग्रामांश् च बहु-शो वरान्^{२३} ॥८८॥ [N
अर्क-रश्मि-प्रतीकाशां काञ्चनीं मणि-भूषिताम् ।
८७] सु-ग्रीवाय स्रजं दिव्यां प्राऽयच्छत्^{२४} स महा-रथः^{२५} ॥८९॥ [७५
वैडूर्य-मणि-चित्रे च वज्र-रत्न-परिष्कृते ।
८८] प्राऽयच्छद् वालि-पुत्राय सोऽङ्ग-दायाऽङ्ग-दे शुभे ॥९०॥ [७६
तथैव राक्षसेन्द्राय दिव्यान्य आ-भरणानि च ।
N] ददौ प्रेम-युतान्य अष्टौ तदा प्रीति-कराणि च ॥९१॥ [N

१. भ-धनाध्यक्ष. २ भ-समायुतम् । ३ रा२ फ म-रत्नाध्यक्ष समुद्रस्तु मणिरत्नं पुरस्कृत । ४ रा२-स रा० । फ म-समादाय । ५ रा२ म-०प्रचोदित ॥ ६ म-ऋषिसङ्घैस्तथा सिद्धदैवतै. स० । भ-ऋषयस्तु-ष्टुवृश्चैनं वर्धयतो जयाशिषा । ७. भ-स्वन । ८ म-प्रगीताश्चापि गन्धर्वा प्रनृत्ताश् । भ-प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृतुश् । ९. म भ-०गणा । १० रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति ॥ ११ रा२ फ म-तदहस्य । १२. रा२ फ म-चापि फलवन्तश्च पादपा. ॥ १३. रा२ फ म-सहस्रशत । १४ रा२ फ-०नां च शतायुत । म-इष्टानां धेनूनां च गवा शतम् । भ-धेनूना सहस्रगुणितं तथा । १५ रा२ फ म-ददौ दशवृष पूर्णं द्विजेभ्यो मनुजर्षभ ॥ १६ रा१-०टी सुवर्णस्य ब्राह्म० । रा२ फ म-कोटीनां विशति चैव हिरण्यस्य । भ-कोटि हि । १७ रा२ फ म-तदा । १८ रा२ फ म-महार्हाणि च राघव । १९ भ-बहून् । २०. रा२ फ म-नास्ति ॥ २१ रा२ फ म-०च्छत रघूत्तम । भ-०च्छत्स महायशः ॥ २२. रा२ फ भ-नास्ति । म-पुष्पैर्मणिभिराबद्ध काञ्चनं हेमनिर्मितम् । विभीषणाय च ददौ राम केयूरमुत्तमम् ॥

- मणि-प्रवर-जुष्टं^१ च मुक्ता-हारम्^२ अन्-उत्तमम्^३ ।
 ८९] ददौ रामोऽथ वैदेह्यै चन्द्र-रश्मि-सम-प्रभम् ॥^{१९२} ॥ [७७
 हरीणां^४ चाऽपि मुख्याय^५ शुभान्य् आ-भरणानि च ।
 ९०] अवेक्ष्य (१क्ष) माणो वैदेहीं प्र-ददौ वायु-सूनवे ॥^{१९३} ॥ [७८
 अव-मुच्याऽऽत्मनः कण्ठाद् धारं जनक-नन्दिनी ।
 ९१] वानरान्^६ वीऽक्ष्य तान्^(१०क्षते) सर्वान् भर्तारं च मुहुर्^७ मुहुः^{१०} ॥^{१९४} [७९
 ताम् इक्षित-ज्ञः सम्प्रेक्ष्य बभाषे रघु-नन्दनः^८ ।
 ९२] प्र-यच्छ^९ सु-भगे हारं यस्य तुष्टाऽसि मैथिली^{१०} ॥^{१९५} ॥
 पौरुषं वि-क्रमो बुद्धिर् यस्मिन् एतानि सर्व-दा^{११} । [८०
 ९३] सा^{१२} ददौ^{१३} वायु-पुत्राय तं हारम् अ-सितेक्षणा ॥^{१९६} ॥
 हनू-मांसं तेन हारेण शुशुभे वानरर्षभः^{१४} ।
 ९४] चण्डांऽशूऽत्कट-विद्धेन^{१५} श्वेताऽभ्रेण यथाऽचलः ॥^{१९७} ॥ [८१
 ततो द्विविद-मैन्दाभ्यां नीलाय पनसाय च ।
 ९५] सर्वान् काम-गुणान् हारान् प्र-ददौ वसुधाऽधिपः ॥^{१९८} ॥ [८२
 सर्व-वानर-वृन्देभ्यो ये चाऽन्ये^{१६} वानरेश्वराः^{१७} ।
 ९६] स^{१८} तेभ्यः^{१९} प्र-ददौ रामो भूषणानि यथाऽर्ह-तः^{२०} ॥^{१९९} ॥ [८३
 वि-भीषणोऽथ सु-ग्रीवो हनू-माञ्जाम्ब-वांस् तथा ।^{२१}
 N] सर्वे वानर-मुख्याश् च रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ॥^{११००} ॥ [८४
 एवं ते पूजिताः सर्वे कामैर्^{२२} अर्थैश् च^{२३} पुष्कलैः । [८५
 ९७] उषित्वा^{२४} वानरा मासान् राक्षसक्षीप्सु तथैव च ॥^{११०१} ॥ [N

१. म-मणिरत्नजुष्ट । २. रा२ फ-०हारभूषित । ३. रा१ ल१ ल२ ब-विभीषणसहायानां वासांस्याभरणानि च । ४. अ प्र-नास्ति ॥ ५. ल१ ल२-हारीणा । ब-हराणां । भ-वासासि । ६. म-मुख्याना । ७. रा१-वर्ज-अवेक्ष्य मैथिली चैव हनूमन्तं प्लवंगम् । ८. रा१-नास्ति ॥ ९. रा२ फ म-वर्ज-अवेक्ष्य वानरान् । भ-प्रेक्षित्वा वा० । १०. रा२ फ म-पुन पुन ॥ ११. रा२ फ म-जनकात्मजां । भ-राघव प्रिया । १२. रा२ फ म-ददस्व । १३. रा२ फ म-भामिनि ॥ १४. रा२ फ म-नित्यशः । १५. रा२ फ म-प्रददौ ॥ १६. रा२ फ-०रोत्तम । १७. भ-चन्द्राशुराक्षिगौरेण ॥ १८. म-नास्ति । भ-सर्वकामगुणान्भक्तान्प्र० ॥ १९. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-चान्ये वानरोत्तमा । म-चन्द्ररश्मिसमप्रभं । २०. फ म-सर्वेभ्यः । २१. फ-यथादित । २२. अत परमधिक पाठ-भ-वर्ज-वासोभिर्भूषणैश्चैव यथाहर्मतिपुष्कलैः ॥ २३. फ म-अत आरभ्य १११-तमश्लोकस्य पूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥ २४. रा१ ल१ अ प्र-कामरत्नैश् । ल२ ब-कामै रत्नैश् । २५. ल२-उषिता ॥

- आ-सनैः शयनैश् चैव वि-मानैश् चाऽपि पूजिताः ।^१
- ९८] वियोगाऽऽकुलितैः^२ सर्वे^३ चेतोभिः सम्प्र-तस्थिरे ॥१०२॥[N
प्र-स्थितं तं हनू-मन्तम् उवाच रघु-नन्दनः ।
- ९९] हनू-मंस् त्वं मया^४ नाऽति-सत्कृतो^५ हरि-पुङ्गव ॥१०३॥[N
तस्माद् वरं वृणीष्वेह^६ महत् कर्म कृतं त्वया ।
- १००] एवम् उक्तोऽब्रवीद् राम हर्षबाष्पाऽऽकुलेक्षणः^७ ॥१०४॥[N
यावद् राम-कथां^८ देवं^९ पृथिव्यां प्र-चरेद् इह ।
- १०१] तावद् देहे मम प्राणास् तिष्ठन्तु वर-दोऽसि चेत् ॥१०५॥[N
ततस् तु राघवोऽवोचत् परि-ष्वज्याऽञ्जना-सुतम् ।
- १०२] एवं भवतु भद्रं ते यावद् भूमिर् धरिष्यति ॥१०६॥[N
पर्वताश् च सम्-उद्राश् च तावद् आयुर् अवाऽऽमुहि ।
- १०३] बल-वान् अ-जरश् चैव तरुणो न जराऽन्वितः ॥१०७॥[N
मैथिल्य् अपि तदा चैनम् उवाच वरम् उत्-तमम् ।
- १०४] उप-स्थास्यन्ति भोगास् त्वां स्वयम् एव हि मारुते ॥१०८॥[N
देव-दानव-गन्धर्वास् तथैवाऽप्सरसां गणाः ।
- १०५] यत्र तिष्ठसि तत्र त्वां सेविष्यन्ते यथा-सुखम् ॥१०९॥[N
फलान्य् अमृत-कल्पानि तोयानि वि-मलानि च ।
- १०६] उत्-पत्त्यन्ते यथा-कामं स्मरणेन तवाऽन्-अघ ॥११०॥[N
एवम् अस्त्व-इति चैवोक्त्वा प्र-ययौऽसाव् अञ्जना-सुतः^{१०} । [N
- १०७] ततो यथाऽऽगतं सर्वे^{११} यथाऽऽवासं ययुस् तदा ॥१११॥[८५उ
१०८पू] राम-चन्द्रस्य^{१२} रम्याश्^{१३} च कथयन्तः कथाः शुभाः । [१०१पू
N] तुष्टाः^{१४} सर्वे महाऽऽत्मानस्^{१५} ततस्^{१६} ते वानरर्षभाः ॥११२॥
वि-सृष्टाः पार्थिवेन्द्रेण किष्किन्धां पुनर् आ-गताः । [८६
N] वि-भीषणस् तु रामेण प्रेषितः स्वां पुरीं ययौ ॥११३॥[८८उ

१ रा२ भ-स्वप्नाः सुशयनाश्चैव मानयैश्चाभिपूजिता । २. रा२-०लिता ।
३. रा१ ल१ प्र भ-सर्वैश् ॥ ४ रा२ भ-वर्जं—न जानासि प्रभाव ॥ ५. रा२ भ-
०णीष्वेह । ६ अ प्र रा२-वर्जं—हर्षात् व्याकु० ॥ ७ रा२ भ-राम कथा तेऽस्यां ॥
८ रा२ भ-वर्जं—०वश्चैव ॥ ९. भ-यथामर ॥ १० रा२-०नीसुत । भु-०यौ
साश्रुलोचन ॥ ११ रा२ भ-रामानुरागात् रम्याश् । १२. म-वर्जं—हृष्टा ।
१३ म-वर्जं—यथात्मा वै तथा । १४ भ-नास्ति ॥ १५ फ म-नास्ति ॥

ततस् तेषु प्र-यातेषु वानरेषु^१ रघूत्तमः^२ । [N
 १०८३] नित्याऽनुरक्तं^३ धर्म-ज्ञं^४ लक्ष्मणं वाक्यम् अब्रवीत् ॥११४॥[९०उ
 आ-तिष्ठ धर्म-ज्ञ मया सहैमां^५
 गां^६ पूर्व-राजाऽध्युषितां बलेन^७ ।
 तुल्यां पुरस्-तात् पितृभिर् वृतां^८ च^९
 १०९] त्वं यौवराज्ये धुरम् उद्-वहस्व ॥११५॥[९१
 सर्वाऽऽत्मना पर्यनु-नीयमानो
 यदा न सौमित्रिर् इयायं योगम् ।
 नि-युज्यमानो भुवि^{१०} यौवराज्ये
 ११०] तदाऽभ्य-अषिञ्चद् भरतं महाऽऽत्मा^{११} ॥११६॥[९२
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१२} रामाऽभिषेको नाम
 नवोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०९ ॥

[वं-११३] = [दशोत्तरशततमः सर्गः] = [दा-१३१]

अहन्य अहनि रामस् तु कार्याणि स्वयम् एव हि^{१३} ।^{१४}
 १] प्रत्यवैक्षत^{१५} धर्माऽऽत्मा^{१६} सह भ्रातृभिर् अ-च्युतः ।
 N] वेद-वेदाङ्ग-विद्भिश् च सम्प्र-धार्य^{१७} बलाऽवलम् ॥११॥[N
 धर्मेण रक्षतस् तस्य हृष्ट-पुष्ट-जनाऽऽकुला ।
 २] बभूव पृथिवी सर्वा धनधान्यसमृद्धिनी ॥२१॥[N
 अकाल-मृत्यु-भीरु^{१८} नैव^{१९} न च व्याल-कृतं भयम् ।
 N] न च^{२०} व्याधि-भयं तत्र^{२१} रामे राज्य प्र-शासति ॥३॥[९७

१ फ म-वर्ज—०रेव्वरिसूदन । २ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नित्य युक्त च ।
 ३. फ म-मेधावी ॥ ४ रा१ ल१ ल२ व अ प्र-समेता । ५ रा२ भ-वर्ज—आसन्न-
 पूर्वा सुचिता कुलेन । ६ म-प्रवृत्ता ॥ ७ ल१ ल२ व अ प्र-अवाप । फ म-उपैति ।
 ८. फ म-वृप० । ९ ल१ ल२ व अ प्र-ततोभ्य० । फ-ततस्तु पश्चाद्भरतोऽभिषिक्त ।
 भ-ततश्च पश्चाद्भरतोऽभिषिक्त ॥ १०. रा१ व प्र रा२ फ भ-लकाकाडे ॥ ११. ल१
 ल२ व-वा । अ-तु । प्र-च । १२ फ म-नास्ति । १३ फ-ईजे यज्ञैर्बहुविधै । म-
 ईजे बहुविधैर्यागैः । १४. ल२ व प्र-सम्प्रदाय ॥ १५ फ म-नास्ति ॥ १६ रा१
 भ-प्रमदा विधवा नासीत् । फ म-नापद्भयं न विधवा । १७. रा२-व्याधिभ्यो
 भय किञ्चिद् ॥

- निर्-दस्युर् अभवल् लोको नाऽन्-अर्थं कश्-चिद् आऽविशत् ।
 ३] न च स्म वृद्धा बालानां प्रेत-कार्याणि कुर्वते ॥४॥ [१८
 सर्वं प्र-मुदितं चाऽऽसीत् सर्वे धर्म-पराऽयणाः ।
 ४] दृष्ट्वा धर्म-परं रामं नैवाऽहिंसन् परस्परम् ॥५॥ [१९
 आसीद् वर्षसहस्राऽऽयुस् तथा पुत्रसहस्र-वान् ।
 ५] निर्-आमयो वि-शोकश् च रामे राज्यं प्र-शासति ॥६॥ [१००
 ६पू] नित्य-पुष्पा नित्य-फलास् तरवस् तत्र निर्-व्रणाः । [१०२पू
 N] पुष्प-वन्तस् तथा गुल्मा रामे राज्यं प्र-शासति ॥७॥ [N
 N] वीर्य-वत्यस् तथौषध्यः सर्वो रस-समन्विताः ॥११॥ [N
 ६उ] काले वर्षति पर्जन्यः सुख-स्पर्शश् च मारुतः ॥८॥ [१०२उ
 स्व-धर्मेषु प्र-वृत्ताश् च वर्णाः स्वैर् एव कर्मभिः ॥१०॥ [१०३उ
 ७] आत्म-धर्म-परा लोका रामे राज्यं प्र-शासति ॥११॥
 ८पू] सर्वे लक्षण-सम्पन्नाः सर्वे धर्म-पराऽयणाः ॥९॥ [१०४
 N] दश-वर्ष-सहस्राणि दश-वर्ष-शतानि च ।
 ८उ] वीत-शोक-भय-क्रोधो रामो राज्यम् अकारयत् ॥१०॥ [१०५

१ ल१ ल२ व अ प्र-नार्थक. क० । रा१ रा२ भ-०र्थं कश्चिदस्पृशत् ।
 फ म-नानर्थ कचनस्पृशत् । २ रा१ रा२ भ-चापि । ३ फ-०कार्यं स्म ।
 ४ ल२-नास्ति ॥ ५ ल१ ल२ व अ प्र-सर्वे प्रमुदिता आसन् । फ म-सर्वं मुदित-
 मेवासीत् । ६ रा१ रा२ फ म भ-सर्वो धर्मपरो जन । ७ रा१ भ-वर्ज-धर्ममेवा-
 नुवर्तत स्वाचारेण परतप । फ म-राममेवानुपश्यतो न हिंसति परस्परं ॥
 ८. फ म-आसन् वर्षसहस्राणि नराः पुत्रसहस्रिण । निरामय वीतशोक
 रामो राज्यमकारयत् । ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति ॥ ९ फ म-०वश्चाभवन्-
 स्तथा । म-०वश्चाभवस्तदा । १०. ल१ ल२ व अ प्र फ म-नास्ति ॥ ११ फ म-
 फलवत्यस् । १२ फ-सर्वास्ता वै रसान्विता । म-सर्वाश्च सुरसान्विता । १३ ल१
 ल२ व अ प्र-नास्ति । १४ ल१ ल२ व अ प्र-कालवर्षी च ॥ १५ ल१-०र्मेऽथ । ल२
 व अ प्र-०र्मे च । १६ ल१ ल२ व अ प्र-तु । १७ फ-स्वकर्मसु च वर्तते तुष्टा
 स्वै स्वै स्वकर्मभि । म-स्वकर्मस्ववर्तते तुष्टा स्वै स्वैश्च कर्मभि । १८ रा१ भ-
 आसन्प्रजा धर्मपरा रा० । फ म-प्रजा धर्मपरा सर्वा नावृत्तो वर्तते जन । १९ रा१
 म भ-सर्वलक्षणसम्पन्नो । २० रा१ भ-सर्वधर्मपरायण । फ म-धर्मकर्मरत
 सदा ॥ २१ अत परमधिक पाठ — ल१ ल२ व अ प्र-निरामया ह्यशोकश्च
 रामे राज्यं प्रशासति । अरयाश्च विनेताश्च महासत्त्वा जितेन्द्रिया ॥ अभ-
 याश्च तथा सत्त्वा बलवीर्यसमन्विताः । २२ रा१ रा२ भ-एव गुणसैमायुक्तो ।
 ल१ ल२ व-०कभयक्रोधो । म-वीतरागभ० । २३ म-चकार ह ॥

- स राज्यम् अखिलं प्राऽऽप्य निहताऽरिर् महा-यशः । [८९पू
 ९] ईजे^१ बहु-विधैर्^२ यज्ञैर्^३ महद्भिश्^४ चाऽऽप्त-दक्षिणैः^५ ॥११॥ [९६उ
 दशाऽश्व-मेधान् आ-जहे^६ जारूथ्यान्^७ भूरि-दक्षिणान्^८ । [९४उ
 १०] पुण्डरीकाऽश्वमेधाभ्यां वाजपेयेन^९ चाऽसकृत्^{१०} ।
 N] अन्यैश्^{११} च वि-विधैर्^{१२} यज्ञैर्^{१३} अयजत् पार्थिवर्षभः^{१४} ॥१२॥ [९३
 आ-जानु-बाहुः सु-मुखो महा-स्कन्धः^{१५} प्रताप-वान्^{१६} ।
 ११] लक्ष्मणाऽनुचरो रामः पृथिवीम् अन्व-अपालयत् ॥१३॥ [९५
 धन्यं^{१७} यशस्यम् आयुष्यं राज्ञां^{१८} च विजयाऽऽवहम्^{१९} ।
 १२] आदि-काव्यं महत् त्व एतत् पुरा वाल्मीकिना कृतम् ॥१४॥ [१०६पू
 रामस्य चरितं रम्यं^{२०} देव-देवस्य भास्-वतः^{२१} ॥ [N
 १३] शृणुयाद् यः सदा लोके स वै मुच्येत किल्बिषात् ॥१५॥ [१०६उ
 पुत्र-कामाश्^{२२} च पुत्रान् वै^{२३} धन-कामां^{२४} धनानि च ।
 १४] लभन्ते^{२५} मनु-जा^{२६} लोके श्रुत्वा रामस्य चेष्टितम् ॥१६॥ [१०७
 लभते पति-कामा हि पति कन्या मनो-रमम् ।
 १५] समा-गमं प्रोषितैः(१ता)श्^{२७} च^{२८} लभन्ते^{२९} बन्धुभिः^{३०} प्रियैः^{३१} ॥१७॥ [N
 यथा^{३२} रामेण^{३३} कौसल्या सु-मित्रा लक्ष्मणेन च । [१०८उ
 N] भरतेन च कैकेयी जीवत्-पुत्रास्^{३४} तथा स्त्रियः^{३५} ॥१८॥ [१०९पू

१ फ म-रामो । २ ल१ ल२ व अ प्र-च विविधैर् । ३. फ म-अयज-
 झरिद० ॥ ४ ल१ ल२ व अ प्र-राजेद्र आजहे । रा२-राजेद्रश्चकार । ५ रा१ भ-
 ०क्षिण. । फ-बहुद० । म-स निरगलान् । ६ ल१ ल२ व अ प्र-०न सत्कृतां ।
 फ म-तथा बहुसुवर्णकै । ७. रा२-अन्यैर्बहुविधैर् । ८. फ-०वात्मज । ९ रा१
 भ-नास्ति । अत परमधिक पाठ —फ म-उषित्वा स महाबाहुश्चतुर्दश समा
 वने ॥ १० फ म-सिंहस्कधोऽरिमर्दनः । ११. ल२-नास्ति । अत. परमधिक
 पाठ —फ म-ततो रामः स धर्मात्मा प्राप्य राज्यमनुत्तमम् ॥ १२. फ-इदं
 पुराणमायुष्य राज्य । १३. ल१ ल२ म-नास्ति । १४. ल१-कथितं प्रयतेनैव वाल्मीकेन
 महात्मना । अ-०व्य पुरा चैतन्महद्वा० । फ-०व्यमिदं वर्ष पुरा वा० । म-०व्यमिद
 त्वर्ष पुरा वा० ॥ १५ ल२ व प्र-पश्य । १६ ल२ व अ प्र-शाश्वतम् । १७. ल१-
 एवेमेतत्पुरावृत्तमाख्यात भद्रमस्तु नः । फ-नास्ति । १८ ल१ फ-य शृणोति संतां
 मध्ये नर पापात्ममुच्यते । १९ म-नास्ति ॥ २० ल२ व अ प्र रा२-०मश्च पु० ।
 फ म-पुत्रार्थी लभते पुत्रान् । २१ रा१ भ-वर्ज —०कामो । २२ ल१ व-लभेत
 मनुजो । ल२ अ प्र-लभते मनुजो । २३. फ म-नास्ति ॥ २४. फ म-प्रवासेभ्यो ।
 २५. म-वर्ज—लभते । २६ फ-चापि बाधवे । म-बन्धुबान्धवै ॥ २७. फ-
 राघवेणैव । म-राघवेण च । २८. फ म-समेता प्रियवादिना ॥

समा-गता महा-भागा सीता चाऽपि यशस्विनी^१ ।^२

N] कथां^३ रामायणं श्रुत्वा प्राऽऽप्नोति प्रिय-सङ्गमम् ॥१९॥ [N
शृण्वतः पठतश्च^४ चैव^५ सर्वं पापं प्र-णश्यति ।^६ [N

महीं वि-जयते राजा शत्रुश्च^७ चाऽस्य वि-नश्यति । [१०८पू
N] श्रुत्वा काव्यम्^८ इदं^९ पुण्यं दीर्घम् आयुश्च^{१०} विन्दति । २०॥ [११०पू
श्रुत्वा रामायणं यो वै भूमि-दानं समा-चरेत् ।

N] स भवेत् पृथिवी-पालश्च^{११} चक्र-वर्ती पुनः पुनः ॥२१॥ [N
गो-भूमि-रत्न-वासांसि भोगांश्च^{१२} विपुलांश्च^{१३} तथा ।

N] दातव्यं श्रद्-दधानेन ह्य^{१४} अ-क्षय स्वर्गम् इच्छता ॥२२॥ [N
इमं च^{१५} वि-जयं चित्रं^{१६} रामस्याऽऽकृष्ट-कर्मणः ।

N] लोक-नाथस्य कृत्स्नस्य सर्वे प्राऽञ्जलयो नराः^{१७} ॥२३॥ [N
शृण्वन्ति लोके य^{१८} इदम्^{१९} आर्षं वाल्मीकिना कृतम् ।

N] रामस्य चरितं रम्यं नाऽस्ति तेषां परा-भवः ॥२४॥ [N

N] समा-गमं प्र-वासिनां^{२०} लभन्ते^{२१} चाऽपि बान्धवाः^{२२} ।

१६उ] प्राऽर्थितांश्च^{२३} वरान् सर्वान्^{२४} आभुवन्ति^{२५} यथेप्सितान् ॥२५॥ [११२
श्रवणेन सुराः सर्वे प्रीयन्ते^{२६} पठनात्^{२७} तथा ।

वि-नायकाश्च^{२८} शम्यन्ति गृहे तिष्ठन्ति^{२९} यस्य^{३०} वै । [११३

N] आर्तवे च^{३१} स्त्रियः श्रुत्वा प्र-स्रयन्ते सुताञ्छुमान् ॥२६॥ [११४उ
पूजयंश्च^{३२} पठंश्च^{३३} चेदं^{३४} शृण्वञ्च^{३५} श्रद्-दधन्^{३६} नरः ।

N] सर्व-पाप-विमुक्ताऽऽत्मा^{३७} दीर्घम् आयुर्^{३८} अवाऽऽप्नुयात् ॥२७॥ [११५

१ ल१ ल२ ब प्र-तपस्विनी । २. भ-नास्ति । ३ रा२ फ भ-तथा ।
म-एव ॥ ४ ल१ ल२ ब प्र-चापि । ५. रा२ भ-नास्ति । ६ ल१ ल२ ब प्र-
०श्रापि वि० । फ म-शत्रूश्चाप्यधितिष्ठति । ७ फ म-रामायण ॥ ८ फ म भ-
नास्ति ॥ ९ रा२ फ म भ-तु । १०. फ म-श्रुत्वा । ११. रा२ भ-नृपा ।
१२. फ म-अत आरभ्य २७-श्लोक यावन्नास्ति ॥ १३ रा२ भ-ये चेदं ॥ १४. रा२
भ-वर्ज-०सिन्धो । १५. रा१ ल१ ल२ ब अ-लभते । प्र-लभ्यते । १६ रा१
अ-मानुष । ल१ ल२ ब अ प्र-०वै । १७ रा२ भ-भोगान् प्राप्नु० । १८. रा२
भ-वर्ज-प्रसन्ना वरदास् । १९ प्र रा२ भ-तिष्ठति । २०. रा२ भ-यत्र ।
२१ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वै ॥ २२ रा२ भ-वर्ज-चेमं । २३ रा१-श्रद्धान्वितो ।
२४ रा१ अ-०विशुद्धात्मा । रा२ भ-०विनिर्मुक्तो । २५. अत. परमधिकः. माठ.-
रा२-स्वर्णस्तेयी सुरापी च गोहंता ब्राह्मणस्य च ॥

श्लोक-पादं पठेद् यस् तु विष्णु-लोकं स गच्छति ।^१

N] श्रद्-दधानस्^२ तु सततं भक्तश्चैव^३ वि-शेषतः ॥३२८॥ [N

प्रीयते भग-वान् विष्णुः स हि रामो महा-यशः ।^४ [११७३

N] आदि-देवो महा-बाहुर हरिर् नारायणः प्र-भुः ।२९॥ [११८०

द्वि-जश्^५ च वेदान् समवाऽऽभूयात् सुखं

राज्यं च राजन्य-वरः सुखाऽऽगतम्^६ ।

धनानि वैश्यश्च सुखेन वै लभेत्

तथैव शूद्रोऽपि^७ परां च सद्-गतिम्^८ ॥३०॥ [N

कुलस्य^९ वृद्धिं^{१०} धन-धान्य-सङ्कुलं^{११}

स्त्रियश्च^{१२} पुत्रान् सुखम् एव चोत्-तमम् ।

रामस्य शृण्वंश्च चरितं महाऽऽत्मनः

N] प्राऽऽप्नोति सर्वाम्^{१३} इह चाऽर्थ-सिद्धिम् ॥३१॥ [११९

आरोग्यम् आयुष्यम् इदं^{१४} यशस्यं

धन्यं महद् बुद्धि-करं सु-पुण्यम्^{१५} ।^{१६}

श्रोतव्यम् एतन् नि-यतं^{१७} हि^{१८} सद्भिर्

N] ऊर्जस्-करं^{१९} वृद्धि-करं च नित्यम्^{२०} ॥३२॥ [१२०

१ रा२-एतद्दानात्प्रमुच्येत स याति वैष्णव पदम् । भ-नास्ति । अतः परम-
धिकः पाठ-रा२-प्रौष्टपद्यां पौर्णमास्यां मार्गे चैव विशेषतः । एतद्दानस्य
महिमा न भूतो न भविष्यति ॥ २ म-०नस्य सततं मार्गे चैव । भ-०नस्य सतत
तद्गच्छत्य । ३ फ म-नास्ति ॥ ४ रा२ भ-वर्ज-प्राप्नोति स हरेर्लोकं स महात्मा
महायशः ॥ ५ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-द्विजोऽपि । ६ भ-कुलाग० । ७ रा१
ल१ ल२ ब अ प्र-शूद्रस्तु । ८ रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-सगतिम् । ९ फ म-वेदविच्च
भवेद्विप्रः क्षत्रियो राज्यमाप्नुयात् । धनधान्य तथा वैश्य शूद्रश्च सुखमाप्नुयात् ॥
१० रा२ भ-कुटुम्बवृ० । ११ भ-०सचयं । १२ भ-स्त्रियश्च । १३ ल१ ल२
ब-धर्मान् । रा१ अ प्र रा२-चार्थान् । १४ फ म-नास्ति । अत परमधिक पाठः—
रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ म-कुटुम्बवृद्धिं धनधान्यसंचयं स्त्रियश्च मुख्या
सुखमुत्तमं सदा । लभेत लक्ष्मीं विपुलां नरोत्तमो यथाभिषेक भुवि राम-
लक्ष्मणौ ॥ १५ भ-०ण्यमथो । १६ ल१ ल२ ब-अत आरभ्य 'वृद्धिकरं' इति
यावन्नास्ति । १७ फ-आयुष्यमारोग्यकरं यशस्यं सौभ्रातृकं बुद्धिविवर्द्धनं च ।
म-पुण्यं पवित्रं सुखं यशस्यं सौभ्रातृकं बुद्धिविपर्ययं च । १८ फ-नियतैश्च ।
भ-नित्यतैर्हि । १९ भ-यशस्करं वृ० । रा१ अ प्र रा२-०स्करं बुद्धि० । फ
म-आख्यातमूर्जस्करवृद्धिकामैः ॥

ऋषि-कृतम्^१ इति दिव्यं ह्य^२ आदि-काव्यं^३ त्रि-लोके ।

नि-गदितम् इदम् आर्षं^४ राम-वृत्तं पराऽध्यम्^५ ।

रघु-कुल-वर-जन्म-ख्यापनं^६ पुण्य-कीर्तेः ।

N] दनु-तनय-निहन्तुर् लोक-नाथस्य विष्णोः ॥३३॥[N

इत्यार्षे रामायणे महाकवि-वाल्मीकि-विरचिते^७ युद्ध-काण्डे^८ रामाऽभि-षेको

नाम दशोत्तरशततमः सर्गः^९ ॥ ११० ॥^{१०}

समाप्तश्चाऽयं युद्ध-काण्डः ।

१. भ-मुनिकृतं । २. भ-ह्लादि का० । ३. भ-आद्यं पुण्यमत्यद्भुतं च ।
 ४. भ-वर्ज-०न्मस्थापनं । ५. फ म-नास्ति ॥ ६. ल१ ल२ अ प्र फ-महर्षिवा० ।
 ७. ल१ ल२ व प्र-आभ्युदयिके रा० । ब प्र-लकाकाडे रा० । फ-आभ्युदयिके पूर्वणि
 रामाभिषेक समाप्त । म-चतुर्विंशतिसाहस्र्या सहितायां सुदरकाडे रामराज्यवर्णन
 समाप्तं । भ-वाल्मीकीये लंकाकाड समाप्तं ॥ ८. अतः परमादर्शग्रंथानां विशिष्टा
 उपसहारा.—रा१ ल१ ल२ अ प्र रा२-काडेऽस्मिन्परिसंख्यान कथितं तत्त्वबुद्धिना ।
 सर्गाणां द्वे शते चैव पंचसर्गसमन्विते ॥ अष्टौ श्लोकसहस्राणि पंचश्लोकशतानि च ।
 वृत्तांताश्च समाख्याता सप्ततिर्द्वे च सयुता ॥ रा१-अत्रानुक्रमणी । समाप्तोय युद्ध-
 काण्डो लंकापर्वणर्भ । ॐ पुराण भारत वापि रामायणमथापि वा । दत्त्वा यत्फलमाप्नोति
 पार्थ तत्केन वर्णयते । यत्फलं तीर्थयात्राया यत्फलं यज्ञयाजिनाम् । कपिलानां
 सहस्रेण सम्यग्दत्तेन यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति पुस्तकैकप्रदानत । वाजपेयसहस्रेण
 सम्यग्दत्तस्य यत्फलं तत्फलं समवाप्नोति विद्यादानाच्च संशय । धर्माऽधर्मौ न
 जानाति विद्याविरहित पुमान् । तस्मात्सर्वधर्मार्थं विद्यादानरतो भवेत् ॥ त्रैलोक्यं
 चतुरो वर्णाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् । ब्रह्माद्या देवताः सर्वा विद्यादाने प्रतिष्ठिता ॥
 चतुर्युगाब्दं^(१) स राजेन्द्र एकसप्ततिसहस्रया । कल्पं विष्णुपुरे तिष्ठन्पूज्यमान सुरोत्तमैः ॥
 क्षितिं चागम्य कल्पाने राजा भवति धार्मिक । हस्त्यश्वरथसंयुक्तो दीर्घायुर्निरुजो
 भवेत् ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो जीवेच्च शरदा शतम् । इत्यार्षे रामायणे महाकवि-
 वाल्मीकिविरचिते युद्धकाण्डे समाप्त संपूर्णः । श्रीरामाय नमः । ल१-समाप्तोऽयं
 लंकाकाड-भो शुभमस्तु सर्वजगताम् । राम. श्रीसीतारामाय सलक्ष्मणाय नमो
 नमः । भद्रं भद्रं भद्रं ॥ ल२-समाप्तश्चायं युद्धकाण्ड । ॐ तत्सत् । ॐ श्रीगणेशाय
 नमः । शुभं शुभ । पुराण भारत वापि रामायणमथापि वा दत्त्वा यत्फलमाप्नोति
 पार्थ तत्केन वर्णयते ॥ यत्फलं तीर्थयात्रायां यत्फलं यज्ञयाजिनाम् । कपिलानां सहस्रेण
 सम्यग्दत्तेन यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति पुस्तकैक न संशय ॥ शुभमस्तु
 लेखकपाठकयो शुभं शुभ । ॐ तत्सत् ॥ ॐ श्री संवत् ९ ज्येष्ठवदीसप्तम्या
 शनिवासरे इदं रामायणपुस्तकं समाप्तं शुभं । समाप्तोय लंकाकाड । ॐ शुभमस्तु ॥

अ-समाप्तो युद्धकांडः । शुभमस्तु । लिखितं मिश्र रामलाल वासी कोटका अलवर-
 मध्ये लीषी आश्रै दाउजीकै ॥ प्र-समाप्तोय लंकाकांड । शुभमस्तु लेखकपाठकयोः ।
 रा-समाप्तोऽयं युद्धकांड । खखाकनागेंदुमिते (१८००) तु वत्सरे पौषसितस्यैक-
 तिथौ हि सूर्यजे । अलेषीदमीश्वर एतन्नाम्ना शिवापतिराधनतत्परेण ॥ श्रीरामायणम् ।
 सीतारामचंद्राभ्यां नमो नमः । पुनरपि हनुमते नमः । श्रीराम । श्रीकोशलेद्राधिपतये
 नमः । श्रीराम ॥ फ-शुभमस्तु । लंकाकांड समाप्तः । फाल्गुणस्य पूर्णिमाया गुरुवासरे
 तथैव च लिखितमिदं पुस्तकं रघुनाथेन धीमता ॥ म-आभ्युदयिकं पर्व सुन्दरकांड
 चेति । अतः परमुत्तरकांडस्तृतीयो भविष्यति । यस्यायमादि श्लोक प्राप्त राज्यस्य
 रामस्य राक्षसानां वधे कृते । आजगमुर्ऋषयः सर्वे राघवं प्रति वदितुं ॥ अस्मिन्
 कांडेऽपि सख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना । सर्गाणां द्वे शते चैव पंचसर्गसमन्विते ॥
 अष्टौ श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकशतानि च ॥ श्लोकाश्च विंशति प्रोक्ता पञ्चश्लोक-
 समन्विता ॥ वृत्तान्ताश्च तथा ख्याता सप्ततिर्द्वे च संयुताः । अत्रानुक्रमणी ।
 वाल्मीकिना कारितमप्रमेयं रामायणं पापतरो कुठारः । समग्रिम सुन्दरकांडमे-
 त्पठेद्बद्धीच्छेत्सुखस्वर्गसपदं ॥ एव ग्रन्थं सख्या ९५३५ आदर्शशेषान्मतिविभ्रमाद्वा
 यदुर्बद्धीनं लिखितं मयात्र । तत्सर्वमायै परिशोधनीयं प्रायेण मुह्यति हि ये
 लिखन्ति ॥ युद्धकांडं संपूर्णं शुभमस्तु । संवत् १८१० ॥ सावनमासे सुकल
 पञ्च सप्तम्यां सोमवासरे शुभस्थान गीरी मध्ये महाराज श्री राउ खुत्याल सिधस्य
 राज्यं । लिखितं वैरागी उधोदास जी ॥ यादिस पुस्तकं इष्ट्वा तादिस
 लिप्यतो मया । जदिपि सुधमसुधं वा मम दोक्षो न दीयते । भ-शुभमस्तु ॥
 सिद्धिरस्तु ॥ संवत् १७०३ समर्थवैशाख ॥